ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ

1905-1906

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1906

Gna — ΕΘΝΙΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ   Anal. p. 111

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΣ

1905 - 1906

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ
1906

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ. ΚΟΝΤΟΥ

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Διὰ τῶν λόγων εἰς τὸ φανερὸν ἐκφέρομεν, οἵτινες λόγοι κτέ.—διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι κτέ.

Παρὰ τῷ Γαληνῷ Τόμ. Ε΄, σελ. 353 φέρεται «Οὐ μάχεταί μοι, φησίν, ὁ μῦθος λέγων ἐκ τῆς Διὸς κεφαλῆς (ἐκ τῆς **τοῦ** Διὸς κεφαλῆς) γεγεννῆσθαι τὴν Ἀθηνᾶν, φρόνησιν ὑπάρχουσαν. Οὐ γὰρ αὐτὸ τοῦτο μόνον εἴρηται κατ' αὐτὸν ἀλλ' ὅτι καταπιὼν τὴν Μῆτιν ὁ Ζεὺς καὶ ὥσπερ ἐγκύμων ἐξ αὐτῆς γενόμενος τὴν γεννηθεῖσαν ἐν αὐτῷ κόρην ἀπεκύησε διὰ τῆς κεφαλῆς. Εἰρῆσθαι δ' οὕτω φησὶ τὰ κατὰ τὸν μῦθον, *ἐπειδὴ τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι διὰ τῆς κεφαλῆς ἐξίασιν*· ἔστι γὰρ καὶ τὸ στόμα τῆς κεφαλῆς μόριον».

Τὸ προφανῶς διεφθαρμένον καὶ ὅλως ἀδιανόητον ὑπάρχον μέρος τῆς παρατεθείσης ῥήσεως καθίσταται, νομίζομεν, ὑγιὲς καὶ παντὶ καταληπτὸν ἀποβαίνει μεταγραφόμενον «ἐπειδὴ τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ *τΩν λόγΩν* εἰς τὸ φανερὸν *ἐκφέρομεν, οἵτινες λόγοι* διὰ τῆς κεφαλῆς ἐξίασιν».

Πολλάκις δ' ἐπαναλαμβάνει ὁ Γαληνὸς μετὰ τὴν ἀναφορικὴν ἀντωνυμίαν *ὅστις* τὸ ὄνομα εἰς ὃ αὕτη ἀναφέρεται λέγων «*εἰς τὸν τέκοντα—ὅστις τέκων*» καὶ «*ἄλλος μῦς—ὅντινα μῦν*» καὶ «*συνδέσμου τινός—ὅντινα σύνδεσμον*» καὶ «*ὁ προσαγορευόμενος τένων—ὅστις τέ-*

νων» καὶ *«καυλόν τινα—ὅντινα καυλὸν»* καὶ *«κατὰ τὴν ὀγδόην νύκτα —ἥντινα νύκτα»* καὶ *«λιγνύν τινα—ἥτις λιγνύς»* καὶ *«διὰ τῆς ῥινὸς μόνης—ἥτις ῥίς»* καὶ *«καμπήν τινα—ἥντινα καμπήν»* καὶ *«ἡ τοιαύτη κρίσις—ἥντινα κρίσιν» καὶ ὀρθόπνοιαν—ἥτις ὀρθόπνοια»*, κτλ. Καὶ ἄλλοτε μὲν λόγος σαφηνείας ὑπαγορεύει τὴν ἐπανάληψιν ταύτην, ἄλλοτε δ' οὐδεμία ἀνάγκη φαίνεται αὐτῆς, ὡς ἐν τῷ ἀρτίως διορθωθέντι χωρίῳ.

Τόμ. Β', σελ. 240 «εἰς τὸν *τένοντα* δὲ οὐ μετὰ πολὺ τελευτῶν, ὅστις *τένων* παραπέφυκε τῷ προειρημένῳ μυΐ τῷ τοὺς δύο δακτύλους κινοῦντι». σελ. 246 «ἔστι δέ τις καὶ ἄλλος *μῦς* ἔνδον τοῦ πήχεως—τέτακται δὲ ἐπιπολῆς ἔνδον τῆς χειρὸς ὑπὸ τῷ δέρματι μεταξὺ πήχεώς τε καὶ κερκίδος, ὅντινα *μῦν* εἰς τένοντα πλατὺν ἔφην τελευτῶντα τῷ ψιλῷ τῶν τριχῶν ὑποφύεσθαι τῆς χειρός». Πρβ. καὶ σελ. 258 καὶ σελ. 321.

Τόμ. Γ', σελ. 678 «τὰ δ' ἄνωθεν ὑπὸ λεπτοῦ μέν τινος *ὑμένος*, οὐ μὴν ἀρρώστου γε, σκέπεται συναπτομένου τοῖς γλουτίοις ἑκατέρωθεν, ὅστις *ὑμὴν* ἄχρι τῆς ὀπίσω κοιλίας ἐκτεταμένος τὸ κάτω πέρας ἐστὶ τῆς σκωληκοειδοῦς ἐπιφύσεως».

Τόμ. Δ', σελ. 585 «τί δὴ θαυμαστόν ἐστι κἀκ τῶν ὄρχεων εἰς ὅλον τὸ σῶμα διαδίδοσθαί τινα *δύναμιν*, οἷα τοῖς μὲν νεύροις αἰσθήσεώς τε καὶ κινήσεως ἐξ ἐγκεφάλου, ταῖς δ' ἀρτηρίαις τοῦ σφύζειν ἐκ καρδίας; ἥτις *δύναμις* ἐν μὲν τοῖς ἄρρεσιν εὐρωστίας τε καὶ ἀρρενότητος, ἐν δὲ τοῖς θήλεσιν αὐτῆς τῆς θηλύτητός ἐστιν αἰτία». Γραπτέον «*αὖ τῆς* θηλύτητός ἐστιν αἰτία». Παρ' Ὀρειβασίῳ Τόμ. Γ', σελ. 46 Δαρ. φέρεται «ἐν δὲ τοῖς θήλεσιν *αὕτη* αἰτία τῆς θηλύτητός ἐστι».

Τόμ. Ε', σελ. 209 «ἐκφύεται τοῦ σώματος τοῦ μυὸς ὁ προσαγορευόμενος *τένων*· οὕτω γὰρ οὐχ Ἱπποκράτης μόνον ἀλλὰ καὶ Ὅμηρος αὐτὸν ὀνομάζουσιν· ὅστις *τένων* ὀργάνων ἐκφυόμενος ἀνάλογον ἕξει τῷ τοῦ μοχλοῦ πέρατι τῷ ψαύοντι τῶν βαρῶν». Πρβ. καὶ σελ. 657.

Τόμ. ϛ', σελ. 657 «κατὰ δὲ τὸ ἔαρ εἴωθε *καυλόν* τινα γεννᾶν (ἡ ῥαφανὶς) εἰς ὕψος ἀνερχόμενον, ὥσπερ τἄλλα τὰ μέλλοντα καυλοφορήσειν, ὅντινα *καυλὸν* ἕψοντες ἐσθίουσι δι' ἐλαίου τε καὶ γάρου καὶ ὄξους». Ἀναγνωστέον δὲ «*ἀνερχομένΗ*, τουτέστιν εἰς ὕψος *ἀνερχομένη*

(ἡ ῥαφανίς), ὥσπερ τἄλλα τὰ μέλλοντα καυλοφορήσειν (*ἀνέρχεται* δηλ.)». Ἐν σελ. 830 κεῖται «τοῦ γὰρ κάμνοντος κλυστῆρος δεομένου διὰ τὴν τῶν περιττωμάτων κάθαρσιν, ἢ φλεβοτομίας διὰ περιουσίαν αἵματος καὶ τῆς ὀδύνης, μὴ ἐνδεούσης χρείαν ἔχοντος ὀδύνης αἴτιον πλῆθος, αἰτία θανάτου γέγονεν ἡ πτισάνη προσφερομένη, τάχα καὶ αὐτὴ καὶ διπλασιάζουσα τὸ πλῆθος»· γραπτέον δ' ἴσως «ἢ φλεβοτομίας, διὰ περιουσίαν αἵματος τῆς ὀδύνης μὴ *ἐνδιδούσης*, χρείαν ἔχοντΟΣ, (*ἤστινΟΣ*) ὀδύνης αἴτιον πλῆθος, αἰτία θανάτου γέγονεν ἡ πτισάνη προσφερομένη, τάχα *γε* αὕτη καὶ διπλασιάζουσα τὸ πλῆθος».

Τόμ. Ζ', σελ. 361 «αὖθις ὑπήρξατο κατὰ τὴν ὀγδόην *νύκτα* δευτέρας ὥρας, ἥντινα *νύκτα* κατασχὼν ὅλην παρήκμασε κατὰ τὴν ἑξῆς ἡμέραν τὴν ἐνάτην».

Τόμ. Η', σελ. 227 «καὶ κατὰ τοῦτο *λιγνύν* τινα γεννᾶν πέφυκεν, ὥσπερ κἀν τοῖς λύχνοις τοὔλαιον, ἥτις *λιγνὺς* συνδιεκπίπτουσα τοῖς ἐπὶ τὸν ὀφθαλμὸν ἀφικνουμένοις ἀγγείοις αἰτία γίνεται τῶν φαντασμάτων αὐτοῖς». Πρβ. καὶ σελ. 275.

Τόμ. Θ', σελ. 324 «*καμπήν* τινα φαίνεται κατὰ τὸ ὕψος ἔχειν ὁ σφυγμός, οὗ κύκλου περιφέρειαν, ἥντινα *καμπὴν* οὐ κακῶς ὁ Ἀρχιγένης ὀνομάζει γωνίωσιν». Πρβ. καὶ σελ. 482.

Τόμ. ΙΕ', σελ. 111 «διὰ μέσης δέ τινος ἑτέρας *διαθέσεως*, ἥντινα *διάθεσιν* Ἐρασίστρατος μὲν ἑτέρως, Ἀσκληπιάδης δ' ἑτέρως, οἱ πνευματικοὶ δ' ὀνομασθέντες ἰατροὶ κατ' ἄλλον τρόπον προτίθενται γίγνεσθαι». Πρβ. καὶ σελ. 792. Ἔγραψε δ' ὁ Γαληνὸς «κατ' ἄλλον τρόπον *ΥΠΟτίθενται*», ὡς ἐν Τόμ. Α', σελ. 98 «εἴθ' ὑποτίθενται πόρους τοὺς μὲν ἀραιοὺς γεγονέναι, τοὺς δὲ μεμυκέναι».

Τόμ. ΙϚ', σελ. 610 «τὸ δὲ πεπηγὸς ὄμμα διὰ τὴν *ἀκινησίαν* γίνεται τῶν κινούντων τὸν ὀφθαλμὸν μυῶν, ἥτις *ἀκινησία* διὰ παράλυσιν ἢ τάσιν ἰσόρροπον ἁπάντων αὐτοῦ γίνεται τῶν μυῶν».

Τόμ. ΙΖ, β', σελ. 457 «γίγνεται δὲ ὁ τοιοῦτος ὕπνος ἐπὶ *ψύξει* τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ, τουτέστι τοῦ ἐγκεφάλου, ἥτις *ψῦξις*—τὰ ληθαργικὰ πάθη ποιεῖ». Πρβ. καὶ σελ. 607.

Τόμ. ΙΗ', α', σελ. 750 «ὁ δὲ Ἱπποκράτης νῦν ἐκ μεταφορᾶς κέχρηται τῇ προσηγορίᾳ τὰς ἐκτετμημένας (γρ. *ἘΝτετμημένας*) τῷ βάθρῳ *κοιλότητας* ἑρμηνεῦσαι βουλόμενος ἕνεκα τοῦ στηρίζεσθαι κατ'

αὐτὰς τοὺς μοχλούς, ἅστινας *κοιλότητας* ἀξιοῖ μάλιστα μὲν ἐν τῷ ἡμίσει τοῦ ξύλου, τουτέστι τῷ κάτω, διαγλύψαι».

Τόμ. ΙΘ΄, σελ. 370 «σπέρμα ἐστὶν ἡ συνεσπαρμένη *δύναμις* ἐν ὑγρῷ περιέχουσα τούτου τὸν λόγον, ἥτις *δύναμις*—ἐξαπλοῦται εἰς γένεσιν ἀνθρώπου». Μετατυπωτέον δ' ἴσως τὸ *ΣΥΝεσπαρμένη* εἰς τὸ *'ΕΝεσπαρμένη*, ὡς καὶ τὸ ἐν σελ. 165 «τὸ ἐν τοῖς πυρίταις πῦρ καὶ τὸ ἐν (τῇ) τινάνῳ *ΣΥΝεσπαρμένον*» εἰς τὸ *'ΕΝεσπαρμένον*. Πολλάκις ἐν τοῖς ἀντιγράφοις συγχέονται αἱ προθέσεις 'ΕΝ καὶ ΣΥΝ, ὡς θὰ παραστήσωμεν ἐν ἑτέρῳ κεφαλαίῳ.

'Εν Τόμ. Δ΄, σελ. 684 κεῖται μὲν καθ' ἑνικὸν ἀριθμὸν ἡ λέξις εἰς ἣν μέλλει παρατήρησις δι' ἀναφορικοῦ κώλου νὰ ἐπενεχθῇ, ἤγουν «*ἐπικουρίας* δεῖται τῆς ἐξ ἀλλήλων»· ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ δηλούμενον ὑπ' αὐτῆς εἶνε πολλαπλοῦν, γίνεται ἐν τοῖς ἔπειτα χρῆσις τοῦ πληθυντικοῦ «ἅστινας *ἐπικουρίας* ὅσαι τέ εἰσι καὶ ὁποῖαι μὴ ὅτι τῶν φιλοσόφων τις εὗρεν ἀκριβῶς ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἰατρῶν ὅσοι χωρὶς ἀνατομῆς ἐπὶ τὴν ζήτησιν αὐτῶν ἧκον». Τὸ ἐν Τόμ. Ϛ΄, σελ. 764 φερόμενον «οὗτοι *παχυχυμότεροι* πάντων εἰσὶ μετὰ τοῦ καὶ γλισχρότητος ὀλίγον μετέχειν, ὅντινα *χυμὸν* οἱ περὶ Πραξαγόραν τε καὶ Φιλότιμον ὀνομάζειν εἰώθασι κολλώδη» δύναται εὐλογώτατα νὰ ὑποληφθῇ ἰσοδύναμον τῷ «οὗτοι *παχύτερον* πάντων *χυμὸν* ἔχουσι μετὰ τοῦ καὶ γλισχρότητος ὀλίγον μετέχειν, *ὅντινα χυμὸν* κτἑ». Καθ' ὅμοιόν τινα τρόπον λέγεται ἐν Τόμ. Α΄, σελ. 30 «ἔνιοι δ' ἐπὶ πλεῖον ἥκουσιν ἡλικίας, ἀλλ' οὐδ' αὐτοὶ *γηρῶσιν* οὐδέ, κἂν ἐφίκωνταί ποτε (γρ. *'ΑΦίκωνταί* ποτε) εἰς *τοῦτο*, τῶν Ὁμηρικῶν οὐδὲν ἀπολείπονται Λιτῶν». Πρβ. καὶ Στέφ. Βυζάντ. σελ. 176, 1 Μειν. «Βορμίσκος, χωρίον Μακεδονίας, ἐν ᾧ *κυνοσπάρακτος* γέγονεν Εὐριπίδης· οὓς *κύνας* τῇ πατρῴᾳ φωνῇ ἐστερικὰς καλοῦσιν οἱ Μακεδόνες, ὁ δὲ ποιητὴς τραπεζῆας». Ἄξιον μνείας νομίζομεν καὶ τὸ ἐν Τόμ. Η΄, σελ. 732 εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ «ὁ μὲν οὖν Βακχεῖος ἐν ταῖς ἄλλαις ἀκροάσεσι τὸν σφυγμὸν εἶναί φησι συστολὴν καὶ διαστολὴν ἅμα ἐν ἁπάσαις ταῖς ἀρτηρίαις γιγνομένην, πρὸς *ὃν ὅρον* ἐπηρεαστικῶς μὲν ἀντεῖπον οἱ 'Ερασιστράτειοι τὸ σφέτερον ἁμάρτημα κατηγορίας ἀρχὴν ποιησάμενοι». Τὴν χρῆσιν, καθ' ἣν εἶνε ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ εἰρημένον *παχυχυμόΤΕΡΟΙ πάντων*, θὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβῶς ἀλλαχοῦ.

Παρεστήσαμεν ἐν τοῖς ἄνω ὅτι πολλάκις ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ τὴν ἀναφορικὴν ἀντωνυμίαν *ὅστις* τὸ ὄνομα εἰς ὃ αὕτη ἀναφέρεται. Παρατηροῦμεν δ' ἐνθάδε ὅτι ἐν τῇ τοιαύτῃ ἐκφορᾷ γίνεται παρὰ τῷ Γαληνῷ χρῆσις οὐχὶ ὀλιγάκις καὶ τῆς ἁπλῆς ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας, οἷον «*τέτταρας τένοντας — ὑφ' ὧν τενόντων*» καὶ «*τὸ προσῆκον σχῆμα — δι' ὃ σχῆμα*» καὶ «*διὰ τοῦ τραχήλου τῆς κύστεως — ὃν τράχηλον*», κτλ.

Τόμ. Β΄, σελ. 249 «ἡ μὲν ἑτέρα τέτταρας ἀποφύει *τένοντας* ἐμφυομένους τοῖς δακτύλοις ἅπασι πλὴν τοῦ μεγάλου κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς δευτέρας φάλαγγος, *ὑφ' ὧν τενόντων* κάμπτεται τὸ δεύτερον ἄρθρον αὐτῶν».

Τόμ. Ϛ΄, σελ. 418 «καὶ μετὰ τὴν τοιαύτην τρῖψιν ἐπὶ τὸ *λουτρὸν* ἄγων, *ἐφ' ᾧ λουτρῷ* τροφὴν μὲν εὐθέως οὐ προσέφερον».

Τόμ. Ζ΄, σελ. 535 «πότερον δὲ κινεῖσθαι μόνον ἐφιέμενον ἢ κἂν ἡσυχάζῃ, *σκέψεως* ἑτέρας οὐ μικρᾶς διωρισμένης ἡμῖν ἐν τοῖς περὶ μυῶν κινήσεως, *ἧς* ἄνευ *σκέψεως* οὔτε διάθεσιν οὔτε πεπονθότα τόπον ἀκριβῶς ἔστι διαγνῶναι κατὰ τὰς τοῦ βάρους αἰσθήσεις».

Τόμ. Η΄, σελ. 230 «εἰς δὲ τὰ κάτω μέρη τοῦ προσώπου πάντα τὰ καθ' ὅλον τὸ ζῷον ἀπὸ θατέρου *μέρους* τοῦ ὄπισθεν, ἐξ *οὗ μέρους* ἐστὶ καὶ ἡ συζυγία τῶν ἐπὶ τοὺς τῆς γλώττης μῦς ἀφικνουμένων νεύρων».

Τόμ. ΙΑ΄, σελ. 128 «ἐάν γε μόνον φυλάττῃς τὸ προσῆκον *σχῆμα* τῷ πεπονθότι μορίῳ, δι' ὃ *σχῆμα* δυνήσῃ ποτὲ καὶ τὸν ἀνάρροπον κόλπον ἐργάσασθαι κατάρροπον» καὶ σελ. 342 «ἁπάντων δὲ τούτων ἀρχὴ καὶ *πηγὴ* μία τὸ πρὸς Ἱπποκράτην μῖσος, ἐξ *ἧς πηγῆς* ἐρρύη μὲν καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ τουτὶ δὴ αὐτὸ τὸ ἐνεστὼς σκέμμα».

Τόμ. ΙΗ΄, α΄, σελ. 521 «ἄλλο δὲ *ξύλον* θέσιν ἐγκαρσίαν ἔχον ὡς πρὸς τὸν ἱστόν, ἐξ *οὗ ξύλου* τὸ ἱστίον ἐξῆπται».

Τόμ. ΙΘ΄, σελ. 363 «κἀκεῖθεν ἐξέρχεται διὰ τοῦ *τραχήλου* τῆς κύστεως, *ὃν τράχηλον* καὶ οὐρήθραν ἐκάλουν διὰ τὸ ἐκεῖθεν φέρεσθαι τὸ οὖρον».

Σημειωτέον δ' ὅτι φέρεται παρὰ τῷ Γαληνῷ ἐν μὲν Τόμ. Ϛ΄, σελ. 87 «καὶ τὴν ἀλλοίωσιν ἑτοιμοτέραν καὶ τὴν θρέψιν βελτίονα καὶ χύσιν ἁπάντων τῶν σωμάτων, ἐφ' *ᾗ* χύσει τὰ μὲν στερεὰ μαλάττε-

σθαι, τὰ δὲ ὑγρὰ λεπτύνεσθαι, τοὺς πόρους δ' εὐρεῖς γίνεσθαι συμβαίνει· διὰ δὲ τὴν τοῦ πνεύματος ἰσχυρὰν κίνησιν ἐκκαθαίρεσθαι τοὺς πόρους ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ κενοῦσθαι τὰ περιττώματα», ἐν δὲ Τόμ. ΙΘ΄, σελ. 691 «καὶ ἡ βελτίων θρέψις καὶ ἡ τῶν *περιττωμάτων χύσις*, ἐφ' *ᾗ χύσει* τὰ μὲν στερεὰ τῶν σωμάτων μαλάττεσθαι συμβαίνει κτἑ.». Ἀντὶ τοῦ *ἁπάντων τῶν σωμάτων* εἶνε γεγραμμένον *αὐτῶν τῶν σωμάτων* παρὰ τῷ Ὀρειβασίῳ Τόμ. Α΄, σελ. 465 «καὶ τὴν ἀλλοίωσιν ἑτοιμοτέραν καὶ τὴν θρέψιν βελτίονα καὶ χύσιν αὐτῶν τῶν σωμάτων, ἐπὶ ᾗ χύσει τὰ μὲν στερεὰ μαλακώτερα, τὰ δὲ ὑγρὰ λεπτότερα, κτἑ». Πιθανώτατον δὲ φαίνεται ὅτι ἐρρήθη ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ οὐχὶ «ἡ τῶν *περιττωμάτων* χύσις» ἀλλὰ ἡ τῶν *σωμάτων* χύσις». Πρβ. Τόμ. ϛ΄, σελ. 98 «πλαδαρᾷ καὶ κεχυμένῃ σαρκί» καὶ σελ. 103 «σαρκοῦν τρυφερᾷ καὶ κεχυμένῃ σαρκί» καὶ σελ. 120 «κατὰ τοῦ κεχυμένου τε καὶ πεπιλημένου λέγεται» καὶ Ἄντυλλον παρ' Ορειβασ. Τόμ. Α΄. σελ. 458 «ἥ τε γὰρ τῆς σαρκὸς ἄνεσις καὶ χύσις παρέξεται τὴν εὐρύτητα τοῖς πόροις».

Καὶ τοῦτο δ' εἶνε ἄξιον σημειώσεως ὅτι παρὰ μὲν τῷ Γαληνῷ κεῖται Τόμ. ϛ΄, σελ. 112 «ἐκθήσομαι δὲ αὐτὰς ἐπὶ διαγράμματος ἐν ᾧ τὸν μὲν πρότερον στοῖχον ἄνωθεν κάτω ποιοτήτων χρὴ νοεῖν, τὸν δὲ δεύτερον ποσοτήτων», παρὰ δὲ τῷ Ὀρειβασίῳ Τόμ. Α΄, σελ. 491 «ἐκθήσομαι δὲ αὐτὰς ἐπὶ *διαγράμματος*, ἐν *ᾧ διαγράμματι* τὸν μὲν πρότερον στοῖχον κτἑ».

Παρατηρητέον προσέτι ὅτι ἐλέχθη ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ Τόμ. ΙΗ΄, β΄, σελ. 361 «ἔχεις δ' αὐτοὺς κἂν τῇ τῶν μυῶν *ἀνατομῇ* γεγραμμένους, ἐν *ᾧ βιβλίῳ* συντομώτερον ἢ ἐν ταῖς ἀνατομικαῖς ἐγχειρήσεσιν ἁπάντων τῶν ἐν τῷ σώματι μυῶν ἡ φύσις ἑρμηνεύεται» καὶ σελ. 446 «γίνεται *πάθος*, ὃ καλεῖται θρόμβωσις, ἐξ *οὗ παθήματος* ἐγγενομένου τῷ αἵματι θρόμβος μὲν ἤδη τὸ αἷμα καλεῖται καὶ ἔστι, κτἑ».

Καὶ τοῦτο δέ τις ἐκ τῶν προκατειλεγμένων παραδειγμάτων διδάσκεται, ὅτι προσφιλὴς τῷ Γαληνῷ ὑπάρχει ἡ χρῆσις τῆς συνθέτου ἀντωνυμίας *ὅστις* ἀντὶ τῆς ἁπλῆς *ὅς*. Ἄσμενοι δὲ καὶ ἄλλα τῆς χρήσεως ταύτης μαρτύρια ἐκ τοῦ Γαληνοῦ θὰ παρετιθέμεθα, ἂν μὴ ἄκαιρον τὸ πρᾶγμα ἐν τῷ παρόντι ἐνομίζομεν. Ἔχομεν δὲ πάμπολλα ἐξ αὐτοῦ συνηγμένα.

Ὡς δ' ὁ Γαληνὸς ἐπαναλαμβάνει μετὰ τὴν ἀναφορικὴν ἀντωνυ-

μίαν τὸ ὄνομα εἰς ὃ αὕτη ἀναφέρεται, οὕτω καὶ ἄλλοι μεταγενέστεροι συγγραφεῖς οὐκ ὀλίγοι.

Διον. Ἁλικαρν. Ῥωμ. Ἀρχαιολ. σελ. 1640 «ἐφθέγξατο πολλῶν παρουσῶν γλώττῃ Λατίνῃ *φωνὴν* εὐσύνετόν τε καὶ γεγωνόν, ἧς ἐστι *φωνῆς* ἐξερμηνευόμενος ὁ νοῦς εἰς τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον τοιόσδε» καὶ Τέχν. Ῥητορ. Θ΄, 10 «ἐν τῷ περὶ Συμμοριῶν ἐπιγραφομένῳ *λόγῳ*, ὅσπερ *λόγος* εἰκότως ἂν καὶ δικαίως ἐπιγράφοιτο περὶ τῶν Βασιλικῶν».

Στράβ. σελ. 388,19 Μειν. « οἷς εἰς τὴν Ῥώμην πρόκειται *ὁδός*· δύο δὲ εἰσί, μία μὲν ἡμιονικὴ (ὁδὸς) διὰ Πευκετίων—καὶ Δαυνίων καὶ Σαυνιτῶν μέχρι Βενεουεντοῦ, ἐφ' ᾗ *ὁδῷ* Ἐγνατία πόλις κτἑ».

Σέξτ. Ἐμπειρ. σελ. 214,21 Βεκκ. «πορεύεσθαι τὴν κατὰ τὸν φιλόσοφον *λόγον* θεωρίαν, ὃς *λόγος* προπομποῦ δαίμονος τρόπον ἐπὶ τὴν ἁπάντων ὁδηγεῖ γνῶσιν» καὶ σελ. 226,10 «τοῦτο δὲ τὸ *πάθος* αὐτοῦ ἐνδεικτικὸν ὀφείλει τυγχάνειν καὶ τοῦ ἐμποιήσαντος αὐτὸ φαινομένου, ὅπερ *πάθος* ἐστὶν οὐχ ἕτερον τῆς φαντασίας» καὶ σελ. 239,15 «εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τρίτον ἐπιγινόμενον ἄλλο *κίνημα* τὸ τῆς λογικῆς φαντασίας, κατὰ κρίσιν λοιπὸν καὶ προαίρεσιν τὴν ἡμετέραν συμβαῖνον, ὅπερ *κίνημα* διάνοιά τε καὶ νοῦς προσαγορεύεται».

Παλαίφ. περὶ Ἀπίστ. ΛΑ΄ (Μυθογρ. Οὐεστερμ. σελ. 294,2) «ὁ δὲ Φρίξος κατεσκεύασε *ναῦν* καὶ ἐνέθετο ἐν αὐτῇ χρήματα πάμπολλα, ἐν ᾗ *νηὶ* καὶ ἡ μήτηρ Πέλοπος — καὶ αὕτη ἐκ τῶν αὑτῆς χρημάτων εἰκόνα ποιησαμένη χρυσῆν ἐνέθετο» καὶ ΜΕ΄ (σελ. 307,12) «Ἰόλαος δὲ βαρέως φέρων ἐπινοεῖ τὴν *ἐμπολὴν* τῆς Ἀμαλθείας ἐν κέρατι κειμένην ἀφελέσθαι, ἐξ ἧς *ἐμπολῆς*, εἴ τι ἤθελεν, ὠνεῖτο ἑαυτῷ τε καὶ τῷ Ἡρακλεῖ» (Πρβ. καὶ σελ. 388,27). Περὶ τοῦ ἀναυξήτου τύπου *ὠνεῖτο* θὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα ἐν ἑτέρῳ τόπῳ.

Πάππ. Ἀλεξ. σελ. 252,16 Οὐλσχ. «κατά τι *σημεῖον* αἰεὶ συμμεθιστάμενον αὐταῖς, ὑφ' οὗ *σημείου* γραφεταί τις κτἑ. καὶ σελ. 254,16 «παύεται γὰρ *ἡ τομὴ* πρὸ τῆς ἐπὶ τὴν ΑΔ ἐφαρμογῆς, ἥπερ *τομὴ* πέρας αὖ ἐγένετο τῆς γραμμῆς» καὶ σελ. 524,10 «ἐκεῖνοι δὲ μόνοι, οἵτινες *τοῦ αὐτοῦ τῶν παραλλήλων* ἐφάπτονται, ὃς *παράλληλος* περὶ τοὺς αὐτοὺς πόλους ἐστὶ τῇ σφαίρᾳ καὶ ἔτι ὀρθὸς πρὸς τὸν ἄξονα» (Πρβ. καὶ Τόμ. Γ΄, σελ. ιη΄).

῾Ροῦφ. ᾿Εφέσ. σελ. 188,6 Δαρ. «*κοιλοτητά* τινα ἔχουσα, εἰς ἣν ἐνήρθρωται ἡ κεφαλὴ τοῦ βραχίονος· ἀπὸ ἧς *κοιλότητος* διεκτέταται ὑπεροχὴ ὡσανεὶ ῥάχις».

Στέφ. Βυζ. σελ. 156,23 Μειν. «Βαλανέαι, *πόλις* Φοινίκης, ἡ νῦν Λευκάς· ὁ πολίτης Βαλανεώτης· εἰς ἣν *πόλιν* ᾿Επικράτης ἐγκώμιον ἔγραψεν ὁ Βαλανεώτης» καὶ σελ. 169,7 «καὶ τὴν *πόλιν* οὕτως ὀνομάσαι, ἐπειδὴ μία τῶν σὺν αὐτοῖς παρθένων Βίαννα καλουμένη χορεύουσα ὑπό τινος χάσματος ἐλήφθη· ἧς μνημονεύει *πόλεως* Εὐσέβιος ἐν τῇ ᾿Εκκλησιαστικῇ ῾Ιστορίᾳ» καὶ σελ. 205,9 «ἀπὸ εὐθείας τῆς Γέρηνος — ἐξ ἧς *εὐθείας*, τῆς ἡ Γέρηνος, τὸ Γερηνεύς, ὡς τοῦ ῞Αλος ᾿Αλεύς». Μετατυπωτέον δ᾿ ἴσως τὸ *χάσματος* εἰς τὸ *φάσματος*. Πρβ. σελ. 144,23. Τοὐναντίον δ᾿ ἀνεγνώσθη κακῶς *φάσμα* ἀντὶ τοῦ *χάσμα* ἐν τῇ ᾿Ηλέκτρᾳ τοῦ Εὐριπίδου στίχ. 1271.

᾿Αλέξ. ᾿Αφροδ. ῾Υπομνήμ. εἰς ᾿Αριστοτ. Τόμ. Β΄, β΄, σελ. 65,11 «δεῖν φησιν ἐφεξῆς τοῖς εἰρημένοις διορίσαι καὶ ἐκθέσθαι τὰ γένη τῶν *κατηγοριῶν*, ἐν αἷς *κατηγορίαις* ὑπάρχουσιν αἱ εἰρημέναι τέσσαρες διαφοραὶ τῶν προβλημάτων τε καὶ προτάσεων» καὶ σελ. 68,29 «ἀλλὰ καθόλου τὰ *προβλήματα* καὶ τὰς *προτάσεις* τὰς ἐν τῇ τῆς ἀντιφάσεως ἐρωτήσει, ἐν οἷς *προβλήμασιν* καὶ ἐν αἷς *προτάσεσιν* ἐστὶ καὶ τὰ διαλεκτικὰ προβλήματά τε καὶ αἱ προτάσεις» καὶ σελ. 70,16 «ἐπεὶ δύναταί τις γνωρίμου σοφοῦ δόξα μαχομένη ταῖς τῶν πολλῶν *δόξαις* εἶναι, αἷς *δόξαις* οὐκέτι οἱ πολλοὶ συγχωροῦσι, προσέθηκε τὸ μὴ παράδοξος» καὶ σελ. 96,13 «ἐπιστήμην δ᾿ ἂν κοινότερον τὴν *γνῶσιν* λέγοι, ἥτις *γνῶσις* καὶ δι᾿ αἰσθήσεως γίνεται» καὶ σελ. 191,3 «καὶ ἔστι καθ᾿ ἑκάστην ἀντίθεσιν οἰκεία τις *ἀκολουθία*, ἀφ ἧς *ἀκολουθίας* ὑπογράφει κτέ». Πρβ. καὶ Συμπλήρ. ᾿Αριστοτ. Τόμ. Β΄, β΄, σελ. 144,23 «τούτῳ τὴν ἐπὶ ταῖς τροφαῖς *ἡδονὴν* ἔχομεν παρ᾿ αὐτῆς, δι᾿ ἣν *ἡδονὴν* ζητοῦμέν τε τὴν τροφὴν μὴ παροῦσαν καὶ παρούσῃ χρώμεθα».

Σιμπλίκ. ῾Υπομν. εἰς ᾿Αριστοτ. Τόμ. Θ΄, σελ. 183,15 «διὸ μετὰ τὴν μίαν τῶν πάντων αἰτίαν δυάδα πάντες ὑπέθεντο πάσης *ἀντιθέσεως* ἐξηγουμένην καὶ οἱ μυθικῶς καὶ οἱ φιλοσόφως τὰς θείας ἐκφαίνοντες τάξεις, ἥτις *ἀντίθεσις* ἐν μὲν τοῖς θείοις ὑπὸ τῆς ἑνώσεως τῆς ἐκεῖ κρατουμένη συγκέκρυπται, κτέ».

᾿Ανδρόν. ῾Ρόδ. ᾿Ηθικ. τῶν Νικομ. Παραφρ. Β΄, 6 (᾿Αποσπ. Φι-

λοσ. Ἑλλην. Τόμ. Γ', σελ. 341 Μουλλ.) «αἵτινες ἀεὶ ἐν τοῖς *μερικοῖς* γίνονται· οἷς δὴ *μερικοῖς* οἱ ἀληθεῖς συμφωνοῦσι λόγοι» καὶ ς', 4 (σελ. 436) «εἰσὶν ἄρα ἀρχαὶ *ἐπιστήμης* αἱ καθόλου καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, ἐξ ὧν ὑποτιθεμένων συλλογιζόμεθα, ἃς οὐ πιστοῦται συλλογισμὸς ἀλλ' ἐπαγωγή· ὑφ' ἧς *ἐπιστήμης* ἄλλη ἀποδείκνυται ἐπιστήμη» καὶ Ζ, 7 (σελ. 464) «ἔστι δόξα καθόλου καὶ ἔστι δόξα *μερική*, ἥτις δὴ *μερικὴ* περὶ τὰ αἰσθητὰ ἐστίν» καὶ Ι', 8 (σελ. 557) «ἔχει τε οἰκείαν *ἡδονὴν* μείζονα ἢ κατὰ τὰς πρακτικὰς ἐνεργείας, ἣ δὴ *ἡδονὴ* συναύξει τὴν ἐνέργειαν».

Μέμν. ΙΖ' (Ἀποσπ. Ἱστορ. Ἑλλ. Τόμ. Γ', σελ. 535 Μυλλ.) «ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἐκδέχεται τοὺς Ἡρακλεώτας ὁ πρὸς Ζιποίτην τὸν Βιθυνὸν *πόλεμος* — ἐν ᾧ *πολέμῳ* πολλοὶ τῶν Ἡρακλεωτῶν γενναίως ἀνδρισάμενοι κατεκόπησαν».

Θέων Σμυρν. σελ. 194,16 Τευβν. «ἔσται αὐτῶν κοινὴ τομὴ εὐθεῖα, ἐφ' ἧς ἀμφοτέρων ἐστὶ τὰ κέντρα· ἥτις εὐθεῖα τρόπον τινὰ κοινὴ διάμετρος ἔσται ἀμφοῖν».

Πολυδεύκ. Θ', 124 «ἡ δὲ μηλολάνθη *ζῷον* πτηνόν ἐστιν, ἣν καὶ μηλολόνθην καλοῦσιν — οὗ *ζῴου* λίνον ἐκδήσαντες ἀφιᾶσιν».

Πέτρ. Ἐπιστ. Α', 10 «κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως *σωτηρίαν* ψυχῶν· περὶ ἧς *σωτηρίας* ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται». Ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ ΚΕ', 3 εἶνε ἐκδεδομένον ὑπό τινων μὲν «πέντε δὲ ἐξ αὐτῶν (ἦσαν) φρόνιμοι καὶ πέντε μωραί· αἵτινες μωραὶ λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν (ἑαυτῶν), οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον, αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον κτἑ», ὑφ' ἑτέρων δὲ «πέντε δὲ ἐξ αὐτῶν ἦσαν μωραὶ καὶ πέντε φρόνιμοι· αἱ γὰρ μωραὶ λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας κτἑ». Παρασημειωτέον δ' ὅτι πρὸς ταῖς δυσὶ ταύταις γραφαῖς φέρονται ἐν τοῖς ἀντιγράφοις καὶ δύο ἄλλαι *αἱ δὲ μωραί* καὶ *αἱ οὖν μωραί*.

Ὠριγέν. Τόμ. Α', σελ. 7 «οὐκοῦν οἱ ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραὴλ σφραγίζονται ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν, *ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες εἰσὶ χιλιάδες* τὸν ἀριθμόν· αἵτινες *ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες* ἐν τοῖς ἑξῆς παρὰ τῷ Ἰωάννῃ λέγονται ἔχειν τὸ ὄνομα τοῦ ἀρνίου καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν» καὶ σελ. 53 «ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἥλιος *ἡμέρας* μεγάλης κυρίου ποιητής·

δι' ἣν *ἡμέραν* φησὶ τοῖς τοῦ φωτὸς αὐτοῦ μεταλαμβάνουσιν· ἐργάζεσθε ἕως ἡμέρα ἐστίν». Τόμ. Β', σελ. 46 «καὶ *ἔσοπτρον* ἀκηλίδωτον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, δι' οὗ *ἐσόπτρου* Παῦλος καὶ Πέτρος καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτοῖς βλέπουσι τὸν θεόν» καὶ σελ. 241 «ὡς ἄρα ἔχει ὁ διάβολος *πατέρα*, ἐξ οὗ *πατρός*, ὅσον ἐπὶ τῷ ῥητῷ, κτἑ» καὶ σελ. 384 «ἅπερ ὁ διάβολος βάλλει εἰς τὴν γυμνὴν τοῦ *θυρεοῦ* τῆς πίστεως καρδίαν· ἐν ᾧ *θυρεῷ* πίστεως δύναταί τις οὐχ ἓν οὐδὲ δύο ἀλλὰ πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι». Τόμ. Γ', σελ. 243 «ὥστε ἡμᾶς οὕτω γενέσθαι ὡς τὰ *παιδία* τὰ καὶ αὐτὰ στραφέντα καὶ ὁμοιωθέντα τῷ ἁγίῳ πνεύματι· ἅτινα *παιδία* ἔδωκεν ὁ θεὸς τῷ σωτῆρι» (Πρβ. καὶ σελ. 368). Τόμ. Η , σελ. 15 «καὶ ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ γενομένῳ πρὸ πολλοῦ τῆς *αἰχμαλωσίας* τῆς εἰς Βαβυλῶνα, μεθ' ἣν *αἰχμαλωσίαν* ὕστερόν ποτε γίνεται Κῦρος ὁ Περσῶν βασιλεύς». Τόμ. ΙΓ', σελ. 141 «ἐν δὲ τούτῳ τῷ *βιβλίῳ* εἰσὶ γεγραμμένοι καὶ οἱ περὶ προνοίας λόγοι καὶ κρίσεως· δι' οὗ *βιβλίου* γινώσκεται ὁ θεὸς ὡς δημιουργός» (Πρβ. καὶ σελ. 175 καὶ σελ. 178). Τόμ. ΙΕ', σελ. 159 «περὶ τοῦ *καλύμματος* πολλάκις ἡμῖν εἴρηται τοῦ ἐπικειμένου τῷ προσώπῳ τῶν μὴ ἐπιστρεφόντων πρὸς κύριον· δι' ὃ *κάλυμμα*, ἐὰν ἀναγινώσκηται Μωσῆς, ὁ ἁμαρτωλὸς οὐ νοεῖ αὐτόν· *κάλυμμα* γὰρ εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ κεῖται, δι' ὃ *κάλυμμα*, ἐὰν ἀναγινώσκηται ἡ παλαιὰ διαθήκη, οὐ συνήσει ἀκούων» καὶ σελ. 292 «ὄψει τὴν *ὀπὴν* κατὰ τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ, δι' ἧς *ὀπῆς* θεωρεῖται τὸ μετὰ τὸν θεόν» (Πρβ. καὶ σελ. 472). Τόμ. ΙΖ', σελ. 251 «ἐνεχόμενον τοῖς *δικτύοις* — εἰς ἅπερ *δίκτυα* διὰ τοὺς προκατειλημμένους ἐν αὐτοῖς κτἑ». Τόμ. ΙΘ', σελ. 79 «ἔστι τι *κάλυμμα* ἀγνοίας ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν ἀναγινωσκόντων καὶ μὴ συνιέντων τὰ τροπολογούμενα ἐπικείμενον· ὅπερ *κάλυμμα* περιαιρεῖται, τοῦ θεοῦ δωρουμένου, κτἑ.» (Πρβ. καὶ σελ. 348 καὶ Τόμ. Κ', σελ. 108). Εἶνε προσέτι εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Ὠριγένους Τόμ. ΚΕ', σελ. 44 «λόγος γὰρ εἷς συνεστὼς ἐκ πλειόνων *θεωρημάτων*, ὧν ἕκαστον *θεώρημα* μέρος ἐστὶ τοῦ ὅλου λόγου» καὶ σελ. 212 «*δύναμις* μὲν γὰρ πάντη οὐκ ἔστι τοῦ πτῆναι οὐδαμῶς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, *δύναμις* δὲ ἐστὶ τοῦ σωφρονῆσαι καὶ τοῦ ἀκολαστῆσαι· ὧν ἀμφοτέρων *δυνάμεων* ὑπαρχουσῶν, ὁ μὴ προσέχων λόγοις ἐπιστρεπτικοῖς καὶ παιδευτικοῖς, ἑαυτὸν ἐπιδίδωσι τῇ χειρίστῃ».

Εὐσέβ. Ἐκλογ. Προφ. σελ. 52,1 Γαισφ. «ηὐφράνθη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ τὰ *ἔθνη* τοῦ τῶν δικαίων πατριαρχῶν καὶ προφητῶν χοροῦ· περὶ ὧν *ἐθνῶν* αὖθις ἐπὶ τῆς αὐτῆς ᾠδῆς ὡς πρὸς ἕτερον λαὸν ἀποτεινόμενος ὁ θεός φησιν».

Σωκρ. Σχολαστ. Ἐκκλ. Ἱστορ. σελ. 102,19 Οὔσσ. «χρηματίζειν δευτέραν Ῥώμην *νόμῳ* ἐκύρωσεν· ὃς *νόμος* ἐν λιθίνῃ γέγραπται στήλῃ». Πρβ. καὶ σελ. 498,23 «τοσαύτας χιλιάδας διὰ *πίστεως* κατεστρέψατο, ἥτις *πίστις*—πάσας τὰς προσβολὰς καὶ τὰς κακομηχανίας τῆς Ἀρείου κακοδοξίας καθαιρεῖ τε καὶ ἀποτρέπεται».

Γεωπον. σελ. 101 Νικλ. «ἔχων τὰ *ἄρθρα* διῃρημένα, ἐξ ὧν *ἄρθρων* αἱ τριχώδεις φυλλάδες πέφυκαν».

Ἀπολλών. Ἀλεξ. περὶ Συντ. σελ. 261,10 «κἀκ τῆς ἐνικῆς *συντάξεως* προφανὴς ὁ λόγος — ἐφ' ἧς *συντάξεως* κατὰ τὸ κλητικὸν αἱ δύο φωναὶ ἐναλλάσσονται» καὶ σελ. 262,23 «ἀμφίβολον ποιήσει τὴν *σύνταξιν* ἐν τῷ ἦχει Ἑλικών· ἐφ' ἧς πάλιν *συντάξεως* χρεία ἐστὶ τῶν προκειμένων μορίων» καὶ σελ. 318,6 «παρὸν τὸν λόγον πιστώσασθαι καὶ διὰ *συντάξεως* λόγου—ἐξ ἧς *συντάξεως* παρυφίσταταί τι πάλιν πρᾶγμα». Πρβλ. καὶ σελ. 294,21 « συνῆλθεν ὁμοίως εἰς τὴν αἰτιατικὴν *σύνταξιν*· ἐφ' ὧν δὴ *συντάξεων* χρὴ νοεῖν ὡς κτέ».

Τζέτζ. Σχολ. εἰς Λυκόφρ. σελ. 268 Μυλλ. «προσέταξέ τινα τρόχιν, ἤτοι *ἄγγελον* ἑστῶτα καὶ ἀκροώμενον ταύτης, αὐτῷ ἀπαγγέλλειν· ὃς *ἄγγελος* μονωδῶς καὶ μονοπροσώπως τῷ Πριάμῳ κατὰ λεπτὸν τὸ λαληθὲν τῇ Κασσάνδρᾳ πᾶν ἀφηγεῖται» καὶ σελ. 298 «συμπεριφέρων αὐτῷ τὸν *ἥλιον*, οὗπερ *ἡλίου* περιδινηθέντος εἰς τὸ ὑπὸ γῆν ἡμισφαίριον, γίνεται νύξ» καὶ σελ. 546 «Αἴσιμον καὶ *Ἀντίκλειαν* γεννᾷ, ἥτις *Ἀντίκλεια* ὑπὸ Σισύφου διεπαρθενεύθη» καὶ σελ. 547 «πρὸς Τένεδον κατῆραν καὶ τὰς Καλύδνας *νήσους* οὔσας περὶ τὴν Τροίαν, ἀφ' ὧν *νήσων* δύο δράκοντες, Πόρκης τε καὶ Χαρίβοια, διανηξάμενοι τὸν παῖδα τοῦ Λαοκόωντος ἀνεῖλον». Πρβ. καὶ σελ. 294 «ἐμβαλὼν τῷ ἐκείνης πυρπνέοντι (*πῦρ πνέοντι*) στόματι, ὑφ' οὗ πυρὸς ὁ μόλιβδος συντακεὶς ἐκείνην ἀπέκτεινεν». Εἶνε δ' εἰρημένον ὑπὸ τοῦ Τζέτζου καὶ ἐν Κραμ. Ὀξ. Ἀνεκδ. Τόμ. Γ', σελ. 377,11 «καὶ ταύτην τὴν *Αἴθραν* σὺν αὐτῇ αἰχμαλώτευσαν· ἥτις Αἴθρα τὴν μετ' Ἀλεξάν-

δρου φυγὴν τῆς Ἑλένης εἰς Τροίαν ἐπραγματεύσατο». Πλημμελῶς δ' ἔχει τὸ *αἰχμαλώτευσαν* ἀντὶ τοῦ *ἠχμαλώτευσαν*.

Εὐστάθ. Παρεκβ. εἰς Ὅμ. σελ. 58,13 «ὃ γίνεται διὰ λεπτοῦ *αἵματος* ἀνάδοσιν ἐν τῇ τοῦ θυμοῦ ζέσει, οὗ *αἵματος* ἀναδιδομένου διὰ λεπτῶν φλεβίων, φλογωπὸς τρόπον τινὰ ὁ θυμούμενος διαδείκνυται» καὶ σελ. 86,12 «ὅτι αἰγίοχος Ζεὺς κατὰ μὲν μῦθον ὁ μετὰ γέννησιν τὴν ἐν Κρήτῃ ὑπὸ *αἰγὸς* εὐρηκὼς τὴν ὀχήν, δηλαδὴ τὴν τροφὴν — ἧς *αἰγὸς* τὸ κέρας τῇ Ἀμαλθείᾳ δοθῆναι λέγεται» καὶ σελ. 733,39 «τὸ μετὰ δονήσεως φερόμενον καὶ *ψόφου* τινός, ᾧ *ψόφῳ* ἔοικεν ὁ βαρὺς τοῦ βασιλέως στεναγμός» καὶ σελ. 855,1 «*αἶνος* γὰρ ἐστὶν οὗ καὶ ὁ μυθώδης λόγος, ὡς καὶ παρ' Ἡσιόδῳ· αἶνον βασιλεῦσιν ἐρέω, ἤτοι μυθώδη παραίνεσιν· περὶ οὗ δὴ *αἴνου* καὶ τοιαῦτά φασιν οἱ παλαιοί» καὶ σελ. 1735,47 «οὗ ἡ *παραγωγὴ* ὁμοία τῇ τοῦ Πυλαιμένους καὶ τοῦ μεσαιπολίου, ὡς ἐν τῇ Ἰλιάδι γέγραπται· ᾗ δὴ ἐκείνῃ *παραγωγῇ* ἔοικε μὲν καὶ τὸ ἀκρόχολος, ἀκράχολος Ἀττικῶς, ὁ ἄκρως χολούμενος κτέ.» Παρεκβολ. εἰς Διονύσ. Περιηγ. σελ. 220,15 Διδ. «ὄφεως δὲ εἶδος ἡ *αἱμορροΐς*, οὐκ ἔχουσα ἰθυτενῆ τὴν τὸν ὁλκὸν συνέχουσαν ὀστώδη ἄκανθαν· ἥτις *αἱμορροῒς* τῇ ἐπιπτώσει, φασί, τοῦ Κανώβου θλιβεῖσα τὸν αὐχένα δάκνει ἐκεῖνον» καὶ σελ. 222,7 «λέγοντες Ἀσίας μὲν καὶ Εὐρώπης ὅρον εἶναι τὸν μέγιστον καὶ πλατύτατον *ἰσθμὸν* τὸν μεταξὺ Κασπίας καὶ Εὐξείνου, περὶ ὃν *ἰσθμὸν* σὺν πολλοῖς ἄλλοις τόποις καὶ ὁ θρυλούμενος ἐστὶ τοῦ Προμηθέως Καύκασος» καὶ σελ. 260,14 « τὴν *Ἡμέραν* τὴν θεὰν τὴν πρὸς τοῖς Αἰθίοψιν, εἰς οὓς καὶ ἡ τοῦ Δέλτα ὀξύτης ἀφορᾷ· ἧς *Ἡμέρας* ἐν ταῖς νοτίαις Θήβαις ἀνέστηκεν ἄγαλμα» καὶ σελ. 262,43 «ὃς λέγεται τάφος Ὀσίριδος καὶ Εἰδοθέας τῆς τοῦ *Πρωτέως*, ὅστις *Πρωτεὺς* τῶν ξενοκτόνων παίδων ἐν τῇ Θρᾳκικῇ Παλλήνῃ ἀπαλλαγείς, κτέ.» καὶ σελ. 267,9 «ὁ δὲ γεωγράφος περὶ αὐτοῦ οὕτω φησίν· Ἠριδανὸν τὸν μηδαμοῦ γῆς ὄντα, πλησίον δὲ τοῦ *Πάδου* λεγόμενον· ὃν *Πάδον* καὶ μέγιστον ἐκεῖνός φησι τῶν Εὐρωπαίων ποταμῶν μετὰ τὸν Ἴστρον καὶ εἰς τὴν Ἀδριατικὴν αὐτὸν λέγει ἐκπίπτειν θάλασσαν· οὗ *Πάδου* πέραν καὶ τὸ Μεδιολάνιον εἶναι λέγει». Πρβ. σελ. 270,40. σελ. 274,21, σελ. 282,40. σελ. 284,26. σελ. 306,30. σελ. 307,15. σελ. 313,16. σελ. 342,18. σελ. 349,1. σελ. 355,45. σελ. 366,4. σελ. 367,26. σελ. 372,14. σελ. 381,4. σελ. 398,5. σελ.

404,7. Παρατηρητέον δ' ὅτι ἐν σελ. 309,10 κεῖται «αἱ τῶν 'Αμβρακιέων φαίνονται νῆσοι καὶ ἡ λιπαρὰ *Κέρκυρα*, φίλον πέδον 'Αλκινόου τοῦ κατὰ τὰς ἱστορίας ἐκεῖ μεγαλωνύμως βασιλεύσαντος· ἐφ' ᾗ, τουτέστι μεθ' ἣν *Κέρκυραν*, τὸ τῆς 'Ιθάκης ἕδος ἐστήρικται», ἐν δὲ σελ. 385,1 ἀπαντᾷ «ἡ *ἑτέρα Συρία* μηκύνεται, ἐφ' ἧς *ἑτέρας ταύτης* Συρίας οἱ Καππαδόκαι μεσήπειροι». Πρβ. καὶ Σχολ. εἰς Βατραχομ. 262 (σελ. 298,9 Λουδ.) «ἐκέλευσε τὸν παῖδα μετασχεῖν τοῦ πολέμου, ἤγουν τὸν *Μεριδάρπαγα, ὅστις οὗτος αὐτὸς ὁ Μεριδάρπαξ* ἐλθὼν εἱστήκει γαυρούμενος λίαν».

Ζωναρ. Λεξ. σελ. 373 Τιτμ. «*Βαλβῖδες*, τὰ κάγκελλα —— ἀφ' ὧν *βαλβίδων* ἐξέτρεχον οἱ ἀγωνιζόμενοι.

Εὐδοκ. 'Ιων. σελ. 25, 17 Φλαχ. «εἶχε δὲ καί τινα *σημεῖα* περὶ τὴν οὐρὰν καὶ τὴν γλῶτταν, ἐξ ὧν *σημείων* ἐγνωρίζετο» καὶ σελ. 188, 4 «ἐν ᾗ ἵστατο *ὁ τρίπους ὁ χαλκοῦς*, ἐξ οὗ *χαλκοῦ τρίποδος* ἡ μαντεία ἐξεφέρετο».

Γεώργ. Κεδρην. Τόμ. Β', σελ. 116, 18 Βόνν. «εἴς τινα νῆσον ἐν *τάφῳ* καθείρχθη ζῶν ἅμα δυσὶν ἀνδροφόνοις, ἐν ᾧ τάφῳ διά τινος ἐτρέφετο *ἁλιέως*, ὃν δεῖ *ἁλιέα* εὑρόντες οἱ ἅγιοι Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος καὶ τὰ κατ' αὐτὸν πυθόμενοι κτέ.»

Κωνσταντ. Πορφυρογ. Τόμ. Γ', σελ. 77, 83 Βόνν. «τὴν *νῆσον* τὴν ἐπιλεγομένην ὁ ἅγιος Γρηγόριος καταλαμβάνουσιν· ἐν ᾗ *νήσῳ* καὶ τὰς θυσίας αὐτῶν ἐπιτελοῦσιν».

Χρον. Πασχ. Τόμ. Α', σελ. 576, 7 Βόνν. «ἐν δὲ τῷ μεταξὺ συνέβη ἐλθεῖν ἐν Κωνσταντινουπόλει μετὰ τῶν ἰδίων συγγενῶν κόρην εὐπρεπεστάτην, ἐλλόγιμον, 'Ελλαδικήν, ὀνόματι 'Αθηναΐδα—ἥτις 'Αθηναῒς ἠναγκάσθη καταλαβεῖν τὴν εὐδαίμονα πόλιν κτέ».

Σχολ. Εὐριπ. Τόμ. Β', σελ. 239, 6 Δινδ. καὶ Σχολ. Νικάνδρ, σελ. 84, 31 Κειλ. «ὑπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ *Μετανείρας*, ἥτις *Μετάνειρα* παρέθηκεν αὐτῇ τράπεζαν καὶ ἐκέρασεν αὐτῇ οἶνον ἐπὶ τῇ θλίψει.» Πρβ. καὶ Σχολ. Αἰσχύλ. σελ. 422, 2 Δινδ. «ἀντὶ τοῦ *ἡμεῖς* πιστοὶ χρηματοφύλακες τῶν Περσῶν καλούμεθα καὶ ἐσμὲν (καί ἐσμεν) ἐπόπται τῶν οἴκων αὐτῶν· οὕστινας *ἡμᾶς* αὐτὸς ὁ Ξέρξης ὁ βασιλεύς, ὁ τοῦ Δαρείου υἱός, ὡς πρεσβύτας καὶ ἐντίμους ὄντας — προέκρινε».

Φέρεται δὲ καὶ ἐν ἐπιγραφαῖς τῶν μεταγενεστέρων χρόνων «'Αμ-

μίαν Δημέου τοῦ Χρησίμου *Μύρτον*, γενομένην γυναῖκα Μάρ. Αὐρ. Διογένους τοῦ Διογένους τοῦ Καλλίου — — ἥτις *Μύρτον* ἐβίω σεμνῶς πρὸς ὑπόδειγμα ἀρετῆς» καὶ «ὁ *πλάτας* ἐστὶν Ἀδράστου τοῦ Γλύκωνος τοῦ Γλύκωνος τοῦ Λέοντος — ὅντινα *πλάταν* συνεχώρησεν αὐτῷ Πολυχρονία Καλλικράτου· εἰς ὃν *πλάταν* κατεσκεύασεν μνημεῖον τὸ ἐπικείμενον τῷ πλάτᾳ *σορόν* τε καὶ ἰσώστας (εἰσώστας) ἐν αὐτῷ — εἰς ἣν *σορὸν* ἔθαψα Βάριλλαν τὴν ἐμαυτοῦ γυναῖκα» καὶ «*ἡ Ῥοδία δραχμὴ* τούτου τοῦ δηναρίου ἰσχύει ἐν Κιβύρᾳ ἀσσάρια δέκα· ἐν ᾗ *δραχμῇ Ῥοδίᾳ* δέδοται ἡ δωρεά» (*Corp. Inscript. Graec.* Τόμ. Β΄, σελ. 530 καὶ σελ. 533 καὶ Τόμ. Γ΄, σελ. 1167).

Ἀπαντᾷ δὲ καὶ παρὰ τῷ Εὐκλείδῃ Τόμ. Ζ΄, σελ. 166, 18 Τευβν. «ἔστω γὰρ *ὄμμα* τὸ Β ἄνω τοῦ ΓΚ ἐπιπέδου κείμενον, ἀφ' οὗ *ὄμματος* προσπιπτέτωσαν ἀκτῖνες αἱ ΒΓ κτἑ.», ἀλλὰ σελ. 168, 12 «ἔστω γὰρ ὄμμα τὸ Β κάτω τοῦ ΔΖ ἐπιπέδου κείμενον, ἀφ' οὗ προσπιπτέτωσαν ἀκτῖνες αἱ ΒΔ κτἑ.» καὶ σελ. 180, 7 «ἔστω γὰρ περιφέρεια ἡ ΒΓ, ὄμμα δὲ τὸ Δ ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ ὂν τῇ ΒΓ περιφερείᾳ, ἀφ' οὗ προσπιπτέτωσαν ὄψεις αἱ ΔΒ κτἑ».

Ἐν τῷ περὶ Ἀέρων Ὑδάτων Τόπων συγγράμματι τοῦ Ἱπποκράτους κεφ. ΙΒ΄ ἔκειτο ἄλλοτε «καὶ ἀπὸ ποταμῶν μεγάλων, εἰς οὓς *ποταμοὺς* ἕτεροι ἐμβάλλουσι», ὡς εἶνε καὶ παρὰ τῷ Γαληνῷ γεγραμμένον Τόμ. Ι϶΄, σελ. 438. Ἀλλ' ὁ Κοραῆς ἀνέγνω «καὶ ἀπὸ ποταμῶν μεγάλων, εἰς οὓς *ποταμΟΙ* ἕτεροι ἐμβάλλουσι»· ἡ γραφὴ δ' αὕτη εἶνε ἐγκεκριμένη καὶ ὑπὸ τοῦ Λιτραίου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑρμερινσίου (*Ἱπποκρ.* Τόμ. Α΄, σελ. 257). Πρβ. καὶ Ἱπποκράτ. Τόμ. Α΄, σελ. 46 Τευβν.

Διάφορα τῶν προκατειλεγμένων παραδειγμάτων εἶνε τὰ ἀπαντῶντα ἐν τῷ εἰς Ἑρμῆν Ὁμηρικῷ Ὕμνῳ σελ. 208 «παῖδα δ' ἔδοξα, φέριστε, σαφὲς δ' οὐκ οἶδα, νοῆσαι, ὅστις ὁ παῖς ἅμα βουσὶν ἐϋκραίρῃσιν ὀπήδει, νήπιος» καὶ στ. 276 «μήτε τιν' ἄλλον ὄπωπα βοῶν κλοπὸν ὑμετεράων, αἵτινες αἱ βόες εἰσί, τὸ δὲ κλέος οἶον ἀκούω». Ὁ Ἑρουερδὴν γράφει ἐν *Quæst. Ep. et Eleg.* σελ. 72 «Quæ dicendi consuetudo Latinis (Cæsari præsertim) est familiarissima, ut post pronomen relativum substantivum repetatur, Græcis quod sciam incognita, huius *prima facie* exemplum extare

videtur vs. 208 sq.: παῖδα δ' ἔδοξα, φέριστε, σαφὲς δ' οὐκ οἶδα, νοῆσαι, *ὅστις ὁ παῖς* ἅμα βουσὶν ἐϋκραίρῃσιν ὀπήδει, νήπιος, εἶχε δὲ ῥάβδον. An potius locus sic interpungendus: νοῆσαι· ὅστις ὁ παῖς, ἅμα κτἑ. *quisquis* (est) *iste puer* cett.? Cf. vs. 277. At ita vereor ne offensione non careat asyndeton. Restat (quod et ipsum durum videtur) ut duplex functio tribuatur pronomini ὅστις, et interpretemur, *qui puer quisquis est*, saltem non nude: *qui puer*, ut factum esse video (Πρβ. καὶ Γεμόλλιον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν 'Ομηρικῶν Ὕμνων σελ. 223).

Σημειωτέον ὅτι ἐν τοῖς Βεκκήρου Ἑλλ. 'Ανεκδότοις σελ. 730, 22 φέρεται «Πτολεμαῖος ὁ περιπατητικὸς καὶ ἄλλοι τινὲς ἐγκαλοῦσι Διονυσίῳ *ἐμπειρίαν* εἰρηκότι τὴν λογικωτάτην γραμματικήν, ἥτις, *ἐμπειρία φημί*, τῶν ὡσαύτως ἐχόντων πραγμάτων ἐστὶ τήρησίς τε καὶ μνήμη ἄλογος», ᾧ παραβλητέον τὸ ὑπ' 'Απολλωνίου τοῦ 'Αλεξανδρέως εἰρημένον περὶ 'Αντων. σελ. 43, Α' «ἃς δὲ (τῶν ἀντωνυμιῶν) ἐγκλίνεσθαι, ὧν τὸ τέλος, *λέγω δὴ τῶν ἐγκλινομένων*, ἢ φύσει ὀξύνεται κτἑ.», παρὰ δὲ τῷ 'Ωριγένει ἀπαντᾷ Τόμ. ΚΑ', σελ. 402 «ὥσπερ εἰς ὑπόκειται τῷ κεραμεῖ *πηλός*, ἀφ' οὗ *φυράματος* γίνεται εἰς τιμὴν κτἑ.» καὶ παρὰ τῷ 'Αρποκρατίωνι σελ. 198, 14 Δινδ. «ἐκάλουν δὲ τοὺς ἀνοήτους οὕτω διὰ τὸν εἰς τὸν Ὅμηρον ἀναφερόμενον *Μαργίτην*, ὅπερ *ποίημα* Καλλίμαχος θαυμάζειν ἔοικεν» καὶ ἐν τοῖς Διφίλου τοῦ Σιφνίου παρ' 'Αθηναίῳ σελ. 369, C' «τὸ δ' ἐκ 'Ρόδου φερόμενον σπέρμα εἰς 'Αλεξάνδρειαν ἐπὶ *ἐνιαυτὸν* γλυκεῖαν ποιεῖ τὴν κράμβην· μεθ' ὃν *χρόνον* πάλιν ἐπιχωριάζει».

'Αξία δὲ σημειώσεως ἡμῖν φαίνεται καὶ ἡ χρῆσις, καθ' ἣν ἐρρήθη ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ 'Αλεξανδρέως Τόμ. Β', σελ. 311,19 Δινδ. «ὅπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδήλωσεν εἰπών· τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν *ὀφειλὴν* ἀποδιδότω, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί· μεθ' ἣν *ἔκτισιν* κατὰ τὴν οἰκουρίαν καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πίστιν βοηθός» καὶ σελ. 318,14 «Αὐτίκα οἱ Στρωματεῖς ἡμῶν κατὰ τὸν γεωργὸν Τιμοκλέους τοῦ κωμικοῦ σῦκ', ἔλαιον, ἰσχάδας, μέλι προσοδεύουσι, καθάπερ ἐκ παμφόρου χωρίου. Δι' ἣν εὐκαρπίαν ἐπιφέρει, κτἑ.» καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος σελ. 426,25 Μειν «πλέον δ' ἢ τριπλάσιον ἐν ἀριστερᾷ πλέοντι μέχρι τοῦ Ταναΐδος, ἐν ᾧ παράπλῳ καὶ ὁ ἰσθμὸς ἵδρυται» καὶ ὑπὸ τοῦ

Γαληνοῦ Τόμ. ΙΗ΄, β΄, σελ. 408 «ἐφ' οὗ μήθ' ἕλκος ἐγένετο μήτ' ὀστοῦν ἐγυμνώθη μήτ' αὐτὸ τὸ κατεαγὸς (γρ. μήτ' *αὖ τὸ* κατεαγὸς) ὀστοῦν πολυειδῶς συνετρίβη, ὅνπερ δὴ τρόπον κατάγματος οἱ νεώτεροι προσαγορεύουσιν ἀλφιτηδόν» καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου σελ. 3, Ε΄ «Ἀλκιβιάδης δὲ Ὀλύμπια νικήσας ἅρματι πρῶτος καὶ δεύτερος καὶ τέταρτος, εἰς ἃς νίκας καὶ Εὐριπίδης ἔγραψεν ἐπινίκιον» καὶ ὑπ' Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου Γ΄, 6 (Ἀποσπ. Ἑλλ. Φιλοσόφ. Τόμ. Γ΄, σελ. 359 Μουλλ.) «ἀκρατῶς καὶ ἀνειμένως διαιτώμενος· ἀφ' ἧς διαίτης καὶ οἱ πλείους μοχθηροὶ γίνονται» καὶ ὑπ' Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως (Συμπλήρ. Ἀριστοτ. Τόμ. Β΄, β΄, σελ. 202,24) «ἐξέθηκεν τὸ γενόμενον παιδίον ὡς διαφθερῶν, ἥτις ἔκθεσις αἰτία τῶν ἀνοσίων μύθων ἐγένετο» καὶ ὑπὸ τοῦ Σιμπλικίου (Ὑπομν. εἰς Ἀριστοτ. Τόμ. Θ΄, σελ. 96,24) «ἢ πῶς Ζήνων ἕκαστον τῶν αἰσθητῶν πολλὰ εἶναι ἐδείκνυε λέγει, ὑφ' οὗ λόγου ἐθορυβοῦντο» καὶ ὑπὸ Θέωνος τοῦ Σμυρναίου σελ. 201,16 Τευβν. «ὧν ἐν τῷ μεταξὺ κατ' ἐπικύκλους καὶ ἐγκέντρους κινεῖται τὰ ἄστρα, καθ' ἣν κίνησιν καὶ τοὺς ἐκκέντρους κατὰ συμβεβηκὸς γράφει» καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου Παρεκβ. εἰς Ὅμ. σελ. 1950,60 «καθ' ἣν Ἑρμῆς τὰς τῶν μνηστήρων ψυχὰς εἰς Ἅδην κατάγει· ἐφ' ᾗ καταγωγῇ τερθρεύεται τὰ δοκοῦντα ὁ ποιητής». Κεῖται δὲ καὶ ἐν τοῖς εἰς Ἰλιάδα Σχολίοις Τόμ. Δ΄, σελ. 181,10 Δινδ. «Ζηνοδώρῳ τῷ συγγράψαντι περὶ τῆς Ὁμήρου συνηθείας τὰ δέκα βιβλία συγγέγραπται καὶ περὶ τούτου τοῦ τόπου· ἐν ᾧ συγγράμματι πειρᾶται ἀποδεικνύναι διεσκευασμένον τοῦτον τὸν τόπον, ἐπῶν ιγ΄». Πρβ. καὶ Πόλυδεύκ. Θ΄, 99 «ἐγγὺς δὲ ἐστὶ ταύτῃ τῇ παιδιᾷ καὶ ὁ διαγραμμισμὸς καὶ τὸ διαγραμμίζειν, ἥντινα παιδιὰν καὶ γραμμὰς ὠνόμαζον».

Εἶνε δὲ καὶ ὑπ' Ἀπολλωνίου τοῦ Ἀλεξανδρέως εἰρημένον περὶ Συντάξ. σελ. 116,5 «αἱ πλάγιοι πτώσεις τῶν ἀντωνυμιῶν πάντως ἐπὶ ῥῆμα φέρονται, ἐξ ἧς *συντάξεως* νοεῖται ἡ ἐγγινομένη διάθεσις τοῦ προσώπου» καὶ σελ. 319,1 «διαφερούσης συντάξεως τῆς οὕτω νοουμένης κατ' αἰτιολογικὴν ἐκφοράν, ὅτι πλειονά σου ἀναγινώσκω συνετώτερός σου καθέστηκα· ὑπὲρ ἧς *διαφορᾶς* ἠκριβώσαμεν καὶ ἐν τῷ περὶ συνδέσμων». Πρβ. καὶ σελ. 75,23 καὶ σελ. 82,12 καὶ σελ 153,21

καὶ σελ. 174, 12 καὶ σελ. 175,4 καὶ σελ. 200,16 καὶ σελ. 204,24 καὶ σελ. 242, 26.

Ἐπάναγκες δ' εἶνε νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἀντὶ τοῦ «ἐπειδὴ τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι διὰ τῆς κεφαλῆς *ἐξίασιν*» ἐν ἄλλαις ἐκδόσεσι καὶ ἐν τῷ Μαρκιανῷ κώδικι φέρεται *ἐξιᾶσιν*, ὅπερ ἀπεδέξατο ὁ I. Μυλλῆρος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος Δογμάτων συγγράμματος τοῦ Γαληνοῦ γράφων (Τόμ. Α', σελ. 46): Etiam alio loco apice falso apposito Charterius sententiam corrupit. Pag. 354 post in. et ille et Kuehnius scripserunt: τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι διὰ τῆς κεφαλῆς *ἐξίασιν*. MAB. recte: *ἐξιᾶσιν* i. e. emittuut».

Ἀλλ' οὐδεμίαν οὐδαμῶς εὔλογον ἐξήγησιν ἐπιδέχεται ἡ ἀλλοκότως προενηνεγμένη ῥῆσις «ἐπειδὴ τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι διὰ τῆς κεφαλῆς *ἐξιᾶσιν*», πᾶς δέ τις, νομίζομεν, ἀδυνατῶν νὰ νοῇ τὰ ἀδιανόητα ἄνευ τινὸς ὄκνου θὰ ἐγκρίνῃ τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἀνάγνωσιν, καθ' ἣν μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ Χαρτερίου καὶ τοῦ Κυνίου γεγραμμένον *ἐξίασιν*, τουτέστιν *ἐξέρχονται*, ἀποδείκνυται ὑγιῶς ἔχον. Πρβ. Εὐδ. Ῥόδ. Ἀποσπ. Φιλοσόφ. Ἑλλ. Τόμ. Γ', σελ. 283 Μουλλ. «τὰ δὲ νοήματα ἐκφορικὰ (ὠνόμασαν), διότι ἅπερ ἐν ἑαυτοῖς νοοῦμεν, ταῦτα εἰς τὸ ἔξω προφέρομεν».

Ἐπίμεμπτος εἶνε ὁ Κύνιος ὅτι ἐν ἄλλοις τοῦ Γαληνοῦ τόποις δὲν ἀποκατέστησε τὸν προπερισπώμενον τύπον ἀλλ' ἐξέδωκε *συνίασι(ν)* ἀντὶ τοῦ *συνιᾶσι(ν)* καὶ *ἐπανίασι(ν)* ἀντὶ τοῦ *ἐπανιᾶσι(ν)* καὶ *προσενίασιν* ἀντὶ τοῦ *προσενιᾶσιν* καὶ *ἐνίασιν* ἀντὶ τοῦ *ἐνιᾶσιν*.

Τόμ. Α', σελ. 86 «εἰ μὴ *συνίασιν* οὕτως ἐναργοῦς πράγματος» καὶ σελ. 535 «οὐθ' ὅπως εἴρηται ταῦτα *συνίασιν*». Τόμ. Γ', σελ. 803 «οὐθ' ὅπως τοῦτο γίνεται *συνίασιν*». Τόμ. Δ', σελ. 166 «ἀλλὰ πρῶτον μὲν οὐ *συνίασιν* οὗτοι δύο κινήσεων ἀρχὰς ποιοῦντες ἀλλήλαις μαχομένας». Τόμ. Ζ', σελ. 900 «καίτοι κἀνταῦθα παρακούοντές τινες ἐξ ὧν αὐτοὶ μὴ *συνίασιν* ἐπανορθοῦν τε καὶ μεταγράφειν τὴν λέξιν τολμῶσιν. Τόμ. Η', σελ. 477 «ἐξ ὧν αὐτοὶ μὴ *συνίασι* τῶν ὀρθῶς

λεγομένων καταγινώσκοντες». Τόμ. Ι΄, σελ. 136 «εἰ προστιθέντες τὸ ἢ καὶ τὸ ταύτῃ μηδ' ὧν αὐτοὶ φθέγγονται *συνίασιν*». Τόμ. ΙΘ΄, σελ. 63 «εἰ μὴ *συνίασιν* ὅτι πλείω παραλείπουσιν ὧν διδάσκουσι». Ὀρθῶς ἀναγινώσκεται ἐν Τόμ. Η΄, σελ. 642 «εἰ μηδ' ὅτι περὶ ὀνόματος ἐρίζουσι *συνιᾶσιν*» καὶ σελ. 824 «οὗτοι δ' οὐ *συνιᾶσιν* αὐτοῦ» καὶ ἐν Τόμ. Θ΄, σελ. 168 «ἐξ ὧν αὐτοὶ (μὴ) *συνιᾶσι* τῶν ὀρθῶς λεγόντων (γρ. *λεγομένων*) καταγινώσκοντες» καὶ ἐν Τόμ. ΙΗ΄, α΄, σελ. 470 «ἔπειτα δὲ *ΚΑΘιᾶσιν* εἰς ὕδωρ ὅλον τὸν πλόκαμον, ὥστε πλύνεσθαί τε ἅμα καὶ βρέχειν (γρ. *βρέχεσθαι*) συμμέτρως τοὺς πυρούς».

Τόμ. Ζ΄, σελ. 153 «ῥήγνυνται γοῦν, ἄν τ' εἰς ὑγρὸν καὶ νοτιῶδες ἄν τ' εἰς ξηρὸν καὶ αὐχμῶδες οἴκημα τεταμέναι κατατεθῶσι, καὶ διὰ τοῦτ' *ἐπανίασιν* αὐτὰς οἱ τεχνῖται πρὶν κατατίθεσθαι».

Τόμ. ΙΑ΄, σελ. 129 «τινὲς μὲν δὴ κονίαν στακτὴν *προσενίασιν* ἐξελέγχοντες ἑαυτοὺς ἐφ' οἷς ἐνίεσαν ἔμπροσθεν φαρμάκοις ὑποσαρκοῦντες τὸν κόλπον».

Τόμ. ΙΒ΄, σελ. 285 «ἀλλὰ καὶ τοῖς αἰδοίοις, ὅταν οὕτω πάσχῃ, τὸ οὖρον *ἐνίασιν* καὶ τοῖς πυορροοῦσιν ὠσί».

Παρατηρητέον δ' ὅτι ἐν Τόμ. Α΄, σελ. 55 κεῖται «διόπερ ἔδοξέ μοι ζητῆσαι τὴν αἰτίαν ἥτις ποτ' ἐστί, δι' ἥν, καίτοι θαυμάζοντες ἅπαντες τὸν ἄνδρα, μήτ' ἀναγινώσκουσιν αὐτοῦ τὰ συγγράμματα μήτ', εἰ καί τῳ τοῦτο παρασταίη, *συνίησι* τῶν λεγομένων ἤ, εἰ καὶ τοῦτ' εὐτυχήσειεν, ἀσκήσει τὴν θεωρίαν ἐπεξέρχεται βεβαιώσασθαί τε καὶ εἰς ἕξιν ἀγαγεῖν βουλόμενος». Φέρεται δὲ καὶ γραφὴ «μήτ', εἰ καί τῳ τοῦτο παρασταίη, *συνιᾶσι* τῶν λεγομένων ἤ, εἰ καὶ τοῦτ' εὐτυχήσειεν, ἀσκήσει τὴν θεωρίαν ἐπεξέρχονται βεβαιώσασθαί τε καὶ εἰς ἕξιν ἀγαγεῖν βουλόμενοι». Ἴσως δ' εὔλογον εἶνε νὰ προκριθῇ ἡ γραφὴ αὕτη, μεταβαλλομένου καὶ τοῦ *εὐτυχήσειΕΝ* εἰς τὸ *εὐτυχήσειΑΝ*.

Εὑρίσκεται δὲ γεγραμμένον ἐν τοῖς τοῦ Γαληνοῦ καὶ «βῆχες μὲν οὐδὲν *ὀνίνασι* τὴν κεφαλὴν» (Τόμ. Ζ΄, σελ. 172) καὶ «ἅπασαι γὰρ *ὀνίνασι* τὰ πυρίκαυτα παραχρῆμα παραχριόμεναι δι' ὄξους ἢ ὀξυκράτου» (Τόμ. ΙΒ΄, σελ. 183) καὶ «τινὲς μὲν γὰρ τοὺς λιθιῶντας νεφροὺς *ὀνίνασιν*» (Τόμ. ΙΓ΄, σελ. 321) ἀντὶ τοῦ *ὀνινᾶσι* καὶ *ὀνινᾶσιν* (Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΘ΄, σελ. 696). Κακῶς εἶνε γεγραμμένον παρὰ Ῥούφῳ τῷ

Ἐφεσίῳ σελ. 388,9 Δαρ. «αἱ γὰρ κοῦφαι τὸν σπλῆνα οὐδὲν ὀνίνησιν» ἀντὶ τοῦ ὀνινᾶσιν.

Ἄξια παραθέσεως νομίζομεν τὰ ὑπὸ τοῦ Κοβήτου γεγραμμένα ἐν *Nov. Lect.* σελ. 781 «Incuria relictum est (de Re Equestri) VI. 15: αἱ δ' ὑπὸ χαρᾶς καὶ μένους *προϊᾶσιν* ἐξίλλουσαι τὰ ἴχνη, ubi προΐασιν erat scribendum. Turpi errore scribae ἴασιν et ἰᾶσιν permiscent, praesertim in compositis, eodemque modo in coniunctivis συνίωσιν et συνιῶσιν, ἀνίωσιν et ἀνιῶσιν, et similibus omnibus Xenophon futurum προΐασιν dedit, ut in vicinia § 16 δῆλον ποιήσουσιν et ἀφίξονται et ἐπιδραμοῦνται. Idem mendum obsidet locum Dionis Chrysostomi Orat. XL. p. 175 Reisk: οἱ δὲ μύρμηκες οὕτω πυκνοὶ βαδίζοντες—*παρίασι* καὶ βοηθοῦσιν ἀλλήλοις, ubi scribe παριᾶσι, quod est πάροδον διδόασιν, ut in eadem re dixit p. 178: οἱ μύρμηκες— παραχωροῦσιν αὐτοῖς καὶ τῶν ὁδῶν ἐκτρέπονται» καὶ ἐν *Mnemos.* 1876, σελ. 93 « In loco de cuniculorum venatione leve vitium adhaesit. Editur: γαλᾶς ἀγρίας φιμώσαντες *παρίασιν* εἰς τὰς ὀπάς. imo vero παριᾶσιν, ne ipsi venatores in cunicolorum subterraneas latebras introiisse dicantur» καὶ 1883, σελ. 354 « (Iulian.) Pag. 186. *d*: ἄχρι τούτου γενόμενοι εἴσω μὴ παριᾶσιν. Sic dedit Reiske pro εἴσω δὲ μὴ παριοῦσιν, sed voluerat παρίασιν, id est *non introeunt* (Πρβ. καὶ 1875, σελ. 289 καὶ 1877, σελ. 96 καὶ Λόγ. Ἑρμῆν 1867, σελ. 281 καὶ σελ. 185).

Οὐκ ἀγνοητέον δ' ὅτι πρὸ τοῦ Κοβήτου ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Μεινεκίου ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στράβωνος σελ. 195, 19 «ἃς φιμώσαντες *παριᾶσιν* εἰς τὰς ὀπάς» (Πρβ. καὶ Σνειδῆρον εἰς *Ἀριστοτ. περὶ τὰ Ζῷ. Ἱστορ.* Τόμ. Γ', σελ. 524). Παρατηρητέον προσέτι ὅτι φέρεται παρὰ τῷ Στράβωνι σελ. 514 πρὸς τῇ ὑγιῶς ἐχούσῃ γραφῇ « πρὸς δὲ τῇ σμικρότητι δασεῖα καὶ ὀρεινή ἐστι καὶ ἄπορος, ὥστε διὰ τοῦτο δρόμῳ *διεξιᾶσι* τὸν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ὄχλον, οὐ δυναμένης τρέφειν τῆς χώρας οὐδ' ἐπὶ μικρόν» καὶ ἡ ἡμαρτημένη *διεξίασι* (καὶ *ἐξίασι*). Ὁ Κοραῆς γράψας ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στράβωνος Τόμ. Β', σελ. 336 «ὥστε διὰ *τούτων* δρόμῳ *διεξίασι τὴν* ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς, ὄχλον οὐ δυναμένης τρέφειν τῆς χώρας οὐδ ἐπὶ μικρὸν» ἐσημειώσατο Τόμ. Δ', σελ. 244 « ΗΔ, ΑΤ, *Διὰ τοῦτο δρόμῳ διεξίασι τὸν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ὄχλον,*

οὐ δυναμένης τρέφειν τῆς χώρας. Ὁ νοῦς, Διὰ τὴν ἀπορίαν τῆς Παρθυαίας, οἱ βασιλεῖς σπουδῇ καὶ συντόνως διέρχονται τὴν ἑαυτῶν χώραν [ὁπότε διὰ τῆς Παρθυαίας ὁδεύειν αὐτοὺς συμπέσοι]· διότι οὐ δύναται τρέφειν ὄχλον». Οὐδεμίαν μεταβολὴν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ῥήσεως θὰ ἐποιεῖτο ὁ ἀοίδιμος ἀνήρ, ἂν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ὀρθὴν γραφὴν *διεξιᾶσι*.

Ἐν τοῖς εἰς Σοφοκλέα Σχολίοις Τόμ. Β΄, σελ. 351, 23 Ὀξ. λέγεται «Οὐ μόνον διεξέρχομαι ἀλλὰ καὶ ἐξέρχομαι χωρὶς τῆς ΔΙΑ φαμέν, ὡς ἐνταῦθα· καὶ Εὐριπίδης θνητοὶ γὰρ *ἐξίασι* πάντα δὴ κάλων». Τὸ χωρίον τοῦ Εὐριπίδου κεῖται ἐν τῇ Μηδείᾳ στίχ. 278, ἡ δὲ γνησία αὐτοῦ γραφὴ εἶνε «ἐχθροὶ γὰρ *ἐξιᾶσι* πάντα δὴ κάλων». Ἴδε Ἐλμσλήιον εἰς *Εὐριπ. Μηδ.* σελ. 123 Λιψ. Πρβ. καὶ Βαλκενάριον ἐν *Διατρ.* σελ. 233, γ΄ καὶ Κουστῆρον εἰς *Ἀριστοφ.* Τομ. Γ΄, σελ. 198 Βεκκ.

Ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἡσυχίου ὀρθῶς μὲν εἶνε γεγραμμένον «*Προσίασι*: προσέρχονται», πλημμελῶς δὲ «*Ἀνίασιν*: ἀναδιδόασιν» καὶ «*Ἐνίασιν*: ἐμβάλλουσιν» καὶ «*Συνίασιν*: νοοῦσιν» ἀντὶ τοῦ *ἀνιᾶσιν* καὶ *ἐνιᾶσιν* καὶ *συνιᾶσιν*. Ἀνεγνώσθη δὲ *ἐνιᾶσιν* ἀντὶ τοῦ *ἐνίασιν* ὑπὸ τοῦ Σμιδιτίου ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἡσυχίου Τόμ. Β΄, σελ. 100 (Πρβ. καὶ Ἄλβερτον εἰς *Ἡσύχ.* Τόμ. Α΄, σελ. 1242). Κεῖται δ' ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἡσυχίου καὶ «Σχοίνινος ἠθμός: δι' οὗ τὰς ψήφους οἱ δικασταὶ εἰς τὰς ὑδρΕΙας *καταθίασιν*», ὃ ἐπηνωρθώθη πρὸ πολλοῦ μεταβληθὲν εἰς τὸ *καθιᾶσιν*. Πρβ. Σχολ. Ἀριστοφ. σελ. 71,12 Διδ· «Κημός: ὁ ἐπὶ τοῦ καδίσκου, εἰς ὃν τὰς ψήφους καθίεσαν ἐν τοῖς δικαστηρίοις. Κρατῖνος δὲ αὐτὸν ἐν Νόμοις σχοίνινον ἠθμὸν καλεῖ» (Ἴδε Ἄλβερτον εἰς *Ἡσύχ.* Τόμ. Β΄, σελ. 1333 καὶ Βλαϋδέσιον εἰς *Ἀριστοφ.* *Ἱππ.* σελ. 438 καὶ εἰς *Σφῆκ.* σελ. 211).

Παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ Θ΄, 90 εἶνε ἐκδεδομένον ὑπὸ τοῦ Ὑβνήρου Τόμ. Γ΄, σελ. 414 «εἰ μὴ *συνίασιν* ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο πρῶτον, ὡς ἄρα ἐξ αὐτῶν ἔχει τὴν πίστιν, ἀποδείξεως χρεία (χρή)»· ἀλλ' ἐν τῇ Κοβητείῳ ἐκδόσει τοῦ Λαερτίου σελ. 249,10 φέρεται τὸ προπερισπώμενον *συνιᾶσιν*, ὃ μόνον τῷ προκειμένῳ χωρίῳ εὐαρμοστεῖ. Τὸ ἐσφαλμένον *συνίασι(ν)* βλέπει τις καὶ παρὰ τῷ Ὠριγένει Τόμ. Β΄, σελ. 274 «οὐδὲ *συνίασι* τοῦ βουλήματος αὐτῶν» καὶ Τόμ. Κ΄, σελ. 146 «ὅτι βραδέως *συνίασιν* ὄντες ἀεὶ συνέστιοι δαιμόνων»· ὀρθῶς δ' εἶνε γεγραμμένον

ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους Τόμ. Β΄, σελ. 242,28 «ὅτι βραδέως *συνιᾶσιν* κτἑ». Πρβ. καὶ Εὐσέβιον Ἐκλογ. Προφητ. σελ. 216,21 Γαισφ. «ταῦτα δὲ θαυμάζοντες οὐ *συνίασι* τὴν θείαν δύναμιν» καὶ Ἡράκλειτ. Ἀποσπ. Φιλοσόφ. Ἑλλήν. Τόμ. Α΄, σελ. 328 Μουλλ. «οὐ *ξυνίασι* ὅκως διαφερόμενον ἑωυτῷ ὁμολογέει» καὶ Ἀριστοκλ. Περιπατ. Τόμ. Γ΄, σελ. 215 «δῆλον οὖν ὡς οὐδὲ τί νυνὶ λέγομεν ἡμεῖς *συνίασιν*» καὶ Γεωπον. σελ. 1142 Νικλ. «οἱ δὲ βόες καὶ τὴν φωνὴν τοῦ βουκόλου γνωρίζουσι καὶ καλούμενοι τοῖς ἐπιτεθεῖσιν ὀνόμασι *συνίασι*». Ἐν τοῖς Λόγοις τοῦ Θεμιστίου σελ. 92,29 Δινδ. ἔχουσι τἀντίγραφα οὐ μόνον τὸ ὀρθὸν «οὐκοῦν οὔτε ἐκείνου *συνιᾶσιν* οὔτε ἀλλήλων» ἀλλὰ καὶ τὸ πλημμελὲς *συνίασι* (καὶ *συνίησιν*). Ἐν τῇ περὶ Φυτῶν Ἱστορίᾳ τοῦ Θεοφράστου Η΄, ια΄, 9 ἀνεγινώσκετο ἄλλοτε «τὰς ἀρούρας *ἀνίασιν* ἀσπόρους ἐπὶ δύο ἔτη»· ἀποκατέστησε δὲ τὸ ὑγιῶς ἔχον ὁ Κασαυβών, ὡς μανθάνομεν ἐξ ὧν ἔγραψεν ὁ Σνειδῆρος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θεοφράστου Τόμ. Γ΄, σελ. 706 «ἀνιᾶσιν ἀσπόρους: Vulgatum ἀνίασιν cum Casaubono correxi ad exemplum sequentis ἀφιᾶσι, consentiente Vinar. Sed ibi ἐπαφιᾶσι scripsi e loco superiore. ἀνίησιν hic habent Medicei». Ἐν τοῖς Ἠθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου σελ. 670, Γ΄ φέρεται κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βυττεμβαχίου καὶ τὴν τοῦ Δυβνήρου· «κρῆναι δὲ κατὰ χασμάτων λεοντείων *ἐξίασι* κρουνούς» ἀντὶ τοῦ *ἐξιᾶσι*. Πρβ. καὶ Ἀλέξ. Ἀφροδισ. (Φυσικ. καὶ Ἰατρ. Ἑλλ. Τόμ. Α΄, σελ. 10,10 Ἰδ.) «ἀπροαιρέτως *ἐξίασι* σκύβαλον καὶ οὖρον». Ἀνεγνώσθη δὲ πλημμελῶς καὶ *παραμεθίασι τῆς αὔξης* καὶ *παραμεθίασι* τοῦ *αἵματος* ἀντὶ τοῦ *παραμεθιᾶσι*. Ἴδε *Ἱπποκράτ.* Τόμ. Β΄, σελ. 557 Ερμ. Πρβ. καὶ σελ. 554 ἔνθα εἶνε κακῶς γεγραμμένον «ἐπὴν *παραμεθίωσι* τῆς αὔξης τῷ ἐμβρύῳ αἱ μῆτραι» ἀντὶ τοῦ *παραμεθιῶσι*. Μετέπεσε δὲ καὶ τὸ *μεθιᾶσι* καθ᾽ ἡμαρτημένην ἀνάγνωσιν εἰς τὸ *μετιᾶσι* ἢ *μετίασι* ἐν τῇ ῥήσει «τὸν ἐξ ἑαυτῶν *μεθιᾶσι* κέλαδον (οἱ τέττιγες)» (Ἴδε Ἰακώψιον εἰς *Αἰλιαν. περὶ Ζῴ.* Τόμ. Β΄, σελ. 21. Πρβ. καὶ Βοισσονάδην εἰς *Θεοφύλ. Σιμόκ.* σελ. 205). Εὑρέθη δὲ κακῶς γεγραμμένον καὶ *ἀφίασι* (ἢ *ἀφίησι*) ἀντὶ τοῦ *ἀφιᾶσι* (Ἴδε Μενδελσῶνα εἰς Ἀππιαν. σελ. 333,9).

Παρὰ τῷ Θεοδωρήτῳ ἀπαντᾷ Τόμ. Β΄, σελ. 974,7 «Οἳ δίκην

μίαν Δημέου τοῦ Χρησίμου *Μύρτον*, γενομένην γυναῖκα Μάρ. Αὐρ. Διογένους τοῦ Διογένους τοῦ Καλλίου — — ἥτις *Μύρτον* ἐβίω σεμνῶς πρὸς ὑπόδειγμα ἀρετῆς» καὶ «ὁ *πλάτας* ἐστὶν Ἀδράστου τοῦ Γλύκωνος τοῦ Γλύκωνος τοῦ Λέοντος — ὅντινα *πλάταν* συνεχώρησεν αὐτῷ Πολυχρονία Καλλικράτου· εἰς ὃν *πλάταν* κατεσκεύασεν μνημεῖον τὸ ἐπικείμενον τῷ πλάτᾳ *σορόν* τε καὶ ἰσώστας (εἰσώστας) ἐν αὐτῷ — εἰς ἣν *σορὸν* ἔθαψα Βάριλλαν τὴν ἐμαυτοῦ γυναῖκα» καὶ «*ἡ Ῥοδία δραχμὴ* τούτου τοῦ δηναρίου ἰσχύει ἐν Κιβύρᾳ ἀσσάρια δέκα· ἐν ᾗ *δραχμῇ Ῥοδίᾳ* δέδοται ἡ δωρεά» *(Corp. Inscript. Graec.* Τόμ. Β΄, σελ. 530 καὶ σελ. 533 καὶ Τόμ. Γ΄, σελ. 1167).

Ἀπαντᾷ δὲ καὶ παρὰ τῷ Εὐκλείδῃ Τόμ. Ζ΄, σελ. 166, 18 Τευβν. «ἔστω γὰρ *ὄμμα* τὸ Β ἄνω τοῦ ΓΚ ἐπιπέδου κείμενον, ἀφ' οὗ *ὄμματος* προσπιπτέτωσαν ἀκτῖνες αἱ ΒΓ κτἑ.», ἀλλὰ σελ. 168, 12 «ἔστω γὰρ ὄμμα τὸ Β κάτω τοῦ ΔΖ ἐπιπέδου κείμενον, ἀφ' οὗ προσπιπτέτωσαν ἀκτῖνες αἱ ΒΔ κτἑ.» καὶ σελ. 180, 7 «ἔστω γὰρ περιφέρεια ἡ ΒΓ, ὄμμα δὲ τὸ Δ ἐν τῷ αὐτῷ ἐπιπέδῳ ὂν τῇ ΒΓ περιφερείᾳ, ἀφ' οὗ προσπιπτέτωσαν ὄψεις αἱ ΔΒ κτἑ».

Ἐν τῷ περὶ Ἀέρων Ὑδάτων Τόπων συγγράμματι τοῦ Ἱπποκράτους κεφ. ΙΒ΄ ἔκειτο ἄλλοτε «καὶ ἀπὸ ποταμῶν μεγάλων, εἰς οὓς *ποταμοὺς* ἕτεροι ἐμβάλλουσι», ὡς εἶνε καὶ παρὰ τῷ Γαληνῷ γεγραμμένον Τόμ. ΙϚ΄, σελ. 438. Ἀλλ' ὁ Κοραῆς ἀνέγνω «καὶ ἀπὸ ποταμῶν μεγάλων, εἰς οὓς *ποταμΟΙ* ἕτεροι ἐμβάλλουσι»· ἡ γραφὴ δ' αὕτη εἶνε ἐγκεκριμένη καὶ ὑπὸ τοῦ Λιτραίου καὶ ὑπὸ τοῦ Ἑρμερινσίου (*Ἱπποκρ.* Τόμ. Α΄, σελ. 257). Πρβ. καὶ Ἱπποκράτ. Τόμ. Α΄, σελ. 46 Τευβν.

Διάφορα τῶν προκατειλεγμένων παραδειγμάτων εἶνε τὰ ἀπαντῶντα ἐν τῷ εἰς Ἑρμῆν Ὁμηρικῷ Ὕμνῳ σελ. 208 «παῖδα δ' ἔδοξα, φέριστε, σαφὲς δ' οὐκ οἶδα, νοῆσαι, ὅστις ὁ παῖς ἅμα βουσὶν ἐϋκραίρῃσιν ὀπήδει, νήπιος» καὶ στ. 276 «μήτε τιν' ἄλλον ὄπωπα βοῶν κλοπὸν ὑμετεράων, αἵτινες αἱ βόες εἰσί, τὸ δὲ κλέος οἷον ἀκούω». Ὁ Ἑρουερδὴν γράφει ἐν *Quæst. Ep. et Eleg.* σελ. 72 «Quæ dicendi consuetudo Latinis (Cæsari præsertim) est familiarissima, ut post pronomen relativum substantivum repetatur, Græcis quod sciam incognita, huius *prima facie* exemplum extare

videtur vs. 208 sq.: παῖδα δ' ἔδοξα, φέριστε, σαφὲς δ' οὐκ οἶδα, νοῆσαι, *ὅστις ὁ παῖς* ἅμα βουσὶν ἐϋκραίρῃσιν ὀπήδει, νήπιος, εἶχε δὲ ῥάβδον. An potius locus sic interpungendus: νοῆσαι· *ὅστις ὁ παῖς*, ἅμα κτἑ. *quisquis* (est) *iste puer* cett.? Cf. vs. 277. At ita vereor ne offensione non careat asyndeton. Restat (quod et ipsum durum videtur) ut duplex functio tribuatur pronomini ὅστις, et interpretemur, *qui puer quisquis est*, saltem non nude: *qui puer*, ut factum esse video (Πρβ. καὶ Γεμόλλιον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ὁμηρικῶν Ὕμνων σελ. 223).

Σημειωτέον ὅτι ἐν τοῖς Βεκκήρου Ἑλλ. Ἀνεκδότοις σελ. 730, 22 φέρεται «Πτολεμαῖος ὁ περιπατητικὸς καὶ ἄλλοι τινὲς ἐγκαλοῦσι Διονυσίῳ *ἐμπειρίαν* εἰρηκότι τὴν λογικωτάτην γραμματικήν, ἥτις, *ἐμπειρία φημί*, τῶν ὡσαύτως ἐχόντων πραγμάτων ἐστὶ τήρησίς τε καὶ μνήμη ἄλογος», ᾧ παραβλητέον τὸ ὑπ' Ἀπολλωνίου τοῦ Ἀλεξανδρέως εἰρημένον περὶ Ἀντων. σελ. 43, Α' «ἃς δὲ (τῶν ἀντωνυμιῶν) ἐγκλίνεσθαι, ὧν τὸ τέλος, *λέγω δὴ τῶν ἐγκλινομένων*, ἢ φύσει ὀξύνεται κτἑ.», παρὰ δὲ τῷ Ὠριγένει ἀπαντᾷ Τόμ. ΚΑ', σελ. 402 «ὥσπερ εἷς ὑπόκειται τῷ κεραμεῖ *πηλός*, ἀφ' οὗ *φυράματος* γίνεται εἰς τιμὴν κτἑ.» καὶ παρὰ τῷ Ἁρποκρατίωνι σελ. 198, 14 Δινδ. «ἐκάλουν δὲ τοὺς ἀνοήτους οὕτω διὰ τὸν εἰς τὸν Ὅμηρον ἀναφερόμενον *Μαργίτην*, ὅπερ *ποίημα* Καλλίμαχος θαυμάζειν ἔοικεν» καὶ ἐν τοῖς Διφίλου τοῦ Σιφνίου παρ' Ἀθηναίῳ σελ. 369, ς' «τὸ δ' ἐκ Ῥόδου φερόμενον σπέρμα εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπὶ *ἐνιαυτὸν* γλυκεῖαν ποιεῖ τὴν κράμβην· μεθ' ὃν *χρόνον πάλιν* ἐπιχωριάζει».

Ἀξία δὲ σημειώσεως ἡμῖν φαίνεται καὶ ἡ χρῆσις, καθ' ἣν ἐρρήθη ὑπὸ Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως Τόμ. Β', σελ. 311,19 Δινδ. «ὅπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐδήλωσεν εἰπών· τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν *ὀφειλὴν* ἀποδιδότω, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί· μεθ' ἣν *ἔκτισιν* κατὰ τὴν οἰκουρίαν καὶ τὴν ἐν Χριστῷ πίστιν βοηθός» καὶ σελ. 318,14 «Αὐτίκα οἱ Στρωματεῖς ἡμῶν κατὰ τὸν γεωργὸν Τιμοκλέους τοῦ κωμικοῦ σῦκ', ἔλαιον, ἰσχάδας, μέλι προσοδεύουσι, καθάπερ ἐκ παμφόρου χωρίου. Δι' ἣν εὐκαρπίαν ἐπιφέρει, κτἑ.» καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος σελ. 426.25 Μειν «πλέον δ' ἢ τριπλάσιον ἐν ἀριστερᾷ πλέοντι μέχρι τοῦ Ταναΐδος, ἐν ᾧ παράπλῳ καὶ ὁ ἰσθμὸς ἵδρυται» καὶ ὑπὸ τοῦ

Γαληνοῦ Τόμ. ΙΗ', β', σελ. 408 «ἐφ' οὗ μήθ' ἕλκος ἐγένετο μήτ' ὀστοῦν ἐγυμνώθη μήτ' αὐτὸ τὸ κατεαγὸς (γρ. μήτ' *αὖ τὸ* κατεαγὸς) ὀστοῦν πολυειδῶς συνετρίβη, ὅνπερ δὴ τρόπον κατάγματος οἱ νεώτεροι προσαγορεύουσιν ἀλφιτηδόν» καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου σελ. 3, Ε' «Ἀλκιβιάδης δὲ Ὀλύμπια νικήσας ἅρματι πρῶτος καὶ δεύτερος καὶ τέταρτος, εἰς ἃς νίκας καὶ Εὐριπίδης ἔγραψεν ἐπινίκιον» καὶ ὑπ' Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου Γ', 6 (Ἀποσπ. Ἑλλ. Φιλοσόφ. Τόμ. Γ', σελ. 359 Μουλλ.) «ἀκρατῶς καὶ ἀνειμένως διαιτώμενος· ἀφ' ἧς διαίτης καὶ οἱ πλείους μοχθηροὶ γίνονται» καὶ ὑπ' Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως (Συμπλήρ. Ἀριστοτ. Τόμ. Β', β', σελ. 202,24) «ἐξέθηκεν τὸ γενόμενον παιδίον ὡς διαφθερῶν, ἥτις ἔκθεσις αἰτία τῶν ἀνοσίων μύθων ἐγένετο» καὶ ὑπὸ τοῦ Σιμπλικίου (Ὑπομν. εἰς Ἀριστοτ. Τόμ. Θ', σελ. 96,24) «ἢ πῶς Ζήνων ἕκαστον τῶν αἰσθητῶν πολλὰ εἶναι ἐδείκνυε λέγει, ὑφ' οὗ λόγου ἐθορυβοῦντο» καὶ ὑπὸ Θέωνος τοῦ Σμυρναίου σελ. 201,16 Τευβν. «ὧν ἐν τῷ μεταξὺ κατ' ἐπικύκλους καὶ ἐγκέντρους κινεῖται τὰ ἄστρα, καθ' ἣν κίνησιν καὶ τοὺς ἐκκέντρους κατὰ συμβεβηκὸς γράφει» καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου Παρεκβ. εἰς Ὅμ. σελ. 1950,60 «καθ' ἣν Ἑρμῆς τὰς τῶν μνηστήρων ψυχὰς εἰς Ἅδην κατάγει· ἐφ' ᾗ καταγωγῇ τερθρεύεται τὰ δοκοῦντα ὁ ποιητής». Κεῖται δὲ καὶ ἐν τοῖς εἰς Ἰλιάδα Σχολίοις Τόμ. Δ', σελ. 181,10 Δινδ. «Ζηνοδώρῳ τῷ συγγράψαντι περὶ τῆς Ὁμήρου συνηθείας τὰ δέκα βιβλία συγγέγραπται καὶ περὶ τούτου τοῦ τόπου· ἐν ᾧ συγγράμματι πειρᾶται ἀποδεικνύναι διεσκευασμένον τοῦτον τὸν τόπον, ἐπῶν ιγ'». Πρβ. καὶ Πολυδεύκ. Θ', 99 «ἐγγὺς δὲ ἐστὶ ταύτῃ τῇ παιδιᾷ καὶ ὁ διαγραμμισμὸς καὶ τὸ διαγραμμίζειν, ἥντινα παιδιὰν καὶ γραμμὰς ὠνόμαζον».

Εἶνε δὲ καὶ ὑπ' Ἀπολλωνίου τοῦ Ἀλεξανδρέως εἰρημένον περὶ Συντάξ. σελ. 116,5 «αἱ πλάγιοι πτώσεις τῶν ἀντωνυμιῶν πάντως ἐπὶ ῥῆμα φέρονται, ἐξ ἧς *συντάξεως* νοεῖται ἡ ἐγγινομένη διάθεσις τοῦ προσώπου» καὶ σελ. 319,1 «διαφερούσης συντάξεως τῆς οὕτω νοουμένης κατ' αἰτιολογικὴν ἐκφοράν, ὅτι πλείονά σου ἀναγινώσκω συνετώτερός σου καθέστηκα· ὑπὲρ ἧς *διαφορᾶς* ἠκριβώσαμεν καὶ ἐν τῷ περὶ συνδέσμων». Πρβ. καὶ σελ. 75,23 καὶ σελ. 82,12 καὶ σελ 153,21

καὶ σελ. 174, 12 καὶ σελ. 175,4 καὶ σελ. 200,16 καὶ σελ. 204,24 καὶ σελ. 242, 26.

Ἐπάναγκες δ' εἶνε νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἀντὶ τοῦ «ἐπειδὴ τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι διὰ τῆς κεφαλῆς *ἐξίασιν*» ἐν ἄλλαις ἐκδόσεσι καὶ ἐν τῷ Μαρκιανῷ κώδικι φέρεται *ἐξιᾶσιν*, ὅπερ ἀπεδέξατο ὁ Ι. Μυλλῆρος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος Δογμάτων συγγράμματος τοῦ Γαληνοῦ γράφων (Τόμ. Α΄, σελ. 46): Etiam alio loco apice falso apposito Charterius sententiam corrupit. Pag. 354 post in. et ille et Kuehnius scripserunt: τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι διὰ τῆς κεφαλῆς *ἐξίασιν*. MAB. recte: *ἐξιᾶσιν* i. e. emittuut».

Ἀλλ' οὐδεμίαν οὐδαμῶς εὔλογον ἐξήγησιν ἐπιδέχεται ἡ ἀλλοκότως προενηνεγμένη ῥῆσις «ἐπειδὴ τὰς τέχνας ἁπάσας ἐν τῇ καρδίᾳ συνισταμένας διὰ τὸν λόγον εἰς τὸ φανερὸν ἐκφερόμενοί τινες λόγοι διὰ τῆς κεφαλῆς *ἐξιᾶσιν*», πᾶς δέ τις, νομίζομεν, ἀδυνατῶν νὰ νοῇ τὰ ἀδιανόητα ἄνευ τινὸς ὄκνου θὰ ἐγκρίνῃ τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἀνάγνωσιν, καθ' ἣν μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ Χαρτερίου καὶ τοῦ Κυνίου γεγραμμένον *ἐξίασιν*, τουτέστιν *ἐξέρχονται*, ἀποδείκνυται ὑγιῶς ἔχον. Πρβ. Εὐδ. Ῥόδ. Ἀποσπ. Φιλοσόφ. Ἑλλ. Τόμ. Γ΄, σελ. 283 Μουλλ. «τὰ δὲ νοήματα ἐκφορικὰ (ὠνόμασαν), διότι ἅπερ ἐν ἑαυτοῖς νοοῦμεν, ταῦτα εἰς τὸ ἔξω προφέρομεν».

Ἐπίμεμπτος εἶνε ὁ Κύνιος ὅτι ἐν ἄλλοις τοῦ Γαληνοῦ τόποις δὲν ἀποκατέστησε τὸν προπερισπώμενον τύπον ἀλλ' ἐξέδωκε *συνίασι(ν)* ἀντὶ τοῦ *συνιᾶσι(ν)* καὶ *ἐπανίασι(ν)* ἀντὶ τοῦ *ἐπανιᾶσι(ν)* καὶ *προσενίασιν* ἀντὶ τοῦ *προσενιᾶσιν* καὶ *ἐνίασιν* ἀντὶ τοῦ *ἐνιᾶσιν*.

Τόμ. Α΄, σελ. 86 «εἰ μὴ *συνίασιν* οὕτως ἐναργοῦς πράγματος» καὶ σελ. 535 «οὐθ' ὅπως εἴρηται ταῦτα *συνίασιν*». Τόμ. Γ΄, σελ. 803 «οὐθ' ὅπως τοῦτο γίνεται *συνίασιν*». Τόμ. Δ΄, σελ. 166 «ἀλλὰ πρῶτον μὲν οὐ *συνίασιν* οὗτοι δύο κινήσεων ἀρχὰς ποιοῦντες ἀλλήλαις μαχομένας». Τόμ. Ζ΄, σελ. 900 «καίτοι κἀνταῦθα παρακούοντές τινες ἐξ ὧν αὐτοὶ μὴ *συνίασιν* ἐπανορθοῦν τε καὶ μεταγράφειν τὴν λέξιν τολμῶσιν. Τόμ. Η΄, σελ. 477 «ἐξ ὧν αὐτοὶ μὴ *συνίασι* τῶν ὀρθῶς

λεγομένων καταγινώσκοντες». Τόμ. Ι΄, σελ. 136 «εἰ προστιθέντες τὸ ἢ καὶ τὸ ταύτῃ μηδ' ὧν αὐτοὶ φθέγγονται *συνίασιν*». Τόμ. ΙΘ΄, σελ. 63 «εἰ μὴ *συνίασιν* ὅτι πλείω παραλείπουσιν ὧν διδάσκουσι». Ὀρθῶς ἀναγινώσκεται ἐν Τόμ. Η΄, σελ. 642 «εἰ μηδ' ὅτι περὶ ὀνόματος ἐρίζουσι *συνιᾶσιν*» καὶ σελ. 824 «οὗτοι δ' οὐ *συνιᾶσιν* αὐτοῦ» καὶ ἐν Τόμ. Θ΄, σελ. 168 «ἐξ ὧν αὐτοὶ (μὴ) *συνιᾶσι* τῶν ὀρθῶς λεγόντων (γρ. *λεγομένων*) καταγινώσκοντες» καὶ ἐν Τόμ. ΙΗ΄, α΄, σελ. 470 «ἔπειτα δὲ *ΚΑΘιᾶσιν* εἰς ὕδωρ ὅλον τὸν πλόκαμον, ὥστε πλύνεσθαί τε ἅμα καὶ βρέχειν (γρ. *βρέχεσθαι*) συμμέτρως τοὺς πυρούς».

Τόμ. Ζ΄, σελ. 153 «ῥήγνυνται γοῦν, ἄν τ' εἰς ὑγρὸν καὶ νοτιῶδες ἄν τ' εἰς ξηρὸν καὶ αὐχμῶδες οἴκημα τεταμέναι κατατεθῶσι, καὶ διὰ τοῦτ' *ἐπανίασιν* αὐτὰς οἱ τεχνῖται πρὶν κατατίθεσθαι».

Τόμ. ΙΑ΄, σελ. 129 «τινὲς μὲν δὴ κονίαν στακτὴν *προσενίασιν* ἐξελέγχοντες ἑαυτοὺς ἐφ' οἷς ἐνίεσαν ἔμπροσθεν φαρμάκοις ὑποσαρκοῦντες τὸν κόλπον».

Τόμ. ΙΒ΄, σελ. 285 «ἀλλὰ καὶ τοῖς αἰδοίοις, ὅταν οὕτω πάσχῃ, τὸ οὖρον *ἐνίασιν* καὶ τοῖς πυορροοῦσιν ὠσί».

Παρατηρητέον δ' ὅτι ἐν Τόμ. Α΄, σελ. 55 κεῖται «διόπερ ἔδοξέ μοι ζητῆσαι τὴν αἰτίαν ἥτις ποτ' ἐστί, δι' ἥν, καίτοι θαυμάζοντες ἅπαντες τὸν ἄνδρα, μήτ' ἀναγινώσκουσιν αὐτοῦ τὰ συγγράμματα μήτ', εἰ καί τῳ τοῦτο παρασταίη, *συνίησι* τῶν λεγομένων ἤ, εἰ καὶ τοῦτ' εὐτυχήσειεν, ἀσκήσει τὴν θεωρίαν ἐπεξέρχεται βεβαιώσασθαί τε καὶ εἰς ἕξιν ἀγαγεῖν βουλόμενος». Φέρεται δὲ καὶ γραφὴ «μήτ', εἰ καί τῳ τοῦτο παρασταίη, *συνιᾶσι* τῶν λεγομένων ἤ, εἰ καὶ τοῦτ' εὐτυχήσειεν, ἀσκήσει τὴν θεωρίαν ἐπεξέρχονται βεβαιώσασθαί τε καὶ εἰς ἕξιν ἀγαγεῖν βουλόμενοι». Ἴσως δ' εὔλογον εἶνε νὰ προκριθῇ ἡ γραφὴ αὕτη, μεταβαλλομένου καὶ τοῦ *εὐτυχήσειΕΝ* εἰς τὸ *εὐτυχήσειΑΝ*.

Εὑρίσκεται δὲ γεγραμμένον ἐν τοῖς τοῦ Γαληνοῦ καὶ «βῆχες μὲν οὐδὲν *ὀνίνασι* τὴν κεφαλὴν» (Τόμ. Ζ΄, σελ. 172) καὶ «ἅπασαι γὰρ *ὀνίνασι* τὰ πυρίκαυτα παραχρῆμα παραχριόμεναι δι' ὄξους ἢ ὀξυκράτου» (Τόμ. ΙΒ΄, σελ. 183) καὶ «τινὲς μὲν γὰρ τοὺς λιθιῶντας νεφροὺς *ὀνίνασιν*» (Τόμ. ΙΓ΄, σελ. 321) ἀντὶ τοῦ *ὀνινᾶσι* καὶ *ὀνινᾶσιν* (Πρβ. καὶ Τόμ. ΙΘ΄, σελ. 696). Κακῶς εἶνε γεγραμμένον παρὰ Ῥούφῳ τῷ

Ἐφεσίῳ σελ. 388,9 Δαρ. «αἱ γὰρ κοῦφαι τὸν σπλῆνα οὐδὲν *ὀνίνησιν»* ἀντὶ τοῦ *ὀνινᾶσιν*.

Ἄξια παραθέσεως νομίζομεν τὰ ὑπὸ τοῦ Κοβήτου γεγραμμένα ἐν *Nov. Lect.* σελ. 781 «Incuria relictum est (de Re Equestri) VI. 15: αἱ δ' ὑπὸ χαρᾶς καὶ μένους *προϊᾶσιν* ἐξίλλουσαι τὰ ἴχνη, ubi προΐασιν erat scribendum. Turpi errore scribae ἴασιν et ἰᾶσιν permiscent, praesertim in compositis, eodemque modo in coniunctivis συνίωσιν et συνιῶσιν, ἀνίωσιν et ἀνιῶσιν, et similibus omnibus Xenophon futurum προΐασιν dedit, ut in vicinia § 16 δῆλον ποιήσουσιν et ἀφίξονται et ἐπιδραμοῦνται. Idem mendum obsidet locum Dionis Chrysostomi Orat. XL. p. 175 Reisk: οἱ δὲ μύρμηκες οὕτω πυκνοὶ βαδίζοντες—*παρίασι* καὶ βοηθοῦσιν ἀλλήλοις, ubi scribe παριᾶσι, quod est πάροδον διδόασιν, ut in eadem re dixit p. 178: οἱ μύρμηκες— παραχωροῦσιν αὐτοῖς καὶ τῶν ὁδῶν ἐκτρέπονται» καὶ ἐν *Mnemos.* 1876, σελ. 93 « In loco de cuniculorum venatione leve vitium adhaesit. Editur: γαλᾶς ἀγρίας φιμώσαντες *παρίασιν* εἰς τὰς ὀπάς. imo vero παριᾶσιν, ne ipsi venatores in cunicolorum subterraneas latebras introiisse dicantur» καὶ 1883, σελ. 354 « (Iulian.) Pag. 186. *d*: ἄχρι τούτου γενόμενοι εἴσω μὴ παριᾶσιν. Sic dedit Reiske pro εἴσω δὲ μὴ παριοῦσιν, sed voluerat παρίασιν, id est *non introeunt* (Πρβ. καὶ 1875, σελ. 289 καὶ 1877, σελ. 96 καὶ Λόγ. Ἑρμῆν 1867, σελ. 281 καὶ σελ. 185).

Οὐκ ἀγνοητέον δ' ὅτι πρὸ τοῦ Κοβήτου ἀνεγνώσθη ὑπὸ τοῦ Μεινεκίου ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στράβωνος σελ. 195, 19 «ἃς φιμώσαντες *παριᾶσιν* εἰς τὰς ὀπάς» (Πρβ. καὶ Σνειδῆρον εἰς *Ἀριστοτ. περὶ τὰ Ζῷ. Ἱστορ.* Τόμ. Γ', σελ. 524). Παρατηρητέον προσέτι ὅτι φέρεται παρὰ τῷ Στράβωνι σελ. 514 πρὸς τῇ ὑγιῶς ἐχούσῃ γραφῇ « πρὸς δὲ τῇ σμικρότητι δασεῖα καὶ ὀρεινή ἐστι καὶ ἄπορος, ὥστε διὰ τοῦτο δρόμῳ *διεξιᾶσι* τὸν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ὄχλον, οὐ δυναμένης τρέφειν τῆς χώρας οὐδ' ἐπὶ μικρόν» καὶ ἡ ἡμαρτημένη *διεξίασι* (καὶ *ἐξίασι*). Ὁ Κοραῆς γράψας ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στράβωνος Τόμ. Β', σελ. 336 «ὥστε διὰ *τούτων* δρόμῳ *διεξίασι τὴν* ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς, ὄχλον οὐ δυναμένης τρέφειν τῆς χώρας οὐδ ἐπὶ μικρὸν» ἐσημειώσατο Τόμ. Δ', σελ. 244 « ΗΔ, ΑΤ, *Διὰ τοῦτο δρόμῳ διεξίασι τὸν ἑαυτῶν οἱ βασιλεῖς ὄχλον,*

οὐ δυναμένης τρέφειν τῆς χώρας. Ὁ νοῦς, Διὰ τὴν ἀπορίαν τῆς Παρθυαίας, οἱ βασιλεῖς σπουδῇ καὶ συντόνως διέρχονται τὴν ἑαυτῶν χώραν [ὁπότε διὰ τῆς Παρθυαίας ὁδεύειν αὐτοὺς συμπέσοι]· διότι οὐ δύναται τρέφειν ὄχλον». Οὐδεμίαν μεταβολὴν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ῥήσεως θὰ ἐποιεῖτο ὁ ἀοίδιμος ἀνήρ, ἂν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ὀρθὴν γραφὴν *διεξιᾶσι*.

Ἐν τοῖς εἰς Σοφοκλέα Σχολίοις Τόμ. Β', σελ. 351, 23 Ὀξ. λέγεται «Οὐ μόνον διεξέρχομαι ἀλλὰ καὶ ἐξέρχομαι χωρὶς τῆς ΔΙΑ φαμέν, ὡς ἐνταῦθα· καὶ Εὐριπίδης θνητοὶ γὰρ *ἐξίασι* πάντα δὴ κάλων». Τὸ χωρίον τοῦ Εὐριπίδου κεῖται ἐν τῇ Μηδείᾳ στίχ. 278, ἡ δὲ γνησία αὐτοῦ γραφὴ εἶνε «ἐχθροὶ γὰρ *ἐξιᾶσι* πάντα δὴ κάλων». Ἴδε Ἐλμσλήιον εἰς *Εὐριπ. Μηδ.* σελ. 123 Λιψ. Πρβ. καὶ Βαλκενάριον ἐν *Διατρ.* σελ. 233, γ' καὶ Κουστῆρον εἰς *Ἀριστοφ.* Τομ. Γ', σελ. 198 Βεκκ.

Ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἡσυχίου ὀρθῶς μὲν εἶνε γεγραμμένον «*Προσίασι*: προσέρχονται», πλημμελῶς δὲ «*Ἀνίασιν*: ἀναδιδόασιν» καὶ «*Ἐνίασιν*: ἐμβάλλουσιν» καὶ «*Συνίασιν*: νοοῦσιν» ἀντὶ τοῦ *ἀνιᾶσιν* καὶ *ἐνιᾶσιν* καὶ *συνιᾶσιν*. Ἀνεγνώσθη δὲ *ἐνιᾶσιν* ἀντὶ τοῦ *ἐνίασιν* ὑπὸ τοῦ Σμιδιτίου ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἡσυχίου Τόμ. Β', σελ. 100 (Πρβ. καὶ Ἄλβερτον εἰς *Ἡσύχ*. Τόμ. Α', σελ. 1242). Κεῖται δ' ἐν τῷ κώδικι τοῦ Ἡσυχίου καὶ «Σχοίνινος ἠθμός: δι' οὗ τὰς ψήφους οἱ δικασταὶ εἰς τὰς ὑδρΕΙας *καταθίασιν*», ὃ ἐπηνωρθώθη πρὸ πολλοῦ μεταβληθὲν εἰς τὸ *καθιᾶσιν*. Πρβ. Σχολ. Ἀριστοφ. σελ. 71,12 Διδ· «Κημός: ὁ ἐπὶ τοῦ καδίσκου, εἰς ὃν τὰς ψήφους καθίεσαν ἐν τοῖς δικαστηρίοις. Κρατῖνος δὲ αὐτὸν ἐν Νόμοις σχοίνινον ἠθμὸν καλεῖ» (Ἴδε Ἄλβερτον εἰς *Ἡσύχ*. Τόμ. Β', σελ. 1333 καὶ Βλαϋδέσιον εἰς *Ἀριστοφ. Ἱππ.* σελ. 438 καὶ εἰς *Σφῆκ.* σελ. 211).

Παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ Θ', 90 εἶνε ἐκδεδομένον ὑπὸ τοῦ Ὑβνήρου Τόμ. Γ', σελ. 414 «εἰ μὴ *συνίασιν* ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο πρῶτον, ὡς ἄρα ἐξ αὐτῶν ἔχει τὴν πίστιν, ἀποδείξεως χρεία (χρή)»· ἀλλ' ἐν τῇ Κοβητείῳ ἐκδόσει τοῦ Λαερτίου σελ. 249,10 φέρεται τὸ προπερισπώμενον *συνιᾶσιν*, ὃ μόνον τῷ προκειμένῳ χωρίῳ εὐαρμοστεῖ. Τὸ ἐσφαλμένον *συνίασι(ν)* βλέπει τις καὶ παρὰ τῷ Ὠριγένει Τόμ. Β', σελ. 274 «οὐδὲ *συνίασι* τοῦ βουλήματος αὐτῶν» καὶ Τόμ. Κ', σελ. 146 «ὅτι βραδέως *συνίασιν* ὄντες ἀεὶ συνέστιοι δαιμόνων»· ὀρθῶς δ' εἶνε γεγραμμένον

ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει συγγραμμάτων τοῦ Ὠριγένους Τόμ. Β', σελ. 242,28 «ὅτι βραδέως *συνιᾶσιν* κτέ». Πρβ. καὶ Εὐσέβιον Ἐκλογ. Προφητ. σελ. 216,21 Γαισφ. «ταῦτα δὲ θαυμάζοντες οὐ *συνίασι* τὴν θείαν δύναμιν» καὶ Ἡράκλειτ. Ἀποσπ. Φιλοσόφ. Ἑλλήν. Τόμ. Α', σελ. 328 Μουλλ. «οὐ *ξυνίασι* ὅκως διαφερόμενον ἑωυτῷ ὁμολογέει» καὶ Ἀριστοκλ. Περιπατ. Τόμ. Γ', σελ. 215 «δῆλον οὖν ὡς οὐδὲ τί νυνὶ λέγομεν ἡμεῖς *συνίασιν*» καὶ Γεωπον. σελ. 1142 Νικλ. «οἱ δὲ βόες καὶ τὴν φωνὴν τοῦ βουκόλου γνωρίζουσι καὶ καλούμενοι τοῖς ἐπιτεθεῖσιν ὀνόμασι *συνίασι*». Ἐν τοῖς Λόγοις τοῦ Θεμιστίου σελ. 92,29 Δινδ. ἔχουσι τἀντίγραφα οὐ μόνον τὸ ὀρθὸν «οὐκοῦν οὔτε ἐκείνου *συνιᾶσιν* οὔτε ἀλλήλων» ἀλλὰ καὶ τὸ πλημμελὲς *συνίασι* (καὶ *συνίησιν*). Ἐν τῇ περὶ Φυτῶν Ἱστορίᾳ τοῦ Θεοφράστου Η', ια', 9 ἀνεγινώσκετο ἄλλοτε «τὰς ἀρούρας *ἀνίασιν* ἀσπόρους ἐπὶ δύο ἔτη»· ἀποκατέστησε δὲ τὸ ὑγιῶς ἔχον ὁ Κασαυβών, ὡς μανθάνομεν ἐξ ὧν ἔγραψεν ὁ Σνειδῆρος ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Θεοφράστου Τόμ. Γ', σελ. 706 «ἀνιᾶσιν ἀσπόρους: Vulgatum ἀνίασιν cum Casaubono correxi ad exemplum sequentis ἀφιᾶσι, consentiente Vinar. Sed ibi ἐπαφιᾶσι scripsi e loco superiore. ἀνίησιν hic habent Medicei». Ἐν τοῖς Ἠθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου σελ. 670, Γ' φέρεται κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Βυττεμβαχίου καὶ τὴν τοῦ Δυβνήρου· «κρῆναι δὲ κατὰ χασμάτων λεοντείων *ἐξίασι* κρουνούς» ἀντὶ τοῦ *ἐξιᾶσι*. Πρβ. καὶ Ἀλέξ. Ἀφροδισ. (Φυσικ. καὶ Ἰατρ. Ἑλλ. Τόμ. Α', σελ. 10,10 Ἰδ.) «ἀπροαιρέτως *ἐξίασι* σκύβαλον καὶ οὖρον». Ἀνεγνώσθη δὲ πλημμελῶς καὶ *παραμεθίασι τῆς αὔξης* καὶ *παραμεθίασι* τοῦ *αἵματος* ἀντὶ τοῦ *παραμεθιᾶσι*. Ἴδε *Ἱπποκράτ*. Τόμ. Β', σελ. 557 Ερμ. Πρβ. καὶ σελ. 554 ἔνθα εἶνε κακῶς γεγραμμένον «ἐπὴν *παραμεθίωσι* τῆς αὔξης τῷ ἐμβρύῳ αἱ μῆτραι» ἀντὶ τοῦ *παραμεθιῶσι*. Μετέπεσε δὲ καὶ τὸ *μεθιᾶσι* καθ' ἡμαρτημένην ἀνάγνωσιν εἰς τὸ *μετιᾶσι* ἢ *μετίασι* ἐν τῇ ῥήσει «τὸν ἐξ ἑαυτῶν *μεθιᾶσι* κέλαδον (οἱ τέττιγες)» (Ἴδε Ἰακώψιον εἰς *Αἰλιαν. περὶ Ζῴ*. Τόμ. Β', σελ. 21. Πρβ. καὶ Βοισσονάδην εἰς *Θεοφύλ. Σιμόκ*. σελ. 205). Εὑρέθη δὲ κακῶς γεγραμμένον καὶ *ἀφίασι* (ἢ *ἀφίησι*) ἀντὶ τοῦ *ἀφιᾶσι* (Ἴδε Μενδελσῶνα εἰς Ἀππιαν. σελ. 333,9).

Παρὰ τῷ Θεοδωρήτῳ ἀπαντᾷ Τόμ. Β', σελ. 974,7 «Οἳ δίκην

θηρίων ἀγρίων *ἐπιᾶσι* τοῖς ἀνθρώποις» καὶ σελ. 1339 «καθάπερ γὰρ οἱ πειραταὶ κρύβδην τοῖς ναυτιλλομένοις *ἐπιᾶσιν*» καὶ σελ. 1436 «τεθηπότες *ἐξιᾶσι* τοῦτο ποιεῖν ἀλλήλοις παρακελευόμενοι» καὶ Τόμ. Δ΄, σελ. 366 «οὕτως ἐξαπατηθέντες οἱ τρισάθλιοι ἔργον μὲν οὐδὲν *μετιᾶσι* κτέ.» καὶ σελ. 526 «*ἐπιᾶσι* δὲ καὶ κώνωπες καὶ ὅσα τοιαῦτα ζωΰφια» ἀντὶ τοῦ *ἐπίασι(ν)* καὶ *ἐξίασι* καὶ *μετίασι*. Ὅμοια γραφικὰ πταίσματα εὑρίσκει τις ἐν τῇ Ἐκκλησιαστικῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Σωζομενοῦ σελ. 550,31 Οὔσσ. «τοιαῦτα δὲ τοῦ βασιλέως ἀποκριναμένου πρὸς τὴν Ὑπατιανοῦ πρεσβείαν *συνιᾶσιν* εἰς Λάμψακον» καὶ σελ. 582,44 «ἔνθα *συνιᾶσιν* οἱ ἀπὸ τῆς καθόλου ἐκκλησίας» καὶ σελ. 642 «συνιᾶσι δὲ πάντες εἰς ταὐτὸν ἅμα καὶ ἐκκλησιάζουσι» καὶ «ἐπὶ θέαν αὐτοῦ καὶ θεραπείαν οὐκ εὐθὺς πάντες *ἀπιᾶσιν*» καὶ σελ. 888 «ἣν *μετιᾶσιν*». Πρβ. καὶ Ἀλέξ. Ἀφροδ. Φυσικ. καὶ Ἰατρ. Ἑλλ. Τόμ. Α΄, σελ. 45,32 «ὅτι δὲ ποιότητες *ἀπιᾶσι* τοῦ προσώπου, κτέ».

Ἐν ταῖς εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητὴν Παρεκβολαῖς τοῦ Εὐσταθίου κακῶς μὲν εἶνε γεγραμμένον σελ. 244,26 Διδ. «ὅμως δὲ ἄμφω *συνιᾶσιν* ἐναντίαι καθ' ὁμοιότητά τινα καὶ αὐταὶ τῶν Πλαγκτῶν πετρῶν», ὀρθῶς δὲ σελ. 290,5 «*συνίασι* καὶ πρὸς ἑαυτὰς δονούμεναι προσαράσσονται». Πρβ. καὶ Μουσών. σελ. 179,3 Πεερλ. «οὕτω *μετιᾶσι* τὴν ἀρετήν», ὃ ἐπηνωρθώθη μεταβληθὲν εἰς τὸ *μετίασι* ὑπὸ τοῦ Μεινεκίου ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στοβαίου Ἀνθολογίου Τόμ. Β΄, σελ. 14,6. Καὶ τὸ κείμενον δὲ παρὰ Φίλωνι τῷ Ἰουδαίῳ Τόμ. Β΄, σελ. 283 «δι' ἃς εὐπετῶς ἕκαστα *ἐπεξιᾶσιν*» εἶνε προπαροξυτόνως προενηνεγμένον ἐν τῇ νέᾳ τοῦ Φίλωνος ἐκδόσει Τόμ. Β΄, σελ. 260,26 *ἐπεξίασιν*, τουτέστι *ἐπεξέρχονται*.

Παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ ἐξέδωκεν ὁ Ῥείσκιος Τόμ. Α΄, σελ. 139,15 «καὶ εὐθέως *κατιᾶσιν* οἱ δεσπόται ἀπὸ τῶν θρόνων» καὶ σελ. 196,16 «ἐπεύχονται καὶ *ἐξίασιν*»· ἐσημειώσατο δὲ «κατίασιν ed.» καὶ «ἐξιᾶσιν cod». Οὐδεμία ἴσως ἀνάγκη ὑπάρχει νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὅλως ἀσύστατος εἶνε ἡ ἐν τῷ πρώτῳ χωρίῳ προπερισπωμένη ἐκφορὰ *κατιᾶσιν*.

Θαυμάζομεν δ' ὅτι καὶ ὁ Βοισσονάδης ἐκδοὺς παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ψελλῷ σελ. 53 «τούτων δὲ καρκίνον μὲν εἶναι, δι' οὗ *κατιᾶσιν* αἱ ψυχαί, αἰγόκερων δὲ δι' οὗ *ἀνιᾶσιν*» ἔγραψε σελ. 285 «Cod. ἀνίασιν,

qui modo κατιᾶσιν». Κάλλιστα ἔχει τὸ τοῦ κώδικος *ἀνίασιν*· ὤφειλε δ' ὁ Βοισσονάδης ν' ἀποκαταστήσῃ μὲν αὐτὸ ἐν τῇ ῥήσει τοῦ Ψελλοῦ, νὰ τρέψῃ δὲ καὶ τὸ *κατιᾶσιν* εἰς τὸ *κατίασιν*. Φέρεται δὲ παρὰ τῷ Ψελλῷ κατὰ πλημμελῆ ἀνάγνωσιν *ἀφίασι* ἀντὶ τοῦ *ἀφιᾶσι* καὶ *καθίασιν* ἀντὶ τοῦ *καθιᾶσιν* Μεσαιων Βιβλιοθ. Σάθ. Τόμ. Δ΄, σελ. 75 «εἶτα δὴ καὶ τῷ σταυρῷ καθοπλίσαντες στήθη τε καὶ μετάφρενα καὶ ἀνδρικῶς περιζώσαντες κατὰ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας *ἀφίασι*» καὶ σελ. 98 «οἱ δὲ περὶ τὴν βασιλίδα Θεοδώραν φρουράν τινα ἐπ' αὐτὴν *ἀφίασι* καὶ φρούραρχόν τινα τῶν γενναίων» καὶ σελ. 151 «πρῶτα μὲν λογοποιοὺς εὐθὺς ἁπανταχῇ *καθίασιν*».

Παρατηρητέον δ' ὅτι μνημονεύων ὁ Ἀσώπιος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῶν Ἑλλήνων Ποιητῶν καὶ Συγγραφέων σελ. 450 τὸ χωρίον τοῦ Αἰλιανοῦ περὶ Ζῴ. ΙΑ΄, 1 «εἶτα μέντοι *κατίασιν* εἰς τὸν τοῦ νεὼ περίβολον» ἐκφέρει τὸ προπαροξύτονον ῥῆμα προπερισπωμένως *κατιᾶσιν*.

Ὁ Σουΐδας γράφει σελ. 517 Βεκκ. «ἰᾶσι: πέμπουσιν, ἴασι δὲ πορεύονται». Λέγει δὲ καὶ ὁ Εὐστάθιος ἐν ταῖς εἰς Ὅμηρον Παρεκβολαῖς σελ. 1052, 1 «τὸ δὲ *ἴασιν*, ὅ ἐστιν ἔρχονται, προπαροξύνεται πρὸς διαστολὴν τοῦ *ἰᾶσιν*, ὅθεν τὸ ἀφιᾶσι» καὶ ὁ Χοιροβοσκὸς σελ. 861,4 «διὰ τοῦτο δὲ τὸ *ἴασι* τὸ ἐπὶ τοῦ πορεύονται προπαροξύνεται καὶ οὐ προπερισπᾶται, ὥσπερ τὸ *ἰᾶσι* καὶ *ἀφιᾶσι* τὸ ἐπὶ τοῦ πέμπουσιν, ἐπειδὴ οὐκ ἔστι κατὰ κρᾶσιν· διὰ τοῦτο δὲ τὸ *ἴασι* τὸ ἐπὶ τοῦ πορεύονται οὐκ ἀναδέχεται κρᾶσιν, ὥσπερ τὸ *ἱέασι* τὸ πέμπουσιν ἐν τῷ *ἰᾶσι* καὶ *ἀφιᾶσιν*, ἐπειδὴ οὐδέποτε τὸ Ι καὶ Α κιρνᾶται, ὥσπερ τὸ Ε καὶ Α» (Πρβ. καὶ Γραμματ. παρ' Ἑρμαννῷ ἐν τῷ *De Emend. Rat. Graec. Grammat.* σελ. 332, 88 καὶ Κραμ. Ἀνέκδ. Ὀξ. Τόμ. Δ΄, σελ. 209, 11)

Παρετηρήσαμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι εἶνε γεγραμμένον παρὰ τῷ Γαληνῷ *ὀνίνασι(ν)* ἀντὶ τοῦ *ὀνινᾶσι(ν)*. Ὅμοιον τῷ *ὀνίνασι(ν)* ὑπάρχει τὸ *παρίστασι(ν)* τὸ ἀπαντῶν ἐν τῷ περὶ Ἀντωνυμίας βιβλίῳ Ἀπολλωνίου τοῦ Ἀλεξανδρέως σελ. 6, Α΄ «πρόσωπα *παρίστασιν* αἱ ἀντωνυμίαι» καὶ σελ. 77, Α΄ «ἐπεὶ ἡ μὲν ἐκεῖνος καὶ ἡ οὗτος δεῖξιν σημαίνουσαι τὴν ὑπόγυιον γνῶσιν τοῦ προσώπου *παρίστασιν*, κτέ.» καὶ σελ. 93, Α΄ «τὸ ἄρχον μέρος αἱ σύνθετοι κινοῦσαι πρόσωπα *παρίστασιν*». Πρβ. καὶ σελ. 2, Α΄ «αἱ δὲ ἀντωνυμίαι ὡρι-

σμένα πρόσωπα *παρίστΗσιν*». Ἀλλ' ἐν τῷ περὶ Συντάξεως συγγράμματι τοῦ Ἀπολλωνίου σελ. 272,13 κεῖται «δισταγμὸν γὰρ τῶν ὡς ἐσομένων πραγμάτων *παριστᾶσι*», ἀνθ' οὗ ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς κώδιξι φέρεται *παριστῶσι*.

Στοιχοῦμεν δ' ἡμεῖς τῇ παραδόσει, καθ' ἣν προπεριεσπᾶτο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τὸ τρίτον πληθυντικὸν πρόσωπον *ἱστᾶσι(ν) παριστᾶσι(ν)*, κτλ. *ἐμπιμπλᾶσι(ν)*, κτλ. *περνᾶσι(ν)*, κτλ. Λέγεται ἐν τοῖς εἰς Ἰλιάδα Σχολίοις Τόμ. Α', σελ. 146, 14 Διvδ. «*Ἱεῖσιν*: προπερισπαστέον, ὡς τιθεῖσιν· τὰ γὰρ τρίτα πληθυντικὰ ὁριστικὰ ἐνεστῶτος χρόνου τὴν αὐτὴν φωνὴν καὶ τὸν αὐτὸν τόνον ἀποφέρεται ταῖς πληθυντικαῖς δοτικαῖς μετοχαῖς, λέγομεν λέγετε λέγουσι καὶ τοῖς λέγουσιν, ἵσταμεν ἵστατε ἱστᾶσι καὶ τοῖς ἱστᾶσιν, οὕτως ἵεμεν ἵετε ἱεῖσι· καὶ γὰρ ἱέντες ἱέντων ἱεῖσιν» καὶ ἐν τοῖς Κραμήρου Ὀξ. Ἀνεκδότοις Τόμ. Α', σελ. 381,24 «Πιμπρᾶσι: Τὰ εἰς Ι παραληγόμενα τῷ Α προπερισπᾶται, πιμπρᾶσι, κιχρᾶσι, ἱστᾶσι· καὶ ζητοῦσι τίνος χάριν οὐ προπερισπᾶται· καί τ' ἀγεληδὸν ἴασι· καὶ λέγομεν ὅτι τὰ προπερισπώμενα ἰσοσυλλαβεῖ τοῖς πρώτοις, ἱστᾶσιν ἵσταμεν, κιχρᾶσι κίχραμεν· τὰ δὲ πλεονάζοντα τρίτην ἀπὸ τέλους ἔχει τὴν ὀξεῖαν, δίδομεν διδόασι, τίθεμεν τιθέασιν». Γράφει δὲ καὶ ὁ Χοιροβοσκὸς σελ. 859,10 «Τιθεῖσιν: Εἴρηται ὅτι ἐπὶ ἐνεστώτων καὶ μελλόντων τὸ τρίτον πρόσωπον τῶν πληθυντικῶν ὁμόφωνον γίνεται τῇ δοτικῇ τῶν πληθυντικῶν τῆς ἰδίας μετοχῆς, οἷον οἱ τύπτοντες τῶν τυπτόντων τοῖς τύπτουσι καὶ τύπτουσιν ἐκεῖνοι· οὕτως οὖν καὶ τοῖς τιθεῖσι καὶ τιθεῖσιν ἐκεῖνοι καὶ τοῖς ἱστᾶσι καὶ ἱστᾶσιν ἐκεῖνοι καὶ τοῖς διδοῦσι καὶ διδοῦσιν ἐκεῖνοι καὶ τοῖς ζευγνῦσι καὶ ζευγνῦσιν ἐκεῖνοι». Πρβ. καὶ σελ. 865,25 καὶ σελ. 509,33 (Ἴδε *Ἡρῳδιαν*. Λεντζ. Τόμ. Α', σελ. 459). Ὁμολογοῦμεν δ' ὅτι ὀκνοῦμεν νὰ συμφωνήσωμεν τοῖς ἀποφαινομένοις ὅτι προπαροξυτόνως ἐλέγετο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων *ἵσταται(ν)*, *παρίσταται(ν)*, κτλ. (Ἴδε Βρουγμανὸν ἐν *Stud. Curt.* Τόμ. Θ', σελ. 296 κἑ. καὶ Γ. Μεϋῆρον ἐν *Griech. Gramm.* σελ. 358 § 456 καὶ § 457.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

(ΔΙ)εβλήθη - ἐκλήθη.

Ἐν τῷ περὶ Ὀξέων Διαίτης συγγράμματι τοῦ Ἱπποκράτους* κεφ. ΝϚ' φέρεται «Κατέγνωσται δὲ μελίκρητον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς καταγυιοῖ τοὺς πίνοντας· καὶ διὰ τοῦτο ταχυθάνατον εἶναι νενόμισται. Ἐκλήθη δὲ τοῦτο διὰ τοὺς ἀποκαρτερέοντας· ἔνιοι γὰρ μελικρήτῳ μόνῳ χρέονται ποτῷ, ὡς τοιοῦδε δῆθεν ἐόντος· τὸ δὲ οὐ παντάπασιν ὧδε ἔχει» (ἢ κατ' ἄλλην γραφὴν «ἔνιοι γὰρ μελικρήτῳ ποτῷ χρέονται, ὡς τοιούτῳ δῆθεν ἐόντι»).

Ἡμαρτημένον πάντως εἶνε τὸ *ἐκλήθη*· καί πως θαυμάζομεν ὅτι οὐδεμίαν περὶ αὐτοῦ παρατήρησιν ἐποιήσατο ὁ Ἑρμερίνσιος οὔτ' ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ περὶ Ὀξέων Διαίτης συγγράμματος (σελ. 39) οὔτ' ἐν τῇ τῶν Ἱπποκράτους καὶ ἄλλων παλαιῶν ἰατρῶν Λειψάνων (Τόμ. Α', σελ. 318). Ὁ Ῥεινόλδος μετέγραψε «*ἐκλήϊσθη* δὲ τοῦτο διὰ τοὺς ἀποκαρτερέοντας κτἑ.», ὅπερ ὅλως ἀπόβλητον· ὁ δὲ Κοραῆς ἐν ταῖς γαλλιστὶ συντεταγμέναις εἰς τὸ περὶ Ὀξέων Διαίτης βιβλίον σημειώσεσιν (ἃς ἐξέδωκεν ὁ Δαμαλᾶς τῷ 1887ῳ ἔτει) ἀνέγνω (σελ. 95) «*ἘΝεκλήθη* δὲ τοῦτο διὰ τοὺς ἀποκαρτερέοντας, κτἑ.», ὃ δύναταί τις ἴσως νὰ παραβάλῃ τῷ ἐν κεφ. ΝΑ' «ὁ δὲ λευκὸς οἰνώδης οἶνος ἐπήνηται μὲν καὶ *ἔψεκται* τὰ πλεῖστα καὶ τὰ μέγιστα ἐν τῇ τοῦ γλυκέος οἴνου διηγήσει».

Προφανὲς ὑπάρχει ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἠθέλησε νὰ εἴπῃ ὁ συγγραφεὺς ἢ ὅτι *ἐδυσφημήθη* τὸ μελίκρητον, τουτέστιν ὅτι κακὴ περὶ αὐτοῦ φήμη ἐκράτησεν. Ὅθεν εἰκάσαμεν ἐν τῇ Ἀθηνᾷ 1895, σελ. 496 ὅτι ἡ γνησία γραφὴ εἶνε «καὶ διὰ τοῦτο ταχυθάνατον εἶναι νενόμιστΑΙ. ΔΙεβλήθη δὲ τοῦτο διὰ τοὺς ἀποκαρτερέοντας κτἑ». Ἀπαντᾷ δὲ καὶ

---

* Περὶ τοῦ συγγράμματος τούτου ἀποφαίνεται ὁ Ἑρμερίνσιος ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἱπποκράτους καὶ ἄλλων παλαιῶν ἰατρῶν Λειψάνων Τόμ Α', σελ. 285 «Σύγκειται ἐκ δύο μερῶν, ὧν τὸ μὲν πρότερον ἀπόσπασμά ἐστι βιβλίου Ἱπποκράτους, τὸ δ' ἕτερον νόθον».

«*διαβολὴν ἔχει*» (=διαβέβληται) ἐν κεφ. Η΄ «καίτοι διαβολήν γε ἔχει ὅλη ἡ τέχνη πρὸς τῶν δημοτέων μεγάλην, ὡς μὴ δοκεῖν ὅλως ἰητρικὴν εἶναι». Σημειωτέον δ' ὅτι παρὰ Διογένει τῷ Λαερτίῳ μνημονεύεται *θανάσιμον μελίκρατον* βίβλ. ϛ΄, 61 «τὰς εὐπρεπεῖς ἑταίρας ἔλεγε θανασίμῳ μελικράτῳ παραπλησίας εἶναι».

Πιθανὸν ἡμῖν φαίνεται ὅτι ἡ τοῦ ῥήματος *διεβλήθη* συλλαβὴ ΔΙ κατεπόθη ὑπὸ τῆς ἐμφεροῦς τὸ σχῆμα οὔσης διφθόγγου ΑΙ, εἰς ἣν λήγει ἡ προηγουμένη λέξις *νενόμιστΑΙ*. Τοὐναντίον ἐν χωρίῳ τοῦ Θεμιστίου ἀνεγνώσθη πλημμελῶς «*συναυξάνετΑΙ. ΔΙάκειται* ἀντὶ τοῦ «*συναυξάνεται. ἀκεῖται*». Ὁ Κόβητος γράφει ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1862, σελ. 404 «Insigni errore scribitur p. 150 C. τῶν πόλεων ἑκάστη —συναυξάνεται. *διάκειται* δὲ καὶ τὰ τῆς φύσεως πάθη καὶ τὰς κατασεισθείσας ἤδη ὄψει ἐγηγερμένας. Certum vitium est in διάκειται. Aliquid vidit Jacobsius mutato accentu scribens διακεῖται: sed malum factum quod διακοῦμαι non est verbum Graecum. *Sanandi* verba ἰᾶσθαι, ἀκεῖσθαι, θεραπεύειν cum praepositione διά non componuntur. Itaque ἀκεῖται emendandum est, et δι-ex praecedente syllaba AI male adhaesit».

Εὔκολον δ' ἦτο νὰ μεταπέσῃ τὸ (*δι*)*εΒλήθη* εἰς τὸ *ἐΚλήθη*. Ὀρθῶς μὲν παρὰ Σωκράτει τῷ Σχολαστικῷ Ἐκλησιαστ. Ἱστορ. σελ. 828 Οὔσσ. φέρεται «ἀξιωθεὶς δὲ καὶ πρεσβυτερίου — ὑπὸ Σισιννίου πρὸς τὴν Κυζίκου ἐπισκοπὴν *προεΒλήθη*», ἐσφαλμένως δὲ παρὰ τῷ Σωζομενῷ Ἐκκλησ. Ἱστορ. σελ. 239 Οὔσσ. «ἐπὶ τὸν Ἀλεξανδρείας *προεΚλήθη* θρόνον ὑπὸ Εὐσεβίου τοῦ Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκόπου». Εὑρέθη δὲ καὶ *μετακαλοῦ* γεγραμμένον ἀντὶ τοῦ *μεταβαλοῦ* καὶ *ἀνακαλέσασθαι* ἀντὶ τοῦ *ἀναβαλέσθαι* καὶ *παρακαλῶνται* ἀντὶ τοῦ *παραβάλλωνται* καὶ *εἰσκαλεῖν* ἀντὶ τοῦ *εἰσβαλεῖν* καὶ *ὑποκληθήσεται* ἀντὶ τοῦ *ὑποβληθήσεται* καὶ *ὑποκέκληται* ἀντὶ τοῦ *ὑποβέβληται* καὶ *ἔκκλητα* ἀντὶ τοῦ *ἔκβλητα* καὶ τοὐναντίον *ἐκβαλεῖν* ἀντὶ τοῦ *ἐκκαλεῖν* καὶ *ἐμβαλούμενοι* ἀντὶ τοῦ *ἐκκαλούμενοι* καὶ *ἐκβληθῆναι* ἀντὶ τοῦ *ἐκκληθῆναι* καὶ *παραβεβλημένον* ἢ *παραβληθέντα* ἀντὶ τοῦ *παρακεκλημένον* ἢ *παρακληθέντα* καὶ *μεταβληθέντα* ἀντὶ τοῦ *μετακληθέντα* καὶ *προβλήσιος* ἀντὶ τοῦ *προκλήσιος*.

μεταβαλοῦ - μετακαλοῦ. Παρὰ τῷ Ἰωσήπῳ Τόμ. Α΄, σελ. 277,10

Νισ. πρὸς τῇ ὀρθῶς ἐχούσῃ γραφῇ «*μεταβαλοῦ* πρὸς τὸ σωφρονέστερον λογισάμενος» φέρεται καὶ ἡ ἡμαρτημένη *μετακαλοῦ*. Ἀναγνωστέον δ' ἴσως καὶ παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ψελλῷ Μεσαιων. Βιβλιοθ. Σάθ. Τόμ. Δ', σελ. 218 «οὐκ οἴομαι οὖν τοῦτόν εὐμενῶς με προσήσεσθαι οὐδὲ πρὸς τοὺς ἐμοὺς λόγους *μεταβληθήσεσθαι*» ἀντὶ τοῦ *μετακληθήσεσθαι*.

ἀναβαλέσθαι — ἀνακαλέσασθαι. Γαλην. Τόμ. Ε', σελ. 21 «οὕτω καὶ σὺ παράγγειλον σαυτῷ μήτ' αὐτὸς διὰ τῶν σαυτοῦ χειρῶν οἰκέτην πλῆξαι μήτ' ἄλλῳ προστάξαι παρ' ὃν ἂν ὀργισθῇς χρόνον ἀλλ' εἰς τὴν ὑστέραν ἀνακαλέσασθαι». Ὁ Κόβητος γράφει ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1880, σελ. 240 «Dubitasne quin verum sit: εἰς τὴν ὑστερ*ΑΙΑΝ* ἀναβαλέσθαι?». Μνημονεύεται δὲ καὶ γραφὴ *ἀναβαλλέσθαι* ἐν τῇ Τευβνηρείῳ ἐκδόσει Μικρῶν τοῦ Γαληνοῦ Συγγραμμάτων Τόμ. Α', σελ. 16.

παραβάλλωνται — παρακαλῶνται. Ὀρθῶς ἀνεγνώσθη παρὰ τῷ Πολυβίῳ σελ. 45, 24. Οὑλσχ. «πρὸς δὲ τὴν θάλατταν καὶ πρὸς τὸ περιέχον ὅταν *παραβάλλωνται* καὶ βιαιομαχῶσι, μεγάλοις ἐλαττώμασι περιπίπτουσιν» ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς ἀντιγράφοις κειμένου *παρακαλῶνται*.

εἰσβαλεῖν - εἰσκαλεῖν. Τὴν διττὴν ταύτην γραφὴν βλέπει τις παρὰ τῷ Φιλοπόνῳ Ὑπομν. εἰς Ἀριστοτ. Τόμ. ΙϚ', σελ. 89,4.

ὑποβληθήσεται — ὑποκληθήσεται. Ἐν μὲν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἡσυχίου εἶνε γεγραμμένον «Ὑποκείσεται: *ὑποβληθήσεται*», ἐν δὲ τῷ τοῦ Φωτίου «Ὑποκείσεται: *ὑποκληθήσεται*».

ὑποβέβληται — ὑποκέκληται. Ὁ Βάκιος σημειοῦται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Κλεομήδους σελ. 283 «De hoc argumento conferantur Plutarchus Placit. Philos. p. 888, C: Stobaeus Eccl. Phys. I, 24. ubi temere Heerenius veterem Codicum et Editt. lectionem, ὑποκέκληται, mutavit in ὑποκέκλιται: ex palaeographicis rationibus constat quoties κ et β confusae sint: restitue ὑποβέβληται, quod apud Plutarchum legitur». Πρβ. καὶ Ῥουγκένιον ἐν τῇ τοῦ Οὐεισκίου ἐκδόσει τοῦ Λογγίνου σελ. 463 καὶ Σχαιφῆρον εἰς *Διον. Ἁλικαρν. περὶ Συνθ. Ὀνομ.* σελ. 309.

ἔκβλητα — ἔκκλητα. Ὁ Βάστιος γράφει ἐν *Comment. Palaeogr.* σελ. 708 «In Timaei Lexico Platon. legitur *ἔκκλητα* pro *ἔκβλητα*.

ἐκκαλεῖν — ἐκβαλεῖν. Ἐν τοῖς Σφηξὶ τοῦ Ἀριστοφάνους στ. 270

ἔκειτο ἄλλοτε «ἀλλά μοι δοκεῖ στάντας ἐνθάδ', ὤνδρες, ᾄδοντας αὐτὸν *ἐκβαλεῖν*»· ἐπηνωρθώθη δὲ τὸ *ἐκβαλεῖν* μεταβληθὲν εἰς τὸ *ἐκκαλεῖν* ὑπὸ τοῦ Βεντληίου καὶ τοῦ Δαβεσίου. Ἴδε τὴν Βεκκήρειον ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους Τόμ. Γ', σελ. 515. Πρβ. καὶ Βλαϋδέσιον εἰς *Ἀριστοφ. Σφῆκ.* σελ. 34.

ἐκκαλούμενοι — ἐμβαλούμενοι. Ὁ Κόβητος γράφει ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1874, σελ 401 «Ibid. p. 927 «οὐκ ἐπαχθεῖς μόνον εἰσὶν ἀλλὰ καὶ δυστυχεῖς ἑαυτοῖς *ἐμβαλούμενοι* τὸν παρὰ τῶν πολλῶν φθόνον. Lege ἐΚΚαλούμενοι. id est *excitantes*, *moventes*, ut apud Aeschinem de *F. L.* p. 28,12: ἀλλὰ τὴν ὑμετέραν ὀργὴν *ἐκκαλέσασθαι* βούλεται, et saepius apud alios». Παρατηρητέον δ' ὅτι καὶ τὸ ἐν τοῖς Ἠθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου ἀπαντῶν σελ. 657, Α' «ὥσπερ γὰρ ἡ θρηνῳδία καὶ ὁ ἐπικήδειος αὐλὸς ἐν ἀρχῇ πάθος κινεῖ καὶ δάκρυον *ἐκβάλλει*» μετετυπώθη ὑπὸ τοῦ Ἐμπερίου εἰς τὸ *ἐκκαλεῖ.*

ἐκκληθῆναι — ἐκβληθῆναι. Ὁ Wobst ἐποιήσατο ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πολυβίου Τόμ. Α', σελ. ξϛ' τὴν παρατήρησιν τήνδε «III, 51,11. ἐκκληθῆναι: ἐκβληθῆναι; ita confunduntur litterae κ et β I, 3,10, ubi Vaticanus habet βύβλων, Florentinus κύκλων». Πρβ. Νίσιον εἰς *Ἰώσηπ.* Τόμ. Α', σελ. 83,14. Σημειωτέον δ' ὅτι διττὴ φέρεται γραφὴ παρὰ τῷ Πολυβίῳ σελ. 445,13 Οὐλοχ. «τῶν μὲν οἰομένων δεῖν ἄγειν καὶ *καλεῖν* τοὺς αἰτίους» καὶ *βάλλειν*. Εὔστοχος ἡμῖν φαίνεται ἡ ὑπὸ τοῦ Δοινήρου γενομένη μεταβολὴ τοῦ *καλεῖν* εἰς τὸ *καταλεύειν*.

παρακεκλημένον — παραβεβλημένον. Γαλην. Τόμ. Ε', σελ. 10 «ἢ διὰ ῥαθυμίαν οὐ προσεσχηκέναι σοι τὸν *παραβεβλημένον* φίλον». Εὐκόλως πᾶς τις κατανοεῖ ὅτι τὸ *παραβεβλημένον* εἶνε ἡμαρτημένη ἀνάγνωσις τοῦ *παρακεκλημένον*. Πρβ. σελ. 9,8 καὶ 14. Ἐπηνωρθώθη δὲ τὸ γραφικὸν τοῦτο σφάλμα καὶ ὑπὸ τοῦ Κοβήτου ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1880, σελ. 112 καὶ σελ. 236 καὶ σελ. 240. Ἐν τῇ Τευβνηρείῳ ἐκδόσει Μικρῶν τοῦ Γαληνοῦ Συγγραμμάτων Τόμ. Α', σελ. 7,10 ἐγράφη «ἢ διὰ ῥαθυμίαν οἴου μὴ προσεσχηκέναι σοι τὸν παρακληθέντα φίλον» καὶ ἐσημειώθη «οἴου μὴ πρ. Hultsch οὐ προσέσχηκεν ἐν σοὶ L παρακληθέντα Fleck. Ann. l. l. παραβληθέντα L παρακεκλημένον Cob.».

μετακληθέντα — μεταβληθέντα. Ἴδε Σχαιφῆρον ἐν τῇ ἐκδόσει Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου Τόμ. Β΄, σελ. 97.

προΚλήσιος — προβλήσιος. Ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου εἰρημένου βιβλ. Θ΄, 75 «Εὐρυβάτην τὸν Ἀργεῖον ἄνδρα πεντάεθλον ἐκ *προκλήσιος* ἐφόνευσε» ἓν τῶν ἀντιγράφων ἔχει καὶ *προβλήσιος.*

Ὁ Κοραῆς σημειοῦται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἡλιοδώρου Τομ. Β΄, σελ. 64. «Τὸ δὲ ἐχόμενον, Ἀμετάκλητος, ἴσως ἦν, Ἀμετάβλητος· τὸ γὰρ β οἱ ἀντιγραφεῖς, σχηματίζοντες πολλάκις κατὰ τὸ u τῶν Λατίνων, ὡς ἔστιν ἰδεῖν ἐν παλαιοῖς ἀντιγράφοις, συνέχεαν τῷ κ· πρὸς μέντοι τῷ κομψοτέρα εἶναι, καὶ ταὐτὸ σχεδὸν βούλεται ἡ λέξις, Ἀμετάκλητος, ἐκφερομένη παρὰ τῷ Σουίδᾳ· οὕτω καὶ τὸ παρὰ τοῖς Γάλλοις Irrévocable ὅπερ ἐστὶ κατὰ λέξιν, Ἀμετάκλητος, σημαίνει πολλάκις τό, Ἀμετάβλητος».

Καὶ ἄλλα οὐκ ὀλίγα παραδείγματα τῆς συγχύσεως τῶν στοιχείων *β* καὶ *κ* ἔχομεν νὰ μνημονεύσωμεν, οἷον *προβλής-προκλής, νεβρόν-νεκρόν,* κτλ. καὶ τοὐναντίον *λάκοις-λάβοις θήκησι-Θήβησι,* κτλ.

προβλής — προκλής. Χοιροβοσκ. σελ. 174,4 «Τὰ εἰς ΗΣ ὀξύτονα ἔχοντα πρὸ τοῦ Η ἀμετάβολον καὶ πρὸ τοῦ ἀμεταβόλου ἕτερον σύμφωνον, μὴ κατὰ συγκοπὴν ὄντα, διὰ τοῦ ΤΟΣ κλίνονται, οἷον ἀβλής ἀβλῆτος, Προκλῆς Προκλῆτος, ἡμιθνὴς ἡμιθνῆτος, ἡμιτρής ἡμιτρῆτος, ἀμφιτρής ἀμφιτρῆτος». Ὀρθῶς εἶνε γεγραμμένον *προβλής προβλῆτος* σελ. 49, 9 καὶ σελ. 55, 1 καὶ σελ. 141, 11. Πρβ. καὶ *ἐπιβλής, καταβλής, συμβλής, ἀστροβλής, διοβλής, νιφοβλής, οἰστροβλής, πολυβλής, λιθοβλής, κεραυνοβλής, ἀσπιδαποβλής,* περὶ ὧν ἐν ἑτέρῳ τόπῳ ἀκριβῶς (ἴδε Λοβέκκιον ἐν *Παραλειπ.* σελ. 82 καὶ σελ. 236. Πρβ. καὶ Ἑρουερδῆνα ἐν *Μνημοσ.* 1903, σελ. 91).

νεβρῶν-νεκρῶν. Περὶ τῆς πλημμελοῦς ἀναγνώσεως *νεκρῶν* ἀντὶ τοῦ *νεβρῶν* ἐγένετο λόγος ὑπὸ τοῦ Κασαυβῶνος ἐν *Amimadvers. in Athen. Deipnosoph.* Τόμ. Α΄, σελ. 418 Λιψ. καὶ Τόμ. Β΄, σελ. 317. Πρβ. Ἀθήν. σελ. 71, Α΄, ἔνθα καθ' ἡμαρτημένην γραφὴν φέρεται «γηρύσαιτο δὲ *νεκρὸς* ἀπὸ ψυχὴν ὀλέσασα».

ἐξέβλυσεν-ἐξέκλυσεν. Ἀπολλόδ. Βιβλ. Α΄, Ϛ΄, 3 (σελ. 13, 11 Ἑρχ.) «Διόπερ ἐπιδιωκόμενος αὖθις ἧκεν εἰς Θρᾴκην καὶ μαχόμενος περὶ τὸν Αἷμον ὅλα ἔβαλλεν ὄρη. Τούτων δ' ἐπ' αὐτὸν ὑπὸ τοῦ κεραυνοῦ πάλιν ὠθουμένων, πολὺ ἐπὶ τοῦ ὄρους *ἐξέκλυσεν* αἷμα· καί φασιν ἐκ

τούτου τὸ ὄρος κληθῆναι Αἷμον». Ὁ Ἑύνιος ὑπερμαχεῖ τῆς παραδεδομένης γραφῆς ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἀπολλοδώρου Τόμ. Α΄, σελ. 39 λέγων· «At πολὺ ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐξέκλυσεν αἷμα, *exundavit*: poeticum et hoc; dictum ut apud Homer. Il. ψ, 61. ὅθι κύματ' ἐπ' ἠιόνος κλύζεσκον ne pronus sis ad coniectandum: ἐξέβλυσΑν· etsi βλύζειν proprium hac in re esset». Ἄνευ τινὸς ὄκνου μετατυποῦμεν τὸ *ἐξέκλυσεν* εἰς τὸ *ἐξέβλυσεν*, ὡς μετεπυπώσαμεν ἐν τῇ Ἀθηνᾷ 1889, σελ. 327 τὸ παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀκομινάτῳ ἁπάντων Τόμ. Α΄, σελ. 187, 11 Λάμπρ. «καὶ θάνατος κατηργήθη καὶ ζωὴ ἐκ τάφου *ἐξέκλυσεν*» εἰς τὸ *ἐξέβλυσεν*. Πρβ. σελ. 56,22 «ὡς ὁμορρόρόθιοι τῷ ναῷ προσαράξωσι καὶ τὸ ἀναβάλλον ἐκεῖθεν καινουργὸν ὕδωρ *ἐκβλύσωσιν*». ἔνθα μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ ἐκδότου καὶ γραφὴ *ἐκκλύσωσιν*, καὶ Τόμ. Β΄, σελ. 128, 15 «καὶ μυρίας ὅσας ἀκτῖνας τῆς φωτοειδοῦς ψυχῆς ἀποβλύζουσαν». Ὁ Κασαυβὼν γράφει ἐν *Animadvers. in Athen. Deipnosoph.* Τόμ. Β΄, σελ. 91 «Recte nostri codices, Ἀχιλλείοις μάζαις κοχυδοῦντε ἐπιβλύξ, non ut in Excerptis ἐπικλύξ. Eust. explicans hunc ipsum locum, τὸ ἐπιβλὺξ ait, ἐκ τοῦ βλύζω βλύξω Δωρικῶς παρῆκται. paulo ante scripserat, et βρύειν et βλύζειν de scaturiente aqua fontana dici». Ὅτι δὲ τὸ ῥῆμα *ἐκβλύζω* ἐτίθετο ἐπὶ μεταβατικῆς καὶ ἀμεταβάτου διαθέσεως δηλοῦται ἐκ τῶν ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Στεφάνου παρατεθειμένων μαρτυρίων Τόμ. Γ΄, σελ. 378. Καὶ τὸ *ἀναβλύζω* δ' ἄλλοτε μὲν μεταβατικῶς εὑρίσκεται κείμενον, ἄλλοτε δ' ἀμεταβάτως. Εἶνε δὲ τὸ ῥῆμα *βλύζω* καὶ μετ' ἄλλων προθέσεων συντεθειμένον, οἷον *διαβλύζω* καὶ *ἐπιβλύζω* καὶ *παραβλύλω* καὶ *περιβλύζω* καὶ *ὑπερβλύζω*. Πρβ. καὶ *ὑπεραναβλύζω* καὶ *ἐναποβλύζω* καὶ *συνεκβλύζω καὶ ὑπερεκβλύζω*.

βινητιᾶν-κινητιᾶν. Ὁ Κόβητος γράφει ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1873, σελ. 8 «Apud Athenaeum X. p. 441. E ex Platone Comico affertur: ἔξεστιν ὑμῖν διακενῆς κινητιᾶν. sed κινητιᾶν ne Graecum quidem est, Heringa verum vidit βινητιᾶν reponens. In unico Codice Marciano liquido scriptum esse vidi βινητιᾶν, nam β et κ ita distinguuntur ut prior ductus in κ caetera simillimus *paullo* sit longior, sed tam tenue discrimen est

et *nisi hoc agas* te fallat legentem» (Πρβ. καὶ *Var. Lect.* σελ. 218). Παρατιθέμεθα καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Βλαϋδεσίου ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀριστοφάνους Ἀχαρνέων σελ. 163 «βινοίη A. B. vulg. κινοίη R. «Hac significatione κινεῖν nusquam videtur dictum esse» (Dind.) βινήσομεν reposuerim etiam Lys. 1166. Cf. ad Eq. 877. Nub. 1101. 1371. Pac. 341 Ran. 148. etc. Saepe permutantur in libris β et κ. Sic κοιδαρίω pro βοιδαρίω S. in Av. 585. Corruptela orta est haud dubie ex similitudine literarum β et κ, ut scribi solent in libris» (Ἴδε καὶ Μεινέκιον ἐν *Vindic. Aristoph.* σελ. 44. καὶ Ἑρουερδῆνα ἐν *Append. ad Stud.* etc. σελ. 16).

ἡβητήριον - οἰκητήριον. Ἐν τοῖς Ἠθικοῖς τοῦ Πλουτάρχου ἀπαντᾷ σελ. 667, Γ´ «τῆς Εὐβοίας ὁ Αἰδηψός, οὗ τὰ θερμὰ χωρίον ἐστὶν αὐτοφυὲς πολλὰ πρὸς ἡδονὰς ἔχον ἐλευθερίους καὶ κατεσκευασμένον οἰκήσεσι καὶ διαίταις, κοινὸν *οἰκητήριον* ἀποδέδεικται τῆς Ἑλλάδος». Πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἰκάσαμεν ὅτι τὸ *οἰκητήριον* εἶνε γραφικὸν σφάλμα ἀντὶ τοῦ *ἡβητήριον*· ἐμάθομεν δ᾽ ἔπειτα ὅτι ἡ αὐτὴ εἰκασία καὶ ὑπ᾽ ἄλλου ἐγένετο. Ἐλέχθη δ᾽ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ ἐν τῷ Πομπηίῳ κεφ. Μ´ «Οὔπω δ᾽ εἰς Ἰταλίαν ἐπανεληλυθὼς ἐκέκτητο τῆς Ῥώμης τὰ ἥδιστα προάστεια (γρ. προάστια) καὶ τῶν *ἡβητηρίων* τὰ κάλλιστα καὶ κῆποι πολυτελεῖς ἦσαν ὀνομαζόμενοι Δημητρίου» καὶ ΝΓ´ «αὐτὸς ἐν τοῖς περὶ τὴν Ἰταλίαν *ἡβητηρίοις* μετιὼν ἄλλοτε ἀλλαχόσε μετὰ τῆς γυναικὸς διῆγεν». Πρβ. καὶ Εὐστάθιον Παρεκβ. εἰς Ὀμ. σελ. 1205, 22 «μυθεύεται δὲ οἰνοχόος θεοῖς καὶ Ἥβη· τοῦτο δὲ ἴσως διὰ τὸ *ἡβητήρια* καλεῖσθαι τὰ συμπόσια, εἰ καί ποτε ἄσεμνον συναγωγὴν ἡ τοιαύτη λέξις δηλοῖ» καὶ Μιχ. Ψελλ. Μεσαιων. Βιβλιοθ. Σάθ. Τόμ. Ε´, σελ. 402 «ἔστι σοι κἀνταῦθα θήρα παντοδαπὴ καὶ λαμπρότερα τρυφητήρια καὶ τοῖς παισὶν ἡβητήρια». Ὁ Κοραῆς σημειοῦται ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Παραλλήλων βίων τοῦ Πλουτάρχου Μέρ. Δ´, σελ. 378: Ἡβητηρίων· «Ἡβητήρια (φησὶν Ἡσύχιος) Ἑστιατόρια, καταλύσεις». Εἰσὶ δὲ κυρίως αἱ ἐν ἀγροῖς ἡδονῆς ἕνεκα κατεσκευασμέναι οἰκήσεις, ἐν αἷς συνήγοντο συμποσιάσοντες· παρὰ τὴν *Ἥβην* καὶ τοὺς *Ἡβῶντας*, διὰ τὸ τοὺς τηλικούτους μάλιστα χαίρειν τοῖς τοιούτοις (Ἀθην. σελ. 426). Ἡρόδοτος δὲ (Β, § 133) Ἐνηβητήρια ταῦτα ὠνόμασεν· ὅπου οἱ

ὑπομνηματισταὶ ἐσημειώσαντο loca voluptaria ταῦτα τοῖς Ῥωμαίοις καλεῖσθαι, παρὰ δὲ τῷ Γρηγορίῳ Νύσσης, *Τόπους ἐμπαθεῖς*». Τοῦ ὀνόματος *ἐνηβήτηρια* ἐμνήσθη ὁ Πολυδεύκης βιβλ. Α΄, 74 (Ἴδε καὶ Κοίνιον εἰς *Γρηγ. Κορ.* σελ. 527 Σχαιφ. Πρβ. καὶ Θησ. Στεφ. λ. *ἡβητήριον* καὶ λ. *ἐνηβητήριον*). Γνωστὸν παντὶ ὑπάρχει τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο «ὑγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θνατῷ, δεύτερον δὲ φυὰν καλὸν γενέσθαι, τὸ τρίτον δὲ πλουτεῖν ἀδόλως καὶ τὸ τέταρτον *ἡβᾶν* μετὰ τῶν φίλων»· εἶνε δ' εἰρημένον καὶ *ἐγκαθηβᾶν* ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου Ἱππολ. 1095 «ὦ πέδον Τροιζήνιον, ὡς *ἐγκαθηβᾶν* πόλλ' ἔχεις εὐδαίμονα». Ἄξια μνείας εἶνε τὰ ὑπὸ τοῦ Βαλκεναρίου γεγραμμένα ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Εὐριπίδου Ἱππολύτου σελ. 310 Λιψ. «Quandoquidem *Longus* alibi verbum adhibuit ἐνηβῆσαι, III. p. 79. suspicor idem illud posuisse L. II. p. 41. ubi, praeter alia, in ora Mitylenes maritima fuisse dicuntur λουτρὰ συνεχῆ, παράδεισοί τε καὶ ἄλση, τὰ μὲν φύσεως ἔργα, τὰ δὲ ἀνθρώπων τέχνη· πάντα ἐνοικῆσαι καλά, corrigo τέχνης, πάντα ἐνηβῆσαι καλά· *cuncta oportuna voluptati iuvenili*» (Ἴδε καὶ Σειλῆρον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Λόγγου σελ. 230). Παρατηρητέον δ' ὅτι παρὰ τῷ Εὐριπίδῃ Ὀρ. 1114 κεῖται «Α. τρυφὰς γὰρ ἥκει δεῦρ' ἔχουσα Τρωικάς; Β. ὥσθ' Ἑλλὰς αὐτῇ σμικρὸν *οἰκητήριον*», εἰς ὃ φέρεται τὸ σχόλιον «ὥστε ἡ Ἑλλάς, ὅσον εἰς αὐτήν, μικρὸν ὑπάρχει *κατοικητήριον*»· ὑπελήφθη δὲ τὸ *οἰκητήριον* πλημμελὴς ἀνάγνωσις τοῦ *ἡβητήριον* ὑπὸ τοῦ Ναβήρου ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1882, σελ. 144.

Ἀβροκόμαν-*Ἀκροκόμαν*. Ὁ Κοραῆς ἐκδοὺς παρὰ τῷ Ἰσοκράτει Τόμ. Α΄, σελ. 65 «*Ἀκροκόμαν* καὶ Τιθραύστην καὶ Φαρνάβαζον» ἐσημειώσατο Τόμ. Β΄, σελ. 51 «Ἀβροκόμαν τοῦτον ὀνομάζει ὁ Ἁρποκρατίων». Αὕτη δ' εἶνε ἡ ἀληθὴς γραφὴ τοῦ προκειμένου ὀνόματος (Ἴδε Βαιτῆρον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πανηγυρικοῦ τοῦ Ἰσοκράτους σελ. 89). Μνημονεύομεν ἃ ἔγραψεν ὁ Βάστιος ἐν *Epist. Crit.* σελ. 92 (1819) «Lectorem ad tabulam iam commemoratam reduco, ut sentiat levem, quae est inter *κ* et *β*, ex codicis nostri scriptura, differentiam. LUCAS HOLSTENIUS pro littera *κ* recepit litteram *β* in loco ARRIANI *de venatione*, quem heic iam indico, cum nemo offensus eo sit. Cap. VII. legitur, καὶ

τὸ βάδισμα κοῦφον, καὶ πυκνόν, καὶ ἄκρον. Codex ἁβρόν, quod restituendum est. Ἁβρὸν egregie ad βάδισμα quadrat. SUIDAS: Καλπάζειν, τὸ ἁβρῶς βαδίζειν. In APOLLONII DYSCOLI *excerptis* p. 554. ed. Sturz. occurrit: παρὰ τῷ Ἀλκαίῳ ἐν *Ἐκδόμῳ*. Hoc vero vox est nihili. *Sturzius* proponit ἐν Ἐνδυμίωνι. Littera *κ* et *β* mutanda est, et legendo codex sequendus, qui exhibet, ἐν *ἑβδόμῳ*». Πρβ. καὶ *Comment. Palaeogr.* σελ. 706. Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ τὸ παρ' Αἰσχύλῳ ἀπαντῶν *ἀκροπενθεῖς* ἐνομίσθη ἡμαρτημένη ἀνάγνωσις τοῦ *ἁβροπενθεῖς*. Ὁ Γ. Δινδόρφιος γράφει ἐν τῷ Αἰσχυλείῳ Λεξικῷ σελ. 1 «ἁβροπενθής *molliter lugens*. Pers, 135. Περσίδες ἁβροπενθεῖς. ἀκροπενθεῖς M, quod correxit Paleius. collata annot. scholiastae ἐπιμόνως πενθοῦσαι, ὡς δοκεῖν ἁβρύνεσθαι ἐπὶ τῷ (τὸ M) πενθεῖν. Sic ἁβρόγοοι Περσίδες dicuntur v. 541» (Ἴδε καὶ Οὐεκλῖνον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Αἰσχύλου Τόμ. Α', σελ. 261, 1891). Ἡμῖν ἀρέσκει μᾶλλον ἡ παραδεδομένη γραφὴ *ἀκροπενθεῖς*.

βλίτοις-καὶ τοῖς. Ὁ Κόβητος γράφει ἐν *Var. Lect.* σελ 218 «SCHWFIGHAUSERUS felicissima correctione restituit fragmentum DIPHILI apud Athen. IX p. 370. F.

ῥάφανος λιπαρά, σπλαγχνίδια πολλά, σαρκία
ἁπαλώτατ'. Οὐδὲν μὰ Δία τοῖς ἐμοῖς *καὶ τοῖς*
ὅμοια πράγματ'.

pro καὶ τοῖς reperit βλίτοις, verissime, namque in unico codice perspicue scriptum inveni *βαι τοῖς*» (Πρβ. καὶ *Mnemos.* 1873, σελ. 8).

βωμόν-κῶμον. Ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Στεφάνου ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Κύκλωπι τοῦ Εὐριπίδου στ. 346 «ἵν' ἀμφὶ *βωμὸν* στάντες εὐωχῆτέ με» ἀντὶ τοῦ *κῶμον*.

γυιοβόρους-γυιοκόρους. Ὁ Λεννέπιος γράφει ἐν τῷ εἰς Ἔργα καὶ Ἡμέρας τοῦ Ἡσιόδου Ὑπομνήματι σελ. 19 «γυιοκόρους μελεδῶνας: Etym. M. 576, 23. μελεδῶναι αἳ τὰ μέλη ἔδουσαι φροντίδες· ὅθεν Ἡσίοδος γυιοκόρους αὐτὰς λέγει, τὰς ἕως κόρου τὰ γυῖα ἀναλυούσας. Habet postrema haec etiam Proclus, tum insuper alias non minus ridiculas explicationes, quibus tamen unam veriorem adiicit, quam et Tzetzes profert, τὰς κατεσθιούσας τὰ μέλη

τοῖς χρωμένοις δηλονότι. Dictum haud dubie γυιοκόρος παρὰ τὸ κείρειν τὰ γυῖα, ut iam Cuyetus vidit. Sed verbum accipiendun eo sensu, quo proci dicuntur Ulyssis bona κείρειν Od. A. 378. B. 143. Itaque recte vertas *artus depascentes curas* (cf. Virg. III. G. 458.) et γυιοκόρους idem valebit ac γυιοβόρους, quod quibusdam h. l. placuit». Οὐδαμῶς ἀποδεκτὴ φαίνεται ἡμῖν ἡ γνώμη τοῦ Λεννεπίου. Ὁ Φλάχιος ἐξέδωκε παρὰ τῷ Ἡσιόδῳ «καὶ πόθον ἀργαλέον καὶ *γυιοβόρους* μελεδῶνας» καὶ ἐσημειώσατο σελ. 188 «γυιοβόρους: Sic V 1. coniec. H. Stephanus, recep. Schoem. Fl., iudicium secuti Ruhnkenii ep. crit. I p. 136 et Dindorfii. γυιοκόρους codd. et edd. γυιοκόνους Eustath. p. 1715, 53.—γυιοβόρους sustentari videtur imitatione Nonni Dionys. XLVII, 53 θυμοβόροι μεληδόνες». Εἶνε δὲ καὶ παρὰ τῷ Ἰουλιανῷ ὑπὸ τοῦ Ἑρτλίνου ἐκδεδομένον σελ. 448, 4 «ὁ δὲ ὑπονοήσας ἐκ τῶν *Ὁμήρου* τίνες ποτέ εἰσιν αἱ *γυιοβόροι* μελεδῶναι» (Ἴδε καὶ Δυβνῆρον ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας Τόμ. Β΄ σελ. 218). Μνημονεύομεν καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Κοβήτου γεγραμμένα ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1885, σελ. 247 «Galenus Tom. XVIII. 1. pag 363: *μελεδόνας* οἱ ποιηταὶ τὰς λύπας καλοῦσιν ἐν ἴσῳ τὰ μέλη ἐδούσας καὶ κατεσθιούσας. Scrib. μελεδώνας. Haec sola proba forma est μελεδῶναι (non μελεδῶνες). Galenus qui saepius etymologiarum amatores deridet nunc ipse captus est. Quis enim sanus credat in μελεδῶναι verbum ἔδω (ἐσθίω) inesse? Itaque addidit Hesiodus in noto versiculo: καὶ πόθον ἀργαλέον καὶ γυιοβόρους μελεδώνας. (*Oper. et D.* vs. 66). Optime *curae edaces* appellantur μελεδῶναι γυιοΒΟΡοι, ut δημοβόρος βασιλεύς, sed feruntur in libris stultae scripturae γυιοκόρους, γυιοκόνους quae non sunt unius assis. Μελεδῶναι *curae animum angentes* semper in plurali numero ponuntur, in singulari significat apud Hippocratem idem quod ἐπιμέλεια et θεραπεία, ut δέεται πολλῆς μελεδώνης, πλείονος μελεδώνης δεήσεται, ἀλλὰ χρεία πολλῆς μελεδώνης apud Foesium» (Πρβ. καὶ Ναύκιον ἐν *Mél. Gréco-Rom.* Τόμ. Δ΄, σελ. 156). Οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀκομινάτῳ ἀπαντᾷ Τόμ. Β΄, σελ. 24, 16 «ἀπόχρη γὰρ ἡ τῆς ψυχῆς μελεδὼν οὕτω τι καὶ αὐτὴ λυμαινομένη

τῷ σώματι, ὡς καὶ *γυιοκόρος* παρὰ τοῖς ποιηταῖς ὀνομάζεσθαι διὰ τὰς ἐντεῦθεν τηκεδόνας δήπουθεν». Πλημμελὲς δὲ πάντως εἶνε τὸ *γυιοΜόρων* τὸ κείμενον παρὰ Νικήτᾳ τῷ Χωνιάτῃ Μεσαιων. Βιβλ. Σάθ. Τόμ. Α', σελ. 97 «βραχύ τι τῶν *γυιομόρων* καμάτων ἀνόχευσον».

ἀβάκιον-ἀκάκιον. Παρὰ τῷ Φιλοπόνῳ Ὑπομ. εἰς Ἀριστοτ. Τόμ. ΙϚ', σελ. 146, 24 πρὸς τῇ ὀρθῶς ἐχούσῃ γραφῇ «καὶ τὸ *ἀβάκιον* ἐκ ξύλων» φέρεται καὶ ἡ ἡμαρτημένη *ἀκάκιον*. Πρβ. καὶ σελ. 374, 8 ἔνθα ἀντὶ τοῦ «μία ἡ διάστασις ἡ ἐξ Ἀθηνῶν εἰς *Θήβας*» ἓν τῶν ἀντιγράφων ἔχει *θήκας*.

ἀπέβλισεν-ἀπέκλισεν. Ὁ Κόκκιος γράφει ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Ἀποσπασμάτων τῶν Ἀττικ. Κωμικῶν Τόμ. Α', σελ. 596,932 «ἀπέκλισεν: ἀφείλατο· ἡ μεταφορὰ ἀπὸ τῶν κηρίων ἢ ἀπὸ τῶν τὸ γάλα ἀμελγόντων. ὁ δὲ Ἀριστοφάνης ἀντὶ τοῦ ἐξέρασεν. Cramer. Anecd. Par. IIII 198. non dubito quin scribendum sit ἀπέβλισε, quod pertinet ad Av. 498» Πρβ. καὶ Βλαϋδέσιον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀριστοφάνους Ὀρνίθων σελ. 262.

Κερσοβλέπτην-Κερσοκλέπτην. Ἴδε *Leipz. Stud.* 1895, σελ. 33 καὶ σελ. 140.

διωβελίας-διωκελίας. Ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος ἐλέχθη ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς Α', ζ', 2 «Ἀρχέδημος ὁ τοῦ δήμου τότε προεστηκὼς ἐν Ἀθήναις καὶ τῆς *διωβελίας* ἐπιμελόμενος», ἐν δὲ τοῖς ἀντιγράφοις φέρεται ἀντ' αὐτοῦ *διωκελίας* (καὶ διωκελείας καὶ Δεκελείας). Τὴν ὀρθὴν γραφὴν ἀποκατέστησεν ὁ Λ. Δινδόρφιος ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἑλληνικῶν τοῦ Ξενοφῶντος σελ. 54.

βλιτομάμμαν-κλιτομάμμαν. Τοῦ ἐν ταῖς Νεφέλαις τοῦ Ἀριστοφάνους στ. 1001 ἀπαντῶντος «καί σε καλοῦσι *βλιτομάμμαν*» ἐγένετο καὶ πλημμελὴς ἀνάγνωσις *κλιτομάμμαν* (Ἴδε Βλαϋδέσιον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Νεφελῶν σελ. 134).

βομβύλους-κομβύλους. Παρὰ τῷ Θεοδωρήτῳ Τόμ. Δ', σελ. 539 κεῖται «ἐκπωμάτων εἴδη μυρία, φιάλας καὶ κύλικας καὶ *βομβύλους* καὶ ἀμφορίσκους»· εἶνε δὲ εἰς τὸ *βομβύλους* γεγραμμένη ἡ παρατήρησις ἥδε «βομβ. Ita Edit. Paris. habet. Sirm. κομβύλους». Ἀναγνωστέον δ' ἴσως *βομβυλιούς* (Ἴδε Θησ. Στεφ. Τόμ. Β', σελ. 322-3. Πρβ. καὶ Κοραῆν εἰς *Ἰσοκρ*. Τόμ. Β', σελ. 161-2).

κατάβορρος - κατάκορρος. Ἴδε Θησ. Στεφ. Τόμ. Δ', σελ. 1031.

Βάτων - Κάτων. Ὁ Μεινέκιος ἀναγνοὺς παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ σελ. 234, 3 «πρὶν δὲ ὑπὸ Περσῶν ἀφανισθῆναι, φησὶ Βάτων, ὅτι μυρίας τρισχιλίας κώμας εἶχε καὶ τριάκοντα» ἐσημειώσατο «Κάτων libri. idem error apud Porphyrium ad Hom. Il. ι', 383 ubi pro τρισμυρίας scribendum μυρίας». Πρβ. καὶ *Βοττεάτης - Κοττεάτης* σελ. 33, 1 καὶ *Ναρβωνίτης - Ναρκωνίτης* σελ. 469, 11 - 12.

'Ιβαρνίδι - 'Ακαρνίδι. Τὸ ἐν τοῖς Δειπνοσοφισταῖς τοῦ Ἀθηναίου σελ. 62, Γ' κείμενον «φύεται δὲ καὶ περὶ Λάμψακον ἐν τῇ '*Ακαρνίδι*» διωρθώθη ὑπὸ τοῦ Σνειδήρου μεταβληθὲν εἰς τὸ *'Αβαρνίδι*.

Συβαρίτης - Συκαρίτης. Ὁ Κόβητος γράφει ἐν τῷ *De Philostr. περὶ Γυμναστ* σελ. 66 «Quem narrat Philostratus p. 22, 21. Φιλήταν Συβαρίτην νενικηκέναι, eundem ad Olymp. XLI. nominat Eusebius: Προσετέθη παίδων πυγμὴ καὶ ἐνίκα Φιλώτας συκαρίτης. Emendate scribitur Συβαρίτης Φιλητᾶς apud Pausaniam V. VIII. 9».

βλακεύειν - βλαβεύειν. Ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς τοῦ Λιβανίου σελ. 613 Οὐολφ. ἀπαντᾷ «οὐκ ἐπιτρέψεις εἴ τι πρὸς ἡμᾶς ἐθέλοιεν ἢ ἀγνωμονεῖν ἢ *βλαβεύειν*». Ἀνενδοιάστως ἀποφαινόμεθα ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Λιβανίου *βλακεύειν*, ὡς ἐν σελ. 637 «ὁ δ' οὐκ *ἐβλάκευεν* ἀλλ' εὐθὺς τὸν κομιοῦντα ἐζήτει».

λάκοις - λάβοις. Κακῶς ἐν τῷ Γοργίᾳ τοῦ Πλάτωνος σελ. 486, Α' ἔκειτο ἄλλοτε «οὔτ' εἰκὸς ἂν καὶ πιθανὸν *λάβοις* οὔθ' ὑπὲρ ἄλλου νεανικὸν βούλευμα βουλεύσαιο» ἀντὶ τοῦ *λάκοις*, ὡς παρετηρήθη ὑπὸ τοῦ Βονιτζίου (Ἴδε Σχάνζιον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πλάτωνος Τόμ. Η', σελ. 56). Τοὐναντίον παρὰ τῷ Σιμπλικίῳ Ὑπομν. εἰς Ἀριστ. Τόμ. Ζ', σελ. 60, 30 ἀντὶ τοῦ *προέλαβεν* φέρεται καὶ γραφὴ *προέλακε(ν)*. Πρβ. καὶ Βάστιον ἐν *Epist Crit.* σελ. 92 - 93.

θήκησι - Θήβησι καὶ *Λυκίην - Λυβίην*. Ὁ Κόβητος γράφει ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1882, σελ. 406 «In Codicibus perantiquis IX aut X saeculi, ut in Parisino A Platonis, Parisino S Demosthenis, Marciano Athenaei, tres literulae β - η - κ scribuntur ductu tam simili ut nisi diligenter hoc agas et quod legas probe intelligas vix eas oculis discernere possis. Hinc nascuntur errores huiusmodi;

vera lectio in AB	corrupta in R
Her. II, 67. θήκῃσι	θήβησι
IX 75 προκλήσιος	προβλήσιος
IV. 45 λυκίην	λυβίην.

Πρβ. καὶ 1873, σελ. 8 καὶ 1880, σελ. 240 καὶ *Var. Lect.* σελ. 217.

Σάκιος - Σάβιος. Ὁ Μεινέκιος ἐξέδωκε παρὰ Στεφάνῳ τῷ Βυζαντίῳ σελ. 471,23 «ταῦτα μόνον διὰ τοῦ Ι ἐκφέρεται, Ποσειδώνιος Ἑλικώνιος Ῥόδιος *Σάκιος*» καὶ ἐσημειώσατο «Σάκιος ΒΗ Σάβιος libri». Πρβ. καὶ *Κεβαλῖνον-Βεβαλῖνον* σελ. 165,2 καὶ *Κολλύτῳ - Βολλύτῳ* σελ. 231,13.

Κερβερίους - Βερβερίους. Ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐρρήθη Βατρ. 188 «ἢ 'ς Κερβερίους ἢ 'ς κόρακας ἢ 'πὶ Ταίναρον», ἐν δὲ ταῖς εἰς Ὅμηρον Παρεκβολαῖς τοῦ Εὐσταθίου σελ. 1671, 2 εἶνε γεγραμμένον «Κράτης μέντοι *Κερβερίους* γράφει, ἀκολουθήσας οἶμαι τῷ κωμικῷ, τόπον τοὺς *Βερβερίους* παίζοντι».

ὑποκλέπτειν - ὑποβλέπειν. Ἐν τῇ Ἰωνιᾷ τῆς Εὐδοκίας ἀπαντᾷ σελ. 306, 8 Φλαχ. «γενέσθαι τινὰ ἦχον τὸν δυνάμενον *ὑποβλέπειν* καὶ παρακρούειν τὸν ἐκ τοῦ κλαυθμοῦ τοῦ παιδίου ἦχον». Ἀναγνωστέον πάντως *ὑποκλέπτειν*. Τὴν ὀρθὴν γραφὴν ἔσωσεν ἓν τῶν ἀντιγράφων ἐν σελ. 618,8 «γενέσθαι τινὰ ἦχον τὸν δυνάμενον *ὑποκλέπτειν* καὶ παρακρούειν τὸν ἐκ τοῦ κλαυθμοῦ τοῦ παιδίου ἦχον».

ἐξαποκλύσειας - ἐξαποβλύσειας. Παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀκομινάτῳ Τόμ. Α', σελ. 245, 27 Λάμπρ. φέρεται διττὴ γραφή, «οὕτω γὰρ (γρ. ἴσ. οὕτω γὰρ ἂν) τὴν ἐκ τῆς ἥττης ἁλμυρὰν ναυτίαν τῷ ποτίμῳ τοῦ βασιλέως ἐλέει *ἐξαποβλύσειας*» καὶ *ἐξαποπλύσειας*. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Ἀκομινάτου *ἐξαποκλύσειας*, οὐχὶ *ἐξαποβλύσειας*, ὅπερ ἐσφαλμένη ἐκείνου ἀνάγνωσις εἶνε. Πρβ. σελ. 57, 14 «ἵνα μὴ τὸ ῥεῦμα τοῦ χρόνου τὸ πεπραγμένον *ἀποκλύσῃ* μνήμης ἀνθρώπων» καὶ σελ. 276, 27 «ὁ δὲ βαπτίζων ἐν πνεύματι καὶ τὰ δυσαπόνιπτα τῶν ἁμαρτημάτων *ἀπέκλυζεν*» καὶ σελ. 53, 19 «οὐχ οἷοί τε ὄντες τὸ ἄνθος τῷ θείῳ *ἐκ(κ)λύσασθαι* ῥύμματι». Παρὰ τοῖς παλαιοῖς λέγεται *ἀποκλύζω* καὶ *ἐκκλύζω*, ὡς *ἀποπλύνω - ἐκπλύνω*, *ἀπομάσσω - ἐκμάσσω*, *ἀπομόργνυμι - ἐξομόργνυμι*, *ἀπαλείφω - ἐξαλείφω*, κτλ., τὸ δὲ

ἐξαποκλύζω παρ' οὐδενὶ μὲν τῶν δοκίμων εὑρέθη, εἶνε δ' ὁμοίως προενηνεγμένον τῷ *ἐξαπονίζω* καὶ *ἐξαποδύνω*. Ἐλέχθη δ' ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ *ἐξαπόλλυμι*-*ἐξαπόλλυμαι*, παρὰ δὲ τοῖς μεταγενεστέροις ἀπαντᾷ καὶ τὸ *ἐξαποπτύω* καὶ *ἐξαποδιδράσκω* καὶ ἄλλα. Ὑπὸ τοῦ Ἀκομινάτου ἐρρήθη Τόμ. Β΄, σελ. 272, 24 «αὖθις ἐν τῷ Σιλωὰμ *ἐξαπονιπτόμενος*». Ἄξιον μνείας νομίζομεν τὸ Πλατωνικὸν χωρίον, ἐν ᾧ ὑπάρχει τεθειμένον τὸ μέσον ῥῆμα *ἀποκλύσασθαι*· εἶνε δὲ τὸ περίφημον καταστὰν «τοῦτόν γε τοίνυν ἔγωγε αἰσχυνόμενος καὶ αὐτὸν τὸν Ἔρωτα δεδιὼς ἐπιθυμῶ ποτίμῳ λόγῳ οἷον ἁλμυρὰν ἀκοὴν ἀποκλύσασθαι». Ὁ Κόβητος γράφει ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1862, σελ 432 «(Themist. Orat.). Vocabnlum excidit p. 330. A: οὐδὲ ἀποκλύζεις τὸ λεγόμενον καὶ ἀπονίπτεις ποτίμῳ τὴν ἁλμυρὰν ἀκοήν; Subest in his decantatus Platonis locus in *Phaedro* p. 243: ἐπιθυμῶ ποτίμῳ λόγῳ οἷον ἁλμυρὰν ἀκοὴν ἀποκλύσασθαι, unde supplendum ποτίμῳ (λόγῳ) τὴν ἁλμυρὰν ἀκοήν». Κατὰ μίμησιν τοῦ Πλάτωνος εἶπεν ὁ Ἀκομινᾶτος Τόμ. Β΄, σελ. 112, 24 «καὶ πᾶσαν ὑπόνοιαν καὶ ἀκοὴν ἁλμυρὰν τοῖς ποτίμοις σου γράμμασιν ἀποκλύσασθαι». Πρβ. καὶ Τόμ. Α΄, σελ. 164, 12 «τάχα καὶ Προποντὶς αὐτὴ τὸ ἁλμυρὸν *ἀπεκλύσατο* ῥεῖθρον τῷ τῆς ἡδονῆς ῥεύματι καὶ εἰς γλυκὺν καὶ πότιμον μετεβάλετο ποταμόν». Σημειωτέον δ' ὅτι παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ Τόμ. Α΄, σελ. 325, 21 Δινδ. κεῖται «ἐκχεῖται τὰ πάθη, *ἐκβλύζονται* αἱ ἡδοναί, μαραίνεται τὸ κάλλος καὶ θᾶττον ἀποπίπτει τοῦ πετάλου χαμαί»· λέγει δ' ὁ ἐκδότης «ἐκβλύζονται codices. ἐκκλύζονται V». Θαυμάζομεν ὅτι δὲν ἐνεκρίθη ὑπὸ τοῦ Δινδορφίου τὸ *ἐκκλύζονται*, ὅπερ μόνον εὐαρμοστεῖ τῷ λόγῳ τοῦ Κλήμεντος. Πρβ. σελ. 352, 19 «ἐκ γὰρ τοῦ εἰσορᾶν γίνεται ἀνθρώποις ἐρᾶν, ὥσπερ ἀποκλυζομένης τῆς αἰδοῦς αὐτοῖς κατὰ τὰ λουτρά».

ἐκεκράγει-*ἐκβεβράγει*. Ἴδε Γ. Δινδόρφιον ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἀθηναίου σελ. 624.

Παρὰ τῷ Δημοσθένει σελ. 1278,24 κεῖται «ἐλαίου δὲ *ἀποκλιθῆναι* μὲν κεράμιον φάσκειν, οὐ μέντοι παθεῖν γ' οὐδέν» ἢ *ἀποκληθῆναι*, ἀποφαίνεται δ' ὁ Ναβῆρος ἐν *Mnemos.* 1904, σελ. 32 ὅτι ἡ γνησία γραφὴ εἶνε «ἐλαίου δ' *ἀποβληθῆναι* μὲν κεράμιον φάσκειν· οὐ μέντοι πλέον γ' οὐδέν». Τοὐναντίον δὲ τὸ ἐν τῷ Πομπηίῳ τοῦ Πλουτάρ-

χου ἀπαντῶν ΝΒ' «οἱ δὲ περὶ τὸν Πομπήιον φοβηθέντες τὸν τόνον τοῦ Κάτωνος μὴ τὴν βουλὴν ἔχων ἅπασαν ἀποσπάσῃ καὶ *μεταβάλῃ* τοῦ δήμου τὸ ὑγιαῖνον» ὑπολαμβάνει ὁ Ναβῆρος ἡμαρτημένην ἀνάγνωσιν τοῦ *μετακαλῇ* ἐν *Mnemos.* 1899, σελ. 308.

Ἐν τῷ Φιλοπάτριδι τοῦ Ψευδολουκιανοῦ φέρεται § 3 «πόσος *κορκορυγμὸς* καὶ κλόνος τὴν γαστέρα σου συνετάρασσε». Γράφει δ' ὁ Κόβητος ἐν *Var. Lect.* σελ. 217 «In his κορκορυγμὸς natum est scribarum negligentia non satis diligenter κ et β distinguentium». Ἡ γνώμη τοῦ Κοβήτου ἐνεκρίθη καὶ ὑπὸ τοῦ Γ. Δινδορφίου ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Λουκιανοῦ Τόμ. Γ', σελ 200. Ἐλέγετο δ' ὅμως ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ οὐ μόνον *βορβορυγμός* ἀλλὰ καὶ *κορκορυγμός* (Ἴδε Θησ. Στεφ. Τόμ. Δ', σελ. 1838. Πρβ. καὶ Βλαϋδέσιον ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀριστοφάνους Νεφελῶν σελ. 330).

Ἐν τοῖς τοῦ Τέλητος παρὰ Στοβ. Ἀνθολ. Τόμ. Α' σελ. 125, 30 Μειν. ἀπαντᾷ «Ἀπῆγεν αὐτὸν πάλιν εἰς τὸ μαγειρεῖον καὶ ἐπυνθάνετο· πόσου τὸ ἀκροκώλιον; Τριῶν δραχμῶν. Ἐβόα πολυτελής γε ἡ πόλις. Εἰς τὰ ἔρια πάλιν τὰ μαλακὰ καὶ πόσου τὸ *πρόβατον;* Μνᾶς, φησίν. Ἐβόα πολυτελής γε ἡ πόλις». Ἐπειδὴ παντελῶς ἀνάρμοστον τῷ προκειμένῳ χωρίῳ ὑπάρχει τὸ *πρόβατον*, εἰκάζομεν ὅτι ἡ ἀληθὴς γραφὴ εἶνε *ποΚάριον. ποΚάριον - π(ρ)οΒάριον - πρόβατον.*

Ἀνέγνωμεν ἐν τῷ περὶ Ὀξέων Διαίτης συγγράμματι τοῦ Ἱπποκράτους «κατέγνωσται δὲ μελίκρητον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς καταγυιοῖ τοὺς πίνοντας· καὶ διὰ τοῦτο ταχυθάνατον εἶναι νενόμιστΑΙ. (ΔΙ)εΒλήθη δὲ τοῦτο διὰ τοὺς ἀποκαρτερέοντας» ἀντὶ τοῦ *ἐκλήθη*. Παρατηροῦμεν δὲ νῦν ὅτι οὐχὶ ὀλιγάκις λέγεται ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ *διαβάλλω τι* (*πρᾶγμα*) ἢ *διαβάλλεταί τι* (*πρᾶγμα*) καὶ φέρομεν παραδείγματα τῆς τοιαύτης χρήσεως.

Διογ. Λαέρτ. Β', 76 «κακοὶ κακῶς δ' ἀπόλοιντο οἱ κίναιδοι, οἵτινες καλὸν ἡμῖν ἄλειμμα *διαβάλλουσιν*». Πρβ. καὶ Κλήμ. Ἀλεξ. Τόμ. Α', σελ. 273,22 «Ἀρίστιππος γοῦν ὁ φιλόσοφος χρισάμενος μύρῳ κακοὺς κακῶς ἀπολωλέναι χρῆναι τοὺς κιναίδους ἔφασκεν τοῦ μύρου τὴν ὠφέλειαν εἰς λοιδοριὰν *διαβεβληκότας*».

Πλούτ. Ἠθ. σελ. 604, Γ' «Ἀρχίλοχος—διὰ τὸ τραχὺ καὶ ἀνώμαλον *διέβαλε* τὴν νῆσον» καὶ σελ. 672, Γ' «τό, πολλῶν τιμωριῶν

οὐσῶν, παρ' αὐτοῖς μίαν εἶναι μάλιστα *διαβεβλημένην*» καὶ σελ. 1044, C' «καὶ τὸ μητράσιν ἢ *ἀδελφαῖς* ἢ *θυγατράσιν* συγγενέσθαι — καὶ προελθεῖν (γρ. ἴσ. *προσελθεῖν*) ἀπὸ λεχοῦς ἢ θανάτου πρὸς ἱερὸν ἀλόγως *διαβέβληται*». Πρβ. σελ. 1040, Β'.

Στράβ. σελ. 658, 2 Μειν. «μὴ γάρ, εἴ τις ἔκπτωσις πρὸς τὸ χεῖρον γεγένηται — *διαβαλλέσθω* τὸ πρᾶγμα».

Λογγ. περὶ Ὕψ. ΜΓ', 2 «ὁμοίως καὶ ὁ Θεόπομπος ὑπερφυῶς σκευάσας τὴν τοῦ Πέρσου κατάβασιν ἐπ' Αἴγυπτον ὀνοματίοις τισὶ τὰ ὅλα *διέβαλεν*».

Σέξτ. Ἐμπειρ. σελ. 261, 3 Βεκκ. «ὅπερ ἐστὶ ληρῶδες καὶ τῶν ΠΡΟδιαβεβλημένων ἡμῖν κριτηρίων χεῖρον» καὶ σελ. 701, 1 «ἐπεὶ οὖν, τῶν ἀρχῶν *διαβληθεισῶν*, οὐδὲ αἱ κατὰ μέρος ἀποδείξεις αὐτοῖς δύνανται προκόπτειν» καὶ σελ. 755, 24 «ὧν τὸ μὲν τελευταῖον ἤδη *διαβέβληται* ὡς οὐχ ὑπάρχον ἀληθές» (Πρβ. καὶ σελ. 506, 13 καὶ σελ. 749, 4 καὶ σελ. 751, 1). Ἐλέχθη δ' ὑπὸ τοῦ Σέξτου καὶ «οὕτω γὰρ *εὐδιάβλητος* καὶ ὁ ἐπὶ τὸ σῶμα γενήσεται λόγος» (σελ. 709, 1)

Γαλην. Τόμ. Ε', σελ. 480 «ὥστε καὶ ἐκ τῶν νῦν λεχθησομένων ἡ μὲν τοῦ Χρυσίππου *διαβληθήσεται* δόξα, κατασκευασθήσεται δὲ τὸ κοινὸν Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος καὶ Ποσειδωνίου δόγμα» (Πρβ. καὶ σελ. 289 καὶ Τόμ. Α', σελ. 161 καὶ Τόμ. Η', σελ. 644).

Κλήμ. Ἀλεξ. Τόμ. Α', σελ. 259, 15 «ὁμοίως οὖν κἀνταῦθα ὁ παιδαγωγὸς τὴν ἄδειαν τῶν ὀνομάτων, ὡς χρῆσιν, διαβέβληκεν τὴν ἀδεᾶ τῆς ἀκολασίας ἐπιμιξίαν ἐκκόπτων». Πρβ. καὶ σελ. 290, 5 καὶ σελ. 342, 17.

Συνέσ. σελ. 19, Δ' «μοναρχίαν γὰρ διαβάλλει μὲν τυραννίς» (Ἴδε Βοισσονάδην εἰς *Φιλοστρ. Ἡρωικ.* σελ. 412).

Ἀλέξ. Ἀφροδ. Ὑπομν. εἰς Ἀριστοτ. Τόμ. Α', σελ. 270, 32 «οἳ ὑποδυόμενοι τοῖς τοιούτοις πειρῶνται τὸ ἀξίωμα *διαβάλλειν*» καὶ Τόμ. Β', β', σελ. 101, 13 «διὸ οὐ διαβληθήσεται ὁ τόπος ἐκεῖνος ὡς μὴ δεικνὺς τὸ προκείμενον» (Πρβ. καὶ σελ. 160, 21 καὶ σελ. 214, 14 καὶ σελ. 512, 12). Ἐρρήθη δ' ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ «ἢ τὸ ἐνιαχοῦ γὰρ διαφωνεῖ εἶπεν οὐκ ἐπὶ *διαβολῇ* τοῦ τόπου ἀλλὰ δεικνὺς ἐφ' ὧν χρήσιμος ὁ τόπος πρὸς ἀνασκευήν» καὶ «οὐχ ἡγητέον δὲ διαβολὴν εἶναι τοῦ τόπου τὸ λαβόντα τὸ ἴδιόν τινος, κτέ» (σελ. 204, 15

καὶ σελ. 322, 19) καὶ «μᾶλλόν γε τοῦτον ἢ τὸν ἔχοντά τι προσκείμενον, ὃ πᾶσιν ὑπάρχει, *διαβλητέον*» (σελ. 431, 2) ἔτι δὲ «πειρῶνται δέ τινες καὶ τὸ τεθέντων ὡς μὴ δεόντως εἰρημένον *συκοφαντεῖν* λέγοντες κτἑ» (Τόμ. Β΄, α΄, σελ. 23, 3). Πρβ. καὶ Συμπληρ. Ἀριστ. Τόμ. Β΄, β΄, σελ. 142, 2 καὶ 9.

Σιμπλίκ. Ὑπομν. εἰς Ἀριστοτ. Τόμ. Ζ΄, σελ. 89, 29 «οὐκ ἄρα μάτην Ἀριστοτέλης καὶ τὸ καθόλου τοῦτο *διέβαλε* τὸ ἐξ ἀφαιρέσεως ἐν ἡμῖν» καὶ σελ. 286, 23 «*διαβάλλει* δὲ ὁ Ἀλέξανδρος καὶ τὸ τῇ φαντασίᾳ τῆς χειρὸς ἀκολουθοῦντας ἀληθὲς ἡγεῖσθαι τὸ λεγόμενον». Πρβ. καὶ σελ. 377, 27 καὶ σελ. 520,9 καὶ σελ. 550, 1.

Ἀπολλ. Ἀλεξ. περὶ Συντ. σελ. 338, 8 «εἰκός τινα φήσειν ὡς ἡ ἐγγινομένη ἐπ' ἐνίων ἐπένθεσις τοῦ ἄρθρου τὸν προκείμενον λόγον *διαβάλλει*».

Ἑρμογέν. Ῥητ. Ἑλλ. Οὐαλζ. Τόμ. Γ΄, σελ. 410, 1 «τὸ περιπλέκειν διαβάλλεται μὲν ὡς κακία τοῦ λέγειν, εἰ δὲ ἐν καιρῷ γένοιτο, ζηλωτὸν ἂν σχῆμα εὑρεθείη».

Κύριλλ. παρὰ Σουίδᾳ (λ. σπάδων) σελ. 969, 6 Βεκκ. «τὸ καλὸν καὶ θεῖον ἔργον εἰς τὸ κακὸν καὶ *διαβεβλημένον* δόγμα παραλλάξαντες».

Μιχ. Ἀκομιν. Τόμ. Β΄, σελ. 193, 26 «ἔργοις διδάσκομαι ὡς εἰς ψεῦδος κεκόμψευται ἥδε ἡ παροιμία καὶ μάτην *διαβέβληταί* οἱ ἀγαθὸν φαγεῖν λάχανον».

Φώτ. Λεξ. Τόμ. Α΄, σελ. 339 Ναβ. «Κῆπος: κουρά τις ἐπὶ καλλωπισμῷ *διαβαλλομένη*». Πρβ. καὶ σελ. 306,2 καὶ σελ. 332, 2.

Σχολ. Ἀριστοφ. σελ 20,9 Διδ. «*διεβάλλετο* γὰρ ἡ τοξεία ὡς εὐτελής» καὶ σελ. 344, 10 «*διαβάλλει* τὴν λέξιν ὡς παλαιάν» καὶ Σχολ. Ἡσίοδ. σελ. 146, 20 Λιψ. «διὰ τούτων τὴν κρίσιν *διαβάλλει* τῶν μετ' αὐτὸν ἐσομένων» καὶ σελ. 227,3 «*ΠΡΟδιαβάλλουσα* τὴν τῶν λαμβανόντων γνώμην».

Τὸ εὐκόλως διαβαλλόμενον πρᾶγμα λέγεται οὐ μόνον *εὐδιάβλητον*, οὗ ἐγένετο μνεία ἐν τοῖς ἄνω, ἀλλὰ καὶ *εὐδιάβολον*, ὡς παρὰ τῷ Πλάτωνι Εὐθύφρ. σελ. σελ. 3, Β΄ «εἰδὼς ὅτι *εὐδιάβολα* ταῦτα πρὸς τοὺς πολλούς» (Ἴδε Θησ. Στεφ. λ. *εὐδιάβλητος* καὶ λ. *εὐδιάβολος*). Πρβ. Ἡσύχ. «Ἀδιάβλητα: ἀμώμητα, ἀνεγκλητα».

Περὶ τοῦ «κατέγνωσται δὲ μελίκρητον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς

καταγυιοῖ τοὺς πίνοντας» ἐποιήσατο ὁ Ἑρμερίνσιος τὴν παρατήρησιν τήνδε «ὡς h. l. significat *quasi vero* et ita cum opt. construitur de re, quam ipse auctor non veram esse indicat. Sic Xenoph. Anab. l. l. διαβάλλει τὸν Κῦρον πρὸς τὸν ἀδελφόν, ὡς ἐπιβουλεύοι αὐτῷ». Ἀλλ' ἴσως ἀναγνωστέον κατὰ μετοχὴν «κατέγνωσται δὲ μελίκρητον ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς καταγυιοῦν τοὺς πίνοντας». Περὶ τοῦ ῥήματος *καταγυιοῦν* λέγει ὁ Γαληνὸς Τόμ. ΙΘ', σελ. 108 «Καταγυιοῖ: εἰς ἔσχατον ἀχρηστίας ἢ ἀσθενείας ἄγει». Πρβ. καὶ Ἐρωτιαν. σελ. 6, 15 Κλ «γυιῶσαι: βλάψαι, κακῶσαι· ὡς Ὅμηρος· γυιώσω μέν σφωιν ὑφ' ἅρμασιν ὠκέας ἵππους». Κεῖται δὲ ἡ παθητικὴ μετοχὴ τοῦ ἁπλοῦ ῥήματος ἐν τῷ περὶ Ὀξέων Διαίτης συγγράμματι κεφ. ξζ' «οὐδὲ δὴ τοὺς *γεγυιωμένους* χρὴ λούειν οὐδὲ τοὺς ἀσώδεας». Ἐξηγεῖται δ' ὁ Γαληνὸς τὸ *γεγυιωμένους* διὰ τοῦ *καταλελυμένους τὴν δύναμιν* Τόμ. ΙΕ', σελ. 721 (Ἴδε Θησ. Στεφ. λ. *γυιοῦν* καὶ λ. *ἀπογυιοῦν* καὶ λ. *ἀμφιγυιοῦν* καὶ λ. *καταγυιοῦν*). Ἄξια παραθέσεως εἶνε τὰ ὑπὸ τοῦ Κοβήτου γεγραμμένα ἐν τῇ Μνημοσύνῃ 1874, σελ. 41 «καὶ ὅταν γε τοὺς καθ' ἕνα ἀποΓΥΜΝΩσῃ δεινὸς καὶ ἐπὶ τοὺς ἀθρόους [καὶ συνεστηκότας] πορευθῆναι. In multis lectorum coniecturis, quae in deterioribus libris reperiuntur, nonnumquam bona et felix emendatio apparet, ut h. l. Absurdum est ἀπογυμνώσῃ, sed nihilo melius est quod substituit Editor ἀπογυιώσῃ. Appellant hoc genus dicendi lepidi et venusti homines in Graecia ὡς ἐπ' Ἀγαμέμνονος διαλέγεσθαι, ut in urbe Roma eos, qui verborum obsoletorum foetore in dicendo utebantur, salse *loqui cum matre Euandri* dictitabant. Nemo Atheniensium isto vitio laborabat et ἀπογυιῶσαι (quod ne significatione quidem praesenti loco accommodatum est) non magis apud eos in usu est quam τὰ γυῖα pro τὼ χεῖρε καὶ τὼ πόδε. Quid scripserat igitur Theophrastus? Repertum id est a nescio quo correctore qui τοὺς καθ' ἕνα ἀποΚΝΑΙσῃ substituit. Hoc verum, hoc sanum est, hoc aptum rei et idoneum est. Ἀποκναίειν enim et ἀποκναίειν ἀηδίᾳ est *obtundere* et *odio enecare*, quo nihil melius quadrat in importunam et molestam garrulitatem. Dicebant eodem sensu et κόπτειν τινά

et *καταχόπτειν*, sed *ἀττικώτατον* est in ea re *ἀποκναίειν*». Πρβ. καὶ σελ. 44.

Σελ. 8, 1 γρ. εὗρεῖς.

Σελ. 10, 14. Προσθετέον τὸ Τόμ. Β', α', σελ. 340, 5 «διὰ τούτων ὑπογράφει *μέθοδον*, δι' ἧς δυνησόμεθα πάντα τὸν προβληθέντα συλλογισμὸν ἀνάγειν εἰς τὸ οἰκεῖον σχῆμα· ἥτις *μέθοδος* εὑρετικοὺς ἡμᾶς ποιήσει».

Σελ. 12 τέλ. Γρ. παιδευτικοῖς ἑαυτὸν κτἑ.

Σελ. 14, 3. Φώτ. Λόγ. καὶ Ὁμιλ. Τόμ. Α', σελ. 35 Ἀριστ. «συνώνυμά εἰσι πράγματα, ὧν πραγμάτων τό τε ὄνομα κοινὸν καὶ ὁ λόγος τῆς οὐσίας ὁ αὐτός».

Σελ. 18, 24 γρ. παιδιᾷ.

Σελ. 21, 18 γρ. cunic*u*lorum.

Σελ. 21,2. Πρβ. καὶ Λόγ. Ἑρμ. 1867, σελ. 322.

Σελ. 28,8 κἑ. Ὁ Κόβητος ἀπεφήνατο ὅτι τὸ σύνθετον *διακοῦμαι* δὲν εἶνε Ἑλληνικόν· ἐπήνεγκε δ' ὅτι τὰ ῥήματα *ἰῶμαι* καὶ *ἀκοῦμαι* καὶ *θεραπεύω* δὲν συντίθενται τῇ ΔΙΑ προθέσει. Ἀλλ' ὅτι δὲν ἦτο ἄχρηστον ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὸ *διακοῦμαι* μηνύεται νῦν τρανῶς ἐκ τοῦ ἀορίστου *διακέσασθαι* τοῦ φερομένου ἐν ἐπιγραφαῖς καταχεχωρισμέναις ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀλληλογραφίας 1904, σελ. 72 «Νικοστράτῳ κλίνας ἐντείναντι καὶ *διακεσαμένῳ*» καὶ «*διακεσαμένοις* τῆς ὀροφῆς τὰ προσχρῄζοντα καὶ ἀνακεραμώσασιν» καὶ σελ. 77 «τῶν ναῶν καὶ τῶν οἴκων καὶ τοῦ γυμνασίου *διακέσασθαι* τὸν κέραμολ» καὶ 1905, σελ. 448, 10 «ἐπὶ τὸ Ἡραῖον κέραμον ἐπιθένης καὶ *διακεσαμένῳ* τὸλ λοιπόν». Δύναται δὲ νὰ μὴ φανῇ ἀπίθανον ὅτι ἐρρήθη καὶ ὑπὸ τοῦ Θεμιστίου «*διακεῖται* δὲ καὶ τὰ τῆς φύσεως πάθη».

Ὀφείλω νὰ δηλώσω ὅτι εἰς τὴν σύνταξιν τῶν Διορθωτικῶν ὑπούργησέ μοι, τυφλῷ ὄντι, ὁ Χαρίτων Χ. Χαριτωνίδης, διδάκτωρ τῆς φιλολογίας.

Κ. Σ. Κ.

ΣΥΜΒΟΛΗ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΑΡΑΓΩΓΗΝ ΤΑΞΕΩΣ ΤΙΝΟΣ ΛΕΞΕΩΝ
ΕΝ ΤΗ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Τὰ μέχρι τοῦδε κατὰ καιροὺς λεχθέντα ὑπὸ διαφόρων ἐρευνητῶν περὶ τῆς μέσης καὶ νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης σκοποῦσι μάλιστα μὲν τὴν συλλογὴν τῶν λέξεων, ἔπειτα δὲ τὴν κλίσιν καὶ τὴν φθογγολογίαν αὐτῆς. Περὶ δὲ τοῦ τρόπου καθ' ὃν αἱ λέξεις αὐτῆς παράγονται ἀπ' ἀλλήλων, περὶ τῶν ἐν χρήσει κατὰ τὰς παραγωγὰς καταλήξεων, περὶ τῶν μετασχηματισμῶν καὶ λοιπῶν μεταβολῶν, εἰς ἃς ὑποκύπτουσιν αἱ λέξεις κατὰ τὴν παραγωγὴν ταύτην, καὶ περὶ τῆς σημασίας τῶν παραγομένων ἐλάχιστα μέχρι τοῦδε ἐξητάσθησαν καὶ διελευκάνθησαν· Οὕτω λ. χ. ἐγνώσθη, ὅτι ἀπὸ παντὸς ὁπωσδήποτε λήγοντος οὐσιαστικοῦ δύναται νὰ παραχθῇ ἄλλο οὐσιαστικὸν εἰς *-ᾶς* σημαῖνον τὸν ποιοῦντα, τὸν πωλοῦντα, τὸν φοροῦντα, τὸν ἐσθίοντα τὸ ὑπὸ τοῦ πρωτοτύπου σημαινόμενον ἢ τὸν ἀσχολούμενον καθόλου περὶ αὐτό, λ. χ. *βαρέλλι βαρελλᾶς, γάλατα γαλατᾶς κρασὶ κρασᾶς, φουστανέλλα φουστανελλᾶς, κρέατα κρεατᾶς, σταφύλια σταφυλᾶς, βελάνια βελανᾶς* (χοῖρος), *γυναῖκες γυναικᾶς, γλῶσσα γλωσσᾶς κλπ.*, ὅτι ταῦτα μεταβάλλονται πολλάκις εἰς κύρια, *ὁ Κρασᾶς, ὁ Ψαρᾶς, ὁ Μελᾶς, ὁ Κοσκινᾶς, ὁ Βαρελλᾶς, ὁ Σαμαρᾶς* κλπ., ὅτι δὲ ταῦτα πάλιν μεταβάλλονται εἰς τοπωνυμίας, κατ' ἀρχὰς μὲν κατὰ γενικὴν ἐκφερομένας, *'ς τοῦ Κοσκινᾶ, 'ς τοῦ Ἁλατᾶ, 'ς τοῦ Πατηχᾶ, 'ς τοῦ Κεφαλᾶ* κλπ., μετὰ ταῦτα δὲ καὶ κατ' ὀνομαστικήν, *ὁ Πατυχᾶς, ὁ Μυζηθρᾶς*, ὅθεν *ὁ Μυστρᾶς, ὁ Κοσκινᾶς* κλπ. κλπ (Πρβ. Γλωσσολογ. Μελ. Α΄ σελ. 192 κἑξ.).

Τὸ γινόμενον διὰ τῆς καταλήξεως *-ᾶς* εἶναι δυνατὸν καὶ διὰ τῆς καταλήξεως *-άρις*, οἷα *γεράκι - γερακάρις, ὁ Γερακάρις* (ἀνήρ), *'ς τοῦ*

Γερακάρι (τὸ κτῆμα), *ὁ Γερακάρις* (κώμη), *τὸ καπνικὸν* (φόρος τις κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα) *ὁ καπνικάρις* (ὁ εἰσπράκτωρ αὐτοῦ), *ὁ Καπνικάρις* (ἀνήρ), *'ς τοῦ Καπνικάρι, ὁ Καπνικάρις* (ὄνομα τόπου ἐν Κρήτῃ, ἐν δήμῳ Φοίνικος) κτλ. Ὁμοίως ἐγνώσθη ὅτι τὰ ὀνόματα τῶν φυτῶν καθ' ὅσον ταῦτα ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τὸν καρπόν, τὸ ἄνθος, τὴν ῥίζαν ἤ τι τοιοῦτον αὐτῶν, σχηματίζονται ἢ μετασχηματίζονται εἰς -έα -ȷά, *(μύρτος μύρτον* μυρτέα - μυρτȷά, *τριανταφυλλȷὰ - τριαντάφυλλον, ῥιζαρȷὰ - ῥιζάρι, βρουλλȷὰ - βροῦλλον)*, ὅτι δὲ ἐκ τῶν εἰς *-έα -ȷὰ* τούτων παράγονται τοπωνυμίαι εἰς - *έας* - *ȷὰς* (κατὰ τὰ ἀρχαῖα εἰς - *εὺς* οἷον *Σχινεύς, δονακεύς, Ἐλαιεύς, Φελλεύς, Κεγχρεύς, Πρινεὺς* κλπ., ἅτινα κανονικῶς μετεσχηματίσθησαν εἰς *-έας, πρινέας - πρινȷάς*, ὅπως *βασιλεὺς - βασιλȷάς)*. Ἐντεῦθεν δὲ ἐσχηματίσθησαν πολλαὶ τοπωνυμίαι ἀπὸ δενδρωνυμιῶν, οἷον *ὁ Πευκȷάς, ὁ Δαφνȷάς, Κουμαρȷὰς, Ἀχλαδȷὰς, Φοινικȷάς, Μορȷάς, Καλαμȷὰς* κλπ. (πρβλ. καὶ περὶ τούτων Γλωσσολ. Μελετ. Α´ σελ. 20 κἑξ).

Οὕτω διὰ τῆς ἐξετάσεως καὶ ἐξευρέσεως τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων παράγονται, διαλύονται πολλὰ ἀνώμαλα καὶ ποικίλα κατὰ πρῶτον προσπίπτοντα. Ταῦτα ἐνθυμούμενοι ἐξετάσωμεν τάξιν τινὰ νεωτέρων ὀνομάτων, ἅτινα συντιθέμενα ἐμφανίζουσιν ἀσυνήθη ποικιλίαν καὶ ἀνωμαλίαν.

Εἶναι πασίγνωστον ὅτι κατὰ γενικὸν κανόνα τῆς ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλληνικῆς τὰ οὐσιαστικὰ προσηγορικὰ ἢ συγκεκριμένα φυλάττουσιν ἐν συνθέσει καθόλου οὐ μόνον τὸ γένος ἀλλὰ καὶ τὸν τύπον αὐτῶν ἀναλλοίωτον, ἂν ἡ ἔννοια τοῦ συνθέτου εἶναι προσδιοριστική· πρβλ. πρῶτον *ὠμογέρων, ἀκρόπολις, ἀλίπεδον* κτλ., ἔπειτα *σιδερόπυργος, σιδερόκαστρο, ξυλόκαστρο, ξερόκαμπος, ψυχογιός, ψυχοκόρη, σταυρομάννα, σταυραȷτὸς* κλπ. (πρβλ. Γ. Τσερέπη, Τὰ σύνθετα, σελ. 398 κἑξ.). Ἀλλὰ παρὰ τὰ γενικῶς ἰσχύοντα ταῦτα παρατηρεῖται ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νέᾳ γλώσσῃ ἡμῶν παράδοξος μεταβολὴ τῆς καταλήξεως ἢ καὶ τοῦ γένους, οἷον *κεφάλι Ἀραποκέφαλο, πηγάδι ξεροπήγαδο, ποτάμι Ἀσπροπόταμο, ποδάρι στραβοπόδαρο, ἡ γέννα τοῦ Χριστοῦ τὰ Χριστούγεννα, ἡμέρα μεσημέρι, ἀπομεσήμερο, νύχτα τὰ μεσάνυχτα* κλπ. Ἔπειτα παρατηρεῖται ὅτι πολλὰ τούτων καὶ διφοροῦνται, ἤτοι λήγουσι καὶ εἰς - *ι* καὶ εἰς - *ο(ν)*, ἄλλα δὲ πάλιν μόνον εἰς - *ο*, καὶ ἄλλα

μόνον εἰς -ι· πρβλ. *παιδὶ ψυχοπαίδι* καὶ *ναυτόπαιδο, βρωμόπαιδο, τυρὶ δερματοτύρι κεφαλοτύρι* καὶ *ψωμότυρο, παλαιότυρο, χαρτὶ συχωροχάρτι ἀφορεζωχάρτι* καὶ *σιγαρόχαρτο, στουππόχαρτο* κλπ.· καὶ *σπίτι χαμώσπιτο, Τουρκόσπιτο, χτένι χειρόχτενο, κακόχτενο, ψάρι πετρόψαρο σκυλλόψαρα* κλπ. οὐχὶ δὲ εἰς *-σπιτι, -χτενι, -ψαρι* κλπ.· καὶ πάλιν *σπόρος σπόρι ἀποσπόρι, μύλος κατωμύλι, νεφρὶ - μεσονέφρι* κλπ. οὐχὶ εἰς *-΄σπορο, -΄μυλο, -΄νεφρο*. Ἡ ἀνωμαλία ἄρα φαίνεται πλήρης καὶ ἀπεριόριστος· καὶ νῦν ἐρωτᾶται: πρῶτον πῶς ἐπῆλθον αἱ μεταβολαὶ αὗται ἤ, ὅπερ ταὐτόν, κατὰ τίνα πρότυπα ἐχώρησαν οἱ πρῶτοι πλάσαντες τὰ ἀνώμαλα ταῦτα· καὶ δεύτερον, ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξευρεθῇ λόγος τις καὶ τάξις ἐν τοῖς ἀτάκτοις τούτοις.

Εἶναι πρόδηλον ὅτι, ἵνα τὰ φαινόμενα ταῦτα νοηθῶσι προσηκόντως, ἀνάγκη πρότερον νὰ συναχθῶσι καὶ παρατεθῶσι ἱκανὰ τὸν ἀριθμὸν παραδείγματα, ἔπειτα νὰ διαιρεθῶσι ταῦτα καὶ ταξινομηθῶσιν εἰς τάξεις τινὰς κατὰ τὰς ἐν αὐτοῖς ὑπαρχούσας ὁμοιότητας· διότι μόνον οὕτως ὑπάρχει ἐλπίς, ὁρμώμενοι, μάλιστα μὲν ἀπὸ παντὸς τοῦ ὑλικοῦ, εἰ δὲ μὴ τοὐλάχιστον ἀπὸ πολλοῦ, καὶ παρατηροῦντες καὶ κρίνοντες αὐτὸ κατὰ τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρας αὐτοῦ, εἶναι, λέγω, ἐλπίς, νὰ ἐξεύρωμεν τοὺς νόμους, οἵτινες διέπουσι τὰ φαινόμενα ταῦτα. Τοῦ εὐπαρακολουθήτου χάριν ἀναγράφω εὐθὺς ἐν τῷδε οὓς παρετήρησα κανόνας τῆς χρήσεως τούτων ὧδέ πως:

Α) *Τὰ νῦν δισύλλαβα παροξύτονα εἰς -ι, εἴτε ὑποκοριστικὰ εἴτε μή, συντιθέμενα, ἢ φυλάττουσι τὸν ἑαυτῶν τύπον εἰς -ι καὶ τὸν τόνον ἀμετακίνητον ἐπὶ τῆς παραληγούσης, ἢ συνηθέστερον, μεταβάλλουσι τὸν τύπον αὐτῶν εἰς -ο καὶ ἅμα ἀναβιβάζουσι τὸν τόνον ἐπὶ τὴν προπαραλήγουσαν·* πρβλ. *σπόρος σπόρι ἀποσπόρι, μύλος μύλι κατωμύλι ἀπανωμύλι* κλπ., *ἀλλὰ ψάρι πετρόψαρο, χονδρόψαρο, χτένι μιτόχτενο, σπίτι ἀρχοντόσπιτο* κλπ.

Β) *Τὰ νῦν δισύλλαβα ὀξύτονα εἰς -ί, εἴτε ὑποκοριστικὰ εἴτε μή, συντιθέμενα, πάντοτε ἀναβιβάζουσι τὸν τόνον ἢ κατὰ μίαν συλλαβὴν ὅτε φυλάττουσι τὴν κατάληξιν -ι, νεφρὶ μεσονέφρι, κλειδὶ ἀντικλείδι, παιδὶ ἀποπαίδι, ψυχοπαίδι* κλπ., *ἢ κατὰ δύο συλλαβάς, ὅτε μετασχηματίζονται εἰς -ο·* πρβλ. *πουλλὶ πετεινόπουλλο, ἀγριόπουλλο, κουκκὶ λεια-*

νόκουκκα, χολόκουκκα, μαυρόκουκκα, χονδρόκουκκα κλπ. ἀλλὰ καὶ *μαυροπούλλι, μονοκούκκι* κλπ.

Γ) *Τὰ ὑπερδισύλλαβα παροξύτονα εἰς -ι εἴτε ὑποκοριστικὰ εἴτε μή, συντιθέμενα, κατὰ κανόνα μετασχηματίζονται εἰς -ο καὶ ἅμα τρέπονται εἰς προπαροξύτονα,* πρβλ. *πηγάδι ξεροπήγαδο, ποτάμι ξεροπόταμο 'Ασπροπόταμο, χωράφι ξεροχώραφο* κλπ. (Περὶ ὀλίγων τινῶν ληγόντων εἰς *-ι*, καίτοι τὸ β΄ συνθετικὸν εἶναι τρισύλλαβον, ἔσται ὁ λόγος κατωτέρω) (*). Πρβλ. τὰ ἑξῆς παραδείγματα:

Α΄) *βόλι τυροβόλι, χεροβόλι* ἐν Κύπρῳ, *χερόβολο* ἐν Κρήτῃ· *βοῦ(δ)ι -γεροντόβουιδο· γίδι ἀγριόγιδο· τὸ γένει τὰ βρωμόγενα· δοκὸς - δόκι μεσοδόκι· δόντι σκυλλόδοντο· ζῴδιον - ζούδι ἄζουδο· θύριον παραθύρι* (καὶ *παράθυρο* ἀπὸ τοῦ ἐπιθέτου *παράθυρος - ον)*· λᾴδι *λαιόλᾳδο, σησαμόλᾳδο, τριανταφυλλόλᾳδο· μάτι βουιδάμματο· μέλι παλαιόμελο· μίλλιν 'Εξαμίλλιν* Θρήνῳ Κων/πόλεως 67, 79· *μόδι, Πενταμόδι· μπρίκι παλαιόμπρικο· μύλος μύλιον χερομύλιν* ἐν Κύπρῳ· *νύχι ἀετονύχι* (ὄνομα σταφυλῆς)· *ξίδι* παλαιόξιδο, *βρωμόξιδο*, λᾳδόξιδο· *ξύγκι χοιρόξυγκο· πλά(γ)ι (ἐ)ξώπλαγο, βουνόπλαγον*, 'Ασπαλαθόπλαγο· *πόδι ἀλετροπόδι* καὶ *στραβόποδα, Στραπόδι* (Κυθήροις), *Πλατυπόδι* (Κρήτῃ), *Κουτσοπόδι* ("Αργει), κραββατοπόδιον ὡς ἑρμηνεία τοῦ *ἑρμὶς* ἐν Anecdota zur griech. Orthographie, herausgegeben von Arthur Ludwig σελ. 25, *ὠκυπόδιν* ἢ *καλαῦροψ* ἐν Κύπρῳ· *ῥίφι ψιμόρριφο· ῥόιδι ξινόρροιδο· ῥυάκι ξερόρρυακο· ῥύζι παλαιόρρυζο· σ(υ)κιάδι Στραβοσκιάδι* (Κερκύρᾳ)· *σ(υ)κώτι κακόσκωτος· σπίτι τουρκόσπιτο, 'Εφτάσπιτα* (Αἰγίνῃ)· *σπόρι ἀποσπόρι, παρασπόρι* (Γυθείῳ καὶ Κρήτῃ)· *στάρι ἀραπόσταρο, σιδερόσταρο Παλαιο στάρι* (Σάμῃ)· *στόμιν περιστόμιν* ἐν Κύπρῳ· *φάδι χονδρόφαδο φάλι ἀπόφαλο· φίδι νερόφιδο· φλούδι ξώφλουδο· φρύδι γαϊτανόφρυδο, καμαρόφρυδο, ματόφρυδο, καγκελλόφρυδα· φτυάρι φουρνόφτυαρο, κοπρόφτυαρο· χάνι παλαιόχανο· χέλυ βρωμόχελο· χέρι βρωμόχερο· χιόνι νερόχιονο· χνάρι* (ἴχνος - ἰχνάριον) *παλαιόχναρο· ψάρι πετρόψαρο γαϊδουρό - σκυλλό - σιδερόψαρο*, παστόψαρο, χρυσόψαρο.

(*) Ἐλλείψει χώρου δὲν θὰ παραθέσω πάντα ὅσα συνήγαγον παραδείγματα· νομίζω δ' ὅμως ὅτι καὶ τὰ παρατεθειμένα θὰ ἀρκέσωσι νὰ πείσωσι περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν παρατηρηθέντων κανόνων.

B') *Ἀρνὶ κακάρνι, ὀψιμάρνι· ἀσκὶ παλαιάσκι, βρωμάσκι, γιδάσκι, πισσάσκι, κρασάσκι, μελάσκι, λαδάσκι· αὐλίον Μεσαύλια* (Κρήτη)· *αὐτὶ χονδραύτι, ῥιζαύτι· βεργὶ Χρυσοβέργι* (Μεσολογγίῳ)· *βιγλὶ μεροβίγλι, Μεροβίγλι· βουνὶ κορφοβούνι, Τουρκοβούνι, Μαυροβούνι, Χωματοβούνι, Ἀγριλο- Πετρο- Μικρο- Κατω- Κληματο- Φουρκο- Χονδρο- Κεχρο- Κορακο- καὶ Βλαχόβουνο* (Δωρίδι) *Ἀγριλόβουνο* (Καλάμαις)· *βρακὶ ποκαμισοβράκια* (Μαυροφρύδ. Δοκιμ. 434) καὶ *ποκαμισόβρακα* Προδρ. Α' 97, *σωβράκιν* (ἐν Κύπρῳ) καὶ *σώβρακο, παλαιόβρακο, ἀπομεσώβρακο· βυζὶ (ὑ)στεροβύζι* καὶ *χονδρόβυζο, ποβύζιν· γαστρὶ παλαιόγαστρο· γουδὶ πετρόγουδο· γουλὶ κοκκινογούλι* καὶ *λαχανόγουλα* Προδρ. Ϛ' 213· *γυνὶ παλαιόγυνο· γυρὶ πογύριν, κοσκινογύρι, Γουργογύρι* (Θεσσαλίᾳ)· *δαυλὶ ἀποδαύλι· δενδρὶ μονοδένδρι, Μονοδενδρίου* (Θρήνῳ Κων/λεως 866), *Πολυδένδρι· ζουμὶ ἀγιοζούμιν* Προδρ. Δ' 377, 398, *λουβοζούμιν* (Κύπρῳ) καὶ *σώζουμον* (αὐτ.)· *καμπὶ ξεροκάμπι, Ξεροκάμπι· καρφὶ σιδεροκάρφι* καὶ *παλαιόκαρφο, μοσκοκάρφιν· κελλὶ σωκέλλιν* (Κύπρῳ) καὶ *χαμωκέλλι καὶ χαμώκελλο, βρωμόκελλο· κεντρὶ βουκέντρι* (ἀλλὰ τοῦτο μᾶλλον ἐκληπτέον ὡς ὑποκοριστικὸν τοῦ *βούκεντρον)· κερὶ βουλοκέρι, ξυγκοκέρι, τρικέριν, κουφοκέρι,* καὶ *ξυγκόκερο, βρωμόκερο· κλαδὶ παρακλάδι· λειανοκλάδι* καὶ *ξώκλαδο, λαιόκλαδο· κλειδὶ ἀντικλείδι* καὶ *χρυσόκλειδο, κλουβὶ περδικόκλουβο· κλωνὶ ποκλώνιν* (Κύπρῳ) καὶ *ξώκλωνο· κορμὶ συγκόρμι* καὶ *παλαιόκορμο· κουκκὶ πρινοκόκκι, μονοκούκκι,* καὶ *βερύκοκκον* (Σὴθ 27) *μυρσινόκοκκα* (αὐτ. 70), *λειανόκουκκα· κουτὶ μοσκοκούτι καὶ χαλβαδόκουτο· κρασὶ βρωμόκρασο, ξινό-· λουρὶ Μοσκολούρι* καὶ *παλαιόλουρο· λουβὶ χονδρόλουβο· μαλλὶ χονδρόμαλλο· μανδρὶ* τὸ *χοιρομάνδριον* Anecdota Ludwig σελ. 29 καὶ νῦν *χοιρομάνδρι· μερὶ κωλομέρι, χοιρομέρι· μουρὶ Ἀργυρομούρι, Ἀγκιναρο- Παλαιομούρι· μοχλὶ* (μοχλὸς) *κοντομόχλι· μυστρὶ παλαιόμυστρο· νεφρὶ μεσονέφρι· νησὶ ξερονήσι, Μεσονήσι, Γαϊδουρο- Πρασο- Φιδο- Κανδηλονήσι, Ποντικο- Καλτσο- Μακρο- Κοντο- Μεγαλο- Ἐπανω- Κατω- Μεγα- Ἀσπρονήσι* καὶ *ξερόνησο· παιδὶ ἀποπαίδι* καὶ *ἀπόπαιδο, ψυχοπαίδι, ναυτοπαίδι* καὶ *Ἑφτάνησα, Δωδεκάνησα, ναυτόπαιδο, γυναικόπαιδα· παννὶ κεροπάννι, τυροπάννιν* (Κύπρῳ), *περδικοπάννι* (Χίῳ) καὶ *περδικόπαννο* (Κρήτη), *κωλόπαννο, ἀραχνόπαννο, σφουγγαρόπαννο· πετσὶ Παλαιοπέτσι* (Κρήτη), *χοιροπέτσι* καὶ *χοιρόπετσο, ξωπέτσιν, φτενοπέτσι* καὶ *βοuιδό-*

πετσο· πορτὶ παραπόρτι, ξεπόρτι καὶ *δίπορτο* (τοῦτο μᾶλλον ὡς ἐπίθετον γενόμενον οὐσιαστικὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ, ἴδὲ κατωτέρω)· *πουλλὶ μαυροπούλλιν, κομματοπούλλιν* Πρόδρ. Α 635, *ἀμπελοπούλλιν* (Κύπρῳ) καὶ *πετεινόπουλλο, ὀρνιθόπουλλα, περιστερό- λακτεντόπουλλα,* Σὴθ 80, 121, *ψαλλιδόπουλον* Πρόδρ. Ε΄ 93, Ϛ΄ 163, *ἐμποτόπουλλον* Δ΄ 324, Ε΄ 119, Ϛ΄ 165, 195, *ψησσόπουλλον* Γ΄ 163, *βγενικόπουλλον* Γ΄ 475· *προυκιὰ ἀπανωπρούκια· ῥαβδὶ σκουπόρραβδον* Προδρ. Α΄ 182· *ῥακὶ τὰ ἀπορράκια* καὶ *κρασόρρακο· ῥίζα ῥιζὶ ποῤῥίζιν* (ἐν Κύπρῳ)· *σακκὶ ἀποσάκκι* καὶ *χονδρόσακκο· σελλὶ Κυριακοσέλλια* (Κρήτῃ) καὶ *Τυφλοσέλλι Γρεβενοσέλλι* καὶ *διάσελλο· σκαλὶ ποδοσκάλιν* (Κύπρῳ) καὶ *σιδερόσκαλο, πετρόσκαλο· σκαμνί(ν) ἀρτηκόσκαμνο, ξυλόσκαμνο· σκοινὶ κοντοσκοίνι* καὶ *πηγαδόσκοινον* Πρόδρ. Β΄55, *τριχόσκοινο, λιναρόσκοινο· σκουλλὶ ἀραπόσκουλλο· σκουμβρὶ παλαιόσκουμβρο· σκουτὶ παλαιόσκουτο· σκυλλὶ μανδρόσκυλλο, βρωμόσκυλλο· σουβλὶ παλαιόσουβλο· σπαθὶ παλαιόσπαθο· σταμνὶ παλαιόσταμνο· στουππὶ κηροστούππιν* Πρόδρ. Β΄ 53· *στρατὶ παραστράτι* καὶ *παράστρατο, μεσόστρατο· σφυρὶ παλαιόσφυρο· ταβλὶ παλαιόταβλο, χονδρόταβλο· ταγὴ - τάγιον - ἀποτάγια* = ἀποφάγεια ζῴων· *τρῦπα τρυπίον Λυκοτρούπι* (Ναυπλίᾳ)· *τυρὶ δερματοτύρι, κεφαλοτύρι* καὶ *βρωμότυρο, ἀθότυρα* Προδρ. Γ΄ 199. *φαγεῖ* (τὸ) *προσφάγει, ἀποφάγεια* καὶ *παλαιόφαγα· φλασκὶ παλαιόφλοσκο, νερό - κρασόφλασκο· χαρτὶ προικοχάρτι συχωροχάρτι* καὶ *σιγαρόχαρτο· χωνὶ λαδόχωνο· χωρίο(ν) Βλαχοχώρι, Σκλαβο- Ἀλεπο- Παλαιο- Νεο- Φλωρο- Μανιτο- Πεντα- Πινακο- Σπανο- Περα- Ἐπανω- Κάτω- Μεγαλο- Κοντο- Παγκαλο - Ἀρκαλοχώρι, Παϊδοχώρι, Ντιπλο - Μεσο - Καβρο - Σκλαβερο - Μελισσο - Ἀρμενοχώρι* καὶ *Μονόχωρο* ἐν Κρήτῃ· *ψωμὶ ξερόψωμο, κριθαρόψωμο, τα(γ)ιδόψωμο.*

Γ΄.) *Ἀγγούρι ξυλάγγουρο, τετράγγουρον* (Σημεὼν Σήθ)· *ἀγκάθι Πετραγκάθι* (Ἄνδρῳ), *σταμναγκάθι* καὶ *σταμνάγκαθο· ἀλάτσι χονδράλατσο· ἀκόνι (ἡ)δρακόνι· ἀλέτρι Κακαλέτρι ἢ Εἶρα· ἀλεύρι γυράλευρο, μυλάλευρο Χαμαλεύρι* (Κρήτῃ)· *ἀλώνι Παλαιαλώνι* (Κρήτῃ) καὶ *Πετράλωνα· ἀμπέλι γεροντάμπελο, (Ἐ)ξάμπελα, Παλαιάμπελα, Ἀγράμπελα· ἀπίδι δροσάπιδο,* μηλάπιδο· *ἀππάριν στραβαππάριν* (Κύπρῳ)· *ἀρίδι χονδράριδο· ἀστάχυ βρουβάσταχο· βαμβάκι λινοβάμβακον* Πρόδρ. Λ΄ 93· *βαρέλλι κρασο-λαδοβάρελλο· βελάνι ψωμοβέλανο· βελόνι χονδροβέλονο· βιβάρι*

χελοβίβαρο· βλαστάρι ῥαδικοβλάσταρο· βοτάνι ἀγριοβότανο· βουλγίδιον
ἐν Anecdota Ludwig 46, ὅθεν βουργίδι νῦν, καὶ χονδροβούργιδο.
βουργιάλι - ψαροβούργιαλο· γαϊδούρι παλαιογάιδουρο, κακογάιδουρο
ψοφογάιδουρο· γαρδούμι σπιληνογάρδουμο· γεράνει παλαιογέρανο (*)·
γεράκι Κουστογέρακο (Κρήτῃ)· δαχτύλι στραβοδάχτυλο· δοκάρι στρα-
βοδόκαρο· δοξάρι Στραβοδοξάρι (Κρήτῃ) καὶ παλαιοδόξαρο· δρεπάνι πα-
λαιοδρέπανο· (ε)ὐαγγέλιο τετραυάγγελο· ζευγάρι παλαιοζεύγαρο, κακο-
ζεύγαρο· ζιμπίλι παλαιοζίμπιλο, σαποζίμπιλο· ζιπώνι παλαιοζίπωνο·
ζωνάρι ἀσημοζώναρο· θηκάρι ἀσημοθήκαρο· καλάθι χονδροκάλαθο·
καλαμάρι παλαιοκαλάμαρο· καλάμι τὸ γλυκοκάλαμον ἐν Anecdota κλπ.
Arh. Ludwig σελ. 57, χονδροκάλαμο, ζαχαροκάλαμο· καλύβι Ζαρκο-
κάλυβα (Γυθείῳ), Παλαιοκάλυβα (Κερκύρᾳ), Πετροκάλυβο (Τριχωνίᾳ)
καλίγι παλαιοκάλιγον Πρόδρ. Γ´ 478· καμάκι παλαιοκάμακο· καμίνι
ἀσβεστοκάμινο· κανδήλι ἀσημοκάνδηλο· κανόνι παλαιοκάνονο· καντάρι
παλαιοκάνταρο, ξυλοκάνταρο· καντούνι Παλαιοκάντουνο (Ζακύνθῳ),
(τεσσαροκάντουνο ἐξ ἐπιθέτου τεσσαροκάντουνος)· καπάκι σιδεροκά-
πακο· καράβι σαποκάραβο, παλαιοκάραβο, θεοκάραβο· καρτάλι σαποκάρ-
ταλο· καρύδι μοσκοκαρύδιν (Κύπρῳ) καὶ χονδροκάρυδο, μοσκοκάρυδο,
συκοκάρυδα, κουφοκάρυδο, τρυποκάρυδο· καστέλλι Φραγκοκάστελλο, Ξε-
ροκάστελλο· κατούνι Βλαχοκάτουνο· κατσίκι ἀγριοκάτσικο· κεράτια ξυ-
λοκέρατο (πρβλ. Σὴθ 73 «ξυλοκέρατα ἃ καὶ κεράτια λέγονται»)· κεφάλι
Πετροκεφάλι, Σγουροκεφάλι, Ἀμυγδαλοκεφάλι καὶ ῥοκκοκέφαλο, Ἀρα-
ποκέφαλο, Μυριοκέφαλα (Κρήτῃ)· κισσάρι Παλαιοκ(ι)σσάρι (Δωρίδι)·
κομμάτι χονδροκόμματο· κονδύλι μολυβοκόντυλο· κοντάρι παλαιοκόν-
ταρο, μονοκόνταρον· κουβάρι ἀνεμοκούβαρο· κουδούνι ἀργυροκούδουνο·
κουλλούρι σησαμοκούλλουρο· κουνούπι ἀγριοκούνουπο· κουράδι χοιρο-
κούραδο· κουρούπι λαδοκούρουπο· κουτάλι σκατοκούταλο· κουφάρι
παλαιοκούφαρο· κοφίνι πετροκόφινο, μπουθαγοκόφινο· κρεββάτι σιδε-
ροκρέββατο, ξυλοκρέββατο, μονοκρέββατον· κριάρι ψοφοκρίjαρο· κρι-
θάρι κουφοκρίθαρο· κρομμύδι σαποκρόμμυδο· κυπαρίσσι Παλαιοκυ-
πάρισσο (Εὐβοίᾳ)· κωπέλλι διαολοκώπελλο· λαγήνι τσουκκαλολάγηνα

(*) Πρβλ. κηλώνειον τὸ γεράνειον ἐν Anecdota κλπ. Ludwig σελ. 48.

Προδρ. Β´ 50, *χρυσολάγηνο· λαγκάδι χαμωλαγκάδια* Passow Συλλ. Ἆσμ. ἀρ. 451· *λεϊμόνι ξινολέϊμονο, γλυκολέιμονο, αὐγολέμονο, φραγκολέμονο, παστολέμονο· λιβάδι ξερολίβαδο, Μακρολίβαδο* (Εὐβοίᾳ)· *λιθάρι Μαυρολιθάρι· λινάρι κακολίναρο· λιμάνι παραλιμάνιν* (Κύπρῳ) καὶ *Τουρκολίμανο* (Ἀττικῇ)· *λουλούδι Μαjολούλουδο, βρωμολούλουδο· μακαρόνια μελομοκάρουννα· μανίκι χονδρομάνικο· μαντήλι μοσκομάντηλο, τραπεζομάντηλο· μαργαριτάρι* λιθομαργαριτάρια (Θρήνῳ) 305, *ἀσημομαργαρίταρο· μαρούλι πρασομάρουλον* Προδρ. Γ´ 40· *μασούρι παλαιομάσουρο· μαχαίρι πιρουννομάχαιρα· μελάνι παλαιομέλανο· μελίσσι ἀγριομέλισσο· μεσημέρι ἀπομεσήμερο· μετάξι παλαιομέταξο* (*αἰγαιομέταξα* Προδρ. Γ´ 82 εἶναι ἐξ ἐπιθέτου)· *μετόχι Παλαιομέτοχον* (Πάτραις)· *μηλίγγι σομήλιγγα· μολύβι παλαιομόλυβο· μοναστήρι Χρομοναστήρι* (Κρήτῃ) (καθ' ἃ μανθάνομεν ἐκ τῆς ἐν τῇ Ἀθηνᾷ Τόμ. ΙΔ´ δημοσιευθείσης Συνθήκης Ἑνετῶν καὶ Καλλιέργου ἐν σελ. 305-6, τοῦτο πρῶτον ἐκαλεῖτο *Χωριομοναστήρι*, ὅθεν ἐγένετο *Χωρομοναστήρι* καὶ εἶτα συνεκόπη διὰ τὸ μέγεθος εἰς *Χρομοναστήρι*) καὶ *ξωμονάστηρο, Παλαιομοναστήρι* (Πάτρας)· *μουλάρι διαολομούλαρο, γαϊδουρομούλαρο· μουσκάρι παλαιομούσκαρο· μουστάκι παλαιομούστακο* (*μαυρομούστακος* κλπ. ἐπίθετον)· *ξυράφι παλαιοξύραφο· παζάρι ἀλογοπάζαρο, χοιροπάζαρο, λαχανοπάζαρο· παλληκάρι γεροντοπαλλήκαρο· παλούκι σιδεροπάλουκο· πανιέρι κολυβοπάνιερο· παξιμάδι χονδροπαξίμαδο· πατητήρι παλαιοπατήτηρο· πεζούλλι πετροπέζουλλο· πελέκι ἀστρα[πο]πελέκι, στραοπελέκιν* (ἐν Κύπρῳ)· *πεπόνι γλυκοπέπονο· περιστέρι ἀγριοπερίστερο· πηγάδι Σκαφοπηγάδι* (Κρήτῃ), *Κομποπηγάδι* (Πάτραις) καὶ *ξεροπήγαδο· πιθάρι λαδοπίθαρο, κρασοπίθαρο· πιπέρι τριψοδογαροπίπερον* Πρόδρ. Β´ 38· *πιρούνι μαχαιροπίρουννα· ποδάρι βρωμοπόδαρα· ποτάμι ξεροπόταμο, Μυλοπόταμο* (Κυθήροις), *χειλοπόταμα* = ὄχθαι (Κύπρῳ)· *ποτήρι δισκοπότηρο, νεροπότηρο, κρασο-ῥακοπότηρο· πρινάρι κατσοπρίναρο· σαγούνι κατωσάγουννο· σακκούλι Ξεροσακκούλλι* (Ἁλμυρῷ) καὶ *παραδοσάκκουλο· σανίδι κωλοσάνιδο· σαπούνι μοσκοσάπουννο· σαμάρι παλαιοσάμαρο· σεντόνι χονδροσέντονο· σεντούκι παλαιοσέντουκο· σιτάρι παλαιοσίταρο· σιφούνι παλαιοσίφουννο· σοκάκι βρωμοσόκακο· σταφύλι σαποστάφυλο, μοσκοστάφυλο, φραγκοστάφυλο· στεφάνι Φηροστεφάνι* (Θήρᾳ) καὶ *σιδεροστέφανο· στομάχι παλαιοστόμαχο· σφαράγγι*

ξεροσφάραγγο· σφενδύλι παλαιοσφένδυλο· σφουγγάρι χονδροσφούγγαρο· ταξείδι διαολοτάξειδο, βρωμοτάξειδο (ἐπίθετον *καλοτάξειδο(ν)* πλοῖον)· *ταρίχι αὐγοτάραχο* Πρόδρ. Γ΄ 348· *τηγάνι σιδεροτήγανον, διπλοτήγανον* Δ΄ 176· *τομάρι σκυλλοτόμαρο· τουφέκι διαολοτούφεκο· τραγούδι βρωμοτράγουδο· τραπέζι παλαιοτράπεζο· τραχήλι ξιφιοτράχηλον* Προδρ. Γ΄ 196· *τσικκάλι πηλοτσίκκαλο· φανάρι κλεφτοφάναρο· φαράγγι Φουρνοφάραγγο, Ἁγιοφάραγγο· φαρμάκι ποντικοφάρμακο· φασούλλι χονδροφάσουλλο· φεγγάρι μεσοφέγγαρο, μισο-λειψοφέγγαρο· φλιτζάνι παλαιοφλίτζανο· χαντάκι μεσοχάντακο, ξεροχάντακο· χαράκι θεοχάρακο· χελιδόνι πετροχελίδονο· χρυσάφι ἀσημοχρύσαφον* (Θρήνῳ 314)· *χταπόδι μοσκοχτάποδο· χωράφι ἀμπελοχώραφα· ψαλίδι παλαιοψάλιδο* κλπ. κλπ.

Τοιαύτης δ' οὔσης τῆς χρήσεως ἐρωτᾶται τίς ὁ λόγος αὐτῆς; ἤτοι διατί ὁ τόνος τῶν τῆς Α΄ κατηγορίας νὰ μένῃ μὲν ἀμετάβλητος, ὅτε τηρεῖται ὁ τύπος εἰς *-ι*, νὰ μετακινῆται δὲ κατὰ μίαν συλλαβήν, ὅτε ὁ τύπος μεταβάλλεται εἰς *-ο;* καὶ διατί ὁ τόνος τῶν τῆς Β΄ κατηγορίας ἄλλοτε μὲν ν' ἀναβιβάζηται κατὰ μίαν συλλαβὴν τηρουμένου τοῦ τύπου εἰς *-ι*, ἄλλοτε δὲ κατὰ δύο ὅλας, μετατρεπομένου ἅμα καὶ τοῦ τύπου εἰς *-ο;* καὶ διατί τῶν τῆς Γ΄ κατηγορίας ὡς τὰ πολλὰ ν' ἀναβιβάζηται ὁ τόνος καὶ νὰ μεταβάλληται καὶ ὁ τύπος εἰς *-ο;* Διατί καθόλου ἡ ποικιλία αὕτη καὶ διατί οὐχὶ ἐν πάσαις ταῖς κατηγορίαις καὶ οὐχὶ ἐν πάσαις ταῖς λέξεσιν ὁμοία ἀλλὰ διάφορος;

Ἵνα δυνηθῶμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ ἀπορήματα ταῦτα προσηκόντως, ἀνάγκη νὰ ἐξετάσωμεν τὰ φαινόμενα ταῦτα *ἱστορικῶς*, τ. ἔ. ἀνάγκη νὰ ζητήσωμεν τίνα τὰ πρῶτα, ἐξ ὧν κατά τινας νόμους ἢ κατά τινας ἀναλογίας πάντως θὰ προῆλθον τὰ δεύτερα, ἀνάγκη νὰ ἐρευνήσωμεν μάλιστα μὴ τυχόν τινα τούτων ἐσχηματίσθησαν κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς καὶ σῴζουσιν ἔτι τὸν ἀρχαῖον ἢ τὸν ἐκ τούτου προελθόντα μεταγενέστερον αὐτῶν τύπον καὶ τόνον, καὶ δὴ δὲν ἔχουσιν ἀνάγκην ἑρμηνείας ἐν τῇ νέᾳ ἡμῶν γλώσσῃ, νὰ χωρίσωμεν δὲ αὐτὰ ἀπὸ τῶν ὀψιγενῶν, ἅτινα ὄντως φαίνονται ἀλλότρια τῶν ἀρχαίων.

Οὕτω π. χ. λέγομεν ὅτι ὅσα τούτων, συντιθέμενα, τονίζονται ἐπὶ τῆς παραληγούσης καὶ περατοῦνται εἰς *-ι*, ἅτε καταγόμενα ἐκ τῶν ἀρχαίων

εἰς *-ιον* ληγόντων προπαροξυτόνων, ἔχουσιν ὁμαλῶς, διότι ἀποβαλόντα τὸ *ο* τῆς ληγούσης ἀπὸ προπαροξυτόνων ἐγένοντο παροξύτονα (πρβλ. *πόδιον-κλινοπόδιον ὑποπόδιον, κτένιον ἐπικτένιον* κ.τ.τ. καὶ δὴ *Στραβοπόδι*, ἔπειτα, *κηπίον ἀγροκήπιον, κλειδίον ἀντικλείδιον*, *παιδίον ναυτοπαίδιον* κλπ., ὅθεν *ἀντικλείδι, ναυτοπαίδι* κλπ., πρβλ. Ἀκαδημ. Ἀναγνωσμ. Β´ 6-7). Ἡ ἀποβολὴ τοῦ *ο* τῆς ληγούσης δὲν ἠδύνατο προδήλως νὰ ἐπιφέρῃ μετακίνησιν τοῦ τόνου (πρβλ. *οἰκοκύριος-οἰκοκύρις, Ἐλευθέριος-Ἐλευθέρις, Δημήτριος-Δημήτρις, Βασίλειος-Βασίλεις, κατώγειον-κατώ(γ)ει, ἀπόγειον-ἀπό(γ)ει, ἀποβόρειον-ἀποβόρει* κλπ.). Ὑπολείπεται ἄρα κατ' ἀλήθειαν νὰ ἑρμηνευθῇ τοῦτο μὲν διατί πολλὰ (οὐχὶ πάντα) τῶν κατηγοριῶν Α´ καὶ Β´ ἔληξαν εἰς-*ο* καὶ ἅμα ἀνεβίβασαν τὸν τόνον, καὶ διατί τὰ πλεῖστα τῆς Γ´ ἐποίησαν τοῦτο;

Ἀπαντῶμεν πρῶτον εἰς τὴν καθολικὴν ἀπορίαν, διατί μετετράπησαν, ὅσα ἐτράπησαν, εἰς-*ο*, καὶ ἔπειτα διατί τῶν μὲν τάξεων Α´ καὶ Β´ πολλά, τῆς δὲ τῆς Γ´ σχεδόν τι πάντα.

Γνωστὸν εἶναι ὅτι πολλὰ πασῶν τῶν κλίσεων ὀνόματα συντεθέντα διεσώθησαν ἐν τῇ συνθέσει, ἀπώλοντο δὲ ὡς ἁπλᾶ, ἀντ' αὐτῶν δὲ ἦλθεν εἰς χρῆσιν ὁ ὑποκοριστικὸς αὐτῶν τύπος (ἢ καὶ ἄλλη ὅλως λέξις)· πρβλ. *ἄλευρον γυράλευρον, μυλάλευρον*, ἀλλ' *ἀλεύρι· βοτάνη* καὶ μτγν. τὸ *βότανον ἀγριοβότανον*, ἀλλὰ *βοτάνι· δένδρον χαμόδενδρο, ῥοδόδενδρον, ἐλαιόδενδρα, δενδρὶ* καὶ *δενδρό· κάστρον ξυλόκαστρον καστρὶ* καὶ *κάστρον· κέλλα χαμοκέλλα* ἀλλὰ *κελλί· κάρφος παλαιόκαρφο* ἀλλὰ *καρφί· λοῦρα γυνόλουρα* ἀλλὰ *λουρὶ* καὶ *λοῦρος· μάρουλον πρασομάρουλον* Πρόδρ. Γ´ 40 *ἀλλὰ μαρούλι· μύστρον παλαιόμυστρον* ἀλλὰ *μυστρί· σκάμνον ξυλόσκαμνον* ἀλλὰ *σκαμνί· σκοῦτον παλαιόσκουτο* ἀλλὰ *σκουτί· σκύλλος μανδρόσκυλλος* ἀλλὰ *σκυλλί· τήγανον διπλοτήγανον* Προδρ. Γ´ 176, ἀλλὰ *τηγάνι· τυρὸς ἀθότυρος* ἀλλὰ *τυρί· φάρμακον ποντικοφάρμακον φαρμάκι* κλπ. Καθ' ὃν δὲ τρόπον τὸ πάλαι πολλὰ εἰς *-ὀς* δραστικὰ ἐξεβλήθησαν ὑπὸ τῶν σαφέστερον ἐχόντων τύπον ὀνομάτων εἰς *-εύς*, (πρβλ. *βαφεύς, γονεύς, δοκεύς, δρομεύς, νομεύς, πομπεύς, σκαφεύς, σφαγεύς, τομεύς, τροφεύς, φθορεύς, φονεύς, φορεύς*, κλπ. ἀντὶ παλαιοτέρων *-βαφὸς (ἀνθοβάφος πτιλοβάφος), γονός, δοκὸς (πανδόκος), -δρομὸς (ἡμεροδρόμος), νομός, πομπός, -σκαφὸς (πυργοσκάφος),*

-σφαγὸς (ταυροσφάγος), *-τοκὸς (ἀριστοτόκος)*, *τομός*, *τροφός*, *-φθορὸς (ψυχοφθόρος)*, *-φονὸς (ἀνδροφόνος)*, *φορός*· (πρβλ. Ἀκαδημ. Ἀναγν. Β´ 56 κἑξ.), ἐξηκολούθουν δὲ ἔπειτα οἱ Ἕλληνες μεταχειριζόμενοι ἐν συνθέσει τὰ εἰς -ος ὡς ἀνάλογα τῶν ἁπλῶν εἰς *-εὺς* (πρβλ. *πατροφόνος - φονεύς*, *ἡνίοχος - ὀχεύς*, *ἀνθοβάφος - βαφεύς*, *ἡμεροδρόμος - δρομεύς*, *παιδογόνος - γονεὺς* κλπ. κλπ.), κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ νέᾳ Ἑλληνικῇ μετὰ τὴν ἀπώλειαν πολλῶν πρωτοτύπων, τὰ ἐν συνθέσει σῳζόμενα εἰς *-ον* ἦλθον εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὰ ὑποκοριστικὰ εἰς -ι τὰ ἀναπληρώσαντα τὰ πρωτότυπα (πρβλ. Σημεὼν Σὴθ 73 *ξυλοκέρατα ἃ καὶ κεράτια* λέγονται), ἤτοι τὸ *ἀγριοβότανον* πρὸς τὸ *βοτάνι*, τὸ *γυράλευρον* πρὸς τὸ *ἀλεύρι*, τὸ *ἀρτηκόσκαμνο* πρὸς τὸ *σκαμνί*, τὸ *παλαιόσκουτο* πρὸς τὸ *σκουτὶ* κλπ. Ἐντεῦθεν ἐσχηματίσθη κατὰ μικρὸν τὸ αἴσθημα ἐν ἡμῖν ὅτι παρὰ τὸ ἁπλοῦν ὑποκοριστικὸν εἰς *-ι(ν)* δύναται νὰ σχηματίζηται σύνθετον εἰς *-ο(ν)*, ἤτοι παρὰ τὸ *φεγγάρι* δύναται νὰ λεχθῇ *μεσοφέγγαρο*, παρὰ τὸ *κεράσι*, *χρυσάφι*, *χωράφι*, *ξυράφι*, τὸ *χαμωκέρασο*, *ἀσημοχρύσαφο*, *ἀμπελοχώραφα*, *παλαιοξύραφο*, παρὰ τὸ *γουδί*, *γυνί*, *χέρι*, *χτένι*, *πουλλί*, *λάδι*, *κρομμύδι*, *παιδί*, *ταβλί*, *κλειδί*, *βρακὶ* κτλ. δύναται νὰ λεχθῇ *παλαιόγουδο*, *παλαιόγυνο*, *ἀσκημόχερο*, *χονδρόχτενο*, *ἀββαδόπουλλον*, *λαιόλαδο σησαμόλαδο*, *σαποκρόμμυδο*, *κακόπαιδο*, *χονδρόταβλο*, *παλαιόκλειδο*, *σώβρακο* κτλ. κτλ. (*)

Ἀλλὰ καὶ ἄλλη ὑπῆρχεν ἀρχαιόθεν πηγὴ τοιούτων συνθέτων οὐδ. εἰς *-ον* παρὰ τὰ ἄλλως καθόλου λήγοντα ἁπλᾶ, ἦδε: πολλλῶν συνθέτων ἐπιθέτων τὸ οὐδ. εἰς *-ον* ἐγένετο οὐσιαστικὸν καὶ σήμερον τὸ μὲν σύνθετον λήγει εἰς *-ον*, τὸ δὲ ἁπλοῦν ἄλλως· πρβλ. *βορέας βόρειος -ον*, *ἀποβόρει*, *ἀγριοβόρει*, *βοριάς*· *γωνία τρίγωνος*, *τρίγωνον γωνιά*· *ἡμέρα*, *τριήμερος -ον*, *τρίμερα*, *ἐννιάμερα* καὶ *μεσημέρι*, *(ἡ)μέρα*· *κοιλία*, *προκοί-*

(*) Ἡ παρατήρησις αὕτη, ὅτι εἰς τὴν σύνθεσιν παραλαμβάνονται μᾶλλον τὰ τοῦ παλαιοτέρου τύπου, ἑρμηνεύει καὶ ἄλλο φαινόμενον τῆς νέας ἡμῶν γλώσσης, τ. ἔ. διατί ἐλάχιστα ὑποκοριστικὰ εἰς -άκι εὐχρηστοῦσιν ὡς β´ συνθετικά. Οὕτω λ. χ. πολυάριθμα κωμῶν ὀνόματα λήγουσιν εἰς -χώρι, ἐλάχιστα δὲ εἰς -άκι, οἷον Ἀνεμοχωράκι (Ὀλυμπίᾳ), Νεοχωράκι (Ἄρτῃ), Παλαιοχωράκι (Ναυπακτίᾳ).

λιος, προκοίλιον - προκοίλι, καὶ *ὑποκοίλιον - ποκοίλιν κοιλιά· κορυφὴ Τρίκορφα, κορφή· μέταξα ὁλομέταξον* (ὕφασμα) *μετάξι· νεῦρον πεντάνευρον, νεῦρον· θύρα παράθυρος -ον*, καὶ *παραθύρι· πλοῦμα ὡραιόπλουμο, πλουμί· πούς πόδιον, τετράπους, τετράποδον* (μτγν.), *πόδι· πόρτα δίπορτο, πόρτα* καὶ *πορτί· ποταμὸς Τριπόταμα, Πενταπόταμο, ποταμὸς* καὶ *ποτάμι· πράσον λειόπρασο, πράσο· ῥίζα γλυκόρριζος, Γλυκόρριζον ῥίζα· στόμα περιστόμιος -ον, περιστόμιν, στόμα· στρᾶτα τρίστρατο, στρᾶτα* καὶ *στρατί· κλπ*. κλπ.

Οὕτω δὲ ἀνεπτύχθη κατὰ μικρὸν τὸ αἴσθημα ἐν τῇ ψυχῇ τῶν λαλούντων ὅτι ποικίλα σύνθετα ὀνόματα δύνανται νὰ εἶναι γένους οὐδετέρου καὶ νὰ λήγωσιν εἰς *-ον*, πληθ. *-α*, καὶ οὕτως ἐσχηματίσθησαν πολλὰ τοιαῦτα, καίτοι ἁπλῶς ἀπὸ τοῦ β´ συνθετικοῦ ὁρμώμενοι οἱ λέγοντες οὐδέποτε θὰ ἔπλαττον αὐτά· πρβλ. τοῦ *Χριστοῦ ἡ γέννα - τὰ Χριστούγεννα* παρ' Ἰωάννῃ τῷ Νηστευτῇ (6ου αἰῶνος μ. Χ.) *, τοῦ *ἀββᾶ ὁ ποῦλλος - ἀββαδόπουλον* (ἐν βίῳ Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος), *μέλι παλαιόμελο, μέρος Ξερόμερο, ξίδι λαδόξιδο, βάρος* τὸ *ἀπόβαρο, γάλα ῥιζόγαλο, ἡμέρα ἀπομεσήμερο, νύχτα μερόνυχτο* καὶ *μερονύχτι, Σαββατοκύριακο, Τετραδοπαράσκευο, Μαγιάπριλο, Νικολοβάρβαρα, σελλοχάλινο, γυναικόπαιδα* κλπ. κλπ., μάλιστα δὲ συνδετικὰ σύνθετα.

Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα κατὰ μικρὸν ἐπλάττοντο καί, καθ' ἃ εἴδομεν ἀνωτέρω, πολλὰ καὶ ἐδιφοροῦντο λήγοντα εἰς *-ι καὶ -ο*, καὶ ἐπειδὴ ἀρχαιόθεν καὶ ἄλλα σύνθετα ἔληξαν εἰς - ι, τῶν πρωτοτύπων μενόντων ἀπαθῶν, πρβλ. *(αἰ)γιαλὸς παραιγιάλιον περιγιάλι, καιρὸς καλοκαῖρι, βορρᾶς ἀποβόρει, πόδας* (οὕτως ἐν Κρήτῃ) *ὀχταπόδι* κλπ., διὰ τοῦτο ἔνια, εἰ καὶ στεροῦνται ὡς ἁπλᾶ τύπου εἰς *- ι*, ἔληξαν εἰς *- ι* συν-

---

(*) Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἄλλη τῆς λέξεως ταύτης ἑρμηνεία εἶναι δυνατή, τ. ἔ. δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι κατὰ τὸ οὐδ. πληθ. *τὰ Φῶτα* μετεβλήθη κατὰ τοὺς πρώτους μ. Χ. αἰῶνας *ἡ γέννα* εἰς οὐδ. πληθ. *τὰ γέννα*, διὸ λέγεται ἐν Κρήτῃ ἡ φράσις «*ὄντεν τὰ Γέννα φωτεινά, τὰ Φῶτα σκοτεινά, κι' ὄντεν τὰ Γέννα σκοτεινά, τὰ Φῶτα φωτεινά* (ὁ νοῦς: ὅταν κατὰ τὰ Χριστούγεννα εἶναι καλὸς καιρός, κατὰ τὰ Φῶτα θὰ εἶναι ἄθλιος, καὶ τἀνάπαλιν)· τοῦτο δὲ *τὰ γέννα* συνετέθη καὶ παρήγαγε τὸ *Χριστούγεννα*· δυνατὸν δ' ὅμως νὰ ὑποτεθῇ καὶ τοὐναντίον, ὅτι δηλ. ἀπὸ τοῦ συνθέτου *τὰ Χριστούγεννα*· ἀπεσπάσθη τὸ ἁπλοῦν *τὰ γέννα*. Πρόσθες ὅτι ὁ πληθ. ἀριθμὸς καὶ ὡς ὄνομα ἑορτῆς δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ.

τιθέμενα· πρβλ. *νερὸ κρυονέρι, 'Αρκαλονέρι, Τσιρλονέρι, Σκριπονέρια* (Βοιωτίᾳ), *πλευρὸ Κακοπλεύρι, πάτος τρίπατον μονοπάτι, ἡμέρα τρίμερο* καὶ *τριμέριν* (ἐν Κύπρῳ) κτλ.

'Αποδειχθέντος οὕτω τίνος ἕνεκα πολλὰ σύνθετα κατέληξαν εἰς *-ον* ὑπολείπεται νὰ ἑρμηνευθῇ, διατί οὐχὶ πάντα, καὶ διατί τῆς μὲν Α΄ καὶ Β΄ πολλά, τῆς δὲ Γ΄ τάξεως τὰ πλεῖστα, καὶ διατί μεταβληθέντα ἀνεβίβασαν τὸν τόνον κατὰ μίαν συλλαβήν. Πρὸς τοῦτο λέγομεν ὅτι παρὰ τὰ πλαττόμενα ἢ μεταπλαττόμενα ταῦτα εἰς *- ον* ὑπῆρχον ἀρχαιόθεν κληρονομηθέντα σύνθετα πολλὰ εἰς *- ΄ι(ον)*, πρβλ. *ἀντικλείδι, ναυτοπαίδι, ἀγροκήπι, μεσαύλι, παραθύρι, μονοδένδρι* κλπ. 'Εντεῦθεν ἐπάλαιον δύο συστήματα τοῦτο μὲν ἡ ἀρχαία παράδοσις μετὰ τῶν συνθέτων εἰς *-ι(ον)*, τοῦτο δὲ ἡ ἀναλογικὴ δημιουργία ἄλλων ὁμοίων εἰς *- ον* κατὰ τὰ ἤδη εἰρημένα. 'Εκ τούτου γίνεται δῆλον ὅτι τῆς πάλης ταύτης διαρκούσης ἔτι καὶ δὴ ἄλλων μὲν ἐκ τούτων κατὰ τὰ σύνθετα εἰς *- ι(ον)*, ἄλλων δὲ κατὰ τὰ παλαιὰ σύνθετα εἰς *- ον* πλαττομένων καὶ κανονιζομένων, νόμος καθολικὸς περὶ τῆς ἀνάγκης νὰ λήξῃ σύνθετόν τι δεδομένον οὕτως καὶ οὐκ ἄλλως δὲν δύναται νὰ ἐξευρεθῇ καὶ τεθῇ· διότι πάντοτε ὅπου οὐχὶ φωνητικὸς νόμος ἀλλ' ἀναλογία εἶναι ἡ δρῶσα δύναμις, ἐκεῖ ἡ ἐργασία, δημιουργία ἢ ἐξαλλοίωσις, χωρεῖ κατὰ μικρὸν ἀπὸ παραδείγματος εἰς παράδειγμα κατὰ λόγον τῆς συγγενείας ἢ διαφορᾶς αὐτῶν. Οὕτω δὲ τῆς ἀναλογίας χωρούσης καὶ κατακτωμένης κατὰ μικρὸν ἔδαφος πολλὰ μὲν ὑποβάλλονται βαθμηδὸν καὶ ὑπάγονται ὑπ' αὐτήν, ἀλλὰ δὲ διαφεύγουσιν ἔτι τὴν ἐξισωτικὴν δύναμιν αὐτῆς.

"Οτι δὲ ὄντως τὰ εἰς *- ον* ταῦτα σύνθετα κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ πάλαι μετὰ τῶν πρωτοτύπων συντεθέντα ἐπιδίδουσιν, ἀποδείκνυται ἐκ τῶν ἑξῆς: 1) πολλῶν συνθέτων, ἰδία ἐκ τῶν τῆς κατηγορίας Α΄ καὶ Β΄, σῴζεται καὶ ὁ ἀρχαιότερος εἰς *- ι* καὶ εἰς *- ον* ἀναλογικὸς τύπος· πρβλ. *Πρασονήσι, λαφονήσι* καὶ *ξερόνησο, ἀντικλείδι* καὶ *παλαιόκλειδο, ἀσημόκλειδο, ἁγιοζούμιν* Πρόδ. Γ΄ 337 καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ *ἁγιόζωμον* αὐτ. Γ΄ 395, *ξυλοκάρφι* καὶ *σιδερόκαρφο, πισσοκέρι* καὶ *βρωμόκερο, 'Αρκαλονέρι Τσιρλονέρι, Κρυονέρι* καὶ *βρωμόνερο* κλπ., τοιαύτη δὲ ποικιλία δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἄλλως ἢ ἐκ τῆς βαθμηδὸν χωρούσης ἀναλογίας. 2) Συνήθως μετά τινων ὡρισμένων λέξεων, ὧν ἡ ἐν συνθέσει

χρῆσις ὁσημέραι φαίνεται λαμβάνουσα ἐπίδοσιν, οἷον *παλαιο - κακο - βρωμο - ψευδο - χονδρο - σαπο -* κττ., συντιθέμενα λέγονται τὰ εἰς *- ο* ταῦτα, τοὐναντίον δὲ συνήθως εἰς *- ι* λήγουσι τὰ μετ' ἄλλων λέξεων πρὸ πολλοῦ συντεθέντα, ἰδίᾳ αἱ τοπωνυμίαι· πρβλ. *ἀντικλείδι, μονοδένδρι, Δαφονῆσι, Κεχροβούνι* κλπ. Τοῦτο δὲ σημαίνει ὅτι ἡ κατ' ἀναλογίαν δημιουργία ἢ ὁ μετασχηματισμὸς τούτων εἰς *-ο* λαμβάνει ὁσημέραι ἐπίδοσιν. Γίνεται δὲ τοῦτο, διότι ἀφοῦ κατὰ τὴν ὀρθοτάτην παρατήρησιν Ἀπολλωνίου τοῦ Ἀλεξανδρέως «*τό γε μὴν ἀναβιβάζειν τὸν τόνον ἴδιόν ἐστι συνθέσεως*» (Περὶ Συντάξεως Δ΄), εἰς ἡμᾶς, ἀναβιβαζομένου τοῦ τόνου, ἀποβαίνει ἡ ἔννοια τῆς συνθέσεως μᾶλλον αἰσθητή, οὕτω κυρίως αἰσθανόμεθα ὅτι ἐκφωνοῦμεν σύνθετα, πρβλ. *παιδὶ ψυχοπαίδι* καὶ *ναυτόπαιδο, παλαιόπαιδο, δενδρὸ μονοδένδρι* καὶ *χαμόδενδρο* κλπ. Ἀκριβῶς δὲ τούτου ἕνεκα, ἵνα ἀναβιβάζηται ὁ τόνος κατὰ μίαν συλλαβὴν καὶ οὕτω γίνεται εἰς τὸ αἴσθημα ἡμῶν σαφὲς ὅτι τελεῖται σύνθεσις, μετασχηματίζονται σχεδὸν πάντα τὰ εἰς *- ι* ὑπερδισύλλαβα, ὅταν συντεθῶσιν, εἰς *- ο*, οἷον τὸ *φεγγάρι, ποδάρι, πιθάρι, κρομμύδι, μουσκάρι, περιστέρι, καλάμι, κοφίνι* κλπ. εἰς *μεσοφέγγαρο, χειροπόδαρα, κρασοπίθαρο, σαποκρόμμυδο, γεροντομούσκαρο, ἀγριοπερίστερο, ἀγριοκάλαμο, πετροκόφινο* κλπ. Διότι ἂν μὲν ἐτονίζοντο ἐπὶ τῆς παραληγούσης καὶ ἅμα ἔληγον εἰς *- ι*, θὰ ἐφαίνοντο ἡμῖν κατ' ἀλήθειαν οὐχὶ σύνθετα ἀλλὰ κατὰ συντακτικὴν παράθεσιν λεγόμενα, οἷον *κρασοπιθάρι, ἀγριοπεριστέρι, ἀγριοκαλάμι* κλπ. Ἂν δὲ ἀνεβιβάζετο μὲν ὁ τόνος ἐπὶ τὴν προπαραλήγουσαν, ἐφυλάττετο δὲ ὁ ἀρχαῖος τύπος εἰς *- ι* ἀμετάβλητος, ἤτοι ἂν ἐλέγετο *κρασοπίθαρι, ἀγριοπερίστερι, ἀγριοκάλαμι*, θὰ παρήγετό τι ἀσύνηθες καὶ ἄγνωστον ἡμῖν· τούτου δ' ἕνεκα οὔτε ἐγένετο οὔτε ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ τοῦτο. Διότι κατὰ γενικὸν τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης νόμον πάντοτε κατὰ παλαιότερα πρότυπα πλάττονται καὶ μεταπλάττονται τὰ νεώτερα· ἐπειδὴ δέ, ὡς γνωστόν, ὀνόματα οὐδέτερα εἰς *- ι* προπαροξύτονα δὲν ὑπῆρχον, καθόλου εἰπεῖν, ἀρχαιόθεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ γλώσσῃ καὶ δὴ δὲν ἐκληρονομήθη ἡμῖν τοιοῦτος ὀνομάτων τύπος μετὰ τοιούτου τονισμοῦ (*), τοὐναντίον δὲ πάμπολλα εἰς

(*) Φαίνεται ὅτι τούτου ἕνεκα καὶ αὐτὰ τὰ ἀρχαῖα προπαροξύτονα *πέπερι*,

- *ος* - *ον* ἀρχαιόθεν παρεδόθησαν ἡμῖν, διὰ τοῦτο ταῦτα καθ' ὅσον βαθμηδὸν ἐσχηματίζοντο ἢ μετεσχηματίζοντο, πάντα ἐκανονίζοντο κατὰ τὰ ὑπάρχοντα πολυάριθμα γνωστὰ ἡμῖν ἀρχαιόθεν, καὶ δὴ ἔληξαν εἰς-*ον*, ἤτοι *πετροκόφινον*, *ζαχαροκάλαμον*, *ἀγριάμπελον* κλπ. Ἐπὶ ταῦτα ἄρα τὰ τῆς Γ' κατηγορίας σύνθετα ἔδει ἀναγκαίως κατὰ τὰ εἰρημένα νὰ ἐπιδράσῃ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τὰς ἄλλας, Α' καὶ Β', σχεδὸν εἰπεῖν καθολικῶς, ὁ ἀναλογικὸς οὗτος μετασχηματισμός· διότι μόνον οὕτως ἐπετυγχάνετο νὰ ἱκανοποιηθῇ τὸ περὶ συνθέσεως αἴσθημα ἡμῶν.

Διὰ τοῦτο δὲ ἀληθῶς εἰπεῖν ἐν ὀλίγοις τισὶ καὶ τούτοις σχεδὸν πᾶσι τοπωνυμικοῖς καὶ δὴ παλαιότερον συντεθεῖσιν ὀνόμασι παραμένει ἀναλλοίωτος ὁ ἀρχαιότερος αὐτῶν τύπος εἰς - *ι*, καίτοι τὸ ἁπλοῦν αὐτῶν εἶναι ὑπερδισύλλαβον· πρβλ. *Πετραγκάθι*, *Κακαλέτρι*, *Παλαιαλώνι*, *Χαμαλεύρι*, *Στραβοδοξάρι*, *Ἀμυγδαλοκεφάλι*, *Πετροκεφάλι*, *Σγουροκεφάλι*, *Μαυρολιθάρι*, *Ἀνδρομοναστήρι*, *Παλαιομοναστήρι*, *Χωριομοναστήρι* - *Χρομοναστήρι*, *Ξεροσακκούλλι*, *Φηροστεφάνι*, *Νεοχωράκι*, *Ἀνεμοχωράκι*, *Παλαιοχωράκι*, *ἀστραποπελέκι* (οὕτως ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἀλλαχοῦ), ὅθεν κατὰ συγκοπὴν *ἀστραπελέκι* (*) (κατ' ἀποβολὴν δὲ μόνου τοῦ πρώτου *π* ἐν Κύπρῳ *(ἀ)στραοπελέκιν*), καὶ περαιτέρω λαβὸν *ο* ἀντὶ *α*, ἅτε τοῦ *ο* ὄντος ἐν τῇ νέᾳ Ἑλληνικῇ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐν τῇ συνθέσει εὐχρήστου φωνήεντος, *ἀστροπελέκι* (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Νέων Ἑλληνικῶν Τόμ. Α' σελ. 244 - 5), *(ὑ)δρακόνι* κλπ. Σημειωτέον δὲ ὅτι πολλὰ τούτων δὲν εἶναι ἐπ' ἀληθείας σύνθετα μετὰ ὑπερδισυλ-

---

σίναπυ ἐτράπησαν εἰς παροξύτονα *πιπέρι* (περὶ τοῦ *πι* ἀντὶ *πε* ἰδὲ τὰ εἰρημένα ἐν Ἀθηνᾶς Τόμ. Α' σελ 287 - 8), *σινάπυ*.

(*) Περὶ τῆς λέξεως ταύτης διέλαβεν ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς τῷ 1811 ἐν τοῖς Προλεγομένοις εἰς τὸν Γ' Τόμον τοῦ Πλουτάρχου (Συλλογῇ τῶν Προλεγομένων Τόμ. Α' σελ. 442) εἰπὼν «πιθανώτερον ὅτι πρὸ ἡμῶν ἐγράφετο *Ἀστραπελέκιον*, κατὰ συγκοπὴν τοῦ ἀστραποπελέκιον, ἤγουν ὁ μετ' ἀστραπῆς ἢ ἐξ ἀστραπῆς, πέλεκυς», παρέβαλε δὲ τὸ τοῦ Σοφοκλέους *αἱ πολλαὶ βρονταὶ διατελεῖς*, *τὰ πολλά τε στρέψαντα χειρὸς τῆς ἀνικήτου βέλη* καὶ τὸ τοῦ Ἀριστοφάνους, *ὅπως μή σοι γένος πανώλεθρον Διὸς μακέλλῃ πᾶν ἀναστρέψῃ δίκη*. Κατὰ δὲ τὸ παρελθὸν ἔτος διέλαβε περὶ τούτου καὶ ὁ κ. Ἰω. Γεννάδιος ἐν Notes and Queries Δ' σελ. 370 - 2 εἰπὼν ὅτι ἀερόλιθος τις ὀνομάζεται *κεραυνίτης* παρὰ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ καὶ *κεραυνία λίθος*. Οὗτος ἄρα διὰ τὸ σχῆμα αὐτοῦ ὡς *πελέκεως*, ὠνομάσθη καὶ *ἀστροπέλεκυς*, ὅθεν τὸ ὑποκοριστικὸν τούτου *ἀστροπελέκι*.

λάβου εἰς -ι λήγοντος τύπου, ἀλλ' ὑποκοριστικὸς τύπος παλαιότερον συντεθέντων ὀνομάτων, ἤτοι καθ' ὃν τρόπον τὸ *ὀχταπόδι, καλαπόδι, πολυπόδιν* δὲν συνετέθησαν ἀπὸ τοῦ *ὀκτω - καλα - πολυ*-καὶ-*πόδι*, ἀλλὰ παρήχθησαν καθ' ὑποκορισμὸν ἐκ τῶν παλαιῶν συνθέτων *ὀκτάπους πολύπους, καλάπους*, ὅθεν *ὀκταπόδι(ον), πολυπόδιον, καλαπόδι(ον)*, (πρβλ. *παραιγιαλιος - ον - παραιγιάλιον - περιγιάλι* καὶ *ἀκρογιάλι, βούκεντρον βουκέντρι(ον)* καὶ τἄλλα ἀνωτέρω), οὕτω καὶ τὸ *ἀστροπελέκι, ὑδρακόνι* δὲν συνετέθησαν ἐκ τοῦ *πελέκι, ἀκόνι*, ἀλλὰ μετὰ τοῦ *πέλεκυς, ἀκόνη* καὶ ἐκ τοῦ *ἀστραποπέλεκυς, ὑδρακόνη* προῆλθον ἔπειτα κανονικῶς ὑποκοριστικοὶ τύποι *ἀστραποπελέκι, (ὑ)δρακόνι*, κλπ.

ΘΥΣΘΕΝ-ΘΥΡΘΕΝ

Ἐν τῇ ὑπὸ κ. Bérard τὸ πρῶτον ἐν Δελτίῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀλληλογραφίας Τόμ. ΙΓ′ σελ. 281 κἑξ. δημοσιευθείσῃ καὶ κατόπιν ὑπ' ἄλλων ἀκριβέστερον ἐξετασθείσῃ καὶ ἐπανεκδοθείσῃ ἐπιγραφῇ ἐκ Τεγέας ἀναγινώσκονται τάδε:

Εἴ κ' ἂν παραμαξεύε θυσθεν τᾶς κελε[ύθ]ο τᾶς κακειμέναυ κατ' Ἀλέαν, τρὶς ὀδελὸς ὀφλε[ν ἂν] τὶ Ϝεκάσταυ . . . .».

Ταῦτα συνεπληρώθησαν οὕτω κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ κ. R. Meister καὶ ἡρμηνεύθησαν ἐν Berichte der sächs. Gesellschaft der Wissenschaften 1889 σελ. 71 κἑξ. ὧδε:

«Κατὰ τὴν ἐμὴν συμπλήρωσιν ἐπράσσετο χρηματικόν τι ποσὸν παρ' ἑκάστης ἁμάξης ἥτις ἐπὶ τῆς παρὰ τὴν Ἀλέαν ὁδοῦ ἔφερε ξένους ἐπιθυμοῦντας νὰ προσφέρωσιν ἐπ' ὠφελείᾳ ἑαυτῶν θυσίαν ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἀλέας... Τὸ ἀπαρέμφατον *θυσθεν* κεῖται ἐπὶ τελικῆς ἐννοίας παρὰ τὸ *παραμαξεύῃ*. Εν τῷ *θυσθεν* διαβλέπω τὸ παθητ. ἀπαρέμφατον τοῦ *θύω=τυθῆναι*... Ἡ δὲ γενικὴ *τᾶς κελεύθο* κεῖται παρὰ τὸ ῥῆμα τῆς κινήσεως ἐν τῇ αὐτῇ (κατ' ἀρχὰς διαιρετικῇ) σημασίᾳ, ὅπως *τῆς ὁδοῦ* παρὰ τοιαῦτα ῥήματα ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ τῶν Ἀθηναίων... *Ἀντὶ Ϝεκάσταυ*, δηλ. ἁμάξαυ, ὅπερ ἐκ τοῦ ἁμαξεύῃ νοεῖται ..» (ἔνθα ἀνωτ. σελ. 81-2).

Εἰς ταῦτα δ' ὅμως προσκρούει τις κατὰ πολλά. Οὕτω κατὰ πρῶτον παρατηρεῖται ὅτι ὁ παθητικὸς ἀόρ. *θυσθεν = τυθῆναι* ἑρμηνεύεται ὡς εἰ ἦν μέσος ἐπ' ὠφελείᾳ, *θύσασθαι* ἢ *θῦσαι ἐπ' ὠφελείᾳ τῇ ἑαυτοῦ*, ὅπερ δὲν εἶναι δυνατόν. (Τοῦτο φαίνεται συναισθανόμενος ὁ κ. Hoffmann, διὸ ἐν Ἑλλ. Διαλ. Α′ σελ. 25 ἐκλαμβάνει τὸν τύπον τοῦτον θυσθεν ἁπλῶς ὡς ἐνεργητικὸν καὶ ἑρμηνεύει um zu opfern· ἀλλ' οὐδ' αὐτὸ

εἶναι δυνατόν). Ἔπειτα ὁ ἀπαρεμφατικὸς οὗτος τύπος εἰς -*ην*, *θυσθῆν* ἀντὶ *τυθῆναι*, ἀντιβαίνει πρὸς τὸ *κατυφρονῆναι*, καὶ *ἀπειθῆναι* τῆς ἄλλης μεγάλης ἐκ Τεγέας ἐπιγραφῆς καθὼς καὶ πρὸς τὸ Κύπριον *κυμερῆναι*. Ὅτι οἱ τοιοῦτοι εἰς -*ην* τύποι ἐλέγοντο ἐν τῇ Αἰολικῇ διαλέκτῳ, τοῦτο δὲν δύναται νὰ πείσῃ ἡμᾶς, ἵνα ὁμολογήσωμεν αὐτοὺς καὶ Ἀρκαδικούς, ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ ἀποδεδειγμένως εἰς -*ῆναι* φαίνονται λήγοντες οὗτοι ἐν Ἀρκαδίᾳ. (Κατὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι καὶ ἐν τῇ ἐκ Μαντινείας γνωστῇ ἐπιγραφῇ «Ϝο]φλέασι οἶδε...» στ. 34 οὐκ ὀρθῶς συμπληροῦται *θα[νατōθεν]* ἀντὶ *θανατōθῆναι*). Πρόσθες ὅτι καὶ τὸ *σ* ἐν τῷ ἀορίστῳ τούτῳ *ἐθύσθην* δὲν ἑρμηνεύεται εὐκόλως ἐκ τοῦ *σ* τοῦ *θύσθλα*, *θυστήριος*, *θύστας* κλπ., διότι ὡς γνωστόν, ταῦτα οὐκ ἀεὶ συμβαδίζουσιν· πρβλ. *δέσμα δεσμὸς δέσμη*, *χύσμα*, *φάσμα* κττ. παρὰ τὸ *ἐδέθην*, *ἐχύθην*, *ἐφάνθην* καὶ *ἐφάνην*· ἀλλ' ὅμως ἀεὶ *θῦμα ἐτύθην τέθυμαι*.

Ἔπειτα ἀπορεῖται διατὶ ὁ βαρὺς φόρος οὗτος τῶν τριῶν ὀβολῶν νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τοὺς ἁμαξηλάτας ἢ μᾶλλον ἐπὶ τοὺς ξένους, τοὺς προσκυνητὰς τοῦ ναοῦ, τοὺς ἐπὶ θυσίαν προσερχομένους. Ὑπὲρ αὐτῶν ἐφρόντισεν ἤδη ἀνωτέρω ὁ νόμος ὁρίσας αὐταῖς εὐκολίας τινὰς (Ἰν Ἀλέαι μὲ νέμεν μέτε ξένον μέτε Ϝαστόν, εἰ μὲ ἐπὶ θοίναν Ηίκοντα· *τοῖ δὲ ξένοι καταγομένοι ἐξῖναι ἀμέραν καὶ νύκτα νέμεν ἐπιζύγιον*). Καὶ τοῦτο εἶναι λίαν φυσικόν, ὡς γνωστὸν δὲ ὁμοίως συμβαίνει καὶ σήμερον ἐν ταῖς μοναῖς, ὅπου οἱ ξένοι προσκυνηταὶ πολλῶν ἀπολαύουσιν εὐκολιῶν. Λοιπὸν πῶς ἐπιβάλλεται φόρος ἐπ' αὐτοὺς διὰ τοῦ παρόντος νόμου; Τοιοῦτος νόμος καὶ ἂν ὑπῆρχε διὰ τοὺς ἄλλους, ὤφειλε νὰ μὴ ἰσχύῃ δι' αὐτούς. Πρόσθες τούτοις ὅτι ἐν τῇ διατάξει τοῦ νόμου ταύτῃ οὐδεὶς λόγος γίνεται κατ' ἀλήθειαν περὶ ξένων. Μᾶλλον φαίνεται ὅτι, ὅπως ἡ ἀμέσως ἀνωτέρω διάταξις «*εἰ κ' ἐπὶ δῶμα πῦρ ἐποίσε*...» οὕτω καὶ ἡ παροῦσα διαλαμβάνει περὶ ζημίας τινὸς δι' ἐνδεχομένην βλάβην τῶν κτημάτων τῆς θεᾶς, οὐχὶ δὲ περὶ φόρου.

Κατὰ ταῦτα σκοπὸς τῆς διατάξεως φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ σωτηρία τῶν παρὰ τὴν ὁδὸν κειμένων κτημάτων ἀπὸ τῶν ὁδοιπόρων, οἵτινες διὰ λόγους τινὰς κατέλειπον αὐτὴν καὶ ἤλαυνον διὰ τῶν παρακειμένων ἀγρῶν καὶ οὕτως ἔφθειρον αὐτούς. Γινώσκομεν δὲ πάντες ὅτι ὁσάκις ἡ ὁδὸς ἢ διὰ πηλὸν ἢ δι' ὕδωρ ἢ διὰ λίθους ἢ διὰ

μεγάλην φθορὰν προσπίπτει δύσβατος, ἢ ὁσάκις ἡ διὰ τῶν ἀγρῶν πορεία εἶναι εὐθυτέρα καὶ συντομωτέρα, οἱ ὁδοιποροῦντες ἐλαύνουσι μᾶλλον διὰ τῶν παρακειμένων ἀγρῶν, εἴ που τοῦτο δυνατόν. Καθ' ἃ δὲ παρὰ τοῦ κ. Ἀρβανιτοπούλλου ἔμαθον, τοῦτο συμβαίνει καὶ σήμερον ἐν Τεγέᾳ, ἔνθα οἱ ὁδῖται διὰ τὰ ἐν τῇ ὁδῷ ὕδατα κλπ. προτιμῶσι τὴν διὰ τῶν παρακειμένων κτημάτων πορείαν.

Ταῦτα φαίνεται νοήσας ὀρθῶς ὁ κ. Danielsson ἐν Universitets Arsskrift 1890 σελ. 56-7, διὸ ἔγραψε τάδε: « Si mactatum plaustro vehens de via per Aleam munita declinavit, quotiens fecerit(?), tres obolos cet..... Hic igitur capite interdicitur, ne quis profanam s. humano usui destinatam victimae partem per Aleam domum vehens alia atque legitima via utatur. Quod nonnullis facere collibitum esse facile existimari potest, nempe ut viae compendium facerent, neve festis diebus commeantium et occurrentium turba tardarentur. Cur autem id fieri vetitum sit, causa in propatulo est, scilicet ne Aleae prata onustis plaustris obtererentur (*) Ad. παραμαξεύειν τῆς κελεύθου « plaustro a via deflectere » conferas παραπλάζειν, παραπλάζεσθαι, παραχωρεῖν τινος... θυσθὲν = Att. τυθέν.. ». Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην τοῦ κ. Danielsson φεύγομεν τὰς δυσκολίας τοῦ παθητικοῦ ἀορίστου *θυσθὲν* ἀντὶ *θύσασθαι*, ἀφοῦ τὸ *θυσθὲν* ἐκλαμβάνεται ὡς μετοχὴ = *τυθέν*, νοοῦμεν προσέτι ὀρθότερον τὸ ὅλον βλέποντες ὅτι διαλαμβάνει περὶ ζημίας κλπ., ἀλλ' ὅμως ὑπολείπονται ἔτι δυσκολίαι. Πρῶτον ἡ αἰτ. *τυθέν*, ἀνθ' ἧς θὰ προσεδοκῶμεν γενικὴν τυθέντος (**) (victimae partem)· ἔπειτα τὸ *σ* τοῦ *θυσθέν*· τρίτον αὐτὴ αὕτη ἣν ἐν ὑποσημειώσει παρετήρησεν ὁ Danielsson· ἔπειτα παρατηρῶ ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὰς ἑορτὰς καὶ τὰς θυσίας ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν ἦν δυνατὸν νὰ καταλεί-

---

(*) Mirum tamen, quod nihil plane cavetur de vacuis plaustris, dum ad carnem excipiendam advehantur.

(**) Φαίνεται ὅτι διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ κ. Solmsen ἐν Inscriptiones selectae σελ. 2 προτιμᾷ τὴν ἐκδοχὴν τοῦ *θυσθεν* ὡς ἀπαρεμφάτου διὸ γράφει *θύσθεν*. Ἀλλ' ἐγὼ ὁμολογῶ ὅτι ὁ Αἰολικὸς τονισμὸς οὗτος ἐπὶ τῆς παραληγούσης φαίνεταί μοι παράδοξος.

πωσι τὴν ὁδὸν οἱ ὁδοιπόροι καὶ νὰ βλάπτωσι τοὺς ἀγροὺς τῆς θεᾶς. Κατὰ ταύτης ἄρα τῆς καθ' ἡμέραν συχνῆς βλάβης θὰ ἐφαίνετο μᾶλλον εὔλογος ἡ ἐπιβολὴ ζημίας ἢ κατὰ τῆς ἐκτάκτου ἐν ἡμέραις πανηγύρεων καὶ ἑορτῶν. Γινώσκομεν δὲ μάλιστα ἐκ πείρας ὅτι κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας οἱ ἱερεῖς παραβλέπουσι πολλὰ παντοιοτρόπως χαριζόμενοι τοῖς προσκυνηταῖς τοῦτο μὲν χάριν κέρδους, ἵνα δηλ. ἀεὶ πλείονες προσέρχωνται καὶ προσφέρωσι δῶρα εἰς τὸν ναόν, τοῦτο δὲ καὶ χάριν εὐσεβείας, ἵνα ὑπὸ ὅσον ἔνεστι πλείστων γεραίρηται ὁ θεός. Οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὸ πάλαι τὰ πράγματα ὁμοίως εἶχον, καὶ δὴ ὅτι ἡ περὶ κτημάτων διάταξις αὕτη ἐτέθη οὐχὶ χάριν τῶν εἰς τὴν πανήγυριν προσερχομένων καὶ θυόντων, ἀλλὰ μᾶλλον ἕνεκα τῶν καθ' ἑκάστην βλαπτόντων τοὺς ἀγροὺς ἐγχωρίων. Καὶ ὅμως παραδόξως ἡ παροῦσα διάταξις φαίνεται ὅτι ζημιοῖ μὲν τοὺς ὀλίγους πάντως ὅσοι κατὰ τὰς ἑορτὰς ἦγον ἐφ' ἁμάξης τοῦ θύματος οἴκαδε, ἂν τυχὸν κατέλειπον τὴν ὁδόν, παρημάξευον, ἐπιτρέπει δὲ αὐτοῖς ἐκ τοῦ οἴκου εἰς τὸν ναὸν ἐρχομένοις καί, τὸ μέγιστον, πᾶσι τοῖς ἄλλοις κατὰ πάντας τοὺς ἄλλους χρόνους νὰ ποιῶσι ταῦτα.

Κατ' ἐμὴν γνώμην πάντων τῶν κακῶν καὶ πραγμάτων τούτων αἰτία εἶναι ἡ δοξασία ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ θυσίας· ἐὰν ἄρα ἀπηλλασσόμεθα ταύτης, τὸ πᾶν θὰ εἶχε καλῶς. Λοιπὸν ἂν ὑπολάβωμεν ὅτι ἀντὶ ***θυσθεν*** ἔχομεν ***θυρθεν***, τότε θὰ ἐπιτύχωμεν τούτου. Τὸ ***θύρθεν*** τοῦτο ἔχει πρὸς τὸ *θύραθεν*, ὅπως τὸ παρ' Ἡσυχ. *θύρδα*· ἔξω, Λάκωνες πρὸς τὸ *θύραζε* (πρβλ. καὶ Λατ. foris, ἀρχ. Ἰνδ. duras, ἔτι δὲ *φυγὴ* καὶ *φύγαδε*, *πτυχὴ* καὶ *πτύχες*, *ὑσμίνη* καὶ *ὑσμῖνι*, *ἀλκὴ* καὶ *ἀλκί*, *κρόκη* καὶ *κρόκες*· κλπ.). Ἐπειδὴ δὲ ἡ σημαμασία τοῦ ***θύρα*** ἐν τοῖς ἐπιρρήμασι τούτοις λίαν ἐνωρὶς ἠμαυρώθη, ταῦτα ἐδήλωσαν καθολικῶς τὸ ἔξω, ἔξωθεν κλπ. Πρβλ. ε 410 ***ἔκβασις οὔ πη φαίνεθ' ἁλὸς πολιοῖο θύραζε***. Ε 694 ***ἐκ δ' ἄρα οἱ μηροῦ δόρυ μείλινον ὦσε θύραζε***. Μοίριδ. 185 «*θύραζε* Ἀττικοί, *ἔξω* Ἕλληνες». Διὰ ταῦτα συνετάχθη καὶ πρὸς γενικὴν ὑπὸ Εὐριπίδου Βάκχ. 330 «***οἴκει παρ' ἡμῖν, μὴ θύραζε τῶν νόμων***». Κατὰ ταῦτα δύναται καὶ ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίῳ τὸ ***θύρθεν*** νὰ συναφθῇ πρὸς τὸ ***κελεύθω***, ἀλλὰ προτιμότερον φαίνεταί μοι ἡ γενικὴ *τᾶς* ***κελεύθω*** νὰ ἐξαρτηθῇ, ὅπως ἤδη οἱ προειρημένοι ἐρευνηταὶ εἴκασαν, ἐκ τοῦ ῥή-

ματος, ἤτοι νὰ νοηθῇ ὁμοίως τῷ παραχωρεῖν, παρεκτρέπεσθαι τῆς ὁδοῦ, τὸ δὲ *θύρθεν* νὰ διασαφῇ ἀκριβέστερον τὸ πόθεν ἡ παρέκκλισις.

Καὶ ταῦτα μὲν λέγει σαφῶς ὁ νοῦς τοῦ χωρίου, ὡς ἐγὼ πείθω ἐμαυτόν. Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ μάθω ἂν ὄντως ἐπὶ τοῦ λίθου, φυλαττομένου ἐν Τεγέᾳ, κεῖται σ καὶ οὐχὶ ρ, ἔγραψα περὶ τούτου πρὸς τὸν κ. Κωνστ. Σαββόπουλλον καθηγητὴν ἐν Τριπόλει καὶ παρεκάλεσα νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς τὸ πρᾶγμα. Ὁ δὲ εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νά μοι ἑτοιμάσῃ καὶ πέμψῃ δύο ἔκτυπα. Ἐπὶ τούτων δὲ φαίνεται, καίπερ ἐφθαρμένον πως, ἀρκούντως σαφῶς τὸ Σ. Ἀνάγκη ἄρα, ἂν τὰ εἰρημένα ἀληθεύωσιν, νὰ ὁμολογήσωμεν σφάλμα τοῦ χαράκτου.

ΚΡΙΤΙΚΑ ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑ

Κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐξέδωκεν ὁ γνωστὸς Βυζαντινολόγος κ. Κάρολος Krumbacher ποιημάτιόν τι γεγραμμένον κατὰ τὴν 16ην ἑκατονταετηρίδα ἐν τῇ ἁπλῇ ἡμῶν γλώσσῃ καὶ ἐπιγραφόμενον «*Συναξάριον τῶν εὐγενικῶν καὶ τιμιωτάτων ἀρχόντισσων*». Σύντομον βιβλιοκρισίαν τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἐδημοσίευσα ἐν τῇ Deutsche Litteraturzeitung· ἐπειδὴ δὲ ἐκεῖ διὰ τὸ βραχὺ τοῦ χώρου δὲν διέλαβον περὶ γλωσσικῶν τινων ζητημάτων, εἰς ἃ ἀφορμὴν παρέχει ἡ ἔκδοσις αὕτη, ἐπιτραπήτω μοι νὰ ἐκθέσω αὐτὰ ἐν τῇ Ἐπετηρίδι.

Στ. 50 «*κρῖμα ποσῶς οὐδὲν ἦτον, ἀλλ' οὐδέποτ' ἐφάνη*»· ἀντὶ **ἀλλ'** γρ. **ἄν**, τ. ἔ. οὐδεμία βλάβη θὰ ἦτο, ἐὰν ἡ γυνὴ μηδαμῶς ἐφαίνετο εἰς τὸν κόσμον.

Στ. 73 «*σοφία θεϊκή*», ἀντὶ τῆς ὀνομαστικῆς τοῦ χειρογράφου ὁ ἐκδότης προτείνει νὰ γραφῇ κατὰ δοτικὴν *σοφίᾳ θεϊκῇ*· ἀλλ' ἡ ἔννοια εἶναι ἄλλη, ὅτι δηλ. ἡ Θεοτόκος δεν ἦτο ἐκ τοῦ εἴδους τούτου τῶν συνήθων γυναικῶν, ἀληθινὴ γυνή, ἀλλὰ θεία σοφία, ὑπάρχουσα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων.

Στ. 79 «*μιαρές, γλωσσῶδες, ἐπίβουλες, σκύλες, ἀφωρισμένες*», ἀντὶ **γλωσσῶδες** γρ. **γλωσσοῦδες**, πληθ. τοῦ *γλωσσοῦ*, ἐκ τοῦ ἀρσ. ὁ *γλωσσᾶς*· πρβλ. *ὁ κοσκινᾶς ἡ κοσκινοῦ, ὁ μυλωνᾶς ἡ μυλωνοῦ, ὁ χαλκιὰς - ἡ χαλκιοῦ κλπ*,

Στ. 91 «*ἐβγῆκ' ἐκ τὰς παγίδας σου ἡ Εὔα*»· ἐν τοῖς ὑπομνήμασι σελ. 416 προτείνει ὁ ἐκδότης νὰ ἀναγνωσθῇ *ἐκ τὰς πλαγίας σου*. Ἀλλ' ὡς γνωστὸν αἱ πλευραὶ ἀπὸ τῆς ὁμοιότητος πρὸς τὰς ἀληθεῖς παγίδας λέγονται σήμερον *παγίδες, παγίδια*· πρβλ. Κοραῆ Ἀτάκτ. Δ΄ 378.

Στ. 94 *«νά τόν ἐνθυμᾶνται»* τὸ *ν* πρὸ τοῦ *τ* καθιστᾷ τὸν τύπον ἐσχάτως ἀλλότριον τῆς ἡμετέρας γλώσσης.

Στ. 98 *«ἄνδραν οὐδὲ λιθάζασι»* ἀντὶ ***οὐδὲ*** γρ. ***οὐδέν***, τ. ἔ. τοὺς ἄνδρας δὲν κατέλευον, ἀλλὰ μόνον τὰς γυναῖκας· τὸ *οὐδὲν* ἀντὶ τοῦ *οὐ* πολλαχοῦ, οἷον στ. 161, 195 καὶ ἀλλαχοῦ.

Στ. 100 *«Τὸν ἄνδρα ἀπολούσασι καὶ τὴν γυνὴν ἐσκοτώναν»*, ἐν σελ. 416 σημειοῦται ὁ ἐκδότης «πιθανῶς παρετυμολογία ἢ διὰ προτιμήσεως συγκεκριμένης ἐκφράσεως ἀντὶ *ἀπολύσασι»*· ἀλλὰ τὸ *ἀπολούσασι* δὲν εἶναι ἀόριστος ἀλλ' ὁμαλώτατος παρατατικὸς τυῦ *ἀπολύω*· πρβλ. *μεθ(υ)ῶ ἐμεθούσασι, λαλῶ ἐλαλούσασι, ἀπολ(υ)ῶ ἀπολούσασι* (πρλ. Μεσαιων. καὶ Νέων Ἑλληνικῶν Τόμ. Α' σελ 272-3).

Στ. 101 *«ἐσήπετον»* σελ. 373 διδάσκει ὁ ἐκδότης ὅτι *ἐσέπετο* ἀντὶ *ἐσήπετο* εἶναι τεκμήριον Ἰταλικῆς προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς, ὅπως τὸ *Ἐσαοῦ* ἀντὶ *Ἡσαῦ* καὶ τὸ *Μαιδιὰν* ἀντὶ *Μήδειαν*. Ἀλλὰ τὸ μὲν *Ἐσαοῦ* καὶ *Μεδιὰν* ἠδύνατο ὁ ποιητὴς νὰ παραλάβῃ ἐκ τῆς Ἰταλικῆς, τὸ δὲ *σέπομαι*, ἐπειδὴ δὲν ἐλέγετο ἐν τῇ Ἰταλικῇ γλώσσῃ, οὐχί. Ἐκτὸς δὲ τούτου τὸ *σέπομαι* φέρεται καὶ ἐν τοῖς δημοτικοῖς ἡμῶν ᾄσμασιν, οἷον Passow τκξ' στ. 5 καὶ τλθ' στ. 5, *«κι' ἂν στείλω μῆλο, σέπεται»*, καὶ σήμερον δὲ ἔτι καὶ ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι καὶ ἐν Κύπρῳ λέγεται οὕτω μετὰ τοῦ *ε*, δῆλον ἄρα ὅτι εἶναι γνήσιον Ἑλληνικόν· ἡ δὲ ἐμφάνισις τοῦ *ε* ἀντὶ τοῦ *η* ἑρμηνεύεται οὐχὶ κατὰ φωνητικὴν τροπὴν ἀλλὰ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ συνώνυμον *βρέχεται*, ἤτοι *ἐβράχην*: *ἐσάπην θὰ βραχῶ*: *θὰ σαπῶ*, ὅθεν καὶ *βρέχομαι*: *σέπομαι*.

Στ. 102 *«καὶ ἡ κοιλιά της ἔσπαζεν καὶ ἔπιπταν τὰ* ***ἔνδερά της»***, πιθανῶς τυπογραφικὸν σφάλμα ἀντὶ ***ἔντερά της***, ὅπως καὶ ἐν στ. 867 *ἀφενδεύει* ἀντὶ *ἀφεντεύει*, 273 *ἐγκόνια* ἀντὶ *ἐγγόνια*, 146 *θαῦμα σοῦ* ἀντὶ *θαῦμά σου*, 157 *σοφιστῇ Σωκράτη*, 396 *παρηγουρήσου*, 426 *ὀνομάζεσου*, 667 *τὴν τρύπαν*, 994 *χαιρετήσω* ἀντὶ *χαιρετίσω*, 1026 *ὅταν παντρευτεῖ* ἀντὶ *πανδρευτῇ*, 1130 *ὅταν τὴν ἐπροσπαθεῖς, νὰ τὸ γδείρῃ* ἀντὶ *νὰ τὸν γδείρῃ*.

Στ. 125 *«καὶ τέλειος θεὸς κ' ἄνθρωπος μετὰ πάντα»* γρ. *μὲ τὰ πάντα* καὶ νοητέον = *μὲ ὅλα*, οὐχὶ *μ' ὅλα ταῦτα*, ὅπως λέγει ὁ ἐκδότης σελ. 416.

Στ. 142 *«ὁ Νῶες μὲ τὴν κιβωτὸν ἐποῖκεν μὲ τὴν τάξιν»*, ὁ στίχος

γίνεται σαφὴς γραφόμενος «*ὁ Νῶες μεσ' 'ς τὴν κιβωτὸν ἐμβῆκε μὲ τὴν τάξιν*.

Στ. 152 «*ὀπὸ θεολογήσατε*» γρ. *ὀπὸθεολογήσετε*· διότι τὸ *ου*+*ε* συνεχωνεύθη φωνητικῶς ὁμαλώτατα εἰς *ο*, ὅπως ἐν Μεσαιων. καὶ Νέων Ἑλλ. Α΄ σελ. 216-7 ἐδιδάχθη· πρβλ. καὶ *πὄναι* στ. 782 καὶ *ἄκο* 1143 ἐκ τοῦ *ποῦ ἔναι* καὶ *ἄκουε* (τὸ *ἐξορίζουν* ἀντὶ *ἐξουρίζουν*, ὅπως ἀναγινώσκεται ἐν στ. 213, ἢ ἀντὶ *ἐξυρίζουν* ὅπως λέγεται ἐν Κρήτῃ καὶ ταῖς ἄλλαις νήσοις, τὸ *ὄν*, *τοτεσόν*, ἅτινα ὁ ἐκδότης πρὸς τὸ *πὄναι*, *ἄκο* ἐν σελ. 417 παραβάλλει, εἶναι παντάπασιν ἀλλότρια καὶ ἀπαράβλητα).

Στ. 153 *ἀσκητάδες*, 154 *παππάδες*, 1017 *οἱ μεθυστάδες*, 1018 *οἱ ληστάδες* κλπ. Ὅτι οἱ πληθ. οὗτοι εἰς - *ᾶδες* τῶν εἰς - *ᾶς* ὀνομάτων ὀφείλουσι νὰ περισπῶνται, ἐδίδαξε πειστικώτατα πρὸ ἐτῶν ὁ κ. Wilh. Schulze ἐν τῷ Περιοδικῷ τοῦ Kuhn Τόμ. ΛΓ σελ. σέλ. 231.

Στ. 161 *Λοιπὸν οὐδὲν ἔναι ἀριθμὸς τοὺς ἄνωθεν γραμμένους*, γρ. ἢ *τῶν ἄνωθεν γραμμένων* ἢ μᾶλλον *'ς τοὺς ἄνωθεν γραμμένους*· διότι ἡ ἁπλῆ αἰτιατικὴ τῶν ὀνομάτων ἀντὶ γενικῆς ἢ ἀντὶ ἐμπροθέτου προσδιορισμοῦ εἶναι ἀλλοτρία τῆς μεσαιωνικῆς καὶ μεσημβρινῆς Ἑλληνικῆς.

Στ. 162 «*Λοιπὸν ἀφ' οὗ τὸ ἔδωκα*», γρ. ***ἀφ' ὅτου*** ἔδωκα· διότι τὸ ἀντικείμενον τὸ δὲν ἔχει ποῦ ν' ἀναφέρηται.

Στ. 169 «*ἀδρειωμένε*» καὶ 162 *ἀδρειωμένους*· ὁ ἐκδότης παραβάλλει τούτους καὶ τοὺς τοιούτους τύπους, ἐν οἷς φαίνεται ὅτι τὸ ἔρρινον ἐξέπεσε πρὸ τοῦ ψιλοῦ ἢ μέσου, πρὸς ἄλλους, ἐν οἷς τοῦτο φαίνεται ἀφανισθὲν πρὸ τῶν δασέων *φ*, *χ*, *θ* καὶ πρὸ τῶν διπλῶν *ξ*, *ψ*, ὅπερ οὐκ ὀρθόν· *ἔπεψε*, *πλίθους*, *πεθερέ*, *συχωρήσῃ*, *ἐμαράθη* κττ. (*) εἶναι ὁμαλώτατα (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. σελ. 161-2). Τοὐναντίον πρὸ τῶν ψιλῶν καὶ μέσων τὰ ἔρρινα ἐκφωνοῦνται κανονικῶς καὶ τούτου ἕνεκα ἡ παράλειψις τούτων ἐν μεσαιωνικοῖς κειμένοις εἶναι γραφικὸν σφάλμα καὶ δεῖται διορθώσεως.

(*) Οὕτως ἑρμηνεύεται καὶ τὸ *ἐχέρησεν*, ὅπερ ὁ ἐκδότης ἐν Διγεν. σελ. 346 σημ. ἐκλαμβάνει ὡς τεκμήριον τῆς ἀμαθείας τοῦ γράψαντος. Τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ *ἐγχειρῶ*, ὅπως ἀπεδείχθη ἐν Μεσαιων. καὶ Νέων Ἑλλην. Τόμ. Α΄ σελ. 293.

Στ. 173, 442, 483 «*ὁ καθεείς*» γρ. *ὁ κάθε εἷς*, ὅπως ἐν στ. 1124 γράφεται *πᾶσα εἷς* καὶ 137 *τοῦ κάθε ἀνδρός*· πρβλ. *κάθε ἄνθρωπος, κάθε γυναῖκα, κάθε δενδρὸ* κλπ.

Στ. 181 «*εἰς ἐτοῦτο*»· τὸ *ε* τῶν τύπων τούτων, τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ *ἐκεῖνος, ἐγώ* ἔχον, ὅπως καὶ τὸ τοῦ *ἐσύ, ἐσοῦ, ἐσὲν* ἐκ τοῦ *ἐγὼ ἐμοῦ ἐμέ*, καὶ τὸ τοῦ *εὐτὸς* ἀντὶ *αὐτὸς* πολλαχοῦ, καὶ τὸ τῶν ῥηματικῶν τύπων *ἐγνωρίζω, ἐβλέπω* κλπ. καθὼς τέλος καὶ τὸ τῶν μετὰ τῶν ῥημάτων στενῶς συνδεομένων ὀνομάτων, οἷον *ἐγνώρα, ἐζημιά, ἔχτυπος* κλπ., δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ὀνομάζηται ***προθετικὸν φωνῆεν*** καὶ παραβάλληται πρὸς τὸ *ε* ἐν τῷ *Ἐλατῖνος, ἐγνήσιος* κλπ. Διότι ἐκεῖνα μὲν ἡρμηνεύθησαν ἤδη πρὸ πολλοῦ (πρβλ. G. Meyer, Ἑλλην. Γραμμ. σελ. 511 σημ., καὶ Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλληνικῶν Τόμ. Α′ 231-2), ταῦτα δὲ οὐχί.

Στ. 195-6 «*ὅτι ἄνθρωπος οὐδὲν δύναται νὰ τοὺς τὸ ἀλλάξῃ ἐκεῖνο, **τὰ** ἔχουσιν εἰς τὰ γνωμικὰ καὶ τὴν κακήν τους φύση*», γρ. ***τὸ** ἔχουσι*, κατὰ τὸ προηγούμενον *τὸ ἀλλάξῃ* ἐκεῖνο, καὶ *φύσι* οὐχὶ *φύση*. Ὁ ἐκδότης γράφει *τὴν φύση* καὶ ἀλλαχοῦ, οἷον 183, 186, 195, 200, 284, 303, 331, 741, 1079, ἀλλ' *ἡ φύσις* 101, *τὴν φύσιν* 60, 124, 211, 416, 973, καὶ *οἱ φύσεις* 41· ὁμοίως γράφει *ἀνάστασιν* 277, *γνώση* καὶ *γνῶσιν* 421, 440, 589, 775, *τῆς δημιούργησης* 88, *διάκρισιν* 1, *δύναμιν* 107, 172, *εἰς ἐνθύμηση* 311, *ἐξήγησιν* 329, *ζῆσιν* 237, *κόλασιν* 856 καὶ *τῆς κόλασης* 274, *κρίσιν* 336, *κτίσιν* 201, *ὄρεξιν* 473, *ὄψιν* 261, *τῆς παράβασης* 28, *τὴν πράξη* 466, *στάξη* 29, *τάξιν* 142, 243, *τὰς τάξεις* 160,, *φρόνεσιν* 700, *χάριν* 67, 118, 700, 997 καὶ *ἡ χάρη* 21, *νἄχῃ χρήση* 418, τ. ἔ. τὴν αὐτὴν λέξιν ἄλλοτε διὰ τοῦ *η* καὶ ἄλλοτε διὰ τοῦ *ι*. Ἐν τῇ γραφῇ τῶν νεωτέρων ἀρσ. εἰς *is* εἶναι ὁμαλώτερος, ἤτοι γράφει ἀεὶ *δαιμονιάρι* 997, *διακονιάρις* 941, *ἐξαγοράρις* 898, *ἐρωτάρι* 1101, *ζουλιάριν* 697 καὶ *ζουλιάρι* 878, *κατεργάρις* 641, *κακομοίρι* 1066, *κουρβιάρι* 819, *κύρι* 636 καὶ *νοικοκύρι* 637, *νοικοκύριν* 981, *λειξιάρι* 901, *τσαγγάρις* 640. Ὅτι δ' ὅμως πανταχοῦ, ὅπου διὰ τῆς ἀναλογίας μετεβλήθησαν μὲν ἄλλα, οὐχὶ δὲ καὶ ὁ φθόγγος τῆς λέξεως, ὀφείλομεν νὰ ὀρθογραφῶμεν τὰς λέξεις συμφώνως πρὸς τὸ ἔτυμον, τοῦτο φαίνεται σήμερον ἀνεπίδεκτον ἀντιρρήσεως (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. Τόμ. Α′. σελ. 617 κἑξ).

Στ. 221 *«ὅτι τὸ δυνατώτερον ποῦ ἦτον εἰς τὴν φύσιν, ἠθέλησε»*· γρ. *ὅτι τὸν δυνατώτερον. . . .*

Στ. 243 *«ὅπου ἔβαλε τὸν νόμον εἰς τὴν τάξιν»*, ὁ στίχος λαμβάνει νοῦν τινα, ἂν ἀντὶ ***τὸν νόμον*** γράψωμεν ***τὸν κόσμον***.

Στ. 245-6 *«ῥήξῃ - νὰ τὸν ἐρρήξῃ»*, γρ. *ῥίξῃ - νὰ τὸν ἐρρίξῃ*, διότι οἱ τύποι οὗτοι προῆλθον ἐκ τοῦ *ῥίπτω*, ὅπως ἀπεδείχθη ἐν Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. Α΄ 291.

Στ. 257 «ὡσὰν *λέφαινα ἀγριωμένη»*, γρ. ***λέαινα***, ὅπως κεῖται ἐν στ. 256 καὶ ἐν στ. 64 τοῦ ἐξ Ἱσπανίας χειρογράφου τοῦ Διγενῆ.

Στ. 296 *«ὅπου τὸ σύρει ὁ ἄτυχος, ἀναχάσκει καὶ νὰ πίνῃ καὶ δὲν τὸ τάσσει τὸ καθόλου ἢ ἁρμυρό' ναι ἢ θολό»*· ὅτι ταῦτα εἶναι βεβλαμμένα, μαρτυρεῖ καὶ ὁ νοῦς καὶ τὸ μέτρον· γρ. *ὅπου τὸ εὕρῃ ὁ ἄτυχος ἀναχάσκει καὶ τὸ πίνει* (ἢ καὶ *ἀναπίνει*), *οὐδ' ἐξετάσσει τὸ καθόλου θολὸ ἢ ἁρμυρό 'ναι*.

Στ. 303-4 *«ἡ γῆ καὶ ὁ Ἅδης καὶ ἡ φωτιὰ καὶ ἡ φύση τῆς γυναῖκας οὐδὲ χορταίνει οὐδέποτε πάντα νὰ τὴν πελεκᾷς»* γρ. ***πάντα νὰ τὴν (ἐ)πελέκας***, τ. ἔ. καὶ ἂν πάντα τὴν ἐκτύπεις (ἐπὶ αἰσχρᾶς ἐννοίας).

Στ. 353 *«ἐξούσιον πρᾶγμα»* γρ. *ἐξαίσιον πρᾶγμα*.

Στ. 354 *«τὸ δὲν ἐφάνηκε ποτὲ εἰσε καμμία γενναίαν»*, ὁμοίως κεῖται καὶ ἐν στ. 950 *«ξένην ἀπὸ τὴν γενναίαν»*· ἀλλ' ἡ ὀρθὴ γραφὴ τούτων εἶναι ***γενέαν*** ἀντὶ *γενεάν*, (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. Α΄ 342 κἑξ.). Ἐν τῷ προειρημένῳ χειρογράφῳ Διγενῆ στ. 39 ἀναγινώσκεται ὀρθῶς *εἰς τὰς γενέας ἁπάσας*.

Στ. 378 *«ἔκλαιν»* μετὰ τοῦ τελικοῦ *ν* ἀντὶ *ἔκλαιεν* εἶναι ὁμαλώτατον, διὸ πλημμελῶς παραβάλλεται πρὸς τύπους ἔχοντας ἐν τέλει ἄνευ λόγου τὸ *ν*· οἷον ὅταν *πεινᾶν, διὰ νὰ γενῆν, διέβασεν* (προστακτ.).

Στ. 383 «καμμυτσουρίζει» εἶναι ὑποκοριστικὸς σχηματισμός, ὅπως τὸ *ἀλεθουρίζει ὁ μύλος, κλαουρίζει τὸ παιδί, καβρουλίζει* (οὕτως ἐν Κρήτῃ τὸ ἀλλαχοῦ *ἀρκουδίζει*), *σκαφτουρίζει ὁ γέρος, μασουλίζει* κλπ· Ἐσχηματίσθη δὲ ἐκ τοῦ *καμμύτσης*, ὅπερ καὶ σήμερον ἔτι λέγεται ἐν Κύπρῳ.

Στ. 408 *«ἂς τὸν πισταγχωνίσωμεν»* γρ. *ἂς τὸν πισταγκωνίσωμεν* ἀπὸ τοῦ ἐπιρρ. *ὀπισθάγκωνα*, ὅπως ἀναγινώσκεται ἤδη ἐν μαγικῷ Παπύρῳ Wessely στ. 52, 301 καὶ παρὰ Θεοφάνει 322, 25.

Στ. 421, 422, 424 «*τὸ τέλι*» γρ. οὐχὶ *τέλει*, ὅπως γράφει ὁ ἐκδότης, ἀλλὰ *τὸ τέλη*· ἐγένετο δὲ ὁμοίως *τὸ κάλλη*, *τὸ πάθη*, *τὸ ἄνθη* κλπ., περὶ ὧν ἴδὲ τὰ εἰρημένα ἐν Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. σελ. 401-2.

Στ. 452 «*ἐγὼ εἶδα μία γυνὴ βαρειά[στενημένην*» γρ. *βαρεὰ ἀστενημένην*=πολὺ ἀσθενῆ. Οὕτω γίνεται καὶ ἡ ἀπόκρισις σαφής: τὸ ἓν κακὸν εὑρέ με μετὰ τὸ ἄλλο, πρῶτον ἡ γυνή, ἔπειτα ἡ νόσος αὐτῆς.

Στ. 480 «*τάχα εἰς τὰ φυσικά τους*» *τά 'χουν εἰς τὰ φυσικά τους*.

Στ. 501 «*σήμερον τὰ βλέπεις τόσα καὶ αὔριον μόνον ἄλλα τόσα*», ἡ ἔννοια εἶναι οὐχὶ ὅτι τὰ κοράσια πολλαπλασιάζονται ταχέως, ὅπως ἐκδέχεται ὁ ἐκδότης, ἀλλ' ὅτι αὐξάνονται τάχιστα· σήμερον εἶναι παιδιὰ καὶ αὔριον γυναῖκες.

Στ. 507 «*ἂν ἱδρώνουν καὶ νὰ κρυώνουν*», γρ. ἂν *ἱδρώνουν καὶ ἂν κρυώνουν*.

Στ. 525 «*καὶ ἀπαιτοῦσιν τὸ δασὺ*» γρ. *καὶ (ἀ)πετοῦσιν τὸ δασύ*· ἡ αὐτὴ ἔννοια καὶ ἐν στ. 532-3 *ἄλλες μὲ κλωστὴν μαδοῦν τα, σύρουν ἔξω καὶ ταυροῦν τα*.

Στ. 548-9 *καὶ θωροῦσι τὸν καθρέπτην, νὰ πλακοῦσι*» γρ. *νὰ πλαντοῦσι*, τ. ἔ. βλέπουσιν ἑαυτὰς εἰς τὸ κάτοπτρον, καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἤδη γραῖαι καὶ ἄσχημοι, διαρρήγνυνται ὑπὸ τῆς λύπης· διὸ λέγεται εὐθὺς ἀμέσως ὅτι καὶ *θωρῶντα* (δηλ. τὸν καθρέπτην) *τὸν πτυοῦσι*. Τὸ (ἰταλ.) ῥῆμα *πλαντᾶ* κεῖται καὶ ἐν στ. 758, λέγεται δὲ καὶ σήμερον ἔτι.

Στ. 567-9 «*Λασκαρίνα, Μαρίνα, Κατερίνα*», γρ. *Λασκαρῖνα, Μαρῖνα, Κατερῖνα* κλπ.· πρβλ. 'Αρκαδίου 96 καὶ 'Ακαδημεικῶν 'Αναγνωσμάτων Α΄ σελ. 601.

Στ. 565 «*μάλιο*», περὶ τούτου γράφει ὁ ἐκδότης σελ. 422 «ἄγνωστον εἰς ἐμὲ (*μ' ἄλλη, μ' ἄλλα, κάλλιο*;)». 'Αλλ ἐν τοῖς Κρητικοῖς Δράμασι κεῖται τοῦτο πολλάκις (πρβλ. σελ. 410) καὶ εἶναι ἢ μετασχηματισμὸς τοῦ ἀρχαίου *μᾶλλον* κατὰ τὸ ἀεὶ λεγόμενον *κάλλιο* ἢ συμφυρμὸς τοῦ 'Ιταλ. *meglio* καὶ Ἑλλ. κάλλιο.

Στ. 591 «*νὰ λέετε*» γρ. *νὰ λέτε*.

Στ. 593 «καὶ τὸ *κλαῖμα*» γρ. καὶ τὸ κλάημα κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν Γλωσσολογ. Μελετ. Α΄ σελ. 231.

Στ. 642-4 «καὶ ἄλλον» γρ. *καὶ ἄλλων*, διότι *βήχω τινὰ* δὲν δύναται, νομίζω, νὰ λεχθῇ, ἀλλὰ μόνον *βήχω τινός*.

Στ. 648 «*γνοῦν τῶν δακαματές*», ἐπειδή, καθ' ὅσον γινώσκω, τὸ ὄνομα *δακαματὲς* μόνον μετὰ τοῦ *δίδω* ἢ *κάμνω* δύναται νὰ συναφθῇ, οὐχὶ δὲ μετὰ τοῦ *γινώσκω*, γρ. *δίδουν των* (ἢ *κάμνουν των*) *δακαματές*, οὕτω δὲ καὶ ὁ νοῦς καὶ τὸ μέτρον διορθοῦται. Ὡς πρὸς τὸ *δακαματὲς* παρατηρῶ ὅτι τοῦτό τε καὶ τὸ *τζιμπιματὲς* στ. 649 καὶ τὸ *κοπρὲς* 248 φαίνονται σημεῖα τῆς ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ λαλουμένης διαλέκτου. Θὰ ἠδύνατο ἄρα τις νὰ εἰκάσῃ ὅτι τὸ ποίημα συνετάχθη ἐν Χανίοις ἢ Ῥεθύμνῃ, ἂν μὴ ἄλλα τινὰ τεκμήρια ἐφαίνοντο ἀντιβαίνοντα, οἷον *νὰ φά' ἄνθρωπον* 260 (ἰδὲ Ἀθηνᾶς Τόμ. ΙΗ΄ σελ. 62-4), *ἐξήβαλαν* 410, *ἐσέμπην* 375, *ἐνέγκασεν* 208 316, *ἤφερεν* 192, *ἤσπαζεν* 102 (*), *ζούλεϳα* ἀντὶ ζηλεία (Κρητ. *ζηλεϳά*) 1126, *ζουλϳάριν* 697, 995, *ἰστίαν* 283, 447, 855, *τήν σε ἔποισε* 166, *δός με τον* 411 *ποῦ με τό 'πασιν ἐμένα* 529, *πέ με το καὶ ἐμένα* 586, *ἐπῆρέ σε τὴν δύναμιν* 167 κττ., ἅτινα πάντα οὐδέποτε λέγονται ἐν Κρήτῃ. Οὐδὲν ἄρα ἐκ τῶν τοιούτων γλωσσικῶν τεκμηρίων δυνάμεθα ἀληθῶς νὰ συναγάγωμεν συμπέρασμα περὶ τῆς χώρας ἐν ᾗ συνετάχθη τὸ ποίημα. Φαίνεται ὅτι ὁ ἀλλόφυλος ποιητὴς εἶχε περιέλθει πολλὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ γράφων ἀνεμείγνυεν ἄνευ τινὸς λόγου τὰ διαλεκτικὰ στοιχεῖα αὐτῶν.

Στ. 707-713 «*εἰ μὴ μόνον ἂν ἐστεκέτο* | *πάντα νὰ μὴ κοιμζέτω* | *καὶ νὰ τὴν ἀγκαλϳαζέτω* | *μετὰ κείνην νὰ σφαλϳέτω*», διατί ἡ λήγουσα τοῦ μὲν πρώτου τούτων ἐγράφη διὰ τοῦ *ο*, τῶν δὲ ἄλλων διὰ τοῦ *η*, οὐδεὶς δύναται νὰ νοήσῃ, ἀφοῦ πάντες οἱ τύποι οὗτοι εἶναι ὁμοίως παρατατικοί.

Στ. 718 «*δὲν ἠπορῶ διὰ νὰ τουρήσω*», ὅσα ὁ ἐκδότης ἐν σελ. 423 λέγει περὶ τούτου, δὲν διαφωτίζουσιν ἡμᾶς· τὸ πᾶν δὲ ἔσται σαφές, ἂν ἀντὶ **τουρήσω** γράψωμεν *ντουρήσω* (ὅτι τὸ ἔρρινον ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ παραλείπεται πολλάκις πρὸ τῶν ψιλῶν καὶ μέσων, εἴδομεν ἀνωτέρω σελ. 69). Τὸ *ντουρῶ* δὲ ἐκ τοῦ Λατ. durare καταγόμενον, εἶναι παρ' ἡμῖν ἐν πολλῇ χρήσει, οἷον *αὐτὸ τὸ παννὶ δὲν θὰ ντουρήσῃ* ἢ

(*) Ὁ ἐκδότης συνάπτει τούτοις τοῖς ἀπὸ *ἠ*- ἀρχομένοις καὶ τὸ *ἤλεγεν* ἀλλὰ τὸ *ἤλεγα*, σχηματισθὲν κατὰ τὸ *εἶπα*, λέγεται καὶ ἐν τῇ Δυτικῇ Κρήτῃ ἔνθα ἡ αὔξησις *ἠ*- εἶναι ἄλλως ἄγνωστος· ἀνάγκη ἄρα νὰ διαστέλληται τὸ *ἤλεγα* τοῦ *ἤφερα, ἤφαγα ἤσπαζα* κλπ. πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. σελ. 33.

δὲν ντουρίζει πολὺν καιρόν, ἐσάπησεν, δὲν ἐντούρησεν αὐτὸ τὸ ξύλο, πρβλ. καὶ *ὀλιγόντουρος* = ὠκύμορος καὶ *ντουρούτσικος*. Γνωστότερον εἶναι τὸ *φτουρῶ* ἐκ τοῦ ob-durare.

Στ. 751-2 *προβάτο, κτημάτο*, γρ. *προβάτι(ον), κτημάτι(ον)*. Ἐν τῷ χειρογράφῳ κεῖται συντετμημένως *προβατ*, = *κτηματ*, (πρβλ. στ. 749 *κρεβατ* = κρεβάτι), οὕτω δ' ἀπαλλασσόμεθα τοῦ ἀπιθάνου σχηματισμοῦ τὸ *χτήματο*, ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ καὶ νῦν ἔτι λέγεται ἀείποτε τὸ *χτῆμα*.

Στ. 755-8 «*λέει το ὅτι 'δικᾷ τη, ἀμμὴ ἐκείνη λέει πάντα: βάρει μόνον, ἂν ἐπλάντα*». Ὁ ἐκδότης ἐκλαμβάνει τὸ τοῦ χειρογράφου *δικάτη* ὡς (*ἀ*)*δικᾷ τη*(*ν*) καὶ ἑρμηνεύει (σελ. 423) «*ὅτι τὴν ἀδικεῖ*». Ἀλλ' ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου εἶναι ὅλως ἄλλη, καὶ τὸ ῥῆμα οὐχὶ *ἀδικᾷ* ἀλλὰ *δ*(*ι*)*οικεῖ*, τ. ἔ. ὁ μὲν νομίζει ὅτι εἶναι πλέον ἀρκετὸν εἰς αὐτὴν (*δικᾷ την*), αὕτη δ' ὅμως ἀπαιτεῖ πάλιν καὶ πάλιν «ἀμμὴ ἐκείνη λέει πάντα: βάρει» (τὸ γνωστὸν τοῖς φιλολογοῦσι ter Inachiam potes). Τὸ ῥῆμα *δ*(*ι*)*οικῶ — δοικῶ* ἢ *δικῶ* σημαίνει καὶ σήμερον ἔτι ἀρκεῖ· πρβλ. Μεσαιων. Ἑλλην. Α΄ σελ. 158.

Στ. 799 «*τότες ἀπομένει γδούρια*»· ὁ ἐκδότης γράφει σελ. 424 ὅτι καθ' ἃ φαίνεται, ἡ λέξις αὕτη εὐχρηστεῖ σήμερον μόνον ἐν συνθέσει· ἀλλ' ἤδη πρὸ ἐτῶν ἐν Περιοδικῷ τοῦ Kuhn Τόμ. ΛΔ΄ σελ. 142 (= Γλωσσολογ. Μελετ. Α΄ σελ. 233) παρετήρησα, ὅτι λέγεται συχνότατα ἐν Κρήτῃ *γδούρι, ἔγινες γδούρι, δὲν ἔμεινεν ἀπάνω του γδούρι*.

Στ. 838 «*οἱ κακὲς πασιδεμένες*», ὁ ἐκδ. εἰκάζει *κασιδεμένες*· ἐπειδὴ δ' ὅμως ῥῆμα *κασιδεύω* ἀγνοεῖται (τὸ ῥῆμα ὡς πάθους σημαντικὸν λήγει ὁμαλῶς -*εἰς ιάζω, κασιδιάζω*, πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. Τόμ. Α΄ σελ. 276-7), διὰ τοῦτο οὐδὲν κερδαίνομεν, τὸ ἄγνωστον δι' ἀγνώστου ἑρμηνεύοντες. Νομίζω ὅτι ἀρκεῖ νὰ γραφῇ *πάσι δεμένες* = πορεύονται δεδεμέναι.

Στ. 94. «*ἐκ τὸ σπίτι νὰ ἔξω μένῃς*» ἡ θέσις τοῦ *ἔξω* μεταξὺ τοῦ μορίου *νὰ* καὶ τοῦ ῥήματος *μένῃς* προσπίπτει ἡμῖν ὅλως ἀνελλήνιστος, τούτου ἕνεκα γρ. *νὰ* (*ἐ*)*ξωμένῃς*, ἤτοι σύνθετον ῥῆμα (*ἐ*)*ξωμένω*, ὅπως καὶ (*ἐ*)*ξωδίδω*, (*ἐ*)*ξωφεύγω* κλπ. λέγονται (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. σελ. 478) (*).

(*) Εὑρίσκονται ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ποιήματι δύο χωρία, ἐν οἷς ἡ θέσις

Στ. 976 «*δίκαια κάμνουν τὰ δικά τους*» γρ. *δίκαια κάμνουν τἄδικά τους* = *τὰ ἄδικά τους*, ὅτε τὸ πᾶν σαφές.

Στ. 1030 «*καὶ νὰ σέ ᾽χε πάρῃ ἀγέρας*», μετὰ δύο δὲ στίχους «*νὰ σέ ᾽χε χάσει, νὰ σέ ᾽χε θάψῃ*» πρβλ. *καὶ εἶχεν θλίψει* 222, *θέλει ἔβγει* 20, *θέλει καταστήσει* 953, ἐν δὲ τῷ μνημονευθέντι χειρογράφῳ Διγενῆ 106 *θέλει με πάρῃ*. Ὅτι δ' ὅμως ἡ διττὴ αὕτη γραφὴ τῶν ῥηματικῶν τούτων τύπων διὰ τοῦ *η* καὶ *ει* εἶναι πλημμελὴς καὶ ὅτι μόνον διὰ τοῦ *ει* γράφονται ταῦτα κατὰ τὴν ἱστορικήν, γνησίαν, ὀρθογραφίαν (πλὴν τῶν εἰς *-ῆναι* τὸ πάλαι ληγόντων, *θέλει ἐντραπῆ*, *θέλει ἐβγῆ*, *θέλει καταστῆ* κλπ.), περὶ τούτου οὐδεμία ἀμφιβολία ὑπολείπεται σήμερον (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. Τόμ. Α΄ σελ. 585 κἑξ.).

Στ. 991 «*τότε κείνη πάντα οὐρλιάζει*», ἐν σελ. 426 συνάπτει τοῦτο ὁ ἐκδότης πρὸς τὸ νέον Ἑλλ. *οὐρλιάζει*. Ἀλλὰ τὸ ῥῆμα *ὠρύομαι*, ἐν τῇ μτγν. γλώσσῃ τραπὲν εἰς *ὠρυάομαι* (κατὰ τὸ *βρυχάομαι*) κεῖται καὶ παρὰ Πικατώρῳ 372 καὶ λέγεται ἔτι καὶ σήμερον ἐν Ἠπείρῳ (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. Α΄ 276)· τοῦτο ἄρα κεῖται καὶ ἐν τῷ πρὸ ἡμῶν χωρίῳ, οὐχὶ τὸ *οὐρλιάζω*.

Στ. 1056 «*ὅπου μυρίζει ὡσὰν ὁ μύλος*» ὁ μύλος δὲν ἐκπέμπει ὀσμήν τινα λόγου ἀξίαν, ὥστε νὰ ληφθῇ ἐκ τούτου εἰκών τις καὶ σχηματισθῇ παροιμιώδης φράσις, ἀλλὰ γυρίζει, περιστρέφεται, καὶ ἐκ τοῦ σπουδαίου τούτου χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ λαμβάνεται ἀληθῶς εἰκών, διὰ τοῦτο γρ. *γυρίζει ὡσὰν ὁ μύλος*.

Στ. 1071-4 «*καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἦτον ἕνα* | , *τώρα κάμνει ἕξη ἀντὶ ἕνα* | *καὶ ἂν οὐκ εἶχεν*. . .» ὅπως ἐκ τῆς δευτέρας προτάσεως δείκνυται, καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς πρώτης γρ. *καὶ ἂν εἰς τὸ πρῶτον* ἀντὶ *καὶ εἰς τὸ πρῶτον*.

Στ. 1011 «*λωλοκάνα*» τοῦτο δὲν δύναται εὐλόγως νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τοῦ *στραβοκάννα, στραβοκάννης, καννὶ* ἀπὸ τοῦ *canna*=*κνήμη*· καὶ δὴ *λωλοκάννα* ἡ ῥαιβὴ καὶ ἐκ τούτου κακὸν βάδισμα, ὡς λωλή· ἔχουσα.

τοῦ *νὰ προσπίπτει* ἡμῖν ὁμοίως ξενότροπος, ἤτοι στ. 376 «*οὕτως καὶ οἱ ἄλλες νὰ καγοῦν, νὰ μὴ κάμμιὰ ἀπομείνῃ*», ὅπερ δύναται δι' ἁπλῆς μεταθέσεως «*κάμμιὰ νὰ μὴ ἀπομείνῃ*» νὰ διορθωθῇ. Καὶ 962 «*ὡσὰν νὰ μηδὲν ἤμουν παιδί σας*», ὅπερ ὅλως ἄμετρον, γρ. «*ὡς νὰ μὴν ἤμουν παιδί σας*», ὅτε τὰ πάντα ἔχουσι καλῶς.

Στ. 1101 «*ἐρωτάρες*», τοῦτο λέγει ὁ ἐκδότης ὅτι εἶναι ἄγνωστον εἰς αὐτόν· ἀλλὰ παρ' Ἐρωτοκρίτῳ κεῖται πλειστάκις, πρβλ. καὶ Γιάνναρην, Περὶ Ἐρωτοκρίτου σελ. 93.

Στ. 1148-9 «*ὅπου ὁ ἄτυχος δὲν φτάνει· εἰς τὴν ἡγῆν νὰ ὀκτωμερίσῃ*» ἡ ἄνω τελεία μετὰ τὸ *φτάνει* οὐδένα ἔχει λόγον, ἀφοῦ τὸ ἑξῆς εἶναι τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ.

Στ. 1189 καὶ *πιδέξι τοὺς σκοτώναν*, γρ. καὶ *πιδέξια*, διότι *πιδέξι* δὲν σημαίνει τίποτε.

Ταῦτα καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ἃ παραλείπω νῦν, συνέλεξα διελθὼν τὸ ποιημάτιον τοῦτο· οὐδένα δὲ πρέπει νὰ ξενίσῃ ἡ ὕπαρξις αὐτῶν. Διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι παρῆλθον ἤδη εὐτυχῶς οἱ χρόνοι, καθ' οὓς τὰ μεσαιωνικὰ κείμενα ἐξεδίδοντο κρινόμενα μόνον κατὰ τὴν ἀρχαίαν γραμματικήν. Ἡ ἐπίδοσις ἣν ἔλαβον αἱ αὐτοτελεῖς σπουδαὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νέας γλώσσης κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας, αἱ πρόοδοι εἰς τὴν γνῶσιν τῶν μτγν. καὶ μεσαιωνικῶν χρόνων, ἡ ἀκριβὴς φιλολογικὴ μέθοδος ἐν τῇ κρίσει καὶ χρήσει τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων, ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα κατ' ἀνάγκην ἐπέδρασαν ἐπωφελῶς καὶ ἐπὶ τὴν κρίσιν, κατανόησιν καὶ χρῆσιν τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων. Πλὴν ἀλλ' ὅμως ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα ἀκόμη, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, νὰ παρασκευάζωμεν κριτικάς, τελείας ἐκδόσεις τῶν συγγραμμάτων τούτων. Μεγάλαι καὶ σχεδὸν ἀνυπέρβλητοι δυσκολίαι ἐπιπροσθοῦσιν ἔτι. Ἂς ἐνθυμηθῇ τις 1) ὅτι πάντες οἱ γράφοντες κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐμελέτων ἀείποτε ἀρχαῖα βιβλία, θρησκευτικὰ ἢ τῆς θύραθεν παιδείας, καὶ ὅτι γράφοντες εἶχον ἀεὶ πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐν τῇ μνήμῃ τὰ ἀρχαῖα πρότυπα καὶ δὴ παρελάμβανον ἐκεῖθεν πολλάκις ἀνεπαισθήτως καὶ ἀνεπιγνώστως λέξεις καὶ φράσεις (πρβλ. Μεσαιων. καὶ Ν. Ἑλλην. Τόμ. Α΄ σελ. 482 κἑξ.).

2) ὅτι ἀφοῦ ἡ σύγχρονος γλῶσσα καὶ αἱ σύγχρονοι διάλεκτοι ὑπ' οὐδενός ποτε τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν συγγραφέων πιστῶς ἐγράφησαν καὶ ἀφοῦ τὰ μεσαιωνικὰ ἡμῶν γλωσσικὰ μνημεῖα εἶναι καθόλου εἰπεῖν ὀλίγα καὶ κατὰ πολλὰ ἀνεπαρκῆ, δῆλον ὅτι ἡ ἐξέλιξις καὶ κατάστασις τῆς Ἑλλην. γλώσσης κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα μόνον ἁδρομερῶς δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶναι ἡμῖν γνωστή.

3) ὅτι τὰ τότε συντεταγμένα, ἰδίᾳ τὰ ἐν ἁπλουστέρᾳ γλώσσῃ, πε-

ριέχουσι πολλὰ στοιχεῖα τῆς τότε λαλουμένης ἢ καὶ διαλεκτικά, τοὐλάχιστον σήμερον μόνον ἔν τισι διαλέκτοις καὶ ἰδιώμασι ἀνευρισκόμενα· ἀλλ' ἀτυχῶς αἱ σημεριναὶ διάλεκτοι εἶναι ἡμῖν ἔτι λίαν ἀτελῶς γνωσταί. Δῆλον ἄρα ὅτι ἀναγκαίως θὰ ἀγνοῶμεν πολλὰ τῶν μεσαιωνικῶν βιβλίων ἡμῶν.

4) ὅτι τὰ χειρόγραφα τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων συγγραφέων δὲν ἀντεγράφοντο μὲν τοσοῦτον συνεχῶς, ὅσον λ. χ. τὰ τῶν ἀρχαίων, ἀλλ' ὅμως ἀείποτε μετ' ἐλάσσονος προσοχῆς, πλειστάκις δὲ καὶ μετεβάλλοντο, διωρθοῦντο κλπ. Πρόσθες ὅτι τὰ ἔργα τούτων παρήχθησαν ἐν μακρᾷ σειρᾷ ἐτῶν καὶ ἐν χώρᾳ πολιτικῶς ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος κατατετμημένῃ, καὶ δὴ ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν δὲν εἰργάζοντο κατά τινας ὁμοίας ἀρχάς· ὅτι προσέτι κατὰ τοὺς ἀτυχεῖς καὶ πολυταράχους ἐκείνους χρόνους ποικίλαι μεταναστεύσεις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ χώρας εἰς χώραν καὶ ἀναμείξεις μετ' ἀλλήλων καὶ μετ' ἄλλων ἐθνῶν ἐγένοντο, ἐντεῦθεν προέκυψαν ἀναγκαίως ἀνάμεικτοι διάλεκτοι καὶ ποικίλα ὕφη· ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος συγγραφέων τούτων εἶχον λίαν ἐλλιπῆ μόρφωσιν, διὸ καὶ ἐκφράζονται σφόδρα ἀδεξίως, ὅτι μάλιστα ἐπί τινας ἐπέδρασαν καὶ ξέναι γλῶσσαι ἢ γραμματεῖαι. Ἐάν τις πάντα ταῦτα λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν, θὰ νοήσῃ πρὸς ποίας καὶ πόσας, ἀληθῶς τεραστίας, δυσκολίας ἔχει νὰ παλαίσῃ ἡ ὀρθὴ κατανόησις καὶ ἐπιστημονικὴ ἔκδοσις τῶν πονημάτων τούτων. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀπαραίτητα οὐ μόνον πάντα ὅσα πρὸς ἔκδοσιν ἄλλων, λ. χ. ἀρχαίων συγγραφέων κρίνονται ἀναγκαῖα ἐφόδια, ἀλλὰ προσέτι καὶ ἄλλα οὐκ ὀλίγα καὶ οὐχὶ εὐκόλως προσγιγνόμενα, λέγω τὴν βαθεῖαν γνῶσιν πάσης τῆς προγενεστέρας δοκίμου, μεταγενεστέρας καὶ μεσαιωνικῆς, ἐκκλησιαστικῆς καὶ θύραθεν γραμματείας, ἐν ᾗ οὕτω διαρκῶς ἔζων καὶ ὑφ' ἧς πνευματικῶς ἐτρέφοντο, τὴν πλήρη γνῶσιν τοῦ πνευματικοῦ, τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ αὐτῶν βίου κττ., καὶ τὴν τελείαν κατὰ τὸ ἑνὸν ἐξακρίβωσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὁποία ἦν κατὰ πάντας τοὺς χρόνους, ἀρχαίους, μεταγενεστέρους, μεσαιωνικοὺς καὶ νεωτέρους Διότι μόνον ὅταν ταῦτα πάντα ἀληθῶς ὑπάρχωσιν, εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν ἑκάστοτε σαφῶς τὸ ἀρχαῖον ἀπὸ τοῦ νεωτέρου καὶ νὰ εἰσερχώμεθα ἀληθῶς εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν. Ἓν παράδειγμα θὰ δηλώσῃ σαφῶς ὃ λέγω· ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ ἐξ Ἱσπα-

νίας χειρογράφου τοῦ Διγενῆ ἀνεῦρεν ὁ κ. ἐκδότης (σελ. 337) καί τινα στίχον (155) ὃν ἐξέδωκεν ὡς ἀκολούθως:

«*καὶ μητέραν τὴν ἄχραντον οὐρανὸν ἀπειργάσω*».

Νοῦν εἰς τὸν στίχον τοῦτον δύναται μόνος ἐκεῖνος νὰ εἰσαγάγῃ ὅστις μνημονεύει τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν τροπαρίου «*Ἐπὶ σοὶ χαίρει, Κεχαριτωμένη, πᾶσα ἡ κτίσις*. . .», διότι ἐν τούτῳ λέγεται «*Τὴν γὰρ σὴν μήτραν θρόνον ἐποίησεν καὶ τὴν σὴν γαστέρα πλατυτέραν οὐρανῶν ἀπειργάσατο*». Ταῦτα ἄρα εἶχε κατὰ νοῦν ὁ στιχοπλόκος ἐκεῖνος καὶ ἐξ αὐτῶν συνέπηξε τὸν στίχον αὐτοῦ, ἔχοντα τότε νόημά τι, διέφθειρε δὲ ἔπειτα ἀντιγραφεύς.

ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΚΑ

Εἴπομεν ἀνωτ. σελ. 70 ὅτι ὅπου κατ' ἀναλογίαν μετεβλήθησαν τῶν λέξεων ἄλλα τινά, οἷον ἡ κλίσις, τὸ γένος κλπ. ἀλλ' οὐχὶ καὶ οἱ φθόγγοι, ἐκεῖ ὀφείλομεν νὰ ὀρθογραφῶμεν αὐτὰς συμφώνως πρὸς τὸ ἔτυμον αὐτῶν. Τὸ πρᾶγμα βεβαίως οὐδεμιᾶς κατ' ἀρχὴν ἀντιρρήσεως φαίνεται ἐπιδεκτικόν, ἀφοῦ πάντες ἡμεῖς τὰς λέξεις ὀρθογραφοῦμεν γενικῶς οὐχὶ κατὰ τὴν νέαν ἡμῶν προφοράν, ἀλλα κατὰ τὴν ἱστορικὴν ὀρθογραφίαν, ἤτοι κατὰ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐξεφώνουν καὶ ἔγραφον αὐτὰς οἱ ἀρχαῖοι. 'Αλλ' ἐν ταῖς λεπτομερείαις πολλὰ παρανομοῦνται δι' ἄγνοιαν τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐγένοντο πολλὰ τῶν νεωτέρων στοιχείων· πρβλ. τὰ ῥήματα εἰς *-ώνω*, ἅτινα ὑπὸ πολλῶν γράφονται ἔτι πλημμελῶς διὰ τοῦ *ο, -ονω*. 'Εν τῷ παρόντι ἐπιθυμῶ νὰ ἐξετάσω μίαν τῶν φαινομένων τούτων τάξιν, τοὺς ἀορίστους τινῶν ῥημάτων. Εἶναι δηλ. γνωστὸν ὅτι πολλὰ ῥήματα περισπώμενα τὸ πάλαι λήγουσι νῦν εἰς *-ζω* καὶ τἀνάπαλιν ἄλλα εἰς *-ζω* τὸ πάλαι λήγοντα περισπῶνται σήμερον. πρβλ. *ζωγραφῶ - ζωγραφίζω, κοπιῶ κοπιάζω, ψωριῶ -ψωριάζω* κτλ. καὶ *ἐξυπνίζω - ἐξυπνῶ, χαιρετίζω - χαιρετῶ, σκορπίζω - σκορπῶ* κλπ. (πρβλ. περὶ τούτων Μεσαιων. καὶ Νέων 'Ελλην. Α´ σελ. 273 κἑξ.) Τούτων τῶν ῥημάτων γράφεται ὑπὸ πολλῶν ὁ ἀόρ. καὶ μέλλων πλημμελῶς, ἤτοι τοῦτο μὲν *ἐζωγράφισα θὰ ζωγραφίσω*, ἀπὸ τοῦ *ζωγραφίζω*, τοῦτο δὲ *ἐξύπνησα, ἐχαιρέτησα θὰ ἐξυπνήσω, θὰ χαιρετήσω*, ἔτι *χαιρετήματα* (ἐν Κρήτῃ καὶ Πελοποννήσῳ ἀεὶ κατ' ἀρχαῖον τρόπον *χαιρετίσματα, χαιρετισμοὺς*) ἀπὸ τοῦ *ἐξυπνῶ χαιρετῶ*. 'Αλλ' εἶναι, νομίζω, πρόδηλον ὅτι, ἂν καὶ τὰ ἐνεστωτικὰ τούτων θέματα μετεβλήθησαν κατὰ τὰ εἰρημένα ἐν Μεσαιων. καὶ Ν. 'Ελλην. Τόμ. Α´ σελ. 273 κἑξ., οἱ ἀρχαῖοι ἀόριστοι τούτων οὐδεμίαν ὑπέστησαν μεταβολὴν (πλὴν τῆς προ-

φορᾶς τοῦ *η - ι*), καὶ δὴ ὅτι ἀναγκαίως ὀφείλει νὰ διατηρηθῇ ἡ ἀρχαία ὀρθογραφία, ἤτοι ***ἐχαιρέτισα*** ἀπὸ τοῦ ***χαιρετίζω***, ***ἐξύπνισα*** ἀπὸ τοῦ ***ἐξυπνίζω***, ***ἐσκόρπισα*** κλπ. καὶ ἀντιστρόφως ***ἐζωγράφησα*** ἀπὸ τοῦ ***ζωγραφῶ*** οὐχὶ ἀπὸ τοῦ νεωτέρου ***ζωγραφίζω***, ***ἀκόνησα*** ἀπὸ τοῦ ***ἀκονῶ*** οὐχὶ τοῦ νεωτέρου ***ἀκονίζω*** κλπ.

MISCELLANEA

GRAMMATIKA ET EPIGRAPHICA

I

ΟΥΙΟΣ

Cum anno superioris saeculi LXXXIV ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι (1884 σελ. 98 ἑ.) inscriptionem Oropicam ederem, qua consulum anni a. Chr. n. LXXIII de controversiis Oropiorum et publicanorum sententia continebatur, cum inter nomina eorum, qui consulibus in consilio adfuerant, illud quoque commemoraretur: Αὖλος Κασκέλλιος Αὔλου υἱὸς ΟΥΙΟΣ, hoc ΟΥΙΟΣ nihil esse nisi vocabulum υἱὸς una cum eius q. e. Αὔλου postremis litteris lapidarii socordia repetitum iudicavi, eandemque sententiam quicumque post me eundem lapidem ediderunt, amplexi sunt. Sed his paucis annis exortus est qui hanc rationem impugnaret. Eugenius Bormann, homo epigraphica doctrina eruditissimus, quippe qua probata non intellegeretur qui fieri potuisset, ut lapidarius in repetendis prioribus litteris illud Y semel poneret (ΟΥΙΟΣ) non bis (ΟΥΥΙΟΣ) (1). Quae obiectio mihi quidem facillime dissolvi videtur. Nam si ponimus aliud agentem

(1) Haec a Bormanno exponuntur in libro, qui inscribitur, *Festschrift für Otto Hirschfeld* p. 431.

librarium aliquot litteras iterum exarasse, quid mirum est eundem hominem eadem incuria, quod bis scribendum esset, semel posuisse? Quod si haec ratione certa fieri postules,

. . . nihilo plus agas
quam si des operam ut cum ratione insanias,

ut ait Terentius.

Quare mea quidem de his litterulis sententia nihil adhuc habere videtur, quod iure offendat. Videamus nunc ipse Bormannus quomodo eas intellegat. Qui nullam esse ait lapidarii socordiam, sed illud *Ουιος* pro eo q. e. ὁ υἱὸς accipiendum esse, qua appellatione Aulum Cascellium filium ab Aulo Cascellio patre etiamtunc vivo distingui putat, idque huius moris antiquissimum habet exemplum. Equidem in istum morem inquirens, non aliter id factum invenio, ut patris vel filii appellatione a cognomine quispiam distingueretur, quam si plures eodem scripto plane cognomines recenserentur, aut cuipiam iuris vel honoris aliquid tribueretur, qua in re diligentius definiendus erat is, de quo ageretur, ne inter cognomines controversiae existerent. Utriusque generis exempla subieci haec:

C. I. L. IX, 4288:

L. Pompullius L. f:
Qui(rina) filius
ex testamento
L. Pompulli L. f. Qui (rina).

XI, 4638. Callicles et Callicles filius.

ib. 4572:
C. Furius C. F. Clu. Tiro.
C. Furius C. F. Clu. Tiro f(ilius).

VI, 23992:
P. Petroni P. f. Collina p(atris)
P. Petroni P. f. Collina f(ili)

XI, 3254 *(in pontificum laterculo).*
. . . . . . P. Matrinius Sassula pater

C. Vergilius Spala pater.

At in Oropica tabula neque praeter eum Cascellium, quode agitur, alius cognominis commemoratur, nec huic ipsi iuris aut honoris quidquam tribuitur; nulla erat igitur causa cur eius nominibus quidquam adderetur, quo is a cognominibus distingueretur.

Praeterea, quae supra rettulimus exempla, in quibus quidem tribus significatur, in eis illud *pater* vel *filius* tribus significationem *sequitur,* non antecedit, isque ordo legitimus esse videtur. Etenim in lege Iulia municipali cives Romani apud eum, qui censum agat, post nomen, praenomen, patrem aut patronum, tribumque cognomen profiteri iubentur (1), idque cum in omnibus Romanorum publicis litteris (2) fieri solet, tum in hac Oropica tabula ubique servatur. Quod si cognomen tribum sequitur, non antecedit, quanto magis signum illud *pater* vel *filius* post tribum poni debet! Minime igitur veri simile est in consulari sententia scriptum fuisse *A. Cascellius A. f. filius Romilia* (A, Κασκέλλιος A. υἱὸς ὁ υἱὸς Ῥωμιλία) pro eo quod scribi debuit *A. Cascellius A. f. Romilia filius.*

Haec si recte disputata sunt, sequitur illud ΟΥΙΟΣ non ita aceipiendum esse, ut Bormann interpretatur. Qua interpretatione summota nulla alia de illis litteris probabilis sententia restat, nisi quam et nos pronuntiavimus et nobiscum qui eandem inscriptionem post nos doctissimi viri ediderunt.

---

(1) V. 145.

(2) Cf. Cic. Phil. IX, c. 7: Quas ob res ita censeo: cum *Ser. Sulpicius Q. f Lemonia Rufus.* ob r. p. in legatione mortem obierit. Et cum *Ser Sulpicius Q f. Lemonia Rufus* ita de re p. meritus sit . . . senatum censere . . . *Ser Sulpici Q. F. Lemonia Rufi* funeri eqs. et inscriptiones complurium ex Ciceronis Epistulis.

II

Ἕνεκεν particula omissa

Eiusdem inscriptionis v. 35 eqs. quae leguntur: εἴτι δόγμα συγκλήτου (1) . . αὐτοκράτωρ αὐτοκράτορές τε ἡμέτεροι καταλογῆς Θεῶν ἀθανάτων ἱερῶν τεμενῶν τε φυλακῆς καρπίζεσθαι ἔδωκαν, in his verbis quod desideratur ἕνεκεν errore omissum cum censuissem, hanc opinionem falsam esse redarguit titulus Nysaensis aliquot post Oropicum annis editus, in quo (v. 8 e. q. s.) est ὡμολόγησεν καταλογῆς τῆς Συγκλήτου καὶ δήμου Ῥωμαίων ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου δώσειν δωρεὰν e. q. s., ubi eadem incuria omissum esse ἕνεκεν verisimile non videtur. Quid igitur est? Ac Wilamowitzio quidem, cuius sententiam Dittenberger (Syll. Inscr. Graec. I² p. 524 n. 10) probat, genetivo q. e. καταλογῆς ablativum Latinum q. e. *reverentia* interpres Graecus vertisse videtur. Quod ne probemus, id vetat, quod ex eis quae et ego Ἐφημ. Ἀρχ. 1886 σ. 43 eqs (2). et P. Viereck in libro, qui inscribitur Sermo Graecus eqs. p. 73, disputavimus (3), apparet καταλογὴν Latinorum *honorem* esse, eius autem vocabuli ablativum pro eo q. e. *honoris causa* usurpari iure Dittenberger negavit.

(1) Id male pro δόγματι συγκλήτου positum luculenter mihi demonstrasse videor Ἐφ. Ἀρχ. 1886 σ 43 eqs.

(2) Hanc disputationem si legissent qui postea hunc titulum ediderund, non aequo animo tulissent illud, quod v 35 legitur *δόγμα συγκλήτου*.

(3) Quibus nunc addas quod in Goetzii Corpore glossariorum Latinorum. Vel. III p. 168, 53 *honos* τιμή, καταλογή vertitur. Nam quod ibidem II, 173, 33 *respectus* καταλογή redditur, non inde efficitur eis quoque locis, de quibus hic agitur, ablativum q e *respectu* a Graeco interprete eo q. e. καταλογῆς redditum esse Nam praeter ea, quae Ἐφημ. ἀρχ. l. c. dicta sunt, illud quoque vetat ne his locis **respectu** scriptum fuisse putemus, quod apud Livium XLII, 9 est *supplicationem* ... **honoris** *deorum primum causa, deinde sui aliquo tamen*

Quae cum ita sint, videndum ne etiam in Latino Oropicae inscriptionis archetypo illud *causa* omissum fuerit, eaque res non *errore* facta sit, sed *more* eodem, quo in genetivis gerundii q. v. causalis particula aliquoties desideratur. Velut C. I. L. VI, 4, n. 32 374, 59: *magister ad aram immolavit porcas piaculares duas* **luci coinquendi et operis faciundi** quibuscum *cf. v.* 41: *piaculum factum ob* (sic) *arborum* **caedendorum causa**. Eadem ratione deest *causa* ib. 32379, 31.

III

Graeculus.

Hoc vocabulum communis est omnium opinio deminutivam esse formam eius quod est *Graecus*, qua per contemptum Romani, quos ipsi cognovissent Graecos, tanquam nullius pretii homunciones notarint. Quod si ita est, mirum est primum, quod Plutarchus noster tritum illud Romanorum *Graeculus atque otiosus* Γραικὸς καὶ Σχολαστικὸς non Γραικύλος interpretatus est ([1]) Multo vero magis mirum, quod apud Ciceronem ([2]) Crassus Platonem significans haec ait: «Verbi enim controversia iam diu torquet *Graeculos* homines». An quis putat non dico Ciceronem, sed Crassum ipsum Platonem tanquam homunicionem contempsisse? ([3]) His accedit

respectu *decernerent*, quibus verbis *honor* et *respectus* ita inter sese opponuutur, ut eis locis, quibus καταλογή invenitur, Latinum *honos* multo aptius quam *respectus* esse videatur.

([1]) Κικ. 5: Καὶ τόν γε πρῶτον ἐν Ῥώμῃ χρόνον εὐλαβῶς διῆγε καὶ ταῖς ἀρχαῖς ὀκνηρῶς προσῄει καὶ παρημελεῖτο ταῦτα δὴ τὰ Ῥωμαίων τοῖς βαναυσοτάτοις πρόχειρα καὶ συνήθη ῥήματα *Γραικὸς καὶ Σχολαστικὸς* ἀκούων = Graeculus atque otiosus Cf. Cic. d. Orat. I, 102: Graeculo otioso et loquaci et fortasse docto atque erudito).

([2]) De Orat. I § 47.

([3]) Quid Crassus de Platone sentiat vides eiusdem operis l. II § 139 =

quod hoc vocabulum in communi sermone etiam tum usurpari solebat, cum nullus erat ne minuendi quidem, nedum contemnendi locus. Cuius quidem rei praeter ea, quae ex Plini N. H. Forcellinus in Lexico affert exempla, illud etiam ex C. I. L. VI, 8552 notavimus: *a veste regia et Graecula.*

Quae cum ita sint, illud *Graeculus* idem prorsus valere videtur, quod *Graecus*, sicuti *Poenulus* idem est quod *Poenus* et *sacrificulus* nihil ab eo q. e. *sacrificus* differt. Nec praeterea desunt vocabula in *ulus* exeuntia, a quibus omnis minuendi vis prorsus absit. Eiusmodi sunt *figulus*, *gerulus* et ipse Romanae gentis conditor *Romulus*. Huc addatur *Rutulus*, *baiulus* al. Videtur autem haec forma, qua de agitur, popularis Romae fuisse Graecorum appellatio, ut *Poenulus* Poenorum, eamque ob rem, cum Romani de Graecis contumeliose loquerentur, hac appellatione uti maluisse, ut nos quoque, cum alicuius gentis duplex est apud nos appellatio, plebei altera, altera elegantioribus obvia, hac in extollenda, illa in deprimenda ea gente uti solemus, unde tamen non efficitur ab origine alteram earum appellationum laudandi, alteram vituperandi vim habuisse.

IV

De nominum quorundam propriorum Graecae linguae declinatione Latina populari

e-enis = η

Nomina propria Graeca feminini generis in η exeuntia apud Latinos in popularibus titulis imperatoriae praesertim

---

«Quis» exclamat ille, «Dionem Syracosium doctrinis omnibus expolivit? Non Plato? atque eum idem ille *non linguae solum, verum eliam animi ac virtutis magister* ad liberandam patriam impulit, instruxit, armavit». Suntne haec homunculi officia an magni viri κατορθώματα?

aetatis genetivum in *enis* finiunt dativumque in *eni*. Eius rei operae pretium videtur aliquot exempla afferre haec:

C. I. L. V,		7697	Afroditeni
ib.		288	Onesimeni
ib.		1257	Trophimeni
ib.		1394	Tychenis
VI,	9057	9130	Procopeni
ib.	9386	9616	Niceni
ib.		9641	Augeni
ib.		10676	Callitycheni
ib.		11192	Entropeni
ib.		10468	Romeni (ῥώμῃ)
ib.		11234	Agatheni
ib.		12926	Exsoceni (ἐξοχῇ)
ib.		12953	Chresimeni
ib.		13797	Threpteni
ib.		27621	Sopheni
ib.		28321	Nomiceni
ib.		29414	Apateni
ib. (h. IV)		33981	Atticeni
ib. (h. IV)		34260	Gamiceni
ib.		34238	Fileteni et Filetenis
ib.		34327	Lydeni
ib.		35046	Nympheni
IX.		738	Parthenopeni
ib.		1275	Laudiceni
ib.		2029	Calybeni
ib.		25544	SIgenis
ib.		3122	Scopeni
ib.		3769	Sigeni
ib.		4528	Eclogeni
ib.		4653	Megisteni
XIII	(I. I.)	1638	Zosimeni

XIII (I, I.) 2229 Rhodopenis
XV (2) 7176 Theodoteni

Quin etian nominativi eorundem nominum nonnunquam *n* littera finiuntur. Veluti C. I. L. XIII (1, 1) 2105 legitur Vibia *Trophimen.*

Ablativi etian eadem analogia formati exemplum invenitur C I. L. VI, 9429. *Tychene.*

Sunt haec mira. Multo illud magis. Nam Latina quoque nomina, ea praesertim, quae in - *ana* (Gr. - ανή) exeunt, pro Graecis habita eodem, quo illa vere Graeca, modo declinantur. Huius qnoque generis aliquot exempla afferamus.

C. I. L. V, 630: Severianeni
VI, 10845: Postimeni
VI, (4) 34047 (=11796): Iustiniane
IX, 1853 Iunianeni
XIII (1,1) 1924 Iulia Iuliane
XIII (1,1) 2049 Iulia Barbiane
XIII, (1,1) 2125. 2181. Heliane (= Aeliane)

His positis apparet quomodo legendus sit is titulus, qui est C. I. L. III Suppl. poster. 14819 [1]

Aurel. Alexander 7 leg. VII Alaud. et Iulia Onesime coniux eius AVRELIANENI alumnae suæ bene merenti posuerunt.

Nempe *Aurelianeni*=*Aurelianae* (dat.) non *Aureliae Neni* quae Cagnati est opinio (Rev. Arehéol. 1902 (XC) p. 144.

Item quod C. I. L. 8844 editur.

L. Vibius Trophimus
Vibiae N. I. G. H. I. f. c. etc. legendum....NICENI i· e. *Niceni.*

V

De imperativo formae passivae quae vocatur

In recentioribus quibusdam artibus imperativus Latinae linguae passivus qui vocatur aut prorsus praeteritur aut pro inusitato habetur. Quae opinio quibus firmetur argumentis nescio; illud scio pauca quidem sed satis idonea huius imperativi ex omni Latinitate afferri posse exempla.

Atque, ut ab antiquissimo Romanorum rege Numa principium fiat; in legibus eius, quae feruntur, haec sunt (Fest. v. *Occisum*): Si hominem fulmen Iovis oceisit, ne supra *tollitor*.

Tum lege Acilia v. 77 est: *inque eam tribum* **censento**, *militiaeque eis vocatio esto etc.*, ubi ex toto verborum contextu efficitur illud **censento** passiva vi pro eo q. e. *censentor* positum esse.

L. Quinctia (apnd Frontin. de aquis c. 129) ad fin: *eius hac lege nihilum* **rogator**.

Vergilius Aeneid. VIII, 40: neu belli *terrere* minis.

ib. XII, 800: desine iam tandem precibusque *inflectere* nostris

Ovidius Fast. III, 289: Ne nimium *terrere*.

ib. VI, 761: deus est, *placare* parenti.

Met. III, 433: quod amas, *avertere*, perdes.

ib. IV, 762: pone, precor, fastus et amanti *iungere*, Nymphe.

Stat. Silv. II, 1, 14: *Satiare* malis aegrumque dolorem libertate doma.

His adde Ciceronianum illud *appellamino* Legg. II, 8.

Regio imperio duo sunto, iique. . . praetores, consules iudices *appellamino*;

quod ut Cicero finxerit, tamen ficturus fuisse non videtur, si passivi imperativi usus a Latino sermone alienus esset.

VI

Spicilegium Epigraphicum

---

§ 1.

C· I. L. III Supp. n. 14203[8] + 14203[9]

α	β
videris — ssco	οκεις ημειν το δογμα
ignora — i si cum	ης συγκλητου αγνο
peritis — IVBeri	ν ος εαν μετ εμπει
scies — nesse	ων σὺναντιβαλης (sic)
invito — pitem	ιση (sic) μη ειναι επαναγ
suscip	κες συγκλητικω (sic) κ.τ.ἑ.

Ad Latini exempli v. 2 editor haec adnotat: «*qui*, etsi interpres Graecus tuetur, vix ferri potest; requiritur *quod*».

Ad Graeci exempli: v. 3. idem adnotat: «potest ita legi: ὃ σε ἂν idque praeferrem nisi obstaret tam (v. 5) ιση. . . . quam Latini exempli v. 3. *(qu)i;* nihilominus oratio impedita est.».

Nihil in hac oratione impediti video; modo meminerimus *conferre cum aliquo*, cui respondet Graecum *συναντιβάλλειν*, idem valere quod *colloqui*; quo posito cum nullus iam accusativus obiecti q. v. desideretur, nihil obstat quominus in Latinis *(qu)i si*, in Graecis *ὃς ἐὰν* legamus.

§ 2.

C. I. L. III Supp. 14206[4].

Ex auctoritate
imp. Nervae Traia
ni Caesaris Aug.
Ger. fines dere-

cti inter col. Phi-
lippensem et
Claudianum Ar-
temidorum
S. P. C.

Editor « litterae hae tres quid significent quaeritur »
An « S(ervum) P(ublicum) C(oloniae)?

Cf. C.I.L. VI, 4,33227: «Menander Caecilianus P. Augur. et « Gratia Euporia fecerunt sibi et libertis etc;» ubi editor illa « *P. augur* » recte legit *Publicus augurum.* Quo in titulo Menander servus publicus augurum *Caecilianus* appellatur a priore domino, quo modo in hoc *Artemidorus* a superiore domino Claudianus appellatur.

§ 3.

C. I. L. III Supp. 14873[2] («litteris malis»)
Olepiae Gaudentie
incomparabili EICVRE
M. II dierum VIII
. . . .
parentes posuerunt

Pro illo EICVRE editor legit *et carae.* Equidem legendum puto *figurae,* quod vocabulum saepius *umbram* significat. V. Forcell. s. v.

§ 4.

C. I. L. VI, 16948:
D. M.
Domitius Iuni-
or Erotulo S. P. Ben-

emerenti Erotuls
filius fecit *e. q. s.*

Editor legit *Erotulo S(ervo) p(osuit)* adnotatque: . . . . «Titulum omnino male conceptum non satis restitues»

Mihi vero sic restituendus legendusque titulus videtur:

D. M.
Q. Domitius Iuni-
or Erotulos———P(atri) ben-
emerenti Erotul(o)s
filius fecit;

ut Q. *Domitius Iunior Erotulos* nomen sit sepulti.

§ 5.

C. I. L. VI, 25598:

. . . .
in Fronte ped. X
usque ad AECLA
ped. XXX

Editor: «3 quid significet nescio, nisi est nomen vicini».

Num est AEdiC LAm (=aediculam)? Cf. 25677: « . . . . et in solo ante *aedic.* ped. IVS eqs.» et ib. (4) 35199: in Front. p. XS in agro P. XVI et post *aedicula* Octavi Felicis lat. P. IIIS. long - P. XIIIS.

§ 6.

C. I. L. VI (4,) 31992

Epigrammatis mutilus versus sic explendus est:

Et qui maiorum velarit nomine (*nomen*)

§ 7.

C. I. L. VI (4), 35911 α.

D. M.

N(er)usiae Quintae

. . . .

. . . .

C. Fabricius Serpicamus
F. I. et sibi

Editor: «F. i. vix recte scriptum. Expectes *fecit*»

Sed cum in titulo Thessalonicensi nuper a me ἐν τῇ Ἀθηνᾷ (1906 pag. 21) tractato legatur «*iussit* eis memoriam *fieri*» quid impedit quin hic quoque legamus *Fieri iussit?*

§ 8.

C. I. L. XI, 866.

. . . .

N. L. M. F. et tu

Quid sibi velint haec verba editor dubitat. Ne mihi quidem res certa est· Sed tamen, si haec conferas:

VI (4) 34635 α Fossor vide ne fodias. Deus magnu oculu habet; **et tu** filios habes;

ib 35887: rogo te, hospes, *noli* ossa mea violare; possis, si non ipsa verba, at sententiam tamen elicere hanc;

Noli laedere mortuum, fossor, et tu.

ubi illud *et tu* aut breviter dictum est pro eo q. e. *et tu mortuus eris,* aut responsio est ad id qnod viator dixisse ponitur: *have anima candida.*

§ 9.

C. I. L. XIII 2003

Nec(otiatoris) Laudecenari

Pro eo q. e. *Laudecenari* Zangemeister *lodicari* rescribendum putabat, iniuria. Nam et Λαδικηνὰ δέρματα ex Diocletiani edicto nota sunt et *Dalmatica Laodicia* vestis genus est (C. I. L. XIII (1, 1) n. 3162). Quare *Laudecenarius negotiator* is est qui merces ex Laodiceae officinis importat.

§ 10

Avviterare

Mirum hoc verbum ex uno Concordiensi titulo (Notizie degli Scavi 1890 p. 340) in Thesauro linguae Lat. affertur. Legitur uutem illic:

hunc titulum si quis AVVITERARE voluerit, inferat fisco auri libras octo.

Quae verba si cum aliis titulorum clausulis contuleris, ubi monumentum *violari aperiri, affectari* (C, I. L. III s. 13663,10) vetatur, facile, quid Latini verbi huic monstro subsit, elicias. Legendum enim ADVLTERARE, quod etiam verbum de aperiendis sepulchris alienisque corporibus inferendis ponl solere idem Thesaurus docet.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 Ἰανουαρίου 1906.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΑΣΗΣ

ΕΙΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΝ ΤΟΝ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΝ

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ

Georgii Acropolitae Opera
recensuit
Augustus Heisenberg
Vol. prius Lipsiae MCMIII
Vol. II Cipsiae MCMIII

Πολλὴ βεβαίως παρ' ἡμῶν τῶν νέων 'Ελλήνων ὀφείλεται χάρις, ὥςπερ τοῖς ἄλλοις Εὐρωπαίοις ἐκδόταις μεσαιωνικῶν 'Ελλήνων συγγραφέων, οὕτω καὶ τῷ κ. Heisenberg ἐπὶ τῇ μετὰ πολλῆς φιλοτιμίας ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθείσῃ ἐκδόσει τῶν τε ἤδη προεκδεδομένων καὶ τῶν ἔτι ἀνεκδότων συγγραμμάτων Γεωργίου τοῦ 'Ακροπολίτου, ἑνὸς τῶν ἐπὶ παιδείᾳ ἐλλογιμωτάτων 'Ελλήνων, οἵτινες ἤκμασαν κατὰ τὸν 13ον π. Χ. αἰῶνα, πλείστου δὲ ἀξίου ἄλλως τε καὶ διὰ τὴν θαυμαστὴν παρρησίαν, ᾗ καὶ πρὸς αὐτοὺς τοὺς βασιλεῖς διετέλεσε χρώμενος, (Ι, 99 καὶ 130 ἑ.), καταδηλὸν οὕτω ποιῶν ὅτι ἡ περὶ τοὺς λόγους ἀσχολία τῶν Μεσαιωνικῶν ἡμῶν προγόνων, ἐφ' ᾗ ἔσκωπτον αὐτοὺς οἱ κατὰ τὴν Εὐρώπην βάρβαροι, πᾶν ἄλλο ἢ ἀνανδρίαν καὶ μικροψυχίαν ἐγέννα, αἱ δὲ ἐθνικαὶ ἡμῶν ἀτυχίαι εἰς πᾶν ἄλλο ἢ εἰς ταύτην ὀφείλονται. Πολλή, λέγομεν, ὀφείλεται τῷ ἐκδότῃ τοῦ 'Ακροπολίτου χάρις, τὴν δὲ χάριν ταύτην δὲν δύναταί τις κάλλιον νὰ ἀποτείσῃ ἢ ἐπιμελῶς ἐπεξερχόμενος τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδεδομένα καὶ τὰς ἐκ τῆς τοιαύτης μελέτης πηγαζούσας εἰς ὀρθοτέραν εἴτε ἀνάγνωσιν εἴτε ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου συμβολὰς προθύμως τοῖς τῶν τοιούτων μελετῶν ἐρα-

σταῖς, πάντων δὲ μάλιστα αὐτῷ τῷ ἐκδότῃ, τῷ πάντων ἁρμοδιωτάτῳ τούτων κριτῇ, παρεχόμενος.

Τοιούτῳ τινὶ ἔργῳ καὶ ἡμεῖς ἐπιχειροῦντες θέλομεν τηρήσῃ ἐν τῇ ὑποτεταγμένῃ ἀναγραφῇ τῶν ἡμετέρων παρατηρήσεων τὴν ἐν τῇ ἐκδόσει ὑπάρχουσαν εἴς τε τόμους καὶ εἰς σελίδας καὶ στίχους διαίρεσιν (¹).

Vol. I. pag. 7, 21: «ἅτε πλῆθος *πολὺ* ὄντες» Γρ. πολ**λοί**.

15, 18 πρέσβιν. Οὕτως ἀεὶ γράφεται ἐν τῇ ἐκδόσει ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ ***πρέσβυν***, ὅπερ πάντως ἔγραψεν ὁ Ἀκροπολίτης.

17, 21: «καὶ τὰ εἰκότα *τιμήσας* ἀπήγαγέ τε εἰς Νίκαιαν καὶ τῶν βασιλικῶν παρασήμων ***ἐκδύσας*** ἐν τῇ τοῦ Ὑακίνθου μονῇ διάγειν ἐκέλευσε.» Γρ. «*τὰ εἰκότ'* ***ἐπιτιμήσας***».

18, 9: «θυγατέρα**ν** οὖσαν». Γράφε μετὰ τοῦ Β. κώδικος ***θυγατέρα*** ἢ ***θυγατέρ'***.

23, 1 ἑ. «μὴ ἔχων τὸ ἐμποδών, ὡς τῶν Ἰταλῶν ***αὐτοῦ*** καταπορθηθέντων τὸ ἔσχατον, ἄλλου δὲ μὴ ὄντος τοῦ ἀνθισταμένου. Γρ. *αὐτῷ*.

39, 15: «τῶν ὑποπιπτόντων τῷ τοιούτῳ Σθλάβῳ ***χωρῶν***». Ἀπάλλαξον τὸν Ἀκροπολίτην τοῦ δεινοῦ σολοικισμοῦ ἀναγινώσκων ***χώρων***, ᾗ λέξει φιληδεῖ ὁ συγγραφεὺς οὗτος, οἷον 45, 11: εἰ δέκα τοσοῦτοι *χῶροι* τῷ βασιλεῖ ὑπῆρχον· 78, 19 χῶρος 126, 16 χῶρον 138, 25 χώροις κ. ἄ., καίτοι ἡ λέξις αὕτη δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ τῆς ἐκδόσεως πίνακι τῶν λέξεων.

39, 18 γρ. Γρατιανοῦς.

44, 23: «ὑπερεξεπλάγην τὸ τοῦ ἀνδρὸς ***μῆκος*** ἐν *πάσῃ διαπλάσει* τοὺς ἄλλους πολὺ ὑπερβάλλον κατά τε *μῆκος καὶ πλάτος*.

Ὁ ἐκδότης εὐλόγως ἄτοπον εὑρίσκων τὸ πρότερον ***μῆκος*** εἰκάζει γραπτέον ***μέγεθος***. Ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν ἁπλῶς ἐξαλειπτέον τὸ ***μῆκος*** τοῦτο καὶ ἀναγνωστέον «τὸ τοῦ ἀνδρὸς ἐν πάσῃ διαπλάσει τοὺς ἄλλους πολὺ ὑπερβάλλον κτἑ.».

55, 1 «καιρὸν ἐζήτουν ἐπιχειρήσασθαι καθ' ἡμῶν εὑρόντες τῷ

(¹) Αἱ παρατηρήσεις αὗται ἐγράφησαν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ὑπὸ Preger γενομένης (ἐν Berl. Phil. Wochenschrift) τοῦ προκειμένου βιβλίου κρίσεως.

τότε δυνάμενον, ὡς ᾤοντο, τὴν ἧτταν τούτοις ἀνακαλέσασθαι». Οὕτως ὁ ἐκδότης κατά τινας τῶν κωδίκων, Ἀλλὰ τίς ὁ νοῦς ἐν τῇ τοιαύτῃ γραφῇ; Σὺ δὲ σὺν τῷ U, ἑνὶ τῶν παλαιοτάτων καὶ ἀρίστων τοῦ Ἀκροπολίτου ἀντιγράφων, γράφε: «εὑρόντες *τὸ* τότε δυνάμενον... ἀνακαλέσασθαι». Τί δὲ ἦτο τὸ δυνάμενον ἀνακαλέσασθαι τὴν ἧτταν αὐτῶν δηλοῦσι τὰ ἑξῆς.

58, 22: «τὸ δὲ τῆς Λατινικῆς δυνάμεως ***περιὸν*** καὶ τὸ *ἀπειροπληθὲς* τῶν Σκυθῶν κ.τ.ἑ.».

Τὸ ***ἀπειροπληθὲς*** τῶν Σκυθῶν διδάσκει ἡμᾶς πῶς διορθωτέον τὸ ***περιὸν*** τῶν Λατίνων. Γραπτέον δηλ. «τὸ δὲ τῆς Λατινικῆς δυνάμεως ***περισσόν***.

79, 27 «ἄλλοι δὲ οἱ τοῦ σκέμματος κοινωνοὶ οὔπω δῆλοι, ὡς αὐτοὶ ***σφίσι*** τοῦ πράγματος σὺν τῷ πλήθει γεγόνασι, ἀλλ' ἔμεινα ἀκατάγνωστοι τοῖς πλείοσι. Γρ. «οὔπω δῆλοι, ὡς ***αὐτοῖς συνίσασι*** τοῦ πράγματος, τῷ πλήθει γεγόνασι».

87, 9 «καταλιμπάνοντες τοὺς πεζοὺς Γενουίτας *περὶ* τῷ ἄστει». Γρ. σὺν τῷ U «παρὰ τῷ ἄστει» = *ἐν τῷ ἄστει*. Καὶ ἡμεῖς σήμερον τοὺς Βυζαντιακοὺς ἡμῶν προγόνους μιμούμενοι λέγομεν «οἱ παρὰ τῷ Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ ὑπάλληλοι» ἀντὶ τοῦ «οἱ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ».

115, 7 Τὸ *δέξιος* τυπογραφικὸν ἴσως σφάλμα ἀντὶ τοῦ *δεξιός*, οἷα καὶ ἄλλα τινὰ ἐν τῇ ἐκδόσει.

121, 11 «ἄλλοι δέ, *οἷς* καὶ τὸ κρεῖττον διανοηθῆναι τῷ βασιλεῖ διακέκριται» Γρ. *οὕς*.

123, 10: «*ἐτέλει τὰ πρῶτα* ἐν τῇ τοῦ θέματος τούτου στρατιᾷ» ὀρθῶς ἔχει τὸ *τὰ πρῶτα=τὸ πρῶτον* (πρβλ. 18, 16), οὐδ' εἶναι ἀνάγκη σὺν τῷ ἐκδότῃ νὰ γράψωμεν «τὰ πρῶτα φέρων».

157, 15: Ναξειοῦ (Ἀξειοῦ U = Ἀξιοῦ) καὶ 158, 12: ἠρωτοῦντο (=ἠρωτῶντο) καὶ τὸ πολλαχοῦ πρωτοκλίτως κλινόμενον *Ἀχρίδα* εἰσὶ πάντως τῶν βιβλιογράφων σφάλματα.

159, 10: πρῶτα μὲν ἐν τῷ δεσποτικῷ τοῦτον ἀνήγαγον ἀξιώματι, καὶ ταινίαν δεσποτικὴν τὴν τούτου περιτιθέασι κεφαλήν· μικρόν ***τι*** πάνυ χρονικὸν παρῆλθε διάστημα καὶ ἑκὼν ἄκων εἰς τὴν βασίλειον ἀνήχθη περιωπήν.

Γρ. μικρόν *τε πάνυ.*

162, 22: «εὐχερῶς γὰρ οἱ πρέσβεις μετεπήδων ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, καὶ μηδὲν ἔχοντες, εἰ καί τι λάβοιεν, *ἀγαπᾶν* ὡς κερδήσαντες καί, ὦ βασιλεῦ, ἀντεῖπον *καὶ* δὸς ἡμῖν κ.τ.ἑ.»

Γρ. εἰ. . . λάβοιεν *ἠγάπων* ὡς κερδήσαντας καὶ. . . ἀντεῖπον *κἂν* δὸς ἡμῖν κ.τ.ἑ.

168, 10: γρ. *πρῖγκιψ.*

174, 14: καὶ τὰς τοιαύτας ὑποσχέσεις τῷ βασιλεῖ δέδωκε καὶ τὰς πρὸς *αὐτὸν* ἀντεδέξατο».

Γρ. «καὶ τὰς πρὸς αὐτ**οῦ** ἀντεδέξατο». Πρβλ. 140, 23: **τὴν** ἡγεμονίαν. . **πρὸς** τοῦ βασιλέως λαβών.

176, 7: «τῷ βασιλεῖ κατὰ νοῦν ἐπῄει θεοπρεπεστέραν. . . . τὴν εἰς τὴν Κωνσταντίνου ποιήσασθαι πάροδον· καὶ τὸν τρόπον ἐσκέψατο ὅπως ἂν γένοιτο *ὃ δὴ* διὰ λόγων εὐχαριστηρίων πρὸς τὸν Θεὸν καὶ φωνῶν εὐκτηρίων. . . . . . Ἐπεὶ δὲ ἐζήτει τὸν τὰς *εὐχὰς συγγράψασθαι* μέλλοντα κ.τ.ἑ.»

Γρ. ὅπως ἂν γένοιτο **δή**. Ὁ ἐκδότης εἰκάζει **ᾠδὴ** ἀντὶ τοῦ *ὃ δή*. Ἀλλὰ τὰ συμφραζόμενα, μάλιστα δὲ τὸ πολλάκις ἀπαντῶν **εὐχὰς συγγράφειν ἢ συγγράφεσθαι** δηλοῖ ὅτι δὲν πρόκειται περὶ *ᾠδῆς* (πρβλ. 187, 11 κ.ἑ).

Vol. II, 12, 7: «ὁ κοσμικὸς *στύλος* σεσάλευται καὶ *κατήρρακται*».

Γρ. **στῦλος** καὶ **κατήρακται.**

12, 19: « (ὁ κλεινὸς καὶ λαμπρὸς ἀπέσβεσται ἥλιος), ὃν οὐ σελήνης *ὑποτρέχειν* σῶμα, **τὸ αὐτὸ μικρὸν** κολούειν ἠδύνατο, ἀλλοθρόων ἀναιδῶν κεναυχήματα, οὐδὲ νέφους ἀχλὺς ὑπεσκότιζεν, ἀντιμάχων δολερῶν διαβούλια».

Γρ. «ὃν οὐ σελήνης ὑποτρέχ**ον** σῶμα τὸ αὐτ**οῦ** ***μέτρον*** κολούειν ἠδύνατο κ.τ.ἑ. Πρβλ. 73, 22 κρείττων πολλῷ τῷ *μέτρῳ* τυγχάνουσα. Ὡςαύτως 92, 27. 108, 3. Ἡ γενικὴ **αὐτοῦ** ἐκ τοῦ ἄρθρου ἐξηρτημένη εὕρηται συχνότατα παρὰ τῷ Ἀκροπολίτῃ, οἷον 18, 3: καὶ πολέμιως ταῖς αὐτοῦ χερσὶν ἐτιτρώσκετο. Ὡςαύτως 37, 24. 62, 1. 70, 4. 80, 13. 17 κ. ἄ.

12, 26 *ἆρ' ἄγε*. . . ἀληθῶς. . . *περίεσμεν*. . .;

Γρ. *ἄράγε.*

13, 1 ἑ: ἤ ζῆν μὲν δοκοῦμεν, τῇ δ' ἀληθείᾳ τεθνήκαμεν; ἔστι γὰρ καὶ θάνατος ἐν ἀνθρώποις μήπω φαινόμενος ὄντως δὲ ὢν καὶ τοῖς, ἐξετάζουσι γινωσκόμενος· *αὐτομιᾷ* δὲ *μύθου* καὶ λίθον ἐξ ἀνθρώπων ποιεῖ καὶ δακρύειν τοῦτον οὐ *κατοκνεῖν* ἀποφαίνεσθαι· λιθοῖ μὲν γὰρ ὄντως ἀνθρώπου φύσιν πάθος . . καὶ ἀναίσθητον ἐν τοῖς ἄλλοις ἐργάζεται μόνου τοῦ ἄλγους ἐχόμενον καὶ διηνεκῶς δακρύειν βουλόμενον.

Τὸ ***αὐτομιᾷ*** πολλοὶ πολλαχῶς ἐπεχείρησαν νὰ ἰατρεύσωσι. Οὐδὲν δ' ὅμως τῶν προταθέντων ἰατρικῶν ἀποκαθιστᾷ τὸν ἐλλείποντα τῶν ἐννοιῶν εἱρμόν, ὅστις αὐτόθεν ἀναφαίνεται, ἐὰν ἀναγνῶμεν:

«. . . . ὄντως δὲ ὢν καὶ τοῖς ἐξετάζουσι γινωσκόμενος αὐ***τόν, οἷα*** *δὴ* ***μῦθος*** καὶ λίθον ἐξ ἀνθρώπου ποιεῖ καὶ δακρύειν τοῦτον οὐ ***κατοκνῶν*** ἀποφαίνεσθαι κ. τ. ἑ.»

Ὁ νοῦς: καθὼς (***οἷα δὴ***) ὁ μῦθος (ὁ τῆς Νιόβης) μεταβάλλει ἄνθρωπον εἰς λίθον τὰ μὲν ἄλλα ἀναίσθητον, ἀλλ' ὅμως δακρύοντα, οὕτω καὶ ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι οἵτινες φαίνεται μὲν ὅτι ζῶσι, διότι διηνεκῶς δακρύουσι, ἀκριβῶς δὲ ἐξεταζόμενοι γινώσκονται νεκροὶ ὄντες, διότι τὸ πάθος ἀπενέκρωσεν αὐτοὺς (=λιθοῖ μὲν γὰρ) κατὰ τὰ ἄλλα καὶ μόνον ζωῆς σημεῖον τὸ ἄλγος καὶ τὰ ἐκ τούτου πηγάζοντα δάκρυα κατέλιπεν ἐν αὐταῖς.

Τὸ ***αὐτονοιαδὴ*** παραναγνοὺς ὁ βιβλιογράφος ***αὐτομιαδὲ*** (*) διέφθειρε τὴν ὅλην τοῦ χωρίου διάνοιαν.

Περιττὸν δὲ εἰπεῖν ὅτι οἱ δύο τελευταῖοι ***καὶ*** ληπτέοι ἐπιδοτικοὶ (=etiam), οὐχὶ συμπλεκτικοὶ (et).

14, 4. Γρ. *παρειάς.*

16, 24: γρ. *πατρῴαν* ἀντὶ τοῦ *πρῴαν.*

18, 16: «τούτου καὶ τὸ τόξον *κεχάνωται*». Τὸ ἀνύπαρκτον *κεχάνωται* εἶναι εἰκασία τοῦ ἐκδότου ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι *κεχάννωται,* ὅπερ μεταβλητέον εἰς *κεχαύνωται.*

18, 33: τυραννεῖται καὶ ***ὑποτέταται***» οὕτως ὁ ἐκδότης ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι *ὑποτέτταται,* ὅπερ μεταβλητέον εἰς *ὑποτάττεται,* οὐχὶ εἰς

(*) Ὡσαύτως σελ. 187, 6 κεῖται *ἐπεὶ δὲ* ἀνθ' οὗ ὁ ἐκδότης ὀρθῶς εἰκάζει ***ἐπειδή.***

ὑποτέτακται, ὡς ὁ ἐκδότης εἰκάζει. Πρβλ. μικρὸν ἀνωτέρω (: 61.30): «καὶ οὗτος τοῖς ὑπὸ τοῦ βασιλέως *συντάττεται* (= συντέτακται)».

19, 29: «οὐδὲν ἐκ τούτων φημὶ τῶν *κοινῶν*, ἀλλ' *ἤδη ἕτερόν* τι». Ὅ,τι δὲν εἶναι τῶν κοινῶν, τοῦτο εἶναι *ἰδιαίτερόν* τι.

21, 20: «ἡ (= ἡ φρόνησις) πασῶν τῶν ἀρετῶν ὑπερτέθειται ἢ μᾶλλον κρεῖττον εἰπεῖν ἢ τὰς ἀρετὰς εἰδοποίησε καὶ ἀρετὰς εἶναι καὶ ὀνομάζεσθαι *πέπεικε*».

Γρ. *πεποίηκε*.

22, 32: γρ. «καὶ πράξεις ἀτακτοτέρας διέφερε».

23, 29: «οὐχ ὑετὸν μόνον, εἴπερ ἐβούλετο, καθείλκυσεν ἐκ νεφῶν, ἀλλὰ καὶ πέτραν διέρρηξε καὶ ὕδατα εὐθὺς διερρύησαν καὶ διὰ θαλάσσης ἔβη ὡς διὰ χέρσου στερρᾶς * * * τὰ Μωσαϊκὰ *πληρῶνται στρατεύματα*».

Πρὸ τοῦ «τὰ Μωσαϊκὰ κ. ἑ.» ὁ Heisenberg ἐδήλωσε χάσμα. Ἀλλ' ὁ λόγος ἔσται πλήρης, ἐὰν γραφῇ «τὰ Μωσαϊκὰ *πληρῶν τερατεύματα*, = τὰ Μωσαϊκὰ ἐπιτελῶν θαύματα. Πρβλ. 24, 22: «ἆρ' οὐκ ἔστι ταῦτα *θαύματος* ἄξια; ἆρ' οὐκ ἐγγὺς τῶν Μωσαϊκῶν ἐκείνων σημείων καὶ *τεράτων*;» καὶ 91, 30 «ἓν μόνον τῶν Μωσαϊκῶν ἐνηλλάξαντο». *Τερατεύματα* εἶπεν ἐνταῦθα ὁ Ἀκροπολίτης, ὡς ἀλλαχοῦ εἶπε *τεράστια* (97, 31 καὶ 98, 28 καὶ 103, 12) καὶ *τερατουργεῖν* 97,17 καὶ *τερατοποιίας* (Ι, 96, 13).

24, 24: «τὸ δὲ τῶν Ἰουδαίων *πενθήσει τις*, οὓς..... πρὸς τὴν χάριν θᾶσσον καὶ τὴν ἀλήθειαν μετηγάγετο κ.τ.ἑ.»

Τί ζητεῖ ἐνταῦθα τὸ *πενθήσει*; Ὁ Ἀκροπολίτης βεβαίως εἶπε *ποῦ θήσει τις*; Πρβλ. 94, 10: «ποῦ γὰρ θήσεις ἐκείνου μὲν τὴν θεολογίαν καὶ τὰ διδάγματα, τούτου δὲ τὰς θεαρέστους ἐνεργείας;»

25, 10: «ἆρ' οὖν, ὦ Ῥωμαίων πληθύς, πάντῃ καὶ ἐς ἀεὶ δακρύειν θέμις ἡμᾶς καὶ μηδένα χρόνον σχεῖν τοῦ πάθους ἀνακωχήν, μὴ λόγον χαρμονῆς ἐπιβαλεῖν τῇ ψυχῇ, μηδ' ἡδονῆς τινα δρόσον ἐν τῇ καρδίᾳ σταλάξασθαι, *ἣν* πάντων μὲν κόρος ἐστὶν, ὡς τῇ ποιήσει καὶ τῇ ἀληθείᾳ δοκεῖ, καὶ εἰ τῶν ἡδέων, πολλῷ γε κρεῖττον τῶν λυπηρῶν.

Η ὑπόθεσις *ἣν*....*ἐστὶ* οὐ μόνον σόλοικος εἶναι ἀλλ', ὅπερ σπουδαιότερον, οὐδένα ἐνταῦθα ἔχει πρὸς τὰ ἡγούμενα λογικὸν εἱρμόν. Ὁ εἱρμὸς οὗτος εὐθὺς ἀναφαίνεται, ἐὰν γράψωμεν «*ἧ* πάντων μὲν κόρος

ἐστὶν, ὡς ... *δοκεῖ*, καὶ εἰ τῶν ἡδέων, πολλῷ γε κρεῖττον τῶν λυπηρῶν;» Ὁ δὲ νοῦς: πρέπει αἰωνίως νὰ κλαίωμεν *ἢ* ὑπάρχει καὶ τοῦ λυπηροῦ κόρος, ὥσπερ καὶ τῶν ἄλλων πραγμάτων καὶ αὐτῶν τῶν ἡδέων;

25, 29: καὶ φάρμακον ὑμῖν ἐκκεράσαιμι (; ἐγκεράσαιμι;) οὐκ ἐς ἦμαρ *ἐνδεδυνημένον* παύειν τὰς θυμαλγίας..... ἀλλὰ καὶ *ἐς ἅπαντα χρόνον* κ.τ.ἑ.

Γρ. «οὐκ εἰς ἦμαρ *ἓν* δεδυνημένον».

26, 17: «*ὥστε μόνον* οὐ δέον πενθεῖν, ἀλλὰ καὶ χαίρειν χρεών».

Γρ. «ὥστ' *οὐ* μόνον οὐ δέον πενθεῖν κ.τ.ἑ.».

26, 21: «μὴ βιασθῆναι δὲ τὴν διάζευξιν τῆς ψυχῆς φυσικοῖς λόγοις ὑποχαλασθείσης τῆς ἁρμονίας *αὐτῶν*».

Ἕνεκα τοῦ *αὐτῶν* γραπτέον «τῆς ψυχῆς *καὶ τοῦ σώματος*».

29, 4: γρ. *περιφέροντα*.

87, 33 «ἄμφω ***ἠκολουθήκει*** τῷ εὐαγγελίῳ Χριστοῦ».

Γρ *ἠκολουθηκείτην*.

89, 31 «***ὡς*** Ἄβελ γίνονται».

Τὸν ***ὡς*** προσέθηκεν ἄνευ ἀνάγκης ὁ ἐκδότης οὐδαμῶς παρατηρήσας ὅτι ἔνθα μὲν κεῖται ὁ ***ὡς*** λείπει τὸ ***γίνονται***, ἔνθα δὲ λείπει τὸ ***γίνονται***, κεῖται ὁ ***ὡς***. Οἷον 89, 26: «ὡς Ἀδὰμ» 90, 1, «ὡς Ἐνὼχ» 90, 4 ὡς Νῶε, 90, 7 ὡς Ἀβραὰμ 90, 11 «ὡς Λὼτ» 90, 25 «ὡς Ἡσαΐας» 90, 30 «ὡς Σαμουὴλ», 90, 31 «ὡς Δαυΐδ» ἀλλὰ 91, 21 «γίνονται τῷ λόγῳ καὶ Ἰακὼβ» 91, 29: «πάντα γίνονται» 104, 26: «σπουδάσωμεν οὖν Πέτροι γενέσθαι» «104, 29: «γενοίμεθα Παῦλοι».

91, 29, 30 «οὐ γὰρ ὡς Μωϋσῆς, εἰς ἣν *ἐπείγοντο* οὐ πεφθάκασι.

Ὁ Ἀκροπολίτης σχηματίζει ἀλλαχοῦ ὀρθῶς ***ἠπείγοντο*** τὸν παρατατικὸν τοῦ ***ἐπείγομαι***. Διὸ ὕποπτον φαίνεταί μοι τὸ ***ἐπειγοντο***, νομίζω δὲ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔγραψεν ***ἐπήγοντο*** ἄλλως τε καὶ διότι περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος κεῖται ἀλλαχοῦ «***πρὸς τὴν ζωὴν ἐπανάγοντες*** (89, 17), ***ποδηγοῦσι*** (91, 9), ***εἰσῆξαν*** (92, 2), ***ἑτέρους συνεισάγουσι*** (79, 29) κ. ἄ.

83, 6: «ὅσοι τῶν ἀπ' αἰῶνος ***εὐηργετήκασι*** τῷ Θεῷ.

Γρ. ***εὐηρεστήκασι***: Πρβλ. 110, 26 «τῷ κατὰ φύσιν ***εὐηρεστήκασι***·

93, 24 Γρ. ἀπονΙψασθαι.

100, 6: ἔχουσι τι καὶ ἐν τοῖν τελοῖν τὸ διάφορον ***ἄλλος καὶ ἄλλως*** σχηματισθέντες ἐν τῇ σφαγῇ.

Ἐν τῷ κώδικι ὀρθῶς κεῖται ***ἄλλως καὶ ἄλλως***.

98, 28 (Πέτρος) ἀρνεῖται *τρίτον* Χριστόν.

Τὸ ***τρίτον*** τοῦτο ὁ ἐκδότης ἑρμηνεύων ter παραπέμπει εἰς τὰ τοῦ G. Schulze Graeca Latina. Ἀλλ' εἶναι, νομίζομεν, περιττὸν νὰ ζητήσῃ τὸ βιβλίον τοῦτο ὁ ἀναγνώστης, διότι ὁ Ἀκροπολίτης ἔγραψεν «***ἀρνεῖται τρὶς τὸν Χριστόν***, ὥςπερ καὶ 102, 18 εἶπεν «ἀρνήσῃ ***τρὶς τὸν Χριστόν***».

103, 16: τί ἔτι; ***θέλεις δέξασθαι*** καὶ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τοσοῦτον λαβεῖν τὸν μισθὸν οἷς τε ἀφῆκας τὰ ἑαυτοῦ... καὶ τῷ Χριστῷ ἠκολούθησας. Ἂν παρὰ Χριστοῦ ἐρωτηθῇς τίς ἐστιν .....ἀνενδοιάστως εἰπὲ «σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος».

Ὡς εἶναι ἐστιγμένον τὸ χωρίον οὐδεμία λογικὴ σχέσις ὑπάρχει τῶν ἀπὸ τοῦ «ἂν παρὰ Χριστοῦ ἐρωτηθῇς κ. τ. ἑ.» πρὸς τὰ ἡγούμενα. Σὺ δὲ θὲς μετὰ τὸ «ἠκολούθησας» ἐρωτηματικόν, οὗ γενομένου ἡ ὅλη περίοδος «ἐθέλεις δέξασθαι κ. τ. ἑ.» μεταβάλλεται εἰς ὑποθετικὴν *(θέλεις δέξασθαι;=εἰ θέλεις δέξασθαι)*, ἧς ὑποθέσεως ἀπόδοσις τὰ ἑπόμενα «ἂν παρὰ Χριστοῦ κ. τ. ε.» Οὕτως ὁ νοῦς τοῦ χωρίου ἔσται ὅδε: «εἰ θέλεις δέξασθαι τὰς κλεῖς, ποίησον ὅπερ καὶ ὁ Πέτρος ποιήσας ἔλαβεν αὐτάς, τ. ἔ. ἂν ἐρωτηθῇς, ὡς ἐκεῖνος, **παρὰ** Χριστοῦ τίς ἐστιν, ἀνενδοιάστως εἰπέ, ὡς ἐκεῖνος, σὺ εἶ ὁ Χριστὸς κ. τ. ἑ.». Ὁ ἐκδότης οὐδὲν τούτων νοήσας ἐκλαμβάνει τὸ *θέλεις δέξασθαι* μέλλοντα = *δέξῃ* e sermone vulgari (ὅρα σελ. 118, 16).

Πόσων σφαλμάτων καὶ αὐτὸς ὁ ἐκδότης καὶ ἄλλοι τινὲς Εὐρωπαῖοί τε καὶ Ἕλληνες λόγιοι θὰ ἦσαν ἀπηλλαγμένοι, εἰ ἠγνόουν τὸν sermonem vulgarem!!

103, 30 «συναναστρέψεις δὲ καὶ Νεστόριον».

Γρ. *συνανατρέψεις*.

104, 26: *δεδεσμένον*.

Γρ. *δεδεμένον*.

107, 15. 16: «τοῖς πρώτοις καὶ ἀμερέσι καὶ ἑαυτῶν *ἀνεκφΥτήτοις*».

Γρ. *ἀνεκφΟΙτήτους*.

109, 16 «οἱ ἴσοι παρὰ τῶν ἴσων ***μέτρων*** ἀπολαβέτωσαν».

Γρ. τὸ ***μέτρον*** τ. ἔ. *τὸ ἴσον* τὸ δίκαιον.

110, 13: «χαίρω γὰρ τοῖς ὑμετέροις ὀνόμασιν ἔχουσι· γὰρ εἰς ἀρετὴν καὶ παράκλησιν».

Γρ, «ἔχουσι γὰρ εἰς ἀρετὴν παράκλησιν» = «παρακαλοῦσιν εἰς ἀρετήν».

Ἀθήνησι 15 Φεβρουαρίου 1906.

Σ. ΒΑΣΗΣ

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ἐν τῇ Berliner Phil. Wochenschrift τοῦ 1904 σελ. 1544 ὁ Ih. Preger ἐρωτᾷ περὶ τοῦ ἐν σελ. 24, 20 τοῦ Β' τόμου κειμένου «καὶ κύνες δὲ ἐν καιρῷ τῶν κινουμένων καθυλακτοῦντες κατὰ τῆς τοῦ δεσπότου κληρονομίας» τί σημαίνει «ἐν καιρῷ τῶν κινουμένων». Οὐδὲν βεβαίως, ἀλλ' ἡ σύνταξις τοῦ χωρίου ἔχει ὧδε· «καὶ κύνες δὲ ἐν καιρῷ (εἰσι) καθυλακτοῦντες τῶν κινουμένων κατὰ τῆς τοῦ δεσπότου κληρονομίας». Τὸ δὲ «λύκοι ὄντες τὸ πρὶν» (24, 18) ἔχει καλῶς ἀντιτιθέμενον τῷ «εἰσὶ Χριστοῦ πρόβατα».

Σ. Β.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΗΝ Α´ ΕΚΛΟΓΗΝ ΤΟΥ ΒΙΡΓΙΛΙΟΥ

Ἡ πρώτη ἐκ τῶν δέκα τοῦ Βιργιλίου Ἐκλογῶν ἐτάχθη μὲν ἐν τῇ γενομένῃ ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ ἐκδόσει τῶν Βουκολικῶν ποιημάτων πρώτη, ὅπως καὶ ἄλλως ἀποδεικνύεται, καὶ δὴ καὶ ἐξ ὅσων λέγει ἐν τῷ τέλει τῶν *Γεωργικῶν* ὁ Βιργίλιος, ἔνθα ἀναφέρεται ὁ πρῶτος στίχος τῆς πρώτης Ἐκλογῆς ὀλίγον μεταβεβλημένος (Tityre, te patulae cecini sub tegmine fagi) πρὸς συμβολικὴν τρόπον τινὰ ὑποδήλωσιν τῆς Βουκολικῆς αὐτοῦ ποιήσεως, ἄγνωστον ὅμως εἶναι τίς ἡ σχετικὴ χρονολογικὴ αὐτῆς σειρὰ ὡς πρὸς τὰς ἄλλας Ἐκλογάς· Καὶ ὁ μὲν Ῥίββεκ (Ἱστορ. τῆς Ῥωμ. ποιήσ. τόμ. Β´ σ. 29 ἑξ. τῆς ἑλλ. μεταφρ.) δεχόμενος κατὰ τὴν κοινῶς κρατοῦσαν γνώμην ὅτι τὰ Βουκολικὰ ἐποιήθησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 41 καὶ 39 π. Χ. τάσσει τὴν Α´ Ἐκλογὴν πέμπτην ἐν τῇ σειρᾷ (2, 3, 5, 7, 1, 9, 4, 8, 6, 10), ὁ δὲ Cartault (Étude sur les Bucoliques de Virgile, Paris, 1896), ἵνα περὶ τῶν δύο τούτων μόνον διαφορωτάτων γνωμῶν εἴπωμεν, νομίζει ὅτι ἡ Α´ Ἐκλογὴ ἐποιήθη ὀγδόη ἐκ τῶν δέκα, δεχόμενος δὲ ὅτι τὰ Βουκολικὰ ἐποιήθησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 42-37 π. Χ., ὁρίζει ὡς χρονολογίαν τῆς ποιήσεως αὐτῆς τὸ ἔτος 39-38 π. Χ. Ὁ Cartault δηλαδή, ὅπως καὶ ἀλλαχοῦ εἴπομεν (Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ ἔτ. Ϛ´, 1902), φρονῶν ὅτι ὁ Βιργίλιος ἐν τῇ Α´ Ἐκλογῇ εὐχαριστεῖ τὸν Οκτάβιον διὰ τὴν *ὑπόσχεσιν*, ἣν οὗτος εἶχε πρὸς αὐτὸν δώσῃ, ὅτι θὰ διατηρήσῃ τὸ ἀπειλούμενον κτῆμά του, ἥτις ὅμως ὑπόσχεσις δὲν ὑπῆρξε δυνατὸν νὰ πραγματωθῇ, καθὼς φαίνεται ἐκ τῆς Θ´ Ἐκλογῆς, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ὁ Ὀκτάβιος δὲν εἶχεν ἀκόμη ἱκανὴν δύναμιν, ὥστε νὰ ἐπιβάλληται εἰς τοὺς *οὐετερανούς*, χρονολογεῖ τὰς Ἐκ-

λογὰς οὕτω· 2, 3, 5, 4, 6, 7, 8, 1, 9, 10, θεωρῶν ὅτι ἡ Α΄ καὶ ἡ Θ Ἐκλογὴ θὰ συνετάχθησαν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ *χρόνος*, καθ' ὃν ἕκαστον ἐκ τῶν Βουκολικῶν ποιημάτων *συνετάχθη*, ἄλλη δὲ ἡ *τάξις*, καθ' ἣν ἔπειτα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ *ἐξεδόθησαν* τὰ ποιήματα, ἥτις τάξις φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ καὶ νῦν ἐπικρατοῦσα, ἄλλος δὲ καὶ ὁ *χρόνος*, καθ' ὃν *ἔγινεν ἡ ἔκδοσις*.

Εἶναι δὲ *διαλογικὴ* ἡ τῆς Α΄ Ἐκλογῆς μορφή, γνωστὸν δὲ ὅτι ἐν ταῖς 10 Ἐκλογαῖς ἡ *διαλογικὴ* μορφὴ ἐναλλάσσεται πρὸς τὴν *μονολογικήν*, ὅτι δηλαδὴ ἡ 1, 3, 5, 7, 9 εἶναι διαλογικαί, ἡ δὲ 2, 4, 6, 10 μονολογικαί, μόνον δὲ ἡ 8 οὔτε μονόλογος εἶναι οὔτε διάλογος, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἐκ δύο μερῶν ἀνταποκρινομένων πρὸς ἄλληλα (πρβλ. τὸν στιχ. 62: responderit).

Ὑπὸ ἄλλην δὲ πάλιν ἔποψιν ἐξετάζοντες τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος Ἐκλογήν, δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν αὐτὴν *ψευδοθεοκρίτειον*, οὕτω καλοῦντες καὶ πάσας τὰς Ἐκλογάς, ἐν αἷς ἡ μίμησις τοῦ Θεοκρίτου δὲν εἶναι ἁπλῆ τις καὶ πιστή, ἀλλὰ παρεμβάλλονται καὶ ἄλλα ἐντελῶς ἀλλότρια πρὸς τὴν θεοκρίτειον ποίησιν στοιχεῖα, καὶ δὴ ἀλληγορικά, διότι γίνονται ἐν αὐταῖς ὑπαινιγμοὶ εἰς σύγχρονα γεγονότα, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει ἐν τῇ πρώτῃ. Καὶ πῶς μὲν καθ' ὅλου μιμεῖται τὸν Θεόκριτον ἐν τοῖς Βουκολικοῖς ὁ Βιργίλιος δὲν θέλομεν ἐνταῦθα νὰ ἐξετάσωμεν, τοῦτο μόνον λέγοντες, ὅτι τὴν περίφημον contaminationem, δηλονότι τὸν *συμφυρμόν*, δὲν μετεχειρίσθησαν οἱ σκηνικοὶ μόνον ποιηταί, ἀλλ' ὅτι καὶ πάντες ἐν γένει οἱ Ῥωμαῖοι ποιηταὶ κατὰ τοῦτο συνήθως τὸ τέχνημα διεσκεύαζον τὰ ἑλληνικὰ παραδείγματα, ὅθεν ὅτι καὶ ὁ Βιργίλιος ποιῶν τὴν Α΄ Ἐκλογὴν ἐμιμήθη μὲν κυρίως τὸ Δ΄ Εἰδύλλιον τοῦ Θεοκρίτου, πρὸς ὃ ἄλλως ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν ἡ Α΄ Ἐκλογή, πολλὰ ὅμως παρέλαβεν ἢ ὅπως ἔχουσι παρὰ τῷ Θεοκρίτῳ ἢ μετὰ ἰδίων μεταβολῶν καὶ ἐξ ἄλλων Εἰδυλλίων. Επειδὴ ὅμως ἡ Α΄ Ἐκλογὴ εἶναι, ὅπως ὠνομάσαμεν αὐτήν, ψευδοθεοκρίτειος, ἕπεται ὅτι πηγὴ αὐτῆς δὲν εἶναι μόνον ὁ Θεόκριτος, ἀλλὰ καὶ ἄλλαι σύγχρονοι εἰδήσεις, ὅτι δηλαδὴ τὸ ποίημα ἔχει τοῦτο μὲν χαρακτῆρα *φανταστικόν*, δηλονότι θεοκρίτειον, τοῦτο δὲ *πραγματικόν*, ἢ μᾶλλον ὅτι ὑπὸ μορφὴν *φανταστικὴν* ὑποκρύπτονται ἐν αὐτῷ γεγονότα *πραγματικά*. Ὁ Cartault ἐν τῷ

καλλίστῳ αὐτοῦ βιβλίῳ, ὅπερ ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ὑποδεικνύει πῶς ἐνίοτε ὁ ποιητὴς συμφύρει καὶ συγχέει τὰ δύο στοιχεῖα, τὸ φανταστικὸν καὶ τὸ πραγματικόν, εἰς τρόπον ὥστε νὰ καθίσταναι ἐνιαχοῦ δυσδιάκριτα τὰ ὅρια τὰ διαχωρίζοντα αὐτά. Εἶναι τοῦτο ἰδιοτεχνία τις τοῦ Βιργιλίου, ἢ εἶναι ἀτεχνία, προερχομένη ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ ἡ τέχνη ἡ ποιητικὴ δὲν εἶχον ἀκόμη ὡριμάσῃ ὅτε ἐποίει τὰ Βουκολικά; Τὴν δευτέραν ταύτην γνώμην ἀποκρούει κυρίως ὁ Fr. Leo διὰ μιᾶς διατριβῆς, ἣν πρὸ τεσσάρων ἐτῶν (1902) ἐδημοσίευσε πρῶτον μὲν ἐν τῷ Hermes (τόμ. 38), ἔπειτα δὲ καὶ ἐν ἰδίῳ. τεύχει (Vergils erste und neunte Ekloge, Berlin, Weidmann)

Κατὰ ταῦτα δύο καὶ διαφόρου φύσεως εἶναι αἱ κύριαι πηγαὶ τῆς Α´ Ἐκλογῆς, ὁ Θεόκριτος, καὶ ἄλλαι εἰς τὰ σύγχρονα πράγματα ἀναφερόμεναι εἰδήσεις. Δὲν θὰ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν ἐξερεύνησιν καὶ εἰς τὴν ὅσον ἐνδέχεται ἀκριβεστέραν ἐξήγησιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν λεπτομερειῶν εἴτε τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ περὶ ὧν ἐλέγομεν σύγχρονα γεγονότα καὶ τὴν ἀλληγορίαν αὐτῶν, εἴτε καὶ εἰς τὴν θεοκρίτειον μίμησιν, θέλομεν μόνον ἀκροθιγῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι καὶ τρίτη τις πηγὴ ἐγκρύπτεται ἴσως εἰς τὸ ποίημα.

Τὰ πρόσωπα τοῦ *διαλόγου* εἶναι δύο, καθὼς φαίνεται, ὁ Μελίβοιος καὶ ὁ Τίτυρος, ἀλλ' ὅμως γίνεται ἐν τῷ ποιήματι πολὺς λόγος καὶ περὶ τρίτου προσώπου, τῆς Ἀμαρυλλίδος, ἐρωμένης τοῦ Τιτύρου· Εἶναι παροῦσα ἡ Ἀμαρυλλὶς ἢ γίνεται περὶ αὐτῆς λόγος ἀπούσης;

Τὸ ποίημα ἄρχεται ὡς ἑξῆς· «Τίτυρε, σὺ μὲν ἀνακείμενος ὑπὸ τὴν σκιὰν ἀμφιλαφοῦς ὀξύης μελετᾷς διὰ λεπτοῦ καλάμου ᾆσμα βουκολικὸν (δασικὴν μοῦσαν = silvestrem musam) ἡμεῖς δὲ καταλείπομεν τὸ πατρικὸν κτῆμα (¹) καὶ τὰς γλυκείας βοσκάς. Ἡμεῖς φεύγομεν τὴν πατρίδα, σύ, Τίτυρε, ἀμέριμνος ἐν τῇ σκιᾷ, διδάσκεις τὰ δάση νὰ ἀντηχῶσι τὴν εὔμορφον Ἀμαρυλλίδα». Τὸ λατινικὸν κείμενον

(1) Τὸ κείμενον ἐν τῷ 3 στίχῳ ἔχει· patriae fines (= τὴν πάτριον γῆν, τὴν πατρίδα), ἐν δὲ τῷ 4 στίχῳ· patriam fugimus. Ὅτι ἡ τοιαύτη τελεία ὁμοιότης τῆς ἐκφράσεως, ἢ μᾶλλον ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ πράγματος, δυσαρεστεῖ, καὶ ὅτι τὸ patriae fines πρέπει νὰ μεταγραφῇ εἰς patrios fines (= fundum paternum, τὸ πατρικὸν κτῆμα, τόν τοῦ πατρὸς ἀγρόν. Πρβλ. καὶ Θεοκρίτ. Εἰδύλ. 9, 33) ἐδείξαμεν ἤδη ἐν Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ τόμ. Γ´, 1899, σελ. 3.

τῆς τελευταίας φράσεως εἶναι· formosam resonare doces Amaryllida silvas. Ἀλλ' ἐν τῇ λατινικῇ φράσει ἔχομεν τὴν φυσικὴν ἐκείνην ἀσάφειαν, ἣν ἐνίοτε ἀπεργάζεται ἡ κοινῶς λεγομένη ἀπαρεμφατικὴ σύνταξις, ἐφ' ἧς ἀκριβῶς ἐστηρίχθη καὶ ὁ περίφημος τοῦ Λοξίου χρησμός· Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse. Τί δηλαδὴ κυρίως θέλει νὰ εἴπῃ ὁ ποιητής· διδάσκεις τὰ δάση νὰ ἀντηχῶσι τὴν Ἀμαρυλλίδα, ἢ διδάσκεις τὴν Ἀμαρυλλίδα νὰ ἀντηχῇ (νὰ κάμνῃ νὰ ἀντηχῶσι) τὰ δάση;

Καὶ πρῶτον μὲν ἡ σύνταξις τοῦ resonare εἶναι βραχυλογική, ὅπως δὲ παρὰ τῷ Προπερτίῳ (1, 18, 31) resonant mihi Cynthia silvae = resonant mihi silvae nomen Cynthiae, καὶ ὅπως ἐν τοῖς Γεωργικοῖς (3, 338) litora resonant alcyonem = litora resonant cantum alcyonis, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἔχομεν tu doces silvas resonare nomen formosae Amaryllidis, κατὰ τὴν συνήθη ἐκδοχήν, καθ' ἣν ἀντικείμενον τοῦ doces εἶναι τὸ silvas. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ὁ Τίτυρος πολλάκις ἔψαλλε τὴν ἐρωμένην αὐτοῦ τὴν Ἀμαρυλλίδα, ἐν δὲ τῷ ᾄσματι συχνάκις ἀνεφέρετο τῆς Ἀμαρυλλίδος τὸ ὄνομα ἡ ἠχὼ τῶν δασῶν ἐπανελάμβανε τὸ ὄνομα ἐκεῖνο. Ἀκριβῶς δὲ κατὰ περίεργον σύμπτωσιν, ἂν εἶναι σύμπτωσις, ὁμοιότατα λέγει καὶ ὁ Λόγγος (Τὰ κατὰ Δάφνην καὶ Χλόην, σελ. 266 τῆς ἐκδ. τῶν Ἐρωτικῶν τοῦ Hercher)· «*Ἐπήνουν τὴν ἠχὼ τὸ Ἀμαρυλλίδος ὄνομα μετ' ἐμὲ καλοῦσαν*».

Οἱ πλεῖστοι, καθὼς εἴπομεν, ἐκ τῶν ἑρμηνευτῶν δέχονται τὴν σύνταξιν ταύτην, ὀλίγοι δὲ εἶναι οἱ νομίζοντες ὅτι πρέπει ὡς ἀντικείμενον τοῦ doces νὰ λάβωμεν τὸ Amaryllida. Οἱ ταύτην τὴν γνώμην ἔχοντες διατείνονται ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνταχθῇ τὸ doces πρὸς ἄψυχον ἀντικείμενον (silvas), τοὐλάχιστον ὅτι παρ' οὐδενὶ Λατίνῳ συγγραφεῖ εὑρίσκεται τοιαύτη σύνταξις. Ταύτην τὴν γνώμην ὑποστηρίζων καὶ ὁ Γάλλος λόγιος G. Ramain (Revue de Philologie 1898 σ. 170 ἑξῆς), λέγει ὅτι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν ταύτην μένει ἐντελῶς ἀσυμπλήρωτον τὸ resonare (doces Amaryllida resonare silvas), χωρὶς δηλαδὴ νὰ συνεπιφέρηται οὔτε *τί* resonant αἱ silvae, οὔτε *ἐκ τίνος* προέρχεται ἡ ἀντήχησις (ὅπως εἰς τὰ παραδείγματα domus resonat strepitum καὶ domus resonat

strepitu), ἀλλ' ὅμως φρονεῖ ὅτι τὸ *τί*, τουτέστι τὸ ἀντικείμενον, δύναται εὐχερέστατα ἀφ ἑαυτοῦ νὰ νοηθῇ συμπληρουμένης οὕτω τῆς φράσεως· doces Amaryllida ut faciat silvas repercutere τὸ carmen pastorale, quod tu eam doces.

Ὁ Cartault (ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 325 σημ.) λέγει· «Ἐνομίσθη ἐπ' ἐσχάτων ὅτι ὁ Τίτυρος ἐδίδασκε τὴν Ἀμαρυλλίδα νὰ αὐλῇ, ἡ δὲ ἐκδοχὴ αὕτη θὰ εἶχε τοῦτο τὸ καλόν, ὅτι ἐν στίχ. 36 ἑξ. ὁ Μελίβοιος θὰ ἀπετείνετο πρὸς πρόσωπον παρόν, ἀλλ' ὅμως δὲν ὑπάρχει παράδειγμα, ἐφ' οὗ νὰ στηριχθῇ τὸ doces Amaryllida resonare silvas. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὅ,τι θὰ εἶχε τὸν τόπον του ἂν ὁ λόγος ἦτο περὶ ἀνθρώπων συγχρόνων τοῦ ζῳγράφου Boucher, εἶναι ἄτοπον ἀναφερόμενον εἰς τὸν Θεόκριτον καὶ τὸν Βιργίλιον, ὅπου οὐδαμοῦ παριστάνεται ποιμενὶς αὐλοῦσα». Καὶ βεβαίως μὲν οὐδαμοῦ τοῦ Θεοκρίτου ἢ τοῦ Βιργιλίου φαίνεται αὐλοῦσα ποιμενίς, ἀλλ' ὅμως ἔρχεται πάλιν ὁ Λόγγος, ὅστις (ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 256) λέγει· «*Ἐδίδασκεν αὐτὴν καὶ συρίττειν, καὶ ἀρξαμένης ἐμπνεῖν, ἁρπάζων τὴν σύριγγα τοῖς χείλεσιν αὐτὸς τοὺς καλάμους ἐπέτρεχεν*». Ἂν λοιπὸν δεχθῶμεν ταύτην τὴν ἑρμηνείαν, πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸν Τίτυρον ᾄδοντα καὶ αὐλοῦντα ἐναλλὰξ ᾆσμα ποιμενικὸν καὶ διδάσκοντα αὐτὸ τὴν Ἀμαρυλλίδα, τὰ δὲ δάση ἀντηχοῦντα ἐκ τοῦ ᾄσματος τούτου, ὅπερ προσεπάθει νὰ μάθῃ ἡ Ἀμαρυλλίς. Εἶναι λοιπόν, κατὰ ταῦτα, παροῦσα ἡ Ἀμαρυλλίς, καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ εἰδυλλίου γίνονται *τρία*, καὶ ἡ ἀπὸ στίχου 36 ἀποστροφὴ πρὸς τὴν Ἀμαρυλλίδα γίνεται πρὸς αὐτὴν *παροῦσαν* (Mirabar quid maesta deos, Amarylli, vocares) καὶ ὄχι *ἀποῦσαν*, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἑτέρα ἐκδοχή.

Ἀτυχῶς τὰ δύο χωρία τοῦ Λόγγου, ἅτινα ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, ὑποστηρίζουσιν ἀμφοτέρας τὰς ἑρμηνείας τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίου (τὴν ἠχὼ καλοῦσαν τὸ Ἀμαρυλλίδος ὄνομα — ἐδίδασκεν αὐτὴν συρίττειν).

Καὶ ἄλλα δὲ χωρία ὑπάρχουσι παρὰ τῷ Λόγγῳ, ὑποδεικνύοντα σχέσιν καὶ ὁμοιότητα πρὸς τὴν Α' Ἐκλογὴν ἢ καὶ πρὸς ἄλλας τοῦ Βιργιλίου Ἐκλογάς, εἴτε ἔμμεσον εἴτε ἄμεσον. Οἷον (σελ. 246 Hercher). «Ὁ δὲ *καλάμους* ἐκταμὼν *λεπτοὺς* καὶ τρήσας τὰς τῶν γονάτων διαφυάς, ἐπαλλήλους τε κηρῷ μαλθακῷ συναρτήσας μέχρι νυκτὸς συ-

ρίττειν *ἐμελέτα* (tenui avena-meditaris)». Σημειωτέον ὅτι ὁ Θεόκριτος ἀντὶ τοῦ *μελετᾶν* μεταχειρίζεται τὸ *ἐκπονεῖν*, οἷον (Εἰδύλ. 7, 51). «τοῦθ' ὅτι πρᾶν ἐν ὄρει τὸ μελύδριον *ἐξεπόνασα*». Ἐν σελ. 259 λέγει ὁ Λόγγος· «*Ἔμπνευσον* τῇ σύριγγι τὸ μέλος», καὶ ἐν σελ. 312· «ὁ δὲ καθίσας αὐτοὺς ὥσπερ θέατρον, στὰς ὑπὸ τῇ φηγῷ κἀκ τῆς πήρας τὴν σύριγγα προσκομίσας. . . *ἐνέπνευσε* (inflare calamos Ἐκλ. 5, 2)». Ἐν σελ. 282· «Τὸ ἐντεῦθεν ὑπὸ τῇ δρυῒ καθεσθέντες ἐσύριττον», πρβλ. καὶ σελ. 248· «Ὁ μὲν Δάφνις ὑπὸ τῇ δρυῒ τῇ συνήθει καθεζόμενος ἐσύριττε (sub tegmine fagi recubans meditaris silvestrem musam)». Ἐν σελ. 246· «Πολλάκις δὲ ἡ Χλόη τὰς θρασυτέρας τῶν αἰγῶν ἀπὸ τῶν κρημνῶν *κατήλαυνεν* (quo saepe solemus pastores ovium teneros depellere fetus. Ἐκλ. 1, 22)». Ἐν σελ. 248· «Ἡ δὲ Χλόη *πλησίον καθημένη* τὴν ἀγέλην μὲν τῶν προβάτων ἐπέβλεπε, τὸ δὲ πλέον εἰς Δάφνιν ἑώρα.». Ἡ σκηνὴ αὕτη ὑποστηρίζει ἴσως τὴν ἑτέραν ἐκδοχὴν περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγομεν· Amaryllida doces *πλησίον καθημένην*) resonare silvas.

Ἀρχούμεθα εἰς τὰ παρατεθέντα χωρία. Δύσκολον εἶναι βεβαίως νὰ καθορισθῇ τίς ἡ ὑπάρχουσα σχέσις μεταξὺ τῆς Α΄ Ἐκλογῆς τοῦ Βιργιλίου ἢ καὶ τῶν Βουκολικῶν τοῦ Βιργιλίου καθ' ὅλου, πρὸς τὴν μυθιστορίαν τοῦ Λόγγου, τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην, ἀφ' οὗ μάλιστα οὐδὲν ἀκριβῶς περὶ τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ βίου τοῦ Λόγγου γινώσκομεν, οὐδὲ περὶ τῶν πηγῶν, ἃς μετεχειρίσθη συγγράφων τὰ κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην. Ὁ Λόγγος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν εἶναι μεταγενέστερος τοῦ β΄ μ. Χ. αἰῶνος. Ὁ Χρὶστ (Ἱστορ. τῆς ἑλλ. λογοτεχν. μετάφρ. Ν. Γ. Πολίτου Βιβλιοθ. Μαρασλῆ, τόμ. Β΄ σελ. 664) ὀρθῶς λέγει ὅτι αἱ ποιμενικαὶ ἱστορίαι τοῦ Λόγγου εἶναι τὰ ὕστατα γεννήματα τῆς βουκολικῆς Μούσης, διαφέροντα τῶν εἰδυλλίων μόνον διότι εἶναι εἰς πεζὸν λόγον καὶ ἐγκαταπλέκουσι τὰς εἰκόνας ἐντὸς πλαισίου συνεχοῦς ἱστορίας. Εἶναι ἐντελῶς ἀποκρουστέα ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Λόγγος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Βιργίλιον, πρέπει λοιπὸν ἐξ ἀνάγκης να ὑποθέσωμεν ὅτι *ἂν αἱ ὁμοιότητες αἱ ὑπάρχουσαι μεταξὺ τῶν Ἐκλογῶν καὶ τῆς μυθιστορίας τοῦ Λόγγου δὲν εἶναι τυχαῖαι*, θὰ ὑπῆρξε κοινή τις πηγὴ εἰς ἀμφοτέρους, τόν τε δηλαδὴ Βιργίλιον καὶ τὸν Λόγγον, βουκολικός τις πάντως ποιητής. Καὶ ἐνδεχόμενον μὲν εἶναι ὁ βουκολικὸς οὗτος

ποιητὴς νὰ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεόκριτος, ἢ μᾶλλον *Εἰδύλλια τοῦ Θεοκρίτου μὴ σῳζόμενα νῦν*, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ ἄλλος τις πλὴν τοῦ Θεοκρίτου ὑπῆρξε τὸ κοινὸν παράδειγμα. Τὴν ἐξάρτησιν τοῦ Λόγγου ἐκ τοῦ Θεοκρίτου ἐξετάζει ὁ Herm. Reich ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ De Alciphronis Longique aetate, Königsberg, 1893 (Χρὶστ ἔνθ. ἀνωτ. σελ. 664 σημ.), ἀλλὰ δυστυχῶς τὴν διατριβὴν ταύτην δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω.

Πρὶν ἢ δὲ περατώσω τὰς ὀλίγας ταύτας περὶ τῆς Α´ Ἐκλογῆς τοῦ Βιργιλίου παρατηρήσεις μου, αἵτινες κυρίως ἔχουσι σκοπὸν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν τῶν φιλολογούντων εἰς τὰς ὑπαρχούσας ἀναντιρρήτως ὁμοιότητας μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς μυθιστορίας τοῦ Λόγγου καὶ νὰ δώσωσιν ἀφορμὴν εἰς ἀκριβεστέρας περὶ τοῦ πράγματος ἐρεύνας, δὲν νομίζω περιττὸν νὰ συλλέξω ἐνταῦθα καί τινας εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἐκλογῆς ταύτης ἀναφερομένας διορθώσεις, ἃς ἀλλαχοῦ ἄλλοτε ἐδημοσίευσα. Πλὴν δηλαδὴ τῆς εἰς τοὺς στίχους 3-4 ἀναφερομένης διορθώσεως, περὶ ἧς καὶ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος (nos patrios fines), ἔγραψα ἐν στίχῳ 45· submittite tauris (Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ τόμ. Γ´, 1899, σελ. 4), ἐν στίχῳ 65· pars Scythiam et rapidum certe veniemus ad Oxum (αὐτόθι σελ. 5), ἐν στίχῳ 49-50· Non insueta *pecus* tentabunt pabula *fetum* (Αὐτόθι τόμ. Δ´, 1900, σελ. 100).

Ἔγραφον ἐν Ἀθήναις κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1906.

Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΑΜΗΛΙΑ ΣΥΜΒΟΛΑ [1]

Nikolaos G. Politis.

Παρετηρήθη πολλάκις ὅτι παρὰ λαοῖς προηγμένοις εἰς τὸν πολιτισμὸν διατηροῦνται ἔθιμα καὶ ἐπικρατοῦσι δοξασίαι δυσαρμοστοῦσαι πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν λαῶν ἐκείνων, φαινόμεναι δ' ἔκτροποι καὶ παράδοξοι, διότι καὶ ὁ σκοπὸς αὐτῶν ἐλησμονήθη καὶ ἡ ἔννοιά των εἶναι δυσδιάγνωστος. Τοῦτο δὲ διότι οὐδένα ἄλλον λόγον ἔχουσιν ὑπάρξεως ἐν τῷ παρόντι εἰμὴ ὅτι προϋπῆρξαν ἐν τῷ παρελθόντι, ἀπορρέουσαι ἐκ κοινωνικῆς

---

[1]) Περὶ τῶν κατὰ τὸν γάμον ἐθίμων προτίθεμαι νὰ πραγματευθῶ ἐκτενῶς ἐν τῷ Α΄ τόμῳ τῆς συλλογῆς μου τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ὅστις θὰ περιέχῃ τὰ γαμήλια ᾄσματα. Ἡ συλλογὴ δ' αὕτη θὰ ἐκδοθῇ, ἂν δώσῃ ὁ θεός, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Μελετῶν μου περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐκδόσεως τῆς συλλογῆς τῶν παροιμιῶν. Τὸ δ' ἀνὰ χεῖρας εἶναι προσωρινὴ ἔκθεσις τῶν πορισμάτων τῆς μελέτης τινῶν τῶν εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ γάμου ἀναφερομένων ζητημάτων, ἀνακοινωθεῖσα εἰς τὸ φιλολογικὸν καὶ ἀρχαιολογικὸν τμῆμα τοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ. Εἰς τὰ ἀνακοινωθέντα εἰς τὸ τμῆμα προσθέτω μόνον ὀλίγας λεπτομερείας περὶ τῶν κατὰ τόπους ἐθίμων καὶ τὰς ἀναγκαίας παραπομπάς· τὰ δὲ συγγράμματα εἰς ἃ συχνότερον παραπέμπω δηλῶ βραχυγραφικῶς ὡς ἑξῆς:

Abb. = Abbott, Macedonian Folklore, Cambridge 1903.

Ἀρχελ. = Ι. Σαραντίδου Ἀρχελάου, Ἡ Σινασός. Ἀθ. 1889.

Βλαστ. = Π. Γ. Βλαστοῦ, ὁ γάμος ἐν Κρήτῃ. Ἀθ. 1893.

ΔΙΕ = Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἑταιρίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀθ.

Douglas = Douglas, An Essay on certains points of resemblance between the ancien and modern Greeks, 3d ed. Lond. 1813.

ΕΦ. = Ἐφημερὶς τῶν φιλομαθῶν (περιοδ. Ἀθηνῶν).

Γουσ. = Ἀστερίου Γουσίου, ἡ κατὰ τὸ Πάγγαιον χώρα, Λακκοβηκίων τοπογραφία ἤθη ἔθιμα καὶ γλῶσσα. Ἐν Λειψίᾳ (;) 1894.

ΖΑ = Ζωγράφειος ἀγὼν ἤτοι μνημεῖα τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ζῶντα ἐν τῷ νῦν ἑλληνικῷ λαῷ. Τόμ. Α΄. Ἐν Κων/πόλει 1881.

ΚΠ. = Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος, σύγγραμμα περιοδικόν. Ἐν Κων/πόλει.

καταστάσεως διαφόρου τῆς ἐνεστώσης καὶ ἐξ ἰδεῶν ἐκλειπουσῶν, διατηρούμεναι δὲ διότι βαθέως ἐρριζωμέναι δὲν ἀπεσπάσθησαν ὑπὸ τοῦ ῥεύματος τῶν μεταβολῶν. Οἱ ἐθνολόγοι ἐξηγοῦσι τὸ φαινόμενον διὰ τοῦ λεγομένου νόμου τῆς *ἐπιβιώσεως* θεωροῦντες τὰ τοιαῦτα ἔθιμα καὶ τὰς δοξασίας, ὡς περιλείμματα (survivals) παρῳχημένων χρόνων.

Τοιαῦτα περιλείμματα εὐνόητον εἶναι ὅτι πολυπληθέστερα παρατηροῦνται κατὰ τὰ γινόμενα εἰς τὰς σπουδαιοτάτας περιστάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, τὴν γέννησιν, τὸν γάμον, τὰς ἀσθενείας καὶ κατὰ τὰ πένθη. Διότι δυσκόλως ἀπεφάσιζον οἱ ἄνθρωποι ἐν τοιαύταις στιγμαῖς νὰ παραλίπωσί τι τῶν ἔκπαλαι συνηθιζομένων νομίμων, ἐκ φόβου μὴ προκαλέσωσιν ἀπροσδόκητα κακά, οὐδ' ἀπέβαλλον πατροπαραδότους ἰδέας, συναπτομένας πρὸς τὰς περιστάσεις ἐκείνας. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ ἐν τοῖς γάμοις εὐλαβῶς τηροῦνται μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν ἔθιμα, ἀναγόμενα εἰς διαφόρους περιόδους τοῦ βίου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ συνδεόμενα πρὸς τοὺς τύπους τοὺς ἐθιζομένους κατὰ καιροὺς πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου. Διότι μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τύπου τινὸς ὑπὸ ἄλλου διετηρήθησαν ἢ μέρος τῶν ἀποτελούντων τὸν πρότερον τύπον νομίμων ἢ ἀπεικάσματα καὶ μιμήσεις αὐτῶν, ὡς πάρεργα ἔθιμα, ἐκ φόβου μὴ ἐκ τῆς παραλείψεως

Λουκ = Γ. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἀθ. 1874.

Μανωλ. = Ἐμμ. Μανωλακάκη, Καρπαθιακά. Ἀθ. 1896.

ΝΑ. = Νεοελληνικὰ ἀνάλεκτα περιοδικῶς ἐκδιδόμενα ὑπὸ τοῦ φιλολογ. συλλόγου Παρνασσοῦ. Ἀθ. 1870-1882.

Πανδ. = Πανδώρα, σύγγραμμα περιοδικόν. Ἀθ. 1850-1873.

Ππζ. = Παπαζαφειροπούλου, Περισυναγωγὴ γλωσσικῆς ὕλης καὶ ἐθίμων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἰδίᾳ δὲ τοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἐν Πάτραις 1887.

Rossbach = A. Rossbach, Untersuchungen über die römische Ehe, Stuttgart 1853.

Σακ. = Ἀθ. Α. Σακελλαρίου, τὰ Κυπριακά. Ἀθ. 1890 τ Α'.

W. = C. Wachsmuth, das alte Griechenland im neuen, Bonn 1864.

Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν ἀνακοινωσάντων μοι περιγραφὰς τῶν κατὰ τόπους γαμηλίων ἐθίμων ἀναγράφω ἐν παρεκβολικῇ σημειώσει Α.

αὐτῶν σαλευθῇ τὸ κῦρος, ὅπερ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπιστεύετο ὅτι προσέδιδον εἰς τὸν γάμον τὰ νόμιμα ἐκεῖνα. Καὶ ἡ μακρὰ συνήθεια ἀφωμοίωσε καὶ συνεχώνευσε τοῦ παλαιοτέρου τύπου τὰ περιλείμματα πρὸς τὰ κατὰ τὸν νεώτερον τύπον νόμιμα. Οὕτω δὲ ὡς ὁ γεωλόγος ἀναγνωρίζει ἐκ τῶν διαφόρων στρωμάτων τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς τὰς περιόδους τῆς διαμορφώσεως αὐτοῦ, δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν γαμηλίων ἐθίμων νὰ διακρίνωμεν τὴν ἐπαλληλίαν τῶν διαφόρων τύπων πρὸς σύναψιν γάμου, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν δι' ἁρπαγῆς ἢ δι' ἀγορᾶς τῆς γυναικὸς μέχρι τοῦ χριστιανικοῦ διὰ τῆς εὐλογίας τῆς ἐκκλησίας.

Σκοπὸς τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης εἶναι ἡ ὑπόδειξις τῶν συμβόλων, ἅτινα εἰς παλαιοτέρους τύπους πρὸς κύρωσιν τοῦ γάμου ἀνήκοντα, ἔκρινεν ἀναγκαῖον νὰ παραλάβῃ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ εὐλογίᾳ τοῦ γάμου. Ἀλλὰ πρὸ τούτου εἶναι χρεία νὰ ἐξετασθῇ πότε ἐκανονίσθησαν ὁριστικῶς τὰ τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου καὶ πότε συνετάχθησαν αἱ ἐν χρήσει ἐν τῇ ἑλληνικῇ ἐκκλησίᾳ ἀκολουθίαι τοῦ ἀρραβῶνος καὶ τοῦ στεφανώματος. Δυστυχῶς ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία δὲν ἐμερίμνησε περὶ κριτικῆς ἐκδόσεως τῶν ἀκολουθιῶν τούτων, ἐπιτρέψασα νὰ γίνεται ἡ ἱεροτελεστία κατὰ τὰς ἀνεξελέγκτους ἐκδόσεις ἐν παλαιοτέροις μὲν χρόνοις τῶν ἐν Βενετίᾳ τυπογράφων, ἐν τοῖς καθ ἡμᾶς δὲ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Κωνσταντινουπόλει. Πρόδηλος εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης τῶν πολυπληθεστάτων ἀντιγράφων τῶν ἀκολουθιῶν, τῶν ἀποκειμένων ἐν δημοσίαις βιβλιοθήκαις καὶ ἐν μοναῖς καὶ ἐκκλησίαις, πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου καὶ ἐπίσημον ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἔκδοσιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ μελέτη αὕτη δὲν εἶναι βεβαίως ἔργον ἑνὸς ἀνδρός, καὶ μέχρις ὅτου συντελεσθῇ, ἄν ποτε ἐπιχειρηθῇ, ἀδύνατον εἶναι νὰ ὁρισθῇ εἰς τὸ ἀκριβέστατον ὁ χρόνος τῆς συντάξεως τῶν ἀκολουθιῶν. Ἐξ ὅσων δὲ χειρογράφων ἐμελέτησα τῇ συνεργασίᾳ τῶν κ. κ. Σωκράτους Κουγέα καὶ Ἀδαμαντίου Ἀδαμαντίου πείθομαι ὅτι αἱ ἀκολουθίαι εἶναι ὑστέρων χρόνων. Τὰ παλαιότατα εἰς ἐμὲ γνωστὰ ἀντίγραφα αὐτῶν εἶναι τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς ἀθωνικῆς Λαύρας Β, 7, καὶ τὰ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν ἀρ. 662. 670.

Ἱεροτελεστία.

Οἱ περὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου πραγματευόμενοι ἡμέτεροι νομοδιδάσκαλοι συμφωνοῦσι πάντες, ὅτι πρώτη νομοθετικὴ διάταξις περὶ τῆς ἀνάγκης ἐκκλησιαστικῆς τελετῆς καὶ ἱερατικῆς εὐλογίας πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου εἶναι ἡ τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ὁρίσαντος διὰ τῆς 89 νεαρᾶς αὐτοῦ περὶ τὸ 863: «τὰ συνοικέσια τῇ μαρτυρίᾳ τῆς ἱερᾶς εὐλογίας ἐρρῶσθαι», διότι ἡ ἄνευ ταύτης συμβίωσις «οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ῥηθήσεται συνοικέσιον, οὐδ' ἐπιτεύξεται τῶν τούτου δικαίων.» Καὶ ὅτι συνεπλήρωσε τὴν διάταξιν ταύτην ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1095 κελεύσας καὶ τῶν δούλων ὁ γάμος νὰ ἱερολογῆται ἀπαραιτήτως, ἀπελευθερουμένων ἂν ὁ κύριος ἠναντιοῦτο εἰς τὴν ἱερολογίαν. Ταῦτα διδάσκουσιν ὁμοφώνως ὁ Καλλιγᾶς [1]) καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος [2]). Προχωρῶν δὲ περαιτέρω ὁ Κρασσᾶς διδάσκει, ὅτι πρῶτοι οἱ Φράγκοι βασιλεῖς ἐνομοθέτησαν ἱερολογίαν γάμου ἀρχομένου τοῦ Θ' αἰῶνος, ὀλίγον δ' ὕστερον ὁ Λέων [3]). Ἐνῷ πρὸς

---

[1]) Καλλιγᾶ, Σύστημα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δικαίου 1881 τ. Δ' σ. 70 § 53.

[2]) Παπαρρηγοπούλου, Οἰκογενειακὸν δίκαιον, 2ας ἐκδ. σ. 74 § 52.

[3]) Ἀλκ. Κρασσᾶ, Σύστημα ἀστικοῦ δικαίου, 3ης ἐκδ. τ. Δ' σ. 87 § 50. Τὰ οὕτως ἀορίστως ὑπὸ τοῦ κ. Κρασσᾶ λεγόμενα περὶ ἱερολογίας ἐν τῷ Φραγκικῷ κράτει ὑποθέτω ὅτι ἀναφέρονται εἰς διάταξιν τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου τοῦ 802 (Pertz, Monumenta hist. german. Leges τ. I σ. 95)· διότι ἄλλην διάταξιν σχετικὴν δὲν ἀνεῦρον ἐν τοῖς νόμοις τοῦ Καρόλου ἢ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Λουδοβίκου, τῶν μόνων Φράγκων βασιλέων τοῦ Θ' αἰῶνος. Ἡ διάταξις ἐκείνη τοῦ Καρόλου ἐσκόπει τὴν παρακώλυσιν ἀθέσμων γάμων στενῶν συγγενῶν, ὁρίζουσα ὅπως μὴ συνομολογῶνται γάμοι λαϊκῶν, ἂν μὴ ἐξετάσωσι πρότερον ἐπιμελῶς τὴν συγγένειαν αὐτῶν ἐπίσκοποι ἢ πρεσβύτεροι μετὰ γερόντων ἐκ τοῦ λαοῦ· καὶ τότε μόνον μετ' εὐλογίας (cum benedictione) νὰ γίνεται ἡ σύζευξις. Ὅθεν τοῦτο προπάντων ἡ διάταξις ἐσκόπει, νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εὐλογίαν τοῦ γάμου ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἂν ὑπῆρχε κώλυμα ἐκ συγγενείας. Ἄλλως δ' ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἐφηρμόσθη καθ' ἅπαν τὸ φραγκικὸν κράτος. Τοὐλάχιστον ἐν Γερμανίᾳ καὶ αὐτὴ ἡ εὐλογία ἢ παρελείπετο ἢ δὲν ἐθεωρεῖτο οὐσιῶδες στοιχεῖον τοῦ γάμου. Μόνον δὲ ἀπὸ τοῦ ΙΔ' καὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος φαίνεται ἀπαιτουμένη πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου. (Βλ. Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer 3ης ἐκδ σ. 434-5). Ὅθεν δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι πρῶτον νομοθέτημα περὶ ἱερολογίας τοῦ γάμου εἶναι ἡ διάταξις τοῦ Καρόλου, ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶχε γενικὸν τύπον οὐδὲ καθολικὴν ἐφαρμογήν, πάντως δὲ πρῶτον πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ νόμος τοῦ Ἀναστασίου, περὶ οὗ ἀμέσως κατωτέρω.

τὴν ὁριστικὴν διὰ τῆς διατάξεως τοῦ Λέοντος ἐπιβολὴν τῆς ἱεροτελεστίας ὡς ἀπαραιτήτου πρὸς σύναψιν ἐγκύρου γάμου ἀντιστοιχεῖ παρὰ τοῖς δυτικοῖς μᾶλλον ὁ κανὼν τῆς ἐν Τριδέντῳ συνόδου τοῦ 1563 περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ γάμου [1]).

Ἡ γνώμη ὅτι πρῶτος ὁ Λέων ἐνομοθέτησε τὸ ἀπαραίτητον τῆς ἱερολογίας καὶ μετ' αὐτὸν ὁ 'Αλέξιος ὁ Κομνηνός, ἐπεκτείνας τὴν διάταξιν καὶ εἰς τοὺς γάμους τῶν δούλων, ἐξηνέχθη ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ Θεοδώρου τοῦ Ἑρμουπολίτου, μνημονευομένη καὶ ἐν τοῖς Βασιλικοῖς, παραθετομένη δὲ πλήρης ἐν σχολίῳ τοῦ 'Αρμενοπούλου (Δ', 4, 19): «καὶ τοῦτο διετυπώσατο διὰ νεαρᾶς νομοθεσίας αὐτοῦ ὁ ἐν βασιλεῦσιν ἀοίδιμος κῦρις Λέων ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ τρισμακάριστος βασιλεὺς κῦρις 'Αλέξιος ὁ Κομνηνός».

'Αλλὰ σφόδρα ἄπορον φαίνεται τοῦτο, ὅταν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ ἐκκλησία ἀπὸ πολλοῦ κατεδίκαζεν ὡς ἁμαρτωλὴν πᾶσαν συμβίωσιν μὴ εὐλογηθεῖσαν ὑπ' αὐτῆς καὶ ἱερώτατον ἀνέκαθεν ἐθεώρει τὸν γάμον, στηριζομένη καὶ εἰς τὴν ῥῆσιν του 'Αποστόλου Παύλου: «τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστί». Γνωστὸν δ' εἶναι ὅτι οἱ γάμοι εὐλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ. Ὁ 'Ιγνάτιος ἐν ἐπιστολῇ πρὸς Πολύκαρπον 5 διδάσκει «μετὰ γνώμης τοῦ ἐπισκόπου τὴν ἕνωσιν ποιεῖσθαι, ἵνα ὁ γάμος ᾖ κατὰ θεὸν καὶ μὴ κατ' ἐπιθυμίαν». Οἱ δὲ μὴ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας εὐλογούμενοι στιγματίζονται ὡς occultae conjunctiones ὑπὸ τοῦ Τερτουλλιανοῦ (de pudicitia 4).

Ὅθεν κατὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ χριστιανισμοῦ δυνάμεθα ὡς βέβαιον νὰ θεωρήσωμεν ὅτι οἱ γάμοι τῶν χριστιανῶν ηὐλογοῦντο ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' ἡ πολιτεία δὲν ἀνεγνώριζε τὴν εὐλογίαν ὡς ἀπόδειξιν τοῦ κύρους τοῦ γάμου, ἐθεώρει δ' ὡς κυρίους καὶ τοὺς μόνον διὰ ψιλῆς συναινέσεως συναπτομένους, κατὰ τὸν τύπον τοῦ ῥωμαϊκοῦ usus. Ἡ παλαιοτάτη νομοθετικὴ διάταξις, ἡ ἐπιβάλλουσα τὴν ἱεροτε-

---

[1]) Concil. Trident. Sess. XXIV, Decret. c. 1 de reform. matr. — Τὸν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἔλεγχον τῶν κωλυμάτων τοῦ γάμου ἐκανόνισε καὶ ὁ Πάπας 'Ιννοκέντιος ὁ Γ' τῷ 1215 ἐν τῇ Δ' ἐν Λατερανῷ συνόδῳ διὰ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ νόμου (c. 3 X de clandest. desponsat.).

λεστίαν ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον ἐγκύρου γάμου μνημονεύεται ὡς ἐκδοθεῖσα ὑπὸ Ἀναστασίου τοῦ Α΄ (491-518): «Ὁ δὲ αὐτὸς βασιλεὺς ἕτερον ἐξέθετο θεῖον τύπον, ὥστε μηδένα δίχα σάκρας τινὰ τεκνοποιεῖσθαι, μήτε ἄρρεν, μήτε θῆλυ, ἀλλ' ὑπὸ θείας σάκρας, διὰ τὸ καὶ τὸ τεκνοποιούμενον ἔχειν δίκαιον υἱοῦ νομίμου κλπ.» [1]).

Ἀλλ' ἡ διάταξις δὲν ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν κατάχρησιν τοῦ usus, φαίνεται δὲ ὅτι περιῆλθεν εἰς ἀχρηστίαν διὰ τῆς νομοθεσίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Οὗτος προσέδωκε μὲν κῦρος εἰς τὸν διὰ ψιλῆς συναινέσεως γάμον (solus consensus facit nuptias), ἀλλ' εἰς τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα μέχρις ἰλλουστρίων ὥρισε καὶ τὰ προικῷα (dotalia instrumenta). Ὅμως ἐν ἔτει 538 διὰ τῆς 74 (94) νεαρᾶς ὡμολόγησεν ὅτι εἰς πολλὴν ἀτοπίαν ἔφερον αἱ διατάξεις αὐτοῦ «ὥστε τοὺς γάμους καὶ γαμικῶν συμβολαίων χωρὶς ἐκ μόνης ἐρρῶσθαι διαθέσεως καὶ κυρίους εἶναι». Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τῶν καταχρήσεων, ὧν σπουδαιοτάτη ἦτο ἡ διὰ ψευδομαρτύρων ἀπόδειξις γάμων ἀνυπάρκτων, διὰ μὲν τοὺς συγκλητικοὺς καὶ τοὺς ἀνώτερα ἔχοντας ἀξιώματα ἀπαραίτητον ἐθεώρησε προῖκα καὶ προγαμιαίαν δωρεὰν (γαμικὰ συμβόλαια), διὰ δὲ τοὺς στρατευομένους καὶ τοὺς ἐμπορευομένους, τὴν πρόσοδον πρός τινα τῶν εὐκτηρίων οἴκων καὶ τὴν ἀνακοίνωσιν εἰς τὸν ἔκδικον (defensor ecclesiae), ὅστις συνέτασσε ληξιαρχικὴν πρᾶξιν, ἐπιμαρτυρούντων τριῶν ἢ πλειόνων κληρικῶν· εἰς δὲ τοὺς εὐτελεστέρους ἔδωκε τὴν ἄδειαν «καὶ ἀγράφως συνοικεῖν ἀλλήλοις». Ἐκ τοῦ 5 κεφαλαίου τῆς νεαρᾶς ταύτης συνάγεται ὅτι πρότερον συνωμολογοῦντο γάμοι, ὀμνυόντων ἀνδρῶν ἐν εὐκτηρίοις οἴκοις, ὅτι θὰ ἔχωσι τὴν γυναῖκα νόμιμον γαμετήν. Καὶ ἡ 117 (141) νεαρὰ τοῦ 542 ἐπαναλαμβάνει ὁμοίας διατάξεις πρὸς τὰς τῆς 74, μεταρρυθμίζουσα ἐπὶ τὸ ἐλευθεριώτερον ταύτας.

Ἀλλ' αἱ διατάξεις τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀντέκειντο πρὸς τὰς ἀξιώσεις τῆς Ἐκκλησίας. Ἀναμφισβήτητον δὲ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ὅτι καὶ μετὰ τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ὡς καὶ πρὸ αὐτοῦ πάντες οἱ χριστιανοὶ ἐνόμιζον ἀτελῆ καὶ ἀνίερον τὸν μὴ εὐλογηθέντα ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας γάμον, καίπερ ἀναγνωριζόμενον ὡς ἔγκυρον ὑπὸ τῶν νόμων. Εὑρίσκο-

[1]) Μαλάλας σ. 401, 14 Bonn.

μεν εἰς κείμενον τοῦ Ϛ´ αἰῶνος τὸ ῥῆμα *εὐλογοῦμαι* ὡς συνώνυμον τοῦ νυμφεύομαι, [1]) ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι καὶ πολὺν πρότερον χρόνον ἡ εὐλογία θὰ ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον στοιχεῖον τοῦ γάμου, ὅπως προσλάβῃ ἡ λέξις καὶ τὴν σημασίαν ταύτην· συνήθως δὲ καὶ πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Λέοντος τοῦ σοφοῦ εἶναι ἡ χρῆσις τῶν λέξεων *ἱερολογέω, ἱερολογία, εὐλογέω, εὐλογοῦμαι* καὶ *εὐλογία* ἀντὶ τοῦ γάμος (ὅθεν καὶ *βλόγα* ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ). [2]) Ὅπου δὲ συμβαίνει νὰ γίνεται λεπτομερέστερος λόγος περὶ γάμου ἐπιφανοῦς ἀνδρὸς μνημονεύεται καὶ ἐκκλησιαστικὴ εὐλογία αὐτοῦ. Οὕτως ἱστορεῖται, ὅτι δι' ἱεροτελεστίας ηὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ὁ γάμος τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Τιβερίου κατὰ τὰ τέλη τοῦ Ϛ´ αἰῶνος· [3]) ἐπίσης περὶ τοῦ Ἡρακλείου (610) καὶ περὶ τοῦ Λέοντος τοῦ Δ´ κατὰ τὸν Η´ αἰῶνα. [4]) Ἐν τοῖς ἔπειτα δὲ χρόνοις καὶ περὶ ἰδιωτῶν τοῦ λόγου ὄντος μνημονεύεται ἱεροτελεστία· ἐν τῷ ἐπυλλίῳ Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζᾳ ὁ πατριάρχης εὐλογεῖ τοὺς γάμους· [5]) ὁ Ψελλὸς δ' ἀναφέρει καὶ τῶν ἀρραβώνων συγγενοῦς του τὴν τέλεσιν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας καὶ πομπῆς καὶ ᾀσμάτων. [6])

Ἡ πολιτεία ὤφειλε προπάντων νὰ μεριμνήσῃ περὶ ἀσφαλοῦς ἀποδείξεως τῆς τελέσεως τῶν γάμων. Καὶ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἐπλήρωσεν ἐν μέρει ἡ νομοθεσία τῶν συμβασιλέων Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου (περὶ τὸ 740), ὁρίσασα ὅτι ἔγγραφος μὲν γάμος συνίσταται δι' ἐγγράφου προικῴου συμβολαίου ὑπὸ τριῶν ἀξιοπίστων μαρτύρων, ἄγρα-

---

[1]) Boissonade, Anecd. graeca τ. IV σ. 80.

[2]) Ducangius, Glossar. ad script. Graecit σ. 446-7 λ. εὐλογεῖν (εὐλογητικός, βλογεῖν, βλογητική), σ. 510 λ. ἱερολογεῖν. Sophocles, Glossary λ. εὐλογέω, ἱερολογέω, ἱερολογία. Κοραῆ, Ἄτακτα τ. Δ´ σ. 144-145. Εὐλογία ὁ γάμος, εὐλογοῦμαι τὸ νυμφεύομαι, εὐλογητικὴ ἡ νύμφη καὶ ἐν ταῖς Ἀσσίζαις τῆς Κύπρου (Σάθα, Μεσαιων. Βιβλ. τ. ς´ σ. 118. 127. 136 226) εὐλογητικὸς ὁ νυμφίος ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς νόμοις τῆς Κύπρου (αὐτ. σ. 530). Εὐλόγησις ὁ γάμος ἐν Βελθάνδρῳ καὶ Χρυσάντζᾳ στ. 1036 σ. 159 Legrand. «Εὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται» παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματ. σ. 301, ὅστις ἐπεράτωσε μὲν τὴν χρονογραφίαν του τῷ 1013, ἀλλὰ παραλαμβάνει ἐκ παλαιοτέρων χρονογράφων.

[3]) Θεοφύλ. Σιμοκάτ. Α´, 10 σ. 51 Bonn.

[4]) Λέων Γραμματ. σ. 147. 188. 322 Bonn.

[5]) Βέλθανδρος στ. 1031 σ. 158 Legr.

[6]) Ψελλ. ἐπιστ. 83. 84 (Σάθα, Μεσαιων. βιβλ. τ. Ε´ σ. 320. 323).

φος δὲ συνίσταται ἀδόλῳ συναινέσει τῶν συναλλασσόντων προσώπων... εἴτε ἐν ἐκκλησίᾳ τοῦτο δι' εὐλογίας ἢ καὶ ἐπὶ φίλοις γνωρισθῇ [1]. Ἡ δημοσιότης ἄρα ἐκρίνετο ἐπιτυγχανομένη διὰ τῆς ἐπ' ἐκκλησίας εὐλογίας ἢ διὰ τῆς ἀνακοινώσεως εἰς φίλους, ἥτις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν pompam καὶ amicorum fidem τοῦ Ἰουστινιανείου νόμου, ἢ τὰ ἀνέκαθεν εἰθιζόμενα γαμήλια συμπόσια.

Αἱ διατάξεις αὗται, ἰσχύουσαι ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων, ἐπανέλαβον ἴσως ἰσχὺν ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Μεθυστοῦ (842), ὅτε διεσκευάσθη ἡ Ἐκλογή. Ἐπὶ δὲ τοῦ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, τοῦ διαδόχου τοῦ Μιχαήλ, ἐξεδόθη διάταξις, ἐμφαίνουσα ὅτι συνήπτοντο μὲν δι' ἐκκλησιαστικῆς εὐλογίας πάντες οἱ γάμοι, ἀλλὰ δὲν παρείχετο εἰς ταύτην ἡ ἀναγκαία δημοσιότης· διότι ἡ διάταξις ἐκείνη ἐπιβάλλει αὐστηρῶς τὴν δημοσιότητα τῶν γάμων [2]. Ἐπηκολούθησαν εἶτα ἡ διάταξις Λέοντος τοῦ σοφοῦ καὶ ἡ συμπληροῦσα ταύτην Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ· ἐπίσης συμπλήρωμα ταύτης εἶναι καὶ ἡ 26 νεαρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος (τοῦ 1306), ἡ ὁρίζουσα ὅπως μὴ συνιστῶνται συνοικέσια ἄνευ τῆς βουλῆς τοῦ ἱερέως, παρ' ᾧ ἐκκλησιάζονται, ἐπιβάλλουσα δὲ ποινὴν αὐστηροτάτην εἰς τοὺς παραβάτας, ἤτοι πρόστιμον ἴσον πρὸς τὸ ποσὸν τῆς προικός [3].

Συντετελεσμένην βλέπομεν τὴν ἱεροτελεστίαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἐν συνοδικῷ γράμματι τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ πρὸς τὸν ῥῆγα τῆς Ἀρμενίας (Ὀκτώβρ. 1213), ὡς ὅρος ἀναγνωρίσεως τοῦ κύρους τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Ῥωμαίων τίθεται ἡ τελείωσις τῶν ἀρχαίων κανονικῶν ἐθίμων καὶ νομίμων καὶ ἡ τελεία ἱερολογία τοῦ γάμου. Τὸ κείμενον τοῦ γράμματος ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς *Βυζαντινοῖς χρονικοῖς* τῆς Πετρουπόλεως (τ. IV σ. 164-5): «Εἰ μὴ πάντα τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κανονικὰ ἔθιμά τε καὶ νόμιμα κατὰ τὴν τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτης μεγάλης ἐκκλησίας *ἀρχαίαν ἱερὰν*

---

[1]) Ἐκλογ. Τίτλ. Β', 2 (Zachariä von Lingenthal, Jus Graeco-romanum τ. IV σ. 8. Τοῦ αὐτοῦ, Collectio librorum Juris Graeco-romani ineditorum σ. 19 = Ἐκλογ. Λέοντ. καὶ Κωνστ. Τίτλ. Β', 8).

[2]) Πρόχειρ. Δ', 27.

[3]) Νεαρ. 26, 11 (Zachariä, Jus Graeco-rom. τ. IV σ. 632).

παρατήρησιν καὶ ἐπὶ τῇ τοῦ προκειμένου συναλλάγματος ὑποθέσει κατὰ τὸ ἄρτιον τελειωθήσεται».

Κατὰ ταῦτα πιθανὸν νομίζομεν, ὅτι ἡ ἀκολουθία τοῦ γάμου ἔλαβε τὸν ὁριστικὸν τύπον, ὃν μέχρι τῆς σήμερον διατηρεῖ, μεταξὺ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ΙΑ΄ καὶ τῶν πρώτων τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος· τὰ δύο ταῦτα χρονικὰ σημεῖα παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἡ διάταξις τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Λαύρας καὶ τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης.

Κατηρτίσθη δ' ἡ ἀκολουθία δι' ἐπιλογῆς τῶν ἐν χρήσει κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων συμβόλων, περιλαβοῦσα ὅσα τούτων ἡ ἐκκλησία ἔκρινεν ἀναγκαῖα καὶ σπουδαιότατα. Ἐκ τῶν ἐχόντων ὁπωσδήποτε σπουδαιότητα, διότι καταλέγονται εἰς τὰ νόμιμα ἅτινα καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ῥώμῃ προσέδιδον κῦρος εἰς τὸν γάμον, παρέλιπε τὰ ἑξῆς: τοὺς τύπους τοὺς ἐμφαίνοντας τὴν ἀγορὰν τῆς γυναικὸς ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς (coëmptio)· τοὺς τῆς συζεύξεως διὰ τῆς ὑπὸ ζυγὸν διόδου· τοὺς τῆς καθιερώσεως τῆς οἰκίας διὰ τῆς ἐπαλείψεως τῶν παραστατῶν· τὸν τοῦ νυμφικοῦ πέπλου· τὸν τῆς ἄρσεως τῆς νύμφης ὑπὲρ τὸ κατώφλιον τῆς θύρας· καὶ τὸν τῶν καταχυσμάτων. Ἀλλὰ πάντας τούτους τοὺς μὴ περιληφθέντας ἐν τῇ ἱερᾷ ἀκολουθίᾳ τύπους διετήρησεν ἡ συνήθεια μέχρι τοῦ νῦν. Εἰς ὅσους δὲ παρέλαβεν ἡ ἐκκλησία προσήρμοσεν εὐχὰς καὶ ὕμνους, προσέθεσε δὲ καὶ τὴν ἀνάγνωσιν περικοπῶν τῆς Καινῆς διαθήκης, ἀναφερομένων εἰς τὸν γάμον. Ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν (dextrarum junctio) γίνεται μὲν νῦν ὑπὸ τοῦ ἱερέως, ἀλλὰ δὲν μνημονεύεται εἰς τὰς ἐκδεδομένας ἀκολουθίας [1])· εἰς τὰ παλαιότερα ὅμως χειρόγραφα ῥητῶς ἀναγράφεται. Ἐν τῷ τῆς Λαύρας Β 7: «καὶ οὕτω κρατήσας τὰς δεξιὰς αὐτῶν ὁ ἱερεὺς συμπλέκει ἀλλήλους καὶ κρατούμενοι ἐξέρχονται» (κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ ἀρραβῶνος). Κατὰ δὲ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος προστίθεται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι μετὰ

---

[1]) Νῦν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος συνάπτει ὁ ἱερεὺς τὰς δεξιὰς τῶν εὐλογουμένων, φορούντων ἤδη τοὺς δακτυλίους τοῦ ἀρραβῶνος, ἢ συνάπτει ἀγκιστροειδῶς τοὺς μικροὺς δακτύλους τῶν δεξιῶν αὐτῶν· λύει δὲ τὴν συμπλοκὴν κατὰ τὸ πέρας τῆς ἀκολουθίας, παρεμβάλλων μεταξὺ τῶν δεξιῶν αὐτῶν τὸ Εὐαγγέλιον. — Καὶ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ οὐσιώδης τύπος εἶναι ἡ συμπλοκὴ τῶν δεξιῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπίσης γινομένη.

τὴν στέψιν τῶν νυμφίων: «καὶ συμπλέξας ἀλλήλων τὰς δεξιάς, λέγει...» Ἐν κώδικι τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Φιλοθέου (ἀρ. 164) τοῦ ΙϚ'. αἰῶνος· «καὶ κρατῶν (ὁ ἱερεὺς) αὐτὰς τὰς δεξιὰς χεῖρας καὶ συνάπτων παραδίδωσιν ἀλλήλοις». Ἐν κώδικι ἀρ. 217 τῆς αὐτῆς μονῆς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: «καὶ ἁρμόττει αὐτοῖς τὰς δεξιάς». Ἐν κώδικι τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς τοῦ Κουτλουμουσίου ὑπ' ἀρ. 491: «ὁ ἀρχιερεὺς συμπλέκει τὰς δεξιὰς ἀλλήλων καὶ κρατοῦντες ἐξέρχονται».

Τῶν γαμηλίων συμβόλων, ὅσα περιελήφθησαν ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ, δύο θεωροῦνται τὰ σπουδαιότατα πάντων, ὁ δακτύλιος καὶ τὰ στέφανα, διὸ τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου ἐπιγράφεται ἐν μὲν τοῖς ἐντύποις εὐχολογίοις καὶ ἁγιασματαρίοις «ἀκολουθία τοῦ ἀρραβῶνος», ἐν δὲ τοῖς χειρογράφοις «Ἀκολουθία εἰς μνῆστρα ἤγουν τοῦ ἀρραβῶνος», ἢ «Περὶ τάξεως γινομένης ἐπὶ μνήστροις βασιλέων καὶ λοιπῶν ἀνθρώπων» τὸ δὲ δεύτερον «Ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος».

Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος [1]).

Ὡς καὶ ἐπὶ ἄλλων συναλλαγμάτων δίδεται συνήθως ἀρραβών, ὡς ἐγγύησις τῆς ἐκτελέσεως τῶν συμφωνηθέντων, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ γαμικοῦ. Πολλαχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν συνηθίζεται ἀρραβὼν εἰς χρήματα ἢ εἰς ἄλλα πράγματα ἀξίας, ἅτινα χάνει ὁ αὐθαιρέτως λύσας τὸ συνάλλαγμα [2]) Ἀλλὰ τοῦ ἀρραβῶνος οὐδέποτε ἐλλείπει ὁ δακτύλιος,

---

[1]) Περὶ τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος ἐπραγματεύθην ἰδιαιτέρως καὶ ἄλλοτε (Ἑστία 1877 τ. Δ' σ. 541-2).

[2]) Ὁ Μελισσηνὸς Χριστοδούλου (Πρόχειρον νομικόν, 1895 τ. Β' σ. 27) βεβαιοῖ, ὅτι σπανίως δίδεται νόμισμα ὡς ἀρραβών, καὶ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ἀξία τῶν δακτυλίων καθωρίσθη ὑπὸ τῆς πατριαρχικῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1827, καὶ ὅτι ἐπίσης συνοδικῶς καθωρίσθη, ὅπως ἡ ἀξία τῶν δακτυλίων εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν περιουσίαν τῶν νυμφευομένων. — Ἀλλὰ καὶ πρὸ τῶν συνοδικῶν ἀποφάσεων ὑπῆρχε καὶ μετὰ ταύτας παρέμεινε πολλαχοῦ ἡ συνήθεια τῆς δόσεως χρημάτων ὡς ἀρραβῶνος γάμων ἢ δώρων ἀξίας· ἐνιαχοῦ τὰ δῶρα ταῦτα εἶναι κεκανονισμένα τὰ αὐτὰ ἐν παντὶ ἀρραβῶνι. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τὰ μοιβαῖα δῶρα τοῦ μνηστῆρος καὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν μνηστὴν καὶ ταύτης πρὸς τὸν μνηστῆρα τῶν δώρων ἐκείνων ἅτινα ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα ἀρραβῶνος, μὴ ἀποδιδόμενα ἂν λύσῃ ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων τὸ συνάλλαγμα. Τοιαῦτα δ' εἶναι προπάντων τὰ χρυσᾶ νομίσματα, εἴτε μόνα εἴτε καὶ μετ' ἀλ-

ἀποτελῶν τὸ κύριον αὐτοῦ στοιχεῖον, διὸ καὶ συνεκδοχικῶς ὁ δακτύ-

---

λων δώρων διδόμενα, ἂν καὶ πολλαχοῦ ἐλησμονήθη ὁ ἐν ἀρχῇ σκοπὸς αὐτῶν καὶ ἀποδίδονται μετὰ τῶν ἄλλων δώρων κατὰ τὴν λύσιν τῆς μνηστείας Σαφέστατα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀρραβῶνος ἐτήρησεν ἡ συνήθεια ἐν Λιβησίῳ, ὅπου ὁ μελλόνυμφος δίδει εἰς τὸν προξενητὴν τῆς νύμφης χρυσοῦν νόμισμα (φλουρὶ) πρὸς πίστωσιν τῆς συμφωνίας τοῦ γάμου. Περὶ ἄλλων παραπλησίων ἐθίμων βλ. τὴν παρεκβολικὴν σημείωσιν Β, ὅπου γίνεται λόγος καὶ διὰ τὰ ἐν Κυζίκῳ *ξενιάσματα*, πρὸς ἃ ἀντιστοιχοῦσιν ἴσως τὰ ἐν Λέρῳ συνηθιζόμενα γαμήλια δῶρα τὰ λεγόμενα ξένια (Οἰκονομοπούλου Λεριακὰ σ. 84). Κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ὅτε γίνεται τὸ λεγόμενον *κέρασμα* τῆς νύμφης, πολλαχοῦ ὁ μνηστὴρ πλὴν ἄλλων δώρων προσφέρει καὶ χρυσοῦν νόμισμα, εἴς τινας δὲ τόπους καὶ οἱ συγγενεῖς τοῦ μνηστῆρος δίδουσι χρυσᾶ νομίσματα· οἷον ἐν Κυζίκῳ, ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας, ἐν Ἀμαλιαπόλει, ἐν Κοζάνῃ, ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐν Βάρνῃ (Ἰω. Νικολάου, ἡ Ὀδησσὸς σ. 217). Ἐν Γορτυνίᾳ ὁ πατὴρ τοῦ μνηστῆρος δίδει εἰς τὴν μνηστὴν μετὰ τοῦ δακτυλίου καὶ χρυσοῦν νόμισμα (Πηζ. σ. 29). Ἐν Λακκοβικίοις τῆς Μακεδονίας ὁ γαμβρὸς πέμπει εἰς τὴν νύμφην δακτύλιον, φλωρία καὶ ἄλλα δῶρα πέμπει δὲ δῶρα καὶ εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας αὐτῆς· ἐπίσης δὲ καὶ ἡ νύμφη ἀντιδίδει ἀντάξια δῶρα εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ. (Γούσ. σ. 57). Εἰς τὰ πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρία, ἅμα συμφωνηθῇ ὁ γάμος οἰκεῖοι τοῦ μελλονύμφου φέρουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς νύμφης τὰ λεγόμενα *σημάδια* (μνῆστρα), δακτύλιον μετὰ προσδεδεμένων νομισμάτων χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν. (Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 791). Ἀλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας ὁ μνηστὴρ ἀποστέλλει διάτρητα χρυσᾶ νομίσματα πλείονα τῶν δέκα, ἅτινα ἡ μνηστὴ μέχρι τῆς τελέσεως τοῦ γάμου φέρει ὡς περιδέραιον. (Ἰω. Μιχαήλ, Μακεδονικά, Ἑρμούπολ. 1879 σ 1-2). Ἐν Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας συμφωνηθέντος τοῦ γάμου, δίδουσιν ἀρραβῶνα ὁ μὲν γαμβρὸς ἀπὸ δέκα μέχρι χιλίων γροσίων, ἡ δὲ νύμφη μανδήλια ἰσάριθμα πρὸς τοὺς συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ. (Π. Γ. Μακρῆ, Τὸ Κατιρλὶ σ 93). Ἐν Συλάτοις τῆς Καππαδοκίας ὁ ἀρραβὼν συνίσταται εἰς φλωρία· (Φαρασοπούλου, Τὰ Σύλατα σ. 34). Ἐν Σινασσῷ τῆς Καππαδοκίας, τὰ δῶρα τοῦ ἀρραβῶνος, ἅτινα φέρει εἰς τὴν οἰκίαν τῆς μνηστῆς παῖς συγγενὴς τοῦ γαμβροῦ ἐπὶ δίσκου, εἶναι χρυσοῦς δακτύλιος, χρυσοῦς σταυρὸς ἢ ἄλλο τι κόσμημα καὶ χρυσᾶ νομίσματα ἀξίας δέκα μέχρις εἴκοσι λιρῶν (Ἀρχέλ. σ. 77). Ἐν Ἄκ-σοὺ παρὰ τὴν Μαλακοπὴν παρὰ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ δίδονται πρὸ τοῦ γάμου ὡς δῶρα *γιασμάκι* (κάλυμμα τῆς κεφαλῆς) ὁμοῦ μὲ 5-10 γρόσια, κατὰ τὰς μεγάλας ἑορτάς. Ἐν Ἀνδρονικίῳ τῆς Καππαδοκίας ὁ γαμβρὸς δίδει εἰς τὴν νύμφην φλωριὰ ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεώς του κατὰ τὸν ἀρραβῶνα. Ἐν Ἰκονίῳ ἂν δεχθῶσι τὴν προξενειὰν οἱ γονεῖς τῆς νύμφης, ὁ γαμβρὸς στέλλει 2-6 λίρας, ἴσα δὲ χρήματα στέλλονται καὶ ἐκ τῆς νύμφης εἰς τὸν γαμβρόν. Ταντα-λασσόμενα δῶρα πολλαχοῦ λέγονται *χάραις* (χάρη=δῶρον) ἢ *χαρίσματα*. —Μεταξὺ τῶν τύπων τοῦ γάμου παρὰ τοῖς καθολικοῖς εἶναι καὶ ἡ προσφορὰ ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου εἰς τὴν μελλόνυμφον νομίσματος, ὅπερ ἐνιαχοῦ εὐλογεῖ ὁ ἱερεύς. Νόμι-

λιος ἐπεκράτησε νὰ καλῆται ἀρραβών [1]) Οὗτος δὲ βεβαίως δὲν δίδεται ἐν τοῖς γαμηλίοις συμβολαίοις λόγῳ τῆς μεταλλικῆς ἀξίας αὐτοῦ. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους κατὰ τὴν συνομολόγησιν πολλῶν συναλλαγμάτων ἐδίδετο ἀντὶ ἀρραβῶνος δακτύλιος, διότι ἦτο τὸ προχειρότατον πρᾶγμα ἀξίας, ὅπερ ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν οἱ συναλλασσόμενοι. 'Αλλ' ἀπρόσφορος ἀρραβὼν ἐθεωρεῖτο ὁ δακτύλιος ἐπὶ μεγάλων συναλλαγμάτων, διότι ἡ ἀξία αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀνάλογος. 'Ρητῶς δὲ λέγει τοῦτο ὁ Θεόφραστος ἐν τῷ περισωθέντι ἀποσπάσματι τῆς περὶ νόμων συγγραφῆς αὐτοῦ: «τάττουσι δέ τινες καὶ τὸν ἀρραβῶνα πόσον δεῖ διδόναι, πρὸς τὸ πλῆθος τῆς τιμῆς μερίζοντες· ἄτοπον γὰρ ἐὰν δακτύλιον δῷ τῶν δέκα ταλάντων» [2]). Ὅθεν ὁ δακτύλιος διδόμενος ὡς ἀρραβὼν ἐπὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν συναλλαγμάτων, τοῦ γαμικοῦ, πάντως ἄλλην ἔχει σημασίαν.

'Εν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας, ἐν εὐχῇ τοῦ ἱερέως, διαφαίνεται προσπάθεια πρὸς ἐξεύρεσιν συμβολικῆς ἐννοίας τῶν δακτυλίων, συμφώνως πρὸς τὴν 'Αγίαν Γραφήν. 'Αλλὰ τὰ φερόμενα ἐξ αὐτῆς παραδείγματα εἶναι ἐξεζητημένα καὶ ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Διότι ἐν ἄλλοις μὲν τούτων ὁ δακτύλιος δίδεται ὡς σύμβολον δυνάμεως καὶ ἐξουσίας ('Ιωσήφ, Δανιήλ), ἐν ἄλλῳ ὡς σύμβολον ἀναγνωρίσεως (Θάμαρ) καὶ ἐν ἄλλῳ πρὸς στολισμὸν (ὁ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ). 'Εκ τούτων καταφαίνεται ὅτι τὸ ἔθιμον εἶναι παλαιότερον τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, εἰς ἣν ἀνεζητήθη ἡ ἔννοια αὐτοῦ [3]).

σμα καὶ παρ' ἡμῖν δίδεται ὑπὸ τοῦ μελλονύμφου κατὰ περίεργον τρόπον ἐν Λευκάδι. Προτοῦ ν' ἀρχίσῃ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου διὰ χρυσοῦ ἢ ἀργυροῦ νομίσματος σταυρώνει ὁ γαμβρὸς τὴν νύμφην εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στῆθος· ἔπειτα τὸ θέτει εἰς τὸ στόμα της, ὁπόθεν αὐτη τὸ λαμβάνει καὶ τὸ φυλάττει. (ΕΦ. τ. ΙϚ' σ 1687. ΚΠ. τ. Η' σ. 411). Ὑπενθυμίζει τὸ ἔθιμον τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν τοῦ νὰ φυλάττωσι νομίσματα εἰς τὸ στόμα.

[1]) Περὶ τῶν ὀνομασιῶν τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Β. 'Εν Κύπρῳ ὁ ἀρραβὼν λέγεται *χάρτωμαν* (=χαρίτωμα, χάρις) ὁ μνηστὴρ *χαρτωμένος*, τὸ ῥῆμα *χαρτόννω*. (Σακελλαρίου, Κυπριακὰ τ. Α' σ. 719, Β' 858).

[2]) Στοβ. ΜΔ', 22, 5.

[3]) Ὅτι ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία μετά τινος δυσφορίας ἀπεδέχθη τὸ ἐθνικὸν ἔθιμον τοῦ δακτυλίου ὑπεμφαίνεται ἐξ ὅσων λέγει ὁ Κλήμης ὁ 'Αλεξανδρεὺς (Παι-

Γνωστὸν δὲ καὶ ἄλλως εἶναι, ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ δακτυλίου δὲν προσιδιάζει εἰς τοὺς χριστιανούς, καὶ ὅτι ὄχι μόνον καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἦτο σύνηθες, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς μουσουλμανικοῖς λαοῖς. Ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος καλεῖται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων διὰ λέξεων δηλουσῶν σύμβολον ἢ σημάδι, ὡς λέγει ὁ ἡμέτερος λαός, καὶ ἡ φράσις *ἐπέρασε δακτυλίδι* εἶναι συνώνυμος τοῦ ἐνυμφεύθη, ὡς ἡ τῆς συνηθείας «ἔβαλε δαχτυλίδι» [1]).

Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἀνεζήτησαν τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν, ἣν ὑποκρύπτει ἡ συνήθεια τοῦ φορεῖν τὸν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς [2]). Ὁ Πλούταρχος διέλαβε περὶ τοῦ ζητήματος ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν Συμποσιακῶν προβλημάτων του (Δ΄, 8) τῷ ἐπιγραφομένῳ: «Διατί τῶν δακτύλων μάλιστα τῷ παραμέσῳ σφραγῖδας φοροῦσιν;» Ἀλλ' ἡ λύσις τοῦ προβλήματος ἐξέπεσεν ἐκ τῶν χειρογράφων. Πιθανώτατα ὅμως δὲν θὰ ἦτο διάφορος τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ Αὔλου Γελλίου (X, 10,1). Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, κατὰ τὸν Ῥωμαῖον συγγραφέα, ἐφόρουν δακτύλιον εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, παρὰ τούτων δὲ παρέλαβον τὸ ἔθος καὶ οἱ Ῥωμαῖοι. Ὁ λόγος δὲ τούτου εἶναι, ὡς βεβαιοῖ ὁ Ἀππίων ἐν τοῖς Αἰγυπτιακοῖς, ὅτι ἐπειδή, ὡς παρετήρησαν οἱ Αἰγύπτιοι ταριχευταί, νεῦρον λεπτότατον

δαγ. Γ', 11 σ. 287-8 Potter), ὅστις θεωρεῖ προσῆκον μόνον ὡς σημαντῆρα νὰ φορῶσι δακτύλιον οἱ χριστιανοί. Ἡ δυτικὴ δ' ἐκκλησία ὀψέποτε μόλις ἀπὸ τοῦ Ζ' αἰῶνος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου τὸν δακτύλιον, μείζονα δὲ σπουδαιότητα ἀποδίδει εἰς τὸ γαμήλιον σύμβολον τοῦ πέπλου. Βλ. Herzog. Real-Encyklopädie f. protestant. Theologie τ. II σ. 347.

[1]) Reinaud. Description des monuments musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas Par. 1828 τ. I σ. 31-32.

[2]) Πλὴν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Γελλίου τὴν συνήθειαν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ Λουκιανὸς (Πλοῖον 45 σ. 278). Σήμερον παρ' ἡμῖν συνήθως ὁ δακτύλιος φορεῖται εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς, ἀλλ' ὄχι σπανίως καὶ εἰς τὸν τῆς δεξιᾶς. Ἐν τῷ Ἐρωτοκρίτῳ (Γ' 1467) ὁ μνηστὴρ παραγγέλλεται νὰ βάλῃ τὸ δακτυλίδι εἰς τὸ δεξιὸν χέρι. Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ στεφανώματος ἐν τῷ 849 κώδ. τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΖ' αἰῶνος: «εἶτα δίδει ὁ ἱερὲς (οὕτω) τὰ δακτυλίδια εἰς τὰς δεξιὰς αὐτῶν χεῖρας.» Οἱ Πέρσαι πρὸς δήλωσιν τοῦ παραμέσου μεταχειρίζονται λέξιν σημαίνουσαν τὸν δακτύλιον, διότι εἰς τοῦτον φοροῦσι τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος, ἐνῷ οἱ Ἰνδοὶ καὶ ἄλλοι Μουσουλμᾶνοι προτιμῶσι τὸν μικρὸν δάκτυλον. (Reinaud ἔνθ. ἀν. σ. 35-6).

ἀπὸ τοῦ δακτύλου ἐκείνου φθάνει εἰς τὴν καρδίαν, ἐτιμήθη ὁ δάκτυλος ὡς συναπτόμενος πρὸς τὴν καρδίαν.

Τὴν δῆθεν παρατήρησιν ταύτην ἔχουσιν ὡς ἀφετηρίαν καὶ αἱ ἑρμηνεῖαι τοῦ ἐθίμου ὑπὸ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ὡς τοῦ Ἰσιδώρου, ὅτι εἶναι δεῖγμα ἑνώσεως τῶν καρδιῶν ἐν τῇ ἀγάπῃ. Εἰς τὴν ἐξήγησιν δ' ἴσως ταύτην πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν καὶ τὸν λόγον τῶν ἐπιγραφῶν ἀρχαίων δακτυλίων, ἐν τῇ ἐσωτερικῇ ἐπιφανείᾳ φερόντων κεχαραγμένα τὰ ὀνόματα τῶν συζύγων [1]), καὶ βυζαντινῶν ἐχόντων ἔνδον ἐπιγραφὰς εἰς τὸν συζυγικὸν βίον ἀναφερομένας, οἷον Ὁμόνοια [2]).

Εἶναι βεβαίως χαρίεσσαι καὶ ποιητικαὶ τοιαῦται ἑρμηνεῖαι, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο φαίνονται ἐξεζητημέναι, ἐπινοηθεῖσαι ὅτε ὁ λόγος τοῦ ἐθίμου εἶχε λησμονηθῇ. Πρὸς ἀνεύρεσιν δὲ τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τούτου πρέπει νομίζω νὰ συνεξετάσωμεν καὶ ἀρχαιότερά τινα στοιχεῖα αὐτοῦ, ἤτοι πρῶτον τίς ὁ δίδων τὸν δακτύλιον, δεύτερον ὁποῖός τις ὁ δακτύλιος καὶ τρίτον τίς ἡ συμβολικὴ σημασία τούτου προτοῦ νὰ ἐπεκταθῇ ἡ χρῆσις αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν μνηστείαν.

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις, οἵτινες εἶχον ἐπίσης τὴν συνήθειαν τοῦ δακτυλίου ὡς μνήστρου (anulus pronubus) ἔδιδεν αὐτὸν ὁ μνηστὴρ εἰς τὴν μνηστήν [3]). Τοῦτο δὲ φαίνεται ὅτι ἐπὶ μακρὸν χρόνον διετήρησε καὶ ἡ ἐκκλησία. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους τοῦ 866 ἀναφέρεται ὅτι ὁ μνηστὴρ ὀφείλει νὰ δώσῃ ἀρραβῶνα εἰς τὴν μνηστὴν δακτύλιον [4]). Μεταξὺ δὲ τῶν τύπων τοῦ γάμου τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καταλέγεται καὶ ἡ εὐλογία τοῦ δακτυλίου, ὃν ὁ ἱερεὺς δίδει εἰς τὸν νυμφίον οὗτος δὲ θέτει εἰς τὸν παράμεσον τῆς ἀριστερᾶς τῆς νύμφης Καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς Γερμανοῖς φαίνεται ὅτι μόνος ὁ μνηστὴρ ἔδιδεν τὸν δακτύλιον εἰς τὴν μνηστήν [5]) Τὸ ἔθιμον τοῦτο καθ' ὅσον τοὐλάχιστον

---

[1]) Le Blant ἐν Mémoires de l'Acad des Inscriptions 1898 τ. 36, 1 σ. 65. Τοῦτο καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν πολλαχοῦ συνηθίζεται, μάλιστα εἰς τὰς πόλεις, χαρασσομένων ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν ὀνομάτων τοῦ ἀνδρὸς μὲν ἐν τῇ τοῦ φορουμένου ὑπὸ τῆς γυναικός, ταύτης δὲ ἐν τῇ τοῦ ἀνδρός.

[2]) Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 389.

[3]) Juvenal. VI, 25-7. Plin N. H. 33, 1, 4 Tertull. Apolog. 6 Isidor 19, 32.

[4]) Mansi, Concilior. ampl. collectio τ. XV σ. 401.

[5]) Grimm, Deutsche Rechtsalterthümer 3ης ἐκδ. σ. 177.

γινώσκομεν δὲν διετήρησεν ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Ἀλλ' ἴσως ὑπεμφαίνεται τοῦτο ἐν τῷ Βίῳ τῆς βασιλίδος Θεοφανοῦς (κεφ. 10), γραφέντι κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ πενθερὸς βασιλεὺς δίδει τὸν δακτύλιον τοῦ ἀρραβῶνος εἰς τὴν μνηστήν, ἐνῷ οὔτε αὕτη οὔτε ὁ πατὴρ αὐτῆς δίδουσιν ἄλλον δακτύλιον εἰς τὸν μνηστῆρα [1]. Τοὐναντίον ἔχομεν μεσαιωνικὰς διηγήσεις περὶ ἀποστολῆς δακτυλίου ὑπὸ τῆς κόρης πρὸς τὸν ἐρώμενον· ἀλλὰ τοῦτο γίνεται εἰς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἡ παρθένος ἀμηχανοῦσα προσφεύγει εἰς τὸν τρόπον τοῦτον, πρὸς δήλωσιν τοῦ ἔρωτος αὐτῆς καὶ τῆς ἀποφάσεως, ἣν ἔλαβε, ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὸν ἐρώμενον καὶ οὐδένα ἄλλον πλὴν αὐτοῦ νὰ λάβῃ σύζυγον. Οὕτως ἐν τῇ ἐποποιίᾳ τοῦ Διγενῆ κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Πετρίτση (1670), ἡ θυγάτηρ τοῦ Δούκα πέμπει πρὸς τὸν ἥρωα διὰ τῆς τροφοῦ αὐτῆς τὸ δακτυλίδι της, παραγγέλλουσα:

Πέ του πῶς ἀρραβῶνα του τὸ στέλλω καὶ ἂς ξέρῃ,
ἄλλον τινὰν δὲν θέλω γώ, μόνο αὐτόνον ταῖρι.

Ὁ δὲ Διγενὴς λαβὼν τὸν ἀρραβῶνα ἐχάρη, διότι ἐνόησεν ὅτι ἡ κόρη ἐδέχετο

νά τηνε πάρῃ γιὰ γυνὴ γνήσια βλογητική του [2]).

Καὶ εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον (Γ', 1465 κέ.) ἡ Ἀρετοῦσα δίδει εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον δακτυλίδι, καὶ τοῦ παραγγέλλει νὰ τὸ φορῇ πάντοτε εἰς τὴν χεῖρα,

σημάδι πῶς ὥστε νὰ ζῶ εἶσαι δικό μου ταῖρι.

Ὅμοια παραδείγματα ἀποστολῆς δακτυλιδίων ὑπὸ παρθένων πρὸς τοὺς ἐραστὰς εὑρίσκονται συχνότατα εἰς γερμανικὰ ποιήματα τοῦ ΙΓ'

---

[1]) Kurtz, Zwei griechische Texte über die heilige Theophano σ. 6. Σήμερον εἰς Λιξούρη οἱ ἐνδεέστεροι ἐνίοτε ἔχουσιν ἕνα μόνον δακτύλιον ἀρραβῶνος, καὶ τοῦτον φορεῖ ἡ νύμφη.

[2]) Πετρίτση Διγενὴς στ. 1677 κέ. = Lambros, Romans grecs σ. 180. — Ἐν τῇ διασκευῇ τοῦ χειρογράφου τῆς Ἄνδρου στ. 1779 κέ. σ. 56-7 ἐκδ. Μηλιαράκη. Τὸ χειρόγραφον τῆς Τραπεζοῦντος ἔχει χάσμα ἐνταῦθα.

αἰῶνος, ὅτε ὡς πρὸ μικροῦ εἴδομεν ἐπεκράτει παρὰ τοῖς Γερμανοῖς ἡ συνήθεια ὁ μνηστὴρ νὰ δίδῃ δακτύλιον εἰς τὴν μνηστήν [1]).

Τὸ δὲ μέταλλον ἐξ οὗ κατασκευάζεται ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι σήμερον παρ' ἡμῖν πανταχοῦ σχεδὸν ὁ χρυσός [2]). Ἀλλ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθίᾳ τοῦ ἀρραβῶνος ὁρίζεται χρυσοῦς μὲν ὁ τοῦ ἀνδρὸς δακτύλιος, ἀργυροῦς δ' ὁ τῆς γυναικός· καὶ εἰς τοὺς κώδικας τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος καὶ τοῖς νεωτέροις τούτων ὁμοίως ὁρίζονται οἱ δακτύλιοι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς. Οἱ κώδικες ὅμως τῆς ἐθν. βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 662 (ΙΒ΄ αἰῶνος) καὶ 661 (τοῦ ΙΕ΄) τῆς Λαύρας (Β, 7) καὶ ὁ τοῦ Κουτλουμουσίου (ἀρ. 491) χρυσοῦν ὁρίζουσι τὸν τοῦ ἀνδρός, τὸν δὲ τῆς γυναικὸς σιδηροῦν. Ἡ δὲ διαφορὰ τῶν μετάλλων οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν τῶν μνηστευομένων· διότι ἡ ἀκολουθία εἶναι εἰς τὰ μνῆστρα βασιλέων καὶ ἄλλων ἀνθρώπων.

Τὴν ἀποδιδομένην σημασίαν εἰς τὴν ὕλην τῶν δακτυλίων διδάσκει ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐν Ῥώμῃ. Ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας χρυσοῦν δακτύλιον ἐφόρουν οἱ συγκλητικοί, οἱ ἱππεῖς, οἱ ἰσότιμοι τούτοις ἄρχοντες καὶ οἱ δι' ἀνδραγαθίαν ἢ δι' εὐεργεσίας πρὸς τὸν δῆμον εἰς τὴν ἱππάδα τάξιν ταχθέντες. Τῶν δὲ στρατευομένων ἐχρυσοφόρουν μὲν οἱ χιλίαρχοι, οἱ δὲ ἐλάττονες ἐσιδηροφόρουν. Οἱ πληβεῖοι δ' ἐφόρουν σιδηροῦν δακτύλιον. Μνημονεύεται δ' ὅτι καὶ τῶν δούλων φόρημα ἦτο ὁ σιδηροῦς δακτύλιος [3]). Ἀπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ὅμως ἐπεξετάθη τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου ἡ χρῆσις καὶ τελευταῖον πάντες οἱ στρατιῶται εἶχον τὴν ἄδειαν νὰ φορῶσιν αὐτόν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς διὰ τῆς 97 (78) νεαρᾶς ἐπέτρεψεν εἰς πάντας καθόλου τοὺς ἐλευθέρους νὰ φορῶσιν ὁρίσας ὅπως καὶ οἱ λαβόντες τὴν ἐλευθερίαν οἰκέται ἢ θεράπαιναι ἔχωσι παρεπόμενον εὐθὺς καὶ τὸ τῶν χρυσῶν δακτυλιδίων δίκαιον. Εἰς δὲ τοὺς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνους ἀναφέρεται ἴσως τὸ τοῦ Ἰσιδώρου (XIX, 32), ὅτι οἱ μὲν ἐλεύθεροι ποιοῦνται χρῆσιν χρυσοῦ δακτυλιδίου, οἱ ἀπελεύθεροι ἀργυροῦ καὶ οἱ δοῦλοι σιδηροῦ.

---

[1]) Grimm ἔνθ. ἀν. σ. 177-8.

[2]) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Γ'.

[3]) Apulej. Metam. X, 9.

Ὅθεν ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ ἀνὴρ δίδων εἰς τὴν μνηστευομένην γυναῖκα σιδηροῦν δακτυλίδιον ἐδήλου συμβολικῶς, ὅτι ὤφειλεν αὐτῷ δουλικὴν ὑποταγήν. Ἀλλ' ἡ ἐκκλησία διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν δακτυλίων ἠθέλησε νὰ σημάνῃ τὴν ἀμοιβαίαν πίστιν καὶ ὑποταγήν. Τὴν τοιαύτην δὲ συμβολικὴν ἔννοιαν τοῦ δακτυλίου διευκρινοῦσι πολλὰ τεκμήρια. Ὁ Προμηθεὺς μυθολογεῖται ὅτι λυθεὶς ἔφερε τοῦ λοιποῦ εἰς μνήμην τῶν δεσμῶν αὐτοῦ σιδηροῦν δακτύλιον [1]). Οἱ Χάττοι, ἀρχαῖον γερμανικὸν ἔθνος, ἐνόμιζον αἰσχρὸν τὸν σιδηροῦν δακτύλιον, οἱ δὲ πολεμικώτατοι αὐτῶν ἔφερον ἑκουσίως τοῦτον, ὥσπερ ἅλυσιν, μέχρις ὅτου ἀποκτείναντες πολέμιον ἀπαλλάξωσιν ἑαυτοὺς τοῦ ὀνείδους [2]). Παρὰ πολλοῖς ἀσιατικοῖς λαοῖς δακτύλιος ἐνώτιος θεωρεῖται σημεῖον δουλείας, καὶ αἱ φράσεις ἔχει τρυπημένο τὸ αὐτὶ ἢ ἔχει δακτυλίδι εἰς ταὐτὶ σημαίνουσι τὸν δοῦλον [3]). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἀνατολῆς αἱ γυναῖκες φοροῦσι δακτύλιον εἰς τὴν ῥῖνα, ἐξαρτῶσαι ἐκ τοῦ διαφράγματος, εἰς ἔνδειξιν εὐπειθείας καὶ ὑποταγῆς εἰς τὸν ἴδιον ἄνδρα. Κατὰ δὲ τὴν Γένεσιν (κδ΄ 22) ὁ θεράπων τοῦ Ἀβραὰμ ὡς ἐγγύησιν τοῦ γάμου τοῦ Ἰσαὰκ δίδει εἰς τὴν Ῥεβέκκαν ἐνώτια χρυσᾶ καὶ δύο ψέλια ἐπὶ τὰς χεῖρας αὐτῆς· τὸ ἑβραϊκὸν κείμενον ὅμως ἀντὶ ἐνωτίων λέγει δακτύλιον τῆς ῥινός.

Στέφανοι.

Ἐπίσης σπουδαιότατον σύμβολον τῆς γαμηλίου τελετῆς θεωροῦνται, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, καὶ οἱ στέφανοι τῶν νυμφίων (κοινῶς *τὰ στέφανα*, εἰς ἑνικὸν ἀριθμὸν *τὸ στέφανο* καὶ σπανιώτερον *τὸ στεφάνι*). Ἐντεῦθεν καὶ τὸ ῥῆμα *στεφανῶ* (*κοιν. στεφανώνω*) εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὴν σημασίαν τοῦ τελεῖν τὸν γάμον (κυρίως λεγόμενον ἐπὶ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παρανύμφου), καὶ εἰς τὴν παθητικὴν φωνὴν *στεφανοῦμαι (κ. στεφανώνουμαι)* εἰς τὴν σημασίαν τοῦ νυμφεύομαι· *στεφάνωμα* δὲ λέγεται αὐτὴ ἡ τελετὴ τοῦ γάμου, ὅθεν καὶ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ἐπιγράφεται εἰς πάντα τὰ χειρόγραφα τὸ δεύτερον μέρος τῆς ἀκολουθίας τοῦ γάμου.

---

[1]) Hygin. Fab. 54. Poet. astron. II, 15.
[2]) Tacit. German. 31.
[3]) Reinaud ἔνθ. ἀν. σ. 32.

Ἡ χρῆσις αὕτη εἶναι μεμαρτυρημένη ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων [1]· συχνὴ δ' εἶναι καὶ ἡ μνεία στεφάνων τοῦ γάμου ὑπὸ βυζαντινῶν συγγραφέων [2].

Οἱ στέφανοι τοῦ γάμου κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα Νικολάου τοῦ Α' πρὸς τοὺς Βουλγάρους (866), ἦσαν χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ ἢ ἐξ οἱουδήποτε ἄλλου μετάλλου, ἀνῆκον δ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐφυλάσσοντο ἐν αὐτῇ (coronas... quae semper in ecclesia ipsa sunt solitae conservari). Καὶ πολλαχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν αἱ ἐκκλησίαι εἶχον ἄλλοτε, διατηροῦσι δέ τινες καὶ μέχρι τοῦ νῦν, ἴδια στέφανα, ἀργυρᾶ συνήθως, βαρέα,

---

[1]) Ducang. Glossar. ad scr. Graec. σ. 1443-5 λ. στέφανοι (στεφανοῦν, στεφάνωμα). Sophocles, Glossar. λ. στέφανον. στέφανος. στεφανόω. στεφάνωμα. Παρὰ Λέοντι τῷ Γραμματικῷ (σ. 301 Bonn) συνώνυμα· «εὐλογεῖται καὶ στεφανοῦται». Ὁμοίως παρὰ τοῖς Μετὰ τὸν Θεοφάν. σ. 394, 22 Bonn. *Ἀστεφάνωτος* δὲ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Λέοντος σ. 278 καλεῖται ὁ μήπω νυμφευθείς, ἀνθ' οὗ ὁ Κεδρηνὸς μεταχειρίζεται τὸν τύπον ἀστεφής. (Πρβλ. καὶ παρὰ Πετρίτζη, Διγεν. στ. 2080 σ. 195 Λάμπρου «τὰ στέφη» ἀντὶ τοῦ στέφανα). Ἡ λέξις ἀστεφάνωτος ἐν τῇ αὐτῇ πιθανώτατα σημασίᾳ τοῦ ἀγάμου εὑρίσκεται καὶ ἐν ἀρχαίῳ ἐπιτυμβίῳ ἐπιγράμματι, περὶ οὗ βλ. Herwerden, Studia critica in epigr. Gr. σ. 54. Ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς γλώσσῃ ἡ χρῆσις τῆς λέξεως εἶναι συνηθεστάτη· οἷον «εἶναι ἀστεφάνωτοι» ἐπὶ μνηστήρων μήπω εὐλογηθέντων· «τὴν ἔχει ἀστεφάνωτη» = μὴ νομίμως συνεζευγμένην. Ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μορέως στ. 5948 Schmitt «στεφανικὴ γυναῖκα» ἡ νόμιμος σύζυγος, «ἐρωτικὴ» δὲ ἡ παλλακὶς (στ. 5778). «Στεφανοκράτωρ» δὲ ὡς κρατῶν τὰ στέφανα τῶν νυμφίων κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος (μάλιστα κατὰ τὴν κύκλιον ὄρχησιν) λέγεται ὁ παράνυμφος εἴς τινα χειρόγραφα τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος (οἷον ἐν κώδ. 164 τῆς ἀθωνικῆς μονῆς Φιλοθέου τοῦ ΙϚ' αἰῶνος καὶ ἐν κώδ. 849 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΖ' αἰῶνος)· τὴν λέξιν ταύτην μεταχειρίζεται καὶ ὁ Πανάρετος (Χρον. Τραπεζ. παρὰ Eustath. Opuscul. σ. 369, 33 Tafel = Κουμανούδη, Συναγωγὴ λέξ. ἀθησαυρίστων ἐν λ.).

[2]) Κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου ὁ πατριάρχης «τὰς κορυφὰς τῶν βασιλέων τοῖς στεφάνοις καθίδρυσε». (Θεοφύλακτ. Σιμοκάτ. Α' 10 σ. 51 Bonn). Περὶ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου καὶ τῆς Εὐδοκίας λέγει ὁ Θεοφάνης σ. 461 Bonn. «καὶ ἔλαβον ἀμφότεροι τοὺς στεφάνους τοῦ γάμου». Τὰ στέφανα τοῦ γάμου τούτων ἀναφέρει καὶ ὁ Λέων ὁ γραμματικὸς σ. 147 Bonn. Βλ. τοῦ αὐτοῦ καὶ σ. 188, 322. Ἄλλα παραδείγματα ἐκ βυζαντινῶν συγγραφέων βλ. παρὰ Reiske εἰς ὑπομνήμ. εἰς Κωνσταντ. Πορφυρογένν. τ. II. σ. 254-5 Bonn. — Ἐν τελετῇ γάμων «ἤλθασιν εἰς τὰ στέφανα, καθὼς τὸ δίδ' ἡ τάξις». (Βέλθανδρος στ. 1032 σ. 159 Legrand).

ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας ἢ στέμματος, δι' οὗ ἐστέφοντο οἱ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογούμενοι, τοῦ παρανύμφου καταβάλλοντος τίμημά τι εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν ταμεῖον [1]). Μέχρις ἐσχάτων δ' ἐνιαχοῦ κατὰ τοὺς γάμους τῶν ἀπορωτέρων συνηθίζονται στέφανοι ἐκ λεπτοτάτων μεταλλίνων χρυσοειδῶν καὶ ἀργυροειδῶν συρμάτων, πεπλεγμένων περὶ ξυλίνην στεφάνην [2]). Ἀλλ' οὔτε οἱ μετάλλινοι στέφανοι, ὁσονδήποτε

[1]) Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας, ὅπου ἄλλοτε κατεσκευάζοντο τὰ στέφανα ἐκ κλήματος, ἐγίνετο ἐνίοτε χρῆσις καὶ ἀργυρῶν ἀνηκόντων εἰς ἐκκλησίαν, χάριν συνδρομῆς τῆς ἐκκλησίας ταύτης. Εἰς παλαιότερα ἔτη ἐπίσης ἐστέφοντο διὰ τῶν ἀργυρῶν στεφάνων τῆς ἐκκλησίας ἐν Ἀνδριτσαίνῃ (ὅπου ἐσυνηθίζοντο καὶ οἱ κλημάτινοι), ἐν Δημητσάνῃ καὶ ἐν Λάστα τῆς Γορτυνίας. Γίνεται δὲ μέχρι τοῦ νῦν τὸ στεφάνωμα δι' ἀργυρῶν ἢ ἐπιχρύσων στεφάνων τῆς ἐκκλησίας ἐν Κοζάνῃ, ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας ὁμοίως δι' ἀργυρῶν ἐν Λουλὲ Βουργὰζ τῆς Θράκης, καὶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῳ (Ξενοφάνης 1906 τ. Γ' σ. 209), ἐν Πανόρμῳ, ἐν Περγάμῳ (ἀργυρῶν ἢ χαλκῶν), ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας, ἐν Ἀκ-σοὺ (Χασὰ κιοΐ) ἐν Ποταμίοις (Δερὲ κιοΐ) τῆς Καισαρείας καὶ εἴς τινα χωρία τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Τραπεζοῦντι καὶ τοῖς χωρίοις ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων κατασκευαζόμενοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὁμοίως καὶ ἐν Ἰκονίῳ οἱ τῶν ἀπορωτέρων.— Οἰκογένειαί τινες ἔχουσιν ἴδια πατρῷα στέφανα ἀργυρᾶ, ὡς ἐν Κορινθίᾳ ἡ τῶν Νοταράδων, ἀνήκοντα κατὰ τὴν οἰκογενειακὴν παράδοσιν εἰς τὸν Μέγαν δοῦκα Λουκᾶν Νοταρᾶν. Καὶ ἐν Ῥωμουνίᾳ οἰκογένειαί τινες ἑλληνικαὶ τὴν καταγωγήν, ὡς ἡ τῶν Κανταχουζηνῶν, ἔχουσιν ὁμοίως πατρῷα στέφανα. — Ἄλλη παρὰ τὰ νυμφικὰ στέφανα εἶναι ἡ *κορῶνα*, κτῆμα καὶ αὐτὴ τῆς ἐκκλησίας· ταύτην φορεῖ τὴν πρώτην καὶ δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἡ νύμφη ἐν Πωγώνῃ τῆς Ἠπείρου (Ι. Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ μελετήματα τ. Ζ' σ. 25), ἐκόσμει δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας ἡ νύμφη δι' αὐτῆς τὴν κεφαλήν της (Ἑστία 1882 τ. ΙΔ' σ. 593). Ἀντεστοίχει δ' αὕτη πρὸς τὴν ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐν Γερμανίᾳ συνηθιζομένην **Brautkrone**, ἥτις ἀνῆκεν ὁμοίως εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ παρείχετο πρὸς κόσμον τῆς νύμφης ἐπὶ ῥητῷ τιμήματι. (Βλ. **Zeitschrift d. Vereins f. Volkskunde 1900** σ. 166 κέ.).

[2]) Τοιαῦτα στέφανα εἶδον πολλαχοῦ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι. Ἐν Παξοῖς στέφανα ἀπὸ χρυσοειδῆ συρμάτια (τρέμουλα) ἀναφέρει ὁ Salvator (Paxos σ. 87). Ἐν τῇ πόλει τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ 60 ἐτῶν τὰ στέφανα ἠγοράζοντο ἕτοιμα, ἦσαν δὲ κατεσκευασμένα ἐκ τοιούτων συρματίων, ἐπενδεδυμένων διὰ μεταξίνης ταινίας καὶ εἶχον καθ' ὅλην τὴν περιφέρειαν ἐπερραμένα ἀπομιμήματα μικρῶν ῥόδων ἐξ ὑφάσματος. Ἐν Σκοπέλῳ δ' ἐπὶ τοῦ βάμβακος δι' οὗ περιεβάλλοντο τὰ ἐκ κλήματος στέφανα ἐνεπηγνύοντο συρμάτια φέροντα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς *τρέ*), ὁμοίως ἐστολίζοντο ἄλλοτε τὰ κλημάτινα στέφανα μὲ *τρίνας* ἢ *τράνας* ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (Πάφλα). Ἐν Ἀνδρονικίῳ τῆς Καππαδοκίας οἱ στέφανοι τῶν πλουσιωτέρων, ἕτοιμοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀγοραζόμενοι, εἶναι κατεσκευασμένοι ἐκ συρματίων μεταλλίνων.

παλαιὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ χρῆσις αὐτῶν, οὔτε οἱ ἐκ ψευδῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ὧν ἡ χρῆσις ὁσημέραι ἐπεκτείνεται ἁπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἀντικαθιστώντων πάντα τἆλλα εἴδη τῶν στεφάνων [1]) πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ κανονικοὶ καὶ σύμφωνοι πρὸς τὴν παλαιὰν συνήθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Τοιοῦτοι δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι μόνοι οἱ ἐκ κλάδων ἐλαίας ἢ ἐκ κλήματος στέφανοι.

Ἐξ ἐλαίας κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι καθ' ὅσον γινώσκω μόνον ἐν Κύπρῳ. Πλέκουσι δ' αὐτοὺς οἱ παράνυμφοι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν μελλονύμφων, ψάλλοντες ἐκκλησιαστικὰ μέλη, ἐκ δύο ἀφύλλων κλάδων ἐλαίας, οὓς περιτυλίσσουσι δι' ἐρυθρῶν καὶ χρυσῶν ταινιῶν [2]). Ὡς δὲ βεβαιώνει ὁ Μουστοξύδης καὶ ἐν Ἀθήναις συνηθίζονται οἱ ἐξ ἐλαίας στέφανοι, ὅπερ ὅμως δὲν φαίνεται ἀκριβές, ἢ τοὐλάχιστον κατ' ἐξαίρεσιν σπανιώτατα θὰ ἐγίνετο [3]). Εὐχὴ δὲ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος τοῦ ὑπ' ἀρ. 849 κώδικος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης (τοῦ ΙΖ´ αἰῶνος), ἀναφερομένη πιθανῶς εἰς τοὺς κλάδους, ἐξ ὧν ἐπλέκοντο οἱ στέφανοι, μνημονεύει καὶ τοὺς τῆς ἐλαίας: «Καὶ στεφάνωσον τοὺς δούλους σου τούτους, λαβὼν κλάδους ἐλαίας καὶ βάϊα φοινίκων, καὶ ῥόδα ἐκ τοῦ παραδείσου, καὶ βότρυν ἐκ τῆς ἀμπέλου καὶ μαργαρίτας ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ λίθον τίμιον ἐκ τῆς ἐρήμου. καὶ πλέξας στέφανον ἐπίθες ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν».

Συνηθεστάτη δ' ἦτο ἐν παλαιοτέροις χρόνοις, ἡ χρῆσις τῶν ἐκ

---

[1]) Οἱ τοιοῦτοι ἐκ ψευδῶν ἀνθέων βυρσίνων ἢ κηρίνων νυμφικοὶ στέφανοι εἰσήγοντο ἄλλοτε πάντες ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ· νῦν δ' οἱ πλεῖστοι κατασκευάζονται ἐν Ἀθήναις. Ἐν Μάνῃ, ἂν ὁ γάμος τελεῖται καθ' ὃν χρόνον ἔχουσι τἄνθη των τὰ ἑσπεριδοειδῆ, κοσμοῦσι τὴν κόμην τῆς νύμφης καὶ μὲ κλωνίον ἠνθισμένον.

[2]) Λουκ. σ. 88. Σακ. τ. Α' σ. 728. Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Κωνστ. Ν. Παπαδοπούλου τὰ στέφανα νῦν κατασκευάζονται ἐκ κλάδων πορτοκαλέας ἢ ἐλαίας ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Κύπρου, καὶ δὴ ἐν τοῖς τοῦ διαμερίσματος Λεύκας καὶ τῆς ἐπαρχίας Ἀμμοχώστου. Πλέκουσι δ' ἕκαστον στέφανον, λαμβάνοντες δύο ἢ τρεῖς κλάδους, καὶ περιελίσσοντες τούτους διὰ λεπτοτάτων μεταλλίνων συρμάτων καὶ κοσμοῦντες διὰ ταινίας. Ἡ στεφανηπλοκία γίνεται συνήθως ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, ᾀδομένων γαμηλίων ᾀσμάτων ἐν δὲ τοῖς χωρίοις τῆς Μεσαρέας γίνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ.

[3]) Ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Αἰγιναίᾳ 1831 σ. 135, ἐν τῷ ὑπομνηματισμῷ ἀττικῆς ἐπιγραφῆς (CIG. 108. CIA. II, 594). Περὶ τῆς χρήσεως κληματίνων στεφάνων ἐν Ἀθήναις βλ. τὴν παρεκβολικὴν σημείωσιν Δ.

κλήματος στεφάνων, διατηρουμένη πολλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον. Μνείαν τούτων εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Ῥοδίῳ Γεωργιλλᾷ (1498). Ὁ λόγος περὶ τοῦ ἀσυνέτως εἰς δεύτερον γάμον ἐρχομένου πρεσβύτου:

Κάλλιον νὰ μὴ εἶχεν βλογηθῆν, νὰ μὴ εἶχαν βάλειν κλῆμα

καὶ μικρὸν πρόσθεν:

Βάλλει γομάρι πάνω του κ' εἰς τὸ κεφάλιν κλῆμα.[1])

Ὁπόσον δὲ κοινοὶ ἦσαν ἄλλοτε οἱ κληματίνοι στέφανοι μαρτυροῦσι φράσεις τινὲς παροιμιώδεις [2]), καὶ ἡ εὐχὴ ὑπὲρ τοῦ ἀναδόχου κατὰ τὴν βάπτισιν: «Ὁποῦ βαλε τὸ λᾶδι, νὰ βάλῃ καὶ τὸ κλῆμα», συνηθιζομένη καὶ ὅπου ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐκλίπη ἡ συνήθεια [3]). Ἡ ἔννοια δ' αὐτῆς εἶναι νὰ ζήσῃ ὁ ἀνάδοχος μέχρι τῆς ἐνηλικιώσεως τοῦ βαπτισθέντος καὶ νὰ στεφανώσῃ αὐτό· μετέπεσε δὲ καὶ εἰς παροιμίαν ἢ εὐχή, ἢ ἀκριβέστερον εἰς βιοτικὸν κανόνα, ὁρίζοντα ὅτι ἀναγκαίως πρέπει νὰ ἐκλέγεται ὡς παράνυμφος τῶν μελλονύμφων ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ, ἢ ὁ τῆς νύμφης ἂν ἐκεῖνος δὲν ζῇ, μόνον δ' ἂν ἀμφότεροι ἔχουσιν ἀποθάνῃ ἐπιτρέπεται νὰ προσκληθῇ ἄλλος [4]).

---

[1]) Γεωργιλλᾶ, Θανατικὸν τῆς Ῥόδου στ. 441. 421 = Wagner, Carmina graeca med. aevi σ. 46. 45 Ὁ ἐκδότης παρανοήσας τὴν λέξιν γράφει κλῖμα.

[2]) Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας: «ἐπέρασαν τὴν κλημακίδα» ἀντὶ τοῦ ἐνυμφεύθησαν. Ἐν Κερκύρᾳ: «ὡς ποῦ νὰ βάλῃς τὴν κλαδιὰ 'ς τὸ κεφάλι» ἀντὶ τοῦ ὡς ποῦ νὰ στεφανωθῇς.

[3]) Βλαστ. σ. 61 (Κρήτη) Τὴν εὐχὴν ἤκουσα πολλαχοῦ. Παρὰ Κρητῶν τὴν ἤκουσα καὶ ἐγὼ οὕτω: «Ἀποῦ βαλε τὸ λᾶδι κτλ.» Ὁ δὲ παλαιότερος ἀθηναϊκὸς τύπος τῆς εὐχῆς εἶναι: «Ὅπως ἔτρεξες 'ς τὸ λᾶδι, νὰ τρέξῃς καὶ 'ς τὸ κλῆμα.» Ἐν Κυζίκῳ λέγουσι «καθὼς ἔβαλες τὸ λᾶδι, νὰ βάλῃς καὶ τὸ κλῆμα.» Ἐν Οἰχαλίᾳ εὔχονται βραχυλογικῶς εἰς ἀνάδοχον ἄρρενος τέκνου: «Καὶ κλῆμα!» Ἐν Μελιτίνῃ τῆς Λακεδαίμονος ἡ εὐχὴ πρὸς τὸν κουμπάρον εἶναι: «Ἄξιος, τίμιος, ἔβαλε λᾶδι, νὰ βάλῃ καὶ στεφάνι·» καὶ ᾆσμα ᾄδεται·

Κουμπάρε καλορίζικε, ὁπῶβαλες τὸ λᾶδι
νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς κ' ἡ Παναγιὰ νὰ βάλῃς καὶ στεφάνι.

[4]) Ἡ συνήθεια αὕτη δὲν τηρεῖται σήμερον αὐστηρῶς. Ἀλλ' ἡ πρόσκλησις τοῦ ἀναδόχου τοῦ γαμβροῦ ὡς παρανύμφου θεωρεῖται ὡς ἐπιβαλλομένη εἰς αὐτόν. Ἐν Κρήτῃ ἐπίσης ὁ ἀνάδοχος τοῦ γαμβροῦ ἢ ἂν οὗτος ἀπέθανεν ὁ τῆς νύμφης προσκαλεῖται ὡς ἀνάδοχος· ἀλλ' ἐν Σητείᾳ προτιμᾶται ὁ τῆς νύμφης (Βλαστ. σ. 61).

Ἐνιαχοῦ ἐπιχωριάζουσιν ἔθιμα κατὰ τὴν κατασκευὴν τῶν κληματίνων στεφάνων, ἐμφαίνοντα ὁπόση σπουδαιότης ἀπεδίδετο εἰς τὰ γαμήλια ταῦτα σύμβολα, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δ' ἡ στεφανηπλοκία γίνεται μετὰ πομπῆς καὶ προσδίδεται τρόπον τινὰ εἰς αὐτὴν τύπος θρησκευτικῆς καθιερώσεως[1].

Ἄλλο εἶδος στεφάνων σπανιώτερον εἶναι οἱ κήρινοι, σχηματιζόμενοι κυκλοτερεῖς ἐκ λεπτῆς λαμπάδος· συνηθίζονται ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Βουρδουρίῳ[2]) καὶ ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν Ἀκ-σοὺ παρὰ τὴν Μαλακοπὴν κατασκευάζονται ἐκ φύλλων δάφνης. Καὶ οἱ ἐν Σικελίᾳ Ἀλβανοὶ ἔποικοι μεταχειρίζονται ἐπίσης στεφάνους δάφνης[3]). Γάλλος περιηγητὴς τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος ἀναφέρει καὶ στεφάνους ἐρίου[4]). Ἀλλ' ἀπίθανος μοὶ φαίνεται ἡ χρῆσις τοιούτων στεφάνων· τοὐλάχιστον δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω ἂν εἶναι ἀληθὴς ἡ μαρτυρία αὕτη, ἢ ἂν προῆλθε μᾶλλον ἐκ συγχύσεως πρὸς τοὺς ἐξ ἐρίων πεποιημένους στεφάνους τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Πάντως δὲ τοιαύτην σύγχυσιν ἐμφαίνουσι τὰ λεγόμενα περὶ στεφάνων κρίνων καὶ σταχύων, συμβόλων ἁγνότητος καὶ γονιμότητος[5]).

Τὸ ἔθιμον τῶν γαμηλίων στεφάνων δὲν εἶναι ἰουδαϊκόν, ἂν καὶ ἔκ τινος χωρίου τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰκάζεται ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ χρῆσις αὐτῶν παρὰ τοῖς Ἑβραίοις[6])· πιθανώτερον δὲ μᾶλλον φαίνεται ὅτι παρέμεινεν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὅθεν καὶ ἡ ἔννοια αὐτοῦ πρέπει ν' ἀναζητηθῇ εἰς τὰς θρησκευτικὰς παραστάσεις καὶ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Τερτουλλιανός, συνειδὼς ὅτι τὸ ἔθος δὲν εἶναι χριστιανικόν, ἀποτρέπει τοὺς χριστιανοὺς

---

1) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Δ.

2) Ξενοφάνης 1906 τ. Γ' σ. 209.

3) Pitrè, Usi e costumi τ. II σ. 66. 67. 68.

4) Le-Brun, Voyage au Levant 1714 σ. 153.

5) W. σ 90, ὅστις παραλαμβάνει ἐκ τοῦ Douglas σ. 110. Ἐσφαλμένως ἐπίσης γράφει ὁ αὐτὸς Wachsmuth, ὅτι οἱ στέφανοι κατασκευάζονται ἐκ φύλλων ἀμπέλου· ἀνακριβὲς δ' εἶναι καὶ ὅτι ἐπιτίθενται ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ παρανύμφου καὶ ἐναλλάσσονται ἐπὶ τῶν κεφαλῶν τῶν νυμφίων μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εὐλογίαν ὁ Douglas ὃν εἶχεν ὁ W. πρὸ ὀφθαλμῶν λέγει ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ τῶν στεφάνων γίνεται during the ceremony (σ. 110).

6) Ἆσμα ᾀσμ. γ΄ 11: «ἐν τῷ στεφάνῳ, ᾧ ἐστεφάνωσεν αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ νυμφεύσεως αὐτοῦ.» Πρβλ. Ἡσαΐαν ξα΄ 11 Μακκαβ Γ' δ΄ 8.

ἀπὸ τοῦ νὰ φορῶσι γαμηλίους στεφάνους, ἵνα μὴ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὴν λατρείαν τῶν ψευδῶν θεῶν, ἐξ ἧς τοῦτο ἐκπηγάζει[1]), ἀποδεικνύει δ' ὅτι τὸ ἐπιθέτειν στέφανον ἐπὶ τὴν κεφαλὴν εἶναι ἀθέμιτον εἰς τοὺς χριστιανούς, ἀλλότριον ὂν τῶν κατὰ τὴν ἁγίαν Γραφὴν νομίμων καὶ ἄγνωστον εἰς πάντας τοὺς δικαίους. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐδίδασκεν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαία εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἡ χρῆσις στεφάνων καὶ μύρων[2])· καὶ τὴν χρῆσιν αὐτῶν ἔψεγεν ἀποκαλῶν κωμαστικὴν καὶ πάροινον[3])· ὁ χριστιανός, κατὰ τὸν πατέρα τοῦτον τῆς ἐκκλησίας, ὤφειλε νὰ ὑπολαμβάνῃ στέφανον μὲν γυναικὸς τὸν ἄνδρα, ἀνδρὸς δὲ τὸν γάμον, ἄνθη δὲ τοῦ γάμου τὰ τέκνα ἀμφοῖν[4]). Ἀλλὰ τοσοῦτο εἶχε ῥιζωθῇ καὶ εἰς τοὺς χριστιανοὺς τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων, ὥστε δύο αἰῶνας περίπου μετὰ τὸν Τερτουλλιανὸν καὶ τὸν Κλήμεντα ἄλλος πατὴρ τῆς ἐκκλησίας, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ὁμιλεῖ περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ ἔθους κανονικοῦ καὶ οὐδὲν ἐνέχοντος τὸ ἄτοπον καὶ ἀνευρίσκει ἐν αὐτῷ ἔννοιαν σύμφωνον πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἰδέας, θεωρῶν αὐτὸ ὡς σύμβολον σωφροσύνης: «Διὰ τοῦτο, λέγει, στέφανοι ταῖς κεφαλαῖς ἐπιτίθενται, σύμβολον τῆς νίκης, ὅτι ἀήττητοι γενόμενοι, οὕτω προσέρχονται τῇ εὐνῇ, ὅτι μὴ κατηγωνίσθησαν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς»[5]). Παραπλησίαν συμβολικὴν ἔννοιαν ἀποδίδει εἰς τοὺς νυμφικοὺς στεφάνους καὶ ἱεράρχης τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος, Νικήτας ὁ Θεσσαλονίκης, θεωρῶν τὸν στέφανον ὡς ἀμοιβὴν τῆς παρθενίας, διὸ κατ' αὐτὸν ὁ εἰς δεύτερον γάμον ἐρχόμενος δὲν στεφανοῦται[6]) Ἡ αὐτὴ ἔννοια ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῇ εὐχῇ εἰς τὴν λύσιν

---

[1]) **Tertullian. de corona milit. 13 τ. I σ. 96 Migne: «Coronant et nuptiae sponsos, ideo non nubamus ethnicis, ne nos ad idololatriam usque deducant, a qua apud illos nuptiae incipiunt.»**

[2]) **Κλήμ. Ἀλεξ. Παιδαγ. Β´ 8 σ. 205 Potter. Πρβλ. Ἰουστίν. Ἀπολογ. 9.**

[3]) **Κλήμης αὐτ. σ. 210.**

[4]) **Αὐτ. σ. 212.**

[5]) **Ὑπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Τιμόθ. Α ἐπιστ. Ὁμιλ. Θ´, 2 τ. 62 σ. 546 Migne.**

[6]) **Ἐν Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς 1895 τ. II σ. 392: «*Ἐρώτησις*. Εἰ χρὴ στεφανοῦσθαι τοὺς διγαμοῦντας; καὶ εἰ τὸ ἓν μέρος παρθενεύει, τί ὀφείλει γίνεσθαι; *Ἀπόκρισις* Τὸ μὲν παρθενεῦον μέρος ἐξάπαντος διὰ τὴν τῆς παρθενίας φυλακήν, ὡς ἄξιον στεφάνων, καὶ στεφανωθήσεται· τὸν δὲ δίγαμον, καὶ ὁ ὅσιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ τὴν γλῶτταν χρυσοῦς [ἴσως ἐννοεῖ τὸ ἀνω-**

τῶν στεφάνων, ἣν περιέχει ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 849 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης: «Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ τὸν στέφανον εὐλογήσας, καὶ τοὺς παρόντας στεφάνους ἐπιτίθεσθαι παραδοὺς τοῖς μονογάμοις συναπτομένοις ἀλλήλοις, καὶ μισθὸν ὥσπερ ἀπονέμων αὐτοῖς τοῦτον (Χ.τούτων) τῆς σωφροσύνης, ὅτι ἐν ἁγνείᾳ (Χ. ἀγνοίᾳ) πρὸς τὸν ὑπὸ σοῦ νομοθετηθέντα γάμον συνήφθησαν»[1]).

Ἡ ἀληθὴς ὅμως τοῦ στεφάνου ἔννοια εἶναι ἄλλη καὶ ταύτην διδασκόμεθα ἐκ τῆς χρήσεως αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Ἡ στεφανηφορία ἦτο κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν ἔθος, διότι εἰς πᾶσαν εὐφρόσυνον περίστασιν τοῦ βίου αὐτῶν, συχνάκις δὲ καὶ εἰς ἐπισήμους πράξεις ἐν τῷ δημοσίῳ βίῳ οἱ Ἕλληνες ἐστεφανηφόρουν· ἀλλὰ προπάντων ἐθεώρουν τὸν στέφανον ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον φόρημα τῶν μετεχόντων οἱασδήποτε θρησκευτικῆς πράξεως· «ἀστεφανώτοισι δ' ἀπυστρέφονται (οἱ θεοὶ)» εἶπεν ἡ Σαπφώ[2]). Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς γάμοις ἐφόρουν στεφάνους οἱ νυμφίοι, συνήθως δὲ καὶ οἱ συνεορτάζοντες, κατεστεφανοῦντο δὲ καὶ αἱ θύραι καὶ ὁ οἶκος ὅλος τῶν νυμφίων, ἐνίοτε καὶ αἱ ὁδοὶ δι' ὧν διήρχετο ἡ γαμήλιος πομπή[3]). Οἱ τῶν νυμφίων στέφανοι ἐλέγοντο νυμφικοὶ στέφανοι[4]) ἢ γαμήλια στέφη[5]), ἐνιαχοῦ δ' ἦσαν ὡρισμένα τἄνθη ἢ τὰ φυτὰ ἐξ ὧν κατεσκευάζοντο οἱ στέφανοι. Ἐν Ἀττικῇ ὁ μήκων καὶ τὰ σισύμβρια (μίνθη ἢ ὑδρόφιλος) ἦσαν τὰ «φύλλα οἷς ἐστεφανοῦντο οἱ νυμφίοι[6])» ἐν Βοιωτίᾳ δ' ἡ νύμφη ἐστεφανοῦτο δι' ἀσφαραγωνιᾶς[7]). Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς τέ-

---

τέρω παρατεθὲν χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου] καὶ ἁπλῶς ὁ ὀρθὸς λογισμὸς κωλύει στεφανοῦσθαι.»

[1]) Ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (ἔνθ. ἀν σ. 213) ὑπολαμβάνει τὸν στέφανον ἀοχλήτου ἀμεριμνίας σύμβολον, διὸ καὶ οἱ νεκροὶ στεφανοῦνται Ἐπεξηγῶν δὲ τὸ νόημα αὐτοῦ βυζαντινός τις σχολιαστὴς παρατηρεῖ ὅτι δίδεται εἰς τοὺς νυμφευομένους ὁ στέφανος σύμβολον ἀμεριμνίας τῆς ἀφροδισίου φροντίδος.

[2]) Ἀπ. 78 Bergk παρ' Ἀθην. ΙΕ' 16 σ. 674.

[3]) Βλ. Becker, Charikles 3ης ἐκδ. τ. III σ. 375. Daremberg et Saglio, Dictionnaire des antiquités λ. corona τ. I σ 1527-8. R. Schmitt, de Hymenaeo et Talasio. Kil. 1886 σ. 47-8.

[4]) Πολυδ. Γ, 43.

[5]) Βίων Α' 88.

[6]) Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 869. Ὀρν. 159.

[7]) Πλουτάρχ. Γαμικὰ παραγγ. 2 σ. 138 d.

χης οἱ νυμφίοι ἀπεικονίζοντο ἐστεφανωμένοι [1]). Ὁμοίως καὶ ὁ τοῦ γάμου θεὸς Ὑμέναιος ἀπεικονίζετο στεφανηφορῶν καὶ ἄλλον στέφανον κρατῶν εἰς τὴν δεξιάν [2]), στέφανον δὲ τοῦ Ὑμεναίου μνημονεύουσιν Ἕλληνες καὶ Ῥωμαῖοι ποιηταί [3]). Ὁ ἀστερισμὸς τοῦ Στεφάνου ἐμυθολογεῖτο ὅτι ἦτο ὁ καταστερισθεὶς στέφανος «ᾧ πρῶτον ἡ νύμφη ἐστεφανώσατο» κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης [4]).

Τὸ ἔθος τῶν γαμηλίων στεφάνων ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς Ἰταλικοὺς λαούς. Ἐν τυρρηνικοῖς μνημείοις οἱ νυμφίοι ἀπεικονίζονται ἐστεμμένοι ἢ κρατοῦντες ἑκάτερος τὸν στέφανον εἰς τὴν χεῖρα [5]). Ἐστεφανηφόρουν δὲ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι νυμφίοι· ἡ νύμφη ἐφόρει ὑπὸ τὸν νυμφικὸν πέπλον στέφανον (corollam), κατεσκευασμένον ἐξ ἀνθέων καὶ χόρτων ὑπ' αὐτῆς συνειλεγμένων [6]). Τὸν θρησκευτικὸν δὲ τῶν γαμηλίων στεφάνων χαρακτῆρα ἀποδεικνύει καταφανέστατα τὸ ῥωμαϊκὸν ἔθος, διότι ὁ Ῥωμαῖος μόνον ὅτε ἔθυεν ἢ ηὔχετο εἰς τοὺς θεοὺς ἐστεφανοῦτο [7]).

Ἐδήλου δὲ ὁ στέφανος πιθανώτατα καθιέρωσιν τοῦ φοροῦντος εἰς

---

[1]) Ἐν τῷ πίνακι τοῦ Ἀετίωνος ὁ Ἀλέξανδρος ἀπεικονίζετο ὀρέγων στέφανον τῇ Ῥωξάνῃ (Λουκ. Ἡρόδ. 6. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐστεφανωμένος κατὰ τοὺς γάμους αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸν Πλούταρχ. π. Ἀλεξάνδρ. ἀρετῆς Α΄ 7 σ. 329). Περὶ μνημείων τῆς τέχνης βλ. Daremberg ἔνθ. ἀνωτ. Helbig ἐν Annali de Instit. 1866 τ. 38 σ. 454 κἑ.

[2]) Roscher, Lex. d. Mythol. τ. I σ. 2802. Schmitt ἔνθ. ἀν. σ. 57 κἑ.

[3]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ Roscher αὐτ. σ. 2803. Schmitt σ. 57.

[4]) Ἐρατοσθέν. Καταστερ. 5. Ἡ νύμφη ἐνυμφαγωγεῖτο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου κατεστεμμένη. Ὅθεν ἡ Κλυταιμνήστρα λέγει πρὸς τὸν Ἀχιλλέα περὶ τῆς Ἰφιγενείας παρ' Εὐριπ. Ἰφιγ. Αὐλ. 905: «Σοί καταστέψασ' ἐγώ νιν ἦγον ὡς γαμουμένην.»

[5]) Daremberg ἔνθ. ἀν.

[6]) Fest. λ. corolla σ. 63, 14. Cicer. de orat. III, 5, 8. Πλούταρχ. Πομπ. 55 (Περὶ τοῦ Πομπηΐου, ὅτι «στεφανοῦται καὶ θύει γάμοις»). Lucan. II, 358 (πυργωτὸς στέφανος τῆς νύμφης) Claudian. Epithal. 92 (στέφανος τοῦ νυμφίου). Dracont. VI, 6 Duhm (πλὴν τῶν νυμφίων, ἐστεφανωμένοι καὶ πάντες οἱ συνεορτάζοντες τοὺς γάμους). Ἀπεικονίσεις γαμηλίων στεφάνων ἐν ῥωμαϊκοῖς μνημείοις: Rossbach, die rômische Ehe σ. 381 384. 388, 9. Rōmische Hochzeits- u. Ehedenkmäler, 1871.

[7]) Fiebiger ἐν Pauly Wissowa, Real-Encyclopädie τ. IV σ. 1367. Rossbach, die rōm. Ehe σ. 292-3.

τοὺς θεοὺς ἢ κοινωνίαν αὐτοῦ πρὸς τὸν θεόν, εἰς ὃν ἦτο ἀφιερωμένον τὸ φυτόν, ἐξ οὗ ὁ στέφανος ἐπλέκετο [1]).

Περὶ δὲ τῶν φυτῶν ἐξ ὧν κατασκευάζονται νῦν οἱ στέφανοι παρατηροῦμεν ὅτι οἱ ἐλαίας (ἢ θαλλοῦ ἢ θάλλινοι) στέφανοι ἦσαν συνηθέστατοι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι, καὶ δι' ἐλαίας καὶ μύρτου ἐστέφοντο ἐνιαχοῦ τῶν νεονύμφων αἱ θύραι [2]). Ἀλλὰ κλημάτινοι στέφανοι καθ' ὅσον γινώσκω δὲν συνηθίζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, οὐδὲ δύναται νομίζω νὰ θεωρηθῇ ἡ χρῆσις αὐτῶν ὡς ἔχουσα συνάφειάν τινα πρὸς τὴν χρῆσιν κληματίδων ἐν τοῖς ἱεροῖς [3]) ἢ νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς σχέσεως τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν Ὑμέναιον [4]). Πιθανώτατον ὅμως, ὅτι τὸ ἔθος τῶν τοιούτων στεφάνων εἶναι ἀρχαῖον· πάντως οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς χριστιανικὰς δοξασίας, τῆς δὲ παλαιότητος αὐτοῦ τεκμήριον εἶναι ἡ ἐξάπλωσις αὐτοῦ ἀνὰ πάσας τὰς ἑλληνικὰς χώρας [5]). Ἴσως δὲ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰ κατὰ τὰς ταφὰς ἀρχαῖα νόμιμα, ἀφοῦ τινὰ τῶν γαμηλίων συμβόλων παρατηροῦνται καὶ κατὰ τὰ πένθη, οἷον τὸ λουτρόν, αἱ δᾶδες καὶ οἱ στέφανοι [6]). Φύλλα δὲ καὶ κλάδοι ἐλαίας καθὼς καὶ κλήματα συνηθίζοντο κατὰ τὰς ταφάς, ἐκεῖνα μὲν ἤδη ἀπὸ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων [7]). τὰ κλή-

---

[1]) Bötticher, Baumkultus σ. 321.

[2]) Πλουτάρχ. Ἐρωτ. 10, 5 σ. 755 a.

[3]) Ἐπιγραφὴ Ἐλευσῖνος (Dittenberger, Sylloge² ἀρ. 587. 125. 129). Ἐπιγραφαὶ Δήλου (Δελτ. ἑλλην. ἀλληλογραφ. 1890 σ 493, 4. 9). Πρβλ. G. Hock, Griechische Weihegebräuche σ 114.

[4]) R. Schmitt ἔνθ. ἀν. σ. 15 κέ. 22 κέ. 30 κέ.

[5]) Ἴσως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπεμφαίνουσα τὴν χρῆσιν τῶν ἐκ κλήματος ἢ κλάδων ἐλαίας πλεκομένων στεφάνων ἡ ἑπομένη εὐχὴ ἐκ τῶν ἐν ἀρχῇ τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος (ἐκ κώδ. 661 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τοῦ ΙΕ αἰῶνος): «Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα ἐν τοῖς κλίτεσι τῆς οἰκίας σου, οἱ υἱοί σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης σου».

[6]) Ἡ ὁμοιότης πολλῶν τῶν γαμηλίων καὶ τῶν τοῦ πένθους ἐθίμων εἶναι ἀπόρροια τῆς παραστάσεως τοῦ θανάτου ὡς γάμου τοῦ νεκροῦ μετὰ τοῦ ᾅδου ἢ τῆς γῆς.

[7]) Τσούντας ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερ. 1888 σ. 136 Ἐν Λακεδαίμονι κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον ἀναφερόμενον εἰς τὸν Λυκοῦργον ἔθαπτον τὸν νεκρὸν ἐν φοινικίδι καὶ φύλλοις ἐλαίας θέντες τὸ σῶμα (Πλουτάρχ. Λυκ. 27). Ἀττικὸς νόμος παρὰ Δημοσθέν. ΜΓ' 71 σ. 1074 μνημονεύει τὴν χρῆσιν ἐλαίας κατὰ τὴν ταφὴν τῶν νεκρῶν. Ἄλλας μαρτυρίας βλ. παρὰ Rohde, Psyche¹ σ. 209, 3. 360, 1.

ματα δ' ἐν Ἀττικῇ, ὅπου κατὰ τὴν πρόθεσιν ὑπεστρώνοντο εἰς τὸν νεκρὸν καὶ συνεθάπτοντο εἰς τοὺς τάφους [1]), ἴσως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος [2]).

Σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος τὸν ἔγγαμον ἀποθανόντα στέφουσι δι' αὐτοῦ τοῦ νυμφικοῦ στεφάνου του [3]). Καθόλου δὲ οἱ γαμήλιοι στέφανοι θεωροῦνται ἱεροὶ καὶ μέχρι τῆς λύσεως τοῦ γάμου διὰ τοῦ θανάτου τοῦ ἑτέρου τῶν συζύγων φυλάσσονται, περιδενόμενοι ἐνιαχοῦ διὰ τῶν λαμπάδων τοῦ ὑμεναίου [4]), ἐν ἰδίᾳ θήκῃ, ἀναρτωμένῃ ἐν τῷ κοιτῶνι ἄνωθεν τῆς συζυγικῆς κλίνης ἢ παρὰ τὰς εἰκόνας τῶν ἁγίων [5]). Τὸ ἔθιμον τοῦτο διατηρεῖται ἀπὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων [6]). Ἱερὸς θεωρεῖται καὶ ὁ ὅρκος εἰς τὰ στέφανα: «Ἔτσι

---

[1]) Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 1031: «καὶ κλήμαθ' ὑπόθου συγκλάσασα τέτταρα.» Ἴχνη κλημάτων παρετηρήθησαν καὶ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς παναρχαίων τάφων παρὰ τὸ Δίπυλον. Βλ. Rohde αὐτ. σ. 698.

[2]) Εὐστόχως ὁ Hock, Griech. Weihegebräuche σ. 13 συνάπτει πρὸς τὸ ἔθιμον τὰ ἐν τῷ τάφῳ τοῦ Πιλὰφ τεπὲ παρὰ τὸν Βῶλον εὑρεθέντα τεχνητὰ κλήματα καὶ τὰ παρατηρηθέντα ἴχνη φυσικῶν κλημάτων.

[3]) Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Pouqueville, Voyage de la Grèce τ. II, σ. 53, περιγράφων τελετὴν γάμων ἐν Πωγώνῃ τῆς Ἠπείρου. Ἂν ὁ ἀποθανὼν εἶναι πρεσβύτης καὶ καταλείπει ἐνήλικα τέκνα δὲν συνθάπτουσι τὸν νυμφικὸν στέφανον αὐτοῦ. Συνήθως δὲ στέφουσι διὰ τούτου τὸν πρῶτον ἀποθανόντα τοῦ ἀνδρογύνου· ὁ ἕτερος στέφανος δὲν συνθάπτεται πλέον. Ἐν Καλύμνῳ «σὰμ πεθάνῃ ὁ γαμπρὸς γιὰ ἡ νύφφη, τὸ ἕνα στεφάνι βάλλουν το 'ς τὴμ μπάντα (=παραπλεύρως) μέσ' 'ς τὸ κασόνι (=τὸ φέρετρον), τἄλλο πᾶν το σὲ καένα ξωκκλῆσσι καὶ κρεμμάζουν το, καὶ μὲ τσαιρὸ τὰ κλήματα ποῦ πομένουν ῥήχνουν τα 'ς τὸ χωνευτῆρι, ποῦ βάλλουγ καὶ τὰ κόκκαλα· τσ' ἂν εἶναιγ καινούρζια κόμα κι ὄμορφα τὰ λουλλούγκια τοῦ στεφανιοῦ, βάλλουν τα ἐρινὲ στεφάνι 'ς τοὺς ἁγιοὺς τοῦ τέμπλου (=εἰκονοστασίου) τῆς ἐκκλησσᾶς γιὰ βάλλουν τα τσειὰ 'ς τὸν ἄγκωνα (=ἄμβωνα)· ποῦ μπαίνει πάνω ὁ τζιᾶκος (=διάκονος) καὶ λέει τὸ βαγγέλιο. Ὅταμ πεθάνῃ λεύτερος, τὸ στεφάνι, βάλλουν τοῦ το 'ς τὴγ κεφαλή». (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

[4]) Ἀφότου εἰσήχθη ἡ συνήθεια τῶν μακρῶν καὶ βαρειῶν λαμπάδων τῶν νυμφίων, ἡ σύνδεσις αὐτῶν μετὰ τῶν στεφάνων δὲν εἶναι βεβαίως δυνατή, καὶ ἡ διατήρησις δύσκολος· ὅθεν ἀναθέτουσιν αὐτὰς εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

[5]) Κατὰ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἐν κώδ. 670 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης (τοῦ ΙΒ' αἰῶνος) τὰ στέφανα ἀπέθετεν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸν *παστὸν* μετ' εὐχῆς. Μετὰ ἑπτὰ δ' ἡμέρας *συνέστελλε* τὰ στέφανα ὁ ἱερεὺς καὶ ἀνέθετεν εἰς τὸν ναόν. Ἀλλ' ἴσως πρόκειται περὶ προσωρινῆς ἀναθέσεως ἢ περὶ τῶν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀνηκόντων στεφάνων.

[6]) Βλ. Κωνσταντ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθ. βασιλ. τάξ. Α' λθ' 4 σ. 200

νὰ χαρῶ τὸ στεφάνι μου!» Μεγάλη δὲ καὶ ἡ ἀντίστοιχος εὐχή: «Νὰ χαίρεσαι τὸ στεφάνι σου!» [1]) καὶ ἐν γαμηλίῳ ᾄσματι:

Ὥστε νὰ στέκῃ ἡ θάλασσα,
νὰ στέκουν τὰ στεφάνια σας! [2])

Τὴν ἱερότητα τῶν νυμφικῶν στεφάνων ἐμφαίνει καὶ ἡ κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἐν χρήσει πρὸς δήλωσιν αὐτῶν λέξις *ἀπαρχαί*. Ἀλλ' ἡ χρῆσις αὐτῆς ἦτο σπανιωτάτη, τοὐλάχιστον μόνον ἐξ ἑνὸς χειρογράφου τῆς ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος διδασκόμεθα ταύτην [3]), ἄγνωστον δ' ἂν διετηρήθη ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἂν ὑποδεικνύει ὅτι οἱ στέφανοι ἐθεωροῦντο ὡς αἱ ἀφιερωμέναι εἰς τοὺς θεοὺς ἀπαρχαὶ τῶν τοῦ γάμου.

Τὸ κοινὸν ποτήριον.

Εἰς τὴν ἐν χρήσει ἔντυπον ἀκολουθίαν τοῦ στεφανώματος ἀναφέρεται, ὅτι μετὰ τὴν στέψιν τῶν νυμφίων, τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀποστόλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, μετ' εὐχὴν τοῦ ἱερέως καὶ τὴν κυριακὴν προσευχήν, προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουσι τρίς: «Εἶτα προσφέρεται τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ εὐλογεῖ αὐτὸ ὁ ἱερεὺς λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην. Ὁ θεός, ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύι σου. . . καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογίᾳ πνευματικῇ. . . Εἶτα λαβὼν ὁ

Bonn: «Τὰ δὲ στεφάνια κρεμῶσιν οἱ τῆς τάξεως τοῦ κουβουκλίου ἐν τῷ πενταπυργίῳ, ἐν ᾧ ἵσταται ὁ βασιλικὸς κράβατος.»

[1]) Ὅμοιαι εὐχαὶ κρητικαὶ παρὰ Βλαστ. σ. 128.

[2]) Ποιμενικὸν τῆς Χίου (Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα σ. 131).

[3]) Τὸ χειρόγραφον, ὅπερ ἐνδέχεται νὰ περιέχῃ παλαιοτέραν τῶν γνωστῶν διάταξιν τῆς ἀκολουθίας εἶναι βαρβερινὸς κῶδιξ, οὗ ταύτην τὴν περικοπὴν παραθέτει ὁ Ducange, Glossar. λ. ἀπαρχαὶ σ. 96: «Εἶτα ἐπαίρει ὁ ἱερεὺς τὰς *ἀπαρχὰς* καὶ στέφει αὐτούς, λέγων· Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα στέφανον ἀφθαρσίας κλπ.» Τὸ ἀντίστοιχον χωρίον τῆς ἐν χρήσει ἀκολουθίας τοῦ στεφανώματος ἔχει ὧδε: «Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν, λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὰ *στέφανα*, στέφει πρῶτον τὸν νυμφίον λέγων· Στέφεται ὁ δοῦλος τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα τὴν δούλην τοῦ θεοῦ ὁ δεῖνα, εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς κτλ.»

ἱερεὺς ἐπὶ χεῖρας τὸ ποτήριον, μεταδίδωσιν αὐτοῖς ἐκ τρίτου, πρῶτον τῷ ἀνδρὶ καὶ αὖθις τῇ γυναικί».

Εἴς τινα τῶν χειρογράφων ὁρίζονται τὰ αὐτά, παρατηρουμένων μόνον διαφορῶν τινων εἰς τὰς εὐχὰς καὶ τὴν καθόλου διατύπωσιν τῶν ὁδηγιῶν [1]). Ἄλλα ὅμως ἀναφέρουσιν ὅτι μεταλαμβάνουσιν πρῶτον οἱ νυμφίοι τῆς θείας κοινωνίας, καὶ ἔπειτα πίνουσιν οἶνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, προσθέτουσι δέ τινα καὶ τὴν περίεργον λεπτομέρειαν, ὅτι ἐνιαχοῦ θραύουσι μετὰ τοῦτο τὸ κοινὸν ποτήριον. Οὕτως ὁ ἁγιορειτικὸς κώδιξ Λαύρας Β 7 τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος λέγει: « Καὶ ἐλθόντες (οἱ νυμφίοι) πρὸ τῶν ἁγίων θυρῶν τοῦ θυσιαστηρίου, ἀπολύουσιν ἀλλήλων τὰς χεῖρας καὶ ἵστανται· ἀπόκειται δὲ ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ ποτήριον ἔχον προηγιασμένα καὶ στέφανα δύο, καὶ ποτήριον ὑέλου πλῆρες οἴνου. . . Κρατῶν δὲ (ὁ ἱερεὺς) τὸ ποτήριον 〈λέγει〉: πρόσχωμεν τὰ προηγιασμένα 〈καὶ〉 κοινωνεῖ αὐτούς. Εἶτα ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. (Ἕπεται ἡ εὐχή, ὡς ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθίᾳ). Εἶτα δίδωσι τῷ ἀνδρὶ πιεῖν, αὐτὸς κατέχων τὸ ποτήριον, καὶ αὖθις τῇ γυναικί· καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιδίδωσι τὸ ποτήριον τῷ ἀνδρί, καὶ πιὼν οὗτος (χειρ. οὕτω) ἀποδίδωσί τινι, ἢ *ὡς ἔνιοι κλᾷ*. Καὶ ἐμφυσᾷ ὁ ἱερεὺς λέγων· ὀρθοὶ οἱ μεταλαβόντες, ἀντιλαβοῦ. . . ἀδελφοί, χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε. . . καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν πάντοτε νῦν καὶ ἀεὶ. . καὶ οὕτως ἐξέρχονται».

---

[1]) Ἐν τῷ ἁγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος: Μετὰ τὴν εὐχήν. «Ποτήριον σωτηρίου λήψεται, καὶ εὐθὺς μεταδίδει αὐτοὺς τοῦ κοινοῦ ποτηρίου· εἶτα λέγει: Σῶσον ὁ θεὸς τὸν λαόν σου. . . καὶ τὴν εὐχήν· Ἀδελφοί, χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, τὸ ἐπιεικὲς ἡμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις· 〈εἶπεν〉 ὁ κύριος, μηδὲν μεριμνᾶτε, καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν.» Ἐν τῷ ἁγιορειτικῷ κώδ Λαύρας Γ, 7. Μετὰ τὴν εὐχὴν τῆς στεφανώσεως: «καὶ εὐθὺς ποτιεῖ αὐτοὺς οἴνου ἀκράτου, καὶ λέγει τὴν εὐχήν. Δέσποτα, δέσποτα τῶν ἁπάντων, ὁ λαβὼν χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς καὶ πλάσας ἔργον τίμιον. . . ἐν πάσῃ σωφροσύνῃ τῷ σῷ φόβῳ. Ἀδελφοί, χαίρετε, καὶ πάλιν ἐρῶ χαίρετε· ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ἡμῶν.» Ἐν κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλ 849 τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνος ἄνευ προηγουμένης ὁδηγίας ἀναγράφεται Εὐχὴ τοῦ ποτηρίου καὶ προστίθενται ταῦτα: «Ἐπιδίδωσι τῷ ἀνδρὶ καὶ τῇ γυναικὶ τὸ κοινὸν ποτήριον ἐκ τρίτου.» Ἐν κώδ. 670 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος φ. 1α: «Καὶ ποτίζει αὐτοὺς ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου λέγων· Κοινὸν ποτήριον πίνουσιν, οἱ πίνοντες ζήσουσι καὶ πολυχρονίσουσι.»

Ὅμοια ἀναγινώσκομεν καὶ εἰς ἄλλους κώδικας [1]). Ἡ δὲ συνήθεια τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου παρέμεινεν ἐνιαχοῦ [2]).

Μνείαν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τῶν νυμφίων εὑρίσκομεν καὶ εἰς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Οὕτως ὁ κατὰ τὴν πρώτην πεντηκονταετηρίδα τοῦ Ζ´ αἰῶνος ζήσας Θεοφύλακτος ὁ Σιμοκάτης (Ἱστ. Α´ 10 σ. 52 Bonn), ἱστορεῖ ὅτι κατὰ τοὺς γάμους τοῦ Μαυρικίου καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Τιβερίου «ὁ νυμφαγωγὸς κύλικι τοὺς νυμφίους, ὁρώντων τῶν δήμων, ἐφιλοφρονήσατο». Ὁ δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ´

---

[1]) Οἷον ἐν τῷ κώδικι τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν ἀρ. 662, ὅπου μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἀπαντῶνται αἱ αὐταὶ εὐχαὶ καὶ ὁδηγίαι καὶ ἐν τῷ τῆς Λαύρας. Ὁμοίως καὶ ἐν κώδ. τῆς ἁγιορειτικῆς μονῆς Κασταμονίτου ἀρ. 19 τοῦ ΙΔ´ αἰῶνος «Καὶ μεταδοὺς αὐτοῖς (Χ. αὐτῶν) τῶν θείων μυστηρίων ποιεῖ τὴν εὐχὴν τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Εὐχή: ⟨Ὁ Θεὸς⟩ ὁ τὰ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου (Χ. εὐχῇ σου) καὶ στερεώσας ⟨τὴν οἰκουμένην καὶ κοσμήσας⟩ τὸν στέφανον ⟨πάντων⟩ τῶν πεποιημένων (Χ. τὸν πεποιημένον) ὑπὸ σοῦ, ὁ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο παρεχόμενος τοῖς συναφθεῖσι πρὸς γάμου κοινωνίαν, εὐλόγησον εὐλογίᾳ πνευματικῇ .. Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον ἐπιδίδωσι πρῶτον τῷ ἀνδρὶ καὶ ἀπογεύεται εἶτα τῇ γυναικί· καὶ πάλιν ⟨τῷ ἀνδρὶ καὶ εἶτα⟩ τῇ γυναικὶ ἕως ἐκπίῃ. Εἶθ' οὕτως λέγει· Ὀρθοὶ μεταλαβόντες... καὶ ἐπευχόμενος αὐτοῖς λέγει, Χαίρετε ἐν ⟨Κυρίῳ⟩ πάντοτε, πάλιν ἐρῶ χαίρετε, ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ἡμῶν». Ἐν κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 164 τοῦ ΙϚ´ αἰῶνος: «Καὶ μετὰ τοῦτο λαβὼν ὁ ἱερεὺς τὸ ἅγιον ποτήριον ἐξέρχεται ἔξω, μεταλαμβάνει τοὺς νεονύμφους, καὶ ὑποστρέφει καὶ τίθησιν τὸ ἅγιον ποτήριον ἐν τῇ ἁγίᾳ τραπέζῃ. Ὁ δὲ ψάλτης ψάλλει τὸ κοινωνικόν: Ποτήριον σωτηρίου· καὶ ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν τοῦ κοινωνικοῦ: Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ πάντα ποιήσας τῇ ἰσχύϊ σου κ.τ.λ.... Εἶτα λαβὼν ὁ ἱερεὺς ἕτερον ποτήριον καὶ μετακενῶν (Χ. μετὰ καινῶν) τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο καὶ λέγων οὕτω: Καὶ ἔκλινεν (Χ. ἔκκλινεν) ἐκ τούτου εἰς τοῦτο. πλὴν ὁ τρυγίας αὐτοῦ οὐκ ἐξεκενώθη. Καὶ μετὰ τοῦτο λέγει τὴν εὐχὴν τοῦ ποτηρίου: Ὁ σωτὴρ τῆς οἰκουμένης, ὁ ἐλθὼν εἰς τὸν κόσμον μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς κ.τ.λ.. Καὶ μετὰ τὴν εὐχὴν μεταδίδωσιν (Χ. μετάδωσιν) ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, πρῶτον τῷ ἀνδρί, ἔπειτα τῇ γυναικὶ ἐκ τρίτου, καὶ λέγει ὅτι Σὺ εἶ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ καὶ ὁ υἱὸς ἐν τῷ πατρί, ἅμα τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ πνεύματι νῦν κλπ.... Εἶτα σφραγίζων αὐτοὺς λέγει (Χ. λέγων): Ἐν εἰρήνῃ προσέλθετε καὶ ἐν ἀγάπῃ πορεύεσθε. Καὶ ἀπέρχονται εἰς τὸν παστόν». — Νῦν οἱ μελλόνυμφοι πολλαχοῦ, μάλιστα δ' εἰς τὰς πόλεις, κοινωνοῦσιν ἐκκλησιαζόμενοι πρὸ τῆς τελετῆς τῶν γάμων.

[2]) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ε.

αἰῶνος ἀκμάσας Κωνσταντῖνος ὁ Μανασσῆς λέγει που: «οὐδ' ἀπὸ κρατῆρος σπένδομεν, ὃν ἀλλήλοις νυμφίοι προπίνουσιν»[1].

Ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Σιμοκάτου μανθάνομεν, ὅτι ἀντὶ τοῦ ἱερέως, ὡς ἡ ἀκολουθία τοῦ στεφανώματος ὁρίζει, προσέφερε καὶ ὁ παράνυμφος εἰς τοὺς νυμφίους τὸ κοινὸν ποτήριον. Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Ἑλλάδος πρὸ ἑνὸς περίπου αἰῶνος συνηθίζετο νὰ δίδῃ τοῦτο εἰς τοὺς νυμφίους ὁ τῆς νύμφης πατήρ[2]. Σήμερον δ' ἐνιαχοῦ ἐκ τοῦ προσφερομένου ὑπὸ τοῦ ἱερέως ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφίων πίνει τρὶς καὶ ὁ παράνυμφος[3].

Τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ἀνάγει ὁ Guys εἰς τὴν ἀρχαιότητα, συσχετίζων αὐτὸ πρὸς τὰ τοῦ Πινδάρου ἐν Ὀλυμπιον. Ζ' 1 κἑ. καὶ πρὸς τὴν παρ' Ἀθηναίῳ διήγησιν περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μασσαλίας. Ταῦτα ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Βυβιλάκης[4]) ἐπαγόμενος ὡς παράλληλον καὶ τὴν ἄλλην ἐν τῷ αὐτῷ χωρίῳ τοῦ Ἀθηναίου (ΙΓ' σ. 575) διήγησιν περὶ τοῦ γάμου τῆς θυγατρὸς τῶν πέραν τοῦ Τανάιδος Σκυθῶν. Ἀλλ' εἶναι φανερὸν ὅτι οὐδεμίαν ἔχουσι ταῦτα σχέσιν πρὸς τὸ κοινὸν ποτήριον τῶν νυμφίων. Εἰς μὲν τὰς παρ' Ἀθηναίῳ διηγήσεις, ἡ κόρη προσφέρει φιάλην (καυκίον) οἴνου εἰς τὸν νέον, ὃν ἐκλέγει σύζυγον· παρὰ Πινδάρῳ δ' ὁ τῆς νύμφης πατὴρ προπίνων δωρεῖται φιάλην πλήρη οἴνου εἰς τὸν γαμβρόν.

Ἀλλ' ὅμως ἡ προέλευσις τοῦ ἐθίμου εἶναι ἀρχαία, ἐμφαίνει δὲ μᾶλλον τὴν ἀρχαιότητα αὐτῆς καὶ ἡ παράθεσις εἰς τὴν τράπεζαν παρὰ τὸ κοινὸν ποτήριον καὶ ἄρτου, τοῦ ὁποίου τεμάχια ἐμβαπτίζονται εἰς τὸ ποτήριον καὶ δίδονται πρὸς βρῶσιν ἅμα μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ εἴτε εἰς τὸν παράνυμφον, εἴτε εἰς ἄλλους τῶν κεκλημένων. Τὰ περὶ τῆς βρώσεως τοῦ ἄρτου δὲν παρελήφθησαν ἐν τῇ ἀκο-

---

[1]) Μονῳδία ἐπὶ τῇ Θεοδώρᾳ Κοντοστεφάνου σ. 10 στ. 12.

[2]) Douglas. σ. 111.

[3]) Tournefort, Voyage τ. I σ. 150. Guys Voyage littéraire de la Grèce, 3e éd. τ. I σ. 247. W. 91. Ὁ Guys προσθέτει ὅτι πλὴν τῶν νυμφίων καὶ τοῦ παρανύμφου πίνουσι ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ οἱ μάρτυρες, ἐννοῶν βεβαίως τοὺς παρευρισκομένους εἰς τὴν τελετήν. Ἐν παρεκβολικῇ σημειώσει ϛ' σημειοῦνται αἱ διάφοροι κατὰ τόπους παραλλαγαὶ τοῦ ἐθίμου.

[4]) Bybilakis, Neugriechisches Leben, Berlin 1840 σ. 45 κἑ.

λουθίᾳ τοῦ στεφανώματος, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ συνήθεια αὕτη τηρεῖται ἐν ταῖς πλείσταις τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν[1]). Παραπλησία δὲ πρὸς ταύτην εἶναι καὶ ἡ ἐνιαχοῦ ἐπικρατοῦσα συνήθεια τῆς παραθέσεως εἰς τοὺς νεονύμφους μετὰ τὴν στέψιν κοινῆς τροφῆς, ἄρτου ἢ ἄλλου ἐδέσματος[2]). Ὁμοίως δὲ συναφὴς εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ νὰ πρόσφέρεται ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ γυναικὸς εἰς ἀμφοτέρους τοὺς νυμφίους ἢ εἰς τὴν νύμφην μόνην μέλι, ἢ ἄλλο τι γλύκυσμα ἢ πλακοῦς[3]).

Τὸ κοινὸν ἔδεσμα τῶν νεονύμφων ἀνευρίσκομεν καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ἱεροῦ γάμου τῶν Ῥωμαίων (confarreatio), τὰ φαρράκια, ὡς τὰ λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς[4]).Ἐν τῷ οἴκῳ τῆς νύμφης τὸ ζεῦγος τῶν μελλονύμφων, κεκαλυμμένην ἔχοντες τὴν κεφαλήν, καθήμενοι δ' ἐπὶ θρόνων ὑπεστρωμένων διὰ τοῦ δέρματος ἱερείου, ἀπήγγελλον ῥήσεις ἱερὰς (verba solemnia) καὶ ἔτρωγον τὰ φαρράκια, ἤτοι πιθανώτατα ἄρτον ἀπὸ ζειῶν (panis farreus), ἢ ὥς τινες εἰκάζουσιν ἔρριπτον ταῦτα εἰς τὸ πῦρ. Ὅθεν τὰ φαρράκια ἦσαν, κατὰ τὸν Διονύσιον, κοινωνία τοῦ φαρρὸς ἤτοι τῆς ζέας. Φανερὸν δὲ τῷ ὄντι εἶναι ὅτι ἡ κυρία τελετὴ συνίστατο εἰς τὴν κοινὴν βρῶσιν τοῦ ἄρτου, ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῆς πράξεως (confarreatio), τὰ δ' ἄλλα ἦσαν πρόσθετοι ἐπουσιωδέστεραι τελεταί.

Καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰνδικῇ τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ γάμου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης οἱ νεόνυμφοι ἤσθιον ὁμοῦ ἐκ τῆς θυσίας· μετὰ δὲ τὴν εἴσοδόν των εἰς τὴν οἰκίαν ἔπινον ἀπὸ κοινοῦ ὀξύγαλα[5]).

Ὅμοια ἔθιμα ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ εἰς Εὐρωπαϊκοὺς καὶ εἰς μὴ χριστιανικούς, καὶ εἰς πολλοὺς τῶν κατὰ φύσιν λαῶν. Κατά τι παρισινὸν εὐχολόγιον τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, ἐν Παρισίοις οἱ νεόνυμφοι ἐπιστρέφοντες ἐκ τῆς ἱερολογίας τοῦ γάμου εὕρισκον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας των ἄρτον καὶ οἶνον· ὁ ἱερεὺς ηὐλόγει τὸν ἄρτον καὶ ὁ νυμφίος μετ' αὐτὸν δὲ καὶ ἡ νύμφη ἐγεύοντο τοῦ

---

[1]) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ϛ΄.

[2]) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Ζ΄.

[3]) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Η΄.

[4]) Βλ. Rossbach σ. 96 κέ. R. Leonhard ἐν Pauly — Wissowa, Real-Encyclopädie τ. IV σ. 862-4 λ. confarreatio.

[5]) Haas ἐν Weber, Indische Studien τ V σ. 326. 346.

ἄρτου καὶ ἔπινον ἔπειτα ἐκ κοινοῦ ποτηρίου οἶνον[1]) Ἐν Βρετάνῃ τῆς Γαλλίας οἱ νεόνυμφοι τρώγουσιν ἄρτον, μεριζόμενοι τεμάχιον αὐτοῦ, καὶ πίνουσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου μηλίτην[2]). Καὶ ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ τρώγωσιν οἱ νεόνυμφοι ἀπὸ κοινοῦ ἄρτον[3]). Ἐν Ἀγγλίᾳ ἐξ οὐδεμιᾶς γαμηλίου τελετῆς ἐλλείπει ὁ γαμήλιος πλακοῦς, ὃν κόπτει πάντοτε ἡ νύμφη[4]). Ἐν ταῖς Σκανδιναυικαῖς χώραις ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε νὰ πίνωσιν ὁμοῦ οἱ νεόνυμφοι ἐκ τοῦ αὐτοῦ ποτηρίου[5]). Ἡ δὲ κατὰ μόνας ἑστίασις τῶν νυμφίων ἀπετέλει μέρος τῆς τελετῆς τῶν γάμων παρὰ τοῖς Σάρδοις, τοῖς Ἑρμολανδοῖς ἐν Πρωσσίᾳ καὶ τοῖς Ἐσθωνοῖς[6]). Παρὰ τοῖς Κιργίζοις ὁ μολλᾶς προσφέρει καυκίον πλῆρες ὕδατος, εἰς ὃ ἐμβάπτουσι βέλος καὶ τρίχας ἐκ τῆς χαίτης τοῦ ἵππου τῆς νύμφης, ἢ μίαν τῶν ταινιῶν ταύτης καὶ πίνουσιν ἀμφότεροι οἱ νυμφίοι· εἰς τοῦτο δὲ καὶ μόνον συνίσταται ἡ τελετὴ τοῦ γάμου[7]). Ἐν Ἰαπωνίᾳ οἱ νυμφίοι ὀφείλουσι νὰ πίωσι κατὰ προδιαγεγραμμένην τάξιν ὡρισμένον ἀριθμὸν ποτηρίων οἴνου[8]). Παρὰ τοῖς Πιπερᾶ, ὀρεινῇ φυλῇ τοῦ Γιτταγόγη τῆς Βεγγάλης ἡ νύμφη παρασκευάζει πῶμα, πίνει τὸ ἥμισυ αὐτοῦ, προσφέρει τὸ ἕτερον ἥμισυ εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ ἔπειτα συνδέουσιν ἀγκιστροειδῶς τὸν μικρὸν τῆς χειρὸς δάκτυλον[9]). Σχεδὸν δὲ παρὰ τοῖς πλείστοις ὀρεινοῖς λαοῖς τῆς Ἰνδικῆς ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ συνήθεια, τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος[10]). Ἐν Μαδαγασκάρῃ μέρος τῆς τελετῆς τοῦ γάμου ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν ἔδεσμα τῶν νυμφίων ἀπὸ τῆς αὐτῆς λοπάδος[11]), Ἐν Νέᾳ Γουινέᾳ οἱ νυμφίοι δίδοντες εἰς ἀλλήλους τὰς χεῖρας,

---

[1]) Martene, de antiquis ritibus ecclesiae τ. II σ. 376 παρὰ Michelet, Origines du droit français 1838 τ. I σ. 37.

[2]) Nore, Coutumes, mythes, traditions des provinces de France σ. 192.

[3]) Αὐτ. πολλαχοῦ.

[4]) J. Lubbock, die Entstehung der Civilisation κεφ. 3 σ. 99.

[5]) Westermarck, Origine du mariage, Par. 1895 σ. 400.

[6]) Αὐτ.

[7]) H. Brugsch, Von den Kirgisen ἐν Vom Fels zum Meer 1889 σ. 1457.

[8]) Westermarck ἔνθ. ἀν.

[9]) Dalton, Ethnology of Bengal σ. 193.

[10]) Αὐτ. σ. 216. Lubbock ἔνθ. ἀν.

[11]) Sibree, Madagascar and its People σ. 193 παρὰ Lubbock ἔνθ. ἀν. σ. 100.

κάθηνται πρὸ τῆς εἰκόνος τοῦ κυριωτέρου θεοῦ των, καὶ τρώγουσιν ὁμοῦ σάγον, ὃν ἡ νύμφη προσφέρει πρὸς τὸν νυμφίον, καὶ οὗτος ἔπειτα πρὸς ἐκείνην· μετὰ δὲ τοῦτο ἡ μὲν νύμφη δίδει εἰς τὸν νυμφίον καπνόν, οὗτος δὲ εἰς αὐτὴν βετὲλ πρὸς μάσησιν [1]). Ὅμοια γαμήλια ἔθιμα παρετηρήθησαν ἐν ταῖς Φιτζίοις νήσοις, ἐν τῇ νήσῳ Σαμόᾳ καὶ παρὰ τοῖς Ἰροκέσοις τῆς Ἀμερικῆς [2]). Εἴς τινας δὲ φυλὰς τῆς Βρασιλίας ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ νυμφεύονται κατὰ τύπον ἁπλούστατον, διὰ κοινῆς πόσεως οἰνοπνεύματος [3]).

Ἐκ τούτων συνάγεται ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ πώματος ἢ τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος ὡς οὐσιῶδος τύπου πρὸς σύναψιν τοῦ γάμου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς παγκόσμιον σχεδόν, φαίνεται δ' ἄπορον ὅτι δὲν ἔχομεν ῥητήν τινα μαρτυρίαν βεβαιοῦσαν ὅτι ἦτο κοινὸν καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ἀλλ ὅμως ὑπάρχουσι τεκμήριά τινα, ἐξ ὧν μετὰ πολλῆς πιθανότητος συμπεραίνεται, ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτούς.

Πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ Ῥωμαίου Κουρτίου μανθάνομεν, ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐσυνήθιζον νὰ τέμνωσι διὰ ξίφους ἄρτον καὶ ν' ἀπογεύηται αὐτοῦ ἑκάτερος τῶν νυμφίων καὶ ὅτι τοῦτο ἐθεώρουν ἱερώτατον τῶν συμβίων ἐχέγγυον [4]) Εἰς τὰς τοιαύτας δὲ συνηθείας δύναται ἴσως νὰ ἀναχθῇ καὶ ἡ βρῶσις ὑπὸ τῶν νυμφίων καὶ τῶν προσκεκλημένων τῆς σησαμῆς, γαμηλίου πλακοῦντος ἐκ σησάμων καὶ μέλιτος, ὅστις καὶ κατ' ἐξοχὴν γαμήλιος ἐκαλεῖτο [5]), καὶ πρὸς ὃν ἀντιστοιχεῖ τὸ προσφερόμενον ἐνιαχοῦ παρ' ἡμῖν ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων γλύκισμα εἰς τὴν νύμφην, οὗ γεύονται καὶ ὁ γαμβρὸς καὶ οἱ τῆς γαμηλίου πομπῆς [6]).

---

[1]) Waitz-Gerland, Anthropologie der Naturvölker τ. VI σ. 133.

[2]) Τὰς μαρτυρίας βλ. παρὰ Lubbock ἔνθ. ἀν. σ. 99-100.

[3]) Westermarck ἔνθ. ἀν.

[4]) Curt. VIII, 4, 27: «hoc erat apud Macedones sanctissimum coeuntium pignus, quem divisum (panem) gladio uterque libabat».

[5]) Ἡσύχ. λ. γαμήλιος. Σχολ. Ἀριστοφ. Εὐρ. 869. Φωτ. Λεξ. σ. 510, 7. Πρβλ. Ἀριστοφ. Ὄρν. 159. Ὁ Welcker παρὰ K. Schwenck, Etymologisch-mythologische Andeutungen, 1825 σ. 227, εἰκάζει ἥκιστα πιθανῶς, ὅτι τὸ «πλακοῦντας ἔδεσθε» ἐν τῷ ᾄσματι τοῦ ὑμεναίου ἐν Ἀριστοφ. Εὐρ. 1357 ἀναφέρεται εἰς ἔθος παραπλήσιον πρὸς τὴν conforreationem τῶν Ῥωμαίων.

[6]) Βλ. παρεκβολικὴν σημείωσιν Η. Ἐν Κρήτῃ τὸ γλύκισμα τοῦτο λέγεται μελοκάρυδο· περὶ τούτου Bybilakis, Neugr. Leben σ. 38 καὶ ἐκ τούτου W. σ. 96,

'Αλλὰ καὶ μῦθοι καὶ ἱερὰ νόμιμα παρέχουσιν ἐνδείξεις, ὅτι τὸ ἔθος ἔκπαλαι ἦτο γνωστὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Welcker[1]) εὐστόχως διέγνωσεν, ὅτι τὰ γινόμενα ἐν Σάμῳ κατὰ τὴν ἑορτὴν τὴν καλουμένην Τόνεα ὑποδηλοῦσιν ἀναφορὰν εἰς ἔθος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ φαρράκια (confarreatio). Διότι κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην, μίμησιν οὖσαν πιθανώτατα τοῦ ἱεροῦ γάμου τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας, τοῦ προτύπου τῶν ἐν ἀνθρώποις γάμων, παρετίθεντο εἰς τὸ ἀποκρυπτόμενον ξόανον τῆς θεᾶς ψαιστά, ἤτοι πίτται ἀπὸ ἀλεύρου κριθῆς καὶ στέατος καὶ μέλιτος.

'Επίσης δ', ὡς νομίζω, εἰς τὸ ἔθος τοῦ κοινοῦ ἐδέσματος τῶν νυμφίων ἀναφέρεται καὶ ἐπεισόδιον τοῦ μύθου τῆς ἁρπαγῆς τῆς Περσεφόνης ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ὅπερ οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐννοηθῇ, ἄλλως ἀνεξήγητον καὶ παράδοξον φαινόμενον. Κατὰ τὸν ὁμηρικὸν ὕμνον εἰς Δήμητρα (στ. 371 κε'. 411 κέ.), ὁ Πλούτων ἐξηνάγκασε διὰ τῆς βίας ἐν Ἅδου τὴν Περσεφόνην νὰ φάγῃ κόκκον ῥοιᾶς, ὅπως καταστήσῃ εἰς αὐτὴν ἀδύνατον τὸν παντελῆ ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν καὶ τὴν ὑποχρεώσῃ νὰ παραμένῃ μέρος τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἅδου. Μεταγενέστεροι ὅμως ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι παρανοήσαντες τὸν μῦθον παρήλλαξαν ἔν τισιν αὐτόν, λέγοντες ὅτι ὄχι ἕνα μόνον, ἀλλὰ τρεῖς, ἢ ἑπτὰ ἢ ἐννέα κόκκους ῥοιᾶς ἔφαγεν ἡ Περσεφόνη, ἢ καὶ ὁλόκληρον ῥοΐδιον ἢ καὶ πλείονα, καὶ ὅτι ἐμήνυσε τὸ πρᾶγμα ὁ 'Ασκάλαφος, ὅστις καὶ ἐτιμωρήθη διὰ τοῦτο ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἢ τῆς Περσεφόνης, μεταμορφωθείς[2]). Καὶ ὁ λόγος δι' ὃν τοιοῦτο ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς βρώσεως τῆς ῥοιᾶς δὲν ἐμφαίνεται σαφῶς. Ὁ μὲν

ἀκριβέστερον δὲ καὶ πληρέστερον Βλαστ. σ. 91: Ὅταν ἀφιππεύσῃ πρὸ τῆς θύρας τοῦ γαμβροῦ ἡ νύμφη, ἡ μήτηρ τούτου τὴν ἀσπάζεται καὶ προτείνει εἰς αὐτὴν (ἂν δὲ δὲν ζῇ ἡ πενθερά, ἀδελφὴ ἢ θεία τοῦ γαμβροῦ) ἀγγεῖον πλῆρες μέλιτος σησάμων καὶ καρύων. Ἡ νύμφη ἐμβάπτουσα τὸ ἄκρον τοῦ μικροῦ δακτύλου τῆς δεξιᾶς σχηματίζει ἐπὶ τοῦ ἀνωφλίου καὶ τῶν πλευρῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ... Μετὰ τοῦτο προσφέρεται τῇ νύμφῃ ὑπὸ τῆς πενθερᾶς τὸ μελοκάρυον δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου, ἀφοῦ δὲ γευθῇ προσφέρει καὶ αὕτη πρὸς τὴν πενθεράν. Βλ. καὶ παρεκβολικὴν σημείωσιν Η.

[1]) Παρὰ Schwenck. ἔνθ. ἀν. Roscher, Studien zu vergleich. Mythologie τ. II σ. 78.

[2]) Βλ. τὰς μαρτυρίας παρὰ A. Zimmermann, de Proserpinae raptu, Linguae 1882 σ. 57.

'Απολλόδωρος (Α', 5, β', 3) λέγει ἁπλῶς: «Διὸς δὲ Πλούτωνι τὴν Κόρην ἀναπέμψαι κελεύσαντος, ὁ Πλούτων, *ἵνα μὴ πολὺν χρόνον παρὰ τῇ μητρὶ καταμείνῃ*, ῥοιᾶς ἔδωκεν αὐτῇ φαγεῖν κόκκον. Ἡ δὲ *οὐ προϊδομένη τὸ συμβησόμενον* κατηνάλωσεν αὐτόν». Ὁ δὲ Ὀβίδιος[1]) ἐπίσης εἰς τὴν λύσιν τῆς νηστείας ἐν Ἅδου ἀποδίδει τὴν ἀνάγκην τῆς παραμονῆς τῆς Περσεφόνης, τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ παρὰ τῷ Πλούτωνι. Ἐκ τοῦ Ἀρτεμιδώρου δὲ μανθάνομεν, ὅτι αἱ ῥοιαὶ εἶναι σημαντικαὶ δουλείας καὶ ὑποταγῆς «διὰ τὸν ἐν Ἐλευσῖνι λόγον», κατὰ πρόδηλον ἀναφορὰν εἰς τὸν μῦθον[2]).

Ἴσως ὁ λόγος τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῆς Περσεφόνης ὅπως παραμένῃ ἐπί τινα χρόνον ἐν τῷ Ἅδῃ διὰ τὴν γεῦσιν τῆς ῥοιᾶς θὰ διηυκρινεῖτο σαφῶς ἐν τῷ ὁμηρικῷ ὕμνῳ εἰς τὴν Δήμητρα, ἂν περιήρχετο εἰς ἡμᾶς ἀλώβητος. Ἀλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ διηγήσει περὶ τῆς ἀνόδου τῆς Κόρης ὑπάρχει χάσμα ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ἐκ τῆς συνεχείας ὅμως τῆς ὅλης διηγήσεως διαφαίνεται ἡ ἔννοια τῆς πράξεως. Κατ' ἐντολὴν τοῦ Διὸς ἔρχεται ὁ Ἑρμῆς εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ἅδου, ἵνα πείσας αὐτὸν ἀναγάγῃ τὴν Κόρην εἰς τὸ φῶς καὶ τὴν φέρῃ εἰς τὴν μητέρα της. Ὁ δὲ Πλούτων προθύμως πείθεται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Διὸς καὶ προσκαλεῖ τὴν Περσεφόνην νὰ ἔλθῃ πρὸς τὴν μητέρα·

Ὣς φάτο· γήθησεν δὲ περίφρων Περσεφόνεια,
καρπαλίμως δ' ἀνόρουσ' ὑπὸ χάρματος. Αὐτὰρ ὅγ' αὐτὸς
ῥοιῆς κόκκον ἔδωκε φαγεῖν μελιηδέα λάθρῃ
ἀμφὶ ἓ νωμήσας, ἵνα μὴ μένοι ἤματα πάντα
αὖθι παρ' αἰδοίῃ Δημήτερι, κυανοπέπλῳ

Ἡ Περσεφόνη ἐπιβᾶσα μετὰ τοῦ Ἑρμοῦ ἅρματος φθάνει εἰς Ἐλευσῖνα πρὸ τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, ἥτις ἰδοῦσα τὴν ποθητὴν κόρην ὥρμησεν εἰς τὰς ἀγκάλας της. Τὰ ἐπαγόμενα εἶναι κεκολοβωμένα, ἀλλ' ἐκ τῶν περισωθέντων φαίνεται ὅτι ἐρωτᾷ ἡ Δημήτηρ τὴν Κόρην περὶ ἐδέσματος (βρώμης) ἐν Ἅδου καὶ βεβαιοῖ αὐτὴν ὅτι ἂν μὴ ἐγεύθῃ τινὸς θὰ παραμένῃ πάντα τὸν χρόνον παρ' αὐτῇ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀθα-

---

[1]) Ovid. Metam. V, 534. Fast. IV, 607.
[2]) Ὀνειροκρ. Α', 73.

νάτοις, ἂν δ' ἔφαγέ τι θὰ κατέλθῃ πάλιν καὶ θὰ οἰκῇ εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ (στ. 399 - 400):

εἰ δ' ἐπάσω, πάλιν αὖτις ἰοῦσ', ὑπὸ κεύθεσι γαίης
οἰκήσεις ὡρέων τρίτατον μέρ⟨ος εἰν 'Αΐδαο⟩.

Ἡ Περσεφόνη ὁμολογεῖ εἰς τὴν μητέρα της ὅτι ὄντως ἠνάγκασεν αὐτὴν νὰ φάγῃ κόκκον ῥοιᾶς (στ. 412 - 4):

αὐτὰρ ὅγ' αὐτὸς
ἔμβαλέ μοι ῥοιῆς κόκκον μελιηδέ' ἐδωδήν,
ἄκουσαν δὲ βίῃ με προσηνάγκασσε πάσσασθαι.

Ἡ Δημήτηρ μαθοῦσα τοῦτο οὐδόλως ἀντιλέγει ὕστερον εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ Διὸς νὰ μένῃ ἡ Κόρη τὸ τρίτον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐν Ἅδου.

Φανερὸν εἶναι ὅτι διὰ τῆς γεύσεως τοῦ κόκκου τῆς ῥοιᾶς ἐγένετο ἡ Περσεφόνη σύζυγος τοῦ Πλούτωνος καὶ διὰ τοῦτο ὤφειλε νὰ συνοικῇ μὲ αὐτόν [1]. Ὡς δ' ἐκ τοῦ ὕμνου συνάγεται δὲν ἐγεύθη μόνη αὐτή, ἀλλὰ μᾶλλον συνεμερίσθη τὸ ἔδεσμα μετὰ τοῦ Πλούτωνος. Διότι τὸν κόκκον τῆς ῥοιᾶς [2] ἐμοίρασεν οὗτος εἰς δύο [3] προφανῶς ὅπως φάγῃ αὐτὸς τὸ ἥμισυ. Ὅθεν ἡ βρῶσις κοινοῦ ἐδέσματος ἐθεωρεῖτο καὶ

---

[1]) Παραπλησίαν ἔννοιαν ἀνευρίσκουσιν εἰς τὸν μῦθον καὶ ἄλλοι: Ὅτι ἡ ῥοιὰ ἦτο σύμβολον τοῦ γάμου καὶ τῆς γαμηλίου κοίτης, τὸ σύνηθες ἔμβλημα τῆς Ἥρας τελείας, ὅθεν ὑπεδεικνύετο οὕτως ὅτι ἡ Περσεφόνη εἶχε γίνῃ σύζυγος τοῦ Πλούτωνος (Preller, Demeter u. Persephone σ. 116. Griechische Mylhologie τ. I σ. 673). Ὁ ἐξαναγκασμὸς νὰ φάγῃ κόκκον ῥοιᾶς σημαίνει, ὅτι «mit dem Aïdoneus sich geschlechtlich verbunden habe und ihm dadurch verfallen sei» (Hehn, Kulturpflanzen u. Hausthiere 4ης ἐκδ. σ. 195). Ἡ βρῶσις τοῦ κόκκου τῆς ῥοιᾶς δηλοῖ ἐν ἄλλοις λόγοις ὅτι ἡ Περσεφόνη die Vermählung schon geschlossen hat (Gemoll, die homerischen Hymnen σ. 303).

[2]) Οὐδὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ κόκκος τοῦ ὕμνου σημαίνει τὸν καρπὸν τῆς ῥοιᾶς, τοῦ δένδρου.

[3]) Τὸ ἀμφὶ ἑ νωμήσας, ὅπερ καὶ εἰς ἀμφὶς νωμήσας μεταβάλλουσί τινες πολλοὶ ἄλλως ἑρμηνεύουσιν· ἀλλ' ὅτι τὸ νωμάω ἐνταῦθα σημαίνει τὸ διαιρεῖν, μερίζειν παραδέχονται ὁ Santen, ὁ G. Hermann (παρὰ Francke ἐν τῇ περὶ τοῦ ὕμνου διατριβῇ αὐτοῦ) ὁ Preller (Demeter u. Persephone σ. 115) καὶ ὁ ἡμέτερος Πανταζίδης ἐν τῷ Ὁμηρικῷ Λεξικῷ αὐτοῦ λ. νωμάω.

κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γενέσεως τοῦ μύθου περὶ τῶν γάμων τοῦ θεοῦ τοῦ ᾅδου ὡς τύπος συντελέσεως τοῦ γάμου, ὥς τις confarreatio.

Τίνος ἕνεκα καθιερώθη ὁ τύπος οὗτος πρὸς σύναψιν τοῦ γάμου συνάγεται ἀριδήλως ἐκ τῶν περὶ τῆς κοινῆς τραπέζης ἐπικρατουσῶν δοξασιῶν. Περὶ τούτων ἐκτενῶς ἐπραγματεύθην ἀλλαχοῦ[1]), ὅθεν περιττὸν κρίνω νὰ ἐνδιατρίψω ὧδε. Ἐπαναλαμβάνω μόνον, ὅτι ἡ κοινωνία τῆς τραπέζης παρὰ πλείστοις λαοῖς ἀρχαίοις καὶ νέοις συμβολίζει τὴν πρὸς ἀλλήλους στενωτάτην σύνδεσιν τῶν ὁμοτραπέζων. Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ ἡ τῆς τραπέζης κοινωνία καὶ εἰς ὅρκους καὶ παροιμιώδεις ἐκφράσεις καὶ εἰς συμβολικὰς πράξεις δηλοῦται καὶ δι᾽ ἑνὸς ἢ δύο τῶν κυριωτάτων συστατικῶν τῆς τροφῆς, καὶ δὴ διὰ τοῦ ἄρτου, ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ἢ διὰ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ἅλατος ἢ διὰ τοῦ ἅλατος μόνον. Δὲν εἶναι δὲ τοῦ παρόντος νὰ ἐξετασθῇ ἂν τὸ ἔθιμον τῆς κοινῆς τραπέζης τὴν ἀρχὴν ἔχει εἰς θυσίας καὶ κοινὰ δεῖπνα τοτεμικῶν πατριῶν καὶ βασίζεται εἰς τὴν δοξασίαν ὅτι τὸ ἐσθιόμενον εἶναι αὐτὸ τὸ σῶμα τοῦ θεοῦ, μεταδιδομένου διὰ τῆς κοινωνίας τῆς τραπέζης εἰς τοὺς ἐσθίοντας[2]), οἵτινες οὕτω συνταυτίζονται τρόπον τινὰ καὶ ἀφομοιοῦνται πρὸς ἀλλήλους. Πάντως ὅμως τὰ εἰς τακτάς τινας περιστάσεις συνηθιζόμενα κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα κοινὰ δεῖπνα τῶν φρατέρων ἢ τῶν θιασωτῶν ἐσκόπουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὴν θρησκευτικὴν κύρωσιν τοῦ συνδέσμου τῶν ὁμοδείπνων. Καὶ εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ κατὰ τὰ Ἀπατούρια ἑστιάσεις τῶν φρατέρων, οὓς εἱστία ὁ πατὴρ πρὸς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν φρατρίαν τοῦ τέκνου του, καὶ ἡ *γαμηλία*, ἣν εἰσέφερεν εἰς τοὺς φράτερας ὁ σύζυγος· ἦτο δὲ ἡ γαμηλία θυσία ἢ δεῖπνον, διδόμενον εἰς τοὺς φράτερας, πρὸς εἰσαγωγὴν τῆς νεονύμφου εἰς τὴν φρατρίαν καὶ ἀναγνώρισιν αὐτῆς ὡς νομίμου συζύγου τοῦ εἰσφέροντος τὴν γαμηλίαν[3]). Συναφὴς

---

[1]) Παροιμίαι τ. Α΄ σ. 436 κέ.

[2]) Τὴν θεωρίαν ταύτην ἀνέπτυξε πρῶτος ὁ Robertson Smith ἐν τῷ συγγράμματί του περὶ τῆς θρησκείας τῶν Σημιτῶν (Religion of the Semites. 1889). Περὶ τῶν δοξασιῶν δὲ τούτων καὶ τῶν συναφῶν ἐθίμων διαλαμβάνει ἐν ἐκτάσει ὁ Frazer, the golden Bough, 2ας ἐκδ. τ. II σ. 318 κέ. (Eating the God). Βλ. καὶ Dieterich, Eine Mithrasliturgie σ. 100 κέ.

[3]) Ἁρποκρατ. λ. γαμηλία. Ἰσαίου π. Κίρωνος κλ. 18. 20, π. τοῦ Πύρρου κλ. 79. Schömann, griech. Alterthüm. 4ης ἐκδ. τ. II σ. 587-8. Becker, Cha-

δὲ πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι βεβαίως καὶ ἡ ἐν τοῖς ἀρχαίοις μυστηρίοις κοινωνία τροφῆς καὶ ποτοῦ τῶν μυστῶν [1]).

Ὁ κυκλικὸς χορός.

Μετὰ τὴν μετάδοσιν εἰς τοὺς νυμφίους ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου, κατὰ τὴν ἔντυπον ἀκολουθίαν, « λαβὼν αὐτοὺς ὁ ἱερεύς, τοῦ συντέκνου κρατοῦντος ὄπισθεν τοὺς στεφάνους, στρέφει ὡς ἐν σχήματι κύκλου, καὶ ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαὸς τὰ τροπάρια: Ἡσαΐα χόρευε, ἡ παρθένος ἔσχεν ἐν γαστρί, καὶ ἔτεκεν υἱὸν τὸν Ἐμμανουήλ, θεόν τε καὶ ἄνθρωπον κτλ.» [2]) Τοῦτ' αὐτὸ τελεῖται καὶ κατὰ τὴν βάπτισιν, καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος ἀναγράφονται αἱ ῥηταὶ ὁδηγίαι: « Εἶτα ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ ἀναδόχου καὶ τοῦ βρέφους σχῆμα κύκλου, καὶ ψάλλομεν. Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε, Ἀλληλούια! ἐκ τρίτου » [3]).

---

rikles 3ης ἐκδ. τ. III σ. 379 κέ. L. Beauchet, Hist. du droit privé de la république Athénienne τ. I σ. 145 κέ. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν εἶχε καὶ ἡ ἑστίασις τῶν οἰκείων καὶ φίλων (γάμον ἑστιᾶν), ἄλλη παρὰ τὰ συνήθη γαμήλια συμπόσια. Ὁμοίως κατὰ τὴν ἐγγραφὴν τοῦ ἐφήβου εἰς τοὺς δημότας ὁ πατὴρ εἱστία τοὺς δημότας. Ἐκαλεῖτο δὲ καὶ ἡ ἑστίασις αὕτη γαμηλία. (Bekker, Anecd. gr. σ. 128. Ἐτυμ. Μ. λ. γαμηλία). Καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς νομίμου γυναικὸς εἰς τὸν ὅμιλον τῶν συνδημοτίδων ἐγίνετο διὰ ἑστιάσεως τούτων κατὰ τὴν ἑορτὴν τὰ θεσμοφόρια (θεσμοφόρια ἑστιᾶν): Βλ. Ἰσαίου π. τοῦ Πύρρου κλήρου 80.

[1]) Βλ. Dieterich ἔνθ. ἀν. σ. 102 κέ.

[2]) Ἐν τῷ ἁγιορειτικῷ κώδ. τῆς μονῆς Φιλοθέου 217 τοῦ ΙΕ' αἰ. αἱ ὁδηγίαι ἔχουσιν ὡς ἑξῆς: «εἶτα βηματίζει (ὁ ἱερεὺς) μετὰ τῶν νεονύμφων κύκλῳ ψάλλων τὰ τροπάρια Ἡσαΐα χόρευε καὶ τὴν εὐχὴν εἰς τὸ ἐπᾶραι (Χ. παρει) τὰ στέφανα: Μεγαλύνθητι, νυμφίε κτλ » Ἐν τῷ τῆς βιβλιοθήκης Παντελεήμονος κώδ. 364 τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος: «Εἶτα γυρίζει ὁ ἱερεὺς ὁ λαὸς καὶ οἱ νεόνυμφοι τὸν ἔμπο (συμπορευόμενοι;) τρὶς καὶ ψάλλουσι: Ἅγιοι μάρτυρες οἱ καλῶς ἀθλήσαντες καὶ στεφανωθέντες κτλ. Ἡσαΐα χόρευε κτλ.» Ἐν τῷ κώδικι Λαύρας Γ 7: «Καὶ γυρίζει αὐτοὺς τρὶς καὶ λέγει τὸν ψαλμόν: Μακάριοι [οἱ] πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον... (ψαλμ. 128, 1). Ἐν τῷ τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης 849 τοῦ ΙΖ αἰῶνος: «Εἶτα λαμβάνει ὁ ἱερεὺς τοῦ στεφανοκράτορος ἐν κύκλῳ τρὶς ψάλλει ὁ ἱερεὺς ἢ ὁ λαός: Ἡσαΐα χόρευε κτλ. Καὶ μετὰ τὸ γυρίσαι τρὶς λέγει τὴν εὐχήν... Εἶτα εὔχονται οἱ γονεῖς.»—Οὐδεμία δὲ μνεία τῆς τοιαύτης περιαγωγῆς γίνεται εἰς τοὺς κώδικας Λαύρας Β 7 (ΙΒ' αἰ.), Κασταμονίτου 19 (ΙΔ' αἰ.), Φιλοθέου 164 (ΙΓ' αἰ.), καὶ Ἐθν. Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν 670 (ΙΒ' αἰ.).

[3]) Ἐν τῷ ἁγιορειτικῷ κώδικι Φιλοθέου 217 ὁρίζεται ἡ περιαγωγὴ μετὰ τὸ

Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν ὁδηγίαν τῆς ἱερᾶς ἀκολουθίας ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν σήμερον γίγεται ἡ τριπλῆ κυκλικὴ κίνησις περὶ τὴν τράπεζαν τοῦ ἱερέως τῶν νεονύμφων, καὶ τοῦ παρανύμφου, κρατοῦντος ὄπισθεν τοὺς στεφάνους. Συνάπτεται δὲ πρὸς ταύτην ἁπανταχοῦ μὲν τὸ ἔθιμον τῶν καταχυσμάτων, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ τὸ τῆς καλύψεως τῶν νεονύμφων διὰ πέπλου. Ὁμοίως καὶ ἐν Piana dei Greci ἐν Σικελίᾳ παρὰ τὸ Παλέρμον, παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τὴν καταγωγὴν κατοίκοις, οἵτινες περὶ τὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος ἐποικήσαντες τηροῦσι τὰ νόμιμα τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου μετάδοσιν γίνεται κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπαραλλάκτως τρόπον ἡ κυκλικὴ κίνησις [1]).

Ἂν καὶ αἱ κινήσεις τῶν περὶ τὴν τράπεζαν στρεφομένων δὲν εἶναι ὀρχηστικαί, ἐν μέρει μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν ἐμποδίζει ἡ ἐκ τῶν καταχυσμάτων καὶ τοῦ συνωστισμοῦ τῶν κεκλημένων ἐπερχομένη ἀταξία, προσαρμοζόμεναι πρὸς τὸν ῥυθμὸν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ᾄσματος (ψαλλομένου εἰς ἦχον πλάγιον πρῶτον), οὐδὲν ἧττον ὁ καθ' ἡμᾶς λαὸς ἀντιλαμβάνεται ταύτας ὡς χορόν, καὶ παροιμιώδης ἔγινεν ὁ χορὸς τοῦ Ἡσαΐου· ἡ μεγάλη δὲ σημασία ἣν ἀποδίδει εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῆς συνεκδοχικῆς χρήσεως τῶν δύο πρώτων λέξεων

ἅγιον χρῖσμα: «Εἶτα ποιῶν κύκλον γύρωθεν τῆς κολυμβήθρας μετὰ τοῦ βρέφους καὶ τοῦ ἀναδόχου ψάλλει (Χ. ψάλλων): Ὅσοι εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε κτλ.» Δὲν μνημονεύουσι δὲ τῆς περιαγωγῆς οἱ κώδ. τῆς Ἐθν. Βιβλ. 662 (ΙΒ΄ αἰ.), 661 (ΙΕ΄ αἰ.), 663 (ΙΕ΄ αἰ.), 848 (ΙΕ΄ αἰ.), οἱ λαυρεωτικοὶ κώδικες Β 7 καὶ Γ 7, οἱ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου 491 (ΙΓ-ΙΔ΄ αἰῶνος), Κασταμονίτου 19, Παντελεήμονος 364, Φιλοθέου 164 καὶ 177, Διονυσίου 450, Ἰβήρων. Ἀλλὰ σήμερον ἁπανταχοῦ γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν ἡ περὶ τὴν κολυμβήθραν ἐκ τρίτου στροφὴ τοῦ ἱερέως καὶ τῶν λοιπῶν.

[1]) Crispi παρὰ Pitrè, Usi e costumi del popolo Siciliano τ. II σ. 67: «Indi si fa una certa danza, ma con tutto il decoro che si convien ad una sacra pompa; e propriamente non consiste in altro che in tre giri che si fanno attorno attorno guidati dal sacerdote, con l' accompagnamento di due inni diretti uno al profeta Isaia, e l'altro à santi martiri.»—Leanti, Lo stato presente della Sicilia, Palermo 1761 τ. I σ. 42 παρὰ Pitrè αὐτ. σ. 68: «Quindi cinti amendue il capo di una ghirlanda di alloro *e coverti da un gran velo*, girano in tondo tre volte insieme col mentovato parroco e testimouj, che quivi chiamano padrini.»

τοῦ τροπαρίου *Ἡσαΐα, χόρευε* πρὸς δήλωσιν τῆς ὅλης τελετῆς τοῦ γάμου.

Τὴν παραδοχὴν τῆς κυκλικῆς ὀρχήσεως εἰς τὴν ἱεροτελεστίαν τοῦ γάμου δὲν προεκάλεσεν ἐσωτερικὸς λόγος, οὐδὲ ἐξηγεῖται αὕτη ἐκ συνηθειῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἢ ἐκ χριστιανικῶν δοξασιῶν. Προδήλως δ' εἶναι παλαιὸν ἔθιμον, ἐγκριθὲν μὲν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλ' εὐδιάκριτα παρουσιάζον γνωρίσματα, ἐλέγχοντα αὐτὸ ὡς στοιχεῖον ἐπείσακτον Τεκμήριον δὲ σαφὲς τούτου παρέχουσι καὶ τὰ τροπάρια, ὧν χαλαρὰ καί πως βεβιασμένη φαίνεται ἡ συνάφεια πρὸς τὰ τελούμενα· Ἡ ἐν τῷ δευτέρῳ (ἢ πρώτῳ κατά τινα χειρόγραφα) ἐπίκλησις τῶν ἁγίων μαρτύρων γίνεται, διότι ἔλαβον τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου («καὶ στεφανωθέντες»), καὶ ἐπίκαιρος ὑπολαμβάνεται ἡ μνεία τούτων ἐν τῷ γάμῳ, τοῦ ὁποίου κυριώτατον σύμβολον εἶναι οἱ στέφανοι. Διὰ δὲ τῆς ἐν τῷ πρώτῳ προστακτικῆς *χόρευε* δεικνύεται μὲν ἡ ἀναφορὰ τούτου πρὸς τὸν τελούμενον χορόν, ἀλλὰ συμφωνοτέρα πρὸς τὸ νόημα θὰ ἦτο ἡ ἐκλογὴ ἑτέρου ῥήματος, οἷον *ἀγάλλου* ἢ ἄλλου τινὸς συνωνύμου.

Τὸ δὲ παλαιὸν ἐκεῖνο ἔθιμον ἐσκόπει τὴν θρησκευτικὴν καθιέρωσιν τῆς νύμφης διὰ τῆς περιαγωγῆς αὐτῆς περὶ τὴν ἕδραν τῆς λατρείας τῆς νέας οἰκογενείας εἰς ἣν εἰσήγετο, ἤτοι τὴν ἑστίαν. Ἀνευρίσκομεν δ' αὐτὸ παρ' ἀρχαίοις λαοῖς, καὶ παρατηροῦμεν ὅτι καὶ μέχρι τοῦδε περιεσώθη πολλαχοῦ.

Περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιούτου γαμηλίου ἐθίμου παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν οὐδεμίαν μὲν ἔχομεν ῥητὴν μαρτυρίαν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς πιθανότητος δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστον εἰς αὐτούς· ὁδηγούμενοι ἐκ τῶν τελουμένων κατὰ τὰς γεννήσεις. Διότι αἱ τελεταί, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν εἰσαγωγὴν νέου μέλους εἰς τὴν οἰκογένειαν· εἴτε διὰ τοῦ γάμου προσετίθετο τοῦτο, εἴτε διὰ τῆς γεννήσεως, ἢ τῆς εἰσποιήσεως, ἀναγκαίως τὴν αὐτὴν εἶχον ἔννοιαν, ὅθεν καὶ συνήθως κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἢ παραπλησίους ἐγίνοντο ἐξωτερικοὺς τύπους. Αἱ δὲ γενεθλιακαὶ τελεταί, αἱ πρὸς τὴν καθιέρωσιν τῆς νύμφης ἀντιστοιχοῦσαι, ἦσαν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι τὰ *ἀμφιδρόμια*[1]) Τὴν ἑορτὴν

---

[1]) Περὶ τῶν ἀμφιδρομίων βλ. Petersen, über die Geburtstagsfeier bei den Griechen ἐν Fleckeisen, Jahrbücher f. Philologie, συμπληρώματος τ. II 1856. Preuner, Hestia-Vesta σ. 52-61. Daremberg-Saglio, Dictionnaire

ταύτην ἦγον ἐν Ἀθήναις, πιθανῶς δὲ καὶ ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι, μίαν τῶν ἡμερῶν ἀπὸ τῆς πέμπτης μέχρι τῆς δεκάτης μετὰ τὴν γέννησιν· κατὰ ταύτην «τὸ βρέφος *περὶ τὴν ἑστίαν ἔφερον τρέχοντες κύκλῳ* καὶ ἐπετίθεσαν αὐτῷ ὄνομα». Ἐκόμιζον δὲ καὶ οἱ συγγενεῖς δῶρα καὶ ἐκαθαίροντο αἱ συναψάμεναι τῆς μαιώσεως.

Περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἑορτῆς ταύτης διάφοροι φέρονται γνῶμαι· οἱ πλεῖστοι παραδέχονται ὅτι ἐσκόπει τὴν διὰ τοῦ ἁγνοῦ πυρὸς τῆς ἑστίας κάθαρσιν τῶν μιανθέντων ἐκ τοῦ τοκετοῦ. (Preuner, Leist, Rohde, Saglio, Hermann, Blümner, Schoemann, Stengel)· ὁ Samter φρονεῖ ὅτι πλὴν τῆς καθάρσεως ἐγίνετο διὰ τῆς τελετῆς καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ παιδίου εἰς τὴν οἰκογένειαν, στηριζόμενος πρὸ πάντων εἰς χωρίον τι τοῦ Πλάτωνος (Θεαίτητ. σ. 160 e), ἐξ οὗ σαφῶς συνάγεται τοῦτο. Ὁ δὲ S. Reinach, εὐστόχως παρατηρῶν ὅτι παρεῖδον οἱ περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματευθέντες λεπτομερείας πολλὴν ἐχούσας σημασίαν, ὅτι δηλαδὴ δρομαίως ἔτρεχον περὶ τὴν ἑστίαν (ὅθεν καὶ ἡ τελετὴ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀμφιδρόμια) καὶ ὅτι ἦσαν γυμνοὶ οἱ βαστάζοντες τὸ βρέφος, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ τελετὴ εἶναι ἀπόρροια τῶν δοξασιῶν, καθ' ἃς ἡ ὑγεία καὶ ἡ εὐημερία τοῦ νεογνοῦ εἶναι συναφὴς πρὸς τὴν κατάστασιν καὶ τὰς πράξεις τοῦ πατρός· τρέχων δὲ γυμνὸς (ὡς δρομεὺς) ὁ πατὴρ ἐπιστεύετο ὅτι προσέδιδεν εἰς τὸ νεογνὸν ῥώμην καὶ εὐκινησίαν[1]).

---

des antiquités τ. I σ. 238-9. Schoemann, Griech. Alterthümer 3ης ἐκδ. τ. II σ. 562-3 (4ης ἐκδ. σ. 590-1). Hermann-Blümner, Lehrbuch d. griech. Privataltert. σ. 281-2. Becker, Charikles 3ης ἐκδ. τ. II σ. 21-2: Leist, Gräkoitalische Rechtsverhältnisse σ. 24-5. Stengel ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie τ. I σ. 1901-2. Rohde, Psyche 1ης ἐκδ. σ. 360. Ernst Samter, Familienfeste der Griechen u. Römer σ. 59 κέ. S. Reinach, Cultes, mythes et religions, Par. 1905 τ. I σ. 137-145 (L'amphidromie). — Τὴν ἀντιστοιχίαν τῶν κατὰ τἀμφιδρόμια τελουμένων πρὸς τὰ γαμήλια ἔθιμα τῆς περιαγωγῆς τῆς νύμφης περὶ τὴν ἑστίαν ἀνεγνώρισεν ὁ Mannhardt, Mythologische Forschungen τ. I σ. 370. Βλ καὶ Samter ἔνθ. ἀν. σ. 62.

[1]) Ἡ γυμνότης, ὡς νομίζω, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας, εἶναι δὲ μᾶλλον μαγγάνευμα. Διότι ἡ γυμνότης θεωρεῖται ὡς καθιστῶσα ἀποτελεσματικὰς τὰς μαγγανείας· περὶ τούτου θὰ διαλάβω ἴσως ἐκτενέστερον ἄλλοτε. Σημειῶ μόνον τοῦτο, ὅτι καὶ σήμερον ἐνίοτε πρὸς παρασκευὴν ἰσχυροῦ φίλτρου ἡ ἐρῶσα μετὰ τῆς μαγίσσης περιθέουσι νύκτωρ γυμναὶ τρὶς περὶ τὴν οἰκίαν τοῦ ἐρωμένου, ἂν ὁ τόπος εἶναι πρόσφορος.

Αἱ γνῶμαι αὗται ἔχουσι πολλὰ τὰ συνηγοροῦντα περὶ τῆς ὀρθότητος αὐτῶν, ἀλλὰ κοινὸν ἐλάττωμα πασῶν εἶναι ἡ μονομέρεια, ἑρμηνευουσῶν μέρος τῆς ἑορτῆς, ἀλλ' ὄχι καὶ τὸ σύνολον, ὡς ἐπαγγέλλονται. Διότι ἡ ἑορτὴ ἀπετελεῖτο ἐκ πολλῶν πράξεων, ὧν ἑκάστη ἴδιον εἶχε σκοπόν· εἶναι δ' αὗται:

α΄) Ἡ κάθαρσις τῶν γυναικῶν, ὅσαι ἐβοήθησαν εἰς τὸν τοκετόν· «Ἐν ταύτῃ καθαίρουσι τὰς χεῖρας αἱ συνεφαψάμεναι τῆς μαιώσεως». (Σχολ. Πλατ. Θεαίτ. 160e. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια Ἀποστόλης 156).

β΄) Ἡ περιφορὰ τοῦ βρέφους κύκλῳ τῆς ἑστίας (Ἁρποκρ. λ. ἀμφιδρόμια. Ἡσύχ. λ. ἀμφιδρόμια. δρομιάμφιον ἦμαρ. Σχολ. Πλάτ. Θεαίτ. 160 e. Ἀποστόλ. 156. Πρβλ. Πλάτ. Θεαίτ. σ. 160 e).

γ΄) Ὁ δρόμος τῶν βασταζόντων τὸ βρέφος (Πλάτ. Θεαίτ. Ἁρποκρατίων. Σχολ. Πλάτ. Ἡσύχιος. Σουίδας. Ἀποστόλης). Οἱ τρέχοντες ἦσαν γυμνοί. (Ἡσύχ. λ. δρομιάμφιον). Παραλλαγή: Ἔτρεχον περὶ τὸ παιδίον κείμενον (Πλάτ. Θεαίτητ. (;) Σχόλ. Ἀριστοφ. Λυσιστρ. 757).

δ΄) Ἡ ὀνοματοθεσία (Σχολ. Πλάτ. Ἡσύχ. λ. ἀμφιδρόμια) Τὴν ἑβδόμην ἡμέραν (Ἀριστοτ. Ζ. ἱστ. Ζ΄, 12· Ἁρποκρατ. λ. ἑβδομευομένου)· ἢ τὴν δεκάτην (Σχολ. Ἀριστοφ. Λυσ. 757. Ἁρποκρ. λ. δεκάτην θύομεν. ἑβδομευομένου Σχολ. Πλάτων. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια· δεκάτην ἑστιᾶσαι Bekker, An. gr. 237,26. Ἰσαῖος 3,30 Δημοσθέν. 39, 20, 22).

ε΄) Δῶρα προσφερόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων: Ἁρποκρ. λ. ἀμφιδρόμια Σχολ. Πλάτων. Σουίδ. λ. ἀμφιδρόμια. Ἀποστόλης 156· Πρβλ. Αἰσχύλ. Εὐμεν. 7 (γενέθλιος δόσις).

ς΄) Θυσία καὶ ἑστίασις (δεκάτην ἑστιᾶν, ἢ θύειν, ἢ ποιεῖν γενέθλια θύειν ἢ ἑστιᾶν): Ἀριστ. Ὄρν. 494, πρβλ. 922. Εὐριπ. Ἠλ. 1125-6. Ἴων 652-3. 805-7. Δημοσθ. 39, 20, 22. Εὔβουλος παρ' Ἀθην. ΙΕ΄ σ. 668 d. Εὔβουλος ἢ Ἔφιππος παρ' Ἀθην. Β, 65c. Θ, 370 c. Ἡσύχ. λ. δεκάτην θύομεν. Σουίδ. λ. δεκάτην ἑστιᾶσαι. Bekker, An. gr. σ. 237, 26. Πρβλ. Λουκιαν. Ἑρμότ. 11 σ. 750. Ὄνειρ. 9 σ. 715.

Αἱ πράξεις αὗται εἶναι διακεκριμέναι ἀλλήλων, πλὴν, ἐννοεῖται, τῆς τρίτης, ἥτις εἶναι ἄλλος τρόπος τελέσεως προσδίδων καὶ ἑτέραν ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὴν δευτέραν. Ἀντιστοιχοῦσι δὲ πρὸς ταύτας παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς λαῷ ὅμοιαι ἢ παραπλήσιαι συνήθειαι κατὰ τὰ γενέθλια, τὰς ὁποίας ἀναγράφω κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν.

α΄) Οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὸν τοκετὸν θεωροῦνται ἀκάθαρτοι, «διὸ δὲν δύνανται νὰ ἐξέλθωσι τῆς οἰκίας, πρὶν ὁ ἱερεὺς ἁγιάσῃ αὐτοὺς δι' εὐχῶν» [1]. Κατὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν προσέρχεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἡ μαῖα φέρουσα τὸ βρέφος, διὰ *νὰ πάρῃ τοῖς εὐχαῖς*· καλεῖται δ' ἡ τελετὴ αὕτη *οἱ ὀχτὼ* (ἡμέραις) [2]. Μέχρι τῆς ὀγδόης ἡμέρας, δηλαδὴ πρὸ τῶν εὐχῶν, ἡ λεχὼ ὑποτίθεται κινδυνεύουσα ἀπὸ τὴν Γιαλοὺν (τὴν Γιλλὼ τῶν ἀρχαίων), διὸ οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀφίνουσιν αὐτὴν μόνην ἐν τῇ οἰκίᾳ [3]). Οἱ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν οἰκίαν καθαίρονται διασκελίζοντες ἀνημμένον δαυλόν [4]).

β΄) Ἡ ἐκκλησία ἀντικατέστησε τὴν περὶ τὴν ἑστίαν περιφορὰν διὰ τῆς περιφορᾶς τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ ἀναδόχου βαστάζοντος τὸ βρέφος κύκλῳ τῆς κολυμβήθρας τρεῖς φοράς. Ἐν Κύπρῳ δὲ γίνεται κατὰ τὴν πέμπτην ἢ τὴν ἑβδόμην μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέραν περίοδος τῆς μαίας καὶ τῆς λεχοῦς ἐπὶ παρουσίᾳ συγγενῶν καὶ φίλων γυναικῶν ἐντὸς τῆς οἰκίας πρὸς ἐξευμένισιν τοῦ στοιχειοῦ τοῦ σπιτιοῦ ἤτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος [5]). Ἐν Κάσῳ τὴν ἑβδόμην τελοῦνται τὰ καλούμενα *ἑφτά*. Ἡ μαῖα δένει τὴν κούνιαν, ἤτοι ἀναρτᾷ ἐκ δύο ξύλων λαχούριον δεμένον μὲ τὴν ζώνην τοῦ πατρός, καὶ ἀφοῦ ἐναποθέσῃ εἰς τὴν κούνιαν τὸ βρέφος, θυμιᾷ διὰ θυμιατηρίου τὴν μητέρα τὸ βρέφος καὶ τὸν οἶκον ἐκφωνοῦσα «Ὦ Μοῖραι τῶν Μοιράων ἔρχεσθε νὰ καλομοιράσετε τῆς δεῖνα τὸ παιδὶ κτλ.» Μετὰ δὲ τὴν ἐπίκλησιν τῶν Μοιρῶν ἐπιτίθενται ἐπὶ τοῦ βρέφους τὰ πολυτιμότατα

---

1) Ἐν Κατιρλὶ τῆς Βιθυνίας. (Π. Γ. Μακρῆ, Τὸ Κατιρλὶ σ. 99).

2) ΝΑ. τ. Α΄ σ. 383. (Ἐν τῷ περιοδικῷ τούτῳ ἐδημοσίευσα διατριβὴν περὶ τῶν κατὰ τὴν γέννησιν ἐθίμων). Τὸ Εὐχολόγιον ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῶν εὐχῶν εἰς γυναῖκα λεχὼ σημειώνει: «Ἰστέον ὅτι τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν προάγεται ἐν τῷ ναῷ τὸ βρέφος παρὰ τῆς μαίας καὶ ἵσταται πρὸ τῶν πυλῶν τοῦ ναοῦ, ὁ δὲ ἱερεὺς ποιεῖ Εὐλογητόν... καὶ σφραγίζει τὸ μέτωπον τὸ στόμα καὶ τὸ στῆθος τοῦ βρέφους, λέγων τὴν παροῦσαν εὐχήν.»

3) Σύμη. (ΖΑ. σ. 21).

4) Ἐν Ἀγρινίῳ τῆς Ἀκαρνανίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Εὐσταθ. Σταΐκου).

5) Σακ σ. 735. Ἡ τελετὴ καλεῖται *σταύρωμαν* διότι ἡ λεχὼ ἢ ἡ μαῖα γράφει διὰ βαφῆς ἰνδικοῦ σταυροὺς εἰς τὰς γωνίας καὶ τὰς θύρας τοῦ οἴκου ἐπιλέγουσα: «Κυρὰ οἰκοκυρά, ὅπως ἐγιὼ ἔν σοῦ ἔκαμα κακόν, μήτε σοὺ 'ς τὸ παιί μου»· ἢ ἐν ἄλλαις κώμαις τῆς νήσου: «Καλημέρα τοῖχε, τοιχεῖον (= στοιχεῖον) τοῦ σπιτίου, οὔτε κακὸν σοῦ ἐκάμαμεν, οὔτε σοὺ κακὸν νὰ μᾶς κάμῃς.»

τῶν φορεμάτων τοῦ πατρὸς μὲν ἂν εἶναι ἄρρεν, τῆς μητρὸς δὲ ἂν θῆλυ [1]. — Ἑτέρα περιφορὰ τοῦ παιδὸς πλὴν τῆς περὶ τὴν κολυμβήθραν κατὰ τὸ βάπτισμα, ὁρίζεται ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας περὶ τὴν ἁγίαν τράπεζαν κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν ἀπὸ τῆς γεννήσεως [2].

γ') Ἀντίστοιχοι πρὸς τὸν δρόμον τῶν βασταζόντων τὸ παιδίον, κατὰ τὴν ἔννοιαν ἣν ἀποδίδει εἰς τοῦτον ὁ S. Reinach, εἶναι συμβολικαί τινες πράξεις σκοποῦσαι τὴν ἐνίσχυσιν καὶ τὴν στερέωσιν τῆς ὑγείας τοῦ νεογνοῦ. Ενιαχοῦ φοροῦσιν εἰς αὐτὸ παλαιὸν ὑποκάμισον τοῦ πατρός του. Ἐν Κύπρῳ καίοντες διὰ λαμπάδος ἀνοίγουσιν ὀπὴν εἰς ὑποκάμισον θείας τοῦ παιδίου, δι' ἧς εἰσάγουσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, περιβάλλοντες διὰ τοῦ ὑποκαμίσου τὸ λοιπὸν σῶμά του [3]). Πολλαχοῦ δὲ ἐπιθέτουσιν εἰς αὐτὸ μέχρι τῆς βαπτίσεως εὐκτικὰ ὀνόματα, συνηθέστατα μὲν τὸ Δράκος (θηλ. Δρακοῦ, Δρακοῦλα) σπανιώτερον δὲ τὸ Σιδέρης, ἐπευχόμενοι οὕτω ν' ἀποκτήσῃ δύναμιν Δράκου [4]) καὶ στερεότητα σιδήρου. Ἐνιαχοῦ τῆς Μάνης τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ὅτε ἡ μαῖα μετὰ τοῦ βρέφους εὐλογεῖται ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἅμα *πάρῃ τοῖς εὐχαῖς* κατὰ τὴν ἐπάνοδὸν εἰς τὴν οἰκίαν συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ ἱερέως βαστάζοντος τὸ παιδίον· οὗτος δὲ ἵσταται ὅπου εὕρῃ *πέτρα ῥιζιμιά*, καὶ κρατῶν οὕτω τὸ βρέφος, ὥστε νὰ πατήσωσιν οἱ πόδες του ἐπὶ τοῦ βράχου, λέγει τὴν ῥῆσιν ταύτην:

Χαῖρε, γῆ, καμάρωνε,
νέοι πόδες σὲ πατοῦσι,
παλαιοὶ θενὰ γενοῦσι.

---

[1]) Ἐρατὼ (περιοδ. Ἀθηνῶν) Ἀθ 1861 σ. 80.

[2]) Ἐν τοῖς ἐντύποις εὐχολογίοις δὲν ἀναγράφονται ὁδηγίαι περὶ τούτου. Ἐκ τοῦ κώδ. 664 τῆς Ἐθν Βιβλιοθήκης φ. 44β—45α: «Εἶτα τὸ παιδίον αὐτὸς μετὰ χεῖρας λαβὼν ὁ ἱερεὺς εἰς τὸ θυσιαστήριον ἀπάγει καὶ ἐπιτιθεὶς τὸ στόμα τούτου || παρ' ἑκατέραν τῶν ἁγίων θυρῶν ἐν σχήματι ἀσπασμοῦ· τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὴν ἁγίαν ποιῶν τράπεζαν σχηματίζει αὐτὸ ὡς προσκυνοῦν· καὶ εἰ μὲν ἄρ<ρ>εν ἐστίν, *περιέρχεται τρίτον τὴν ἁγίαν τράπεζα* καὶ κατὰ τὰ τέσσαρα μέρη ταύτης, τελεῖ τὸ σχῆμα τῆς προσκυνήσεως· εἰ δὲ θῆλυ, εἰς μὲν τὸ ἔμπροσθεν οὐκ ἄπεισι μέρος, εἰς ἕκαστον δὲ τῶν λοιπῶν τριῶν ἐκ τρίτου παραγίνεται καὶ τελεῖ τὴν προσκύνησιν».

[3]) Σακ. σ. 734.

[4]) Βλ. καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας τ. Δ' σ. 574.

Ἴσως δὲ πρὸς τὸν δρόμον τῶν ἀμφιδρομίων ἀνάλογον δύναται νὰ θεωρηθῇ ἔθιμον ἐπιχωριάζον εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἰδίως τῆς Στενημάχου. Κατὰ τὰ γενέθλια (γεννητούρια) τελούμενα τὴν ἡμέραν τῆς γεννήσεως ἢ τὴν ὑστεραίαν, παρατίθεται τράπεζα εἰς συγγενεῖς καὶ φίλους τῆς λεχοῦς, ἡ δὲ *μπάμπου* (μαῖα) φέρει τὴν πίτταν, τὴν ὁποίαν *πηδῶσα* καὶ εὐχὰς ἀπαγγέλλουσα κόπτει σταυροειδῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς λεχοῦς, καὶ διανέμει ἀνὰ ἓν τεμάχιον εἰς τὰς ἄλλας γυναῖκας[1]).

δ΄) Νῦν ἡ ἡμέρα τῆς βαπτίσεως, καθ' ἣν δίδεται εἰς τὸ παιδίον τὸ ὄνομα δὲν εἶναι ὡρισμένη, συνήθως ὅμως γίνεται ἡ βάπτισις ἐντὸς τριῶν μηνῶν ἀπὸ τῆς γεννήσεως· ἀλλ' ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐγίνετο τὴν ὀγδόην ἡμέραν,[2]), καὶ τοῦτο συνηθίζεται ἀκόμη εἰς τινας τόπους[3]). Οἱ Ἕλληνες δὲ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως συνήθως τελοῦσι τὴν βάπτισιν τὴν ἑβδόμην ἡμέραν[4]). Διαρρήδην δ' ἐν τῇ ἐντύπῳ ἀκολουθίᾳ τοῦ βαπτίσματος ὁρίζεται ἡ ὀγδόη: «Λαμβάνον (τὸ βρέφος) ὄνομα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ μετὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ»[5]). Ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ὁ σοφὸς διὰ νεαρᾶς αὐτοῦ συνέστησε νὰ γίνεται ἡ βάπτισις τὴν τεσσαρακοστὴν ἡμέραν, ἀλλὰ δὲν ἐζήτησε νὰ καταργήσῃ τὴν συνήθειαν: «εἰ δὲ καὶ τῇ ἀπὸ τῶν ὠδίνων ὀγδόῃ βούλοιτό τις βαπτίζειν, οὐδὲ τοῦτο ἄτοπον»[6]).

---

[1]) Πανδ. τ. ΙΑ΄ σ. 448.

[2]) Allatius de quorund graec. opination. σ. 116 Ὁ W. σ. 76 μνημονεύων τὴν μαρτυρίαν ταύτην τοῦ Ἀλλατίου ἐκφέρει τὴν ἀπίθανον γνώμην, ὅτι ὁ προσδιορισμὸς τῆς ὀγδόης ἡμέρας διὰ τὴν βάπτισιν ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ ἔθους τῆς περιτομῆς κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην.

[3]) Οἷον ἐν Σιατίστῃ Μακεδονίας (κατ' ἀνακοίνωσιν Ι. Σαχίνη), ἐν Σινασσῷ (Ἀρχελ. σ. 69). Ἐν Κάσῳ τὴν ὀγδόην ἢ τὴν δεκάτην. (Ἐρατὼ σ. 79).

[4]) Πανδ. τ. ΙΑ΄ σ. 448.

[5]) Ἐν κώδ. 664 τῆς Ἐθν. Βιβλιοθ. τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος φ. 41β: «Ἀκολουθία εἰς τὸ κατασφραγίσαι παιδίον, λαμβάνον ὄνομα τῇ ὀγδόῃ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ. — Ἰστέον ὅτι τῇ μετὰ τὴν γέννησιν ὀγδόῃ ἡμέρᾳ προσάγεται τῷ ναῷ παρὰ τῆς μαίας τὸ βρέφος ἐπὶ τὸ λαβεῖν ὄνομα. Τίθεται γοῦν παρ' αὐτῆς εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ δὲ ἱερεὺς πρὸ τῶν τοῦ ναοῦ πυλῶν λέγει· Εὐλογητὸν κλπ.» Βλ. καὶ Κωνστ. Πορφυρογενν. Ἐκθ. βασιλ. Τάξ. Β΄, 21 σ. 667-8 Bonn.

[6]) Zachariae von Lingenthal, Jus Graecoromanum τ. III σ. 91. Βλ. καὶ Βαλσαμῶνα ἐν Ῥάλλῃ καὶ Ποτλῇ, Συντάγμ. κανόνων τ. Δ΄ σ. 9.

ε΄) Τὰ δῶρα τῶν συγγενῶν καὶ τῶν φίλων συνηθίζονται ἁπανταχοῦ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, διδόμενα ἢ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ τὴν βάπτισιν [1].

ϛ΄) Πρὸς τὰ δῶρα συνάπτεται ἡ ἑστίασις γινομένη ἐπίσης μίαν τῶν δέκα πρώτων ἡμερῶν μετὰ τὴν γέννησιν ἢ κατὰ

---

[1]) Ἐν Ἠπείρῳ καὶ πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας τὰ δῶρα ταῦτα καλοῦνται *πογονίκια* ἤτοι ἀπογονίκια, ὡς ὀρθῶς ἐτυμολογεῖ ὁ Πανταζίδης (ἐν Φιλίστορι τ. Γ΄ σ. 220), ἡ αὐτὴ δὲ λέξις σημαίνει καὶ τὴν ἐπὶ τῆς γενεθλίοις ἑστίασιν· παρελήφθη δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν (πογανίκ-ου τοσκιστί: Hahn, Alban. Stud. I σ. 149. III 102. Χριστοφορίδου: Λέξ. ἐν λ.). Ἀλλαχοῦ δὲ καλοῦνται δι' ἄλλων ὀνομάτων. Ἐν Ἀθήναις τὰ δῶρα ταῦτα ἐκαλοῦντο *ῥαντίσματα* καὶ ἐδίδοντο ὑπὸ τῶν συγγενῶν τὴν τρίτην ἡμέραν· καὶ φράσις ἔρρανε τὸ παιδί, ἢ τὴ μαμμὴ (τόσαις δραχμαῖς). (Πιττάκης ἐν Ἀρχαιολ. ἐφημερίδι 1853 σ. 658). Ἐν Τριπόλει εἰς παλαιότερα ἔτη τὰ *γεννόφυλλα* (=φύλλα [φυράματος] τῆς γέννας) ἦσαν γλυκύσματα καὶ ἄλλα δῶρα, κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν κατὰ τὴν βάπτισιν ἢ καὶ πρὸ ταύτης (Πύρλα, Φοῖβος 1898 σ. 96. Ππζ. σ. 163). Ἐν Κάσῳ τὰ *κανίσκια*, γλυκύσματα ὄντα, προσφέρονται ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας, μέρος δ' αὐτῶν ἀνήκει εἰς τὴν μαῖαν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν οἰκίαν ὑποχρεοῦνται νὰ τὰ κομίσωσιν αἱ *κανισκοφόροι*· (Ἐρατὼ τ. Α΄ σ. 80). Ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου τὴν τρίτην ἡμέραν, ὅτε γίνεται τὸ λουτρὸν τοῦ νεογνοῦ, οἱ παριστάμενοι *χρυσώνουν* ἢ *ἀσημώνουν* τὸ παιδί, ἤτοι ῥίπτουσιν εἰς τὸν λουτῆρα χρυσᾶ ἢ ἀργυρᾶ νομίσματα, ταῦτα δ' ἀνήκουν εἰς τὴν μαῖαν. Εἰς τὴν Γιάννιτσαν, χωρίον τοῦ δήμου Καλαμῶν, οἱ συγγενεῖς μέχρι τῆς ὀγδόης ἡμέρας κομίζουσι δῶρα, συνιστάμενα εἰς τρόφιμα καὶ οἶνον. — Ἐν Ἀπολλωνίᾳ (;) τῆς Θρᾴκης οἱ παρευρεθέντες κατὰ τὴν βάπτισιν ἀποθέτουσιν ἐπὶ τῆς κοιτίδος τοῦ βρέφους νομίσματα. (Ἐπιθεώρησις, ἐφημ Κων)πόλεως 12 Ἰανουαρ. 1889). Παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς Φιλιππουπόλεως συνηθίζεται κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν γέννησιν ἡμέρας πάντες οἱ συγγενεῖς ν' ἀποστέλλωσι γλυκύσματα καὶ ἐδέσματα εἰς τὴν *λεχῶσαν*, καὶ ὅταν ἔλθωσιν εἰς δευτέραν ἐπίσκεψιν νὰ φέρωσι καὶ πρὸς τὸ βρέφος δῶρόν τι, νόμισμα ἢ κόσμημα. (Πανδ. ΙΑ΄ σ. 448). Ἐν Σινασσῷ τῆς Καππαδοκίας κομίζουσιν οἱ οἰκεῖοι καὶ οἱ φίλοι δῶρα εἰς τὴν λεχὼ καὶ τὸ νεογνόν, συνιστάμενα εἰς γλυκύσματα (συνήθως μέλι) ἐδέσματα καὶ χρυσᾶ νομίσματα. Μείζονα δὲ καὶ πολυτιμότερα δῶρα ἐδίδοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς βαπτίσεως, καλούμενα *φωτίσματα*, ἀλλὰ ταῦτα κατηργήθησαν δι' ἀρχιερατικοῦ ἐπιτιμίου, ὡς δαπανηρὰ εἰς ἄκρον. (Ἀρχέλ. σ 68. 69). Οἱ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας, κατὰ τὰ πογονίκια, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν βάπτισιν, φέρουσιν ἕκαστος *κανίσκιον*, ἐκλεκτόν τι ἔδεσμα, καὶ δῶρον τοῦ παιδίου, ὁ μὲν ὑποκάμισον, ὁ δὲ ἄλλο ἔνδυμα, ὁ δὲ κόσμημα, ὁ δὲ χρυσοῦν νόμισμα. (Φιλίστωρ τ. Γ΄ σ. 219-220. — Ἐνιαχοῦ τῆς Γερμανίας ἡ ἀνάδοχος ἢ συγγενεῖς καὶ γείτονες κομίζουσιν εἰς τὴν λεχὼ κατὰ τὴν βάπτισιν ἐδέσματα (Schönwerth, Aus der Oberpfalz τ. I σ. 174 κέ.).

τὴν βάπτισιν ἢ καὶ κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις ταύτας [1]). Κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ ἑστίασις ἐγίνετο τὴν ἑβδόμην ἡμέραν [2]).

---

[1]) Εὐθὺς μετὰ τὸν τοκετὸν προσφέρονται γλυκύσματα καὶ τρωγάλια εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους καὶ εὐχομένους συγχαρητηρίους εὐχὰς ὑπὲρ τῆς λεχοῦς· ταῦτα δὲ λέγονται πολλαχοῦ τὰ *γεννητούρια*. Ἐρατὼ σ. 79 [Κάσος]. Πασπάτη, Χιακὸν γλωσσάριον σ. 119 [Χίος]. Πανδ. ΙΑ' 448 [Φιλιππούπολις]. (Ὁ Σκ. Βυζάντιος, Λεξικ. τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλ. ἐν λ. ἐσφαλμένως μεταφράζει τὴν λέξιν διὰ τοῦ γενέθλιος ἡμέρα καὶ τοῦ γαλλ. l'anniversaire de la naissance). Κατὰ συνεκδοχὴν δὲ σημαίνει ἡ λ. γεννητούρια καὶ αὐτὸν τὸν τοκετόν. Ἡ κυρίως ὅμως γενέθλιος ἑστίασις εἶναι ἡ γινομένη τὴν τρίτην μετὰ τὸν τοκετὸν ἢ μίαν τῶν ἑξῆς ἡμερῶν. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἡ τράπεζα τὴν ἑσπέραν τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, ὅτε ἀναμένεται ἡ ἐπιφοίτησις τῶν Μοιρῶν, δειπνοῦσι δὲ οἱ προσκεκλημένοι καθ' ἣν ὥραν ὑποτίθεται ὅτι μοιράνασαι αἱ Μοῖραι τὸ νεογνὸν ἀπῆλθον. (Ἐρατὼ σ. 80-1). Ἀλλαχοῦ ὅμως πιστεύουσιν ὅτι αἱ Μοῖραι ἐπιφοιτῶσι τὴν τρίτην νύκτα. Καὶ συμφώνως πρὸς τὴν δοξασίαν ταύτην τὰ πογονίκια ὑπὸ τῶν Ἀλβανῶν τελοῦνται τὴν τρίτην νύκτα (Hahn Alban. Studien I σ. 149). Οἱ δὲ Κουτσόβλαχοι τῆς Μακεδονίας τελοῦσι τὰ πογονίκια ἡμέραν ὄχι ὡρισμένην μετὰ τὴν γέννησιν, ἀπροσκλήτων προσερχομένων τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τῆς οἰκογενείας καὶ δειπνούντων ἐξ ἐράνου. (Φιλίστωρ τ. Γ' σ. 219). Ἐν Ἀμισῷ τοῦ Πόντου τὸ ἐπὶ τοῖς γενεθλίοις ἄρρενος συμπόσιον καλεῖται *παιδοποιία*. (Ε. Φ. 1878 τ. ΚΕ' σ. 344). Πολλαχοῦ δὲ τὸ γενέθλιον συμπόσιον γίνεται κατὰ τὴν βάπτισιν τοῦ παιδίου οἷον ἐν Τριπόλει τῆς Ἀρκαδίας (Πύρλα, Φοῖβος 1898 σ. 96)· ἐν Σεβεδίκῳ τῆς Δωρίδος ὅπου τράπεζα παρατίθεται εἰς τὸν ἱερέα, τὸν νουννὸν καὶ ὀλιγίστους συγγενεῖς Ἐπιθεώρησις πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ 1882 τ. Γ' σ. 59)· ἐν Ἰκαρίᾳ (Σταματιάδου, Ἰκαριακὰ σ 107)· ἐνιαχοῦ τῆς Ἠπείρου πογονίκια καλοῦσι τὴν παρατιθεμένην τράπεζαν κατὰ τὴν βάπτισιν πρωτοτόκου (ΖΑ. σ. 51)· ἐν Καρπάθῳ συμπόσιον κατὰ τὴν βάπτισιν (Μανωλακάκη, Καρπαθιακὰ σ. 117).—Συμπόσια ἐπὶ τῇ βαπτίσει βασιλόπαιδος, ἀναφέρει καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτ σ. 220 Bonn. Διάφορον σκοπὸν καὶ χαρακτῆρα ἔχουσι τὰ παρὰ τοῖς Γερμανοῖς συνήθη συμπόσια πρὸς πανηγυρισμὸν τῆς βαπτίσεως Βλ. Grimm Wörterbuch λ. kindbetthof, kindbettmahl, kindelbier, kindelmahl, kindelsod, kindelsuppe, kindschenke, kindtaufe.

[2]) Περὶ τῶν κατοίκων τῆς Ἀλεξανδρείας παρατηρεῖ ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάτης (Η' 13, 9 σ 342 Bonn, σ. 310 De Boor), ἀφορμὴν λαβὼν ἔκ τινος συμβάντος ἐν ἔτει 602: «σύνηθες γοῦν τοῖς ἐγχωρίοις ἐπὶ τοῖς λελοχευμένοις παιδίοις *ἑβδομαίαν* ἄγουσι τὴν ἡμέραν συμποσίων ἑορταῖς καταπαννυχίζεσθαι». Ὁ Ζωναρᾶς ἐν ἑρμηνείᾳ τοῦ 54 κανόνος τῆς ἐν Λαοδικείᾳ ἀναφέρει συμπόσια ἐν γενεθλίοις (Ῥάλλη καὶ Ποτλῆ Σύνταγμα κανόν. τ. Γ' σ. 220). Ὁ δὲ 52 κανὼν τῆς αὐτῆς συνόδου ἀπαγορεύει γάμους καὶ γενέθλια ἐν τεσσαρακοστῇ 'αὐτ σ. 219', ἐξ οὗ συνάγεται ὅτι ἐπανηγυρίζοντο τὰ συμπόσια ἐν εὐωχίαις, ἃς ἡ ἐκκλησία ἐθεώρει ἀπρεπεῖς καὶ ἀσεβεῖς ἐν ἡμέραις νηστειῶν.

Ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τούτου τῶν συνηθειῶν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐν τοῖς γενεθλίοις πρὸς τὰς τῶν ἀμφιδρομίων, καταφαίνεται ὅτι τὴν ἑορτὴν ταύτην ἀπετέλουν διακεκριμέναι ἀλλήλων πράξεις, ὧν ἑκάστη ἴδιον εἶχε σκοπόν. Ὁ σκοπὸς δὲ τῆς περιφορᾶς τοῦ βρέφους κύκλῳ τῆς ἑστίας ἦτο ἡ εἰσδοχὴ αὐτοῦ εἰς τὴν οἰκογένειαν. Παραπλήσιον σκοπὸν ἔχει καὶ τὸ ἀρχαϊκώτατον σημερινὸν κυπριακὸν ἔθιμον, δι' οὗ ζητεῖται ἡ ἐξευμένισις τοῦ στοιχείου τοῦ σπιτιοῦ, ἤτοι τοῦ Ἀγαθοῦ δαίμονος τοῦ οἴκου [1]) Ἀκριβῶς δὲ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν κύκλῳ τῆς ἑστίας περιφορὰν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κύκλῳ τῆς κολυμβήθρας σήμερον ἡ κυκλικὴ κίνησις τῶν νεονύμφων. Ἐνῷ δὲ ψάλλονται τὰ τροπάρια καταχέονται κατὰ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν καταχύσματα, ὅπερ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα συνηθίζετο καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν οἰκίαν νεωνήτων δούλων, προσαγομένων εἰς τὴν ἑστίαν, καὶ κατὰ τὴν πρώτην εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου· ἴσως δὲ τότε ἐγίνετο περιφορὰ τῶν νεονύμφων περὶ τὴν ἑστίαν ἢ ἐκάθηντο οὗτοι παρὰ τὴν ἑστίαν.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐθίμων. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ῥωμαίοις βέβαιον φαίνεται ὅτι ἐσυνηθίζετο νὰ κινῶνται οἱ μνηστῆρες κύκλῳ περὶ τὸν βωμόν [2]). Ὁμοίως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς ἡ νύμφη περιήγετο τρὶς περὶ τὸ πῦρ τῆς θυσίας, ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ ὑπὸ τοῦ νυμφίου καὶ ὕστερον ἐν τῇ οἰκίᾳ τούτου [3]).

Παρατηρεῖται δ' ἐπίσης τὸ αὐτὸ ἔθιμον καὶ παρὰ πολλοῖς νεωτέροις λαοῖς, μάλιστα γερμανικοῖς καὶ σλαβικοῖς. Πολλαχοῦ τῆς βορείου Γερμανίας ἡ νύμφη περιάγεται τρὶς περὶ τὴν ἑστίαν, ἐφ' ἧς καίει νέον πῦρ [4]). Ὁμοίως καὶ ἡ τὸ πρῶτον εἰσερχομένη εἰς τὴν οἰκίαν θερά-

---

[1] Ὅτι τὸ στοιχειὸ τοῦ σπιτιοῦ εἶναι ὁ Ἀγαθὸς δαίμων τῶν ἀρχαίων ἀνέπτυξα εἰς τὰς ἐμὰς Παραδόσεις σ. 1075.

[2]) Οὕτω μετὰ πολλῆς πιθανότητος ἑρμηνεύει ὁ Rossbach σ 314-5 χωρία τοῦ Valerius Flaccus Argon VIII 246 καὶ τοῦ Servius ad. Aen. IV 62.

[3]) Haas ἐν Weber Indische Studien τ. V. σ. 318. 372 κἑ. 388. 396. R. Schmidt, Beiträge zur indischen Erotik, Leipzig 1902 σ 674-5. Ἡ παλαιοτάτη μνεία τοῦ ἐθίμου ἐν τοῖς ὕμνοις τοῦ Ῥὶγ Βέδα· τοῦ χωρίου τούτου καὶ ἄλλων μεταγενεστέρων ἱερῶν βιβλίων παρὰ Haas Παραπομπὰς δὲ εἰς τὴν Ῥαμαϊάναν καὶ τοὺς νόμους τοῦ Μανοὺ παρὰ Rossbach σ. 203.

[4]) Weinhold, die deutschen Frauen im Mittelalter 2ας ἐκδ. τ. I σ. 408.

παινα. Τοῦτο ὅμως ἦτο δυνατὸν μόνον ἐν ὅσῳ ἡ ἑστία εὑρίσκετο εἰς τὸ μέσον τῆς οἰκίας, ἀλλ' ἀφ' ὅτου ἄλλως κατασκευάζονται αἱ οἰκίαι, ἀντὶ τούτου περιάγουσιν ἐνιαχοῦ τρὶς τὴν κρεμάθραν τῆς χύτρας περὶ τὸ ζεῦγος τῶν νεονύμφων [1].

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πρώσσοις ἡ νύμφη περιήγετο τρὶς περὶ τὴν ἑστίαν ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ [2]. Ἐν Πολωνίᾳ μετὰ τὴν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ γαμήλιον εὐλογίαν περιήγετο τρὶς ἡ νύμφη περὶ τὴν ἑστίαν τῆς νέας οἰκίας αὐτῆς [3]. Ὅμοια ἔθιμα ἐπιχωριάζουσι καὶ ἐν Κροατίᾳ καὶ ἐν Σερβίᾳ [4]. Ἐν δὲ τῇ Βοσνίᾳ καὶ Ἑρζεγοβίνῃ ἡ τοιαύτη περιαγωγὴ γίνεται καὶ ἐν τῇ πατρικῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης καὶ ἐν τῇ τοῦ συζύγου αὐτῆς [5]. Παρὰ τοῖς Ῥουθηνοῖς τῆς Βουκοβίνας, πρὸ τῆς μεταβάσεως τῆς νύμφης εἰς τὴν ἐκκλησίαν διὰ τὴν ἱεροτελεστίαν, ἡ μήτηρ λαμβάνουσα ἐκ τῆς χειρὸς περιάγει αὐτὴν τρὶς περὶ τὴν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου τράπεζαν, ῥαντίζουσα δι' ἁγιασμοῦ καὶ σκορπίζουσα ὑπὸ τοὺς πόδας της σῖτον [6]. Ἐν παλαιοτέροις δὲ χρόνοις καὶ οἱ Σαμαγίται καὶ οἱ Λατανοὶ περιῆγον τὴν νύμφην τρὶς περὶ τὴν ἑστίαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ συζύγου [7] Μέχρι δὲ τοῦ 1860 τοὐλάχιστον ἐσυνήθιζον τοῦτο καὶ οἱ Ὀσσέται, ὀρεινὸς λαὸς τοῦ Καυκάσου [8].

Τῆς ὑπολανθανούσης εἰς τὰς συνηθείας ταύτας λατρείας τῆς ἑστίας ἐμφανέστερα ἴχνη ἀνευρίσκομεν ἐνιαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἠπείρου Πωγώνῃ, κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ συζύγου της, ὑποδέχονται αὐτὴν μετ' ἐκδηλώσεων μεγάλης χαρᾶς ἡ πενθερὰ καὶ ἡ σύζυγος τοῦ παρανύμφου, αἱ δὲ λοιπαὶ γυναῖκες

Rossbach σ. 231-2. Kuhn u. Schwartz, Norddeutche Sagen, Märchen u. Gebräuche σ. 433 Kuhn, Westphälische Sagen, II, 37. 38. Samter, Familienfeste σ. 20-21.

[1]) Zeitschrift d. Ver. f. Volkskunde 1900 σ. 165-6.

[2]) Samter αὐτ. σ. 91.

[3]) Mannhardt, Mythologische Forschungen σ. 356.

[4]) Samter σ. 21.

[5]) Αὐτ. σ. 92.

[6]) Αὐτ. σ. 92-3.

[7]) Joh. Lasicius, de diis Samagitarum 1615 σ. 56 παρὰ Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde σ. 356.

[8]) L. v. Schroeder, Hochzeitsbräuche der Esten σ. 129 παρὰ Samter σ. 21.

παρατάσσονται εἰς δύο στοίχους, τηροῦσαι σιγὴν ἄκραν. Διὰ μέσου δ' αὐτῶν βαίνουσα βραδέως ἡ νύμφη κατευθύνεται πρὸς τὸ δωμάτιον, ἐν ᾧ εὑρίσκεται ἡ ἑστία καὶ μικραὶ ἀποθῆκαι τροφίμων· τὸ δωμάτιον τοῦτο καλεῖται *Μάννα*, βεβαίως ἀπὸ τῆς μητρὸς ἑστίας, ἥτις ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος διατηρεῖ ἀκόμη τὸ παλαιὸν ὄνομα, καλουμένη *στιά*. Ἐκεῖ δὲ ἱσταμένη ἀπέναντι τῆς ἑστίας προσκυνεῖ τρὶς προσκλίνουσα τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ σῶμα εἰς τὰς περὶ αὐτήν [1]). Ἐν Βήσανη τῆς Ἠπείρου κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, φέρουσιν αὐτὴν εἰς τὸν φοῦρνον, ἀντικαταστήσαντα τὴν ἑστίαν, καὶ ἐκεῖ κάμνει *μετάνοιαις*, ἤτοι προσκυνεῖ κλίνουσα τὸ γόνυ. Λησμονήσαντες δὲ τὴν ἐν ἀρχῇ σημασίαν τῆς πράξεως, λέγουσιν ὅτι θέλουσι νὰ δείξωσιν οὕτω, ὅτι· «Ὅσον λείπει ὁ φοῦρνος ἀπὸ τὸ σπίτι, τόσο νὰ λείψῃ καὶ ἡ νύφη» [2]). Ἐν Μεσσηνίᾳ δὲ λέγουσιν, ὅτι εἶναι κακὸν ἂν ἡ νύφη δὲν προσκυνήσῃ τὸ σπίτι, ἐννοοῦντες ὅτι ὀφείλει ἡ νύμφη μετὰ τὸ στεφάνωμα νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τοῦ νυμφίου, καὶ ἂν μέλλει οὗτος νὰ συγκατοικήσῃ μετὰ τῶν γονέων τῆς νύμφης, ὡς ἐσώγαμβρος, ἢ εἰς ἰδίαν αὐτοῦ οἰκίαν· δηλονότι δὲν διετηρήθη μὲν ἡ πρᾶξις τῆς προσκυνήσεως τῆς ἑστίας, ἀλλὰ παρέμεινεν ἐν τῇ γλώσσῃ ἡ ἀνάμνησις αὐτῆς [3]). Εν Ἀνδριτσαίνῃ ἡ νύμφη προσκυνεῖ τὰ εἰκονίσματα τῶν ἁγίων εἰσερχομένη εἰς τὴν οἰκίαν [4]).

Πρὸς τὰς ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τοῦ γάμου ἀναγραφομένας τελετὰς συνδέονται στενῶς καὶ ἄλλα ἔθιμα, περιλείμματα ὄντα ἐπίσης ἀρχαίων

---

[1]) Ἰω. Λαμπρίδου, Ἠπειρωτικὰ μελετήματα τεῦχ. Ζ' σ. 24.

[2]) ΚΠ. τ. ΙΗ' σ. 226.

[3]) Ἴχνη τῆς λατρείας τῆς ἑστίας διετηρήθησαν καὶ ἐν ἄλλαις συνηθείαις, ἀλλ' ἐνταῦθα ἀνέγραψα μόνον τὰς γαμηλίους —Ἴσως εἰς τὴν λατρείαν τῆς ἑστίας ἀναφέρεται καὶ συνήθειά τις ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ. Προτοῦ καθίσουν εἰς τὴν τράπεζαν ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ μετὰ τὸ στεφάνωμα «ὁ νοῦννος τρὶς μετὰ τῶν παρεστώτων φέρεται πέριξ αὐτῆς.» (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων κτλ. σ. 185).

[4]) Παραπλήσιον ῥωσσικόν τι ἔθιμον προσκυνήσεως εἰκόνων ὑπὸ τῆς νύμφης βλ. παρὰ Samter σ. 23.

γαμηλίων συμβόλων, οἷα τὰ καταχύσματα, καὶ ἡ κάλυψις τῶν νεονύμφων διὰ πέπλου, ἀμφότερα γινόμενα κατὰ τὴν κυκλικὴν κίνησιν αὐτῶν. 'Αλλ' ἐπειδὴ δὲν μνημονεύονται ταῦτα ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς βιβλίοις καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ἡ ἐκκλησία τὰ ἐγκρίνει ἢ ἁπλῶς τὰ ἀνέχεται, ἡ ἐξέτασις αὐτῶν ἐξέρχεται τῶν ὁρίων τῆς μελέτης ταύτης.

ΠΑΡΕΚΒΟΛΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Α΄.

Τὰ κατὰ τοὺς γάμους τελούμενα παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ γινώσκω καὶ ἐκ τῶν ἐντύπων περιγραφῶν, εἰς ἃς ἐν τῷ οἰκείῳ ἑκάστοτε τόπῳ παραπέμπω, καὶ ἐξ ἰδίων παρατηρήσεων, ἃς ἐποίησα ἐν Ἀθήναις, πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (μάλιστα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Καλαμῶν, Μεσσήνης, Οἰτύλου, Μαντινείας, Ναυπλίου), ἐν Βώλῳ καὶ ἐν Λαμίᾳ, πρὸς δὲ τούτοις καὶ ἐξ ἀνακοινώσεων, ἃς πολλαχόθεν κατὰ καιροὺς ἔχω λάβῃ. Εἶναι δ' οἱ ἐπιστείλαντές μοι ἀνακοινώσεις περὶ γαμηλίων ἐθίμων, εἰς οὓς ἐπιτραπήτω μοι καὶ δημοσίᾳ ὧδε νὰ δηλώσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου, οἱ ἑπόμενοι, ὧν τὰ ὀνόματα ἀναγράφω κατὰ τάξιν τῶν τόπων.

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ. ***Νομὸς Κορινθίας***. Τρίκαλα. (*Ἰω. Σταματούλης*). ***Νομὸς Ἀχαΐας***. Σοποτὸν τοῦ δήμου Ἀροανίας (*Α. Κ. Κωνσταντινόπουλος*). ***Νομὸς Ἠλείας***. Δίβρη (*Θεόδ. Φ. Φανουράκης*). Ἀνδραβίδα (*Κ. Σ. Γούναρης*). ***Νομὸς Ἀρκαδίας***. Δημητσάνα (*Μαρία Ν. Πολίτου*). Λάστα τοῦ δήμου Μυλάοντος (*Ν. Λάσκαρης*). ***Νομὸς Τριφυλίας***. Ἀνδρίτσαινα τῆς Ὀλυμπίας (*Παναγιώτης Ι. Θεοδωρόπουλος* γυμνασιάρχης, κατὰ πληροφορίας ἱερέων καὶ γερόντων). ***Νομὸς Μεσσηνίας***. Ἐπαρχία Μέσσήνης (*Κ. Σ. Γούναρης*). Δῆμος Οἰχαλίας (*Χρῆστος Μπαρδόπουλος*). Γιάννιτσα τοῦ δήμου Καλαμῶν (*Γ. Βέλμαχος* ἱερεύς). ***Νομὸς Λακεδαίμονος***. Μαλιτζίνα τοῦ δήμου Μελιτίνης (*Δ. Θ. Γραφειάδης*). ***Νομὸς Λακωνικῆς***. Ἐπαρχία Οἰτύλου (*Παναγ. Ῥιζάκος*). Δῆμος Ἀβίας (*Σωκράτης Κουγέας*). Δῆμος Καρδαμύλης (*Ἰω. Παπαδόπουλος* δημοδιδάσκαλος).

ΕΠΤΑΝΗΣΟΣ. Κέρκυρα. (Κα *Εἰρήνη Α. Δεντρινοῦ*) πόλις (*Σ. Κ. Σακελλαρόπουλος*) χωρία (*Δημήτριος Σπίγγος*). Λευκὰς (*Σ. Δάλλας*). Κεφαλ-

ληνία. Λιξούρι (*Σ. Δ. Παγώνης*). Ζάκυνθος. (*Σπ. Α. Καλογερόπουλος* καὶ *Ι. Καμπίτσης*). Κύθηρα (*Σωτ. Ἐμμ. Στάθης*).

ΚΥΚΛΑΔΕΣ. Θήρα (*Μ. Σ. Πυργιανός*). Τῆνος (*Στυλιανὴ Καραλῆ*). Βόρειαι Κυκλάδες: Σκόπελος (*Γεώργ. Δ. Πραΐδης*).

ΘΕΣΣΑΛΙΑ. Πορταριὰ τῆς Μαγνησίας (*Ι. Βαλαμουτόπουλος*). Καρυὰ Ὀλύμπου (*Ἀθ. Κ. Οἰκονομίδης*). Γραλίστα τοῦ δήμου Ἰθώμης (*Ἀθ. Δελητσικόπουλος*). Τίρναβος (*Κ. Β. Γιαννακόπουλος*).

ΗΠΕΙΡΟΣ. Βουργαρέλι Τζουμέρκων (*Χρ. Λαμπράκης*).

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ. Ἀμαλιάπολις τῆς Φθιώτιδος, ἐποικία Μακεδόνων (*Χ. Ν. Βαρούτσικος*). Κοζάνη (*Ἀθαν. Ε. Διάφας*). Ἐπαρχία Ἐδέσσης (*Εὐστάθιος Στουγιαννάκης*). Σιάτιστα (*Μ. Γ. Μιχαηλίδης*).

ΘΡᾼΚΗ. Λουλὲ Βουργὰζ (*Στέφανος Α. Στεφανίδης*). Κούταλη (*Μ. Γ. Μιχαηλίδης*).

ΣΠΟΡΑΔΕΣ. Κάρπαθος (*Ἀνδρ. Β. Ἀσλανίδης* καὶ *Μ. Γ. Μιχαηλίδης*). Κάλυμνος (*Γιάννης Κλ. Ζερβός*). Λέρος, Κάσος, Κῶς (*Μ. Γ. Μιχαηλίδης*).

ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ. Νικόπολις Πόντου (*Γεώργ. Θ. Στρουθόπουλος*). Τραπεζοῦς (*Μ. Γ. Μιχαηλίδης*). Λειβαδιὰ Τραπεζοῦντος, Ἰκόνιον, Ἀκ-σοὺ (Χασὰ κιοΐ), Μισθία, Ποτάμια (Δερέ κιοΐ), Ἀνδρονίκιον καὶ Ταβλουσσούνιον (Διάφοροι διὰ *Κωνστ. Γ. Λαμέρα*). Κυδωνίαι, Πέργαμος (*Στέλιος Ἐγγλεζόπουλος*) Σπάρτη Πισιδίας (*Χ. Κ. Ηλιάδης*). Λιβήσιον Λυκίας (*Ἐμμ. Γ. Πολυζωΐδης*). Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος καὶ τὰ πέριξ χωρία (*Μ. Φιλήντας*).

ΝΗΣΟΙ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ. Λέσβος: Πάφλα (*Π. Ν. Χιωτέλλης*). Λέσβος Μόλιβος (Κα *Εὐρυδίκη Ι. Ἐμμανουήλ*), Μεγίστη (*Κ. Σ. Γούναρης* ὅστις καὶ πολλῶν ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν μοὶ ἀνεκοίνωσε γαμήλια ἔθιμα).

ΚΥΠΡΟΣ (*Κωνστ. Ν. Παππαδόπουλος*).

Β'.

Λέξεις τῆς κοινῆς πρὸς δήλωσιν τοῦ δακτυλίου τοῦ ἀρραβῶνος[1])

---

[1]) Ἡ σημείωσις τῶν τόπων ὅπου ἐπιχωριάζει ἕκαστος τῶν τύπων ἔγινεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐντύπων μαρτυριῶν, τῶν πρός με ἀνακοινώσεων καὶ τῶν ἰδίων μου παρατηρήσεων. Ὅθεν δεικνύει μόνον τίς ἡ διάδοσις αὐτῶν, ὄχι δὲ καὶ ποῦ εἶναι ἄγνωστοι ἢ ἀσυνήθεις.

δαχτυλίδι τὸ (δακτυλίδιον) Πελοπόννησος (Τρίκαλα Κορινθίας. Ἀνδρίτσαινα. Καλάμαι. Οἰχαλία. Μάνη. Λάστα). Τζουμέρκα. Λευκάς. Χωρία τῶν Κυθήρων. Λουλὲ Βουργὰζ τῆς Θράκης. Κυδωνίαι. Πέργαμος. Λιβήσιον. Κάρπαθος. Κάσος. Κῶς. Λέρος. Ἄλλοι τύποι: *δαχτυλίδιν* (Κύπρος. Νικόπολις τοῦ Πόντου. Λειβαδιὰ Τραπεζοῦντος. Ἀκ-σού). *τὸδ δαχτυλλ* (Κάλυμνος) κατ' ἀποκοπὴν τῆς τελευταίας συλλαβῆς. *δαχτυλὶδ* ἐν Μισθίᾳ τῆς Καππαδοκίας. *δαχτλὶδ* (πολλαχοῦ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Θεσσαλία) κατ' ἔκπτωσιν τοῦ ἀτόνου i. *δαχλὶδ* (Σκόπελος. Λέσβος. Σιάτιστα) κατ' ἔκπτωσιν τούτου καὶ ἑνὸς τῶν τριῶν συμπιπτόντων συμφώνων. Παράγωγα: *δαχτυλιδώνομαι* = ἀρραβωνίζομαι. *δαχτυλιδωμένη* ἡ μνηστή. Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). *δαχτυλίδωμα* τὸ = ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος (Καρυὰ Ὀλύμπου. Λιβήσιον).

ἀρραβῶνας, ὁ (ἀρραβὼν) Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλλην. ἐν λ. Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). Ἐν δημοτικῷ πατμιακῷ ᾄσματι (ΛΙΕ. τ. Γ΄ σ. (15)). Συνηθέστερον εἰς θηλυκὸν γένος *ἡ ἀρραβῶνα* (Βυζάντιος ἐν λ. Κέρκυρα, Λιξούρη. Κύθηρα. Σκόπελος. Λέρος. Κῶς. Κάλυμνος) κατὰ συνεκδρομὴν πρὸς τὰ εἰκόνα (εἰκών), τρηδόνα (τρηδών), τρυγόνα (τρυγών), Γοργόνα κτλ. ὡς καὶ ὁ στρατὼν ἔγινεν ἡ στρατῶνα· πρβλ. καὶ τὸ ἀρχαῖον ἀγκώνη (ἀγκών). Ἄλλοι τύποι: *ἀρραῶνα* (Κάρπαθος) καὶ ὁ *ἀρραῶνας*, κατὰ συγκοπὴν τοῦ *β* μεταξὺ δύο φωνηέντων, ὡς ἐν τοῖς φο(β)ερός, λά(β)ωμα, βλά(β)ος, βου(β)άλι, ἀ(β)άρετος, ἀθθι(β)ολή, ἐν τῷ καρπαθιακῷ καθὼς καὶ ἐν τῷ κυπριακῷ ἰδιώματι· *ἀρρεβῶνα* Πελοπόννησος (Τρίκαλα, Μεσσηνία, Μάνη. Ἀνδρίτσαινα. Λάστα). Λευκάς. Ἀμαλιάπολις. Κυδωνίαι. Κύπρος (Σακ. τ. Β΄ σ. 443, αἰτ. ἀρραβῶναν), κατὰ τὴν συνήθη τροπὴν τοῦ **α** εἰς **ε**, ὡς εἰς τὰ ῥεπάνι, κρεβάτι, παρεθύρι. *ἀρριβῶνα*. Τζουμέρκα, κατὰ τὴν κανονικὴν ἐν Ἠπείρῳ καὶ τῇ ἄλλῃ βορείῳ Ἑλλάδι τροπὴν τοῦ ἀτόνου **ε** εἰς **ι**· *ἀρβῶνα*. Κύζικος. Ἀρτάκη. Πάνορμος, κατ' ἔκπτωσιν τοῦ δευτέρου **α** ἐξ ἀνομοιώσεως. Παράγωγα: *ἀρραβωνιάζω*,-ομαι μνηστεύω, μνηστεύομαι· *ἀρραβωνιασμένος*,-η = μεμνηστευμένος. Κρήτη (Βλαστ. 23)· *ἀρρεβωνιασμένος*. Πελοπόννησος κλπ. *ἀρραβώνιασμα*, ἡ μνηστεία. Πελοπόννησος. *ἀρραβωνιαστικός*, -ή, μνηστήρ, μνηστή· *ἀρραβωνιασκὴ* ἡ μνηστή. Αἶνος (ΚΠ. τ. Θ΄ σ. 372) κατὰ συγκοπὴν τοῦ ἀτόνου **ι** καὶ εἶτα τοῦ ἑνὸς τῶν τριῶν συμπιπτόντων συμ-

φώνων. Ἄλλαι σημασίαι: *Ἀρραβῶνα* ἢ συνηθέστερον εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν *οἱ ἀρρεβῶνες* = ἡ τελετὴ τῆς μνηστείας· *Ἀρραβῶνα* ἐν τῇ πρώτῃ καὶ κυρίᾳ σημασίᾳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καβακλῆ τῆς βορείου Θράκης· = τὸ μανδήλιον, ὅπερ χαρίζει ἡ μνηστὴ εἰς τὸν μνηστῆρα (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων σ. 172). Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ Πανόρμῳ *ἀρβῶνα* μὲν λέγονται πάντα τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν μνηστήν, ἅτινα εἶναι «ἀμανέτι» (ἐνέχυρον), δηλαδὴ «ἂν τύχῃ καὶ χωριστοῦνε γυρίζουνται πίσω ἀνέγγιχτα καὶ εἰς τὴν ἐγλαβὴ (προικοσύμφωνον) καταχωρίζουνται ἕνα ἕνα μὲ τ' ὄνομα»· κατ' ἀντιδιαστολὴν δὲ ὁ κυρίως ἀρραβὼν λέγεται τὰ *ξενιάσματα*, εἶναι δὲ τὰ δῶρα, ὅσα ῥίπτονται εἰς τὸν δίσκον κατὰ τὸ κέρασμα τῆς νύμφης, ἅτινα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ προικοσύμφωνον, οὐδ' ἐπιστρέφονται ἂν διαλυθῇ ὁ ἀρραβών.

σημάδι τό· (σημεῖον, σημάδιον). Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). Λακκοβίκια τῆς Μακεδονίας (Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1901 σ. 123). Τζουμέρκα. Χωρία τῆς Κύπρου. Λουλὲ Βουργάζ. Ἄλλοι τύποι: *σημαδί*, Νικόπολις Πόντου *σμὰδ* Σκόπελος, Μόλιβος Λέσβου, (κατ' ἔκπτωσιν τῶν ἀτόνων i). *Λογοσήμαδο* τὸ (λόγος + σημάδι, ἤτοι σημεῖον τοῦ δοθέντος λόγου). Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Παράγωγα: *σημαδεύομαι* = μνηστεύομαι. Νικόπολις τοῦ Πόντου. *σημαδεμένος* = μεμνηστευμένος. Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). Σινασσὸς (Ἀρχελ. σ 77). Σύλατα Καπαδοκίας (Ξενοφάνης 1905 τ. Β΄ σ. 284), *σημάδεμα* ἡ μνηστεία. Νικόπολις Πόντου. Ἄλλαι σημασίαι: *Σουμὰδ* (κατὰ μεταβολὴν τοῦ πρώτου ἀτόνου *ι* εἰς *υ*, ὡς εἰς τὸ σουσάμι καὶ ἀποκοπὴν τοῦ ἀτόνου i τῆς καταλήξεως), ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος ἐν Ἀμισῷ (ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 527. Πλάτων 1880 τ. Β΄ σ. 524)· ὁμοίως ἐν Τραπεζοῦντι, καὶ φρ. ἔγιναν τὰ σουμάδια τ' = ἠρραβωνίσθη. Ἐν Σινασσῷ τὸ σημεῖον τοῦ μικροῦ ἀρραβῶνος, τοῦ πρὸ τοῦ μεγάλου γινομένου (Ἀρχέλ. σ. 77). Ἐν Λιβησίῳ σημάδι λέγεται ὁ ἀρραβὼν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἤτοι τὸ χρυσοῦν νόμισμα (φλουρί), ὅπερ δίδεται ὡς ἀρραβὼν ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὸν προξενητὴν τῆς νύμφης, ὡς σημεῖον ὅτι δίδει τὸν λόγον του, νὰ μνηστευθῇ τὴν κόρην. Παραπλησία εἶναι ἡ σημασία τῆς λέξεως ἐν Καλύμνῳ, διότι *σουμάι* εἶναι τὸ στελλόμενον ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος δῶρον πρὸς βεβαίωσιν τῆς μνηστείας· «τὸ πεστέλλωμα τοῦ γαμπροῦ 'ς τῆς νύφφης μπριχοῦ

πατήση μεσ' ς' τὸ σπίτιν της. Λέμεν το σουμάι, ἐπειὴς τὸ στέλλει μόνογ καὶ μόνο γιὰ νὰ πιστέψη πῶς εἶναι σσουοῦρος (= βέβαιος, siguro) ὁ γαμπρός, τσ' εἶναι μπλιὸ τίποτα μαντῆλι μεταξωτό, κεντημένο καπνοσάκκουλο, γιὰ τσεμπέρι, γιὰ κανένα ἄλλομ πρᾶμα».

βέρα ἡ· κυρίως ὁ ἁπλοῦς ἄνευ πολυτίμου λίθου χρυσοῦς κρίκος, εἰς οὗ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν χαράσσονται ἐνίοτε τὰ ὀνόματα τῆς μνηστῆς ἐν τῷ φορουμένῳ ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος καὶ τούτου ἐν τῷ ἑτέρῳ· Πελοπόννησος ('Ανδρίτσαινα. Καλάμαι. Οἰχαλία. Μάνη). Λευκάς. Λιξούρη· χωρία Κυθήρων. Ἀμαλιάπολις. «'Ασημένια βέρα» θηραϊκῷ δημοτικῷ ᾄσματι (ΝΑ. τ. Β' σ. 448). «δαχτυλίδι *βερωτὸ*» ἐν λευκαδίῳ αἰνίγματι (ΚΠ. τ. Η' σ. 400), ἀλλ' ἐν παιδικῷ ᾀσματίῳ τῶν Καλαμῶν «δαχτυλίδι βεργωτό». 'Εν Κεφαλληνίᾳ φέρεται καὶ τὸ σύνθετον «*βεροδαχτύλιδα* = «τὰ διαφόρων εἰδῶν δακτυλίδια» (ΝΑ. τ. Β' σ. 178) καὶ ἐπίθετον ἐκ τούτου *βεροδαχτυλιδένιος,-α,-ο*, (αὐτ.) τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σημαῖνον καὶ τὸ ἁπλοῦν «δαχτυλιδένιος», εὐχρηστοῦν δ' ὡς ἐπίθετον κοσμητικὸν τοῦ μικροῦ στόματος, τῆς λεπτῆς ὀσφύος κτλ. 'Εν ἠπειρωτικῷ ᾄσματι εὑρίσκεται ὁ τύπος *βίρα* ('Αραβαντινοῦ, συλλογὴ δημωδῶν ᾀσμάτων σ. 373). Ἐν Λέρῳ δὲ φέρεται ὁ τύπος *βέργα*. Ἡ λέξις εἶναι βενετικὴ (vera), ὁ δὲ τύπος βίρα τοῦ ῥωμανιολικοῦ ἰδιώματος, κατὰ τὸν G. Meyer, Neugr Studien IV, 17. Κατὰ τὸν A. de Gubernatis, Usi nuziali, 1878 σ. 103, ἡ λέξις εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως.

βεργέττα ἡ. Σημαίνει ὅ τι καὶ τὸ βέρα. Μεσσήνη 'Ανδραβίδα. Κούταλη παρὰ τὴν Προποντίδα. Μόλιβος Λέσβου. Κύζικος, 'Αρτάκη, Πάνορμος. Κυδωνίαι, Πέργαμος. 'Εκ τοῦ ἰταλ. verghetta.

βοῦλλα = σφραγίς. Ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, ὁ ἔχων πλατεῖαν σφενδόνην ἐν σχήματι καρδίας, ἐφ' ἧς ἦσαν χαραγμένα ἢ σύμπλεγμα τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων τοῦ φοροῦντος, ἢ στέμμα ἢ ζῴδιόν τι. Ἡ λέξις (ἐκ τοῦ λατ. bulla καὶ παρὰ βυζαντινοῖς συνήθης) ἦτο εὔχρηστος ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐν Κυζίκῳ, 'Αρτάκη καὶ Πανόρμῳ.

παρόλα δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἔχων τὴν σφενδόνην ἐν σχήματι δύο συμπεπλεγμένων δεξιῶν χειρῶν. Καὶ αὕτη παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους, δηλοῦσα ὅτι προσφέρεται ὡς ση-

μεῖον τηρήσεως τοῦ δοθέντος λόγου (ἰταλ. parola), τῆς περὶ μνηστείας ὑποσχέσεως.

νισάνι γιυζούκι (δακτύλιος ἀρραβῶνος, λεξ. τουρκική), Ἰκόνιον, Ἀνδρονίκιον, Ταβλουσούνιον Καππαδοκίας.

Γ΄.

Σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐπεκράτησε νῦν ἡ χρῆσις τῶν χρυσῶν δακτυλίων, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη. Ἐν Λευκάδι μέχρι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἐν μὲν τῇ πόλει χρυσοῖ ὄντες ἐκοσμοῦντο διὰ λίθου πολυτίμου μὲν οἱ τῶν πλουσίων, εὐτελοῦς δὲ οἱ τῶν πτωχῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξοχῇ ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἦτο σπανιώτερον μὲν χρυσοῦς ἄνευ κόσμου καὶ μικρᾶς ἀξίας, συνήθως δ' ἀργυροῦς, ἔχων πεπλατυσμένην σφενδόνην, νῦν δὲ γενικεύεται ἡ χρῆσις τῶν κοινῶν χρυσῶν δακτυλίων (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα). Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἀμφότεροι οἱ δακτύλιοι κατεσκευάζοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου, ἐκ χρυσοῦ οἱ δὲ τῶν ἀπορωτέρων ἐξ ἀργύρου· ἔφερον δ' ἐνδεδεμένους πολυτίμους λίθους ἀναγλύφους ἢ ἄνευ τύπου· τὰ ἔχοντα ἀδάμαντα (διαμαντένια δαχτυλίδια), ἐπροτιμῶντο, πρὸς κατασκευὴν δὲ τῶν χρυσῶν ἐχώνευον «μαγγυάρικα» (αὐστριακὰ) ἢ «βενέτικα φλωριὰ» διὰ τὸ ἀμιγὲς τοῦ μετάλλου (Ι. Σταματούλης). Ἐν Κρήτῃ συνηθίζονται καὶ δακτύλιοι χρυσοῖ ἐν σχήματι ὄφεως (Βλαστ. σ. 23). Ἐν Σιατίστῃ κατασκευάζονται χρυσοῖ, μὲ πέτρας, *αἱματοστάδια* καλουμένας, ἢ ἐξ ἄλλου μετάλλου ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι εἷς καὶ δίδεται πάντοτε ὑπὸ τῆς μνηστῆς εἰς τὸν μνηστῆρα ὁμοῦ μὲ κεντημένον μεταξωτὸν μανδήλιον· ὅτε δακτύλιος καὶ τὸ μανδήλιον λέγονται σημάδια. Εἶναι δὲ ὁ δακτύλιος χρυσοῦς (τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῦς) μὲ λίθον οἱουδήποτε χρώματος. Ὁ δὲ μνηστήρ, ἂν εἶναι εὔπορος, κατασκευάζει δύο δακτυλίους χρυσοῦς ὁμοίους καὶ χαράσσει εἰς τὸν ἕνα τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τὸν ἄλλον τὸ τῆς μνηστῆς καὶ δίδει τὸν φέροντα τὸ ὄνομά του εἰς τὴν μνηστήν οἱ δύο οὗτοι δακτύλιοι λέγονται *βεργέτταις*.— Χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε μετάλλου ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων εἶναι ἐν χρήσει ἐν Καρπάθῳ,

Τραπεζοῦντι, Λειβαδιᾷ Τραπεζοῦντος, Μισθίᾳ, Τοτάμια (Δερέ κιοϊ) Καππαδοκίας.

Ἐνιαχοῦ δι' ἔνδειαν τῶν μνηστευομένων κατασκευάζονται οἱ δακτύλιοι ἐξ εὐτελεστέρου μετάλλου, ἀλλ' ἀμφότεροι ἐκ τοῦ αὐτοῦ. (Μεσσήνη, Ἀνδραβίδα, Ναυπακτία, Μεγίστη). Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Λεύκτρου τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, ἐν Ἀνδριτσαίνῃ δὲν εἶναι σπάνιοι καὶ οἱ ἀργυροῖ δακτύλιοι. Ἐν δημοτικῷ θηραϊκῷ ᾄσματι ὁ ἐραστὴς θνήσκων· παραγγέλλει νὰ τῷ φορέσωσιν εἰς τὸν δάκτυλον «ἀσημένια βέρα» (ΝΑ. τ. Β΄ σ. 448). Ἐν Κούταλῃ παρὰ τὴνΠροποντίδα εἶναι ἀργυροῖ. Ἐν Ἀκ-σοὺ ἄλλοτε ἦσαν χρυσοῖ, νῦν δὲ κατασκευάζονται ἐκ νικελίου. Ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας συνηθίζονται χρυσοῖ, καὶ τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῖ ἐπίχρυσοι. Ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μακεδονίας κατασκευάζονται οἱ τῶν ἀπορωτέρων καὶ ἐξ ἀργύρου ἢ ἐξ ἄλλου εὐτελεστέρου μετάλλου. Ὁμοίως καὶ ἐν Καρπάθῳ, ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν δ' Ἀμισῷ τοῦ Πόντου εἶναι συνήθως χαλκοῖ (Πλάτων τ. Β΄ σ. 524). Εἰς Πάφλα τῆς Λέσβου εἶναι ἐν χρήσει πλὴν τῶν χρυσῶν καὶ χαλκοῖ, λεγόμενοι *χαλκάδες*. Χαλκοῖ εἶναι οἱ δακτύλιοι καὶ ἐν Γλιάτα τοῦ δήμου Ἄριος. Ἐν Ἀνδραβίδᾳ εἶναι ἐν χρήσει καὶ μολύβδινοι δακτύλιοι. Ἐν Σκοπέλῳ οἱ ἀπορώτεροι ἀντὶ δακτυλίων ἀνταλλάσσουσι μανδήλια. Ἐν Καλύμνῳ «τὰ δαχτυλίγκια μπορεῖ νά ναι γκαὶ μαλαματένια, τσαὶ βολιμένια, γιὰ προύζενα» (χρυσᾶ, μολύβδινα ἢ χαλκᾶ).

Οἱ ἄποροι ἐνίοτε δὲν κατασκευάζουσιν ἰδίους δακτυλίους, ἀλλὰ δανείζονται παρ' ἄλλων· (Λιξούρη Κεφαλληνίας, Ἀμισὸς Πόντου [Πλάτων τ. Β΄ σ. 524]). Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν τὰ δανεικὰ δακτυλίδια ζητοῦνται ἀπὸ ἀνδρόγυνον ἀμφιθαλές, διότι ταῦτα θεωροῦνται *γουρλίδικα* (αἴσια). Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας ὁ πρωτότοκος ἀρραβωνίζεται διὰ τῶν δακτυλίων τῶν γονέων του, ἐπίσης δ' ἄλλοτε ἐν Κεφαλληνίᾳ (Λιξούρη) περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο οἱ ἀρραβωνιζόμενοι νὰ ἔχωσι τοὺς δακτυλίους τῶν γονέων των, ἂν οὗτοι ἔζησαν εὐτυχεῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παραδεδεγμένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνήθεια τοῦ νὰ φορῇ ὁ νυμφίος χρυσοῦν ἡ δὲ νύμφη εὐτελεστέρου μετάλλου δακτύλιον τηρεῖται ἐνιαχοῦ. Ὁ Douglas σ. 111 παρετήρησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτι ὁ τοῦ γαμβροῦ δακτύλιος ἦτο χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς. Ὁμοίως ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς

Κερκύρας [1]. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) εἶναι μὲν οἱ δακτύλιοι χρυσοῖ ἢ χαλκοῖ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱερουργίαν τοῦ ἀρράβῶνος τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης χρυσοῦς μὲν δακτύλιος διὰ τὸν ἄνδρα καὶ ἀργυροῦς διὰ τὴν γυναῖκα. Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι πάντοτε χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς ἐπίχρυσος, ἂν οἱ γονεῖς αὐτῆς εἶναι πτωχοί. Ἐπίσης ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας οἱ δακτύλιοι εἶναι χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ ἀμφότεροι, ἀλλ' ἐνίοτε ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύφμης. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Καὶ ἐν Καλύμνῳ συνηθίζεται ἐνίοτε νὰ εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου δακτύλιος, ὁ δὲ τῆς νύμφης μολύβδινος ἢ χαλκοῦς. Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἔποικοι τῆς Σικελίας, οἵτινες καίπερ καθολικοὶ τὸ δόγμα, τηροῦσι τοὺς τύπους τῆς λατρείας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τελοῦσι τοὺς ἀρραβῶνάς των διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ δακτυλίου (Pitrè, Usi e costumi del popolo Siciliano τ. II σ. 66).

Δ΄.

Οἱ ἐκ κλήματος στέφανοι. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ὅπου νῦν συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ἐν παλαιοτέροις χρόνοις κατεσκευάζοντο ἐξ ἀφύλλων κλάδων κλήματος, περιτυλισσομένων διὰ ταινιῶν μεταξίνων· ἐνίοτε ἀντὶ τῶν ταινιῶν ἐπεκολλᾶτο χρυσόκολλα ἢ καὶ λεπτότατα φύλλα χρυσοῦ (*χρυσάλειψη*). Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ ὄχι πρὸ πολλοῦ ἦτο κοινὴ ἡ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, ἐχόντων ταινίας πολυχρώμου χάρτου. Ἐν Ἰθώμῃ τῆς Μεσσηνίας κατασκευάζονται ἐκ κλήματος ἢ σύρματος λευκοῦ στολιζομένου δι' ἀνθέων λεμονέας ἢ πορτοκαλέας. Εἰς τοὺς ἐκ κλήματος στεφάνους ἐπι-

---

[1]) Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ ὁ κ. Δημ. Σπίγγος μοὶ ἀνεκοίνωσε τὰ ἑξῆς «Τὰ δαχτυλίδια τ' ἀρραβωνιάσματος εἶναι γιὰ τὴ νύφη, ἕνα ἀσημένιο κ' ἕνα χρυσό· ὅσο πλούσιοι καὶ νά ναι οἱ νιόπαντροι τἀσημένιο εἶναι κι' αὐτὸ ἀπαραίτητο νὰ τὸ βάλῃ ἡ νύφη τὴν πρώτη φορά, ὅταν θὰ γίνουν τἀρραβωνιάσματα· (τὰ δαχτυλίδια τῆς νύφης τῆς τὰ φορεῖ ὁ παπᾶς ὅταν διαβάζῃ τὴν εὐχὴ τἀρραβωνιάσματος, ποῦ γίνεται πάντα Παρασκευὴ βράδυ)· ὁ γαμβρὸς ποῦ αὐτὸς δὲ βρίσκεται παρὼν 'ς τὸ ἀρραβώνιασμα, τὸ φορεῖ μοναχός του, ἀσημένιο ἢ χρυσὸ ἀδιάφορο, 'ς τὸ δείχτη τσῦ δεξιοῦ χεριοῦ.»

θέτουσι μικρὰς τούφας βάμβακος, αἵτινες φαίνονται ὡς ἄνθη. Καὶ ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ καὶ Πανόρμῳ, ὅπου νῦν ἐπίσης συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων, εἴτε πορτοκαλέας (Ἀρτάκη), εἴτε πολυειδῶν ἄλλων ἀνθέων (ἐν τοῖς χωρίοις), μετὰ ταινιῶν μεταξίνων. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινίας μεταξίνης ἢ μαλλίνης. Ἐπίσης ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινιῶν ἐκ χρυσοχάρτου, μετὰ θυσάνων ἐκ χρυσοχάρτου ὁμοίως, καὶ συνδεόμενοι διὰ λευκῆς ταινίας. Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιβάλλονται διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ χρυσοχάρτου, συνενοῦνται δ' οἱ δύο στέφανοι διὰ ταινίας. Ὁμοίως καὶ ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιτυλίσσονται διὰ τουλίου. Κλημάτινοι στέφανοι συνηθίζονται καὶ σήμερον εἰς Βυσωκὰν τῶν Καλαβρύτων (ΔΙΕ. τ. Α´ σ. 130), εἴς τινα χωρία τῆς δυτικῆς Μάνης, εἰς Τζουμέρκα τῆς Ἠπείρου, εἰς Κόνιτσαν τῆς Ἠπείρου [1]) καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τόπους οὓς ἐν τοῖς ἑπομένοις ἀναγράφομεν.

Πολλαχοῦ ἡ στεφανηπλοκία γίνεται τηρουμένων κανόνων τινῶν καὶ τύπων ὡρισμένων. Ἐν Κερκύρᾳ ἄλλοτε ὁ κάτω κύκλος τοῦ στεφάνου τοῦ νυμφίου ἦτο ἐκ κλήματος ἐπιχρυσωμένου, ἐξ ἐπηργυρωμένου δ' ὁ τοῦ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κ. Σακελλαροπούλου)· νῦν δὲ συνηθίζονται ἀκόμη ἐν τοῖς χωρίοις οἱ κλημάτινοι στέφανοι, ἀλλ' οἱ εὐπορώτεροι στέφονται διὰ στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εἰρήνης Α. Δεντρινοῦ). Καλοῦνται δ' οὗτοι *κλαδιαῖς*, καὶ κατασκευάζονται ἐν τοῖς χωρίοις ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ παρανύμφου, καὶ περιτυλίσσονται μὲ χρυσόχαρτο οἱ τοῦ νυμφίου καὶ μὲ ἀσημόχαρτο οἱ τῆς νύμφης. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δημ. Σπίγγου). Ἐν Κυθήροις τὰ πρὸς πλοκὴν τῶν στεφάνων κλήματα κόπτονται ὑπὸ συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μετὰ πομπῆς, ἐν ᾄσμασι καὶ πυροβολισμοῖς· Ἐν Ἀθήναις τὰ στέφανα ἦσαν ἐκ κλήματος, συνήθως ἐκ τῆς ποικιλίας τῆς λεγομένης *σιρίκι*, ὅπερ ἔχει ὡρισμένον ἀριθμὸν *κόμπων*, περιετυλίσσοντο δὲ διὰ ταινιῶν καὶ χρυσωμάτων· ἡ συνήθεια διετηρήθη μέχρι

---

[1]) Ἀγὼν 14 Μαΐου 1899.

τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος περίπου [1]) κατεσκευάζοντο δ' ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας. Ἐν Λιβησίῳ κατασκευάζονται ἐκ κλάδων κλήματος, πλεκομένων, ἀλλὰ μὴ δενομένων, δὲν ἔχουσι δὲ ταινίας [2]). Ἐν τοῖς πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρίοις ἐκ τῶν κληματίνων στεφάνων ἐξαρτῶνται, προσδενόμενοι δι' ἐρυθρᾶς μετάξης, σταυροὶ ἐκ κλημάτων ὁμοίων [3]). Πλὴν δὲ τοῦ στεφάνου, ὃν φορεῖ κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος, ὁ μελλόνυμφος εἶναι ἐστεφανωμένος ἀπὸ τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου, φορῶν στέφανον χλωρῶν ἀνθέων, τὸν δὲ χειμῶνα στέφανον πυξαρίου καὶ ξηρῶν ἀνθέων· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης, ὅταν παραλαμβάνωσιν αὐτὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ὁ παράνυμφος ἐπιθέτει βαρὺν στέφανον. [4]) Ὁμοίως καὶ ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μακεδονίας ἀντὶ ταινιῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν στεφάνων κληματίνοι σταυροί· πλέκονται δ' οἱ στέφανοι ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ του ἐκ κλήματος, ὅπερ περιενδύεται διὰ βάμβακος, περικαλυπτομένου διὰ φύλλων χρυσοῦ.

Γαμήλιον ᾆσμα ᾀδόμενον ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου ἐξαίρει τὸ κλῆμα τῶν γαμηλίων στεφάνων ὡς ἑξῆς:

«Τί στέκεις, νύφη μου καλή;
τίναν, νύφη μ', καρτερεῖς;
— Καρτερῶ τὸν σύντικνό μου,
νὰ πάῃ 'ς τὴμ Πόλη κὶ νάρθῃ.
νὰ φέρῃ κλῆμ, ἁγιόκλημα,
νὰ φκειάσουμ τὰ στέφανα».

Ἐν Σκοπέλῳ οἱ κληματίνοι στέφανοι (διότι συνηθίζονται ἐπίσης ἐν τῇ νήσῳ καὶ οἱ στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας) πλέκονται ὑπὸ γυναικῶν στεφανηπλόκων, μετερχομένων τοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα, ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, κατασκευάζονται δ' ἐκ κλήματος,

---

[1]) Ἑστία 1882 τ. ΙΔ' σ. 595. Ἡ χρῆσις τῶν ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων στεφάνων ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις εὐθὺς μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ βασιλείου.

[2]) Ἀποφεύγουσι τοὺς κόμβους καὶ πάντα δεσμὸν ἐκ δεισιδαιμονίας, πρὸς πρόληψιν καταδέσμων καὶ ἄλλων μαγγανειῶν ἐπιφόβων εἰς τοὺς μελλονύμφους

[3]) Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 792.

[4]) Αὐτ. σ. 791.

περιβαλλομένου διὰ βάμβακος· ἐπενδύεται δ' ὁ βάμβαξ διὰ λωρίδος λευκοῦ ὑφάσματος, ἐφ' οὗ ἐμπηγνύονται συρμάτια, φέροντα ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἄκρου προσδεδεμένα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς *τρέ*) [1]). Ἐν Καρπάθῳ πρωτότοκοι παρθένοι ἀμφιθαλεῖς [2]) πλέκουσι τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου τοὺς στεφάνους [3]) ὅτι οὗτοι εἶναι κλήματος ἐμφαίνει καὶ τὸ δημῶδες καρπάθιον ᾆσμα·

Κι ὄντ' ἔρτ' ἐκεῖνος κ' εὕρῃ με ἄντρα το θέλω πάρῃ
μὲ κλῆμα, μὲ στεφάνι [4]).

Κατὰ δὲ τὴν λεπτομερεστέραν πρός με ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἀνδρ. Β. Ἀσλανίδη, οἱ κλάδοι ἐκλέγονται ἐκ κλήματος λευκὰς παράγοντος σταφυλάς, κόπτει δ' αὐτοὺς ἀμφιθαλὴς παῖς, ἀπαγγέλλων τρὶς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Πλέκονται δ' οἱ κλάδοι, περιελισσόμενοι εἰς χρυσᾶ καὶ ποικιλόχρωμα χαρτία ὑπὸ τῶν παρθένων ᾀδουσῶν γαμήλια ᾄσματα καὶ στολίζονται διὰ ταινιῶν ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν, ἐχουσῶν θυσάνους ἐκ χρυσῶν κλωστῶν [5]). Ἐν Θήρᾳ τὴν προτεραίαν τοῦ στεφανώματος προσκαλοῦνται ὑπὸ τῶν μελλονύμφων καὶ τῶν γονέων αὐτῶν πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ συνέρχονται εἰς τὸ *νυφικὸ* (τὴν οἰκίαν τῶν μελλονύμφων). Ἀφοῦ δὲ συναθροισθῶσι πάντες, ἡγουμένων τῶν ἱερέων τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ παρανύμφου, μεταβαίνουν πάντες ἐν πομπῇ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ κόπτουν δύο κλήματα, τὰ ὁποῖα φέρουν εἰς τὸ νυφικό, ἐκεῖ δὲ πολλαὶ παρθένοι, καθήμεναι παρὰ τράπεζαν, στολίζουν τὰ στέφανα μὲ πολυτελεῖς ταινίας καὶ ἄλλα κοσμήματα, καὶ ᾄδουσι δίστιχα γαμήλια ᾄσματα, εὐχετικὰ τοῦ γαμβροῦ, τῆς

---

[1]) Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως *τρὲ* εἶναι δυσεξιχνίαστος· ἴσως εἶναι ἕτερος τύπος τῆς λέξεως *τρὰ* ἢ *ὀτρά*, ἧς ἐπίσης εἶναι ἀμφίβολος ἡ ἐτυμολογία. (Βλ. G-Meyer, Neugriech. Studien III σ. 66). Συγγενεῖς φαίνονται καὶ αἱ λεσβικαὶ λέξεις *τρίνα* καὶ *τράνα*.

[2]) Ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ σήμερον κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων πρὸς πολλὰς ὑπηρεσίας ἐκλέγονται παρθένοι ἢ παῖδες ἢ ἔφηβοι ἀμφιθαλεῖς.

[3]) C. Wescher, Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, μεταφρ. ὑπὸ Ἐμμ. Μανωλακάκη. Ἀθ. 1878 σ. 57.

[4]) Αὐτ. σ. 77.

[5]) Ἡ χρῆσις στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων εἶναι ἐν Καρπάθῳ σχεδὸν ἀγνω-

νύμφης καὶ τοῦ παρανύμφου· μετὰ δὲ τὸν στολισμὸν τῶν στεφάνων προσφέρουσι διάφορα γλυκύσματα. Ἐν Σάμῳ «νεάνιδες ἀμφιθαλεῖς καὶ πρωτότοκοι μεταβαίνουσιν εἰς ἄμπελον, ἀπαγγέλλουσι τρὶς τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μεθ' ὃ κόπτουσαι κληματίδας ἐκ κλήματος ἑπτακοίλου, συμπλέκουσιν ἐν ᾄσμασι τοὺς στεφάνους, οὓς περικοσμοῦσι δι' ἐλασμάτων χρυσῶν, προσέχουσαι μὴ ποιήσωσι κόμβον ἐπ' αὐτῶν. Φέρουσι δὲ αὐτοὺς ἐν πομπῇ εἰς τὸν τοῦ μελλονυμφίου οἶκον, τῶν καθ' ὁδὸν συναντώντων αὐταῖς εὐχομένων ὅπως ὁ γάμος ᾖ αἴσιος καὶ οἱ μελλόνυμφοι ζήσωσι στερεωμένοι καὶ καλορίζικοι» [1]. Ἐν Κερασοῦντι δὲ τοῦ Πόντου εἰς παλαιότερα ἔτη, τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, γυναῖκες συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, ἀπερχόμεναι εἰς τὰς ἀμπέλους ἔκοπτον δύο κλήματα ᾄδουσαι:

Τ' εὐλογημένον τὸ βεργίν, ποῦ πάει νὰ στεφανώσῃ.

Ἔπειτα καθήμεναι ἐσχημάτιζον ἐξ αὐτῶν δύο στεφάνους, καὶ ἐκόσμουν τούτους διὰ θυσάνων ἐκ μετάξης, τραγῳδοῦσαι τὸν αὐτὸν στίχον [2]. Εἰς Λιξούρη τῆς Κεφαλληνίας, εἰς παλαιότερα ἐπίσης ἔτη, διότι σήμερον συνηθίζονται κοινῶς στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας ἢ λεμονέας, ἐπλέκοντο ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ ὑπὸ παρθένων φίλων τῆς νύμφης ἐκ κλάδων ἀμπέλου, τοῦ εἴδους τοῦ λεγομένου μοσχάτου (vitis vinifera L. acinis viridi-flavescentibus), διότι ἐξ αὐτοῦ παράγεται γλυκὺς ἀρωματικὸς οἶνος· περιετυλίσσοντο δὲ διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ μεταξίνης ταινίας οὐρανόχρου ἢ ἐρυθρᾶς ἢ λευκῆς μήκους 7 μέτρων περίπου, συνδεούσης ἀμφοτέρους τοὺς στεφάνους· ἐκ περισσοῦ δὲ ἐκοσμεῖτο μὲ *χρυσοκόρδονο* 3-4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ ἐπετίθεντο εἰς αὐτὴν τεχνητὰ ἄνθη λεμονέας. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) μέχρι τοῦ 1850 περίπου οἱ στέφανοι κατεσκευάζοντο ἐκ κλάδων ἀναδενδράδος, τεμνομένων ὑπὸ ἀμφιθαλῶν· προετιμᾶτο δὲ μάλιστα ἄμπελος ἀναδενδρουμένη, ἧς οἱ κλάδοι πλεκόμενοι ἐτυλίσ-

---

στος. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἐκομίσθησαν δύο ἢ τρεῖς.

[1] Σταματιάδου, Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 274.

[2] Πανδ. τ. Θ' σ. 519.

σοντο εἰς βάμβακα καὶ ἐστολίζοντο μὲ *τρίνας* ἢ *τράνας*. Ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εὐρυδίκης Ι. Ἐμμανουὴλ) ἄλλοτε οἱ ἐκ κλήματος διὰ τοιούτων συρματίων ἐστολισμένοι στέφανοι ἐπλέκοντο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παρανύμφου ὑπὸ νεανίδων, αἵτινες ἐτραγῴδουν κατάλληλα πρὸς τὴν περίστασιν δημώδη ᾄσματα· σήμερον τὸ ἔθιμον εἰς ὀλίγα χωρία διατηρεῖται, διότι οἱ περισσότεροι ἀγοράζουν ἑτοίμους στεφάνους. Ἐν Σύμῃ πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων ἀνὴρ ἀμφιθαλὴς κόπτει ἐννέα κλάδους ἀμπέλου, τοῦ εἴδους τῶν λεγομένων *ὀπωρικῶν*, ἀλλ' οὐδέποτε ἀμπέλου ἐκ τῶν παραγουσῶν μέλανας σταφυλάς· καθ' ἑκάστην δὲ τεμνομένην τριάδα κλάδων ἀπαγγέλλει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· ἔπειτα ῥίπτει ἓν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἕτερον πρὸς δυσμάς, διὰ δὲ τῶν τριῶν ἄλλων πλέκει τὸν στέφανον τοῦ νυμφίου καὶ διὰ τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων τὸν τῆς νύμφης (ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔχει, λέγουν, μίαν πλευρὰν πλέον τοῦ ἀνδρός)· τυλίσσει δ' αὐτοὺς διὰ μετάξης ἐρυθρᾶς, χωρὶς νὰ δέσῃ κόμβον (διὰ νὰ μὴ δεθῇ τὸ ἀνδρόγυνον. Ἂν αἱ ἄμπελοι εἶναι κλαδευμέναι, εὑρίσκει κλήματα κεκομμένα καὶ ἀποτεθειμένα εἰς σωρούς, ἐκλέγει ἐννέα καὶ κόπτει τὰς κάτω ἄκρας αὐτῶν (διότι πάντως πρέπει νὰ κόψῃ διὰ μαχαίρας), ἀπαγγέλλων ἐπίσης τὸ πιστεύω εἰς ἑκάστην τριάδα [1]). Ἐν Καλύμνῳ συνηθίζονται καὶ οἱ κληματίνοι καὶ οἱ ψευδῶν ἀνθέων στέφανοι· ἀλλ' εἰς τούτους πάντας πρέπει νὰ ἐπιτεθῇ μικρὸν τεμάχιον κλήματος, τεμνομένου ὑπὸ παιδὸς ἀμφιθαλοῦς ἀπαγγέλλοντος τρὶς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ὀξεῖα ἡ μάχαιρα, ὅπως διὰ μιᾶς ἀποκοπῇ τὸ κλῆμα. Οἱ δ' ἐκ κλήματος πλεκόμενοι στέφανοι περιετυλίσσοντο διὰ λευκοῦ βαμβακηροῦ ὑφάσματος, ἀποκρύπτοντος ἐξ ὁλοκλήρου τὸ κλῆμα· τὸ δ' ὕφασμα ἐκεῖνο περιενεδύετο διὰ πρασίνων, ἐρυθρῶν ἢ καὶ κυανῶν στενῶν ταινιῶν, δι' ὧν προσεδένοντο καὶ τεχνητὰ ἄνθη καὶ προσηρμόζοντο προσέτι εἰς ταύτας καὶ λεπτότατα χρυσοειδῆ συρμάτια. Εἰς παλαιότερα δ' ἔτη, καὶ σήμερον ἀκόμη κατὰ τοὺς ἐν σπουδῇ τελουμένους γάμους, οἱ κληματίνοι στέφανοι περιεβάλλοντο προχείρως δι' ὑφαντῶν μάκτρων, ὧν αἱ θυσανωταὶ ἄκραι ἔπιπτον ἐπὶ τῶν νώτων τῶν νυμφίων [2]). Ἐν

---

[1]) ΖΑ. σ. 213.

[2]) «Τὰ στεφάνια εἶναι γιὰ πὸ ψεύτικους ἀττοὺς γιὰ πὸ κλῆμα· σὰν εἶναιμ πὸ

φώνων. Ἄλλαι σημασίαι: *Ἀρραβῶνα* ἢ συνηθέστερον εἰς πληθυντικὸν ἀριθμὸν *οἱ ἀρρεβῶνες* = ἡ τελετὴ τῆς μνηστείας· *Ἀρραβῶνα* ἐν τῇ πρώτῃ καὶ κυρίᾳ σημασίᾳ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καβακλῆ τῆς βορείου Θράκης· = τὸ μανδήλιον, ὅπερ χαρίζει ἡ μνηστὴ εἰς τὸν μνηστῆρα (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων σ. 172). Ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ Πανόρμῳ *ἀρβῶνα* μὲν λέγονται πάντα τὰ προσφερόμενα ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος εἰς τὴν μνηστήν, ἅτινα εἶναι «ἀμανέτι» (ἐνέχυρον), δηλαδὴ «ἂν τύχῃ καὶ χωριστοῦνε γυρίζουνται πίσω ἀνέγγιχτα καὶ εἰς τὴν ἐγλαβὴ (προικοσύμφωνον) καταχωρίζουνται ἕνα ἕνα μὲ τ' ὄνομα»· κατ' ἀντιδιαστολὴν δὲ ὁ κυρίως ἀρραβὼν λέγεται τὰ *ξενιάσματα*, εἶναι δὲ τὰ δῶρα, ὅσα ῥίπτονται εἰς τὸν δίσκον κατὰ τὸ *κέρασμα* τῆς νύμφης, ἅτινα δὲν περιλαμβάνονται εἰς τὸ προικοσύμφωνον, οὐδ' ἐπιστρέφονται ἂν διαλυθῇ ὁ ἀρραβών.

σημάδι τό· (σημεῖον, σημάδιον). Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). Λακκοβίκια τῆς Μακεδονίας (Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1901 σ. 123). Τζουμέρκα. Χωρία τῆς Κύπρου. Λουλὲ Βουργάζ. Ἄλλοι τύποι: *σημαδί*, Νικόπολις Πόντου *σμάδ* Σκόπελος, Μόλιβος Λέσβου, (κατ' ἔκπτωσιν τῶν ἀτόνων ι). *Λογοσήμαδο* τὸ (λόγος + σημάδι, ἤτοι σημεῖον τοῦ δοθέντος λόγου). Κύζικος, Ἀρτάκη, Πάνορμος. Παράγωγα: *σημαδεύομαι* = μνηστεύομαι. Νικόπολις τοῦ Πόντου. *σημαδεμένος* = μεμνηστευμένος. Κρήτη (Βλαστ. σ. 23). Σινασσὸς (Ἀρχελ. σ 77). Σύλατα Καπαδοκίας (Ξενοφάνης 1905 τ. Β΄ σ. 284), *σημάδεμα* ἡ μνηστεία. Νικόπολις Πόντου. Ἄλλαι σημασίαι: *Σουμὰδ* (κατὰ μεταβολὴν τοῦ πρώτου ἀτόνου *ι* εἰς *u*, ὡς εἰς τὸ σουσάμι καὶ ἀποκοπὴν τοῦ ἀτόνου ι τῆς καταλήξεως), ἡ τελετὴ τοῦ ἀρραβῶνος ἐν Ἀμισῷ (ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 527. Πλάτων 1880 τ. Β΄ σ. 524)· ὁμοίως ἐν Τραπεζοῦντι, καὶ φρ. ἔγιναν τὰ σουμάδια τ' = ἠρραβωνίσθη. Ἐν Σινασσῷ τὸ σημεῖον τοῦ μικροῦ ἀρραβῶνος, τοῦ πρὸ τοῦ μεγάλου γινομένου (Ἀρχέλ. σ. 77). Ἐν Λιβησίῳ σημάδι λέγεται ὁ ἀρραβὼν ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, ἤτοι τὸ χρυσοῦν νόμισμα (φλουρί), ὅπερ δίδεται ὡς ἀρραβὼν ὑπὸ τοῦ γαμβροῦ εἰς τὸν προξενητὴν τῆς νύμφης, ὡς σημεῖον ὅτι δίδει τὸν λόγον του, νὰ μνηστευθῇ τὴν κόρην. Παραπλησία εἶναι ἡ σημασία τῆς λέξεως ἐν Καλύμνῳ, διότι *σουμάι* εἶναι τὸ στελλόμενον ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος δῶρον πρὸς βεβαίωσιν τῆς μνηστείας· «τὸ πεστέλλωμα τοῦ γαμπροῦ 'ς τῆς νύφφης μπριχοῦ

πατήσῃ μεσ' ς' τὸ σπίτιν της. Λέμεν το σουμάι, ἐπειὴς τὸ στέλλει μόνογ καὶ μόνο γιὰ νὰ πιστέψῃ πῶς εἶναι σσουοῦρος (= βέβαιος, siguro) ὁ γαμπρός, τσ' εἶναι μπλιὸ τίποτα μαντῆλι μεταξωτό, κεντημένο καπνοσάκκουλο, γιὰ τσεμπέρι, γιὰ κανένα ἄλλομ πρᾶμα».

βέρα ἡ· κυρίως ὁ ἁπλοῦς ἄνευ πολυτίμου λίθου χρυσοῦς κρίκος, εἰς οὗ τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν χαράσσονται ἐνίοτε τὰ ὀνόματα τῆς μνηστῆς ἐν τῷ φορουμένῳ ὑπὸ τοῦ μνηστῆρος καὶ τούτου ἐν τῷ ἑτέρῳ. Πελοπόννησος ('Ανδρίτσαινα. Καλάμαι. Οἰχαλία. Μάνη). Λευκάς. Λιξούρη· χωρία Κυθήρων. 'Αμαλιάπολις. «'Ασημένια βέρα» θηραϊκῷ δημοτικῷ ᾄσματι (ΝΑ. τ. Β΄ σ. 448). «δαχτυλίδι *βερωτὸ*» ἐν λευκαδίῳ αἰνίγματι (ΚΠ. τ. Η΄ σ. 400), ἀλλ' ἐν παιδικῷ ᾀσματίῳ τῶν Καλαμῶν «δαχτυλίδι βεργωτό». 'Εν Κεφαλληνίᾳ φέρεται καὶ τὸ σύνθετον «*βεροδαχτύλιδα* = «τὰ διαφόρων εἰδῶν δακτυλίδια» (ΝΑ. τ. Β΄ σ. 178) καὶ ἐπίθετον ἐκ τούτου *βεροδαχτυλιδένιος, -α, -ο*, (αὐτ.) τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς σημαῖνον καὶ τὸ ἁπλοῦν «δαχτυλιδένιος», εὔχρηστοῦν δ' ὡς ἐπίθετον κοσμητικὸν τοῦ μικροῦ στόματος, τῆς λεπτῆς ὀσφύος κττ. 'Εν ἠπειρωτικῷ ᾄσματι εὑρίσκεται ὁ τύπος *βίρα* ('Αραβαντινοῦ, συλλογὴ δημωδῶν ᾀσμάτων σ. 373). 'Εν Λέρῳ δὲ φέρεται ὁ τύπος *βέργα*. 'Η λέξις εἶναι βενετικὴ (vera), ὁ δὲ τύπος βίρα τοῦ ῥωμανιολικοῦ ἰδιώματος, κατὰ τὸν G. Meyer, Neugr Studien IV, 17. Κατὰ τὸν A. de Gubernatis, Usi nuziali, 1878 σ. 103, ἡ λέξις εἶναι σλαβικῆς προελεύσεως.

βεργέττα ἡ. Σημαίνει ὅ τι καὶ τὸ βέρα. Μεσσήνη 'Ανδραβίδα. Κούταλη παρὰ τὴν Προποντίδα. Μόλιβος Λέσβου. Κύζικος, 'Αρτάκη, Πάνορμος. Κυδωνίαι, Πέργαμος. 'Εκ τοῦ ἰταλ. verghetta.

βοῦλλα = σφραγίς. 'Ο χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος, ὁ ἔχων πλατεῖαν σφενδόνην ἐν σχήματι καρδίας, ἐφ' ἧς ἦσαν χαραγμένα ἢ σύμπλεγμα τῶν ἀρκτικῶν γραμμάτων τοῦ φοροῦντος, ἢ στέμμα ἢ ζῴδιόν τι. 'Η λέξις (ἐκ τοῦ λατ. bulla καὶ παρὰ βυζαντινοῖς συνήθης) ἦτο εὔχρηστος ἐν παλαιοτέροις χρόνοις ἐν Κυζίκῳ, 'Αρτάκη καὶ Πανόρμῳ.

παρόλα δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἔχων τὴν σφενδόνην ἐν σχήματι δύο συμπεπλεγμένων δεξιῶν χειρῶν. Καὶ αὕτη παλαιότερον ἦτο ἐν χρήσει εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους, δηλοῦσα ὅτι προσφέρεται ὡς ση-

μεῖον τηρήσεως τοῦ δοθέντος λόγου (ἰταλ. parola), τῆς περὶ μνηστείας ὑποσχέσεως.

νισάνι γινζοῦκι (δακτύλιος ἀρραβῶνος, λεξ. τουρκική), Ἰκόνιον, Ἀνδρονίκιον, Ταβλουσούνιον Καππαδοκίας.

Γ΄.

Σχεδὸν πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἐπεκράτησε νῦν ἡ χρῆσις τῶν χρυσῶν δακτυλίων, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώθη. Ἐν Λευκάδι μέχρι πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἐν μὲν τῇ πόλει χρυσοῖ ὄντες ἐκοσμοῦντο διὰ λίθου πολυτίμου μὲν οἱ τῶν πλουσίων, εὐτελοῦς δὲ οἱ τῶν πτωχῶν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐξοχῇ ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος ἦτο σπανιώτερον μὲν χρυσοῦς ἄνευ κόσμου καὶ μικρᾶς ἀξίας, συνήθως δ' ἀργυροῦς, ἔχων πεπλατυσμένην σφενδόνην, νῦν δὲ γενικεύεται ἡ χρῆσις τῶν κοινῶν χρυσῶν δακτυλίων (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Δάλλα). Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἀμφότεροι οἱ δακτύλιοι κατεσκευάζοντο ἐκ τοῦ αὐτοῦ μετάλλου, ἐκ χρυσοῦ οἱ δὲ τῶν ἀπορωτέρων ἐξ ἀργύρου· ἔφερον δ' ἐνδεδεμένους πολυτίμους λίθους ἀναγλύφους ἢ ἄνευ τύπου· τὰ ἔχοντα ἀδάμαντα (διαμαντένια δαχτυλίδια), ἐπροτιμῶντο, πρὸς κατασκευὴν δὲ τῶν χρυσῶν ἐχώνευον «μαγγυάρικα» (αὐστριακὰ) ἢ «βενέτικα φλωριὰ» διὰ τὸ ἀμιγὲς τοῦ μετάλλου (Ι. Σταματούλης). Ἐν Κρήτῃ συνηθίζονται καὶ δακτύλιοι χρυσοῖ ἐν σχήματι ὄφεως (Βλαστ. σ. 23). Ἐν Σιατίστῃ κατασκευάζονται χρυσοῖ, μὲ πέτρας, *αἱματοστάδια* καλουμένας, ἢ ἐξ ἄλλου μετάλλου ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ δακτύλιος τοῦ ἀρραβῶνος εἶναι εἷς καὶ δίδεται πάντοτε ὑπὸ τῆς μνηστῆς εἰς τὸν μνηστῆρα ὁμοῦ μὲ κεντημένον μεταξωτὸν μανδήλιον· ὅτε δακτύλιος καὶ τὸ μανδήλιον λέγονται σημάδια. Εἶναι δὲ ὁ δακτύλιος χρυσοῦς (τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῦς) μὲ λίθον οἱουδήποτε χρώματος. Ὁ δὲ μνηστήρ, ἂν εἶναι εὔπορος, κατασκευάζει δύο δακτυλίους χρυσοῦς ὁμοίους καὶ χαράσσει εἰς τὸν ἕνα τὸ ὄνομά του καὶ εἰς τὸν ἄλλον τὸ τῆς μνηστῆς καὶ δίδει τὸν φέροντα τὸ ὄνομά του εἰς τὴν μνηστήν οἱ δύο οὗτοι δακτύλιοι λέγονται *βεργέτταις*.— Χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτοῦ πάντοτε μετάλλου ἀμφοτέρων τῶν μνηστήρων εἶναι ἐν χρήσει ἐν Καρπάθῳ,

Τραπεζοῦντι, Λειβαδιᾷ Τραπεζοῦντος, Μισθίᾳ, Τοτάμια (Δερέ κιοϊ) Καππαδοκίας.

Ἐνιαχοῦ δι' ἔνδειαν τῶν μνηστευομένων κατασκευάζονται οἱ δακτύλιοι ἐξ εὐτελεστέρου μετάλλου, ἀλλ' ἀμφότεροι ἐκ τοῦ αὐτοῦ. (Μεσσήνη, Ἀνδραβίδα, Ναυπακτία, Μεγίστη). Ἐν τοῖς χωρίοις τοῦ Λεύκτρου τῆς ἐπαρχίας Οἰτύλου, ἐν Ἀνδριτσαίνῃ δὲν εἶναι σπάνιοι καὶ οἱ ἀργυροῖ δακτύλιοι. Ἐν δημοτικῷ θηραϊκῷ ᾄσματι ὁ ἐραστὴς θνήσκων παραγγέλλει νὰ τῷ φορέσωσιν εἰς τὸν δάκτυλον «ἀσημένια βέρα» (ΝΑ. τ. Β΄ σ. 448). Ἐν Κούταλῃ παρὰ τὴνΠροποντίδα εἶναι ἀργυροῖ. Ἐν Ἀκ-σοὺ ἄλλοτε ἦσαν χρυσοῖ, νῦν δὲ κατασκευάζονται ἐκ νικελίου. Ἐν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας συνηθίζονται χρυσοῖ, καὶ τῶν ἀπορωτέρων ἀργυροῖ ἐπίχρυσοι. Ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μακεδονίας κατασκευάζονται οἱ τῶν ἀπορωτέρων καὶ ἐξ ἀργύρου ἢ ἐξ ἄλλου εὐτελεστέρου μετάλλου. Ὁμοίως καὶ ἐν Καρπάθῳ, ἐν Νικοπόλει τοῦ Πόντου. Ἐν δ' Ἀμισῷ τοῦ Πόντου εἶναι συνήθως χαλκοῖ (Πλάτων τ. Β΄ σ. 524). Εἰς Πάφλα τῆς Λέσβου εἶναι ἐν χρήσει πλὴν τῶν χρυσῶν καὶ χαλκοῖ, λεγόμενοι *χαλκάδες*. Χαλκοῖ εἶναι οἱ δακτύλιοι καὶ ἐν Γλιάτα τοῦ δήμου Ἄριος. Ἐν Ἀνδραβίδᾳ εἶναι ἐν χρήσει καὶ μολύβδινοι δακτύλιοι. Ἐν Σκοπέλῳ οἱ ἀπορώτεροι ἀντὶ δακτυλίων ἀνταλλάσσουσι μανδήλια. Ἐν Καλύμνῳ «τὰ δαχτυλίγκια μπορεῖ νά ναι γκαὶ μαλαματένια, τσαὶ βολιμένια, γιὰ προύζενα» (χρυσᾶ, μολύβδινα ἢ χαλκᾶ).

Οἱ ἄποροι ἐνίοτε δὲν κατασκευάζουσιν ἰδίους δακτυλίους, ἀλλὰ δανείζονται παρ' ἄλλων· (Λιξούρη Κεφαλληνίας, Ἀμισὸς Πόντου [Πλάτων τ. Β΄ σ. 524]). Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν τὰ δανεικὰ δακτυλίδια ζητοῦνται ἀπὸ ἀνδρόγυνον ἀμφιθαλές, διότι ταῦτα θεωροῦνται *γουρλίδικα* (αἴσια). Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας ὁ πρωτότοκος ἀρραβωνίζεται διὰ τῶν δακτυλίων τῶν γονέων του, ἐπίσης δ' ἄλλοτε ἐν Κεφαλληνίᾳ (Λιξούρη) περὶ πολλοῦ ἐποιοῦντο οἱ ἀρραβωνιζόμενοι νὰ ἔχωσι τοὺς δακτυλίους τῶν γονέων των, ἂν οὗτοι ἔζησαν εὐτυχεῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ παραδεδεγμένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας συνήθεια τοῦ νὰ φορῇ ὁ νυμφίος χρυσοῦν ἡ δὲ νύμφη εὐτελεστέρου μετάλλου δακτύλιον τηρεῖται ἐνιαχοῦ. Ὁ Douglas σ. 111 παρετήρησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ὅτι ὁ τοῦ γαμβροῦ δακτύλιος ἦτο χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς. Ὁμοίως ἐν τῇ πόλει καὶ ἐν τοῖς χωρίοις τῆς

Κερκύρας [1]. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) εἶναι μὲν οἱ δακτύλιοι χρυσοῖ ἢ χαλκοῖ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἱερουργίαν τοῦ ἀρραβῶνος τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης χρυσοῦς μὲν δακτύλιος διὰ τὸν ἄνδρα καὶ ἀργυροῦς διὰ τὴν γυναῖκα. Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι πάντοτε χρυσοῦς, ὁ δὲ τῆς νύμφης ἀργυροῦς ἐπίχρυσος, ἂν οἱ γονεῖς αὐτῆς εἶναι πτωχοί. Ἐπίσης ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας οἱ δακτύλιοι εἶναι χρυσοῖ ἢ ἀργυροῖ ἀμφότεροι, ἀλλ' ἐνίοτε ὁ τοῦ νυμφίου εἶναι χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύφμης. Ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου καὶ ἀργυροῦς ὁ τῆς νύμφης. Καὶ ἐν Καλύμνῳ συνηθίζεται ἐνίοτε νὰ εἶναι χρυσοῦς ὁ τοῦ νυμφίου δακτύλιος, ὁ δὲ τῆς νύμφης μολύβδινος ἢ χαλκοῦς. Καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ἔποικοι τῆς Σικελίας, οἵτινες καίπερ καθολικοὶ τὸ δόγμα, τηροῦσι τοὺς τύπους τῆς λατρείας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τελοῦσι τοὺς ἀρραβῶνάς των διὰ χρυσοῦ καὶ ἀργυροῦ δακτυλίου (Pitrè, Usi e costumi del popolo Siciliano τ. II σ. 66).

Δ'.

Οἱ ἐκ κλήματος στέφανοι. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ὅπου νῦν συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας, ἐν παλαιοτέροις χρόνοις κατεσκευάζοντο ἐξ ἀφύλλων κλάδων κλήματος, περιτυλισσομένων διὰ ταινιῶν μεταξίνων· ἐνίοτε ἀντὶ τῶν ταινιῶν ἐπεκολλᾶτο χρυσόκολλα ἢ καὶ λεπτότατα φύλλα χρυσοῦ (*χρυσάλειψη*). Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ ὄχι πρὸ πολλοῦ ἦτο κοινὴ ἡ χρῆσις τῶν ἐκ κλήματος στεφάνων, ἐχόντων ταινίας πολυχρώμου χάρτου. Ἐν Ἰθώμῃ τῆς Μεσσηνίας κατασκευάζονται ἐκ κλήματος ἢ σύρματος λευκοῦ στολιζομένου δι' ἀνθέων λεμονέας ἢ πορτοκαλέας. Εἰς τοὺς ἐκ κλήματος στεφάνους ἐπι-

---

[1]) Περὶ τῶν ἐν Κερκύρᾳ ὁ κ. Δημ. Σπίγγος μοὶ ἀνεκοίνωσε τὰ ἑξῆς «Τὰ δαχτυλίδια τ' ἀρραβωνιάσματος εἶναι γιὰ τὴ νύφη, ἕνα ἀσημένιο κ' ἕνα χρυσό· ὅσο πλούσιοι καὶ νά ναι οἱ νιόπαντροι τἀσημένιο εἶναι κι' αὐτὸ ἀπαραίτητο νὰ τὸ βάλῃ ἡ νύφη τὴν πρώτη φορά, ὅταν θὰ γίνουν τἀρραβωνιάσματα· (τὰ δαχτυλίδια τῆς νύφης τῆς τὰ φορεῖ ὁ παπᾶς ὅταν διαβάζῃ τὴν εὐχὴ τἀρραβωνιάσματος, ποῦ γίνεται πάντα Παρασκευὴ βράδυ)· ὁ γαμβρὸς ποῦ αὐτὸς δὲ βρίσκεται παρὼν 'ς τὸ ἀρραβώνιασμα, τὸ φορεῖ μοναχός του, ἀσημένιο ἢ χρυσὸ ἀδιάφορο 'ς τὸ δείχτη τσοῦ δεξιοῦ χεριοῦ.»

θέτουσι μικράς τούφας βάμβακος, αἵτινες φαίνονται ὡς ἄνθη. Καὶ ἐν Κυζίκῳ, Ἀρτάκῃ καὶ Πανόρμῳ, ὅπου νῦν ἐπίσης συνηθίζονται στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων, εἴτε πορτοκαλέας (Ἀρτάκη), εἴτε πολυειδῶν ἄλλων ἀνθέων (ἐν τοῖς χωρίοις), μετὰ ταινιῶν μεταξίνων. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Λευκάδος μέχρι πρὸ ἑξήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινίας μεταξίνης ἢ μαλλίνης. Ἐπίσης ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας μέχρι πρὸ πεντήκοντα ἐτῶν ἐπλέκοντο ἐκ κλήματος, ἐπενδυόμενοι διὰ ταινιῶν ἐκ χρυσοχάρτου, μετὰ θυσάνων ἐκ χρυσοχάρτου ὁμοίως, καὶ συνδεόμενοι διὰ λευκῆς ταινίας. Ἐν τοῖς χωρίοις τῶν Κυδωνιῶν οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιβάλλονται διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ χρυσοχάρτου, συνενοῦνται δ' οἱ δύο στέφανοι διὰ ταινίας. Ὁμοίως καὶ ἐν Ἀνδρονικίῳ καὶ ἐν Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας οἱ κλάδοι τοῦ κλήματος περιτυλίσσονται διὰ τουλίου. Κλημάτινοι στέφανοι συνηθίζονται καὶ σήμερον εἰς Βυσωκὰν τῶν Καλαβρύτων (ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 130), εἴς τινα χωρία τῆς δυτικῆς Μάνης, εἰς Τζουμέρκα τῆς Ἠπείρου, εἰς Κόνιτσαν τῆς Ἠπείρου [1]) καὶ εἰς τοὺς ἄλλους τόπους οὓς ἐν τοῖς ἑπομένοις ἀναγράφομεν.

Πολλαχοῦ ἡ στεφανηπλοκία γίνεται τηρουμένων κανόνων τινῶν καὶ τύπων ὡρισμένων. Ἐν Κερκύρᾳ ἄλλοτε ὁ κάτω κύκλος τοῦ στεφάνου τοῦ νυμφίου ἦτο ἐκ κλήματος ἐπιχρυσωμένου, ἐξ ἐπηργυρωμένου δ' ὁ τοῦ τῆς νύμφης (κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κ. Σακελλαροπούλου)· νῦν δὲ συνηθίζονται ἀκόμη ἐν τοῖς χωρίοις οἱ κλημάτινοι στέφανοι, ἀλλ' οἱ εὐπορώτεροι στέφονται διὰ στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εἰρήνης Α. Δεντρινοῦ). Καλοῦνται δ' οὗτοι *κλαδιαῖς*, καὶ κατασκευάζονται ἐν τοῖς χωρίοις ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ τοῦ παρανύμφου, καὶ περιτυλίσσονται μὲ χρυσόχαρτο οἱ τοῦ νυμφίου καὶ μὲ ἀσημόχαρτο οἱ τῆς νύμφης. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Δημ. Σπίγγου). Ἐν Κυθήροις τὰ πρὸς πλοκὴν τῶν στεφάνων κλήματα κόπτονται ὑπὸ συγγενῶν τῶν μελλονύμφων μετὰ πομπῆς, ἐν ᾄσμασι καὶ πυροβολισμοῖς· Ἐν Ἀθήναις τὰ στέφανα ἦσαν ἐκ κλήματος, συνήθως ἐκ τῆς ποικιλίας τῆς λεγομένης *σιρίκι*, ὅπερ ἔχει ὡρισμένον ἀριθμὸν *κόμπων*, περιετυλίσσοντο δὲ διὰ ταινιῶν καὶ χρυσωμάτων· ἡ συνήθεια διετηρήθη μέχρι

---

[1]) Ἀγὼν 14 Μαΐου 1899.

τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ὄθωνος περίπου[1])· κατεσκευάζοντο δ' ἐν σχήματι ἐπισκοπικῆς μίτρας. Ἐν Λιβησίῳ κατασκευάζονται ἐκ κλάδων κλήματος, πλεκομένων, ἀλλὰ μὴ δενομένων, δὲν ἔχουσι δὲ ταινίας[2]). Ἐν τοῖς πέριξ τοῦ Μοναστηρίου τῆς Μακεδονίας χωρίοις ἐκ τῶν κληματίνων στεφάνων ἐξαρτῶνται, προσδενόμενοι δι' ἐρυθρᾶς μετάξης, σταυροὶ ἐκ κλημάτων ὁμοίων[3]). Πλὴν δὲ τοῦ στεφάνου, ὃν φορεῖ κατὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος, ὁ μελλόνυμφος εἶναι ἐστεφανωμένος ἀπὸ τῆς παραμονῆς τοῦ γάμου, φορῶν στέφανον χλωρῶν ἀνθέων, τὸν δὲ χειμῶνα στέφανον πυζαρίου καὶ ξηρῶν ἀνθέων· ἐπὶ δὲ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης, ὅταν παραλαμβάνωσιν αὐτὴν ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας, ὁ παράνυμφος ἐπιθέτει βαρὺν στέφανον.[4]) Ὁμοίως καὶ ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μακεδονίας ἀντὶ ταινιῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῶν στεφάνων κληματινοι σταυροί· πλέκονται δ' οἱ στέφανοι ὑπὸ τῶν παρανύμφων ἐν τῇ οἰκίᾳ του ἐκ κλήματος, ὅπερ περιενδύεται διὰ βάμβακος, περικαλυπτομένου διὰ φύλλων χρυσοῦ.

Γαμήλιον ᾆσμα ᾀδόμενον ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου ἐξαίρει τὸ κλῆμα τῶν γαμηλίων στεφάνων ὡς ἑξῆς:

«Τί στέκεις, νύφη μου καλή;
τίναν, νύφη μ', καρτερεῖς;
— Καρτερῶ τὸν σύντικνό μου,
νὰ πάῃ 'ς τὴμ Πόλη κὶ νάρθῃ.
νὰ φέρῃ κλῆμ, ἁγιόκλημα,
νὰ φκειάσουμ τὰ στέφανα».

Ἐν Σκοπέλῳ οἱ κληματινοι στέφανοι (διότι συνηθίζονται ἐπίσης ἐν τῇ νήσῳ καὶ οἱ στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας) πλέκονται ὑπὸ γυναικῶν στεφανηπλόκων, μετερχομένων τοῦτο τὸ ἐπιτήδευμα, ἐν ταῖς οἰκίαις αὐτῶν, κατασκευάζονται δ' ἐκ κλήματος,

---

[1]) Ἑστία 1882 τ. ΙΔ' σ. 595. Ἡ χρῆσις τῶν ἐκ τεχνητῶν ἀνθέων στεφάνων ἤρχισεν ἐν Ἀθήναις εὐθὺς μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ βασιλείου.

[2]) Ἀποφεύγουσι τοὺς κόμβους καὶ πάντα δεσμὸν ἐκ δεισιδαιμονίας, πρὸς πρόληψιν καταδέσμων καὶ ἄλλων μαγγανειῶν ἐπιφόβων εἰς τοὺς μελλονύμφους.

[3]) Ἀκρόπολις φιλολογικὴ 1888 σ. 792.

[4]) Αὐτ. σ. 791.

περιβαλλομένου διὰ βάμβακος· ἐπενδύεται δ' ὁ βάμβαξ διὰ λωρίδος λευκοῦ ὑφάσματος, ἐφ' οὗ ἐμπηγνύονται συρμάτια, φέροντα ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἄκρου προσδεδεμένα τεχνητὰ ἄνθη ἐκ φύλλων λεπτοτάτων χαλκοῦ (κοινῶς *τρέ*)[1]. Ἐν Καρπάθῳ πρωτότοκοι παρθένοι ἀμφιθαλεῖς[2]) πλέκουσι τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου τοὺς στεφάνους[3]) ὅτι οὗτοι εἶναι κλήματος ἐμφαίνει καὶ τὸ δημῶδες καρπάθιον ᾆσμα·

Κι ὄντ' ἔρτ' ἐκεῖνος κ' εὕρῃ με ἄντρα το θέλω πάρῃ
μὲ κλῆμα, μὲ στεφάνι[4]).

Κατὰ δὲ τὴν λεπτομερεστέραν πρός με ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Ἀνδρ. Β. Ἀσλανίδη, οἱ κλάδοι ἐκλέγονται ἐκ κλήματος λευκὰς παράγοντος σταφυλάς, κόπτει δ' αὐτοὺς ἀμφιθαλὴς παῖς, ἀπαγγέλλων τρὶς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως. Πλέκονται δ' οἱ κλάδοι, περιελισσόμενοι εἰς χρυσᾶ καὶ ποικιλόχρωμα χαρτία ὑπὸ τῶν παρθένων ᾀδουσῶν γαμήλια ᾄσματα καὶ στολίζονται διὰ ταινιῶν ἐρυθρῶν καὶ κυανῶν, ἐχουσῶν θυσάνους ἐκ χρυσῶν κλωστῶν[5]). Ἐν Θήρᾳ τὴν προτεραίαν τοῦ στεφανώματος προσκαλοῦνται ὑπὸ τῶν μελλονύμφων καὶ τῶν γονέων αὐτῶν πλὴν τῶν συγγενῶν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ συνέρχονται εἰς τὸ *νυφικὸ* (τὴν οἰκίαν τῶν μελλονύμφων). Ἀφοῦ δὲ συναθροισθῶσι πάντες, ἡγουμένων τῶν ἱερέων τῆς ἐνορίας καὶ τοῦ παρανύμφου, μεταβαίνουν πάντες ἐν πομπῇ εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ κόπτουν δύο κλήματα, τὰ ὁποῖα φέρουν εἰς τὸ νυφικό, ἐκεῖ δὲ πολλαὶ παρθένοι, καθήμεναι παρὰ τράπεζαν, στολίζουν τὰ στέφανα μὲ πολυτελεῖς ταινίας καὶ ἄλλα κοσμήματα, καὶ ᾄδουσι δίστιχα γαμήλια ᾄσματα, εὐχετικὰ τοῦ γαμβροῦ, τῆς

---

[1]) Ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως *τρὲ* εἶναι δυσεξιχνίαστος· ἴσως εἶναι ἕτερος τύπος τῆς λέξεως *τρὰ* ἢ *ὀτρά*, ἧς ἐπίσης εἶναι ἀμφίβολος ἡ ἐτυμολογία. (Βλ. G. Meyer, Neugriech. Studien III σ. 66). Συγγενεῖς φαίνονται καὶ αἱ λεσβικαὶ λέξεις *τρίνα* καὶ *τράνα*.

[2]) Ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι καὶ σήμερον κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων πρὸς πολλὰς ὑπηρεσίας ἐκλέγονται παρθένοι ἢ παῖδες ἢ ἔφηβοι ἀμφιθαλεῖς.

[3]) C. Wescher, Δωρικὸν ψήφισμα Καρπάθου, μεταφρ. ὑπὸ Ἐμμ. Μανωλακάκη. Ἀθ. 1878 σ. 57.

[4]) Αὐτ. σ. 77.

[5]) Ἡ χρῆσις στεφάνων τεχνητῶν ἀνθέων εἶναι ἐν Καρπάθῳ σχεδὸν ἀγνω-

νύμφης καὶ τοῦ παρανύμφου· μετὰ δὲ τὸν στολισμὸν τῶν στεφάνων προσφέρουσι διάφορα γλυκύσματα. Ἐν Σάμῳ «νεάνιδες ἀμφιθαλεῖς καὶ πρωτότοκοι μεταβαίνουσιν εἰς ἄμπελον, ἀπαγγέλλουσι τρὶς τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μεθ' ὃ κόπτουσαι κληματίδας ἐκ κλήματος ἑπτακοίλου, συμπλέκουσιν ἐν ᾄσμασι τοὺς στεφάνους, οὓς περικοσμοῦσι δι' ἐλασμάτων χρυσῶν, προσέχουσαι μὴ ποιήσωσι κόμβον ἐπ' αὐτῶν. Φέρουσι δὲ αὐτοὺς ἐν πομπῇ εἰς τὸν τοῦ μελλονυμφίου οἶκον, τῶν καθ' ὁδὸν συναντώντων αὐταῖς εὐχομένων ὅπως ὁ γάμος ᾖ αἴσιος καὶ οἱ μελλόνυμφοι ζήσωσι στερεωμένοι καὶ καλορίζικοι» [1]. Ἐν Κερασοῦντι δὲ τοῦ Πόντου εἰς παλαιότερα ἔτη, τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, γυναῖκες συγγενεῖς τοῦ γαμβροῦ, ἀπερχόμεναι εἰς τὰς ἀμπέλους ἔκοπτον δύο κλήματα ᾄδουσαι:

Τ' εὐλογημένον τὸ βεργίν, ποῦ πάει νὰ στεφανώσῃ.

Ἔπειτα καθήμεναι ἐσχημάτιζον ἐξ αὐτῶν δύο στεφάνους, καὶ ἐκόσμουν τούτους διὰ θυσάνων ἐκ μετάξης, τραγῳδοῦσαι τὸν αὐτὸν στίχον [2]. Εἰς Λιξούρη τῆς Κεφαλληνίας, εἰς παλαιότερα ἐπίσης ἔτη, διότι σήμερον συνηθίζονται κοινῶς στέφανοι τεχνητῶν ἀνθέων πορτοκαλέας ἢ λεμονέας, ἐπλέκοντο ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἢ ὑπὸ παρθένων φίλων τῆς νύμφης ἐκ κλάδων ἀμπέλου, τοῦ εἴδους τοῦ λεγομένου μοσχάτου (vitis vinifera L. acinis viridi-flavescentibus), διότι ἐξ αὐτοῦ παράγεται γλυκὺς ἀρωματικὸς οἶνος· περιετυλίσσοντο δὲ διὰ βάμβακος, ἐπενδυομένου διὰ μεταξίνης ταινίας οὐρανόχρου ἢ ἐρυθρᾶς ἢ λευκῆς μήκους 7 μέτρων περίπου, συνδεούσης ἀμφοτέρους τοὺς στεφάνους· ἐκ περισσοῦ δὲ ἐκοσμεῖτο μὲ *χρυσοκόρδονο* 3-4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ ἐπετίθεντο εἰς αὐτὴν τεχνητὰ ἄνθη λεμονέας. Ἐν Λέσβῳ (Πάφλα) μέχρι τοῦ 1850 περίπου οἱ στέφανοι κατεσκευάζοντο ἐκ κλάδων ἀναδενδράδος, τεμνομένων ὑπὸ ἀμφιθαλῶν· προετιμᾶτο δὲ μάλιστα ἄμπελος ἀναδενδρουμένη, ἧς οἱ κλάδοι πλεκόμενοι ἐτυλίσ-

---

στος. Μόλις ἐπ' ἐσχάτων ἐκομίσθησαν δύο ἢ τρεῖς.

[1]) Σταματιάδου, Σαμιακὰ τ. Ε' σ. 274.

[2]) Πανδ. τ. Θ' σ. 519.

σοντο εἰς βάμβακα καὶ ἐστολίζοντο μὲ *τρίνας* ἢ *τράνας*. Ἐνιαχοῦ τῆς Λέσβου (κατ' ἀνακοίνωσιν τῆς Κας Εὐρυδίκης Ι. Ἐμμανουὴλ) ἄλλοτε οἱ ἐκ κλήματος διὰ τοιούτων συρματίων ἐστολισμένοι στέφανοι ἐπλέκοντο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ παρανύμφου ὑπὸ νεανίδων, αἵτινες ἐτραγῴδουν κατάλληλα πρὸς τὴν περίστασιν δημώδη ᾄσματα· σήμερον τὸ ἔθιμον εἰς ὀλίγα χωρία διατηρεῖται, διότι οἱ περισσότεροι ἀγοράζουν ἑτοίμους στεφάνους. Ἐν Σύμῃ πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων ἀνὴρ ἀμφιθαλὴς κόπτει ἐννέα κλάδους ἀμπέλου, τοῦ εἴδους τῶν λεγομένων *ὀπωρικῶν*, ἀλλ' οὐδέποτε ἀμπέλου ἐκ τῶν παραγουσῶν μέλανας σταφυλάς· καθ' ἑκάστην δὲ τεμνομένην τριάδα κλάδων ἀπαγγέλλει τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· ἔπειτα ῥίπτει ἓν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἕτερον πρὸς δυσμάς, διὰ δὲ τῶν τριῶν ἄλλων πλέκει τὸν στέφανον τοῦ νυμφίου καὶ διὰ τῶν ὑπολοίπων τεσσάρων τὸν τῆς νύμφης (ἐπειδὴ ἡ γυνὴ ἔχει, λέγουν, μίαν πλευρὰν πλέον τοῦ ἀνδρός)· τυλίσσει δ' αὐτοὺς διὰ μετάξης ἐρυθρᾶς, χωρὶς νὰ δέσῃ κόμβον (διὰ νὰ μὴ δεθῇ τὸ ἀνδρόγυνον. Ἂν αἱ ἄμπελοι εἶναι κλαδευμέναι, εὑρίσκει κλήματα κεκομμένα καὶ ἀποτεθειμένα εἰς σωρούς, ἐκλέγει ἐννέα καὶ κόπτει τὰς κάτω ἄκρας αὐτῶν (διότι πάντως πρέπει νὰ κόψῃ διὰ μαχαίρας), ἀπαγγέλλων ἐπίσης τὸ πιστεύω εἰς ἑκάστην τριάδα [1]). Ἐν Καλύμνῳ συνηθίζονται καὶ οἱ κληβμάτινοι καὶ οἱ ψευδῶν ἀνθέων στέφανοι· ἀλλ' εἰς τούτους πάντας πρέπει νὰ ἐπιτεθῇ μικρὸν τεμάχιον κλήματος, τεμνομένου ὑπὸ παιδὸς ἀμφιθαλοῦς ἀπαγγέλλοντος τρὶς τὸ σύμβολον τῆς πίστεως· πρέπει δὲ νὰ εἶναι ὀξεῖα ἡ μάχαιρα, ὅπως διὰ μιᾶς ἀποκοπῇ τὸ κλῆμα. Οἱ δ' ἐκ κλήματος πλεκόμενοι στέφανοι περιετυλίσσοντο διὰ λευκοῦ βαμβακηροῦ ὑφάσματος, ἀποκρύπτοντος ἐξ ὁλοκλήρου τὸ κλῆμα· τὸ δ' ὕφασμα ἐκεῖνο περιενεδύετο διὰ πρασίνων, ἐρυθρῶν ἢ καὶ κυανῶν στενῶν ταινιῶν, δι' ὧν προσεδένοντο καὶ τεχνητὰ ἄνθη καὶ προσηρμόζοντο προσέτι εἰς ταύτας καὶ λεπτότατα χρυσοειδῆ συρμάτια. Εἰς παλαιότερα δ' ἔτη, καὶ σήμερον ἀκόμη κατὰ τοὺς ἐν σπουδῇ τελουμένους γάμους, οἱ κληματινοι στέφανοι περιεβάλλοντο προχείρως δι' ὑφαντῶν μάκτρων, ὧν αἱ θυσανωταὶ ἄκραι ἔπιπτον ἐπὶ τῶν νώτων τῶν νυμφίων [2]). Ἐν

1) ΖΑ. σ. 213.

2) «Τὰ στεφάνια εἶναι γιὰ πὸ ψεύτικους ἀττοὺς γιὰ πὸ κλῆμα· σὰν εἶναιμ πὸ

Κάσῳ τὰ κλήματα πρὸς κατασκευὴν τῶν στεφάνων κόπτουσι νύκτα ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σελήνης παρθένοι, ἐπιλέγουσαι τρὶς τὸ Πιστεύω. Πλέκονται δ' ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης ὑπὸ παρθένων, ἀναγινωσκομένων εὐχῶν ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ ψαλλομένων θρησκευτικῶν ᾀσμάτων, κοσμοῦνται δι' ἀνθέων καὶ ταινιῶν πολυχρώμων.

Ε΄.

Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ ὁ παράνυμφος, ἐκπιὼν ὅλον τὸ ποτήριον θραύει αὐτὸ ἐπὶ τοῦ πατώματος. Ὁμοίως καὶ ἐν Λάστᾳ. Ἐν Μεσσήνῃ καὶ Ἀνδραβίδᾳ (Κ. Σ. Γούναρης) τὸ ποτήριον ἄλλοτε θραύεται καὶ ἄλλοτε ὄχι. Ὁμοίως καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ. Ἐν Μολίβῳ τῆς Λέσβου ὁ παράνυμφος ἀφοῦ ἐκπίῃ τὸν ἐν τῷ ποτηρίῳ οἶνον τὸ πετᾷ ὄπισθέν του καὶ ἂν τὸ ποτήριον (ὅπερ εἶναι μετάλλινον) πέσῃ ἐπὶ τῆς βάσεώς του, τεκμαίρονται ἐκ τούτου ὅτι τὸ πρωτότοκον θὰ εἶναι θῆλυ· ἂν δὲ τοὐναντίον, θὰ εἶναι ἄρρεν· ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Λέσβου ὅπου τὸ ποτήριον εἶναι ὑάλινον θραύεται. Ἐν ταῖς νήσοις τῆς Προποντίδος ὁ ἱερεὺς θραύει τὸ ποτήριον (Μ. Φιλήντας). Ἐν Βουρδουρίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἐσυνηθίζετο ἄλλοτε ἐπίσης νὰ τὸ θραύῃ ὁ ἱερεύς (Χ. Κ. Ἠλιάδης). Ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας θραύει ὁ παράνυμφος τὸ ποτήριον. Ἐν τοῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος ὁ παράνυμφος ἐπίσης ἐκπιὼν τὸ ποτήριον τὸ θραύει

ψεύτικους ἀττούς, ἔννουμ (=δένουν) πάνω 'ς τὰ στεφάνια ἕναγ κομματάτσι κλῆμα, ποῦ τὸ κόβζει ἀρσενικὸμ παιὶ μὲ μάναγ καὶ πατέρα, καὶ λέει μπρὶ (=πρὶν) τὸμ Πιστεύγω τρεῖς φοραῖς· τσαὶ πρέπει νά ναιγ κοφτερὸ τὸ μασ'αῖρι γιὰ νὰ τὸ κόψῃ μὲ μιᾶς, γιατὶ ἔχομέ-ν-το σὲ κακὸ ἅ ἔν γκοπῇ μὲ τὸ πρῶτο. — Ἂν εἶναιμ πὸ κλῆμα, τυλίουν τα μ' ἄσπροχ χασέ, ὡς ποῦ νὰ μὴφ φαινέται καθόλου τὸ κλῆμα· ὕστερις τυλίουν το πάλι μὲ πράσιναις, κότσιναις γιὰ τσαὶ γαλάζαις κορδέλαις στεναῖς, καὶ μὲ φταῖς (=αὐτὰς) τοῖς κορδέλλαις ἔννουσι ψεύτικα λουλλούγκια· τυλίουν γκόμα πάνω τσαὶ χρουσάφσια. — Τὸμ παλιὸγ καιρὸ (τσαὶ τώρα κόμα σὰ ζενῇ (=γίνῃ) καένας γάμος κλεψιμιὸς) ἠκάμνασι στεφάνια μὲ τοῖς παλιαῖς φαιταῖς (=ὑφαντὰς) μεσάλλαις· ἠτυλίασι τέτζιονας (=δὸς εἰπεῖν) τὸ κλῆμα μὲ τοῖς μεσάλλαις, τσ' ἠκρέμμουνταν οἱ ἄκιρζ'ιαις (=ἄκραι) τῶ μεσαλλιῶ ποῦ χαγ καὶ φούνταις, σὰμ ποῦ κρέμμεται τώρα ποπίσω ποὺ τὴν νύμφη τσαὶ τὸγ γαμπρὸ ἡ ἄσπρη πλαγκειὰ (=πλατεῖα) κορδέλλα, ποῦ μὲ τοῖς ἄκιρζ'ιαίς της ἔννουσιγ καὶ τὰ τζυὸ στεφάνια. — Τὰ στεφάνια πλέτσει τα ὄψα (=ὅποια) τύσ'ῃ κι' ὄψα ξέρῃ.» (Κατ' ἀνακοίνωσιν Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ).

ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας. Ἐν Ἀκ·σοὺ (Χασᾶ κιοϊ) παρὰ τὴν Μαλακοπὴν ὁ παράνυμφος θραύει τὸ ποτήριον καὶ ἐκ τοῦ πλήθους τῶν τεμαχίων αὐτοῦ τεκμαίρονται τὴν εὐτεκνίαν τῶν νυμφίων, διότι ὅσον περισσότερα εἶναι τὰ τεμάχια τόσον τὰ τέκνα θὰ εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν γονέων, ἄρρενα, ὑγιῆ κττ. Ἐν Μισθίᾳ τῆς Καππαδοκίας ἐπίσης τὸ ποτήριον θραύεται. Εἴς τινα τῶν Γραμμενοχωρίων τῆς Ἠπείρου θραύει τὸ ποτήριον ὁ παράνυμφος, δηλῶν οὕτω συμβολικῶς ὅτι εὔχεται νὰ μὴ εὑρεθῇ πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ στέψῃ αὐτούς, ἀλλὰ νὰ εἶναι οὗτος ὁ πρῶτος καὶ τελευταῖος γάμος των. Καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τῆς Σικελίας ὁ ἐφημέριος ῥίπτει μεθ' ὁρμῆς τὸ ποτήριον, ἵνα θραυσθῇ, θεωρεῖται δὲ κακὸς οἰωνὸς ἂν μείνῃ ἀκέραιον [1]).

Τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τοῦ ποτηρίου ἔχουσι καὶ οἱ Ἑβραῖοι τῆς Κερκύρας καὶ τῆς ἄλλης Ἑπτανήσου· κατὰ τὴν ὥραν τῆς τελετῆς ῥίπτοντες αὐτὸ εἰς τὸ πάτωμα, θεωροῦσιν αἴσιον ἂν θρυμματισθῇ, διότι πιστεύουσιν ὅτι ἄλλην ζημίαν ἢ συμφορὰν δὲν θὰ γνωρίσωσιν οἱ νεόνυμφοι. Ἂν τὸ ἔθιμον παρελήφθη παρὰ τῶν Ἑλλήνων ἢ εἶναι ἀκραιφνῶς ἑβραϊκὸν δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω.

Ἐνιαχοῦ τῆς Πελοποννήσου συνηθίζουσι νὰ θραύωσι τὰ πινάκια καὶ τὰ ποτήρια καὶ τἆλλα ὑάλινα ἢ πήλινα σκεύη τῆς τραπέζης μετὰ τὸ πέρας τοῦ δείπνου τοῦ ἐπακολουθοῦντος εἰς τὸ στεφάνωμα. Ἴσως θέλουσι διὰ τούτου νὰ δείξωσιν ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ ἄλλη χρῆσις αὐτῶν. Συναφὲς δὲ ἔθιμον εἶναι τὸ ἐν Πορταριᾷ τοῦ Πηλίου γινόμενον, ὅπου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἡ νύμφη ῥίπτει ὄπισθέν της μετὰ δυνάμεως καὶ θρυμματίζει τὸ πινάκιον τοῦ βουτύρου, δι' οὗ ἤλειψε τοὺς παραστάτας τῆς θύρας κατ' ἀρχαιότατον ἔθιμον [2]).

---

[1]) Pitrè, Usi e costumi τ. II σ. 66.

[2]) Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (Φιλιππουπόλεως) οἱ Ἕλληνες μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔθραυον τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης, ἧς ἐπέβαινον οἱ νεόνυμφοι (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν ἐθίμων κλπ. σ. 184-5). Τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῶν ἀρχαίων Βοιωτῶν καιόντων τὸν ἄξονα τῆς ἁμάξης, ὁ Πλούταρχος Κεφαλ καταγραφὴ ῥωμ. 29 σ. 271 d.

ϛ΄.

Ἐκ τοῦ ἐμβαπτιζομένου ἄρτου τρώγουσιν οἱ νυμφίοι μόνοι ἢ μετ' αὐτῶν καὶ ὁ παράνυμφος ἢ οἱ ἄγαμοι τῶν κεκλημένων, ἢ οἱ κεκλημένοι πάντες, ἔχει δηλαδὴ τὸ ἔθιμον τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τὸν χαρακτῆρα μεταλήψεως κοινῆς τροφῆς μόνον τῶν νυμφίων ἢ τινῶν τῶν παρισταμένων ἢ πάντων ὁμοῦ. Ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς χώρας παρατηροῦνται διαφοραὶ τοῦ ἐθίμου, ὧν καταγράφω ὧδε ὅσας περιῆλθον εἰς γνῶσίν μου.

Ὁ ἱερεὺς δίδει εἰς τοὺς νυμφίους καθὼς καὶ εἰς τὸν κουμπάρον καὶ τὴν κουμπάραν νὰ πίωσιν οἶνον ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καθὼς καὶ νὰ φάγωσι τεμάχιον ἄρτου ἐμβαπτισμένου εἰς τὸν οἶνον (W. 91). *Ἐν Πελοποννήσῳ*: Ἐν Βυσωκᾷ τῶν Καλαβρύτων, ἐπὶ ξυλίνου βαρελίου περιέχοντος ἀμίλητον νερὸν θέτουσιν οἱ ἱερεῖς «πλαστήριον καὶ ἐπ' αὐτοῦ μανδήλιον καινουργὲς καὶ πολυποίκιλον καὶ εἶτα ἐπ' αὐτοῦ τὰ τῆς θρησκείας σύμβολα, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἄρτον, προσφορᾶς σχῆμα ἔχοντα, ἄνευ ὅμως τῆς σφραγῖδος, ἀλλὰ μόνον ἐν μέσῳ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐκτέμνονται τρία τρίγωνα, ἅτινα καταλλήλως χαραχθέντα σχηματίζουσι μέγα τρίγωνον, οὕτω $\overset{\Delta}{\Delta\,\Delta}$. Κάτωθεν δὲ ὑπὸ τὸ πλαστήριον τίθεται οἰνοδόχον ἀγγεῖον ξύλινον (τσίτσα ἢ τσιότρα)». Τοῦτο δὲ τίθεται ἐκεῖ πλῆρες οἴνου, εἰς τοῦ μυστηρίου τὴν ἐκτέλεσιν χρησιμεύοντος. Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἡ ὥρα, κεράννυται ἐν φιάλῃ ἀπὸ τοῦ ἀγγείου ἐκείνου ὁ οἶνος, καὶ ῥίπτονται ἐντὸς αὐτοῦ καὶ τὰ τρία ἐκεῖνα ἐξ ἄρτου τρίγωνα, ὧν τὸ πρῶτον ὥρισται διὰ τὸν γαμβρόν, τὸ δὲ δεύτερον διὰ τὴν νύμφην καὶ τὸ τρίτον διὰ τὸν παράνυμφον». (ΔΙΕ. τ. Α΄ σ. 130). Ἐν Λάστᾳ τῆς Γορτυνίας ὁ γαμβρὸς ἐκόμιζεν εἰς τὸν γάμον ἄρτον, οἶνον καὶ ἓν τεμάχιον κρέατος, ἔθετε δ' ἐντὸς τοῦ σάκκου (τράσιτο) καὶ ἓν ποτήριον. Ὁ ἄρτος, ὁ οἶνος καὶ τὸ ποτήριον ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς τραπέζης, τὸ δὲ κρέας καὶ τὸ σακκίδιον ὑπὸ τὴν τράπεζαν. Κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅταν ἀπηγγέλλετο ἡ φράσις, «γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος» εἷς τῶν παρισταμένων γεμίζει τὸ ποτήριον καὶ εἶτα ὁ ἱερεὺς ῥίπτει ἐντὸς αὐτοῦ τρία τεμάχια ἄρτου· τούτων τὸ ἓν δίδεται εἰς τὸν νυμφίον, τὸ ἄλλο εἰς τὴν νύμφην, ἀφοῦ πίωσι πρότερον ὀλίγον οἶνον

ἐκ τοῦ ποτηρίου. Τὸ τρίτον τρώγει ὁ παράνυμφος, ὅστις ὑποχρεοῦται νὰ κενώσῃ τὸ ποτήριον καὶ εἶτα νὰ τὸ θρυμματίσῃ ῥίπτων κατὰ γῆς. Ἐν Τρικάλοις τῆς Κορινθίας ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ παρατιθεμένου ἐπὶ τῆς τραπέζης ἄρτου τρία τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφίοι καὶ ὁ παράνυμφος πίνοντες καὶ τὸν οἶνον. Ὁμοίως ἐν Ἀνδριτσαίνῃ, ἐν Μάνῃ. Ἐν τῷ δήμῳ Εὔας καὶ ἀλλαχοῦ τῆς ἐπαρχίας Μεσσήνης, κατὰ τὴν στέψιν φέρεται ὑπὸ τῶν συγγενῶν τοῦ γαμβροῦ ἄρτος μέγας καὶ δοχεῖον πλῆρες οἴνου (*τσίτσα* ἢ *μπλόσκα* ἢ *μπρίκα*), ὁ ἱερεὺς κόπτει ἐκ τοῦ ἄρτου μικρὸν τριγωνικὸν τεμάχιον, ὅσον τὸ ἀντίδωρον τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον, τὸν δὲ λοιπὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον παραλαμβάνει εἰς τὴν οἰκίαν του. Ἐκ τοῦ ποτηρίου πίνουσιν οἱ νυμφίοι, ὁ δὲ παράνυμφος μόνον ἂν εἶναι ἀμφιθαλής· ἄλλως δίδεται ὁ οἶνος εἰς ἀμφιθαλῆ παῖδα, ἵνα ἐκπίῃ αὐτόν. (Παρὰ Κ. Σ. Γούναρη). Καὶ ἐν Οἰχαλίᾳ τῆς Μεσσήνης τὰ αὐτὰ τηροῦνται· ὁ ἄρτος καὶ ὁ οἶνος κομίζονται ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ νυμφίου ἐμβάλλονται τεμάχια ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον, ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, ἀλλὰ δίδεται εἰς ἀμφιθαλῆ παῖδα τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ποτηρίου.

Ἐν Κερκύρᾳ παρατίθεται καὶ ἄρτος μετὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἐμβάλλονται ἐξ αὐτοῦ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κερκύρας ἀφοῦ πίῃ ἡ νύμφη καὶ ὁ γαμβρός, τὰ γραμματικούδια ἀδειάζουν τὸ ποτῆρι, ἂν ζοῦν ἀμφότεροι οἱ γονεῖς των, διότι ἄλλως δὲν εἶναι αἴσιον. Εἰς ἄλλα δὲ χωρία μὲ τὸ κρασὶ τὸ ὁποῖον εἶναι πάντοτε μαῦρον, ἔχουν καὶ τρεῖς φέταις ψωμί, καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα ὁ ἱερεὺς ἐμβαπτίζει τὸ ψωμὶ εἰς τὸ κρασὶ καὶ δίδει εἰς αὐτοὺς καὶ τρώγουν ἐξ ἑκάστης φέτας, πρῶτον τοῦ νυμφίου καὶ ἔπειτα τῆς νύμφης· ἔπειτα τοὺς δίδει νὰ πίωσιν ἐκ τοῦ ποτηρίου ὁ γαμβρὸς πρῶτον, εἶτα ἡ νύμφη καὶ τελευταῖον πάλιν ὁ γαμβρός. Ὁ παράνυμφος δὲν πίνει, καὶ τὸν ὑπόλοιπον ἄρτον καὶ οἶνον ὁ ἱερεὺς δίδει νὰ φάγῃ παῖς ἀμφιθαλής. Ἐν Λευκάδι ἐνέβαλλον ἄλλοτε τρεῖς φέταις ἄρτου εἰς τὸν οἶνον, καὶ ὁ ἱερεὺς ἔδιδε νὰ πίῃ καὶ φάγῃ πρῶτος ὁ νυμφίος εἶτα ἡ νύμφη, τρίς, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἔδιδε νὰ πίῃ εἷς τῶν παρισταμένων νεανίσκων (Papadopoulo Vretò, Memoria su di alcuni costumi tuttora asistenti nell'isola di Leucade, Napoli 1835 σ. 35-36). Καὶ σήμερον δὲ τηροῦνται τὰ αὐτά· μετὰ δὲ τὴν με-

τάληψιν ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ τὴν βρῶσιν τοῦ ἄρτου γίνεται ἀγὼν τῶν ἀγάμων νέων περὶ τῆς ἁρπαγῆς τοῦ ποτηρίου μὲ ταῖς φέταις. Ὁ κατορθώσας νὰ γίνῃ κύριος τρώγει τὸν ἄρτον καὶ πίνει τὸν οἶνον, πιστεύεται δὲ ὅτι ταχέως θὰ νυμφευθῇ. Τὸ ποτήριον δὲ πρέπει νὰ λάβῃ πάντοτε νέος ἀμφιθαλής, διότι ἄλλως δὲν θὰ βγῇ σὲ καλό.— Ἐν Λιξούρῃ τῆς Κεφαλληνίας παρατίθενται καὶ τρεῖς φέταις ἄρτου, ὁ δ' ἱερεὺς ἐμβάπτει εἰς τὸ ποτήριον μίαν φέταν καὶ δίδει πρῶτον εἰς τὸν γαμβρὸν καὶ εἶτα εἰς τὴν νύμφην νὰ φάγωσιν, εἶτα δὲ δευτέραν ἣν δίδει πρῶτον εἰς τὴν νύμφην, καὶ τὴν τρίτην πρῶτον εἰς τὸν γαμβρόν. Τὸ ποτήριον δίδει ὁ ἱερεὺς εἰς τοὺς ἀγάμους κεκλημένους ἢ εἰς ἕνα μόνον ἐξ αὐτῶν ἵνα πιόντες νυμφευθῶσι ταχέως· ἂν ὁ παράνυμφος εἶναι ἄγαμος φυλάττουσιν ἵνα πίῃ καὶ αὐτός. Τὸ ποτήριον μετὰ τοῦ ἄρτου λέγεται *σοῦπα*.— Ἐν Ζακύνθῳ ἐμβάλλονται εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια ἄρτου, ἅτινα τρώγουσιν οἱ νυμφίοι. Ὁ παράνυμφος πίνει ἐπίσης καὶ περιέρχεται τὸ ποτήριον εἰς τοὺς παρεστῶτας ἀγάμους, ἵνα *κολλήσουν*, ἤτοι ἵνα νυμφευθῶσι καὶ αὐτοί. (Παρὰ Ι. Καμπίτση). Ἐν Κυθήροις παρατίθεται καὶ ἄρτος ὃν εὐλογεῖ ὁ ἱερεύς· τὸ ποτήριον παραλαμβάνει ὁ παράνυμφος καὶ ἂν μὲν εἶναι ἄγαμος, πίνει καὶ αὐτός, ἂν δ' ἔγγαμος δίδει εἰς πάντας τοὺς ἀγάμους νέους καὶ νέας ἵνα πιόντες νυμφευθῶσι ταχέως.

Ἐν Μεσολογγίῳ καλοῦσι *τάισμα* τὴν μετάληψιν ταύτην τοῦ ἄρτου καὶ οἴνου (Παρὰ Σ. Παγώνη). — Ἐν Τζουμέρκοις τῆς Ἠπείρου δίδεται εἰς τοὺς νυμφίους ὁ ἐμβαπτιζόμενος εἰς τὸ ποτήριον ἄρτος, ἐκ τοῦ οἴνου δὲ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἄρτου δίδεται εἰς παῖδα ἀμφιθαλῆ. Πολλαχοῦ τῆς Ἠπείρου παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν μετὰ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ἄρτος σφηνοειδῶς κεκομμένος. Ἀφοῦ δὲ γευθῶσιν οἱ νεόνυμφοι πρῶτον τὸν οἶνον, τρώγουσιν ἔπειτα ἀμφότεροι τὸν ἄρτον. Ὁμοίως καὶ ὁ παράνυμφος. Ἐν πολλοῖς ὅμως πεδινοῖς χωρίοις τῆς Ἠπείρου ἀντὶ ποτηρίου οἴνου παρεῖχεν ἄλλοτε ὁ παράνυμφος δοχεῖον πλῆρες μέλιτος καὶ ἄρτου, ἐξ οὗ ἔτρωγον οἵ τε νεόνυμφοι καὶ ὁ παράνυμφος, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἔτρωγον οἱ καλύτεροι τοῦ γαμβροῦ φίλοι, οἱ καλούμενοι βλάμηδες. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση. — Ἐν Σκοπέλῳ παρατίθεται ἐν τῇ τραπέζῃ κατὰ τὸ στεφάνωμα καὶ ἄρτος καὶ ἐπὶ ἀβαθοῦς

δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρύων· ἐκ τοῦ ἄρτου ἐμβάλλονται δύο τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἅτινα ἐσθίουσιν οἱ νυμφίοι, ἀνὰ ἓν κάρυον δὲ μετὰ μέλιτος ἐσθίουσιν οἱ νυμφίοι, ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ παράνυμφος. Τὸ ποτήριον εἶναι ἀργυροῦν τῶν εὐπόρων, ὑάλινον δὲ μετὰ ποικιλμάτων τῶν ἀπόρων.

Ἐν Νέᾳ Μιτζέλᾳ τῆς Φθιώτιδος (ἐποικήσει τῶν Μακεδόνων), πίνει καὶ ὁ παράνυμφος τελευταῖος ἐκ τοῦ οἴνου, καὶ τρώγει ἓν τῶν ἐμβαλλομένων ἐν τῷ ποτηρίῳ τριῶν τεμαχίων ἄρτου. Παραδίδει δὲ τὸ ποτήριον εἰς τὸν *μπράτιμον* ἢ *βλάμην*, ὅστις ἐκπίνει ὅλον τὸν οἶνον εὐχόμενος εἰς τοὺς μελλονύμφους νὰ ζήσουν. — Ἐν Κοζάνῃ τῆς Μακεδονίας τίθενται τεμάχια ἄρτου ἐν κοίλῳ ἀργυρῷ δίσκῳ τῆς ἐκκλησίας, ἀφοῦ δὲ διὰ τοῦ κοχλιαρίου δοθῇ τρὶς εἰς τοὺς νυμφίους λαμβάνει τὸ ποτήριον καὶ πίνει τὸν ὑπόλοιπον οἶνον ὁ παράνυμφος (*νοῦννος*). — Ἐν Ἐδέσσῃ ὁ ἄρτος ἐμβάπτεται εἰς τὸν οἶνον καὶ προσφέρεται εἰς τοὺς νυμφίους· πίνουσιν οὗτοι καὶ οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου, τὸν δ' ὑπολειφθέντα πίνει ὁ νοῦννος. Ἐν Σιατίστῃ ὁ ἄρτος λαμβάνεται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐκ προσφορᾶς, ἐμβάλλονται δὲ τεμάχια εἰς τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος.

Ἐν Λουλὲ Βουργὰζ τῆς Θρᾴκης ἐμβάλλεται τεμάχιον ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον, πίνει δὲ καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως καὶ ἐν Κούταλῃ παρὰ τὴν Προποντίδα.

Ἐν Λέρῳ πίνει ἐκ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος, ἀλλὰ δὲν παρατίθεται ἄρτος ἐν τῇ τραπέζῃ, οὐδ' ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ. Ὁμοίως καὶ ἐν Μολίβῳ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Λέσβου, καὶ ἐν Κῷ. Ἐν Κάσῳ παρατίθεται ἄρτος, ἐξ οὗ κόπτονται μικρὰ τεμάχια ἴσα τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους· ἕκαστον τεμάχιον ἐμβάπτεται εἰς τὸ ποτήριον καὶ προσφέρεται μετὰ τοῦ οἴνου εἰς τοὺς νυμφίους καὶ τοὺς παρανύμφους. Ἐκ τοῦ ἄρτου κόπτονται ἄλλα τεμάχια, ἅτινα ἐμβαπτόμενα εἰς μέλι δίδονται ὑπὸ τοῦ ἱερέως εἰς τοὺς παρισταμένους, καλοῦνται δὲ *μελόπιττα*. Ὁμοίως ἐν Καρπάθῳ ἐμβάλλονται ἐκ τοῦ ἄρτου εἰς τὸ ποτήριον τεμάχια καὶ τρώγουσιν αὐτὰ προτοῦ νὰ πίωσι τὸν οἶνον οἱ νυμφίοι καὶ ὁ παράνυμφος. Ὁ δ' ὑπόλοιπος ἄρτος κόπτεται εἰς μικρὰ τεμάχια, ἐμβαλλόμενα εἰς ἀγγεῖον πλῆρες μέλιτος καὶ οἴνου· ταῦτα διανέμει ὁ ἱερεὺς εἰς πάντας τοὺς προσκεκλημένους, λαμβάνων κερμάτια· τὸ δ' ἀγγεῖον δίδεται εἰς τὸν

παράνυμφον.—'Εν Καλύμνῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, ἐκ δὲ τοῦ ποτηρίου πίνουσι πρῶτος ὁ γαμβρός, ἔπειτα ἡ νύμφη, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ κουμπάροι καὶ οἱ κουμπάραις· τὸ ὑπόλοιπον πίνει ὁ τυχών.—'Εν Πάτμῳ πίνουσι τὸν ὑπολειφθέντα οἶνον οἱ ἄγαμοι ἵνα ταχέως νυμφευθῶσι (ΔΙΕ'. τ. Γ' σ. 334).

'Εν Κυζίκῳ, 'Αρτάκῃ, Περγάμῳ ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ ποτήριον τρία τεμάχια ἐκ προσφορᾶς διὰ τοὺς νυμφίους καὶ τὸν παράνυμφον, ὅστις πίνει καὶ ἐκ τοῦ οἴνου. Μετὰ τὴν τελετὴν κατακομματιάζουν τὴν προσφορὰν ἐξ ἧς ἐξήγαγεν ὁ ἱερεὺς τὰ τεμάχια καὶ λαμβάνουν ἀπὸ ἓν μικρὸν τεμάχιον οἱ κεκλημένοι· ἀλλὰ τοῦτο νῦν μόνον εἰς τὰ χωρία γίνεται.—'Εν Κυδωνίαις καὶ Περγάμῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸν δ' ὑπόλοιπον οἶνον πίνει ὁ παράνυμφος. Ὁμοίως ἐν Λιβησίῳ τῆς Λυκίας πίνει ἐκ τοῦ ποτηρίου καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος.—'Εν Σπάρτῃ τῆς Πισιδίας παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ἄρτος, ἀλλὰ δὲν ἐμβάλλονται τεμάχια αὐτοῦ εἰς τὸ ποτήριον· πίνουσι δὲ οἶνον ἐκ τοῦ ποτηρίου πλὴν τῶν νυμφίων καὶ ὁ παράνυμφος καὶ ἡ παράνυμφος.

'Εν 'Ικονίῳ δὲν παρατίθεται ἄρτος, τὸ ποτήριον δ' ἀνήκει εἰς τὴν ἐκκλησίαν· μετὰ τοὺς νυμφίους ὁ παράνυμφος ἐκπίνει τὸν οἶνον. 'Εν 'Ακ-σοὺ (Χασά-κιοϊ) πλησίον τῆς Μαλακοπῆς ὁμοίως μόνον οἶνος τίθεται ἐν τῷ κοινῷ ποτηρίῳ ἐξ οὗ πίνει καὶ ὁ παράνυμφος. 'Εν Μισθίῳ τῆς Καππαδοκίας πίνουσιν ἐκ τοῦ οἴνου τρὶς οἱ νυμφίοι, μετ' αὐτοὺς δὲ οἱ γονεῖς ἀμφοτέρων καὶ εἶτα ὁ παράνυμφος 'Εν 'Ανδρονικίῳ καὶ Ταβλουσουνίῳ τῆς Καππαδοκίας δὲν παρατίθεται ἄρτος ἀλλὰ τίθενται ἐπὶ τῆς τραπέζης *κουφέττα*, ἐκ τῶν ὁποίων δίδονται τινὰ εἰς τοὺς νυμφίους, τὰ δὲ λοιπὰ διανέμονται εἰς τοὺς παρεστῶτας· ἐκ τοῦ ποτηρίου πίνουσι μόνον οἱ νυμφίοι.

'Εν τοῖς χωρίοις τῆς Τραπεζοῦντος μόνον οἶνον περιέχει τὸ ποτήριον, ἐξ οὗ πίνουσι τρὶς οἱ νυμφίοι, καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἐκπίνει ὁ παράνυμφος, ὅστις καὶ θραύει τὸ ποτήριον. 'Εν Λειβαδιᾷ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ὁ παράνυμφος πίνει τρὶς ἐκ τοῦ ποτηρίου. Ὁμοίως καὶ ἐν Νικοπόλει.

Εἴς τινα χωρία τῆς Κύπρου, οἷον εἰς τὰ τῆς ἐπαρχίας 'Αμμοχώστου, παρατίθεται ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἄρτος, ἐξ οὗ ἐξάγονται ἀνὰ

ἓν τεμάχιον διὰ τὸν γαμβρόν, τὴν νύμφην, τὸν παράνυμφον καὶ τὴν παράνυμφον· ἐμβάλλεται δὲ ἀνὰ ἓν ἑκάστοτε εἰς τὸ ποτήριον, ὅταν προσφέρεται τοῦτο εἰς τὸν μέλλοντα νὰ πίῃ. Εἰς τὸν Κάμπον τοῦ διαμερίσματος, Λεύκας πίνει καὶ ὁ παράνυμφος, ἀλλ' ὄχι ἡ παράνυμφος· ἔπειτα δίδεται τὸ ποτήριον εἰς συγγενῆ τοῦ παρανύμφου.

Καὶ παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς τῆς Σικελίας εἰς κρυστάλλινον ἢ ὑάλινον ποτήριον πλῆρες οἴνου ἐμβάπτει ὁ ἱερεὺς τεμάχιον ἄρτου ἢ παξιμάδιον καὶ δίδει τρὶς εἰς τοὺς νυμφίους νὰ φάγωσι καὶ νὰ πίωσι, καὶ ἀφοῦ ψάλῃ «ποτήριον σωτηρίου λήψομαι καὶ τὸ ὄνομα κυρίου ἐπικαλέσομαι» (prenderò il calice salutare, ed invocherò il nome del signore), ῥίπτει μεθ' ὁρμῆς κατὰ γῆς τὸ ποτήριον, ἵνα συντριβῇ (Pitrè, Usi e Costumi τ. II σ. 67).—Παρὰ τοῖς Βουλγάροις· πρὸ τῆς εὐλογίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁ *Κοὺμ* (ὁ προεστὼς) καλύπτει διὰ πέπλου τὰς κεφαλὰς τῶν μνηστήρων, καὶ κρατῶν ποτήριον οἴνου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπάρχει τεμάχιον ἄρτου, εὐλογεῖ αὐτοὺς καὶ καταχέει αὐτοῖς τὸν οἶνον. (Strausz, die Bulgaren σ. 325).

Ζ΄.

Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ τὴν ἐπομένην τοῦ στεφανώματος συνεσθίουσιν οἱ νεόνυμφοι ἀλέκτορα, οὐδενὸς ἄλλου τῶν οἰκείων μετέχοντος τοῦ γεύματος. Ἐν Γορτυνίᾳ ἄλλοτε τὴν νύκτα τῆς Κυριακῆς τοῦ γάμου, μικρὸν πρὸ τοῦ μεσονυκτίου, ὅτε ἐγίνοντο *τὰ πιστρόφια* ἤτοι ἐπέστρεφεν ἡ γαμήλιος συνοδία εἰς τὴν πατρικὴν οἰκίαν τῆς νύμφης, ἡ μήτηρ ταύτης παρέθετεν εἰς τοὺς νεονύμφους ἀλέκτορα κεκαρυκευμένον, *τὸν κόκορα τῆς πεθερᾶς* λεγόμενον. (Ππζ. σ. 48). Καὶ ἐν Καλάμαις ἄλλοτε παρετίθεντο εἰς τοὺς νεονύμφους τὴν πρωίαν τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου ὀπτὰ περιστέρια. Ὁμοίως καὶ ἐν Λιξούρῃ τῆς Κεφαλληνίας οἱ νεόνυμφοι συνεσθίουσι περιστέρια, «διὰ νὰ εἶναι ἀγαπημένοι». Ἐν Σκοπέλῳ οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι τὴν ἐπαύριον τὸν ὑπολειφθέντα ἄρτον, ἐξ οὗ ἐλήφθησαν τὰ εἰς τὸ κοινὸν ποτήριον τεθέντα τεμάχια. Ἐν Καρυαῖς τῆς ἐπαρχίας Καβακλῆ (Φιλιππούπολις) κατὰ τὴν παραλαβὴν τῆς νύμφης ἐκ τῆς οἰκίας της οἱ νυμφίοι τρώγουσιν ἰδιαιτέρως κάτι τι. (Λουλουδοπούλου, Ἀνέκδοτος συλλογὴ ἠθῶν καὶ ἐθίμων κτλ. σ. 188). Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου εἰς

κοινὸν γεῦμα τῶν νεονύμφων παρατίθεται γεμιστὴ ὄρνις. Ὀπτὸν δὲ περιστέριον παρατίθεται εἰς τοὺς νεονύμφους ἐσθίοντας αὐτὸ κατὰ μόνας καὶ ἐν Ἀϊδινίῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. (W. Paton ἐν Folk-Lore 1891 σ. 192). Ἐν Καρπάθῳ τὴν ἑπομένην τοῦ γάμου τρώγουσιν οἱ νεόνυμφοι ὄρνιθα ἐν τῷ αὐτῷ πιναχίῳ. Ὁμοίως καὶ ἐν Κάσῳ. Ἐν Ἀγιάσῳ τῆς Λέσβου οἱ νεόνυμφοι τρώγουσι μετὰ τῆς μητρὸς τῆς νύμφης ὄρνιθα, ἣν αὕτη μοιράζει, δίδουσα τοὺς πόδας εἰς τὸν γαμβρόν, συμβολικῶς σημαίνουσα ὅτι εἶναι ὁ στῦλος τοῦ σπιτιοῦ. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Κ. Γ. Λάμερα).

Εἰς τὰ περὶ τὴν Πύλον χωρία οἱ νεόνυμφοι κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν των ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ τεμαχίου ἄρτου, ὅπερ παρουσιάζει συνήθως εἰς αὐτοὺς ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ. Ὁμοίως ἐν Σαράντα Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης, κατὰ τὴν εἴσοδον τῶν νεονύμφων εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρονται εἰς ἀμφοτέρους ἄρτος μετὰ ἅλατος, ἐξ οὗ ὀφείλουσι νὰ φάγωσιν ἀνὰ μίαν δακνιὰν (Θρᾳκικὴ ἐπετηρὶς 1897 σ. 193). Πολλαχοῦ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὸ ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ γαμήλιον συμπόσιον καὶ τὸν ἐπακολουθοῦντα χορὸν κατὰ τὴν ἑσπέραν τῆς Κυριακῆς συνδειπνοῦσιν ἐν ἰδίῳ δωματίῳ οἱ νεόνυμφοι μετὰ τῶν παρανύμφων (*τοῦ καλιτάτα* καὶ τῆς *καλιμάννας*)· ἐπικρατεῖ δ' ἐνιαχοῦ συνήθεια νὰ τρώγωσι κατὰ πρῶτον αὐγὰ καὶ παρασκεύασμά τι ἐξ ὀρύζης. (Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1901 σ. 157). Πρὸ τούτου δ' ἀμέσως κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς γαμηλίου συνοδίας εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ, παρὰ τὴν αὔλειον θύραν ὁ *καλιτάτας σπάζει τὸ κλίκι* ὑπεράνω τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ διανέμει αὐτὸ εἰς τοὺς συνοδεύοντας, οἵτινες συνωθοῦνται ποῖος νὰ πρωτοπάρῃ ἢ μᾶλλον ν' ἁρπάσῃ τεμάχιον αὐτοῦ. Εἶναι δὲ τὸ *κλίκι*[1]) ἄρτος περιφερής, τὸν ὁποῖον ὁ παράνυμφος παρασκευάζει, κατὰ δὲ τὴν στέψιν φέρει διαπερασμένον εἰς τὸν λαιμὸν τῆς *κλυντήρας* του, ἥτις εἶναι πλήρης οἴνου[2]).

---

[1]) Ἤτοι κολλίκιον ἐκ τοῦ κόλλιξ «Κόλλιξ δέ ἐστιν εἶδος ἄρτου περιφεροῦς, ἐξ οὗ τὰ παρ' ἡμῖν κολλίκια». (Γρηγόρ. Κορίνθ. σ. 549 καὶ Schaefer αὐτ.). Συνήθης καὶ ὁ πληρέστερος τύπος *κολλίκι*. (Βλ. Κοραῆ, Ἄτακτα τ. Α' σ. 153, τ. Γ' σ. 62 καὶ τὰς ἐμὰς Παροιμίας λ. μέλλω 2).

[2]) Ἐθνικὴ ἀγωγὴ 1901 σ. 156. Κλυντῆρα στάμνος, τὸ κοινῶς λεγόμενον *κροντῆρι*, ἐκ τοῦ κρυωτήριον (Βλ. Kretschmer, der heutige Lesbische Dialekt σ. 118).

Παραπλήσιαι συνήθειαι ἐπιχωριάζουσι καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν δήμῳ Ἀβίας ἡ μήτηρ τῆς νύμφης κόπτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ταύτης ἄζυμον ἄρτον (*τουρέκι*), ὃν ἐκόμισεν ὁ γαμβρός, κατὰ τὴν τέλεσιν τοῦ μυστηρίου. Ἐν Μαλιτζίνᾳ τοῦ δήμου Μελιτίνης τῆς Λακεδαίμονος κατὰ τὴν εἴσοδον τῆς νύμφης εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ κόπτουν μίαν πίτταν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς της καὶ τὴν διαμοιράζονται. οἱ προσκεκλημένοι, εὐχόμενοι καλορίζικα. Ἐν Ἀρτάκῃ, Κυζίκῳ, Πανόρμῳ κατὰ τὸ στόλισμα τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἑκατέρου ἀνὰ ἕνα πλατὺν ἄρτον ἐπὶ τούτῳ πλασμένον. Ἐν Καρυᾷ τοῦ Ὀλύμπου, ὅταν ἡ γαμήλιος πομπὴ φθάσῃ πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας τοῦ γαμβροῦ ἵσταται· τότε δ' ἐξέρχεται τῆς οἰκίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, βαστάζουσα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἄρτον καὶ εἰς τὴν χεῖρα κρατοῦσα ἀγγεῖον οἴνου· ὀρχουμένη χαιρετᾷ πρῶτον τοὺς ἱερεῖς, ἔπειτα τὸν νουννὸν (παράνυμφον) καὶ τελευταῖον τὸ ἀνδρόγυνον· μετὰ τὸν συνήθη χαιρετισμὸν «καλῶς ὡρίσατε, στερεωμένοι», θέτει τὸ ψωμίον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης ἀνὰ τρεῖς φοράς, εὐχομένη νὰ στερεώσῃ ὁ γαμπρὸς κ' ἡ νύφη· ὅταν δ' ἔλθουν οἱ *μπράτμοι* λαμβάνουν τὸν ἄρτον παρὰ τῆς μητρὸς τοῦ γαμβροῦ καὶ τὸν σπάζουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῆς νύμφης καὶ τὸν διαμοιράζουν ὅλοι.

Ἐν Λευκάδι τὴν δείλην τῆς δευτέρας (τῆς ὑστεραίας τοῦ γάμου) ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ γαμβροῦ ἀφαιροῦσιν ἐκ τῶν στρωμάτων τὰ τραγήματα καὶ πάντα τὰ καταχύσματα ἐν γένει δι' ὧν ἐπλήρωσαν αὐτὰ προσωρινῶς ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς νύμφης, καὶ τὸν ἄρτον τὸν ὁποῖον ἐνέβαλον εἰς αὐτὰ κόπτοντες εἰς μικρὰ τεμάχια διανέμουσιν εἰς τοὺς προσκεκλημένους.

Η΄.

Ἐν Ἀθήναις ἄλλοτε προσεφέρετο εἰς τὴν νύμφην ὑπὸ συγγενοῦς τοῦ γαμβροῦ παρθένου, κατὰ τὴν εἴσοδον αὐτῆς εἰς τὴν οἰκίαν τούτου, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κατωφλίου πλακοῦς ἐκ σησάμου καὶ μέλιτος καὶ καρύων. Ἡ προσφορὰ αὕτη ἐθεωρεῖτο ὡς ἐμφαίνουσα εὐχὴν πολυτεκνίας καὶ ἡδέος βίου. (Θεοδοσ. Β. Βενιζέλου, Περὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἀθ. 1873 σ. 38-9). Ἐν Γορτυνίᾳ προσφέρεται

ὑπὸ τοῦ παρανύμφου εἰς τοὺς νεονύμφους μέλι ἢ ἄλλο γλύκυσμα. Καὶ λέγεται ὅτι γίνεται διὰ νὰ περάσουν *γλυκιασμένοι* καὶ ἄλυποι τὴν ζωήν των. (Ππζ. σ. 46). Ἐν Σοποτῷ τοῦ δήμου Ἀρσανίας ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ ἢ ἡ τοῦ παρανύμφου κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ δίδει ἀπὸ κυαθίσκου πλήρους μέλιτος ἀνὰ μίαν κουταλιὰν εἰς τοὺς νεονύμφους καὶ τὸν παράνυμφον. Ἐν τῷ δήμῳ Ἀβίας τῆς Μάνης μόλις εἰσέλθουν οἱ νεόνυμφοι ἐκ τοῦ γαμβροῦ *θὰ τοὺς ταΐσουν μέλι καὶ καρύδι*. Ἐν Ἀνδριτσαίνῃ κατὰ τὴν εἴσοδον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ προσφέρεται ὑπὸ τῆς πενθερᾶς εἰς τοὺς νεονύμφους δι' ἀργυροῦ κοχλιαρίου γλυκὸ τῆς κούπας. Ἐν Λάστᾳ «ἀφοῦ ἐμπαίνανε μέσα 'ς τὸ σπίτι ἤφερνε ὁ παπᾶς ἢ ἐλλείψει ὁ κουμπάρος ἕνα ποτῆρι μέλι μὲ κολλίναις ἀπὸ μύγδαλα κ' ἔδινε πρῶτα 'ς τὰ νιογάμπρια καὶ στερνὰ 'ς ὅλους τοὺς ἄλλους.» (Ν. Λάσκαρη. Ἡ Λάστα σ. 108). Ἐν Ζακύνθῳ, ὅταν φθάσουν οἱ νεόνυμφοι εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ ἵστανται πρὸ τῆς θύρας· τότε δ' ἐξέρχεται ἡ μήτηρ τοῦ γαμβροῦ, ἂν ἔχει, ἢ μία συγγενὴς ἂν δὲν ἔχει μητέρα μὲ ποτήριον μέλιτος καὶ λεπτὰς φέτας ψωμιοῦ, ἐμβαπτίζει τὸ ψωμὶ εἰς τὸ μέλι καὶ *ταΐζει* τὸν γαμβρὸν καὶ τὴν νύμφην τρεῖς φοράς. (Παρὰ Σ. Καλογεροπούλου). Ἐν Σκοπέλῳ κατὰ τὸ στεφάνωμα παρατίθεται εἰς τὴν τράπεζαν ὅπου οἱ στέφανοι ἐπὶ ἀργυροῦ δισκοειδοῦς ἀγγείου μέλι μετὰ καρύων· μετὰ δὲ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου τρώγουσιν ἀνὰ ἓν κάρυον οἱ νυμφίοι, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ παράνυμφοι. Εἴς τινα πεδινὰ χωρία τῆς Ἠπείρου, κατὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ παράνυμφος προσέφερε δοχεῖον πλῆρες μέλιτος καὶ ἔτρωγον ἐξ αὐτοῦ οἱ νυμφίοι, αὐτὸς οὗτος ὁ παράνυμφος καὶ οἱ βλάμηδες τοῦ γαμβροῦ. (Κατ' ἀνακοίνωσιν Σ. Κοντοθανάση). Ἐν Κονίτσῃ τῆς Ἠπείρου «μετὰ τὸ πέρας τοῦ μυστηρίου ἡ νουννὰ διανέμει εἰς ὅλους τοὺς παρευρεθέντας εἰς τὴν στέψιν τεμάχιον προσφορᾶς ἐντὸς μέλιτος βουτηγμένον» [1]). Ἐν Σιατίστῃ τῆς Μακεδονίας οἱ συνοδοὶ τοῦ γαμβροῦ (*μπράτιμοι*) μετὰ τὴν τελετὴν τοῦ στεφανώματος θέτουσιν ἐπὶ τῶν γονάτων τοῦ γαμβροῦ καὶ τῆς νύμφης τεμάχια σακχάρου καὶ τρώγουσι ταῦτα οἱ νυμφίοι, λαμβάνοντες τὰ τοῦ γαμβροῦ ἡ νύμφη καὶ

1) Ἀγὼν 14 Μαΐου 1899 σ. 3.

ταύτης ὁ γαμβρός. Ἐν Ἐδέσσῃ τῆς Μακεδονίας τὴν ἑπομένην τοῦ στεφανώματος προσφέρονται εἰς τοὺς νεονύμφους πίττα καὶ γλυκύσματα κομιζόμενα ὑπὸ τῶν συγγενῶν τῆς νύμφης. Ἐν Κοζάνῃ μετὰ τὸ στεφάνωμα γίνεται ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ γαμβροῦ τὸ λεγόμενον *θρέψιμο*· μικρὸς παῖς δίδει τρὶς εἰς τοὺς νεονύμφους ἵνα φάγωσιν ἐξ αὐτῆς. Εἰς τὰ χωρία τῆς Κυζίκου μετὰ τὴν μετάληψιν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου ὁ ἱερεὺς ἐμβάλλει εἰς τὸ στόμα τῶν νυμφίων καὶ τοῦ παρανύμφου μίαν δακτυλιὰν μέλι.

Ἐν Piana de' Greci καὶ ἐν ἄλλαις ἀλβανικαῖς ἀποικίαις τῆς Σικελίας, ἡ πενθερὰ ἀναμένουσα τὴν νύμφην ἐπὶ τοῦ κατωφλίου τῆς θύρας προσφέρει εἰς αὐτὴν κοχλιάριον μέλιτος (Pitré, Usi e costumi τ. II σ. 76). Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Σικελίας ἀφοῦ εἰσέλθωσιν οἱ νεόνυμφοι εἰς τὴν οἰκίαν, οἱ συγγενεῖς προσφέρουσιν εἰς αὐτοὺς ἓν κοχλιάριον μέλιτος. (Αὐτ. σ. 75-6).

Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΚΡΙΤΙΚΑΙ, ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΚΑΙ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΑΙ,

ΕΙΣ ΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΕΠΟΣ «ΑΚΡΙΤΑΝ»

ΥΠΟ

Π. ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ

Περὶ τῆς ἱστορικῆς βάσεως τοῦ Βυζαντινοῦ ἔπους «Ἀκρίτα» καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς ἱστορικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἥρωος τοῦ ἔπους Βασιλείου Διγενῆ Ἀκρίτου ἐγράφησαν ἱκανὰ ὑπὸ ἄλλων τε καὶ ἰδίᾳ ὑπὸ Κ. Σάθα καὶ Αἰμ. Λεγρὰνδ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς ὑπὸ τούτων γενομένης τῷ 1875 ἐκδόσεως τοῦ ἔπους[1]). Πολλὰ τῶν ἐν τῇ μακρᾷ ταύτῃ καὶ μετὰ πολυμαθείας συντεταγμένῃ Εἰσαγωγῇ περὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τῶν ἐν τῷ ἔπει ἀναφερομένων προσώπων καὶ πραγμάτων λεγομένων δὲν ἀπέχουσι πάντως τῆς ἀληθείας, ἀλλ' εἰσὶ καί τινα μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπισφαλῆ χρῄζοντα μείζονος ἱστορικῆς κριτικῆς διαλευκάνσεως. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐν τῷ ἔπει «Ἀκρίτᾳ» ὑπάρχουσι στοιχεῖα ἱστορικά, ὀνόματα δηλονότι καὶ πράγματα ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὰ ἢ ὁπωσδήποτε ἱστορικὴν ὑπόστασιν ἔχοντα· ἀλλὰ συνάφεια καὶ εἱρμὸς ἱστορικὸς ἐν τῷ ὅλῳ, οὐδ' ὑπὸ μορφὴν ἔτι ἐπικὴν παριστάμενος, δὲν ὑπάρχει. Ἥκιστα δὲ ἀσφαλὴς εἶναι ἡ εἰκασία ὅτι ὁ ἥρως τοῦ ἔπους εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὸς δομέστικος τῆς Ἀνατολῆς *Πανθήριος*. Τὸ ζήτημα τῆς ἱστορικῆς ὑποστάσεως, πολλῷ δὲ πλέον τῆς ταὐτότητος τοῦ ἥρωος τοῦ ἔπους πρὸς οἱονδήποτε ἐκ τῆς ἱστορίας γνω-

---

[1]) Les Exploits de Digenis Acritas. Epopée Byzantine du dixiéme siécle par C. Sathas et É. Legrand· Paris 1875.

στὸν ἄνδρα ἀποτελεῖ πάντοτε σπουδαιότατον, ἀλλὰ καὶ δυσχερέστατον μέρος οἱασδήποτε ἱστορικῆς κριτικῆς ἀναλύσεως τοῦ ἔπους. Ἱκανὰς καὶ ἡμεῖς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ποιησάμενοι μελέτας, ἀλλὰ ταύτας θεωροῦντες ἔτι ἀτελεῖς καὶ ἐπιφυλασσόμμενοι συστηματικώτερον ἐν τῷ μέλλοντι νὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ ἔπους «Ἀκρίτα», προτιθέμεθα ἐνταῦθα ἁπλῶς νὰ διαφωτίσωμέν τινα χωρία τοῦ ἔπους χρήζοντα ἱστορικῆς κριτικῆς ἐρεύνης καὶ ἑρμηνείας συντελούσης εἰς τὴν νόησιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀξίας τοῦ ἔπους.

Ὁ «Ἀκρίτας» εἶναι μὲν βεβαίως ὑπὸ καθόλου ἔποψιν ἔπος Βυζαντινὸν ἀνῆκον εἰς τὴν γραμματείαν τοῦ μεσαιωνικοῦ καθόλου Ἑλληνισμοῦ, ἀλλ' εἶναι ἰδίᾳ προϊὸν τοῦ Μικρασιατικοῦ καὶ δὴ τοῦ Καππαδοκικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τοῦτο δὲ λέγοντες δὲν ἐννοοῦμεν τὸ πρᾶγμα ὑπὸ ἔποψιν γλωσσικὴν καὶ φιλολογικήν, διότι οὔτε ὑπὸ γλωσσικὴν οὔτε ὑπὸ καθόλου φιλολογικὴν ἔποψιν ἐξετάζομεν ἐνταῦθα τὸ ζήτημα, ἀλλ' ὑπὸ ἔποψιν τοπικὴν ἱστορικήν. Ἐννοοῦμεν δηλονότι ὅτι αἱ περὶ τοῦ Ἀκρίτου παραδόσεις, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ ἐν τῷ ἔπει «Ἀκρίτᾳ» ἱστορικαὶ νύξεις περὶ προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀνήκουσιν εἰς ἴδιον κύκλον ἱστορικῶν παραδόσεων τοπικῶν, αἵτινες ἐγεννήθησαν ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ καθόλου ἐν τῷ ἀνατολικῷ τμήματι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τῆς χώρας ταύτης ὁ ἰδιαίτερος χαρακτὴρ κατὰ τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν τῶν Ἀραβικῶν μωαμεθανικῶν χρόνων ἔγκειται ἐν τούτῳ ὅτι ἀποτελεῖ τὸ κυριώτατον σημεῖον τῆς συναντήσεως, τῆς συναφείας, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τῆς συγκρούσεως μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ Ἀραβικοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου. Μέγα μέρος τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ Κιλικία ἢ Πεδιὰς καὶ αἱ πέραν τοῦ Εὐφράτου χῶραι τῆς Καππαδοκίας, ἡ Καταονία δηλονότι καὶ ἡ Μελιτηνή, κατείχοντο, ἀπὸ τοῦ 7 μέχρι τοῦ 10 μ. Χ. αἰῶνος, ὑπὸ τῶν Ἀράβων, χωρὶς ὅμως νὰ ἐκλίπῃ ἐν αὐταῖς ὁλοσχερῶς ὁ Βυζαντινὸς ἑλληνικὸς καὶ χριστιανικὸς βίος καὶ πολιτισμός· αἱ δὲ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ταύρου καὶ πρὸς νότον τοῦ Ἀργαίου μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὀρέων κείμεναι χῶραι τῆς νοτίου Καππαδοκίας καθίστανται συχνότατα θέατρον τῶν μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων, ἤτοι μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν ἀγώνων. Ἡ Καισάρεια, ἡ μεγάλη ὑπὸ τῷ Ἀργαίῳ κειμένη μητρόπολις τῆς Καππαδοκίας, μένει διαρκῶς Ἑλληνική, ἐν παρόδῳ μόνον καταλαμβα-

νομένη καὶ εἶτα καταλειπομένη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐν ταῖς μεγάλαις τούτων μέχρι τῶν προθύρων τοῦ Βυζαντίου ἐκτεινομέναις ἐπιδρομικαῖς εἰς Μικρὰν Ἀσίαν στρατείαις· ἐπίσης δὲ καὶ ἡ βορειοδυτικώτερον κειμένη Ἄγκυρα, ὡς καὶ τὸ ὀχυρὸν Καππαδοκικὸν φρούριον τὸ καλούμενον Χαρσιανὸν καὶ ἡ μητρόπολις τῆς Λυκαονίας Ἰκόνιον, σπανίως μόνον προσβάλλονται ἢ καταλαμβάνονται ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἀλλ' αἱ πόλεις αἱ Καππαδοκικαὶ αἱ κείμεναι νοτιώτερον τῆς γραμμῆς ταύτης καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὸν Ταῦρον, ἡ Ἡράκλεια (ἡ Ἡρακλέους, ὡς καλεῖται συνήθως ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων καὶ ἐν τῷ ἔπει «Ἀκρίτᾳ»), τὰ Τύανα, ἡ Μαλακοπαία, συχνότερον προσβάλλονται καὶ καταλαμβάνονται ὑπὸ τῶν Ἀράβων, τὰ δὲ Τύανα καθίστανται ἐπὶ μακρόν, ἐπὶ τοῦ χαλίφου Ἀρουναλρασὶτ καὶ ἔπειτα ἐπὶ Μωτασσὲμ καὶ ἀποικία στρατιωτική. Οὕτω αἱ ἀνατολικαὶ καὶ αἱ νότιαι αὗται χῶραι τῆς Καππαδοκίας καθιστάμεναι ἐπὶ αἰῶνας, οὕτως εἰπεῖν, Ἑλληναραβικαὶ καὶ Χριστιανομωαμεθανικαί, προσλαμβάνουσιν ἐν τοῖς κατὰ μέρος, μεθ' ὅλον τὸν ἐνταῦθα μέγαν ὑπὸ καθόλου ἔποψιν μεταξὺ τῶν δύο φυλετικῶς καὶ θρησκευτικῶς λίαν ἀντιθέτων πρὸς ἀλλήλους κόσμων διεξαγόμενον ἀνταγωνισμόν, διφυᾶ τινα καὶ *διγενῆ* βίον καὶ πολιτισμὸν ἐμφαινόμενον ἰδίᾳ ἐν ταῖς δημώδεσιν ἱστορικαῖς παραδόσεσι τῶν τόπων τούτων.

Αἱ δημώδεις αὗται παραδόσεις αἱ ἱστοροῦσαι ἐπικῷ τῷ τρόπῳ τοὺς ἑκατέρωθεν πολέμους καὶ τὰς συχνὰς ἀμοιβαίας ἐπιδρομὰς καὶ τὰ γενναῖα, ἐν τῷ στόματι τοῦ ὅλου χριστιανικοῦ ἢ μωαμεθανικοῦ λαοῦ περιᾳδόμενα, πολεμικὰ ἔργα περιωνύμων καθισταμένων *τοπικῶς* ἐπὶ ἀνδρείᾳ καὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ἀνδρῶν, εἴτε Ἑλλήνων εἴτε Ἀράβων, ἐδημιούργουν, ὡς εἰκός, ἐν τῇ φαντασίᾳ τῶν λαῶν καὶ ἐν ταῖς παραδόσεσιν αὐτῶν ἥρωας ἐπικοὺς ὁλοκλήρου ἐπικῆς ἱστορίας ἐν ἴσῳ μέτρῳ ὑπὸ τὴν ἁπλῆν ἔποψιν τῆς ἡρωϊκῆς ἰδιότητος τιμωμένους.

Τὸ ὁμοιόμορφον τοῦ πολεμικοῦ βίου ἐν ταῖς μεθορίοις χώραις, τὰ οὐχὶ ἀπίθανα ἐν μέσῳ τῶν πολεμικῶν ἔργων κατὰ μέρος ἱπποτικά, οὕτως εἰπεῖν, ἐπεισόδια μεταξὺ τῶν ἑκατέρωθεν πολεμούντων γενναίων ἀνδρῶν, αἱ συχναὶ ἀποστασίαι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον στρατόπεδον αἱ παρακολουθούμεναι οὐχὶ σπανίως καὶ ὑπὸ θρησκευτικῶν ἀποστασιῶν, αἱ συχναὶ μεταξὺ τῶν ὁροφυλάκων σχέσεις, ὁ τρό-

πος αὐτὸς τοῦ ἱπποτικῶς πολεμεῖν καὶ μονομαχεῖν ὁ συνεπαγόμενος ἀμφοτέρωθεν τὴν ἀμοιβαίαν ἐκτίμησιν τῶν πολεμίων, ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ σεβασμὸς καὶ ὁ θαυμασμός, ὅν, ἀσχέτως πρὸς τὰς φυλετικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀντιθέσεις, ἐμπνέει εἰς τὴν συνείδησιν καὶ εἰς τὸ αἴσθημα τοῦ λαοῦ ἡ πολεμικὴ ἀρετὴ καὶ ὁ ἡρωϊσμός· ταῦτα πάντα εὐκόλως ἐδημιούργουν ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ λαοῦ ἱστορίαν ἐπικὴν ἐξυμνοῦσαν, μακρὰν καὶ ὑπεράνω τῶν φυλετικῶν, θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἀνταγωνισμῶν, τοὺς ἥρωας ἀμφοτέρων τῶν πολεμίων καὶ δὴ καὶ συγχέουσαν τὰς πράξεις, ἐνίοτε δὲ καὶ τὰ πρόσωπα τῶν ἡρώων, διατηρουμένης μόνης τῆς γενικῆς ἰδιότητος ἥρωος χριστιανοῦ ἢ μωαμεθανοῦ.

Αἱ στρατιωτικαὶ ἀποικίαι, ἃς οἱ Ἄραβες ἵδρυσαν ἐν τοῖς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κράτος ὁρίοις τοῦ κράτους αὐτῶν, αἱ ἀποτελοῦσαι ὁλόκληρον περιοχὴν στρατιωτικὴν (ἀβάσιμ) παρεμφερῆ πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων ἐν Εὐρώπῃ συνήθως, «στρατιωτικὴν μεθόριον» καλουμένην χώραν· οἱ στρατιωτικοὶ σταθμοὶ (ριμπὰτ) [1]) οἱ χρησιμεύοντες καὶ ὡς φιλανθρωπικὰ ἐνδιαιτήματα ὁδοιπόρων ἐνδεῶν, εἶχον πολλὴν ἀναλογίαν πρὸς τοὺς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἐν τοῖς πρὸς τὸ Ἀραβικὸν κράτος μεθορίοις αὐτῶν ἱδρυμένους στρατιωτικοὺς σταθμοὺς καὶ τὰς βίγλας τῶν *ἀκριτῶν* καὶ τῶν *ἀπελατῶν*, τῶν φρουρῶν τούτων τῶν ὁρίων τῶν διαγόντων βίον πολεμικὸν παρεμφερῆ ἔν τισι πρὸς τὸν τῶν ἐν τῇ Εὐρωπαϊκῇ Ἑλλάδι *κλεφτῶν* καὶ *ἁρματωλῶν* τῶν τουρκικῶν χρόνων. Ὁ βίος δὲ τῶν ἑλληνικῶς μετημφιεσμένων Ἀράβων κατασκόπων, οἵτινες ὡς ἰατροὶ ἢ ὡς ἔμποροι ἕλληνες διέτρεχον τὰς ἑλληνικὰς χώρας, πρὸ πάντων τὰς Μικρασιατικάς, ἀπετέλει καὶ οὗτος πόρον τινὰ λανθάνοντα ἠθικῆς τινος συγκοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο ἀντιθέτων κόσμων ἐκτεινομένης συνήθως εἰς τὸν βίον τὸν δημώδη. Τὰ δὲ παραδείγματα τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τῆς Κωνσταντινουπόλεως παντοδυνάμου, κατὰ βάθος πολιτικοῦ κατασκόπου, Ἄραβος εὐνούχου Σαμωνᾶ [2]), καὶ τοῦ Χασέ [3]), μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ εἰρημένος

[1]) Ἰδ. περὶ τούτων λεπτομερέστερον παρὰ Alf. Kramer, Culturgenschichte des Orients unter den Chalifen, Τόμ. 1 σ. 242-244.

[2]) Περὶ τοῦ *Πατρικίου Σαμωνᾶ* τοῦ κατὰ βάθος μωαμεθανοῦ *παρακοιμωμένου*, τοῦ ἀσεβοῦς χριστιανοῦ τοῦ ζητοῦντος εὐκαιρίαν παντὶ τρόπῳ, νὰ ἐπανέλθῃ εἰς

λανθάνων πόρος τῆς μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν κοινωνίας ἐξετείνετο μέχρι τοῦ θρόνου αὐτοῦ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ.

Ἐκ τούτων πάντων δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς τῶν διαρκῶν καθισταμένων ἑλληναραβικῶν, οὐχὶ μεγάλων πολέμων, ἀλλὰ συγκρούσεων ἐν ταῖς μεθορίοις χώραις μεταξὺ τῶν φρουρῶν τῶν μεθορίων γινομένων, ἐδημιουργήθησαν ἐν ταῖς κοιναῖς, Ἑλληνικαῖς καὶ Ἀραβικαῖς, δημώδεσι παραδόσεσιν ἥρωες χριστιανοὶ ἐξυμνούμενοι μὲν ἐν ᾄσμασι χριστιανικοῖς δημοτικοῖς, μνημονευόμενοι δ' εὐφήμως καὶ ἐν ᾄσμασι μωαμεθανικοῖς, καὶ ἥρωες μωαμεθανοὶ ἐξυμνούμενοι οὐ μόνον ὑπὸ μωαμεθανικῶν ᾀσμάτων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ χριστιανικῶν ἢ τοὐλάχιστον ἱστορούμενοι ἐπικῶς καὶ διαφημιζόμενοι ἐπὶ τῇ πολεμικῇ ἀνδρείᾳ αὐτῶν. Τοιοῦτος πάντως ἦτο ὁ Μικρασιανὸς ἕλλην ἥρως τοῦ 10 μ. Χ. πιθανῶς αἰῶνος *Πορφύριος* (οὗτινος ἡ ταὐτότης πρὸς τὸν δομέστικον *Πανθήριον*, κατὰ προφθορὰν δῆθεν μεταβληθέντος τοῦ ὀνόματος εἰς Πορφύριος, καὶ διὰ τούτου πρὸς τὸν Ακρίταν, ὡς θέλουσιν ὁ Κ. Σάθας καὶ ὁ Αἰμ. Λεγρὰνδ, οὐδαμῶς κεῖται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας) ὁ μνημονευόμενος ἐν τῷ μεγάλῳ ἔπει τοῦ μεγάλου Πέρσου ποιητοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 11 αἰῶνος Φιρδούση (τῷ καλουμένῳ Σαχναμὲ = βιβλίῳ τῶν βασιλέων), ἀλλὰ κατὰ τὴν συνήθειαν τοῦ ποιητοῦ τούτου, ὑπὸ μορφὴν Ἕλληνος ἥρωος (Ρωμαίου) τῶν χρόνων τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων τῆς Περσίας[1]). Καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ δὲ ἔπει «Ἀκρίτᾳ» ἐξυμνεῖται ὡς ἥρως πολεμικὸς οὐ μόνον αὐτὸς ὁ τοῦ ἔπους ἕλλην ἥρως, ἀλλὰ καὶ ὁ μωαμεθανὸς ἐν ἀρχῇ, εἶτα δὲ χριστιανὸς γενόμενος πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐξυμνεῖται οὐχὶ ὡς πατὴρ τοῦ Ἀκρίτα καὶ ὡς χριστιανός, ἀλλ' ὡς ἥρως καθ' ἑαυτὸν καὶ

τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ πρὸς φυγὴν ἀποπείρᾳ συλληφθέντος καὶ ἐπὶ τέλους βίᾳ γενομένου μοναχοῦ ἴδ. χρονογρ. ἐκ Προστ. Κωνστ. Πορφ. Patr. Migne τόμ. 109, σ. 363-370. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Σαμωνᾶς ἦν ἀπὸ Μελιτηνῆς, ἤτοι ἀπὸ τοῦ τόπου, ἐξ οὗ κατήγετο ὁ ἥρως τοῦ ἔπου Σ. Βατὰλ (ἴδ. κατωτέρω).

[2]) Περὶ τοῦ *Χασὲ* «τοῦ ἐκ Σαρακηνῶν τοῦ γένους ὁρμωμένου, Σαρακηνοῦ δὲ τῷ ὄντι τῇ γνώμῃ καὶ τῷ τρόπῳ καὶ τῇ λατρείᾳ διατελοῦντος» πρωτοσπαθαρίου τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς ἴδ. Κωνσταντ. Πορφ. πρὸς τὸν ἴδιον υἱόν. Patr. Migne τ. 113 σ 137.

[1]) Ἴδ. Φιρδούση Σαχναμὲ (Livres des rois par Aboul Kasim Firdousi par Jules Mohl), VI. 211, 12, 13.

δὴ ὡς ἥρως μωαμεθανός. Δυνάμεθα μάλιστα νὰ εἴπωμεν μέχρι τινὸς ὅτι τὸ κυρίως ἡρωϊκὸν μέρος τοῦ ἔπους τούτου ὑπὸ ἔννοιαν ἱστορίας ἐπικῆς, ὑπὸ ἔννοιαν δηλονότι ἔπους διηγουμένου πολέμους καὶ κατακτήσεις καὶ ἐκπορθήσεις πόλεων, δὲν ἀναφέρεται τοσοῦτον εἰς τὸν Ἀκρίταν, ὅσον εἰς τὸν ἄραβα ἀμηρᾶν πατέρα αὐτοῦ (ἴδ. κατωτέρω). Ἐν τῷ χειρογράφῳ μάλιστα τῆς Κρυπτοφέρρης (ἴδ. κατωτέρω), οὗ ἡ ἀρχὴ «*Ἔπαινοι καὶ τρόπαια ἐγκώμιόν τε τοῦ τρισμάκαρος Ἀκρίτου Βασιλείου κατατροπώσαντος πᾶσαν Συρίαν τὴν Βαβυλῶνα, Χαρζιανὴν τε ὅλην Ἀρμενίαν τε καὶ τὴν Καππαδοκίαν, τὸ Ἀμόριν τε* καὶ τὸ Ἰκόνιν ἅμα, *τὴν Ἄγκυραν λέγω τε καὶ πᾶσαν Σμύρνην*» ἐν τῷ ἔπει, λέγομεν, «Ἀκρίτᾳ», ὡς ἔχει τοῦτο ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης, συγχέονται ὁ χριστιανὸς ἥρως ὁ ὑποτάσσων Συρίαν, Βαβυλωνίαν καὶ Ἀρμενίαν πρὸς μωαμεθανὸν ἥρωα ὑποτάσσοντα Καππαδοκίαν καὶ Χαρζιανὴν καὶ πᾶσαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μέχρι Σμύρνης, καὶ νομίζει τις ἀναγινώσκων ταῦτα ὅτι ἀναγινώσκει ἐπικήν τινα ἀφήγησιν τῆς διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας νικηφόρου πορείας τοῦ Μωσλὲμ (Μασαλμᾶ) ἢ τοῦ Ἀρουναλρασὶτ ὅπως αἱ Ἀραβικαὶ αὗται στρατεῖαι ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Θεοφάνους [1]). Καθόλου δὲ ἐν τῷ ἔπει τούτῳ ἐνῷ γίνεται λόγος περὶ στρατειῶν καὶ κατακτήσεων τοῦ Ἀμηρᾶ ἐν Μικρασιατικαῖς χώραις καὶ πόλεσι καὶ περί τινων ἔτι μαχῶν, περὶ τοῦ Ἀκρίτα λέγεται μὲν καθόλου ὅτι ὑπέταξε χώρας μωαμεθανικάς, ἀλλ' οὐδεμία ἐκτίθεται ἱστορία ἐπικὴ στρατείας αὐτοῦ ἢ μάχης, ἅπαντα δὲ τὰ περὶ αὐτοῦ λεγόμενα περιορίζονται εἰς τὴν ἐξύμνησιν τῆς φυσικῆς αὐτοῦ ἡρακλείου ῥώμης, τῆς εἰς τὰ ὅπλα ἀσκήσεως αὐτοῦ καὶ τῆς πάλης αὐτοῦ πρὸς λέοντας καὶ ἄρκτους καὶ ὄφεις, ἔτι δὲ εἰς τὴν εἰδυλλιακὴν ἀφήγησιν τῶν ἐρώτων καὶ τῶν γάμων καὶ τῶν ῥωμαντικῶν περιπλανήσεων καὶ τῶν πρὸς ἀπελάτας καὶ τὴν Μαξιμὼ ἱπποτικῶν μονομαχιῶν καὶ τοῦ ὅλως

---

[1]) Θεοφ. σ. 407 (Patr. Migne). «Καὶ πολιορκήσας κατέλαβε τὸ Ἡρακλέους κάστρον (Ἀαρών, Ἀροὺν) ὀχυρώτατον πάνυ ὑπάρχον, καὶ Θήβασαν καὶ τὴν Μαλακοπαίαν καὶ τὴν Σιδηρόπαλον καὶ τὴν Ἀνδρασόν Ἀπέστειλε δὲ κοῦρσον χιλιάδας ἑξήκοντα, καὶ κατῆλθεν ἕως Ἀγκύρας». Πρβλ. πρὸς ταῦτα τὸ τοῦ ἔπους (χειρογρ. Κφ Α'. 294-5): «Τὴν *Ἡράκλειαν* ὕστερον ἐξήλειψα ταχέως· τὸ Ἀμόριν δὲ καταλαβὼν ἄχρι τοῦ Ἰκονίου» καὶ (χειρογρ. Τραπεζ. Β. 86—87) «τοῦ Ἡρακλέους ἐκούρσευσα, τὸ Ἀμόριν καὶ τὸ Ἰφέριν.

εἰδυλλιακοῦ, ἥκιστα δὲ ἡρωϊκοῦ καὶ ἐπικοῦ θανάτου αὐτοῦ. Ἀτυχῶς ἐλάχιστά εἰσι τὰ μέχρι νῦν περισωθέντα καὶ γνωστὰ γενόμενα εἰς τὸν φιλολογικὸν κόσμον μεσαιωνικὰ ἔπη ἢ ἐπύλλια, τά τε Ἑλληνικὰ χριστιανικὰ καὶ τὰ μωαμεθανικὰ ἀραβικὰ ἢ τουρκικὰ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τοὺς μεταξὺ χριστιανῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν μωαμεθανῶν Ἀράβων ἢ Τούρκων πολέμους. Καὶ χριστιανικὰ μὲν ἑλληνικὰ πλὴν τοῦ ἔπους «Ἀκρίτα» ὑπάρχουσι μικρά τινα δημώδη ᾄσματα ἢ ἐπύλλια ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ διασωθέντα καὶ νῦν περισυλλεγόμενα (Ἀνδρόνικος καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, Χαρτσιανὴς καὶ Λιογέννητη, Πορφύριος, Ἀρμούριος, διάφορα ἐπύλλια τοῦ ἥρωος Κωνσταντίνου, καὶ ᾄσματά τινα εἰς τὸν Ἀκρίταν), ὧν τὰ πλεῖστα ἀνάγονται ἀπ' εὐθείας ἢ ἐμμέσως εἰς τὸν Ἀκριτικὸν κύκλον τῶν μεσαιωνικῶν παραδόσεων. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἔπος «Ἀκρίτας» εἶναι σειρὰ ἐπυλλίων ἢ εἰδυλλίων, οὐχὶ δὲ ἔπος ἔχον ἑνότητα ἐπικῆς ἡρωϊκῆς ἱστορίας. Ἐν δὲ τῇ μωαμεθανικῇ μεσαιωνικῇ γραμματείᾳ τὸ μόνον σχεδὸν μέχρι νῦν εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν γνωστόν, πολέμους Μωαμεθανῶν πρὸς χριστιανοὺς Ἕλληνας ἀφηγούμενον ἔπος εἶναι τὸ περίφημον ἐν τῇ Τουρκικῇ καὶ τῇ Ταταρικῇ γλώσσῃ, ὡς εἶναι νῦν συντεταγμένον, ἔπος ἢ μυθιστόρημα, τὸ ἐπιγραφόμενον «Αἱ περιπλανήσεις τοῦ Σαϊδὶ Βατὰλ» (οὕτως ὀνομασθὲν ἀπὸ τοῦ ἥρωος τοῦ ἔπους Σαΐδ Γαζῆ = Σαΐδ τοῦ Νικηφόρου ἢ Σαΐδ Βατὰλ = Σαΐδ τοῦ ἀγωνιστοῦ) τὸ μεταφρασθὲν τῷ 1871 εἰς τὴν Γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ Hermann Éthé [1]), τὸ ἔχον ὁμολογουμένως, παρ' ὅλον τὸ ἐν αὐτῷ συμφορητὸν παραμυθίων, ὡς πρὸς τὸν πυρῆνα αὐτοῦ χαρακτῆρα καὶ οὐσίαν ἔπους ἱστορικοῦ [2]). Κατ' ἀξιοσημείωτον δὲ τρόπον καὶ τῶν δύο μνημονευθέντων ἐπῶν, τοῦ τε «Ἀκρίτα» καὶ

---

[1]) «Die Fährten des Sajjid Batal. Ein Alttürkisches Volks-und Sittenroman zum ersteumale vollständig übersetzt von Dr H. Éthé Leipzig 1871

[2]) Ταῦτα ἐναντίον τῆς ὑπὸ τοῦ H Éthé ἐν τῷ προλόγῳ τῆς μεταφράσεως (σ. VIII) ἐκφερομένης γνώμης ὅτι «οὐδεὶς ὑπάρχει ἱστορικὸς πυρὴν» ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. Ἀλλ' ὁ Éthé πλανᾶται οὐ μόνον ὡς πρὸς τὴν διάγνωσιν τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ πυρῆνος τοῦ ἔπους, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα τῶν ἐπικῶς ἱστορουμένων, ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὰ ἐν αὐτῷ ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ τόπων, ὡς θέλομεν τοῦτο δείξει ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ ἡμῶν περὶ τοῦ ἔπους Σ. Βατὰλ μελέτῃ καὶ ὡς θέλει ἐν μέρει δειχθῆ καί ἐκ τῶν ἐνταῦθα κατωτέρω ῥηθησομένων.

τοῦ «Σαῒδ Βατὰλ» πατρὶς εἶναι ἡ Μικρὰ Ἀσία, καὶ δὴ ἡ Καππαδοκία, διότι ἐκ τῆς χώρας ταύτης κατάγονται καὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ ἔχουσι τὸ κύριον στάδιον τῶν ἔργων αὐτῶν οἱ ἥρωες ἀμφοτέρων τῶν ἐπῶν. Καὶ τοῦ μὲν μωαμεθανοῦ ἥρωος γενέθλιος τόπος εἶναι ἡ ἀνατολικωτάτη χώρα τῆς Καππαδοκίας, ἡ Μελιτηνή, καὶ δὴ ἡ πρωτεύουσα πόλις αὐτῆς Μελίτη (Μαλάτια ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν καλουμένη)· τοῦ δὲ Ἀκρίτου πατρὶς λέγεται ἐν τῷ ἔπει ἡ Καππαδοκία, ἀλλ' ἡ ἰδιαιτέρα αὐτοῦ πατρὶς φαίνεται ὅτι ἦτο τὸ Χαρσιανὸν τῆς Καππαδοκίας[1]). Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἔπεσι μετὰ τὴν Καππαδοκίαν σπουδαιοτάτην σημασίαν ἔχει ἡ Συρία. Ἡ ἱστορικὴ γεωγραφία ἡ θετικὴ ἀμφοτέρων τῶν ἐπῶν ἔχει τὴν αὐτὴν περίπου περιοχὴν καὶ τὰς αὐτὰς χώρας καὶ πόλεις. Ἐν τῷ ἔπει Βατὰλ πρωτεύουσα πόλις τῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μωαμεθανικῆς δυνάμεως παρίσταται ἡ Μαλάτια[2]), ἐν δὲ τῷ «Ἀκρίτᾳ» ἡ οὐ μακρὰν τῆς πόλεως ταύτης παρὰ τὸν αὐτὸν ποταμὸν Εὐφράτην κειμένη Ἔδεσσα ἢ Ρόχα (καὶ Ραχὰβ ὡς καλεῖται ἐν τῷ ἔπει). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ μωαμεθανικὸν ἔπος, καίπερ ἔχον γεωγραφικὴν ἀρχὴν καὶ ὑπόθεσιν Μικρασιατικὴν καὶ χαρακτῆρα ὅλως τοπικόν, ὅμως παρίσταται ὡς ἔκφρασις τοῦ μεγάλου καὶ διαρκοῦς μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου περὶ ἐπικρατήσεως ἀγῶνος· καὶ αἱ ἐν αὐτῷ παραδόσεις ἢ μᾶλλον ἱστορικαὶ νύξεις

---

[1]) Περὶ τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος, τοῦ τόπου δηλονότι τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀκρίτου, οὐδὲν λέγει τὸ ἔπος. Ἡ *Λευκόπετρα* ἢ *Λακκόπετρα* ἡ ἀναφερομένη ἐν αὐτῷ παρίσταται ἁπλῶς ὥς τις οὕτω καλουμένη τοποθεσία κειμένη ἐκτὸς τῆς πόλεως. ἐν ᾗ κατοικοῦσιν οἱ πρὸς μητρὸς συγγενεῖς τοῦ *Ἀκρίτου*, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν οἶκον τῶν *Δουκῶν* ἢ *Δουκάδων*, ὡς λέγεται ἐν τῷ ἔπει. Γινώσκομεν δὲ ἐκ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν. Τόμ. 3 c. 228 ἔκδ. Βόνν.) ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Δούξ, (ὁ ὑποτιθέμενος πρὸς μητρὸς θεῖος τοῦ Ἀκρίτου) ἦτο στρατηγὸς τοῦ θέματος *Χαρσιανοῦ*.

[2]) Ἡ Μαλάτια (Μελίτη) μετὰ τῆς περὶ αὐτὴν χώρας (τῆς ἀρχαίας Μελιτηνῆς) ὑποταχθεῖσα εἰς τοὺς Ἄραβας ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7 μ. Χ. αἰῶνος ἀπετέλει ἰδίαν μικρὰν τοπαρχίαν μωαμεθανικὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐκπροσωποῦσαν ἀπέναντι τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους τὴν προφυλακὴν τοῦ μεγάλου Ἰσλαμικοῦ ἀραβικοῦ κράτους τῆς χαλιφίας, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ δύναμιν τοῦ Ἰσλάμ. Καὶ οἱ μωαμεθανοὶ οὗτοι τοῦ κράτους τῆς Μελιτηνῆς καλοῦνται ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμ... 226, 6 ἔκδ. Βόνν.) Μελιτινιᾶται.

αἱ ἀναφερόμεναι κυρίως εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ 7 μέχρι τοῦ 11 αἰῶνος ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πρὸ πάντων διεξαγομένους μεταξὺ τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν μωαμεθανῶν Ἀράβων (εἶτα δὲ καὶ Σελδζούκων Τούρκων[1]) πολέμους, προσλαμβάνουσαι μέγα πλῆθος (ὡς εἴθισται ἐν ταῖς δημώδεσι μάλιστα παραδόσεσι τῶν ἀσιατικῶν, καὶ ἰδίᾳ τῶν μωαμεθανικῶν λαῶν) τερατωδῶν μυθευμάτων περὶ φαντασιωδῶν γεγονότων καὶ πραγμάτων καὶ χωρῶν καὶ τόπων μυθικῶν, παρεμόρφωσαν ὁλοσχερῶς τὸν ἀρχέτυπον ἱστορικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔπους ὡς πρὸς τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος, καὶ ἀπὸ Ἀράβων εἰς Τούρκους καὶ Τατάρους παραδιδόμεναι ἔτι μᾶλλον ἀπεμακρύνθησαν τοῦ ἐδάφους τῆς ἱστορίας, τοῦ ἐδάφους δηλονότι ἱστορίας ἐπικῆς ἀναφερομένης εἰς πυρῆνα ἱστορικὸν ἢ τοὐλάχιστον ἀπεικονιζούσης γενικῶς κόσμον ἱστορικὸν ὡρισμένης χρονικῆς περιόδου. Καὶ ὅμως καὶ οὕτω δὲν ἀπώλετο ἐν τῷ ἔπει ὁλοσχερῶς ὁ πυρὴν ὁ ἱστορικὸς ὁ πρῶτος καὶ ὁ χαρακτὴρ ὁ τοπικὸς καὶ μερικός. Μαλάτια, Ταρσός, Χαρσιανόν[2]) Ἀμό-

---

[1]) Τὸ μόνον ὄνομα τὸ ἀναφερόμενον, ἐκ πρώτης ὄψεως, εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Τουρκικοῦ μωαμεθανισμοῦ εἶναι τὸ τοῦ στρατηγοῦ *Μαμλὰν* (Σ. Βατὰλ, μεταφρ. Éthé τομ. 2 σ. 196), διότι *Μαμπλάνης* τις ἀναφέρεται καὶ ὑπὸ τοῦ Κιννάμου (σ. 81, 11 ἐκδ. Βόνν.) ὡς μωαμεθανὸς στρατηγὸς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πολεμῶν ἐναντίον τοῦ αὐτοκράτορος Κορράδου Γ'. κατὰ τὴν Γ'. Σταυροφορίαν (1147—1149). ἀλλὰ τὸ ὄνομα *Μαμλὰν* εἶναι γνωστὸν ἐν τῇ μωαμεθανικῇ ἱστορίᾳ ἀπὸ τοῦ τέλους ἤδη τοῦ 10 αἰῶνος *Μαμλὰν* ἐκαλεῖτο ὁ Ἀμίρης τῆς Ἀτροπατηνῆς (Ἀδζὲρπεϊτσάν) ὁ στρατεύσας τῷ 996 ἐναντίον τῆς Γεωργίας (Brosset, Histoire de la Georgie, Τομ 4 σ. 181), καὶ τοῦτον πιθανῶς τὸν *Μαμλὰν* ὑπαινίσσεται τὸ ἔπος Σ. Β.

Ἕτερον ὄνομα, τοῦτο χριστιανικὸν ἀνῆκον εἰς τοὺς χρόνους τῆς Α Σταυροφορίας καὶ ἀναφερόμενον ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. εἶναι τὸ τοῦ Φράγκου πολεμιστοῦ *Φουλκαρᾶ*. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι πιθανώτατα τὸ τοῦ γενναίου σταυροφόρου πολεμιστοῦ καὶ χρονογράφου Φουλκερίου ἢ Φολκερίου (Fulcerius Carnotensis), περὶ οὗ ἴδ. Gesta Dei per Francos, Albert. Aquensis VI 26.

[2]) Τὸ *Χαρσιανὸν* ἤ, ὡς λέγεται ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. *Χάρσανα* (προφ Charschana) εἶναι ὁ κυριώτατος τόπος τῶν περιπετειῶν τοῦ Σ. Β. Καὶ τὸ ἐκ τῆς Βυζαντινῆς ἱστορίας γνωστότατον τοῦτο ὄνομα τὸ ἀναφερόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Βαρεβραίου (ὡς Carschena ἴδ. Excerpt. Hist. Arab. Patrolog. Migne T. 117 σ. 1019), ἀναφερόμενον δὲ καὶ ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τῇ ἀραβικῇ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Εὐτυχίου ὡς ὄνομα μεγάλης χώρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Aphlagania (Παφλαγονία), Cappadocia, Charschanah. Patrolog. Migne T. 111

ριον ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ· εἶτα δὲ Συρία καὶ Ρουμ ἤτοι Ρωμανία (τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, ἰδίᾳ τὸ ἐν Ἀσίᾳ) καὶ ὄπισθεν τούτων Βαγδάτη (Βαγδᾶς (ὁ) ἐν τῷ Ἀκρίτᾳ) μετὰ τοῦ χαλίφου ἢ ἀμίρου τῶν πιστῶν, καὶ Χεδζὰδ καὶ Καaβᾶς, καὶ Κωνσταντινούπολις μετὰ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀποτελοῦσι τὸν πραγματικὸν ἱστορικὸν καὶ τοπογραφικὸν πυρῆνα τοῦ ἔπους Σ. Β. ὅπως ἐν μέρει καὶ τοῦ Α. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος (ὁ πρῶτος χριστιανὸς καὶ Ἕλλην βασιλεύς, καθ' οὗ ἐπολέμησε τὸ Ἰσλὰμ) καὶ ὁ ὡς υἱὸς τούτου ἀναφερόμενος ἐν τῷ ἔπει Κωνσταντῖνος (ὢν πράγματι ἴσως οὐχὶ ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως ἐκείνου Κωνσταντῖνος Γ', ἀλλ' ὁ δισέγγονος Κωνσταντῖνος Δ'. ἢ αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος Ε'.), οἱ χαλίφαι Ἀβδαλμελὶκ (695 — 705) ὁ τοῦ τρισεγγόνου τοῦ Ἡρακλείου Ἰουστινιανοῦ Β'. σύγχρονος, καὶ οἱ ἐκ τοῦ οἴκου τῶν Ἀββασιδῶν χαλίφαι τοῦ 9 αἰῶνος Μααμοὺν καὶ Μωτασσέμ, ἔτι δὲ ἄνδρες στρατηγοὶ Βυζαντινοὶ τῶν κυρίως Ἀραβικῶν χρόνων (ἀπὸ τοῦ 7 μέχρι τοῦ 11 αἰῶνος), Κυπριανός, Συμβάτιος, Κουρκούας (ἢ ὡς καλεῖται ἐν τῷ ἔπει Κορκὶν [1]), ὁ ἄραψ ἀμὶρ Ὀμὰρ τῆς Μελιτηνῆς (Ἄμερ καὶ Ἄμβρων (=Ὀμὰρ) παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς), Ἀβδουλσαλὰμ (Ἀποσάλαθ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις) στρατηγὸς καὶ σύμβουλος τοῦ ἀμὶρ Ὀμάρ.

σ. 55ι, τὸ καὶ ὑπὸ μωαμεθανῶν ἀράβων χρονογράφων οὐχὶ ἅπαξ μνημονευόμενον (Weil, Geschihte der Chalifen T III 15, 17) ἐνομίσθη ὑπὸ τοῦ Ethé (Τομ. 1 σ. 137 σημ 67) ὡς ὄνομα πλαστόν, («Eine Stadt dieses Namens habe ich in dem arabischen geographischen Lexicon Masarid-el-ittila nicht finden kônnen; sie wird also wie so viele wohl erdictet sein», λέγει ὁ Ethé)

[1]) Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἀρχῆθεν *Ἰβηρικόν*, ὁ δὲ τύπος ὁ Ἰβηρικὸς (Γεωργιανὸς) τοῦ ὀνόματος παρὰ τῷ Θεοφάνει τῷ Βυζαντίῳ (Φωτ. Βιβλ. Κωδ. 64) εἶναι *Γοργένης*. παρὰ τῷ Προκοπίῳ (Πολ. Περσ. Α 57, 9 282, 17 ἐκδ. Βόνν.) Γουργένης, αὐτὸς δηλονότι ὁ ἐν τῇ Ἰβηρικῇ τύπος τοῦ ὀνόματος Gurgen. Παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς πλὴν τοῦ τύπου *Κουρκούας* ὑπάρχουσι καὶ τύποι *Κουρκένης* καὶ *Κουρκένιος*. Καὶ ὁ ἐν τῷ ἔπει δὲ Σ Β. ἀπαντῶν τύπος *Κορκὶν* εἶναι ὡσαύτως Ἰβηρικός,

Τὸ Βυζαντινὸν ὄνομα *Συμβάτιος* εἶναι ὡσαύτως Ἀρμενοϊβηρικὸν (Ἀρμεν. Σεμπάτ καὶ Ἰβηρ. Σουμπάτ). Ἀκριβῶς δὲ ὑπὸ τὸν Ἰβηρικὸν τοῦτον τύπον (Σουμπὰτ) ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἀμφότερα τὰ ὀνόματα, *Κορκὶν* καὶ *Σουμπάτ*, εἰσεχώρησαν εἰς τὸ μωαμεθανικὸν ἔπος ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς χριστιανικῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς χριστιανικῆς Ἰβηρίας.

ὁ στρατηγὸς τοῦ χαλίφου Μωτασσὲμ 'Αφσίν· πάντα ταῦτα τὰ ἱστορικῶς γνωστότατα ὀνόματα ἀνδρῶν καὶ τόπων, ὡσαύτως δὲ καὶ γεγονότα πολεμικὰ περὶ τὸ Χαρσιανὸν καὶ 'Αμόριον καὶ καθόλου μεταξὺ Μαλατίας, Ταρσοῦ, Χαρσιανοῦ καὶ 'Αμορίου, ἀποτελοῦσι τὸν κύριον ἱστορικὸν πυρῆνα τοῦ ἔπους Σ. Β. 'Επὶ πᾶσι δὲ ἐν τῷ μωαμεθανικῷ ἔπει ὡς μέγας ἥρως Ρωμαῖος, ἄξιος ἀνταγωνιστὴς τοῦ Σ. Β. καὶ οὐχ ἅπαξ μονομαχήσας πρὸς αὐτόν, ἀναφέρεται αὐτὸς ὁ *'Ακρίτας*[1], παριστάμενος ἐν τῷ μωαμεθανικῷ ἔπει ὁτὲ μὲν ὡς στρατηγός, ὁτὲ δὲ ὡς πρωθυπουργὸς (βεζίρης) τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος, ὁτὲ δὲ καὶ ὡς μάγος (ὅπως μάγος θεωρεῖται ἢ παρίσταται θεωρούμενος ὑπὸ τῶν πολεμίων ὁ Σ. Β). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ 'Ελληναραβικὸς οὗτος ἱστορικὸς καὶ ἐπικὸς πυρὴν τοῦ μωαμεθανικοῦ ἔπους ὁ διαφαινόμενος ἰδίᾳ ἐν τοῖς 4 βιβλίοις (ἐκ τῶν 8 βιβλίων εἰς ἃ διαιρεῖται νῦν τὸ ἔπος) τοῖς ἀποτελοῦσι τὸν Α΄. Τόμον τῆς τοῦ Η. Éthé μεταφράσεως, παρεμορφώθη δεινῶς ἐν τοῖς νῦν Τουρκικοῖς καὶ Ταταρικοῖς κειμένοις, ἰδίᾳ ἐν τοῖς τελευταίοις 4 βιβλίοις. Σύμπας ὁ μὴ μωαμεθανικὸς κόσμος, καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ μὴ *ὀρθόδοξος* (ὁ μὴ Σουννιτικός, ἀλλὰ Σχιϊτικός), παρεστάθη ὡς *'Ελληνικὸς* (Ρούμ) ἢ σύμμαχος καὶ ὁμόδοξος τῷ 'Ελληνικῷ. 'Η 'Αφρικὴ (ἡ τῶν Φατιμιδῶν χαλιφῶν), ἡ 'Ινδική, ἡ Κίνα, αὐτὴ ἡ ἐκ τῆς πραγματικῆς ἱστορίας ἐξαφανισθεῖσα, ἀλλ' ἐν τῇ μνήμῃ καὶ τῇ συνειδήσει τοῦ μωαμεθανικοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ σουννιτικοῦ κόσμου, ζῶσα ἔτι Περσία τῆς πυρολατρείας καὶ τοῦ Μαζδαϊσμοῦ, παρεισέφρησεν εἰς τὸ ἔπος ἐν τοῖς μεταγενεστέροις Τουρκικοῖς καὶ Ταταρικοῖς χρόνοις (1100—1400) ὡς πολεμία πρὸς τὸν ἥρωα Σ. Β. Αὐτὸς

---

[1]) 'Εν τῇ μνημονευθείσῃ Γερμανικῇ μεταφράσει τοῦ ἔπους Σ. Β. γράφεται *Akrates*. 'Επειδὴ ὅμως ὁ μεταφραστὴς πανταχοῦ, ἔνθα τὸ ἀραβικὸν γράμμα *ἄλεφ* παρεντίθεται ἐν ταῖς συλλαβαῖς καὶ ποιεῖ αὐτὰς μακρὰς κατὰ προσῳδίαν, τίθησιν ἐπὶ τοῦ μακροῦ φωνήεντος τὸ σημεῖον ^, τοῦτο δὲ δὲν ποιεῖ ἐν τῷ Akrates, ἡμεῖς οἱ μὴ ἔχοντες τὸ χειρόγραφον κείμενον τοῦ ἔπους εἰκάζομεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι τὸ *ἄλεφ* δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ συλλαβῇ *kra* ἢ *κρα*, καὶ τότε δυνάμεθα νὰ προφέρωμεν τὴν συλλαβὴν καὶ ὡς κρᾰ, καὶ ὡς κρε ἢ *κρι*. Τὸ αὐτὸ δὲ ῥητέον καὶ περὶ τῆς καταληκτικῆς συλλαβῆς *της*, ἣν δυνάμεθα νὰ προφέρωμεν καὶ ὡς *τες* καὶ ὡς *τας*. 'Ο Éthé τὸ μὲν μὴ γινώσκων τὸ ὄνομα 'Ακρίτας, τὸ δὲ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τῆς ἀναλογίας τῶν 'Ελληνικῶν ὀνομάτων *Σωκράτης*, 'Ιπποκράτης κτλ. ἀνέγνω τὸ ὄνομα ὡς *Akrates*.

ὁ μυθικὸς Πέρσης ἥρως Φεριδούν, αὐτὸς ὁ μυθικώτατος τῆς Ἀνατολῆς ἥρως *Νιμρὼδ* (Νεβρὼδ τῆς Π. Δ.) παρεστάθησαν ὡς σύμμαχοι ἢ καὶ στρατηγοὶ καὶ ὑπουργοὶ τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Ροὺμ πολεμοῦντες ὑπὸ τοῦτον ἐναντίον τοῦ Σ. Β. ἀμυνομένου καὶ ἐπιτιθεμένου κατὰ πάντων καὶ νικῶντος πάντας. Καὶ ὅμως καὶ ἐν πάσῃ ταύτῃ τῇ τερατώδει παραμορφώσει τοῦ Μικρασιατικοῦ μωαμεθανικοῦ ἔπους ὁ τοπικὸς Μικρασιατικὸς καὶ δὴ μερικώτατος Καππαδοκικὸς καὶ ἀρχῆθεν ἀκραιφνῶς *ἀραβομωαμεθανικὸς* αὐτοῦ χαρακτὴρ δὲν ἐξέλιπεν δλοσχερῶς, διαφαινόμενος καὶ ὑπ' αὐτὸ ἔτι τὸ περιβαλὸν αὐτὸν παχύτατον στρῶμα τῶν τερατωδῶν μυθικῶν παραγεμισμάτων[1]) Ἅπας ἐκεῖνος ὁ κόσμος τῶν ἀπίστων, τῶν πολεμίων τοῦ Ἰσλὰμ τοῦ Σουννιτικοῦ, ὁ ἐκτεινόμενος ἀπὸ Κίνας καὶ Ἰνδικῆς μέχρι Περσίας καὶ Ρωσίας καὶ Ἀφρικῆς καὶ Φράγκων, ὁ συμμαχῶν μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος (Καϊσὰρ) τοῦ Ροὺμ καὶ πολεμῶν ἐναντίον τοῦ ἥρωος Σ. Β., ποιεῖται τὸν κατὰ τούτου πόλεμον ἐν Καππαδοκίᾳ, στρατεύων ἐπὶ τὴν Μελιτηνήν, τὴν μικρὰν ταύτην νοτιανατολικὴν γωνίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ αὐτοκράτωρ (Φαγφοὺρ) τῆς Κίνας καὶ οἱ πολλοὶ τῆς Ἰνδικῆς ἡγεμόνες μετὰ τῶν ἀπείρων αὐτῶν στρατιῶν ἐρχόμενοι πρὸς βοήθειαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος ἐναντίον τοῦ Σαΐδ καὶ τοῦ Χαλίφου συγκροτοῦσι τὴν κατὰ τούτων μάχην παρὰ τὰ τείχη τῆς Μαλατίας, ἐνταῦθα δὲ ἔρχεται καὶ ὁ χαλίφης τῆς Οἰκουμένης καὶ παρὰ τὴν μικρὰν Καππαδοκικὴν πόλιν συγκροτεῖται καὶ κρίνεται ὁ μέγας μεταξὺ τοῦ μωαμεθανικοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου σύμπαντος μὴ μωαμεθανικοῦ κόσμου ἀγών (!)· Οὕτω δὲ καὶ περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ στρατηγοῦ τοῦ μικροῦ Καππαδοκικοῦ θέματος τῆς Χαρσιανῆς ἀνταγωνίζεται ἐν Καππαδοκίᾳ ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου τοῦ Οὐρανίου κράτους πρὸς τὸν ἥρωα τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου Σ. Βατάλ. Ὡσαύτως δὲ αἱ μικραὶ τῆς Καππαδοκίας πόλεις

---

[1]) Ταῦτα ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Fleischer (ἴδ. Πρόλογ. τῆς μεταφράσεως Éthé σ. VIII) ὅτι ὁ Σ. Β. «ἐὰν μὴ τὰ *πάντα ἀπατῶσιν*» ἦν ἀρχῆθεν καὶ κατ' οὐσίαν ἥρως Ὀθωμανὸς ἐκπροσωπῶν τὴν ἐν τῷ σουλτανάτῳ Ἰκονίου (sic) προϊοῦσαν κατὰ τὸν 14 αἰῶνα ὑπέροχον καὶ διηνεκῶς ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων αὐξανομένην Ὀθωμανικὴν δύναμιν»· Ὅτι ἡ γνώμη αὕτη δὲν εἶναι ὀρθὴ θέλει δειχθῇ καὶ ἐξ ὅσων θέλομεν δημοσιεύσει βραδύτερον ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ἡμῶν περὶ τοῦ ἔπους Σ. Β. μελέτης.

Μαλάτια καὶ Χαρσιανὸν καθίστανται κέντρον τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου καὶ τόπος συναντήσεως τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν στρατῶν πάντων τῶν τόπων καὶ πασῶν τῶν φυλῶν τῆς γῆς(!) Καὶ οὕτω μὲν ἔχει ὁ ὅλος χαρακτὴρ τοῦ μωαμεθανικοῦ ἔπους ὡς πρὸς τὸν ἱστορικὸν πυρῆνα, τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ καθ' ἕκαστα ἀναλυόμενον τὸ ἔπος τοιοῦτον περίστησι χαρακτῆρα. Λίαν ἄξια σημειώσεως ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι τὰ κοινὰ ἐν τῷ μωαμεθανικῷ τούτῳ ἔπει καὶ ἐν τῷ Ἀκρίτᾳ σημεῖα ἱστορικῶν προσώπων καὶ πραγμάτων καὶ γεγονότων.

Ἀκρίτας καὶ Σαΐδ. Βατάλ.

Κοινὸν σημεῖον ἐν τοῖς δύο ἔπεσιν εἶναι ἐν πρώτοις ὅτι ἀμφότεροι οἱ ἥρωες κατάγονται ἐκ Καππαδοκίας, ὁ μὲν Σ. Βατὰλ ἐκ τῆς Μαλατίας, τῆς ἐσχάτης ταύτης δυτικῆς ἄκρας τοῦ μεγάλου χαλιφικοῦ κράτους, ἑνὸς τῶν τελευταίων ὁρμητηρίων καὶ τῶν πρώτων ἀμυντηρίων τῶν κατὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους Ἀραβικῶν πολέμων, ὁ δὲ Ἀκρίτας ἀπὸ τοῦ Χαρσιανοῦ, ἑνὸς τῶν πρώτων ἀμυντηρίων καὶ ὁρμητηρίων τοῦ ἐν τοῖς κατὰ τῶν μωαμεθανῶν Ἀράβων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀμυνομένου καὶ ἐπιτιθεμένου χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀλλ' ἑκάτερος τῶν ἡρώων, καίπερ ἐκ Καππαδοκίας ὁρμώμενος, ἀνάγει τὸ γένος αὐτοῦ εἰς τὴν κοιτίδα αὐτὴν τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου αὐτοῦ. Οὕτως ὁ μὲν Σ. Βατὰλ εἶναι ἔγγονος εὐπατρίδου ἄραβος ἀπὸ τῆς Ἀραβίας εἰς Μελιτηνὴν μεταναστεύσαντος καὶ καταγομένου κατ' εὐθεῖαν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ καὶ ἐξαδέλφου τοῦ Προφήτου Ἀλῆ, καὶ δι' αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Προφήτου αὐτοῦ, ὁ δὲ Ἀκρίτας ἀνάγει τὸ γένος αὐτοῦ μητρόθεν μὲν διὰ τοῦ εὐγενοῦς οἴκου τῶν Δουκῶν μέχρι τῆς ἀρχαιοτάτης μετὰ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐκ Ρώμης πρὸς τὸ Βυζάντιον ἀφικομένης ρωμαϊκῆς ἀριστοκρατίας, καὶ δὴ εἰς αὐτὸν τὸν οἶκον τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου «καθότι καὶ ὁ πρῶτος Δούκας ἐκεῖνος, εἷς ὢν τῶν μετὰ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἀπαναστάντων καθ' *αἷμα* τῷ Μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ καὶ γνησιώτατα προσωκείωτο»[1]), ἔτι δὲ καὶ εἰς τοὺς ἡγεμονικοὺς Παρθοαρμενικοὺς οἴκους τῶν

---

[1]) Ἴδ. Νικηφορ Βρυενν. Προθεωρ. σ. 13. ἐκδ. Βόνν.

Κινναμάδων καὶ Κυρμαγάστρων, πατρόθεν δὲ εἰς αὐτόν, ὡς φαίνεται, τὸν ἡγεμόνα τῆς Μελιτηνῆς καὶ κύριον τοῦ Σ. Βατὰλ Ἄμβρωνα. Καὶ ὁ μὲν Ἕλλην ἥρως, καλούμενος Βασίλειος (ὡς «εἰς βασιλείαν προωρισμένος» κατὰ τὸ χειρόγραφον τὸ Ὀξωνικὸν) ἔχει ἐπώνυμον τὸ Ἀκρίτας ὡς ἐν ταῖς ἄκραις καὶ ὁρίοις ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ κράτους καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως [1]), ὁ δὲ Ἄραψ καλούμενος Δζαφὰρ ἔχει τὸ ἐπώνυμον *Βατὰλ* ἤτοι ἀγωνιστὴς καὶ Σαῒδ Βατὰλ (= Κύριος, εὐγενὴς ἀγωνιστής). Ὁ ἥρως Βατὰλ εἶναι στρατηγὸς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μαλατίας Ὀμὰρ (Ἄμερ) ἢ Ἀμροῦ (Ἄμβρωνος), Ἄμβρων δὲ καλεῖται καὶ ὁ μωαμεθανὸς πάππος ἤτοι πατὴρ τοῦ ἐν ἀρχῇ μωαμεθανοῦ πατρὸς τοῦ Βασιλείου, διὰ δὲ τὸ πατρόθεν ἐκ μωαμεθανῶν Ἀράβων κατάγεσθαι καὶ Διγενὴς ἐπικαλεῖσθαι ὁ Βασίλειος παρίσταται οἱονεὶ ἐκπροσωπῶν ἰδεωδῶς ἐν ἑαυτῷ τέλειον τύπον Μικρασιανοῦ ἢ Καππαδόκου μεσαιωνικοῦ Ἑλληνάραβος καὶ χριστιανομωαμεθανοῦ ἥρωος. Δωδεκαετὴς ὁ Ἀκρίτας ἄρχεται τῶν ἡρωϊκῶν αὐτοῦ ἔργων, ἀφοῦ πρότερον ἐπαιδεύθη ἐπὶ τριετίαν παρὰ καθηγητῇ, παλαίων κατὰ θηρίων καὶ καταβάλλων αὐτά· ἄρχεται δὲ ἐπιδιδόμενος εἰς τὴν τέχνην τοῦ ἱππεύειν καὶ εἰς τὸ ἀσκεῖσθαι εἰς τὰ ὅπλα καὶ ἐκπλήσσειν τοὺς γινώσκοντας διὰ τοῦ μεγέθους τῆς τόλμης καὶ τῆς ἀνδρείας. Ὁ πατὴρ τοῦ Βατὰλ μαχόμενος πρὸς χριστιανοὺς περικυκλωθεὶς ὑπὸ τούτων μετὰ θαυμαστὸν ἡρωϊκὸν ἀγῶνα πίπτει μάρτυς ἐν ἀνίσῳ ἀγῶνι, περὶ δὲ τοῦ μωαμεθανοῦ πάππου τοῦ Ἀκρίτου λέγει ἡ τούτου μάμμη πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Ἀκρίτου. « Ὅταν γὰρ τὸν ἐκύκλωσαν φουσᾶτα τῶν Ρωμαίων, οἱ στρατηγοὶ μεληδὸν τὸν ἔκοψαν καὶ ἐπῆραν τὸ σπαθίν του.»

Ὁ Σ. Βατὰλ φέρει τὸ ξίφος τοῦ μυθικοῦ βασιλέως τῆς Περσίας Δαχάκ, ὁ δὲ Ἀκρίτας τὸ τοῦ ἐπίσης μυθικοῦ ἐν ταῖς δημώδεσι παραδόσεσι τῆς Ἀνατολῆς κατασταθέντος Πέρσου βασιλέως Χοσρόου. Ἀλλὰ παρὰ τὰς ὁμοιότητας ταύτας καὶ ἐν ταῖς ὁμοιότησιν αὐταῖς ὑπάρχει καὶ μεγάλη τις διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ἡρώων, ὡσεὶ τις ἀντανάκλασις τῆς διαφορᾶς τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τῶν δύο κόσμων. Ὁ Σ. Βατὰλ ἔχει κύριον ἔργον τὸ πολεμεῖν διηνεκῶς ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὑπὲρ τοῦ Ισλάμ, πάντα δὲ τὰ ἄλλα τοῦ βίου εἶναι ἁπλᾶ ἐπεισόδια ἐν τῷ διηνεκεῖ πολεμικῷ τούτῳ βίῳ· τῷ ἀποφεύγοντι πᾶσαν ἄνεσιν καὶ ἡσυχίαν καὶ περιφρονοῦντι πάντα πλοῦτον· ὁ Σ. Β. εἶναι ἐκπροσώπη-

σις πιστὴ τοῦ φανατικοῦ, τοῦ θρησκομανοῦς μωαμεθανοῦ τοῦ μὴ ἡδομένου ἄλλῳ τινὶ ἢ τῷ φόνῳ καὶ τῇ καταστροφῇ τῶν ἀπίστων, χρωμένου δὲ πρὸς τοῦτο οὐ μόνον τῇ ἀνδρείᾳ καὶ ῥώμῃ, ἀλλὰ καὶ παντὶ δόλῳ καὶ ἀπάτῃ· ἐνῷ ὁ Ἀκρίτας εἶναι μὲν ἀνὴρ ῥωμαλεώτατος, Ἡρακλέους ἔχων ῥώμην, ἀλλ' ἐμμέσως μόνον ἐκπροσωπεῖ τὸν ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς πίστεως κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀγῶνα· δὲν εἶναι ἥρως οἷος ὁ Σ. Βατάλ. Τοιαύτην ἰδιότητα τὸ ἔπος τὸ Ἑλληνικὸν δίδωσιν οὐχὶ εἰς τὸν χριστιανὸν Ἀκρίταν τὸν φιλάνθρωπον καὶ μετριοπαθῆ καὶ πρὸς τοὺς πολεμίους γενναῖον, ἀλλὰ εἰς τὸν μωαμεθανὸν αὐτοῦ πατέρα «τὸν εὐγενῆ καὶ πρῶτον τῆς Συρίας τὸν ἔχοντα τόλμην θηριώδη καὶ μέγεθος πανθαύμαστον, τὸν δεύτερον Σαμψῶνα», τὸν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς «*ψευδώδεις*» ἥρωας Ἀχιλλέα καὶ Ἕκτορα *ἀληθῆ* ἐπιτελέσαντα ἡρωϊκὰ ἔργα, τὸν δυνάμενον νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Μέγαν.

Ἐκ τῆς τοιαύτης διαφορᾶς τῶν χαρακτήρων τῶν δύο ἡρώων προῆλθεν, ὡς εἴρηται, καὶ ἡ ἑξῆς ἡ διαφορὰ τοῦ βίου ἑκατέρων, ὅτι τὰ μὲν διάφορα εἰδύλλια τοῦ βίου τοῦ Ἀκρίτα ἀποτελοῦσι τὸ κύριον σχεδὸν μέρος τοῦ ἐξυμνοῦντος αὐτὸν ἔπους, ἐνῷ τὰ τοιαῦτα ἀποτελοῦσιν τὰ πάρεργα ἐν τῷ βίῳ τοῦ Βατάλ. Ὅμως, τιθεμένης κατὰ μέρος τῆς γενικῆς ταύτης διαφορᾶς, ἐν τοῖς κατὰ μέρος μεγίστη ὑπάρχει ὁμοιότης ἐν τοῖς ῥωμαντικοῖς ἐπεισοδίοις τοῦ νεανικοῦ βίου ἀμφοτέρων τῶν ἡρώων τῶν τοιούτων ῥωμαντικῶν ἱστοριῶν· ὁ τόπος τῶν ἀγώνων ἐν τῷ βίῳ ἀμφοτέρων εἶναι κυρίως τὸ Χαρσιανὸν τῆς Καππαδοκίας. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ Ἀκρίτας ἀπάγει ἑκοῦσαν τὴν θυγατέρα τοῦ στρατηγοῦ τῆς Χαρσιανῆς (Δούκα) Εὐδοκίαν, ἔχει ἐν πολλοῖς μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸ ἐπεισόδιον τῆς ὑπὸ τοῦ Σ. Βατὰλ ἑκουσίας ἀπὸ Χαρσιανοῦ ἀπαγωγῆς τῆς θυγατρὸς τοῦ ἐνταῦθα εὑρισκομένου τότε αὐτοκράτορος Ἡρακλείου *Μαχπιρούζ* [1]). Καὶ ὅπως ὁ Ἀκρίτας ἀπάγων τὴν Εὐδοκίαν καταδιώκεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς, τοῦ ἥρωος Κωνσταντίνου, οὕτω καὶ ὁ Σ. Β. καταδιώκεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Μαχπιροὺζ Κωνσταντίνου (ἀλλὰ τούτου ὄντος υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρ.)· ἀλλ' ἐνῷ ἡ Εὐ-

---

[1]) Πᾶσαι αἱ θυγατέρες τοῦ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος ἐν τῷ ἔπει Σ. Β., ὅπως ἐν μέρει καὶ ἐν τῷ Σαχναμὲ τοῦ Φιρδούση, ἔχουσιν ὀνόματα Περσικά.

δοκία, συνῳδὰ τῷ χαρακτῆρι ἑλληνίδος χριστιανῆς κόρης. ἀπέχει τῆς ἐπελθούσης ἐν τῇ καταδιώξει ταύτῃ αἱματηρᾶς συμπλοκῆς βλέπουσα εἰς ταύτην ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς ἀπό τινος δένδρου, εἰς ὃ ἐτοποθετήθη ὑπὸ τοῦ Α. παρακαλεῖ δὲ τοῦτον νὰ φεισθῇ τῆς ζωῆς τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου, τοὐναντίον ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. ἡ ἀπὸ χριστιανῆς βασιλόπαιδος χάριν τοῦ Σ. Β. καὶ κατ' ἔμπνευσιν τοῦ Προφήτου εἰς φανατικὴν μωαμεθανίδα μεταστᾶσα Μαχπιρούζ αὐτὴ μάχεται δι' ἀκοντίου ἐναντίον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου. Καὶ ὁ τρόπος δέ, καθ' ὃν ὁ Βατάλ, κατὰ τὸ μωαμεθανικὸν ἔπος, συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Χαρσιανῆς καὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη μείνας δέσμιος ἐνταῦθα κατώρθωσε νὰ προσελκύσῃ εἰς τὸ δεσμωτήριον διὰ τῆς γλυκύτητος τῆς φωνῆς (ἥτις ἦν τοσοῦτον γλυκεῖα ἐν αὐτῷ, ὅσον καὶ ἐν τῷ Ἰησοῦ) καὶ διὰ τῆς μελῳδίας Δαυῒδ τὴν ὡραίαν θυγατέρα τοῦ στρατηγοῦ τῆς Χαρσιανῆς Γουλενδάμην (φέρουσαν καὶ ταύτην ὄνομα Περσικὸν [1]) καὶ συνάψας μυστικὰς σχέσεις πρὸς αὐτὴν νὰ σωθῇ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας, ἀναμιμνήσκει ἐν μέρει τὰ λεγόμενα ἐν τῷ «Ἀκρίτᾳ» περὶ τοῦ υἱοῦ Βυζαντινοῦ τινος στρατηγοῦ Ἀντιόχου, ὅστις καὶ αὐτὸς συλληφθεὶς αἰχμάλωτος ὑπὸ τοῦ μωαμεθανοῦ ἀμηρᾶ τῆς Μεσοποταμίας Ἀπλορράβδη (Ἀβδουρραχμὰν) καὶ μείνας τρία ἔτη δεσμώτης κατώρθωσε νὰ ἐλευθερωθῇ διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγάπης τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀμηρᾶ, ἀναμιμνήσκει δὲ καὶ τὰ τοῦ ἥρωος Πορφυρίου τοῦ Ἀκριτικοῦ κύκλου τοῦ μετὰ τριετῆ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν δεσμωτηρίῳ κάθειρξιν ἐλευθερωθέντος διὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος [2]· καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐν τῷ «Ἀκρίτα» ὁ ἀμηρᾶς πατὴρ τοῦ Ἀκρίτου ἀποχωρίζεται τῆς

---

[1]) Γουλενδὰμ ἤ, ὡς ἀκριβῶς προφέρεται Γαλλιστὶ τὸ Gulendam (ἢ Γερμανιστὶ τὸ Gülendam) εἶναι λ. Περσικὴ σύνθετος ἐκ τοῦ Gül = ῥόδον, καὶ endam = σῶμα, φυή, ἀνάστημα, ὥστε ἡ λ. σημαίνει «ἡ ἔχουσα φυὴν ῥόδου». Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὸ δεύτερον συνθετικὸν τοῦ ὀνόματος τούτου (Ἀνδάμη) ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ χρονογράφου Γενεσίου (σ. 108) ὡς ὄνομα τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀστυάγους καὶ μητρὸς τοῦ Κύρου. Ἆρα γίνεται τὸ τοιοῦτον ἁπλῶς ἀπὸ τῆς ἕνεκεν ἀμαθείας παραφθορᾶς τοῦ ὀνόματος *Μανδάνη* ἢ μήπως ὁ συγγραφεὺς συγχέει τὸ γνωστὸν αὐτῷ Περσικὸν ὄνομα (Ἀνδάμη) τῶν χρόνων αὐτοῦ πρὸς τὸ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας γνωστὸν ὄνομα *Μανδάνη* (Mandan = δοχεῖον φρονήσεως); Ἡ δευτέρα ὑπόθεσις μοὶ φαίνεται μᾶλλον πιθανή.

[2]) Περὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ βασιλοπούλας γίνεται λόγος ἐν τῷ Τραπε-

Εἰρήνης προσφέρων αὐτῇ ὡς ἐνθύμιον δακτύλιον, ἔχει τι παρεμφερὲς πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἀποχωρίζεται ἐν τῷ ἔπει «Σ. Βατὰλ» ὁ ἥρως Σ. Βατὰλ τῆς Γουλενδάμης, προσφέρων αὐτῇ ὡς ἐνθύμιον ψέλλιον λιθοκόλλητον.

Καὶ ἡ Μαξιμὼ δὲ ἡ Ἀμαζὼν τοῦ ἔπους «Ἀκρίτα» ἡ μὴ θέλουσα νὰ θυσιάσῃ τὴν παρθενίαν αὐτῆς εἰμὴ μόνον εἰς τὸν ἐν μονομαχίᾳ νικήσοντα αὐτὴν ἥρωα (διὰ τοῦτο παραδοῦσα ἢ μᾶλλον προσενεγκοῦσα ἑαυτὴν εἰς τὸν Ἀκρίταν, ἀφοῦ ἡττήθη ἐν τῇ μετ' αὐτοῦ μονομαχίᾳ) ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἡρωΐδα Ἄδαναν (ἀπὸ χριστιανῆς γενομένην μωαμεθανὴν Μικρασιάτιδα κόρην τοῦ διοικητοῦ Λαοδικείας) τοῦ ἔπους Σ. Βατάλ, ἥτις ἤθελε νὰ παραδοθῇ ὡς σύζυγος μόνον εἰς τὸν ἐν μονομαχίᾳ νικήσοντας αὐτὴν πολεμιστήν, ἡττηθεῖσα δὲ ὑπὸ τοῦ Β. ἐν μονομαχίᾳ ἤθελε νὰ γείνῃ σύζυγος τοῦ Β. παρὰ τὴν τούτου ἐπιθυμίαν.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. ἡ θυγάτηρ τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος Κιταγιοὺν (Περσικὸν καὶ αὕτη φέρουσα ὄνομα) μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βατὰλ ἁρπαγὴν δραπετεύσασα ἐκ τοῦ τόπου τῆς αἰχμαλωσίας ἀνευρίσκεται ὑπὸ τοῦ *Ἀκρίτου* (τοῦ ἐν τῷ ἔπει Σ. Βατὰλ ἀναφερομένου ἕλληνος ἥρωος) ἀναμιμνήσκει ἐν μέρει τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀκρίτα (τοῦ ἑλληνικοῦ ἔπους) ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Συρίας ἀνεύρεσιν τῆς ἀπὸ μωαμεθανίδος χριστιανῆς γενομένης καὶ ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος υἱοῦ τοῦ Ἀντιόχου ἑκουσίως ἀπαχθείσης καὶ εἶτα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐγκαταλειφθείσης θυγατρὸς τοῦ ἀμηρᾶ Ἀπλορράβδη.

Ἀλλὰ καὶ πλὴν ταύτης τῆς περὶ τὸ πρότωπα καὶ τὰ γεγονότα εὑρισκομένης μεταξὺ τῶν δύο ἐπῶν συναφείας ὑπάρχουσι καὶ πλεῖστα γενικὰ εἰς τὸν ὅλον χαρακτῆρα τοῦ τότε βίου καὶ ἰδίᾳ τοῦ πολεμικοῦ ἀναφερόμενα. Ὁ Ἀκρίτας καὶ οἱ λοιποὶ ἐν τῷ ἔπει ἀναφερόμενοι πολεμισταί, ὁ πατὴρ τοῦ Α., ἔτι δὲ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ***ἀπελατῶν*** καὶ ἡ Μαξιμὼ αὐτὴ εἶναι πολεμισταὶ πολεμοῦντες ἐν πᾶσι καὶ μαχόμενοι καθ' ἣν πολεμικὴν τέχνην καὶ μέθοδον καὶ ὁ Σ. Βατάλ, φέ-

---

ζουντίῳ ᾄσματι τοῦ Πορφυρίου. Ἐν τῷ Καππαδοκικῷ (τῷ τῆς Τελμησσοῦ) γίνεται λόγος περὶ *Νικαίας* (ἀντὶ Κωνσταντινουπόλεως) καθέδρας καὶ ταύτης βασιλικῆς διατελεσάσης κατὰ τὰ ἔτη 1204-1261, καὶ ἁπλῶς περὶ «κοράσου ξανθοῦ».

ροντες τὸν αὐτὸν πρὸς τὸν μωαμεθανὸν ἥρωα ὁπλισμόν. Ἀμφότεροι οἱ ἥρωες εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἱππόται ἀπὸ τοῦ ἵππου μαχόμενοι καὶ τῆς ἱππομαχίας, ἣν ὁ μὲν (Ἀκρίτας) δωδεκαετής, ὁ δὲ (Βατὰλ) τρισκαιδεκαετής, ἐδιδάχθησαν, ἄριστα εἰδήμονες, ἰδίᾳ περὶ τὸ κυβερνᾶν καὶ κατὰ ποικίλους τρόπους στρέφειν καὶ διευθύνειν τοὺς ἵππους ἐν ταῖς μονομαχίαις. Ὅπλοις δὲ χρῶνται ἀμφότεροι οἱ ἥρωες τοῖς αὐτοῖς, ῥάβδῳ (ῥοπάλῳ ὁ Σ. Βατάλ), ξίφει, κονταρίῳ, καὶ σφονδύλῳ (γρόνθῳ). Ραβδέα (τὸ διὰ ῥάβδου πλήττειν), σπαθέα, κονταρέα καὶ σφονδυλέα εἰσὶν οἱ τρόποι τοῦ πατάσσειν καὶ φονεύειν τὸν πολέμιον πλὴν μόνον ὅτι τῷ Σ. Βατὰλ ἰδιάζον προσὸν εἶναι καὶ τὸ «βοὴν ἀγαθὸν εἶναι» κατὰ τοὺς Ὁμηρικοὺς ἥρωας, τὸ βοᾶν δεινῶς καὶ ἐκπλήττειν τὸν πολέμιον καὶ παραλύειν τὴν ῥώμην καὶ τὸ μένος αὐτοῦ καὶ ποιεῖν αὐτὸν πολλάκις ἐκστῆναι τῶν φρενῶν. Ἡ πολεμικὴ βοὴ τοῦ Σ. Βατὰλ ποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους νὰ νομίζωσιν ὅτι γῆ καὶ οὐρανὸς συγκρούονται ἀλλήλοις ἢ ὅτι ἐπέστη ἡ ἐσχάτη ἡμέρα τῆς κρίσεως. Τοὐναντίον δὲ ἐν τῷ «Ἀκρίτᾳ» καὶ καθόλου ἐν τῷ Ἀκριτικῷ κύκλῳ δὲν ἀναφέρεται τοιαύτη βοὴ χρησιμεύουσα ὡς φοβερώτατον ὅπλον καὶ πόρρωθεν ἔτι διαλύουσα καὶ τρέπουσα εἰς φυγὴν ὁλόκληρον στρατόπεδον· οἱ ἥρωες ἐπιτιθέμενοι ἐναντίον ἀλλήλων μεθ' ὁρμῆς βρυχῶνται ὡς λέοντες καὶ ποιοῦσι διὰ τοῦ βρυχηθμοῦ νὰ ἀντιδονῶνται τὰ ὄρη, ἀλλὰ δὲν βοῶσι πρὸ τῆς μάχης· μόνον ὁ Ἀρμούριος βοᾷ διὰ τῆς «*στριγγίας*» αὐτοῦ φωνῆς οὕτως ὥστε νὰ γείνῃ ἀκουστὸς εἰς 300 χιλιάδας πολεμιστῶν, ἀλλὰ μόνον ἵνα κηρύξῃ κήρυγμά τι ἐν τοῖς πολεμίοις, οὐχὶ ἵνα ἐκπλήξῃ καὶ τρέψῃ αὐτούς. [1])

Κοινὰ σημεῖα ἐν τῷ χριστιανικῷ καὶ τῷ μωαμεθανικῷ ἔπει εἶναι καὶ ἡ χρῆσις ἀστρολογικῆς μαντείας, ἰδίᾳ ἐν τῇ γεννήσει τῶν παίδων. Ἐν τῷ «Ἀκρίτᾳ» ὅτε ἡ μάμμη τοῦ ἥρωος, ἡ στρατήγισσα ἢ ῥήγισσα Ἄννα (γυνὴ τοῦ Ἀνδρονίκου) ἔσχεν ἐν γαστρί, ὁ στρατηγὸς ἢ ῥήγας Ἀνδρόνικος πέμπει τῆς ὥρας, παίρνει τοὺς ἀστρολόγους «διὰ νὰ

---

[1]) Σημειωτέα ἐνταῦθα καὶ ἡ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἔπεσι χρῆσις τοῦ ἀριθμ. 300 προκειμένου περὶ πλήθους μαχητῶν Μνημονευτέον δὲ ἔπειτα καὶ τοῦ ὀνόματος τῶν *ὑδροφόρων* τῶν πελατῶν, ὧν οὐχ ἅπαξ γίνεται μνεία ἐν τῷ ἔπει «Ἀκρίτᾳ» Ἐν τῷ ἔπει Σ. Βατάλ καὶ αὐτὸς ὁ ἥρως Βατὰλ μεταμορφοῦται ἐπί τινα χρόνον εἰς *ὑδροφόρον* τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ.

'δοῦν τὸ τί παιδὶ θενὰ ποίση στρατήγισσα ἡ θαυμαστὴ ὅταν αὐτὸ γεννήσῃ». ἐν τῷ ἔπει Σ. Βατάλ, ὅτε ἐγεννήθη ὁ Δζαφὰρ (ὁ ἔπειτα ἥρως Σ. Βατὰλ) ὁ ἀμὶρ Ὀμάρ, ἔμπειρος ὢν περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ἀστρολάβου παρατηρεῖ διὰ τούτου τὸ ἄστρον, ὑφ' ὃ ἐγεννήθη τὸ βρέφος καὶ προμαντεύει τὸ μέλλον αὐτοῦ. Εἶκαι δὲ οἱ μάγοι (μουὸγ) θεωροῦνται ἄπιστοι ἐν τῷ μωαμεθανικῷ ἔπει καὶ *Ἕλληνες*, ὅμως οὐ μόνον ὁ Ὀμὰρ παρίσταται ὡς ἔμπειρος περὶ τὴν χρῆσιν τοῦ ἀστρολάβου, ἀλλὰ καὶ ὁ Σ. Βατὰλ ὡς μάγος δεινότατος· μάγος δὲ ἐν τῷ μωαμεθανικῷ ἔπει εἶναι καὶ ὁ Ἀκρίτας· ἴσως δὲ καὶ οἱ ὡς δεινοὶ μάγοι ἐν τῷ αὐτῷ ἔπει ἀναφερόμενοι Χάρων καὶ Χάρος εἶναι αὐτὸς ὁ τῶν ἑλληνικῶν ᾀσμάτων *Χάρος* (Χάρων), ἐκ τῶν τοῦ Ἀκρατικοῦ κύκλου δημωδῶν ᾀσμάτων γενόμενος γνωστὸς εἰς τὰς μωαμεθανικὰς δημώδεις παραδόσεις. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ ἔπει μέγας ἀντιπρόσωπος τῆς μαγείας εἶναι ὁ νῦν μὲν Ἰουδαῖος ἔμπορος καλούμενος, νῦν δὲ Ἕλλην πρωθυπουργὸς Ἰαμλιχά, ὁ Ἰάμβλιχος δηλονότι, οὗτινος ἡ θεουργία, ὡς μαρτυρεῖται ἐντεῦθεν, τοιαύτην περιεποίησεν αὐτῷ φήμην καὶ ὄνομα ἐν ταῖς Ἀραβομωαμεθανικαῖς τοῦ μεσαίωνος δημώδεσι παραδόσεσι.

Ἄλλο κοινὸν σημεῖον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἔπεσιν εἶναι καὶ ἡ ἄμβρα καὶ μόσχος (Ἄβορ καὶ μόσχος), ἡ εὐωδία ἡ πληροῦσα τὰ δώματα τῶν ὑπὸ τῶν ἡρώων τῶν ἐπῶν ἀγαπωμένων παρθένων, ἰδίᾳ δὲ ἐν τῷ ἔπει Βατὰλ πάντας τοὺς θαυμαστοὺς τόπους καὶ τὰ ἱερὰ πράγματα. Ἀλλὰ καὶ τὰ κατὰ τὸν θάνατον ἑκατέρου τῶν ἡρώων ἔχουσι κοινά τε καὶ ἴδια κατὰ τὸν ἑκατέρῳ ἰδιάζοντα χαρακτῆρα. Ὁ Α. τελευτᾷ εἰρηνικῶς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὑπὸ νόσου προσβληθείς Ὁ Β. τελευτᾷ ὡς ἔζη πάντοτε, πολεμῶν. Τὸ δ' ὅμοιον ἐν τῷ θανάτῳ ἀμφοτέρων εἶναι ὅτι τοῦ μὲν Α. ἡ πιστὴ γυνὴ βλέπουσα ἤδη τὸν ἥρωα ψυχορραγοῦντα καταληφθεῖσα ὑπὸ ἀθυμίας μέχρι θανάτου πίπτει ἐπὶ τοῦ ψυχορραγοῦντος καὶ θνήσκει πρὶν ἢ τὴν ὑστάτην ἐκπνεύσῃ πνοὴν ὁ ἥρως. Ο δὲ Β. ἐνῷ ἐπολιόρκει φρούριον κατεχόμενον ὑπὸ Ἑλλήνων (τὸ τῆς Μισθείας φρούριον τὸ παρετυμολογικῶς ὑπὸ τῶν Ἀράβων καλούμενον Μεσιχιγέ, Καλὲ-ελ-μεσιχιὲ[1]) ἠγαπήθη ὑπὸ τῆς ἰδούσης αὐ-

[1]) Τὸ περὶ Μισθείαν πολεμικὸν μεταξὺ Ἀράβων καὶ Ἑλλήνων γεγονὸς μνημονεύεται καὶ ἐκ Βυζαντινῆς πηγῆς. Ἰδ. Νικ. Βασιλ. «Παραδρομ. Πολεμ. Patrol. Migne τομ. 117 σ. 241 πρβλ. καὶ Θεοφ. σ. 340.

τὸν ἐκ τοῦ φρουρίου θυγατρὸς τοῦ ἐντὸς αὐτοῦ εὑρισκομένου Ἕλληνος αὐτοκράτορος. Καθ' ἣν δὲ ὥραν κεκμηκὼς περὶ τὸ τεῖχος ἔπεσεν ἵνα κοιμηθῇ ἐπὶ μικρόν, ἡ βασιλόπαις ἰδοῦσα αὐτὸν κοιμώμενον καὶ φοβουμένη μὴ οὗτος αἰχμαλωτισθῇ ὑπὸ τῶν μετ' ὀλίγον ἀφιξομένων αὐτόσε ἔξωθεν πρὸς λύσιν τῆς πολιορκίας ἑπτακισχιλίων Ἑλλήνων, καθὰ αὐτὴ ἐγίνωσκεν, ἔγραψεν ἐπὶ λιθαρίου ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ἐδήλου τὸ γενησόμενον, καὶ ἔρριψεν αὐτό· ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διατεταγμένην τῷ ἥρωι μοῖραν, τὸ λιθάριον ἔπεσεν ἐπὶ τὸ σῶμα τοῦ Β. καὶ πλῆξαν αὐτὸν καιρίως ἐπήνεγκε τὸν θάνατον. Ἡ βασιλόπαις βλέπουσα ἔτι τὸν Β. ἀκίνητον κατέρχεται, ἵνα ἀφυπνίσῃ αὐτόν, ἀλλ' εὑρίσκει αὐτὸν ἤδη τεθνεῶτα καὶ ἐξαγαγοῦσα μάχαιραν πλήττει ἑαυτὴν καιρίως καὶ πίπτει ἐπὶ τοῦ νεκροῦ τοῦ ἀγαπηθέντος ὑπ' αὐτῆς ἥρωος.

'Αλλ' ὑπεράνω πάντων τῶν εἰρημένων κοινῶν σημείων ἀμφοτέρων τῶν ἐπῶν εἶναι, ὡς εἴρηται, αὐτὸς ὁ 'Ακρίτας ὁ ἀνδρειότατας τῶν ἐν τῷ μωαμεθανικῷ ἔπει ἀναφερομένων χριστιανῶν ἡρώων, ὁ πολλάκις μονομαχήσας πρὸς τὸν Β., ἅπαξ δὲ καταβληθεὶς μὲν ὑπ' αὐτοῦ ἀλλ' οὐχὶ φονευθεὶς ἀντίπαλος. Ἡ τοιαύτη θέσις τοῦ 'Ακρίτου ἐν τῷ ἔπει τῷ μωαμεθανικῷ μαρτυρεῖ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τὴν κοινότητα τῶν πηγῶν, ἐξ ὧν προῆλθον αἱ πρῶται ἀρχαὶ καὶ ὁ ἱστορικὸς πυρὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐπῶν, μαρτυρεῖ δὲ τρανῶς ὅτι αἱ πηγαὶ αὗται ἦσαν τὰ δημώδη ἑλληνικὰ ᾄσματα τὰ Μικρασιατικὰ καὶ ἰδίᾳ Καππαδοκικά, καὶ τὰ μωαμεθανικὰ δημώδη ᾄσματα τῶν αὐτῶν χωρῶν καὶ τῶν ὁμόρων αὐταῖς Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, ἐν οἷς ᾄσμασιν ἐψάλλοντο αἱ πολεμικαὶ πράξεις καὶ αἱ ἀνδραγαθίαι τῶν ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις ἐν τοῖς κατὰ τὰ μεθόρια (καὶ εὐρύτερον ἐν ταῖς μεταξὺ Μαλατίας, Ταρσοῦ καὶ Χαρσιανοῦ χώραις) πολέμοις καὶ ἐπιδρομαῖς πολεμούντων πρὸς ἀλλήλους χριστιανῶν καὶ μωαμεθανῶν ἀκριτῶν. Ἐκ τῶν ᾀσμάτων δὲ ἢ ἐπυλλίων τούτων παρήχθησαν ἔπη τοιαῦτα, οἷον εἶναι τὸ ἱστοροῦν τὸν 'Ακρίταν, ἓν δὲ τοιοῦτον ἔπος παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς σὺν τῷ χρόνῳ διὰ ποικίλων μυθικῶν παραγεμισμάτων παρήγαγε τὸ Τουρκικὸν μυθιστόρημα τῶν περιπλανήσεων τοῦ Σ. Β., ἐν ᾧ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ τοπικὴ Καππαδοκικὴ ἱστορία τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ 'Αραβελληνικῶν πολέμων ἔλαβε διαστάσεις ἐπικῆς καὶ μυθικῆς παραδόσεως τοῦ μεγάλου μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ μωαμεθανικοῦ κόσμου ἀγῶνος. Ὅτι τὰ εἰρημένα

Ἑλληνικὰ καὶ Ἀραβικὰ Μικρασιατικὰ ᾄσματα ἦσαν κοινὰ ἀμφοτέροις τοῖς λαοῖς τῶν εἰρημένων χωρῶν ἢ ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους «Ἀκρίτα» ἐγίνωσκεν μωαμεθανικὰ ᾄσματα ψάλλοντα τὰ κατὰ τὸν Ἀκρίταν ἢ ὁ ποιητὴς τοῦ ἀρχετύπου ἔπους Σ. Β. ἐγίνωσκον ᾄσματα ἢ παραδόσεις δημώδεις χριστιανικὰς περὶ Ἀκρίτου καὶ ἄλλων ἡρώων χριστιανῶν μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῆς γενομένης ἀνωτέρω πρὸς ἄλληλα γενικῆς παραβολῆς τῶν ἐπῶν «Ἀκρίτα» καὶ «Σ. Βατάλ», καὶ ἐκ τῆς λεπτομερεστέρας μελέτης καὶ ἀναλύσεως τοῦ μωαμεθανικοῦ ἔπους Σ. Βατάλ, ἣν προτιθέμεθα νὰ ἐκθέσωμεν ἐν ἄλλῃ εἰδικωτέρᾳ περὶ τοῦ θέματος τούτου πραγματείᾳ. Ὅτι ὁ ποιητὴς τοῦ Σ.Β. ἐγίνωσκεν ᾄσματα ἡρωϊκὰ ἐξυμνοῦντα τὸν Ἀκρίταν τούτου μαρτύριον ἡ ἔξοχος θέσις, ἣν κατέχει ἐν τῷ μωαμεθανικῷ τούτῳ ἔπει ὁ Ἀκρίτας. Ὅτι δὲ καὶ ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἀκρίτα» ἐγίνωσκεν ᾄσματα ἢ παραδόσεις δημώδεις ἐπικὰς ἀραβομωαμεθανικὰς, μαρτύριον τούτου εἶναι αἱ πολλαὶ καὶ ποικίλαι γνώσεις, ἃς περὶ τῶν μωαμεθανικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ μωαμεθανικοῦ βίου φαίνεται κατέχων ὁ ποιητὴς τοῦ ἔπους τούτου, οἷον μάλιστα τοῦτο ἐκτίθεται ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης. Τοῦτο θέλει καταστῇ καταφανὲς καὶ ἐκ τῆς κατωτέρω γενησομένης κριτικῆς ἑρμηνείας τῶν ἱστορικὴν σημασίαν ἐχόντων χωρίων τοῦ ἔπους. Ἀλλ' ἤδη μεταβαίνοντες εἰς τὸ κύριον θέμα τῆς διατριβῆς ἡμῶν ἀνάγκη νὰ προτάξωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν διαφόρων μέχρι νῦν εὑρεθέντων καὶ ἐκδοθέντων χειρογράφων τοῦ ἔπους «Ἀκρίτα».

Τὰ διάφορα χειρόγραφα, ἐν οἷς μέχρι νῦν εὑρέθη τὸ ἔπος «Ἀκρίτας», εἰσὶν ὡς γνωστὸν α.) τὸ τῆς Τραπεζοῦντος ἐκδοθὲν τῷ 1875 ὑπὸ Σάθα καὶ Λεγρὰνδ (καὶ τῷ 1887 ὑπὸ Ἰωαννίδου), β.) τὸ τῆς Ὀξωνίας ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σ. Λάμπρου τῷ 1880[1]) γ.) τὸ τῆς Ἄνδρου ἐκδοθὲν ὑπὸ Α. Μηλιαράκη, δ'.) τὸ τῆς Κρυπτοφέρρης ἐκδοθὲν τῷ 1892 ὑπὸ Λεγρὰνδ καὶ ε'.) τὸ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἐσκουριὰλ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κρουμβάχερ. Ἐκ τούτων τὰ ὑπὸ ἱστορικὴν κριτικὴν ἔποψιν σπουδαῖα εἶναι μόνον τὰ Τραπεζοῦντος, τῆς Ἄνδρου καὶ τῆς Κρυπτοφέρρης. Διότι ἐκ μὲν τοῦ τῆς Ὀξωνίας,

---

[1]) Ἐν τῷ Collection de Romans Grecs en langue Vulgaire et en vers. Paris 1880 σ. 111—237.

ὅπερ εἶναι διασκευὴ τοῦ ἔπους γενομένη κατὰ τὸν 17 αἰῶνα, ἀφῃρέθησαν ἢ μετεποιήθησαν καινοτρόπως κατὰ τὰς ἀντιλήψεις καὶ γνώσεις τῶν συγχρόνων τοῦ διασκευαστοῦ πάντα τὰ σπουδαῖα ἱστορικὰ ὀνόματα καὶ πράγματα[1]· τὸ δὲ τοῦ Ἐσκουριὰλ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κρουμβάχερ μόνον κατ' ἀποσπάσματα, ἐν οἷς ὡς πρὸς τὰ ἱστορικὰ ἀκριβῶς μέρη τοῦ ἔπους οὐδὲν ἐγνώσθη τι νεώτερον, περὶ δὲ τοῦ γλωσσικοῦ διαφέροντος, ὅπερ κέκτηται τὸ χειρόγραφον τοῦτο, ὅπως καὶ περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἄλλων χειρογράφων ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ἐπραγματεύθη ἤδη ὁ κ. Κρουμβάχερ. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἄλλων χειρογράφων τὸ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ τὸ τῆς Ἄνδρου μικρὸν διαφέρουσιν ἀλλήλων ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον, σπουδαιότερον δ' ἡμῖν ὡς πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ἀμφοτέρων τούτων εἶναι τὸ χειρόγραφον Κρυπτοφέρρης. Τὰ ἐν τῷ χειρο-

---

[1]) Ὁ συνθέτης τοῦ χειρογράφου τούτου διατηρήσας ἁπλῶς τὸν καθόλου ἱστορικὸν πυρῆνα καὶ τὴν πλοκὴν τῆς ἐπικῆς ἀφηγήσεως, ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα μετεποίησε τὰ πάντα κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν χρόνων αὐτοῦ. Παρ' αὐτῷ, ὅπως νῦν παρ' ἡμῖν, τὸ *Τοῦρκος* εἶναι πάντη ταὐτόσημον πρὸς τὸ Μωαμεθανός· ὁ γραμματεὺς τῆς μητρὸς τοῦ Ἀκρίτου λέγεται «χόνδζας» (στ. 581)· ὁ μωαμεθανὸς καὶ ἄραψ πατὴρ τοῦ Ἀκρίτου, ὁ ἐν τοῖς ἄλλοις χειρογράφοις ἔγγονος τοῦ *Ἄμβρωνος*, κατάγεται ἀπὸ τοῦ Ὀτμάνη, Ὀσμάνου δηλονότι τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους (στ. 423)· ὁ ἀρχηγὸς τῶν ἀπελατῶν καλεῖται ἁπλούστατα λήσταρχος (στ. 1452)· Σαρακηνὸς καὶ Μαῦρος (Μῶρος) εἰσὶ συνώνυμα (1914—1925)· ἐν τοῖς στίχ. 1226 κἑξ ὁ ἀμηρᾶς Ἀπλορράβδης (Ἀβδουρραχμὰν) τῶν λοιπῶν χειρογράφων γίνεται ἐν τῷ τῆς Ὀξωνίας Ἀπτουλᾶς (ὡς προφέρουσιν οἱ Τοῦρκοι τὸ Ἀραβ. Ἀβδουλλὰχ) καὶ ἡ κόρη τοῦ Ἀμηρᾶ καλεῖται Ἀϊσὲ (κατὰ τὸ γνωστὸν εἰς τὸν συνθέτην ὄνομα τῆς γυναικὸς τοῦ Μωάμεθ), ἡ δὲ μήτηρ τῆς κόρης Φατιμὲ (κατὰ τὸ γνωστὸν εἰς τὸν συνθέτην ὄνομα τῆς θυγατρὸς τοῦ Μ.)· ἐν στίχ. 2285 ὁ ληστής, ὁ ὁδοστάτης Μουσοὺρ (Μανσοὺρ) τῶν λοιπῶν χειρογράφων καλεῖται ἁπλούστατα *Σαχῆ* ἤτοι φαῦλος, κακοποιὸς (κατὰ τὴν συνήθη παρὰ τοῖς Τούρκοις σημασίαν τῆς Ἀραβ. λ.). Πρὸς τούτοις ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ ἀπαντᾷ καὶ ἡ Τουρκοπερσικὴ λ. *σερδὰρ* (2907), συχνὴ δὲ γίνεται χρῆσις καὶ τοῦ Τουρκοαραβικοῦ *σουλτάν*, οὗ ἡ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς χρῆσις ὡς ἡγεμονικῆς προσωνυμίας ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ 11 αἰῶνος κατέστη συνηθεστάτη παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἰδίᾳ Τούρκοις (ἐκ τῶν λοιπῶν χειρογράφων ἅπαξ μόνον ἐν τῷ τῆς Τραπεζοῦντος ἀπαντᾷ ἡ λ. σουλτὰν (στ. 3604) καὶ τοῦτο ἐν χωρίῳ, ὅπερ προδήλως εἶναι μεταγενεστέρα προσθήκη, ἀφοῦ ἐν αὐτῷ γίνεται λόγος περὶ τῆς εἰς Βυζάντιον στρατείας τοῦ Χοσρόου καὶ μετὰ τοῦτον τοῦ «Ἄμβρωνος, τοῦ μεγάλου σουλτάνου»).

γράφῳ τούτῳ ἐκτιθέμενα, ἅτινα ἐν πολλοῖς εἰσι διάφορα τῶν ἐν τοῖς ἄλλοις, εἰκονίζουσιν ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικὴν πιστότερον τὸν σκιαγραφηθέντα χαρακτῆρα τῆς Μικρασιατικῆς μεσαιωνικῆς Ἑλληναραβικῆς ἢ χριστιανομωαμεθανικῆς ἐποποιΐας καὶ ὁ ποιητὴς ἢ συνθέτης τοῦ ἔπους φαίνεται γινώσκων καλῶς οὐ μόνον τὸν χριστιανικὸν Ἑλληνοβυζαντινόν, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀραβικὸν μωαμεθανικὸν κόσμον καὶ βίον, καὶ οὐ μόνον ὡς πρὸς τὰ γενικά, ἀλλὰ καὶ ὡς πρός τινα μερικά, καὶ μερικὰς μάλιστα δημώδεις τοπικὰς μουσουλμανικὰς παραδόσεις ὑπὸ ἱστορικὴν θρησκευτικὴν ἔποψιν λίαν σπουδαίας. Καὶ ἐν τῷ χειρογράφῳ ἀκριβῶς τούτῳ ἀπαντῶσι καὶ παραδόσεις μωαμεθανικαὶ λίαν σπουδαῖαι καὶ λέξεις γνησίως Ἀραβικαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Ἀραβικὸν μουσουλμανικὸν βίον, ἔτι δὲ καὶ λέξεις Ἑλληνικαὶ ἀνταποκρινόμεναι ἐν μεταφράσει εἰς γνησίας Ἀραβιὰς λέξεις καὶ ὀνόματα ἀκριβῶς εἰς περιέργους λεπτομερείας τοῦ θρησκευτικοῦ βίου ἀναφερόμενα, οἷαι παραδόσεις καὶ λέξεις καὶ ὀνόματα ἐν οὐδενὶ τῶν ἄλλων χειρογράφων ὑπάρχουσιν· ὁ χαρακτὴρ δὲ τοῦ περιεχομένου τοῦ χειρογράφου τούτου ὡς προερχομένου ἀπὸ πηγῶν καὶ παραδόσεων οὐχὶ ἁπλῶς Ἑλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν, ἀλλὰ καὶ ἀραβικῶν καὶ μωαμεθανικῶν, εἶναι ἐκπληκτικῶς ἐμφανής, ὡς εἴρηται, ἐν τοῖς 12 στίχοις τοῦ προοιμίου τοῖς ἀναφερομένοις εἰς ἔργα καὶ κλέος ἥρωος μᾶλλον μωαμεθανοῦ ἢ χριστιανοῦ. Διὰ τοῦτο ὡς βάσιν τῶν εἰς τὸ ἔπος «Ἀκρίταν» ἱστορικῶν κριτικῶν σημειώσεων ἡμῶν καὶ ἐν ἄλλοις, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς πρὸς τὸ μωαμεθανικὸν ἔπος «Σ. Βατὰλ» παραβολαῖς καὶ ἀντιπαραβολαῖς ἡμῶν, λαμβάνομεν τὸ χειρόγραφον Κρυπτοφέρρης. Καὶ ἤδη ἀρχόμεθα τῆς κριτικῆς ἑρμηνείας τινῶν ἐν τῷ ἔπει ἱστορικῶν καὶ ἱστορικῶς ἀξίων λόγου τοπογραφικῶν ὀνομάτων.

α΄. Λόγος πρῶτος

Στιχ. 5-6 καὶ κατατροπώσαντος πᾶσαν Συρίαν, τὴν Βαβυλῶνα, Χαρζιανήν τε ὅλην.

Ἡ κατατρόπωσις ἤτοι ἡ καθυπόταξις Συρίας ὑπὸ ἥρωος Ἕλληνος χριστιανοῦ δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ποιητικὴ ἐπικὴ παράδο-

σις καὶ ἔκφρασις τῶν ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Α΄. (867-886) ἀρξαμένων καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄. (912-959) ἐπαναληφθέντων καὶ διὰ τῶν μεγάλων νικηφόρων στρατηγῶν Κουρκούα καὶ Φωκάδων (ἰδίως τοῦ ἔπειτα αὐτοκράτορος Νικηφόρου Φωκᾶ) καὶ τῶν αὐτοκρατόρων Τσιμισκῆ καὶ Βασιλείου Β΄ μέχρι τῆς τρίτης δεκαετηρίδος τοῦ 11 αἰῶνος μέγα μέρος τῆς Συρίας εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἐπαναγαγόντων πολέμων, καὶ κατὰ τοῦτο ἔχει ἔννοιαν καθολικὴν ἱστορικήν. Ἀλλὰ τὸ λεγόμενον περὶ κατατροπώσεως ἢ καθυποτάξεως Βαβυλωνίας παρέλκει ἁπλῶς, ὡς μὴ ἔχον οὐδεμίαν ἱστορικὴν ἔννοιαν ἀληθῆ, ἀφοῦ ἀπὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως τοῦ 7ου αἰῶνος οὐδέποτε ποῦς Ἕλληνος στρατηγοῦ κατακτητοῦ ἐπάτησε τὴν χώραν ταύτην.

Στχ. 7 «Ἀρμενίαν τε καὶ τὴν Καππαδοκίαν (κατετρόπωσε)».

Ἡ Ἀρμενία μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατὰ τὸν 7 αἰῶνα κατάκτησιν μεγάλου μέρους αὐτῆς διετέλει κατὰ μέρος, μέχρι τῆς δευτέρας πεντηκονταετίας τοῦ 10 αἰῶνος, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον ἀρχὴν τῶν Ἀράβων· ἀλλ' ἀπὸ τοῦ εἰρημένου χρόνου μέχρι τῶν μέσων τοῦ 11 αἰῶνος περιῆλθε καθ' ὁλοκληρίαν ὑπὸ τὴν Ἑλληνικὴν κυριαρχίαν. Διὰ τοῦτο τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ ἡμετέρου ἥρωος ὅτι κατετρόπωσε τὴν Ἀρμενίαν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὡς ἔκφρασις τῆς κατὰ τὸν 10 αἰῶνα ἀπὸ τῶν Ἀράβων ἐλευθερώσεως τῆς χώρας. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Ἀρμενία μέχρι τοῦ 10 αἰῶνος καὶ ἐν μέρει καὶ κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον ὑπῆρξε θέατρον οὐκ ὀλίγων χριστιανικῶν καὶ μωαμεθανικῶν συγκρούσεων, διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ ἔπει Βατὰλ οὐκ ὀλίγα ὀνόματα ἡρώων χριστιανῶν θεωρουμένων Ἑλλήνων (Ῥούμ.) εἶναι Ἀρμενικά. Οὕτως ὁ λεγόμενος ὑποτελὴς τῷ Χαλίφῃ Ῥωμαῖος αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως *Ἀζάτωρ* εἶναι αὐτὸς ὁ ἐν Ἀρμενίᾳ κατὰ Μωαμεθανῶν μαχόμενος ἐγχώριος ἡρωϊκὸς ἡγεμὼν Achot (Ἀσώτιος ἢ Ἀζάτης παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς)· ὡσαύτως τὸ ὄνομα τοῦ λεγομένου ὑποτελοῦς τῷ Χαλίφῃ Ῥωμαίου αὐτοκράτορος Τακβόρσαχ εἶναι προσωνυμία Ἀρμενοπερσικὴ τῶν βασιλέων τῆς Ἀρμενίας (Τακβὸρ Ἀρμενιστὶ=βασιλεύς, σὰχ Περσιστὶ=βασιλεύς· Τακβὸρ δὲ ἢ *Τακφὸρ* εἶναι καὶ κύριον ὄνομα ἀνάλογον πρὸς τὸ *Βασίλειος*). Καὶ τὸ συχνὰ ἀπαντῶν ἐν τῷ αὐτῷ ἔπει ὄνομα πολεμιστῶν καλουμένων *Σουμπὰτ* (Συμβάτιος παρὰ Βυζαντινοῖς)

εἶναι ὄνομα Ἀρμενικὸν φερόμενον καὶ ὑπὸ Γεωργιανῶν ἡγεμόνων τοῦ οἴκου τῶν Βαγρατιδῶν.

Ὡς πρὸς τὸ «Καππαδοκίαν» τοῦ 7 στίχου παρατηρητέον ὅτι ἡ κατατρόπωσις τῆς «Καππαδοκίας» ὑπὸ Ἕλληνος χριστιανοῦ ἥρωος ἀναφέρεται πάντως εἰς τὰς ἀπὸ τῆς δευτέρας πεντηκονταετίας τοῦ 7 μέχρι τῆς δευτέρας πεντηκονταετίας τοῦ 9 αἰῶνος ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸ πλεῖστον, πλὴν μικρῶν ἐν τῷ μεταξὺ χρονικῶν διαλειμμάτων, κατεχομένας (πέραν τοῦ Ἀντιταύρου κειμένας) ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς χώρας ταύτης (τὴν ἀρχαίαν Καταονίαν καὶ τὴν Μελιτηνήν, ἢ τὸ μωαμεθανικὸν μεσαιωνικὸν κράτος τῆς Μαλατίας). Ἄλλως μέγιστον μέρος τῆς Καππαδοκίας καθ' ὅλον τὸν εἰρημένον χρόνον (ἀπὸ τοῦ 7 μέχρι 10 αἰῶνος) ἀνῆκε διαρκῶς (πλὴν παροδικῶν Ἀραβικῶν κατοχῶν) εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, διαιρούμενον εἰς διάφορα θέματα [1]). Καὶ ὡς πρὸς τὴν Καππαδοκίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ Ἕλληνος ἥρωος κατατροπώσαντος τὴν Καππαδοκίαν· τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ῥηθῇ μόνον περὶ ἥρωος μωαμεθανοῦ. Πολλῷ πλέον τοῦτο δὲν ἀληθεύει προκειμένου περὶ τῆς ἐν τῷ 6 στίχῳ ἀναφερομένης *Χαρζιανῆς*.

Ἐν τῷ στίχ. 6. ἡ μετὰ Βαβυλωνίας παράθεσις τῆς Χαρζιανῆς (Βαβυλωνίαν, Χαρζιανήν τε ὅλην) τοπογραφικῶς τε καὶ πολιτικῶς καὶ καθόλου ἱστορικῶς κρινομένη εἶναι λίαν ἀνώμαλος, διότι ἡ Χαρζιανὴ εἶναι χώρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (μέρος τῆς Καππαδοκίας) μακρὰν ἀπέχουσα τῆς Βαβυλωνίας, πολιτικῶς δὲ καὶ καθόλου ἱστορικῶς εἶναι χώρα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους χριστιανικὴ οὐδεμίαν συνάφειαν καὶ σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν Βαβυλωνίαν. Ἡ παράθεσις τῶν δύο ὀνομάτων ἐγένετο πιθανώτατα ἁπλῶς χάριν τοῦ μέτρου. Ὀρθοτέρα πάντως εἶναι ἡ κατωτέρω ἐν τῷ στιχ. 56 παράθεσις τῶν ὀνομάτων Χαρζιανὴ καὶ Καππαδοκία (διαδραμὼν Χαρζιανὴν Καππαδοκίαν φθάνει) ὡς καὶ ἡ ἐν βιβλ. Δ´ στ. 42 «Χαρζιανὴν ἐπραίδευσε καὶ τὴν Καππαδοκίαν».

Ὅτι ἐνταῦθα τίθενται ἐκ παραλλήλου τὰ ὀνόματα Καππαδοκία καὶ Χαρζιανή, ἐνῷ ἡ Χαρζιανὴ περιλαμβάνεται ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς σημασίας, ἣν εἶχε τὸ ὄνομα Καππαδοκία καθ' οὓς χρόνους (πάντως μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 10 αἰῶνος) συνετέθη τὸ ἔπος «Ἀκρίτας».

Χαρζιανὴ ἢ ὀρθότερον Χαρσιανὴ ἤ, καθὼς λέγουσιν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, Χαρσιανὸν [1]) ἦτο ἐν ἀρχῇ μέρος τῆς ἀπὸ Ταύρου μέχρι τοῦ Εὐξείνου καὶ ἀπὸ τοῦ Ἅλυος μέχρι τοῦ Εὐφράτου ἐκτεινομένης Καππαδοκίας, διαιρουμένης κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους Βυζαντινοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ τινος ἄλλου τῶν πρὸ τοῦ Ἡρακλέους βασιλέων, εἰς τρεῖς ἐπαρχίας, α΄.) εἰς τὸ Ἀρμενιακόν, ὅπερ ἦν ἡ ἀρχαιοτέρα «πρὸς Πόντῳ» ἢ «Ποντικὴ» καλουμένη Καππαδοκία, β΄.) εἰς τὴν ἐπαρχίαν Χαρζιανὴν ἢ Χαρσιανὴν τὴν περιλαμβάνουσαν μέγα μέρος τῆς ἀρχαιοτέρας Μεγάλης καλουμένης Καππαδοκίας, ἧς πρωτεύουσα ἢ μητρόπολις ἦτο ἡ Καισάρεια, καὶ γ΄) εἰς τὴν δευτέραν λεγομένην Καππαδοκίαν τὴν περιλαμβάνουσαν νοτιοδυτικάς τινας πρὸς τὴν Λυκαονίαν ὁμορούσας χώρας (ἰδίᾳ τὴν Τυανίτιδα), τὴν ἔχουσαν πρωτεύουσαν, ὡς φαίνεται, τὰ Τύανα. Ἐκ τῶν ἀσαφῶς καὶ συγκεχυμένως πως ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περὶ τῶν Θεμάτων λεγομένων, ἰδίᾳ περὶ τοῦ θέματος τοῦ Ἀρμενιακοῦ (τοῦ Β΄ Θέματος) μετὰ τὴν εἰς Θέματα διαίρεσιν τοῦ κράτους (γενομένην, ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου) πᾶσα ἡ Καππαδοκία ἀπετέλει ἐν ἀρχῇ ἓν θέμα, τὸ θέμα τὸ *Ἀρμενιακόν*. Ἀλλὰ διὰ τῆς μικρὸν πρὸ τῶν χρόνων τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ζ΄. (τοῦ Πορφυρογεννήτου), πιθανῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λέοντος ϛ΄. γενομένης νέας διαιρέσεως τῶν Θεμάτων, τὸ θέμα τὸ *Ἀρμενιακὸν* περιελάμβανε μόνον τὴν Καππαδοκίαν τὴν Ποντικὴν (ὑπαγομένης εἰς ταύτην καὶ τῆς Σινώπης), τὸ δὲ Χαρσιανὸν ἤτοι τὸ μέγιστον μέρος τῆς νοτίου ἢ Μεγάλης Καππαδοκίας (ἡ πρώτη λεγομένη Καππαδοκία) ἀπετέλει ἴδιον θέμα περιλαμβάνον καὶ τὴν Καισάρειαν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς νοτίου Καππαδοκίας ἀπετέλει πάλιν ἰδιαίτερον θέμα καλούμενον *Δευτέραν Καππαδοκίαν*. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται ἡ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει παράθεσις τῶν ὀνομάτων Καππαδοκία καὶ Χαρζιανή [2]).

---

[1]) *Χαρσιανὸν* ἡμεῖς καλοῦμεν ἐνταῦθα τὴν πόλιν, τὸ κάστρον, Χαρσιανὴν δὲ τὴν ὅλην στρατηγίαν.

[2]) Σημειωτέον ὅτι ὁ τύπος *Χαρζιανή*, προκειμένου περὶ τοῦ θέματος (ἢ κλεισουραρχίας ἢ στρατηγίδος) Χαρσιανοῦ (λέγεται καὶ *θέμα* Χαρσιανοῦ παρὰ τῷ Κωνσταντ. Πορφ. τόμ. 3 σ. 225 ἐκδ. Βόνν.) ἀπαντᾷ μόνον ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει· ἦτο δὲ ὁ τύπος οὗτος, ὡς φαίνεται καὶ ὡς θέλομεν εἰπεῖ περαιτέρω, ὁ δημώδης τύ-

Τὸ Χαρσιανὸν (ἤτοι Χάρσανα) συχνῶς ἀναφέρονται ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. καὶ εἶναι, ὡς εἴρηται, τόπος πολεμικῶν ἐνεργειῶν καὶ πράξεων καὶ περιπλανήσεων καὶ περιπετειῶν τοῦ ἥρωος τοῦ μωαμεθανικοῦ ἔπους. Ὡς δὲ εἴπομεν, φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ πατρὸς ἰδιαιτέρα τῶν Δουκάδων καὶ τοῦ Ἀκρίτου. Πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τοῦ ᾄσματος ἢ ἐπυλλίου τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν Ἀκριτικὸν κύκλον τῶν ᾀσμάτων, τὸ *Χαρτζιανῆς* δηλονότι προῆλθεν. Τοσοῦτον δὲ ἕνεκα τοῦ ἔπους *Ἀκρίτα* καὶ τῶν ἄλλων περὶ *Χαρτζιανῆς* ὡς τόπου ἢ περὶ *Χαρτζιανῆ* ὡς ἥρωος διαδεδομένων δημωδῶν παραδόσεων καὶ ᾀσμάτων κατέστη περιβόητον τὸ ὄνομα, ὥστε καὶ παρὰ τοῖς χρονογράφοις παρήχθη καὶ παράδοσις ἱστορικὴν ἐπίφασιν ἔχουσα ὅτι τὸ ὄνομα προήρχετο ἀπὸ *Χαρσίου* τινὸς ἄρχοντος εὐδοκιμήσαντος δῆθεν ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμοις τοῖς γινομένοις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Α΄. [1]), καὶ ὅτι πρὸς τιμὴν τοῦ Χαρσίου, τούτου, τοῦ ἄλλως ἱστορικῶς ἀγνώστου, τὸ προμνημονευθὲν τμῆμα τῆς νοτίου Καππαδοκίας ὠνομάσθη *Χαρσιανόν* [2]). Πιθανώτερον φαίνεται τοὐναντίον ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος *Χαρσίου* ἐπλάσθη (οὐχὶ βεβαίως γραμματικῶς, ἀλλ' ἱστορικῶς) ἀπὸ τοῦ ὀνόματος *Χαρσιανόν*, ὅπως ἐν τῇ δημώδει παραδόσει ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τοπικοῦ ὀνόματος ἐπλάσθη τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος *Χαρζιανῆ* ἢ Χαρτζιανῆ.

πος τοῦ ὀνόματος, ὁ δὲ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις συνήθης τύπος εἶναι *Χαρσιανὸν* προκειμένου περὶ τοῦ Θέματος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ χρονογρ. τῇ ἐκ προστ. Κωνστ. Πορφ. (σ. 427 ἐκδ. Migne) καὶ ἀρχαιότερον ἔτι παρὰ Θεοφάνει (σ. 343) λέγεται καὶ «*Χαρσιανὸν* κάστρον» καὶ ὑπῆρχε πάντως πόλις οὕτω καλουμένη καθὰ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν Ἀραβικῶν χρονογραφιῶν καὶ ἐκ τοῦ ἔπους Σ. Βατάλ, ἐν οἷς ἡ πόλις καλεῖται Χάρσανα (ἴδ. σ. 196 σημ. 2) οὖσα πάντως ἡ νῦν οὐ μακρὰν τῆς Καισαρείας κειμένη καὶ νῦν ἔτι *Χάρσανα* ἢ Χόρσανα καλουμένη κωμόπολις, ἡμεῖς πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως καλοῦμεν ἐνταῦθα *Χαρσιανὸν* τὴν πόλιν ἢ τὸ «*κάστρον*», Χαρσιανὴν δὲ (κατὰ τὸ *Χαρζιανὴ* τοῦ ἔπους) τὴν χώραν ἢ τὸ θέμα.

[1]) Ἴδ. Κωνστ. Πορφυρογ. Περὶ Θεμάτων. Θέμ. Β. Ἀρμενιακόν.

[2]) Εἶναι γνωστὸν ὅτι μία τῶν πυλῶν τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκαλεῖτο «Χαρσίου πόρτα» οὕτως ὀνομαζομένη ἤδη ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ χρονογράφου Θεοφάνους (σ. 313), ἡ κατὰ Δούκαν Χαρισοῦ πόρταιἡ ἄλλως λεγομένη ἡ ἐν Καλληγαρίοις πόρτα (ἡ νῦν Ἐγρίκαπου).

Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε καθόλου περὶ τῆς χώρας Χαρζιανῆς εἰρημένων ἐννοεῖται εὐκόλως ὅτι τὰ λεγόμενα ἐν τῷ ἔπει Α. περὶ *«κατατροπώσεως»* τῆς Χαρζιανῆς ὑπὸ Ἕλληνος Χριστιανοῦ ἥρωος εἰσὶν ὅλως ἄνευ ἐννοίας καὶ ὑποστάσεως ἱστορικῆς. Μόνον περὶ μωαμεθανοῦ ἥρωος ἑλόντος, ἐν παρόδῳ, τὴν πόλιν εἶναι δυνατὸν νὰ ῥηθῇ τὸ τοιοῦτον. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως γνωστόν, οὐχὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν Ἀράβων χρονογράφων ὅτι ὁ Ἄραψ στρατηγὸς Σεΐφ-αβδουλλὰχ τῷ 349 ἔτει Ἐγίρας (960 μ. Χ.) προὐχώρησεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ νικηφόρως μέχρι Χαρσιανοῦ (Χάρσανα) καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὸ φρούριον τοῦτο [1]. Ὥστε τὰ περὶ «τατατροπώσεως» Χαρζιανῆς ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει λεγόμενα ἔχουσι λόγον μόνον ἀναφερόμενα εἰς ἥρωα μωαμεθανόν, οὐχὶ δὲ εἰς ἥρωα χριστιανόν, οἷος ὁ *Ἀκρίτας*.

Τὸ αὐτὸ ῥητέον περὶ τῶν ἐν τῷ στίχ. 8 ἀναφερομένων περὶ κατατροπώσεως τοῦ Ἀμορίου καὶ τοῦ Ἰκονίοο.

Κατατρόπωσις Ἀμορίου ὑπὸ Ἕλληνος χριστιανοῦ ἥρωος δὲν ἔχει ὑπόστασιν καὶ ἔννοιαν ἱστορικήν, ἀφοῦ τοῦτο ἦτο πόλις Βυζαντινὴ ἀνήκουσα εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος μέχρι τῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ 11 μ. Χ. αἰῶνος γενομένης εἰς Μικρὰν Ἀσίαν Τουρκικῆς (Σελδζουκκικῆς) εἰσβολῆς, ὅτε καταληφθεῖσα ὑπὸ Τούρκων μωαμεθανῶν δὲν ἀνεκτήθη πλέον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Δὶς δὲ παροδικῶς ἡ πόλις αὕτη ἐκυριεύθη πρὸ τοῦ 11 αἰῶνος ὑπὸ τῶν Ἀράβων, τῷ 717 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ ἄραβος στρατηγοῦ Μασλαμᾶ (Μουσλὶμ) ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ'.) καὶ τῷ 836 ὑπὸ τοῦ Χαλίφου Μωτασσὲμ (ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου)· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς δυσὶ ταύταις περιπτώσεσι ταχέως ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν πορθητῶν. Ὅπως δήποτε *πορθητὴς Ἀμορίου* δύναται νὰ κληθῇ μετὰ ἱστορικῆς ἀληθείας ἥρως μωαμεθανὸς ἐν μωαμεθανικῷ ἔπει, οὐχὶ δὲ ὁ χριστιανὸς ἥρως Ἀκρίτας.

Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ ὡς πρὸς τὸ Ἰκόνιον. Ἡ πόλις αὕτη οὐδόλως σχεδὸν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μεταξὺ Ἀράβων καὶ Βυζαντινῶν πολέμων· μόνον δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μεταξὺ τοῦ βασιλέως

---

[1]) **Weil, Geschichte der Chalifen III, σ. 153.**

Διογένους Ρωμανοῦ Δ΄. καὶ τῶν Σελδζούκκων πολέμων τοῦ 11 αἰῶνος ἀναφέρεται ἡ κατάληψις τῆς πόλεως ταύτης (1067 μ. Χ.) ὑπὸ τῶν Σελδζούκων Τούρκων, διατηρησάντων αὐτὴν μέχρι τῆς παροδικῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Α΄ τοῦ Βαρβαρόσσα καταλήψεως αὐτῆς (1190 μ. Χ.). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ «κατατρόπωσις» τοῦ Ἰκονίου ὑπὸ τοῦ Ἀκρίτου οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἔννοιαν ἱστορικήν.

Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ Ἰκονίου τοῦ Ἀκριτικοῦ ἔπους παρατηρητέον ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τῷ εἰρημένῳ στίχῳ (ὡς καὶ ἐν τῷ στίχῳ Α 295 «τὸ Ἀμόριν δὲ καταλαβὼν ἄχρι τοῦ Ἰκονίου») κεῖται ἀντὶ *Ἐκίνειαν* ἢ Ἀκινάν, ὡς ἔχει τὸ χειρόγρφ. Τραπεζοῦντος (Γ. 203 «τὴν Ἄγκυραν ἐκούρσευσε, τὴν *Ἀκινὰν* τὴν πόλιν», ἔνθα ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης κεῖται *Ἄβυδον*, ἴδ. κατωτέρω). *Ἐκίνεια* (νῦν Egin) ἦτο πόλις κειμένη ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Μεγάλης καὶ τῆς πρὸς Πόντῳ Καππαδοκίας κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ Μουρήνου τῷ 82 π. Χ.[1]), νῦν δὲ εἶναι ἔτι πόλις ἀξιόλογος.

Ἐν στιχ. 11 *«τὴν Ἄγκυραν* λέγω τε *καὶ πᾶσαν Σμύρνην»*. Τὴν Ἄγκυραν κατέλαβε παροδικῶς τῷ 836 ὁ χαλίφης Μωτασσέμ, ἐγκαταλειφθεῖσαν ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ἀλλὰ μετὰ τὴν τῷ αὐτῷ ἔτει γενομένην τῶν Ἀράβων ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποχώρησιν ἡ πόλις ἔμεινεν ὑπὸ τοῖς Βυζαντινοῖς μέχρι τῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ 11 αἰῶνος εἰσβολῆς τῶν Σεδζούκκων Τούρκων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅτε κατελήφθη ὑπὸ τούτων καὶ ἡ Ἄγκυρα, περιῆλθε δὲ τῷ 1096 ἐπὶ μικρὸν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Σταυροφόρων. Ὥστε καὶ τὰ λεγόμενα περὶ *κατατροπώσεως* αὐτῆς ὑπὸ ἕλληνος χριστιανοῦ ἥρωος δὲν ἔχουσιν ἔννοιαν ἱστορικήν, μόνον δὲ περὶ μωαμεθανοῦ ἥρωος δυνατὸν νὰ ῥηθῇ ὅτι «κατετρόπωσε τὴν Ἄγκυραν[2]).

---

[1]) Ἐκ τοῦ Μέμνωνος Θ΄. καὶ Ι΄. βιβλ ΛϚ΄. C. M. F. H. G. τομ. 3 σ. 544 « Καὶ Καππαδοκίας Ἀριοβαρζάνῃ τὴν ἀρχὴν βεβαιοτέραν ἐποίει καὶ ἐπὶ ταῖς *εἰσβολαῖς* τοῦ Μιθριδάτου βασιλέως κτίζει πόλιν *Ἐκίνειαν»*, ἔνθα ἐν σημ τοῦ Ἐκδ. λέγεται «*Ἐκίνεια* urbs aliunde non nota· nomen forte corruptum. Cod. marg. *Ἐκίνειναν»*. Καὶ ὅμως ἡ πόλις εἶναι γνωστοτάτη ἔτι καὶ νῦν καὶ εἶναι πιθανώτατα ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τῷ ἔπει τῷ ἡμετέρῳ μνημονευομένην Ἀκινάν.

[2]) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ Ἀραβικῇ μωαμεθανικῇ χρονογραφίᾳ γίνεται λόγος περὶ καταλήψεως τῆς *Ἀγκύρας* ὑπὸ τοῦ χαλίφου Μωτασσὲμ κατὰ τὴν μεγάλην

Τὸ δὲ λεγόμενον ἐν τῷ ἔπει περὶ «κατατροπώσεως πάσης Σμύρνης», ὡς ὑπὸ 'Ακρίτου γενομένης, εἰσὶ βεβαίως ὅλως παράλογα. Τὰ περὶ *κατατροπώσεως* πάσης Σμύρνης (ἤτοι πάσης τῆς περὶ τὴν Σμύρνην χώρας) ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει λεγόμενα δύνανται νὰ ἔχωσιν ἔννοιάν τινα ἱστορικὴν ἀναφερόμενα μόνον εἰς ἥρωα πορθητὴν μωαμεθανόν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Ἄραβες ἔν τινι εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν ἐπιδρομῇ γενομένῃ τῷ 860 προὐχώρησαν μέχρι 'Εφέσου καὶ τῆς στρατείας ταύτης μετεῖχε καὶ ὁ Παυλικιανὸς Καρβέας (ὁ Καρώης τοῦ ἡμετέρου ἔπους; ἴδ. κατωτέρω)

Σπουδαῖα ἐξ ἱστορικῆς ἐπόψεως εἶναι τὰ ἐν στίχοις 45 – 46 ἀναφερόμενα (ἐν μόνῳ τῷ χειρογράφ. Κρυπτοφέρρης) ὀνόματα *Τούρκων* καὶ *Διλεβιτῶν* («Στρατολογεῖν ἀπήρξατο Τούρκους καὶ Διλεβίτας. 'Αραβίτας τε ἐκλεκτοὺς καὶ πεζοὺς Τρωγλοδύτας»). Τὸ ὄνομα *Τοῦρκος* δὲν σημαίνει ἐνταῦθα ἁπλῶς *μωαμεθανὸς* ὡς ἐν τῇ νῦν δημώδει 'Ελληνικῇ (καὶ ἐν τῷ Ὀξωνιακῷ χειρογράφῳ τοῦ ἔπους Α.), ἀλλ' ἔχει ἔννοιαν ἐθνολογικήν, σημαῖνον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς (Πέρσας) Διλεβίτας καὶ τοὺς 'Αραβίτας (ἤτοι τοὺς ἄραβας μωαμεθανοὺς) τοὺς ἀπὸ τοῦ 9 μ. Χ. αἰῶνος ἐν τῇ αὐλῇ καὶ καθόλου ἐν τῷ κράτει τοῦ Χαλίφου ὑπηρετοῦντας, ἄρτι μωαμεθανοὺς γενομένους *Τούρκους*, καὶ μάλιστα τοὺς μισθοφόρους Τούρκους πολεμιστάς. Τίνες δὲ ἰδίᾳ οἱ ἐνταῦθα ἀναφερόμενοι Τοῦρκοι μαρτυρεῖ τὸ παρατιθέμενον ὄνομα *Διλεβῖται*.

ἐπὶ τὴν Μικρὰν Ασίαν γενομένην τῷ 836 στρατείαν τοῦ χαλίφου τούτου (ἴδ. Weil. G. Ch. II 313) 'Αλλ' ὡς φρονεῖ ὁ Weil. (ἐν τῷ εἰρημένω χωρίῳ) ἡ ὑπὸ τῶν 'Αράβων χρονογράφων κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀναφερομένη Ἄγκυρα δὲν δύναται νὰ ἦναι οὔτε ἡ *Ἄγκυρα* τῆς Γαλατίας οὔτε ἄλλη τις ἐν τῇ δυτικῇ Φρυγίᾳ κειμένη ὁμώνυμος πόλις, ἀλλὰ πόλις κειμένη μεταξὺ Ἰκονίου καὶ Ταρσοῦ. Ἐν τούτοις πόλις Ἄγκυρα μεταξὺ τῶν δύο εἰρημένων πόλεων κειμένη οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονεύεται οὔτε ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, οὐδ' ἄλλη καθόλου Ἄγκυρα ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ πλὴν τῆς Γαλατικῆς καὶ τῆς ἐν τοῖς ὁρίοις Φρυγίας καὶ Λυδίας κειμένης. Ἡ δὲ ὑπὸ τῶν 'Αράβων χρονογράφων ἀναφερομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς εἰς Μιγρὰν Ἀσίαν στρατείας τοῦ Μωτασσὲμ Ἄγκυρα εἶναι αὐτὴ ἡ Γαλατικὴ Ἄγκκρα, ἧς τὴν θέσιν ἀγνοοῦντες οἱ Ἄραβες χρονογράφοι θέτουσιν αὐτὴν μεταξὺ Ἰκονίου καὶ Ταρσοῦ Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἤδη τῷ 797 ὁ Ἀρουναλρασὶτ εἰσβαλὼν εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν προῆλθε μέχρι 'Αγκύρας (τῆς Γαλατικῆς) «καὶ ἱστορήσας ταύτην ἐπέστρεψεν» ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης.

Διλεβῖται κεῖται πάντως ἐνταῦθα ἀντὶ *Διλεμῖται*[1]). Διλεμιτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀράβων Χαλιφῶν γίνεται μνεία ἰδία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μεγάλου ἐναντίον τῶν χαλιφῶν Μααμοὺν καὶ Μωτασσὲμ ἐπαναστατικοῦ πολέμου τοῦ ψευδοπροφήτου Βαβέκ. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. ἥρως μέγας ἐν τῷ κατὰ τοῦ ψευδοπροφήτου πολέμῳ παρίσταται αὐτὸς ὁ ἥρως τοῦ ἔπους ἐκείνου τοῦ ἔχοντος τοσαῦτα κοινὰ πρὸς τὸ ἡμέτερον ἔπος. Θέατρον τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ψευδοπροφήτου ἦσαν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ αἱ Περσικαὶ χῶραι, καὶ οἱ *Διλεμῖται* τῆς Περσίας εἶχον συνταχθῆ μετὰ τοῦ ἀποστάτου ἐναντίον τοῦ Χαλίφου. Ἐκ δὲ τῆς Βυζαντινῆς χρονογραφίας γινώσκομεν ὅτι κατὰ τὸν μεταξὺ τοῦ Βαβὲκ καὶ τοῦ χαλίφου Μωτασσὲμ πόλεμου ὁ Ἕλλην αὐτοκράτωρ Θεόφιλος ἦτο σύμμαχος τοῦ ἀποστάτου καὶ ὅτι μέρος τῶν πολεμιστῶν τοῦ Βαβέκ, καλούμενοι ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *Πέρσαι*[2]), ὄντες δὲ πιθανώτατα Διλεμῖται καὶ Τοῦρκοι, ὑπὸ ἀρχηγὸν *Θεόφοβον*[3]) ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καλούμενον, μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ ψευδοπροφήτου κατέφυγον εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ἐπολέμησαν μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἐναντίον τοῦ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαβὲκ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἰσβαλόντος χαλίφου Μωτασσέμ. Κατὰ ταῦτα τὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει ἀναφερόμενα ὀνόματα τῶν Διλεβιτῶν ἢ Διλεμιτῶν καὶ

---

[1]) Διλεμῖται (Διλιμνῖται καὶ Δελεμῖται παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις) ἦσαν γνωστοὶ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀπὸ τοῦ 6 ἤδη μ. Χ. αἰῶνος· καίπερ δὲ οἰκοῦντες ἐν Περσίᾳ (κυρίως ἐν Παρθυαίᾳ, τὰ νῦν Χορασὰν) ἦσαν τὸ πλεῖστον ἀνυπότακτοι εἰς τὸ κράτος τὸ Περσικὸν (τὸ τῶν Σασσανιδῶν) ὡς βραδύτερον καὶ εἰς τὸ Ἀραβικόν. Ἀναφέρονται δὲ συνήθως καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις, ὅπως ἐν τῷ ἔπει τῷ ἡμετέρῳ, ὁμοῦ μετὰ τῶν *Τούρκων* (Θεοφ. Σιμμοκ. Ἱστ. Δ 4 «βάσανος δὲ τῶν λόγων Τοῦρκοι φορολογούμενοι, Διλεμνῖται καταθέντες κατὰ τῶν ὅπλων τοὺς αὐχένας ἡμῖν» (λέγει ταῦτα ὁ Πέρσης βασιλεὺς Ὁρμίσδας), ἔτι δὲ καὶ μετὰ *Κούρτων* (Κούρδων). Ὁ τύπος *Διλεβίτης* τοῦ ἡμετέρου ἔπους ἀντὶ Δελεμίτης ἢ Διλιμνιτης (Δαϊλαμίτ(ης) παρὰ τοῖς ἄραψι χρονογράφοις) εἶναι πάντως παραφθορὰ τοῦ Διλεμίτης ἴσως κατ' ἀναλογίαν τοῦ *Βελεβίτης* (ἴδ. Θεοδοσ. Διακ. Ἅλωσ. Κρήτης. Ἀκρόασις Ε. 22 «τῶν Δελεβιτῶν, Βελεβιτῶν τοὺς τόπους»), ἔνθα, ὡς φαίνεται, τὸ *Βελεβίτης* εἶναι ὄνομα χάριν παιδιᾶς πεπλασμένον ἐκ τοῦ *βέλος*.

[2]) Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ πρῶτοι εἰς Μικρὰν Ἀσίαν κατὰ τὸν 11 αἰῶνα εἰσβαλόντες μωαμεθανοὶ Τοῦρκοι ἐκλήθησαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *Πέρσαι* ἕνεκα τῆς προτέρας ἐν Περσίᾳ ἐγκαταστάσεως καὶ τῆς ἐκεῖθεν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐπιδρομῆς αὐτῶν.

[3]) Τὸ Θεόφοβος πιθανώτατα εἶναι μετάφρασις ὀνόματος Περσικοῦ ἢ Τουρκικοῦ.

τῶν Τούρκων, οἵτινες πάντες ἦσαν μισθοφόροι (πρβλ. τὰ ἐν στιχ. 268 «ἐπαξίως ῥογεύσας»), ἀποτελεῖ ἓν ἔτι στοιχεῖον ἱστορικὸν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει καὶ ἓν ἔτι σημεῖον συνδέον τὸ ἔπος τοῦτο πρὸς τὰ μωαμεθανικὰ ἔπη τοῦ μεσαίωνος, καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ ἔπος Σ. Βατάλ. Οἱ ἐν τῷ ἑπομένῳ στίχῳ 46 μετὰ τῶν μισθοφόρων Ἀράβων (Ἀραβίτας τε ἐκλεκτοὺς καὶ πεζοὺς Τρωγλοδύτας) ἀναφερόμενοι Τδωγλοδύται, ἂν μὴ τὸ ὄνομα τοῦτο κῆται ἐνταῦθα ἁπλῶς ὡς μυθικὸν κόσμημα, σημαίνει πάντως τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων Τρωγλοδύτας καλουμένους οἰκήτορας τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Οἱ ἐν τῷ ἀκολούθῳ (47) στίχῳ («εἶχε καὶ τοὺς ἀγούρους του χιλίους Γουλαβίους») ἄγουροι Γουλάβιοι εἶναι οἱ ἰδιαίτεροι (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς μισθοφόρους Ἄραβας, Λιλεμίτας καὶ Τούρκους) πιστοὶ πολεμισταὶ τὰ παλληκάρια, (τὰ *χερέκια* ὡς καλοῦνται ἐν τοῖς Καππαδοκικοῖς μεσαιωνικοῖς Ἑλληνικοῖς ᾄσμασι) τοῦ Ἀμηρᾶ, ὡς εἶχε καὶ ὁ Ἀκρίτας καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀπελατῶν τοὺς ἀγούρους αὐτῶν, λέγονται δὲ οὗτοι *Γουλάβιοι* πιθανῶς ὡς δορυφόροι ἢ σωματοφύλακες, ὄντες πάντως οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τοῖς Καππαδοκοῖς μεσαιωνικοῖς ᾄσμασι μνημονευομένους *Γουβλαρίους* (τοῦ ὀνόματος παραφθαρέντος ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει εἰς Γουλάβιοι), ὅπερ πάντως ἑρμηνευτέον ἐκ τοῦ κουβικουλάριος (cubicularius)=φύλαξ τοῦ κοιτῶνος (ἐξκούβιτοι) καὶ καθόλου σωματοφύλαξ. Τὸ ἐν τῷ στ. 48 Ἀδνουμιάτης ἐκ τῆς γνωστῆς Βυζαντινῆς Ἑλληνολατ. λ. ἀδνούμιον=ἀπογραφὴ σημαίνει στρατιώτης. Τὸ ἐν σ. 50 ἀναφερόμενον «χώρας τοῦ Ἡρακλέους» νοητέον τὴν Ἡράκλειαν τὴν Καππαδοκικὴν (τὰ νῦν Ἔρεγλι) χώραν. Ἡ Ἡράκλεια αὕτη ἡ γνωστὴ καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Σταυροφοριῶν καλεῖται συνήθως καὶ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων «ἡ Ἡρακλέους» (πρβλ. κατωτερ. στιχ. 274 τὴν Ἡράκλειαν καὶ Δ 41. χώραν «τοῦ Ἡρακλέους» καὶ χειρογρ. Τραπεζ. Β΄. 87, «τοῦ Ἡρακλέους ἐκούρσευσε», καὶ Δ 813 — 14 «χώρας πολλὰς καὶ πόλεις, τοῦ Ἡρακλέους λέγω δὴ καὶ ἑτέραις συνάμα»).

Σπουδαιότατα ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις εἶναι τὰ ἐν τοῖς στίχ. 100—104 λεγόμενα, τὰ εὑρισκόμενα μόνον ἐν τῷ χειρογρ. Κρυπτοφ.

100 Ἀμηρᾶ, δοῦλε τοῦ Θεοῦ καὶ πρῶτε τῆς Συρίας,
101 νὰ φθάσῃς εἰς τὸ Πάνορμο , νὰ νἴδῃς τὸ μασγίδιον
102 νὰ προσκυνήσῃς, Ἀμηρᾶ, τὸν κρεμάμενον λίθον

103 καὶ ἀξιωθῇς ἀσπάσασθαι τὸ μνῆμα τοῦ προφήτου,
104 νὰ ἀκούσῃς τῆς προσευχῆς τῆς καθιερωμένης».

Καὶ καθόλου μὲν εἰσὶ ταῦτα ἄξια λόγου ὡς ἐκφράζοντα εὐχὴν ὑπὸ Χριστιανοῦ ὑπὲρ Μωαμεθανοῦ ὑπὸ ἔννοιαν ὅλως εἰδικὴν μωαμεθανικὴν ἐκφερομένην, ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα δὲ εἰσὶ λίαν σπουδαῖα διὰ τὰς ἐκφερομένας λέξεις καὶ τὰς ἐννοίας αὐτῶν. Ἀφιέντες ἐν ἀρχῇ κατὰ μέρος τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος *Πανόρμου*, οὗ ἡ ἔννοια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφωτισθῇ ἄνευ τῆς ἑρμηνείας τῶν ἄλλων ἐν τῷ τετραστίχῳ ὀνομάτων, λέγομεν πρῶτον περὶ τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ ἀναφερομένου ὀνόματος:

Μασγίδιον. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἀραβικὸν σημαῖνον *προσευκτήριον* [1]), νομίζει δέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι *μασγίδιον* νοεῖται ἐνταῦθα τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν προσευκτήριον τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου, ἤτοι ὁ Κααβᾶς τῆς Μέκκας, τὸ λεγόμενον ἄλλος *Χαράμουν σερὶφ* = ἱερὸν ἅγιον (τὸ πρὸ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἔτι ὑπάρχον καὶ καλούμενον Βεϊτουλλὰχ (= οἶκος Θεοῦ), τὸ κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἀράβων κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ. Ἄλλο *μασγίδιον* κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν (χαράμουν καὶ τοῦτο καλούμενον) εἶναι τὸ ἐν Μεδινᾷ, ἐν ᾧ καὶ ὁ τάφος τοῦ Μωάμεθ. Καὶ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ δὲ ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ χαλίφου Ἀβδαλμαλὶκ (οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ὀμὰρ Α΄. ὡς πλημμελῶς πιστεύεται) μωαμεθανικὸς ναὸς εἶναι ἐκ τῶν

---

[1]) *Μασγίδιον* εἶναι τὸ ἀραβικὸν μασδζὶδ (masgid) ἤτοι τὸ ἐκ τοῦ ῥήμ. sagiada (= γονυπετεῖν, προσεύχεσθαι, ἐξ οὗ καὶ τὸ sagiada, τὸ παρ' ἡμῖν *σεδζαδές*, ἐφ' οὗ τις γονυπετῶν προσεύχεται) παραγόμενον τοπικὸν ὄνομα τὸ σημαῖνον «τόπος προσευχῆς» Καὶ *μασδζὶδ* μὲν λέγεται παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς Ἄραψι πᾶν προσευκτήριον, *μασδζὶδ-ἐλ-δζααμὶ δὲ* (= προσευκτήριον καθολικὸν) τὸ προσευκτήριον τὸ δημόσιον, ἐν ᾧ ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος (τὴν καθ' ἡμᾶς Παρασκευήν, ἥτις διὰ τοῦτο λέγεται καὶ *δζουμᾶ* = καθολικόν, ἡμέρα τῆς καθολικῆς προσευχῆς) γίνεται ἡ δημοσία προσευχή. Τὸ ὄνομα *μασγίδιον* εἶναι γνωσπὸν ἤδη ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (Πρός τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμαν. Τόμ. 3 σ. 102 . Νῦν οἱ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ μωαμεθανοὶ Τοῦρκοι τουρκικῶς προφέροντες τὴν λ. (μεσδζέτ, ἢ μεσδζίδ), ἔτι δὲ παραφθείροντες αὐτὴν παρετυμολογικῶς (ἐκ τοῦ μεδζίτ, = δεδοξασμένος, ἑνὸς τῶν ἐπιθέτων τοῦ θεοῦ, Ἀβδοὺλ μεδζὶτ = δοῦλος τοῦ δεδοξασμένου, καὶ μεδζιτιὲ = νόμισμα κοπὲν ὑπὸ Μεδζίτ καλοῦσιν οὕτω (μεδζὶτ) συνηθέστατα δὲ μεδζιτιὲ (!) τὰ μικρὰ προσευκτήρια ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μεγάλα ἅτινα καλοῦσι *δζααμί*.

ἐπισημοτάτων ἱερῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου καλούμενος καὶ οὗτος *χαράμουν σερίφ*[1]). Ἐκ δὲ τοῖς ἐνταῦθα παρατεθεῖσι στίχοις τοῦ ἔπους «Ἀκρίτου» ἐνῷ ἐκ τῆς ὅλης ἐννοίας τῆς ἐν τοῖς στίχοις τούτοις ἐκφερομένης εὐχῆς φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Μέκκᾳ Κααβᾶ ἢ τοὐλάχιστον περὶ τοῦ ἐν Μεδινᾷ *μασγιδίου*, ἐν ᾧ τὸ μνῆμα τοῦ προφήτου (περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ στίχῳ 103), ὅμως ὁ ἐν τῷ στίχῳ 102 μνημονευόμενος «Κρεμάμενος λίθος» ἀνήκει εἰς τὸ *χαράμουν* τῆς Ἱερουσαλὴμ ἤ, ὡς φαίνεται, ἐν τῷ εἰρημένῳ στίχῳ γίνεται σύγχυσις τοῦ ἐν Κααβᾶ τῆς Μέκκας λίθου (χαδζὰρ), ὅστις εἶναι μετεωρόλιθος λατρευόμενος ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἐπιζήσας νικηφόρως καὶ αὐτῇ τῇ μωαμεθανικῇ θεογνωσίᾳ, πρὸς τὸν «*κρεμάμενον λίθον*» τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ χαράμουν σερίφ. Ὁ «Κρεμάμενος λίθος» εἶναι ἡ ἱερὰ Πέτρα (βράχος), ἐφ' ἧς κατὰ παράδοσιν Ἰουδαϊκὴν Ταλμουδικὴν ὁ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Μελχισεδὲκ ἐθυσίασαν τῷ Θεῷ καὶ ἔνθα παρεσκευάσθη ἡ θυσία τοῦ Ἰσαάκ, ὁ λίθος ὁ θεωρούμενος θεμέλιος τοῦ κόσμου (Eben Chatya), ἐφ' οὗ κατὰ τὴν δημώδη Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν ἵστατο ἡ «σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου» καὶ ἐφ' οὗ ἦν γεγραμμένον τὸ ἀνερμήνευτον ὄνομα τοῦ Θεοῦ (Chem).

Κατὰ δὲ τοὺς κριτικώτερον ἑρμηνεύοντας τὴν τοῦ λίθου ἀρχὴν οὗτος ἦν ὁ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος φυσικὸς βωμός, ἐν ᾧ ἐθύετο τὸ ἱερεῖον· λέγεναι δὲ ὑπὸ τῶν *Μωαμεθανῶν* «κρεμάμενος λίθος», διότι νομίζεται ὑπὸ τούτων ὅτι εἶναι μετέωρος, ἄνευ στηρίγματος ἐπὶ τῆς γῆς συναπτόμενος ἁπλῶς πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ, ὡς ἀληθῶς

---

[1]) ***Χαράμ***(ουν) σημαίνει κυρίως τὸ μὴ ἐπιτρεπόμενον, τὸ ἀθέμιτον, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἄδικον, καθ' ἣν σημασίαν εἶναι ἐν χρήσει καὶ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς Τουρκικῆς παρεισφρήσασα ἡ ἀραβικὴ λ. *χαρὰμ* ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς τὴν ἑλληνικὴν παρεισφρήσασαν ἀραβ. λ *χαλὰλ* = τὸ ἐπιτρεπόμενον, τὸ δίκαιον. Ἐντεῦθεν ἡ λ. σημαίνει καὶ τὸ *ἀπρόσιτον*, τὸ *ἄσυλον*, ἐκεῖνο, εἰς ὃ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος, κατ' ἀκολουθίαν, προκειμένου περὶ *ναοῦ*, τὸ *ἄδυτον*, τὸ *ἱερὸν ἅγιον*, τὰ *ἅγια τῶν ἁγίων*, (ἐντεῦθεν καὶ τὸ χαρέμι = γυναικών, ἄδυτον). Πρβλ. ὡς πρὸς τὴν φαινομένην ἀντίθεσιν τῶν κατὰ βάθος τὴν αὐτην ἀρχῆθεν σημασίαν ἐχουσῶν τούτων λέξεων τὰ Ἑλλ. ἄγος, ἅγιος, ἐναγής· τὸ Λατ. sacer = ἅγιος, καὶ *ἐναγής* τὴν λ. ἀνάθημα ἢ *ἀνάθεμα* = ἀφιέρωμα καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀφιέρωμα ἀσέβεια (κατὰ μετάφ. τοῦ Ἑβρ. Κερὲμ = ἀνάθημα ἢ ἀνάθεμα, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀνάθεμα ἀσέβεια, τὸ *ἐναγῆ* εἶναι.

εἶναι ὄνομα Ἀρμενικὸν φερόμενον καὶ ὑπὸ Γεωργιανῶν ἡγεμόνων τοῦ οἴκου τῶν Βαγρατιδῶν.

Ὡς πρὸς τὸ «Καππαδοκίαν» τοῦ 7 στίχου παρατηρητέον ὅτι ἡ κατατρόπωσις τῆς «Καππαδοκίας» ὑπὸ Ἕλληνος χριστιανοῦ ἥρωος ἀναφέρεται πάντως εἰς τὰς ἀπὸ τῆς δευτέρας πεντηκονταετίας τοῦ 7 μέχρι τῆς δευτέρας πεντηκονταετίας τοῦ 9 αἰῶνος ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸ πλεῖστον, πλὴν μικρῶν ἐν τῷ μεταξὺ χρονικῶν διαλειμμάτων, κατεχομένας (πέραν τοῦ Ἀντιταύρου κειμένας) ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς χώρας ταύτης (τὴν ἀρχαίαν Καταονίαν καὶ τὴν Μελιτηνήν, ἢ τὸ μωαμεθανικὸν μεσαιωνικὸν κράτος τῆς Μαλατίας). Ἄλλως μέγιστον μέρος τῆς Καππαδοκίας καθ' ὅλον τὸν εἰρημένον χρόνον (ἀπὸ τοῦ 7 μέχρι 10 αἰῶνος) ἀνῆκε διαρκῶς (πλὴν παροδικῶν Ἀραβικῶν κατοχῶν) εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος, διαιρούμενον εἰς διάφορα θέματα [1]). Καὶ ὡς πρὸς τὴν Καππαδοκίαν ταύτην δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος περὶ Ἕλληνος ἥρωος κατατροπώσαντος τὴν Καππαδοκίαν· τὸ τοιοῦτον δύναται νὰ ῥηθῇ μόνον περὶ ἥρωος μωαμεθανοῦ. Πολλῷ πλέον τοῦτο δὲν ἀληθεύει προκειμένου περὶ τῆς ἐν τῷ 6 στίχῳ ἀναφερομένης *Χαρζιανῆς*.

Ἐν τῷ στίχ. 6. ἡ μετὰ Βαβυλωνίας παράθεσις τῆς Χαρζιανῆς (Βαβυλωνίαν, Χαρζιανήν τε ὅλην) τοπογραφικῶς τε καὶ πολιτικῶς καὶ καθόλου ἱστορικῶς κρινομένη εἶναι λίαν ἀνώμαλος, διότι ἡ Χαρζιανὴ εἶναι χώρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (μέρος τῆς Καππαδοκίας) μακρὰν ἀπέχουσα τῆς Βαβυλωνίας, πολιτικῶς δὲ καὶ καθόλου ἱστορικῶς εἶναι χώρα τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους χριστιανικὴ οὐδεμίαν συνάφειαν καὶ σχέσιν ἔχουσα πρὸς τὴν Βαβυλωνίαν. Ἡ παράθεσις τῶν δύο ὀνομάτων ἐγένετο πιθανώτατα ἁπλῶς χάριν τοῦ μέτρου. Ὀρθοτέρα πάντως εἶναι ἡ κατωτέρω ἐν τῷ στιχ. 56 παράθεσις τῶν ὀνομάτων Χαρζιανὴ καὶ Καππαδοκία (διαδραμὼν Χαρζιανὴν Καππαδοκίαν φθάνει) ὡς καὶ ἡ ἐν βιβλ. Δ΄ στ. 42 «Χαρζιανὴν ἐπραίδευσε καὶ τὴν Καππαδοκίαν».

Ὅτι ἐνταῦθα τίθενται ἐκ παραλλήλου τὰ ὀνόματα Καππαδοκία καὶ Χαρζιανή, ἐνῷ ἡ Χαρζιανὴ περιλαμβάνεται ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς σημασίας, ἣν εἶχε τὸ ὄνομα Καππαδοκία καθ' οὓς χρόνους (πάντως μετὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 10 αἰῶνος) συνετέθη τὸ ἔπος «Ἀκρίτας».

Χαρζιανὴ ἢ ὀρθότερον Χαρσιανὴ ἤ, καθὼς λέγουσιν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, Χαρσιανὸν [1]) ἦτο ἐν ἀρχῇ μέρος τῆς ἀπὸ Ταύρου μέχρι τοῦ Εὐξείνου καὶ ἀπὸ τοῦ Ἅλυος μέχρι τοῦ Εὐφράτου ἐκτεινομένης Καππαδοκίας, διαιρουμένης κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους Βυζαντινοὺς χρόνους ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ τινος ἄλλου τῶν πρὸ τοῦ Ἡρακλέους βασιλέων, εἰς τρεῖς ἐπαρχίας, α΄.) εἰς τὸ Ἀρμενιακόν, ὅπερ ἦν ἡ ἀρχαιοτέρα «πρὸς Πόντῳ» ἢ «Ποντικὴ» καλουμένη Καππαδοκία, β΄.) εἰς τὴν ἐπαρχίαν Χαρζιανὴν ἢ Χαρσιανὴν τὴν περιλαμβάνουσαν μέγα μέρος τῆς ἀρχαιοτέρας Μεγάλης καλουμένης Καππαδοκίας, ἧς πρωτεύουσα ἢ μητρόπολις ἦτο ἡ Καισάρεια, καὶ γ΄) εἰς τὴν δευτέραν λεγομένην Καππαδοκίαν τὴν περιλαμβάνουσαν νοτιοδυτικάς τινας πρὸς τὴν Λυκαονίαν ὁμορούσας χώρας (ἰδίᾳ τὴν Τυανίτιδα), τὴν ἔχουσαν πρωτεύουσαν, ὡς φαίνεται, τὰ Τύανα. Ἐκ τῶν ἀσαφῶς καὶ συγκεχυμένως πως ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περὶ τῶν Θεμάτων λεγομένων, ἰδίᾳ περὶ τοῦ θέματος τοῦ Ἀρμενιακοῦ (τοῦ Β΄ Θέματος) μετὰ τὴν εἰς Θέματα διαίρεσιν τοῦ κράτους (γενομένην, ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ βασιλέως Ἡρακλείου) πᾶσα ἡ Καππαδοκία ἀπετέλει ἐν ἀρχῇ ἓν θέμα, τὸ θέμα τὸ *Ἀρμενιακόν*. Ἀλλὰ διὰ τῆς μικρὸν πρὸ τῶν χρόνων τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Ζ΄. (τοῦ Πορφυρογεννήτου), πιθανῶς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Λέοντος Ϛ΄. γενομένης νέας διαιρέσεως τῶν Θεμάτων, τὸ θέμα τὸ *Ἀρμενιακὸν* περιελάμβανε μόνον τὴν Καππαδοκίαν τὴν Ποντικὴν (ὑπαγομένης εἰς ταύτην καὶ τῆς Σινώπης), τὸ δὲ Χαρσιανὸν ἤτοι τὸ μέγιστον μέρος τῆς νοτίου ἢ Μεγάλης Καππαδοκίας (ἡ πρώτη λεγομένη Καππαδοκία) ἀπετέλει ἴδιον θέμα περιλαμβάνον καὶ τὴν Καισάρειαν, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς νοτίου Καππαδοκίας ἀπετέλει πάλιν ἰδιαίτερον θέμα καλούμενον *Δευτέραν Καππαδοκίαν*. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξηγεῖται ἡ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει παράθεσις τῶν ὀνομάτων Καππαδοκία καὶ Χαρζιανή [2]).

---

[1]) *Χαρσιανὸν* ἡμεῖς καλοῦμεν ἐνταῦθα τὴν πόλιν, τὸ κάστρον, Χαρσιανὴν δὲ τὴν ὅλην στρατηγίαν.

[2]) Σημειωτέον ὅτι ὁ τύπος *Χαρζιανή*, προκειμένου περὶ τοῦ θέματος (ἢ κλεισουραρχίας ἢ στρατηγίδος) Χαρσιανοῦ (λέγεται καὶ *θέμα* Χαρσιανοῦ παρὰ τῷ Κωνσταντ. Πορφ. τόμ. 3 σ. 225 ἐκδ. Βόνν.) ἀπαντᾷ μόνον ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει· ἦτο δὲ ὁ τύπος οὗτος, ὡς φαίνεται καὶ ὡς θέλομεν εἰπεῖ περαιτέρω, ὁ δημώδης τύ-

Τὸ Χαρσιανὸν (ἤτοι Χάρσανα) συχνῶς ἀναφέρονται ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. καὶ εἶναι, ὡς εἴρηται, τόπος πολεμικῶν ἐνεργειῶν καὶ πράξεων καὶ περιπλανήσεων καὶ περιπετειῶν τοῦ ἥρωος τοῦ μωαμεθανικοῦ ἔπους. Ὡς δὲ εἴπομεν, φαίνεται ὅτι ἦτο καὶ πατρὸς ἰδιαιτέρα τῶν Δουκάδων καὶ τοῦ Ἀκρίτου. Πιθανώτατα δὲ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος τοῦ ᾄσματος ἢ ἐπυλλίου τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν Ἀκριτικὸν κύκλον τῶν ᾀσμάτων, τὸ *Χαρτζιανῆς* δηλονότι προῆλθεν. Τοσοῦτον δὲ ἕνεκα τοῦ ἔπους *Ακρίτα* καὶ τῶν ἄλλων περὶ *Χαρτζιανῆς* ὡς τόπου ἢ περὶ *Χαρτζιανῆ* ὡς ἥρωος διαδεδομένων δημωδῶν παραδόσεων καὶ ᾀσμάτων κατέστη περιβόητον τὸ ὄνομα, ὥστε καὶ παρὰ τοῖς χρονογράφοις παρήχθη καὶ παράδοσις ἱστορικὴν ἐπίφασιν ἔχουσα ὅτι τὸ ὄνομα προήρχετο ἀπὸ *Χαρσίου* τινὸς ἄρχοντος εὐδοκιμήσαντος δῆθεν ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Πέρσας πολέμοις τοῖς γινομένοις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Α΄.[1]), καὶ ὅτι πρὸς τιμὴν τοῦ Χαρσίου, τούτου, τοῦ ἄλλως ἱστορικῶς ἀγνώστου, τὸ προμνημονευθὲν τμῆμα τῆς νοτίου Καππαδοκίας ὠνομάσθη *Χαρσιανόν*[2]). Πιθανώτερον φαίνεται τοὐναντίον ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος *Χαρσίου* ἐπλάσθη (οὐχὶ βεβαίως γραμματικῶς, ἀλλ' ἱστορικῶς) ἀπὸ τοῦ ὀνόματος *Χαρσιανόν*, ὅπως ἐν τῇ δημώδει παραδόσει ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τοπικοῦ ὀνόματος ἐπλάσθη τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος *Χαρζιανῆ* ἢ Χαρτζιανῆ.

πος τοῦ ὀνόματος, ὁ δὲ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις συνήθης τύπος εἶναι *Χαρσιανὸν* προκειμένου περὶ τοῦ Θέματος. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῇ χρονογρ. τῇ ἐκ προστ. Κωνστ. Πορφ. (σ. 427 ἔκδ. Migne) καὶ ἀρχαιότερον ἔτι παρὰ Θεοφάνει (σ. 343) λέγεται καὶ «*Χαρσιανὸν* κάστρον» καὶ ὑπῆρχε πάντως πόλις οὕτω καλουμένη καθὰ μαρτυρεῖται καὶ ἐκ τῶν Ἀραβικῶν χρονογραφιῶν καὶ ἐκ τοῦ ἔπους Σ. Βατάλ, ἐν οἷς ἡ πόλις καλεῖται Χάρσανα (ἴδ. σ. 196 σημ. 2) οὖσα πάντως ἡ νῦν οὐ μακρὰν τῆς Καισαρείας κειμένη καὶ νῦν ἔτι *Χάρσανα* ἢ Χόρσανα καλουμένη κωμόπολις, ἡμεῖς πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως καλοῦμεν ἐνταῦθα *Χαρσιανὸν* τὴν πόλιν ἢ τὸ «*κάστρον*», Χαρσιανὴν δὲ (κατὰ τὸ *Χαρζιανὴ* τοῦ ἔπους) τὴν χώραν ἢ τὸ θέμα.

[1]) Ἴδ. Κωνστ. Πορφυρογ. Περὶ Θεμάτων. Θέμ. Β. Ἀρμενιακόν.

[2]) Εἶναι γνωστὸν ὅτι μία τῶν πυλῶν τῶν χερσαίων τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκαλεῖτο «Χαρσίου πόρτα» οὕτως ὀνομαζομένη ἤδη ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ χρονογράφου Θεοφάνους (σ. 313), ἡ κατὰ Δούκαν Χαρισοῦ πόρταιἡ ἄλλως λεγομένη ἡ ἐν Καλληγαρίοις πόρτα (ἡ νῦν Ἐγρίκαπου).

Ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε καθόλου περὶ τῆς χώρας Χαρζιανῆς εἰρημένων ἐννοεῖται εὐκόλως ὅτι τὰ λεγόμενα ἐν τῷ ἔπει Α. περὶ «*κατατροπώσεως*» τῆς Χαρζιανῆς ὑπὸ Ἕλληνος Χριστιανοῦ ἥρωος εἰσὶν ὅλως ἄνευ ἐννοίας καὶ ὑποστάσεως ἱστορικῆς. Μόνον περὶ μωαμεθανοῦ ἥρωος ἑλόντος, ἐν παρόδῳ, τὴν πόλιν εἶναι δυνατὸν νὰ ῥηθῇ τὸ τοιοῦτον. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως γνωστόν, οὐχὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν Ἀράβων χρονογράφων ὅτι ὁ Ἄραψ στρατηγὸς Σεΐφ-αβδουλλὰχ τῷ 349 ἔτει Ἐγίρας (960 μ. Χ.) προὐχώρησεν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ νικηφόρως μέχρι Χαρσιανοῦ (Χάρσανα) καὶ ἐστρατοπέδευσε παρὰ τὸ φρούριον τοῦτο [1]. Ὥστε τὰ περὶ «τατατροπώσεως» Χαρζιανῆς ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει λεγόμενα ἔχουσι λόγον μόνον ἀναφερόμενα εἰς ἥρωα μωαμεθανόν, οὐχὶ δὲ εἰς ἥρωα χριστιανόν, οἷος ὁ *Ἀκρίτας*.

Τὸ αὐτὸ ῥητέον περὶ τῶν ἐν τῷ στίχ. 8 ἀναφερομένων περὶ κατατροπώσεως τοῦ Ἀμορίου καὶ τοῦ Ἰκονίοο.

Κατατρόπωσις Ἀμορίου ὑπὸ Ἕλληνος χριστιανοῦ ἥρωος δὲν ἔχει ὑπόστασιν καὶ ἔννοιαν ἱστορικήν, ἀφοῦ τοῦτο ἦτο πόλις Βυζαντινὴ ἀνήκουσα εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος μέχρι τῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ 11 μ. Χ. αἰῶνος γενομένης εἰς Μικρὰν Ἀσίαν Τουρκικῆς (Σελδζουκκικῆς) εἰσβολῆς, ὅτε καταληφθεῖσα ὑπὸ Τούρκων μωαμεθανῶν δὲν ἀνεκτήθη πλέον ὑπὸ τῶν χριστιανῶν. Δὶς δὲ παροδικῶς ἡ πόλις αὕτη ἐκυριεύθη πρὸ τοῦ 11 αἰῶνος ὑπὸ τῶν Ἀράβων, τῷ 717 μ. Χ. ὑπὸ τοῦ ἄραβος στρατηγοῦ Μασλαμᾶ (Μουσλὶμ) ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος Γ'.) καὶ τῷ 836 ὑπὸ τοῦ Χαλίφου Μωτασσὲμ (ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου)· ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς δυσὶ ταύταις περιπτώσεσι ταχέως ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν πορθητῶν. Ὅπως δήποτε *πορθητὴς Ἀμορίου* δύναται νὰ κληθῇ μετὰ ἱστορικῆς ἀληθείας ἥρως μωαμεθανὸς ἐν μωαμεθανικῷ ἔπει, οὐχὶ δὲ ὁ χριστιανὸς ἥρως Ἀκρίτας.

Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ ὡς πρὸς τὸ Ἰκόνιον. Ἡ πόλις αὕτη οὐδόλως σχεδὸν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μεταξὺ Ἀράβων καὶ Βυζαντινῶν πολέμων· μόνον δὲ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μεταξὺ τοῦ βασιλέως

---

[1] **Weil, Geschichte der Chalifen III, σ. 153.**

Διογένους Ρωμανοῦ Δ΄. καὶ τῶν Σελδζούκκων πολέμων τοῦ 11 αἰῶνος ἀναφέρεται ἡ κατάληψις τῆς πόλεως ταύτης (1067 μ. Χ.) ὑπὸ τῶν Σελδζούκων Τούρκων, διατηρησάντων αὐτὴν μέχρι τῆς παροδικῆς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Α΄ τοῦ Βαρβαρόσσα καταλήψεως αὐτῆς (1190 μ. Χ.). Διὰ τοῦτο καὶ ἡ «κατατρόπωσις» τοῦ Ἰκονίου ὑπὸ τοῦ Ἀκρίτου οὐδεμίαν δύναται νὰ ἔχῃ ἔννοιαν ἱστορικήν.

Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τοῦ Ἰκονίου τοῦ Ἀκριτικοῦ ἔπους παρατηρητέον ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἐν τῷ εἰρημένῳ στίχῳ (ὡς καὶ ἐν τῷ στίχῳ Α 295 «τὸ Ἀμόριν δὲ καταλαβὼν ἄχρι τοῦ Ἰκονίου») κεῖται ἀντὶ *Ἐκίνειαν* ἢ Ἀκινάν, ὡς ἔχει τὸ χειρόγρφ. Τραπεζοῦντος (Γ. 203 «τὴν Ἄγκυραν ἐκούρσευσε, τὴν *Ἀκινὰν* τὴν πόλιν», ἔνθα ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης κεῖται *Ἄβυδον*, ἴδ. κατωτέρω). *Ἐκίνεια* (νῦν Egin) ἦτο πόλις κειμένη ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Μεγάλης καὶ τῆς πρὸς Πόντῳ Καππαδοκίας κτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ Μουρήνου τῷ 82 π. Χ.[1]), νῦν δὲ εἶναι ἔτι πόλις ἀξιόλογος.

Ἐν στιχ. 11 *«τὴν Ἄγκυραν* λέγω τε *καὶ πᾶσαν Σμύρνην»*. Τὴν Ἄγκυραν κατέλαβε παροδικῶς τῷ 836 ὁ χαλίφης Μωτασσέμ, ἐγκαταλειφθεῖσαν ὑπὸ τῶν κατοίκων. Ἀλλὰ μετὰ τὴν τῷ αὐτῷ ἔτει γενομένην τῶν Ἀράβων ἀπὸ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀποχώρησιν ἡ πόλις ἔμεινεν ὑπὸ τοῖς Βυζαντινοῖς μέχρι τῆς περὶ τὰ τέλη τοῦ 11 αἰῶνος εἰσβολῆς τῶν Σεδζούκκων Τούρκων εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὅτε κατελήφθη ὑπὸ τούτων καὶ ἡ Ἄγκυρα, περιῆλθε δὲ τῷ 1096 ἐπὶ μικρὸν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Σταυροφόρων. Ὥστε καὶ τὰ λεγόμενα περὶ *κατατροπώσεως* αὐτῆς ὑπὸ ἕλληνος χριστιανοῦ ἥρωος δὲν ἔχουσιν ἔννοιαν ἱστορικήν, μόνον δὲ περὶ μωαμεθανοῦ ἥρωος δυνατὸν νὰ ῥηθῇ ὅτι «κατετρόπωσε τὴν Ἄγκυραν [2]).

---

[1]) Ἐκ τοῦ Μέμνωνος Θ΄. καὶ Ι΄. βιβλ ΛϚ΄. C. M. F. H. G. τομ. 3 σ. 544 «Καὶ Καππαδοκίας Ἀριοβαρζάνῃ τὴν ἀρχὴν βεβαιοτέραν ἐποίει καὶ ἐπὶ ταῖς *εἰσβολαῖς* τοῦ Μιθριδάτου βασιλέως κτίζει πόλιν *Ἐκίνειαν*», ἔνθα ἐν σημ τοῦ Ἐκδ. λέγεται «*Ἐκίνεια* urbs aliunde non nota· nomen forte corruptum. Cod. marg. *Ἐκίνειναν*». Καὶ ὅμως ἡ πόλις εἶναι γνωστοτάτη ἔτι καὶ νῦν καὶ εἶναι πιθανώτατα ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν ἐν τῷ ἔπει τῷ ἡμετέρῳ μνημονευομένην Ἀκινάν

[2]) Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῇ Ἀραβικῇ μωαμεθανικῇ χρονογραφίᾳ γίνεται λόγος περὶ καταλήψεως τῆς *Ἀγκύρας* ὑπὸ τοῦ χαλίφου Μωτασσὲμ κατὰ τὴν μεγάλην

Τὸ δὲ λεγόμενον ἐν τῷ ἔπει περὶ «κατατροπώσεως πάσης Σμύρνης», ὡς ὑπὸ Ἀκρίτου γενομένης, εἰσὶ βεβαίως ὅλως παράλογα. Τὰ περὶ *κατατροπώσεως* πάσης Σμύρνης (ἤτοι πάσης τῆς περὶ τὴν Σμύρνην χώρας) ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει λεγόμενα δύνανται νὰ ἔχωσιν ἔννοιάν τινα ἱστορικὴν ἀναφερόμενα μόνον εἰς ἥρωα πορθητὴν μωαμεθανόν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι οἱ Ἄραβες ἔν τινι εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπιδρομῇ γενομένῃ τῷ 860 προὐχώρησαν μέχρι Ἐφέσου καὶ τῆς στρατείας ταύτης μετεῖχε καὶ ὁ Παυλικιανὸς Καρβέας (ὁ Καρώης τοῦ ἡμετέρου ἔπους; ἴδ. κατωτέρω)

Σπουδαῖα ἐξ ἱστορικῆς ἐπόψεως εἶναι τὰ ἐν στίχοις 45 – 46 ἀναφερόμενα (ἐν μόνῳ τῷ χειρογράφ. Κρυπτοφέρρης) ὀνόματα *Τούρκων* καὶ *Διλεβιτῶν* («Στρατολογεῖν ἀπήρξατο Τούρκους καὶ Διλεβίτας. Ἀραβίτας τε ἐκλεκτοὺς καὶ πεζοὺς Τρωγλοδύτας»). Τὸ ὄνομα *Τοῦρκος* δὲν σημαίνει ἐνταῦθα ἁπλῶς *μωαμεθανὸς* ὡς ἐν τῇ νῦν δημώδει Ἑλληνικῇ (καὶ ἐν τῷ Ὀξωνιακῷ χειρογράφῳ τοῦ ἔπους Α.), ἀλλ' ἔχει ἔννοιαν ἐθνολογικήν, σημαῖνον, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς (Πέρσας) Διλεβίτας καὶ τοὺς Ἀραβίτας (ἤτοι τοὺς ἄραβας μωαμεθανοὺς) τοὺς ἀπὸ τοῦ 9 μ. Χ. αἰῶνος ἐν τῇ αὐλῇ καὶ καθόλου ἐν τῷ κράτει τοῦ Χαλίφου ὑπηρετοῦντας, ἄρτι μωαμεθανοὺς γενομένους *Τούρκους*, καὶ μάλιστα τοὺς μισθοφόρους Τούρκους πολεμιστάς. Τίνες δὲ ἰδίᾳ οἱ ἐνταῦθα ἀναφερόμενοι Τοῦρκοι μαρτυρεῖ τὸ παρατιθέμενον ὄνομα *Διλεβῖται*.

ἐπὶ τὴν Μικρὰν Ασίαν γενομένην τῷ 836 στρατείαν τοῦ χαλίφου τούτου (ἴδ. Weil. G. Ch. II 313) Ἀλλ' ὡς φρονεῖ ὁ Weil. (ἐν τῷ εἰρημένῳ χωρίῳ) ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων χρονογράφων κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀναφερομένη Ἄγκυρα δὲν δύναται νὰ ἦναι οὔτε ἡ *Ἄγκυρα* τῆς Γαλατίας οὔτε ἄλλη τις ἐν τῇ δυτικῇ Φρυγίᾳ κειμένη ὁμώνυμος πόλις, ἀλλὰ πόλις κειμένη μεταξὺ Ἰκονίου καὶ Ταρσοῦ. Ἐν τούτοις πόλις Ἄγκυρα μεταξὺ τῶν δύο εἰρημένων πόλεων κειμένη οὔτε ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μνημονεύεται οὔτε ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, οὐδ' ἄλλη καθόλου Ἄγκυρα ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ πλὴν τῆς Γαλατικῆς καὶ τῆς ἐν τοῖς ὁρίοις Φρυγίας καὶ Λυδίας κειμένης. Ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Ἀράβων χρονογράφων ἀναφερομένη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς εἰς Μιγρὰν Ἀσίαν στρατείας τοῦ Μωτασσὲμ Ἄγκυρα εἶναι αὐτὴ ἡ Γαλατικὴ Ἄγκκρα, ἧς τὴν θέσιν ἀγνοοῦντες οἱ Ἄραβες χρονογράφοι θέτουσιν αὐτὴν μεταξὺ Ἰκονίου καὶ Ταρσοῦ Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἤδη τῷ 797 ὁ Ἀρουναλρασὶτ εἰσβαλὼν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν προῆλθε μέχρι Ἀγκύρας (τῆς Γαλατικῆς) «καὶ ἱστορήσας ταύτην ἐπέστρεψεν» ὡς λέγει ὁ Θεοφάνης.

Διλεβῖται κεῖται πάντως ἐνταῦθα ἀντὶ *Διλεμῖται*[1]). Διλεμιτῶν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἀράβων Χαλιφῶν γίνεται μνεία ἰδία ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ μεγάλου ἐναντίον τῶν χαλιφῶν Μααμοὺν καὶ Μωτασσὲμ ἐπαναστατικοῦ πολέμου τοῦ ψευδοπροφήτου Βαβέκ. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. ἥρως μέγας ἐν τῷ κατὰ τοῦ ψευδοπροφήτου πολέμῳ παρίσταται αὐτὸς ὁ ἥρως τοῦ ἔπους ἐκείνου τοῦ ἔχοντος τοσαῦτα κοινὰ πρὸς τὸ ἡμέτερον ἔπος. Θέατρον τῶν πολεμικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ψευδοπροφήτου ἦσαν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ αἱ Περσικαὶ χῶραι, καὶ οἱ *Διλεμῖται* τῆς Περσίας εἶχον συνταχθῇ μετὰ τοῦ ἀποστάτου ἐναντίον τοῦ Χαλίφου. Ἐκ δὲ τῆς Βυζαντινῆς χρονογραφίας γινώσκομεν ὅτι κατὰ τὸν μεταξὺ τοῦ Βαβὲκ καὶ τοῦ χαλίφου Μωτασσὲμ πόλεμον ὁ Ἕλλην αὐτοκράτωρ Θεόφιλος ἦτο σύμμαχος τοῦ ἀποστάτου καὶ ὅτι μέρος τῶν πολεμιστῶν τοῦ Βαβέκ, καλούμενοι ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *Πέρσαι*[2]), ὄντες δὲ πιθανώτατα Διλεμῖται καὶ Τοῦρκοι, ὑπὸ ἀρχηγὸν *Θεόφοβον*[3]) ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν καλούμενον, μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ ψευδοπροφήτου κατέφυγον εἰς τὸ Βυζαντινὸν κράτος καὶ ἐπολέμησαν μετὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἐναντίον τοῦ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαβὲκ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἰσβαλόντος χαλίφου Μωτασσέμ. Κατὰ ταῦτα τὰ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει ἀναφερόμενα ὀνόματα τῶν Διλεβιτῶν ἢ Διλεμιτῶν καὶ

---

[1]) Διλεμῖται (Διλιμνῖται καὶ Δελεμῖται παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις) ἦσαν γνωστοὶ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀπὸ τοῦ 6 ἤδη μ. Χ. αἰῶνος· καίπερ δὲ οἰκοῦντες ἐν Περσίᾳ (κυρίως ἐν Παρθυαίᾳ, τὰ νῦν Χορασὰν) ἦσαν τὸ πλεῖστον ἀνυπότακτοι εἰς τὸ κράτος τὸ Περσικὸν (τὸ τῶν Σασσανιδῶν) ὡς βραδύτερον καὶ εἰς τὸ Ἀραβικόν. Ἀναφέρονται δὲ συνήθως καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις, ὅπως ἐν τῷ ἔπει τῷ ἡμετέρῳ, ὁμοῦ μετὰ τῶν *Τούρκων* (Θεοφ. Σιμμοκ. Ἱστ. Δ 4 «βάσανος δὲ τῶν λόγων Τοῦρκοι φορολογούμενοι, Διλεμνῖται καταθέντες κατὰ τῶν ὅπλων τοὺς αὐχένας ἡμῖν» (λέγει ταῦτα ὁ Πέρσης βασιλεὺς Ὁρμίσδας), ἔτι δὲ καὶ μετὰ *Κούρτων* (Κούρδων). Ὁ τύπος *Διλεβίτης* τοῦ ἡμετέρου ἔπους ἀντὶ Δελεμίτης ἢ Διλιμνιτης (Δαϊλαμίτ(ης) παρὰ τοῖς ἄραψι χρονογράφοις) εἶναι πάντως παραφθορὰ τοῦ Διλεμίτης ἴσως κατ' ἀναλογίαν τοῦ *Βελεβίτης* (ἴδ. Θεοδοσ. Διακ. Ἅλωσ. Κρήτης. Ἀκρόασις Ε. 22 «τῶν Δελεβιτῶν, Βελεβιτῶν τοὺς τόπους»), ἔνθα, ὡς φαίνεται, τὸ *Βελεβίτης* εἶναι ὄνομα χάριν παιδιᾶς πεπλασμένον ἐκ τοῦ *βέλος*.

[2]) Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ πρῶτοι εἰς Μικρὰν Ἀσίαν κατὰ τὸν 11 αἰῶνα εἰσβαλόντες μωαμεθανοὶ Τοῦρκοι ἐκλήθησαν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *Πέρσαι* ἕνεκα τῆς προτέρας ἐν Περσίᾳ ἐγκαταστάσεως καὶ τῆς ἐκεῖθεν εἰς Ἑλληνικὰς χώρας ἐπιδρομῆς αὐτῶν.

[3]) Τὸ Θεόφοβος πιθανώτατα εἶναι μετάφρασις ὀνόματος Περσικοῦ ἢ Τουρκικοῦ.

τῶν Τούρκων, οἵτινες πάντες ἦσαν μισθοφόροι (πρβλ. τὰ ἐν στιχ. 268 «ἐπαξίως ῥογεύσας»), ἀποτελεῖ ἓν ἔτι στοιχεῖον ἱστορικὸν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει καὶ ἓν ἔτι σημεῖον συνδέον τὸ ἔπος τοῦτο πρὸς τὰ μωαμεθανικὰ ἔπη τοῦ μεσαίωνος, καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ ἔπος Σ. Βατάλ. Οἱ ἐν τῷ ἑπομένῳ στίχῳ 46 μετὰ τῶν μισθοφόρων 'Αράβων ('Αραβίτας τε ἐκλεκτοὺς καὶ πεζοὺς Τρωγλοδύτας) ἀναφερόμενοι Τδωγλοδύται, ἂν μὴ τὸ ὄνομα τοῦτο κῆται ἐνταῦθα ἁπλῶς ὡς μυθικὸν κόσμημα, σημαίνει πάντως τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων Τρωγλοδύτας καλουμένους οἰκήτορας τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς 'Ερυθρᾶς θαλάσσης. Οἱ ἐν τῷ ἀκολούθῳ (47) στίχῳ («εἶχε καὶ τοὺς ἀγούρους του χιλίους Γουλαβίους») ἄγουροι Γουλάβιοι εἶναι οἱ ἰδιαίτεροι (ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς μισθοφόρους Ἄραβας, Λιλεμίτας καὶ Τούρκους) πιστοὶ πολεμισταὶ τὰ παλληκάρια, (τὰ *χερέκια* ὡς καλοῦνται ἐν τοῖς Καππαδοκικοῖς μεσαιωνικοῖς Ἑλληνικοῖς ᾄσμασι) τοῦ 'Αμηρᾶ, ὡς εἶχε καὶ ὁ 'Ακρίτας καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀπελατῶν τοὺς ἀγούρους αὐτῶν, λέγονται δὲ οὗτοι *Γουλάβιοι* πιθανῶς ὡς δορυφόροι ἢ σωματοφύλακες, ὄντες πάντως οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς ἐν τοῖς Καππαδοκοῖς μεσαιωνικοῖς ᾄσμασι μνημονευομένους *Γουβλαρίους* (τοῦ ὀνόματος παραφθαρέντος ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει εἰς Γουλάβιοι), ὅπερ πάντως ἑρμηνευτέον ἐκ τοῦ κουβικουλάριος (cubicularius) =φύλαξ τοῦ κοιτῶνος (ἐξκούβιτοι) καὶ καθόλου σωματοφύλαξ. Τὸ ἐν τῷ στ. 48 'Αδνουμιάτης ἐκ τῆς γνωστῆς Βυζαντινῆς Ἑλληνολατ. λ. ἀδνούμιον=ἀπογραφὴ σημαίνει στρατιώτης. Τὸ ἐν σ. 50 ἀναφερόμενον «χώρας τοῦ Ἡρακλέους» νοητέον τὴν Ἡράκλειαν τὴν Καππαδοκικὴν (τὰ νῦν Ἔρεγλι) χώραν. Ἡ Ἡράκλεια αὕτη ἡ γνωστὴ καὶ ἐκ τῆς ἱστορίας τῶν Σταυροφοριῶν καλεῖται συνήθως καὶ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων «ἡ Ἡρακλέους» (πρβλ. κατωτερ. στιχ. 274 τὴν Ἡράκλειαν καὶ Δ 41. χώραν «τοῦ Ἡρακλέους» καὶ χειρογρ. Τραπεζ. Β'. 87, «τοῦ Ἡρακλέους ἐκούρσευσε», καὶ Δ 813 — 14 «χώρας πολλὰς καὶ πόλεις, τοῦ Ἡρακλέους λέγω δὴ καὶ ἑτέραις συνάμα»).

Σπουδαιότατα ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις εἶναι τὰ ἐν τοῖς στίχ. 100—104 λεγόμενα, τὰ εὑρισκόμενα μόνον ἐν τῷ χειρογρ. Κρυπτοφ.

100 'Αμηρᾶ, δοῦλε τοῦ Θεοῦ καὶ πρῶτε τῆς Συρίας,
101 νὰ φθάσῃς εἰς τὸ Πάνορμο , νὰ νἴδῃς τὸ μασγίδιον
102 νὰ προσκυνήσῃς, 'Αμηρᾶ, τὸν κρεμάμενον λίθον

103 καὶ ἀξιωθῇς ἀσπάσασθαι τὸ μνῆμα τοῦ προφήτου,
104 νὰ ἀκούσῃς τῆς προσευχῆς τῆς καθιερωμένης».

Καὶ καθόλου μὲν εἰσὶ ταῦτα ἄξια λόγου ὡς ἐκφράζοντα εὐχὴν ὑπὸ Χριστιανοῦ ὑπὲρ Μωαμεθανοῦ ὑπὸ ἔννοιαν ὅλως εἰδικὴν μωαμεθανικὴν ἐκφερομένην, ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα δὲ εἰσὶ λίαν σπουδαῖα διὰ τὰς ἐκφερομένας λέξεις καὶ τὰς ἐννοίας αὐτῶν. Ἀφιέντες ἐν ἀρχῇ κατὰ μέρος τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος *Πανόρμου*, οὗ ἡ ἔννοια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαφωτισθῇ ἄνευ τῆς ἑρμηνείας τῶν ἄλλων ἐν τῷ τετραστίχῳ ὀνομάτων, λέγομεν πρῶτον περὶ τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ ἀναφερομένου ὀνόματος:

Μασγίδιον. Τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι ἀραβικὸν σημαῖνον *προσευκτήριον* [1]), νομίζει δέ τις ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι *μασγίδιον* νοεῖται ἐνταῦθα τὸ κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν προσευκτήριον τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου, ἤτοι ὁ Κααβᾶς τῆς Μέκκας, τὸ λεγόμενον ἄλλος *Χαράμουν σερὶφ* = ἱερὸν ἅγιον (τὸ πρὸ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἔτι ὑπάρχον καὶ καλούμενον Βεϊτουλλὰχ (= οἶκος Θεοῦ), τὸ κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν Ἀράβων κτισθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ. Ἄλλο *μασγίδιον* κατ' ἐξοχὴν ἱερὸν (χαράμουν καὶ τοῦτο καλούμενον) εἶναι τὸ ἐν Μεδινᾷ, ἐν ᾧ καὶ ὁ τάφος τοῦ Μωάμεθ. Καὶ ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ δὲ ἐπὶ τοῦ χώρου τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος κτισθεὶς ὑπὸ τοῦ χαλίφου Ἀβδαλμαλὶκ (οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Ὀμὰρ Α΄. ὡς πλημμελῶς πιστεύεται) μωαμεθανικὸς ναὸς εἶναι ἐκ τῶν

---

[1]) *Μασγίδιον* εἶναι τὸ ἀραβικὸν μασδζὶδ (masgid) ἤτοι τὸ ἐκ τοῦ ῥήμ. sagiada (= γονυπετεῖν, προσεύχεσθαι, ἐξ οὗ καὶ τὸ sagiada, τὸ παρ' ἡμῖν *σεδζαδές*, ἐφ' οὗ τις γονυπετῶν προσεύχεται) παραγόμενον τοπικὸν ὄνομα τὸ σημαῖνον «τόπος προσευχῆς» Καὶ *μασδζὶδ* μὲν λέγεται παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς Ἄραψι πᾶν προσευκτήριον, *μασδζὶδ-ἐλ-δζααμὶ δὲ* (= προσευκτήριον καθολικὸν) τὸ προσευκτήριον τὸ δημόσιον, ἐν ᾧ ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος (τὴν καθ' ἡμᾶς Παρασκευήν, ἥτις διὰ τοῦτο λέγεται καὶ *δζουμᾶ* = καθολικόν, ἡμέρα τῆς καθολικῆς προσευχῆς) γίνεται ἡ δημοσία προσευχή. Τὸ ὄνομα *μασγίδιον* εἶναι γνωστὸν ἤδη ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (Πρός τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμαν. Τόμ. 3 σ. 102 . Νῦν οἱ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ μωαμεθανοὶ Τοῦρκοι τουρκικῶς προφέροντες τὴν λ. (μεσδζέτ, ἢ μεσδζίδ), ἔτι δὲ παραφθείροντες αὐτὴν παρετυμολογικῶς (ἐκ τοῦ μεδζίτ, = δεδοξασμένος, ἑνὸς τῶν ἐπιθέτων τοῦ θεοῦ, Ἀβδοὺλ μεδζὶτ = δοῦλος τοῦ δεδοξασμένου, καὶ μεδζιτιὲ = νόμισμα κοπὲν ὑπὸ Μεδζὶτ καλοῦσιν οὕτω (μεδζὶτ) συνηθέστατα δὲ μεδζιτιὲ (!) τὰ μικρὰ προσευκτήρια ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ μεγάλα ἅτινα καλοῦσι *δζααμί*.

ἐπισημοτάτων ἱερῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ κόσμου καλούμενος καὶ οὗτος *χαράμουν σερίφ*[1]). Ἐκ δὲ τοῖς ἐνταῦθα παρατεθεῖσι στίχοις τοῦ ἔπους «Ἀκρίτου» ἐνῷ ἐκ τῆς ὅλης ἐννοίας τῆς ἐν τοῖς στίχοις τούτοις ἐκφερομένης εὐχῆς φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Μέκκᾳ Κααβᾶ ἢ τοὐλάχιστον περὶ τοῦ ἐν Μεδινᾷ *μασγιδίου*, ἐν ᾧ τὸ μνῆμα τοῦ προφήτου (περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ στίχῳ 103), ὅμως ὁ ἐν τῷ στίχῳ 102 μνημονευόμενος «Κρεμάμενος λίθος» ἀνήκει εἰς τὸ *χαράμουν* τῆς Ἱερουσαλὴμ ἤ, ὡς φαίνεται, ἐν τῷ εἰρημένῳ στίχῳ γίνεται σύγχυσις τοῦ ἐν Κααβᾶ τῆς Μέκκας λίθου (χαδζὰρ), ὅστις εἶναι μετεωρόλιθος λατρευόμενος ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων ὑπὸ τῶν Ἀράβων καὶ ἐπιζήσας νικηφόρως καὶ αὐτῇ τῇ μωαμεθανικῇ θεογνωσίᾳ, πρὸς τὸν «*κρεμάμενον λίθον*» τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ χαράμουν σερίφ. Ὁ «Κρεμάμενος λίθος» εἶναι ἡ ἱερὰ Πέτρα (βράχος), ἐφ' ἧς κατὰ παράδοσιν Ἰουδαϊκὴν Ταλμουδικὴν ὁ Ἀβραὰμ καὶ ὁ Μελχισεδὲκ ἐθυσίασαν τῷ Θεῷ καὶ ἔνθα παρεσκευάσθη ἡ θυσία τοῦ Ἰσαάκ, ὁ λίθος ὁ θεωρούμενος θεμέλιος τοῦ κόσμου (Eben Chatya), ἐφ' οὗ κατὰ τὴν δημώδη Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν ἵστατο ἡ «σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου» καὶ ἐφ' οὗ ἦν γεγραμμένον τὸ ἀνερμήνευτον ὄνομα τοῦ Θεοῦ (Chem).

Κατὰ δὲ τοὺς κριτικώτερον ἑρμηνεύοντας τὴν τοῦ λίθου ἀρχὴν οὗτος ἦν ὁ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Σολομῶντος φυσικὸς βωμός, ἐν ᾧ ἐθύετο τὸ ἱερεῖον· λέγεται δὲ ὑπὸ τῶν *Μωαμεθανῶν* «κρεμάμενος λίθος», διότι νομίζεται ὑπὸ τούτων ὅτι εἶναι μετέωρος, ἄνευ στηρίγματος ἐπὶ τῆς γῆς συναπτόμενος ἁπλῶς πρὸς τὸν τοῖχον τοῦ ναοῦ, ὡς ἀληθῶς

---

[1]) ***Χαράμ***(ουν) σημαίνει κυρίως τὸ μὴ ἐπιτρεπόμενον, τὸ ἀθέμιτον, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὸ ἄδικον, καθ' ἣν σημασίαν εἶναι ἐν χρήσει καὶ παρ' ἡμῖν διὰ τῆς Τουρκικῆς παρεισφρήσασα ἡ ἀραβικὴ λ. *χαρὰμ* ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς τὴν ἑλληνικὴν παρεισφρήσασαν ἀραβ. λ *χαλὰλ* = τὸ ἐπιτρεπόμενον, τὸ δίκαιον. Ἐντεῦθεν ἡ λ. σημαίνει καὶ τὸ *ἀπρόσιτον*, τὸ *ἄσυλον*, ἐκεῖνο, εἰς ὃ δὲν ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος, κατ' ἀκολουθίαν, προκειμένου περὶ *ναοῦ*, τὸ *ἄδυτον*, τὸ *ἱερὸν ἅγιον*, τὰ *ἅγια τῶν ἁγίων*, (ἐντεῦθεν καὶ τὸ χαρέμι = γυναικών, ἄδυτον). Πρβλ. ὡς πρὸς τὴν φαινομένην ἀντίθεσιν τῶν κατὰ βάθος τὴν αὐτὴν ἀρχῆθεν σημασίαν ἐχουσῶν τούτων λέξεων τὰ Ἑλλ. ἄγος, ἅγιος, ἐναγής· τὸ Λατ. sacer = ἅγιος, καὶ *ἐναγής* τὴν λ. ἀνάθημα ἢ *ἀνάθεμα* = ἀφιέρωμα καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀφιέρωμα ἀσέβεια (κατὰ μεταφ. τοῦ Ἑβρ. Κερὲμ = ἀνάθημα ἢ ἀνάθεμα, καὶ ἡ πρὸς τὸ ἀνάθεμα ἀσέβεια, τὸ *ἐναγῆ* εἶναι.

ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται. Ἀλλ' ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ ὑπογείου ἀποδεικνύεται ὅτι ἔχει στήριγμα τεχνητὸν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους.

Ἡ ἐξήγησις τοῦ «μασγιδίου» καὶ τοῦ «κρεμαμένου λίθου» ἄγει ἡμᾶς ἴσως καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὀνόματος *Πάνορμος*. Ἂν ἐκλάβωμεν τοῦτο ὡς ὄνομα πόλεως, μία μόνη χωρεῖ ἐνταῦθα ἐξήγησις, ὅτι δῆλα δὴ ὅτι *Πάνορμον* νοητέον ἐνταῦθα τὴν ὑπὸ τοῦ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου ἀναφερομένην πόλιν τῆς Ἀραβίας, τὴν κειμένην ἴσως ἐν τῇ θέσει τοῦ νῦν ἐπινείου τῆς Μέκκας (τῆς Δζέδδας) [1]. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἐξήγησις ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις φαίνεται βεβιασμένη καὶ ἥκιστα πιθανή: Μοὶ φαίνεται ὅτι τὸ *Πάνορμον* ἐνταῦθα, ἐν τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι στίχῳ (101), προῆλθε κατὰ παραφθορὰν καὶ παρανόησιν ἐκ τοῦ Ἀραβ. *Χάραμουν*=ἱερὸν ἅγιον τῆς Μέκκας. Γινώσκομεν ὅτι πολλῶν καὶ Ἑλληνικῶν ἔτι πόλεων Ἀσιατικῶν τὰ ὀνόματα ἐκφέρονται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων, ὅπως τοῦτο γίνεται καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει, ἐν τύποις Ἀραβικοῖς παρεφθαρμένοις (Πρβλ. τὸ Ροχᾶ ἢ Ρουχᾶ ἢ Ραχάβ, (Ροχαλοῦ κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς Ὀξωνίας) τοῦ ἡμετέρου ἔπους=Ἔδεσσα. (ἐκ τοῦ *Καλλιρρόη*, ὡς ὠνομάζετο ἡ πόλις παραφθαρέντος οὕτως ὑπὸ τῶν Ἀράβων τοῦ ὀνόματος). Οὕτως οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι ἀναφέρουσι πόλιν ***Ἄδατα*** ἢ Ἄδαπα ἐν Κιλικίᾳ (οὕτω καλοῦντες τὰ Ἄδανα κατὰ παραφθορὰν τοῦ ὀνόματος ἐκ τῆς Ἀραβικῆς αὐτοῦ γραφῆς προελθοῦσαν (ἐκ τῆς συγχύσεως τοῦ Ἀραβ. γράμματος *νοῦν* πρὸς τὸ Ἀραβ. γράμμα *τα* ἢ *πα* [2]). Οἱ δὲ γινώσκοντες πῶς γράφεται Ἀραβιστὶ τὸ *Χάραμουν* ἐννοοῦσιν ὅτι διὰ μικρᾶς παραποιήσεως ἢ παρανοήσεως τοῦ Ἀραβ. γράμματος χα δύναται νὰ ἐκληφθῇ τοῦτο ὡς Π(α)ν καὶ ἡ ὅλη λ. νὰ ἀναγνωσθῇ *Πάνορμον*.

Τὸ ἐν τῷ στιχ. 103 («καὶ ἀξιωθῇς ἀσπάσασθαι τὸ μνῆμα τοῦ προφήτου») μνημονευόμενον μνῆμα τοῦ προφήτου εἶναι, καθὰ εἴρηται

---

[1]) Διοδ. Σικ. Γ. 38.

[2]) Ἴδ. Weil, Geschichte der Chalifen II, 473 σημ. 1. Οὕτω πιθανῶς καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου ἀναφερόμενον (Πρὸς τὸν ἴδ. υἱ. Ρωμαν. σ. 136) θέμα *Ἀσμοσάτου* (ὅπερ ἐπί τινα χρόνον «ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἦν») εἶναι θέμα Σαμοσάτων, παραφθαρέντος τοῦ ὀνόματος ὑπὸ τῶν Ἀράβων εἰς Ἀλσαμοσάτ, Ἀσσαμοσάτ, καὶ ἐντεῦθεν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς μεταποιηθέντος εἰς Ἀσμόσατον.

ἐν Μεδινᾷ, ἀλλ' ὡς εἴπομεν ἐν τοῖς στίχ. 100—104 γίνεται σύγχυσις τῶν ἱερῶν Μέκκας, Μεδινᾶς καὶ Ἱεροσολύμων.

Τὸ ἐν τῷ στίχ. 104 λεγόμενον περὶ τῆς «καθιερωμένης προσευχῆς» («νὰ ἀκούσῃς τῆς προσευχῆς τῆς καθιερωμένης») ἀναφέρεται εἰς τὴν δημοσίαν προσευχὴν τὴν καλουμένην ἀραβιστὶ *χοὺτπ* (ἢ χούτπατουν) τὴν ἀπαγγελλομένην καθ' ἑκάστην Παρασκευὴν ἐν τῷ δημοσίῳ προσευκτηρίῳ (δζααμὶ) ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένου *ἰμάμη* τοῦ καλουμένου ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τούτου *χατὶπ* (ὁ ἀπαγγέλλων τὸ χούτπ), ὅστις εἶναι καὶ πρῶτος ἰμάμης τοῦ δζαμίου ἐκείνου. Ἐν τῇ προσευχῇ δὲ ταύτῃ μνημονεύεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ κυριάρχου τῆς χώρας [1]). Καθ' ὅσον δὲ ἐγὼ γινώσκω, μόνον ἐν τῷ ἔπει «Ἀκρίτα» (καὶ δὴ μόνον ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης) ἐκφέρεται τὸ χούτπατουν ἐν Ἑλληνικῇ μεταφράσει λεγόμενον «καθιερωμένη προσευχή».

Ἐν στίχ. 265. «Ἡμεῖς εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἐξ εὐγενῶν Ρωμαίων». Τὸ *Ἀνατολικὸν* δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ἐνταῦθα ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ «Θέματος τοῦ Ἀνατολικοῦ», διότι τὸ θέμα τοῦτο ἀκριβῶς περιελάμβανε τὴν πρὸς δυσμὰς τῆς Καππαδοκίας (ὅθεν κατάγονται οἱ συγγενεῖς τοῦ Ἀκρίτου) Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλὰ ὑπὸ καθόλου ἔννοιαν τὴν Ἀνατολήν. τὸ ἀνατολικὸν τοῦ Ρωμαϊκοῦ κράτους. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ χειρογρ, Τραπεζ. Β. 52 λέγεται «τυγχάνομεν ἀρχῆθεν ἐκ χώρας ἀνατολικῆς».

Ἐν στίχ. 266. «Ὁ πατήρ μου κατάγεται ἀπὸ τῶν Κινναμάδων». Τὸ ὄνομα Κινναμάδες προέρχεται πάντως ἀπὸ τὸ *Κίνναμος*, οὕτω καλουμένου τοῦ ἀρχηγέτου τοῦ οἴκου. Ἀλλὰ τίνος ἀρχῆς καὶ καταγωγῆς τὸ ὄνομα Κίνναμος; Πλημμελῶς ὁ Λεγρὰνδ νομίζει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο εἶναι Βυζαντινὸν ἐκ τοῦ 12 αἰῶνος μόνον γνωστόν [2]). Τὸ ὄνομα εἶναι Περσαρμενικὸν γνωστὸν ἤδη ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Πάρθων Ἀρσακιδῶν βασιλέων καὶ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Ἰωσήππου [3]). Πάντως δὲ οἱ Κινναμάδες ἦσαν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἀριστοκρατικῶν οἴκων τῆς

---

[1]) Πρώτιστον καὶ σπουδαιότατον σημεῖον τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς εἶναι τὸ μνημονεύεσθαι τὸ ὄνομα τὸ κατέχοντος ταύτην ἄρχοντος ἐν τῇ δημοσίᾳ προσευχῇ, μετὰ τοῦτο δὲ τὸ κόπτειν νόμισμα ἐπὶ ἰδίῳ ὀνόματι.

[2]) Les exploits de D. Acr. Introduction σ. LXV.

[3]) Ἰουδ. Ἀρχαιολ. 20, 3, 2.

'Ανατολῆς Μικρᾶς 'Ασίας τῶν ἀναγόντων τὸ γένος αὐτῶν μέχρι τῶν 'Αρσακιδῶν (ὡς ἐποίει τοῦτο καὶ αὐτὸς ὁ Μακεδονικὸς καλούμενος βασιλικὸς οἶκος τοῦ Βυζαντίου).

'Εν στίχ. 267. «Ἡ δὲ μήτηρ μας Δούκισσα γένους τοῦ Κωνσταντίνου». Ὅτι ὁ ἀρχαιότατος Καππαδοκικὸς οἶκος τῶν Δουκῶν, ὁ τοσούτους παρασχὼν εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος στρατηγοὺς καὶ βασιλεῖς ἐπιφανεῖς καὶ δὴ οἴκους ὅλους βασιλέων, ἀνῆγε τὸ γένος αὐτοῦ μέχρι τῶν πρώτων μετὰ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου ἐκ Ρώμης εἰς Βυζάντιον μεταναστευσάντων Ρωμαίων εὐπατριδῶν, τοῦτο μαρτυροῦσιν ἤδη σαφῶς οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι [1]).

'Αλλ' ἡ οὕτω ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Κρυπτοφέρρης ἐκτιθεμένη γενεαλογία τῶν πρὸς μητρὸς προγόνων τοῦ 'Ακρίτου ἔχει ἄλλως ἐν τῷ χειρογράφῳ Τραπεζοῦντος (Β΄. 54—57 »Ὁ πατὴρ ἡμῶν 'Ααρών [2]) ἐκ τοῦ Δουκῶν τὸ γένος κατάγεται τῶν θαυμαστῶν ἀπὸ τῶν Κινναμάδων, ἡ δὲ μήτηρ ἡμῶν αὐτὴ ἀπὸ τῶν Κυρμαγάστρων») Ἐνταῦθα λοιπὸν οἱ Κινναμάδες θεωροῦνται καταγόμενοι ἀπὸ τῶν Δουκῶν (ἢ Δουκάδων) ἢ γίνεται ὑπαινιγμὸς περὶ συγγενείας τινὸς (πιθανῶς ἐξ ἀγχιστείας) μεταξὺ τῶν Δουκῶν καὶ τῶν Κινναμάδων. Ἀλλὰ τίνες οἱ Κυρμάγαστροι οὗτοι; Τὸ χειρόγραφον Ἄνδρου, ἐν ᾧ ἡ γραφὴ ἔχει «Κὺρ Μαγάστρων» διευκολύνει πως τὴν ἐξήγησιν τοῦ ὀνόματος. Πρόκειται κατὰ τὴν γραφὴν ταύτην οὐχὶ περὶ *Κυρμαγάστρων*, ἀλλὰ περὶ

---

[1]) Νικηφ. Βρυενν. σ. 13, ἔκδ. Βόνν. «Εἰ γάρ τις ἀνάρρουν ὥσπερ ἀναδραμεῖν βούλοιτο, εὑρήσει τὸ τῶν Δουκῶν γένος ἐκ πρώτης ἀναβλύσαν τῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου φυλῆς, καθότι καὶ ὁ πρῶτος Δούκας ἐκεῖνος, εἷς ὢν τῶν μετὰ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἐπαναστάντων καὶ πρὸς τὴν νεωτέραν μετοικησάντων, καθ' αἷμα τῷ Μεγάλῳ Κωνσταντίνῳ προσῳκείωτο».

[2]) 'Εν τῷ χειρογρ. Κρυπτ. (Δ. 54) ὁ ἀνὴρ οὗτος καλεῖται *'Αντάκινος*. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἀπίθανον ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ἐκ τῆς ἱστορίας γνωστὸς ἡμῖν Καππαδόκης στρατηγὸς 'Ανδρόνικος Δούκας· ἀλλ' ἡ τῶν ὀνομάτων 'Ααρὼν καὶ 'Αντάκινος ἱστορικὴ ἑρμηνεία εἶναι δύσκολος. Ἴσως τὸ 'Αντάκινος εἶναι παραφθορὰ τοῦ *'Ανδρόνικος*. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. ἀναφέρεεαι ὄνομα Ἕλληνος στρατηγοῦ «*'Αντακὶ Καφὶρ*» (='Ανταχὶ ὁ ἄπιστος), ὅπερ ὁ Éthé μεταφράζει ἁπλῶς «ὁ ἐξ 'Αντιοχείας ἄπιστος». Πιθανωτέρα ἴσως εἶναι ἡ παραφθορὰ τοῦ ὀνόματος ἐκ τοῦ *'Αντίοχος* ὁ 'Αντίγονος (Ἀντίγονος ἐκαλεῖτο ὁ ἐκ τῶν πρὸς Ἄραβας πολέμων γνωστὸς υἱὸς τοῦ Καίσαρος Βάρδα).

Μαγάστρων[1]) Ἀλλὰ τίνες οἱ Κὺρ Μάγαστροι οὗτοι; Μοὶ φαίνεται ὅτι πιθανωτάτη ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος εἶναι ἐκ τοῦ *μάγιστρος* κατ' ἀναλογίαν τοῦ Δούξ, Δοῦκες, Δουκάδες. Φαίνεται ὅτι οἰκός τις Καππαδοκικὸς ἀπό τινος ἀρχηγοῦ αὐτοῦ μαγίστρου τὸ ἀξίωμα ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὰ τοιαῦτα ἀξιώματα καὶ αἱ προσωνυμίαι αἱ τιμητικαὶ «Κουροπαλάτης», «Μάγιστρος», «Πατρίκιος» σφόδρα ἐπεζητοῦντο καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν τοπαρχῶν ἢ ἄλλων ἐπιφανῶν κατοίκων Ἰβηρίας καὶ Ἀρμενίας, παρείχοντο δὲ αὐτοῖς ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων ὡς ἰδιαιτέρας εὐνοίας ἔνδειξις. Ἄλλως εἶναι δύσκολον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ ὄνομα Μάγαστρος εἶναι ὄνομα ξένον ξένου Ἀρμενικοῦ ἢ Ἰβηρικοῦ οἴκου μεταναστεύσαντος εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἐνταῦθα ἐξελληνισθέντος[2]).

Ἐν στίχ. 278 «Νὰ προσκυνήσῃς τὸν Βαγδᾶ» ἐννοεῖται τὸν ἐν Βαγδᾷ ἤτοι Βαγδατίῳ Ἀββασίδην χαλίφην. Ὁ συνήθης τύπος τοῦ ὀνόματος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις εἶναι Βαγδᾶ (τὸ Βαγδᾶ) ἀλλὰ λέγεται καὶ Βαγδάδ.

Ὁ ἐν στίχ. 279 ἀναφερόμενος *Ἄμβρων* εἶναι πάντως ὁ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις Ἄμβρων, ὁ καλούμενος ὑπ' αὐτῶν τούτων καὶ *Ἄμερ*, ὑπὸ δὲ τῶν Ἀράβων χρονογράφων καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἔπει Σ. Β. *Ὀμάρ*, ὁ ἀμίρης (ἀμηρᾶς) τῆς Μελιτηνῆς[3]).

Ἀλλ' ὅτι τὸ ἐν τῷ προηγουμένῳ στίχῳ ἀναφερόμενον ὄνομα *Χρυσοβέργης* (ἢ Χρυσοχέρπης κατὰ τὸ χειρογρ. Τραπ.) εἶναι ταὐτὸν τῷ τοῦ γνωστοῦ *Παυλιανίτου* Χρυσόχειρος, τούτου μαρτύριον, οὐχὶ πάντως ἀσφαλές, εἶναι ὅτι μετὰ τοῦ ὀνόματος τούνου (Χρυσοβέργη) συνδέεται κατὰ τὸ ἐν στίχ. 285 ἀναφερόμενον ὄνομα *Καρώης*, ὅπερ φαίνεται ὅτι εἶναι ταὐτὸν τῷ τοῦ Παυλιανίτου *Καρβέα*. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἐνταῦθα ὁ λόγος ἁπλῶς περὶ τῆς ταὐτότητος τῶν ὀνομάτων τούτων,

---

[1]) Ἀνάλογον τῆς τοιούτης συνθέσεως παράδειγμα ἴδ. ἐν τῷ βιβλ. Κογκέστας «*Κυρσάκης*» (= Κὺρ Ἰσαάκης, Ἰσαάκιος δηλονότι Ἄγγελος Κομνηνός).

Δ Ἄνταχι δὲν δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ Ἀραβιστὶ *Ἀντίοχος*, ἀλλ' *Ἀντιόχεια*.

[2]) Ἐν τῇ Ἰβηρικῇ ἱστορίᾳ ἀναφέρεταί τις οἶκος Mhardgrdzel ἀκμάσας κατὰ τὸν 11 αἰῶνα καταγόμενος ἀπὸ Κούρδων καὶ προσελθὼν εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ γενόμενος ἐκ τῶν ἐπισημοτάτων οἴκων τῶν Ἰβηρικῶν.

[3]) Ὁ Ὀμὰρ Ἴβν-αβδαλλὰχ Ἀλάκτα τῶν Ἀράβων χρονογράφων.

(τοῦ Χρυσοβέργης ἢ Χρυσοχέρπης πρὸς τὸ Χρυσόχειρ καὶ τοῦ Καρώης πρὸς τὸ Καρβέας) καὶ τῆς ἱστορικῆς *καθ' ἑαυτὰ* ὑποστάσεως τῶν αὐτῶν ὀνομάτων, οὐχὶ δὲ περὶ τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος τοῦ ἐνταῦθα γινομένου συνδυασμοῦ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν πραγμάτων. Ὅτι ὁ ἀμηρᾶς *Ἄμβρων* ἢ Ἄμερ ἢ Ὀμὰρ τῆς Μελιτηνῆς ὑπῆρξε πάππος τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀκρίτου ἔχων υἱὸν ἢ ἐπὶ θυγατρὶ γαμβρὸν τὸν Παυλιανίτην Χρυσόχειρα ἢ τῆς μωαμεθανῆς πρὸς πατρὸς μάμμης τοῦ Ἀκρίτου (Πανθίας), ταῦτα πάντα εἰσὶν ὑποθέσεις ἥκιστα πιθαναὶ καὶ εἰκασίαι ἐπισφαλέσταται στηριζόμεναι ἐπὶ συνδυασμῶν λίαν ἐπισφαλῶν, οὓς ποιοῦνται ὁ Σάθας καὶ ὁ Λεγρὰνδ ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ τῆς ὑπ' αὐτῶν γενομένης ἐκδόσεως τοῦ χειρογράφου Τραπεζοῦντος [1])

Ἐν στίχ. 293 «Ἐπίασαν τὸ Κοῦφερ». *Κοῦφερ* νοητέον ἐνταῦθα τὴν παρὰ τὴν Μεσοποταμιακὴν Ἔδεσσαν πόλιν Καφὰρ (Καφὰρ Πακάρ), ἔνθα κατὰ τὰ χρονικὰ τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Εὐτυχίου ἐγεννήθη ἡ μήτηρ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου [2]), τὸ ὑπὸ τῶν χρονογράφων τῶν Σταυροφοριῶν ἀναφερόμενον χωρίον Cafarda [3]), Καφαρτὰπ δὲ καλούμενον παρὰ τῷ Ἀβουλφαρὰδζ (Βαρεβραίῳ) καὶ Κεμαλεδδὶν [4]), Κεφερτὰπ δὲ παρὰ Τούρκοις.

Ἐν στίχ. 295 «Τὸ Ἀμόριν δὲ καταλαβὼν ἄχρι τοῦ Ἰκονίου». Ἐν τοῖς ἀντιστοιχοῦσι στίχοις τοῦ χειρογρ. Τραπεζ. (Β. 87) λέγεται «Τὴν Ἡράκλειαν ἐκούρσευσα, τὸ Ἀμόριν καὶ τὸ Ἰφέριν». Τὸ *Ἰφέριν* ἢ *Ἰφέριον* εἶναι ἄλλοθεν ἄγνωστον. Τὸ ὄνομα οὐδεμίαν πάντως ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ *Ἰβηρία*. Μόνον τὸ ὄνομα τῆς Ποντικῆς πόλεως Ἰβώρων ἢ Ἰβύρων (Ἴβυρα, Ἴβωρα) τῆς ἀναφερομένης ἐν τοῖς Ἀνεκδοτ.

---

[1]) Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρονογράφους υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ Ἄμερ ἢ Ἄμβρωνος ἐν τῇ τοπαρχίᾳ τῆς Μελιτηνῆς ἦτο ὁ Ἀβουχάζαρ (Ἀβοῦ χαφίζ;) ἐν δὲ τῷ ἔπει Σ. Βατὰλ ὡς υἱοὶ τοῦ ἀμὶρ Ὀμὰρ ἀναφέρονται ὁ Ναζίρ, ὁ Βασὴρ καὶ ὁ Ἀλῆς.

[2]) Ἴδ. Eutychii Alexandrini Patriarch. Annales, Patrol. Gr. Migne Τομ. 111 σ. 408.

[3]) Ἴδ. Baldric, Episc. Dolensis, Recueil des Historien de Croisades Τομ. 6. σ. 89.

[4]) Excerpt. ex Hist. Arab. Patrolog. Gr. Migne. Τομ. 117 σελ. 1019.

Προκοπίου (§ 18, ἐν Ἱεροκλ. Συνεκδ. 8. 289 Ἴβορα [1]) δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἶναι τὸ ἐνταῦθα *Ἰφέριον*.

Ἐν στίχ. 78 (Λογ. Β΄.) «Τὴν Ἀφρικήν, τὴν Τέρενταν καὶ τὴν *Ἑξακωμίαν*». Ἐνταῦθα τὸ *Ἀφρικὴν* κεῖται πιθανώτατα ἀντὶ *Τεφρικήν*. Ἡ Τεφρικὴ ἐκτίσθη, ὡς γνωστόν, ὑπὸ τῶν Παυλιανιτῶν ἐν τῷ κράτει τῆς Μελιτηνῆς. Καὶ δὲν δύναται μὲν νὰ ἔχῃ ἔννοιαν ἱστορικὴν τὸ λεγόμενον ὅτι μωαμεθανὸς ἀμηρᾶς *ἐκούρσευσε* τὴν πόλιν ταύτην, ἀλλ' ὡς εἴπομεν, ὡς πρὸς τὰ τοιαῦτα δὲν ὑπάρχει ἀκρίβεια πραγματικὴ καὶ ἀκολουθία λογικὴ ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔπει. Τὸ αὐτὸ δ' ἀκριβῶς ῥητέον καὶ περὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐν τῇ αὐτῇ μωαμεθανικῇ χώρᾳ καὶ κράτει κειμένης καὶ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ τοῦ ἔπους μνημονευομένης πόλεως

Τερέντας. Ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων *Τάραντα* καλουμένη πόλις τῆς *Μελιτηνῆς*, ἡ νῦν ἔτι Τερέντα (προφ. Derenda) καλουμένη (ἡ κειμένη ἐν τῇ μεταξὺ τοῦ Ἀντιταύρου καὶ τοῦ Εὐφράτου χώρᾳ, *Τανάδαρις* τοῦ Πτολεμαίου 5, 7, 7). Ἐκ τῆς ἀναμφισβητήτου δὲ ταύτης ταὐτότητος τοῦ *Τέρεντα* τοῦ ἡμετέρου ἔπους πρὸς τὸν Βυζαντινὸν *Τάραντα* ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἡ ἀνωτέρω παρ' ἡμῶν ἐξενεχθεῖσα εἰκασία ὅτι τὸ *Ἀφρικὴν* ἐν τῷ ἀνωτέρω στίχῳ (78) κεῖται ἀντὶ *Τεφρικήν*, διότι ἡ π. *Τάραντα* ἔκειτο πλησίον τῆς Τεφρικῆς ὡς μαρτυρεῖται σαφέστατατα ἐκ τῆς Βυζαντινῆς χρονογραφίας τῆς συγγραφείσης ἐκ προστάγματος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου. (Βιβλ. Ε. 38) «Τῶν ἐν τῇ Τεφρικῇ τοίνυν τὸν πολὺν φόνον ἡ ἑτέρα τῶν Ἰσμαηλιτῶν πόλις θεασαμένη, ἣν *Τάραντα* λέγουσι, πρέσβεις πέμψασα κτλ.».

Ἑξακωμία δὲ κεῖται βεβαίως ἀντὶ τοῦ ὀρθοτέρου Ἑπτακωμία, ὡς ἔχει ἐν τῷ χειρογρ. Τραπεζοῦντος, διότι πρόκειται προδήλως περὶ ὀνόματος τοπικοῦ δημιουργηθέντος ἐκ τοῦ ἔθνους τῶν ἐν Πόντῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας παρὰ τὸ ὄρος Σκυδίσην οἰκούντων Ἑπτακωμητῶν.

Βιβλίον Γ. (χειργρ. Κρυπτοφρ.).

Ἐν στίχ. 50 ἀναφερομένη πόλις *Ραχὰβ* εἶναι προδήλως ἡ Ἔδεσσα

---

[1] Παρὰ τῷ Κωνσταντίνῳ Πορφυρογεννήτῳ (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν σ. 228 ἔκδ. Β.) ἀναφέρεται καὶ *τοῦρμα* (ἔπειτα κλεισοῦρα λεγομένη) *Ἄβαρα* ἐν τῷ θέματι Σεβαστείας ἤτοι ἐν τῇ Ποντικῇ Καππαδοκίᾳ. Τὸ *Ἄβαρα* τοῦτο εἶναι πιθανώτατα ταὐτὸν τῷ Ἴβυρα ἢ Ἴβωρα.

ἡ ὑπὸ τῶν Ἀράβων καλουμένη Ρόχα ἐκ τοῦ Καλλιρρόη (Ἀντιόχεια Καλλιρρόη), διότι καὶ οὕτω ἐκαλεῖτο ἡ πόλις. Rohas καλοῦσι τὴν Ἔδεσσαν καὶ οἱ Φράγκοι τῶν Σταυροφοριῶν συγγραφεῖς [1], διὰ τοῦτο δὲ εἶναι ὀρθοτέρα ἡ γραφὴ τοῦ Τροπεζουντίου χειρογρ. Ρουχᾶ (ἐν τῷ Ὀξων. χειρογρ. Ραχαλᾶ).

Ἐν τοῖς στίχ. 65—76 γίνεται μνεία μάχης ἐν Μελλοκοπίᾳ. Μάχης ἐν *Μελλοκοπίᾳ* δὲν μνημονεύουσιν οἱ Βυζαντινοὶ χρονογράφοι, ἀλλ᾽ ἀναφέρουσι τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἅλωσιν τῆς Μαλακοπαίας [2]), ἥτις εἶναι ἡ νῦν Μαλακοπὴ ἢ Μελεκουπὶ καλουμένη κωμόπολις τῆς νοτίου Καππαδοκίας ἡ μικρὸν ἀπέχουσα τοῦ Ταύρου [3]).

Νέευμα(ν), *Ναιμὰν* καὶ *Νάαμαν*. Μανδίλιον Νέευμα(ν) καὶ ἡ ἀχειροποίητος εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ.

Σπουδαιότατα ὑπὸ ἔποψιν ἱστορικήν, θρησκευτικὴν καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς συναφείας τῶν τοπικῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ταῖς παρακειμέναις χώραις Ἑλληνικῶν χριστιανικῶν καὶ Ἀραβικῶν μωαμεθανικῶν παραδόσεων, καὶ ὑπ᾽ αὐτὴν ἔτι τὴν ἔποψιν τῆς μεταξὺ τῶν ἐπῶν «Ἀκρίτα» καὶ «Σ. Βατὰλ» συναφείας, εἶναι τὰ ἐν τῷ χειρογράφ. Κρυπτοφ. (καὶ μόνον ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ) λεγόμενα.

Ἐν τοῖς στίχ. 149—1534.

«Μὴ τούτων θαυμαστότερον εἶδες εἰς Ρωμανίαν;
Οὐ παρ᾽ ἡμῖν τὸ Νέευμα ὑπάρχει τὸ μανδίλιν,
Ὅς βασιλεὺς ἐγένετο μετὰ τῶν Ἀσσυρίων
καὶ διὰ πλῆθος ἀρετῶν θαυμάτων ἠξιώθη;»

Τοιαῦτα παρίσταται ἐν τῷ ἔπει λέγουσα ἡ μωαμεθανὶς μήτηρ τοῦ Αμηρᾶ πρὸς τὸν ἀπαρνηθέντα τὸν Ἰσλὰμ καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν προσελθόντα υἱὸν αὐτῆς (πατέρα τοῦ Α.).

Ἐκ τοῦ 150 στίχου μανθάνομεν ὅτι ἐν Ἐδέσσῃ ὑπῆρχέ τι ἀρχαῖον

---

[1]) Gesta Dei per Francos. Albert. Aquensis βιβλ. Δ. Κεφ. 25. Ἄγνωστον ἂν τὸ Ἀρμενικὸν ὄνομα τῆς πόλεως ταύτης Οὐρχάϊ καὶ τὸ Τουρκικὸν Οὖρφα παράγονται ἐκ τοῦ Ρόχα, ἢ ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς χώρας Ὀσροηνῆς, ἐν ᾗ ἔκειτο ἡ Ἔδεσσα.

[2]) Θεοφ. σ. 576 ἐκδ. Β.

[3]) Ὁ ἐν τῷ χειρογράφῳ Τραπεζ. τύπος *Μυλοκοπίδιον* πρέπει πάντως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπινοηθεὶς ὑπὸ πολυπράγμονος λογίου ζητοῦντος νὰ ἐξελληνίσῃ καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ ἐν ταὐτῷ τὸ ὄνομα *Μαλακοπαία*.

κειμήλιον, μανδήλιόν τι, ὅπερ ἐτιμᾶτο ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν ὡς «*μανδίλιν*» Νέευμά τινος «γενομένου βασιλέως τῶν Ἀσσυρίων καὶ διὰ πλήθους ἀρετῶν θαυμάτων ἀξιωθέντος». Τίς ἄρα ὁ Νέευμα οὗτος καὶ τὸ μανδήλιον αὐτοῦ τὸ ἐν Ἐδέσσῃ;

Ἐκ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας γινώσκομεν ὅτι ἐν Ἐδέσσῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ μανδηλίου ἢ ὀθόνης εἰκὼν τοῦ Χριστοῦ σφόδρα τιμωμένη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν πολλὰ θαύματα ἐνεργοῦσα ἐν τῇ πόλει, ἰδίᾳ δὲ σώσασα τὴν πόλιν κατὰ τὴν γενομένην ὑπὸ τοῦ Πέρσου βασιλέως Χοσρόου Α. ἐναντίον αὐτῆς ἐπίθεσιν (544)· ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη τῷ 920 περίπου βασιλεύοντος ἐν Κωνσταντινουπόλει τοῦ Ρωμανοῦ Α. καθ' ὃν χρόνον τὰ Βυζαντινὰ στρατεύματα νικηφόρα προήλαυνον ὑπὸ τὸν ἡρωϊκὸν στρατηγὸν Κουρκούαν εἰς τὴν Συρίαν καὶ εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ ἐπολιόρκουν τὴν Ἔδεσσαν, ἐδόθη ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως εἰς τοὺς νικητὰς Ἕλληνας ἀντὶ μεγίστων ἐκ μέρους τούτων παραχωρήσεων[1]. Καὶ τὸ μανδήλιον τοῦτο ἢ ἐκμαγεῖον ἀπὸ τῆς Ἐδέσσης μετεκομίσθη εἰς τὴν βασιλεύουσαν πόλιν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους ἐν μέσῳ μεγίστης καὶ πρωτοφανῶς μεγαλοπρεποῦς ἱερᾶς πομπῆς καὶ ἑορτῶν[2]) καὶ ἐν θριάμβῳ οὕτως εἰπεῖν

---

[1]) Χρονογρ. συγγραφ. ἐκ προστάγμ. Κωνσταν. Πορφ. σ. 432 «Τῆς δὲ πόλεως Ἐδέσσης, ἐν ᾗ τὸ τίμιον τοῦ Χριστοῦ ἐκμαγεῖον ἀπέκειτο, παρὰ τοῦ Ρωμανοῦ πολιορκουμένης στρατεύματος καὶ εἰς μεγίστην ἀνάγκην περιισταμένης, ἀπέστειλαν οἱ αὐτῆς οἰκήτορες πρὸς τὸν βασιλέα Ρωμανὸν διαπραγματευόμενοι τὴν πολιορκίαν λυθῆναι, τὸ τοῦ Χριστοῦ ἅγιον ἐκμαγεῖον παρέχειν ἐπαγγελλόμενοι· ὑπὲρ δὲ τῆς τοιαύτης χάριτος δεσμίους ᾐτήσαντο τῶν ἐπιφανῶν ἀντιλαβεῖν, χρυσοβούλλιόν τε λαβεῖν ὥστε μηκέτι τὴν τούτων χώραν παρὰ τοῦ Ρωμαίων στρατοῦ ληΐζεσθαι. Ὃ δὴ καὶ γένονεν».

[2]) Αὐτόθ. «Τοῦ ἁγίου δὲ ἐκμαγείου ἤτοι μανδηλίου ἀποσταλέντος, καὶ ἤδη τῇ Κωνσταντινουπόλει πλησιάζοντος, Θεοφάνης Πατρίκιος ὁ παρακοιμώμενος ἐν τῷ ποταμῷ Σαγάρῳ ἐξελθὼν ὑπήντησεν αὐτῷ μετὰ λαμπρᾶς φωταγωγίας καὶ τῆς δεούσης τιμῆς τε καὶ ὑμνῳδίας καὶ τῇ πεντεκαιδεκάτῃ τοῦ Αὐγούστου μηνὸς σὺν αὐτῷ ἐν τῇ πόλει εἰσῆλθε, τοῦ βασιλέως ἐν Βλαχέρναις ὄντος κἀκεῖ αὐτῷ προσκυνήσαντος. Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθον ἐν τῇ Χρυσῇ Πόρτῃ οἵ τε βασιλέως δύο υἱοὶ Στέφανός τε καὶ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Κωνσταντῖνος σὺν τῷ πατριάρχῃ Θεοφυλάκτῳ· καὶ μετὰ τῆς δεούσης τοῦτο ἀναλαβόντες τιμῆς, τῆς συγκλήτου πάσης προπορευομένης καὶ φωταγωγίας μεγίστης προαγούσης, μέχρι τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας πεζῇ δ' ἐκόμισαν καὶ προσκυνηθὲν ἐκεῖσε ἐν τῷ παλατίῳ ἀνήγαγον».

ἤχθη τῇ 16 Αὐγούστου εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν (τὴν Ἁγίαν Σοφίαν) εἶτα δὲ εἰς τὸ παλάτιον καὶ καθιερώθη ἔκτοτε ἡ ἑορτὴ ἡ τελουμένη ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν 16 Αὐγούστου τῆς «ἀναμνήσεως τῆς εἰς τὴν βασιλίδα τῶν πόλεων εἰσόδου τῆς ἀχειροτεύκτου μορφῆς τοῦ Κυρίου». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ 842 καθιερωθεῖσα ἑορτὴ τῆς Ὀρθοδοξίας ἡ τελουμένη τῇ Α΄. Κυριακῇ τῆς μεγάλης νηστείας συνεχωνεύθη νῦν μετὰ τῆς ἑορτῆς τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνος εοῦ Σωτῆρος καὶ ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἐν ταῖς Μικρασιατικαῖς χώραις «Ἑορτὴ τοῦ ἁγίου Μανδηλίου». Καὶ ναοὶ δὲ καθιεροῦντο ἔκτοτε εἰς τὸ «ἅγιον μανδήλιον».

Ἀλλὰ τίς ἡ ἀρχὴ ἡ ἱστορικὴ τοῦ μανδηλίου τούτου; Ἀπὸ τοῦ 4 ἤδη μ. Χ. αἰῶνος παρεδόθη ἱστορία τις περὶ εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ ὑπὸ ζωγράφου γραφείσης ἢ ἀχειροποιήτου ἐπὶ ἐκμαγείου ἢ μανδηλίου ἀποτυπωθείσης ἐν Ἐδέσσῃ φυλαττομένης. Συνδέεται δὲ ἡ ἱστορία τῆς εἰκόνος ταύτης μετὰ τῶν περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν βασιλέα νῆς Ἐδέσσης Ἄβγαρον (τὸν Οὐχάμαν) παραδεδομένων. Ἤδη ὁ Εὐσέβιος ἱστορῶν περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Ἄβγαρον παρατίθησι καὶ ἐπιστολὰς δύο ἀνταλλαγείσας μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ Ἄβγαρος διὰ τῆς πρὸς τὸν Ἰησοῦν ἐπιστολῆς παρακαλεῖ Αὐτὸν ἵνα ἐλθὼν εἰς Ἔδεσσαν θεραπεύσῃ αὐτὸν ἀπὸ τοῦ πάθους, ὑφ' οὗ ἔπασχε· ἀλλ' ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὑπεσχέθη ἁπλῶς νὰ πέμψῃ μετὰ τὴν ἀπὸ γῆς ἀνάληψιν ἕνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Περὶ εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ οὐδὲν λέγει ὁ Εὐσέβιος[1]). Ἀλλ' οἱ Ἀρμένιοι ἱστοριογράφοι τοῦ 5 ἤδη μ. Χ. αἰῶνος ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Ἀβγάρου Ἀνὰν ἢ Ἀνανίας, ζωγράφος ὤν, ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῆς πρὸς τὸν Ἰησοῦν ἀποστολῆς αὐτοῦ εἰκόνισεν ἐπὶ μεταξίνου ὑφάσματος τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ. Ἄλλαι παραδόσεις ὁπωσοῦν ἀρχαῖαι Ἀρμενικαὶ καὶ μεταγενέστεραι Βυζαντιναὶ παρέστησαν τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Ἰησοῦ οὐχὶ ὡς δι' ἀνθρωπίνης χειρὸς γραφεῖσαν, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ ὀθόνης ἀποτυπωθεῖσαν[2])

---

[1]) Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἱστ. Α 13.

[2]) Ἰδ. τὴν εἰς Κωνσταντ. Πορφ ἀποδιδομένην «Διήγησιν περὶ τῆς πρὸς Αὔγαρον ἀποσταλείσης ἀχειροποιήτου εἰκόνος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ» § 8: «Ἐπιδοὺς οὖν τῷ Ἀνανίᾳ τὴν τοιαύτην ἐπιστολὴν ὁ Χριστός, ἐπεὶ καὶ περὶ τοῦ τὴν ἑτέραν ἐντολὴν τοῦ κυρίου αὐτοῦ εἰς πέρας ἀγαγεῖν ἔγνω διαμεριμνῶντα αὐτὸν καὶ φρον-

Πολλὰ περὶ τῆς ὀθόνης ταύτης ἢ ἐκμαγείου ἤ, ὡς ἐκλήθη, «μανδηλίου» ἐγράφησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν χρονογράφων καί τις ἰδιαιτέρα πραγματεία ἐπιγραφομένη «Διήγησις ἀπὸ διαφόρων ἀθροισθεῖσα ἱστοριῶν περὶ τῆς πρὸς Αὔγαρον ἀποσταλείσης ἀχειροποιήτου θείας εἰκόνος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ὡς ἐξ Ἐδέσσης μετεκομίσθη πρὸς τὴν πανευδαίμονα ταύτην καὶ βασιλίδα τῶν πόλεων Κωνσταντινούπολιν» καὶ ἀποδιδομένη εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Ζ΄. τὸν Πορφυρογέννητον («Κωνσταντίνου ἐν Χριστῷ βασιλεῖ βασιλέως Ρωμαίων») καὶ ἐν τῇ Ἑλλην. Πατρολογίᾳ τοῦ Migne (Τομ. 113) περιληφθεῖσα ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ βασιλέως τούτου συγγραφέως. Ἀλλ' ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, πάντα τὰ περὶ τῆς ἐν Ἐδέσσῃ εἰκόνος ὑπὸ τῶν κυρίως Βυζαντινῶν χρονογράφων ἀναφερόμενα ἀνήκουσι τὸ πλεῖστον εἰς τοὺς σχετικῶς μεταγενεστέρους χρόνους, τοὺς μετὰ τὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετακομιδὴν τῆς εἰκόνος, πρότερον δὲ φαίνεται ὅτι ἡ εἰκὼν αὕτη τοπικὴν μᾶλλον εἶχε σημασίαν καὶ φήμην. Ὡς εἴπομεν, ὁ Εὐσέβιος ποιούμενος λόγον περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὸν Αὔγαρον οὐδὲν λέγει περὶ τῆς εἰκόνος, ἐκ δὲ τῶν ἄλλων ὀνομαστῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἱστοριογράφων (Σωκράτους, Σωζομένου, Θοδωρήτου, Νικηφόρου Καλλίστου καὶ ἄλλων) οὐδεὶς πλὴν τοῦ Εὐαγρίου τοῦ Σχολαστικοῦ ἀναφέρει τι περὶ τῆς εἰκόνος, οὐδὲν ὡσαύτως περὶ ταύτης λέγει ὁ Θεοφάνης. Μόνος δὲ ὁ μνημονευθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 6 καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7 αἰῶνος ἀκμάσας Εὐάγριος ὁ ἐξ Ἀντιοχείας καταγόμενος καὶ γινώσκων, ὡς εἰκός, καλῶς τὰς ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ τοπικὰς παραδόσεις ποιεῖται μνείαν τῆς «θεοτεύκτου εἰκόνος» ὡς καλεῖ αὐτὴν καὶ ἀναφέρει τὸ ὑπ' αὐτῆς γενόμενον κατὰ τὴν στρατείαν τοῦ Χοσρόου Α. μέγα θαῦμα, τὴν διὰ τῆς εἰκόνος ταύτης δηλονότι ἐναντίον τῶν Περσῶν γενομένην νικηφόρον ἄμυναν τῶν Ἐδεσσηνῶν [1]).

τίζοντα, τούτέστι τὴν τοῦ εἴδους αὐτοῦ ὁμοιότητα πρὸς ἐκεῖνον ἀπενεγκεῖν, νιψάμενος ὕδατι τὸ πρόσωπον ὁ Σωτήρ, εἶτα τὴν ἀπὸ τούτου ἰκμάδα ἐν τῷ ἐπιδοθέντι χειρομάκτρῳ ἀπομαξάμενος, ἐντυπωθῆναι τὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα ἐν αὐτῷ ᾠκονόμησε θείως καὶ ὑπὲρ λόγον, καὶ τοῦτο τῷ Ἀνανίᾳ ἐπιδούς, τῷ Αὐγάρῳ ἐπιδοθῆναι προσέταξεν».

[1]) Σημειωτέον ὅτι ὁ Εὐάγριος (Ἐκκλ. Ἱστ. Δ 27) τὰ ὑπ' αὐτοῦ περὶ τῆς πρὸς Αὔγαρον ἐπιστολῆς τοῦ Χριστοῦ (τῆς σωζομένης κατ' αὐτὸν ἐν Ἐδέσσῃ) ἀναφε-

Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν εἶναι ὅτι ἡ περὶ τῆς εἰκόνος τῆς 'Εδέσσης παράδοσις ἦτο ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας ἁπλῶς τοπική, Συριακὴ καὶ Μεσοποταμιακή, 'Αρμενικὴ ἐντεῦθεν δὲ καὶ 'Ιβηρική. Καὶ ἀληθῶς οὐ μόνον οἱ ἀρχαιότατοι τῶν 'Αρμενίων χριστιανῶν συγγραφέων (οἱ τοῦ 5 αἰῶνος) ποιοῦνται μνείαν συχνὴν τῆς εἰκόνος, ἀλλὰ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἱστορίᾳ τῆς χρριστιανικῆς 'Ιβηρίας πολὺς καὶ σπουδαῖος γίνεται λόγος περὶ τῆς εἰκόνος ταύτης. Οὕτω ἐκ τῆς 'Ιβηρικῆς χρονογραφίας μανθάνομεν ὅτι ἐν 'Εδέσσῃ οὐχὶ ἕν, ἀλλὰ δύο ὑπῆρχον μανδήλια ἔχοντα αὐτὸν τὸν τύπον τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἐν τῇ δευτέρᾳ ὀθόνῃ, ἐφ' ἧς χάριν προφυλάξεως περιειλίσσετο ἡ ὀθόνη ἡ ἔχουσα ἀποτετυπωμένην τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ, ἀπετυπώθη νέα εἰκών, καὶ τὴν νέαν ταύτην εἰκόνα λαβόντες οἱ Νεστοριανοὶ τῆς 'Εδέσσης ἐφύλαττον ἐν τῷ ναῷ, ὃν εἶχον ἐν τῇ πόλει[1]). 'Αλλ' ὁ τότε κατὰ τὸν 6 μ. Χ. αἰῶνα βιοτεύων ἐν Συρίᾳ Σύρος τὴν καταγωγὴν μοναχὸς 'Αντώνιος ὁ Μαρτκοφὲλ (Martquofel), μὴ ἀνεχόμενος νὰ κατέχηται τὸ ἱερὸν ἐκμαγεῖον ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν Νεστοριανῶν, κατώρθωσε νὰ ὑπεξέλῃ αὐτὸ καὶ φεύγων νὰ κομίσῃ, ὁδηγούμενος ὑπ' 'Αγγέλων, εἰς 'Ιβηρίαν, ἔνθα τὸ ἅγιον τοῦτο μανδήλιον κατέστη πολυτιμότατον θρησκευτικὸν καὶ ἐθνικὸν κτῆμα τῶν 'Ιβήρων[2]), καὶ ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἔμενεν, ὁ καλούμενος Μαρτκώφ, ἦτο προσκυνητήριον καὶ πηγὴ θαυμάτων, ἔνθα προσελθὼν καὶ ὁ ὑπὸ

ρόμενα ἀρύεται, ὡς λέγει ῥητῶς, ἀπὸ τοῦ Εὐσεβίου καὶ τοῦ Προκοπίου, ὧν οὐδέτερος λέγει τι περὶ τῆς θεοτεύκτου εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ. Πόθεν ὁ Εὐάγριος ἀρύεται τὰς περὶ τῆς εἰκόνος ταύτης εἰδήσεις οὐδὲν περὶ τούτου λέγει ἡμῖν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁ Προκόπιος οὐδὲν μὲν ἀναφέρει περὶ τῆς εἰκόνος, λέγει δὲ ὅτι αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Χριστοῦ θεωροῦσιν οἱ 'Εδεσσηνοὶ ὡς φυλακτήριον τῆς πόλεως καὶ τὰ εἰς τὴν εἰκόνα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἀποδιδόμενα θαύματα ἀναφέρει ὁ Προκόπιος, κατὰ τὰ ὑπὸ τῶν 'Εδεσσηνῶν λεγόμενα, εἰς τὴν ἐπιστολήν. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Προκοπίου (Περσ. πολ. Β. 12), ἡ ἐκ πρώτης ὄψεως περιπλέκουσα ἔτι μᾶλλον τὸ ζήτημα, ἐπιχέει ἴσως κατὰ βάθος νέον φῶς κριτικὸν εἰς ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἐν 'Εδέσσῃ εἰκόνος.

[1]) Περὶ ἄλλης διὰ χειρὸς ἀνθρώπου γενομένης μεταγραφῆς τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνος ἴδ. τὴν μνημονευθεῖσαν τοῦ Κωνστ. Πορφ. «Διήγησιν περὶ τῆς θείας εἰκόνος» κεφ. 20. Ἴδ. αὐτόθι κεφ. 15, 16, 17 καὶ περὶ ἑτέρου ὁμοιώματος τῆς αὐτῆς εἰκόνος ἐπεκτυπωθέντος διὰ θαύματος ἐπὶ κεράμου καὶ τηρουμένου ἐν 'Εδέσσῃ καὶ μετὰ τὴν εἰς τὴν βασιλεύουσαν μετακομιδὴν τῆς πρωτοτύπου εἰκόνος.

[2]) Brosset Histoire de la Georgie Τομ. 7 σελ. 212.

θανασίμου νόσου κατεχόμενος βασιλεὺς τῶν Ἰβήρων καὶ Ἀβασγῶν Δαβὶδ Γ΄., ἀτενίσας πρὸς τὴν εἰκόνα ἰάθη εὐθὺς ἀφ' ἧς κατείχετο νόσου [1]).

Ἀλλὰ καὶ ἄλλης εἰκόνος τοῦ Σωτῆρος ποιοῦνται μνείαν τὰ Ἰβηρικὰ χρονικά. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ εἰκών, ἣν τῷ 1028 ἐδωρήσατο ὁ αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς Γ΄. ὁ Ἀργυρὸς εἰς τὴν βασίλισσαν τῆς Ἰβηρίας Μαρίαν, ὅτε αὕτη κατὰ τὴν Ἰβηρικὴν χρονογραφίαν ἦλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐζήτησε τῷ υἱῷ αὐτῆς Βαγρὰτ τὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἀνεψιὰν Ἑλένην. Ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς ταῖς ἄλλαις πλουσίαις δωρεαῖς, μεθ' ὧν ἔπεμψε τὴν βασιλόπαιδα Ἑλένην, ἔδωκε καὶ κειμήλια ἱερά, ἥλους ἐξ ἐκείνων, δι' ὧν προσηλώθη ὁ Χριστὸς τῷ σταυρῷ, καὶ εἰκόνα τοῦ Σωτῆρος τὴν καλουμένην Ὀκόνα [2]). Καὶ ἡ εἰκὼν αὕτη ἦν ἱερὸν κειμήλιον καὶ λάβαρον πολεμικόν, ὅπερ ἰδιαίτερος Ἰβηρικὸς εὐπατριδῶν οἶκος εἶχε τὸ προνόμιον νὰ φέρῃ διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ ἐν πολέμοις, ἔτι δὲ καὶ ἐν κυνηγεσίοις βασιλικοῖς [3]). Ἐκ τούτων πάντων καὶ ἐκ τούτου, ὅτι παρὰ τοῖς Ἴβηρσι καὶ ναοὶ καθιεροῦντο εἰς τὸ ἅγιον Μανδήλιον [4]), μαρτυρεῖται πόσον πολὺ ἐπεχωρίαζεν ἐν Ἰβηρίᾳ ἡ λατρεία τοῦ Μανδηλίου. Ἐκ δὲ τῶν εἰρημένων νοεῖται ὡσαύτως ὅτι ἡ λατρεία, ἤ, ὑπὸ ἀληθεστέραν χριστιανικὴν ἔννοιαν, ἡ μεγίστη τιμὴ ἡ θρησκευτική, ἧς ἀπήλαυε τ' ἅγιον Μανδήλιον παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς τῆς Ἀνατολῆς, ἦτο ἐν ἀρχῇ ὅλως τοπική, διαδεδομένη ἀπὸ Συρίας καὶ Μεσοποταμίας εἰς Ἀρμενίαν καὶ τὰς περὶ τὸν Καύκασον χώρας, εἶτα δὲ καὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν βασι-

---

[1] Brosset αὐτόθι σ. 574. Ἡ εἰκὼν αὕτη ἀπώλετο τῷ 1590 περιπεσοῦσα ἐν στρατείᾳ τινὶ (διότι ἦτο λάβαρον ἱερὸν) εἰς χεῖρας τῶν μωαμεθανῶν πολεμίων, ἀλλὰ τῷ 1666 ἀνεκτήθη αὖθις καὶ νῦν φυλάσσεται ἐν Γόρι τῆς Ἰβηρίας.

[2]) Τί σημαίνει τὸ ὄνομα *Ὀκόνα*, ἐξ οὗ ὠνομάσθη ἡ περὶ ἧς λόγος εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος καὶ ἡ μονή, ἐν ᾗ αὕτη ἐφυλάσσετο, δὲν ἐξηγεῖται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Ἰβηρίας. Δὲν μοὶ φαίνεται ἀπίθανον ὅτι τὸ ὄνομα προῆλθεν ἐξ αὐτῆς τῆς Ἑλληνικῆς λ. *εἰκών*, *εἰκόνα*.

[3]) Brosset αὐτόθι Τ. 1 σ. 3 14 κξ.

[4]) Ἰδ. Βλ. Σχορδέλ. Περὶ τῆς Ἰβηρικῆς Μονῆς Πατσκόβου Δελτ. Ἱστορ. Ἐθνολ. Ἑταρ. Τομ. 6. σ. 12. Ἀλλὰ καὶ Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι καὶ μοναὶ ὑπῆρχον εἰς τὴν εἰκόνα τὴν «ἀχειροποίητον» τοῦ Χριστοῦ ἀφιερωμέναι, ὡς ἡ ἐν Κύπρῳ μονὴ τῆς Ἀχειροποιήτου.

λεύουσαν τῶν πόλεων[1]). Καὶ οὕτω μὲν ἐν κεφαλαίῳ ἔχει ἡ ἱστορία τοῦ ἁγίου Μανδηλίου ἐν τῇ Χριστιανικῇ Ἐκκλησίᾳ.

Ἀλλ' ἰδοὺ νῦν βλέπομεν ἐν τῷ ἔπει «Ἀκρίτᾳ» ὅτι καὶ οἱ μωαμεθανοὶ ἐτίμων τὸ ἐν Ἐδέσσῃ «Μανδίλιν» Καὶ ὅτι μὲν οἱ μωαμεθανοὶ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐτίμων τὴν εἰκόνα ἐκείνην θεωροῦντες αὐτὴν «φύλακα καὶ φρουρὸν τῆς οἰκείας πόλεως», ἣν δὲν ἤθελον κατ' ἀρχὰς ν' ἀνταλλάξωσιν ἀντὶ «ἀργυρίου καὶ θνητῶν ἀνθρώπων (τῶν ἐν Βυζαντινῇ αἰχμαλωσίᾳ Σαρακηνῶν, ὧν τὴν ἀπόλυσιν ὑπισχνεῖτο ὁ αὐτοκράτωρ καθ' ἣν περίστασιν οἱ μωαμεθανοὶ ἄρχοντες τῆς πόλεως ἤθελον παραδώσει αὐτῷ τὴν εἰκόνα[2]), δὲν εἶναι δυσνόητον. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ἡμετέρου ἔπους μανθάνομεν ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ τῆς Ἐδέσσης ἐτίμων τὸ «μανδίλιν» οὐχὶ ὡς χριστιανικὸν κειμήλιον ἱερὸν θαυματουργόν, ἀλλ' ὡς κειμήλιον ἔχον ἰδίαν παρ' αὐτοῖς ἱστορίαν, ὡς κειμήλιον καὶ ἐν τῇ μωαμεθανικῇ ἱστορίᾳ τίμιον, ὡς «*μανδίλιν*» ἀρχαίου τινὸς βασιλέως Ἀσσυρίων Νέευμα(ν)· καὶ μάλιστα ἡ μωαμεθανὶς μήτηρ τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀκρίτου παρίστησιν αὐτὸ ὡς κειμήλιον διαφερόντως μωαμεθανικὸν («οὐ παρ' ἡμῖν τὸ Νέευμα μανδίλιν;»). .Αὐτὸ δὲ τὸ τοῦ Νέευμα(ν) ὄνομα τὸ τοσοῦτον παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς τῆς Ἐδέσσης τιμώμενον εὑρίσκεται ἀκριβῶς ἐν τῷ *Νάαμαν* τοῦ ἔπους Σ. Βατάλ, ἐν τῷ ὀνόματι δηλονότι τοῦ ἡγεμόνος τοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους τῆς Μελιτηνῆς, ἐν οὗ τῇ περιοχῇ ἔκειτο πάντως ἡ μωαμεθανικὴ Ἔδεσσα ἢ Ρόχα. Ὅτι ὁ *Νάαμαν* ὁ ὡς μωαμεθανὸς ἡγεμὼν τῆς Μελιτηνῆς ἢ Μαλατίας καὶ πατὴρ τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν ἀμηρᾶ Ὀμὰρ ἢ κατὰ Βυζαντινοὺς Ἄμερ ἢ Ἄμβρωνος μνημονευόμενος ἐν τῷ ἔπει Σ. Β. εἶναι ὁ αὐτός, ὑπὸ μορφὴν καὶ ἰδιότητα μωαμεθανικήν, πρὸς τὸν Νέευμα(ν) τοῦ ἔπους

---

[1]) Ἄξιον σημειώσεως ὅτι καὶ νῦν ἔτι ἐν τῇ δημώδει παραδόσει τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν τὸ ἅγιον Μανδήλιον δὲν εἶναι λίαν γνωστόν, οὔτε ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τῆς Ἑλλάδος (πλὴν μοναστηρίων τινῶν) βλέπει τις τὴν εἰκόνα τοῦ Μανδηλίου ἤτοι εἰκόνα παριστῶσαν λευκὴν ὀθόνην καὶ ἐπὶ ταύτης τὴν κεφαλὴν τοῦ Σωτῆρος, ἐνῷ ἐν ταῖς Μικρασιατικαῖς πόλεσιν ἡ τοιαύτη εἰκὼν τίθεται ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς ἐν θέσει περιόπτῳ, ἐπ' αὐτῆς τῆς Ὡραίας Πύλης, καὶ περιάγεται ἐν λιτανείᾳ κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας ψαλλομένου τοῦ ᾄσματος «Τὴν ἄχραντον εἰκόνα σου προσκυνοῦμεν, Ἀγαθέ, κτλ» ποιηθέντος, ὡς φαίνεται, πρὸς τιμὴν τῆς εἰκόνος τοῦ ἁγίου Μανδηλίου, τὴν δὲ Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας οἱ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ὀρθόδοξοι καλοῦσι συνήθως ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Μανδηλίου.

[2]) Διήγ. Κωνσταντ. Πορφυρογεν. Περὶ τῆς ἀχειροποιήτου Εἰκόνος κεφ. 21.

Ἀκρίτα μὴ ἔχων ἄλλως μηδεμίαν ἀληθῆ ὑπόστασιν ἱστορικήν, καὶ ὅτι ἀμφότερα τὰ ὀνόματα, Νέευμα(ν) καὶ Νάαμαν εἰσὶ ταὐτά, τοῦτο θέλει διασαφηθῇ ἐκ τῶν περαιτέρω ῥηθησομένων. Ἀλλ' ἐνταῦθα πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ αἰτία καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀρχὴ τῆς κοινῆς παρά τε τοῖς Χριστιανοῖς καὶ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς τιμῆς τοῦ «μανδιλίου» τῆς Ἐδέσσης.

Ἵνα νοήσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν πραγμάτων καὶ παραδόσεων σεβαστῶν παρά τε τοῖς Χριστιανοῖς καὶ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς, πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐν οὐδετέρῳ τινὶ σημείῳ ἢ ἐδάφει, ἔξω τῶν ὁρίων τῶν ἰδιοιτέρων παραδόσεων τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ κειμένῳ, καὶ τὸ οὐδέτερον τοῦτο σημεῖον ἢ ἔδαφος τὸ προσιτὸν εἴς τε τὸν Χριστιανὸν καὶ εἰς τὸν Μωαμεθανὸν εὑρίσκομεν συνηθέστατα ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ ἐν Βιβλικαῖς παραδόσεσιν. Ἀκριβῶς δὲ ἐκ τῆς Π. Δ. (Ἴδ. Βασιλ. Δ. Κεφ. Ε ὁλόκληρον) γινώσκομεν τὸ ὄνομα «Ναιμὰν ἄρχοντος τῆς δυνάμεως τῆς Συρίας» καὶ «τεθαυμασμένου», διότι ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ ἔδωκε σωτηρίαν τῇ Συρίᾳ. Ἰδοὺ λοιπὸν ὅτι ἐν τῷ Ναιμὰν τῷ ἐπιφανεῖ στρατηγῷ (ἄρχοντι δυνάμεως) τῆς Συρίας, τῷ «τεθαυμασμένῳ» διὰ τὴν δι' αὐτοῦ ἀποδειχθεῖσαν τῇ Συρίᾳ [1]) σωτηρίαν εὑρίσκομεν τὸν Νέευμα(ν) [2]) τοῦ ἡμετέρου ἔπους τὸν ἀξιωθέντα δι' ἀρετὴν «θαυμάτων».

---

[1]) Περιττὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι εἰς τὴν διαφορὰν τῶν ὀνομάτων *Συρίας* τῆς Π. Δ., καὶ *Ἀσσυρίων* (Ἀσσυρίων βασιλέως) τοῦ Ἀκριτικοῦ ἔπους οὐδεμία πρέπει νὰ ἀποδοθῇ σημασία. Διότι *Συρία* καὶ *Ἀσσυρία*, Σύρος καὶ Ἀσσύριος ὑπὸ ἔννοιαν ἐθνολογικὴν εἰσὶ ταὐτὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, καὶ μέχρι νῦν ἐν τῇ Ἀρμενικῇ ὁ Σύρος καλεῖται Assor καὶ Συρία Assorestan. Ἀλλὰ καὶ γεωγραφικῶς ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος ἡ Ἔδεσσα ἔκειτο ἐν τοῖς ὁρίοις Συρίας καὶ τῆς ἰδιαιτέρως Ἀσσυρίας καλουμένης χώρας. Ἐν τῷ Ἑβρ. κειμένῳ τῆς Π. Δ. ὁ Νεεμὰν καλεῖται στρατηγὸς Ἀρὰμ (Συρίας). Ὡσαύτως δὲ οὐδεμία πρέπει νὰ δοθῇ σημασία εἰς τὸ ὅτι ὁ Νεεμὰν ἐν τῇ Γραφῇ καλεῖται «ἄρχων δυνάμεως (στρατηγός)» ἐν δὲ τῷ ἔπει Ἀκρίτᾳ «βασιλεύς», ἀφοῦ ἐν τῷ ἔπει τούτῳ καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς Χαρζιανῆς καλεῖται ῥὴξ (καὶ ῥήγισσα ἡ γυνὴ αὐτοῦ).

[2]) Τὸ *Ναιμὰν* εἶναι γραφὴ τοῦ κειμένου τῶν Ο'. Τὸ Ἑβραϊκὸν ὄνομα ὡς καὶ τὸ Ἀραβικόν, γραφόμενον διὰ τοῦ γράμματος *αἲν* προφέρεται Νάαμαν ἢ Νέεμαν καὶ κατὰ τοῦτο καὶ αὐτὴ ἡ γραφὴ τοῦ ἡμετέρου ἔπους τοῦ χειρογραφ. Κρυπτοφέρρης Νέευμα(ν), οὐ μόνον εἶναι ὀρθή, ἀλλὰ καὶ μαρτυρεῖ τὴν ἐξ Ἀσιατικῆς ἀκραιφνῶς πηγῆς εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔπος πρόσληψιν τοῦ τε ὀνόματος καὶ τῆς παραδόσεως.

Τὸ θαῦμα, δι' οὗ ἐτιμήθη ὁ Ναιμάν, ὁ «τεθαυμασμένος», ἦτο ὅτι πάσχων αὐτὸς λέπραν καὶ προσελθὼν εἰς τὸν προφήτην 'Ελισσαιὲ καὶ ἰαθεὶς κατὰ διδασκαλίαν αὐτοῦ ἐν τοῖς ῥείθροις τοῦ 'Ιορδάνου ἔδειξε τῷ λαῷ τῆς Συρίας τὴν ὁδὸν τῆς ἀπὸ τοιούτου νοσήματος ἰάσεως. 'Ιδοὺ λοιπὸν ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ναιμὰν εὑρίσκομεν καὶ ἄλλο τι προσπελάζον αὐτὴν πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς 'Εδέσσης καὶ τοῦ ἰαματικοῦ αὐτόθι «μανδιλίου», ὅτι δῆλα δὴ ὁ Ναιμὰν ἢ Νέευμα(ν), ἦτο λεπρός, ἐκπροσωπῶν οὕτω κατὰ προτεραιότητα ἱστορικήν, τὸν λεπρὸν βασιλέα τῆς 'Εδέσσης Ἄβγαρον, μεθ' οὗ συνδέεται ἡ ἱστορία τοῦ ἱεροῦ μανδηλίου. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις παραδόσεσι, ταῖς παρὰ τῷ Εὐσεβίῳ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις 'Αρμενίοις χρονογράφοις, ὁ Ἄβγαρος ἱστορεῖται πάσχων οὐχὶ ὑπὸ λέπρας, ἀλλ' ἁπλῶς ὑπὸ νόσου καὶ ἄλγους καθ' ὅλον τὸ σῶμα, ἡ δὲ περὶ λέπρας παράδοσις κατὰ τὸ φαινόμενον εἶναι μεταγενεστέρα ἀλλὰ πάντως ἐξ ἀρχαιοτέρας δημώδους παραδόσεως εἰλημμένη. Τὸ ἀληθὲς ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι ἡ περὶ τοῦ 'Αβγάρου παράδοσις εἶναι ἁπλῶς ὑπὸ χριστιανικὴν ἔννοιαν καὶ χροιὰν παράστασις ἀρχαίας τινὸς ἐν Συρίᾳ ἐπιχωριαζούσης παραδόσεως λαβούσης ἀρχὴν ἀπὸ τοῦ Ναιμὰν τῆς Γραφῆς, καὶ ὅτι ἡ παράδοσις αὕτη ἡ παρὰ τοῖς χριστιανικοῖς λαοῖς τῆς Συρίας καὶ τῶν παρακειμένων χωρῶν ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον ποικιλθεῖσα διετηρεῖτο ἔτι ὡς δημώδης παράδοσις καὶ ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ αὐτῆς μορφῇ, ὑφ' ἣν μορφὴν παρέλαβεν αὐτὴν ὁ Μωαμεθανισμὸς ὅπως τὰς πλείστας παραδόσεις τῆς Π. Δ. Δὲν εἶναι ἀπίθανος ὅμως καὶ ἡ ὑπόθεσις ὅτι οἱ Μωαμεθανοὶ ἐν Συρίᾳ τὴν περὶ 'Αβγάρου τοπικὴν παράδοσιν παραλαβόντες παρὰ τῶν Χριστιανῶν ἀνήνεγκον αὐτὴν εἰς τὴν ἐκ τῶν 'Εβραϊκῶν παραδόσεων γνωστὴν αὐτοῖς ἱστορίαν τοῦ Ναιμὰν καὶ τὸ ἅγιον μανδήλιον τῶν χριστιανικῶν παραδόσεων παρέστησαν ἁπλῶς ὡς μανδήλιον τοῦ Ναιμάν, οὐχὶ βεβαίως ὡς φέρον τὴν εἰκόνα τούτου, διότι τοῦτο ἀπᾴδει εἰς τὴν μωαμεθανικὴν λατρείαν, ἀλλ' ὡς μανδήλιον αὐτοῦ, ὡς πρᾶγμα ἀνῆκον εἰς αὐτὸν καὶ ἐντεῦθεν θεωρούμενον κειμήλιον πολύτιμον καὶ παλλάδιον τῆς πόλεως γενόμενον.

Εἰς τὴν διευκρίνησιν τοῦ ζητήματος τούτου συντελεστικώτατον θὰ ἦτο βεβαίως οἱαδήποτε εἴδησις ἄλλη ἢ παράδοσις μωαμεθανικὴ ἢ

προμωαμεθανική, 'Αραβική ἢ 'Ασιατική καὶ καθόλου μὴ χριστιανικὴ περὶ Ναιμάν, ἵνα οὕτω εὑρεθῇ δεσμός τις μεταξὺ τοῦ Ναιμὰν τῆς Π. Δ. καὶ τοῦ Νέευμα(ν) τοῦ ἡμετέρου ἔπους. Ὡς εἴπομεν, τὸ τῆς Π. Δ. ὄνομα Νέεμαν καὶ Ναιμὰν ὑπάρχει ὡς ὄνομα ἀνδρὸς ἐν τῇ μωαμεθανικῇ ἱστορίᾳ καὶ φιλολογίᾳ ὑπὸ τὸν τύπον Νάαμαν γραφομένου τοῦ φθόγγου τῆς παραληγούσης διὰ τοῦ γράμματος ἄϊν, ὡς ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ. Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρουσιν ἱκανοὶ ἄνδρες ἐπιφανεῖς ἐν τῇ 'Αραβικῇ μωαμεθανικῇ ἱστορίᾳ. Τοιοῦτοι εἶναι 1 ὁ Νάαμαν Ιβν Αδΐϊ, στρατηγὸς Ἄραψ σύγχρονος τοῦ χαλίφου 'Οσμάν·[1]) 2 Νάαμαν-Ιβν-Βασίρ, σύγχρονος τοῦ χαλίφου 'Οσμὰν[2]) 3 Ἄλλος περίπου σύγχρονος τῷ εἰρημένῳ στρατηγὸς Νάαμαν-Ιβν-Μουκαρριν[3]) 4 Νάαμαν-Ιβν-Ταβίτ, ὁ ἱδρυτὴς μιᾶς τῶν πρώτων τεσσάρων σουννιτικῶν ἤτοι *ὀρθοδόξων* σχολῶν τοῦ Ἰσλάμ, σύγχρονος τοῦ χαλίφου Μανσοὺρ (κατὰ τὸν 9 μ. Χ. αἰῶνα[4]). Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα ταῦτα μαρτυροῦσιν ἁπλῶς ὅτι καὶ παρὰ τοῖς Ἄραψιν ὡς Σημίταις ὑπῆρχε τὸ ὄνομα Νέεμαν ἢ Νάαμαν, οὐχὶ ἀπιθάνου θεωρουμένης καὶ τῆς ὑποθέσεως, καθ' ἥν, ὅπως πολλὰ ὀνόματα κοινὰ δοκοῦντα Ἑβραίοις καὶ Ἄραψιν (Αδάμ, Νῶε, Ἀβραάμ, Ἰσαάκ, Ἰακώβ, Ἰωσήφ, Μωϋσῆς, Ἀαρών, Δαβίδ, Σολομών, Ἠλιοὺ) ἐλήφθησαν παρὰ Ἀράβων ἀπὸ τῶν Ἑβραίων ἢ μᾶλλον ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῆς Π. Δ., οὕτω καὶ τὸ ὄνομα Νάαμαν τὸ Ἀραβικὸν εἶναι αὐτὸ τὸ Ἑβραϊκὸν Νέεμαν ἢ Ναιμάν[5]). Κατὰ δέ τινας ἀνατολικὰς παραδόσεις τὸ ὄνομα Νάαμαν ἀνατρέχει παρὰ τοῖς Ἄραψι καὶ εἰς χρόνους ἔτι προμωαμεθανικούς. Τοῦτο μαρτυρεῖ τὸ ἐκ τῆς χρονογραφίας τοῦ Θεοφάνους γνωστὸν ὄνομα τοῦ ἐν Εὐφρατησίᾳ (τῇ περὶ τὸν Εὐφράτην Ἀραβίᾳ) Ἄραβος

---

[1]) Weil, Geschichte der Chadifen II 26 σημ. 1.

[2]) Weil αὐτόθι I 183 243, 305, 306, 321, 330, 349.

[3]) Ὁ αὐτός, αὐτόθι I 91, 92, 93.

[4]) Ὁ αὐτός, αὐτόθι I 83 σημ.

[5]) Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Πλινίου (Hist. nat. VI 32) ἀναφερόμενον ὄνομα τοῦ ναυάρχου τοῦ βασιλέως Ἀντιόχου τοῦ Σιδήτου, Νουμένιος (Numenius) τοῦ περιπλεύσαντος τὰς ἀκτὰς τοῦ Περσικοῦ κόλπου εἶναι τὸ Συροαραβικὸν Νάαμαν καὶ οὐχὶ τὸ Ἑλληνικὸν Νουμήνιος (ἐκ τοῦ νεομήνιος. Ἄνδρες οὕτω καλούμενοι (διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ δηλονότι ὀνόματος Νουμήνιος) οὐκ ὀλίγοι μνημονεύονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ).

φυλάρχου τῶν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ Σκηνι-ῶν Ἀράβων *Νααμάνου*, ὅστις ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου Α΄. ὡς σύμμαχος τῶν τότε πολεμούντων κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Περσῶν ἐπέδραμεν εἰς τὰς παρὰ τὸν Εὐφράτην χώρας τοῦ κράτους, ἀλλ' ἡττήθη ἐν Βιθράψᾳ (περὶ τὸ 490 μ. Χ.) ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Εὐγενίου [1]). Καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο μαρτυρεῖ πόσον πολὺ ἐν τοῖς περὶ τὸν Εὐφράτην χώραις ἐπεχωρίαζε τὸ τῆς Π. Δ. ὄνομα Ναιμὰν ἢ Νέεμαν ἢ Νάαμαν. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ Πέρσῃ ποιητῇ Φερδούσῃ ἐν τῷ περιφήμῳ ἐπικῷ ποιήματι αὐτοῦ Σαχναμὲ (Βίβλῳ βασιλέων) ἀναφέρεταί τις Νάαμαν ἄραψ σοφὸς ἀνήρ, υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Γεμένης Μουνδίρ, συγχρόνου τοῦ Σασσανίδου βασιλέως τῆς Περσίας Ἰστεγέρδου Α [2]). Ἀμφότεροι δέ, ὅ τε πατὴρ (Μουνδὶρ) καὶ ὁ υἱὸς (Νάαμαν) φημίζονται ἐν τῷ Περσικῷ ἔπει ὡς μεγάλοι σοφοί, πρὸς οὓς πέμπει ὁ Πέρσης βασιλεὺς τὸν μέλλοντα νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ Περσικοῦ θρόνου υἱὸν αὐτοῦ *Βαχρὰμ* Γοὺρ πρὸς παίδευσιν· περὶ δὲ τοῦ Νάαμαν λέγεται ἐν τῷ εἰρημένῳ ἔπει ὅτι καὶ συνώδευσε τῷ ὕστερον εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ ἐπιστρέφοντι Πέρσῃ βασιλόπαιδι καὶ ἔτυχε μεγάλων τιμῶν παρὰ τοῦ Πέρσου βασιλέως. Τὸ ὄνομα τοῦ ἐν τῷ *Σαχναμὲ* ἀναφερομένου Ἄραβος βασιλέως Μουνδὶρ εἶναι προφανῶς ταὐτὸν τῷ τοῦ συγχρόνου τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ Α΄. ἄραβος ἡγεμόνος τῆς ὁμορούσης τῷ Περσικῷ κράτει βορείου Ἀραβίας *Ἀλαμουνδάρου* (Ἀλαμούνδαρος εἶναι προδήλως αὐτὸ τὸ ὄνομα Μουνδὶρ μετὰ τοῦ ἀραβικοῦ ἄρθρου *αλ* [3]). Ἀλλ' εἴτε ὁ ἐν τῷ Σαχ-

---

[1]) Θεοφ σ. 122 (Patr. Gr. Migne T. 108). Καὶ ὀρθογραφικῶς ἔχει ἄριστα ὁ παρὰ Θεοφάνει τύπος Νάαμαν τοῦ φθόγγου *αα* ἀνταποκρινομένου ἀκριβῶς πρὸς τὸν φθόγγον τοῦ Ἀραβ. γράμματος *αϊν*.

[2]) Βασιλεύσας 399—414 μ. Χ.

[3]) Ὁ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄. σύγχρονος ἄραψ ἡγεμὼν Ἀλαμούνδαρος, ὁ πιστὸς φίλος τοῖς Πέρσαις καὶ πολεμιώτατος τοῖς Ρωμαίοις Σαρακηνὸς ἡγεμὼν (Προκ. Περσ. Πολ, Α 17) ἦτο εἰδωλολάτρης (Προκοπ. αὐτόθι Β. 28). Ἀλλ' ὁ Λέων ὁ Γραμματικὸς (σ. 119) ἀναφέρει ὅτι ὁ τοῦ βασιλέως Ἀναστασίου Α΄. τοῦ Δικόρου (493—518) σύγχρονος Σαρακηνὸς ἡγεμὼν *Μούνδαρος* (τὸ ὄνομα εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ μετὰ τοῦ ἀραβικοῦ ἄρθρου ἐκφερόμενον Ἀλαμούνδαρος. Πρβλ. Μαλὶκ καὶ Ἀλμαλὶκ) ἐβαπτίσθη καὶ ἔγεινε χριστιανός. Οὐδέτερος τῶν δύο τούτων Μουνδάρων δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ τοῦ Σαχναμὲ Σαρακηνὸς ἡγεμὼν Μούνδαρος ἢ Μουνδίρ, ὁ τοῦ Νάαμαν πατήρ, ἕνεκα τῆς διαφορᾶς τῆς χρονολογίας.

ναμὲ μνημονευόμενος Μουνδὶρ εἶναι καὶ ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν *Ἀλαμούνδαρον* τῶν Βυζαντινῶν χρονογράφων εἴτε μή, ἀληθὲς ὑπὸ καθόλου ἔποψιν εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα Νάαμαν ἢ Νέεμαν ἦτο γνωστὸν πρὸ τοῦ μωαμεθανισμοῦ ἀπὸ Ἀραβίας μέχρι Περσίας. Ὅτι δὲ καὶ παρὰ τὰς περὶ τὸν Τίγρητα χώρας τὸ ὄνομα ἦτο περίφημον μαρτυρεῖ τὸ ὄνομα τόπου τινὸς παρὰ τὸν ποταμὸν τοῦτον, καλουμένου *Νααμανιὲ* = τόπος ἢ πόλις Νάαμαν. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἐν τῷ ἔπει Σ. Βατὰλ ὄνομα τοῦ προμνημονευθέντος ἡγεμόνος τῆς Μαλατίας Νάαμαν, ὅπερ οὐδενὸς ὂν ὄνομα τῶν ἱστορικῶς γνωστῶν ἡγεμόνων τοῦ κράτους τῆς Μαλατίας ἐτέθη ἐν τῷ ἔπει μεταξὺ τῶν ὀνομάτων τῶν ἡγεμόνων τῆς χώρας ταύτης καὶ δὴ ὡς ὄνομα τοῦ πατρὸς τοῦ ἡγεμόνος τοῦ ἐκπροσωποῦντος ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τοῦ μωαμεθανικοῦ ἐκείνου κράτους, ἐν ᾧ περιελαμβάνετο πιθανώτατα καὶ ἡ Ἔδεσσα, εἶναι μαρτύριον τῆς ἐν ταῖς δημώδεσι τοπικαῖς παραδόσεσι τῆς Συρίας καὶ Μελιτηνῆς μεγάλης φήμης καὶ δημοτικότητος τοῦ ὀνόματος. Ὡς δὲ εἴπομεν, ὁ Νάαμαν τῆς Μαλατίας ἐν τῷ ἔπει Σ. Βατὰλ καὶ ὁ Νέευμα(ν) τῆς Ἐδέσσης ἐν τῷ ἔπει «Ἀκρίτᾳ» ἀποτελοῦσιν ἓν ἔτι σημεῖον κοινῆς ὑπὸ καθόλου ἱστορικὴν καὶ τοπικὴν ἔποψιν καταγωγῆς τῶν δύο ἐπῶν καὶ τῆς ὑπάρξεως κοινῶν δημοτικῶν παραδόσεων τοπικῶν Ἑλληνοχριστιανικῶν καὶ Ἀραβομωαμεθανικῶν [1]).

Ἀλλ' ἐνταῦθα γενόμενοι τοῦ λόγου ἓν ἔτι πρέπει νὰ διευκρινήσωμεν ζήτημα: Ἀφοῦ ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι τὸ «μανδίλιν» τῆς Ἐδέσσης ἦτο ἱερὸν οὐ μόνον παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς, ὡς ἐκμαγεῖον τῆς εἰκόνος τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς ὡς «μανδίλιν τοῦ Νέεμα(ν)», ἐν τίνι συνίστατο ἡ ἱερότης αὐτοῦ παρὰ ταῖς Μωαμεθανοῖς ἀφοῦ δὲν ἦτο δυνατόν, κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα, νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἐν αὐτῷ εἰκόνα, καὶ ἂν ἔτι αὕτη κατὰ μωαμεθανικὴν ἀντίληψιν καὶ παράδοσιν ἐθεωρεῖτο εἰκονίζουσα οὐχὶ τὸν Χριστόν, ἀλλὰ τὸν Νέευμα(ν) ἢ Νάαμαν; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο

---

[1]) Ὁ «Ἀκρίτας» εἶναι ἡ μόνη πηγὴ ἡ διδάσκουσα ἡμᾶς σαφῶς οὐ μόνον ὅτι τὸ μανδήλιον τῆς Ἐδέσσης ἐτιμᾶτο καὶ ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὑπὸ τούτων ἐθεωρεῖτο ὡς κειμήλιον οὐχὶ χριστιανικόν, ἀλλὰ ἀρχαῖον ἀρχαίου τινὸς βασιλέως Συρίας ἢ Ἀσσυρίας.

εἶναι ἁπλουστάτη. Παρὰ τοῖς Μωαμεθανοῖς δὲν τιμῶνται μὲν αἱ εἰκόνες, ἀλλὰ μεγίστης τιμῆς καὶ προσκυνήσεως τυγχάνουσι τὰ κειμήλια τὰ ἱερά, ἰδίως τὰ ἐνδύματα, σανδάλια καὶ ἄλλα τοιαῦτα τῶν ἁγίων ἀνδρῶν πράγματα. Μετ' αὐτῆς δὲ τῆς ἱστορίας τοῦ «τεθαυμασμένου» Ναιμὰν τῆς Π. Δ. συνδέεται ἀνάμνησις κειμηλίου τινός. Ὁ Ναιμὰν ἐθεραπεύθη ἀπὸ τῆς λέπρας οὐχὶ διὰ μανδηλίου ἢ ἄλλου τινὸς τοιούτου πράγματος, ἀλλὰ λουσάμενος κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἐλισσαιὲ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ. Καὶ ὅμως ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἐλισσαιὲ τούτου τοῦ θαυματουργοῦ ἀναφέρεταί τι κειμήλιον θαυματουργόν. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ μηλωτὴ Ἠλιού, ἡ μηλωτή, δι' ἧς ὁ Προφήτης οὗτος διέσχισε τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου καὶ ἐποίησεν ἐν μέσῳ αὐτῶν δίοδον ξηράν. Ἡ μηλωτὴ αὕτη πίπτει ἐπὶ τὸν Ἐλισσαιὲ καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Ἠλιοὺ ἐν συσσεισμῷ ἀνερχόμενος εἰς οὐρανὸν ἐξαφανίζεται ἀπὸ τῶν ὀμμάτων τοῦ Ἐλισσαιέ. Διὰ τῆς αὐτῆς δὲ μηλωτῆς καὶ ὁ Ἐλισσαιὲ διαρρήγνυσι τὰ ὕδατα τοῦ Ἰορδάνου. Ἀκριβῶς δὲ ἐν τῷ Μωαμεθανισμῷ, ὅστις ἐκήρυξε μὲν πόλεμον ἄσπονδον κατὰ πάσης κτισματολατρείας καὶ εἰδωλολατρείας, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ καταλύσῃ τὴν λατρείαν τοῦ ἐν Κααβᾷ λίθου, καὶ ἐν ταῖς μωαμεθανικαῖς παραδόσεσι μεγίστης τυγχάνει τιμῆς συμβολικόν τι πρᾶγμα ὅμοιον πρὸς τὸ «μανδίλιν» καὶ συνδεόμενον πρὸ πάντων μετὰ τοῦ προφήτου Ἠλιοῦ, εἶναι δὲ τοῦτο ὁ *σεδζαδὲς* ἤτοι ὁ τάπης, ἐφ' οὗ τις προσκυνεῖ, ἔχων ἐν τῇ μωαμεθανικῇ περὶ Ἠλιοὺ παραδόσει τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ δύναμιν, ἣν ἐν τῇ Π. Δ. ἡ μηλωτὴ Ἠλιού. Ἐν τῷ ἔπει Σ Βατάλ, ὁσάκις ὁ ἥρως οὗτος εὑρίσκεται ἐν στενοχωρίᾳ ἐμφανίζεται αὐτῷ ὁ προφήτης Ἠλιοὺ ἢ Χὶδρ (κοινότερον Χιδὶρ—Ἐλιὲς) καὶ ἀφοῦ δῷ αὐτῷ συμβουλὰς ἐξαφανίζεται καταλείπων μόνον *σεδζαδὲν* ὄπισθεν αὐτοῦ. Καὶ γραῖα δέ τις συχνῶς ἐμφανιζομένη τῷ Σ. Βατὰλ ἐν στιγμαῖς στενοχωρίας φέρει ἐπὶ τῶν ὤμων τὸν σεδζαδέν, ὅστις μένει ἐν ταῖς χερσὶ τοῦ ἥρωος ἐξαφανιζομένης τῆς γραίας. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ ἐν Ῥώμῃ περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3 μ. Χ. αἰῶνος ὁ αὐτοκράτωρ Καρακάλλας, βραδύτερον δὲ καὶ εἷς ἐκ τῶν Τριάκοντα τυράννων καλουμένων αὐτοκρατόρων (ὁ Μακριανὸς) κατείχοντο ὑπὸ μανίας πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου καὶ ὅτι ἡ λατρεία αὕτη τοῦ μεγάλου ἥρωος συνεδέετο μετὰ τιμῆς καὶ λατρείας τῶν ἐξωτερικῶν κειμηλίων (ὅπλων, κράνους, στολῆς) τοῦ ἥρωος τούτου καὶ δὴ καὶ

τῶν ἐπὶ ὑφασμάτων παντοίων εἰκόνων αὐτοῦ[1]). Ταῦτα ἐν κεφαλαίῳ τὰ ἐν τῷ ἔπει 'Ακρίτᾳ (χειρογρ. Κρυπτφ.) περὶ μανδηλίου Νέεμα(ν) κατὰ μωαμεθανικὰς παραδόσεις ἀναφερόμενα, μαρτυροῦντα τὸν καθόλου χαρακτῆρα τῆς Βυζαντινῆς Μικρασιατικῆς ἐποποιΐας.

'Εν στίχ. 969 τὸ Μαυροχιονῖται (Δ΄. χειρ. Κρυπτ.) ὡς φαίνεται ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τοὺς στίχ. 204—207 τοῦ κεφ. Η΄. κεῖται πάντως ἀντὶ Μαυρονῖται· ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ χειργρ. 'Ανδρου ἀντὶ *Μαυρονῖται* κεῖται *Μαυριορῖται* καὶ ἐπειδὴ μέρος τοῦ Ταύρου ἐκαλεῖτο «Μαῦρον ὄρος», ὑποθέτομεν ὅτι Μαυρονῖται ἐνταῦθα (ἢ Μαυροχιονῖται), ὄντες ὅλως

---

[1]) Ἡ λατρεία ἡ προσφερομένη ὑπὸ τοῦ οἴκου τῶν Μακριανῶν, ὡς περιγράφει αὐτὴν ὁ Τρεβέλλιος Πολλίων (Tyranni Triginta XXIV 14), εἰς τὰς ἐπὶ παντοίων πραγμάτων καὶ ἰδίᾳ ὑφασμάτων εἰκόνας τοῦ Μεγάλου 'Αλεξάνδρου, διαφωτίζει ἴσως μέχρι τινός, ἐμμέσως καὶ ἐκ γενικῆς ἐπόψεως, τὸ ἡμέτερον ζήτημα. «Non mihi praetereundum videtur (λέγει ὁ μνημονευθεὶς λατῖνος συγγραφεὺς ἐν τῷ μνημονευθέντι χωρίῳ) de Macrianorum familia, quae hodieque floret, id dicere, quod speciale semper habuerunt. Alexandrum Magnum Macedonen viri in anulis et argento, mulieres et in reticulis et dextrocheriis et in anulis et in omni ornamentorum genere exculptum semper habuerunt, eo usque ut tunicae et limbi et paenulae matronales in familia ejus hodieque sint, quae Alexandri effigiem de liciis variantibus monstrent Vidimus proxime Cornelium Macrum ex eadem familia virum, cum cenam in templo Herculis daret, *pateram electrinam*, quae in medio vultum Alexandri haberet et in ciruitum onnem historiam contineret signis brevibus et minutulis, pontifici propinare, quam quidem circunferri ad omnes tanti illius viri cupidissimos jussit. quod idcirco posui, quia dicuntur juuari in omni actu suo, qui Alexandrum expressum vel auro gestiant vel argento».

Τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα περὶ εἰκόνος 'Αλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου ἐπὶ ποτηρίου ἐξειργασμένης καὶ ἐπιγραφῆς περὶ τὴν εἰκόνα περιεχούσης ἅπασαν τὴν ἱστορίαν τοῦ 'Αλεξάνδρου διὰ *σημείων βραχέων*, συνδυάζοντες πρὸς τὸ ἀνωτέρω (σ.231 σημ. 1) μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Προκοπίου, ἔνθα μόνον περὶ ἐπιστολῆς τοῦ Χριστοῦ σωζομένης ἐν 'Εδέσσῃ γίνεται λόγος, δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ ἐν 'Εδέσσῃ ὀθόνη ἡ περιέχουσα τὴν εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ἢ οἱανδήποτε ἀρχαίαν εἰκόνα (τὴν τοῦ Νάαμαν ἴσως) μετὰ *βραχέων σημείων* περὶ τὴν εἰκόνα ἱστορούντων τὴν ἱστορίαν τοῦ εἰκονιζομένου ἐθεωρεῖτο εἰκὼν ἅμα δὲ καὶ ἐπιστολή, κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν καὶ ἑρμηνείαν τοῦ πράγματος· ὅτι δὲ τοιοῦτον τοπικὸν κειμήλιον ἐτιμᾶτο γενικῶς παρὰ πάντων τῶν ἐν Συρίᾳ ἐξηγεῖ πῶς αὐτό, ὡς ὁ ἐν Κααβᾷ λίθος, ἐτήρησε τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ μετὰ τὸν μωαμεθανισμὸν καὶ ἐν τῷ μωαμεθανισμῷ αὐτῷ.

διάφοροι τῶν Μαρωνιτῶν τοῦ Λιβάνου[1]), εἰσὶ λαοὶ τοῦ Μικρασιανοῦ Ταύρου.

Ἡ ἐν στ. 66 (κεφ. 5) ἀναφερομένη πόλις *Μεφερκὲ* (ἐν χειρογρ. Τραπ. κεφ. στ. 1663) εἶναι πάντως ἡ ἐν τοῖς ὁρίοις Μεσοποταμίας καὶ Ἀρμενίας κειμένη, ὑπὸ τῶν Ἀράβων χρονογράφων «Μαϊαφαρικὺν» καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν (τοῦ Ζωναρᾶ) Μιεφερκεὶμ καλουμένη πόλις, ἡ αὐτὴ κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Ζωναρᾶ (Τομ. 3 540, 10 ἐκδ. Βονν.) πρὸς τὴν Μαρτυρούπολιν. Καὶ τὸ ἐν στίχῳ 67 ἀναφερόμενον ὄνομα τοῦ ἐν *Μεφερκὲ* «ἀμηρᾶ πάντων» Ἀπλορράβδη εἶναι πάντως παρεφθαρμένον ἐκ τοῦ ἀραβικοῦ *Ἀβδουρραχὶμ* (οὐχὶ ἐκ τοῦ Ἀβδαλλάχ, ὡς φαίνεται νοῶν ὁ συνθέτης τοῦ χειρογράφου τοῦ Ὀξωνιακοῦ, γράφων αὐτὸ Ἀπτουλά).

Τὸ ἐν τῷ στίχ. 68 ἀναφερόμενον ὄνομα τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀπλορράβδη *Μελανθίας* ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς τὸ ὄνομα τοῦ ὄρους Μελαντίου, τοῦ συνήθως Ἀμανοῦ δηλονότι καλουμένου ὄρους τῆς Συρίας[2]).

Ὁ ἐν στίχ. 238 ἀναφερόμενος τόπος τῆς Συρίας *Χαλκουργία* (ἐν τῷ χειρογρ. Τραπ. στ. 1840 Χαλκογοῦρνα) εἶναι ὡσαύτως ἡ ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου ἀναφερομένη «Χαλκέως τοποθεσία[3])».

Τὸ ἐν τῷ στίχ. 165 (Ε) καὶ 81 (Ζ΄.) ἀναφερόμενον *Βλαττολιβάδι(ο)ν* εἶναι ἴσως τὸ ὑπὸ τῶν Ἀράβων χρονογράφων μνημονευόμενον *μαρδζ-αλ-ουσκούφα* (Λιβάδιον οὐσκούφ), ὅπερ ἴσως οὐχὶ ὀρθῶς ἑρμηνεύεται ὑπό τινων «λιβάδιον ἐπισκόπων[4])», ἀντὶ «λιβάδιον ἐστεγασμένον, πεφραγμένον» (ἐκ τοῦ Ἀραβ. ἀσκὰφ=φραγμὸς) καὶ κατὰ τοῦτο ἀνταποκρινόμενον ἀκριβῶς πρὸς τὸ βλατολίβαδον[5])· μνημο-

---

[1]) Οἱ Μαρωνῖται ἀπόγονοι ὄντες τῶν Μονοθελητῶν τοῦ 7 αἰῶνος, καταφυγόντες μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Μωαμεθανῶν κατάκτησιν τῆς Συρίας εἰς τὰ δυσπρόσιτα τοῦ Λιβάνου μέρη ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἐνταῦθα μοναστηρίου τοῦ Ἁγίου Μάρωνος, εἰς ὃ κατέφυγον, ὡς ἀπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν καὶ πατριάρχου ὑπ' αὐτῶν ἀναρρηθέντος Ἰωάννου Μάρωνος.

[2]) Μέλαντα ἐκαλοῦντο καὶ δύο ποταμοὶ τῆς Συρίας ὡς κατερχόμενοι ἐκ τοῦ Μελαντίου ὄρους. Ἴδ. Μαλαλ. χρον. σ. 143 ἐκδ. Βονν..

[3]) Μιχ. Ἀτταλ. σ. 121.

[4]) G. Le Strange. The lands of the eastern Caliphate σ. 138.

[5]) Ἴδ. τὴν σημασίαν τοῦ βλαττίον=ὕφασμα, σκέπασμα παρὰ Δουκαγγίῳ (Glossar. med. et inf. Graec. ἐν λ. *Βλαττίον*).

νεύεται δὲ καὶ περὶ τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας τόπος καλούμενος *Ἄσκαφα* ἢ (μετὰ τοῦ Ἀραβικοῦ ἄρθρου) Ἀλάσκαφα (ἴδ. χρον. Εὐτυχ. πατριαρχ. ἐν εἰρ. τ. σ. 492).

Ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀπελατῶν, οἵτινες ἀναφέρονται ἐν τῷ Ϛ λόγῳ ἢ κεφαλαίῳ (χειρογρ. Κρυπτ.) ἄξιον σημειώσεως εἶναι ἰδίᾳ τὸ τοῦ Κιννάμου, ὅπερ εἶναι ἀρχαῖον ὄνομα Παρθαρμενικὸν (ἴδ. σ. 223) καὶ ἰδίᾳ τοῦ *Μελιμέζη ἢ Μελεμέζη* ἢ *Μελιμίτζη*. Τὸ ὄνομα τοῦτο φαίνεται ὅτι διετηρήθη μέχρι σήμερον ἐν ταῖς περὶ τὸν Ἀντίταυρον χώραις τῆς Καππαδοκίας. Ἐνταῦθα οὐ μακρὰν τῶν πρὸς Κιλικίαν ὀρέων ὑπάρχει φυλή τις νομαδικὴ καλουμένη φυλὴ *Μελεμενδζόγλου*, =παῖδες Μελεμέντζη, γείτων τῇ φυλῇ *Κοζάνογλου*,=Κοζανίδας, ἧς τὸ ὄνομα προέρχεται πάντως ἀπὸ τοῦ ἐν ταῖς εἰρημέναις χώραις Βυζαντινοῦ θέματος *Χοζάνου*, ὀνόματος γνωστοῦ καὶ ἐκ τῶν σφηνοειδῶν Ἀσσυριακῶν ἐπιγραφῶν. Πιθανῶς δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ στίχ. 205 (κεφ. Η.) ἀναφερόμενοι Κοδανδῖται εἰσὶν οἱ κάτοικοι τῆς εἰρημένης χώρας ἢ φυλῆς Χοζὰν (ἢ Κουζάν, ὡς νῦν λέγεται) Χοζανῖται ἢ Κοζανῖται = Κοζάνογλου=παῖδες Κοζάν[1]).

Τέλος τὸ ἐν τοῖς στίχοις 7 καὶ 207 τοῦ Α΄. Κεφαλαίου ἀναφερόμενον τοπικὸν ὄνομα *Ἔμελ* εἶναι τὸ τῆς *Ἀμίδης* τῆς Μεσοποταμίας. Ἡ *Ἄμιδα* ἐκαλεῖτο κοινῶς *Ἔμετ* (Ζωναρ. Τομ. 3 σ. 540, 9 ἔκδ. Βόνν. «Τῆς Ἀμίδης, οὕτω γὰρ τὸ Ἔμετ καλεῖται»). Ἐκ τοῦ *Ἔμετ* δὲ διὰ τῆς συγχύσεως τοῦ Βυζαντινοῦ τ πρὸς λ, προῆλθε τὸ *Ἔμελ* τοῦ ἔπους Ἀ.

Τὸ ἐν στίχ. 204 *Κουκουλιθαριῶται* ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐν τῇ Βυζαντενῇ χρονογραφίᾳ ἀναφερόμενον πλησίον τῆς Καισαρείας τόπον *Βουκοῦ λίθος* μεταποιηθέντα ἐν τῷ ἔπει εἰς Κουκοῦ λίθον.

Τὸ ἐν στίχ. 206 «*Βαθυρρυακῖται*» ἀναφέρεται εἰς τὸν ἐν τῇ δυτικῇ Καππαδοκίᾳ συχνὰ ἐν τῇ Βυζαντινῇ χρονογραφίᾳ ἀναφερόμενον *Βαθυρρύακα* καλούμενον τόπον. Τὸ Θαρσῖται τοῦ στιχ. 205 κεῖται πάντως ἀντὶ *Ταρσῖται*. Βαγδαῖται δὲ τοῦ αὐτοῦ στίχου = οἱ κάτοικοι τοῦ *Βαγδᾶ* ἢ Βαγδάδ, Βαγδατίου δῆλα δὴ (ἴδ. σ. 225).

---

[1]) Τὰ μετὰ τοῦ *ὀγλοῦ*=παῖς (ἐκ τοῦ Ἀραβ. γουλὰμ=παῖς, ἔφηβος) συντιθέμενα ἐν τῇ Τουρκικῇ ὀνόματα ἔχουσι σημασίαν πατρωνυμικήν, ἐντεῦθεν δὲ κα θίστανται καὶ ὀνόματα φυλῶν.

Ὡσαύτως δὲ τὸ ἐν τοῖς ἀντιστοιχοῦσι στίχοις τοῦ Τραπεζουντ. χειρογρ. λεγόμενον «*Ἐκ τοῦ Λουκᾶ τὸ μέρος*» ἀναφέρεται πάντως εἰς τὸ ἐκ τοῦ Ἀβουλφαρὰδζ (Excerpt. ex Hist. Arab. Patr. Gr. Migne Τομ. 117 σ. 1019) γνωστὸν φρούριον *Λουκᾶ* (arx Lucae) τὸ κείμενον παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν.

Ἡ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ τοῦ χειρογρ. Τρ. ἀναφερομένη πόλις *Σωλοὺμ* εἶναι πιθανῶς ἡ ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων χρονογράφων (Gesta Dei per Francos, Albert. Aquens. Rec. d'Hist. Hist. Crois σ. 580—581) ἀναφερομένη Σαλιμία (Salimia) ἡ κειμένη μεταξὺ Ἰκονίου καὶ Ἡρακλείας. Φρουρίου Ἀρμενικοῦ καλουμένου *Σαλαμᾶ* μνημονεύει ὁ Κωνστ. Πορφυρογ. (Πρὸς τὸν ἴδ. υἱ. Ρ. σ. 1912 ἔκδ. Βόνν.). Ἀλλὰ πιθανώτερον ὅτι τὸ ἐνταῦθα Σωλοὺμ εἶναι ἡ ἐν Συρίᾳ Σαλαμία (ἴδ. Notit Episcop. A 995) ἢ Σαλάμια (Νείλου Δοξαπατρῆ, Τάξ. Πατρ. θρον. 98). Μνημονεύεται τὸ ὄνομα Σαλμιὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἄραβος χρονογράφου Κεμαλεδδὶν ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Συρίας (Excerpt. ex hist. Arab. Patr. Gr. Migne, Τομ. 117 σ. 1023). Τὸ *Μαδαροῦ* τοῦ ἑπομένου στίχου (τοῦ χειρογρ. Τραπεζ.) εἶναι πιθανῶς τὰ Μάρδαρα τῆς Ποντικῆς Καππαδοκίας. (Πτολεμ. 5, 6, 11).

ΠΡΟΣΘΗΚΗ

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐν σελ. 230-31. Περὶ τῆς ὀθόνης τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀχειροποιήτου εἰκόνος εἰρημένα προσθετέον: α΄. ὅτι κατὰ τὴν χρονογραφίαν τοῦ Συμεῶνος Μαγίστρου (σ. 21) ἤδη ἐπὶ τοῦ Λέοντος Ε΄. τοῦ Ἀρμενίου ἤτοι ἑκατὸν περίπου ἔτη πρὸ τῆς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξ Ἐδέσσης μετακομιδῆς τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νικηφόρος ἐποιήσατο λόγον πρὸς τὸν βασιλέα περὶ τῆς ἁγίας ὀθόνης, «ἥν ποτε λαβὼν ὁ Χριστὸς ἐπέθετο ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἀχειροποιήτως ἐγένετο», β΄. ὅτι ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος (ὃς κατὰ πα-

ραδρομὴν ἐν σ. 231 ἐμνημονεύθη ἐν τοῖς μὴ μνημονεύουσι τῆς ἐν Ἐδέσσῃ εἰκόνος τοῦ Χριστοῦ) λέγει (Patrol. Gr. Migne. τομ. 145 σ. 144) ὅτι καὶ ὁ Περσῶν βασιλεὺς «εὐφυᾶ τὰς χεῖρας ζωγράφον διαπεμψάμενος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὸ εἶδος καὶ τῆς αὐτὸν τετοκυίας ζέοντι πίστεως πόθῳ ἐκτήσατο».

Αἱ σημειώσεις ἡμῶν αὗται περιοριζόμεναι ἁπλῶς εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν ἐν τῷ ἔπει «*Ἀκρίτᾳ*» ἀναφερομένων ἱστορικῶν καὶ τοπικῶν ὀνομάτων καὶ εἰς ἑρμηνείαν πραγμάτων γενικῆς ἱστορικῆς σημασίας, οὐχὶ γεγονότων ἱστορικῶν· πρὸ πάντων δὲ εἰς τὴν σκιαγράφησιν τοῦ καθόλου χαρακτῆρος τῆς Βυζαντινῆς Μικρασιατικῆς ἐποποιίας ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν γένεσιν καὶ τὸ ἱστορικὸν κεφάλαιον αὐτῆς, οὐδαμῶς ἅπτονται τοῦ ζητήματος τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἱστορικὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἥρωος τοῦ ἔπους καὶ τῶν ἀποδιδομένων αὐτῷ πράξεων καὶ εἰς τὴν διακρίβωσιν τοῦ χρόνου τῆς ὑπάρξεως καὶ ἱστορικῆς ἐμφανίσεως καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ. Τὰ τοιαῦτα ζητήματα δὲν λύονται καθ' ἡμᾶς ἐπιτυχῶς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐπιστήμῃ γενομένων μνημείων τῶν περὶ Ἀκρίτου παραδόσεων. Τὸ ὄνομα *Ἀκρίτας* ἐδόθη εἰς τὸν ἥρωα, ὡς λέγει τὸ ἔπος αὐτό, ἁπλῶς ἐκ τοῦ εἴδους τοῦ πολεμικοῦ καὶ στρατιωτικοῦ βίου αὐτοῦ. Τὸ δὲ Βασίλειος ὡς ὄνομα μεγάλου στρατηγοῦ, ὡς ἥρωος Μικρασιάτου καὶ Καππαδόκου, εἶναι ἄγνωστον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἀναμιμνήσκει δι' ἡμᾶς ἁπλῶς τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Α'., τοῦ στρατεύσαντος ἐναντίον τῆς Μελιτηνῆς καὶ νικηφόρως πολεμήσαντος κατὰ τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Μωαμεθανισμοῦ· ἀκριβῶς δὲ τοῦ αὐτοκράτορος τούτου δὶς γίνεται μνεία ἐν τῷ ἔπει (ἐν τῷ χειρογρ. Κρυπτ, Δ 55 καὶ 976), καὶ τὸ ὄνομα δὲ τῆς γυναικὸς τοῦ Ἀκρίτου Εὐδοκίας εἶναι ταὐτὸν τῷ τῆς γυναικὸς τοῦ Βασιλείου Α. αὐτοκρατείρας Εὐδοκίας. Ἀλλὰ τὸ εἰκάζειν ἐντεῦθεν ὅτι ἐν τῷ ἐπικῷ προσώπῳ τοῦ Βασιλείου Ἀκρίτου ὑπολανθάνει τις ὑπαινιγμὸς περὶ τοῦ βασιλέως ἐκείνου τοῦ ἐκπροσωποῦντος ἀληθῶς τὴν πρώτην παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου ἐπιθετικὴν κατὰ τῶν Ἀράβων ἐνέργειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους καὶ στρατοῦ εἶναι τοσοῦτον παρακεκινδυνευμένον, ὅσον καὶ ἡ ἐν τῷ Ὀξων.

χειρογρ. ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος Βασίλειος τοῦ δοθέντος εἰς τὸν Ἀκρίταν διὰ τὸ εἶναι προωρισμένον αὐτὸν εἰς τὸ «*βασιλεύειν*». Ἄλλως τε περὶ Βασιλείου αὐτοκράτορος γίνεται λόγος μόνον ἐν τῷ χειρογράφῳ Κρυπτοφέρρης, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις ὡς σύγχρονος τοῦ Ἀκρίτου βασιλεὺς ἐν Βυζαντίῳ ἀναφέρεται ὁ Ρωμανὸς (Α'.; Β'.;), Ο συνδυασμοὶ δέ, δι' ὧν ὁ Λεγρὰνδ θέλει νὰ συμπεράνῃ ὅτι εἶναι ὁ δομέστικος *Πανθήριος* τῆς ἱστορίας εἶναι ὁ Ἀκρίτας τοῦ ἔπους, εἰσὶν ἥκιστα ἀσφαλεῖς. Οὐδὲν δὲ γεγονὸς ἱστορικόν, καὶ ὑπὸ ἐπικὴν ἔτι μορφὴν ἐκφερόμενον, ὁδηγεῖ ἡμᾶς πρὸς ἀσφαλῆ ὁπωσοῦν ἐξερεύνησιν τῆς ἱστορικῆς ὑποστάσεως καὶ προσωπικότητος τοῦ κλειζομένου ἐν τῷ ἔπει ἥρωος [1]). Ἡ πρωτίστη καὶ κυριωτάτη σημασία καὶ ἀξία τοῦ ἔπους ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἱστορικὴν ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι εἶναι ποιητικὴ ἐπικὴ παράστασις τῶν ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων τοπικῶν πολέμων, οἵτινες εἶχον ἰδιαιτέραν ἱστορίαν πολεμικὴν καὶ στρατιωτικὰν καὶ ἐδημιούργησαν ἰδιαιτέραν ἱστορίαν στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς, ἧς τὸν χαρακτῆρα παρίστησιν ἡ πρὸς διδασκαλίαν τῆς τοιαύτης στρατηγικῆς συγγραφεῖσα, εἰς τὸν βασιλέα Νικηφόρον Β' ἀποδιδομένη πραγματεία ἡ ἐπιγραφομένη «Περὶ παραδρομῆς πολέμων».

---

[1]) Τὸ ἐπίθετον *Διγενῆς* δὲν εἶναι ἴσως ὅλως ἀπίθανον ὅτι προῆλθεν ἀρχῆθεν ἐκ τοῦ *Διογένης* (ὀνόματος ἐπιχωριάζοντος ἐν Καππαδοκίᾳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μιθριδάτου Α'. μέχρι τῶν τοῦ Ρωμανοῦ Γ'. υἱοῦ Διογένους, καλουμένου καὶ αὐτοῦ *ἐπίκλην Διογένους*, οὗτινος ἴσως ἡ ἡρωικὴ μορφὴ δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴν τοῦ Διγενοῦς Ἀκρίτου), παραφθαρὲν δὲ δημωδῶς παρεστάθη ἔχον τὴν ἐν τῷ ἔπει διδομένην αὐτῷ σημασίαν τοῦ *διγενοῦς*. Τὰ τοπικὰ ὀνόματα Ἀκρίτας (Πασχαλ. Χρον. καὶ Γενεσ. Βασιλ. Β'. σ. 50) καὶ Ἀκρίτου ἐμπόριον (Γεωργ. Μοναχ. σ. 21) οὐδεμίαν πάντως ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ ὄνομα τοῦ ἡμετέρου ἥρωος ὡς ἀναφερόμενα ἐν ἱστορίαις χρόνων πολλῷ ἀρχαιοτέρων τῶν τοῦ ἡμετέρου ἥρωος.

ΓΕΝΕΣΙΣ ΕΠΙΦΑΝΕΙΩΝ

ΔΙΑ ΓΡΑΜΜΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ

Γραμμὴν ἐπὶ ἐπιφανείας κειμένην λέγω *γραμμὴν φαινομένης περιοχῆς*, ἐὰν αἱ ἐκ τῶν σημείων αὐτῆς ἀγόμεναι παράλληλοι εὐθείᾳ τινὶ ἐφάπτωνται πᾶσαι τῆς ἐπιφανείας, ἤ, ὅπερ τὸ αὐτό, ἐὰν κυλινδρική τις ἐπιφάνεια διὰ τῆς γραμμῆς ταύτης διερχομένη ἐφάπτηται τῆς ἐπιφανείας κατὰ μῆκος τῆς αὐτῆς γραμμῆς. Ἡ γραμμὴ τῆς φαινομένης περιοχῆς, ἐὰν ἡ ἐπιφάνεια εἶνε κυρτή, χωρίζει τὸ φωτιζόμενον μέρος τῆς ἐπιφανείας ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ σκιᾷ εὑρισκομένου, ὅταν τὸ φῶς ἔρχεται ἐκ τοῦ ἀπείρου.

Ἐνταῦθα θὰ πραγματευθῶμεν τὸ ἑξῆς πρόβλημα.

Εὑρεῖν τὰς καμπύλας, αἵτινες δύνανται νὰ κινῶνται οὕτως, ὥστε νὰ μένωσι γραμμαὶ φαινομένης περιοχῆς τῆς ὑπ' αὐτῶν γραφομένης ἐπιφανείας.

Σημ. Αἱ εὐθεῖαι γραμμαί, ὡς ἀμέσως βλέπει τις, τότε μόνον μένουσι γραμμαὶ φαινομένης περιοχῆς τῆς ὑπ' αὐτῶν γραφομένης ἐπιφανείας, ὅταν γράφωσιν ἀναπτυκὰς ἐπιφανείας.

Νοήσωμεν σύστημά τι ὀρθογωνίων ἀξόνων $OXYZ$ στερεῶς μετὰ τῆς καμπύλης συνδεδεμένον καὶ μετ' αὐτῆς συγκινούμενον. Ἐὰν ἀναφέρωμεν τὴν κίνησιν πρὸς ἄλλο τι σύστημα ὀρθ. ἀξόνων $O_1X_1Y_1Z_1$, ὅπερ μένει ἀκίνητον εἰς τὸ διάστημα, ἡ ταχύτης ἑκάστου σημείου (x, y, z) τῆς καμπύλης ἔχει καθ' ἑκάστην στιγμὴν προβολὰς ἐπὶ τῶν ἀξόνων $OXYZ$, ἃς παριστῶ διὰ u, v, w· εἶνε δὲ ὡς γνωστὸν ἐκ τῆς κινητικῆς

$$\begin{aligned} u &= l + qz - ry \\ v &= m + rx - pz \\ w &= n + py - qx \end{aligned} \qquad (1)$$

ἔνθα l, m, n παριστῶσι τὰς προβολὰς τῆς ταχύτητος τοῦ σημείου 0, τὰ δὲ p, q, r εἶνε ἀνάλογα τῶν συνημιτόνων τοῦ στιγμιαίου ἄξονος, ὅστις ἔχει τὰς ἑξῆς ἐξισώσεις (πρὸς τὸ κινούμενον σύστημα $(0XYZ)$

$$l + qz - ry = p\,.\frac{h}{\omega}$$

$$m + rx - pz = q\,.\frac{h}{\omega} \qquad (2)$$

$$n + py - qx = r\,.\frac{h}{\omega}$$

ἐν αἷς ω εἶνε ἡ γωνιακὴ ταχύτης καὶ h ἡ ταχύτης τῆς ὀλισθήσεως εἶνε δὲ

$$\omega = \sqrt{p^2 + q^2 + r^2}, \qquad \omega\,.h = lp + mq + nr \qquad (3)$$

Τούτων τεθέντων, ἐὰν ἡ καμπύλη εἶνε γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς τῆς ἐπιφανείας ἣν γράφει κινουμένη, ἡ ἐφαπτομένη αὐτῆς εἰς τὸ τυχὸν αὐτῆς σημεῖον, καὶ ἡ ταχύτης τοῦ σημείου τούτου καὶ ἡ δι' αὐτοῦ διερχομένη ἀκτὶς πρέπει νὰ κεῖνται καὶ αἱ τρεῖς ἐπὶ τοῦ ἐφαπτομένου ἐπιπέδου τῆς γραφομένης ἐπιφανείας. Ἐὰν λοιπὸν παραστήσωμεν τὰ συνημίτονα τῶν εὐθειῶν τούτων πρὸς τοὺς κινουμένους ἄξονας $0XYZ$ διὰ τῶν α, β, γ (τῆς ἐφαπτομένης) καὶ διὰ A, B, Γ τὰ τῆς ἀκτῖνος, καὶ διὰ $\varrho u, \varrho v, \varrho w$ τὰ τῆς ταχύτητος, θὰ εἶνε

$$\begin{vmatrix} \alpha & \beta & \gamma \\ A & B & \Gamma \\ u & v & w \end{vmatrix} = 0 \qquad (4)$$

ἡ δὲ ἐξίσωσις αὕτη, ἥτις πρέπει νὰ ἀληθεύῃ εἰς ἕκαστον σημεῖον τῆς καμπύλης καὶ καθ' ἑκάστην στιγμὴν τῆς κινήσεως, ἐκφράζει προδήλως τὸν ἀναγκαῖον καὶ ἐπαρκῆ ὅρον, ἵνα ἡ κινουμένη καμπύλη, μένῃ γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς τῆς ἐπιφανείας ἣν διαγράφει.

Ἡ ἐξίσωσις (4) τοῦ προβλήματος δύναται νὰ γραφῇ καὶ ὡς ἑξῆς, διὰ τὰς ἐξισώσεις (1)

$$
\begin{aligned}
& \alpha\left[\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} + (Ap-\sigma)x + Bp.y + \Gamma p.z\right] + \\
(5)\quad & +\beta\left[\begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix} + Aq.x + (Bq-\sigma)y + \Gamma q.z\right] + \\
& +\gamma\left[\begin{vmatrix} A & B \\ l & m \end{vmatrix} + Ar.x + Br.y + (\Gamma r-\sigma)z\right] = 0
\end{aligned}
$$

ἔνθα $\sigma = Ap + Bq + \Gamma r$

Ἐὰν νοήσωμεν μίαν τινὰ θέσιν τοῦ κινουμένου συστήματος $OX\Psi Z$, θὰ ἔχωσι τὰ στοιχεῖα τῆς κινήσεως (τουτέστι τὰ l, m, n, p, q, r) καὶ τὰ συνημίτονα τῆς ἀκτῖνος A, B, Γ ὡρισμένας τιμάς· ὀφείλει δὲ τότε ἡ καμπύλη νὰ ἐπαληθεύῃ τὴν ἐξίσωσιν (5). Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἡ καμπύλη, ἂν μὴ εἶνε παντάπασιν αὐθαίρετος, θὰ πληροῖ ἀριθμόν τινα i ἐξισώσεων τῆς μορφῆς (5), ἐν ἑκάστῃ τῶν ὁποίων τὰ A, B, Γ, l, m, n, p, q, r θὰ ἔχωσι τιμὰς ὡρισμένας. Διὰ τοῦτο διακρίνομεν τὰς ἑξῆς τρεῖς περιπτώσεις $i = 0, 1, 2$.

I

Περίπτωσις πρώτη $i = 0$.

Ἐὰν θέλωμεν νὰ λύηται τὸ πρόβλημα ὑπὸ τῆς τυχούσης καμπύλης, ἀνάγκη οἱ συντελεσταὶ τῆς ἐξισώσεως (5) οἱ ἐκ τῆς κινήσεως ἐξαρτώμενοι, νὰ εἶνε πάντες ἴσοι τῷ 0· ἤτοι

$$\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} = 0, \quad \begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix} = 0, \quad \begin{vmatrix} A & B \\ l & m \end{vmatrix} = 0 \qquad (6)$$

$$(7)\quad \begin{matrix} Aq=0, & Ar=0 \\ Br=0, & Bp=0 \\ \Gamma p=0, & \Gamma q=0 \end{matrix} \qquad \Bigg| \qquad \begin{matrix} Bq+\Gamma r=0 \\ \Gamma r+Ap=0 \\ Ap+Bq=0 \end{matrix} \quad (8)$$

Ἐκ τῶν ἐξισώσεων (8) ἕπεται $Ap = Bq = \Gamma r = 0$.

Ἐπειδὴ δὲ δὲν δύνανται καὶ τὰ τρία συνημίτονα A, B, Γ νὰ εἶνε 0, συνάγεται ὅτι πρέπει νὰ εἶνε

$$p=0, \quad q=0, \quad r=0$$

ἤτοι ἡ κίνησις νὰ εἶνε μεταβατική.

Διὰ τῶν τιμῶν $p=0$, $q=0$, $r=0$ ἐπαληθεύονται αἱ ἐξισώσεις (7) καὶ (8) αἱ δὲ ἐξισώσεις (6) δίδουσιν

$$\frac{A}{l}=\frac{B}{m}=\frac{\Gamma}{n} \qquad (9)$$

ἐξ ὧν φαίνεται, ὅτι ἡ ἀκτὶς (A, B, Γ) πρέπει νὰ εἶνε παράλληλος καθ' ἑκάστην στιγμὴν πρὸς τὴν κοινὴν ταχύτητα τῶν σημείων τοῦ κινουμένου συστήματος.

Ἐκ τούτων συνάγεται τὸ ἑξῆς θεώρημα·

Πᾶσα γραμμὴ μένει γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς τῆς ἐπιφανείας ἣν διαγράφει, ὅταν ἡ κίνησις εἶνε μεταβατική, ὁ δὲ δι' αὐτῆς ἀγόμενος καὶ τὴν ἐπιφάνειαν περιβάλλων κύλινδρος εἶνε καθ' ἑκάστην στιγμὴν παράλληλος τῇ κοινῇ ταχύτητι τοῦ συστήματος.

II

Περίπτωσις δευτέρα $i=1$.

Ἐὰν μίαν μόνην ἐξίσωσιν τῆς μορφῆς (5) ἐπαληθεύῃ ἡ ζητουμένη καμπύλη, διακρίνομεν δύο περιπτώσεις· α) ἐὰν ἡ ἐξίσωσις αὕτη εἶνε διαλυτὴ εἰς γινόμενον δύο παραγόντων

$$(a\alpha+b\beta+c\gamma) \qquad (\Xi x+Hy+Zz+K)$$

ὅτε ἡ καμπύλη εἶνε ἐπίπεδος, καὶ β) ἐὰν ἡ ἐξίσωσις εἶνε ἀνάγωγος.

α΄.) Ἡ ἐξίσωσις εἶνε διαλυτή· ἑπομένως ἡ καμπύλη ἐπίπεδος.

Ἐὰν ἡ καμπύλη εἶνε ἐπίπεδος, λαμβάνομεν τὸ ἐπίπεδον αὐτῆς ὡς ἐπίπεδον τῶν XOY, ὅτε γίνεται $z=0$, $\gamma=0$ καὶ ἡ ἐξίσωσις (5) τοῦ προβλήματος γίνεται

$$\begin{aligned} \alpha\left[\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix}+(Ap-\sigma)x+Bpy\right]&+ \\ \beta\left[\begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix}+Aqx+(Bq-\sigma)y\right]&=0 \end{aligned} \qquad (10)$$

καὶ ἐπειδὴ οὐδεμία ἄλλη ἐξίσωσις γραμμικὴ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν στοι-

χείων τῆς καμπύλης (λέγω δὲ στοιχεῖα τῆς καμπύλης τὰ ἐν τῇ ἐξισώσει (5) ὑπάρχοντα $\alpha, \beta, \gamma, \alpha x, \alpha y, \alpha z, \beta x, \beta y, \beta z, \gamma x, \gamma y, \gamma z$ καὶ γραμμικῶς πρὸς ἄλληλα συνδεόμενα), ἕπεται, ὅτι θὰ εἶνε

$$\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix}=0, \qquad \begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix}=0 \tag{11}$$

$$Ap+\Gamma r=0 \qquad Bq+\Gamma r=0 \tag{12}$$

$$Aq=0 \qquad Bp=0 \tag{13}$$

Αἱ ἐξισώσεις (13) δεικνύουσιν ὅτι θὰ εἶνε

ἢ $A=0, \quad B=0$

ἢ $p=0, \quad q=0$

ἢ $A=0, \quad p=0$

ἢ $B=0, \quad q=0$

ἀλλ' ἂν ὑποτεθῇ $A=0$, $p=0$ αἱ ἐξισώσεις (12) δίδουσιν $\Gamma r=0$ καὶ $Bq=0$· ὥστε εἶνε ἢ $B=0$ (ὅτε ἔχομεν τὴν πρώτην περίπτωσιν) ἢ $q=0$ ὅτε ἔχομεν τὴν δευτέραν· ὁμοίως ἀνάγεται καὶ ἡ τετάρτη περίπτωσις $B=0$, $q=0$ εἰς τὰς δύο πρώτας· ὥστε αὐτὰς μόνον ἔχομεν νὰ ἐξετάσωμεν

α'$_1$) $p=0, \qquad q=0$

Ἐὰν ὑποτεθῇ $p=q=0$, ἐπειδὴ r θὰ διαφέρῃ τοῦ 0 (ἄλλως ἡ κίνησις θὰ ἦτο μεταβατική), αἱ ἐξισώσεις (12) δίδουσιν $\Gamma=0$ καὶ αἱ (11) δίδουσι τότε

$$An=0, \quad Bn=0$$

καὶ ἐπειδὴ ἐκ τῶν A, B, Γ ἓν τοὐλάχιστον διαφέρει τοῦ 0, ἕπεται

$$n=0.$$

Ὥστε κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ κίνησις ἔχει τοὺς ἑξῆς περιορισμοὺς

$$p=0, \quad q=0, \quad n=0$$

ἡ δὲ ἀκτὶς $\Gamma=0$.

Ἐκ τῶν ἐξισώσεων τούτων βλέπομεν, ὅτι ἡ ἐπίπεδος καμπύλη κινεῖται ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου αὐτῆς· διότι ἡ ταχύτης τῶν σημείων της κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου αὐτῆς· αἱ δὲ ἀκτῖνες (A, B, Γ) αἱ ἐκ τῶν ση-

μείων τῆς καμπύλης ἀγόμεναι καὶ τὸν περιβάλλοντα κύλινδρον συνιστῶσαι, ἐπειδὴ εἶνε $\Gamma=0$, κεῖνται νῦν πᾶσαι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης· ὥστε ἡ λύσις αὕτη εἶνε ὅλως ἐπουσιώδης.

$$\alpha'_2)\quad A=0,\quad B=0$$

Ἐὰν ὑποτεθῇ $A=B=0$, αἱ ἐξισώσεις (12) δίδουσιν $r=0$ αἱ δὲ (11) $m=0$, $l=0$· ἔχομεν ἄρα τὴν ἑξῆς λύσιν

$$r=0,\quad l=0,\quad m=0$$

$$\text{καὶ}\quad A=0,\quad B=0$$

αἱ πρῶται ἐξισώσεις δεικνύουσιν, ὅτι ἡ ταχύτης παντὸς σημείου τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης εἶνε κάθετος ἐπ' αὐτό· ἑπομένως ἡ κίνησις εἶνε κύλισις τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης ἐπὶ τῆς τυχούσης ἀναπτυκτῆς ἐπιφανείας (διότι p καὶ q μένουσιν ἀόριστα), αἱ δὲ ἀκτῖνες (A, B, Γ) εἶνε κάθετοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης.

Ἐντεῦθεν συνάγεται τὸ ἑξῆς θεώρημα·

Πᾶσα ἐπίπεδος καμπύλη, ἐὰν τὸ ἐπίπεδον αὐτῆς κυλίηται ἐπὶ τῆς τυχούσης ἀναπτυκτῆς ἐπιφανείας, μένει γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς τῆς ὑπ' αὐτῆς γραφομένης ἐπιφανείας, ὁ δὲ δι' αὐτῆς διερχόμενος καὶ τὴν ἐπιφάνειαν περιβάλλων κύλινδρος εἶνε κάθετος ἐπὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς καμπύλης.

β'.) Ἐὰν ἡ ἐξίσωσις τῆς μορφῆς (5), ἣν ἐπαληθεύει ἡ καμπύλη, εἶνε ἀνάγωγος· ἔστω

$$\sum_i a_i\,\Omega_i=0 \tag{14}$$

ἔνθα a_i εἶνε σταθεροὶ συντελεσταί, τὰ δὲ Ω_i $(i=1, 2, 3 \ldots 12)$ εἶνε τὰ στοιχεῖα τῆς καμπύλης.

Ἐὰν ὁ συντελεστὴς a_ϱ εἶνε διάφορος τοῦ 0, λύομεν τὴν ἐξίσωσιν ταύτην πρὸς Ω_ϱ

$$\Omega_\varrho=-\frac{1}{a_\varrho}\cdot\sum_i a_i\,\Omega_i\quad\left(i \lessgtr \varrho\right)$$

καὶ θέτοντες τὴν τιμὴν ταύτην τοῦ στοιχείου Ω_ϱ εἰς τὴν ἐξίσωσιν (5) τοῦ προβλήματος, εὑρίσκομεν

$$\sum_i (a_\varrho K_i - a_i K_\varrho).\Omega_i = 0 \qquad (15)$$

ἔνθα K_i δηλοῖ τὸν συντελεστὴν τοῦ στοιχείου Ω_i ἐν τῇ ἐξισώσει (5).

Ἐπειδὴ δὲ ἡ καμπύλη δὲν πρέπει νὰ πληροῖ ἄλλην ἐξίσωσιν τῆς μορφῆς (5) πλὴν τῆς ἐξισώσεως (14), συνάγεται ὅτι θὰ εἶνε

$$K_i\, a_\varrho - K_\varrho\, a_i = 0 \quad \text{ἢ} \quad K_i = \frac{a_i}{a_\varrho} K_\varrho \qquad (16)$$

ἤτοι πάντες οἱ συντελεσταὶ K_i τῆς κινήσεως πρέπει νὰ ἔχωσι σταθερὸν λόγον πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν, τὸν K_ϱ· ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν A, B, Γ ἓν τοὐλάχιστον διαφέρει τοῦ 0, ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν p, q, r (ἄλλως θὰ ἦτο ἡ κίνησις μεταβατική), δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν τὸν συντελεστὴν Γr διάφορον τοῦ 0· τότε οἱ λόγοι

$$\frac{Ar}{\Gamma r}, \quad \frac{Br}{\Gamma r} \quad \text{θὰ εἶνε σταθεροὶ}$$

ἄρα καὶ οἱ λόγοι $\frac{A}{\Gamma}$, $\frac{B}{\Gamma}$ θὰ εἶνε σταθεροὶ

ἐπίσης καὶ οἱ λόγοι $\frac{\Gamma p}{\Gamma r}$, $\frac{\Gamma q}{\Gamma r}$ ἤτοι $\frac{p}{r}$, $\frac{q}{r}$ θὰ εἶνε σταθεροὶ ἀριθμοί.

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι κατὰ τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὁ στιγμιαῖος ἄξων τῆς κινήσεως διατηρεῖ ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι σταθερὰν διεύθυνσιν· καὶ ἑπομένως, ἐὰν λάβωμεν τὸν ἄξονα $0z$ παράλληλον τῷ ἄξονι τῆς κινήσεως, θὰ γίνῃ $p=0$, $q=0$.

Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ λάβωμεν τὸ ἐπίπεδον $Z0X$ οὕτως ὥστε ἡ σταθερὰ διεύθυνσις τῶν ἀκτίνων ($A\,B\,\Gamma$) νὰ εἶνε παράλληλος πρὸς αὐτό· τότε θὰ γίνῃ

$$B=0 \quad \text{καὶ} \quad \frac{A}{a} = \frac{\Gamma}{c}.$$

Τότε δὲ ἡ ἐξίσωσις (5) γίνεται

$$\begin{vmatrix} \alpha & \beta & \gamma \\ a & 0 & c \\ \frac{l}{r}, & \frac{m}{r}, & \frac{n}{r} \end{vmatrix} + a\gamma x \quad c(\alpha x + \beta y) = 0 \qquad (17)$$

καὶ ἐπειδὴ ἄλλην ἐξίσωσιν τῆς μορφῆς (5) δὲν πρέπει νὰ πληροῖ ἡ καμπύλη, συνάγεται ὅτι οἱ συντελεσταὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς ἐν τῇ ἐξισώσει (17) θὰ εἶνε πάντες σταθεροί· ὥστε θὰ εἶνε

$$\frac{m}{r} = \mu \text{ σταθερὸν}$$

$$\text{καὶ} \quad \frac{an}{r} - \frac{cl}{r} = \varrho \text{ σταθερόν}$$

ἐὰν δὲ μεταφέρωμεν τὸν ἄξονα 0Ψ παραλλήλως ἑαυτῷ, ὥστε νὰ γίνῃ τὸ νέον x ἴσον τῷ $x+\mu$, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν $\mu=0$ ἤτοι $m=0$, καὶ ἡ ἐξίσωσις (17) καταντᾷ

$$-\beta\varrho + a\gamma x - c(\alpha x + \beta y) = 0 \qquad (18)$$

Ἐὰν νῦν εἶνε $c \gtrless 0$, δυνάμεθα νὰ μεταφέρωμεν καὶ τὸν ἄξονα $0X$ παραλλήλως ἑαυτῷ, ὥστε νὰ γίνῃ τὸ νέον y ἴσον τῷ $y + \frac{\varrho}{c}$· ἤτοι δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν $\varrho=0$, ὅτε ἡ ἐξίσωσις (18) καταντᾷ

$$a\gamma x - c(\alpha x + \beta y) = 0 \qquad (19)$$

ἐὰν δὲ $c=0$, ἤτοι ἂν εἶνε $\Gamma=0$, ἔχομεν τὴν ἐξίσωσιν

$$\beta\varrho - a\gamma x = 0 \qquad (20)$$

Καὶ αἱ μὲν καμπύλαι αἱ διὰ τῆς ἐξισώσεως (19) ὁριζόμεναι, δίδονται ὑπὸ τῶν τύπων

$$(19') \qquad \begin{aligned} x &= \varphi(u) \\ y &= \sigma(u) \\ z &= \frac{c}{a}\varphi(u) + \frac{c}{a}\int \frac{\sigma(u)\sigma'(u)}{\varphi(u)} du \end{aligned}$$

Καὶ ἡ κίνησις τῶν καμπύλων τούτων ὑπόκειται εἰς τοὺς ἑξῆς περιορισμοὺς

$$p=0, \quad q=0, \quad m=0, \quad an=cl \cdot$$

$$\text{ἡ δὲ ἀκτὶς} \quad \frac{A}{a} = \frac{\Gamma}{c}, \qquad B=0$$

αἱ δὲ διὰ τῆς ἐξισώσεως (20) δίδονται ὑπὸ τῶν ἑξῆς

$$(20') \quad x=\varphi(u), \quad y=\sigma(u), \quad z=+\frac{\varrho}{a}\int\frac{\sigma'(u)}{\varphi(u)}du$$

ἡ δὲ κίνησις τῶν καμπύλων τούτων ὑπόκειται εἰς τοὺς ἑξῆς περιορισμοὺς

$$p=0,\ q=0,\ m=0,\quad \frac{n}{r}=\frac{\varrho}{a}=\text{σταθερὸν}$$

καὶ ἡ ἀκτὶς ἔχει $B=0$, $\Gamma=0$, ἤτοι μένει παράλληλος τῷ ἄξονι $0X$.

Σημ. Ἐὰν ἐν τῇ ἐξισώσει (19) ὑποτεθῇ $a=0$, ἤτοι ἂν ἡ ἀκτὶς μένῃ παράλληλος τῷ ἄξονι τῆς κινήσεως, ὁ μὲν ἄξων οὗτος ἔχει τὰς ἐξισώσεις $x=0$, $y=0$ ἡ δὲ καμπύλη πληροῖ τὴν ἐξίσωσιν $x^2+y^2=C$· ἤτοι πᾶσα καμπύλη κειμένη ἐπὶ ὀρθοῦ κυκλικοῦ κυλίνδρου ἔχει τὴν προκειμένην ἰδιότητα, ἐὰν ὁ ἄξων τοῦ κυλίνδρου μένῃ ἄξων τῆς κινήσεως.

Μένει νὰ παρασταθῇ γεωμετρικῶς ἡ κίνησις τῶν καμπύλων (19') καὶ (20), καθ' ἣν μένουσι γραμμαὶ φαινομένης περιοχῆς τῆς ὑπ' αὐτῶν γραφομένης ἐπιφανείας καὶ νὰ εὑρεθῶσιν αἱ ἐξισώσεις τῶν ἐπιφανειῶν τούτων.

Αἱ ἐξισώσεις τοῦ ἄξονος τῆς κινήσεως (2) γίνονται ἐν τῇ περιπτώσει τῶν καμπύλων (19')

$$x=0, \quad y=\frac{l}{r}$$

ἡ δὲ ὀλίσθησις h εἶνε $=n$.

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι ὁ ἄξων τῆς κινήσεως μένει ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου $Y0Z$, ἄρα ὁ τόπος αὐτοῦ εἰς τὸ διάστημα εἶνε κυλινδρικὴ ἐπιφάνεια καὶ μάλιστα οἱαδήποτε· διότι ἡ ταχύτης r τῆς περιστροφῆς ἔμεινεν ἀόριστος· ἡ ταχύτης τῆς ὀλισθήσεως n συνδέεται πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς περιστροφῆς r διὰ τῆς ἐξισώσεως

$$\frac{n}{r}=\frac{c}{a}\cdot y \qquad (21)$$

ἐν ᾗ y εἶνε ἡ ἀπόστασις τοῦ στιγμιαίου ἄξονος τῆς κινήσεως ἀπὸ τοῦ ἄξονος $0Z$.

Τέλος ἡ ἀκτὶς ἔχει σταθερὰν διεύθυνσιν (πρὸς τὸ κινούμενον σύστημα $0XYZ$)· μένει δὲ παράλληλος τῷ ἐπιπέδῳ $X0Z$· διότι εἶνε

$$\frac{A}{a}=\frac{\Gamma}{c} \quad \text{καὶ } B=0$$

τὴν αὐτὴν δὲ διεύθυνσιν ἔχει καὶ ἡ ταχύτης τῆς ἀρχῆς· διότι εἶνε

$$\frac{l}{a}=\frac{n}{c} \quad \text{καὶ } m=0$$

Συνοψίζοντες τὰ προειρημένα βλέπομεν ὅτι ἡ κίνησις τῶν καμπύλων (19΄) γίνεται ὡς ἑξῆς·

Τὸ ἐπίπεδον $Y0Z$ τοῦ συστήματος $0XYZ$, πρὸς δ αἱ ἐξισώσεις αὐτῶν ἀναφέρονται, κυλίεται καὶ ὀλισθαίνει συγχρόνως ἐπὶ τῆς τυχούσης κυλινδρικῆς ἐπιφανείας· ἡ ταχύτης τῆς κυλίσεως καὶ ἡ τῆς ὀλισθήσεως συνδέονται διὰ τῆς σχέσεως (21)· αἱ δὲ ἀκτῖνες αἱ τὸν περιβάλλοντα κύλινδρον συνιστῶσαι εἶνε παράλληλοι τῇ ταχύτητι τῆς ἀρχῆς 0 καὶ τηροῦσι σταθερὰν διεύθυνσιν ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι.

Ὁμοίως εὑρίσκομεν ὅτι ἡ κίνησις τῶν ἐν τῇ ἐξισώσει (20΄) περιεχομένων καμπύλων γίνεται κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον·

Τὸ ἐπίπεδον $Y0Z$ κυλίεται καὶ ὀλισθαίνει πάλιν ἐπὶ τῆς τυχούσης κυλινδρικῆς ἐπιφανείας· ἡ ταχύτης n τῆς ὀλισθήσεως ἔχει σταθερὸν λόγον $\frac{\varrho}{a}$ πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς περιστροφῆς r· ἡ δὲ ἀκτὶς (A, B, Γ) μένει πάντοτε παράλληλος τῷ ἄξονι $0X$.

Ἵνα εὕρωμεν τὴν ἐπιφάνειαν, ἣν γράφει κινουμένη ἡ καμπύλη (19΄) καὶ ἐφ' ἧς μένει γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ συντεταγμέναι x, y, z καὶ $x_1\ y_1\ z_1$ τοῦ τυχόντος σημείου πρὸς τὰ δύο συστήματα $0XYZ$ καὶ $0_1X_1Y_1Z_1$ (τὸ ἀκίνητον) συνδέονται νῦν διὰ τῶν ἐξισώσεων

$$x_1=\lambda+x\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta-y\,\eta\mu\,\vartheta$$
$$y_1=\mu+x\,\eta\mu\,\vartheta+y\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta$$
$$z_1=\nu+z$$

ἡ ταχύτης τῆς περιστροφῆς r εἶνε $\frac{d\vartheta}{dt}$, ὥστε $d\vartheta=rdt$.

Πρὸς τούτοις εἶνε ὡς γνωστὸν

$$l=\frac{d\lambda}{dt}\sigma\upsilon\nu\,\vartheta+\frac{d\mu}{dt}\eta\mu\,\vartheta$$

$$m=-\frac{d\lambda}{dt}\eta\mu\,\vartheta+\frac{d\mu}{dt}\sigma\upsilon\nu\,\vartheta$$

$$n=\frac{d\nu}{dt}$$

ὅθεν

$$\frac{d\lambda}{dt}=l\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta$$

$$\frac{d\mu}{dt}=l\,\eta\mu\,\vartheta$$

διότι $m=o$

ἐντεῦθεν ἕπεται

$$\lambda=\int\frac{l}{r}\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta\,d\vartheta$$

$$\mu=\int\frac{l}{r}\,\eta\mu\,\vartheta\,.\,d\vartheta \qquad (21)$$

$$\nu=\int\frac{n}{r}\,d\vartheta$$

καὶ ἂν τεθῇ $\frac{n}{r}=f'(\vartheta)$ αἱ ἐξισώσεις τῆς γραφομένης ἐπιφανείας θὰ εἶνε

$$x_1=\varphi(u)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta \quad \sigma(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\frac{a}{c}\int f'(\vartheta)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta\,d\vartheta$$

$$y_1=\varphi(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\sigma(u)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta+\frac{a}{c}\int f'(\vartheta)\,\eta\mu\,\vartheta\,.\,d\vartheta \qquad (22)$$

$$z_1=\frac{c}{a}\,\varphi(u)+\frac{c}{a}\int\frac{\sigma(u)\sigma^1(u)}{\varphi(u)}\,du+f(\vartheta)$$

Ἐν ταῖς ἐξισώσεσι ταύταις αἱ συναρτήσεις $\sigma(u)$, $\varphi(u)$ καὶ $f(\vartheta)$ εἶνε ὅλως αὐθαίρετοι.

Ὁμοίως εὑρίσκομεν ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν καμπύλων (20΄) γραφόμεναι ἐπιφάνειαι παρίστανται διὰ τῶν ἐξισώσεων, (ἐν αἷς ἐτέθη $\frac{l}{r}=f'(\vartheta)$)

$$x_1=\varphi(u)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta \quad \sigma(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\int f'(\vartheta)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta\,d\vartheta$$

$$y_1=\varphi(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\sigma(u)\sigma\upsilon\nu\,\vartheta+\int f'(\vartheta)\,\eta\mu\,\vartheta\,.\,d\vartheta \qquad (23)$$

$$z_1=\frac{\varrho}{a}\,\vartheta+\frac{\varrho}{a}\int\frac{\sigma^1(u)}{\varphi(u)}\,du\,.$$

μείων τῆς καμπύλης ἀγόμεναι καὶ τὸν περιβάλλοντα κύλινδρον συνιστῶσαι, ἐπειδὴ εἶνε $\Gamma=0$, κεῖνται νῦν πᾶσαι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης· ὥστε ἡ λύσις αὕτη εἶνε ὅλως ἐπουσιώδης.

$$\alpha'_2)\quad A=0,\quad B=0$$

Ἐὰν ὑποτεθῇ $A=B=0$, αἱ ἐξισώσεις (12) δίδουσιν $r=0$ αἱ δὲ (11) $m=0$, $l=0$· ἔχομεν ἄρα τὴν ἑξῆς λύσιν

$$r=0,\quad l=0,\quad m=0$$

$$\text{καὶ}\qquad A=0,\quad B=0$$

αἱ πρῶται ἐξισώσεις δεικνύουσιν, ὅτι ἡ ταχύτης παντὸς σημείου τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης εἶνε κάθετος ἐπ' αὐτό· ἐπομένως ἡ κίνησις εἶνε κύλισις τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης ἐπὶ τῆς τυχούσης ἀναπτυκτῆς ἐπιφανείας (διότι p καὶ q μένουσιν ἀόριστα), αἱ δὲ ἀκτῖνες (A, B, Γ) εἶνε κάθετοι ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης.

Ἐντεῦθεν συνάγεται τὸ ἑξῆς θεώρημα·

Πᾶσα ἐπίπεδος καμπύλη, ἐὰν τὸ ἐπίπεδον αὐτῆς κυλίηται ἐπὶ τῆς τυχούσης ἀναπτυκτῆς ἐπιφανείας, μένει γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς τῆς ὑπ' αὐτῆς γραφομένης ἐπιφανείας, ὁ δὲ δι' αὐτῆς διερχόμενος καὶ τὴν ἐπιφάνειαν περιβάλλων κύλινδρος εἶνε κάθετος ἐπὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς καμπύλης.

β'.) Ἐὰν ἡ ἐξίσωσις τῆς μορφῆς (5), ἣν ἐπαληθεύει ἡ καμπύλη, εἶνε ἀνάγωγος· ἔστω

$$\sum_i a_i\,\Omega_i=0 \tag{14}$$

ἔνθα a_i εἶνε σταθεροὶ συντελεσταί, τὰ δὲ Ω_i ($i=1, 2, 3..12$) εἶνε τὰ στοιχεῖα τῆς καμπύλης.

Ἐὰν ὁ συντελεστὴς a_ϱ εἶνε διάφορος τοῦ 0, λύομεν τὴν ἐξίσωσιν ταύτην πρὸς Ω_ϱ

$$\Omega_\varrho=-\frac{1}{a_\varrho}\cdot\sum_i a_i\,\Omega_i\quad\left(i\lesseqgtr\varrho\right)$$

καὶ θέτοντες τὴν τιμὴν ταύτην τοῦ στοιχείου Ω_ϱ εἰς τὴν ἐξίσωσιν (5) τοῦ προβλήματος, εὑρίσκομεν

$$\sum_i (a_\varrho K_i - a_i K_\varrho).\Omega_i = 0 \qquad (15)$$

ἔνθα K_i δηλοῖ τὸν συντελεστὴν τοῦ στοιχείου Ω_i ἐν τῇ ἐξισώσει (5).

Ἐπειδὴ δὲ ἡ καμπύλη δὲν πρέπει νὰ πληροῖ ἄλλην ἐξίσωσιν τῆς μορφῆς (5) πλὴν τῆς ἐξισώσεως (14), συνάγεται ὅτι θὰ εἶνε

$$K_i\, a_\varrho - K_\varrho\, a_i = 0 \quad \text{ἢ} \quad K_i = \frac{a_i}{a_\varrho} K_\varrho \qquad (16)$$

ἤτοι πάντες οἱ συντελεσταὶ K_i τῆς κινήσεως πρέπει νὰ ἔχωσι σταθερὸν λόγον πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν, τὸν K_ϱ· ἐπειδὴ δὲ ἐκ τῶν A, B, Γ ἓν τοὐλάχιστον διαφέρει τοῦ 0, ἐπίσης καὶ ἐκ τῶν p, q, r (ἄλλως θὰ ἦτο ἡ κίνησις μεταβατική), δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν τὸν συντελεστὴν Γr διάφορον τοῦ 0· τότε οἱ λόγοι

$$\frac{Ar}{\Gamma r}, \quad \frac{Br}{\Gamma r} \quad \text{θὰ εἶνε σταθεροὶ}$$

ἄρα καὶ οἱ λόγοι $\frac{A}{\Gamma}$, $\frac{B}{\Gamma}$ θὰ εἶνε σταθεροὶ

ἐπίσης καὶ οἱ λόγοι $\frac{\Gamma p}{\Gamma r}$, $\frac{\Gamma q}{\Gamma r}$ ἤτοι $\frac{p}{r}$, $\frac{q}{r}$ θὰ εἶνε σταθεροὶ ἀριθμοί.

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι κατὰ τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὁ στιγμιαῖος ἄξων τῆς κινήσεως διατηρεῖ ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι σταθερὰν διεύθυνσιν· καὶ ἑπομένως, ἐὰν λάβωμεν τὸν ἄξονα Oz παράλληλον τῷ ἄξονι τῆς κινήσεως, θὰ γίνῃ $p=0$, $q=0$.

Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ λάβωμεν τὸ ἐπίπεδον ZOX οὕτως ὥστε ἡ σταθερὰ διεύθυνσις τῶν ἀκτίνων ($A\,B\,\Gamma$) νὰ εἶνε παράλληλος πρὸς αὐτό· τότε θὰ γίνῃ

$$B=0 \quad \text{καὶ} \quad \frac{A}{a} = \frac{\Gamma}{c}.$$

Τότε δὲ ἡ ἐξίσωσις (5) γίνεται

$$\begin{vmatrix} \alpha & \beta & \gamma \\ a & 0 & c \\ \frac{l}{r}, & \frac{m}{r}, & \frac{n}{r} \end{vmatrix} + a\gamma x \quad c(\alpha x + \beta y) = 0 \qquad (17)$$

καὶ ἐπειδὴ ἄλλην ἐξίσωσιν τῆς μορφῆς (5) δὲν πρέπει νὰ πληροῖ ἡ καμπύλη, συνάγεται ὅτι οἱ συντελεσταὶ τῶν στοιχείων αὐτῆς ἐν τῇ ἐξισώσει (17) θὰ εἶνε πάντες σταθεροί· ὥστε θὰ εἶνε

$$\frac{m}{r} = \mu \text{ σταθερὸν}$$

καὶ $$\frac{an}{r} - \frac{cl}{r} = \varrho \text{ σταθερόν}$$

ἐὰν δὲ μεταφέρωμεν τὸν ἄξονα $O\Psi$ παραλλήλως ἑαυτῷ, ὥστε νὰ γίνῃ τὸ νέον x ἴσον τῷ $x+\mu$, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν $\mu=0$ ἤτοι $m=0$, καὶ ἡ ἐξίσωσις (17) καταντᾷ

$$-\beta\varrho + a\gamma x - c(\alpha x + \beta y) = 0 \qquad (18)$$

Ἐὰν νῦν εἶνε $c \gtrless 0$, δυνάμεθα νὰ μεταφέρωμεν καὶ τὸν ἄξονα OX παραλλήλως ἑαυτῷ, ὥστε νὰ γίνῃ τὸ νέον y ἴσον τῷ $y+\frac{\varrho}{c}$· ἤτοι δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν $\varrho=0$, ὅτε ἡ ἐξίσωσις (18) καταντᾷ

$$a\gamma x - c(\alpha x + \beta y) = 0 \qquad (19)$$

ἐὰν δὲ $c=0$, ἤτοι ἂν εἶνε $\Gamma=0$, ἔχομεν τὴν ἐξίσωσιν

$$\beta\varrho - a\gamma x = 0 \qquad (20)$$

Καὶ αἱ μὲν καμπύλαι αἱ διὰ τῆς ἐξισώσεως (19) ὁριζόμεναι, δίδονται ὑπὸ τῶν τύπων

$$(19') \qquad \begin{aligned} x &= \varphi(u) \\ y &= \sigma(u) \\ z &= \frac{c}{a}\varphi(u) + \frac{c}{a}\int \frac{\sigma(u)\sigma'(u)}{\varphi(u)}du \end{aligned}$$

Καὶ ἡ κίνησις τῶν καμπύλων τούτων ὑπόκειται εἰς τοὺς ἑξῆς περιορισμοὺς

$$p=0, \quad q=0, \quad m=0, \quad an=cl\,\cdot$$

$$\text{ἡ δὲ ἀκτὶς } \frac{A}{a} = \frac{\Gamma}{c}, \qquad B=0$$

αἱ δὲ διὰ τῆς ἐξισώσεως (20) δίδονται ὑπὸ τῶν ἑξῆς

$$(20') \qquad \begin{aligned} x &= \varphi(u) \\ y &= \sigma(u) \\ z &= +\frac{\varrho}{a}\int \frac{\sigma'(u)}{\varphi(u)}\,du \end{aligned}$$

ἡ δὲ κίνησις τῶν καμπύλων τούτων ὑπόκειται εἰς τοὺς ἑξῆς περιορισμοὺς

$$p=0,\; q=0,\; m=0, \quad \frac{n}{r}=\frac{\varrho}{a}=\text{σταθερὸν}$$

καὶ ἡ ἀκτὶς ἔχει $B=0$, $\Gamma=0$, ἤτοι μένει παράλληλος τῷ ἄξονι OX.

Σημ. Ἐὰν ἐν τῇ ἐξισώσει (19) ὑποτεθῇ $a=0$, ἤτοι ἂν ἡ ἀκτὶς μένῃ παράλληλος τῷ ἄξονι τῆς κινήσεως, ὁ μὲν ἄξων οὗτος ἔχει τὰς ἐξισώσεις $x=0$, $y=0$ ἡ δὲ καμπύλη πληροῖ τὴν ἐξίσωσιν $x^2+y^2=C$· ἤτοι πᾶσα καμπύλη κειμένη ἐπὶ ὀρθοῦ κυκλικοῦ κυλίνδρου ἔχει τὴν προκειμένην ἰδιότητα, ἐὰν ὁ ἄξων τοῦ κυλίνδρου μένῃ ἄξων τῆς κινήσεως.

Μένει νὰ παρασταθῇ γεωμετρικῶς ἡ κίνησις τῶν καμπύλων (19') καὶ (20'), καθ' ἣν μένουσι γραμμαὶ φαινομένης περιοχῆς τῆς ὑπ' αὐτῶν γραφομένης ἐπιφανείας καὶ νὰ εὑρεθῶσιν αἱ ἐξισώσεις τῶν ἐπιφανειῶν τούτων.

Αἱ ἐξισώσεις τοῦ ἄξονος τῆς κινήσεως (2) γίνονται ἐν τῇ περιπτώσει τῶν καμπύλων (19')

$$x=0 \qquad y=\frac{l}{r}$$

ἡ δὲ ὀλίσθησις h εἶνε $=n$.

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι ὁ ἄξων τῆς κινήσεως μένει ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου YOZ, ἄρα ὁ τόπος αὐτοῦ εἰς τὸ διάστημα εἶνε κυλινδρικὴ ἐπιφάνεια καὶ μάλιστα οἱαδήποτε· διότι ἡ ταχύτης r τῆς περιστροφῆς ἔμεινεν ἀόριστος· ἡ ταχύτης τῆς ὀλισθήσεως n συνδέεται πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς περιστροφῆς r διὰ τῆς ἐξισώσεως

$$\frac{n}{r}=\frac{c}{a}\cdot y \qquad (21)$$

ἐν ᾗ y εἶνε ἡ ἀπόστασις τοῦ στιγμιαίου ἄξονος τῆς κινήσεως ἀπὸ τοῦ ἄξονος OZ.

Τέλος ἡ ἀκτὶς ἔχει σταθερὰν διεύθυνσιν (πρὸς τὸ κινούμενον σύστημα $OXYZ$)· μένει δὲ παράλληλος τῷ ἐπιπέδῳ XOZ· διότι εἶνε

$$\frac{A}{a}=\frac{\Gamma}{e} \quad \text{καὶ} \quad B=0$$

τὴν αὐτὴν δὲ διεύθυνσιν ἔχει καὶ ἡ ταχύτης τῆς ἀρχῆς· διότι εἶνε

$$\frac{l}{a}=\frac{n}{c} \quad \text{καὶ} \quad m=0$$

Συνοψίζοντες τὰ προειρημένα βλέπομεν ὅτι ἡ κίνησις τῶν καμπύλων (19') γίνεται ὡς ἑξῆς·

Τὸ ἐπίπεδον YOZ τοῦ συστήματος $OXYZ$, πρὸς ὃ αἱ ἐξισώσεις αὐτῶν ἀναφέρονται, κυλίεται καὶ ὀλισθαίνει συγχρόνως ἐπὶ τῆς τυχούσης κυλινδρικῆς ἐπιφανείας· ἡ ταχύτης τῆς κυλίσεως καὶ ἡ τῆς ὀλισθήσεως συνδέονται διὰ τῆς σχέσεως (21)· *αἱ δὲ ἀκτῖνες αἱ τὸν περιβάλλοντα κύλινδρον συνιστῶσαι εἶνε παράλληλοι τῇ ταχύτητι τῆς ἀρχῆς* 0 *καὶ τηροῦσι σταθερὰν διεύθυνσιν ἐν τῷ κινουμένῳ συστήματι.*

Ὁμοίως εὑρίσκομεν ὅτι ἡ κίνησις τῶν ἐν τῇ ἐξισώσει (20') περιεχομένων καμπύλων γίνεται κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπον·

Τὸ ἐπίπεδον YOZ κυλίεται καὶ ὀλισθαίνει πάλιν ἐπὶ τῆς τυχούσης κυλινδρικῆς ἐπιφανείας· ἡ ταχύτης n τῆς ὀλισθήσεως ἔχει σταθερὸν λόγον $\frac{\varrho}{a}$ πρὸς τὴν ταχύτητα τῆς περιστροφῆς r· ἡ δὲ ἀκτὶς (A, B, Γ) μένει πάντοτε παράλληλος τῷ ἄξονι OX.

Ἵνα εὕρωμεν τὴν ἐπιφάνειαν, ἣν γράφει κινουμένη ἡ καμπύλη (19') καὶ ἐφ' ἧς μένει γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς, παρατηροῦμεν ὅτι αἱ συντεταγμέναι x, y, z καὶ $x_1\ y_1\ z_1$ τοῦ τυχόντος σημείου πρὸς τὰ δύο συστήματα $OXYZ$ καὶ $O_1X_1Y_1Z_1$ (τὸ ἀκίνητον) συνδέονται νῦν διὰ τῶν ἐξισώσεων

$$\begin{aligned} x_1 &= \lambda + x\,\text{συν}\,\vartheta - y\,\text{ημ}\,\vartheta \\ y_1 &= \mu + x\,\text{ημ}\,\vartheta + y\,\text{συν}\,\vartheta \\ z_1 &= \nu + z \end{aligned}$$

ἡ ταχύτης τῆς περιστροφῆς r εἶνε $\frac{d\vartheta}{dt}$, ὥστε $d\vartheta = r dt$.

Πρὸς τούτοις εἶνε ὡς γνωστὸν

$$l=\frac{d\lambda}{dt}\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta+\frac{d\mu}{dt}\,\eta\mu\,\vartheta \qquad \text{ὅθεν}$$

$$m=-\frac{d\lambda}{dt}\,\eta\mu\,\vartheta+\frac{d\mu}{dt}\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta \qquad \frac{d\lambda}{dt}=l\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta$$

$$n=\frac{d\nu}{dt} \qquad \frac{d\mu}{dt}=l\,\eta\mu\,\vartheta \qquad \text{διότι } m=o$$

ἐντεῦθεν ἕπεται

$$\lambda=\int\frac{l}{r}\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta\,d\vartheta$$

$$\mu=\int\frac{l}{r}\,\eta\mu\,\vartheta\,.\,d\vartheta \qquad (21)$$

$$\nu=\int\frac{n}{r}\,d\vartheta$$

καὶ ἂν τεθῇ $\frac{n}{r}=f'(\vartheta)$ αἱ ἐξισώσεις τῆς γραφομένης ἐπιφανείας θὰ εἶνε

$$x_1=\varphi(u)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta-\sigma(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\frac{a}{c}\int f'(\vartheta)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta\,d\vartheta$$

$$y_1=\varphi(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\sigma(u)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta+\frac{a}{c}\int f'(\vartheta)\,\eta\mu\,\vartheta\,.\,d\vartheta \qquad (22)$$

$$z_1=\frac{c}{a}\,\varphi(u)+\frac{c}{a}\int\frac{\sigma(u)\sigma^1(u)}{\varphi(u)}\,du+f(\vartheta)$$

Ἐν ταῖς ἐξισώσεσι ταύταις αἱ συναρτήσεις $\sigma(u)$, $\varphi(u)$ καὶ $f(\vartheta)$ εἶνε ὅλως αὐθαίρετοι.

Ὁμοίως εὑρίσκομεν ὅτι αἱ ὑπὸ τῶν καμπύλων (20΄) γραφόμεναι ἐπιφάνειαι παρίστανται διὰ τῶν ἐξισώσεων, (ἐν αἷς ἐτέθη $\frac{l}{r}=f'(\vartheta)$)

$$x_1=\varphi(u)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta-\sigma(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\int f'(\vartheta)\,\sigma\upsilon\nu\,\vartheta\,d\vartheta$$

$$y_1=\varphi(u)\,\eta\mu\,\vartheta+\sigma(u)\sigma\upsilon\nu\,\vartheta+\int f'(\vartheta)\,\eta\mu\,\vartheta\,.\,d\vartheta \qquad (23)$$

$$z_1=\frac{\varrho}{a}\,\vartheta+\frac{\varrho}{a}\int\frac{\sigma^1(u)}{\varphi(u)}\,du\,.$$

III

Περίπτωσις τρίτη $i=2$.

Ἐὰν δύο ἐξισώσεις τῆς μορφῆς (5) ἐπαληθεύῃ ἡ καμπύλη, δύναται νὰ εἶνε ἢ ἐπίπεδος ἢ στρεβλή· ὅθεν διακρίνομεν δύο μερικὰς περιπτώσεις.

α΄.) *Ἡ καμπύλη ἔστω ἐπίπεδος.*

Ἐὰν τότε ληφθῇ τὸ ἐπίπεδον τῆς καμπύλης ὡς ἐπίπεδον τῶν xy, ἡ μία τῶν ἐξισώσεων θὰ γίνῃ $z=0$· ἀλλὰ τότε ἡ ἐξίσωσις (5) τοῦ προβλήματος γίνεται (10)

$$\begin{aligned} \alpha\left[\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} + (Ap-\sigma)x + Bpy\right] + \\ +\beta\left[\begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix} + Aqx + (Bq-\sigma)y\right] = 0 \end{aligned} \qquad (10)$$

καὶ ἐπειδὴ ἡ καμπύλη μίαν μόνην ἐξίσωσιν τῆς μορφῆς (10) δύναται νὰ ἐπαληθεύῃ καὶ μάλιστα ἀνάγωγον, οἱ συντελεσταὶ τῆς ἐξισώσεως ταύτης πρέπει νὰ ἔχωσι σταθερὸν λόγον πρὸς ἕνα ἐξ αὐτῶν, ὅντινα παριστῶ διὰ τοῦ u· ἔστω λοιπὸν

$$\begin{aligned} Ap-\sigma &= Cu \quad & Aq &= E'u \\ Bq-\sigma &= Eu \quad & Bp &= C'u \end{aligned} \qquad (24)$$

$$\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} = \Lambda u \qquad \begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix} = Mu \qquad (25)$$

Ἐκ τῶν ἰσοτήτων (24) ἕπεται

$$(\sigma+Cu)\,(\sigma+Eu)-E'C'u^2=0$$

ὅθεν
$$\sigma^2+\sigma(C+E)u+(EC-E'C')u^2=0$$

καὶ ἂν διὰ τοῦ ϱ παραστήσωμεν τὴν ἑτέραν τῶν ῥιζῶν τῆς ἐξισώσεως

$$\omega^2+\omega(C+E)+EC\quad E'C'=0$$

θὰ εἶνε

$$\begin{aligned} Ap &= (C+\varrho)u \\ Bq &= (E+\varrho)u \\ Aq &= E'u \\ Bp &= C'u \\ \Gamma r &= -(E+C+\varrho)u \end{aligned} \qquad (26)$$

$$\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} = \Lambda . u \qquad \begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix} = M . u \qquad (25)$$

Νῦν διακρίνομεν τρεῖς περιπτώσεις

1) Ἐὰν $p=0$, $q=0$

2) Ἐὰν $A=0$, $B=0$

3) Ἐὰν ἓν ἐκ τῶν p, q τοὐλάχιστον διαφέρῃ τοῦ 0 καὶ ἓν ἐκ τῶν A, B ὡσαύτως.

1) Ἐὰν εἶνε $p=q=0$, αἱ ἰσότητες (26) δίδουσιν

$$C'=0, \quad E'=0, \quad C=E=-\varrho \text{ καὶ } \Gamma r=-E.u$$

τότε δὲ ἡ ἐξίσωσις (10) ἣν ἐπαληθεύει ἡ καμπύλη, γίνεται

$$\Lambda\alpha+M\beta+E(\alpha x+\beta y)=0 \qquad (10')$$

καὶ E διαφέρει τοῦ 0 (ἄλλως ἡ γραμμὴ θὰ ἦτο εὐθεῖα), δυνάμεθα νῦν διὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν ἀξόνων OX, OY παραλλήλως ἑαυτοῖς νὰ καταστήσωμεν $\Lambda=0$ καὶ $M=0$, ὅτε ἡ ἐξίσωσις τῆς καμπύλης γίνεται $\alpha x+\beta y=0$, ἐξ ἧς $x^2+y^2=C$, ἤτοι ἡ καμπύλη εἶνε τότε περιφέρεια κύκλου.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ δύο ἐξισώσεις (25) δίδουσιν

$$\frac{A}{l}=\frac{B}{m}=\frac{\Gamma}{n} \quad (\text{διότι } \Lambda=M=0)$$

συνάγεται, ὅτι *ἡ ἀκτὶς εἶναι καθ' ἑκάστην στιγμὴν παράλληλος τῇ ταχύτητι τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου.*

Ἐπειδὴ πρὸς τούτοις ὁ στιγμιαῖος ἄξων τῆς κινήσεως μένει πάντοτε παράλληλος πρὸς τὸν ἄξονα τοῦ κύκλου αἱ δὲ ταχύτητες τῆς πε-

ῥιστροφῆς καὶ τῆς ὀλισθήσεως ἔμειναν ἀόριστοι, συνάγεται τὸ ἑξῆς θεώρημα.

Ἐὰν τυχοῦσαν κυλινδρικὴν ἐπιφάνειαν κινήσωμεν ἐπὶ ἄλλης κυλινδρικῆς οἱαδήποτε διὰ κυλίσεως καὶ ὀλισθήσεως, πᾶς κύκλος κείμενος ἐπὶ ἐπιπέδου καθέτου πρὸς τὰς δύο κυλινδρικὰς ἐπιφανείας γράφει ἐπιφάνειαν, ἐφ' ἧς μένει διαρκῶς γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς, αἱ δὲ ἀκτῖνες (A, B, Γ) εἰς ἑκάστην θέσιν τοῦ κύκλου εἶνε παράλληλοι τῇ ταχύτητι τοῦ κέντρου τοῦ κύκλου.

2) Ἐὰν εἶνε $A=0$, $B=0$ (ὅθεν $\Gamma=1$)

θὰ εἶνε πάλιν (διὰ τὰς ἰσότητας (26)

$$E'=0, \quad C'=0, \quad C=E=-\varrho, \quad \Gamma r= \quad Eu$$

καὶ ἡ καμπύλη πάλιν θὰ εἶνε περιφέρεια κύκλου.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἐξισώσεις (25) δίδουσι $l=0$, $m=0$ τὰ δὲ p, q, r ἔμειναν ἀόριστα, συνάγεται τὸ ἑξῆς θεώρημα.

Πᾶς κύκλος μένει γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς τῆς ὑπ' αὐτοῦ γραφομένης ἐπιφανείας, ἐὰν κατὰ τὴν κίνησιν ἡ ταχύτης τοῦ κέντρου εἶνε κάθετος ἐπ' αὐτόν.

3) Ἐὰν ἓν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν p, q καὶ ἓν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν A, B, διαφέρωσι τοῦ 0, αἱ ἐξισώσεις (26) δίδουσιν

$$q(C+\varrho)-pE'=0 \quad (\text{ἐὰν } A \gtrless 0)$$

ἢ

$$qC'-p(E+\varrho)=0 \quad (\text{ἐὰν } B \gtrless 0)$$

εἶνε δὲ

$$(E+\varrho)\,(C+\varrho)-E'C'=0$$

Ἐκ τούτων βλέπομεν ὅτι ὁ στιγμιαῖος ἄξων τῆς κινήσεως εἶνε πάντοτε κάθετος ἐπὶ τὸ τμῆμα

$$(-E', \; C+\varrho, \; 0) \quad \text{ἢ} \quad (E+\varrho, \; -C', \; 0)$$

ὅπερ τμῆμα κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς καμπύλης· ἐὰν δὲ ὁ ἄξων OX ληφθῇ παράλληλος πρὸς τὸ τμῆμα τοῦτο, θὰ γίνῃ $p=0$. ἄρα $C'=0$ καὶ $\varrho=-C$ καὶ αἱ ἐξισώσεις (26) γίνονται

$$A=E'.\frac{u}{q}$$
$$B=(E-C)\frac{u}{q} \qquad (26')$$
$$\Gamma=-E\frac{u}{r}=-E\frac{u}{q}.\frac{q}{r}$$

καὶ ἂν τεθῇ $N^2=E'^2+(E-C)^2+E^2\left(\frac{q}{r}\right)^2$

θὰ εἶνε $A=\frac{E'}{N}, \quad B=\frac{E-C}{N}, \quad \Gamma=\frac{E\left(\frac{q}{r}\right)}{N} \qquad (27)$

διὰ τῶν ἐξισώσεων τούτων ὁρίζεται καθ' ἑκάστην στιγμὴν ἡ διεύθυνσις τῶν ἀκτίνων (A, B, Γ).

Αἱ δὲ προβολαὶ τῆς ταχύτητος τῆς ἀρχῆς 0, αἱ l, m, n, συνδέονται διὰ τῶν ἐξισώσεων (25) αἵτινες νῦν γίνονται

$$(E-C)\frac{n}{q}+E\frac{m}{r}=\varLambda$$
$$E\frac{l}{r}+E'\frac{n}{q}=-M \qquad (25')$$

Ἡ ἐξίσωσις (10) τῆς ζητουμένης καμπύλης γίνεται νῦν

$$\varLambda\alpha+M\beta+C\alpha x+E'\beta x+E\beta y=0 \qquad (28)$$

Ὑποθέσωμεν νῦν τὸ γινόμενον EC διάφορον τοῦ 0 (τὴν μερικὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν εἶνε $EC=0$ θὰ θεωρήσωμεν ὕστερον)· τότε διὰ τῆς μεταθέσεως τῶν ἀξόνων $0X$, $0Y$ παραλλήλως ἑαυτοῖς γίνεται $\varLambda=M=0$· δυνάμεθα ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν ἐξ ἀρχῆς $\varLambda=M=0$ καὶ ἡ ἐξίσωσις τῆς καμπύλης καταντᾷ

$$Cx\alpha+E'x\beta+Ey\beta=0 \qquad (29)$$

ἐξ ἧς ὁλοκληροῦντες εὑρίσκομεν

$$(y-\varrho_1 x)^{1+\varepsilon}.(y-\varrho_2 x)^{1-\varepsilon}=\text{σταθερόν} \qquad (30)$$

ἔνθα ϱ_1 καὶ ϱ_2 εἶνε αἱ δύο ῥίζαι τοῦ τριωνύμου

$$Et^2+E't+C=0$$

αἵτινες ὑποτίθενται ἄνισοι.

Τὸ δὲ ε εἶνε

$$\varepsilon = \frac{E'}{\sqrt{E'^2 - 4EC}}$$

ἂν δὲ αἱ ῥίζαι ϱ_1, ϱ_2 εἶνε ἴσαι, τὸ ὁλοκλήρωμα τῆς ἐξισώσεως (29) εἶνε

$$l(y-\varrho_1 x) - \frac{E'}{2E} \cdot \frac{x}{y-\varrho_1 x} = C \text{ σταθερόν.} \qquad (31)$$

Ἐξετάσωμεν νῦν τὴν κίνησιν, καθ' ἣν αἱ καμπύλαι (30) καὶ (31) μένουσι γραμμαὶ φαινομένης περιοχῆς τῆς ἐπιφανείας ἣν γράφουσιν.

Ἐπειδὴ ἔγινε $\Lambda = M = 0$ αἱ ἐξισώσεις (25') αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν ταχύτητα τῆς ἀρχῆς, γίνονται

$$l = -\frac{E'}{E} \cdot \frac{r}{q} \cdot n, \qquad m = \frac{C-E}{E} \cdot \frac{r}{q} \cdot n \qquad (25'')$$

ὅθεν ἡ κίνησις ὁρίζεται μόνον ὑπὸ τῶν δύο τούτων ἐξισώσεων καὶ ὑπὸ τῆς ἐξισώσεως $p=0$, τῶν ἐξισώσεων (26) ἢ (26') προσδιοριζουσῶν ἐν ἑκάστῃ στιγμῇ τὴν διεύθυνσιν τῶν ἀκτίνων (A, B, Γ).

Ἡ ἐξίσωσις $p=0$ δεικνύει, ὅτι κατὰ τὴν κίνησιν οἱ ἄξονες $0X$, $0Y$, $0Z$ μένουσι πάντοτε παράλληλοι πρὸς τὰς τρεῖς ἀρχικὰς εὐθείας μιᾶς οἱασδήποτε καμπύλης. Ἐὰν τῷ ὄντι ὁ μὲν ἄξων $0X$ μένῃ παράλληλος τῇ πρώτῃ καθέτῳ τῆς ὁδηγοῦ καμπύλης, ὁ δὲ $0Y$ τῇ ὀρθίᾳ καθέτῳ, ὁ δὲ $0Z$ τῇ ἐφαπτομένῃ αὐτῆς, αἱ συντεταγμέναι $x_1\, y_1\, z_1$ τοῦ τυχόντος σημείου πρὸς τοὺς ἀκινήτους ἄξονας $0_1\, x_1\, y_1\, z_1$ συνδέονται πρὸς τὰς συντεταγμένας τοῦ αὐτοῦ σημείου πρὸς τοὺς κινουμένους $0XYZ$, διὰ τῶν ἐξισώσεων

$$x_1 = x_0 + \xi x + \lambda y + \alpha z$$
$$y_1 = y_0 + \eta x + \mu y + \beta z$$
$$z_1 = z_0 + \zeta x + \nu y + \gamma z$$

καὶ εἶνε

$$p\,dt = \Sigma \alpha\, d\lambda = 0$$
$$q\,dt = \Sigma \xi\, d\alpha = d\sigma$$
$$r\,dt = \Sigma \lambda\, d\xi = d\tau$$

ἔνθα $d\sigma$ καὶ $d\tau$ εἶνε ἡ γωνία συνεπαφῆς καὶ ἡ γωνία στρέψεως τῆς ὁδηγοῦ καμπύλης

ὅθεν
$$\frac{q}{r}=\frac{d\sigma}{d\tau}=\frac{T}{R}$$

ἔνθα R εἶνε ἡ ἀκτὶς καμπυλότητος τῆς ὁδηγοῦ καμπύλης καὶ T ἡ ἀκτὶς στρέψεως αὐτῆς.

Πρὸς τούτοις ἔχομεν διὰ τὴν κίνησιν τῆς ἀρχῆς 0

$$l=\Sigma\xi\frac{dx_0}{dt},\quad m=\Sigma\lambda\frac{dx_0}{dt},\quad n=\Sigma\alpha\frac{dx_0}{dt}$$

ὅθεν ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὰς ἐξισώσεις (25'') εὑρίσκομεν

$$\begin{aligned}\frac{dx_0}{dt}&=n\left[\alpha\quad\frac{R}{T}\left(\frac{E'}{E}\xi+\frac{E-C}{E}\lambda\right)\right]\\ \frac{dy_0}{dt}&=n\left[\beta\quad\frac{R}{T}\left(\frac{E'}{E}\eta+\frac{E-C}{E}\mu\right)\right]\\ \frac{dz_0}{dt}&=n\left[\gamma\quad\frac{R}{T}\left(\frac{E'}{E}\zeta+\frac{E-C}{E}\nu\right)\right]\end{aligned}\qquad(32)$$

δυνάμεθα νὰ λάβωμεν $dt=ds$, ἐὰν νοήσωμεν τὴν κίνησιν οὕτω γινομένην, ὥστε εἰς ἴσους χρόνους νὰ διανύωνται ἐπὶ τῆς ὁδηγοῦ καμπύλης ἴσα τόξα· τότε ἡ κίνησις τῆς ἀρχῆς 0 $(x_0\,y_0\,z_0)$ ὁρίζεται διὰ τῶν ἑξῆς τύπων

$$\begin{aligned}x_0&=\int n\left|\alpha-\frac{R}{T}\left(\frac{E'}{E}\xi+\frac{E-C}{E}\lambda\right)\right|ds\\ y_0&=\int n\left|\beta-\frac{R}{T}\left(\frac{E'}{E}\eta+\frac{E-C}{E}\mu\right)\right|ds\\ z_0&=\int n\left|\gamma-\frac{R}{T}\left(\frac{E'}{E}\zeta+\frac{E-C}{E}\nu\right)\right|ds\end{aligned}\qquad(33)$$

ἐν οἷς τὸ n δηλοῖ τυχοῦσαν συνάρτησιν τοῦ s.

Ὁρισθείσης τῆς κινήσεως, εὑρίσκονται ἀμέσως καὶ αἱ ἐξισώσεις τῆς γραφομένης ἐπιφανείας

$$\begin{aligned}x_1&=x_0+\xi x+y\lambda\\ y_1&=y_0+\eta x+y\mu\\ z_1&=z_0+\zeta x+y\nu\end{aligned}\qquad(34)$$

ἔνθα $x_0\, y_0\, z_0$ ἔχουσι τὰς τιμὰς (33) τὰ δὲ x, y συνδέονται διὰ τῆς ἐξισώσεως (30) ἢ (31) τῆς τὴν ἐπιφάνειαν γεννώσης καμπύλης.

Ἐπειδὴ ἡ ὁδηγὸς καμπύλη εἶνε τυχοῦσα, τὰ συνημίτονα α, β, γ τῆς ἐφαπτομένης αὐτῆς εἶνε αὐθαίρετοι συναρτήσεις τοῦ τόξου αὐτῆς s, μόνον διὰ τῆς σχέσεως $\alpha^2+\beta^2+\gamma^2=1$ συνδεόμενα τὰ δὲ συνημίτονα ξ, η, ζ τῆς πρώτης καθέτου αὐτῆς καὶ τὰ λ, μ, ν τῆς ὀρθίας καθέτου ἐκφράζονται διὰ τῶν α, β, γ καὶ τῶν παραγώγων αὐτῶν $\alpha'\,\beta'\,\gamma'$, $\alpha''\,\beta''\,\gamma''$ πρὸς s, ὡς ἑξῆς·

Ἐν πρώτοις εἶνε
$$\frac{1}{R^2}=\alpha'^2+\beta'^2+\gamma'^2$$

καὶ
$$\frac{1}{T}=R^2.\Delta, \quad \text{ἔνθα} \quad \Delta=\begin{vmatrix} \alpha & \beta & \gamma \\ \alpha' & \beta' & \gamma' \\ \alpha'' & \beta'' & \gamma'' \end{vmatrix}$$

ἔπειτα
$$\xi=R.\alpha', \quad \eta=R.\beta', \quad \zeta=R.\gamma' \qquad (\varepsilon)$$

$$\lambda=\frac{1}{R^3\Delta}(\alpha+RR'\alpha'+R^2\alpha'')$$

$$\mu=\frac{1}{R^3\Delta}(\beta+RR'\beta'+R^2\beta'') \qquad (\varepsilon)$$

$$\nu=\frac{1}{R^3\Delta}(\gamma+RR'\gamma'+R^2\gamma'')$$

ἐὰν δὲ αἱ τιμαὶ αὗται τῶν ξ, η, ζ, λ, μ, ν τεθῶσιν εἰς τὰς ἐξισώσεις (34) τῆς ἐπιφανείας, προκύπτουσιν αἱ ἑξῆς ἐξισώσεις αὐτῆς

$$x_1=x_0+xR\alpha'+\frac{y}{R^3\Delta}(\alpha+RR'\alpha'+R^2\alpha')$$

$$y_1=y_0+xR\beta'+\frac{y}{R^3\Delta}(\beta+RR'\beta'+R^2\beta') \qquad (35)$$

$$z_1=z_0+xR\gamma'+\frac{y}{R^3\Delta}(\gamma+RR'\gamma'+R^2\gamma')$$

Μένει πρὸς ἐξέτασιν ἡ μερικὴ περίπτωσις, καθ' ἣν ἐν τῇ διαφορικῇ ἐξισώσει (28) τῆς ζητουμένης καμπύλης εἶνε $EC=0$· ὁλοκληροῦντες τότε αὐτὴν εὑρίσκομεν

$$\text{ἂν} \quad C=0 \quad \left| \begin{array}{ll} (E'^2x+EE'y - E\Lambda)e^{\frac{E'}{\Lambda}y} = \text{σταθ.} & (\text{ἂν } E' \gtrless 0) \\ \text{ἢ} \quad Ey^2+2\Lambda x = \text{σταθ.} & (\text{ἂν } E'=0) \end{array} \right.$$

$$\text{ἂν} \quad E=0 \quad \left| \begin{array}{ll} \Lambda lx + Cx + E'y = \text{σταθ.} & (\text{ἂν } E' \gtrless 0) \\ Cx^2+2My = \text{σταθ.} & (\text{ἂν } E'=0) \end{array} \right.$$

Οἱ περιορισμοί, εἰς οὓς ὑπόκειται ἡ κίνησις τῶν καμπύλων τούτων καὶ αἱ ἐξισώσεις τῶν ἐπιφανειῶν ἃς γράφουσι κινούμεναι, εὑρίσκονται εὐκόλως κατὰ τὰ εἰρημένα περὶ τῆς γενικῆς περιπτώσεως.

β΄) Ἡ καμπύλη ἔστω στρεβλή.

Ἐὰν ἡ καμπύλη εἶνε στρεβλή, ἐπαληθεύῃ δὲ δύο ἐξισώσεις τῆς μορφῆς (5) $\qquad \Sigma a_i \Omega_i = 0, \qquad \Sigma b_i \Omega_i = 0,$
αἱ ἐξισώσεις αὗται πρέπει νὰ εἶνε γραμμικῶς ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων· ἑπομένως δυνάμεθα νὰ λύσωμεν αὐτὰς πρὸς δύο ἐκ τῶν στοιχείων τῆς καμπύλης, ἔστω πρὸς τὸ Ω_ϱ καὶ Ω_σ, καὶ νὰ θέσωμεν τὰς τιμὰς αὐτῶν εἰς τὴν ἐξίσωσιν (5)

$$\sum_i K_i \Omega_i = 0$$

ἤτοι δυνάμεθα νὰ ἀπαλείψωμεν ἐκ τῶν τριῶν τούτων ἐξισώσεων τὰ Ω_ϱ, Ω_σ ὅτε προκύπτει ἡ ἐξίσωσις

$$\sum_i \begin{vmatrix} a_\varrho & a_\sigma & a_i \\ b_\varrho & b_\sigma & b_i \\ K_\varrho & K_\sigma & K_i \end{vmatrix} \Omega_i = 0$$

καὶ ἐπειδὴ μεταξὺ τῶν στοιχείων Ω_i ($i \gtrless \varrho$, $i \gtrless \sigma$) τῆς καμπύλης δὲν ὑπάρχει ἄλλη γραμμικὴ ἐξίσωσις (μὲ σταθεροὺς συντελεστάς), συνάγεται ὅτι θὰ εἶνε

$$\begin{vmatrix} a_\varrho & a_\sigma & a_i \\ b_\varrho & b_\sigma & b_i \\ K_\varrho & K_\sigma & K_i \end{vmatrix} = 0, \text{ διὰ πᾶν } i$$

τουτέστιν οἱ συντελεσταὶ τῆς κινήσεως K_i θὰ ἐκφράζωνται γραμμικῶς διὰ δύο ἐξ αὐτῶν, οὓς παριστῶ ἐν γένει διὰ u καὶ v· ἤτοι θὰ εἶνε

$$K_i = g_i u + h_i v$$

ἐπομένως μεταξὺ τριῶν οἱωνδήποτε ἐξ αὐτῶν K_i K_ν K_τ θὰ ὑπάρχῃ μία τοὐλάχιστον γραμμικὴ σχέσις τῆς μορφῆς

$$aK_i + bK_\nu + cK_\tau = 0$$

τῶν a, b, c ὄντων σταθερῶν.

Τούτου τεθέντος θὰ ὑπάρχωσι μεταξὺ τῶν 9 συντελεστῶν Ap, Aq, Ar· Bp, Bq, Br· $\Gamma p, \Gamma q, \Gamma r$ σχέσεις τοιαῦται

$$\begin{aligned} &A\,(ap+bq+cr)=0 \qquad &p\,(A\varepsilon+B\eta+\Gamma\vartheta)=0 \\ &B\,(a'p+b'q+c'r)=0 \qquad &q\,(\varepsilon'+B\eta'+\Gamma\vartheta')=0 \qquad (36) \\ &\Gamma\,(a''p+b''q+c''r)=0 \qquad &r\,(A\varepsilon''+B\eta''+\Gamma\vartheta'')=0 \end{aligned}$$

καὶ ἐπειδὴ δὲν δύνανται καὶ τὰ τρία συνημίτονα A B, Γ νὰ εἶνε 0 συνάγεται ὅτι μεταξὺ τῶν p, q, r θὰ ὑπάρχει μία τοὐλάχιστον σχέσις τῆς μορφῆς

$$ap+bq+cr=0 \quad \text{τῶν } a, b, c \text{ ὄντων σταθερῶν}$$

ἤτοι ὁ στιγμιαῖος ἄξων τῆς κινήσεως θὰ μένῃ πάντοτε κάθετος ἐπὶ τὸ σταθερὸν τμῆμα (a, b, c), ἐὰν λοιπὸν ληφθῇ ὁ ἄξων OZ παράλληλος τῷ τμήματι τούτῳ, θὰ γίνῃ $r=0$ ἀλλὰ καὶ τότε μεταξὺ τῶν ἓξ συντελεστῶν $Ap, Aq, Bp, Bq, \Gamma p, \Gamma q$ θὰ ὑπάρχωσι γραμμικαὶ ἐξισώσεις τοιαῦται

$$p\,(\varepsilon A+\varepsilon' B+\varepsilon''\Gamma)=0$$
$$q\,(\vartheta A+\vartheta' B+\vartheta\ \Gamma)=0$$

καὶ ἐπειδὴ δὲν δύνανται ἀμφότερα τὰ p, q νὰ εἶνε 0 (ἄλλως θὰ ἦτο ἡ κίνησις μεταβατική) ἀνάγκη νὰ ὑπάρχῃ μία τοὐλάχιστον σχέσις μεταξὺ τῶν A, B, Γ

$$\varepsilon A+\varepsilon' B+\varepsilon''\Gamma=0$$

ἤτοι αἱ ἀκτῖνες διαμένουσι κάθετοι ἐπὶ τὸ σταθερὸν τμῆμα $(\varepsilon, \varepsilon', \varepsilon'')$ ἐὰν λοιπὸν στρέψωμεν περὶ τὸν ἄξονα OZ τὸ ἐπίπεδον XOZ ὥστε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ τμήματος τούτου θὰ εἶνε

$$\frac{A}{a} = \frac{\Gamma}{c}$$

ἤτοι τὰ συνημίτονα A καὶ Γ θὰ ἔχωσι σταθερὸν λόγον.

Ἀλλὰ καὶ τότε πάλιν μεταξὺ τῶν τεσσάρων συντελεστῶν Ap, Aq, Bp, Bq, θὰ ὑπάρχωσι δύο ἐξισώσεις γραμμικαὶ

$$\delta . Ap+\delta' . Aq+c . Bp=0$$
$$\delta_1 . Ap+\delta'_1 . Aq+c_1 Bq=0$$

ἐξ ὧν ἕπεται

$$\begin{vmatrix} \delta . p+\delta' . q & cp \\ \delta_1 p+\delta'_1 q & c_1 q \end{vmatrix} = 0 \quad \text{καὶ} \quad \begin{vmatrix} \delta . A+cB, & \delta' . A \\ \delta_1 A, & \delta'_1 A+c_1 B \end{vmatrix} = 0$$

Ἐκ τῶν ἐξισώσεων τούτων γίνεται δῆλον ὅτι ἢ μεταξὺ τῶν p, q ὑπάρχει μία γραμμικὴ σχέσις ἢ μεταξὺ τῶν A καὶ B· διότι ἂν ἡ πρώτη ὁρίζουσα εἶνε ἐκ ταὐτότητος 0, θὰ εἶνε $c_1 \delta' = 0$ ἀλλὰ τότε θὰ εἶνε

$$\text{ἢ} \quad (\delta_1 p+\delta'_1 q)A=0 \qquad \text{ἂν} \quad c_1=0$$

$$\text{ἢ} \quad (\delta A+cB)p=0 \qquad \text{ἂν} \quad \delta'=0$$

ἂν δὲ ἡ ρηθεῖσα ὁρίζουσα δὲν εἶνε ἐκ ταὐτότητος 0, δίδει μίαν γραμμικὴν σχέσιν μεταξὺ p καὶ q· ὥστε πάντοτε ἢ τὰ p, q συνδέονται διὰ δύο γραμμικῶν ἐξισώσεων καὶ τὰ A, B, Γ διὰ μιᾶς (τοὐλάχιστον) ἢ τἀνάπαλιν τὰ A B Γ συνδέονται διὰ δύο γραμμικῶν ἐξισώσεων τὰ δὲ p, q διὰ μιᾶς (τοὐλάχιστον).

Ἀλλ' ὅταν καὶ τὰ p, q, r συνδέονται διὰ δύο γραμμικῶν ἐξισώσεων καὶ τὰ A, B, Γ ὡσαύτως διὰ δύο, ἡ καμπύλη εἶνε ἐπίπεδος· διότι δυνάμεθα νὰ λάβωμεν τοιούτους ἄξονας ὥστε νὰ γίνῃ

$$p=0, \qquad q=0$$

$$B=0, \qquad \frac{A}{a}=\frac{\Gamma}{c}$$

τότε δὲ ἐκ τῶν δύο ἐξισώσεων τῆς μορφῆς (5), ἃς θὰ ἐπαληθεύῃ ἡ καμπύλη, προκύπτει ἀμέσως ἡ ἐξίσωσις ἐπιπέδου.

Ἔχομεν ἄρα νὰ ἐξετάσωμεν δύο μόνον περιπτώσεις·

α΄) Τὰ p, q, r συνδέονται διὰ δύο γραμμικῶν ἐξισώσεων καὶ τὰ A, B, Γ διὰ μιᾶς μόνης.

β΄) Τὰ A, B, Γ συνδέονται διὰ δύο γραμμικῶν ἐξισώσεων, τὰ δὲ p, q, r διὰ μιᾶς μόνης.

α΄.

Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν

$$p=0, \quad q=0 \qquad \text{καὶ} \qquad \frac{A}{a}=\frac{\Gamma}{c}=\varphi$$

'Επειδὴ δὲ τότε μεταξὺ τῶν δύο Ar καὶ Br δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ γραμμικὴ σχέσις, δύνανται πάντες οἱ συντελεσταὶ τῆς κινήσεως νὰ ἐκφρασθῶσι διὰ τῶν δύο τούτων· ἔστω δὲ

$$\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} = b\,.\,Ar + b_1\,.\,Br$$

$$\begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix} = b'.\,Ar + b_1'.\,Br \qquad (37)$$

$$\begin{vmatrix} A & B \\ l & m \end{vmatrix} = b''.\,Ar + b_1''.\,Br$$

'Εκ τῶν ἐξισώσεων τούτων ἕπεται

$$\begin{aligned} &A(bA + b_1 B) + \\ &+ B(b'A + b_1'B) + \\ &+ \frac{c}{a} A(b''A + b_1''B) = 0 \end{aligned}$$

καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος $\frac{A}{B}$ δὲν δύναται νὰ εἶνε σταθερὸς (διότι μεταξὺ A καὶ B δὲν ὑπάρχει γραμμικὴ σχέσις), ἕπεται ὅτι θὰ εἶνε

$$b_1' = 0$$

$$b + \frac{c}{a} b'' = 0 \qquad (37')$$

$$b_1 + b' + \frac{c}{a} b_1'' = 0$$

θέτοντες νῦν τὰς τιμὰς ταύτας εἰς τὴν ἐξίσωσιν (5) τοῦ προβλήματος καὶ ἐξισοῦντες τῷ μηδενὶ τοὺς συντελεστὰς τῶν Ar καὶ Br, εὑρίσκομεν διὰ τὴν καμπύλην τὰς ἑξῆς ἐξισώσεις

$$-\frac{c}{a} b''\alpha + b'\beta + b''\gamma - \frac{c}{a}(\alpha x + \beta y) + \gamma x = 0$$

$$-\alpha\left(b' + \frac{c}{a} b_1'\right) + b_1''\gamma + \gamma y = 0$$

Μεταφέροντες δὲ τοὺς ἄξονας $0X$, 0Ψ παραλλήλως ἑαυτοῖς, δυνάμεθα νὰ μηδενίσωμεν τὰ b'' καὶ b_1'', δυνάμεθα ἄρα νὰ ὑποθέσωμεν αὐτὰ ἐξ ἀρχῆς ἴσα τῷ 0· ὅτε προκύπτουσιν αἱ ἐξισώσεις τῆς καμπύλης

$$\begin{aligned} b'\beta - \frac{c}{a}(ax+\beta y)+\gamma x=0 \\ -b'a+\gamma y=0 \end{aligned} \qquad (38)$$

Ἐκ τούτων διὰ τῆς ἀπαλοιφῆς τοῦ γ, εὑρίσκομεν

$$(b'-\frac{c}{a}y)(ax+\beta y)=0$$

καὶ ἐπειδὴ ἡ καμπύλη δὲν εἶνε ἐπίπεδος, συνάγεται

$$ax+\beta y=0$$

ὅθεν $$x^2+y^2=\text{σταθερᾷ τινι}$$

ἔχομεν δὲ καὶ $$\gamma y=b'a$$

καὶ ἂν τεθῇ $x=\varrho\,\text{συν}\,\vartheta$, $y=\varrho\,\text{ημ}\,\vartheta$, ἕπεται ἐκ τῆς ἐξισώσεως ταύτης

$$z=-b'.\vartheta$$

ὥστε ἡ καμπύλη εἶνε στερεὰ ἕλιξ.

Ἐν τῇ κινήσει τῆς ἕλικος ταύτης ἔχομεν τοὺς ἑξῆς περιορισμοὺς ἐκ τῶν ἐξισώσεων (37)

$$p=0, \quad q=0, \quad an-cl+ab'r=0$$

αἱ δὲ ἀκτῖνες ἔχουσι τὰ ἑξῆς συνημίτονα

$$A=\frac{al}{N}, \quad B=\frac{am}{N}, \quad \Gamma=\frac{cl}{N} \qquad (39)$$

ἔνθα $$N^2=a^2m^2+l^2(a^2+c^2)$$

Ἐπειδὴ δὲ τὸ r ἔμεινεν ἀόριστον καὶ ὁ ἄξων τῆς κινήσεως μένει παράλληλος τῷ ἄξονι τῆς ἕλικος ἡ δὲ ταχύτης τῆς ἀρχῆς ὑπόκειται μόνον εἰς τὸν περιορισμὸν

$$n=\frac{c}{a}l-b'r \qquad (\varepsilon)$$

ὅστις δίδει τὴν ὀλίσθησιν, συνάγεται τὸ ἑξῆς θεώρημα·

Ἡ κοινὴ στερεὰ ἕλιξ μένει γραμμὴ φαινομένης περιοχῆς τῆς ἐπιφανείας ἣν γράφει, ὅταν οἱοσδήποτε κύλινδρος παράλληλος τῷ ἄξονι αὐτῆς καὶ μετ' αὐτῆς στερεῶς συνδεδεμένος κυλίηται καὶ ὀλισθαίνῃ ἐπὶ τοῦ τυχόντος ἄλλου· ἀρκεῖ ἡ ὀλίσθησις νὰ πληροῖ τὴν σχέσιν (ε).

Ὁ περιορισμὸς (ε) αἴρεται, ἐὰν εἶνε $l=0$ καὶ $a=0$· τότε ὁ στιγμιαῖος ἄξων κεῖται ἐπὶ τοῦ ἐπιπέδου XOZ ἡ δὲ διεύθυνσις τῶν ἀκτίνων ἔχει τὰ ἑξῆς συνημίτονα

$$A=0,\qquad B=\frac{m}{N},\qquad \Gamma=\frac{n-b'r}{N} \tag{39'}$$

ἔνθα
$$N^2=m^2+(n-b'r)^2$$

Ἐκ τούτου συνάγεται ἡ πρότασις

Ἡ κοινὴ στερεὰ ἕλιξ ἔχει τὴν προκειμένην ἰδιότητα, ὅταν ἐπίπεδον διὰ τοῦ ἄξονος αὐτῆς διερχόμενον κυλίηται καὶ ὀλισθαίνει ὁπωσδήποτε ἐπὶ τῆς τυχούσης κυλινδρικῆς ἐπιφανείας.

β'.

Ἐὰν τὰ μὲν συνημίτονα A, B, Γ τῶν ἀκτίνων συνδέωνται διὰ δύο γραμμικῶν ἐξισώσεων (ὅτε εἶνε σταθερὰ) τὰ δὲ p, q, r διὰ μιᾶς μόνον, δυνάμεθα διὰ καταλλήλου ἐκλογῆς τῶν ἀξόνων $OXYZ$ νὰ ὑποθέσωμεν

$$r=0,\qquad B=0,\qquad \frac{A}{a}=\frac{\Gamma}{c}=\varphi \tag{40}$$

καὶ ἐπειδὴ τὰ p, q εἶνε γραμμικῶς ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων, δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν πάντας τοὺς συντελεστὰς τῆς κινήσεως διὰ τῶν φp, φq· ἔστω

$$\begin{aligned}
\begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} &= (bp+b_1q)\cdot\varphi \\
\begin{vmatrix} \Gamma & A \\ n & l \end{vmatrix} &= (b'p+b_1'q)\cdot\varphi \\
\begin{vmatrix} A & B \\ l & m \end{vmatrix} &= (b''p+b_1''q)\cdot\varphi
\end{aligned} \tag{41}$$

ἀλλ' ἐπειδὴ εἶνε

$$\Sigma A . \begin{vmatrix} B & \Gamma \\ m & n \end{vmatrix} \equiv 0, \quad \text{ἕπεται}$$

$$a(bp+b_1 q)+c(b''p+b_1''q)=0$$

καὶ ἐπειδὴ p καὶ q εἶνε γραμμικῶς ἀνεξάρτητα ἀπ' ἀλλήλων, συνάγεται

$$ab+cb''=0, \qquad ab_1+cb_1''=0$$

ὅθεν

$$\begin{array}{l|l} b=-c\varrho_1 & b_1=-c\varrho \\ b''=a\varrho_1 & b_1''=a\varrho \end{array}$$

Τούτων τεθέντων, αἱ ἐξισώσεις τῆς καμπύλης εἶνε

$$\varrho_1(a\gamma-c\alpha)+b'\beta+caz-a(\beta y+\gamma z)=0$$

$$\varrho(a\gamma-c\alpha)+b_1'\beta+a.\beta x+c.\beta z=0$$

διὰ τῆς παραλλήλου μεταφορᾶς τῶν ἀξόνων $0X$, $0Y$ γίνεται $\varrho_1=0$, $b'=0$, $b_1'=0$ (ὑποτίθεται $a \gtrless 0$, ἐὰν εἶνε $a=0$, εὐκόλως δεικνύεται ὅοι ἡ καμπύλη εἶνε ἐπίπεδος) καὶ αἱ ἐξισώσεις τῆς καμπύλης γίνονται

$$\left.\begin{array}{c} caz-a(\beta y+\gamma z)=0 \\ \varrho(a\gamma-c\alpha)+\beta(ax+cz)=0 \end{array}\right\} \qquad (42)$$

Ἐκ τούτων εὑρίσκομεν

$$\begin{vmatrix} z & -ay \\ -\varrho & ax+cz \end{vmatrix} = 0$$

ἤτοι

$$\varrho ay=(ax+cz).z \qquad (43)$$

καὶ ἂν τεθῇ $y=z.\omega$, ἕπεται

$$x=\varrho\omega-\frac{c}{a}z \qquad (44)$$

καὶ ἂν θέσωμεν τὰς τιμὰς ταύτας τοῦ x καὶ y εἰς τὴν ἑτέραν τῶν ἐξισώσεων (40) εὑρίσκομεν

$$a(c\varrho-a\omega z).d\omega=(a^2+c^2+a^2\omega^2)dz$$

ἐξ ἧς ὁλοκληροῦντες εὑρίσκομεν

$$z.\sqrt{a^2+c^2+a^2\omega^2}=c\varrho l(a\omega+\sqrt{a^2+c^2+a^2\omega^2})+\text{σταθ.} \qquad (45)$$

καὶ ἔχομεν οὕτω τὰς συντεταγμένας (x, y, z) τῶν σημείων τῆς καμπύλης ἐκπεφρασμένας διὰ τῆς βοηθητικῆς μεταβλητῆς ω.

Διὰ τὴν κίνησιν ἔχομεν τὰς ἐξισώσεις (40) καὶ (41), ἐξ ὧν λαμβάνομεν

$$r=0, \quad m=\varrho . q, \quad cl-an=0$$

Αἱ δὲ ἀκτῖνες ὁρίζονται διὰ τῶν ἰσοτήτων

$$A=\frac{a}{\sqrt{a^2+c^2}}, \quad B=0, \quad \Gamma=\frac{c}{\sqrt{a^2+c^2}}$$

ἑπομένως διατηροῦσι σταθερὰν διεύθυνσιν ὡς πρὸς τοὺς ἄξονας $OXYZ$.

Ἐπειδὴ εἶνε $r=0$, οἱ ἄξονες OX, OY, OZ μένουσι διαρκῶς παράλληλοι πρὸς τὰς τρεῖς ἀρχικὰς εὐθείας τῆς τυχούσης καμπύλης (ὁ OX παράλληλος τῇ ἐφαπτομένῃ τῆς καμπύλης, ὁ OY παράλληλος τῇ ὀρθίᾳ καθέτῳ καὶ ὁ OZ τῇ πρώτῃ καθέτῳ, ἡ δὲ ἀρχὴ O θὰ γράφῃ καμπύλην ἥστινος αἱ συντεταγμέναι $x_0\ y_0\ z_0$ δίδονται ὑπὸ τῶν ἐξισώσεων

$$\begin{aligned} x_0&=\int\left|(\alpha+\frac{c}{a}\xi)\,l-\varrho\frac{\lambda}{R}\right|ds \\ y_0&=\int\left|(\beta+\frac{c}{a}\eta)\,l-\varrho\frac{\mu}{R}\right|ds \\ z_0&=\int\left|(\gamma+\frac{c}{a}\zeta)\,l-\varrho\frac{\nu}{R}\right|ds \end{aligned} \qquad (46)$$

ἔνθα R εἶνε ἡ ἀκτὶς καμπυλότητος τῆς ὁδηγοῦ καμπύλης.

Αἱ ἐξισώσεις τῆς ἐπιφανείας, ἣν γράφει ἡ προκειμένη καμπύλη, εὑρίσκονται κατὰ τὴν μέθοδον τῆς σελίδος (262) καὶ εἶνε αἱ ἑξῆς

$$\begin{aligned} x_1&=x_0+\alpha x+\lambda y+\xi z \\ y_1&=y_0+\beta x+\mu y+\eta z \\ z_1&=z_0+\gamma x+\nu y+\zeta z \end{aligned} \qquad (47)$$

καὶ τὰ μὲν x, y, z εἶνε αἱ συντεταγμέναι τῶν σημείων τῆς τὴν ἐπιφάνειαν γραφούσης καμπύλης αἵτινες ἐξεφράσθησαν ὡς συναρτήσεις τοῦ ω (44, 45) τὰ δὲ $x_0 y_0 z_0$ εἶνε συναρτήσεις τοῦ τόξου s τῆς ὁδηγοῦ καμπύλης καὶ δίδονται ὑπὸ τῶν ἐξισώσεων (46), τέλος τὰ α, β, γ δηλοῦσι τυχούσας συναρτήσεις τοῦ s (τῆς ὁδηγοῦ) πληρούσας μόνον τὴν ἐξίσωσιν $\alpha^2+\beta^2+\gamma^2=1$ τὰ δὲ λοιπὰ συνημίτονα ξ, η, ζ καὶ λ, μ, ν ἐκφράζονται διὰ τῶν α, β, γ καὶ τῶν παραγώγων αὐτῶν πρὸς s διὰ τῶν τύπων (ε) καὶ (ε') τῆς σελ. (264).

Η ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΣ
ΤΟΥ ΚΛΙΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Α΄

Ἡ ἱστορία τῆς Γῆς, ὁποία ἀπετυπώθη ὑπ᾽ αὐτῆς τῆς Φύσεως ἐπὶ τῶν αἰωνίων σελίδων τῶν γεωλογικῶν ἀρχείων, ἀναγράφει σαφῶς τὰς διαφόρους κλιματολογικὰς φάσεις, δι᾽ ὧν διῆλθον αἱ ποικίλαι ζῶναι τοῦ πλανήτου ἡμῶν· ἡ κατασκευὴ τοῦ γηΐνου φλοιοῦ φαίνεται ἀνεξάρτητος τοῦ χαρακτῆρος τοῦ τοπικοῦ κλίματος, ἀλλ᾽ αἱ κατὰ τοὺς παναρχαίους χρόνους, μετὰ τὴν στερεοποίησιν αὐτοῦ, ἐπελθοῦσαι διαδοχικαὶ παραλλαγαὶ τῶν κλιμάτων τῆς Γῆς ἀφῆκαν ἀνεξάλειπτα τὰ ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως αὐτῶν ἐπὶ τῆς ὀργανικῆς ἰδίως φύσεως. Ἡ Γεωλογία, ἐκ τῆς γεωγραφικῆς διανομῆς τῶν ζωικῶν καὶ φυτικῶν ἀπολιθωμάτων καὶ διὰ τῆς μελέτης διαφόρων ἄλλων τοιούτων στοιχείων, συνάγει ἀσφαλῶς, ὅτι, κατὰ τὰς διαφόρους γεωλογικὰς περιόδους, τὰ κλίματα τῶν γηΐνων τόπων ὑπέστησαν μεγάλας καὶ ἐπανειλημμένας μεταβολάς. Ὑπῆρξαν ἐποχαί, καθ᾽ ἃς ἡ μέση θερμοκρασία τοῦ πλανήτου ἡμῶν ἦτο πολὺ ὑψηλοτέρα τῆς σημερινῆς, καὶ ἄλλαι, καθ᾽ ἃς αὕτη ἦτο αἰσθητῶς χαμηλοτέρα αὐτῆς· ἐπῆλθον ἀνθρακογόνοι περίοδοι, καθ᾽ ἃς ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος ἦτο τροπικὴ εἰς ἀρκτικὰς σχεδὸν ζώνας, καὶ ἐποχαὶ ψυχραί, καθ᾽ ἃς αὐταὶ αἱ εὔκρατοι ἡμῶν ζῶναι ἐκαλύπτοντο ὑπὸ στιβάδος πάγου.

Τὰ ἀπολιθώματα τῆς χλωρίδος τῆς τριτογενοῦς περιόδου τῆς βορείου Γροιλλανδίας, τῆς Σπιτσβέργης καὶ τῆς Ἀλάσκας δεικνύουσιν ὅτι, διαρκούσης τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ὑπῆρχον μεταξὺ τῶν 70° καὶ 80° πλάτους φυτά, ἀπαιτοῦντα τὴν ὕπαρξιν κλίματος, εἰς τὰς ψυχρὰς ταύτας ζώνας, ὁμοίου πρὸς τὸ σημερινὸν τῆς βορείου Ἰταλίας. Ὁ λιγνίτης π. χ. τῶν βορείων μερῶν τῆς Γροιλλανδίας δεικνύει, ὅτι τὰ δάση

αὐτῶν, κατὰ τὴν τριτογενῆ περίοδον, συνίσταντο ἐκ φιλυρῶν, ἰτεῶν, ἐλατῶν, λευκῶν, πτελεῶν, ἀκταιῶν κλπ.· ἐκ τῆς σημερινῆς δὲ γεωγραφικῆς διανομῆς τῶν φυτῶν τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι ἡ μέση θερμοκρασία τοῦ ἀέρος, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, εἰς τὰς βορειοτάτας ταύτας χώρας, ἦτο: τὸν Ἰούλιον 17°—18°, ἐνῷ ἤδη εἶναι μόνον 2°—3°, τὸν Ἰανουάριον οὐχὶ κατωτέρα, πιθανῶς, τῶν —6°, ἐνῷ σήμερον κατέρχεται εἰς —35° ἕως —40°, καὶ ἡ ἐτησία, τοὐλάχιστον, 5°—6°, ἐν ᾧ ἡ σημερινὴ εἶναι —18° ἕως —20°· ὅθεν ἡ θερμοκρασία τῆς Γροιλλανδίας, κατὰ τὴν μεμακρυσμένην ἐκείνην ἐποχήν, ἦτο ἡ τῆς κατὰ 20°—30° νοτιωτέρας ζώνης τῆς Γῆς σήμερον.

Τὸ ἀντίθετον συνέβαινε πολὺ βραδύτερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Γῆς κατὰ τὴν παγερὰν περίοδον, καθ' ἣν ἡ βόρειος Εὐρώπη μέχρι τοῦ πλάτους 51° περίπου καὶ ἡ βόρειος Ἀμερικὴ μέχρι τῶν 40° ἐκαλύπτοντο ὑπὸ στρώματος πάγου, τὰ κλιματικὰ ὅρια τῆς διαρκοῦς χιόνος τῶν Ἄλπεων ἦσαν κατὰ 1.300μ, τοὐλάχιστον, ἐγγύτερον τοῦ ὕψους τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης, τὰ δὲ τῶν ἡμετέρων πλατῶν, ὡς καὶ τὰ τῶν ὀρέων τῆς Κεντρικῆς Γερμανίας, ἔκειντο κατὰ 1.000μ, τοὐλάχιστον, χαμηλότερον ἢ σήμερον· ὅθεν ἡ μέση θερμοκρασία τοῦ ἀέρος ἦτο τότε κατὰ 4°—5° μικροτέρα της σημερινῆς[1]).

Β΄

Ἀλλ' αἱ εὐρεῖαι αὗται κλιματολογικαὶ κυμάνσεις, συνδεόμεναι πρὸς τὰς διαφόρους γεωλογικὰς περιόδους, ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς διαπλάσεως καὶ μορφώσεως τοῦ πλανήτου ἡμῶν καί, συνεπῶς, ἀποτελοῦσι θέμα γεωλογικῆς ἐρεύνης· αἱ τοιαῦται παραλλαγαὶ δεικνύουσι μὲν τὴν ἀρχαίαν ἀστάθειαν τῶν γηίνων κλιμάτων, ἀλλ' ἐξέρχονται τῶν ὁρίων τῆς Κλιματολογίας, ἥτις ἐρευνᾷ τὰ κλίματα τῶν διαφόρων τόπων τῆς Γῆς καὶ τὰς ***περιοδικὰς*** ἢ ***αἰωνίας*** μεταβολάς, εἰς ἃς ταῦτα ὑπόκεινται, ***ὑπὸ τὴν παροῦσαν μορφὴν τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς***. Ἐν τῇ σπουδῇ τοῦ κλίματος χώρας τινὸς δὲν ἐνδιαφερόμεθα νὰ μάθωμεν ποῖα ἦσαν τὰ κλιματολογικὰ στοιχεῖα αὐτῆς, κατὰ τὰς διαφόρους

---

[1]) **Julius Hann,** *Handbook of Climatology (transl. by Ward) σελ. 375-376, 1903.*

φάσεις τῆς ἐπιφανείας τῆς Γῆς, ἀλλὰ ποῖα εἶναι αὐτὰ σήμερον, καὶ ἂν εἶναι ἀπολύτως σταθερὰ ἢ μεταβλητά.

Καὶ τοιαῦται φυσικαὶ παραλλαγαὶ οὔτε ἄγνωστοι οὔτε σπάνιαι εἶνε σήμερον· εἰς διαφόρους τόπους τῆς Γῆς παρετηρήθησαν ἤδη ἀσφαλῶς σπουδαῖαι μεταμορφώσεις, προερχόμεναι ἐκ περιοδικῶν κλιματολογικῶν μεταβολῶν μικροῦ εὔρους· ἡ ἔκτασις τῶν λιμνῶν καὶ τὰ ὅρια τῶν παγετώνων εἴς τινας χώρας ὑπέστησαν προφανῶς περιοδικὰς κυμάνσεις. Οἱ παγετῶνες τῶν Ἄλπεων ἠλαττοῦντο σπουδαίως μέχρις ἐσχάτων καὶ ἤδη αὐξάνουσι τοπικῶς· ἡ ἱστορία τῆς ἀμερικανικῆς λίμνης *Bonneville* δεικνύει πέντε διαφόρους φάσεις τοῦ κλίματος τοῦ τόπου ἀπὸ τῆς τελείας ἴσως ξηρασίας μέχρι τῆς ἄκρας πολυομβρίας· καὶ ἐν γένει ἐκ τῆς μελέτης τῶν ὑδάτων διαφόρων λιμνῶν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ἐπανειλημμένων παραλλαγῶν τοῦ κλίματος. Πρὸς τούτοις, αἱ ὑδρομετρικαὶ παρατηρήσεις δεικνύουσιν, ὅτι μέγα τμῆμα τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας ὑπέστη αὔξουσαν ἐλάττωσιν καί, εἴς τινα μέρη, τελείαν ἐξαφάνισιν τῶν ὑδάτων αὐτοῦ· αἱ λίμναι τοῦ ἀνατολικοῦ Τουρκεστὰν ξηραίνονται ραγδαίως, δεικνύουσαι βαθμιαίαν ὀμβρομετρικὴν ἀλλοίωσιν καὶ ἐν γένει σπουδαίας κλιματολογικὰς μεταβολὰς τῆς χώρας ταύτης. Καὶ ἡ μείωσις αὕτη τῶν ὑδάτων τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, ἡ παρατηρηθεῖσα ἐν τῇ ἀποξηράνσει τῶν λιμνῶν αὐτῆς, δὲν περιορίζεται ἐντὸς μόνης τῆς ἠπείρου ταύτης· ἐπεκτείνεται ἤδη εἰς ἱκανὸν μέρος αὐτῆς τῆς Εὐρώπης καὶ ἐνεφανίσθη καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Ἀφρικήν. Ἡ λίμννη *Σίρβα*, ἡ ἀνακαλυφθεῖσα τῷ 1859 ὑπὸ τοῦ Λιβιγκστῶνος, ἔχουσα μῆκος 48χλμ. καὶ πλάτος 15-25χλμ., ἐξηφανίσθη ἤδη ἐντελῶς· ἡ λίμνη *Γκάμη*, ἡ ἀνακαλυφθεῖσα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐρευνητοῦ, ἐξέλιπεν ὡσαύτως. Ἀλλὰ καὶ θερμομετρικαὶ μεταβολαὶ ὑπεστηρίχθησαν ὑπό τινων· ὁ Schott, ἐκ τῆς ἐρεύνης μακρᾶς σειρᾶς παρατηρήσεων ἐν ταῖς Ἡνωμέναις Πολιτείαις, εὗρεν, ὅτι ἡ θερμοκρασία τοῦ ἀέρος ὑπέκειτο εἰς μικρὰς περιοδικὰς μεταβολάς, μεταβαλλομένη κατὰ $0^{o},5$-$1^{o},0$, περὶ τὴν μέσην τιμὴν αὐτῆς. Ὅθεν κλιματικαὶ παραλλαγαὶ ἢ κυμάνσεις περὶ μέσην τινὰ κατάστασιν παρετηρήθησαν ἀσφαλῶς ἐπὶ πολλῶν σημείων ὅλων σχεδὸν τῶν ἠπείρων τῆς Γῆς.

Γ´

Ἀλλ' ἐὰν τὰ κλίματα διαφόρων τόπων παρουσιάζωσι προφανῶς μακρὰς ἢ βραχείας ***περιοδικὰς*** μεταβολάς, ὑπόκεινται ἆρά γε καὶ εἰς ***αἰωνίας*** τοιαύτας; τὰ κλίματα τοῦ πλανήτου ἡμῶν βαίνουσι διαρκῶς ψυχόμενα ἢ θερμαινόμενα, καθίστανται σὺν τῷ χρόνῳ ξηρότερα ἢ ὑγρότερα καὶ ἐν γένει μεταβάλλονται ἀεννάως καὶ ὁμοίως ἢ εἶνε ***σταθερά***, κυμαινόμενα μόνον περὶ μέσην τινὰ κατάστασιν καὶ μὴ ὑποκείμενα εἰς *αἰωνίας* μεταβολάς; Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἡ Ἐπιστήμη δὲν κατέληξεν εἰσέτι εἰς ὁριστικὸν καὶ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους εὑρισκόμεθα πρὸ τελείου σκότους· καὶ ὁ ἐλάχιστος σπινθὴρ ἐπιστημονικοῦ φωτὸς πρὸς διαφώτισιν καὶ ὁδηγίαν τοιαύτης ἀορίστου ἐρεύνης ἐλλείπει. Ἀλλ' ἔχομεν τοὐλάχιστον, θετικὰς βάσεις, ὅπως στηρίξωμεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν; εἶναι αἰσθηταὶ ***ἀμέσως*** ἢ ***ἐμμέσως*** τοιαῦται κλιματολογικαὶ παραλλαγαί, ἐντὸς τῆς σχετικῶς βραχείας ταύτης χρονικῆς περιόδου;(¹) Ἀτυχῶς καὶ τοῦ ὡρισμένου τούτου, ἀλλὰ λίαν λεπτοῦ ζητήματος, ἡ ἀκριβὴς λύσις εἶναι εἰς ἄκρον δύσκολος, ἐλλείψει τῶν ἀναγκαίων στοιχείων συγκρίσεως· ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐλλείπουσι παντελῶς ἀκριβεῖς δι' ὀργάνων παρατηρήσεις, ὅπως παραβάλωμεν τοὺς ἀρχαίους βαθμοὺς τῶν διαφόρων κλιματολογικῶν στοιχείων πρὸς τοὺς σημερινούς. Ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς τελευταίους αἰῶνας, καθ' οὓς εἶχον ἤδη ἐπινοηθῆ τὰ σχετικὰ ὄργανα, εἶναι ἀδύνατος πᾶσα περὶ τοῦ θέματος τούτου ἀκριβὴς ἔρευνα· ἡ σμικρότης τῶν τοιούτων μεταβολῶν, ἐὰν τυχὸν ὑπάρχωσιν, ἐντὸς τόσον μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος μάλιστα, οὐδεμίαν αἰσθητὴν ἐκδήλωσιν αὐτῶν ἐπιτρέπει διὰ μέσου τῶν διαφόρων σειρῶν τῶν παρατηρήσεων. Πράγματι, τὰ ἐκ τῆς κατασκευῆς, τῆς βαθμολογίας, τῆς τοποθετήσεως καὶ ἄλλων ποικίλων ἀτελειῶν τῶν ὀργάνων σφάλματα τῶν ἀρχαίων σειρῶν εἶναι τόσον μεγάλα, ὥστε ἀποβαίνει ὅλως

(¹) Ὁ **Partsch**, ἀνασκευάζων τὴν πολλάκις ὑποστηριχθεῖσαν γνώμην, ὅτι ἡ βόρειος Ἀφρικὴ εἶχεν ἄλλοτε πολὺ μείζονα ποσότητα ὕδατος ἢ σήμερον, ἔδειξεν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβη ἐντὸς τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

ἀδύνατος ἡ τοιαύτη σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τὰς νεωτέρας· ἵνα αἱ ὀργανικαὶ παρατηρήσεις, καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ σημερινῇ αὐτῶν ἀκριβείᾳ, παράσχωσι τὰ στοιχεῖα τοιούτων λεπτῶν ἐρευνῶν, εἶναι ἀνάγκη νὰ παρέλθωσι πολλοὶ αἰῶνες, χιλιετηρίδες ὁλόκληροι.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἄμεσος καὶ ἀκριβὴς λύσις τοῦ μεγάλου τούτου γεωφυσικοῦ ζητήματος εἶναι ἀδύνατος ἤδη, δὲν εἶναι ὅμως καὶ ὅλως ἀπρόσιτος δι' **ἐμμέσου** μεθόδου· δυνάμεθα νὰ προσεγγίσωμεν μεγάλως εἰς αὐτὴν διὰ τῶν παρατηρήσεων φυσικῶν φαινομένων, στενῶς πρὸς τὰ κλιματολογικὰ στοιχεῖα συνδεομένων· ἡ σύγκρισις τῶν φάσεων τῶν φαινομένων τούτων ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ, κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, δύναται νὰ δείξῃ, μέχρις ὁρίου τινός, τὴν σταθερότητα ἢ τὴν ἀλλοίωσιν τῶν κλιματικῶν ὅρων, ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ὁποίων ἐξαρτῶνται αὗται. Τὰ φαινόμενα τῆς βλαστήσεως, οἷον ἡ ***ὀφθαλμογονία***, ἡ ***φυλλογονία***, ἡ ***ἄνθησις***, ἡ ***ὡρίμανσις***, ἡ ***φυλλοβολία***, παράγονται, ὡς γνωστόν, τότε μόνον, ὅταν τὰ φυτὰ λαμβάνωσιν ὡρισμένον ποσὸν θερμότητος, ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἄρχεται ἡ βλάστησις, μέχρις ἐκείνης, καθ' ἣν τὸ ἐν λόγῳ φαινόμενον ἐκδηλοῦται. Ἡ ποσότης αὕτη μετρεῖται, προστιθεμένων ὅλων τῶν ἡμερησίων μέσων θερμοκρασιῶν κατὰ τὴν σχετικὴν χρονικὴν περίοδον, ἀπὸ ἀρχικῆς τινος θερμοκρασίας, ἰδίας δι' ἕκαστον φυτόν· οὕτω π. χ. οἱ δάκτυλοι τοῦ φοίνικος (χουρμάδες), διὰ νὰ ὡριμάσωσιν, ἔχουσιν ἀνάγκην 6.000° περίπου, ἄνω τῶν 18°, ἀπὸ τῆς ἀνθήσεως μέχρι τῆς ὡριμάνσεως([1]).

Ἕνεκα τῆς στενῆς ταύτης σχέσεως μεταξὺ τῶν κλιματολογικῶν στοιχείων καὶ τῶν φαινομένων τῆς βλαστήσεως, οὔτε ὅλα τὰ φυτὰ φύονται εἰς ὅλας τὰς ζώνας τῆς Γῆς καὶ εἰς ὅλα τὰ ὕψη τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς, οὔτε πανταχοῦ ἔνθα φύεται φυτόν τι παρουσιάζει τὰς διαφόρους φάσεις τῆς βλαστήσεώς του κατὰ τὰς αὐτὰς ἐποχάς· ἡ γεωγραφικὴ διανομὴ τῶν φυτῶν καὶ αἱ ἐποχαὶ τῶν ποικίλων φαινομένων τῆς βλαστήσεως αὐτῶν ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς θερμοκρασίας καὶ

---

[1]) Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι δὲν εἶναι ἐντελῶς σταθεροί, ἀλλὰ παρουσιάζουσιν αἰσθητὰς μεταβολὰς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος· τὰ φαινόμενα ταῦτα τῆς βλαστήσεως δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἐκ τῆς θερμοκρασίας, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων παραγόντων, οἷον τῆς ὑγρασίας, τοῦ φωτός, τῆς διαρκείας τῆς ἡμέρας κτλ.

ἐν γένει ἐκ τῶν κλιματολογικῶν χαρακτήρων τῶν διαφόρων τόπων τῆς Γῆς. Οὕτω, τὸ ὅριον τῆς γηίνης ζώνης, ἐντὸς τῆς ὁποίας φύεται ὁ φοῖνιξ, εἶναι οἱ τόποι, ὧν ἡ ἐτησία μέση θερμοκρασία, ἀνέρχεται περὶ τούς 17^0· εἰς τὰς χώρας, τῶν ὁποίων ἡ ἐτησία μέση θερμοκρασία κυμαίνεται μεταξὺ 17^0 καὶ 18^0, ὁ φοῖνιξ φύεται καὶ καρποφορεῖ, ἀλλὰ δὲν ὡριμάζει τοὺς δακτύλους του. Ὅθεν ἡ μεταβολὴ τῆς θερμοκρασίας, ἧς ἡ ἐπίδρασις ποικίλλει ἀπὸ φυτοῦ εἰς φυτόν, πολυτρόπως ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς βλαστήσεως: εἴτε μεταβάλλει τὰς ἐποχάς, καθ' ἃς συμβαίνουσιν αἱ διάφοροι φάσεις αὐτῆς, ἐπιβραδύνουσα ἢ ἐπιταχύνουσα αὐτάς, εἴτε ἀλλοιοῖ τὴν ἔκτασιν τῆς σειρᾶς τῶν φαινομένων αὐτῆς, ἐμποδίζουσά τινα καὶ ἐπιτρέπουσα ἄλλα ἐκ τούτων, εἴτε μεταβάλλει τὴν ζώνην τῆς ὑπάρξεώς της, μεταθέτουσα, περιστέλλουσα ἢ αὐξάνουσα αὐτήν. Ὅθεν, ἐλλείψει ἀκριβῶν θερμομετρικῶν δι' ὀργάνων παρατηρήσεων, δυνάμεθα νὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸ φυτόν, ὡς εἰς ***φυσικὸν θερμόμετρον***, τοῦ ὁποίου αἱ διάφοροι φάσεις τῆς βλαστήσεως δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι, μέχρις ὁρίου τινός, ὡς ***φυσική***, οὕτως εἰπεῖν, ***θερμομετρικὴ κλῖμαξ***, πρὸς σύγκρισιν τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων θερμοκρασιῶν τόπου τινός.

Ἀλλὰ καὶ αἱ διάφοροι φάσεις τοῦ βίου τῶν ζώων συνδέονται στενῶς πρὸς τοὺς κλιματολογικοὺς ὅρους ἑκάστου τόπου καὶ δύνανται ὡσαύτως νὰ χρησιμοποιηθῶσι πρὸς τοῦτο. Αἱ θερμομετρικαὶ μεταβολαὶ ἰδίᾳ ἰπιδρῶσι καὶ κανονίζουσι πολλὰ καὶ σπουδαῖα ζωολογικὰ φαινόμενα ἐν ἑκάστῃ χώρᾳ· ἐκ τῶν μεταβολῶν τούτων ἐξαρτᾶται ἡ ἐποχὴ τῆς ἀφίξεως, ἀποδημίας ἢ διαβάσεως τῶν διαφόρων πτηνῶν, ἡ ἐποχή, καθ' ἣν τὰ ἔμμονα πτηνὰ νεοττεύουσιν ἢ ἄρχονται ᾄδοντα, ἡ ἐποχή, καθ' ἣν τὰ φωλεύοντα ζῶα ἐξεγείρονται ἢ ναρκοῦνται (νυκτερὶς κλπ.), ἡ ἐποχὴ τῆς ἐμφανίσεως τῶν ἐντόμων ἢ μαλακίων τινῶν (κοχλίας) κλπ.

Ὅθεν, ἐὰν συγκρίνωμεν τὰ ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν διαφόρων τούτων φυτολογικῶν καὶ ζωολογικῶν φαινομένων προκύπτοντα στοιχεῖα, κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους χρόνους, ἔν τινι τόπῳ, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν, ἐκ τῆς ταὐτότητος ἢ τῆς μεταβολῆς αὐτῶν, περὶ τῆς σταθερότητος ἢ τῆς παραλλαγῆς τοῦ κλίματος τῆς χώρας. Διὰ τοιούτων ***ἐμμέσων*** μεθόδων, ὁ μὲν Biot εὗρεν, ὅτι ἡ θερμοκρασία

τῆς Κίνας, περὶ τὸν παράλληλον 35°, δὲν μετεβλήθη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, ὁ δὲ Arago, ὅτι, κατὰ μέγα μέρος, τὰ διάφορα κλίματα τῆς Γῆς δὲν ὑπέστησαν αἰσθητὰς μεταβολὰς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τοῦδε. Πρὸς τούτοις, ὁ Angot, διὰ τῆς μελέτης τῆς ἐποχῆς τοῦ τρυγητοῦ ἐν Γαλλίᾳ, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, εὗρεν, ὅτι αὕτη μένει, κατὰ μέσον ὅρον, σχεδὸν σταθερά· ἡ ἐποχὴ αὕτη τῆς βλαστήσεως τῆς ἀμπέλου δὲν παρουσιάζει αἰσθητὴν αἰωνίαν παραλλαγήν, δεικνύουσαν αἰωνίαν μεταβολὴν τοῦ κλίματος τῆς Γαλλίας. Ἀπὸ τοῦ ἕκτου αἰῶνος μ. Χ. τὰ αὐτὰ εἴδη φυτῶν, οἱ αὐτοὶ λόφοι, τὰ αὐτὰ μέρη τῶν λόφων παράγουσι τοὺς γνωστοὺς οἴνους τῆς Βουργουνδίας· ἀλλὰ τὰ αὐτὰ φυτά, μεταφερόμενα ὑπὸ ἄλλο κλῖμα ἢ εἰς ὀλίγον διάφορον ὕψος, παράγουσιν οἴνους λίαν διαφόρους· ἡ ἐλαχίστη μεταβολὴ τῆς θερμοκρασίας καὶ τῆς ὑγρασίας θὰ μετέβαλλε τὴν τοποθεσίαν τῶν ἀμπελώνων. Ἐν γένει δὲ ἡ σπουδὴ τῶν σχετικῶν παρατηρήσεων τῆς βλαστήσεως τῆς ἀμπέλου δεικνύει, ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Γαλλίας ὑπέστη μὲν περιοδικὰς μεταβολάς, ὁτὲ κατὰ τὴν μίαν καὶ ὁτὲ κατὰ τὴν ἄλλην φοράν, ἀλλὰ κατὰ μέσον ὅρον ἔμεινε τὸ αὐτὸ ἀπὸ δεκατεσσάρων ἢ δεκαπέντε αἰώνων.

Δ΄

Τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος μετεβλήθη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον; τὸ θέμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐπραγματεύθησαν διάφοροι ἐπιστήμονες κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἐμελετήθη ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις. Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν δὲν ἔχει μόνην τὴν μεγάλην σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος τῆς γενικῆς παραλλαγῆς ὅλων ὁμοῦ τῶν γηίνων κλιμάτων· ἡ ἀπόδειξις τῆς κλιματικῆς σταθερότητος τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ ἐνδιαφέρει μεγάλως τὴν Ἐπιστήμην, κέκτηται καὶ γενικωτέραν ἔτι σημασίαν, διὰ τὴν περιφανῆ ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν τῆς ἀρχαίας ταύτης ἑστίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς σταθερότητος ἢ μὴ τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος, πλὴν τῆς Ἀστρονομίας, τῆς Κλιματολογίας καὶ τῆς Φυσικῆς, αἵτινες δύνανται νὰ πορισθῶσιν ἐντεῦθεν τὴν λύσιν θεμελιωδῶν αὐτῶν προβλημάτων, καὶ ἡ Ἱστορία, ἡ Ἐθνολογία, ἡ Ἀρχαιολογία καὶ ἡ Βιολογία ἔχουσι

πολλὰ σκοτεινὰ ζητήματα νὰ φωτίσωσι καὶ σπουδαῖα συμπεράσματα νὰ συναγάγωσιν.

Ὁ Fallmerayer ὑπεστήριξεν, ὡς γνωστόν, ὅτι ὄχι μόνον ἡ φυλὴ τοῦ ἀρχαίου λαοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐντελῶς ἐξέλιπεν, ἀλλὰ καὶ τὸ κλῖμα αὐτῆς ὑπέστη τοιαύτην μεταβολήν, ὥστε ἡ χώρα ἔχασε καὶ αὐτὴν τὴν παραγωγικήν της δύναμιν· ἀντὶ τῶν ἄλλοτε εὐφόρων καὶ πλουσίων εἰς ὕδατα λειμώνων καὶ πεδιάδων, μόνον ξηροὶ ἀγροὶ καὶ φαλακρὰ ὄρη ὑπάρχουσιν ἤδη ἐν αὐτῇ· ὅθεν ἡ σημερινὴ Ἑλλάς, λέγει, δὲν δύναται πλέον νὰ συμπεριληφθῇ εἰς τὸν κύκλον τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ!!

Τὰ αὐτὰ περίπου προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ καὶ ὁ Fraas[1], ἰσχυρισθείς, ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἥτις ἐν τῇ ἀκμῇ της ἦτο κατάφυτος, εὔφορος καὶ βροχερά, διαρρεομένη ὑπὸ ρυάκων καὶ ποταμῶν, κατήντησε, συνεπείᾳ τῆς δασικῆς ἀποψιλώσεως αὐτῆς, φαλακρά, ἄγονος καὶ ἄνυδρος· αἱ πεδιάδες της ἔμειναν ξηραὶ καὶ ἀκαλλιέργητοι, οἱ δὲ ποταμοὶ καὶ αἱ πηγαὶ ἐστείρευσαν· συνεπείᾳ τῆς καταστροφῆς τῆς φυτικῆς ζωῆς, ἐπῆλθεν ἔλλειψις ἀτμοσφαιρικῆς ὑγρασίας, ξηρότητος τῶν ἀνέμων, ὕψωσις τῆς θερμοκρασίας τοῦ ἀέρος καὶ ἐλάττωσις τῶν ὀμβρίων ὑδάτων· ἡ φυτική της γῆ παρεσύρθη ὑπὸ τῶν βροχῶν καὶ ἡ γονιμότης τοῦ ἐδάφους της ἐξηντλήθη, διὰ τῆς μακρᾶς καλλιεργείας, ἐκ ***γεροντικοῦ μαρασμοῦ***· τὸ κλῖμα αὐτῆς ἔγεινε θερμὸν καὶ ξηρὸν ὡς τὸ τῆς ἐρήμου, καὶ ἐν γένει οἱ κλιματολογικοὶ ὅροι μετεβλήθησαν εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε ἡ χώρα αὕτη κατέστη ἀκατοίκητος καὶ ἀνίκανος νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς κατοίκους της τὰ μέσα πρὸς ἐπίτευξιν ἀνωτέρας φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ἀναπτύξεως. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον, λέγει, ἡ χώρα αὕτη νὰ συμπεριληφθῇ ἤδη ἐν τῇ χορείᾳ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν, καὶ μάλιστα ὅτι θὰ ἦτο μάταιος κόπος νὰ τὴν ἐμβολιάσωμεν διὰ τοῦ ἐκ Βορρᾶ ἢ τῆς Δύσεως προερχομένου σπέρματος(!) Τὸ ἰσχυρὸν κῦμα τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπερ κυλίεται ἐξ Ἀνατολῶν πρὸς Δυσμάς, ἔχει ἀφήσει ὄπισθεν αὐτοῦ ἔρημον, ἐκ της ὁποίας οὐδεὶς καρπὸς τῆς Φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ εἰς ὡριμότητα!!...

Κατὰ ταῦτα λοιπόν, ἡ σύγχρονος Ἑλλάς, μεταβληθεῖσα εἰς ξηρὰν

---

[1]) **C. Fraas**, *Klima und Pflanzenwelt in der Zeit, Lemdshut, 1847.*

καὶ ἄγονον χώραν, κατεδικάσθη ἀμειλίκτως καὶ ἀμετακλήτως ὑπ᾽ αὐτῆς τῆς Φύσεως εἰς αἰωνίαν πενίαν καὶ βαρβαρότητα! Ἀλλ᾽εἶναι ταῦτα σπουδαῖα καὶ ἀκριβῆ; Περιττὸν βεβαίως νὰ λεχθῇ ἐνταῦθα πόσον τὰ **πράγματα** διέψευσαν τὰς φρικτὰς ταύτας προφητείας. Ἄλλως ἡ πηγὴ τῆς πικρίας ταύτης, ἂν καὶ ἐπιμελῶς καλυφθεῖσα ὑπὸ τὰ φύλλα τῶν καταστραφέντων δασῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, δὲν διέφυγε βεβαίως τὴν προσοχὴν τῶν ἀμερολήπτων ἐπιστημόνων· εἰς μάτην προσεπάθησαν οἱ συγγραφεῖς οὗτοι νὰ κρύψωσιν ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς Ἐπιστήμης τὰ πραγματικὰ αἴτια τῆς ἀγρίας ταύτης κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπιθέσεως, τοὺς προσωπικοὺς αὐτῶν λόγους κατὰ τοῦ τόπου. Ἡ μνησικακία, λέγει ὁ Hehn ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἀντεπεξῆλθε κατὰ τῶν ἰδεῶν τούτων, καὶ κάποια ματαιωθεῖσα ἐλπὶς ἤγαγον προφανῶς εἰς ὑπερβολὰς ἐν τῇ κρίσει ταύτῃ τὸν δι᾽ ἀχαριστίας ἀμειφθέντα Βαυαρὸν (Fraas) (¹). Τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἀνεσκεύασαν, μετὰ πολλῆς δυνάμεως, καὶ ἄλλοι διαπρεπεῖς ἐπιστήμονες ὡς ὁ Unger, ὁ Wachsmuth, ὁ Neumann, ὁ Partsch, ὁ Hann, ὁ Philippson κτλ. Ὁ δὲ Humboldt, γενικῶς περὶ τῆς μεταβολῆς τῶν κλιμάτων τῆς Εὐρώπης γράφων, λέγει: «*Καθ᾽ ἣν ἐποχὴν τόσοι ἄνθρωποι, διψῶντες ἡμιμάθειαν, ἀρέσκονται νὰ ἀναμιγνύωσιν εἰς τὰς καθημερινὰς ὁμιλίας ἐλαφρὰς ἐπιστημονικὰς σκέψεις, οἱ φόβοι τοὺς ὁποίους εἶχον ἄλλοτε ὡς πρὸς τὴν σύγκρουσιν τῶν οὐρανίων σωμάτων ἢ τὴν δῆθεν ἀλλοίωσιν τῶν κλιμάτων, ἀνανεοῦνται ὑπὸ ἄλλας μορφάς· καὶ τὰ ὄνειρα ταῦτα τῆς φαντασίας εἶναι τόσον ἀπατηλότερα, ὅσον ἡ πηγή των εὑρίσκεται ἐντὸς δογματικῶν ἰσχυρισμῶν. Ἡ ἱστορία τῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τῶν ἐτησίων μεταβολῶν, ἃς ὑφίσταται ἡ θερμοκρασία της, εἶναι ἀρκετὰ ἀρχαία, διὰ νὰ μᾶς προφυλάξῃ συνεπῶς ἐναντίον τοῦ ὑπερβολικοῦ φόβου τῆς γενικῆς καὶ αἰωνίας μεταβολῆς τῶν κλιμάτων τῆς Εὐρώπης* (²).

Ἀλλὰ δυστυχῶς τὰ ἀνωτέρω καταπληκτικὰ καὶ ἀπαίσια συμπεράσματα τῆς μεταβολῆς τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐξετιμήθησαν

(¹) **Victor Hehn**, *Kulturpflanzen und Haustiere in ihrem übergang aus Asien nach Griechenland und Italien σελ. 3, Berlin 1870.*

(²) **A. de Humboldt**, *Cosmos t 1er, σελ. 27 (Faye, Paris, 1855.*

πάντοτε δεόντως· αὐτὸς ὁ πολὺς Κούρτιος, προκατειλημμένος ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Fraas, ὑπερετίμησε τὴν ἀξίαν αὐτῶν καὶ ὑπεστήριξεν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ του([1]) ὅτι, συνεπείᾳ τῆς καταστροφῆς τῶν δασῶν, τὸ κλῖμα τοῦ τόπου μετεβλήθη· ἡ φυτικὴ ζωὴ κατέστη πτωχοτέρα, ὁ οὐρανὸς ἧττον νεφελώδης καὶ ὁ ἀὴρ ξηρότερος ἢ ἄλλοτε· ἂν καὶ ἐλπίζει δέ, ὅτι δύναται νὰ διορθωθῇ ἐν μέρει τὸ κακὸν διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς τέχνης, ἐν τούτοις εἶναι ἀρκετὰ ἀπαισιόδοξος περὶ τοῦ μέλλοντος. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες ὅμως, ἐν οἷς καὶ ὁ Lepsius, καὶ ἰδίᾳ ἀρχαιολόγοι, ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Fraas ἐμπνεόμενοι ἢ καὶ ἐξ ἄλλων λόγων ὁρμώμενοι, ὑποστηρίζουσιν ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος μετεβλήθη λίαν αἰσθητῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν ἐὰν καὶ κατὰ πόσον τὰ στοιχεῖα, ἐφ' ὧν βασίζεται ἡ τοιαύτη θεωρία εἶναι ἀκριβῆ.

Ε΄

Καὶ ἐν πρώτοις εἶναι ***ἀποδεδειγμένον***, ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς δασικῆς βλαστήσεως χώρας τινὸς συνεπάγεται τὴν πλήρη ἀλλοίωσιν τοῦ κλίματος αὐτῆς; Τὸ ζήτημα τῆς ἐπιδράσεως τῶν δασῶν ἐπὶ τοῦ κλίματος παραμένει εἰσέτι ἐν πολλοῖς ἀόριστον ἢ ἄλυτον· τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν παρατηρήσεων συγκρούονται, αἱ δὲ ἐπ' αὐτοῦ γνῶμαι διχάζονται· οὐ μόνον δὲ τὰ ὅρια καὶ ὁ βαθμὸς τῆς κλιματολογικῆς ἐπιδράσεως τῶν δασῶν δὲν καθωρίσθησαν εἰσέτι ἀσφαλῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὕπαρξις τοιαύτης ἐπιδράσεως σπουδαίως ἀμφισβητεῖται! Ὑπάρχουσι παραδείγματα αἰσθητῶν κλιματολογικῶν μεταβολῶν, συνεπείᾳ αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τῆς βλαστήσεως ἢ τῆς καλλιεργείας, ἀναφέρονται ὅμως καὶ ἄλλα, ἀποκρούοντα τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν. Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι, λέγει ὁ Hann, φαίνεται, ὅτι παρέχουσιν εὐνοϊκοὺς ὅρους, διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ἡ αὔξησις τῆς καλλιεργείας μεγάλων ἐκτάσεων δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς ἀλλαγὴν τοῦ κλίματος. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτῶν συνέβη πολὺ μεγάλη ἐλάττωσις τῶν δασοσκεπῶν τόπων· ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἐφυτεύθη-

---

([1]) **Ernest Curtius**, *Peloponnesos*, τ. *1*, σελ. *53*, *Gotha 1851*.

σαν μεγάλως αἱ δυτικαὶ πεδιάδες καὶ τὰ ὀροπέδια. Οὐδεμία ὅμως ἀντίστοιχος μεταβολὴ τῆς θερμοκρασίας ἢ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐξεδηλώθη μέχρι τοῦδε. Ὁ Whitney δὲν πιστεύει, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ περιμένωμεν βελτίωσίν τινα τοῦ ξηροῦ κλίματος τοῦ δυτικοῦ τμήματος ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου [1]).

Πολλάκις ὁμιλοῦσι, λέγει ὁ Angot, περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἀναδασώσεων ἢ τῆς καλλιεργείας· ἀλλ' οὐδὲν τῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ὑπὲρ ἢ κατά, ἔχει πραγματικὴν ἀξίαν... Οὐδὲν ἀκριβὲς γεγονὸς ἔχομεν δεικνῦον τὸ μέγεθος τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἔχῃ επὶ τοῦ κλίματος [2]).

Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἀναδάσωσις τῆς χώρας κανονίζει τὸν ῥοῦν τῶν ὑδάτων αὐτῆς· δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐπίσης, ὅτι εἶναι ἱκανὴ νὰ αὐξήσῃ ὀλίγον τὴν ὑγρασίαν, νὰ ὑψώσῃ ἐλαφρῶς τὸ ποσὸν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, νὰ μεταβάλῃ κατά τι τὴν θερμοκρασίαν, νὰ ἀλλοιώσῃ τῆν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀνέμων καί, ἐν γένει, νὰ ἐπιδράσῃ ἀσθενῶς πως ἐπὶ τῶν κλιματολογικῶν στοιχείων τοῦ τόπου. Ἀλλ' εἶναι ὅλως ἀπίθανον, ὅτι αὕτη δύναται νὰ ἀλλοιώσῃ τοὺς θεμελιώδεις χαρακτῆρας τοῦ κλίματος χώρας τινός· ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῶν μικρῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἀναφέρομεν ἀνωτέρω, ὑπάρχει μεγίστη ἀπόστασις [3]).

---

[1]) **J Hann,** *Handbook of Climatology, (transl. by Ward) τ. 1, σελ. 403, New York, 1903.*

[2]) **A Angot,** *Traité élémentaire de Météorologie, σελ. 410, Paris 1899.*

[3]) Περὶ τοιούτων μικρῶν καὶ ὅλως στενὸν καὶ περιωρισμένον τοπικὸν χαρακτῆρα φερουσῶν κλιματολογικῶν παραλλαγῶν προκειμένου, δὲν ἁρμόζει νὰ γίνηται σπουδαῖος λόγος, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ ἐξάγωνται τοιαῦτα περὶ μιᾶς ὁλοκλήρου χώρας καὶ τοῦ κατοικοῦντος αὐτὴν λαοῦ καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους της ἀπαίσια συμπεράσματα· τὰς τοιαύτας ἀσημάντους καὶ πρυσκαίρους τοπικὰς μεταβολάς, ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Fraas ἀπατώμενοι, μὴ εἰδικοὶ περὶ τὰ κλιματολογικὰ ἐπιστήμονες, ἰδίᾳ ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοί, ὡς ὁ Κούρτιος καὶ ἄλλοι, ὡς θεμελιώδεις, ὁριστικὰς καὶ γενικὰς τοῦ κλίματος ἀλλοιώσεις ἐκλαβόντες, προέβησαν εἰς δυσαρέστους περὶ τοῦ παρόντος κρίσεις καὶ ἀπαισίας περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος προφητείας. Αἱ ἐκ τῆς τοιαύτης σποραδικῆς αὐξομειώσεως τῆς δασικῆς βλαστήσεως καὶ συνεπῶς, τοῦ ποσοῦ τῶν βροχῶν, τοῦ ῥοῦ τῶν ποταμῶν, τῆς ὑγρασίας,

Δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμῶμεν τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ κλιματολογικοῦ χαρακτῆρος τόπου τινός· τὸ φυσικὸν τοῦτο στοιχεῖον, ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, τῆς γεωγραφικῆς θέσεως, τῆς διανομῆς τῶν θαλασσῶν, τῆς ὀρογραφικῆς καὶ τῆς τοπογραφικῆς ἐν γένει μορφῆς τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας καὶ κυρίως ἐκ τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως τοῦ πλανήτου ἡμῶν, εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου [1]. Ἡ δυτικὴ Ἑλλάς, παρὰ τὴν φημιζομένην καταστροφὴν τῶν δασῶν τῆς ἑλληνικῆς χώρας, εἶναι πάντοτε πολύομβρος, ὡς ὁλόκληρος ἡ πλευρὰ αὕτη τῆς ἑλληνικῆς χερσοννήσου· ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, καίπερ ὁμοίως ὑπὸ τῆς θαλάσσης βρεχομένη, εἶναι, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, πολὺ ὀλιγώτερον βροχερὰ καὶ σχετικῶς ξηρά. Ἡ ἀναδάσωσις τῶν ὀρέων ἡμῶν δὲν θὰ μετέβαλλε μεγάλως τὸν ὀμβρομετρικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ὡς ἡ γειτνίασις τῆς θαλάσσης δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν ἀνύδρους νήσους τοῦ Αἰγαίου βροχεράς. Ὁμοίως, ὡς γράφει ὁ Angot (*Μετεωρολογία*, σελ 411), ἡ γειτνίασις τῶν θαλασσῶν ἢ ἀπεράντων ὠκεανῶν δὲν φέρει τὴν βροχὴν εἰς τὰς ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ ἀκτὰς τῆς Σαχάρας, εἰς τὰς τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, τῆς δυτικῆς Αὐστραλίας ἢ τῆς Περουβίας· ἡ παραγωγὴ τῆς βροχῆς ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς τὴν ὕπαρξιν τῶν μεγάλων ἀνοδικῶν κινήσεων τῆς γενικῆς κυκλοφορίας ἢ τῶν κυκλώνων, αἵτινες κεῖνται ἐκτὸς τῶν ἡμετέρων μέσων ἐνεργείας.

Διὰ νὰ ἐπιφέρωμεν σπουδαίας κλιματολογικὰς μεταβολάς, πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν ἐπὶ μεγίστων ἐκτάσεων· ἐὰν π. χ. ἠδυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν εἰς ἀπέραντον δάσος ἢ εἰς εὐρεῖαν θάλασσαν τὴν ἔρημον Σαχάραν, οὐ μόνον ἡ μέση θερμοκρασία τῆς χώρας ταύτης θὰ κα-

---

τῆς θερμοκρασίας κλπ., μεταβολαὶ εἶναι ἔργα τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως, εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς ὑποκείμενα· ὅθεν δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι, σὺν τῷ χρόνῳ, ὡς γράφει καὶ ὁ Philippson (Peloponnes, σελ. 457), προαγομένου τοῦ τόπου, θέλουσι βαθμηδὸν ἐκλείψει, (καί τινες μάλιστα ἐξέλιπον ἤδη ἐντελῶς). μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀτελειῶν καὶ ἐλαττωμάτων τῆς χώρας, προϊόντων μακρᾶς καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως.

[1]) **A. Angot**, *Traité élémentaire de Météorologie,* σελ. 411. *Paris* 1899.

τήρχετο κατὰ πολλοὺς βαθμούς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προκαλουμένη ἀτμοσφαιρικὴ κίνησις θὰ μετεβάλλετο· ἐντεῦθεν τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει θὰ καθίστατο ψυχρότερον, οἱ δὲ **ἐτησίαι**, οἵτινες εἶναι, ὡς γνωστόν, ἀποτέλεσμα ἰδίως τῆς ὑψηλῆς, κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ θέρους, θερμοκρασίας τῆς ἐρήμου ταύτης, θὰ ἔπαυον νὰ πνέωσιν εἰς τοὺς τόπους ἡμῶν, καί, συνεπῶς, τὸ κλῖμα τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος θὰ καθίστατο θερμότερον κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας. Ἀλλ' αἱ μεταμορφώσεις αὗται τῆς γηΐνης ἐπιφανείας εἶναι πράγματι ἀκατόρθωτοι, καί, ἑπομένως, αἱ τοιαῦται κλιματολογικαὶ μεταβολαὶ ἀδύνατοι εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Αἱ σπουδαῖαι ἀτμοσφαιρικαὶ μεταβολαί, οἱ ἄνεμοι, αἱ βροχαὶ καὶ ἄλλα μετέωρολογικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται ἐν Ἑλλάδι, εἶναι, ὡς καὶ εἰς ἄλλας χώρας, κυρίως προϊὸν τῆς γενικῆς βαρομετρικῆς καταστάσεως τοῦ βορείου ἡμισφαιρίου καὶ ἰδίᾳ τῆς Μεσογείου θαλάσσης, ὡς καὶ τῶν βαρομετρικῶν ὑφέσεων, αἵτινες διατρέχουσι τὴν χώραν ἢ διέρχονται πλησίον αὐτῆς· ἀλλ' οἱ κυκλῶνες οὗτοι σχηματίζονται ἐκτὸς καὶ μακρὰν τοῦ τόπου· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔρχονται ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ καὶ ἄλλοι συνήθως σχηματίζονται ἐντὸς τῆς Μεσογείου, εἰς διάφορα σημεῖα αὐτῆς, παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, πολλάκις περὶ τὸν κόλπον τῆς Γενούης. Ὅθεν ἡ βροχὴ ἐξαρτᾶται κυρίως ἐξ ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων, ὅλως ἀνεξαρτήτων τῆς ἐπιδράσεως τῶν δασῶν ἡμῶν· ἡ φαλακρότης ὀρέων τινῶν τῆς Ἀττικῆς δὲν ἐμποδίζει νὰ βρέχῃ ἀφθόνως, κατά τινα ἔτη, ἐν Ἀθήναις, ὡς καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐν γένει, ὅταν ἡ γενικὴ κυκλοφορία ἢ κατάστασις τῆς ἀτμοσφαίρας εἶναι εὐνοϊκὴ εἰς τοῦτο.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ φυτικὴ ἀποψίλωσις χώρας τινος ἐπιδρᾷ λίαν αἰσθητῶς ἐν γένει ἐπὶ τοῦ κλίματος αὐτῆς, εἶναι ἆρά γε ἀληθές, ὅτι ἡ δασικὴ βλάστησις τῆς Ἑλλάδος ἠλαττώθη εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ξηράν, ἄγονον καὶ ἀκατοίκητον; Βεβαίως, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἡ καλλιέργεια παρημελήθη, ἀλλὰ καὶ τὰ δάση αὐτῆς ὑπέστησαν πολλὰς καταστροφάς, εἴτε ἐκ πυρκαϊῶν, εἴτε χάριν ξυλεύσεως τῶν κατοίκων, εἴτε ἐξ ἐπιδρομῶν ἐχθρῶν, εἴτε δι' ἄλλους ποικίλους λόγους. Οὕτως ὁ Παυσανίας διηγεῖται, ὅτι ὑπῆρξε μάρτυς τοιαύτης πυρκαϊᾶς, ἥτις, εἰς τοὺς

πρόποδας τοῦ Ταϋγέτου, παρὰ τὰ Λεῦκτρα, ἀπετέφρωσε πυκνὸν ἐκ δρυῶν δάσος· περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος μ. Χ. ἡ Ἀττικὴ κατεστράφη ἐξ ἐπιδρομῆς βαρβάρων· κατὰ τὰ 746 ὁ ἐλαιὼν τῶν Ἀθηνῶν ἐκάη ὑπὸ ληστῶν· τῷ 1590 τὸ δάσος τοῦ Ὑμηττοῦ κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς· κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας μακρὸν ἡμῶν ἀγῶνα καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους χρόνους ἀκόμη, δυστυχῶς, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πολλὰ δάση, ἐν οἷς προσφάτως καὶ αὐτὰ τὰ τοῦ Πεντελικοῦ, ἐν μέρει, ἐξηφανίσθησαν ἢ ὑπέστησαν σπουδαίας βλάβας ὑπὸ τοῦ πυρός.

Ἀλλὰ μήπως καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀρχαιότητα δὲν συνέβαινον ἐν Ἑλλάδι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἐμπρησμοὶ καὶ ἄλλαι καταστροφαὶ δασῶν; Τυχαίως ἢ μετὰ σκοποῦ, τὸ πῦρ ἐχρησίμευσεν ἀνέκαθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἐξαφάνισιν τῶν δασῶν καὶ παρασκευὴν βοσκημάτων ἢ καλλιεργησίμων γαιῶν· ὁ Ὅμηρος (Ἰλιαδ. Υ, 491) παρέχει εἰκόνα τοιαύτης, διὰ πυρκαϊᾶς καταστροφῆς δάσους, λέγων:

Ὡς δ' ἀναμαιμάει βαθὲ ἄγκεα θεσπιδαὲς πῦρ
οὔρεος ἀζαλέοιο, βαθεῖα δὲ καίεται ὕλη
πάντῃ τε κλονέων ἄνεμος φλόγα εἰλυφάζει.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ *Πλάτων* δὲν ὁμολογεῖ ῥητῶς τοῦτο ἐν τῷ ***Κριτίᾳ*** του, μετὰ δυσθυμίας περιγράφων τὴν τότε κατάστασιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν δασικὴν ἄπο ψίλωσιν τῶν ὀρέων αὐτῆς, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ὑλοτομεῖτο μεγάλη οἰκοδομήσιμος ξυλεία; «*Τῶν γὰρ ὀρῶν ἔστιν*, λέγει, ***ἃ νῦν μὲν ἔχει μελίτταις μόναις τροφήν, χρόνος δ' οὐ πάμπολυς, ὅτε δένδρων αὐτόθεν εἰς οἰκοδομήσεις τὰς μεγίστας ἐρεψίμων τμηθέντων, στεγάσματ' ἔστιν ἔτι σᾶ. Πολλὰ δ' ἦν, ἀλλ' ἥμερα ὑψηλὰ δένδρα, νομὴν δὲ βοσκήμασιν ἀμήχανον ἔφερεν***». Ἡ δὲ ἱστορία τῶν ἐμφυλίων καὶ τῶν λοιπῶν ἐν Ἑλλάδι πολέμων, πλήρης τοιούτων φρικτῶν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου δηώσεων καὶ καταστροφῶν, δὲν δεικνύει τοῦτο σαφέστερον ἀκόμη δι' ὅλους σχεδὸν τοὺς τόπους αὐτῆς; [1]). Καὶ πρὸς διάσωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ

---

[1]) Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πάρου ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, τῷ 489 ἡ νῆσος Μύκωνος ὑπέστη μεγάλην πυρκαϊάν· κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου ἡ Σφακτηρία κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς· οἱ Λακεδαιμόνιοι κατέστρεψαν τῷ 456 π.Χ., ὅλα τὰ δάση τῆς ἐπικρατείας τῶν Μεγάρων· κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν

προϊόντος πολιτισμοῦ τῆς χώρας μεγάλως ἀραιωθέντων καὶ πανταχόθεν ἀπειλουμένων δασῶν τοῦ τόπου δὲν ἠναγκάσθησαν αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πόλεις νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἀφιέρωσιν αὐτῶν εἰς τοὺς θεούς, θεωροῦσαι αὐτὰ ὡς **ἄλση**, ἤτοι ὡς ἱερά, ἀπρόσιτα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, δυνάμενα μόνον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἄσυλα αὐτῶν; Καὶ πρὸς προφύλαξιν τῶν επὶ τῶν ὀρέων δασῶν δὲν ἐθεώρουν ταῦτα, καθ' ἃ λέγει ὁ Ὅμηρος, ὡς ***τεμένη ἀθανάτων*** μὴ ὑλοτομούμενα (*οὔ τι βροτοὶ κείρουσι σιδήρῳ*); Ἀλλὰ μήπως ἠρκέσθησαν εἰς τὴν προστασίαν τῆς θρησκείας καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ διὰ σχετικῶν μύθων καὶ ἄλλων τοιούτων ἀλληγοριῶν; Κατέφυγον πρὸς προστασίαν αὐτῶν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς καὶ εἰς αὐστηρὰ νομοθετήματα, ἐξ ὧν ὀλίγιστα διεσώθησαν καὶ μέχρις ἡμῶν· *ὁ Πολυδεύκης* ἐν τῷ *Ὀνομαστικῷ* αὐτοῦ, περιέσωσε διάταξιν τοῦ ἀττικοῦ Νόμου, καθ' ἣν ἐν Ἀττικῇ ἀπηγορεύετο ἡ ὑλοτομία ξυλείας: «*μὴ ἀνθρακεύειν, μηδὲ μολεύειν, μηδὲ πρεμνίζειν*»· ἐπίσης *ὁ Αἰλιανός*, ἐν τῇ *Ποικίλῃ Ἱστορίᾳ* αὐτοῦ, ἀναφέρει διάταξιν, καθ' ἣν εἰς τοὺς κόπτοντας ἔστω καὶ μικρὰν πρῖνον ἐκ δάσους ἀφιερωμένου εἰς ἥρωα ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου: «*εἴ τις πρινίδιον ἐξέκοψεν ἐξ ἡρῴου, ἀπέκτεινον αὐτόν*» [1]). Ἐξ ἐπιγραφῆς δὲ εὑρεθείσης πλησίον τῶν Ἀθηνῶν, παρὰ τὸν Πύργον τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας, μανθάνομεν, ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος διέτασσε: «*μὴ κόπτειν τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος μηδὲ ἐρεῖν ξύλα, μηδὲ κοῦρον, μηδὲ φρύγανα, μηδὲ φυλλόβολα ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ἂν δέ τις ληφθῇ κόπτων ἢ φέρων ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ἂν μὲν δοῦλος ᾖ ὁ ληφθεὶς μαστιγώσεται πεντήκοντα πληγὰς καὶ παραδώσῃ αὐτὸν καὶ τοῦ δεσπότου τοὔνομα ὁ ἱερεὺς τῷ Βασιλεῖ καὶ τῇ Βουλῇ κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ἂν δὲ ἐλεύθερος ᾖ θοάξει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ Δημάρχου πεντήκοντα δραχμὰς καὶ*

πόλεμον, ἠρημώθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχιδάμου ἡ Ἐλευσὶς καὶ ὁλόκληρον τὸ Θριάσιον πεδίον καὶ κατεστράφησαν τῶν Ἀθηνῶν πάντες οἱ ὀπωροφόροι ἀγροί, αἱ ἄμπελοι καὶ αἱ ἐλαῖαι· κατὰ τὸ 431, ὁ Περικλῆς κατέστρεψε τοὺς ἀγρούς, τοὺς κήπους, τὰς ἀμπέλους καὶ τὰ δάση τῶν ἐλαιῶν τῆς ἐπικρατείας τῶν Μεγάρων· τῷ 495 ὁ Κλεομένης, κατὰ τὸν μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἄργους πόλεμον, κατέστρεψε τὸ δάσος, ἐν τῷ ὁποίῳ πολλοὶ ἐχθροὶ φυγάδες ἐζήτησαν ἄσυλον κτλ.

[1]) *Ν. Χλωρός.—Παρνασσὸς Ἰαν. καὶ Φεβρ. 1890.*

παραδώση τὸ ὄνομα αὐτοῦ τῷ Βασιλεῖ κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων». Ἑτέρα δὲ ἐπιγραφὴ λέγει: «*Μηδεὶς κοπτέτω ἐκ τοῦ ἱεροῦ τόπου· ἂν δέ τις ἁλῷ, εἰ μὲν δοῦλος μαστιγούσθω ὑπὸ τῶν ἱερῶν, εἰ δὲ ἐλεύθερος ἀποτισάτω ὅσον καὶ οἱ ἱεροὶ ἐπικρίνωνται· ὁ δὲ ἐπιτυχὼν ἀγέτω αὐτοὺς ἐπὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ λαμβανέτω τὸ ἥμισυ*». Καὶ ἀλλαχοῦ: «*Μὴ εἰσίτω ἵππος, ὄνος, ἡμίονος, γῖνος μηδὲ ἄλλο λόφουρον μηδέν... Εἰ δὲ καὶ πρόβατα εἰσβάλη ἀποτισάτω ὑπὲρ ἑκάστου προβάτου ὀβολὸν ὁ εἰσβαλών*» [1]).

Ἀφ' ἑτέρου εἶναι γνωστόν, ὅτι ὄχι μόνον ἡ Ἀττική, ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ἐν γένει, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς της, δὲν εἶχε πλέον τὰ πολλὰ καὶ πυκνὰ δάση, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐκαλύπτετο κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους [2]). Πλανῶνται μεγάλως οἱ φανταζόμενοι αὐτὴν τότε κατάφυτον, χλοερὰν καὶ δασοσκεπῆ· μέγιστον μέρος τῶν δασῶν αὐτῆς βαθμηδὸν ἐξηφανίζετο, ἐνῷ συγχρόνως προήγετο εἰς τὸν πολιτισμόν. Εἶναι ἄλλως λογικὸν νὰ συμπεράνωμεν τοῦτο ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν πόλεων, τῆς ἐπεκτάσεως τῆς καλλιεργείας, τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὀρυκτῶν, τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας, τῶν ἀναγκῶν τῆς βοσκῆς τῶν ζώων, τῆς κατασκευῆς στόλων καὶ τῶν λοιπῶν τοιούτων τοῦ πολιτισμοῦ συνοδῶν. Ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαιτοῦσαι οὐ μόνον εὐρὺ ἔδαφος ἐλεύθερον διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ μεγάλας ποσότητας ξυλείας διὰ τὰς ποικίλας ἀνάγκας τῶν κατοίκων αὐτῶν, περιορίζουσιν ἀνέκαθεν πανταχοῦ τὴν ἔκτασιν τῶν δασῶν· ὁ νόμος οὗτος τοῦ κατὰ τῶν δασῶν πολέμου, ἤτοι τῆς πάλης τοῦ πολιτισμοῦ

---

[1]) *Π. Κοντοῦ*, *Δάση καὶ Πολιτισμός, σελ. 324,. Ἐν Ἀθήναις, 1906.*

[2]) Ἡ Θάσος μέχρι τῆς 5ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἦτο ἀγρία καὶ δασοσκεπὴς νῆσος. Κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους, ὡς λέγει ὁ *Ἐρατοσθένης*, ἡ Κύπρος ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ δασῶν, οὕτως ὥστε οὐδεὶς ἀγρὸς ἠδύνατο νὰ καλλιεργηθῇ ἐν αὐτῇ. Ἡ Σφακτηρία μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦτο δασοσκεπής· ἡ Ζάκυνθος καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου: *ὑλήεσσα* καὶ ὁ Παρνασσός: *ὄρος καταχείμενον ὕλῃ*, κτλ.

κατὰ τῆς ἀγρίας φύσεως, εἶναι ἀρχαῖος ὅσον ὁ ἄνθρωπος, καὶ τοσοῦτον ἰσχυρότερος, ὅσον βαθύτερον εἰσδύομεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα [1]).

Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἐὰν ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο, εἴς τινα μέρη, μᾶλλον δασώδης ἢ ἡ σημερινή, εἶναι οὐχ ἧττον ἀληθές, ὅτι ὁ κανὼν οὗτος δὲν εἶναι γενικός· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τόποι τόσον πυκνῶς κατῳκημένοι, πολὺ πυκνότερον ἢ σήμερον, ὡς ἦσαν, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἡ Ἀττική, ἡ Βοιωτία, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, θὰ ἦσαν μᾶλλον δασώδεις τότε ἢ τώρα· ἐνῷ, τοὐναντίον, εἰς πολλὰ μέρη, τὰ ὁποῖα σήμερον κατοικοῦνται πυκνότερον ἢ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, αἱ ἀνάγκαι τῆς ξυλεύσεως καὶ ἄλλης ποικίλης χρήσεως τῶν δασῶν κατέστρεψαν τὴν ἄλλοτε ἐπ' αὐτῶν ἐκτεινομένην πυκνὴν δασικὴν βλάστησιν. Περὶ τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἤκμαζον ἄλλοτε ἰσχυραὶ καὶ μεγάλαι πόλεις, ἢ τοὺς ὁποίους ἄλλοτε γεωργικῶς ἐκαλλιέργουν οἱ ἀρχαῖοι, ἐπὶ τῶν εὐφόρων γαιῶν, ἃς ἡ ἐρήμωσις καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς χώρας ἡμῶν ἀφῆκαν ἀγόνους καὶ ἀκαλλιεργήτους, ἡ Φύσις, μετὰ πάροδον τόσων αἰώνων, εἶχε τὸν ἀναγκαῖον χρόνον, ἐλευθέρα πάσης ἀνθρωπίνης ἢ ἄλλης οἱασδήποτε ἀντιδράσεως ἀφεθεῖσα, νὰ δημιουργήσῃ πυκνὰ καὶ μεγάλα δάση· καὶ τοιαῦτα βεβαίως ἀνεπτύχθησαν καὶ πολλὰ ὑπάρχουσι μέχρι σήμερον· ἐνῷ ἄλλα πάλιν, ὡς τὰ τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν κοιλάδων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, μετὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ἀγῶνα, κατεστράφησαν ἐκ νέου, ὅπως χρησιμοποιηθῶσιν εἰς πολυτιμοτέραν καλλιέργειαν βάμβακος, σταφιδαμπέλου, καπνοῦ, ἀμπέλου, σιτηρῶν, ἐλαίας κλπ. [2]). Ἐὰν λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν γυ-

---

[1]) Καὶ σήμερον ἀκόμη, ὡς γνωστόν, ἐν Ἀφρικῇ, Ἀσίᾳ, Ἀμερικῇ, Αὐστραλίᾳ καὶ αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ, οἱ Ἄγγλοι ἄποικοι καὶ ἄλλοι τοῦ πολιτισμοῦ ἀπόστολοι ἢ καὶ οἱ ἰθαγενεῖς κάτοικοι, ἐξημεροῦσι τὰς ὑπὸ πυκνῶν δασῶν κατεχομένας εὐφόρους γαίας, ἀντικαθιστῶντες τοὺς ἀγρίους δρυμοὺς διὰ τῆς καλλιεργείας πολυτίμων προϊόντων.

[2]) Ἐν τῷ δήμῳ Εἰδυλλίας τῆς Μεγαρίδος, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀκρόπολιν τῶν Αἰγοσθενῶν, πλησίον τῶν Βυλλίων, ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ὑπερκειμένων ὀρέων, αἱ ὁποῖαι σήμερον καλύπτονται ὑπὸ πυκνῶν δασῶν ἐκ πεύκης, κομάρων, πρίνων κλπ. παρατηροῦνται ἴχνη ἀρχαίας ἐντονωτάτης καλλιεργείας, ἐπὶ ἀποκρήμνων καὶ πετρωδῶν ἀσβεστολιθικῶν κλιτύων. Ἔχομεν δηλαδὴ ἐκεῖ ἐπιμήκεις σωροὺς λίθων, οἱ ὁποῖοι, διήκοντες ἀπὸ τῆς κορυφογραμμῆς μέχρι τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης, ἀποχωρίζουσι τετράγωνα καὶ ὀρθογώνια τμήματα, πλήρη ἀνοργάνου καὶ εὐφόρου χώ-

μνὴν καὶ ἄδενδρον θεωρουμένην σήμερον Ἀττικήν, τῆς ὁποίας αὐθεντικὴν καὶ ἀκριβῆ, ὑπὸ φυσικὴν ἔποψιν, περιγραφήν, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, παρέχει ὁ *Πλάτων* ἐν τῷ *Κριτίᾳ* του, βλέπομεν, ὅτι τότε οὐ μόνον πλουσιωτέρα εἰς δάση δὲν ἦτο, ἀλλά, μᾶλλον πτωχοτέρα πρέπει νὰ θεωρηθῇ· τινὰ τῶν ὀρέων της, λέγει οὗτος, ***διὰ μελίσσας μόνον εἶχον τροφήν***, ἤτοι ***ἐστεροῦντο παντελῶς δένδρων***, τοῦθ' ὅπερ δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ εἴπωμεν σήμερον οὔτε διὰ τὸν Πάρνηθα, ἔχοντα εὐρύτατα καὶ ὡραῖα ἐξ ἐλατῶν καὶ πευκῶν δάση, οὔτε διὰ τὴν Δεκέλειαν, ἐφ' ἧς ἐκτείνεται τὸ μαγευτικὸν καὶ πυκνὸν ἐκ πευκῶν βασιλικὸν δάσος, οὔτε διὰ τὸ Πεντελικόν, πολλαὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὁποίου εἶναι εἰσέτι δασοσκεπεῖς, οὔτε διὰ τὸν Ὑμηττὸν αὐτόν, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὁποίου ὑπάρχει καὶ ἀναπτύσσεται ἤδη σπουδαία δασικὴ βλάστησις.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἤδη ἧττον κατάφυτος ἢ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καὶ ὅτι ἀπολύτως δὲν εἶναι πολὺ σύνδενδρος, εἶναι ἆρά γε ὁ μόνος τόπος τῆς ὑδρογείου, ἐν τῷ ὁποίῳ συμβαίνει τοῦτο; Μήπως αἱ λοιπαὶ χῶραι τῆς Εὐρώπης εἶναι ἤδη πλουσιώτεραι τῆς Ἑλλάδος εἰς δάση; μήπως αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἀκμαιοτέρων καὶ τῶν μᾶλλον προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμόν, δὲν ὑπέστησαν ὁμοίας καταστροφὰς καὶ δὲν εἶναι ἤδη φαλακρότεραι αὐτῆς; [1]). Αὐτὴ ἡ Ἰταλία δὲν

ματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πᾶσα γεωργικὴ καλλιέργεια, ὡς σίτου, ἀμπέλου κλπ. καθίστατο τότε, καὶ ἐπὶ τῶν ἀγονωτάτων ἐκείνων καὶ μόνον διὰ δασικὴν βλάστησιν καταλλήλων κλιτύων, διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ὁπωσδήποτε δυνατή. Τοὐναντίον δέ, ἐν τῇ Λαυρεωτικῇ, ὁ Λάνδερερ λέγει, ὅτι εὗρε, περὶ τὸ 1834, εἰς τὴν θέσιν *Ἐργαστήρια* καὶ εἰς τὰς περὶ τὸ Λαύριον σήμερον ἀπεψιλωμένας κλιτύας, δάση θαλερώτατα καὶ τοπεῖα ὑπενθυμίζοντα τὴν Ἑλβετίαν μᾶλλον ἢ τὴν μεσημβρινὴν καὶ ξηρὰν ἡμῶν πατρίδα. (***Π. Κοντοῦ***, *Δάση καὶ Πολιτισμός, σελ. 44—47, ἐν Ἀθήναις 1906).*

[1]) Κατὰ στατιστικὴν τοῦ ἔτους 1900, ἐκ τῆς ὅλης ἐπιφανείας τῶν διαφόρων Κρατῶν τὰ δάση καλύπτουσι τὰ ἑξῆς τμήματα: τῆς *Ἑλλάδος* 20—25 % (Στερεὰ καὶ Πελοπόννησος) καὶ 13—15 % ἐὰν συμπεριληφθῶσι καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους, τῆς *Ἰταλίας* 14 %, τῆς *Γαλλίας* 17,7 %, τῆς *Ἱσπανίας* καὶ *Πορτογαλλίας* 13 %, τοῦ *Βελγίου* 17 %, τῆς *Ὀλλανδίας* 7,5 %, τῆς *Ἀγγλίας* μόλις 4 %, τῆς *Ἑλβετίας* 20 %, τῆς *Γερμανίας* 24 %, τῆς *Ρουμονίας* 14 %, τῆς *Δανίας*, 6,3 %, τῆς *Αὐστροουγγαρίας* 30 %, τῆς *Ρωσσίας* 32 %, τῆς *Σουηδίας* 40 %, τῆς *Νορβηγίας* 21 %, καὶ τῆς *Φιλλανδίας* (Ῥωσσία) 60 %.

ἀνήκει εἰς τὰς ἐπίσης πτωχὰς ἢ καὶ τὰς πτωχοτέρας ἔτι εἰς δάση χώρας; Καὶ ἐκεῖ τὰ δάση, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τοῦδε, ὑπέστησαν σπουδαίας καταστροφάς· καὶ ἐκεῖ, ὡς λέγει ὁ Nissen [1]), ὁ πόλεμος τῆς καλλιεργείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῶν δασῶν εἶναι ἀρχαῖος, ὅσον ἡ Ἱστορία· καὶ ἐκεῖ, αὐξανομένου του πληθυσμοῦ, τὰ δάση περιωρίζοντο εἰς στενώτερον χῶρον. Ἀλλ' ἐπῆλθεν ἐντεῦθεν τοιαύτη μεταβολὴ τοῦ κλίματος καὶ τόσον σπουδαία ἐλάττωσις τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως τοῦ ἐδάφους καὶ πενία τῶν κατοίκων τόσον φρικτή, ὥστε ὁ κατ' ἐξοχὴν ὡραῖος οὗτος τόπος νὰ καταστῇ ἀκατοίκητος καὶ ἀνεπίδεκτος προόδου, ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ; «Τὸ ζήτημα, γράφει ὁ *Nissen* (σελ. 396), ἐὰν τὸ κλῖμα ὑπέστη, ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, αἰσθητὴν μεταβολήν, ἐθίχθη ἐπιπολαίως ὑπὸ τῶν φυσιοδιφῶν καὶ ἐλύθη ἐν γένει ἀρνητικῶς· ἐὰν ἡμεῖς ζητήσωμεν μίαν λύσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδόσεων, θὰ λάβωμεν τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ***τὸ σημερινὸν κλῖμα συμφωνεῖ οὐσιωδῶς πρὸς τὸ τῆς ἀρχαιότητος***». Ἀλλὰ μήπως καὶ τὸ πλεῖστον τῆς λοιπῆς Εὐρώπης δὲν ἔπαθε τὰς αὐτὰς καταστροφὰς τῶν δασῶν; Αὐτὴ ἡ Γερμανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Δανία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ὁλλανδία, τὸ Βέλγιον, ἡ Πορτογαλλία καὶ ἐν γένει ἡ κεντρικὴ καὶ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη δὲν ἠρημώθησαν ὑπὸ δασικὴν ἔποψιν κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας; Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Τακίτου, ἡ Γερμανία ὁλόκληρος, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ἤτοι πρὸ δύο μόλις χιλιετηρίδων, ἦτο πυκνῶς δασοσκεπής. «Ἡ δασικὴ ἀποψίλωσις ὑπῆρξε συνοδὸς τῶν κοινωνικῶν προόδων. Οἱ τόποι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνεπτύχθησαν ἀρχαῖοι πολιτισμοί, ὑπῆρξαν τόποι δασοσκεπεῖς, τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος μετεμόρφωσεν εἰς ἐρήμους. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν μετάλλων, αἱ πρόοδοι τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ὀρειχάλκου, καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἔλευσις τῆς περιόδου τοῦ σιδήρου ἐπέσπευσαν τὴν ὑποχώρησιν τῶν δασῶν εἰς ὄφελος τῆς καλλιεργείας.... Ἡ αὔξησις τῶν πληθυσμῶν, ἡ βιομηχανικὴ χρησιμοποίησις τῶν μετάλλων, αἱ ἀνάγκαι δημητριακῶν καρπῶν καὶ βοσκῶν ἐπέσπευσαν, κατὰ τὸν 3ον καὶ 4ον αἰῶνα, τὴν καταστροφὴν τῶν δασῶν τῆς βορείου Γαλατίας. Ἤδη, ἀπὸ τῶν πρώ-

---

[1]) H. Nissen, *Italische Landeskunde* τ. 1ος, σελ. 49, *Berlin 1883.*

πάντοτε δεόντως· αὐτὸς ὁ πολὺς Κούρτιος, προκατειλημμένος ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Fraas, ὑπερετίμησε τὴν ἀξίαν αὐτῶν καὶ ὑπεστήριξεν ἐν τῇ Πελοποννήσῳ του(1) ὅτι, συνεπείᾳ τῆς καταστροφῆς τῶν δασῶν, τὸ κλῖμα τοῦ τόπου μετεβλήθη· ἡ φυτικὴ ζωὴ κατέστη πτωχοτέρα, ὁ οὐρανὸς ἧττον νεφελώδης καὶ ὁ ἀὴρ ξηρότερος ἢ ἄλλοτε· ἂν καὶ ἐλπίζει δέ, ὅτι δύναται νὰ διορθωθῇ ἐν μέρει τὸ κακὸν διὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς τέχνης, ἐν τούτοις εἶναι ἀρκετὰ ἀπαισιόδοξος περὶ τοῦ μέλλοντος. Καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐπιστήμονες ὅμως, ἐν οἷς καὶ ὁ Lepsius, καὶ ἰδίᾳ ἀρχαιολόγοι, ἐκ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Fraas ἐμπνεόμενοι ἢ καὶ ἐξ ἄλλων λόγων ὁρμώμενοι, ὑποστηρίζουσιν ὅτι τὸ κλῖμα τῆς Ελλάδος μετεβλήθη λίαν αἰσθητῶς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος. Ἂς ἐξετάσωμεν λοιπὸν ἐὰν καὶ κατὰ πόσον τὰ στοιχεῖα, ἐφ' ὧν βασίζεται ἡ τοιαύτη θεωρία εἶναι ἀκριβῆ.

Ε΄

Καὶ ἐν πρώτοις εἶναι ***ἀποδεδειγμένον***, ὅτι ἡ καταστροφὴ τῆς δασικῆς βλαστήσεως χώρας τινὸς συνεπάγεται τὴν πλήρη ἀλλοίωσιν τοῦ κλίματος αὐτῆς; Τὸ ζήτημα τῆς ἐπιδράσεως τῶν δασῶν ἐπὶ τοῦ κλίματος παραμένει εἰσέτι ἐν πολλοῖς ἀόριστον ἢ ἄλυτον· τὰ ἀποτελέσματα τῶν σχετικῶν παρατηρήσεων συγκρούονται, αἱ δὲ ἐπ' αὐτοῦ γνῶμαι διχάζονται· οὐ μόνον δὲ τὰ ὅρια καὶ ὁ βαθμὸς τῆς κλιματολογικῆς ἐπιδράσεως τῶν δασῶν δὲν καθωρίσθησαν εἰσέτι ἀσφαλῶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὕπαρξις τοιαύτης ἐπιδράσεως σπουδαίως ἀμφισβητεῖται! Ὑπάρχουσι παραδείγματα αἰσθητῶν κλιματολογικῶν μεταβολῶν, συνεπείᾳ αὐξήσεως ἢ ἐλαττώσεως τῆς βλαστήσεως ἢ τῆς καλλιεργείας, ἀναφέρονται ὅμως καὶ ἄλλα, ἀποκρούοντα τὴν τοιαύτην ἐπίδρασιν. Αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι, λέγει ὁ Hann, φαίνεται, ὅτι παρέχουσιν εὐνοϊκοὺς ὅρους, διὰ νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν ἡ αὔξησις τῆς καλλιεργείας μεγάλων ἐκτάσεων δύναται νὰ συντελέσῃ εἰς ἀλλαγὴν τοῦ κλίματος. Εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα αὐτῶν συνέβη πολὺ μεγάλη ἐλάττωσις τῶν δασοσκεπῶν τόπων· ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἐφυτεύθη-

---

(1) **Ernest Curtius**, *Peloponnesos*, τ. *1*, σελ. *53*, *Gotha 1851*.

σαν μεγάλως αἱ δυτικαὶ πεδιάδες καὶ τὰ ὀροπέδια. Οὐδεμία ὅμως ἀντίστοιχος μεταβολὴ τῆς θερμοκρασίας ἢ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐξεδηλώθη μέχρι τοῦδε. Ὁ Whitney δὲν πιστεύει, ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ περιμένωμεν βελτίωσίν τινα τοῦ ξηροῦ κλίματος τοῦ δυτικοῦ τμήματος ἐκ τῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου [1]).

Πολλάκις ὁμιλοῦσι, λέγει ὁ Angot, περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἀναδασώσεων ἢ τῆς καλλιεργείας· ἀλλ' οὐδὲν τῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ὑπὲρ ἢ κατά, ἔχει πραγματικὴν ἀξίαν... Οὐδὲν ἀκριβὲς γεγονὸς ἔχομεν δεικνῦον τὸ μέγεθος τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἡ ἐπέμβασις τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ ἔχῃ επὶ τοῦ κλίματος [2]).

Εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ ἀναδάσωσις τῆς χώρας κανονίζει τὸν ῥοῦν τῶν ὑδάτων αὐτῆς· δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ἐπίσης, ὅτι εἶναι ἱκανὴ νὰ αὐξήσῃ ὀλίγον τὴν ὑγρασίαν, νὰ ὑψώσῃ ἐλαφρῶς τὸ ποσὸν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων, νὰ μεταβάλῃ κατά τι τὴν θερμοκρασίαν, νὰ ἀλλοιώσῃ τῆν δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν ἀνέμων καί, ἐν γένει, νὰ ἐπιδράσῃ ἀσθενῶς πως ἐπὶ τῶν κλιματολογικῶν στοιχείων τοῦ τόπου. 'Αλλ' εἶναι ὅλως ἀπίθανον, ὅτι αὕτη δύναται νὰ ἀλλοιώσῃ τοὺς θεμελιώδεις χαρακτῆρας τοῦ κλίματος χώρας τινός· ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρι τῶν μικρῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ἀναφέρομεν ἀνωτέρω, ὑπάρχει μεγίστη ἀπόστασις [3]).

---

[1]) **J. Hann,** *Handbook of Climatology, (transl. by Ward) τ. 1, σελ. 403. New York, 1903.*

[2]) **A. Angot,** *Traité élémentaire de Météorologie, σελ. 410, Paris 1899.*

[3]) Περὶ τοιούτων μικρῶν καὶ ὅλως στενὸν καὶ περιωρισμένον τοπικὸν χαρακτῆρα φερουσῶν κλιματολογικῶν παραλλαγῶν προκειμένου, δὲν ἁρμόζει νὰ γίνηται σπουδαῖος λόγος, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον νὰ ἐξάγωνται τοιαῦτα περὶ μιᾶς ὁλοκλήρου χώρας καὶ τοῦ κατοικοῦντος αὐτὴν λαοῦ καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους της ἀπαίσια συμπεράσματα· τὰς τοιαύτας ἀσημάντους καὶ πρυσκαίρους τοπικὰς μεταβολάς, ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Fraas ἀπατώμενοι, μὴ εἰδικοὶ περὶ τὰ κλιματολογικὰ ἐπιστήμονες, ἰδίᾳ ἀρχαιολόγοι καὶ ἱστορικοί, ὡς ὁ Κούρτιος καὶ ἄλλοι, ὡς θεμελιώδεις, ὁριστικὰς καὶ γενικὰς τοῦ κλίματος ἀλλοιώσεις ἐκλαβόντες, προέβησαν εἰς δυσαρέστους περὶ τοῦ παρόντος κρίσεις καὶ ἀπαισίας περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος προφητείας. Αἱ ἐκ τῆς τοιαύτης σποραδικῆς αὐξομειώσεως τῆς δασικῆς βλαστήσεως καὶ συνεπῶς, τοῦ ποσοῦ τῶν βροχῶν, τοῦ ῥοῦ τῶν ποταμῶν, τῆς ὑγρασίας,

Δὲν πρέπει νὰ ὑπερτιμῶμεν τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἐπὶ τοῦ κλιματολογικοῦ χαρακτῆρος τόπου τινός· τὸ φυσικὸν τοῦτο στοιχεῖον, ἐξαρτώμενον ἐκ τοῦ γεωγραφικοῦ πλάτους, τῆς γεωγραφικῆς θέσεως, τῆς διανομῆς τῶν θαλασσῶν, τῆς ὀρογραφικῆς καὶ τῆς τοπογραφικῆς ἐν γένει μορφῆς τοῦ ἐδάφους τῆς χώρας καὶ κυρίως ἐκ τῆς γεωγραφικῆς διαμορφώσεως τοῦ πλανήτου ἡμῶν, εἶναι ἀνώτερον τῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου [1]. Ἡ δυτικὴ Ἑλλάς, παρὰ τὴν φημιζομένην καταστροφὴν τῶν δασῶν τῆς ἑλληνικῆς χώρας, εἶναι πάντοτε πολύομβρος, ὡς ὁλόκληρος ἡ πλευρὰ αὕτη τῆς ἑλληνικῆς χερσοννήσου· ἐνῷ ἡ ἀνατολικὴ Ἑλλάς, καίπερ ὁμοίως ὑπὸ τῆς θαλάσσης βρεχομένη, εἶναι, ὡς καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, πολὺ ὀλιγώτερον βροχερὰ καὶ σχετικῶς ξηρά. Ἡ ἀναδάσωσις τῶν ὀρέων ἡμῶν δὲν θὰ μετέβαλλε μεγάλως τὸν ὀμβρομετρικὸν χαρακτῆρα τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, ὡς ἡ γειτνίασις τῆς θαλάσσης δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν καὶ τὰς περὶ αὐτὴν ἀνύδρους νήσους τοῦ Αἰγαίου βροχεράς. Ὁμοίως, ὡς γράφει ὁ Angot (*Μετεωρολογία*, σελ 411), ἡ γειτνίασις τῶν θαλασσῶν ἢ ἀπεράντων ὠκεανῶν δὲν φέρει τὴν βροχὴν εἰς τὰς ἐν τῷ Ἀτλαντικῷ ἀκτὰς τῆς Σαχάρας, εἰς τὰς τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, τῆς δυτικῆς Αὐστραλίας ἢ τῆς Περουβίας· ἡ παραγωγὴ τῆς βροχῆς ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς τὴν ὕπαρξιν τῶν μεγάλων ἀνοδικῶν κινήσεων τῆς γενικῆς κυκλοφορίας ἢ τῶν κυκλώνων, αἵτινες κεῖνται ἐκτὸς τῶν ἡμετέρων μέσων ἐνεργείας.

Διὰ νὰ ἐπιφέρωμεν σπουδαίας κλιματολογικὰς μεταβολάς, πρέπει νὰ ἐνεργήσωμεν ἐπὶ μεγίστων ἐκτάσεων· ἐὰν π. χ. ἠδυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν εἰς ἀπέραντον δάσος ἢ εἰς εὐρεῖαν θάλασσαν τὴν ἔρημον Σαχάραν, οὐ μόνον ἡ μέση θερμοκρασία τῆς χώρας ταύτης θὰ κα-

---

τῆς θερμοκρασίας κλπ., μεταβολαὶ εἶναι ἔργα τῆς ἀνθρωπίνης δυνάμεως, εἰς τὴν θέλησιν καὶ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς ὑποκείμενα· ὅθεν δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι, σὺν τῷ χρόνῳ, ὡς γράφει καὶ ὁ Philippson (Peloponnes, σελ. 457), προαγομένου τοῦ τόπου, θέλουσι βαθμηδὸν ἐκλείψει, (καί τινες μάλιστα ἐξέλιπον ἤδη ἐντελῶς). μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀτελειῶν καὶ ἐλαττωμάτων τῆς χώρας, προϊόντων μακρᾶς καταστροφῆς καὶ ἐρημώσεως.

[1]) **A. Angot**, *Traité élémentaire de Météorologie*, σελ. 411. *Paris* 1899.

τήρχετο κατὰ πολλοὺς βαθμούς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς προκαλουμένη ἀτμοσφαιρικὴ κίνησις θὰ μετεβάλλετο· ἐντεῦθεν τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος ἐν γένει θὰ καθίστατο ψυχρότερον, οἱ δὲ **ἐτησίαι**, οἵτινες εἶναι, ὡς γνωστόν, ἀποτέλεσμα ἰδίως τῆς ὑψηλῆς, κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ θέρους, θερμοκρασίας τῆς ἐρήμου ταύτης, θὰ ἔπαυον νὰ πνέωσιν εἰς τοὺς τόπους ἡμῶν, καί, συνεπῶς, τὸ κλῖμα τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος θὰ καθίστατο θερμότερον κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας. Ἀλλ' αἱ μεταμορφώσεις αὗται τῆς γηΐνης ἐπιφανείας εἶναι πράγματι ἀκατόρθωτοι, καί, ἑπομένως, αἱ τοιαῦται κλιματολογικαὶ μεταβολαὶ ἀδύνατοι εἰς τὸν ἄνθρωπον.

Αἱ σπουδαῖαι ἀτμοσφαιρικαὶ μεταβολαί, οἱ ἄνεμοι, αἱ βροχαὶ καὶ ἄλλα μετέωρολογικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα παρατηροῦνται ἐν Ἑλλάδι, εἶναι, ὡς καὶ εἰς ἄλλας χώρας, κυρίως προϊὸν τῆς γενικῆς βαρομετρικῆς καταστάσεως τοῦ βορείου ἡμισφαιρίου καὶ ἰδίᾳ τῆς Μεσογείου θαλάσσης, ὡς καὶ τῶν βαρομετρικῶν ὑφέσεων, αἵτινες διατρέχουσι τὴν χώραν ἢ διέρχονται πλησίον αὐτῆς· ἀλλ' οἱ κυκλῶνες οὗτοι σχηματίζονται ἐκτὸς καὶ μακρὰν τοῦ τόπου· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔρχονται ἐκ τοῦ Ἀτλαντικοῦ ὠκεανοῦ καὶ ἄλλοι συνήθως σχηματίζονται ἐντὸς τῆς Μεσογείου, εἰς διάφορα σημεῖα αὐτῆς, παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἰταλίας ἐν γένει, πολλάκις περὶ τὸν κόλπον τῆς Γενούης. Ὅθεν ἡ βροχὴ ἐξαρτᾶται κυρίως ἐξ ἀτμοσφαιρικῶν φαινομένων, ὅλως ἀνεξαρτήτων τῆς ἐπιδράσεως τῶν δασῶν ἡμῶν· ἡ φαλακρότης ὀρέων τινῶν τῆς Ἀττικῆς δὲν ἐμποδίζει νὰ βρέχῃ ἀφθόνως, κατά τινα ἔτη, ἐν Ἀθήναις, ὡς καὶ ἐν Ἑλλάδι ἐν γένει, ὅταν ἡ γενικὴ κυκλοφορία ἢ κατάστασις τῆς ἀτμοσφαίρας εἶναι εὐνοϊκὴ εἰς τοῦτο.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ φυτικὴ ἀποψίλωσις χώρας τινος ἐπιδρᾷ λίαν αἰσθητῶς ἐν γένει ἐπὶ τοῦ κλίματος αὐτῆς, εἶναι ἆρά γε ἀληθές, ὅτι ἡ δασικὴ βλάστησις τῆς Ἑλλάδος ἠλαττώθη εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε νὰ καταστήσῃ αὐτὴν ξηράν, ἄγονον καὶ ἀκατοίκητον; Βεβαίως, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς παρακμῆς τῆς Ἑλλάδος, οὐ μόνον ἡ καλλιέργεια παρημελήθη, ἀλλὰ καὶ τὰ δάση αὐτῆς ὑπέστησαν πολλὰς καταστροφάς, εἴτε ἐκ πυρκαϊῶν, εἴτε χάριν ξυλεύσεως τῶν κατοίκων, εἴτε ἐξ ἐπιδρομῶν ἐχθρῶν, εἴτε δι' ἄλλους ποικίλους λόγους. Οὕτως ὁ Παυσανίας διηγεῖται, ὅτι ὑπῆρξε μάρτυς τοιαύτης πυρκαϊᾶς, ἥτις, εἰς τοὺς

πρόποδας τοῦ Ταϋγέτου, παρὰ τὰ Λεῦκτρα, ἀπετέφρωσε πυκνὸν ἐκ δρυῶν δάσος· περὶ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνος μ. Χ. ἡ Ἀττικὴ κατεστράφη ἐξ ἐπιδρομῆς βαρβάρων· κατὰ τὰ 746 ὁ ἐλαιὼν τῶν Ἀθηνῶν ἐκάη ὑπὸ ληστῶν· τῷ 1590 τὸ δάσος τοῦ Ὑμηττοῦ κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς· κατὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας μακρὸν ἡμῶν ἀγῶνα καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς τελευταίους χρόνους ἀκόμη, δυστυχῶς, πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος πολλὰ δάση, ἐν οἷς προσφάτως καὶ αὐτὰ τὰ τοῦ Πεντελικοῦ, ἐν μέρει, ἐξηφανίσθησαν ἢ ὑπέστησαν σπουδαίας βλάβας ὑπὸ τοῦ πυρός.

Ἀλλὰ μήπως καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀρχαιότητα δὲν συνέβαινον ἐν Ἑλλάδι, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ἐμπρησμοὶ καὶ ἄλλαι καταστροφαὶ δασῶν; Τυχαίως ἢ μετὰ σκοποῦ, τὸ πῦρ ἐχρησίμευσεν ἀνέκαθεν εἰς τὸν ἄνθρωπον πρὸς ἐξαφάνισιν τῶν δασῶν καὶ παρασκευὴν βοσκημάτων ἢ καλλιεργησίμων γαιῶν· ὁ Ὅμηρος (Ἰλιαδ. Υ, 491) παρέχει εἰκόνα τοιαύτης, διὰ πυρκαϊᾶς καταστροφῆς δάσους, λέγων:

Ὡς δ' ἀναμαιμάει βαθὲ ἄγκεα θεσπιδαὲς πῦρ
οὔρεος ἀζαλέοιο, βαθεῖα δὲ καίεται ὕλη
πάντῃ τε κλονέων ἄνεμος φλόγα εἰλυφάζει.

Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ *Πλάτων* δὲν ὁμολογεῖ ῥητῶς τοῦτο ἐν τῷ ***Κριτίᾳ*** του, μετὰ δυσθυμίας περιγράφων τὴν τότε κατάστασιν τῆς Ἀττικῆς καὶ τὴν δασικὴν ἄπο ψίλωσιν τῶν ὀρέων αὐτῆς, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς ἀρχαιοτέρους χρόνους ὑλοτομεῖτο μεγάλη οἰκοδομήσιμος ξυλεία; «*Τῶν γὰρ ὀρῶν ἔστιν*, λέγει, ***ἃ νῦν μὲν ἔχει μελίτταις μόναις τροφήν, χρόνος δ' οὐ πάμπολυς, ὅτε δένδρων αὐτόθεν εἰς οἰκοδομήσεις τὰς μεγίστας ἐρεψίμων τμηθέντων, στεγάσματ' ἔστιν ἔτι σᾶ. Πολλὰ δ' ἦν, ἀλλ' ἥμερα ὑψηλὰ δένδρα, νομὴν δὲ βοσκήμασιν ἀμήχανον ἔφερεν***». Ἡ δὲ ἱστορία τῶν ἐμφυλίων καὶ τῶν λοιπῶν ἐν Ἑλλάδι πολέμων, πλήρης τοιούτων φρικτῶν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου δηώσεων καὶ καταστροφῶν, δὲν δεικνύει τοῦτο σαφέστερον ἀκόμη δι' ὅλους σχεδὸν τοὺς τόπους αὐτῆς; [1]). Καὶ πρὸς διάσωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ

---

[1]) Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πάρου ὑπὸ τοῦ Μιλτιάδου, τῷ 489, ἡ νῆσος Μύκωνος ὑπέστη μεγάλην πυρκαϊάν· κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πύλου ἡ Σφακτηρία κατεστράφη ὑπὸ πυρκαϊᾶς· οἱ Λακεδαιμόνιοι κατέστρεψαν τῷ 456 π.Χ., ὅλα τὰ δάση τῆς ἐπικρατείας τῶν Μεγάρων· κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν

προϊόντος πολιτισμοῦ τῆς χώρας μεγάλως ἀραιωθέντων καὶ πανταχόθεν ἀπειλουμένων δασῶν τοῦ τόπου δὲν ἠναγκάσθησαν αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ πόλεις νὰ καταφύγωσιν εἰς τὴν ἀφιέρωσιν αὐτῶν εἰς τοὺς θεούς, θεωροῦσαι αὐτὰ ὡς **ἄλση**, ἤτοι ὡς ἱερά, ἀπρόσιτα εἰς τοὺς ἀνθρώπους, δυνάμενα μόνον νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ἄσυλα αὐτῶν; Καὶ πρὸς προφύλαξιν τῶν επὶ τῶν ὀρέων δασῶν δὲν ἐθεώρουν ταῦτα, καθ' ἃ λέγει ὁ Ὅμηρος, ὡς ***τεμένη ἀθανάτων*** μὴ ὑλοτομούμενα (*οὔ τι βροτοὶ κείρουσι σιδήρῳ*); Ἀλλὰ μήπως ἠρκέσθησαν εἰς τὴν προστασίαν τῆς θρησκείας καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ διὰ σχετικῶν μύθων καὶ ἄλλων τοιούτων ἀλληγοριῶν; Κατέφυγον πρὸς προστασίαν αὐτῶν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς καὶ εἰς αὐστηρὰ νομοθετήματα, ἐξ ὧν ὀλίγιστα διεσώθησαν καὶ μέχρις ἡμῶν· *ὁ Πολυδεύκης* ἐν τῷ *Ὀνομαστικῷ* αὐτοῦ, περιέσωσε διάταξιν τοῦ ἀττικοῦ Νόμου, καθ' ἣν ἐν Ἀττικῇ ἀπηγορεύετο ἡ ὑλοτομία ξυλείας: *«μὴ ἀνθρακεύειν, μηδὲ μολεύειν, μηδὲ πρεμνίζειν»*· ἐπίσης *ὁ Αἰλιανός*, ἐν τῇ *Ποικίλῃ Ἱστορίᾳ* αὐτοῦ, ἀναφέρει διάταξιν, καθ' ἣν εἰς τοὺς κόπτοντας ἔστω καὶ μικρὰν πρῖνον ἐκ δάσους ἀφιερωμένου εἰς ἥρωα ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου: *«εἰ τις πρινίδιον ἐξέκοψεν ἐξ ἡρῴου, ἀπέκτεινον αὐτόν»* [1]). Ἐξ ἐπιγραφῆς δὲ εὑρεθείσης πλησίον τῶν Ἀθηνῶν, παρὰ τὸν Πύργον τῆς βασιλίσσης Ἀμαλίας, μανθάνομεν, ὅτι ὁ ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος διέτασσε: *«μὴ κόπτειν τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος μηδὲ ἐρεῖν ξύλα, μηδὲ κοῦρον, μηδὲ φρύγανα, μηδὲ φυλλόβολα ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ἂν δέ τις ληφθῇ κόπτων ἢ φέρων ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ἂν μὲν δοῦλος ᾖ ὁ ληφθεὶς μαστιγώσεται πεντήκοντα πληγὰς καὶ παραδώσῃ αὐτὸν καὶ τοῦ δεσπότου τοὔνομα ὁ ἱερεὺς τῷ Βασιλεῖ καὶ τῇ Βουλῇ κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων. Ἂν δὲ ἐλεύθερος ᾖ θοάξει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς μετὰ τοῦ Δημάρχου πεντήκοντα δραχμὰς καὶ*

πόλεμον, ἠρημώθη ὑπὸ τοῦ Ἀρχιδάμου ἡ Ἐλευσὶς καὶ ὁλόκληρον τὸ Θριάσιον πεδίον καὶ κατεστράφησαν τῶν Ἀθηνῶν πάντες οἱ ὀπωροφόροι ἀγροί, αἱ ἄμπελοι καὶ αἱ ἐλαῖαι· κατὰ τὸ 431, ὁ Περικλῆς κατέστρεψε τοὺς ἀγρούς, τοὺς κήπους, τὰς ἀμπέλους καὶ τὰ δάση τῶν ἐλαιῶν τῆς ἐπικρατείας τῶν Μεγάρων· τῷ 495 ὁ Κλεομένης, κατὰ τὸν μεταξὺ Σπάρτης καὶ Ἄργους πόλεμον, κατέστρεψε τὸ δάσος, ἐν τῷ ὁποίῳ πολλοὶ ἐχθροὶ φυγάδες ἐζήτησαν ἄσυλον κτλ.

[1]) ***Ν. Χλωρός***.—*Παρνασσὸς Ἰαν. καὶ Φεβρ. 1890.*

παραδώση τὸ ὄνομα αὐτοῦ τῷ Βασιλεῖ κατὰ τὸ ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων». Ἑτέρα δὲ ἐπιγραφὴ λέγει: *«Μηδεὶς κοπτέτω ἐκ τοῦ ἱεροῦ τόπου· ἂν δέ τις ἁλῶ, εἰ μὲν δοῦλος μαστιγούσθω ὑπὸ τῶν ἱερῶν, εἰ δὲ ἐλεύθερος ἀποτισάτω ὅσον καὶ οἱ ἱεροὶ ἐπικρίνωνται· ὁ δὲ ἐπιτυχὼν ἀγέτω αὐτοὺς ἐπὶ τοὺς ἱεροὺς καὶ λαμβανέτω τὸ ἥμισυ»*. Καὶ ἀλλαχοῦ: *«Μὴ εἰσίτω ἵππος, ὄνος, ἡμίονος, γῖνος μηδὲ ἄλλο λόφουρον μηδέν... Εἰ δὲ καὶ πρόβατα εἰσβάλῃ ἀποτισάτω ὑπὲρ ἑκάστου προβάτου ὀβολὸν ὁ εἰσβαλών»* [1]).

Ἀφ' ἑτέρου εἶναι γνωστόν, ὅτι ὄχι μόνον ἡ Ἀττική, ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς ἐν γένει, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς της, δὲν εἶχε πλέον τὰ πολλὰ καὶ πυκνὰ δάση, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐκαλύπτετο κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους [2]). Πλανῶνται μεγάλως οἱ φανταζόμενοι αὐτὴν τότε κατάφυτον, χλοερὰν καὶ δασοσκεπῆ· μέγιστον μέρος τῶν δασῶν αὐτῆς βαθμηδὸν ἐξηφανίζετο, ἐνῷ συγχρόνως προήγετο εἰς τὸν πολιτισμόν. Εἶναι ἄλλως λογικὸν νὰ συμπεράνωμεν τοῦτο ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν τῆς αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν πόλεων, τῆς ἐπεκτάσεως τῆς καλλιεργείας, τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν ὀρυκτῶν, τῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας, τῶν ἀναγκῶν τῆς βοσκῆς τῶν ζώων, τῆς κατασκευῆς στόλων καὶ τῶν λοιπῶν τοιούτων τοῦ πολιτισμοῦ συνοδῶν. Ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαιτοῦσαι οὐ μόνον εὐρὺ ἔδαφος ἐλεύθερον διὰ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῶν πόλεων, ἀλλὰ καὶ μεγάλας ποσότητας ξυλείας διὰ τὰς ποικίλας ἀνάγκας τῶν κατοίκων αὐτῶν, περιορίζουσιν ἀνέκαθεν πανταχοῦ τὴν ἔκτασιν τῶν δασῶν· ὁ νόμος οὗτος τοῦ κατὰ τῶν δασῶν πολέμου, ἤτοι τῆς πάλης τοῦ πολιτισμοῦ

---

[1]) *Π. Κοντοῦ, Δάση καὶ Πολιτισμός, σελ. 324,. Ἐν Ἀθήναις, 1906.*

[2]) Ἡ Θάσος μέχρι τῆς 5ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἦτο ἀγρία καὶ δασοσκεπὴς νῆσος. Κατὰ τοὺς παλαιοτάτους χρόνους, ὡς λέγει ὁ *Ἐρατοσθένης*, ἡ Κύπρος ἦτο κεκαλυμμένη ὑπὸ δασῶν, οὕτως ὥστε οὐδεὶς ἀγρὸς ἠδύνατο νὰ καλλιεργηθῇ ἐν αὐτῇ. Ἡ Σφακτηρία μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ἦτο δασοσκεπής· ἡ Ζάκυνθος καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου: *ὑλήεσσα* καὶ ὁ Παρνασσός: *ὄρος κατακείμενον ὕλῃ*, κτλ.

κατὰ τῆς ἀγρίας φύσεως, εἶναι ἀρχαῖος ὅσον ὁ ἄνθρωπος, καὶ τοσοῦτον ἰσχυρότερος, ὅσον βαθύτερον εἰσδύομεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα [1]).

Διὰ τοὺς λόγους τούτους, ἐὰν ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἦτο, εἴς τινα μέρη, μᾶλλον δασώδης ἢ ἡ σημερινή, εἶναι οὐχ ἧττον ἀληθές, ὅτι ὁ κανὼν οὗτος δὲν εἶναι γενικός· δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τόποι τόσον πυκνῶς κατῳκημένοι, πολὺ πυκνότερον ἢ σήμερον, ὡς ἦσαν, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἡ Ἀττική, ἡ Βοιωτία, ἡ Πελοπόννησος καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, θὰ ἦσαν μᾶλλον δασώδεις τότε ἢ τώρα· ἐνῷ, τοὐναντίον, εἰς πολλὰ μέρη, τὰ ὁποῖα σήμερον κατοικοῦνται πυκνότερον ἢ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, αἱ ἀνάγκαι τῆς ξυλεύσεως καὶ ἄλλης ποικίλης χρήσεως τῶν δασῶν κατέστρεψαν τὴν ἄλλοτε ἐπ' αὐτῶν ἐκτεινομένην πυκνὴν δασικὴν βλάστησιν. Περὶ τοὺς τόπους, εἰς τοὺς ὁποίους ἤκμαζον ἄλλοτε ἰσχυραὶ καὶ μεγάλαι πόλεις, ἢ τοὺς ὁποίους ἄλλοτε γεωργικῶς ἐκαλλιέργουν οἱ ἀρχαῖοι, ἐπὶ τῶν εὐφόρων γαιῶν, ἃς ἡ ἐρήμωσις καὶ ἡ καταστροφὴ τῆς χώρας ἡμῶν ἀφῆκαν ἀγόνους καὶ ἀκαλλιεργήτους, ἡ Φύσις, μετὰ πάροδον τόσων αἰώνων, εἶχε τὸν ἀναγκαῖον χρόνον, ἐλευθέρα πάσης ἀνθρωπίνης ἢ ἄλλης οἱασδήποτε ἀντιδράσεως ἀφεθεῖσα, νὰ δημιουργήσῃ πυκνὰ καὶ μεγάλα δάση· καὶ τοιαῦτα βεβαίως ἀνεπτύχθησαν καὶ πολλὰ ὑπάρχουσι μέχρι σήμερον· ἐνῷ ἄλλα πάλιν, ὡς τὰ τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου καὶ πολλῶν κοιλάδων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, μετὰ τὸν ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἡμῶν ἀγῶνα, κατεστράφησαν ἐκ νέου, ὅπως χρησιμοποιηθῶσιν εἰς πολυτιμοτέραν καλλιέργειαν βάμβακος, σταφιδαμπέλου, καπνοῦ, ἀμπέλου, σιτηρῶν, ἐλαίας κλπ. [2]). Ἐὰν λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὴν γυ-

---

[1]) Καὶ σήμερον ἀκόμη, ὡς γνωστόν, ἐν Ἀφρικῇ, Ἀσίᾳ, Ἀμερικῇ, Αὐστραλίᾳ καὶ αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ, οἱ Ἄγγλοι ἄποικοι καὶ ἄλλοι τοῦ πολιτισμοῦ ἀπόστολοι ἢ καὶ οἱ ἰθαγενεῖς κάτοικοι, ἐξημεροῦσι τὰς ὑπὸ πυκνῶν δασῶν κατεχομένας εὐφόρους γαίας, ἀντικαθιστῶντες τοὺς ἀγρίους δρυμοὺς διὰ τῆς καλλιεργείας πολυτίμων προϊόντων.

[2]) Ἐν τῷ δήμῳ Εἰδυλλίας τῆς Μεγαρίδος, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀκρόπολιν τῶν Αἰγοσθενῶν, πλησίον τῶν Βυλλίων, ἐπὶ τῶν κλιτύων τῶν ὑπερκειμένων ὀρέων, αἱ ὁποῖαι σήμερον καλύπτονται ὑπὸ πυκνῶν δασῶν ἐκ πεύκης, κομάρων, πρίνων κλπ. παρατηροῦνται ἴχνη ἀρχαίας ἐντονωτάτης καλλιεργείας, ἐπὶ ἀποκρήμνων καὶ πετρωδῶν ἀσβεστολιθικῶν κλιτύων. Ἔχομεν δηλαδὴ ἐκεῖ ἐπιμήκεις σωροὺς λίθων, οἱ ὁποῖοι, διήκοντες ἀπὸ τῆς κορυφογραμμῆς μέχρι τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης, ἀποχωρίζουσι τετράγωνα καὶ ὀρθογώνια τμήματα, πλήρη ἀνοργάνου καὶ εὐφόρου χώ-

μνὴν καὶ ἄδενδρον θεωρουμένην σήμερον Ἀττικήν, τῆς ὁποίας αὐθεντικὴν καὶ ἀκριβῆ, ὑπὸ φυσικὴν ἔποψιν, περιγραφήν, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, παρέχει ὁ *Πλάτων* ἐν τῷ *Κριτίᾳ* του, βλέπομεν, ὅτι τότε οὐ μόνον πλουσιωτέρα εἰς δάση δὲν ἦτο, ἀλλά, μᾶλλον πτωχοτέρα πρέπει νὰ θεωρηθῇ· τινὰ τῶν ὀρέων της, λέγει οὗτος, ***διὰ μελίσσας μόνον εἶχον τροφήν***, ἤτοι ***ἐστεροῦντο παντελῶς δένδρων***, τοῦθ' ὅπερ δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ εἴπωμεν σήμερον οὔτε διὰ τὸν Πάρνηθα, ἔχοντα εὐρύτατα καὶ ὡραῖα ἐξ ἐλατῶν καὶ πευκῶν δάση, οὔτε διὰ τὴν Δεκέλειαν, ἐφ' ἧς ἐκτείνεται τὸ μαγευτικὸν καὶ πυκνὸν ἐκ πευκῶν βασιλικὸν δάσος, οὔτε διὰ τὸ Πεντελικόν, πολλαὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὁποίου εἶναι εἰσέτι δασοσκεπεῖς, οὔτε διὰ τὸν Ὑμηττὸν αὐτόν, ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὁποίου ὑπάρχει καὶ ἀναπτύσσεται ἤδη σπουδαία δασικὴ βλάστησις.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη ἠδύνατο νὰ ἀποδειχθῇ, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι ἤδη ἧττον κατάφυτος ἢ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, καὶ ὅτι ἀπολύτως δὲν εἶναι πολὺ σύνδενδρος, εἶναι ἆρά γε ὁ μόνος τόπος τῆς ὑδρογείου, ἐν τῷ ὁποίῳ συμβαίνει τοῦτο; Μήπως αἱ λοιποὶ χῶραι τῆς Εὐρώπης εἶναι ἤδη πλουσιώτεραι τῆς Ἑλλάδος εἰς δάση; μήπως αἱ πλεῖσται ἐξ αὐτῶν, καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἀκμαιοτέρων καὶ τῶν μᾶλλον προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμόν, δὲν ὑπέστησαν ὁμοίας καταστροφὰς καὶ δὲν εἶναι ἤδη φαλακρότεραι αὐτῆς; [1]). Αὐτὴ ἡ Ἰταλία δὲν

ματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου πᾶσα γεωργικὴ καλλιέργεια, ὡς σίτου, ἀμπέλου κλπ. καθίστατο τότε, καὶ ἐπὶ τῶν ἀγονωτάτων ἐκείνων καὶ μόνον διὰ δασικὴν βλάστησιν καταλλήλων κλιτύων, διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ὁπωσδήποτε δυνατή. Τοὐναντίον δέ, ἐν τῇ Λαυρεωτικῇ, ὁ Λάνδερερ λέγει, ὅτι εὗρε, περὶ τὸ 1834, εἰς τὴν θέσιν *Ἐργαστήρια* καὶ εἰς τὰς περὶ τὸ Λαύριον σήμερον ἀπεψιλωμένας κλιτύας, δάση θαλερώτατα καὶ τοπεῖα ὑπενθυμίζοντα τὴν Ἑλβετίαν μᾶλλον ἢ τὴν μεσημβρινὴν καὶ ξηρὰν ἡμῶν πατρίδα. (***Π. Κοντοῦ***, *Δάση καὶ Πολιτισμός, σελ. 44—47, ἐν Ἀθήναις 1906*).

[1]) Κατὰ στατιστικὴν τοῦ ἔτους 1900, ἐκ τῆς ὅλης ἐπιφανείας τῶν διαφόρων Κρατῶν τὰ δάση καλύπτουσι τὰ ἑξῆς τμήματα: τῆς *Ἑλλάδος* 20—25 % (Στερεὰ καὶ Πελοπόννησος) καὶ 13—15 % ἐὰν συμπεριληφθῶσι καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους, τῆς *Ἰταλίας* 14 %, τῆς *Γαλλίας* 17,7 %, τῆς *Ἰσπανίας* καὶ *Πορτογαλλίας* 13 %, τοῦ *Βελγίου* 17 %, τῆς *Ὀλλανδίας* 7,5 %, τῆς *Ἀγγλίας* μόλις 4 %, τῆς *Ἑλβετίας* 20 %, τῆς *Γερμανίας* 24 %, τῆς *Ρουμονίας* 14 %, τῆς *Δανίας*, 6,3 %, τῆς *Αὐστροουγγαρίας* 30 %, τῆς *Ρωσσίας* 32 %, τῆς *Σουηδίας* 40 %, τῆς *Νορβηγίας* 21 %, καὶ τῆς *Φιλλανδίας* (Ρωσσία) 60 %.

ἀνήκει εἰς τὰς ἐπίσης πτωχὰς ἢ καὶ τὰς πτωχοτέρας ἔτι εἰς δάση χώρας; Καὶ ἐκεῖ τὰ δάση, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τοῦδε, ὑπέστησαν σπουδαίας καταστροφάς· καὶ ἐκεῖ, ὡς λέγει ὁ Nissen [1]), ὁ πόλεμος τῆς καλλιεργείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῶν δασῶν εἶναι ἀρχαῖος, ὅσον ἡ Ἱστορία· καὶ ἐκεῖ, αὐξανομένου του πληθυσμοῦ, τὰ δάση περιωρίζοντο εἰς στενώτερον χῶρον. Ἀλλ' ἐπῆλθεν ἐντεῦθεν τοιαύτη μεταβολὴ τοῦ κλίματος καὶ τόσον σπουδαία ἐλάττωσις τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως τοῦ ἐδάφους καὶ πενία τῶν κατοίκων τόσον φρικτή, ὥστε ὁ κατ' ἐξοχὴν ὡραῖος οὗτος τόπος νὰ καταστῇ ἀκατοίκητος καὶ ἀνεπίδεκτος προόδου, ἀναπτύξεως καὶ πολιτισμοῦ; «Τὸ ζήτημα, γράφει ὁ *Nissen* (σελ. 396), ἐὰν τὸ κλῖμα ὑπέστη, ἀπὸ τῶν ἱστορικῶν χρόνων, αἰσθητὴν μεταβολήν, ἐθίχθη ἐπιπολαίως ὑπὸ τῶν φυσιοδιφῶν καὶ ἐλύθη ἐν γένει ἀρνητικῶς· ἐὰν ἡμεῖς ζητήσωμεν μίαν λύσιν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδόσεων, θὰ λάβωμεν τὴν ἀπάντησιν, ὅτι ***τὸ σημερινὸν κλῖμα συμφωνεῖ οὐσιωδῶς πρὸς τὸ τῆς ἀρχαιότητος***». Ἀλλὰ μήπως καὶ τὸ πλεῖστον τῆς λοιπῆς Εὐρώπης δὲν ἔπαθε τὰς αὐτὰς καταστροφὰς τῶν δασῶν; Αὐτὴ ἡ Γερμανία, ἡ Γαλλία, ἡ Ἱσπανία, ἡ Δανία, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ὁλλανδία, τὸ Βέλγιον, ἡ Πορτογαλλία καὶ ἐν γένει ἡ κεντρικὴ καὶ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη δὲν ἠρημώθησαν ὑπὸ δασικὴν ἔποψιν κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας; Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ταχίτου, ἡ Γερμανία ὁλόκληρος, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, ἤτοι πρὸ δύο μόλις χιλιετηρίδων, ἦτο πυκνῶς δασοσκεπής. «Ἡ δασικὴ ἀποψίλωσις ὑπῆρξε συνοδὸς τῶν κοινωνικῶν προόδων. Οἱ τόποι, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνεπτύχθησαν ἀρχαῖοι πολιτισμοί, ὑπῆρξαν τόποι δασοσκεπεῖς, τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος μετεμόρφωσεν εἰς ἐρήμους. Ἡ ἀνακάλυψις τῶν μετάλλων, αἱ πρόοδοι τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ ὀρειχάλκου, καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἔλευσις τῆς περιόδου τοῦ σιδήρου ἐπέσπευσαν τὴν ὑποχώρησιν τῶν δασῶν εἰς ὄφελος τῆς καλλιεργείας.... Ἡ αὔξησις τῶν πληθυσμῶν, ἡ βιομηχανικὴ χρησιμοποίησις τῶν μετάλλων, αἱ ἀνάγκαι δημητριακῶν καρπῶν καὶ βοσκῶν ἐπέσπευσαν, κατὰ τὸν 3ον καὶ 4ον αἰῶνα, τὴν καταστροφὴν τῶν δασῶν τῆς βορείου Γαλατίας. Ἤδη, ἀπὸ τῶν πρώ-

---

[1]) **H. Nissen**, ***Italische Landeskunde*** *τ. 1ος, σελ.* ***49, Berlin 1883.***

των αἰώνων τῆς χριστιανικῆς περιόδου, ἡ ἀνακάλυψις σπουδαίων μεταλλείων σιδήρου ἐντὸς τῶν Πυρηναϊκῶν βράχων κατέστρεψε τὸ ἥμισυ τῶν δασῶν τῆς Ἀκιτανίας. Ἐπὶ πολὺν χρόνον, αἱ ἀκρώρειαι τῶν Πυρηναίων ἐφώτισαν τὰς μεσημβρινὰς νύκτας διὰ πυρκαϊῶν, αἵτινες ἀπεγύμνωσαν τὰ ὄρη ταῦτα καὶ ἐξηκολούθησαν τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς. . . . Οἱ μοναχοί, καὶ ἰδίᾳ οἱ Βενεδικτῖνοι, οἱ διασπαρέντες ἀπὸ τοῦ 6ου αἰῶνος καθ' ὅλην τὴν κεντρικὴν καὶ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, ἀπετελείωσαν τὴν δασικὴν ἀποψίλωσιν αὐτῆς δι' ἀγροτικῶν καλλιεργειῶν καὶ ἀμπελοφυτειῶν. Οἱ Ἄραβες ἔπραξαν τὰ αὐτὰ ἐν Ἱσπανίᾳ. Αἱ μεγάλαι, διὰ στρατηγικοὺς λόγους, καταστροφαὶ τῶν δένδρων, αἱ γενόμεναι ὑπὸ τοῦ Καρόλου τοῦ μεγάλου, συνεπλήρωσαν ἐν Γαλατίᾳ καὶ Γερμανίᾳ τὸ ἔργον τῶν μοναχῶν. . . . Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, δασῶν τινῶν μόνον ἡ ἀνάμνησις ὑπῆρχεν· ἄλλα ἦσαν τόσον κατεστραμμένα, ὥστε μόλις ἐπήρκουν εἰς τὰς μᾶλλον ἐπειγούσας ἀνάγκας τῶν πληθυσμῶν [1])».

Αἱ δασικαὶ ὅμως αὗται ἀποψιλώσεις, εὐρύτεραι καὶ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι τῆς ἐν Ἑλλάδι, δὲν ἠμπόδισαν οὔτε τὴν μερικὴν ἀναδάσωσιν, οὔτε τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, οὔτε τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν τῶν χωρῶν ἐκείνων· διὰ μέσων καὶ μέτρων, ἅτινα οὔτε ἀδύνατα οὔτε ἄγνωστα εἶναι παρ' ἡμῖν, οἱ λαοὶ τῶν τόπων τούτων ἔφθασαν εἰς ὃ σημεῖον ἀναπτύξεως, πολιτισμοῦ καὶ εὐημερίας εὑρίσκονται σήμερον.

ϛ'

Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττῃ ἡμᾶς ἡ περὶ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ***εἰλικρινῆς*** ἀπαισιοδοξία (ὁσάκις πράγματι εἶναι τοιαύτη) ἐπιστημόνων τινῶν· εἶναι παλαιὰ νόσος τοῦ ἀνθρώπου ἐν γένει νὰ φαντάζηται τὸν κόσμον, κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους, εὐτυχέστερον, ἰσχυρότερον καὶ πλουσιώτερον ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις· ἡ ἀπόστασις τῶν ἀνωμαλιῶν καὶ ἡ λήθη τῶν ἀτελειῶν τοῦ παρελθόντος, ὁ πόθος ἀνωτέρας ὁλονὲν εὐτυχίας, ἡ τάσις πρὸς ὑψηλοτέρας πάντοτε

---

[1]) **Ch. Duffart, La déforestation, péril mondial, (La Revue, σελ 175–177, τ. LIX, 1905).**

ἀπολαύσεις, ἡ δημιουργία νέων ἀναγκῶν, ἐξαλείφουσι τοῦ παρελθόντος τὰ μειονεκτήματα καὶ ὑποβιβάζουσι τοῦ παρόντος τὰ ἀγαθά. ***Κάθε πέρυσι καὶ καλλίτερα***, λέγει καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαός, παραπονούμενος δι' οἱανδήποτε δυστυχίαν ἢ θεομηνίαν· μεμψιμοιρεῖ δὲ καὶ αὐτὸς συνήθως κατὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ κλίματος καὶ τῆς μικρᾶς σχετικῶς εὐφορίας τοῦ ἐδάφους, λέγων ὅτι παρῆλθον πλέον αἱ πρὸ ὀλίγων δεκάδων ἐτῶν ***εὐτυχίαι***, ὅτε ἡ Γῆ ἦτο γονιμωτέρα εἰς προϊόντα, ὁ οὐρανὸς βροχερώτερος, ἡ ἀτμόσφαιρα ὑγροτέρα, ἡ δρόσος ἀφθονωτέρα καὶ ἐν γένει ἡ Φύσις μᾶλλον ἀφειδὴς εἰς δῶρα.

Ἀλλὰ μήπως καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν παρεπονοῦντο κατὰ τῆς σχετικῆς ἀφορίας τῆς χώρας των καὶ δὲν ἐμακάριζον τοὺς παλαιοτέρους χρόνους, καθ' οὓς αὕτη ἀπέδιδε πλουσιωτέρους καρπούς; Αὐτὸς ὁ *Πλάτων*, ἐν τῇ ἀνωτέρω ἀναφερομένῃ φυσικῇ περιγραφῇ τῆς Ἀττικῆς, δὲν ἐκφράζεται κατὰ τῆς συγχρόνου τότε λεπτότητος τοῦ ἀττικοῦ ἐδάφους καὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς γονιμότητος αὐτοῦ, ἀπογυμνωθέντος ὑπὸ τῶν ὑδάτων ἐκ τῆς παχείας φυτικῆς γῆς του; δὲν ἐμακάριζε τοὺς πρὸ ὀλίγων χιλιετηρίδων χρόνους, καθ' οὓς τὸ ἔδαφος ἦτο εὐφορώτερον; Ἐπίστευεν, ὅτι ἡ βλάστησις τῆς χώρας ἐξησθένησε, καὶ παρέβαλλε τὸ ἔδαφος αὐτῆς πρὸς σῶμα, τοῦ ὁποίου ἀπέμειναν μόνα τὰ ὀστᾶ: « *Λέλειπται δή*, λέγει, *καθάπερ ἐν ταῖς μικραῖς νήσοις, πρὸς τὰ τότε τὰ νῦν οἷον νοσήσαντος σώματος ὀστᾶ, περιερρυηκυίας τῆς γῆς, ὅση πίειρα καὶ μαλακή, τοῦ λεπτοῦ σώματος τῆς χώρας μόνου λειφθέντος τότε δὲ ἀκέραιος οὖσα τά τε ὄρη γηλόφους ὑψηλοὺς εἶχε καὶ τὰ φελλέας νῦν ὀνομασθέντα πεδία πλήρη γῆς πιείρας ἐκέκτητο καὶ πολλὴν ἐν τοῖς ὄρεσιν ὕλην εἶχεν, ἧς καὶ νῦν ἔτι φανερὰ τεκμήρια* ». Καὶ ὁ *Ἀριστοτέλης* δὲ φρονεῖ, ὅτι ἡ γονιμότης τῆς Γῆς βαίνει διαρκῶς ἐλαττουμένη· θεωρεῖ τὸ ἔδαφος ὑποκείμενον. ὡς τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτά, εἰς νεότητα καὶ γῆρας καί, ἑπομένως, εἰς βαθμιαίαν, σὺν τῷ χρόνῳ, ἐξάντλησιν τῆς παραγωγικῆς του δυνάμεως: « *Τῆς γῆς **τὰ ἐντός***, λέγει, *ὥσπερ τὰ σώματα τὰ τῶν φυτῶν καὶ ζώων, ἀκμὴν ἔχει καὶ γῆρας* » [1]). Ὁ δὲ Λουκιανός, οὐχ ἧττον ἀπαισιόδοξος περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ τῶν κλιματολογικῶν ἰδιοτήτων τῶν διαφόρων χωρῶν, λέγει:

---

[1]) *Ἀριστοτέλους, Μετεωρολογικά, 1, 14, 2.*

«ἀποθνήσκουσι καὶ πόλεις, ὥσπερ ἄνθρωποι, καὶ τὸ παραδοξώτερον καὶ ποταμοὶ ὅλοι»[1]).

Ὅθεν οὐδόλως παράδοξον, ἐὰν καὶ σήμερον ὑπάρχωσιν ἄνθρωποι, οἵτινες ἀπέβλεψαν εἰς τὸ παρελθὸν ὡς εἰς ἐποχὴν εὐτυχεστέραν τῆς σημερινῆς· ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ προξενεῖ ὀδυνηρὰν κατάπληξιν, εἶναι ὅτι εὑρέθησαν ἐπιστήμονες, οἵτινες ἔσχον ἢ ἐξέφρασαν τὴν ἀλλόκοτον ἰδέαν, ὅτι ἡ ἐξάντλησις τοῦ ἐδάφους ἠδύνατο νὰ συμβῇ ἐντὸς τόσον μικρᾶς, σχετικῶς, χρονικῆς περιόδου ***καὶ μόνον ἐν Ἑλλάδι***· ὅτι ἄνδρες σοβαροί, τόσον ἐπιπολαίως καὶ αὐθαιρέτως, διὰ δογματικῶν ἰσχυρισμῶν καὶ ἄνευ βασίμων ἐπιχειρημάτων, ἀπεφάνθησαν καταδικαστικῶς περὶ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος ἑνὸς ὁλοκλήρου ἔθνους. Ὑπῆρξαν, ὡς εἴδομεν, καὶ ἀρχαῖοι σοφοὶ ἀπαισιόδοξοι ὡς πρὸς τὸ μέλλον τῆς Γῆς καὶ τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου ἐπ' αὐτῆς, ἀλλὰ οὐχὶ μονομερῶς καὶ μεροληπτικῶς· δὲν ἐξήρτησαν οἱ ἀρχαῖοι ἐκ τῶν κλιματολογικῶν μεταβολῶν τὴν ὕπαρξιν τῆς Ἑλλάδος ***μόνης***, καὶ δὲν ἠρνήθησαν εἰς τὴν χώραν ταύτην καὶ μόνην, διὰ τοῦτο καὶ μάλιστα ***ἀμέσως***, τὴν δύναμιν τῆς συντηρήσεως καὶ τὰ μέσα τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου τοῦ λαοῦ της· οὐδ' ἐφάνησαν ἐκεῖνοι τόσον ἀνευλαβεῖς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ὥστε, δι' ἀσχέτους πρὸς τὴν Ἐπιστήμην λόγους, νὰ καταδικάσωσιν, ἐν ὀνόματι αὐτῆς, τὸ παρὸν καὶ νὰ ἀπελπισθῶσι περὶ τοῦ ἐγγὺς μέλλοντος μιᾶς οἱασδήποτε χώρας.

Ἐντὸς τόσον μικροῦ σχετικῶς χρονικοῦ διαστήματος δυνατὸν τὰ ἔθνη καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐν γένει, ὡς ἐλέχθη ἤδη, νὰ ὑφίστανται αἰσθητὰς μεταβολάς, ἀλλ' ὄχι καὶ ἡ Φύσις· αἱ μεγάλαι αὗται φυσικαὶ ἀλλοιώσεις ἀπαιτοῦσι χρονικὰς περιόδους ἀσυγκρίτως μακροτέρας, ἐντὸς τῶν ὁποίων βεβαίως δὲν θὰ ἐξαντληθῇ ***μόνη ἡ Ἑλλὰς*** ἐπὶ τῆς Γῆς!... Εἶναι βεβαίως δυνατὸν καὶ πιθανὸν ἴσως, ὅτι τὸ ἔδαφος ὑπόκειται, σὺν τῷ χρόνῳ, εἰς ἐξάντλησιν· ἀλλὰ μετὰ πόσας μυριάδας ἐτῶν θὰ γείνῃ αὕτη αἰσθητή; Ἡ Ἰταλία, ὡς λέγει ὁ Nissen[2]), ***εἶναι ἀκόμη τόσον εὔφορος, ὅσον καὶ τὸ πάλαι***· ἐν Ἑλλάδι δέ, ἐκεῖ ὅπου τὸ ἔδαφος εἶναι ἀνέκαθεν φύσει καλόν, ὡς ἐν Μεσσηνίᾳ, Ἠλείᾳ, Βοιωτίᾳ, Θεσσαλίᾳ καὶ ἀλλα-

---

[1]) ***Λουκιανοῦ***, *Χάρων ἢ Ἐπισκοποῦντες*, *23*.

[2]) **H. Nissen,** *Italische Landeskunde*, *τ. 1ος*, *σελ. 420*, ***Berlin 1883***

χοῦ, καίπερ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀενάως καλλιεργούμενον, οὐ μόνον δὲν ἐξηντλήθη εἰσέτι, ἀλλά, τοὐναντίον, παράγει πάντοτε πλουσίους καρπούς, δυσαναλόγους μάλιστα πρὸς τὴν ἀτελῆ, σχετικῶς, σημερινὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν ἔλλειψιν τῆς ἄλλοτε εὐρείας καὶ πλουσίας τεχνητῆς ἀρδεύσεως αὐτοῦ. Τὰ πολυάριθμα ἀρχαῖα ὑδραυλικὰ δίκτυα, διὰ τῶν ὁποίων διωχετεύοντο ἄφθονα ὕδατα καὶ ἠρδεύοντο πλουσίως αἱ ἑλληνικαὶ πεδιάδες, ἐγκατελείφθησαν ἢ παρημελήθησαν καί, συνεπῶς, κατεστράφησαν, ἡ δὲ τέχνη τῆς καλλιεργείας, ἥτις ἤκμαζεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, κατέπεσεν· ὅταν ἀμφότερα ταῦτα, σὺν τῷ χρόνῳ, ἐπανορθωθῶσιν ἐπαρκῶς ἐν Ἑλλάδι, τότε, ἀναμφιβόλως, καὶ ἡ ἄλλοτε ἐξυμνηθεῖσα εὐφορία τῆς ἑλληνικῆς γῆς θὰ ἐπανέλθῃ ἀκμαία καὶ εἰς ὃ σημεῖον εἶχεν ἴσως ὑψωθῇ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους.

Ζ΄

Εὐτυχῶς, καὶ αἱ περὶ τῆς ἐλαττώσεως τῆς βροχῆς καὶ τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐν γένει ἀπαισιοδοξίαι καὶ οἱ θρῆνοι δὲν εἶναι βασιμώτεροι τῶν προηγουμένων. Καὶ καθ' ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα, βεβαίως οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γείνῃ περὶ ξηρασίας καὶ ἀνομβρίας· τὰ ἐτήσια ὕψη τῆς βροχῆς ἐν αὐτῇ, ἀνερχόμενα ἐνίοτε μέχρις ἑνὸς μέτρου, χαρακτηρίζουσιν ὑγρὸν μᾶλλον ἢ ξηρὸν κλῖμα· μόνον περὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος βεβαίως πρόκειται ἐνταῦθα. Ὅτι τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς ἑλληνικῆς χώρας, κατὰ μέγα μέρος, δὲν εἶναι πλούσιον εἰς βροχὰς καὶ ὄμβρια ὕδατα ἐν γένει, καὶ ὅτι στερεῖται ἀφθόνων πηγῶν, εἶναι ἀναμφισβήτητον· ἂν καὶ εἶναι ἐπίσης βέβαιον, ὅτι ἡ περὶ τῆς ξηρασίας καὶ τῆς ἀνομβρίας αὐτοῦ φήμη εἶναι πολὺ ἀνωτέρα τῆς πραγματικότητος. Ἀλλὰ πότε ἡ χώρα αὕτη ἦτο πλουσία εἰς ὄμβρια ὕδατα, ποταμοὺς ἀεννάους καὶ ἀφθόνους πηγάς;(1) Μήπως καὶ αὐτοὶ οἱ ἀρχαῖοι

(1) Ὅσον γλίσχρα καὶ ἀκανόνιστα ἦσαν τὰ ὄμβρια ὕδατα τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τόσον περισσότερον ἐξετιμᾶτο ἐν αὐτῇ ἡ ἀξία τοῦ ῥέοντος καὶ δροσεροῦ ὕδατος· ἐκ πολλῶν τεκμηρίων συνάγεται ἡ εὐχαρίστησις, μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὸ ***ἱερὸν ὕδωρ· ἄριστον μὲν ὕδωρ***, λέγει ὁ *Πίνδαρος*, ἐν ἀρχῇ τοῦ χοροῦ τῶν ὀλυμπίων ᾠδῶν του. Καὶ ὁ ἔπαινος οὗτος ἐξήρχετο βεβαίως ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς του· ἐν Ἑλλάδι, ἧς τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ ὑποφέρει ἐξ ἀνυδρίας, μία

δὲν παρεπονοῦντο, τοὐλάχιστον ὅσον καὶ οἱ νεώτεροι, διὰ τὴν πενιχρότητα τῶν βροχῶν καὶ τὴν ἔλλειψιν ἀφθόνων ὑδάτων; Ἐκ τῆς τοιαύτης ἰδιότητος τοῦ ἀθηναϊκοῦ κλίματος δὲν προεκλήθησαν αἱ μεμψιμοιρίαι καὶ ἡ καταφορά, τὰς ὁποίας ἐκφράζει ἐν τῷ **Εὐπετάλῳ Ἐλατίωνι** αὐτοῦ ὁ Ἀλκίφρων κατὰ τῆς ἐν τῇ Ἀττικῇ διαμονῆς; «*Κρεῖττον γὰρ ἐπανήκειν, λέγει, ἐκ Βοσπόρου καὶ Προποντίδος νεόπλουτον, ἢ καθήμενον ἐπὶ ταῖς τῆς Ἀττικῆς ἐσχατιαῖς λιμῶδες καὶ αὐχμηρὸν ἐρριγγάνειν*». Καὶ τί ἄλλο ἢ τὸν κλιματολογικὸν τοῦτον χαρακτῆρα τῆς Ἀττικῆς θέλει νὰ εἰκονίσῃ καὶ ὁ *Δίων ὁ Χρυσόστομος*, ὅταν, ἀκριβέστατα περιγράφων αὐτήν, λέγει: «*Τὴν μὲν γὰρ Ἀττικὴν μήτε ὄρη μεγάλα ἔχειν, μήτε ποταμοὺς διαρρέοντας, καθάπερ τὴν Πελοπόννησον καὶ Θετταλίαν· εἶναι γὰρ τὴν χώραν ἀραιὰν καὶ τὸν ἀέρα κοῦφον, ὡς μήτε ὕεσθαι πολλάκις, μήτε ὑπομένειν τὸ γιγνόμενον ὕδωρ*». Καὶ ὁ *Πλούταρχος* δὲ μήπως δὲν παρέχῃ τὰς αὐτὰς περίπου πληροφορίας περὶ τῆς ὑδρολογικῆς καταστάσεως τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ἐποχήν του; «*Πρὸς ὕδωρ*, γράφει, *οὔτε ποταμοῖς ἀεννάοις, οὔτε λίμναις τισίν, οὔτ' ἀφθόνοις πηγαῖς ἡ χώρα διαρκής*». Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ δύο περίφημοι τῆς ἀρχαιότητος ρύακες τῶν Ἀθηνῶν, ὁ *Κηφισσὸς* καὶ ὁ *Ἰλισσός*, ἡ μεγάλη φήμη τῶν ὁποίων, ἐνισχυομένη καὶ ὑπὸ τῆς εὐρύτατα διαδεδομένης γνώμης περὶ τῆς σημερινῆς ξηρασίας τῆς χώρας, ἐμπνέει τὴν ἰδέαν, ὅτι ἄλλοτε ὑπῆρξαν μεγάλοι ποταμοί, καὶ πλωτοὶ ἴσως, τί ἄλλο ἦσαν

διαρκῶς ρέουσα πηγὴ εἶναι τὸ λαμπρότερον δῶρον τῆς Φύσεως. Αὐτὴ μόνη παρέχει ἀσφαλῆ βάσιν εἰς τὸν γεωργόν· αὐτὴ καθιστᾷ ἐπωφελῆ τὴν νομὴν τοῦ ὄρους εἰς τὸν ποιμένα· πρὸς αὐτὴν μετὰ πόθου στρέφει ὁ ὁδοιπόρος τὸ βῆμα, ἐν ἡλιοκαεῖ πετρώδει χώρᾳ, καὶ ὅταν φθάσῃ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς πηγῆς καὶ δροσισθῇ, αἰσθάνεται ἑαυτὸν ὡς ἀναγεννηθέντα. Διὰ τὸν Ἕλληνα δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὴν θερμὴν ἐποχὴν τοῦ ἔτους, ἐξαισιώτερον πρᾶγμα τοῦ ψυχροῦ ὕδατος. Ὅταν ὁ νεώτερος Ἕλλην θέλῃ νὰ παραστήσῃ τι ἰδιαιτέρως θελκτικὸν καὶ εὐάρεστον, δὲν εὑρίσκει ἄλλην καταλληλοτέραν σύγκρισιν ἢ τό: «*σὰν κρύο νερό*»· καὶ ὁ ἀποχαιρετισμός, τὸν ὁποῖον δίδει, πρὸς τὸν ἀποχωριζόμενον προσφιλῆ ξένον, εἶναι: «*καλὸ ταξεῖδι καὶ κρύα νερά*». Εἶναι ὁ αὐτὸς σχεδὸν χαιρετισμός, τὸν ὁποῖον ἔδιδον καὶ οἱ ἀρχαῖοι πρὸς τὸν ἀπερχόμενον εἰς τὸν ἄλλον κόσμον: «*ψυχρὸν ὕδωρ δοίη σοι ἄναξ ἀνέρων Ἀϊδωνεύς*». Δροσεραὶ πηγαὶ βεβαίως δὲν ἔλειπον ἐν τοῖς *Ἠλυσίοις πεδίοις*· ἵνα μὴ ὅμως, καθ' ὁδόν, ἡ ἐκεῖ φεύγουσα ψυχὴ ὑποφέρῃ ἐκ δίψης, ἔθετον ὑδρίαν μεθ' ὕδατος, πρὸς στολισμὸν ἐν τῷ τάφῳ. (Neumann-Partsch, Griechenland σελ. 81).

ἢ ὅ,τι καὶ σήμερον, ἤτοι *χείμαρροι*, ὡς γράφει καὶ ὁ Στράβων, τελείως ξηραινόμενοι κατὰ τὸ θέρος; «*Ποταμοὶ δ' εἰσι*, λέγει οὗτος, *ὁ μὲν Κηφισσός.... χειμαρρώδης τὸ πλέον, θέρους δὲ μειοῦται τελέως. Ἔστι δὲ τοιοῦτος μᾶλλον ὁ Ἰλισσός...*» Καὶ ὁ *Πλάτων* δὲ αὐτὸς τί ἄλλο ἢ τὴν σημερινὴν σχεδὸν πτωχὴν καὶ χειμαρρώδη κατάστασιν τοῦ Ἰλισσοῦ εἰκονίζει, ὀνομάζων τὰ ὕδατα αὐτοῦ: *ὑδάτιον* (*νεράκι*), κατάλληλον νὰ παίζωσι πλησίον αὐτοῦ κόραι; «*Χαρίεντα γάρ*, λέγει, *καὶ καθαρὰ καὶ διαφανῆ τὰ ὑδάτια φαίνεται, καὶ ἐπιτήδεια κόραις παίζειν παρ' αὐτά*». Ἀλλὰ μήπως καὶ ἡ Ἀργολίς, ἥτις, ὑπὸ τόσας φυσικὰς ἐπόψεις ὁμοιάζει πρὸς τὴν Ἀττικήν, δὲν ἦτο ἐπίσης ἄνομβρος καὶ ἄνυδρος; Δὲν ὁμολογεῖ τοῦτο ρητῶς ὁ *Ὅμηρος*, ὀνομάζων τὸ Ἄργος ***πολυδίψιον***; Καὶ ἐὰν πηγαί τινες, ὡς ἰσχυρίσθησαν, εἴς τινα μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐστείρευσαν, καὶ ἐὰν ρυάκια τινὰ ἐξηράνθησαν ἢ ἐμειώθησαν, μήπως δὲν ἀνεφάνησαν ἢ ἐνισχύθησαν ἀλλαχοῦ ἄλλαι καὶ ἄλλα; ἢ μήπως αἱ τοιαῦται ***τοπικαὶ*** ὑδρολογικαὶ μεταβολαὶ εἶναι πάντοτε συνέπειαι ἀλλαγῆς τοῦ κλίματος; καὶ αὐτὰ τὰ γεωλογικὰ φαινόμενα, τὰ συνήθη ἐν Ἑλλάδι, οἱ σεισμοὶ κλπ., δὲν γίνονται συνήθως πρόξενα τοιούτων τῶν ὑδάτων ἀλλοιώσεων; καὶ αὐτὴ ἡ καταστροφὴ τῶν παρὰ τὰς πηγὰς καὶ τὰ ρυάκια δασῶν δὲν προκαλεῖ πολλάκις τὴν ἐξαφάνισιν ἢ τὴν ἐξασθένισιν τούτων, ὡς, τοὐναντίον, ἡ ἀνάπτυξις νέας δασικῆς ἐπί τινων ὀρέων βλαστήσεως, ἐπιφέρει τὸν πλουτισμὸν ἢ τὴν ἐμφάνισιν νέων τοιούτων;

Ἐν τῇ ***Φυσικῇ Γεωγραφίᾳ τῆς Ἑλλάδος*** (Neumann-Partsch) οἱ συγγραφεῖς, ἀναφέροντες τὰς ἐν τῇ ἀρχαιότητι συμβάσας στειρεύσεις κρηνῶν, ἐξαφανίσεις πηγῶν, ἀποξηράνσεις ποταμῶν καὶ ἐν γένει μεταβολὰς καὶ ἐλλείψεις ὑδάτων, καὶ θέλοντες νὰ συγκρίνωσι τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ παρόν, ἐρωτῶσιν: «Ἡ ὑδρογραφικὴ αὕτη ἔνδεια ἐπετάθη ἆρά γε ἔτι μᾶλλον κατὰ τὸν μεσαίωνα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους; Τοῦτο εἶναι δυνατόν, ἴσως καὶ πιθανόν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἀκριβῶς ἀποδεικτόν. Ἀναντιρρήτως, νεώτεροι γεωγράφοι ἔχουσι δίκαιον ἰσχυριζόμενοι, ὅτι οἱ πλεῖστοι χάρται τῶν χωρῶν τῆς Μεσογείου θαλάσσης, διὰ τῆς ἀναγραφῆς πλουσίου δικτύου διακλαδιζομένων ποταμῶν, προξενοῦσι τὴν ἀπατηλὴν ἐντύπωσιν ἀφθονίας ὕδατος μὴ ὑπάρχοντος· ἔτι δὲ περισσότερον ἔχουσι δίκαιον ἀξιοῦντες νὰ διακρί-

νωσι, διὰ τῆς ἐκλογῆς διαφόρων χρωμάτων ἢ διαφόρων τρόπων σχεδιαγραφήσεως, τὰς γλίσχρως διεσπαρμένας ἀεννάους ἀπὸ τῶν πολλῶν διαλειπουσῶν φλεβῶν ὕδατος. Ἀκριβῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ διάκρισις αὕτη εἶναι ἰδίως ἀπαραίτητος. Ἀλλ' ἡ ἀντίθεσις τῶν διαρκῶς φερόντων ὕδωρ ρείθρων πρὸς τά, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ξηρὰ μένοντα τοιαῦτα (**ξηροπόταμα**) δὲν εἶναι νέα. Καὶ ὁ Ὅμηρος αὐτὸς ἀκόμη διέκρινε τοὺς ρύακας εἰς ***ὕδατ' αἰεννάοντα*** καὶ εἰς ***ποταμοὺς χειμαρρόους***· καὶ διὰ νὰ ἀνήκῃ εἰς ἑλληνικὸς ποταμὸς εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἦτο ἀρκετὰ σπάνιον πλεονέκτημα, ὅπερ προσεκτικοὶ συγγραφεῖς ἐπαξίως ἐξῆραν. Ἡ προσοχὴ αὕτη τῶν ἀρχαίων εἶναι ἀρκετὰ ἀξιοπαρατήρητος, διότι οὐδεὶς τῶν ποταμῶν, ἐκ τῶν ἀναγραφομένων παρ' ἀρχαίων μαρτυριῶν ὡς ἀεννάων, ἔχασε τὴν δύναμιν τοῦ διαρκῶς φέρειν ὕδωρ· καὶ εἰς πολλὰ ξηροπόταμα τῆς παρούσης ἐποχῆς τὸ ἀρχαῖον ὄνομα ἢ ρητῶς ἡ παράδοσις παρέχει ἡμῖν τὴν βεβαιότητα, ὅτι ταῦτα δὲν ἦσαν ἐν τῇ ἀρχαιότητι σημαντικώτερα ἢ σήμερον. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Στράβωνος ἀμφοτέρων τῶν ρυακίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων κεῖνται αἱ Ἀθῆναι, τοῦ Κηφισοῦ, τὸν ὁποῖον καταπίνει ἐν μέρει ὁ ἐλαιών, πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν φαληρικὴν ἀκτήν, καὶ τοῦ ***ὑδατίου*** τοῦ Ἰλισσοῦ, ὅστις, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Ἥλιος εὑρίσκεται εἰς τὸ ὕψιστον σημεῖόν του, ξηραίνεται ἄνωθεν τῶν Ἀθηνῶν, εἶναι τόσον ἐπιτυχής, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν ὑδάτων τούτων, ὡς νὰ ἐγράφη μόλις πρὸ μικροῦ χρόνου Ἐκ τῶν ρυάκων τῆς Ἀργολικῆς πεδιάδος, καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Παυσανίου, ὁ ***Ἴναχος***, ὁ ***Κηφισὸς*** καὶ ὁ ***Ἀστερίων*** ἦσαν ἤδη ἐλεεινὰ ἀμμόρειθρα, δι' ὧν μόνον μετὰ βροχὴν ἔρρεεν ὕδωρ κελαρύζον. Μία παράδοσις ἀποδίδει τὴν τελείαν ἐξαφάνισιν τῶν ὑδάτων τούτων εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Ποσειδῶνος, διὰ δυσμενῆ κατ' αὐτοῦ διαιτησίαν τῶν τριῶν θεῶν τῶν ποταμῶν.

Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν πλωϊμότητα τῶν ἀεννάων ποταμῶν, ὡς φαίνεται, οὐδεμία μεταβολὴ ἐπῆλθεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Ἡ Ἑλλὰς ὑπῆρξε πάντοτε πτωχὴ ὡς πρὸς τὴν πλωιμότητα τῶν ρεόντων ὑδάτων της. Ἡ ἐλπὶς τῆς βοηθείας τῆς ἐσωτερικῆς συγκοινωνίας διὰ τῆς συμπληρώσεως τῶν ὑγρῶν ὁδῶν ἦτο διὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα οὐχ ἧττον χιμαιρικὴ ἢ διὰ τὴν σημερινήν. Ὁ Ἀχε-

λῶος, ἐν τῷ ὁποίῳ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μέχρις Οἰνιάδος καὶ σπανίως μέχρι Στράτου ἔπλεον, μεθ' ὅλην τὴν παραμέλησιν τῆς κοίτης του, ἀκόμη καὶ τώρα εἶναι πλωτὸς μέχρι τῆς βορείου ὄχθης τῆς μεγάλης πεδιάδος τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ἂν καὶ τὰ πρὸ τῶν ἐκβολῶν του ἐπισωρευθέντα διαφράγματα μόνον εἰς ἀβαθῆ σκάφη ἐπιτρέπουσι τὴν εἴσοδον. Ἐλαχίστη μεταβολὴ εἰς τὴν πλωιμότητα τοῦ μεγίστου πελοποννησιακοῦ ποταμοῦ, τοῦ Ἀλφειοῦ, εἶναι αἰσθητή. Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλινίου ἔφθανεν αὕτη εἰς 9 χιλιόμετρα ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν πρὸς τὰ ἄνω· καὶ σήμερον δὲ ἀκόμη — μεθ' ὅλην τὴν τελείαν παραμέλησιν τῆς ῥοῆς — εἰσδύουσι σκάφη, σημαντικοῦ βάθους, εἰς 6 περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν. Ἐπίσης καὶ ὁ Πάμισος, ὅστις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἦτο πλωτὸς εἰς 10 στάδια ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν πρὸς τὰ ἄνω, χρησιμεύει καὶ σήμερον ἀκόμη ὡς ὑγρὸς δρόμος εἰς τὴν ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων τοῦ εὐφόρου χθαμαλοῦ μέρους τῆς Μεσσηνίας. Τὸ χωρίον Νησί, 3 χιλιόμετρα ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ, χρησιμεύει ὡς ἐπίνειον διὰ τὰ προϊόντα, τὰ ἐντεῦθεν ἐπὶ τῶν σκαφῶν μεταβιβαζόμενα διὰ τοῦ ποταμοῦ, καὶ ἐνεργεῖ σημαντικὸν ἐμπόριον. Ἐμπόδιον καὶ ἐνταῦθα ἐπίσης εἶναι τὰ διαφράγματα, ἄνωθεν τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει ὕδωρ πλέον τῶν δύο ποδῶν. Ὅτι ἐκτὸς τῶν ποταμῶν τούτων οὐδεὶς ἄλλος ποταμὸς τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἦτο πλωτός, δὲν ἐπιβεβαιοῦται. ***Ἡ σύγκρισις ὅμως μεταξὺ τῆς τότε καὶ νῦν πλωιμότητος τῶν ὑδάτων τῶν ἑλληνικῶν ποταμῶν φέρει ἡμᾶς, ὅπου ὑπάρχουσιν ἀρκεταὶ βάσεις εἰς τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς σταθερότητος τῆς φύσεώς των, ἥτις οὐδεμίαν ὑποστήριξιν παρέχει εἰς τὴν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ἀναφαινομένην γνώμην περὶ ἐλαττώσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων ἐν Ἑλλάδι***[1] »

Ἀφ' ἑτέρου, ἐὰν ἡ περὶ ξηρασίας φήμη τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος προέρχηται οὐχὶ τόσον ἐκ τῆς μικρᾶς ποσότητος τοῦ ἐτησίου μέσου ὕψους τῆς βροχῆς (0μ. 39 ἐν Ἀθήναις) οὐδ' ἐκ τῆς σμικρότητος τοῦ ἐτησίου μέσου ἀριθμοῦ τῶν βροχερῶν ἡμερῶν (98 ἐν Ἀθήναις) ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῆς μεταξὺ εὐρυτάτων ὁρίων μεταβολῆς τοῦ ὀμβρίου

---

(1) **Neumann—Partsch**, *Physikalische Geographie von Griechenland*, σελ. 86, *Breslau*, 1885.

ὕδατος ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος καὶ τῆς ὅλως ἀνίσου διανομῆς αὐτοῦ κατὰ τοὺς διαφόρους μῆνας, μήπως τὸ αὐτὸ δὲν συνέβαινε καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους; Καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, παρετηροῦντο ἔτη πολύομβρα καὶ ἔτη ἄνομβρα· καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, ἔπιπτον συνήθως ἄφθονοι βροχαὶ κατὰ τὸ φθινόπωρον καὶ τὸν χειμῶνα, ἐπεκράτει δὲ τελεία σχεδὸν ἀνομβρία κατὰ τὸ θέρος [1]). Τοῦτο συνάγεται ἀσφαλῶς ἐκ τῶν ἀρχαίων ***Παραπηγμάτων*** καὶ ἀναφέρεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ *Ξενοφῶντος* εἰς τὰ ***Οἰκονομικά*** του: «*Οἶσθα δήπου, ἔφη, ὅτι ἐν τῷ χειμῶνι πολλὰ ὕδατα γίγνεται; Εἰ οὖν ἀρχοίμεθα, ἔφη, ἀροῦν τὴν γῆν χειμῶνος; Ἀλλὰ πηλὸς ἂν εἴη, ἔφην ἐγώ. Ἀλλὰ τοῦ θέρους σοὶ δοκεῖν; Σκληρά, ἔφην ἐγώ, ἔσται ἡ γῆ κινεῖν τῷ ζεύγει*». Αὐτὸς δὲ ὁ *Ἀριστοτέλης* παρέχει ἡμῖν εἰς τὰ ***Μετεωρολογικά*** του πιστὴν εἰκόνα, ὑπὸ ὀμβρομετρικὴν ἔποψιν, τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος, πάσχοντος καὶ τότε, ὡς καὶ σήμερον, ὁτὲ μὲν ἐξ ἀνομβρίας, ὁτὲ δέ, τοὐναντίον, ἐξ ὑπερβολικῆς πολυομβρίας (τῆς ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ χαρακτηριζομένης διὰ τῆς παρεφθαρμένης λέξεως: *κολυμβρία*), γράφων: «*ὁτὲ μὲν ἔπομβρα τὰ ἔτη γίνεται καὶ ὑγρά, ὁτὲ δὲ ἀνεμώδη καὶ αὐχμοί*». Ἀλλὰ μήπως καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ὡς καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, δὲν ἔπασχον ὁμοίως ἐκ τῆς ἀνωμάλου ἐτησίας διανομῆς τῆς βροχῆς; μετὰ τὴν χαρακτηριστικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος ξηρασίαν τοῦ θέρους, δὲν ἔστρεφον καὶ αὐτοί, ὡς οἱ σημερινοί, ἱκετευτικὰ τὰ βλέμματα αὐτῶν, κατὰ τὸ φθινόπωρον, πρὸς τὸ θεῖον ἐπικαλούμενοι τὴν εὐμένειάν του, ὅπως βρέξῃ καὶ ἐπιτρέψῃ τὴν καλλιέργειαν τῆς σκληρᾶς Γῆς; Ὁ *Ξενοφῶν* μαρτυρεῖ τοῦτο σαφῶς εἰς τὰ ***Οἰκονομικά*** του λέγων: «*Ἐπειδὰν γὰρ ὁ μετοπωρινὸς χρόνος ἔλθῃ, πάντες που οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸν θεὸν ἀποβλέπουσι, ὁπότε βρέξας τὴν γῆν ἀφήσει αὐτοὺς σπείρειν*». Καὶ ἄλλοτε πάλιν δὲν παρεπονοῦντο οἱ ἀρχαῖοι, ὡς καὶ οἱ σύγχρονοι Ἕλληνες γεωργοί, κατὰ τοῦ ἀνωμάλου βροχομετρικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος, ὁτὲ μὲν ξηραίνοντος τὸ ἔδαφος, ὁτὲ δὲ πλημμυροῦντος καὶ καταστρέφοντος τοὺς ἀγροὺς διὰ ῥαγδαίων καὶ συνεχῶν βροχῶν;

---

[1]) Τὸ μέσον ὕψος τῆς βροχῆς ἐν Ἀθ ναις, κατὰ τὸν χειμῶνα καὶ τὸ φθινόπωρον, εἶναι μεῖζον τοῦ ἐν Παρισίοις καὶ ἄλλαις χώραις, φημιζομέναις διὰ τὸ ὑγρὸν καὶ βροχερὸν αὐτῶν κλῖμα, ἐνῷ κατὰ τὸ θέρος εἶναι ἐλάχιστον.

Ποσάκις καὶ σήμερον δὲν παρέστημεν, ἐν 'Αττικῇ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς 'Ελλάδος, θεαταὶ ὁμοίων εἰκόνων καὶ καταστροφῶν ἀναλόγων πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ *'Αλκίφρονος* περιγραφομένας!

Καὶ οἱ *Neumann-Partsch*, ἀποκρούοντες τὴν ἰδέαν τῶν τοιούτων μετοβολῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος, γράφουσι (σελ. 88): «Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὁμιλῇ τις περὶ μεταβολῆς ἐπὶ τὰ χείρω τῆς διανομῆς τῆς βροχῆς κατὰ τὴν ἐτησίαν περίοδον. 'Ενόσῳ κατοικοῦσιν ἄνθρωποι ἐν 'Ελλάδι, θὰ ἔχωσι νὰ παραπονῶνται καὶ νὰ ἀναστενάζωσι διὰ τὸ ξηρὸν θέρος. 'Η ἀρχαία παράδοσις τῶν ἑλληνικῶν φυλῶν φέρει ὡς παράδειγμα μεταξὺ τῶν αἰτίων τῆς ἀκουσίας ἐγκαταλείψεως μιᾶς ἐπὶ μακρὸν χρόνον κατοικουμένης χώρας τὰς φοβερὰς περιόδους ξηρασίας. Οἱ Θρᾷκες ἐξεκένωσαν τὴν Νάξον καθαρῶς διὰ λόγους καύσωνος καὶ ξηρασίας. Περὶ τῆς ἀξίας τῶν παραδόσεων τούτων τῆς ἑλληνικῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς δὲν δύναμαι νὰ ἐκφέρω γνώμην· μοὶ ἐπιτρέπεται ὅμως νὰ τονίσω, ὅτι ἡ σημασία των διὰ τὴν Φυσικὴν Γεωγραφίαν τῆς ἀρχαιοτάτης 'Ελλάδος δὲν συμφωνεῖ μετὰ τῆς ἱστορικῆς ἀξιοπιστίας της. 'Εκτὸς τούτου, κατὰ τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν, ἡ ξηρασία μὲ τὰ λυπηρά της ἐπακόλουθα: ἀφορίαν καὶ νόσους, εἶναι συνήθως καταθλιπτικὴ θεία θέλησις, τιμωροῦσα τὰ παραπτώματα τῶν θνητῶν. 'Επὶ τέλους δὲν ἐλλείπουσι μαρτυρίαι ἱστορικῆς ἐποχῆς διὰ τὴν συνήθως ἐνσκήπτουσαν ξηρασίαν· ἡ ἄνυδρος ἐποχὴ *(ἡ ἀνυδρία)* ἦτο καὶ τότε εἷς κλιματικὸς παράγων, τὸν ὁποῖον ἡ ὑγιεινὴ καὶ ἡ ἰατρικὴ τέχνη ἐλάμβανον ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν.

Κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, δυσκόλως ἔχει τις τὸ δικαίωμα νὰ ὁμιλῇ περὶ «*προόδου τοῦ ἀγρίου (ἀγόνου) κλίματος*», ὅπερ ἐπεκτείνεται βαθμηδὸν ἐν 'Ελλάδι· πρέπει,—ὡς ἔπραξεν ὁ Πλάτων, μετ' ἀξιοθαυμάστου περινοίας—νὰ περιορίζηταί τις ἐντὸς τῆς πολλαπλῆς ἀλλὰ καὶ μεμονωμένως ἀποδειχθείσης ἐξαφανίσεως τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐνίοτε στειρεύσεως τῶν ἄλλοτε ἀενναάων ποταμῶν. 'Ενόσῳ αἱ ἄγριαι αταιγίδες ἀποπλύνουσι τὸ ἔδαφος, ὅπερ συγκρατεῖ τὸ ὕδωρ, παύει πλέον νὰ ὑφίσταται ἡ εὐλογητὴ οἰκονομία τῶν θησαυρῶν τοῦ ὕδατος· πᾶσα ῥαγδαία βροχὴ πληροῖ τὰ ῥεῖθρα τῶν ἀγριοποτάμων καὶ ῥυακίων, ἐπί τινας μόνον ὥρας, μέχρις ὑπερεκχειλίσεως, καὶ εἶτα τὰ ἀφίνει πάλιν εἰς πλήρη ξηρασίαν. 'Εὰν ἡ συνήθης ἀντίθεσις: «*οὐχὶ τὸ κλῖμα, ἀλλ'*

οἱ ἄνθρωποι μετεβλήθησαν» δὲν συμπεριλαμβάνει τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς καλλιεργείας τῆς χώρας, οὐχ ἧττον δὲν δύναταί τις ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε νὰ ἀπορρίψῃ συντόμως ἢ νὰ μεταβάλῃ τὴν ἐπιτυχῆ ταύτην φράσιν· μόνον ἐπιτρέπεται ἡ ὡς ἑξῆς συμπλήρωσις αὐτῆς: *«οὐχὶ ἡ φιλοδωρία τῆς ἀτμοσφαιρικῆς ὑγρασίας ἠλαττώθη, ἀλλ' ἡ ἀρχαία πλησμονὴ ὕδατος, ὅπερ καθιστᾷ τὸ ἔδαφος εὔφορον, καὶ ἡ ἀρχαία δραστηριότης τῶν ἀνθρώπων.»*

Καὶ εἶναι βεβαίως ἀληθές, ὅτι κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ἐπῆλθον ἐνίοτε φοβεραὶ ἀνομβρίαι, προξενήσασαι ἀνυπολογίστους συμφορὰς εἰς τὴν χώραν· ἀλλὰ μήπως καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δὲν παρετηρήθησαν τοιαῦται; Καὶ γίνονται μὲν σήμερον κατὰ τὰ ἄνομβρα ἔτη, συνεπείᾳ μακρᾶς ξηρασίας, ***λιτανεῖαι*** ὑπὸ τοῦ λαοῦ, καὶ προσφέρονται εἰς τὸν Θεὸν ***ἀναθήματα*** ὑπὸ τῶν γεωργῶν, ἱκετευόντων αὐτὸν νὰ βρέξῃ, ὅπως σώσῃ τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ μήπως καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους δὲν ἀνεπέμποντο πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν εὐχαὶ καὶ δὲν ἀφιεροῦντο ἀγάλματα εἰς τὸν Δία; Καὶ τί ἄλλο δεικνύει ἡ ὑπὸ τοῦ *Μάρκου Ἀντωνίνου* διασωθεῖσα *εὐχὴ τῶν Ἀθηναίων* δεομένων: *«ὗσον, ὗσον, ὦ φίλε Ζεῦ, κατὰ τῆς ἀρούρας τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν πεδίων.»*; Καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς ἀναφέρει ὁ *Παυσανίας*, ἄγαλμα τῆς Γῆς, παρακαλούσης τὸν Δία νὰ βρέξῃ; καὶ πότε ἄλλοτε ἢ ἐν ὥρᾳ μεγάλης ἀνομβρίας ἀφιερώθη τὸ ἄγαλμα τοῦτο ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων εἰς τὸν θεὸν τῆς βροχῆς; «*Ἔστι δέ*, λέγει ὁ Παυσανίας, *καὶ τῆς Γῆς ἄγαλμα, ἱκετευούσης ὗσαι οἱ τὸν Δία, εἴτε αὐτοῖς ὄμβρου δεῆσαν Ἀθηναίοις, εἴτε καὶ τοῖς πᾶσιν Ἕλλησι συμβὰς αὐχμός.*»

Καὶ ἐὰν αἱ ἐπικρίσεις τῶν ξένων καὶ τὰ παράπονα τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων γεωργῶν κατὰ τοῦ ἀνωμάλου βροχομετρικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος εἶναι δίκαια, δὲν εἶναι ἆρά γε ὅλως ὅμοια πρὸς τὰς σχετικὰς μεμψιμοιρίας τῶν ἀρχαίων; αὐτὴ δὲ ἡ θρησκεία, ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ ζωὴ ἐν γένει τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ λαοῦ δὲν φέρουσι βαθέα τὰ ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως τῆς ξηρασίας τοῦ κλίματος τῆς χώρας [1]); ἀλλὰ τίς ἐσκέφθη ποτὲ ἐντεῦθεν νὰ καταδικάσῃ τὴν ἀρχαίαν

---

[1]) Ἡ πίεσις τῆς ξηρασίας ἀφῆκε, καθ' ὅλας τὰς ἐποχάς, ἀνεξίτηλα ἴχνη ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, κυρίως εἰς τὴν θρησκείαν του, τὸν

Ἑλλάδα, τὴν μεγάλην ταύτην πηγὴν τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἀκατοίκητον καὶ ἀνίκανον νὰ συμπεριληφθῇ ἐν τῇ χορείᾳ τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν;

Η΄

Καὶ μήπως ἡ ὑγρομετρικὴ αὕτη ἰδιότης τῆς ἑλληνικῆς ἀτμοσφαίρας, ἡ ἐξακολουθοῦσα ἀμετάβλητος ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ ὅμως τόσον καυστικοὺς κεραυνοὺς ἐπικρίσεως καὶ κραυγὰς ἀπελπισίας κατὰ τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος προκαλέσασα, ὑπῆρξεν ὅλως ἄχρηστος καὶ εἶναι ὅλως ἄσχετος πρὸς τὴν αἰωνίως σελαγίζουσαν δόξαν τῆς ἀρχαίας; Εἶναι ἆρά γε ὅλως ἄμοιρος πλεονεκτημάτων καὶ δὲν συνετέλεσε ποσῶς εἰς τὴν ἀνύψωσιν καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς χώρας ταύτης; εἰς αὐτὴν δὲν ὀφείλεται ἡ ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἐξυμνηθεῖσα καὶ μέχρι σήμερον διεγείρουσα τὸν θαυμασμὸν τοῦ κόσμου ἐξαιρετικὴ διαύγεια τοῦ ἀέρος, τὸ αἴθριον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ

ἀξιοπιστότερον καθρέπτην τῆς ἀνθρωπίνης ἀνάγκης. Ἐνῷ εἰς τὸ πλῆρες καταιγίδων δυτικὸν μέρος τῆς Ἑλλάδος ὁ ἐκκωφαντικὸς κρότος τοῦ πολλαπλῆν ἀντήχησιν προξενοῦντος ἐπὶ τῶν ὀρέων κεραυνοῦ ὑπερνικᾷ πᾶσαν ἄλλην ἁρμονίαν τῆς Φύσεως, καὶ πρὸς τὸν δεσπότην τῶν ἀσπαιρουσῶν ἀστραπῶν στρέφεται ἡ δειλὴ λατρεία τῶν τρεμόντων ἀνθρωπίνων δημιουργημάτων, ἀνέρχεται πρὸς τὰ ὕψη ἡ εὐχὴ τοῦ ἐκ τῆς ξηρότητος μαραινομένου ἀνατολικοῦ μέρους τῆς Ἑλλάδος, πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ, ὁτὲ μὲν πλήρης ὑποσχέσεως, ὁτὲ δέ, ἵνα γείνῃ ἵλεως καὶ ἀποστείλῃ ἀτμοσφαιρικὴν ὑγρασίαν. Ἀπὸ τῆς τρωϊκῆς Ἴδης μέχρι τοῦ ἀρκαδικοῦ Λυκαίου, ἀπὸ τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Ἀργολίδος, οὐδεὶς κλάδος τῆς θρησκευτικῆς λειτουργίας ἐξήσκει βαθύτερονκαὶ δημοτικώτερον χαρακτῆρα τῶν δεήσεων διὰ βροχήν. Αἱ δροσεραὶ κορυφαὶ τῶν ὀρέων, περὶ τὰς ὁποίας ὁ ὑδρατμὸς τοῦ διαυγοῦς ἀέρος ταχύτατα συνεπυκνοῦτο, ἦσαν αἱ γνωσταὶ καθέδραι τοῦ θεοῦ τῆς βροχῆς, τούτου ἕνεκα καὶ αἱ φυσικαὶ θέσεις τῆς λατρείας των, οἱ σκοποὶ τῶν παρακλήσεων, ὅταν ἡ ἀποξηρανθεῖσα χώρα ἐστέναζε δι' ὑγρασίαν...

Οὕτω: ἑκάστη χώρα τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος εἶχεν ἰδίους τόπους καὶ πολλαπλῶς ἀτομικὴν ἀνάπτυξιν λατρείας διὰ τὸν θεὸν τῆς βροχῆς, καὶ ἑορτὰς διὰ τὴν εὔκαιρον περίπτυξιν, μεθ' ἧς περιέβαλεν αὐτὸν ἡ Γῆ ἀδημονοῦσα... Ἰδίως κατὰ τὸ μέσον τοῦ θέρους ἦτο γενικὴ εὐχὴ διὰ τὴν βροχήν, ὅταν ἤρχιζον αἱ μὲν πηγαὶ νὰ στειρεύωσι, τὰ δὲ φυτὰ νὰ μαραίνωνται, καὶ ἡ ὅλη χώρα νὰ περιβάλληται τὸ ὠχρὸν ἔνδυμα φαιοῦ καλύμματος κονιορτοῦ. (**Neumann — Partsch**, ***Physikaliche Geograghie von Griechenland***, σελ. 75).

ἰδίᾳ τοῦ ἀττικοῦ οὐρανοῦ, ἡ θαυμασία διαγραφὴ τῶν κορυφογραμμῶν καὶ ἡ πολυτέλεια τῶν ἀποχρώσεων τῶν κλιτύων τῶν ἑλληνικῶν ὀρέων; ἔργον αὐτῆς δὲν εἶναι τὸ γλυκὺ τοῦ ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ χρῶμα, ἡ θαμβοῦσα τὸ ὄμμα πλήμμυρα τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας, ἡ πλησμονὴ τῶν ἡλιολούστων καὶ ζωογόνων αἰθρίων ἡμερῶν, καὶ ἡ ἔκτακτος ἀφθονία τῶν τόσον πλουσίων εἰς οὐρανίας μαρμαρυγὰς ἀστροχιτώνων νυκτῶν; Καὶ δυνατὸν νὰ εἶναι ἄχρηστος καὶ πιθανὸν νὰ εἶναι ἀνωφελὴς ἢ καὶ ἐπιβλαβὴς ἀκόμη εἰς τὴν γεωργίαν ἡ κλιματολογικὴ αὕτη ἰδιότης· ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖ ἆρά γε ὅπως συγχωρηθῇ εἰς αὐτὴν τὸ μειονέκτημα τοῦτο, ὅτι ὑπῆρξεν ἡ δημιουργὸς τῆς μεγάλης διαυγείας καὶ ἡ παραγωγὸς τῆς ὑψηλῆς πτήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος; δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἐμπνεύσασα τὰ ἀπαράμιλλα καλλιτεχνικὰ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀριστουργήματα, ἡ ἀναπτύξασα καὶ ἀνυψώσασα τὸ τεχνικὸν αἴσθημα αὐτῆς μέχρι τοῦ κατακορύφου τῆς τελειότητος [1]);

---

[1]) «Ὁ αἴθριος οὐρανὸς (τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος) καὶ ὁ θαυμασίως διαυγὴς ἀὴρ αὐτοῦ ἐπέδρασαν μετ' ἀναμφισβητήτου ὅλως ἀποφασιστικότητος εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος παρὰ τῷ ἀθηναϊκῷ λαῷ Ἡ ἐκ τῆς πενίας τῶν ὑδρατμῶν προερχομένη ἀσυνήθης διαύγεια τῆς ἀτμοσφαίρας παρέχει εἰς τὰς τοποθεσίας τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος τὸν χαρακτηριστικὸν αὐτῆς τύπον Πάντα τὰ διαγράμματα, εἰς σταθερὰς καὶ βεβαίας γραμμάς, μαρτυροῦσιν, ὅτι αἱ μορφαὶ τῶν τοποθεσιῶν παρίστανται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ παρατηρητοῦ ἐν ἐκτάκτῳ διαυγείᾳ καὶ οὐχὶ συγκεχυμένως, ὡς συμβαίνει ἐν Γερμανίᾳ. Ἕνεκα τούτου πάντα τὰ ἀντικείμενα φαίνονται μετατοπιζόμενα πολὺ πλησίον· ὁ Ὑμηττὸς φαίνεται τόσον ἐγγύς, ὥστε οἱ ξένοι, οἱ μὴ συνηθισμένοι εἰς τὴν ὀπτικὴν ταύτην ἀπάτην, νομίζουσιν ὅτι δύνανται ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἀνέλθωσιν εἰς τὴν κορυφὴν αὐτοῦ διὰ πρωϊνοῦ περιπάτου.

Τὰ χρώματα ἐν Ἀθήναις δὲν εἶναι, ὡς ἐν Γερμανίᾳ, ἕνεκα τῆς ὑγρότητος τοῦ ἀέρος, προβεβλημένα ἐπὶ κυανοῦ φαιοῦ, ἀλλ' ἐμφανίζονται ἐν τελείᾳ στιλπνότητι. Αὗται αἱ φαλακραὶ πέτραι τῶν ἀφύτων ὀρέων εἶναι ἐνδεδυμέναι διὰ χρώματος καταπληκτικῆς πολυτελείας. Τὴν ὄψιν τοῦ ἤδη μονοτόνου Ὑμηττοῦ, κατὰ τὴν δύσιν τοῦ Ἡλίου, ὁ **Bursian** τάσσει μεταξὺ τῶν ὡραιοτέρων φυσικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα δύναταί τις νὰ ἴδῃ. Ὁλόκληρα τὰ περὶ τὰς Ἀθήνας ὄρη, ὅταν ὁ Ἥλιος ἀρχίζῃ νὰ δύῃ, περιβάλλονται διὰ τοῦ ὡραιοτάτου ἐρυθροροδίνου χρώματος, ὅπερ βαθμηδὸν τρέπεται, διὰ ποικιλωτάτων ἀποχρώσεων, εἰς τὸ βαθύτατον ἰῶδες. Ὁ τὸ θέαμα τοῦτο ἰδὼν ἐννοεῖ καθ' ὁλοκληρίαν τὸ τοῦ *Ὀβιδίου* (ars amat. III, 687) περὶ τῶν πορφυροχρόων κλιτύων τοῦ πάντοτε ἀνθηροῦ Ὑμηττοῦ» (*pur pureos collis sémper florentis Hymetti*). Ὁ *Ἐδμόνδος Ἀμποῦ*, μία τῶν χειρίστων γλωσσῶν, αἵτινες ἠκονίσθησαν ποτὲ κατὰ τῆς Ἑλλάδος,

Ἢ μήπως δὲν εἶναι παλαιαὶ αἱ ὑγρομετρικαὶ αὗται ἰδιότητες, ὅσον ἀρχαῖαι αἱ ἐξ αὐτῶν πηγάζουσαι ἀρεταὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος; μήπως δὲν ὁμολογοῦσιν ἐκείνας καὶ δὲν θαυμάζουσι ταύτας ὁμοίως καὶ οἱ ἀρχαῖοι; Τί ἄλλο πράττει ὁ *Ἀριστείδης* ἐν τῷ *Παναθηναϊκῷ* του, ὅταν, ἐξαίρων τὴν διαύγειαν τῆς ἀττικῆς ἀτμοσφαίρας καὶ τὴν λαμ-

---

ἅμα προσήγγισεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἐξεπλάγη μεγάλως διὰ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν εὐκρίνειαν τοῦ διαγράμματος τοῦ Πάρνηθος. Ὁ τοπειογράφος, γράφει, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ τι χαριέστερον καὶ τολμηρότερον περὶ δὲ τῆς γοητευτικῆς διαυγείας τοῦ ἀέρος ἐκφράζεται δι' ὑπερβολικωτάτων φράσεων.

Ἐξαιρέτως ἔκτακτον ἐντύπωσιν προκαλεῖ ἡ ὡραιότης καὶ ἡ λαμπρότης τοῦ κυανοῦ τοῦ οὐρανοῦ χρώματος, ὅπερ εἰσδύει βαθέως μέχρι τοῦ ὁρίζοντος, χωρὶς νὰ μεταβάλληται, πλησίον αὐτοῦ, ὡς ἐν Γερμανίᾳ, εἰς λευκοειδὲς φαιόν. Τὸ λαμπρὸν τοῦτο κυανοῦν, στίλβον μεταξὺ τῶν στύλων ἑλληνικοῦ ναοῦ, μεταφέρει τὸν θεατὴν ἐντελῶς εἰς τὸν μαγευτικὸν τῆς Ἀνατολῆς κόσμον, καὶ λησμονεῖ, ὑπὸ τὴν μεγαλοπρέπειαν αὐτὴν τοῦ φωτὸς καὶ τὸν πλοῦτον τῶν χρωμάτων, ὅτι ἡ χώρα αὕτη στερεῖται ἀκριβῶς ἐκείνου, ὅπερ ἐν τῇ νεφελώδει ἀτμοσφαίρᾳ τῆς Γερμανίας συντηρεῖ τὸ κύριον κόσμημα αὐτῆς, τὴν πλουσίαν καὶ μεγαλοπρεπῆ βλάστησιν.

Ἡ ἰδιότης αὕτη τοῦ κλίματος ἔσχεν οὐχὶ ἀσήμαντον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτὸ ζώντων Ἑλλήνων. Τὸ κλῖμα μετέδωκεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὴν ἀπαράμιλλον ἐλαστικότητα, τὴν φαιδρότητα καὶ τὴν εὐκινησίαν αὐτῶν· ἐπενήργησε δέ, εἰς ἐξαιρέτως ἐνδιαφέροντα βαθμόν, ὅπως διεγείρῃ παρὰ τῷ λαῷ τὴν ἐπίδοσιν εἰς τὴν κατασκευὴν μορφῶν, καὶ ἀναπτύξῃ ἐν αὐτῷ τὸ καλλιτεχνικὸν αἴσθημα. Ὅπως ἐννοήσωμεν δὲ τοῦτο, ἄς ἀναμνησθῶμεν μόνον τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν παράγουσιν εἰς ἡμᾶς, κατὰ προσέγγισιν, τοιοῦτοι φυσικοὶ παράγοντες. Ἐλαττουμένης τῆς ὑγρασίας τοῦ ἀέρος βαθμηδὸν ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης, ἐπὶ τῶν κορυφῶν ὀρέων ὕψους 3.000 μέτρων εὑρισκόμεθα ἐν ζώνῃ ἀναλόγου φωτός, ξηρασίας καὶ διαυγείας. Ἐκεῖ, κατὰ τὰς ὡραίας ἡμέρας, φαίνονται ἡμῖν πᾶσαι αἱ κορυφαὶ τῶν ὀρέων, ἐν τόσον ὡραίᾳ καὶ στερεᾷ διαγραφῇ, ὥστε καὶ ἄνθρωποι, οἵτινες οὐδὲ ζωγραφικὴν γραφίδα ἔλαβόν ποτε εἰς χεῖρας, αἰσθάνονται ἑαυτοὺς θέλοντας νὰ χαράξωσιν ἐπὶ τοῦ χάρτου τὸ πρὸ αὐτῶν ἐπιβάλλον θέαμα. Πρὸ τοιαύτης σκηνογραφίας γεννᾶται ἀκατάβλητος ὁρμὴ πρὸς τεχνικὴν ἀπομίμησιν αὐτῆς, ὁ δὲ προσδιορισμὸς τῶν σχημάτων καὶ τῶν χρωμάτων φαίνεται εἰς ἡμᾶς εὐκολώτατος. Ἀλλά, κατὰ τὴν ἀπόπειραν τῆς ἐκτελέσεως μετ' ὀλίγον, παρουσιάζεται δυσκολία τις, μὴ γενομένη αἰσθητὴ κατ' ἀρχάς· διὰ τῆς διαυγείας τῆς ἀτμοσφαίρας, ἥτις φαίνεται φέρουσα ἐγγύτερον τὰ ἀντικείμενα, καὶ ἐκ τῆς λαμπρότητος τῶν μορφῶν, δυνατὸν νὰ μὴ διακρίνωμεν τὴν διαφορὰν τῶν ἀποστάσεων . .

Παρὰ τὴν ἔκτακτον ὅλως ἀνάπτυξιν τοῦ καλλιτεχνικοῦ αἰσθήματος, ἥτις ἔμελλε νὰ προκύψῃ ἐν Ἑλλάδι, ἀνευρίσκομεν ἔν τινι κατηγορίᾳ τῶν ἑλληνικῶν τεχνουρ-

πρότητα τοῦ φωτός της, λέγῃ: «*Οὕτω γὰρ παντάπασιν ἡ ψυχὴ προκαθαίρεται καὶ μετέωρος καὶ κούφη γίγνεται καὶ σφόδρα τῶν Ἀθηνῶν τῆς θέας ἐν παρασκευῇ, ὥσπερ ἐν ἱεροῖς προτελουμένη. Ἐπίδηλον δὲ καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς πλέον τοῦ συνήθους τὸ φῶς ἐγγιγνόμενον, ἀφαιρούσης ἤδη τὴν πολλὴν ἀχλύν, ὡς ἀληθῶς καὶ καθ' Ὅμηρον εἰπεῖν τῆς Ἀθηνᾶς ἔτι τῇ χώρᾳ προσαγαγόντων.... Οὐ γάρ ἐστιν ὅστις τῶν περὶ γῆν ἀέρων τοσοῦτον ἀφέστηκε γῆς τῇ φύσει οὐδ' αἰθέρι μᾶλλον εἴκασται.... Γνοίης δ' ἂν αὐτὴν ἐπὶ τῇ πόρρωθεν ὥσπερ αὐγῇ τῷ ὑπὲρ κεφαλῆς ἀέρι.*» Καὶ δὲν ἐκδηλοῖ τὸν αὐτὸν ἐνθουσιασμὸν πρὸς τὴν ἰδιότητα ταύτην τοῦ ἀθηναϊκοῦ κλίματος ὁ Εὐριπίδης γράφων: «*Ἐρεχθεῖδαι ... ἀεὶ διὰ λαμπροτάτου βαίνοντες ἁβρῶς αἰθέρος*»; Ἐκ τῆς αὐτῆς δὲ αἰτίας δὲν ἐνεπνεύσθη ὁ ὑπὸ ἀνωνύμου βιογράφου τοῦ Πυθαγόρου γενόμενος λαμπρὸς πανηγυρικὸς τῆς λεπτότητος τοῦ ἀέρος τῶν Ἀθηνῶν, ὡς δημιουργοῦ τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὑπεροχῆς αὐτῶν; «*Διό,* λέγει οὗτος, *καὶ οὐδ' ἐπείσακτός ἐστιν (ὡς εἰπεῖν) καὶ παιδεία ἐν ταῖς Ἀθήναις, ἀλλ' ἐκ φύσεως ὑπάρχουσα, τοῦ τοιούτου ἀέρος ἰσχνοτάτου ὄντος καὶ καθαρωτάτου, ὡς μὴ μόνον τὴν γῆν λεπτύνειν, ἀλλὰ καὶ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων.*» Καὶ δὲν φρονεῖ τὰ αὐτὰ ὁ

γημάτων ἀξιοπαρατήρητον ἔλλειψιν· ἀπὸ τῆς ζωγραφικῆς ἐλλείπει ἡ προοπτική. Τὸ τμῆμα τοῦτο τῆς Τέχνης εἶναι ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ φύσις τῆς χώρας, ἐκ τῶν προεκτεθέντων λόγων, δὲν ἔδωκεν οὐδεμίαν διδακτικὴν καθοδήγησιν, τὸ μόνον προσέτι σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον αὕτη ὑστέρησε, καὶ εἰς ὃ τὴν ὑπερτέρησαν τέκνα νεφελώδους οὐρανοῦ.

Πρέπει προσέτι νὰ ἐξαρθῇ ἕτερον σημεῖον ἐκ τῆς πληθώρας τῶν ὁμοίων σκέψεων. αἵτινες παρουσιάζονται κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος, σημεῖον ὅπερ διὰ τὴν ἐν γένει διαμόρφωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπῆρξε μεγάλης σπουδαιότητος. Ἡ ξηρασία τοῦ ἀέρος καὶ ἡ σπάνις βροχερῶν ὡρῶν ἐπέτρεψαν, ὅπως τὰ εὐγενέστατα τεχνικὰ ἔργα ἐκτίθενται δημοσίᾳ, καὶ οὕτω τὸ ὄμμα τοῦ λαοῦ ἠδύνατο, καθ' ἡμέραν, νὰ τέρπηται καὶ νὰ ἀναπτύσσηται ἐπὶ τῇ θέᾳ αὐτῶν. Ἐν Ἑλλάδι δὲν ἐθεωρεῖτο τότε ἀναγκαῖον νὰ συναθροίζωνται ταῦτα (τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα) ἐν τοῖς μουσείοις, ὅπου τὰ ἀναζητεῖ μόνον ὁ φιλοτέχνης. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἔθετον τὰ καλλιτεχνήματά των οὔτε εἰς τοὺς ναούς των, καὶ ἐὰν ἀκόμη ταῦτα συνίσταντο ἐξ ὑλικῶν, ὡς τὸ ἐλεφαντοστοῦν, ἅτινα δὲν ἀντεῖχον οὔτε εἰς τὴν μικρὰν ὑγρασίαν. Δὲν εἶναι ἀνάγκη οὐδεμιᾶς ἐξηγήσεως πόσον ἡ καθημερινὴ θέα τῶν ἀριστουργημάτων τούτων συνετέλει εἰς τὸ νὰ ὀξύνῃ παρὰ τῷ λαῷ τὸ αἴσθημα τοῦ καλοῦ. (**Neumann — Partsch**, *Physikalische Geographie von Griechenland*, σελ. 36—44).

Κικέρων, ὅταν λέγῃ: «Ἡ ἀτμόσφαιρα ἐν Ἀθήναις εἶναι λεπτή, ἐξ οὗ καὶ οἱ Ἀττικοὶ θεωροῦνται ὀξύτεροι (τὸν νοῦν)»; Ἢ μήπως δὲν ἐκφράζῃ σαφῶς τὴν ἰδιότητα ταύτην τοῦ ἀθηναϊκοῦ κλίματος καὶ τὴν περὶ αὐτῆς κοινὴν γνώμην τῶν ἀρχαίων ὁ *Κασσιόδωρος*, ὅταν γράφῃ: «*Οἱ παλαιοὶ εἶπον, ὅτι αἱ Ἀθῆναι εἶναι ἕδρα τῆς σοφίας, διότι περιβαλλόμεναι ὑπὸ τῆς καθαρότητος τοῦ ἀέρος παρεσκεύασαν δαψιλῶς διαυγεστάτας διανοίας πρὸς τὸ θεωρητικὸν μέρος (τῶν σπουδῶν)*»;

Θ΄

Ἀλλὰ τὴν σταθερότητα τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος θὰ ἠδυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν ἐπὶ τῆς ταὐτότητος, κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ πολλῶν ἄλλων τοιούτων στοιχείων· τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα, ἐὰν δὲν δύνανται νὰ παράσχωσιν, ὡς καθ' ὑπερβολὴν ἴσως ἐζητήθη παρ' αὐτῶν, τὰς θετικὰς βάσεις ὁριστικῆς καὶ ἀκριβοῦς ἀποδείξεως τῆς κλιματικῆς εὐσταθείας τῆς ἡμετέρας χώρας, εἶναι ὅμως ἱκανὰ νὰ συντελέσωσιν, ὑπό τινας ἐπόψεις, εἰς συμπλήρωσιν αὐτῆς. Πράγματι, πάντες σχεδὸν οἱ κυριώτεροι χαρακτῆρες τοῦ κλίματος τῶν Ἀθηνῶν εἶχον παρατηρηθῆ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σοφῶν· πλὴν τῆς ἐκτάκτου διαυγείας τῆς ἀτμοσφαίρας, τῆς ἐξαιρετικῆς λαμπρότητος τοῦ διαχύτου φωτὸς τῆς ἡμέρας, τοῦ ποσοῦ καὶ τῶν φάσεων τῆς βροχῆς, τῆς σπάνιος ἀεννάων ποταμῶν, πλουσίων πηγῶν καὶ ἀφθόνων ὑδάτων ἐν γένει, καὶ ἡ ἐτησία πορεία τῆς θερμοκρασίας, αἱ ἰδιότητες τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους, ἡ ξηρότης τοῦ ἀέρος, ἡ μικρὰ νέφωσις τοῦ οὐρανοῦ, ἡ σπάνις τῆς χιόνος καὶ ἄλλαι τινὲς χαρακτηριστικαὶ ἰδιότητες τοῦ ἀθηναϊκοῦ κλίματος, βεβαιούμεναι ἤδη ἀσφαλῶς καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων παρατηρήσεων, ὑπῆρχον ἀπὸ χιλιάδων ἐτῶν.

Ἐκ τῶν ἰδιοτήτων τούτων πολλαί, καὶ ἰδίως αἱ εἰς τὰ ***Παραπήγματα*** εὑρισκόμεναι, ἔχουσι παρατηρηθῆ μετ' ἐπιστημονικῆς ἀκριβείας καὶ μεθόδου· αἱ περὶ αὐτῶν ἀρχαῖαι πληροφορίαι εἶναι προϊὸν ἀκριβῶν καὶ πολυετῶν παρατηρήσεων πεπειραμένων παρατηρητῶν. Ὡς γνωστόν, τὰ *Παραπήγματα*, τὰ Ἡμερολόγια αὐτὰ τῶν ἀρχαίων, τὰ ὁποῖα οἱ Ἕλληνες ἀστρονόμοι, κατὰ καθῆκον, ἐξέθετον εἰς τὴν ***ἀγοράν***, ἀνέγραφον μετὰ τῶν ἀστρονομικῶν καὶ μετεωρολογικὰς προ-

γνώσεις διὰ διαφόρους ἡμέρας ἑκάστου μηνός· αἱ προγνώσεις ὅμως αὗται τοῦ καιροῦ δὲν ἦσαν αὐθαίρετοι εἰκασίαι ἢ ἀγυρτικαὶ προφητεῖαι, ὡς αἱ τῶν διαφόρων ***ἐπισήμων*** καὶ μὴ ἡμερολογίων τῶν τελευταίων αἰώνων, ἀλλ' ἀκριβῆ κλιματολογικὰ συμπεράσματα, ἀπαύγασμα μακρῶν παρατηρήσεων τῶν ἰδιοτήτων τοῦ κλίματος τοῦ τόπου. Ἀλλ' αἱ παρατηρήσεις αὗται, αἵτινες δὲν εἶναι ***ἀριθμητικαί***, οὐδ' ἐγένοντο δι' εἰδικῶν ὀργάνων, δὲν δύνανται βεβαίως νὰ δείξωσιν, ἂν ἡ ἐτησία μέση τιμὴ τῆς θερμοκρασίας, τῆς ὑγρασίας, τῆς βροχῆς ἢ ἄλλου τινὸς κλιματολογικοῦ στοιχείου τοῦ τόπου ἔμεινεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τοῦδε σταθερά, ἢ ὑπέστη αἰωνίας μεταβολὰς καὶ ποίας· παραβαλλόμεναι ὅμως αὗται πρὸς τὰ ἀποτελέσματα τῶν συγχρόνων παρατηρήσεων δεικνύουσιν, ὅτι διάφορα μετεωρολογικὰ φαινόμενα, ὡς καὶ ἄλλα στοιχεῖα ἢ χαρακτῆρες τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος, δὲν μετεβλήθησαν αἰσθητῶς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων.

Οὕτως ὁ *Ξενοφῶν*, εἰς τὰς *Προσόδους* του, ἐξαίρων τὸν πρᾷον χαρακτῆρα τῶν ἀττικῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους, εἰς ὃν ἀποδίδει τὴν ἐπιτυχίαν τῆς λεπτῆς βλαστήσεως ἐν Ἀθήναις, ἀποκαλεῖ αὐτὰς *πρᾳοτάτας*· τούτου ἕνεκα, πολλὰ φυτά, ὡς τὰ ἑσπεριδοειδῆ καὶ ἄλλα, τὰ ὁποῖα ἀλλαχοῦ οὐδὲ νὰ βλαστήσωσι κἂν δύνανται, ἐν Ἀθήναις καὶ καρποφοροῦσιν. Ὁ τοιοῦτος δὲ χαρακτὴρ τοῦ κλίματος τῶν Ἀθηνῶν, συνδυαζόμενος πρὸς *τὴν πρώϊμον ἀρχὴν τοῦ θέρους καὶ τὴν ὄψιμον λῆξιν τοῦ φθινοπώρου* ἐν αὐταῖς, συντελεῖ, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν καθ' ὅλον τὸ ἔτος ἐπιτυχῆ ἐν ὑπαίθρῳ καλλιέργειαν, ἐντὸς κήπων, ποικίλων ἁβρῶν ἀνθέων, καὶ εἰς τὴν μακρὰν διάρκειαν, ὡς λέγει καὶ ὁ Ξενοφῶν, τῶν καρπῶν καὶ τῶν προϊόντων τῆς Γῆς ἐν γένει· πράγματι, ἐν Ἀθήναις, κατ' αὐτὸ τὸ μέσον τοῦ χειμῶνος, ἔχομεν ἀφθονίαν ῥόδων, ἴων καὶ ἄλλων ποικίλων εὐπαθῶν ἀνθέων, μέχρι δὲ τοῦ Δεκεμβρίου πολλάκις, καὶ καθ' ὅλον τὸν χειμῶνα ἐνίοτε, διατηροῦνται νωπαὶ σταφυλαὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν κλημάτων. Ταῦτα συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς ὅσα σχετικῶς πρὸς τὰς ὥρας τοῦ ἔτους γράφει ὁ Ξενοφῶν: «*Οὐκοῦν*, λέγει, *τὸ μὲν τὰς ὥρας ἐνθάδε πρᾳοτάτας εἶναι καὶ αὐτὰ τὰ γιγνόμενα μαρτυρεῖ· ἃ γοῦν πολλαχοῦ οὐδὲ βλαστάνειν δύναιτ' ἄν, ἐνθάδε καρποφορεῖ... Καὶ μὴν ὅσαπερ οἱ θεοὶ ἐν ταῖς ὥραις ἀγαθὰ περιέχουσι, καὶ ταῦτα πάντα πρωϊαίτατα μὲν ἄρχεται, ὀψιαίτατα*

δὲ λήγει». Τῆς γλυκύτητος δὲ ταύτης τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους ἐπωφελούμενοι οἱ νεώτεροι Ἀθηναῖοι διάγουσιν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖοι, τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου ἐν ὑπαίθρῳ· καὶ σήμερον δέ, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἕνεκα τῆς αὐτῆς κλιματολογικῆς ἰδιότητος, ὑπάρχουσιν ἄστεγοι ἐν Ἀθήναις, χρησιμοποιοῦντες τὰ δημόσια οἰκοδομήματα ὡς κοιτῶνας, πολλοὶ δὲ καὶ τώρα, ὡς καὶ τότε, διέρχονται τὸν χειμῶνα εἰς δωμάτια οὐδέποτε θερμαινόμενα διὰ τεχνητοῦ πυρός. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον τοῦ ἀθηναϊκοῦ κλίματος, μετ' εὐτραπέλου χάριτος περιγράφων ὁ *Ἀριστοφάνης* εἰς τὰς *Ὥρας* του, προσθέτει, ὅτι συνεπείᾳ τῶν παραδόξων ἀποτελεσμάτων του, ἐπέρχεται τοιαύτη σύγχυσις τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους, ὥστε δὲν διακρίνει τις εἰς ὁποίαν ἐξ αὐτῶν εὑρίσκεται. *«Ὄψει δὲ χειμῶνος μέσου,* λέγει, *σικυούς, βότρυς, ὀπώραν, στεφάνους ἴων, κρίνων, ρόδων, κονιορτὸν ἐκτυφλοῦντα· αὐτὸς δ' ἀνὴρ πωλεῖ κίχλας, ἀπίους, σχαδόνας, ἐλαίας, πίον, χόρια, χελιδόνια, τέττιγας, ἐμβρύεια. Ὑρισσοὺς δ' ἴδοις ἂν νιφομένους σύκων ὁμοῦ τε μύρτων· ἔπειτα κολοκύντας ὁμοῦ ταῖς γογγύλσιν ἀροῦσιν· ὥστε οὐκέτ' οὐδεὶς οἶδ' ὁπηνίκ' ἐστὶ τοὐνιαυτοῦ».*

Τὴν ***εὐκρασίαν*** τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἀθήναις, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς μετὰ θαυμασμοῦ ἀναγράφουσιν. Ὁ ***Πλάτων,*** ἐπανειλημμένως ἐν διαφόροις ἔργοις του, ὁμιλῶν περὶ τῆς κλιματικῆς ταύτης ἀρετῆς τῶν Ἀθηνῶν, ἐξαίρει τὰ ἐξ αὐτῆς πλεονεκτήματα τῶν Ἀθηναίων· ἐν τῷ ***Τιμαίῳ***, εἰς τὴν εὐκρασίαν τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους, κατὰ πρόνοιαν τῆς προστάτιδος θεᾶς τῆς πόλεως, ἀποδίδων τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ὑπεροχὴν τοῦ λαοῦ τῶν Ἀθηνῶν, λέγει: *« Ταύτην οὖν δὴ τότε ξύμπασαν τὴν διακόσμησιν καὶ σύνταξιν ἡ θεὸς προτέρους ὑμᾶς διακοσμήσασα κατῴκησεν, ἐκλεξαμένη τὸν τόπον, ἐν ᾧ γεγένησθε, τὴν εὐκρασίαν τῶν ὡρῶν ἐν αὐτῷ κατιδοῦσα, ὅτι φρονιμωτάτους ἄνδρας οἴσοι· ἅτε οὖν φιλοπόλεμός καὶ τε φιλόσοφος ἡ θεὸς οὖσα τὸν προσφερεστάτους αὐτῇ μέλλοντα οἴσειν τόπον ἄνδρας, τοῦτον ἐκλεξαμένη τόπον κατῴκισεν ».* Ἐν δὲ τῇ ***Ἐπινομίδι*** ὁμοίως ἐπαινῶν τὸ ἀθηναϊκὸν κλῖμα, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, γράφει: *« Τὸ δέ γε μὴν διανοηθῆναι χρὴ πάντ' ἄνδρα Ἕλληνα, ὡς τόπον ἔχομεν τὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀρετὴν ἐν τοῖς σχεδὸν ἄριστον. Τὸ δ' ἐπαινετὸν αὐτοῦ χρὴ λέγειν, ὅτι μέσος ἂν εἴη χει-*

μώνων τε καὶ τῆς θερινῆς φύσεως». Επίσης ὁ ***Εὐριπίδης*** εἰς τὸν ***Ἐρεχθέα*** του ἐξυμνεῖ τὴν εὐκρασίαν τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους ἐν Ἀθήναις διὰ τῶν ἑπομένων στίχων:

Οὐρανὸν ὑπὲρ γῆς ἔχομεν εὖ κεκραμένον
Ἵν' οὔτ' ἄγαν πῦρ, οὔτε χεῖμα συμπιπνεῖ

Τὴν αὐτὴν δὲ ἰδέαν θέλει νὰ ἐκφράσῃ καὶ ὁ Ἡρόδοτος, ὅταν γράφῃ: *«ἡ Ἑλλὰς τὰς ὥρας πολύν τε κάλλιστα κεκραμένας ἔλαχεν»*. Τῆς εὐκρασίας δὲ ταύτης προϊὸν εἶναι ἡ μέχρι σήμερον παρατηρουμένη γλυκύτης τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος, συνεπείᾳ τῆς ὁποίας, εἰς πολλὰ μέρη αὐτῆς, ὡς ἐν Καλάμαις, Ζακύνθῳ, Κεφαλληνίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, φυτὰ ἁβρὰ θερμῶν κλιμάτων, ὡς ἡ βανανέα καὶ ἄλλα, οὐ μόνον φύονται, ἀλλὰ καὶ ὡριμάζουσι τοὺς καρπούς των. Τοῦ ἀθηναϊκοῦ χειμῶνος τὸν πρᾷον χαρακτῆρα ὁ ***Δίων Χρυσόστομος*** ἀποδίδει εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Ἀττικῆς καὶ προσθέτει: *«εἰκότως οὖν τὸν χειμῶνα γίγνεσθαι πρᾷον»*. Ὁ δὲ ***Φιλόστρατος***, περιγράφων ἐν τῷ ἔργῳ του: ***Τὰ εἰς Τυανέα Ἀπολλώνιον***, τὴν ὑψηλὴν θερμοκρασίαν τοῦ ἀθηναϊκοῦ φθινοπώρου, λέγει, ὅτι, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν ἐλευσινίων μυστηρίων (κατὰ Σεπτέμβριον), οἱ φιλοσοφοῦντες κατερχόμενοι εἰς τὸ Φάληρον *«γυμνοὶ ἐθέροντο, καὶ γὰρ τὸ μετόπωρον εὐήλιον τοῖς Ἀθηναίοις»*.

Ἀλλ' ἐὰν τὸ ἀθηναϊκὸν κλῖμα χαρακτηρίζηται ὑπὸ τῆς εὐκρασίας τῶν ὡρῶν τοῦ ἔτους καὶ τῆς γλυκύτητος τῆς θερμοκρασίας αὐτοῦ, δὲν ἕπεται ὅμως καὶ ὅτι, ἀποτελοῦν ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ κανόνος ὅλων τῶν κλιμάτων τῆς Γῆς, εἶναι ἀπηλλαγμένον τῶν πανταχοῦ, κατὰ σπάνια βεβαίως ἔτη, ἐνσκηπτόντων δριμυτάτων χειμώνων· οἱ βαρεῖς οὗτοι χειμῶνες, οἵτινες πολλάκις μάλιστα ἐπέρχονται λίαν ὀψίμως, μετὰ πολλῶν χιόνων, δροσοπάγου καὶ πάχνης, κατακαίοντες οὐ μόνον τὰ λεπτὰ φυτὰ τῶν κήπων καὶ ἰδίως τὰ ἑσπεριδοειδῆ, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ αὐτὰ τὰ ὀπωροφόρα δένδρα καὶ τὰς ἀμπέλους, καταστρέφουσι τὴν γεωργίαν ἐν γένει καὶ συνεπῶς μνημονεύονται ὡς ἐξαιρετικοὶ καὶ ἀπαίσιοι ὑπὸ τῶν γεωργῶν. Παραδείγματα τοιούτων ἐκτάκτων χειμώνων ἀναφέρονται μετ' ἀναλόγων ἐντυπώσεων καὶ ὑπὸ τῶν ἀρ-

χαίων. Ὡς γράφει ὁ **Πλούταρχος** ἐν τῷ **Δημητρίῳ του**, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Διονυσίων (περὶ τὰς ἀρχὰς Ἀπριλίου (ν)) τοῦ ἔτους 306 π.Χ. ὁ χειμών, παρὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, ἦτο τόσον δριμύς, ὥστε οἱ πάγοι καὶ ἡ πάχνη κατέκαυσαν οὐ μόνον τὰς ἀμπέλους καὶ τὰς συκᾶς, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ σιτηρὰ ἐν τῇ βλαστήσει των: «*Τῇ δ' ἡμέρᾳ, λέγει, ᾗ τὰ τῶν Διονυσίων ἐγίνετο, τὴν πομπὴν κατέλυσαν ἰσχυρῶν πάγων γενομένων παρ' ὥραν, καὶ πάχνης βαθείας ἐπιπεσούσης οὐ μόνον ἀμπέλους και συκᾶς ἁπάσας ἀπέκαυσε τὸ ψῦχος, ἀλλὰ καὶ τοῦ σίτου τὸ πλεῖστον κατέφθειρεν ἐν χλόῃ*». Τὸ ψῦχος τοῦτο, διὰ τὴν δριμύτητα καὶ τὸ ὄψιμον αὐτοῦ, εἶναι βεβαίως ὅλως ἐξαιρετικὸν διὰ τὸ ἀθηναϊκὸν κλῖμα· ἀλλά, καὶ τότε, ὡς ἔκτακτον θεωρηθέν, ἐπροξένησε τοιαύτην ἐντύπωσιν, ὥστε ἀπεδόθη εἰς ἐκδίκησιν τῶν θεῶν πρὸς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὸν Δημήτριον διὰ τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν. Καὶ κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ τρίτου ἔτους τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ὡς διηγεῖται ὁ **Θουκυδίδης**, ἐν τῇ περιγραφῇ τῆς εἰσβολῆς τῶν Σπαρτιατῶν εἰς τὴν Ἀττικήν, χειμὼν βαρύς, ὀψίμως ἐπελθών, ἐπίεζε τὸ στράτευμα αὐτῶν. Ο῾ δὲ **Ἀλκίφρων** ἀναφέρει ἐπίσης τοιοῦτον βαρὺν χειμῶνα, μετὰ πολλῆς χιόνος, ἱκανοῦ ὕψους, οὐ μόνον ἐπὶ τῶν πέριξ ὀρέων καὶ τῶν λόφων, ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς πεδιάδος τῶν Ἀθηνῶν· ὁ πτωχὸς ἐν τῷ **Πλατυλαίμῳ** αὐτοῦ, ἐκπλησσόμενος ἐκ τῆς ἐξαιρετικῆς δριμύτητος τοῦ ψύχους, ὡς θὰ ἔπραττε καὶ νεώτερος Ἀθηναῖος πρὸ τοιούτου ἐκτάκτου φαινομένου, ἀναφωνεῖ, ὅτι εἶναι πρωτοφανὲς δι' αὐτὸν ἐν Ἀθήναις τοῦτο. Ὁμοίως, ἐξαιρετικῶς βαρὺς χειμὼν μετὰ πολλῆς χιόνος ἐπῆλθεν ἐν Ἀθήναις, ὡς ἀναφέρει ὁ **Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους**. κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δαρείου, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἄρχοντος Λακρατίδου· ἡ δριμύτης αὐτοῦ ἐπροξένησε τόσῳ βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Ἀθηναίους, ὥστε ἔκτοτε ἐκάλουν ὅλα τὰ ψυχρά: **Λακρατίδας**. Πλὴν ὅμως τοῦ ἐκτάκτου τούτου ψύχους κατὰ τὸν χειμῶνα, ὡς καὶ τοῦ ὑπερβολικοῦ ἐνίοτε καύσωνος κατὰ τὸ θέρος, ὧν ἡ ἐξαιρετικὴ καὶ σπανία ἐμφάνισις ἐν τῇ ἀρχαιότητι συμφωνεῖ πληρέστατα πρὸς τὸν σημερινὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀθηναϊκοῦ κλίματος, τὴν σταθερότητα αὐτοῦ, ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς θερμοκρασίας, μαρτυρεῖ πολὺ ἀκριβέστερον ἡ **ἐτησία πορεία** αὐτῆς, ὁποία ἀναγράφεται εἰς τὰ **Παραπήγματα** ἰδίως· ἡ θερμομετρικὴ κατάστασις τῶν διαφόρων μηνῶν καὶ αἱ

ἐποχαὶ τῶν ἄκρων θερμοκρασιῶν τοῦ ἔτους, τὰς ὁποίας εὑρίσκομεν ἐν αὐτοῖς, δεικνύουσι σαφέστερον καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἀρχαίαν κλιματολογικὴν πληροφορίαν ἀσφαλέστερον, ὅτι, ὡς πρὸς τὰς θερμομετρικὰς ἰδιότητας τοὐλάχιστον, τὸ κλῖμα τῶν Ἀθηνῶν διατηρεῖται μέχρι σήμερον ἀμετάβλητον. Ὅσον ἀφορᾷ π.χ. εἰς τὴν συνήθη ἐποχὴν τῆς μεγίστης θερμοκρασίας τοῦ ἔτους, ὑπάρχει πλήρης συμφωνία μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων παρατηρήσεων· τὴν ἐποχὴν τοῦ φαινομένου τούτου ὁρίζουσι καὶ ὁ ***Γεμῖνος*** καὶ ὁ ***Ἄρατος***, εἰς τὰ ***Διοσημεῖά*** των, περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου, ὅτε δηλαδὴ παρατηρεῖται συνήθως καὶ σήμερον.

Ι΄

Τὴν ὑπόθεσιν τῆς μεταβολῆς τοῦ κλίματος τῆς Ἑλλάδος κλονίζει μεγάλως, ἂν μὴ ἀνατρέπῃ ἄρδην, καὶ ἡ ταὐτότης τῶν ἀνεμομετρικῶν φαινομένων, τῶν παρατηρουμένων ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων· ὁ ἄνεμος, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου τοὐλάχιστον, φαίνεται ἀμετάβλητος, κατὰ τοὺς κυριωτέρους χαρακτῆράς του. Οὕτω π. χ. ἡ διεύθυνσις, ἡ περιοδικότης, αἱ διαλείψεις, αἱ ἐποχαί, ἡ διάφορος κατὰ τὰ διάφορα ἔτη δύναμις, ἡ ἡμερησία πνοὴ καὶ ἄλλαι τινὲς ἰδιότητες ***τῶν ἐτησίων ἀνέμων*** ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ ***Ἡσιόδου***, τοῦ ***Ἀράτου***, τοῦ ***Ἀριστοτέλους*** καὶ τοῦ ***Θεοφράστου***· ὁμοίως οἱ κατὰ Φεβρουάριον καὶ Μάρτιον πνέοντες βόρειοι ἄνεμοι, οἱ ***προορνιθίαι*** ἢ ***ὀρνιθίαι*** ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλούμενοι, ὡς καὶ οἱ κατὰ τὸ ἔαρ συνήθως ἐπικρατοῦντες νότιοι, οἱ ***λευκόνοτοι***, εἶχον παρατηρηθῇ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐθεωροῦντο ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἄλλοι ἐτησίαι ἢ περιοδικοὶ ἄνεμοι. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Fraas ὁμολογεῖ, ὅτι ὁ ἄνεμος εἶναι τὸ μόνον κλιματολογικὸν στοιχεῖον, ὅπερ παρέμεινε σταθερὸν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος· ἀλλ' εἶναι περίεργον, ὅτι δὲν ἀντελήφθη τὴν ἀντίφασιν, εἰς ἣν περιέπιπτεν, ἀφοῦ ἡ ὁμολογία αὕτη τῆς ταὐτότητος τοῦ ἀνέμου περιέχει τὸ ἰσχυρότερον τῶν ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τῆς σταθερότητος τοῦ κλίματος. «Ἐὰν τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος ὑφίστατο οὐσιώδη μεταβολὴν θὰ ἀπεδεικνύετο αὕτη ἐκ τῶν κυρίων παραγόντων τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων, ἐκ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν διαταράξεων, τῶν ἀνωμαλιῶν καὶ

μεταβολῶν τοῦ χαρακτῆρός των, ἢ τῆς περιοδικῆς διανομῆς των. Νὰ ὑποθέσωμεν μετὰ τοῦ Fraas, ὅτι οἱ ἄνεμοι ***μόνον*** ἔμειναν σταθεροὶ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡσιόδου, καὶ ὅτι μετεβλήθη ἡ θερμοκρασία καὶ ἡ ὑγρασία τῆς χώρας, τοῦτο δυσκόλως θὰ εὑρεθῇ τις νὰ δεχθῇ. «Ἄνεμος καὶ καιρὸς ἐξαρτῶνται ἀναποσπάστως ὡς αἴτιον καὶ ἀποτέλεσμα» [1]).

ΙΑ΄

Καὶ ἤδη ἠδύνατο εὐλόγως νὰ προταθῇ ἡ ἑξῆς ἀντίρρησις: ἐὰν ἐκ τῆς ταὐτότητος ταύτης πολλῶν ἰδιοτήτων καὶ ποικίλων στοιχείων τοῦ ἑλληνικοῦ κλίματος, κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους χρόνους, πηγάζῃ, ὅτι οἱ γενικοὶ χαρακτῆρες αὐτοῦ δὲν μετεβλήθησαν διὰ μέσου τῶν αἰώνων, οὐδόλως ὅμως ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν, ὅτι καὶ ὁ βαθμὸς αὐτὸς τῶν διαφόρων κλιματολογικῶν στοιχείων παρέμεινε σταθερὸς ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Ἀναμφιβόλως, ἡ βαθμολογικὴ σταθερότης τοῦ κλίματος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν τοιούτων ἐρευνῶν, καὶ ἔτι μᾶλλον δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ βαθμὸς τῶν στοιχείων αὐτοῦ ὑπέστη μεταβολήν τινα, ὡς ἔπραξεν ὁ Fraas διὰ τὴν θερμοκρασίαν, ἰσχυρισθείς, αὐθαιρέτως καὶ ἄνευ βασίμων ἀποδείξεων, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κλῖμα εἶναι ἤδη θερμότερον ἢ ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ἀλλὰ πρὸς ἀκριβῆ ἀπόδειξιν ἢ ἀπόκρουσιν τοιούτων μεταβολῶν δὲν ἀρκεῖ ἡ σύγκρισις τῶν γενικῶν κλιματολογικῶν χαρακτήρων· εἶναι ἀνάγκη πρὸς τοῦτο θετικωτέρων βάσεων καὶ ἀκριβεστέρων ἐρευνῶν, τῇ βοηθείᾳ ἀμέσων ἢ ἐμμέσων τοὐλάχιστον ἐκτιμήσεων τῶν βαθμῶν τῶν κλιματολογικῶν στοιχείων, κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Τοιαύτη ἐκτίμησις, δι' ἐμμέσου μεθόδου, ἐγένετο ἤδη ὑφ' ἡμῶν μόνον διὰ τὴν θερμοκρασίαν· πράγματι, ὡς ἐδείξαμεν ἤδη [2]), ἡ μελέτη τῶν φαινομένων τῆς βλαστήσεως τοῦ φοίνικος ἐν Ἑλλάδι, κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, διδάσκει, ὅτι ἡ ἐτησία θερμο-

---

[1]) **Neummann Partsch,** *Physikalische Geographie von Griechenland, σελ. 89. Breslau, 1885.*
[2]) *Le climat d'Athènes* σελ. 82.

κρασία τῶν Ἀθηνῶν δὲν μετεβλήθη οὔτε κατὰ ἕνα βαθμὸν ἐντὸς δύο καὶ ἡμισείας χιλιετηρίδων. Ὁ φοῖνιξ ἀνέκαθεν φύεται καὶ καρποφορεῖ ἐν Ἀθήναις, ἀλλὰ δὲν ὡριμάζει τοὺς καρπούς του· οἱ δάκτυλοι αὐτοῦ ἔχουσιν ἀνάγκην καὶ σήμερον, ὡς καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, μικρᾶς μόνον ποσότητος θερμότητος ἀκόμη, ὅπως καταστῶσι μαλακοί, ἀρκετὰ σακχαρώδεις καί, συνεπῶς, εὐχάριστοι εἰς τὴν γεῦσιν. Κατὰ τὰ θερμὰ ἔτη, καθ' ἃ ἡ ἐτησία μέση θερμοκρασία τῶν Ἀθηνῶν ἀνέρχεται εἰς 18⁰ περίπου, ἤτοι εἶναι κατὰ ἥμισυν μόνον σχεδὸν βαθμὸν ὑψηλοτέρα τῆς κανονικῆς, οἱ δάκτυλοι τοῦ φοίνικος εἶναι εὔγευστοι· καὶ ὅμως, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς μελέτης ἡμῶν, ἡ μικρὰ αὕτη ποσότης τῆς θερμότητος ἔλειπε καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ὡς λείπει καὶ σήμερον ἐν Ἀθήναις.

Τὸ αὐτὸ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ τῆς Κύπρου· καὶ ἐκεῖ, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν φαινομένων τῆς βλαστήσεως τοῦ φοίνικος, ἡ θερμοκρασία δὲν μετεβλήθη οὔτε κατὰ ἕνα βαθμόν. Κατὰ τὸν ***Θεόφραστον***, οἱ δάκτυλοι τοῦ φοίνικος κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐν Κύπρῳ, δὲν ὡρίμαζον μὲν ἐντελῶς, ὡς ἐν Ἀφρικῇ, ἀλλὰ προσήγγιζον εἰς τὴν ὡριμότητα, ὡς οἱ τῶν κλιμάτων, τῶν ὁποίων ἀκριβῶς ἡ ἐτησία μέση θερμοκρασία κυμαίνεται μεταξὺ 20⁰ καὶ 21⁰· τοῦτο παρατηρεῖται καὶ σήμερον. Ὅθεν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τοῦδε ἔλειπεν ἐν Κύπρῳ ἡ μικρὰ ποσότης τῆς θερμότητος, ἡ ἀναγκαία πρὸς ἐντελῆ ὡρίμανσιν τῶν καρπῶν τοῦ φοίνικος.

Δυνάμεθα ὅμως νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν, ὅτι τὸ ἑλληνικὸν κλῖμα ἐν γένει, ὑφ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐπόψεις, δὲν ὑπέστη μεταβολάς; Ὁ Ἥλιος εἶναι ὁ κύριος ἐργάτης τῶν μετεωρολογικῶν φαινομένων, ἡ δὲ ἄνισος διανομὴ τῆς θερμότητος ἡ κυρία αἰτία ὅλων σχεδὸν τῶν ἀτμοσφαιρικῶν διαταράξεων καὶ παραλλαγῶν· ἡ βροχή, ὁ ἄνεμος, ἡ ἀτμοσφαιρικὴ πίεσις, ἡ νέφωσις, ἡ ὑγρασία καὶ ἄλλα κλιματολογικὰ στοιχεῖα ἐξαρτῶνται πρωτίστως ἐκ τῆς ἡλιακῆς ἐνεργείας. Ὅθεν ἡ θερμότης εἶναι ὁ πρωτεύων παράγων τοῦ κλίματος ἑκάστου τόπου καί, συνεπῶς, ἡ θερμοκρασία τὸ θεμελιῶδες κλιματολογικὸν στοιχεῖον αὐτοῦ· ἐξ αὐτῆς ἐξαρτᾶται τὸ ποιὸν καὶ τὸ εἶδος τοῦ κλίματος τῶν διαφόρων χωρῶν. Αὐτὴ εἶναι ὁ κυριώτερος παράγων τῆς ὀργανικῆς ζωῆς ἐν γένει· ζῶα καὶ φυτὰ εὑρίσκονται διαρκῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς θερμοκρα-

σίας, τῆς περιβαλλούσης αὐτὰ ἀτμοσφαίρας. Ἄρα αἱ μεταβολαὶ τῆς θερμοκρασίας ἔχουσι σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν διαφόρων κλιματολογικῶν στοιχείων· ὁ χαρακτὴρ τοῦ κλίματος καὶ ἐν γένει ἡ φυσικὴ κατάστασις τοῦ τόπου ἐξαρτῶνται σπουδαίως ἐξ αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ ἀντιθέτως, αἱ παραλλαγαὶ τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ κλίματος ἢ τῆς φυσικῆς ὄψεως τοῦ τόπου ἐπιδρῶσιν αἰσθητῶς ἐπὶ τῆς θερμοκρασίας αὐτοῦ· μεταβαλλομένου τοῦ βαθμοῦ καὶ τῆς πορείας τῶν στοιχείων τούτων, συμμεταβάλλεται ἀναλόγως καὶ ὁ βαθμὸς καὶ ἡ πορεία τῆς θερμοκρασίας. Ὅθεν ἡ θερμομετρικὴ σταθερότης τοῦ τόπου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σταθερότης τοῦ κλίματος αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς πρώτης συνεπάγεται τὴν ἀπόδειξιν τῆς δευτέρας.

Ἄρα, παρὰ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Fraas καὶ ἄλλων συγγραφέων, τὸ κλῖμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου ἐν γένει δὲν ὑπέστη αἰσθητὴν παραλλαγὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων μέχρι τῶν σημερινῶν χρόνων· ἡ διὰ πολλῶν δὲ σπουδαίων συγγραμμάτων κυκλοφορήσασα δυστυχῶς γνώμη, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι σήμερον θερμοτέρα ἢ ἄλλοτε οὐ μόνον ἀστήρικτος εἶναι, ἀλλὰ καὶ σφαλερὰ ἀποδεικνύεται. Καὶ ἐν γένει, ὁ φόβος, ὅτι τὰ κλίματα τῆς Εὐρώπης ὑπόκεινται εἰς αἰωνίας μεταβολάς, εἶναι ὅλως ἀβάσιμος· δυνατὸν νὰ συμβαίνωσι, καὶ βεβαίως θὰ συμβαίνωσι κυμάνσεις περὶ μέσην τινὰ κατάστασιν, ἀλλ' ἡ κατάστασις αὕτη δὲν φαίνεται αἰσθητῶς μεταβαλλομένη.

Δ. ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ

SUR LES COURBES DE M. CESÀRO

1. **Définition des courbes de M. Cesàro.** — Nous appelons courbes de M. *Cesàro* les courbes ayant l'équation intrinsèque:

$$\frac{A}{\varrho^2}+\frac{B}{\varrho r}+\frac{C}{r^2}+\frac{D}{\varrho}+\frac{E}{r}=0;$$

elles contiennent, comme cas particulier, les courbes de *Bertrand*:

$$\frac{a}{\varrho}+\frac{b}{r}+1=0$$

et se présentent géométriquement dans le problème suivant: «*Quelles sont les droites, rigidement liées au trièdre fondamental d'une courbe quelconque, qui engendrent des développables, quand le trièdre parcourt la courbe?*».

M. Cesàro([1]) résout sommairement le problème au moyen de sa méthode intrinsèque, longuement exposée dans sa «*Geometria Intrinseca*». Nous ici, nous le traiterons en tous ses détails, en partant de la théorie analytique ordinaire des courbes.

([1]) «*Rivista di Matematica*», T. II, 1892, p. 155; «*Geometria Intrinseca*», p. 149.

I.

CAS D'UNE DROITE PASSANT PAR LE SOMMET.

2. **Courbe arbitraire.** — Supposons d'abord que la droite en question MR *passe par le sommet M (x, y, z) du trièdre fondamental;* α, β, γ; ξ, η, ζ; λ, μ, ν désignant respectivement, comme d'habitude, les cosinus de la tangente, de la normale principale et de la binormale, et $\mathfrak{A}$, $\mathfrak{B}$, $\mathfrak{C}$ les cosinus de MR par rapport aux axes fixes, $\varphi, \varphi', \varphi''$ les cosinus de la même droite par rapport au trièdre mobile, nous aurons:

$$\mathfrak{A}=\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda,\quad \mathfrak{B}=\varphi\beta+\varphi'\eta+\varphi''\mu,\quad \mathfrak{C}=\varphi\gamma+\varphi'\zeta+\varphi''\nu$$

et la condition bien connue pour que MR reste tangente à une courbe:

$$\begin{vmatrix} dx & \mathfrak{A} & d\mathfrak{A} \\ dy & \mathfrak{B} & d\mathfrak{B} \\ dz & \mathfrak{C} & d\mathfrak{C} \end{vmatrix}=0$$

deviendra maintenant, les φ, φ' φ'' étant constants:

$$\begin{vmatrix} dx & \varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda & \varphi d\alpha+\varphi' d\xi+\varphi'' d\lambda \\ dy & \varphi\beta+\varphi'\eta+\varphi''\mu & \varphi d\beta+\varphi' d\eta+\varphi'' d\mu \\ dz & \varphi\gamma+\varphi'\zeta+\varphi''\nu & \varphi d\gamma+\varphi' d\zeta+\varphi'' d\nu \end{vmatrix}=0$$

ou bien:

$$\begin{vmatrix} \varphi' & \varphi\Sigma\xi d\alpha+\varphi''\Sigma\xi d\lambda \\ \varphi'' & \varphi\Sigma\lambda d\alpha+\varphi'\Sigma\lambda d\xi \end{vmatrix}=0$$

et, comme les formules de *Frenet* nous donnent:

$$\Sigma\xi d\alpha=\frac{ds}{\varrho},\quad \Sigma\xi d\lambda=-\frac{ds}{r},\quad \Sigma\lambda d\alpha=0,\ \Sigma\lambda d\xi=\frac{ds}{r},$$

la condition peut s'écrire:

$$(\alpha) \qquad \frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{r}=\frac{\varphi\varphi''}{\varrho};$$

Si d'abord la courbe donnée est arbitraire, comme ses deux rayons de courbure doivent être indépendants l'un de l'autre, on aura nécessairement:

$$\varphi'=\varphi''=0, \qquad \varphi=1:$$

La courbe donnée étant arbitraire, les droites rigidement liées à son trièdre et passant par le sommet M engendrent, dans le mouvement du trièdre sur la courbe, des surfaces gauches (la tangente exceptée).

3. **Cas particulier d'une hélice.** — Si, en second lieu, la relation (α) n'est pas une identité, *la courbe donnée est une hélice cylindrique générale*:

$$\frac{\varrho}{r}=\frac{\varphi\varphi''}{\varphi'^2+\varphi''^2}=\text{const.}\equiv\frac{1}{k};$$

la constante $\frac{\varrho}{r}$ étant donnée, *les droites MR dont les cosinus satisfont à* (α) *forment un cône*:

$$y_1^2+z_1^2=kx_1z_1; \ (^1)$$

il a pour sommet le point M(x, y, z), est tangent au plan osculateur (plan des x_1y_1) le long de la tangente, est coupé par le plan rectifiant (plan des x_1 z_1) suivant les deux droites: $z_1=0$ et $z_1=kx_1$ [2] et a pour directrice, sur le plan $x=c$,

---

[1] L'équation se rapporte au système d'axes du trièdre mobile, ce qui a lieu aussi pour toutes les équations dont nous ferons usage.

[2] La droite $z_1=kx_1$ (droite rectifiante) est parallèle à l'*axe central* du trièdre; l'axe central, lui aussi, engendre une développable *dans le cas d'une hélice*; mais il ne passe pas par le sommet M et, de plus, n'est pas, dans le cas d'une hélice *générale*, rigidement lié au trièdre *(Voir «Nyt Tidsskrift for Matematik»*, T. XII, N° 3: *N. Hatzidakis, «Om Centralaksen for Hovedtriedret af en Kurve»)*.

parallèle au plan normal, le cercle de centre $\left(0, \frac{kc}{2}\right)$ et de rayon $\frac{kc}{2}$:

$$y_1^2 + z_1^2 = kcz_1 \text{ (1)}.$$

4. *Remarque.* — **Droite sur le plan normal.** — Le cas particulier où $\varphi = 0$, c'est-à-dire où la droite MR se trouve sur le plan normal de la courbe, peut être traité directement: les normales principales d'une courbe *gauche* formant une surface gauche, il en est de même de toute normale qui fasse un angle constant avec la normale principale, car deux développées quelconques d'une courbe se coupent sous un angle constant et réciproquement. Seulement dans le cas d'une courbe plane les droites MR engendrent les développées de la courbe (hélices générales); ce qui, du reste, résulte aussi de la relation (α), car φ étant égal à zéro, il s'en suit $\frac{1}{r} = 0$.

5. *Corollaire.* — **Tangentes des développoïdes.** — Un corollaire du théorème précédent est le suivant: *Les tangentes des développoïdes d'une courbe gauche ne peuvent faire des angles constants avec les normales principales*

(1) *Cas particuliers* : 1) $\frac{1}{r} = 0$, courbes *planes*; le cône dégénère en les plans $x_1 = 0$ et $z_1 = 0$. Les droites MR sur le plan des $y_1 z_1$ sont tangentes aux développées de la courbe, celles qui sont sur le plan des $x_1 y_1$ sont tangentes aux développoïdes de la courbe situées sur le même plan. 2) $\frac{1}{\rho} = 0$, lignes *droites*; alors $\frac{1}{r} (\varphi'^2 + \varphi''^2) = 0$: si l'on admet $\frac{1}{r} = 0$, c'est-à-dire l'on considère comme normales principales de la droite les normales situées dans un plan, φ', φ'' restent indéterminés: toute droite MR décrit une surface *cylindrique*, c'est-à-dire, ici, un plan; si au contraire l'on prend $\frac{1}{r} \gtrless 0$, alors $\varphi' = 0$, $\varphi'' = 0$ et par conséquent $\varphi = 1$: la droite MR coïncide avec la droite donnée. La surface engendrée dégénère en la droite donnée même.

(ou les binormales) de la courbe. Seulement pour les hélices générales, et pour les développoïdes dont les tangentes sont les génératrices du cône:

$$y_1^2 + z_1^2 = kx_1 z_1,$$

font ces tangentes des angles constants avec les trois arêtes du trièdre principal à la fois.

II.

Cas général.

6. **Courbe arbitraire.** — Considérons maintenant une droite *quelconque* TR rigidement liée au trièdre; soient $\varphi, \varphi', \varphi''$ ses cosinus par rapport au trièdre, $\mathfrak{A}$, $\mathfrak{B}$, $\mathfrak{C}$ ses cosinus par rapport aux axes fixes et τ, τ', τ'' les coordonnées constantes, relatives au trièdre, d'un de ses points; nous aurons, X, Y, Z désignant les coordonnées absolues du même point:

$$X = x + \alpha\tau + \xi\tau' + \lambda\tau'',$$
$$Y = y + \beta\tau + \eta\tau' + \mu\tau'',$$
$$Z = z + \gamma\tau + \zeta\tau' + \nu\tau''.$$

La condition pour que TR engendre une développable:

$$\begin{vmatrix} dX & \mathfrak{A} & d\mathfrak{A} \\ dY & \mathfrak{B} & d\mathfrak{B} \\ dZ & \mathfrak{C} & d\mathfrak{C} \end{vmatrix} = 0$$

sera maintenant:

$$\begin{vmatrix} dx + \tau d\alpha + \tau' d\xi + \tau'' d\lambda & \varphi\alpha + \varphi'\xi + \varphi''\lambda & \varphi d\alpha + \varphi' d\xi + \varphi'' d\lambda \\ dy + \tau d\beta + \tau' d\eta + \tau'' d\mu & \varphi\beta + \varphi'\eta + \varphi''\mu & \varphi d\beta + \varphi' d\eta + \varphi'' d\mu \\ dz + \tau d\gamma + \tau' d\zeta + \tau'' d\nu & \varphi\gamma + \varphi'\zeta + \varphi''\nu & \varphi d\gamma + \varphi' d\zeta + \varphi'' d\nu \end{vmatrix} = 0$$

ou bien:

$$\begin{vmatrix} ds+\tau'\Sigma a d\xi+\tau''\Sigma a d\lambda & \varphi & \varphi'\Sigma a d\xi+\varphi''\Sigma a d\lambda \\ \tau''\Sigma\xi d\lambda+\tau\ \Sigma\xi da & \varphi' & \varphi''\Sigma\xi d\lambda+\varphi\ \Sigma\xi da \\ \tau\ \Sigma\lambda da+\tau'\ \Sigma\lambda d\xi & \varphi'' & \varphi\ \Sigma\lambda da+\varphi'\ \Sigma\lambda d\xi \end{vmatrix}=0,$$

et, par les formules de *Frenet*, ce déterminant se réduit aux suivants:

$$\begin{vmatrix} -\frac{\tau'}{\varrho} & \varphi & -\frac{\varphi'}{\varrho} \\ \frac{\tau}{\varrho}-\frac{\tau''}{r} & \varphi' & \frac{\varphi}{\varrho}-\frac{\varphi''}{r} \\ \frac{\tau'}{r} & \varphi'' & \frac{\varphi'}{r} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} \varphi' & \frac{\varphi}{\varrho}-\frac{\varphi''}{r} \\ \varphi'' & \frac{\varphi'}{r} \end{vmatrix}=0;$$

en calculant, on trouve:

$$(\beta)\quad \frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{\varrho^2}+\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{\varrho r}+\frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{r^2}$$

$$-\frac{\varphi\varphi''}{\varrho}+\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{r}=0.$$

Si donc la courbe n'a pas ses deux rayons liés par cette relation, il faut que les numérateurs s'annulent, c'est-à-dire que:

$$\varphi'=\varphi''=0,\quad \varphi=1\quad \text{et}\quad \tau'=0.$$

Ces conditions caractérisent *les droites parallèles à la tangente situées sur le plan rectifiant.*

7. *Corollaire.* — **Lignes géodésiques ou asymptotiques.**— Les droites formant des angles constants avec la tangente d'une ligne géodésique ou asymptotique d'une

surface et avec la normale à la surface, engendrent, en général, des surfaces gauches. Seules les parallèles à la tangente situées sur le plan tangent à la surface, pour les géodésiques, ou le plan normal à la surface, pour les asymptotiques, décrivent des développables.

8. **Cas particulier: courbes de M. Cesàro.** – Si la courbe a ses deux rayons liés par une équation de la forme:

$$(\beta') \qquad \frac{A}{\rho^2}+\frac{B}{\rho r}+\frac{C}{r^2}+\frac{D}{\rho}+\frac{E}{r}=0$$

(courbes de M. *Cesàro*), outre les droites du plan rectifiant parallèles à la tangente, il existe aussi d'autres droites jouissant de la propriété en question. En effet, on aura alors:

$$(\gamma) \qquad \frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{A}=\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{B}=\frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{C}$$
$$=\frac{-\varphi\varphi''}{D}=\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{E},$$

à moins qu'il n'existe *deux* relations de la forme (β') entre les deux rayons de la courbe; mais, dans ce cas, ρ et r étant constants, la courbe est *une hélice circulaire* (¹). Si maintenant on élimine les deux expressions $\varphi\tau'-\varphi'\tau$, $\varphi'\tau''-\varphi''\tau'$ des trois équations:

$$\frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{A}=\frac{-\varphi\varphi''}{D}, \quad \frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{B}=\frac{-\varphi\varphi''}{D}, \qquad (\gamma')$$
$$\frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{C}=\frac{-\varphi\varphi''}{D},$$

(¹) *Voir* § 9.

on trouve la relation: $A\varphi^2+C\varphi''^2=B\varphi\varphi''$ (¹);
cette équation et la dernière des (γ): $D(\varphi'^2+\varphi''^2)+E\varphi\varphi''=0$ (δ)

constituent les conditions que $\varphi, \varphi', \varphi''$ doivent remplir; nous trouvons ainsi, outre les parallèles à la tangente sur le plan des x_1z_1, *quatre autres génératrices de développa-*

(¹) φ'' est supposé $\gtrless 0$ et de même φ. 1) $\varphi''=0$ donne:

$$\frac{0}{A}=\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{B}=\frac{\varphi\varphi'\tau''}{C}=\frac{0}{D}=\frac{\varphi'^2}{E};$$

si donc $A\gtrless 0$ ou $D\gtrless 0$, on aura $\varphi'=0$ et $\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)=\varphi\varphi'\tau''=0$, c.-à.-d. $\varphi'=0, \varphi=1, \tau'=0$, le cas déjà trouvé (§ 6). Si $A=D=0$, la relation (β'):

$$\frac{B}{\varrho r}+\frac{C}{r^2}+\frac{E}{r}=0 \text{ ou } \frac{1}{r}\left(\frac{B}{\varrho}+\frac{C}{r}+E\right)=0$$

donne une courbe plane $\left(\frac{1}{r}=0\right)$ ou une courbe de *Bertrand* (*Voir* § 11-14).

2) $\varphi=0$ donne:

$$(\iota) \qquad -\frac{\varphi''\varphi'\tau}{A}=\frac{\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{B}=\frac{0}{C}=\frac{0}{D}=\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{E}\equiv\frac{1}{E};$$

donc $C=D=0$ et la relation (β') devient:

$$\frac{A}{\varrho^2}+\frac{B}{\varrho r}+\frac{E}{r}=0;$$

de (ι) on a:

$$\tau=-\frac{A}{\varphi'\varphi''E}, \quad \varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')=\frac{B}{E},$$

ou bien:

$$(k) \quad x_1=-\frac{A}{\varphi'\varphi''E}, \quad \varphi''(\varphi'z_1-\varphi''y_1)=\frac{B}{E};$$

ces droites, parallèles au plan des y_1z_1, engendrent une surface réglée du troisième dégré que l'on trouve en éliminant φ', φ'' entre (k) et $\varphi'^2+\varphi''^2=1$. Elle a pour équation: $(Az_1+Bx_1)(Az_1+Bx_1+Ex_1y_1)=-A^2y_1^2$. (Ce cas n'est pas mentionné par M. Cesàro).

bles, parallèles aux intersections d'un cône et d'une paire de plans: l'équation du cône est:

$$D(y_1^2+z_1^2)+Ex_1z_1=0$$

ou bien: $y_1^2+z_1^2=kx_1z_1$ (*Voir* § 3); les plans (réels ou imaginaires) ont l'équation:

$$Ax_1^2+Cz_1^2=Bx_1z_1$$

et passent par la normale principale. Les coordonnées τ, τ', τ'' du point d'une quelconque de ces droites se détermineront si, des équations (δ), on tire les valeurs de $\varphi, \varphi', \varphi''$ et on les porte dans les (γ).

9. **1er cas particulier des courbes de M. Cesàro: hélice.**— Si $A=B=C=0$, la courbe est une hélice; l'équation des deux plans s'évanouit et les génératrices du cône sont toutes parmi les droites cherchées; mais aucune de leurs parallèles n'y figure (outre les droites du plan rectifiant parallèles à la tangente), car des relations:

$$\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)=\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')=\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')=0$$

(qui doivent avoir lieu, autrement la courbe est une hélice *circulaire* [1]), puisque ses deux rayons sont liés par *deux*

---

[1] Dans ce cas (non mentionné par M. Cesàro) soit $\rho=k$, $r=l$; alors nous aurons:

$$\frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{k^2}+\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi'(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{kl}+\frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{l^2}-\frac{\varphi\varphi''}{k}+$$
$$+\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{l}=0.$$

Cette équation renferme bien les génératrices du cône trouvé précédemment:

$$\frac{y_1^2+z_1^2}{l}=\frac{x_1z_1}{k},$$

relations: (β) et $\frac{D}{\varrho}+\frac{E}{r}=0$) on tire, les courbes planes ($\varphi=0$ ou

$\varphi''=0$) exceptées [1]:
$\varphi\tau'=\varphi'\tau$, $\varphi'\tau''=\varphi''\tau'$ ou bien: $\varphi y_1=\varphi' x_1$, $\varphi' z_1=\varphi'' y_1$ (à cause des équations de la droite:

$$\frac{x_1-\tau}{\varphi}=\frac{y_1 \quad \tau'}{\varphi'}=\frac{z_1-\tau''}{\varphi''}$$

qui donnent:

$$\varphi\tau'-\varphi'\tau=\varphi y_1-\varphi' x_1$$
$$\varphi'\tau''-\varphi''\tau'=\varphi' z_1-\varphi'' y_1),$$

ce qui caractérise les droites passant par le sommet du trièdre.

---

car alors: $\varphi\tau'-\varphi'\tau=\varphi'\tau''-\varphi''\tau'=0$;

mais elle renferme, plus généralement, toute une infinité de droites, car φ, φ', φ'' donnés, c'est-à-dire une droite par l'origine M tracée, chacune de ses parallèles sur le plan:

$$(\varrho) \qquad \frac{1}{k}(\varphi y_1-\varphi' x_1)+\frac{1}{l}(\varphi' z_1-\varphi'' y_1)=\frac{l\varphi\varphi''-k(\varphi'^2+\varphi''^2)}{k\varphi+l\varphi''}$$

lequel est parallèle à la droite φ, φ', φ'' répond évidemment à la condition demandée. Parmi ces droites, on rencontre aussi l'axe central qui est défini par les équations:

$$\left(\frac{1}{k^2}+\frac{1}{l^2}\right)y_1=\frac{1}{k}, \qquad \frac{x_1}{k}-\frac{z_1}{l}=0$$

et $\varphi'=0$; ces valeurs, substituées dans (ϱ), conduisent, en effet, à une identité.

[1] Si $\varphi=0$, on a (les hélices circulaires exceptées): $\frac{O}{D}=\frac{1}{E}$, donc $D=0$, et la courbe: $\frac{E}{r}=0$ est une courbe plane. De même, si $\varphi''=0$, on a

10. **2ème cas particulier des courbes de M. Cesàro: deux hélices.**— Si D=E=0, la relation (β') devient:

$$\frac{A}{\rho^2}+\frac{B}{\rho r}+\frac{C}{r^2}=0, \text{ ou bien: } A+B\frac{\rho}{r}+C\frac{\rho^2}{r^2}=0,$$

ce qui donne les deux hélices: $\frac{\rho}{r}=-\frac{B}{2C}\pm\frac{\sqrt{B^2-4AC}}{2C}$.

11. **3ème cas particulier des courbes de M. Cesàro: courbes de Bertrand.**— Si la somme des termes $\frac{A}{\rho^2}+\frac{B}{\rho r}+\frac{C}{r^2}$ est divisible par $\frac{D}{\rho}+\frac{E}{r}\left(\gtrless 0\right.$, autrement la courbe est une hélice), l'équation qui relie les deux rayons devient:

$$\frac{a}{\rho}+\frac{b}{r}+1=0$$

et l'on a une courbe de *Bertrand*. Dans ce cas, les équations:

$$A\varphi^2+C\varphi''^2=B\varphi\varphi'', \quad D(\varphi'^2+\varphi'^2)+E\varphi\varphi''=0 \qquad (\delta)$$

peuvent s'écrire sous la forme:

$$(a\varphi-b\varphi'')(D\varphi-E\varphi'')=0, \quad \varphi(D\varphi-E\varphi'')=D, \qquad (\delta')$$

(les hélices circulaires exceptées): $\frac{O}{D}=\frac{\varphi'^2}{E}$ et, par conséquent, ($\varphi'=0$ donne de nouveau les droites du plan rectifiant parallèles à la tangente): $\frac{E}{r}=0$, courbe plane (*Voir* § 14).

car de la relation :

$$\frac{A}{\varrho^2}+\frac{B}{\varrho r}+\frac{C}{r^2}+\frac{D}{\varrho}+\frac{E}{r}\equiv\left(\frac{D}{\varrho}+\frac{E}{r}\right)\left(\frac{a}{\varrho}+\frac{b}{r}+1\right)$$

on tire

$$A\equiv Da, \quad B\equiv Ea+Db, \quad C\equiv Eb,$$

valeurs qui, portées dans (δ), conduisent aux (δ'). Pour satisfaire aux équations (δ') il faut poser

$$\text{ou } a\varphi-b\varphi''=0 \text{ ou } D\varphi-E\varphi''=0;$$

la seconde égalité donne, au moyen de la deuxième des (δ'): $D=0$ et, par conséquent, aussi $\varphi''=0$ $\left(E\gtrless 0\right)$. Donc : $A=Da=0$, $B=Ea$, $C=Eb$ et les relations (γ) deviennent:

$$(\varepsilon) \qquad \frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{a}=\frac{\varphi\varphi'\tau''}{b}=\varphi'^2;$$

si d'abord les numérateurs sont tous nuls, on aura ($\varphi''=0$), $\varphi'=0$, $\varphi=1$, $\tau'=0$ (¹); l'on retrouve *les parallèles à la tangente situées dans le plan rectifiant.* Si, au contraire, les numérateurs ne sont pas tous nuls, ces conditions définissent une congruence de droites et, jointes à la condition $\varphi''=0$, un paraboloïde hyperbolique; en effet, des équations:

$$(\varphi\tau'-\varphi'\tau)b=\varphi'\tau''a, \quad \varphi'b=\varphi\tau'', \quad z_1=\tau''$$

(¹) $\frac{1}{a}\gtrless 0$; le cas $\frac{1}{a}=0$ donne les lignes droites: toute parallèle à la tangente (la droite elle-même) décrit une surface cylindrique circulaire (cf. § 14, note).

on trouve (puisque :

$$\frac{x_1-\tau}{\varphi}=\frac{y_1-\tau'}{\varphi'} \text{ ou } x_1\varphi'-y_1\varphi=\varphi'\tau-\varphi\tau')$$

que:

$$b(\varphi y_1-\varphi' x_1)=a\varphi' z_1, \quad \varphi' b=\varphi z_1 \qquad (\varepsilon')$$

et, en éliminant le rapport $\frac{\varphi}{\varphi'}$,

$$b^2 y_1=(az_1+bx_1)z_1,$$

équation d'un paraboloïde hyperbolique, puisque c'est une surface du second dégré (pas cylindre ni cône), contenant les droites (ε') qui sont parallèles au plan des x_1y_1.

Annulons maintenant l'autre facteur $a\varphi-b\varphi''$; des relations (γ) nous tirons maintenant:

$$\frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{Da}=\frac{-\varphi\varphi''}{D}, \quad \frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{Eb}=\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{E}$$

ou bien: $\varphi'\tau-\varphi\tau'=\varphi a, \quad \varphi'[(\varphi\tau''-\varphi''\tau)-b\varphi']=0$ (1);

la condition $\varphi'=0$ donne des droites parallèles au plan rectifiant; elles sont toutes parallèles entre elles, puisque:

---

(1) $\varphi'\tau''-\varphi''\tau'=(\varphi'^2+\varphi''^2)\frac{b}{\varphi}, \quad \varphi'\left(\tau''-\frac{b\varphi'}{\varphi}\right)=\frac{\varphi''^2 b}{\varphi}+\varphi''\tau'$, mais: $\varphi'\tau-\varphi\tau'=\varphi a$, d'où: $\tau'=\frac{\varphi'\tau}{\varphi}-a$, donc: $\varphi'\left(\tau''-\frac{b\varphi'}{\varphi}\right)=\frac{\varphi''^2 b}{\varphi}+\varphi''\left(\frac{\varphi'\tau}{\varphi}-a\right)$, $\varphi'(\varphi\tau''-\varphi''\tau-b\varphi')=\varphi''(\varphi''b-\varphi a)=0$, puisque: $a\varphi-b\varphi''=0$. (Le cas $\varphi''=0$ est impossible, car alors on a de: $a\varphi=b\varphi''$ ($b<\infty$, autrement $\frac{1}{r}=0$, curbe plane) ou $\varphi=0$ ou $a=0$; 1) $\varphi''=0$, $\varphi=0$ donne: $\varphi'=1$ et de (γ) aussi: $b=0$ et $a=0$; 2) $\varphi''=0$, $a=0$ donne les courbes à torsion constante, discutées au § 14).

$\frac{\varphi''}{\varphi}=\frac{a}{b}$; de plus, elles se trouvent toutes sur le plan $y_1=-a$, parallèle au plan rectifiant, puisque l'équation $\varphi'\tau-\varphi\tau'=\varphi a$ donne: $\tau'=-a$ (1). Enfin, τ, τ'' restant indéterminés, *toutes* ces parallèles répondent à la condition donnée.

Reste le cas où le facteur $\varphi\tau''-\varphi''\tau-b\varphi'$ est nul; alors on a les équations :

$$a\varphi-b\varphi''=0, \quad \varphi'\tau-\varphi\tau'=\varphi a, \quad \varphi\tau''-\varphi''\tau=b\varphi';$$

ces équations définissent aussi un paraboloïde hyperbolique; en effet, des équations de la droite en question :

$$\frac{x_1-\tau}{\varphi}=\frac{y_1-\tau'}{\varphi'}=\frac{z_1-\tau''}{\varphi''}$$

on a: $x_1\varphi'-y_1\varphi=\tau\varphi'-\tau'\varphi$, $\quad x_1\varphi''-z_1\varphi=\tau\varphi''-\tau''\varphi$,

et, en éliminant τ, τ', τ'', on trouve:

$$a\varphi-b\varphi''=0, \quad x_1\varphi'-y_1\varphi=\varphi a, \quad z_1\varphi-x_1\varphi''=b\varphi';$$

éliminant ensuite φ'' et le rapport $\frac{\varphi'}{\varphi}$, on a enfin:

$$(a+y_1)b^2=bz_1x_1-ax_1^2,$$

équation d'un paraboloïde hyperbolique ; car c'est une surface du second dégré, réglée, dont l'un système des génératrices reste parallèle au plan (passant par la normale principale):

$$ax_1=bz_1.$$

---

(1) A moins que φ ne soit $=0$, mais alors on trouve des relations (γ) aussi $b=0$, *cercles gauches*. (*Voir* § 14).

12. **Résumé du cas des courbes de Bertrand.**—En résumé, *dans le cas d'une courbe de Bertrand, les droites répondant à la question sont:*

1° Les parallèles à la tangente, situées sur le plan rectifiant.

2° Les parallèles à la droite : $\varphi'=0,\ \frac{\varphi''}{\varphi}=\frac{a}{b}$, *situées sur le plan:* $y_1=-a$, *parallèle au plan rectifiant.*

3° Les génératrices d'un système du paraboloïde hyperbolique: $b^2y_1=az_1^2+bz_1x_1$, *parallèles au plan osculateur.*

4° Les génératrices d'un système du paraboloïde hyperbolique: $ab^2+y_1b^2=bz_1x_1-ax_1^2$, *parallèles au plan:* $ax_1=bz_1$.

13. **Explication de l'existence des deux paraboloïdes.** — Il est bien facile de s'expliquer, pourquoi on trouve *deux* systèmes de droites parallèles et *deux* paraboloïdes. En effet, la courbe de *Bertrand* (C): $\frac{a}{\varrho}+\frac{b}{r}+1=0$ a, comme on sait, ses normales principales communes avec une autre courbe de *Bertrand* (C'): $-\frac{a}{\varrho'}+\frac{b}{r'}+1=0$ et l'angle χ des tangentes correspondantes est donné par: $\cot g\chi=\frac{b}{a}=$ $=$ const. De plus, la distance des points correspondants, *constante, elle aussi,* est égale à $-a$. Cela posé, l'on voit tout de suite que si *l'un* des deux systèmes de droites parallèles trouvées et *l'un* des deux paraboloïdes correspondent à la courbe donnée (C), *l'autre* système de droites parallèles et *l'autre* paraboloïde correspondent à l'autre courbe (C'). Mais toutes ces droites relatives à la courbe (C') remplissent évidemment la condition d'immobilité aussi par rapport au trièdre de la courbe initiale (C).

14. **Deux cas spéciaux des courbes de Bertrand: Cercles gauches et courbes à torsion constante.**— Deux cas spéciaux intéressants des courbes de *Bertrand*

sont, comme on sait, les courbes à torsion constante et les courbes à courbure constante (*«cercles gauches»*). Examinons ces deux cas particuliers. 1° *Courbes à torsion constante* ($a=0$). *Les deux systèmes de droites parallèles coïncident maintenant en un seul, le premier, puisque le plan:* $y_1=-a\equiv 0$ *se réduit au plan des* x_1z_1 *et* $\varphi''=\varphi\,\frac{a}{b}=0$. *De même les deux paraboloïdes se confondent en un seul, ayant l'équation* :

$$by_1=z_1x_1\ (^1).$$

---

(1) Pour $b=\infty$ on a les courbes planes Traitons ce cas en détail. Les courbes planes $\left(\frac{1}{r}=0\right)$ entrent dans la catégorie des courbes de M. *Cesàro*: on a pour elles (les cercles exceptés): $A=0$, $D=0$. B, C, E indéterminés. mais non *tous* nuls à la fois:

$$\frac{1}{r}\left(\frac{B}{\varrho}+\frac{C}{r}+E\right)=0\quad\left(\frac{B}{\varrho}+\frac{C}{r}+E\gtrless 0,\text{ si non } B=0, E=0\right),$$

Nous aurons donc maintenant:

$$(\omega)\quad \frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{O}=\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{B}=\frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{C}=$$
$$=-\frac{\varphi\varphi''}{O}=\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{E},$$

à moins que nous n'ayons à la fois:

$$\frac{1}{r}=0 \text{ et } \frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{\varrho^2}+\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{\varrho r}+\frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{r^2}-$$
$$-\frac{\varphi\varphi''}{\varrho}+\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{r}=0,$$

c'est-à-dire:

$$\frac{1}{r}=0 \text{ et } \frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{\varrho^2}-\frac{\varphi\varphi''}{\varrho}=0,$$

$$\text{ou: }\ \frac{1}{r}=0 \text{ et } \frac{1}{\varrho}\left(\frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{\varrho}-\varphi''\varphi\right)=0,$$

ce qui donne: $\frac{1}{r}=0,\ \frac{1}{\varrho}=0$ ou: $\frac{1}{r}=0,\ \frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{\varrho}=\varphi''\varphi$;

2° *Courbes à courbure constante (b=0). Les deux para-*

---

1) $\frac{1}{\varrho}=0$ donne les lignes droites: *toute droite invariablement liée au trièdre de la droite* $\left(\frac{1}{r}=0\right.$, *c'est-à-dire la droite a, par hypothèse, pour plan osculateur un plan déterminé quelconque passant par elle) répond au problème: elle décrit un plan*; 2) $(\varphi\tau'-\varphi'\tau)\,\varphi''=\varrho\varphi\varphi''$; à $\varphi''=0$ correspondent les droites perpendiculaires à la binormale de la courbe plane: en effet, une telle droite (Ω) se meut sur un plan (Π) parallèle au plan de la courbe et, par conséquent, reste tangente à une certaine courbe [parallèle à la courbe du plan (Π) égale à la développoïde plane de la courbe initiale et enveloppée par la droite parallèle à (Ω), (sur le plan (Π)), qui coupe la binormale]; reste le cas: $\frac{1}{r}=0$, $\varphi\tau'-\varphi'\tau=\varrho\varphi$; si $\varphi=0$, $\varphi'=0$, on a $\varphi''=1$, les parallèles à la binormale (surfaces cylindriques); si $\varphi=0$, $\tau=0$, on a les droites du plan des y_1z_1; en effet, celles qui passent par l'origine M sont tangentes aux développées de la courbe plane (hélices générales), les autres sont tangentes aux développées des courbes planes parallèles à la courbe donnée et se trouvant sur son plan; si enfin $\varphi\tau'-\varphi'\tau=\varrho\varphi$, sans que $\varphi=0$, $\varphi'=0$ ou que $\varphi=0$, $\tau=0$, on a $\varrho=$const.: *des cercles*: ϱ étant donné, on a pour les projections des droites cherchées sur le plan des x_1y_1: $\varphi y_1-\varphi' x_1=\varphi\varrho$, les droites passent par le centre du cercle. Les droites cherchées dans l'espace décrivent donc des cônes circulaires, ayant pour axe commun la droite polaire du cercle [On est, du reste, conduit, pour le cercle, au même résultat, en le considérant comme une hélice circulaire $\left(\frac{1}{\varrho}=\text{const}.\ \frac{1}{r}=0\right)$; on retrouve alors, de la condition:

$$\frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{k^2}+\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)+\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{kl}+\frac{\varphi(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{l^2}-\frac{\varphi\varphi''}{k}+\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{l}=0$$

(page 324, note) ou bien de l'équation (ϱ) (page 325, note) que:

$$\frac{\varphi''}{k}\left(\frac{\varphi\tau'-\varphi'\tau}{k}-\varphi\right)=0].$$

Revenons maintenant aux conditions plus générales (ω).

Comme B, C, E ne sont pas tous nuls à la fois, supposons l'un d'eux par exemple $E\gtrless 0$; nous aurons:

$$\frac{\varphi''(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{0}=-\frac{\varphi\varphi''}{0}=\frac{\varphi'^2+\varphi''^2}{E}$$

donc ou $\varphi''=0$ ou $\varphi=0$, $\varphi'=0$ ou $\varphi=0$, $\tau=0$, les trois cas discutés auparavant.

boloïdes dégénèrent aux tangentes de deux paraboles : l'une se trouve sur le plan osculateur et a son sommet sur la courbe et son foyer sur le centre de courbure de la courbe ; l'autre se trouve sur le plan normal et, inversement, a pour foyer le point de la courbe et pour sommet le centre de courbure.

En effet, des équations:

$$a\varphi(D\varphi - E\varphi'') = 0, \qquad \varphi(D\varphi - E\varphi'') = D$$

que l'on aura maintenant, on trouve:

$$\text{ou} \quad \varphi = 0 \,; \quad \text{ou} \quad D\varphi = E\varphi''.$$

Le premier cas: $\varphi = 0$ donne aussi: $D = 0$, et, au moyen des équations (γ):

$$-\frac{\varphi''\varphi'\tau}{Da} = \frac{\varphi''(\varphi'\tau'' - \varphi''\tau')}{Ea} = \frac{\varphi'^2 + \varphi''^2}{E} = \frac{1}{E};$$

E est $\gtrless 0$, autrement l'équation: $\left(\frac{D}{\varrho} + \frac{E}{r}\right)\left(\frac{a}{r} + 1\right) = 0$ donnerait $\frac{a}{\varrho} + 1 =$ indéterminé, courbe arbitraire; il sera donc: $\varphi'' = 0$ ou $\varphi' = 0$ ou $\tau = 0$; $\varphi'' = 0$ est évidemment impossible $\left(\text{puisque } a \gtrless 0\right)$, $\varphi' = 0$ donne:

$$\varphi'' = 1, \qquad \tau' = -a:$$

nous retrouvons les droites parallèles sur le plan: $y_1 = -a$, parallèle au plan rectifiant; elles sont maintenant parallèles à la binormale. Reste le cas $\tau = 0$; on a alors des droites sur le plan normal $y_1 z_1$, puisqu'elles sont perpendiculaires à la tangente ($\varphi = 0$) et ont un point commun avec le plan $y_1 z_1$ (le point $\tau = 0$). (On voit, du reste, de l'équation du para-

boloïde: $ab^2+y_1b^2=bz_1x_1-ax_1^2$ qu'elle se réduit, pour $b=0$, à $x_1^2=0$). Pour trouver l'enveloppe de ces droites, remarquons qu'elles ont pour équation, sur le plan des y_1z_1:

$$\varphi''(z_1\varphi'-y_1\varphi'')=a \quad (\text{car } \varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')=a$$

$$\text{et } \varphi'\tau''-\varphi''\tau'=\varphi'z_1-\varphi''y_1),$$

$$\text{ou bien:} \quad \varphi''(z_1\sqrt{1-\varphi''^2}-y_1\varphi'')=a.$$

Donc l'enveloppe aura les équations:

$$\varphi''(z_1\sqrt{1-\varphi''^2}-y_1\varphi'')=a \quad \text{et} \quad 2y_1\varphi''\sqrt{1-\varphi''^2}=z_1(1-2\varphi''^2);$$

éliminons φ''; nous trouvons d'abord:

$$\frac{2y_1}{z_1}=\frac{z_1(1-2\varphi''^2)}{a+y_1\varphi''^2},$$

ou bien:

$$\varphi''^2=\frac{z_1^2-2ay_1}{2(y_1^2+z_1^2)};$$

remplaçant cette valeur de φ''^2 dans:

$$z_1^2\varphi''^2(1-\varphi''^2)=a^2+y_1^2\varphi''^4+2ay_1\varphi''^2,$$

ou bien: $(y_1^2+z_1^2)\varphi''^4+(2ay_1-z_1^2)\varphi''^2=-a^2$,

nous trouvons enfin l'équation de l'enveloppe:

$$z_1^2-4ay_1=4a^2, \text{ (1)}$$

(1) $z_1=0$ donne, comme enveloppe, l'axe des y_1; mais les normales principales d'une courbe gauche ne sont, comme on sait, jamais tangentes à une courbe; ce qui, du reste, résulte aussi par le procédé du texte, car alors $\varphi''=0$ et l'équation: $\varphi''(z_1\varphi'-y_1\varphi'')=a$ donnerait aussi $a=0$, ce qui est contraire à l'hypothèse. Il est vrai que, parmi les courbes à courbure constante (« *cercles gauches* »), se trouvent aussi les cercles *plans* $\left(\frac{1}{r}=0\right)$; mais alors, à cause de l'équation $\left(\frac{D}{\varrho}+\frac{E}{r}\right)\left(\frac{a}{\varrho}+1\right)=0$.

c'est une parabole qui a pour sommet le centre de courbure de la courbe donnée ($y_1=-a=\varrho$, $z_1=0$) et pour foyer le point (0, 0).

Soit maintenant: $D\varphi=E\varphi''$;

alors on a aussi: $D=0$, d'où $\varphi''=0$ $\Big(E \gtrless 0$, autrement, de $\left(\frac{D}{\varrho}+\frac{E}{r}\right)\left(\frac{a}{\varrho}+1\right)=0$, on aurait $0.\left(\frac{a}{\varrho}+1\right)=0$ et la courbe serait arbitraire$\Big)$; les relations (γ) deviennent maintenant:

$$\frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{a}=\frac{\varphi\varphi'\tau''}{b}=\varphi'^2;$$

Comme $b=0$, on aura: $\varphi=0$ ou $\varphi'=0$ ou $\tau''=0$; le cas $\varphi=0$ donne aussi $\varphi'=0$ ce qui est impossible; le cas $\varphi'=0$ donne:

$$\varphi=1, \qquad \tau'=0,$$

on a les parallèles à la tangente sur le plan rectifiant. Le cas $\tau''=0$ donne des droites sur le plan $z_1=0$, c'est-à-dire le plan osculateur (ce qui, du reste, résulte aussi de l'équa-

---

on doit avoir $E=\infty$, pour que l'on ait $\frac{a}{\varrho}+1=0$ (et non une courbe arbitraire: $\frac{a}{\varrho}+1=\frac{0}{0}\Big)$; $E=\infty$ a cependant été déjà exclu dans le texte (puisque nous avons multiplié par E). Si $E=\infty$, les équations:

$$\frac{-\varphi''\varphi'\tau}{0}=\frac{\varphi''(\varphi'\tau''-\varphi''\tau')}{\infty}=\frac{1}{\infty} \quad (\varphi=0)$$

donnent bien $\varphi''\varphi'\tau=0$, mais non nécessairement $\varphi''(z_1\varphi'-y_1\varphi'')=a$. Nous trouvons ou $\varphi''=0$, ou $\varphi'=0$, ou $\tau=0$, c'est-à-dire les parallèles à la normale principale, à la binormale et les droites du plan y_1z_1 (cf. page 331, note).

tion du paraboloïde: $b^2y_1=az_1^2+bz_1x_1$ qui, pour $b=0$, donne: $z_1^2=0$); elles ont pour équation:

$$\varphi(\varphi y_1-\varphi' x_1)=\varphi'^2.a$$

ou bien:

$$\varphi(\varphi y_1-\sqrt{1-\varphi^2}.x_1)=(1-\varphi^2)a.$$

Pour en trouver l'enveloppe, nous avons les deux équations:

$$x_1\varphi\sqrt{1-\varphi^2}=\varphi^2(a+y_1)-a,$$

$$2(y_1+a)\varphi\sqrt{1-\varphi^2}=x_1(1-2\varphi^2),$$

d'où:

$$\frac{x_1}{2(y_1+a)}=\frac{\varphi^2(a+y_1)-a}{x_1(1-2\varphi^2)}$$

et

$$\varphi^2=\frac{x_1^2+2a(a+y_1)}{2[x_1^2+(a+y_1)^2]};$$

en remplaçant donc cette valeur de φ^2 dans l'équation :

$$x_1\varphi\sqrt{1-\varphi^2}=\varphi^2(a+y_1)-a$$

ou $$\varphi^4[(a+y_1)^2+x_1^2]-\varphi^2[2(a+y_1)a+x_1^2]+a^2=0,$$

nous avons l'enveloppe:

$$x_1^2=-4ay_1, \text{ (1)}$$

(1) $x_1=0$ donne l'axe des y_1 (même raisonnement que dans la note de la page précédente).

Si $E=\infty$, il sera :

$$\varphi''=0 \text{ et } \frac{\varphi(\varphi\tau'-\varphi'\tau)}{\infty}=\frac{\varphi\varphi'\tau''}{\infty}=\frac{\varphi'^2}{\infty}$$

et, par conséquent, on a seulement $\varphi''=0$, les parallèles au plan des x_1y_1 (cf. page 331, note).

une parabole ayant pour sommet le point M (0, 0) de la **courbe** et dont le foyer est le point de l'axe des y_1 : ($y_1 = -a = \varrho$), c'est-à-dire le centre de courbure de la courbe **initiale**.

15. *Remarque.*—**Autre manière pour trouver les deux paraboles.**—L'on pourrait aussi trouver d'une autre manière **ces paraboles**: 1) Partons du paraboloïde: $b^2 y_1 = z_1(az_1 + bx_1)$; **il possède** les deux systèmes de génératrices:

$$\left.\begin{array}{l} z_1 = b^2\lambda, \\ az_1 + bx_1 = \frac{y_1}{\lambda} \end{array}\right\} \quad \text{et} \quad \left.\begin{array}{l} z_1 = \lambda y_1, \\ az_1 + bx_1 = \frac{b^2}{\lambda}. \end{array}\right\}$$

Les premières sont parallèles au plan osculateur ($z_1 = 0$) **les secondes** au plan: $az_1 + bx_1 = 0$ et, par conséquent, le plan **principal**, bissecteur de l'angle de ces deux plans, aura l'équa**tion** :

$$\frac{az_1 + bx_1}{\sqrt{a^2 + b^2}} = -z_1, \text{ ou bien: } \quad z_1 = \frac{-bx_1}{a + \sqrt{a^2 + b^2}}$$

et **les** équations de la section principale seront:

$$z_1 = -\frac{bx_1}{a + \sqrt{a^2 + b^2}} \quad \text{et} \quad b^2 y_1 = z_1(az_1 + bx_1);$$

éliminant z_1, on a la projection de cette section sur le **plan** $x_1 y_1$:

$$y_1(a + \sqrt{a^2 + b^2})^2 = - x_1^2 \sqrt{a^2 + b^2},$$

ou **bien**:
$$x_1^2 = -\frac{2a^2 + b^2 + 2a\sqrt{a^2 + b^2}}{\sqrt{a^2 + b^2}} \cdot y_1$$

et **pour** $b = 0$, on a bien:

$$x_1^2 = -4ay_1,$$

équation *de la section même*, puisque le plan : $\frac{az_1+bx_1}{\sqrt{a^2+b^2}}=-z_1$ coïncide maintenant avec celui des x_1y_1. C'est la parabole déjà trouvée. 2) Partons maintenant de l'autre paraboloïde:

$$(a+y_1)b^2=bx_1z_1-ax_1^2;$$

il a les deux systèmes de génératrices:

$$\left.\begin{array}{r} x_1=b^2\lambda, \\ bz_1-ax_1=\frac{a+y_1}{\lambda} \end{array}\right\} \quad \text{et} \quad \left.\begin{array}{r} x_1=(a+y_1)\lambda, \\ bz_1-ax_1=\frac{b^2}{\lambda}. \end{array}\right\}$$

Les premières sont parallèles au plan normal $(x_1=0)$, les secondes au plan: $bz_1-ax_1=0$; l'équation du plan principal sera donc:

$$\frac{bz_1-ax_1}{\sqrt{a^2+b^2}}=x_1, \quad \text{ou bien: } x_1=\frac{bz_1}{a+\sqrt{a^2+b^2}}$$

et les équations de la section principale seront:

$$x_1=\frac{bz_1}{a+\sqrt{a^2+b^2}}, \quad (a+y_1)b^2=bx_1z_1-ax_1^2;$$

la projection de cette section sur le plan normal aura, par conséquent, l'équation:

$$z_1^2=(a+y_1)\frac{2a^2+b^2+2a\sqrt{a^2+b^2}}{\sqrt{a^2+b^2}}$$

et pour $b=0$ cette équation, équation maintenant *de la section même* (puisque le plan: $\frac{bz_1-ax_1}{\sqrt{a^2+b^2}}=x_1$ se réduit maintenant au plan normal $(x_1=0)$), devient:

$$z_1^2=4a\,(y_1+a)=4ay_1+4a^2,$$

l équation de la parabole déjà trouvée.

16. **4ème cas particulier des courbes de M. Cesàro: Courbes de Mannheim.** – Les courbes de M. Cesàro comprennent aussi, comme cas particulier, les courbes de *Mannheim*:

$$(\omega) \qquad a\left(\frac{1}{\varrho^2}+\frac{1}{r^2}\right)=\frac{1}{\varrho}$$

(qui ont la propriété que leurs normales principales sont les binormales d'une autre courbe et aussi la propriété que l'axe central de leur trièdre engendre une surface développable [1]) et les courbes plus générales:

$$(\omega') \qquad a\left(\frac{\sin^2\vartheta}{\varrho^2}+\frac{1}{r^2}\right)=\frac{\sin\vartheta}{\varrho}$$

(qui ont la propriété que leurs normales faisant un angle constant avec la normale principale sont binormales d'une autre courbe [2]).

Pour ces courbes (ω'), il n'existe d'autres droites, *fixes* par rapport au trièdre, engendrant de développables que les parallèles à la tangente sur le plan rectifiant. En effet, le cône et les plans, donnant les autres droites de la catégorie demandée, deviennent maintenant:

$$-\sin\vartheta\,(y_1^2+z_1^2)=0, \quad a(\sin^2\vartheta\, x_1^2+z_1^2)=0,$$

ou bien: $x_1=y_1=z_1=0\left(\text{puisque } \vartheta \gtrless 0\right)$,

ce que l'on peut aussi directement voir des conditions (γ)

Athènes, Avril 1906.

Nicolas Hatzidakis,
professeur d'Analyse Mathématique.

---

[1] *Voir* «*Nyt Tidsskrift for Matematik*», T. XII, N° 3: *N. Hatzidakis.* «*Om Centralaksen for Hovedtriedret af en Kurve*».

[2] *Voir* «Bulletin des Sciences Mathématiques», T. XXIV (1900): N Hatzidakis, «Sur une relation géométrique entre deux courbes».

SCHNELLE ABLEITUNG

DER LELIEUVRE'SCHEN FORMELN

1. **Die Formeln von Herrn Lelieuvre.**— Es sind dies die Formeln:

$$(1)\quad \begin{cases} \dfrac{\partial x}{\partial u} = \pm\varrho \begin{vmatrix} Y & Z \\ \dfrac{\partial Y}{\partial u} & \dfrac{\partial Z}{\partial u} \end{vmatrix}, & \dfrac{\partial x}{\partial v} = \mp\varrho \begin{vmatrix} Y & Z \\ \dfrac{\partial Y}{\partial v} & \dfrac{\partial Z}{\partial v} \end{vmatrix}, \\[2ex] \dfrac{\partial y}{\partial u} = \pm\varrho \begin{vmatrix} Z & X \\ \dfrac{\partial Z}{\partial u} & \dfrac{\partial X}{\partial u} \end{vmatrix}, & \dfrac{\partial y}{\partial v} = \mp\varrho \begin{vmatrix} Z & X \\ \dfrac{\partial Z}{\partial v} & \dfrac{\partial X}{\partial v} \end{vmatrix}, \\[2ex] \dfrac{\partial z}{\partial u} = \pm\varrho \begin{vmatrix} X & Y \\ \dfrac{\partial X}{\partial u} & \dfrac{dY}{\partial u} \end{vmatrix}, & \dfrac{\partial z}{\partial v} = \mp\varrho \begin{vmatrix} X & Y \\ \dfrac{\partial X}{\partial v} & \dfrac{\partial Y}{\partial v} \end{vmatrix} \end{cases}$$

oder, wenn $X\sqrt{\varrho} = X_1$, $Y\sqrt{\varrho} = Y_1$, $Z\sqrt{\varrho} = Z_1$ gesetzt wird:

$$(1')\quad \begin{cases} \dfrac{\partial x}{\partial u} = \pm \begin{vmatrix} Y_1 & Z_1 \\ \dfrac{\partial Y_1}{\partial u} & \dfrac{\partial Z_1}{\partial u} \end{vmatrix}, & \dfrac{\partial x}{\partial v} = \mp \begin{vmatrix} Y_1 & Z_1 \\ \dfrac{\partial Y_1}{dv} & \dfrac{\partial Z_1}{dv} \end{vmatrix}, \\[2ex] \dfrac{\partial y}{\partial u} = \pm \begin{vmatrix} Z_1 & X_1 \\ \dfrac{\partial Z_1}{\partial u} & \dfrac{\partial X_1}{\partial u} \end{vmatrix}, & \dfrac{\partial y}{\partial v} = \mp \begin{vmatrix} Z_1 & X_1 \\ \dfrac{\partial Z_1}{\partial v} & \dfrac{\partial X_1}{\partial v} \end{vmatrix}, \\[2ex] \dfrac{\partial z}{\partial u} = \pm \begin{vmatrix} X_1 & Y_1 \\ \dfrac{\partial X_1}{\partial u} & \dfrac{\partial Y_1}{\partial u} \end{vmatrix}, & \dfrac{\partial z}{\partial v} = \mp \begin{vmatrix} X_1 & Y_1 \\ \dfrac{\partial X_1}{\partial v} & \dfrac{\partial Y_1}{\partial v} \end{vmatrix}. \end{cases}$$ [1]

---

[1] «*Bulletin des Sciences Mathématiques*», 1888, B. 12, S. 126; *Bianchi*, «*Geometria Differenziale*», S. 128-9; *Darboux*, «*Leçons sur la théorie générale des surfaces*», B. IV, S. 19-25.

Diese Formeln beziehen sich auf die asymptotischen Linien als Parameterlinien u, v der Fläche; X, Y, Z sind die Kosinuse der Flächennormale und ϱ ist aus der Gleichung bestimmt:

$$K = -\frac{1}{\varrho^2},$$

worin K die Flächenkrümmung ist. Aus den obigen Formeln lässt sich eine Fläche aus ihren asymptotischen Linien mittels der Quadraturen bestimmen:

$$(1') \left\{ \begin{aligned} x &= \pm\int\left(Y_1\frac{\partial Z_1}{\partial u}-Z_1\frac{\partial Y_1}{\partial u}\right)du \mp \int\left(Y_1\frac{\partial Z_1}{\partial v}-Z_1\frac{\partial Y_1}{\partial v}\right)dv, \\ y &= \pm\int\left(Z_1\frac{\partial X_1}{\partial u}-X_1\frac{\partial Z_1}{\partial u}\right)du \mp \int\left(Z_1\frac{\partial X_1}{\partial v}-X_1\frac{\partial Z_1}{\partial v}\right)dv, \\ z &= \pm\int\left(X_1\frac{\partial Y_1}{\partial u}-Y_1\frac{\partial X_1}{\partial u}\right)du \mp \int\left(X_1\frac{\partial Y_1}{\partial v}-Y_1\frac{\partial X_1}{\partial v}\right)dv. \end{aligned} \right.$$ (1)

2. **Gewœhnliche Ableitung dieser Formeln**. — Der Weg, wodurch man gewöhnlich zu diesen Formeln gelangt, ist sehr lang, indem man von den *Mainardi-Codazzi*' schen Fundamentalgleichungen ausgeht (2). Eine kürzere Methode giebt, nebst der längeren, *Darboux* (3). Wir werden hier die unserem Erachten nach, *allerkürzeste* Ableitungsweise anführen.

3. **Neue Ableitung der Formeln.** — Es sei $v = \text{const}$. eine asymptotische Linie der Fläche. Wenn $\frac{\partial_u x}{\partial_u s}$, $\frac{\partial_u y}{\partial_u s}$, $\frac{\partial_u z}{\partial_u s}$ die Kosinuse der Tangente dieser Linie im Punkte M, X, Y, Z

(1) *Lelieuvre, loc. cit.*

(2) *Bianchi, Darboux. loc. cit.*

(3) «*Leçons*», B. IV, S. 25-26.

die Kosinuse der Flächennormale, d. h. der Binormale der Linie $v = \text{const.}$, und $\omega_1, \omega_2, \omega_3$ die Kosinuse der Hauptnormale derselben Linie bedeuten, so ist bekanntlich:

$$(\alpha)\quad \frac{\partial_u x}{\partial_u s} = \pm \begin{vmatrix} Y & Z \\ \omega_2 & \omega_3 \end{vmatrix}, \quad \frac{\partial_u y}{\partial_u s} = \pm \begin{vmatrix} Z & X \\ \omega_3 & \omega_1 \end{vmatrix}, \quad \frac{\partial_u z}{\partial_u s} = \pm \begin{vmatrix} X & Y \\ \omega_1 & \omega_2 \end{vmatrix}.$$

Nun ist aber:

$$\frac{\partial_u x}{\partial_u s} = \frac{\partial_u x}{\partial u} \cdot \frac{\partial u}{\partial_u s}, \text{ etc.,}$$

andrerseits ist die vom Punkte μ (X, Y, Z) der *Gauss*'schen Kugel gezogene Parallele zur Richtung $(\omega_1, \omega_2, \omega_3)$ die Tangente der *Gauss*'schen Abbildung der asymptotischen Linie nach dem bekannten Satze, dass eine asymptotische Linie zu ihrer sphärischen Abbildung senkrecht steht; mithin ist:

$$\omega_1 = \frac{\partial_u X}{\partial_u S}, \quad \omega_2 = \frac{\partial_u Y}{\partial_u S}, \quad \omega_3 = \frac{\partial_u Z}{\partial_u S},$$

oder auch:

$$\omega_1 = \frac{\partial_u X}{\partial u} \frac{\partial u}{\partial_u S}, \text{ etc.}$$

Die Formeln (α) können mithin geschrieben werden:

$$(\beta)\quad \frac{\partial x}{\partial u} = \pm \frac{\partial_u s}{\partial u} \cdot \frac{\partial u}{\partial_u S} \begin{vmatrix} Y & Z \\ \frac{\partial Y}{\partial u} & \frac{\partial Z}{\partial u} \end{vmatrix} = \pm \frac{\partial_u s}{\partial_u S} \begin{vmatrix} Y & Z \\ \frac{\partial Y}{\partial u} & \frac{\partial Z}{\partial u} \end{vmatrix}.$$

Nun ist weiter:

$$\frac{\partial_u s}{\partial_u S} = r_u$$

(nach der Definition der Torsion, da ja die Binormalen der

asymptotischen Linie mit den Flächennormalen zusammenfallen); da nun nach dem *Enneper*'schen Satze auch:

$$r_u = \pm \frac{1}{\sqrt{-K}} = \varrho \text{ ist,}$$

so folgt schliesslich aus (β):

$$\frac{\partial x}{\partial u} = \pm \varrho \begin{vmatrix} Y & Z \\ \frac{\partial Y}{\partial u} & \frac{\partial Z}{\partial u} \end{vmatrix}, \text{ etc.}$$

und analog:

$$\frac{\partial x}{\partial v} = \mp \varrho \begin{vmatrix} Y & Z \\ \frac{\partial Y}{\partial v} & \frac{\partial Z}{\partial v} \end{vmatrix}, \text{ etc. } (^1)$$

4. **Verallgemeinerung der obigen Formeln.** — Eine Verallgemeinerung der *Lelieuvre*'schen Formeln für beliebige Parameterlinien u, v giebt *Darboux* (²); auch bei *Bianchi* steht ein System analoger Formeln für den Fall einer auf ein *isotherm-conjugiertes* Parametersystem (u, v) bezogenen Fläche *positiver* Krümmung (³) und allgemeinere Formeln für die die Winkel der Parameterlinien halbierenden Tangenten (⁴). Schliesslich sind auch die Formeln für ein « begleitendes Dreikant » der Fläche bei *Scheffers* (⁵) zu vergleichen. Auch alle diese Formeln lassen sich einfacher beweisen, wie wir an andrer Stelle auseinandersetzen werden.

Athen, im Mai 1906.

NIKOLAUS HATZIDAKIS,
Professor der Mathematischen Analysis.

---

(1) $\mp$, da ja bekanntlich $r_u = -r_v$ ist.
(2) «*Leçons* etc.», B. IV, S. 42-47.
(3) «*Geom. Differenz.*», S. 132-134.
(4) Daselbst, S. 263-266.
(5) «*Einführung in die Theorie der Flächen*», S. 310-321.

GENERALIZZAZIONE

DELLA PROPRIETÀ CARATTERISTICA DEL PIANO TANGENTE

1. **La proprietà caratteristica del piano tangente.**— Il piano tangente ad una superficie — il luogo di *tutte* le tangenti, nel punto M, alle curve della superficie tracciate per M — ha la proprietà caratteristica *di esser il piano di due qualunque fra queste tangenti.* Questa proprietà può evidentemente esprimersi anche così: *Perchè una superficie ed un piano (o più generalmente due superficie) abbiano, nel punto M, un contatto del primo ordine, occorre e basta che due coppie non omotangenti* (1) *di curve corrispondenti su queste abbiano, ciascuna, un contatto almeno del primo ordine.*

2. **Generalizzazione.** — Posta su tal forma, la proprietà di cui si tratta è suscettibile della seguente generalizzazione: *Perchè due superficie abbiano in un punto M un contatto dell' ordine n, è necessario e sufficiente che n+1 coppie non omotangenti di curve corrispondenti su queste abbiano, ciascuna, un contatto almeno dello stesso ordine.*

3. **Dimostrazione del teorema.**—Le condizioni d'un contatto dell' ordine n nel punto M di due superficie essendo:

$$(\alpha) \quad \Omega=\omega,\ d\Omega=d\omega,\ d^2\Omega=d^2\omega,\ \ldots..,\ d^n\Omega=d^n\omega$$

$$([\Omega,\omega]=[X,x],\ [Y,y],\ [Z,z]),$$

(1) Chiameremo *omotangenti* tutte le curve che hanno la stessa tangente in M.

ovvero:

$$(\alpha)\quad \begin{cases} \Omega=\omega \\ \dfrac{\partial\Omega}{\partial u}=\dfrac{\partial\omega}{\partial u},\quad \dfrac{\partial\Omega}{\partial v}=\dfrac{\partial\omega}{\partial v}, \\ \dfrac{\partial^2\Omega}{\partial u^2}=\dfrac{\partial^2\omega}{\partial u^2},\quad \dfrac{\partial^2\Omega}{\partial u\partial v}=\dfrac{\partial^2\omega}{\partial u\partial v},\quad \dfrac{\partial^2\Omega}{\partial v^2}=\dfrac{\partial^2\omega}{\partial v^2} \\ - - - - - - - - - - - \\ \dfrac{\partial^n\Omega}{\partial u^n}=\dfrac{\partial^n\omega}{\partial u^n},\quad \dfrac{\partial^n\Omega}{\partial u^{n-1}\partial v}=\dfrac{\partial^n\omega}{\partial u^{n-1}\partial v},\ldots\ldots \\ \ldots\ldots,\ \dfrac{\partial^n\Omega}{\partial u\partial v^{n-1}}=\dfrac{\partial^n\omega}{\partial u\partial v^{n-1}},\quad \dfrac{\partial^n\Omega}{\partial v^n}=\dfrac{\partial^n\omega}{\partial v^n}, \end{cases}$$

si vede subito che la reciproca della proposizione del § 2 è evidente: *Se due superficie hanno, in un punto M, un contatto dell' ordine n, due qualunque linee corrispondenti su queste hanno un contatto almeno dello stesso ordine.* Per dimostrare ora la nostra proposizione, supponiamo che $n+1$ coppie non omotangenti di curve corrispondenti sulle due superficie: $v=\varphi_i(u)$ $(i=1,2,\ldots,n+1)$ abbiano un contatto dell' ordine n. Allora avremo:

$$(\beta)\ (i=1,2,\ldots,n+1)\quad \begin{cases} \Omega=\omega, \\ \dfrac{\partial\Omega}{\partial u}+\dfrac{\partial\Omega}{\partial v}\varphi_i'(u)=\dfrac{\partial\omega}{\partial u}+\dfrac{\partial\omega}{\partial v}\varphi_i'(u), \\ \dfrac{\partial^2\Omega}{\partial u^2}+2\dfrac{\partial^2\Omega}{\partial u\partial v}\varphi_i'(u)+\dfrac{\partial^2\Omega}{\partial v^2}\varphi_i'^2(u)+\dfrac{\partial\Omega}{\partial v}\varphi_i''(u)= \\ \qquad =\dfrac{\partial^2\omega}{\partial u^2}+2\dfrac{\partial^2\omega}{\partial u\partial v}\varphi_i'(u)+\dfrac{\partial^2\omega}{\partial v^2}\varphi_i'^2(u)+\dfrac{\partial\omega}{\partial v}\varphi_i''(u), \\ - - - - - - - - - - - - - - - \\ \dfrac{\partial^n\Omega}{\partial u^n}+n\dfrac{\partial^n\Omega}{\partial u^{n-1}\partial v}\varphi_i'(u)+\ldots+n\dfrac{\partial^n\Omega}{\partial u\partial v^{n-1}}\varphi_i'^{\,n-1}(u)+ \\ \quad +\dfrac{\partial^n\Omega}{\partial v^n}\varphi_i'^{\,n}(u)+\ldots\ldots+\dfrac{\partial\Omega}{\partial v}\varphi_i^{(n)}(u)=\dfrac{\partial^n\omega}{\partial u^n}+n\dfrac{\partial^n\omega}{\partial u^{n-1}\partial v}+\ldots \\ \quad \ldots+n\dfrac{\partial^n\omega}{\partial u\partial v^{n-1}}\varphi_i'^{\,n-1}(u)+\dfrac{\partial^n\omega}{\partial v^n}\varphi_i'^{\,n}(u)+\ldots+\dfrac{\partial\omega}{\partial v}\varphi_i^{(n)}(u). \end{cases}$$

Da due qualunque fra le n+1 seconde equazioni:

$$\frac{\partial\Omega}{\partial u}+\frac{\partial\Omega}{\partial v}\varphi_i'(u)=\frac{\partial\omega}{\partial u}+\frac{\partial\omega}{\partial v}\varphi_i'(u) \qquad (i=k,\ l)$$

si deduce subito:

$$(\gamma) \qquad \frac{\partial\Omega}{\partial u}=\frac{\partial\omega}{\partial u}, \quad \frac{\partial\Omega}{\partial v}=\frac{\partial\omega}{\partial v};$$

da tre qualunque fra le n+1 terze equazioni:

$$\frac{d^2\Omega}{du^2}+2\frac{\partial^2\Omega}{\partial u\partial v}\varphi_i'(u)+\frac{\partial^2\Omega}{\partial v^2}\varphi_i'^2(u)+\frac{\partial\Omega}{\partial v}\varphi_i''(u)=\frac{\partial^2\omega}{\partial u^2}+$$
$$+2\frac{\partial^2\omega}{\partial u\partial v}\varphi_i'(u)+\frac{\partial^2\omega}{\partial v^2}\varphi_i'^2(u)+\frac{\partial\omega}{\partial v}\varphi_i''(u) \quad (i=k,l,m)$$

si deduce similmente (mediante le (γ)):

$$(\delta) \qquad \frac{\partial^2\Omega}{\partial u^2}=\frac{\partial^2\omega}{\partial u^2}, \quad \frac{\partial^2\Omega}{\partial u\partial v}=\frac{\partial^2\omega}{\partial u\partial v}, \quad \frac{\partial^2\Omega}{\partial v^2}=\frac{\partial^2\omega}{\partial v^2};$$

continuando così, si deducono tutte le condizioni (α′). Dunque il teorema è dimostrato.

4. **Corollario.** — *Se due superficie hanno un contatto dell' ordine n, e non superiore, soltanto n+1 coppie non omotangenti di curve corrispondenti su queste posson aver un contatto d' ordine superiore ad n.*

Infatti, se n+2 (o più) coppie non omotangenti hanno un contatto dell' ordine n+1 (o di più grande), le superficie avranno necessariamente un contatto dell' ordine n+1. Osserviamo che tali n+1 coppie (reali od immaginarie), con

contatto superiore (almeno dell' ordine $n+1$) esistono effettivamente; infatti, l' equazione:

$$\frac{\partial^{n+1}\Omega}{\partial u^{n+1}}+(n+1)\frac{\partial^{n+1}\Omega}{\partial u^n\partial v}\varphi_i'(u)+\ldots+\frac{\partial^{n+1}\Omega}{\partial v^{n+1}}\varphi_i'^{n+1}(u)+\ldots\ldots$$
$$\ldots+\frac{\partial\Omega}{\partial v}\varphi_i^{(n+1)}(u)=\frac{\partial^{n+1}\omega}{\partial u^{n+1}}+(n+1)\frac{\partial^{n+1}\omega}{\partial u^n\partial v}\varphi_i'(u)+\ldots$$
$$\ldots+\frac{\partial^{n+1}\omega}{\partial v^{n+1}}\varphi_i'^{n+1}(u)+\ldots+\frac{\partial\omega}{\partial v}\varphi_i^{(n+1)}(u),$$

la quale, mediante le (α'), che valgono per l' ipotesi fatta, diventa:

$$\frac{\partial^{n+1}\Omega}{\partial u^{n+1}}+(n+1)\frac{\partial^{n+1}\Omega}{\partial u^n\partial v}\varphi_i'(u)+\ldots+\frac{\partial^{n+1}\Omega}{\partial v^{n+1}}\varphi_i'^{n+1}(u)=$$
$$=\frac{\partial^{n+1}\omega}{\partial u^{n+1}}+(n+1)\frac{\partial^{n+1}\omega}{\partial u^n\partial v}\varphi_i'(u)+\ldots+\frac{\partial^{n+1}\omega}{\partial v^{n+1}}\varphi_i'^{n+1}(u),$$

pà $n+1$ valori, in generale differenti, di $\varphi^{i\prime}(u)$.

5. **Esempio.**—Cerchiamo, per esempio, sopra una superficie ed il suo piano tangente, quelle tangenti di curve della superficie che hanno un contatto del secondo ordine colle loro curve; avremo le equazioni:

$$\frac{\partial^2 X}{\partial u^2}+2\frac{\partial^2 X}{\partial u\partial v}\varphi_i'(u)+\frac{\partial^2 X}{\partial v^2}\varphi_i'^2(u)=0$$

$$\frac{\partial^2 Y}{\partial u^2}+2\frac{\partial^2 Y}{\partial u\partial v}\varphi_i'(u)+\frac{\partial^2 Y}{\partial v^2}\varphi_i'^2(u)=0$$

$$\frac{\partial^2 Z}{\partial u^2}+2\frac{\partial^2 Z}{\partial u\partial v}\varphi_i'(u)+\frac{\partial^2 Z}{\partial v^2}\varphi_i'^2(u)=0,$$

le derivate delle x, y, z d' ordine superiore al primo essendo nulle per il piano; moltiplicando ora queste condizioni la

prima per $\frac{\partial Y}{\partial u}\frac{\partial Z}{\partial v} - \frac{\partial Y}{\partial v}\frac{\partial Z}{\partial u}$, la seconda per $\frac{\partial Z}{\partial u}\frac{\partial X}{\partial v} - \frac{\partial Z}{\partial v}\frac{\partial X}{\partial u}$, la terza per $\frac{\partial X}{\partial u}\frac{\partial Y}{\partial v} - \frac{\partial X}{\partial v}\frac{\partial Y}{\partial u}$ e sommandole troviamo:

$$L + 2M\varphi_1'(u) + N\varphi_1'^2(u) = 0,$$

L M, N essendo le quantità fondamentali del secondo ordine della superficie; *le direzioni cercate sono dunque quelle delle assintotiche*: infatti, le due sezioni normali della superficie, delle quali queste direzioni sono le tangenti, hanno i loro raggi di curvatura eguali a ∞ e, in conseguenza, un contatto del secondo ordine colle loro tangenti.

Atene, Maggio 1906.

N. HATZIDAKIS,
professore di Analisi Matematica.

GENERALIZATION

OF A FORMULA FROM THE THEORY OF THE SURFACES.

1. **Infinitesimal angle of two normals.** — The infinitesimal angle $d\Pi$ of two normals to a surface, in two points (x, y, z) and $(x+dx, y+dy, z+dz)$ of the surface, along the direction ds, is, as well known, given by the formula:

$$(1) \quad \left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2 = \frac{\cos^2\Theta}{R_1^2} + \frac{\sin^2\Theta}{R_2^2} \quad (^1)$$

2. **General formula concerning a curve in the space** — The formula (1) can be generalized. To this purpose, let us, at first, consider a curve in the space and a straight line (L)

---

(1) Cf., for example, « *Einführung in die Theorie der Flächen* » *von Georg Scheffers*, Leipzig. 1902, p. 168. — This formula, usually found by means of the fundamental quantities of the surface, can also be deduced by the following very shorter method: The two normals to the surface in the points (x, y, z) and $(x+dx, y+dy, z+dz)$ are the principal normals of the geodetical line of the direction ds; if now $\frac{1}{\varrho}$, $\frac{1}{r}$ be the curvatures of this geodetical line, we have, as well known from the theory of the curves: $\left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2 = \frac{1}{\varrho^2} + \frac{1}{r^2}$, $\frac{d\Pi}{ds}$ being the *total* curvature of the geodetical line (Cf., for example, *Schell*, « *Allgem Theorie der Kurven doppelter Krümmung* », 2[d] edition, p. 30,. But: $\frac{1}{\varrho^2} = \frac{\cos^2\Theta}{R_1} + \frac{\sin^2\Theta}{R_2}$ (formula of *Euler*) and $\frac{1}{r} = \left(\frac{1}{R_2} - \frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta$ (formula of *Bonnet*, cf. *Darboux*, « *Surfaces* », II, p. 388-9); eliminating $\frac{1}{\varrho}$, $\frac{1}{r}$, we get:

$$\left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2 = \frac{\cos^2\Theta}{R_1^2} + \frac{\sin^2\Theta}{R_2^2} \qquad \text{q. e. d.}$$

making the cosines φ, φ', φ'' with the three principal directions of the curve. If we consider two positions of (L), in the points (x, y, z), (x+Δx,, y+Δy, z+Δz), the cosine of their angle ΔΠ will be:

$$(\alpha) \quad \cos(\Delta\Pi) = \Sigma \{ [\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda] [(\varphi+\Delta\varphi)(\alpha+\Delta\alpha)+ +(\varphi'+\Delta\varphi')(\xi+\Delta\xi)+(\varphi''+\Delta\varphi'')(\lambda+\Delta\lambda)] \},$$

where α, β, γ; ξ, η, ζ; λ, μ, ν are the cosines of the three principal directions (tangent, principal normal and binormal) of the curve. The same formula (α) can be written:

$$1-\frac{1}{2!}\left(d\Pi+\frac{d^2\Pi}{2!}+\dots\right)^2+\frac{1}{4!}\left(d\Pi+\frac{d^2\Pi}{2!}+\dots\right)^4-\dots=$$

$$(\beta) \quad =\Sigma \{ [\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda][(\varphi+d\varphi+\frac{1}{2!}d^2\varphi+\dots)(\alpha+d\alpha+\frac{1}{2!}d^2\alpha+\dots)$$

$$+(\varphi'+d\varphi'+\frac{1}{2!}d^2\varphi'+\dots)(\xi+d\xi+\frac{1}{2!}d^2\xi+\dots)+$$

$$+(\varphi''+d\varphi''+\frac{1}{2!}d^2\varphi''+\dots)(\lambda+d\lambda+\frac{1}{2!}d^2\lambda+\dots)] \},$$

or: $$1-\frac{1}{2!}(d\Pi+\frac{d^2\Pi}{2!}+\dots)^2+\frac{1}{4!}(d\Pi+\frac{d^2\Pi}{2!}+\dots)^4-\dots=$$

$$(\gamma) \quad \begin{aligned} &=\Sigma(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)^2+\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\varphi d\alpha+\varphi' d\xi+\varphi'' d\lambda)]+\\ &+\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\alpha d\varphi+\xi d\varphi'+\lambda d\varphi'')]+\\ &+\frac{1}{2!}\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\varphi d^2\alpha+\varphi' d^2\xi+\varphi'' d^2\lambda)]+\\ &+\frac{1}{2!}\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\alpha d^2\varphi+\xi d^2\varphi'+\lambda d^2\varphi'')]+\\ &+\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(d\varphi d\alpha+d\varphi' d\xi+d\varphi'' d\lambda)]+\dots\dots, \end{aligned}$$

which again is equivalent to:

$$-\left(d\Pi+\frac{d^2\Pi}{2!}+\dots\right)^2+\frac{1}{12}\left(d\Pi+\frac{d^2\Pi}{2!}+\dots\right)^4-\dots=$$

$$(\delta)\qquad =\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\varphi d^2\alpha+\varphi' d^2\xi+\varphi'' d^2\lambda)]+$$
$$+\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\alpha d^2\varphi+\xi d^2\varphi'+\lambda d^2\varphi'')]+$$
$$+\frac{2ds}{\varrho}\left(\varphi' d\varphi-\varphi d\varphi'\right)+\frac{2ds}{r}\left(\varphi'' d\varphi'-\varphi' d\varphi''\right)+\ldots,$$

because: $\Sigma(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)^2=1,$
$\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\varphi d\alpha+\varphi' d\xi+\varphi'' d\lambda)]=0,$
$\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(\alpha d\varphi+\xi d\varphi'+\lambda d\varphi'')]=0,$
$\Sigma[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)(d\varphi d\alpha+d\xi d\varphi'+d\lambda d\varphi'')]=$

$$\frac{ds}{\varrho}\left(\varphi' d\varphi-\varphi d\varphi'\right)+\frac{ds}{r}\left(\varphi'' d\varphi'-\varphi' d\varphi''\right);$$

if we now take *s* as independent variable, divide by ds^2 and let ds become $=0$, we easily get:

$$(\varepsilon)\qquad -\left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2=\Sigma\left[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)\left(\varphi\frac{d^2\alpha}{ds^2}+\varphi'\frac{d^2\xi}{ds^2}+\varphi''\frac{d^2\lambda}{ds^2}\right)\right]+$$
$$\Sigma\left[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)\left(\alpha\frac{d^2\varphi}{ds^2}+\xi\frac{d^2\varphi'}{ds^2}+\lambda\frac{d^2\varphi''}{ds^2}\right)\right]+$$
$$+\frac{2}{\varrho}\left(\varphi'\frac{d\varphi}{ds}-\varphi\frac{d\varphi'}{ds}\right)+\frac{2}{r}\left(\varphi''\frac{d\varphi'}{ds}-\varphi'\frac{d\varphi''}{ds}\right);$$

but: $\Sigma\left[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)\left(\alpha\frac{d^2\varphi}{ds^2}+\xi\frac{d^2\varphi'}{ds^2}+\lambda\frac{d^2\varphi''}{ds^2}\right)\right]=$

$$=\varphi\frac{d^2\varphi}{ds^2}+\varphi'\frac{d^2\varphi'}{ds^2}+\varphi''\frac{d^2\varphi''}{ds^2}=-\left[\left(\frac{d\varphi}{ds}\right)^2+\left(\frac{d\varphi'}{ds}\right)^2+\left(\frac{d\varphi''}{ds}\right)^2\right],$$

$$\Sigma\left[(\varphi\alpha+\varphi'\xi+\varphi''\lambda)\left(\varphi\frac{d^2\alpha}{ds^2}+\varphi'\frac{d^2\xi}{ds^2}+\varphi''\frac{d^2\lambda}{ds^2}\right)\right]=$$
$$=-\left(\frac{\varphi}{\varrho}-\frac{\varphi''}{r}\right)^2-\varphi'^2\left(\frac{1}{\varrho^2}+\frac{1}{r^2}\right),$$

since:

$$\Sigma\alpha\frac{d^2\alpha}{ds^2}=-\Sigma\left(\frac{d\alpha}{ds}\right)^2=-\frac{1}{\varrho^2},\qquad \Sigma\left(\alpha\frac{d^2\xi}{ds^2}+\xi\frac{d^2\alpha}{ds^2}\right)=$$
$$=-2\Sigma\frac{d\alpha}{ds}\frac{d\xi}{ds}=0,$$

$$\Sigma\xi\frac{d^2\xi}{ds^2}=-\Sigma\left(\frac{d\xi}{ds}\right)^2=-\left(\frac{1}{\varrho^2}+\frac{1}{r^2}\right),\quad \Sigma\left(\xi\frac{d^2\lambda}{ds^2}+\lambda\frac{d^2\xi}{ds^2}\right)=$$
$$=-2\Sigma\frac{d\xi}{ds}\frac{d\lambda}{ds}=0,$$

$$\Sigma\lambda\frac{d^2\lambda}{ds^2}=-\Sigma\left(\frac{d\lambda}{ds}\right)^2=-\frac{1}{r^2},\qquad \Sigma\left(\lambda\frac{d^2\alpha}{ds^2}+\alpha\frac{d^2\lambda}{ds^2}\right)=$$
$$=-2\Sigma\frac{d\lambda}{ds}\frac{d\alpha}{ds}=\frac{2}{\varrho r};$$

consequently we get the definitive *most general possible* formula:

$$(2)\qquad \left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2=\left(\frac{\varphi}{\varrho}-\frac{\varphi''}{r}\right)^2+\varphi'^2\left(\frac{1}{\varrho^2}+\frac{1}{r^2}\right)+\Sigma_\varphi\left(\frac{d\varphi}{ds}\right)^2+$$
$$+\frac{2}{\varrho}\left(\varphi\frac{d\varphi'}{ds}-\varphi'\frac{d\varphi}{ds}\right)+\frac{2}{r}\left(\varphi'\frac{d\varphi''}{ds}-\varphi''\frac{d\varphi'}{ds}\right).$$

A particular case of (2) is the case of constant cosines φ, φ', φ''; then (2) is reduced to:

$$(3)\qquad \left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2=\left(\frac{\varphi}{\varrho}-\frac{\varphi''}{r}\right)^2+\varphi'^2\left(\frac{1}{\varrho^2}+\frac{1}{r^2}\right),$$

3. **General formula concerning a curve upon a surface** -- If the curve belongs to a given surface, then:

$$\frac{\cos\chi}{\varrho}=\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2},\qquad \frac{1}{r}+\frac{d\chi}{ds}=\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta,$$

and the formula (2) becomes:

$$\left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2=\frac{\varphi^2+\varphi'^2}{\cos^2\chi}\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)^2+$$
$$+(\varphi'^2+\varphi''^2)\left[\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta-\frac{d\chi}{ds}\right]^2-$$

$$
\begin{aligned}
&-\frac{2\varphi\varphi''}{\cos\chi}\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)\left[\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta-\frac{d\chi}{ds}\right]+\\
(4)\qquad &+\frac{2}{\cos\chi}\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)\left(\varphi\frac{d\varphi'}{ds}-\varphi'\frac{d\varphi}{ds}\right)+\\
&+2\left[\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta-\frac{d\chi}{ds}\right]\left(\varphi'\frac{d\varphi''}{ds}-\varphi''\frac{d\varphi'}{ds}\right)+\sum_{\varphi}\left(\frac{d\varphi}{ds}\right)^2,
\end{aligned}
$$

and for constant cosines φ, φ', φ'':

$$
\begin{aligned}
&\left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2=\frac{\varphi^2+\varphi'^2}{\cos^2\chi}\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)^2+\\
(4')\qquad &+(\varphi'^2+\varphi''^2)\left[\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta-\frac{d\chi}{ds}\right]^2-\\
&-\frac{2\varphi\varphi''}{\cos\chi}\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)\left[\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta-\frac{d\chi}{ds}\right];
\end{aligned}
$$

for a geodetical line ($\chi=0$) the formula (4) is reduced to:

$$
\begin{aligned}
&\left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2=(\varphi^2+\varphi'^2)\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)^2+\\
&+(\varphi'^2+\varphi''^2)\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)^2\sin^2\Theta\cos^2\Theta-\\
(4'')\qquad &-2\varphi\varphi''\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta+\\
&+2\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)\left(\varphi\frac{d\varphi'}{ds}-\varphi'\frac{d\varphi}{ds}\right)+\\
&+2\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta\left(\varphi'\frac{d\varphi''}{ds}-\varphi''\frac{d\varphi'}{ds}\right)+\sum_{\varphi}\left(\frac{d\varphi}{ds}\right)^2
\end{aligned}
$$

and for constant cosines φ, φ', φ'':

$$
\begin{aligned}
&\left(\frac{d\Pi}{ds}\right)^2=(\varphi^2+\varphi'^2)\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)^2+\\
(4''')\qquad &+(\varphi'^2+\varphi''^2)\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)^2\sin^2\Theta\cos^2\Theta-\\
&-2\varphi\varphi''\left(\frac{\cos^2\Theta}{R_1}+\frac{\sin^2\Theta}{R_2}\right)\left(\frac{1}{R_2}-\frac{1}{R_1}\right)\sin\Theta\cos\Theta.
\end{aligned}
$$

Each of the formulæ (4), (4′), (4′′), (4′′′) conduces to six *special* formulæ for $\varphi=1$ or $\varphi'=1$ or $\varphi''=1$ or $\varphi=0$ or $\varphi'=0$ or $\varphi''=0$. But among these twenty four formulæ only eighteen are distinct. The formula (1) is evidently given by (4′′) or (4′′′), when $\varphi'=1$.

Athens, 20th August 1906.

N. Hatzidakis,
professor of Mathematical Analysis.

(ΕΚ ΤΟΥ ΦΥΣΙΟΛΟΓΕΙΟΥ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ)

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΝΕΥΡΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΝΟΗΣ

ΥΠΟ

ΡΗΓΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

§ *Εἰσαγωγή.*

Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος ἐπὶ τοῖς κατὰ φύσιν ὅροις τελοῦνται συγχρόνως. Ἡ συγχρονία δ' αὕτη χρησιμωτάτη οὖσα εἰς τὴν ὡς οἷόν τε τελειοτάτην ἀνακαίνισιν τοῦ ἐν τοῖς πνεύμοσιν ἀέρος ἑρμηνεύεται ἐκ τῶν ἑξῆς: Οἱ ἀναπνευστικοὶ μύες ἑκατέρου τῶν ἡμιθωρακίων νευροῦνται ὑπὸ ἰδίου ἀναπνευστικοῦ κέντρου, ἀμφότερα δὲ τὰ κέντρα ἐν τῷ προμήκει μυελῷ καὶ ἑκατέρωθεν τῆς μέσης γραμμῆς αὐτοῦ κείμενα συνδέονται ἀλλήλοις διὰ συνδετικῶν ἰνῶν· διὰ τῶν ἰνῶν τούτων τὰ ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐν τῷ μεταξὺ δύο ἀναπνευστικῶν κινήσεων διαλείμματι, ἤτοι ἐν τῇ ἀναπνευστικῇ παύλῃ ἀθροιζόμενα ἐρεθίσματα, ὁσάκις εἶνε διάφορα, ἐξισοῦνται ἀλλήλοις· ὅταν δὲ ταῦτα

αὐξηθῶσιν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ εἶνε δυνατὸν νὰ ἐρεθισθῶσιν αἱ ἐκ τῶν κέντρων ἐκπορευόμεναι νευρικαὶ ἶνες αἱ τοὺς ἀναπνευστικοὺς μῦς νευροῦσαι, ὁ ἐρεθισμὸς αὐτῶν ἕνεκεν τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῶν κέντρων ἐπ' ἄλληλα καὶ τῆς ἐξισώσεως τῆς ἐν αὐτοῖς τυχὸν ὑπαρχούσης διαφορᾶς ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἡμιμορίοις γίνεται ὑπὸ ὁμοίων ἐρεθισμάτων καὶ κατ' ἀκολουθίαν συγχρόνως, ἤτοι συγχρόνως ἐξ ἀμφοτέρων τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων μεταβιβάζονται διεγέρσεις διὰ τῶν φυγοκέντρων ἰνῶν ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆνας τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν.

Ἐὰν τὰ ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων ἀθροιζόμενα καὶ ἐκλυόμενα ἐρεθίσματα ὦσιν ὅμοια ἀλλήλοις, εἶνε δυνατὸν καὶ ἄνευ τῆς ἀμοιβαίας ἐπιδράσεως τῆς διὰ τῶν μεταξὺ αὐτῶν συνδετικῶν ἰνῶν γινομένης νὰ ἐκτελῶνται σύγχρονοι ἀναπνευστικαὶ κινήσεις. Ὡς τὰ πολλὰ ἐπὶ τοῖς κατὰ φύσιν ὅροις τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐρεθίσματα εἶνε ὅμοια ἀλλήλοις· ἐντεῦθεν δ' ἑρμηνεύεται τὸ ὑπὸ τοῦ Longet καὶ ἄλλων παρατηρηθὲν γεγονός, ὅτι καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν μεταξὺ τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων συνδετικῶν ἰνῶν τὴν διὰ διατομῆς ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ τοῦ προμήκους μυελοῦ γινομένην, αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις πολλάκις τελοῦνται συγχρόνως.

Ἐὰν ὅμως τὰ ἐν τοῖς ἀναπνευστικοῖς κέντροις ἐρεθίσματα μὴ ὦσιν ὅμοια ἀλλήλοις, ὁ μεταξὺ αὐτῶν σύνδεσμος ὑπολαμβάνεται ἀπαραίτητος πρὸς ἐξίσωσιν τῆς τῶν ἐρεθισμάτων διαφορᾶς καὶ κατ' ἀκολουθίαν πρὸς ἐπιτέλεσιν συγχρόνων ἀναπνευστικῶν κινήσεων. Ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος συνδέσμου καὶ τῆς δι' αὐτοῦ γινομένης ἐξισώσεως ἑρμηνεύουσι τὸ ὅτι μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν οὐδεμία παρατηρεῖται ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, καίτοι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὰ ἐν ἑκατέρῳ τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐρεθίσματα δὲν εἶνε ὅμοια ἀλλήλοις. Ὅτι δὲ τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχει, συνήγαγον ἰδίᾳ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Langendorff[1]) παρετήρησεν ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων, ὅτι μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν καὶ τοῦ προμήκους μυελοῦ

---

[1]) Langendorff. Studien über die Innervation der Atembewegungen. Arh. f. Physiol. 1881. S. 78.

ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις, αἵτινες πρὸ τῆς δευτέρας τομῆς ἦσαν σύγχρονοι, μεταβάλλονται, καθ' ὅσον ἐπὶ τῆς πλευρᾶς, ἐφ' ἧς διετμήθη τὸ πνευμονογαστρικόν, τελοῦνται βραδύτερον τῶν τῆς ἑτέρας, ἤτοι ἐν τῇ μονάδι τοῦ χρόνου γίνονται ὑπ' αὐτῆς ὀλιγώτεραι ἀναπνοαί· συγχρονία ἄρα τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων ἐπὶ τοῖς ὅροις τούτοις δὲν ὑπάρχει.

Ταῦτα ὅμως παρατηροῦνται ἐπὶ μόνων τῶν νεαρῶν ζῴων, ὡς ἐγὼ ἀσχολούμενος ἀπό τινος χρόνου περὶ τὴν ἀκρίβωσιν τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀνωτέρων ὁδῶν, ἤτοι τῶν ἀνωτέρων ἐγκεφαλικῶν κέντρων ἐπὶ τὴν ἀναπνοὴν παρετήρησα. Ὁσάκις ἀπεχώριζον ἐπὶ τοῦ κυνὸς τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα ἀπ' ἀλλήλων διὰ τομῆς ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ τῆς τετάρτης κοιλίας γινομένης καὶ διέτεμνον τὸ ἕτερον τῶν πνευμονογαστρικῶν, δὲν ἐνεφανίζοντο τὰ αὐτὰ φαινόμενα, οἷα ὁ Langendorff ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις παρετήρησεν ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων. Περὶ τοῦ πολλοῦ λόγου ἀξίου τούτου γεγονότος ἀναιροῦντος τὴν μέχρι τοῦδε κρατοῦσαν περὶ τῶν συνδετικῶν ἰνῶν τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων γνώμην διέλαβον ἐν προδρόμῳ ἀνακοινώσει[1]) ἐν τῷ Centralblatt für Physiologie γενομένῃ· ἐξ αὐτοῦ δ' ὁρμώμενος ἐμελέτησα τὰ τῆς νευρώσεως τῆς ἀναπνοῆς ἐπὶ τοῦ κονίκλου καὶ τοῦ κυνός.

Ἐκ τῆς μελέτης δὲ ταύτης συνάγεται, ὅτι τὰ κατὰ τὴν συγχρονίαν καὶ τὴν καθόλου ῥύθμισιν τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων ἐξαρτῶνται καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων παραγόντων. Πρῶτον μὲν ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων. Δεύτερον δὲ ἐκ τῶν ἐπ' αὐτὰ αὐτοχθόνως τε καὶ ἀντανακλαστικῶς γινομένων ἐπιδράσεων, ὧν αἱ τελευταῖαι εἶνε πολλαὶ καὶ ποικίλαι. Εἶτα δὲ ἐκ τῆς πορείας τῆς φυγοκέντρου ὁδοῦ τῆς μεταξὺ τῶν ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικῶν κέντρων καὶ τῶν ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρήνων τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν διηκούσης. Τέταρτον ἐκ τῆς ἔτι ἀγνώστου σχέσεως τῆς μεταξὺ τῶν ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρήνων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν. Μόνον ὅταν ἀκριβωθῶσι τὰ κατὰ τοὺς παράγοντας τούτους, θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ νοήσωμεν τὸν ἐπιπλοκώτατον μηχανισμόν, δι' οὗ γίνεται ἡ ῥύθμισις τῆς ἀναπνοῆς.

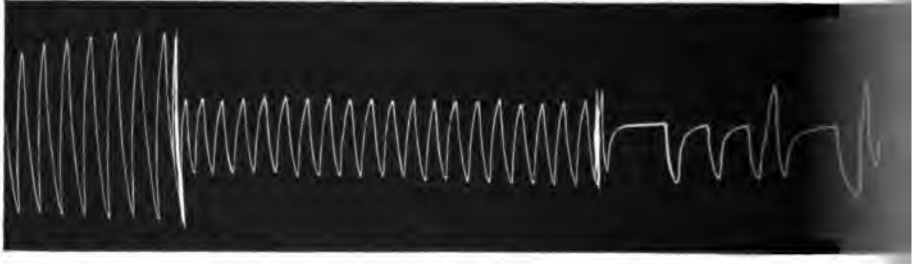
---

[1]) **R. Nicolaides, über die Innervation der Atembewegungen beim Hunde. Centralblatt f. Physiologie Bd. XIX N° 26.**

Πρῶτον δὲ πάντων ἐπάναγκες κρίνω νὰ ποιήσωμαι βραχὺν λόγον περὶ τῶν ἐπὶ τοῦ κονίκλου πειραμάτων τοῦ Langendorff, διότι ἐπαναλαβὼν ταῦτα παρετήρησα πολλὰ φαινόμενα μὴ συμφωνοῦντα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Langendorff περιγραφέντα, ἔτι δὲ ἐποιησάμην ἰδίας ἀξίας λόγου, ὡς ἐγὼ νομίζω, παρατηρήσεις, αἵτινες οὐδόλως μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Langendorff.

§ ***Ἔρευναι ἐπὶ τοῦ κονίκλου.***

Παρατηρήσας, ὅτι ἐπὶ τῶν κυνῶν δὲν συμβαίνουσιν αἱ διαταραχαὶ τῆς ἀναπνοῆς, ἐφ' οἷς ὅροις παρετήρησεν αὐτὰς ὁ Langen-

Εἰκὼν 1.

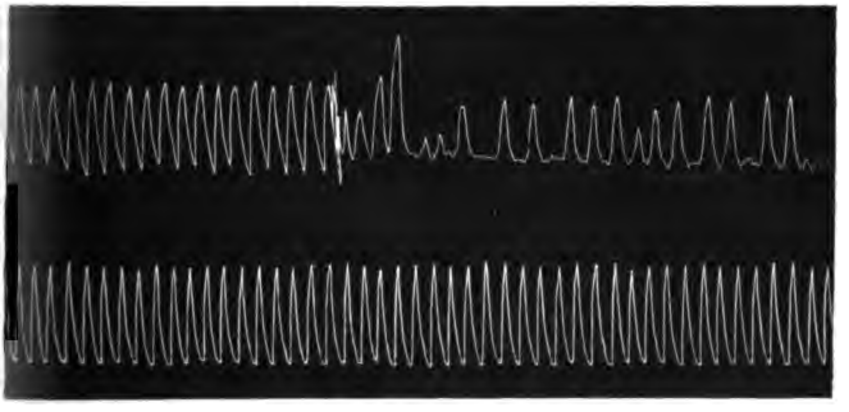
Τραχειακὴ καμπύλη τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων τοῦ κονίκλου μετὰ διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν.

dorff ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων, ἐπανέλαβον τὰ ἐπὶ τοῦ κονίκλου πειράματα αὐτοῦ τῇ αὐτῇ μεθόδῳ χρώμενος, ἵνα πεισθῶ περὶ τῆς ἀκριβείας αὐτῶν. Ὄντως *ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων* εἰς τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐν τῇ τραχηλικῇ χώρᾳ ἐπιγίνονται αἱ τῆς ἀναπνοῆς διαταραχαὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Langendorff περιγραφεῖσαι (εἰκ. 1) ἤτοι ἡ ἀσυγχρονία καὶ ἀρρυθμία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ κονίκλου ἐποιησάμην καὶ παρατηρήσεις, αἵτινες τοῦτο μὲν οὐδόλως μνημονεύονται ὑπὸ τοῦ Langendorff, τοῦτο δὲ ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ. Εἶνε δ' αὗται αἱ ἑξῆς:

Πρῶτον μὲν αἱ ῥηθεῖσαι διαταραχαὶ τῆς ἀναπνοῆς δὲν παρατη-

ροῦνται ἐπὶ τῶν ἐνηλίκων κονίκλων. Ἐπ' αὐτῶν μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐν τῇ τραχηλικῇ χώρᾳ, ἡ ἀναπνευστικὴ καμπύλη εἶνε ῥυθμικὴ ὡς καὶ πρὸ τῶν εἰρημένων ἐγχειρήσεων.

Δεύτερον δὲ μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται μικρότεραι (εἰκ. 1). Περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ γεγονότος τούτου, ὅπερ δὲν μνημονεύεται ἐν τῇ διατριβῇ τοῦ Langendorff θὰ διαλάβωμεν παρακατιόντες,

Εἰκὼν 2.

Τραχειακὴ καμπύλη τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων κονίκλου, οὗτινος προεκλήθη δύσπνοια μετὰ τὴν εἰς τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐπιγινομένην ἀσυγχρονίαν καὶ ἀρρυθμίαν τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων.

διότι καὶ ἐπὶ τοῦ κυνὸς παρατηρεῖται τὸ αὐτὸ φαινόμενον μετὰ τὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομήν.

Τρίτον δὲ ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν παρατηροῦνται μὲν τὰ ὑπὸ τοῦ Langendorff περιγραφέντα φαινόμενα, ἤτοι ἀσυγχρονία καὶ ἀρρυθμία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, πάντα δ' ὅμως ταῦτα ἐκλείπουσιν, ἐὰν προκαλέσωμεν δύσπνοιαν εἰς τὸ ζῷον. Ἡ ἀναπνοὴ τότε γίνεται μὲν ταχεῖα, εἶνε δ' ὅμως ῥυθμική. Περὶ τούτου

μαρτυρεῖ ἡ εἰκ. 2, ἐν ᾗ παρίσταται ἡ ἀναπνοὴ πρὸ τῆς ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομῆς τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐν τῇ τραχηλικῇ χώρᾳ καὶ μετὰ τὰς ἐγχειρήσεις ταύτας Ἀμέσως μὲν μετὰ τὰς εἰρημένας ἐγχειρήσεις ἡ ἀναπνοὴ ἐμφανίζει μεγάλην ἀρρυθμίαν, βαθμηδὸν δ' ὅμως αὕτη ἐξαφανίζεται ὡς ἐκ τῆς δυσπνοίας, ἣν προκαλεῖ ἡ μικρὰ φιάλη, ἐξ ἧς ἀναπνέει τὸ ζῷον, καὶ ὁ στενὸς σωλήν, δι' οὗ συγκοινωνεῖ ἡ φιάλη πρὸς τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν τοῦ ζῴου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶνε πλείστου λόγου ἄξιον, διότι δεικνύει, ὅτι καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα συνδέοντος συνδέσμου (διὰ τῆς ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ τοῦ προμήκους μυελοῦ τομῆς) καὶ τὴν διατομὴν τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν εἶνε δυνατὸν νὰ γίνωνται ῥυθμικαὶ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις, ὅταν τὰ ἐρεθίσματα τὰ ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ αἵματος (τῆς ἐνδείας τοῦ ὀξυγόνου καὶ τῆς περισσείας τοῦ διοξειδίου τοῦ ἄνθρακος) ἐκπηγάζοντα καὶ αὐτοχθόνως δρῶντα ὦσι λίαν ἔντονα καὶ συγχρόνως ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἀμφότερα τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα. Ἡ διαταραχὴ τῆς νευρικῆς ἰσορροπίας τῶν κέντρων ἡ διὰ τῶν εἰρημένων ἐγχειρήσεων προκαλουμένη οὐδεμίαν ἔχει ἐπίδρασιν. Τὸ δρῶν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἐρέθισμα εἶνε ἡ κατάστασις τοῦ αἵματος καὶ ἐπειδὴ αὕτη ἐπιδρᾷ συγχρόνως ἐπ' ἀμφότερα τὰ κέντρα καὶ αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων εἶνε σύγχρονοι.

Τέταρτον δὲ εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ (γινόμενον μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ) ἐπιγίνεται ἀναπνευστικὴ παῦλα ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος συγχρόνως καὶ οὐχὶ μόνον ἐπὶ τοῦ συστοίχου ἡμιμορίου, ὡς διατείνεται ὁ Langendorff. Περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ φαινομένου τούτου θὰ διαλάβωμεν παρακατιόντες.

§ *Ἔρευναι ἐπὶ τοῦ κυνός.*

Ἐπὶ λίαν νεαρῶν κυνῶν ἔσθ' ὅτε παρατηροῦνται διαταραχαὶ τῆς ἀναπνοῆς μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐν τῇ τραχηλικῇ χώρᾳ· ὡς καὶ ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων· ἐπ' ἐνηλίκων ὅμως κυνῶν ὡς τὰ πολλὰ οὐχί.

Ἐπὶ τοῦ κυνὸς μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται πολλῷ μικρότεραι (εἰκ. 3). Τὸ φαινόμενον τοῦτο, ὅπερ, ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἴρηται, παρετηρήσαμεν καὶ ἐπὶ τοῦ κονίκλου (ἴδ. εἰκ. 1) ἑρμηνεύεται ἐκ τῆς διακοπῆς τῶν συνδετικῶν ἰνῶν, δι' ὧν συνδέονται ἀλλήλοις τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα. Διὰ τῶν ἰνῶν δῆλα δὴ τούτων τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἄλληλα οὕτως, ὥστε ἡ αὐξημένη ἐνέργεια τοῦ ἑτέρου ἐπιφέρει αὔξησιν καὶ τῆς τοῦ ἄλλου, ἤτοι ἡ ἐνέργεια ἑκατέρου τῶν κέντρων διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιδράσεως αὐξάνεται. Ἐλλειπούσης τῆς ἀμοιβαίας ταύτης ἐπιδράσεως τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων, ὅπερ γίνεται διὰ τῆς διακοπῆς τῶν συνδετικῶν ἰνῶν, ἡ ἐνέργεια αὐτῶν ἐλαττοῦται καὶ αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις κατ' ἀκολουθίαν καθίστανται μικρότεραι. Ὡς διέγερσίς τις ἐν τῷ κεντρικῷ νευρικῷ συστήματι δύναται νὰ ἐξασθενώσῃ ἢ τέλεον νὰ ἀναστείλῃ τὴν πορείαν ἑτέρας διεγέρσεως, οὕτως εἶνε δυνατὸν διεγέρσεις νὰ προαγάγωσι τὴν πορείαν ἄλλης, ἅτε καθιστῶσαι τὴν ὁδόν, ἐφ' ἧς αὕτη πορεύεται ἐλευθέραν. Τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἐπιδράσεως τὸ διὰ νευρικῶν ἰνῶν γινόμενον ἐκάλεσεν ὁ Exner ὄδωσιν[1]). Ἐρεθίζοντες λ. χ. τὸν πόδα τοῦ κονίκλου προκαλοῦμεν ἀντανακλαστικῶς σύσπασιν αὐτοῦ· ἐλαττουμένου τοῦ ἐρεθίσματος, ἐλαττοῦται καὶ ἡ σύσπασις, ἕως ἂν ἐκλίπῃ. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον εἶνε δυνατὸν νὰ προκαλέσωμεν καὶ ἂν ἐρεθίσωμεν ὡρισμένην χώραν τῆς φλοιώδους οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου· ἐπίσης εἶνε δυνατὸν καὶ τὴν ἔντασιν τοῦ ἐρεθίσματος τούτου νὰ ἐλαττώσωμεν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ μὴ παραχθῇ σύσπασις. Ἐὰν δὲ νῦν ἐπὶ τὸν κόνικλον ἐπιδράσωσιν ὁ ἀσθενὴς ἐρεθισμὸς τῆς φλοι-

---

[1]) Exner, Psychische Erscheinungen, 1894 S. 76.

ώδους οὐσίας καὶ ὁ ἀσθενὴς τοῦ ποδὸς καὶ δὴ οὗτος ἀμέσως μετ' ἐκεῖνον, ἐπέρχεται σύσπασις· ὁ πρῶτος ἄρα ἐρεθισμὸς μετέβαλεν οὕτω τὸ ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ κέντρον τοῦ κατ' ἀντανάκλασιν φαινομένου ὥστε ὁ πρώην ἀνενεργὴς ἐρεθισμὸς τοῦ ποδὸς προκαλεῖ νῦν σύσπασιν αὐτοῦ. Ἡ ὄδωσις ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς λειτουργίας τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος. Ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν συνδετικῶν ἰνῶν, δι' ὧν γίνεται ἡ ὄδωσις, ἤτοι ἡ ἀμοιβαία ἐπίδρασις τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐπὶ τοῖς κατὰ φύσιν ὅροις νομίζω, ὅτι ἑρμηνεύεται τὸ φαινόμενον τῆς ἐξασθενώσεως τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, ὅπερ ἀείποτε παρατηρεῖται μετὰ τὴν ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ.

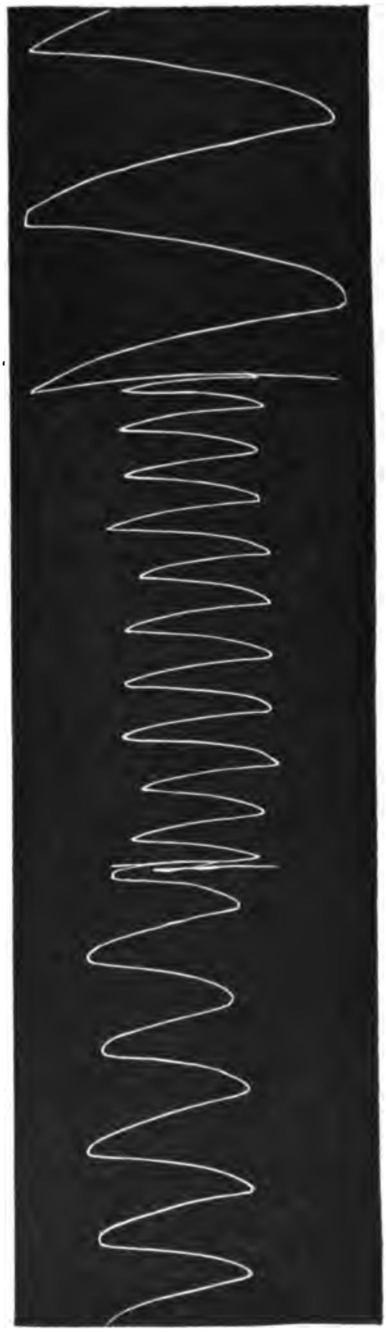

Εἰκὼν 3.
Τραχειακὴ καμπύλη τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων κυνὸς πρὸ τῆς ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομῆς τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ μετ' αὐτήν.

Ἐὰν μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ διατέμωμεν καὶ τὸ ἕτερον τῶν πνευμονογαστρικῶν, δὲν ἐπέρχεται ἐπὶ τοῦ κυνὸς ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται μὲν κατά τι ἀραιότεραι, ἔστιν ὅτε μάλιστα ἐναλλάσσει ἐπιπολῆς ἀναπνοὴ πρὸς βαθεῖαν, ἀλλὰ πάντα ταῦτα τελοῦνται συγχρόνως ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων. Περὶ τούτου πειθόμεθα διά τε τῆς ἁπλῆς ἐπισκοπήσεως καὶ ἀριθμήσεως τῶν ἀναπνοῶν ἑκατέρου τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος καὶ διὰ τῆς γραφικῆς παραστάσεως αὐτῶν. Τὴν τελευταίαν ἐξετελέσαμεν διττῶς. Πρῶτον μὲν διὰ συγκοινωνίας τῆς τραχείας ἀρτηρίας τοῦ ζῴου πρὸς μεγάλην φιάλην καὶ γραφικὴν

κάψαν· δεύτερον δὲ διὰ διπλοῦ πνευμονογράφου, ὅστις ἔγραφε τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων συγχρόνως ἀλλ' ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων. Αἱ διὰ τῶν μεθόδων τούτων καὶ ἐπὶ τοῖς ῥηθεῖσιν ὅροις γραφεῖσαι καμπύλαι παρίστανται ἐν ταῖς εἰκόσι 4 καὶ 5. Ἐν τῇ εἰκ. 5 ἡ μὲν ἄνω καμπύλη ἀντιστοιχεῖ τῇ πλευρᾷ, ἧς διατμήθη τὸ πνευμονογαστρικόν, ἡ δὲ κάτω τῇ πλευρᾷ, ἧς τὸ πνευμονογαστρικόν δὲν διετμήθη. Ἐξ αὐτῶν γίνεται δῆλον, ὅτι ἐπὶ τοῦ κυνὸς μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ τὴν τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν δὲν ἐμφανίζεται ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων. Ἐπ' ἴσης δὲν παρατηρεῖται ἀρρυθμία καὶ ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, ἐὰν ἀμφότερα τὰ πνευμονογαστρικὰ διατμηθῶσιν (εἰκ. 6).

Ἐπὶ τοῦ κυνὸς ὁ ἐρεθισμὸς τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ γινόμενος

Εἰκ. 4.

Τραχειακὴ καμπύλη τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων τοῦ κυνὸς μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν.

μετὰ τὴν ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομὴν τοῦ προμήκους προκαλεῖ συγχρόνως μεταβολὴν τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος καὶ δὴ ὁτὲ μὲν ταχυτέρας καὶ ἰσχυροτέρας ἀναπνευστικὰς κινήσεις, ὁτὲ δὲ ἀναστολὴν τῆς ἀναπνοῆς ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος ἐν εἰσπνευστικῇ ἢ ἐκπνευστικῇ θέσει διατελοῦντος. Περὶ τούτου μαρτυροῦσιν αἱ διὰ τοῦ διπλοῦ πνευμονογράφου γραφεῖσαι ἀναπνευστικαὶ καμπύλαι τῶν εἰκόνων 7 καὶ 8, ὧν ἐφ' ἑκατέρας ἡ μὲν ἀνωτέρω καμπύλη ἀντιστοιχεῖ τῇ πλευρᾷ, ἧς διετμήθη τὸ πνευμονογαστρικόν, ἡ δὲ κατωτέρω τῇ πλευρᾷ, ἧς τὸ πνευμονογαστρικὸν δὲν διετμήθη. Πολλοῦ λόγου ἄξιον εἶνε, ὅτι ἔστιν ὅτε διαρκοῦντος τοῦ ἐρεθισμοῦ παρατηρεῖται ἀρρυθμία ἢ ἀταξία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων συνισταμένη εἰς τὸ ὅτι τὰ ἡμιθωράκια δὲν διατελοῦσιν ἐν τῇ αὐτῇ ἀμφότερα ἀναπνευστικῇ καταστάσει. Μετὰ τὸν ἐρεθισμὸν ὅμως παύεται ἡ ἀρρυθμία (εἰκ. 9).

Τὰ γεγονότα ταῦτα, ἅτινα μεγάλην ἔχουσι σημασίαν εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς νευρώσεως τῆς ἀναπνοῆς, ἐπάναγκες κρίνω νὰ ἐπιρρώσω καὶ διὰ τῆς ἀνακοινώσεως τῶν πρωτοκόλλων πειραμάτων τινῶν, ἐν οἷς μνημονεύεται καὶ ἡ ἀείποτε μετὰ τὸ πείραμα γενομένη νεκροψία ἵνα ἀκριβωθῇ, εἰ ἡ τομὴ ἐγένετο ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ ὁ χωρισμὸς ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων αὐτοῦ ἦτο τέλειος.

Π ε ί ρ α μ α 1. Κύων δύο περίπου μηνῶν. Τραχειοτομία. Διατομὴ τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται μικρότεραι. Διατομὴ τοῦ δεξιοῦ πνευμονογαστρικοῦ. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις εἶνε μὲν ἀραιότεραι, τελοῦνται δ' ὅμως συγχρόνως ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων. Εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ ἐπιγίνονται μεταβολαὶ συγχρόνως ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων. Διατομὴ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ πνευμονογαστρικοῦ. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις εἶνε πολλῷ ἀραιότεραι ἀλλὰ σύγχρονοι ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων.

Ἡ μετὰ τὸ πείραμα γενομένη νεκροψία ἔδειξεν, ὅτι ἡ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ τομὴ ἐξικνεῖτο ἀπὸ τῆς κάτω γωνίας τῆς δ' κοιλίας μέχρι τῶν ὀπισθίων ἐπαρμάτων τοῦ τετραδύμου.

Πείραμα 2. Κύων ἐνήλικος. Τραχειοτομία. Διατομὴ ἐν τῇ μέσῃ

γραμμῇ τῆς δ'. κοιλίας. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται σμικρότεραι καὶ ἀραιότεραι σχεδὸν ὡς κατὰ τὴν διατομὴν ἀμφοτέρων τῶν πνευμονογαστρικῶν. Διατομὴ τοῦ δεξιοῦ πνευμονογαστρικοῦ. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις διατελοῦσι συγχρόνως γινόμεναι· εἰς τὸν ἐρεθισμὸν δὲ τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ ἐπέρχεται μεταβολὴ τῆς ἀναπνοῆς ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων συγχρόνως.

Ἡ νεκροψία ἔδειξεν, ὅτι ἡ τομὴ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἐγένετο ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ ἐξετείνετο μικρόν τι κατωτέρω τῆς κάτω γωνίας τῆς δ'. κοιλίας.

Πείραμα 3. **Μέγας κύων. Τραχειοτομία. Διατομὴ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ τοῦ προμήκους.** Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται πολὺ μικρότεραι Διατομὴ τοῦ ἀριστεροῦ πνευμονογαστρικοῦ. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις διατελοῦσι συγχρόνως γινόμεναι, εἰς τὸν ἐρεθισμὸν δ' αὐτοῦ ἐπιγίνονται μεταβολαὶ τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἡμιθωρακίοις συγχρόνως. Διατομὴ καὶ τοῦ δεξιοῦ πνευμονογαστρικοῦ. Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται συγχρόνως ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος. Ἡ ἐκπνοὴ ἐν τῷ πρώτῳ μὲν αὐτῆς σταδίῳ εἶναι παθητική, εἶτα δὲ ἐνεργητική. Ὁ θώραξ παραμένει πλείονα χρόνον ἐν τῇ ἐκπνευστικῇ θέσει ἢ ἐν τῇ εἰσπνευστικῇ.

Ἡ νεκροψία ἀποδεικνύει πλήρη τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ἡμιμορίων τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ αὐτοῦ.

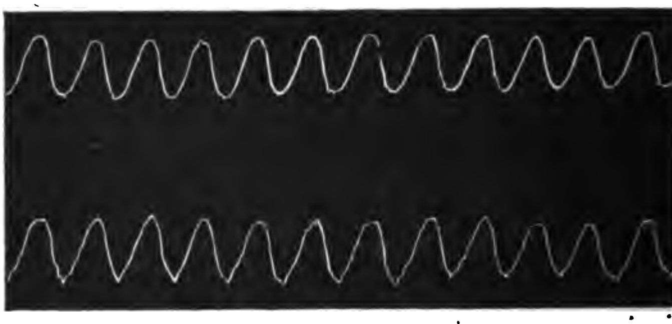
Τοιαῦτα πειράματα ἐγένοντο ὑπὲρ τὰ πεντήκοντα.

§ *Ἑρμηνεία τῶν παρατηρηθέντων φαινομένων ἐπὶ τοῦ κονίκλου καὶ τοῦ κυνός.*

Μετὰ τὴν περιγραφὴν τῶν εἰρημένων φαινομένων μεταβαίνομεν ἐπὶ τὴν ἑρμηνείαν αὐτῶν. Ἐπάναγκες ὅμως κρίνομεν πρὶν διαλάβωμεν περὶ αὐτῆς νὰ προτάξωμεν βραχέα τινὰ εἰς τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα ἀναφερόμενα, ἅτινα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα.

Ἐκ τῶν πειραμάτων τοῦ Le Gallois καὶ τοῦ Flourens ἀπεδείχθη ἡ ὕπαρξις κέντρου ἐν τῷ προμήκει μυελῷ, οὗ ἡ λειτουργία συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τοῦτο τοὺς λίαν ἀλλήλων ἀφεστῶτας πυ-

ρῆνας τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν τίθησι διαδοχικῶς καὶ κατὰ κανονικὰ χρονικὰ διαλείμματα εἰς ἐνέργειαν. Πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐγένοντο πολλαὶ ἔρευναι, ἀκριβέσταται δὲ πασῶν εἶναι αἱ τοῦ Gad[1]· κατ' αὐτὰς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος κέντρον ὑπάρχει ἑκατέρωθεν τῆς μέσης γραμμῆς ἐν τῇ δικτυωτῇ οὐσίᾳ καταλαμβάνον μεγάλην ἔκτασιν τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ προμήκους μυελοῦ, ἤτοι κυρίως ὑπάρχουσι δύο κέντρα, ὧν ἑκάτερον προΐσταται τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων τοῦ συστοίχου ἡμιμορίου διὰ τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐξορμωμένων φυγοκέντρων ἰνῶν, αἵτινες διήκουσιν ἐπὶ τὰ ἐν τῷ νωτιαίῳ

Εἰκὼν 5.

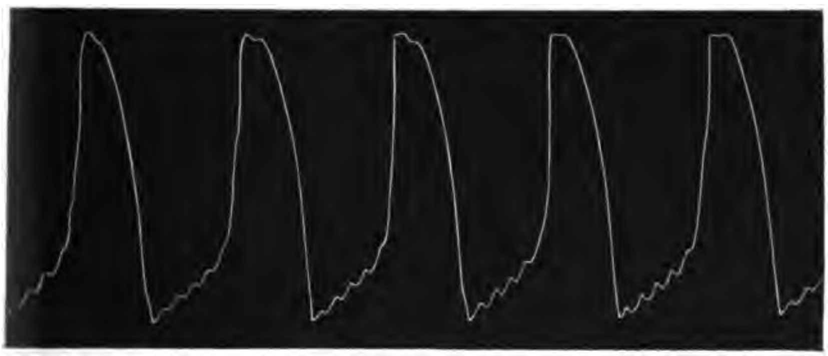
Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος γραφεῖσαι διὰ διπλοῦ πνευμονογράφου. Ἡ ἄνω καμπύλη ἀντιστοιχεῖ τῇ πλευρᾷ, ἧς διετμήθη τὸ πνευμονογαστρικόν, ἡ δὲ κάτω τῇ πλευρᾷ, ἧς τὸ πνευμονογαστρ. δὲν διετμήθη.

μυελῷ κέντρα τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν. Τὰ τελευταῖα ταῦτα κέντρα ὑπελάμβανον, ὅτι ἔχουσιν αὐθύπαρκτον ἐνέργειαν, ἀφ' οὗ χρόνου παρετήρησαν, ὅτι ἐπὶ πτηνῶν ἀφαιρεθέντων τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἐπὶ νεογνῶν θηλαστικῶν, ὧν ὁ προμήκης μυελὸς κατεστράφη, αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις διατηροῦνται ἐπί τινα χρόνον. Αὗται κατὰ τὸν Rokitansky[2]) εἶνε καταφανέστεραι, ἐὰν προηγουμένως αὐξηθῇ ἡ διεγερσιμότης τοῦ νωτιαίου μυελοῦ χορηγουμένης στρυχνίνης εἰς τὸ ζῷον, ἤ, ἐὰν μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐν τῷ ἀνω-

---

[1]) Arch. f. Physiol. 1893, S. 75.
[2]) Wiener med. Jahrbücher, 1874, S. 30.

τέρω αὐτοῦ μέρει γίνηται ἐπί τινα χρόνον τεχνητὴ ἀναπνοή. Ταύτης παυσαμένης τελοῦνται ἐπί τινα χρόνον ῥυθμικαὶ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις. Τοιαύτας ῥυθμικὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις παρετήρησε καὶ ὁ Langendorff[3]) κατὰ τὰς κοινῇ μετὰ τοῦ Nitschmann γενομένας περὶ τῆς ἀναπνοῆς ἐρεύνας. Ἐπὶ τούτων δ' ἐρειδόμενος ὁ Langendorff παρεδέχετο, ὅτι ἐν μὲν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ ὑπάρχουσι τὰ κύρια ἀναπνευστικὰ κέντρα διεγειρόμενα αὐτοχθόνως τε καὶ ἀντανακλαστικῶς, ἐν δὲ τῷ προμήκει μυελῷ μόνον ῥυθμιστικὰ τῆς ἀναπνοῆς κέντρα. Ἀλλ' ἡ γνώμη αὕτη τοῦ Langendorff δὲν ἐγένετο ἀποδεκτή, εἰ

Εἰκὼν 6.
Αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ ἀμφοτέρων τῶν πνευμονογαστρικῶν.

καὶ οὗτος πολλὰς περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐξέδωκε διατριβὰς μετὰ τὴν τοῦ Wertheimer[4]) ἀνακοίνωσιν, καθ' ἣν καὶ ἐπὶ τῶν τελείων θηλαστικῶν ζῴων μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ἐν τῷ ἀνωτάτω αὐτοῦ μέρει ἐμφανίζονται ῥυθμικαὶ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις, ὅταν ἡ ἐπὶ πολλὰς ὥρας πρότερον γινομένη τεχνητὴ ἀναπνοὴ διακοπῇ. Εἰς τὴν περὶ αὐθυπάρκτων ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ δόξαν τοῦ Langendorff καὶ ἄλλων ἀντέλεξαν, ὅτι αἱ κινήσεις αἱ μετὰ τὴν ἐν τῷ ἀνωτάτω μέρει τοῦ νωτιαίου μυελοῦ

[3]) Arch. f. Physiol. 1880, S. 518.
[4]) Journal de l'anatomie et de la physiologie, 26, 488, 1886.

διατομὴν ἐμφανιζόμεναι δὲν εἶνε ῥυθμικαὶ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις ἀλλ' ἄρρυθμοι μυϊκοὶ σπασμοί· ἔτι δὲ ὅτι ἐν μὲν τοῖς πειράμασι, καθ' ἃ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τὸν ἀπὸ τοῦ προμήκους ἀποχωρισμὸν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ γίνεται τεχνητὴ ἀναπνοή, τὰ ζῷα καθίστανται τεχνητῶς ψύχραιμα, ἐν τῇ καταστάσει δὲ ταύτῃ τὰ νευρικὰ κέντρα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, καθάπερ καὶ ἐπὶ τῶν πραγματικῶν ψυχραίμων ζῴων, ἐμφανίζουσι μείζονα αὐθυπαρξίαν, ἐν δὲ τοῖς πειράμασι, καθ' ἃ χορηγεῖται στρυχνίνη εἰς τὰ ζῷα, τὰ νευρικὰ κέντρα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ ὑποβάλλονται εἰς ἀσυνήθη διεγερτικὴν κατάστασιν, καθ' ἣν ἀντιδρῶσι καὶ ἐπὶ τῇ δράσει γενικῶν τινων ἐρεθισμάτων μικρῶν τὴν ἔντασιν, ὃ δὴ ἐπὶ τοῖς συνήθεσιν ὅροις μόνῳ τῷ προμήκει μυελῷ συμβαίνει.

Νεωστὶ τῆς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ ὑπάρξεως ἀναπνευστικῶν κέντρων ὑπερεμάχησεν ὁ Mosso[1]) ἐρειδόμενος ἐπὶ πειραμάτων, κατ' ἰδίαν μέθοδον τελεσθέντων περὶ ὧν παραπέμπομεν εἰς τὴν διατριβὴν αὐτοῦ, διότι δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ γένηται λόγος περὶ αὐτῶν ἐνταῦθα.

Μετὰ τὴν περὶ τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων ὑπόμνησιν ταύτην, ἥτις εἶνε ἀναγκαία εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς συγχρονίας τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων καὶ τῶν διαταραχῶν αὐτῆς, μεταβαίνομεν ἐπ' αὐτὴν ταύτην τὴν ἑρμηνείαν τῶν ἐπί τε τοῦ κονίκλου καὶ τοῦ κυνὸς παρατηρηθέντων φαινομένων.

Ὁ Langendorff τὰ φαινόμενα, ἅτινα παρετήρησεν ἐπὶ τοῦ κονίκλου, ἑρμηνεύει ὡς ἑξῆς. Κατ' αὐτόν, ὡς εἴρηται, ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ὑπάρχει μόνον ῥυθμιστικὸν τῆς ἀναπνοῆς κέντρον, τὰ δὲ κύρια ἀναπνευστικὰ κέντρα ὑπάρχουσιν ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ. Ἡ εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἀγωγὴ τῶν ἀπὸ τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐξορμωμένων ἐρεθισμάτων γίνεται διὰ τῆς ἑκατέρωθεν ὑπαρχούσης δεσμίδος, τῆς δὴ καλουμένης ἀναπνευστικῆς δεσμίδος τοῦ Gierke. Αἱ δεσμίδες αὗται ἐπὶ μέρους χιάζονται, διότι κατὰ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Gierke, ἐξ ἑκατέρας αὐτῶν ἶνές τινες φέρονται εἰς τὴν μέσην γραμμήν, τὴν ῥαφήν, καὶ χιάζονται πρὸς τὰς τῆς ἑτέρας πλευρᾶς

[1]) Travaux du Laboratoire de Physiologie de l'université de Turin, 1904—1905, p. 283.

ὁμοίας ἶνας καὶ τῇ τοῦ ἀντιθέτου ἡμιμορίου δεσμίδι προσκείμεναι διήκουσιν ἐπὶ τὸν νωτιαῖον μυελόν· διὰ τῶν εὐθειῶν καὶ τῶν χιαζομένων ἰνῶν ἑκατέρας δεσμίδος ἐπιτελεῖται ἡ συγκοινωνία ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ νωτιαίου μυελοῦ πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ῥυθμιστικῶν κέντρων. Ἐκ τῆς τοιαύτης πορείας τῶν ἰνῶν μεταξὺ τῶν ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικῶν κέντρων (τῶν ῥυθμιστικῶν μόνον κέντρων κατὰ τὸν Langendorff) καὶ τῶν ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ, εἶνε δυνατὸν νὰ ἑρμηνευθῇ ἡ συγχρονία καὶ ἡ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ὅροις ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων. Πρῶτον μὲν ἐκ τῆς εἰρημένης πορείας τῶν ἀποτελουσῶν τὴν ἀναπνευστικὴν δεσμίδα ἰνῶν καθίσταται συμφανές, ὅτι πᾶς ἐρεθισμός, ὅστις γίνεται εἰς τὸ ἕτερον πνευμονογαστρικὸν καὶ ἐξ αὐτοῦ εἰς τὸ σύστοιχον ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικὸν κέντρον, διανέμεται ἐξ ἴσου εἰς ἀμφότερα τὰ ἡμιμόρια τοῦ νωτιαίου μυελοῦ· τούτου δ' ἕνεκεν καὶ αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται συγχρόνως. Ἡ συγχρονία αὕτη παραμένει καὶ ὅταν γένηται δια-

Εἰκὼν 7.

Ταχεῖαι καὶ ἰσχυραὶ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις ἐπιγιγνόμεναι εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ πνευμονογαστρικοῦ.

τομὴ τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ, διότι αἱ ὤσεις, αἵτινες φέρονται ἐκ τοῦ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ κέντρου ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆνας τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν (τῶν κυρίων ἀναπνευστικῶν κέντρων κατὰ τὸν Langendorff) εἶνε ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων ἰσοδύναμοι. 'Εὰν ὅμως διατμηθῇ καὶ τὸ ἕτερον τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐπέρχεται ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, διότι ἡ ἀνασταλτικὴ ἐπίδρασις, ἥτις κατὰ πᾶσαν εἰσπνοὴν γίνεται ὑπὸ τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐπὶ τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα, ἐπὶ τοῦ ἑτέρου αὐτῶν παύεται· τούτου δ' ἕνεκεν ἡ εἰσπνοὴ ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἡμιμορίου εἶνε μᾶλλον παρατεταμένη ἢ ἐπὶ τοῦ ἄλλου· αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις ἄρα ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων δὲν γίνονται συγχρόνως.

Ταῦτα ὅμως ἰσχύουσι περὶ μόνων τῶν νεαρῶν κονίκλων. 'Επὶ τῶν ἐνηλίκων κονίκλων ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις παρατηρεῖται, ὡς εἴρηται, συγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων. Εἰς τὴν συγχρονίαν ἄρα τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων συμβάλλονται καὶ ἄλλοι παράγοντες περὶ ὧν θὰ διαλάβωμεν ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τῆς συγχρονίας τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων τοῦ κυνός, ἥτις παρατηρεῖται ἐπ' ἴσης ἐφ' οἷς ὅροις ἐπὶ τῶν νεαρῶν κονίκλων ἐμφανίζεται ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων.

'Αλλὰ καὶ ἡ εἰρημένη πορεία τῶν ἰνῶν τῶν συνδεουσῶν τὰ ἐν τῷ προμήκῃ μυελῷ ἀναπνευστικὰ κέντρα πρὸς τὰ ἐν τῷ νωτιαίῳ δὲν ἔχει ἀκριβῶς, ὡς παραδέχεται ὁ Langendorff ἐρειδόμενος ἐπί τε τῶν μικροσκοπικῶν παρατηρήσεων τοῦ Gierke καὶ τῶν ἰδίων πειραματικῶν ἐρευνῶν. Κατὰ τὰς ἐρεύνας αὐτὰς εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ γινόμενον μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ ἐπιγίνεται ἐπὶ τοῦ κονίκλου ἀναπνευστικὴ παῦλα μόνον ἐπὶ τοῦ συστοίχου ἡμιμορίου· ἐκ τούτου δὲ συνήγαγεν ὁ Langendorff, ὅτι ὁ χιασμὸς τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἰνῶν γίνεται ἐν τῷ προμήκει. 'Αλλ', ὡς ἐν τοῖς πρόσθεν εἴρηται, οὐδόλως εἶνε ἀληθές, ὅτι εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ὅροις ἐπιγίνεται ἀναπνευστικὴ παῦλα μόνον ἐπὶ τοῦ συστοίχου ἡμιμορίου·

κατ' ἀκολουθίαν καὶ ὁ χιασμὸς τῶν ἰνῶν τῶν συνδεουσῶν τὰ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικὰ κέντρα πρὸς τοὺς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆνας τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ τελῆται ἐν τῷ προμήκει μυελῷ Καὶ ἐπὶ τοῦ κονίκλου κατὰ τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ τὸν μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ γινόμενον παρατηροῦνται φαινόμενα οἷα καὶ ἐπὶ τοῦ κυνός· κατ' ἀκολουθίαν καὶ περὶ αὐτῶν ἰσχύει ἡ περὶ τῶν ἀναλόγων φαινομένων τοῦ κυνὸς ἑρμηνεία, εἰς ἣν ἤδη μεταβαίνομεν.

Ἐπὶ τοῦ κυνός, ὡς εἴρηται, μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τὴν τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν δὲν παρατηρεῖται ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, ὡς τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων. Ἔτι δὲ ἐπὶ τοῦ κυνὸς εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ ἐπέρχεται μεταβολὴ τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ συστοίχου ἡμιμορίου ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀντιθέτου. Ταῦτα πάντα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν πορείαν τῶν ἰνῶν τῶν ἀπὸ τῶν ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐκπορευομένων καὶ ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆνας τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν διηκουσῶν.

Ἵνα ἀκριβώσω τὴν προκειμένην πορείαν τῶν ἰνῶν ἐπὶ τοῦ κυνός, ἐποιησάμην τὸ ἑξῆς πείραμα. Ἀμέσως κάτωθεν τῆς κάτω κορυφῆς τῆς δ'. κοιλίας ἐποιησάμην ἡμιτομίαν τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Μετ' αὐτὴν αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις διετέλουν γινόμεναι ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων· ἀλλ' αἱ μὲν τοῦ συστοίχου ἡμιμορίου ἦσαν ἀσθενέσταται, αἱ δὲ τοῦ ἀντιθέτου ἰσχυρότεραι ἢ πρὸ τῆς ἡμιτομίας. Εἶτα ἐποιησάμην τραχειοτομίαν καὶ συνῆψα τὴν τραχεῖαν ἀρτηρίαν πρὸς τὴν ἀναπνευστικὴν φιάλην καὶ τὴν γραφικὴν κάψαν τοῦ Marey καὶ ἔπειτα παρεσκεύασα τὰ πνευμονογαστρικά, ἅτινα περιδήσας διέτεμον· τὰ κεντρικὰ πέρατα αὐτῶν ἔθηκα ἐν τοῖς ἠλεκτροδίοις τοῦ Ludwig καὶ ἠρέθισα ἐκ περιτροπῆς διὰ τοῦ ἐξ ἐπαγωγῆς ἠλεκτρικοῦ ῥεύματος. Καὶ εἰς μὲν τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεν-

τρικοῦ πέρατος τοῦ πνευμονογαστρικοῦ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος τῇ πλευρᾷ, ἐφ' ἧς ἐγένετο ἡμιτομία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, ἐπιγίνεται ἀσθενὴς μεταβολὴ τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, αὕτη δὲ μόνον ὅταν τὸ ἐρέθισμα εἶνε λίαν ἰσχυρὸν (5—0 ἑκμ. ἀπόστασις τοῦ δευτερεύοντος σπειράματος ἀπὸ τοῦ πρωτεύοντος τοῦ ἐπαγωγέως τοῦ du Bois-Reymond)· εἰς δὲ τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ πνευμονογαστρικοῦ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος τῇ πλευρᾷ, ἐφ' ἧς δὲν

Εἰκὼν 8.

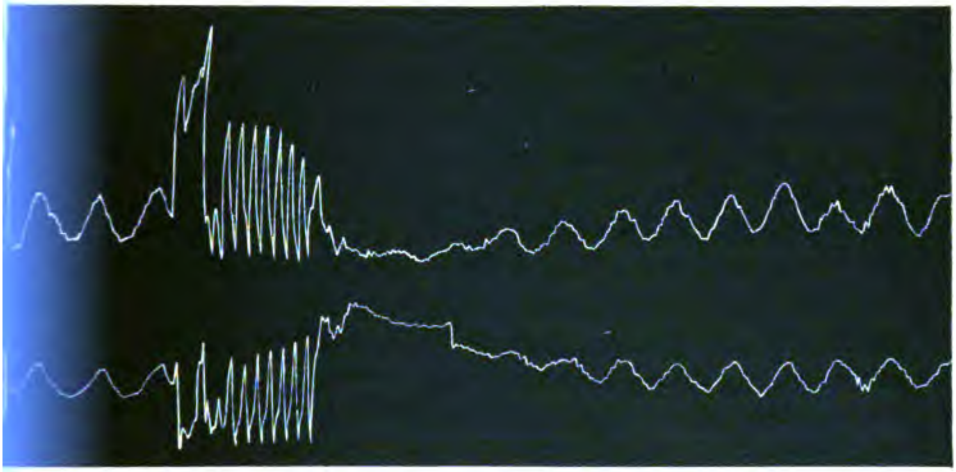
Ἀναπνευστικὴ παῦλα ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος ἐπιγινομένη εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ πνευμονογαστρικοῦ.

ἐγένετο ἡμιτομία τοῦ νωτιαίου μυελοῦ, ἐπιγίνεται ἰσχυροτάτη μεταβολὴ τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων καὶ ἂν τὸ ἐρέθισμα εἶνε λίαν ἀσθενὲς (25—20 ἑκμ. ἀπόστασις τοῦ δευτερεύοντος σπειράματος ἀπὸ τοῦ πρωτεύοντος τοῦ ἐπαγωγέως).

Ἐκ τοῦ πειράματος τούτου συνάγεται, ὅτι ἡ φυγόκεντρος ἀναπνευστικὴ ὁδός, δι' ἧς πορεύονται αἱ διεγέρσεις ἐκ τῶν ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆνας τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν, ἐπὶ μέρους χιάζεται, ἤτοι τὸ πλεῖστον μὲν μέρος τῶν ἰνῶν διήκει εἰς τὸ σύστοιχον ἡμιμόριον, ἐλάχιστον δὲ μέρος αὐτῶν

μεταβαίνει εἰς τὸ ἀντίθετον καὶ χιάζεται πρὸς ἶνας ἐξ αὐτοῦ πρὸς τὸ ἄλλο ἡμιμόριον φερομένας· ὁ χιασμὸς δ' οὗτος γίνεται οὐχὶ ἐν τῷ προμήκει ἀλλ' ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ.

Ἐκ τῆς τοιαύτης πορείας τῆς φυγοκέντρου ὁδοῦ ἑρμηνεύονται τὰ ἐπὶ τοῦ κυνὸς μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τὴν διατομὴν τοῦ πνευμονογαστρικοῦ περιγραφέντα φαινόμενα.

Εἰκὼν 9.

Ἀρρυθμία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων τῶν ἡμιμορίων τοῦ θώρακος μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ. Ἡ ἄνω καμπύλη ἀντιστοιχεῖ τῇ πλευρᾷ, ἧς διετμήθη τὸ πνευμονογαστρικόν, ἡ δὲ κάτω τῇ πλευρᾷ ἧς δὲν διετμήθη τὸ πνευμονογαστρικόν.

Ἐαν μὲν γένηται μόνον διατομὴ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ τοῦ προμήκους μυελοῦ, δὲν ἀκολουθεῖ ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, διότι αἱ ἐξ ἑκατέρου τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐκπορευόμεναι ὤσεις, κἂν μὴ ὦσιν ἰσοδύναμοι, ἐξισοῦνται ἐν τοῖς τοῦ νωτιαίου μυελοῦ πυρῆσιν, ὧν μεταξὺ ὑπάρχουσι σύνδεσμοι, ὡς καὶ μεταξὺ τῶν ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικῶν κέντρων. Οἱ σύνδε-

σμοι δ' οὗτοι εἶνε χρησιμώτατοι εἰς τὴν συνεργίαν τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν.

Ἐὰν πρὸς τῇ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομῇ τοῦ προμήκους μυελοῦ γένηται καὶ διατομὴ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν, ὡς τὰ πολλὰ ἐπὶ τοῦ κυνὸς δὲν παρατηρεῖται ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, διότι ἑκάτερον ἡμιμόριον τοῦ νωτιαίου μυελοῦ δέχεται ὤσεις ἔκ τε τοῦ συστοίχου ἀναπνευστικοῦ κέντρου τοῦ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ καὶ ἐκ τοῦ ἀντιθέτου. Αἱ ὤσεις δ' αὗται, κἂν ὦσι διάφοροι τὴν ἔντασιν, ἐξισοῦνται ἐν τοῖς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆσι τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν διὰ τῶν μεταξὺ αὐτῶν ὑπαρχουσῶν συνδετικῶν ἰνῶν· ἐξισώσεως δ' ἐπερχομένης ἐν τοῖς πυρῆσιν, αἱ ἐξ αὐτῶν ἐκπορευόμεναι ὤσεις καὶ ἐπὶ τοὺς ἀναπνευστικοὺς μῦς διὰ τῶν νεύρων αὐτῶν μεταβιβαζόμεναι εἶνε ἰσοδύναμοι καὶ αἱ κινήσεις ἄρα ἀμφοτέρων τῶν ἡμιθωρακίων ἔχουσι τὴν αὐτὴν διάρκειαν, ἤτοι εἶνε σύγχρονοι.

Εἰς τὴν συγχρονίαν ὅμως ταύτην ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ὅροις ἐπὶ τοῦ κυνὸς καὶ τῶν ἐνηλίκων κονίκλων εἶνε δυνατὸν νὰ συντελῶσι καὶ ἄλλοι παράγοντες. Πρῶτον μὲν εἶνε δυνατὸν ἡ ἐπὶ τὸ ἀναπνευστικὸν κέντρον ἐπίδρασις τοῦ πνευμονογαστρικοῦ ἡ ἕνεκεν τῆς διατομῆς αὐτοῦ παυομένη νὰ ἀναπληρῶται ὑπ' ἄλλων κεντρομόλων ὁδῶν, ἐγκεφαλικῶν (ἀνωτέρων) καὶ νωτιαίων (κατωτέρων) ἀποληγουσῶν εἰς τὰ ὀπίσθια ἐπάρματα τοῦ τετραδύμου, ἐν οἷς ὑπάρχει κέντρον ἀνασταλτικῶς ἐπ' ἴσης ἐπιδρῶν ἐπὶ τὴν ἀναπνοήν, ὡς καὶ τὸ πνευμονογαστρικόν, ἀμφότερα δὲ ταῦτα ἀναπληροῦσιν ἄλληλα[1]). Δεύτερον δὲ εἶνε δυνατὸν νὰ συντελῶσιν εἰς τὴν συγχρονίαν τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων καὶ τὰ αὐτοχθόνως ἐπὶ τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα δρῶντα ἐρεθίσματα, ἅτινα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ αἵματος, ἤτοι τῆς ἐνδείας τοῦ ὀξυγόνου καὶ τῆς περισσείας τοῦ διοξειδίου τοῦ ἄνθρακος. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐρεθίσματα ταῦτα δρῶσι συγχρόνως ἐπὶ τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν ἐκπορευόμεναι καὶ ἐπὶ τοὺς ἀναπνευστικοὺς μῦς μεταβιβαζόμεναι ὤσεις τελοῦνται ἐπίσης συγχρό-

---

[1]) R. Nicolaides, Zur Lehre von der centralen Atheminnervation. Archiv für Anatomie und Physiologie. Physiologische Abteilung, 1905

νως. Ὡς δὲ ἐν τοῖς πρόσθεν εἴρηται, ἡ ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων ἡ εἰς τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐπιγινομένη μεταβάλλεται εἰς τελείαν συγχρονίαν, ὅταν εἰς τὸ ζῷον προκαλέσωμεν δύσπνοιαν· τὸ κατ' ἐξοχὴν δρῶν τότε ἐρέθισμα εἶνε ἡ κατάστασις τοῦ αἵματος· ἐπειδὴ δὲ αὕτη συγχρόνως ἐπιδρᾷ ἐπ' ἀμφότερα τὰ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικὰ κέντρα καὶ αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις γίνονται ἐπίσης συγχρόνως.

§ ***Ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν ἀναπνοὴν τῶν ἀνωτέρων ἐγκεφαλικῶν κέντρων.***

Εἰς τὸ σύγχρονον τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων ἐπὶ τοῦ κυνὸς συμβάλλονται λίαν πιθανῶς καὶ αἱ ἀνώτεροι ὁδοί, ἤτοι αἱ ὁδοὶ αἱ ἐξ ἀνωτέρων νευρικῶν κέντρων ἐκπορευόμεναι καὶ ἐπὶ τὰ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικὰ κέντρα φερόμεναι· τοῦτο δὲ συνάγομεν ἐκ τοῦ ἑξῆς πειράματος. Ἐπὶ κυνός, οὗ διετμήθη ὁ προμήκης μυελὸς ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τὸ ἕτερον τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐν τῇ τραχηλικῇ χώρᾳ, γίνεται μετὰ τὰς εἰρημένας τομὰς καὶ διατομὴ τοῦ ἐγκεφάλου ἐν τοῖς ὀπισθίοις ἐπάρμασι τοῦ τετραδύμου· μετὰ τὴν τελευταίαν ταύτην τομὴν παρατηροῦνται ἀείποτε μεταβολαὶ τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, εἰ καὶ πρὸ αὐτῆς αὗται ἦσαν ῥυθμικώταται. Αἱ μεταβολαὶ δὲ τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων συνίστανται εἰς τὸ ὅτι ἐναλλάσσει μικρὰ ἀναπνευστικὴ κίνησις πρὸς ἑτέραν μείζονα, ἔστιν ὅτε ὅμως παρατηροῦνται πολλῷ μείζονες διαταραχαί, ὡς διδάσκει ἡ εἰκὼν 10. Ἐν αὐτῇ παρίστανται αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις πρὸ τῆς ἐν τοῖς ὀπισθίοις ἐπάρμασι διατομῆς τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μετ' αὐτήν. Ἡ ἀναπνευστικὴ καμπύλη μετὰ τὴν δευτέραν τομὴν ἐμφανίζεται ὅλως διάφορος· μετὰ τὸ πέρας ἑκάστης εἰσπνοῆς γίνεται μικρὰ ἐκπνοὴ καὶ μετὰ τὸ πέρας ἑκάστης ἐκπνοῆς μικρὰ εἰσπνοὴ καὶ ἐκπνοὴ καὶ εἶτα βαθεῖα εἰσπνοή. Ἡ κατάστασις αὕτη διατελεῖ ἐπὶ πολὺν χρόνον ῥυθμικῶς τελουμένη. Ἐὰν ἤδη τούτων γινομένων ἐρεθίσωμεν τὸ κεντρικὸν πέρας τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ γίνονται κανονικώταται καὶ ῥυθμικώταται ἀναπνευ-

στικαὶ κινήσεις, αἵτινες παραμένουσι χρόνον τινὰ καὶ μετὰ τὴν διακοπὴν τοῦ ἐρεθισμοῦ.

Καὶ ἐὰν ἄλλοθεν δὲν ἦτο γνωστόν, ὅτι αἱ ἀνώτεραι ὁδοὶ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα, τὰ εἰρημένα φαινόμενα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἐπιδράσεως ταύτης.

Ἐν τῇ φλοιώδει οὐσίᾳ τοῦ ἐγκεφάλου ὑπάρχουσι κέντρα ἐπιδρῶντα ἐπὶ τὴν ἀναπνοήν[1]). Ἡ ὁδός, ἣν πορεύονται αἱ ἐξ αὐτῶν ἐκπορευόμεναι ἶνες αἱ ἐπὶ τὰ ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικὰ κέντρα ἐπιδρῶσαι εἶνε ἤδη ἐν τοῖς πλείστοις γνωστή. Ἐπὶ τὰ κέντρα ταῦτα τῆς φλοιώδους οὐσίας τοῦ ἐγκεφάλου φέρονται διάφορα ἐρεθίσματα ἀείποτε μέν, μάλιστα δὲ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις ὅροις, ἐφ' οἷς ὑπάρχει ῥοπὴ πρὸς διαταραχὴν τῆς ἰσορροπίας τῆς ἐνεργείας συμμέτρων ἡμιμορίων τοῦ σώματος. Τὰ ἐρεθίσματα ταῦτα ἀθροίζονται μετὰ τῶν ἐν τοῖς ἐν τῷ προμήκει μυελῷ ἀναπνευστικοῖς κέντροις συλλεγομένων καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν λειτουργίαν αὐτῶν καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν ἐξ αὐτῶν ἐκπορευομένων ὤσεων. Ἀποχωριζομένων ὅμως τῶν κέντρων τούτων ἀπὸ τῶν ἀνωτέρων ἐγκεφαλικῶν κέντρων, ἡ ῥηθεῖσα ἄθροισις δὲν γίνεται καὶ ὁ ῥυθμὸς δὲν ὑπάρχει, ἤτοι καὶ ἐνταῦθα συμβαίνει εἶδός τι ὀδώσεως.

Περὶ τῆς τοιαύτης ἀθροιστικῆς ἐνεργείας μαρτυρεῖ τὸ γεγονός καθ' ὃ ἐὰν μετὰ τὴν διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ καὶ τὴν διατομὴν τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν γένηται καὶ ἀποχωρισμὸς τοῦ προμήκους μυελοῦ ἀπὸ τοῦ λοιποῦ ἐγκεφάλου ἐπί τε τοῦ κυνὸς καὶ τοῦ κονίκλου συχνότατα παρατηρεῖται διακοπὴ τῆς ἀναπνοῆς καὶ θάνατος.

Ὅμοιον πρὸς τοῦτο φαινόμενον εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Grossmann[2]) παρατηρηθέν· ὡς γνωστὸν κατὰ πᾶσαν ἀναπνευστικὴν κίνησιν ἐνεργοῦσι πολυπληθεῖς μύες, οἵτινες διῄρηνται εἰς τρεῖς ὁμάδας, ἤτοι τοὺς προσωπικοὺς νευρουμένους ὑπὸ τοῦ προσωπικοῦ νεύρου, τοὺς λαρυγ-

---

[1]) Mavrakis und S. Dontas, Uber ein Centrum in der Grosshirnrinde des Hundes und den Verlauf der von demselben entspringenden centrifugalen Fasern. Arch. f. Physiol. 1905.

[2]) Über die Athembewegungen des Kehlkopfes. I Theil. Wiener akad. Sitzber. Bd. PCVIII, Abth. III, Juli 1889.

γαίους νευρουμένους ὑπὸ τοῦ πνευμονογαστρικοῦ καὶ τοὺς θωρακικούς, ἰδίᾳ δὲ τὸ διάφραγμα τὸ ὑπὸ τοῦ φρενικοῦ νεύρου νευρούμενον. Οἱ νευρικοὶ πυρῆνες τῶν τριῶν τούτων ὁμάδων μυῶν συνδέονται ἀλλήλοις διὰ συνδετικῶν ἰνῶν, ἡ δὲ μεταξὺ αὐτῶν ἀπόστασις εἶνε οὕτω μεγάλη, ὥστε εἶνε δυνατὸν νὰ ἀποχωρισθῶσιν ἀλλήλων διὰ τομῶν ἐγκαρσίως διὰ τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος διηκουσῶν. Ἐὰν διὰ τομῆς ἀποχωρίσωμεν τὸν πυρῆνα τοῦ προσωπικοῦ ἀπὸ τῶν λοιπῶν, ὁ λάρυγξ καὶ ὁ θώραξ ἐπιτελοῦσι μὲν ἔτι ἐρρύθμους ἀναπνευστικὰς κινήσεις πολλῷ δ' ὅμως ἀσθενεστέρας· ἐὰν δὲ ἤδη διὰ δευτέρας τομῆς ἀποχωρίσωμεν ἀπὸ τοῦ πυρῆνος τοῦ πνευμονογαστρικοῦ τὸν πολλῷ ἀπωτέρω κείμενον πυρῆνα τοῦ διαφράγματος, ὅ τε λάρυγξ καὶ τὸ διάφραγμα ἀκινητοῦσιν. Ἕκαστος ἄρα τῶν τριῶν πυρήνων ἀποχωρισθεὶς τῶν λοιπῶν δὲν εἶνε ἱκανὸς πρὸς ἄθροισιν τῶν ἐρεθισμάτων, ἐξ ἧς ἐκπηγάζει ὁ ῥυθμὸς τῶν ἐξ ἑκάστου πυρῆνος ἐκπεμπομένων ὤσεων.

§ *Μερικὰ πορίσματα.*

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ εἰρημένα συνάγομεν:

1) Μετὰ τὴν ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομὴν τοῦ προμήκους μυελοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου τῶν πνευμονογαστρικῶν ἐπὶ ἐνηλίκων κυνῶν καὶ κονίκλων δὲν ἐπέρχεται ὡς τὰ πολλὰ ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων, ὡς συμβαίνει ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς ὅροις ἐπὶ νεαρῶν κονίκλων.

2) Εἰς τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ κεντρικοῦ πέρατος τοῦ διατμηθέντος πνευμονογαστρικοῦ γινόμενον μετὰ τὴν ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ τοῦ προμήκους μυελοῦ διατομὴν ἐπέρχεται ἐπί τε τοῦ κυνὸς καὶ τοῦ κονίκλου μεταβολὴ τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων, οὐχὶ δὲ μόνον ἐπὶ τοῦ συστοίχου, ὡς διϊσχυρίζεται ὁ Langendorff.

3) Ἐπὶ τοῦ κυνὸς μετὰ τὴν ἐν τῇ μέσῃ γραμμῇ διατομὴν τοῦ προμήκους καὶ ἀμφοτέρων τῶν πνευμονογαστρικῶν δὲν παρατηρεῖται ἀσυγχρονία τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων.

4) Αἱ φυγόκεντροι ἶνες αἱ ἐξ ἑκατέρου τῶν ἐν τῷ προμήκει μυελῷ

ἀναπνευστικῶν κέντρων ἐξορμώμεναι καὶ ἐπὶ τοὺς ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆνας τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν φερόμεναι διήκουσι τὸ πλεῖστον μὲν εἰς τὸ σύστοιχον ἡμιμόριον, μικρὸν δὲ μέρος εἰς τὸ ἀντίθετον ἡμιμόριον. Ὁ χιασμὸς δ' αὐτῶν γίνεται ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ καὶ οὐχὶ ἐν τῷ προμήκει, ὡς διατείνεται ὁ Langendorff.

Εἰκὼν 10.

Τραχειακὴ καμπύλη τῶν ἀναπνευστικῶν κινήσεων πρὸ τῆς ἐν τοῖς ὀπισθίοις ἐπάρμασι διατομῆς τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μετ' αὐτήν.

5) Οἱ ἐν τῷ νωτιαίῳ μυελῷ πυρῆνες τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν συνδέονται πιθανῶς ἀλλήλοις διὰ συνδετικῶν ἰνῶν.

6) Ἐκ τῆς πορείας τῶν φυγοκέντρων ἀναπνευστικῶν ὁδῶν καὶ ἐκ τῶν μεταξὺ τῶν πυρήνων τῶν νεύρων τῶν ἀναπνευστικῶν μυῶν ὑπαρχουσῶν συνδετικῶν ἰνῶν ἑρμηνεύονται καθ' ὃν εἴρηται τρόπον τὰ ὑπ' ἀριθ. 1), 2) καὶ 3) φαινόμενα. Αὐτὰ δὲ ταῦτα τὰ φαινόμενα ἀποδεικνύουσιν ὀρθὴν τὴν εἰρημένην πορείαν τῶν ἰνῶν.

7) Αἱ ἀνώτεραι ὁδοί, ἤτοι αἱ ἀπὸ τοῦ ἐγκεφάλου ἐπὶ τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα διήκουσαι ὁδοὶ ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτὰ καθιστῶσαι συγχρόνους τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις ἀμφοτέρων τῶν ἡμιμορίων.

§. *Γενικὰ περὶ τῆς καθόλου ἀναπνοῆς πορίσματα.*

Ἡ ἀναπνοὴ εἶνε λειτουργία ὑπὸ ἐπιπλοκωτάτου νευρικοῦ μηχανισμοῦ διεπομένη. Βλάβη εἰς τὸν μηχανισμὸν τοῦτον καθ' ὃν ἐν τοῖς πρόσθεν εἴρηται τρόπον γινομένη ἐπιφέρει διαταραχὴν τῆς ἰσορροπίας αὐτοῦ. Ἡ διαταραχὴ δ' αὕτη εἶνε καταφανὴς ἐν τῇ νεαρᾷ ἡλικίᾳ, ἐπὶ δὲ τῶν ἐνηλίκων σπανίως αὕτη ἐμφανίζεται, διότι ἐπ' αὐτῶν ἔχουσιν ὁδωθεῖ διάφοροι ὁδοί, αἵτινες εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναπληρῶσι τινὰς τῶν βλαβεισῶν ὁδῶν.

Εἰς τὴν ἔλλειψιν διαταραχῶν τῆς ἀναπνοῆς μετὰ βλάβην ἀφορῶσαν εἰς τὸν σύνδεσμον τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων καὶ εἰς τὰς ἐπ' αὐτὰ ἐπιδρώσας κεντρομόλους ὁδοὺς συμβάλλονται καὶ τὰ ἑξῆς. Πρῶτον μὲν ἡ κατάστασις τοῦ αἵματος, ὅπερ ἐλέγχεται ὂν τὸ κύριον ἐρέθισμα τῶν ἀναπνευστικῶν κέντρων καὶ οὗ ἡ σύγχρονος ἐπ' αὐτὰ δράσις εἶνε τὸ αἴτιον, δι' ὃ γίνονται συγχρόνως αἱ ἀναπνευστικαὶ κινήσεις, κἂν διαταραχθῇ ἡ ἰσορροπία τοῦ νευρικοῦ συστήματος τοῦ τὴν ἀναπνοὴν ἰθύνοντος. Δεύτερον δὲ αὐτὰ ταῦτα τὰ ἀναπνευστικὰ κέντρα, ἅτινα φαίνονται, ὅτι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν αἰτίαν τοῦ ῥυθμικῶς ἐργάζεσθαι, ἤτοι τοῦ κατὰ κανονικὰ διαλείμματα ἐκπέμπειν ὤσεις ἐπὶ τοὺς ἀναπνευστικοὺς μῦς· ἡ ῥυθμικὴ δ' αὕτη ἐργασία τῶν προκειμένων κέντρων εἶνε δυνατὸν νὰ μεταβάλληται ὑπὸ τῆς καταστάσεως τοῦ αἵματος καὶ ὑπὸ διαφόρων νεύρων, ἅτινα ἐπιδρῶσιν ἐπ' αὐτά.

Συμβαίνει ἄρα ἴσως ἐν τοῖς ἀναπνευστικοῖς κέντροις,

ὅ,τι καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ, ἥτις ἔχει μὲν ἐν ἑαυτῇ τὴν αἰτίαν τοῦ ῥυθμικῶς ἐργάζεσθαι, ἤτοι τοῦ κατὰ κανονικὰ διαλείμματα συστέλλεσθαι, ὑπόκειται δ' ὅμως εἰς τὴν ἐπίδρασιν διαφόρων νεύρων, ἅτινα ῥυθμίζουσι τὴν ἐνέργειαν τῆς καρδίας συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ὀργανισμοῦ.

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

σελ. 45, 22 γρ. ὀροφῆς.

σελ. 45, 24 γρ. ἐπιθέντι.

σελ. 10, 13. Παρατηρητέον δ' ὅτι παρὰ τῷ Φωτίῳ Λόγ. καὶ Ὁμιλ. Τόμ. Α', σελ. 481 φέρεται «καὶ διὰ τοῦτο χάσματι γῆς σὺν πάσαις ταῖς ἀπαρτίαις αὐτῶν ἁρπαζομένοι».

σελ. 15, 22. καὶ σελ. 25, 11 «ἀπὸ τοῦ *ποταμοῦ* Γρανίκου τὴν ὀνομασίαν πλουτήσαντες, ἐν ᾧ *ποταμῷ* γέγονεν ἡ πρώτη μάχη».

Ἰω. Μαλ. σελ. 165, 19 «ὃν εἶχε *θαλλὸν ἐλαίας*—ὅντινα *θαλλὸν τῆς ἐλαίας* ἡ Ἀλθαία ἔγγυος οὖσα ἐπιθυμήσασα ἔφαγε» καὶ σελ. 166, 1 «φυλάττεται τὸ φύλλον τῆς ἐλαίας τὸ μετ' αὐτοῦ γεννηθέν· ὅπερ φύλλον ὀργισθεὶς ὁ Οἰνεὺς εἰς πῦρ ἔβαλε». Πρβ. καὶ Κεδρην. Τομ. Α', σελ. 248, 2 καὶ 5.

σελ. 17, 1 κάτ. καὶ σελ. 771, 16 «κατὰ θάλατταν μὲν ἔχουσα εὐφυΐαν τὴν ἐκ τῆς πηλαμηδείας· πρώτιστα γὰρ ἁλίσκεται ἐνταῦθα τὸ ὄψον τοῦτο».

σελ. 18, 20. καὶ ὑπὸ τοῦ Φωτίου Λόγ. καὶ Ὁμιλ. Τόμ. Α', σελ. 126 Ἀριστ. «ἐπιθυμήσαντα *ἄγρας* καὶ τυχόντα καὶ μετασχόντα πανευλαβῶς καὶ σωφρόνως, ἐξ ἧς *βρώσεως* καὶ ἀπολαύσεως ἡ εὐλογία ἐπηύξησε γένος ἀνθρώπων» καὶ σελ. 183 «ἀλλὰ καὶ σὲ αὐτὴν ἐπί τε τῇ συλλήψει καὶ τῷ τόκῳ συκοφαντήσουσιν· ἡ συκοφαντία ῥομφαίας οὐκ ἔλαττον τὴν σὴν ψυχὴν δάκνουσά τε καὶ κατατιτρώσκουσα διελεύσεται».

σελ. 18, 24· καὶ ἐν Ὑποθέσει τῶν Εὐριπίδου Φοινισσῶν (Σχολ. Εὐριπ. Τόμ. Γ'. σελ. 6,25 Δινδ.) «καὶ ἀκούει τοιόνδε *χρησμὸν* — ὧντινων *θεσπισμάτων* τῇ τῆς γυναικὸς Ἰοκάστης ἐπιθυμίᾳ καὶ ἡδονῇ ὥσπερ ἐκλαθόμενος Λάϊος κτἑ.».

σελ. 18, 26. Ἄξιον μνείας νομίζομεν καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἀριστο-

φάνει ἁπαντῶν Ὄρν. 106 «πτερορρυεῖ τε (Κόβ. πτερορρυοῦμεν) καὖθις ἕτερα (δηλονότι πτερὰ) φύομεν». Ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα θὰ ἐξετασθῶσι προσηκόντως ἐν ἑτέρῳ τόπῳ.

σελ. 25, 11. Πλημμελῶς εἶνε γεγραμμένον καὶ παρὰ τῷ Φωτίῳ Λόγ. καὶ Ὁμιλ. Τόμ. Α', σελ. 111 «καὶ τῶν λογισμῶν τῶν συμψήφων πολλαὶ *προϊᾶσιν* ἀποδείξεις» ἀντὶ τοῦ *προΐασιν*. Ἐν σελ. 314 πρὸς τῇ ὑγιῶς ἐχούσῃ γραφῇ «τὴν ἴσην καὶ ὁμοίαν βλασφημίαν *ἀφιᾶσιν*» φέρεται καὶ ἡ ἡμαρτημένη *ἀφίασι*.

σελ. 28, 18. Ἄξια ἀναγνώσεως εἶνε καὶ ἃ ἔγραψεν ὁ ἔνδοξος κριτικὸς ἐν ταῖς εἰς Διονύσιον τὸν Ἁλικαρνασσέα Παρατηρήσεσι σελ. 191 «Pag. 2033. Cincinnatus μικρὸν ἐπισχὼν καὶ ΔΙΑδακρύσας τοσοῦτον εἶπεν. Eximendum obiter est e Lexicis verbum nihili Διαδακρύω vitio natum. Erat ΚΑΙΔΑΚΡΥΣΑΣ καὶ δακρύσας et frequenti scribarum errore inutilis et vitiosa præpositio e vicinis adhæsit» καὶ σελ. 206. «Pag. 2200. ὡς δ' αἱ πλείους γνῶμΑΙ ΔΙηγορεύθησαν. Dionysius, qui se linguam Latinam didicisse scribit, in multis Græcam dicendi consuetudinem ad Latinitatis usum accommodans corrupit. *Dicere sententiam* Græce sonat ἀποφαίνεσθαι (ἀποδείκνυσθαι) τὴν γνώμην. DIC, QUID CENSES? ἀπόφηναι ὅ,τι σοι δοκεῖ. Dionysius appellat multis locis ἀγορεύειν τὴν γνώμην. Idem nostro loco rescribendum: γνῶμαι ἠγορεύθησαν, nam διαγορεύειν ab hac re alienissimum est. ΔΙ adhæsit ex præcedenti γνῶμΑΙ. Παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ Ἀφροδισιεῖ Προβλ. Α', 116 (Φυσ. καὶ Ἰατρ. Ἑλλ. Μικρ. Τόμ. Α', σελ. 39, 31 Ἰδ.) ἀντὶ τοῦ «ἐν καθαροῖς καὶ διαυγέσιν ὕδασιν» ἀνεγνώσθη πλημμελῶς «ἐν καθαροῖς καὶ αὐγέσιν ὕδασιν», καταποθέντος τοῦ ΔΙ ὑπὸ τοῦ συνδέσμου ΚΑΙ. Πρβ. Χοιροβοσκ. σελ. 588, 18 «ἐπειδὴ δὲ εἰώθασί τινα ζητεῖσθαι ἐν τῷ μέσῳ παρακειμένῳ, ἔλθωμεν *καὶ λάβωμεν* περὶ αὐτῶν», ὅπερ ἡμαρτημένη ἀνάγνωσις τοῦ «ἔλθωμεν *καὶ διαλάβωμεν* περὶ αὐτῶν». Ἴδε Δελτ. Ἑλλην. Ἀλληλ. 1880, σελ. 533.

σελ. 28, 25. Ἄξια ἀναγνώσεως εἶνε ἃ ὁ Πέτρος Φωτιάδης, ἀνὴρ λογιώτατος καὶ ἐμοὶ φίλτατος, ἔγραψεν ἐν τῇ Ἀθηνᾷ 1899, σελ. 25 κἑ. Ἐδήλωσε δέ μοι δι' ἐπιστολῆς τάδε «Οὐ πρὸ πολλοῦ δὲ παρετή-

ρησα ὅτι καὶ παλαιόν τι σχόλιον (εἰς Δημ. κ. Μειδ. σελ. 539, 29 ἐκδ. Δινδορφ.) σαφέστατα μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῆς ἐμῆς διορθώσεως, ἀρχόμενον ὧδε· «Νόμος ἦν παρ' Ἀθηναίοις, εἴ τις *προβληθεὶς* κτἑ.».

σελ. 30, 14. Παρατηρητέον δ' ὅτι καὶ ἀντὶ τοῦ *ἐκκαλουμένη* Αἰσχύλ. Ἀγαμ. 259 «χαρά μ' ὑφέρπει δάκρυον *ἐκκαλουμένη*» εἶνε ἔν τινι τῶν κωδίκων πλημμελῶς γεγραμμένον *ἐμβαλουμένη* (Ἴδε Ἑρμῆν 1883, σελ. 472).

σελ. 31, 12. Ὁ Μεινέκιος ἀνέγνω ἐν *Delect. Poet. Anth. Graec.* σελ. 71 «*ἀλλ'* ἔτι καὶ νῦν τῆς *ἀμετακλήτου* φρόντισον ἡλικίης» καὶ ἐσημειώσατο σελ. 157 «cum Buherio scripsi ἀμετακλήτου pro ἀμεταβλήτου».

σελ. 37, 24. Ἴδε καὶ Ἀθηνᾶν Τόμ. Δ', σελ. 393.

σελ. 40, 20. Ἐλέχθη δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Φωτίου Λόγ. καὶ Ὁμιλ. Τόμ. Β', σελ. 374 Ἀριστ. «ὡς ἁλμυρὰν ἀκοὴν ποτίμῳ λόγῳ ἀποκλυσάμενοι».

σελ. 43, 23. Ἐρρήθη δ' ὑπὸ τοῦ Φωτίου καὶ ἐν Λόγ. καὶ Ὁμιλ. Τόμ., σελ. 297 «ὡς νεωτεροποιὸν δὲ τόλμημα τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας *διαβάλλοντες* τὰ ἡμέτερα». Πρβ. καὶ Τόμ. Α', σελ. 134 «φυσικοῖς καὶ *ἀδιαβλήτοις* ὑποκείμενον πάθεσι».

ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΘΥΣΘΕΝ

(Ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 62 κέξ.).

Ἀνωτέρω σελ. 66 ἐξέφρασα τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ὁ χαράκτης ἐπλανήθη, διὸ ἔγραψε *θύΣθεν* ἀντὶ *θύΡθεν*. Νῦν δ' ὅμως φρονῶ ὅτι δύναται καὶ ὁ νοῦς τοῦ χωρίου νὰ εἶναι τοιοῦτος ὁποῖον εἴπομεν καὶ ἡ γραφὴ τοῦ λίθου *θύΣθεν* νὰ διατηρηθῇ. Λέγω δηλ. ὅτι κατὰ τὰ συνώνυμα ἐπιρρήματα *πρόσθεν, ἔμπροσθεν, ἔκτοσθεν, ὄπισθεν, ἔντοσθεν*, παρὰ τὸ *ἔκτοθεν, ὄπιθεν, ἔνδοθεν* κτλ. ἐλέχθη παρὰ τὸ ἀρχαῖον ἐπίρρημα **θυρθεν* ἕτερος τύπος εἰς *-σθεν*, **θυρσθεν*. Οὗτος δὲ ἡπλοποιήθη εἰς *θύσθεν*, καθ' ὃν τρόπον τὸ *παρ-στάς* εἰς *παστάς*, ὅπως ἤδη ὁ καθηγητὴς H. Osthoff ἐν Ἰαπετικαῖς Ἐρεύναις Τόμ. Η′ σελ. 9 κέξ. ἐδίδαξεν (πρβλ. καὶ Brugmann Ἑλλην. Γραμμ.[3] 127). Τὸ *ρ* καὶ ἐν τούτῳ ἐξηφανίσθη πρὸ τοῦ ἐκ νέου εἰσελάσαντος *σ*, **θυρθεν* - **θυρσθεν* - *θύσθεν*. Δὲν ἐπανῆλθε δὲ αὖθις διὰ τὴν μετὰ τοῦ *θύρα* συνάφειαν τὸ *ρ* εἰς τὸ *θύσθεν*, ὥστε νὰ γίνῃ ἐκ νέου **θύρσθεν θύρθεν*, διότι τὸ ἐπίρρημα τοῦτο, ὅπως ἤδη παρ' Ὁμήρῳ φαίνεται, εἶχεν απομακρυνθῆ σφόδρα ἀπὸ τῆς ἐτυμολογικῆς ἐννοίας τοῦ *θύρα*, ἐδήλου δὲ καθόλου τὸ ἔξω, διὸ καὶ θύραζε ἁλὸς κτλ. ἐλέγετο. Ἂν, ὅπως ἐγὼ πείθω ἐμαυτόν, ἡ ἑρμηνεία αὕτη ἀληθεύῃ, τότε ἔχομεν καὶ ἄλλο παράδειγμα τῆς ἁπλοποιήσεως τοῦ συμπλέγματος *ρστ* εἰς *στ*, ὁποῖον ἐπεθύμει ὁ κ. Osthoff αὐτ. σελ. 19.

Γ. Ν. Χατζιδακις

Η ΙΣΟΚΡΑΤΟΥΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΛΟΓΩΝ ΑΥΤΟΥ ΠΟΡΙΖΟΜΕΝΗ

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ ΠΑΝΤΑΖΗ

ὑφηγητοῦ τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ [1]

Ι'. ΑΙ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΙΔΕΑΙ

Τὴν ***ἰδέαν*** τοὔνομα εὕροις μὲν ἂν ζητῶν ἐν τῷ Ἰσοκρατείῳ λόγῳ ὥσπερ ἐν τῷ ἄλλῳ Ἀττικῷ εἰρημένην, ταὐτὸν τῷ *εἴδει* λέγειν βουλομένην· οἷον (12, 132) «ἐγώ φημι ***τὰς ἰδέας*** τῶν πολιτειῶν τρεῖς εἶναι, ὀλιγαρχίαν, δημοκρατίαν, μοναρχίαν», καὶ (15, 46) «εἴη δ' ἂν οὐ σμικρὸν ἔργον, εἰ πάσας τις τὰς ***ἰδέας*** τὰς τῶν λόγων ἐξαριθμεῖν ἐπιχειρήσειεν», εὕροις δ' ἂν αὐτὴν τὸ *ποιόν τιν'* εἶναι λέγουσαν εἴτ' οὖν τὴν φύσιν εἴτε τὸ σῶμα, ὅ ἐστι τὴν *ποιότητά* τινος· οἷον (2, 34) «*ἀστεῖος* εἶναι πειρῶ καὶ *σεμνός*· δεῖ δὲ χρῆσθαι μὲν ἀμφοτέραις ***ταῖς ἰδέαις*** ταύταις, τὴν δὲ συμφορὰν τὴν ἑκατέρᾳ προσοῦσαν διαφεύγειν», καὶ (10, 54) «τῶν δὲ *κάλλους* ἀπεστερημένων οὐδὲν εὑρήσομεν ἀγαπώμενον ἀλλὰ πάντα καταφρονούμενα, πλὴν ὅσα ταύτης τῆς ***ἰδέας*** (τοῦ *κάλλους*) κεκοινώκηκε», καὶ (αὐτ. 58) «εὐσεβείᾳ καὶ προνοίᾳ χρώμεθα περὶ τὴν ***ἰδέαν*** τὴν τοιαύτην (τὸ κάλλος)», καὶ (3,30) «εὑρήσομεν

---

[1] Τὸ πρῶτον ἐκδέδοται ἐν «Ἀθηνᾶς» τόμῳ ΙϚ' (σελ. 88 κ. ἑξ.).

τὰς μὲν μὴ μετεχούσας (φύσεις καὶ δυνάμεις καὶ χρήσεις) τούτων τῶν ***ἰδεῶν*** μεγάλων κακῶν αἰτίας οὔσας, τὰς δὲ μετὰ ***δικαιοσύνης*** *καὶ σωφροσύνης* γιγνομένας πολλὰ τὸν βίον τὸν τῶν ἀνθρώπων ὠφελούσας». Ἔστι δ' ὅτ' ἐν ᾗ τις τυγχάνει ὢν πράξει φαίνεται φράζουσα· οἷον (3, 44) «χρὴ δοκιμάζειν τὰς ἀρετὰς οὐκ ἐν ταῖς αὐταῖς ***ἰδέαις*** ἁπάσας, ἀλλὰ τὴν μὲν δικαιοσύνην ἐν ταῖς ***ἀπορίαις***, τὴν δὲ σωφροσύνην ἐν ταῖς ***δυναστείαις***, τὴν δ' ἐγκράτειαν ἐν ταῖς τῶν νεωτέρων *ἡλικίαις*».

Αἱ δὲ ***τοῦ λόγου ἰδέαι*** εἶεν μὲν ἂν κατ' Ἰσοκράτη ἐξ ὧν ἂν τὰ λεγόμενα συγκέοιτο μορίων, πολλοῖς λόγοις κοινῶν ἂν ὄντων, οἷάπερ οἱ *ἀγῶνές* τε καὶ οἱ *πόλεμοι* καὶ οἱ *μῦθοι* οἱ τῆς τε Ὁμήρου ποιήσεως καὶ τῶν τραγῳδιῶν· εἶπε μὲν γάρ που (48) τοῦ δευτέρου λόγου, τοῦ πρὸς Νικοκλέα «καὶ τὴν Ὁμήρου ποίησιν καὶ τοὺς πρώτους εὑρόντας τραγῳδίαν ἄξιον θαυμάζειν, ὅτι κατιδόντες τὴν τῶν ἀνθρώπων φύσιν ἀμφοτέραις ***ταῖς ἰδέαις*** ταύταις κατεχρήσαντο πρὸς τὴν ποίησιν. Ὁ μὲν γὰρ τοὺς *ἀγῶνας* καὶ τοὺς ***πολέμους*** τοὺς τῶν ἡμιθέων ***ἐμυθολόγησεν***, οἱ δὲ τοὺς *μύθους* εἰς *ἀγῶνας* καὶ ***πράξεις*** κατέστησαν», εἶπε δὲ ἐν τῷ Φιλίππῳ (143) «εἱλόμην ἀποσχέσθαι τῆς τοιαύτης ***ἰδέας***», τοῦ παραβάλλων σε πρὸς ἄλλους μείζω ἐκείνων ἐπιδεῖξαι· καὶ ἐν τῇ Ἑλένῃ (15) «ἔστι δὲ οὐκ ἐκ τῶν αὐτῶν ***ἰδεῶν*** οὐδὲ περὶ τῶν αὐτῶν [ἔργων] ὁ λόγος (τὸ ἐγκώμιον καὶ ἡ ἀπολογία) ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον· ἀπολογεῖσθαι μὲν γὰρ προσήκει περὶ τῶν ***ἀδικεῖν αἰτίαν ἐχόντων***, ἐπαινεῖν δὲ τοὺς ἐπ' ἀγαθῷ τινι διαφέροντας», καὶ ἐν τῷ Βουσείριδι (33) «ἔπειτα εἰ καὶ τυγχάνοιμεν ἀμφότεροι ψευδῆ λέγοντες, ἀλλ' οὖν ἐγὼ μὲν κέχρημαι ***τούτοις τοῖς λόγοις***, οἷσπερ χρὴ τοὺς ἐπαινοῦντας, σὺ δὲ οἷς προσήκει τοὺς λοιδοροῦντας· ὥστε οὐ μόνον τῆς ἀληθείας αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ***ἰδέας*** ὅλης, δι' ἧς εὐλογεῖν δεῖ, φαίνει διημαρτηκώς»· δῆλον δ' ὅτι ἡ ***ἰδέα*** αὕτη οὐδὲν ἀλλ' ἢ ἔπαινοί εἰσι καὶ εὐλογίαι, ἐξ ὧν τὸν λόγον συνεστάναι δεῖ· καὶ ἐν τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (16) «φημὶ γὰρ ἐγὼ τῶν μὲν ***ἰδεῶν***, ἐξ ὧν τοὺς λόγους ἅπαντας καὶ λέγομεν καὶ ***συντίθεμεν***, λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην οὐκ εἶναι τῶν πάνυ χαλεπῶν — —· τὸ δὲ ***τούτων*** ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων ἃς δεῖ προελέσθαι καὶ μεῖξαι ***πρὸς ἀλλήλας*** καὶ τάξαι κατὰ τρόπον — —, ταῦτα δὲ πολλῆς ἐπιμελείας δεῖσθαι»· ἔοικε δὲ τοὺς ὑπὸ τῶν τεχνικῶν καλουμένους ***κοινοὺς τό-***

πους λέγειν· καὶ ἐν τῇ Ἀντιδόσει (11) «τοσοῦτον μῆκος λόγων συνιδεῖν καὶ τοσαύτας **ἰδέας** καὶ τοσοῦτον ἀλλήλων ἀφεστηκυίας συναρμόσαι καὶ συναγαγεῖν οὐ πάνυ ἦν μικρὸν ἔργον»· *ἰδέαι* δ' ἐνταῦθά εἰσιν τὰ παντοῖα τῶν λεγομένων μεγάλα μόρια (10), τὰ μὲν δικανικὰ ὄντα, τὰ δὲ περὶ τὴν τῆς ῥητορικῆς δύναμιν, τὰ δὲ σύμφορα τοῖς ταύτην μανθάνουσι, τὰ δὲ τῶν ἐκδεδομένων αὐτῷ λόγων μόρια.

Οὐχ ἅπαξ δ' Ἰσοκράτης τοὺς τοῦ λόγου τρόπους ἢ τὴν μέθοδον ἢ τὰ σχήματα **ἰδέας** εἰρηκὼς τυγχάνει· οἷον ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (7) «εἰ μηδαμῶς ἄλλως οἷόν τ' ἦν δηλοῦν τὰς αὐτὰς πράξεις, ἀλλ' ἢ διὰ μιᾶς **ἰδέας**, εἶχεν ἄν τις ὑπολαβεῖν, ὡς περίεργόν ἐστι τὸν αὐτὸν *τρόπον* ἐκείνοις λέγοντα πάλιν ἐνοχλεῖν τοῖς ἀκούουσιν», καὶ ἐν τῇ Ἑλένῃ (11) «ἔστι τῶν μὲν τοιούτων συγγραμμάτων (τῶν περὶ τὰ σμικρὰ καὶ φαῦλα σοφιστικῶν λόγων) μία τις *ὁδός*, ἣν οὔθ' εὑρεῖν οὔτε μαθεῖν οὔτε μιμήσασθαι δύσκολόν ἐστιν· οἱ δὲ κοινοὶ καὶ πιστοὶ καὶ τούτοις ὅμοιοι τῶν λόγων διὰ πολλῶν **ἰδεῶν** καὶ καιρῶν δυσκαταμαθήτων εὑρίσκονταί τε καὶ λέγονται καὶ τοσούτῳ χαλεπωτέραν ἔχουσι τὴν *σύνθεσιν*, ὅσῳπερ τὸ σεμνύνεσθαι τοῦ σκώπτειν καὶ τὸ σπουδάζειν τοῦ παίζειν ἐπιπονώτερόν ἐστι», καὶ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ (2) «πάντας τούτους (τοὺς λόγους) ἐάσας περὶ ἐκείνους ἐπραγματευόμην τοὺς περὶ τῶν συμφερόντων τῇ τε πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι συμβουλεύοντας, καὶ πολλῶν μὲν ἐνθυμημάτων γέμοντας, οὐκ ὀλίγων δ' ἀντιθέσεων καὶ παρισώσεων καὶ τῶν ἄλλων **ἰδεῶν**, τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις διαλαμπουσῶν». Πᾶς δέ τις ὁρᾷ, ὡς αἱ ἐνταῦθα λεγόμεναι **ἰδέαι** τοὺς παντοίους τοῦ τεχνικοῦ λόγου τρόπους λέγειν βούλονται· καὶ ἐν τῷ περὶ Ἀντιδόσεως (47) «καὶ τῇ λέξει ποιητικωτέρᾳ καὶ ποικιλωτέρᾳ τὰς πράξεις δηλοῦσι (οἱ περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους) καὶ τοῖς ἐνθυμήμασιν ὀγκωδεστέροις καὶ καινοτέροις χρῆσθαι ζητοῦσιν, ἔτι δὲ ταῖς ἄλλαις **ἰδέαις** ἐπιφανεστέραις καὶ πλείοσιν ὅλον τὸν λόγον διοικοῦσιν, ὧν ἅπαντες ἀκούοντες χαίρουσιν οὐδὲν ἧττον ἢ τῶν ἐν τοῖς μέτροις πεποιημένων».

Ἔστι δ' ὅτε ἀμφότερα ταῖς **ἰδέαις** Ἰσοκράτης φράζειν βούλεται, τά τε περὶ τὴν διάνοιαν τοῦ λόγου μόρια καὶ τὰ καθ' ἕκαστον περὶ τὴν λέξιν εἴδη ἢ τρόπους ἢ σχήματα, ὅ ἐστι πάντα, ἐξ ὧν τά τε λεγόμενα καὶ ἡ λέξις συνέστηκε μορίων ἢ εἰδῶν· ἐπεὶ τῆς μὲν

'Αντιδόσεώς που (183) εἶπε «οἱ μὲν παιδοτρίβαι τὰ σχήματα τὰ πρὸς ἀγωνίαν ηὑρημένα τοὺς φοιτῶντας διδάσκουσιν, οἱ δὲ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ὄντες τὰς ***ἰδέας*** ἁπάσας, αἷς ὁ λογος τυγχάνει χρώμενος, διεξέρχονται τοῖς μαθηταῖς. 'Εμπείρους δὲ ***τούτων*** ποιήσαντες καὶ διακριβώσαντες ἐν τούτοις πάλιν γυμνάζουσιν αὐτοὺς — —, καὶ συνείρειν καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἔμαθον ἀναγκάζουσιν»· ἐν δὲ τῶν ἐπιστολῶν τῇ ἕκτῃ (8) τοιάδε· «εἴθισμαι λέγειν πρὸς τοὺς περὶ τὴν φιλοσοφίαν τὴν ἡμετέραν διατρίβοντας, ὅτι τοῦτο δεῖ πρῶτον σκέψασθαι, τί τῷ λόγῳ καὶ τοῖς τοῦ λόγου μέρεσι (τῷ προοιμίῳ καὶ τοῖς ἄλλοις) διαπρακτέον ἐστίν· ἐπειδὰν δὲ τοῦθ' εὕρωμεν καὶ διακριβωσώμεθα, ζητητέον εἶναί φημι τὰς ***ἰδέας***, δι' ὧν ταῦτ' ἐξεργασθήσεται καὶ λήψεται τέλος, ὅπερ ὑπεθέμεθα»· εἰσὶν ἄρ', ὡς ἔοικεν, οὐδὲν ἀλλ' ἢ τὰ καθ' ἕκαστον περί τε τὴν διάνοιαν καὶ τὴν λέξιν λόγου μόρια.

'Εκ δὴ τῶν εἰρημένων τριτταί τινες παρ' Ἰσοκράτει αἱ ***τοῦ λόγου ἰδέαι*** οὖσαι φαίνονται, ἤτοι ἐξ ὧν τὰ λεγόμενα συνέστηκε μορίων ἢ οἱ περὶ τὴν λέξιν τρόποι καὶ τὰ σχήματα ἢ ἀμφότερα.

Τῶν δὲ μετὰ ταῦτα τεχνικῶν 'Αναξιμένης τε καὶ Θέων καὶ Ἑρμογένης Ἰσοκράτους ὑφηγησαμένου τοιαύτας τινὰς εἶναι τὰς ***τοῦ λόγου ἰδέας*** φασίν. Εἶπε γὰρ ὁ μὲν ἐν τῇ τέχνῃ τῇ ῥητορικῇ (Σπεγγ. 1, 184) «περὶ πολέμου τὸν αὐτὸν τρόπον τὰς μεγίστας ***ἰδέας*** ἐκλάβωμεν»· δηλοῖ δὲ λέγων τὰς τοῦ πολεμεῖν προφάσεις καὶ ἐξ ὧν ἔστι περιγενέσθαι καὶ τὰ τοιαῦτα· καὶ (187) «τρίτος δὲ (τρόπος) πρὸς τὸ ὑπὸ σαυτοῦ λεγόμενον ἀντιπαραβάλλειν τοὐλάχιστον τῶν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ***ἰδέαν*** πιπτόντων» ὅ ἐστι τὸ αὐτὸ ἐγκωμιαστικοῦ καὶ ψεκτικοῦ λόγου μόριον ἢ κοινὸν τόπον· καὶ (239) «χρὴ δὲ τὴν ἐπιμέλειαν ποιεῖσθαι μὴ μόνον περὶ τοὺς λόγους ἀλλὰ καὶ περὶ τὸν βίον τὸν σαυτοῦ διακοσμοῦντα ταῖς ***ἰδέαις*** ταῖς εἰρημέναις»· τοῦτο δ' ἔστι ταῖς ἀναγκαίαις τῶν λόγων ἀρεταῖς ἢ ποιότησιν, οἷον τῇ εὐμενείᾳ, τῇ πίστει, τῇ καθαρότητι, τοῖς τοιούτοις. Θέων δὲ ἐν τοῖς προγυμνάσμασι (Σπ. 2, 128) «ὁμοίως δὲ καὶ *πάθεσι* καὶ *ἤθεσι* καὶ *προτροπαῖς* χρησάμεθα καὶ σχεδὸν πάσαις ταῖς ***τοῦ λόγου ἰδέαις***». Ἑρμογένης δ' ἐν τῷ περὶ ἰδεῶν (Σπ. 2, 266) «οὐ περὶ τῆς Πλάτωνος ἢ Δημοσθένους ἢ τοῦ δεῖνος ***ἰδέας*** ὁ λόγος— —ἀλλ' αὐτὸ ἕκαστον καθ' αὑτὸ πρόκειται, ὁποῖόν τι *σεμνότης* δεῖξαι, ὁποῖόν τι *τραχύτης* ἢ *ἀφέλεια* καὶ τὰ λοιπὰ τῶν

λόγων *εἴδη* (ἰδέαι)», καὶ (268) «φημὶ ὅτι τὸν Δημοσθένους λόγον τὰ ποιοῦντά ἐστι τάδε, *σαφήνεια*, *μέγεθος*, *κάλλος*, *γοργότης*, *ἦθος*, *ἀλήθεια*, *δεινότης*. Τούτων δὲ τῶν ***ἰδεῶν*** αἱ μὲν ἐφ' ἑαυτῶν εἰσιν, αἱ δὲ ἔχουσιν ὑφ' ἑαυτάς τινας ἄλλας ***ἰδέας*** ὑποβεβηκυίας» καὶ ἄλλα ἀλλαχοῦ τοιαῦτα.

Εἴδη. Καὶ τὸ ***εἶδος*** δὲ πολλαχοῦ τῶν Ἰσοκράτους ὁμοίως ἂν εὕροις τῇ *ἰδέᾳ* εἰρημένον· οἷον ἐν τῷ Εὐαγόρᾳ (9) «οἷόν τ' αὐτοῖς (τοῖς πειηταῖς) περὶ τούτων δηλῶσαι μὴ μόνον τοῖς τεταγμένοις ὀνόμασιν, ἀλλὰ τὰ μὲν *ξένοις*, τὰ δὲ *καινοῖς*, τὰ δὲ *μεταφοραῖς* καὶ πᾶσι τοῖς ***εἴδεσι*** διαποικῖλαι τὴν ποίησιν»· τοῦτο δ' ἔστι τοῖς περὶ τὴν λέξιν τρόποις καὶ σχήμασι· καὶ ἐν τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (16—17) «φημὶ δεῖν τὸν μαθητὴν τὰ μὲν ***εἴδη*** τὰ τῶν λόγων μαθεῖν, περὶ δὲ τῆς χρήσεως αὐτῶν γυμνασθῆναι»· δηλοῖ δ' ἐνταῦθα τοὔνομα τὰ *εἴδη* οὐκ ἄλλο βουλόμενον λέγειν ἢ ἐξ ὧν τήν τε διάνοιαν καὶ τὴν λέξιν ὁ λόγος συνέστηκε· καὶ ἐν τῷ περὶ Ἀντιδόσεως (74) «οὐ μόνον *μικροῖς μέρεσιν*, ἀλλ' ὅλοις ***εἴδεσι*** προειλόμην χρῆσθαι πρὸς ὑμᾶς», ὅ ἐστι μεγάλοις τοῦ ὅλου διανοήματος μυρίοις, οἷον πῶς Νικοκλεῖ τῆς πόλεως ἀρκτέον (14—39); ἢ ἐκ τίνων κινδύνων τὴν Ἀθηναίων πόλιν τιμᾶσθαι προσήκει (Πανηγ. 51—99); Καὶ ἀλλαχοῦ (280) «τὰ εἰκότα καὶ τὰ τεκμήρια καὶ πᾶν τὸ τῶν πίστεων ***εἶδος*** τοῦτο μόνον ὠφελεῖ τὸ μέρος, ἐφ' ᾧπερ ἂν αὐτῶν ἕκαστον τύχῃ ῥηθέν». Ἔστι δὲ τοῦτο μέγα τῶν λεγομένων μέρος.

Τρόπος. Καὶ τὸν ***τρόπον*** Ἰσοκράτης οἵανπερ τὴν *ἰδέαν* οὐχ ἅπαξ γεγραφὼς εὑρίσκεται· οἷον ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (7) «εἰ μηδαμῶς ἄλλως οἷόν τ' ἦν δηλοῦν τὰς αὐτὰς πράξεις, ἀλλ' ἢ διὰ μιᾶς *ἰδέας*, εἶχεν ἄν τις ὑπολαβεῖν, ὡς περίεργόν ἐστι τὸν αὐτὸν ***τρόπον*** ἐκείνοις λέγοντ' ἐνοχλεῖν», καὶ ἐν τῇ Ἀντιδόσει (45) «***Τρόποι*** τῶν λόγων εἰσὶν οὐκ ἐλάττους ἢ τῶν μετὰ μέτρων ποιημάτων——, (46) εἴη δ' ἂν οὐ μικρὸν ἔργον εἰ πάσας τις τὰς *ἰδέας* (τρόπους) τὰς τῶν λόγων ἐξαριθμεῖν ἐπιχειρήσειεν». Ποικίλλων δὲ τὸν λόγον ἀντὶ τῶν ἄρτι εἰρημένων ***τρόπων*** τὰς *ἰδέας* εἰρηκὼς τυγχάνει ταὐτὸν δὴ ἐκείνοις δυναμένας.

ΙΑ'. ΚΑΙΡΟΣ

Τῶν ῥητορικῶν κατ' Ἰσοκράτην ὀνομάτων καὶ τὸ ***καιρὸς*** ὂν φαίνεται. Εἴρηται δ' αὐτῷ που ἅμα ταῖς *ἰδέαις* ἐν τῷ λόγῳ ταχθέν.

Δοκεῖ δὲ δηλοῦν τὸ μετρίως τι καὶ προσηκόντως εἴτε πρὸς τὸ πλῆθος τὸ τοῦ ὅλου λόγου ἢ μορίων αὐτοῦ λέγεσθαι εἴτε καὶ πρὸς τὰ λεγόμενα πράγματα· οἷον (5, 119) «Μίαν πρᾶξιν ἐξ αὐτῶν ἔλαβον, ἥπερ ἦν προσήκουσα μὲν καὶ πρέπουσα τοῖς εἰρημένοις, τὸν δὲ ***καιρὸν*** ἔχουσα μάλιστα σύμμετρον τοῖς νῦν λεγομένοις», καὶ (αὐτ. 155) «ταῦθ' ὅπως γέγραπται τοῖς ***καιροῖς*** καὶ ταῖς ἀκριβείαις παρ' ὑμῶν τῶν ἀκουόντων πυνθάνεσθαι δίκαιον», καὶ (10, 11) «οἱ κοινοὶ καὶ πιστοὶ καὶ τούτοις ὅμοιοι τῶν λόγων διὰ πολλῶν *ἰδεῶν* καὶ ***καιρῶν*** δυσκαταμαθήτων εὑρίσκονταί τε καὶ λέγονται», καὶ (αὐτ. 29) «αἰσθάνομαι δ' ἐμαυτὸν ἔξω φερόμενον τῶν ***καιρῶν*** καὶ δέδοικα μή τισι δόξω περὶ τούτου (τοῦ Θησέως) μᾶλλον σπουδάζειν ἢ περὶ ἧς (τῆς Ἑλένης) τὴν ἀρχὴν ὑπεθέμην», καὶ (12, 34) «ἔστιν ἀνδρὸς νοῦν ἔχοντος τὴν ***ἀκαιρίαν*** διαφυλάττειν», καὶ (αὐτ. 85) «ἡγησάμην οὐ δεινὸν ἔσεσθαι, ἢν ἐπὶ τοῦ μέρους τούτου δόξω τισὶ τῶν ***καιρῶν*** ἀμελεῖν (πλεονάζειν)», καὶ (αὐτ. 86) «ὅπως ταύτης ἀξίως ἐρῶ μᾶλλον σπουδάζων ἢ περὶ τὴν τοῦ λόγου ***συμμετρίαν*** (εὐκαιρίαν)», καὶ (αὐτ.) «εἰδὼς τὴν περὶ τοὺς λόγους ***ἀκαιρίαν*** ἀδοξότερόν με ποιήσουσαν», καὶ (αὐτ. 135) «ἔσται δὲ ὁ λόγος οὐκ ***ἄκαιρος***, ἀλλὰ *σύμμετρος* καὶ προσήκων τοῖς ἔμπροσθεν», καὶ (13, 13) «τοὺς λόγους οὐχ οἷόν τε καλῶς ἔχειν, ἢν μὴ καὶ τῶν ***καιρῶν*** καὶ τοῦ *πρέποντος* μετάσχωσι», καὶ τῶν ἐπιστολῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ (13) «πρὸς τούτοις φοβοῦμαι τὴν ***ἀκαιρίαν***· καὶ γὰρ νῦν κατὰ μικρὸν προϊὼν ἔλαθον ἐμαυτὸν οὐκ εἰς ἐπιστολῆς *συμμετρίαν*, ἀλλ' εἰς λόγου μῆκος ἐξοκείλας».

ΙΒ'. ΕΝΘΥΜΗΜΑ, ΔΙΑΝΟΙΑ

Ἐκ δυοῖν τινοιν συνεστάναι τὸν λόγον Ἰσοκράτης δοκεῖ ἡγεῖσθαι, τῆς τε διανοίας, ὅ ἐστι τῶν λεγομένων, καὶ τῆς λέξεως. Ἐκείνην δὲ πρὸς ταύτην πολλαχοῦ ***ἐνθυμήματα*** ἢ ***διανοίας*** ἔτυχεν εἰπών, τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ λόγου βουλόμενος λέγειν νοήματα· οἷον ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (9) «Τὰ προσήκοντα περὶ ἑκάστης (τῶν πράξεων) ***ἐνθυμηθῆναι*** τῶν εὖ φρονούντων ἴδιόν ἐστιν» καὶ ἐν τῷ Εὐαγόρᾳ (10) «τοῖς περὶ τοὺς λόγους (τοῖς ῥήτορσιν) ἀποτόμως καὶ τῶν ὀνομάτων τοῖς πολιτικοῖς καὶ τῶν ***ἐνθυμημάτων*** τοῖς περὶ αὐτὰς τὰς

πράξεις ἀναγκαῖόν ἐστι χρῆσθαι», ἔνθα τοὺς ῥήτορας τοῖς ποιηταῖς παραβάλλων πολλῷ μεῖζον' ἄδειαν καὶ ἐξουσίαν τούτοις εἶναί φησι καὶ μύθοις χρωμένοις· καὶ (αὐτ. 11) «ἤν τις τῶν ποιημάτων τῶν εὐδοκιμούντων τὰ μὲν ὀνόματα καὶ τὰς ***διανοίας*** καταλίπῃ, τὸ δὲ μέτρον διαλύσῃ, φανήσεται πολλῷ καταδεέστερα τῆς δόξης, ἣν νῦν ἔχομεν περὶ αὐτῶν», καὶ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ (2) «περὶ ἐκείνους (τῶν λόγων) ἐπραγματευόμην τοὺς πολλῶν ***ἐνθυμημάτων*** γέμοντας», καὶ ἐν τῇ Ἀντιδόσει (47) «καὶ τῇ λέξει ποιητικωτέρᾳ καὶ ποικιλωτέρᾳ τὰς πράξεις δηλοῦσι (οἱ περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους) καὶ τοῖς ***ἐνθυμήμασι*** ὀγκωδεστέροις καὶ καινοτέροις χρῆσθαι ζητοῦσιν».

ΙΓ'. ΛΕΞΙΣ, ΟΝΟΜΑΤΑ

Θἄτερον, ἐξ οἷν τὸν λόγον συγκεῖσθαι δεῖ, ***λέξις*** καὶ ***ὀνόματα*** Ἰσοκράτει δοκοῦσιν εἶναι, θἀτέρου τῆς διανοίας ἢ τῶν ἐνθυμημάτων ὄντος. Πολλαχοῦ γὰρ τῶν λόγων τοῦτ' ἐδήλωσεν εἰπὼν ἐν μὲν τῷ Φιλίππῳ (4) «περὶ τούτων οὕτως ἐδόκουν διεξιέναι τοῖς ἀκούουσιν ὥστε μηδένα τὸν λόγον αὐτῶν μηδὲ τὴν ***λέξιν*** ἐπαινεῖν», καὶ ἄλλοθί που τοῦ λόγου τούτου (27) « οὐδὲ ταῖς περὶ τὴν ***λέξιν*** εὐρυθμίαις καὶ ποικιλίαις κεκοσμήκαμεν αὐτὸν (τὸν λόγον)», ἐν δὲ τῷ Εὐαγόρᾳ (10) «ἂν καὶ τῇ ***λέξει*** καὶ τοῖς ἐνθυμήμασιν ἔχῃ κακῶς (τὰ ποιήματα)», ἐν δὲ τῇ Ἀντιδόσει (47) «τῇ ***λέξει*** ποιητικωτέρᾳ καὶ ποικιλωτέρᾳ τὰς πράξεις δηλοῦσιν (οἱ περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους)», ἐν δὲ τῷ Πανηγυρικῷ (9) περὶ τῶν ***ὀνομάτων*** τὸν λόγον ποιούμενος «τοῖς ***ὀνόμασιν*** εὖ διαθέσθαι (τὰ ἐνθυμήματα) τῶν εὖ φρονούντων ἴδιόν ἐστιν», ἐν δὲ τῷ Εὐαγόρᾳ (9) «(τοῖς ποιηταῖς δέδοται) περὶ τούτων (τῶν μύθων) δηλῶσαι μὴ μόνον τοῖς τεταγμένοις ***ὀνόμασιν*** ἀλλὰ τὰ μὲν ξένοις, τὰ δὲ καινοῖς, τὰ δὲ μεταφοραῖς», καὶ ἄλλοθι αὐτοῦ (10) «τοῖς περὶ τοὺς λόγους ἀποτόμως τῶν ***ὀνομάτων*** τοῖς πολιτικοῖς ἀναγκαῖόν ἐστι χρῆσθαι», καὶ (11) «ἤν τις τῶν ποιημάτων τῶν εὐδοκιμούντων τὰ ***ὀνόματα*** καὶ τὰς διανοίας καταλίπῃ», τοῦ δὲ κατὰ τῶν σοφιστῶν που (16) «τοῖς ***ὀνόμασιν*** εὐρύθμως καὶ μουσικῶς εἰπεῖν, ταῦτα πολλῆς ἐπιμελείας δεῖσθαί (φημι)».

Δηλοῦν. Τὸ δὲ ῥητορικὸν ὄνομ' *ἑρμηνεύειν* τὸ πολλῶν ἄλλων τεχνι-

κῶν ***δηλοῦν*** (*τι ἢ περί τινος*) Ἰσοκράτης λέγειν φιλεῖ. Εὕροις δ' ἂν αὐτῷ πολλαχοῦ τῶν λόγων τοιοῦτον εἰρημένον· οἷον (3, 6) «ἐγγενομένου ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλους καὶ ***δηλοῦν*** πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ ὧν ἂν βουληθῶμεν τοῦ θηριωδῶς ζῆν ἀπηλλάγημεν», καὶ (9, 9) «(τοῖς ποιηταῖς δέδοται) περὶ τούτων ***δηλῶσαι*** μὴ μόνον τοῖς τεταγμένοις ὀνόμασιν ἀλλὰ τὰ μὲν ξένοις, τὰ δὲ καινοῖς, τὰ δὲ μεταφοραῖς», καὶ (15, 47) «τῇ λέξει ποιητικωτέρᾳ καὶ ποικιλωτέρᾳ τὰς πράξεις ***δηλοῦσι*** (οἱ περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους)», καὶ (αὐτ. 140) «περὶ ὧν ἐγὼ ἐνόμιζον εἶναι ***δηλωτέον*** — — οὐκ ἀποκρύψομαι πρὸς ὑμᾶς». Τοιοῦτον δέ που καὶ τὸ ***φράζειν*** εἰπὼν ἔτυχεν· οἷον (2, 41) «ἡγεῖσθαι (χρὴ) τοῦτον χαριέστατον (ῥήτορα), ὃς ἂν — — ***φράσαι*** κάλλιστα περὶ αὐτῶν (δυνηθῇ)», καὶ (15, 117) «Δεῖ γὰρ οὐχ ἁπλῶς εἰπεῖν ἀλλὰ σαφῶς ***φράσαι*** περὶ αὐτῶν».

ΙΔ'. ΑΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΔΙΑΝΟΙΑΣ ΤΕ ΚΑΙ ΛΕΞΕΩΣ ΑΡΕΤΑΙ

Λόγον ἡμῖν ὁ ῥήτωρ ποιούμενος περὶ τῆς τοῦ λόγου λέξεως καὶ διανοίας οὐχ ἅπαξ περὶ ἀρετῶν ἢ κακιῶν ἑκατέρας γεγραφὼς ἔτυχεν· οἷον ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (9) «τὸ δ' ἐν ***καιρῷ*** ταύταις (ταῖς πράξεσι) καταχρήσασθαι καὶ τὰ ***προσήκοντα*** περὶ ἑκάστης ἐνθυμηθῆναι καὶ τοῖς ὀνόμασι ***εὖ διαθέσθαι*** τῶν εὖ φρονούντων ἴδιόν ἐστιν». Ἐξ ὧν ἄν τις σαφῶς ἴδοι αὐτῷ τόν τε *καιρὸν* καὶ τὸ *προσῆκον* τὰ ἐν τοῖς ἐνθυμήμασιν ἐπαινούμενα καὶ τὸ *εὖ διακεῖσθαι* τοῖς ὀνόμασι τὴν λέξιν· καὶ ἐν τῷ Φιλίππῳ (4) «Περὶ τούτων οὕτως ἐδόκουν διεξιέναι τοῖς ἀκούουσιν ὥστε μηδένα αὐτῶν τὴν λέξιν ἐπαινεῖν ὡς ***ἀκριβῶς*** καὶ ***καθαρῶς*** ἔχουσαν», τὴν *ἀκρίβειαν* καὶ τὴν *καθαρότητα* τῆς λέξεως ἀρετὰς εἶναι φάσκων· καὶ ἀλλαχοῦ τούτου (27) «οὐδὲ ταῖς περὶ τὴν λέξιν ***εὐρυθμίαις*** καὶ ***ποικιλίαις*** κεκοσμήκαμεν αὐτὸν (τὸν λόγον), αἷς αὐτὸς νεώτερος ὢν ἐχρώμην καὶ τοῖς ἄλλοις ὑπέδειξα, δι' ὧν τοὺς λόγους *ἡδίους* ἂν ἅμα καὶ *πιστοτέρους* ποιοῖεν»· ὥστε *μετρικόν τι* καὶ *ποικιλίαν* ῥήσεων καὶ ὀνομάτων τὴν λέξιν πρὸς ἡδονὴν ἅμα τῶν ἀκουόντων καὶ πίστιν ἔχειν ἐδοκίμαζε· καὶ ἄλλοθί που τοῦ αὐτοῦ (155) «ταῦθ' ὅπως μὲν γέγραπται τοῖς ***καιροῖς*** καὶ ταῖς ***ἀκριβείαις***, παρ' ὑμῶν πυνθάνεσθαι δίκαιον· ὅτι μέντοι βελτίω τούτων καὶ μᾶλλον ***ἀρ-***

μόττοντα τοῖς ὑπάρχουσιν οὐδεὶς ἂν συμβουλεύσειεν εἰδέναι νομίζω»· ἔνθ' ἀρετὴν λέξεως μὲν τὸν *καιρὸν* καὶ τὴν *ἀκρίβειαν* φαίνεται νομίζων, τῶν δὲ δὴ λεγομένων τὸ τοῖς πράγμασι *προσήκειν* καὶ *ἁρμόττειν*· καὶ ἐν τῷ Εὐαγόρᾳ (9) «(τοῖς ποιηταῖς δέδοται) περὶ τούτων (τῶν μύθων) δηλῶσαι μὴ μόνον τοῖς **τεταγμένοις** ὀνόμασιν, ἀλλὰ τὰ μὲν *ξένοις*, τὰ δὲ *καινοῖς*, τὰ δὲ *μεταφοραῖς*· τοῖς δὲ περὶ τοὺς λόγους — — ἀποτόμως καὶ τῶν ὀνομάτων τοῖς **πολιτικοῖς** καὶ τῶν ἐνθυμημάτων τοῖς περὶ **αὐτὰς τὰς πράξεις** ἀναγκαῖον χρῆσθαι»· ἐν οἷς ἀναγκαῖον εἶναί φησι τῷ λόγῳ τῷ ῥητορικῷ τῶν μὲν ὀνομάτων τὰ *πολιτικὰ* καὶ τά *τεταγμένα* προσεῖναι, ὅ ἐστι τὰ συνήθη καὶ τὰ κύρια, ἀλλὰ μὴ τὰ *ξένα* μηδὲ τὰ *καινὰ* ἢ τὰ κατὰ *μεταφορὰν* εἰρημένα τὰ τῶν ποιητῶν ἴδια, τῶν δ' ἐνθυμημάτων τὰ αὐτῶν τῶν πράξεων ἐχόμενα, καὶ μὴ περὶ μύθους ὄντα, καθάπερ πολλὰ τῶν τῆς ποιήσεως· καὶ προϊὼν ἐπιλέγει (10) «οἱ μὲν (οἱ ποιηταὶ) μετὰ **μέτρων** καὶ **ῥυθμῶν** ἅπαντα ποιοῦσιν, οἱ δ' (οἱ ῥήτορες) **οὐδενὸς τούτων** κοινωνοῦσιν». Ἔοικεν οὖν ἐν τῷ Φιλίππῳ (28) τὴν ὡς ἔπος εἰπεῖν εὐρυθμίαν ἐπαινέσας οὐ δοκιμάζειν οὐδ' ὁπωστιοῦν τὰ ἀκριβῶς εἰπεῖν μέτρα ἢ τοὺς ῥυθμοὺς κακίαν ἐν τούτοις εἶναι τοῦ λόγου ἡγούμενος· καὶ ἐν τῇ Ἀντιδόσει (117) **σαφήνειαν** δεῖν προσεῖναι τῇ λέξει λέγων «δεῖ γὰρ οὐχ ἁπλῶς εἰπεῖν ἀλλὰ **σαφῶς** φράσαι περὶ αὐτῶν».

ΙΕ'. Ο ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΟΣΜΟΣ

Ἔστι μὲν ὁ κατ' Ἰσοκράτη **λόγου κόσμος** ὅνπερ *σχήματα* τῶν ἄλλων τεχνικῶν πολλοὶ εἰρηκότες τυγχάνουσι, τὰ μὲν κατὰ τὴν λέξιν, τὰ δὲ κατὰ τὴν διάνοιαν ὄντα, ὁ δὲ καὶ *ἰδέας* τοῦ λόγου μύριον οὔσας ἔτυχεν εἰπὼν (ὅρα κεφ. Ι.), *σχήματα* δ' εἶπε μόνον τὰ γυμναστικὰ τὰ πρὸς ἀγωνίαν ηὑρημένα, ἃ οἱ παιδοτρίβαι τοὺς φοιτῶντας διδάσκουσι, τῶν τῆς ῥητορικῆς διδασκάλων τὰς *ἰδέας* ἀντὶ τούτων τοῖς μαθηταῖς διεξιόντων (15, 183).

Καὶ ἁπλῶς μὲν **λόγου κόσμον** ἐν τῷ Εὐαγόρᾳ εἰπὼν εὑρίσκεται περὶ ποιητῶν τὸν λόγον ποιούμενος (9) «τοῖς ποιηταῖς πολλοὶ δέδονται **κόσμοι**», τούς τε μύθους λέγων καὶ τά τε ξένα καὶ τὰ καινὰ τῶν ὀνομάτων καὶ τὰς μεταφορὰς καὶ τἄλλα τὰ τοιαῦτα, τὰ τῇ ποιήσει μόνον δεδομένα· καὶ ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (9) «τὸ τοῖς ὀνόμασιν **εὖ δια-**

θέσθαι (ἃ ἄν τις ἐνθυμηθῇ) τῶν εὖ φρονούντων ἴδιον»· τοῦτο δ' ἔστι τὸ *κοσμῆσαι*.

'Ακριβέστερα δ' ἂν περὶ τούτου ἴδοις ἐν ἄλλοις αὐτῷ λόγοις γεγραμμένα, περί τε ἐνθυμημάτων πολλῶν ἢ ποικίλων καὶ περὶ ἀντιθέσεων καὶ παρισώσεων καὶ ποικιλιῶν καὶ εὐρυθμιῶν καὶ μουσικοῦ τινος ἐν τοῖς λόγοις· οἷον ἐν τῷ Φιλίππῳ (27) «οὐδὲ ταῖς περὶ τὴν λέξιν ***εὐρυθμίαις*** καὶ ***ποικιλίαις*** κεκοσμήκαμεν αὐτὸν (τὸν λόγον)», καὶ ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ (2) «περὶ ἐκείνους ἐπραγματευόμην τῶν λόγων τοὺς ***πολλῶν*** μὲν ***ἐνθυμημάτων*** γέμοντας οὐκ ὀλίγων δ' ***ἀντιθέσεων*** καὶ ***παρισώσεων*** καὶ τῶν ἄλλων *ἰδεῶν* τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις διαλαμπουσῶν», καὶ ἐν τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (16) «τὸ δὲ τοῖς ***ἐνθυμήμασι*** πρεπόντως ὅλον τὸν λόγον *καταποικῖλαι καὶ τοῖς ὀνόμασιν* ***εὐρύθμως*** καὶ ***μουσικῶς*** εἰπεῖν, ταῦτα δὲ πολλῆς ἐπιμελείας δεῖσθαί (φημι)», καὶ ἐν τῇ 'Αντιδόσει (46) «εἰσί τινες, οἳ γράφειν προῄρηνται λόγους, οὓς ἅπαντες ἂν φήσειαν ὁμοιοτέρους εἶναι τοῖς μετὰ ***μουσικῆς*** καὶ ***ῥυθμῶν*** πεποιημένοις ἢ τοῖς ἐν δικαστηρίῳ λεγομένοις· καὶ γὰρ τῇ *λέξει* ***ποιητικωτέρᾳ*** καὶ ***ποικιλωτέρᾳ*** τὰς πράξεις δηλοῦσι, καὶ τοῖς *ἐνθυμήμασι* ***ὀγκωδεστέροις*** καὶ ***καινοτέροις*** χρῆσθαι ζητοῦσιν, ἔτι δὲ ταῖς ἄλλαις *ἰδέαις* *ἐπιφανεστέραις* καὶ *πλείοσιν* ὅλον τὸν λόγον διοικοῦσιν».

ΙϚ'. ΛΟΓΟΝ ΕΥΡΙΣΚΕΙΝ

Τὸ ***λόγον εὑρίσκειν*** οὐ πάνυ τι τῶν περὶ τὴν ῥητορικὴν κυρίων ὀνομάτων ἢ ῥήσεων 'Ισοκράτει εἰρῆσθαι δοκεῖ, καθάπερ πολλοῖς τῶν ἄλλων τεχνικῶν· οὐ γὰρ περὶ τὰ καθ' ἕκαστον τῶν τοῦ λόγου μορίων, τῶν τε ἰδεῶν καὶ τῶν ἐνθυμημάτων, ἐστίν, ἀλλὰ περὶ τὸν ὅλον μάλιστα λόγον καὶ ὅλην τὴν τούτου ὑπόθεσιν. Ἔγραψε γάρ που τοῦ Παναθηναϊκοῦ (164) «τοῦτον δ' εἴρηκα τὸν λόγον (τὸν Πανηγυρικόν) οὐκ αὐτὸς ***εὑρὼν*** ἀλλ' ἐκ τῶν ἐκείνοις (τοῖς βαρβάροις) πεπραγμένων συλλογισάμενος», καὶ ἐν τῇ 'Ελένῃ (11) «οἱ κοινοὶ καὶ πιστοὶ καὶ τούτοις ὅμοιοι τῶν λόγων διὰ πολλῶν ἰδεῶν καὶ καιρῶν δυσκαταμαθήτων ***εὑρίσκονταί*** τε καὶ λέγονται», καὶ ἐν τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (12) «οὗτος εἶναι δοκεῖ τεχνικώτατος, ὃς ἂν μηδὲν τῶν αὐτῶν τοῖς ἄλλοις ***εὑρίσκειν*** δύνηται».

Τὸ δὲ ***λόγων εὑρετὴς*** ταὐτά που τῷ *λογοποιὸς* (ΚΒ'. 8) φαίνεται δυνάμενον· εἴρηται γὰρ ἐν τῷ Φιλίππῳ (144) «ἐνθυμοῦ ὅτι τὸν Ταντάλου πλοῦτον καὶ τὴν Πέλοπος ἀρχὴν καὶ τὴν Εὐρυσθέως δύναμιν οὐδεὶς ἂν οὔτε ***λόγων εὑρετὴς*** οὔτε ποιητὴς ἐπαινέσειεν»· ἔνθ' ὁ *λόγων εὑρετὴς* σοφιστὴς ἐγκωμιάζων ἂν εἴη· οἷον καὶ τὸ ἐν Εὐαγόρᾳ (40) «τὶς ἂν [ῥήτωρ] ἢ ποιητὴς ἢ ***λόγων εὑρετὴς*** ἀξίως τῶν πεπραγμένων ἐπαινέσειεν»;

ΙΖ'. Η ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΥΝΘΕΣΙΣ. ΤΑΞΙΣ, ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Τὸ ἐκ πολλῶν καὶ παντοίων κοινῶν λόγου μορίων (ἰδεῶν ἢ εἰδῶν) συνάγοντα ἕνα λόγον εὔτακτον ποιεῖν τῶν μεγίστων τῆς τέχνης ὂν ἔργων ***συντιθέναι*** Ἰσοκράτει ἐστί, τὸ δὲ γίγνεσθαι καὶ εἶναι *συντίθεσθαι* καὶ *συγκεῖσθαι* ἢ *συνεστηκέναι* φιλεῖ λέγειν. Γέγραφε γὰρ ἐν μὲν τῷ πρὸς Νικοκλέα (7) «πολλὰ τῶν καταλογάδην συγγραμμάτων ἐν ταῖς διανοίαις ὄντα τῶν ***συντιθέντων*** μεγάλας τὰς προσδοκίας παρέσχεν», ἐν δὲ τῇ Ἑλένῃ (11) «οἱ κοινοὶ καὶ πιστοὶ καὶ τούτοις ὅμοιοι τῶν λόγων χαλεπωτέραν ἔχουσι *τὴν* ***σύνθεσιν»***, ἐν δὲ τῷ Παναθηναϊκῷ (245) «ἡγοῦμαι βέλτιστά σε πράξειν, ἢν δυνηθῇς τὴν διάνοιαν, ᾗ χρώμενος τὸν λόγον ***συνέθηκας,*** ὡς τάχιστα φανερὰν ποιῆσαι», ἐν δὲ τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (16) «φημὶ τῶν ἰδεῶν, ἐξ ὧν ἅπαντας τοὺς λόγους καὶ λέγομεν καὶ ***συντίθεμεν,*** λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην οὐκ εἶναι τῶν πάνυ χαλεπῶν», ἐν δὲ τῇ Ἀντιδόσει (11) «τοσαύτας ἰδέας καὶ τοσοῦτον ἀλλήλων ἀφεστώσας ***συναρμόσαι*** καὶ ***συναγαγεῖν*** καὶ τὰς ἐπιφερομένας ***οἰκειῶσαι*** καὶ πάσας ποιῆσαι σφίσιν αὐταῖς ***ὁμολογουμένας*** οὐ πάνυ μικρὸν ἦν ἔργον»· ἐν οἷς σαφῶς ἂν ἴδοις οὐκ ἄλλ' ἢ τῶν τοῦ *συντιθέναι* παντοίων ἔργων ταῦτ' ὄντα, τό τε *συναρμόττειν* καὶ τὸ *συνάγειν* καὶ τὸ *ὁμολογούμενα* ἀλλήλοις τὰ τοῦ λόγου μόρια ποιεῖν.

Τὸ δ' οὕτω τὰ τοῦ λόγου μόρια διακοσμεῖν ὥσθ' ἕν τι εὐάρμοστον καὶ ἐντελὲς συναπεργάζεσθαι, τὸ ὑπ' ἄλλων τεχνικῶν *οἰκονομεῖν* τε καὶ *οἰκονομίαν* λεγόμενον, ***τάττειν*** καὶ ***διαιρεῖν*** ἢ ***διαττάτεσθαι*** καὶ ***διαιρεῖσθαι*** ἡμῖν ὁ ῥήτωρ εἰρηκὼς εὑρίσκεται. Ἔτυχε γὰρ γράψας ἐν μὲν τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (16) «Τὸ δὲ τούτων (τῶν ἰδεῶν)

ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων ἃς δεῖ προελέσθαι καὶ **μεῖξαι** πρὸς ἀλλήλας καὶ **τάξαι** κατὰ τρόπον ἐπιμελείας φημὶ δεῖσθαι»· ἔστι δὲ τὸ *μεῖξαι* τοῦτο τῶν περὶ τὴν *σύνθεσιν* ἔργον οὐ σμικρόν. Ἐν δὲ τῷ Παναθηναϊκῷ (6) «ἣν ταῦτα τῷ λόγῳ δυνηθῶ **διοικῆσαι** κατὰ τρόπον, ἐλπίζω ἀλύπως διάξειν», καὶ (239) «ἐν ἀρχῇ οὕτω μοι φαίνει **τάξαι**», ἐν δὲ τῇ Ἀντιδόσει (47) «ἔτι δὲ ταῖς ἄλλαις ἰδέαις ἐπιφανεστέραις καὶ πλείοσιν ὅλον τὸν λόγον **διοικοῦσιν** (οἱ περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους)», καὶ (113) «ἀναγκαίως εἶχεν οὕτω **διελέσθαι** καὶ **διατάξασθαι** περὶ αὐτῶν».

Ἀντὶ δὲ τοῦ *ἐκλέγειν*, ᾧπερ ἄλλοι ἐν ταῖς τέχναις χρῆσθαι εἰώθασι, **προαιρεῖσθαι** ἢ **ἐκλέγεσθαι** Ἰσοκράτης εἰρηκὼς τυγχάνει· οἷον (13, 16) «τὸ δὲ τῶν ἰδεῶν ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων ἃς δεῖ **προελέσθαι** πολλῆς ἐπιμελείας φημί δεῖσθαι», καὶ (15, 277) «τῶν πράξεων τῶν συντεινουσῶν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν **ἐκλέξεται** τὰς πρεπωδεστάτας καὶ μάλιστα συμφερούσας».

Ἀμελήσας δέ που *τῆς τάξεως* (12, 88) καὶ εἰς περιττολογίαν ἐκτραπεὶς συγγνώμην τοῦ ἁμαρτήματος παρὰ τῶν ἀκουόντων αἰτούμεμενος λέγει «οὐκ οἶδ' ὅποι τυγχάνω φερόμενος· ἀεὶ γὰρ οἰόμενος δεῖν προστιθέναι τὸ τῶν προειρημένων ἐχόμενον, παντάπασι *πόρρω γέγονα τῆς ὑποθέσεως*. Λοιπὸν οὖν ἐστιν αἰτησάμενον τῷ γήρᾳ συγγνώμην ὑπὲρ τῆς λήθης καὶ τῆς μακρολογίας ἐπανελθεῖν ὅθενπερ εἰσέπεσον εἰς τὴν *περιττολογίαν* ταύτην», καὶ (161) «λέγειν τινὲς τολμήσουσιν, ὡς *ἔξω τῆς ὑποθέσεως* τοῖς λόγοις τούτοις ἐχρησάμην».

ΙΑ'. ΑΙ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΑΡΕΤΑΙ

Πολλὰ τὸν λόγον τὸν ὡς τὸ ὅλον εἰπεῖν, οὐ τὸν ῥητορικὸν μόνον, ἐπαινέσας ἔτυχεν ἡμῖν ὁ ῥήτωρ, οὐ σμικρὰς οὐδ' ὀλίγας αὐτοῦ ἀρετὰς καταλέξας, πρός τε τἆλλα ἡμῖν ἀγαθὰ καὶ πρὸς τὴν ῥώμην παραβάλλων· οἷον ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (1 - 3) σφόδρα κατηγορεῖ τῶν τοὺς ἀγῶνας καταστησάντων, ὅτι περὶ πλείονος τὴν ῥώμην τῶν λόγων ἐποιήσαντο μόνον ταύτῃ ἆθλα θέμενοι· «τῶν μὲν γὰρ ἀθλητῶν δὶς τοσαύτην ῥώμην λαβόντων οὐδὲν ἂν πλέον γένοιτο τοῖς ἄλλοις, ἑνὸς δ' ἀνδρὸς εὖ φρονήσαντες (καὶ **λόγῳ** ἃ ἂν φρονῇ δηλώσαντος) ἅπαν-

τες ἂν ἀπολαύσειαν οἱ βουλόμενοι (διὰ τοῦ ***λόγου***) κοινωνεῖν τῆς ἐκείνου διανοίας»·

καὶ ἐν τῇ 'Αντιδόσει (253 κ. ἑξ.) πάντων τῶν ἄλλων ἀγαθῶν κράτιστον ὂν τὸν λόγον εὑρίσκων, «τοῖς μὲν γὰρ ἄλλοις (ἀγαθοῖς) οὐδὲν τῶν ζῴων διαφέρομεν, ἀλλὰ πολλῶν πολλοῖς καταδεέστεροι τυγχάνομεν ὄντες· ἐγγενομένου δ' ἡμῖν τοῦ πείθειν ἀλλήλοις καὶ (***λόγῳ***) δηλοῦν πρὸς ἡμᾶς αὐτοὺς περὶ ὧν ἂν βουληθῶμεν, οὐ μόνον τοῦ θηριωδῶς ζῆν ἀπηλλάγημεν ἀλλὰ καὶ πόλεις ᾠκίσαμεν καὶ νόμους ἐθέμεθα καὶ τέχνας ηὕρομεν, καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ δι' ἡμῶν μεμηχανημένα ***λόγος*** ἡμῖν ἐστιν ὁ συγκατασκευάσας»·

καὶ ἄλλοθί που τοῦ αὐτοῦ λόγου (301) τοὺς τῇ πόλει συμβουλεύοντας ῥήτορας πρὸς τοὺς ἀθλητὰς παραβάλλων, «ἔστι δικαστῶν νοῦν ἐχόντων τοὺς τῶν ἐπαίνων τῶν λεγομένων περὶ αὐτῆς (τῆς πόλεως) μέρος τι ***(λόγῳ)*** συμβαλλομένους τιμᾶν μᾶλλον ἢ τοὺς ἀθλητὰς τοὺς ἐν τοῖς στεφανίταις ἀγῶσι νικῶντας· πολὺ γὰρ καλλίω. δόξαν ἐκείνων κτώμενοι τῇ πόλει τυγχάνουσι καὶ μᾶλλον ἁρμόττουσαν»·

καὶ τῶν ἐπιστολῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ (15) περὶ τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως λόγων « οἱ μηδεν ἀγαθὸν οἱοί τ' ὄντες ποιῆσαι (οἱ δημαγωγοὶ) διαπράττονται ***τοῖς λόγοις*** ὅ,τι ἂν βουληθῶσιν».

Περὶ δ' ἀρετῶν τῶν *λόγων τῶν ῥητορικῶν* πολλὰ γεγραφὼς εὑρίσκεται· οἷον ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα (41) περὶ παραινέσεων τὸν λόγον ποιούμενος « οὐκ ἐν τοῖς λόγοις χρὴ τούτοις (τοῖς παραινετικοῖς) [τῶν ἐπιτηδευμάτων] ζητεῖν τὰς καινότητος, ἀλλ' ἡγεῖσθαι τοῦτον χαριέστατον, ὃς ἂν τῶν διεσπαρμένων ἐν ταῖς τῶν ἄλλων διανοίας ***ἀθροῖσαι*** τὰ πλεῖστα δυνηθῇ »· ὥστ' ἔν γε ταῖς παραινέσεσιν ἀθροίζων ἄν τις τὰ ἄλλοις εἰρημένα καὶ κάλλιστ' αὐτὸς φράζων ἄριστ' ἂν ποιοῖ καὶ οὐδὲν παράλογον·

καὶ ἐν τῷ Πανηγυρικῷ (11), περὶ τῶν ἐπιδεικτικῶν πρὸς τοὺς δικανικοὺς *λόγους* προκειμένου, κακῶς φησιν ἐπιτιμᾶν τινας τοῖς ἐπιδεικτικοῖς τῶν λόγων πρὸς τοὺς δικανικοὺς σκοποῦντας, ὡς *ὑπὲρ τοὺς ἰδιώτας* οὖσι καὶ λίαν ***ἐπηκριβωμένοις***· τοὺς μὲν γὰρ *ἁπλῶς* δεῖν ἔχειν, τοὺς δέ, εἰς ὑπερβολὴν πεποιημένους πρὸς τοὺς ἀγῶνας, ***ἐπιδεικτικῶς***. Ὅθεν τὸ ***ἐπηκριβῶσθαι*** τῶν ἐπιδεικτικῶν λόγων ἀρετή τις ἂν εἴη, ἀλλ' οὐ τῶν δικανικῶν κατ' Ἰσοκράτη, οὓς δεῖ ***ἁπλῶς*** ἔχειν·

ἐν δὲ τῷ περὶ εἰρήνης (27) πολλῶν τινων δεῖσθαί φησι τοὺς ἔξω τῶν εἰθισμένων συμβουλεύοντας λόγους, τὰ μὲν ***ἀναμνῆσαι*** τοὺς ἀκούοντας, τῶν δὲ ***κατηγορῆσαι***, τὰ δ' ***ἐπαινέσαι***, περὶ δὲ τῶν ***συμβουλεῦσαι***. Τὸ ἔχειν ἄρα πάντα ταῦτα, ἀνάμνησίν τε καὶ κατηγορίαν καὶ ἔπαινον καὶ συμβουλήν, τῶν ἀναγκαίως προσόντων τῷ λόγῳ τῷ συμβουλεύοντι ἂν εἴη·

ἐν δὲ τῇ Ἑλένῃ (8) τοῖς σοφισταῖς ἐπιτιμῶν τὴν ***ἐπίδειξιν*** δεῖν εἶναί φησιν οὐ περὶ ***ψευδῆ*** οὐδὲ ***πονηρὰ*** πράγματα, οἷον ὡς ὁ τῶν πτωχευόντων καὶ φευγόντων βίος ζηλωτότερος ἢ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἀλλὰ περὶ ***καλὰ κἀγαθά***·

ἐν δὲ τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (12 κ. ἑξ.) ἐπιτιμῶν αὐτοῖς, ὅτι τοῖς γράμμασι τοὺς λόγους παραβάλλοντες ὁμοίως ἔχειν φασίν, πολλῷ διαφέροντα τὰ ἑκατέροις προσόντα πειρᾶται δεικνύναι τάδε λέγων· « τὸ τῶν γραμμάτων ἀκινήτως ἔχει καὶ μένει ταὐτόν, ὥστε τοῖς αὐτοῖς, ἀεὶ περὶ τῶν αὐτῶν χρώματοι διατελοῦμεν, τὸ δὲ τῶν ***λόγων*** πᾶν τοὐναντίον πέπονθε· τὸ γὰρ ὑφ' ἑτέρου ῥηθὲν τῷ λέγοντι μετ' ἐκεῖνον οὐχ ὁμοίως χρήσιμόν ἐστιν, ἀλλ' οὗτος εἶναι δοκεῖ τεχνικώτατος, ὅστις ἂν ***ἀξίως*** μὲν ***λέγῃ τῶν πεπραγμένων***, ***μηδὲν*** δὲ ***τῶν αὐτῶν*** τοῖς ἄλλοις ***εὑρίσκειν*** δύνηται· τοὺς γὰρ λόγους οὐχ οἷόν τε καλῶς ἔχειν ἢν μὴ τῶν ***καιρῶν*** καὶ τοῦ ***πρέποντος*** καὶ τοῦ ***καινῶς*** μετάσχωσι»· καίτοι ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα (41) περὶ παραινέσεων τὸν λόγον ποιούμενος οὐκ ἀναγκαῖον εἶναι τὸ ***καινῶς*** ἔχειν τοὺς λόγους φαίνεται φάσκων, αὐτὸς ἑαυτῷ ἐναντία λέγων·

ἐν δὲ τῷ Παναθηναϊκῷ (2) ψέγων τοὺς σοφιστικοὺς καὶ τοὺς δικανικοὺς λόγους ***ἀρίστους*** φαίνεται ἡγούμενος τῶν λόγων τοὺς ***τῇ πόλει*** καὶ τοῖς ***ἄλλοις Ἕλλησι συμβουλεύοντας***, πλείστων ἀρετῶν τε καὶ κόσμου τοῦ περί τε τὴν διάνοιαν καὶ τὴν λέξιν μετέχοντας, ὥστε καὶ τοὺς ἀκούοντας ἐπισημαίνεσθαι καὶ θορυβεῖν ἀναγκάζειν, τῶν δικανικῶν ***ἁπλῶς*** καὶ ***ἀκόμψως*** λεγομένων. Ἄλλοθι δὲ τοῦ λόγου τούτου (4) τὴν ***ποικιλίαν*** ἀρετὴν εἶναι τοῦ λόγου φησίν, προσοῦσαν μὲν αὐτοῦ τοῖς λόγοις ἀκμάζοντος, ἀποῦσαν δ' αὐτῶν γηράσκοντος, ***μαλακωτέρων*** διὰ τοῦτο ὄντων.

καὶ τῶν ἐπιστολῶν ἐν τῇ ἐνάτῃ (7) « μέλλω λέγειν ἡγούμενος δεῖν τοὺς ἐπιεικείας καὶ φρονήσεως ἀμφισβητοῦντας μὴ τοὺς ***ῥᾴστους***

προαιρεῖσθαι τῶν *λόγων* ἀλλὰ τοὺς *ἐργωδεστάτους* μηδὲ τοὺς *ἡδίστους* τοῖς ἀκούουσιν, ἀλλ' ἐξ ὧν *ὠφελήσουσι* καὶ τὰς πόλεις τὰς ἑαυτῶν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας»· δηλοῖ δὲ τοὺς πολιτικοὺς λόγους λέγειν βουλόμενος.

Κακίαν δὲ τοῦ λόγου οὐχ ἅπαξ τὸ ἀσθενὲς αὐτοῦ καὶ ἄτονον ἔτυχεν εἰπών, τὸ *μαλακὸν* αὐτὸ καλῶν ἢ τὸ *ἐκλελυμένον*· οἷον (5, 149) «ἥν τι τῶν εἰρημένων ᾖ *μαλακώτερον* ἢ καταδεέστερον, αἰτιῶ τὴν ἐμὴν ἡλικίαν», καὶ (12, 4) «ἤν τισιν ὁ μέλλων δειχθήσεσθαι *λόγος μαλακώτερος* ὢν φαίνηται τῶν πρότερον διαδεδομένων», καὶ (15, 9) «χρὴ συγγνώμην ἔχειν, ἢν *μαλακώτερος* ὢν φαίνηται (ὁ λόγος) τῶν παρ' ἐμοῦ πρότερον ἐκδεδομένων», καὶ (ἐπιστ. 6, 6) «ἀγαπῴην ἄν, εἰ μὴ παντάπασιν *ἐκλελυμένως* διαλεχθείην περὶ αὐτῶν».

Σκοπούμενος δὲ πρὸς τοὺς δικανικοὺς τῶν λόγων τοὺς ἐπιδεικτικοὺς καὶ τοὺς συμβουλεύοντας τῶν πολιτικῶν πολλῷ κρείττους ἐκείνων τούτους εὑρίσκει. Γέγραφε γὰρ (τὰ ἐν τῷ Πανηγυρικῷ ἴδιος ἂν ἐν σελ. 397) ἐν τῇ Ἀντιδόσει (46 κ. ἑξ), ὅτι λόγους φιλεῖ γράφειν οὐ *τοὺς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων*, ἀλλ' *Ἑλληνικοὺς καὶ πολιτικούς*, οὓς ἅπαντες ἂν φήσειαν ὁμοιοτέρους εἶναι τοῖς μετὰ μουσικῆς καὶ ῥυθμῶν πεποιημένοις ἢ *τοῖς ἐν δικαστηρίῳ λεγομένοις*, πλεῖστον τῇ τε λέξει καὶ τοῖς ἐνθυμήμασι κεκοσμημένους· διὸ πολλοὶ αὐτοῦ μαθηταὶ γίγνοιντο, ὀλίγοι δὲ *τῶν τὰς δίκας εὖ λεγόντων*. Συνειδέναι γὰρ *τοὺς μὲν δικανικοὺς* διὰ πολυπραγμοσύνην ἐμπείρους τῶν *ἀγώνων* γεγενημένους καὶ τὴν τῆς δίκης ἡμέραν μόνον ἀνεκτοὺς ὄντας καί, εἰ δὶς ἢ τρὶς ἐν δικαστηρίῳ ὀφθεῖεν, μισουμένους καὶ διαβαλλομένους, τοὺς δὲ *τοὺς πολιτικοὺς* γράφοντας *λόγους* (ὅ ἐστιν αὐτὸν) ἐκ *φιλοσοφίας* τὴν δύναμιν ταύτην εἰληφότας καὶ ἐν ἁπάσαις ταῖς ὁμιλίαις καὶ παρὰ πάντα τὸν χρόνον ἐντίμους ὄντας καί, ὅσῳπερ πλείοσι καὶ πλεονάκις συγγένοιντο, τοσούτῳ μᾶλλον θαυμαζομένους. Προσέτι δὲ *τοὺς μὲν περὶ τὰς δίκας δεινοὺς* πόρρω τῶν *λόγων τῶν πολιτικῶν* ὄντας, τοὺς δὲ περὶ τούτους τοὺς λόγους ταχέως ἄν, εἰ βουληθεῖν, καὶ ἐκείνους ἑλεῖν δυνηθέντας.

Εἴρηται δ' ἔτι περὶ τῶν τοῦ λόγου ἀρετῶν ἄλλα ἀλλαχοῦ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγοις, ἔν τε τῷ περὶ τῶν *ἀρετῶν* τῶν τε τῆς λέξεως καὶ τῆς διανοίας (κεφ. ΙΔ΄) πολλῶν κοινῶν οὐσῶν καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ (ϛ΄, σελ. 12—23 τοῦ Α΄ μέρους), τῷ περὶ τῶν τοῦ

ῥητορικοῦ λόγου εἰδῶν, ἔνθ' ἅμ' ὁριζόμενοι τῶν εἰδῶν τούτων ἕκαστα λόγον ἀναγκαίως ποιούμεθα καὶ περὶ τῶν ἰδίᾳ ἑκάστοις προσόντων καὶ τῶν ἀρετῶν ἄρα ἢ κακιῶν.

Κ'. ΑΙ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΟΣ ΑΡΕΤΑΙ

Τίνων μὲν δεῖ τὸν ῥήτορα τὸν ἀγαθὸν μετέχειν καὶ ὅπως πρὸς τοὺς λόγους ἔχειν καὶ τίνων ἀπέχεσθαι λέγοντα ἢ γράφοντα πολλάκις πρότερον ἀλλαχοῦ τε καὶ ἐν τῷ περὶ ἀρετῶν τῶν τοῦ λόγου Ἰσοκράτη μάρτυρα ἐτύχομεν ποιούμενοι. Οὐκ ἄκαιρον δ' ἂν εἴη καὶ χωρὶς ἐνθάδε λόγον τινὰ περὶ αὐτοῦ ποιήσασθαι. Εἶπε γάρ που τοῦ μὲν πρὸς Νικοκλέα (41) «ἡγεῖσθαι ***χαριέστατον*** εἶναι ῥήτορα, ὃς ἂν τῶν διεσπαρμένων ἐν ταῖς τῶν ἄλλων διανοίαις *ἀθροῖσαι τὰ πλεῖστα δυνηθῇ* καὶ *φράσαι κάλλιστα* περὶ αὐτῶν»·

τοῦ δὲ Πανηγυρικοῦ (10) τῶν ῥητόρων ἀξίους θαυμάζειν καὶ τιμᾶν εἶναι οὐ τοὺς περὶ τούτων ζητοῦντας λέγειν, *περὶ ὧν μηδεὶς πρότερον εἴρηκεν*, ἀλλὰ τοὺς οὕτως ἐπισταμένους εἰπεῖν, *ὡς οὐδεὶς ἂν ἄλλος δύναιτο.* Ἀρετή τις ἄρα ῥήτορος οὐ τὸ καινὰ εὑρόντα πραγματεύσασθαι, ἀλλὰ τὸ κράτιστα πάντων εἰπεῖν καὶ λόγῳ δηλῶσαι, εἴτ' οὖν παλαιὰ εἴτε καινὰ τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἔσται·

τοῦ δὲ κατὰ τῶν σοφιστῶν (13) τοῦτον εἶναι τῶν ῥητόρων *τεχνικώτατον*, ὅστις ἂν *ἀξίως μὲν λέγῃ τῶν πραγμάτων*, *μηδὲν δὲ τῶν αὐτῶν τοῖς ἄλλοις εὑρίσκειν δύνηται.* Καίτοι ἐν τῷ πρὸς Νικοκλέα (41) καὶ τῷ Πανηγυρικῷ (10) περὶ ἐλαχίστου ποιούμενος φαίνεται τὸ καινὰ εὑρίσκειν καὶ λέγειν, ἐναντία αὐτὸς ἑαυτῷ λέγων·

τοῦ δὲ Παναθηναϊκοῦ (2) τῶν ῥητόρων τοῖς μὲν νεωτέροις πανταχῇ τὸν λογον κοσμεῖν προσήκειν, τοῖς περί τε τὴν λέξιν καὶ τὴν διάνοιαν σχήμασι, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις ἀπέχεσθαι τούτων λέγοντας ἢ γράφοντας ἁρμόττειν, τεχνικώτατον δ' ἄλλως κατασκευάζειν τὸν λόγον, καίπερ μαλακώτερον φανήσεσθαι μέλλοντα ἀπολειπόμενον τοῦ κόσμου·

τῆς δ' ἕκτης τῶν ἐπιστολῶν (6. 7) τῶν ἀγαθῶν ῥητόρων τοὺς μὲν πρεσβυτέρους *κρείττους* μὲν τῶν νεωτέρων διὰ τὴν ἐμπειρίαν εἶναι εὑρίσκειν τε καὶ ἐνθυμεῖσθαι, *λείπεσθαι* δὲ τῷ ἐπιχαρίτως τε καὶ μουσικῶς καὶ διαπεπονημένως λέγειν.

Ἵνα δέ τις ἀγαθὸς ῥήτωρ καταστῇ,

ἐν μὲν τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν (14) ***εὐφυᾶ*** μὲν δεῖν ὑπάρχειν ἔφη, τὴν δὲ ***παίδευσιν*** αὐτῷ προσγεγενῆσθαι·

ἐν δὲ τῷ περὶ τῆς ἀντιδόσεως (189) τὸ τῆς ***φύσεως*** ἀνυπέρβλητον εἶναι, τὸ ἔχειν τὴν μὲν *ψυχὴν* εὑρεῖν τε καὶ μαθεῖν καὶ πονῆσαι καὶ μνημονεῦσαι δυναμένην, τὴν δὲ *φωνὴν* καὶ τὴν τοῦ *στόματος σαφήνειαν* τοιαύτην, ὥστε μὴ μόνον τοῖς λεγομένοις ἀλλὰ καὶ ταῖς τούτων εὐαρμοστίαις συμπείθειν τοὺς ἀκούοντας, ἔτι δὲ *τόλμαν* μὴ τὴν ἀναισχυντίας σημεῖον γιγνομένην, ἀλλὰ τὴν μετὰ σωφροσύνης οὕτω παρασκευάζουσαν τὴν ψυχήν, ὥστε μηδὲν ἧττον θαρρεῖν ἐν δὴ πᾶσι τοῖς πολίταις τὸν λόγον ποιούμενον ἢ πρὸς αὑτὸν διανοούμενον· τὸν δὲ τοιοῦτον ***παιδείας*** μὴ τῆς ἐπηκριβωμένης, ἀλλὰ τῆς ἐπιπολαίου καὶ τῆς κοινῆς τυχόντα *τοιοῦτον ἂν ῥήτορα* γενέσθαι, οἷον οὐδένα τῶν Ἑλλήνων γεγονέναι· καὶ μὲν δὴ καὶ τοὺς *καταδεεστέραν* τὴν ***φύσιν*** ἔχοντας, ταῖς δ' ***ἐμπειρίαις*** καὶ ταῖς ***ἐπιμελείαις*** προύχοντας κρείττους οὐ μόνον αὑτοὺς ἑαυτῶν γίγνεσθαι, ἀλλὰ καὶ τῶν ***εὖ*** μὲν ***πεφυκότων***, λίαν δ' αὑτῶν κατημεληκότων· ὥσθ' ἑκάτερον μὲν τούτων (τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας) *δεινὸν ἂν λέγειν* καὶ *πράττειν* ποιῆσαι, ἀμφότερα δὲ γιγνόμενα περὶ τὸν αὐτὸν *ἀνυπέρβλητον* ἂν τοῖς ἄλλοις ἀποτελέσαι. Τὴν δὲ ***παιδείαν*** οὔθ' ὁμοίαν οὔτε παραπλησίαν ταύταις (τῇ τε φύσει καὶ τῇ ἐμπειρίᾳ) τὴν δύναμιν ἔχειν· διακούσαντα γὰρ ἅπαντα τὰ περὶ λόγοις καὶ διακριβωθέντα μᾶλλον τῶν ἄλλων, *γράφειν* μὲν ἂν λόγους χαριέστερον τῶν πολλῶν, εἰς ὄχλον δὲ καταστάντα, εἰ τοῦ *τολμᾶν* στερηθείη, *οὐδ' ἂν φθέγξασθαι* δύνασθαι. Κατὰ δὴ ταῦτα τὰ ἐν τῇ Ἀντιδόσει εἰρημένα πρῶτον μὲν τὴν ***φύσιν*** προσεῖναι δεῖ τῷ ῥήτορι μέλλοντι ἔσεσθαι ἀνυπέρβλητον δύναμιν ἔχουσαν, τὴν δ' ***ἐμπειρίαν*** καὶ τὴν ***ἐπιμέλειαν*** δεύτερόν, τὴν δὲ ***παιδείαν*** τρίτον.

ΚΑ'. Η ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

Ὅτου μὲν ἕνεκα Ἰσοκράτης πρὸς τὸ διδάσκειν καὶ παιδεύειν ἐτράπετο λογογραφῶν, ὡς ἔοικε, πρότερον ἐν τῇ Ἀντιδόσει που εἶπε λέγων (161) «ὅτ' ἠρχόμην *ἐπαμύνειν τοῖς ἰδίοις ἀπολομένων ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς Λακεδαιμονίους ἁπάντων τῶν ὑπαρχόντων ἡμῶν* ——,

ὅτε δ' οὖν, ὥσπερ εἶπον, ἠρχόμην *πλησιάζειν* (διδάσκειν) *τισίν*, ᾤμην, εἰ δυνηθείην πλείω κτήσασθαι καὶ περιποιήσασθαι τῶν ἐπὶ τὸν αὐτὸν (διδασκαλικὸν) βίον ὁρμησάντων, ἀμφότερα δείξειν, καὶ περὶ τὴν *φιλοσοφίαν* (διδασκαλίαν) *διαφέρειν* καὶ *κοσμιώτερον βεβιωκέναι* τῶν ἄλλων». Αἴτιον μὲν οὖν εἶναί φησιν τοῦ πρὸς τὸ διδάσκειν τραπῆναι τὸ πάντ' ἀποβαλεῖν τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῷ πολέμῳ, τέλος δὲ τὸ πλείω τῶν ὁμοτέχνων περιποιησάμενον διαφέρονθ' ἑαυτὸν ἐκείνων δεῖξαι καὶ κοσμιώτερον βεβεωκότα.

Ὅτῳ δὲ τρόπῳ τοὺς συνόντας τὴν τέχνην ἐδίδασκεν ἢ ὅλως ἐπαίδευε πολλαχοῦ τῶν λόγων πολλάκις τετύχηκε γράψας. Τῆς δ' Ἀντιδόσεώς που (193) ηὕρηται λέγων, ὡς τῆς διδασκαλίας ἀρχόμενος λόγον διέδωκε γράψας (τὸν κατὰ τῶν *σοφιστῶν*), ἐν ᾧ πολλὰ μὲν τῶν ἄλλων κατηγορεῖ διδασκάλων, πολλὰ δὲ περὶ τῆς οἰκείας αὐτοῦ λέγει μεθόδου. Γράφει γάρ που (16) τούτου «Φημὶ γὰρ ἐγὼ τῶν μὲν *ἰδεῶν* (τῶν κοινῶν τόπων), ἐξ ὧν τοὺς λόγους ἅπαντας καὶ λέγομεν καὶ συντίθεμεν, *λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην οὐκ εἶναι τῶν πάνυ χαλεπῶν· τὸ δὲ τούτων ἐφ' ἑκάστῳ τῶν πραγμάτων ἃς δεῖ προελέσθαι καὶ μεῖξαι πρὸς ἀλλήλας καὶ τάξαι κατὰ τρόπον, ἔτι δὲ τῶν καιρῶν μὴ διαμαρτεῖν ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐνθυμήμασι πρεπόντως ὅλον τὸν λόγον καταποικῖλαι καὶ τοῖς ὀνόμασιν εὐρύθμως* καὶ *μουσικῶς εἰπεῖν*, ταῦτα *δὲ πολλῆς ἐπιμελείας δεῖσθαι* καὶ *ψυχῆς ἀνδρικῆς* καὶ *δοξαστικῆς* ἔργον εἶναι, καὶ *δεῖν τὸν μὲν μαθητὴν* πρὸς τῷ τὴν *φύσιν* ἔχειν *οἵαν χρή*, τὰ μὲν *εἴδη* (τὰς ἰδέας) *τὰ τῶν λόγων μαθεῖν*, περὶ δὲ *τὰς χρήσεις* αὐτῶν *γυμνασθῆναι*, τὸν δὲ *διδάσκαλον τὰ μὲν* (τά τε εἴδη καὶ τὰς χρήσεις) οὕτως *ἀκριβῶς οἷόν τ' εἶναι διελθεῖν*, ὥστε *μηδὲν τῶν διδακτῶν παραλιπεῖν*, περὶ δὲ τῶν *λοιπῶν* (τῶν μὴ διδακτῶν, ἀλλὰ μιμητῶν) τοιοῦτον *αὐτὸν παράδειγμα* παρασχεῖν, ὥστε τοὺς *ἐκτυπωθέντας* (τῶν μαθητῶν) καὶ *μιμήσασθαι δυναμένους εὐθὺς ἀνθηρότερον* καὶ *χαριέστερον* φαίνεσθαι λέγοντας. Καὶ τούτων μὲν ἁπάντων (φύσεώς τε καὶ διδασκαλίας καὶ μιμήσεως) οἵων δεῖ συμπεσόντων τελέως ἕξουσιν οἱ φιλοσοφοῦντες (οἱ διδασκόμενοι)· καθ' ὅτι δ' ἂν ἐλλειφθῇ τι τῶν εἰρημένων, ἀνάγκη ταύτῃ χεῖρον διακεῖσθαι τοὺς πλησιάζοντας (τοὺς μαθητάς)». Ἐκ δὴ τούτων οὕτως εἰρημένων δῆλον ὅτι διττή τις αὐτῷ ἡ περὶ τὸ διδάσκειν τὴν τέχνην ἦν μέθοδος, τὸ μὲν διδάσκειν καὶ

τὸν μαθητὴν μανθάνειν, τὸ δὲ παράδειγμ' αὐτὸν τῷ μαθητῇ παρέχειν καὶ ἐκεῖνον μιμεῖσθαι· καὶ τῆς μὲν διδασκαλίας ἢ μαθήσεως τὸ μὲν ῥάδιον, τὸ τὰς *ἰδέας* ἁπάσας διδαχθέντα τὸν μαθητὴν μαθεῖν, τὸ δὲ λίαν χαλεπόν, τὸ *ἐκλέξασθαί* τ' ἐξ αὐτῶν τὰς πρὸς τὰ πράγματα καὶ *μεῖξαι* ἀλλήλαις καὶ τάξαι κατὰ τρόπον, ἔτι δὲ τῶν *καιρῶν ἐπιτυχεῖν* καὶ ὅλον τὸν λόγον ἐνθυμήμασί τε καὶ ὀνόμασι *κοσμῆσαι*, περὶ πάντα δὲ ταῦτα *γυμνασθῆναι*. Εαυτὸν δὲ εἰς *μίμησιν* παράδειγμα τῶν μαθητῶν τοῖς μιμεῖσθαι δυναμένοις μόνοις, ὡς εἰκός, παρεῖχε, τοῖς ἐν τῇ ἄλλῃ μαθήσει τελεωθεῖσι, δῆλον ὅτι. Ὥστε κορυφή τις ἂν εἴη τοῦτο καὶ ἄκρον τῆς περὶ τὴν τέχνην παιδείας.

Τῶν δ' ἐπιστολῶν ἐν τῇ ἕκτῃ (8) τάδε πρὸς ὀρθὴν λόγου σύνθεσιν τοῖς μαθηταῖς παραινῶν φαίνεται «Τοῦτο πρῶτον δεῖ σκέψασθαι, *τί* τῷ λόγῳ καὶ τοῖς τοῦ λόγου μέρεσι *διαπεραντέον* ἐστίν. Επειδὰν δὲ τοῦτο εὕρωμεν καὶ διακριβωσώμεθα, ζητητέον εἶναί φημι τὰς *ἰδέας*, δι' ὧν ταῦτα ἐξεργασθήσεται καὶ λήψεται τέλος ὅπερ ὑπεθέμεθα». Ταῦτα δὲ λέγων δηλοῖ, ὅτι τούτῳ μάλιστα τὸν νοῦν προσέχειν τοῖς μαθηταῖς λόγον συντιθεῖσι παραινεῖν εἰώθει, τὸ ζητοῦντας εὑρεῖν πρῶτον μὲν τὸν σκοπὸν καὶ τὸ τέλος τοῦ τε ὅλου λόγου καὶ τῶν μερῶν (προοιμίου, προθέσεως, διηγήσεως, τῶν ἄλλων), ἔπειτα τὰς προσηκούσας τῷ τέλει τοῦ τε ὅλου λόγου καὶ τῶν μερῶν ἰδέας, δι' ὧν ἡ τοῦ λόγου ὑπόθεσις λήψεται τέλος.

Ἐν δὲ τῇ Ἀντιδόσει (180) περὶ τῆς τῶν ***λόγων παιδείας*** διελθεῖν βουλόμενος τῆς ὅλης τοῦ ἀνθρώπου ἅπτεται παιδείας τὴν περὶ τὴν ψυχὴν πολλῷ τιμιωτέραν εἶναι ἡγούμενος. Εἶπε γὰρ (181) «τῶν πολὺ πρὸ ἡμῶν γεγονότων τινὲς εὑρόντες διττὰς ἐπιμελείας κατέλιπον ἡμῖν περὶ μὲν τὰ σώματα τὴν *παιδοτριβικήν*, περὶ δὲ τὰς ψυχὰς τὴν *φιλοσοφίαν* (τὴν τῶν λόγων παιδείαν) ἀντιστρόφους καὶ σύζυγας καὶ ἑαυταῖς ὁμολογουμένας, δι' ὧν οἱ προεστῶτες αὐτῶν (οἱ παιδοτρίβαι καὶ οἱ διδάσκαλοι) τάς τε ψυχὰς φρονιμωτέρας καὶ τὰ σώματα χρησιμώτερα παρασκευάζουσι, παραπλησίαις χρώμενοι καὶ ταῖς διδασκαλίαις καὶ ταῖς γυμνασίαις. Ἐπειδὰν γὰρ λάβωσι τοὺς μαθητάς, οἱ μὲν παιδοτρίβαι τὰ *σχήματα* τὰ πρὸς τὴν ἀγωνίαν τοὺς φοιτῶντας διδάσκουσιν, οἱ δὲ περὶ τὴν φιλοσοφίαν ὄντες τὰς *ἰδέας* ἁπάσας, αἷς ὁ λόγος τυγχάνει χρώματος, διεξέρχονται τοῖς μαθηταῖς. Ἐμπείρους

δὲ τούτων ποιήσαντες καὶ διακριβώσαντες ἐν τούτοις πάλιν *γυμνάζουσιν* αὐτοὺς καὶ *πονεῖν* ἐθίζουσι καὶ *συνείρειν* καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἔμαθον ἀναγκάζουσιν, ἵνα *ταῦτα βεβαιότερον* κατάσχωσι καὶ τῶν *καιρῶν ἐγγυτέρω* ταῖς δόξαις γένωνται. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἐπιμελούμενοι καὶ παιδεύοντες μέχρι μὲν τοῦ γενέσθαι βελτίοις αὐτοὺς αὑτῶν τοὺς μαθητὰς ἀμφότεροι δύνανται προαγωγεῖν· ἐκείνην δὲ τὴν ἐπιστήμην οὐδέτεροι τυγχάνουσιν ἔχοντες, δι' ἧς ἂν οἱ μὲν *ἀθλητὰς* οὓς βουληθεῖαν, οἱ δὲ *ῥήτορας ἱκανοὺς* ποιήσειαν, ἀλλὰ μέρος μὲν ἄν τι συμβάλοιντο, τὸ δ' ὅλον αἱ δυνάμεις αὗται (ἡ ἀθλητικὴ *καὶ* ἡ ῥητορικὴ) παραγίγνονται τοῖς τῇ *φύσει* καὶ ταῖς *ἐπιμελείαις* διενεγκοῦσι». Κατὰ δὴ ταῦτα *διττή* τις ἀμφοτέρων οὖσα ἡ ἐπιμέλεια φαίνεται, τὸ μὲν *διδασκαλία* τῶν σχημάτων ἢ τῶν ἰδεῶν ἀντιστοιχούντων ἀλλήλοις, τὸ δὲ *γυμνασία* ἐν τούτοις καὶ *μελέτη*. Ἡ δ' *ἐπιμέλεια* αὕτη μόνον σὺν τῇ τοῦ μαθητοῦ *φύσει ἀθλητὴν* ἢ *ῥήτορ'* ἂν ἀπεργάσαιτο, χωριζομένη δὲ αὐτῆς μόνον *βελτίω* αὐτὸν ἑαυτοῦ ἂν ποιήσειεν.

Ἃ δ' *ὑπισχνεῖτο* πρὸς τοὺς πλησιάζειν αὐτῷ βουλομένους (*τοὺς μαθητὰς*) διδάσκειν ἀρχόμενος, ἄλλοθί τε ἂν εὕροιμεν καὶ ἐν τῇ Ἀντιδόσει (187), ἔνθα λέγει δεῖν τοὺς *μέλλοντας διοίσειν περὶ τοὺς λόγους* πρῶτον μὲν *εὖ πεφυκέναι* πρὸς τούτους, ἔπειτα *παιδευθῆναι* καὶ λαβεῖν τὴν περὶ αὐτῶν ἐπιστήμην, τρίτον *ἐντριβεῖς γενέσθαι* καὶ γυμνασθῆναι περὶ τὴν *χρείαν* καὶ τὴν ἐμπειρίαν αὐτῶν· εἶναι δὲ ἴδιον τοῖς μὲν μανθάνουσι *εἰσενέγκασθαι τὴν φύσιν οἵαν* δεῖ, τοῖς δὲ διδάσκουσι *δύνασθαι παιδεῦσαι* τοὺς τοιούτους, κοινὸν δ' ἀμφοτέρων τὸ περὶ τὴν *ἐμπειρίαν γυμνάσιον*. Δεῖν γὰρ τοὺς μὲν ἐπιμελῶς ἐπιστατῆσαι τοῖς παιδευομένοις, τοὺς δὲ ἐγκρατῶς ἐμμεῖναι τοῖς προστατομένοις. Ἐξ ὧν ἄν τις ἴδοι, ὅτι τριῶν τινων δεῖν τοῖς περὶ τοὺς λόγους εὐδοκιμήσουσιν ἔφη Ἰσοκράτης, τῆς τε *εὐφυΐας* ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ εἰσφερομένης καὶ τῆς *διδασκαλίας* τοῦ διδασκάλου ἰδίας οὔσης καὶ τῆς *μελέτης* καὶ *γυμνασίας* κοινῆς ἀμφοτέρων.

Εἶπε δὲ τὴν μὲν διδασκαλίαν οὐ μόνον *διδασκαλίαν* (15, 182 κ. ἀλλ.) ἀλλὰ καὶ *φιλοσοφίαν* πλεῖστα, ὥσπερ εἴπομεν (ὅρα Δ' 1), καὶ *συνουσίαν* (15, 92 κ. ἀλλ.) καὶ *διατριβὴν* (12, 19, 236. 13, 8. 11. 15, 197· 237. κ. ἀλλ.)· τὴν δὲ παιδείαν τε καὶ παίδευσιν οὐ μόνον *παιδείαν* καὶ *παίδευσιν* (9, 6. 147α, 237α, 12, 25, 320, 6. 38e, 51α, 353b κ. ἀλλ.)

ἀλλὰ καὶ *φιλοσοφίαν* (Ὅρα Δ', 1.) καὶ *μελέτην* (15, 177. 199. 228 κ. ἀλλ.). Τοὺς δὲ μαθητὰς καὶ *μαθητὰς* μυρία εἰρηκὼς τυγχάνει (17,c. 50e. κ. ἀλλ.) καὶ *συνόντας* καὶ *πλησιάζοντας* συχνὰ (291,c. 18, 15, 199. κ. ἀλλ. 237e, 250,c. 275,a. 280,c. 13, 3. 15, 224 κ. ἀλλ.)· τοὺς δὲ *διδασκάλους* (13, 5. 315,b κ. ἀλλ.) καὶ *τοὺς περὶ τὴν φιλοσοφίαν* ἢ τοὺς *φιλοσοφοῦντας* (Ὅρα Δ', 1).

ΚΒ'. ΤΑ ΠΕΡΙ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗΝ

1. Διαφορὰ λόγων ἀναγιγνωσκομένων καὶ λεγομένων.

Ἐστερημένος ἡμῖν φύσει φωνῆς καὶ τόλμης ὁ ῥήτωρ οὐδέποτ' ἐν πλήθει λόγον εἰπεῖν ὑπέμεινε· διετέλεσε δὲ γράφων λόγους ἢ πρὸς ἀνάγνωσιν ἢ ἐν δικαστηρίῳ ὑπ' ἀντιδίκων λεγομένους, *λογογραφῶν*, ὥσπερ ἄλλοι τε καὶ ὁ Λυσίας. Πολλαχοῦ δὲ τῶν λόγων ἐλλείπειν τούτοις αὐτὸς ὁμολογῶν πολὺ διαφέρειν ἔφη τῇ πρὸς τοὺς ἀκούοντας δυνάμει τῶν λόγων τοὺς λεγομένους τῶν ἀναγιγνωσκομένων λέγων

ἐν μὲν τῷ Φιλίππῳ (25) «Καίτοι μ' οὐ λέληθεν ὅσον διαφέρουσι τῶν λόγων εἰς τὸ πείθειν οἱ ***λεγόμενοι*** τῶν ***ἀναγιγνωσκομένων***· ἐπειδὰν γὰρ ὁ λόγος ἀποστερηθῇ τῆς τε *δόξης* τῆς τοῦ λέγοντος καὶ τῆς *φωνῆς* καὶ τῶν *μεταβολῶν* τῶν ἐν ταῖς ῥητορείαις (τοῖς λεγομένοις ἐν πλήθει λόγοις) γιγνομένων, ἔτι δὲ τῶν *καιρῶν* καὶ τῆς *σπουδῆς* τῆς περὶ τὴν πρᾶξιν, καὶ μηδὲν ᾖ τὸ συναγωνιζόμενον καὶ συμπεῖθον, ἀλλὰ τῶν μὲν προειρημένων ἁπάντων ἔρημος γένηται καὶ γυμνός, ἀναγιγνώσκῃ δέ τις αὐτὸν *ἀπιθάνως* καὶ *μηδὲν ἦθος* ἐνσημαινόμενος, ἀλλ' ὥσπερ *ἀπαριθμῶν*, εἰκότως, οἶμαι, *φαῦλος* εἶναι δοκεῖ τοῖς ἀκούουσι».

τῶν δ' ἐπιστολῶν ἐν τῇ πρώτῃ (2) «Οἶδα μὲν οὖν, ὅτι τοῖς συμβουλεύειν ἐπιχειροῦσι πολὺ διαφέρει *μὴ διὰ γραμμάτων* ποιεῖσθαι τὴν *συνουσίαν*, ἀλλ' αὐτοὺς *πλησιάσαντας*, οὐ μόνον ὅτι περὶ τῶν αὐτῶν *ῥᾷον* ἄν τις *παρὼν πρὸς παρόντα* φράσειεν ἢ δι' ἐπιστολῆς, οὐδ' ὅτι *πάντες τοῖς λεγομένοις* μᾶλλον ἢ τοῖς *γεγραμμένοις* πιστεύουσι, καὶ *τῶν μὲν* ὡς εἰσηγημάτων, *τῶν δὲ* ὡς ποιημάτων ποιοῦνται τὴν ἀκρόασιν· ἔτι δὲ πρὸς τούτοις ἐν μὲν ταῖς *συνουσίαις*, ἣν ἀγνοηθῇ

τι τῶν λεγομένων ἢ μὴ πιστευθῇ, παρὼν ὁ τὸν λόγον διεξιὼν *ἀμφοτέροις τούτοις ἐπήμυνεν*, ἐν δὲ τοῖς *ἐπιστελλομένοις* ἢ *γραφομένοις*, ἤν τι συμβῇ τοιοῦτον, *οὐκ ἔστιν ὁ διορθώσων*· ἀπόντος γὰρ τοῦ γράψαντος ἔρημα τοῦ βοηθήσοντός ἐστιν».

Πολλαχοῦ δὲ λόγον περὶ ***φωνῆς*** τε καὶ ***τόλμης*** ποιούμενος, ὡς ἀναγκαῖαι ἀγαθοῦ ῥήτορος ἀρεταί εἰσι, δηλοῖ ὁπόσῳ ***καταδεέστερον*** οἱ ***ἀναγιγνωσκόμενοι*** τῶν ***λεγομένων*** ἔχουσι λόγοι ἔρημοι τῆς φωνῆς καὶ τῆς τόλμης τοῦ λέγοντος ὄντες. Εἶπε γὰρ

ἐν μὲν τῷ Φιλίππῳ (81) «ἐγὼ πρὸς τὸ πολιτεύεσθαι πάντων ἀφυέστατος ἐγενόμην τῶν πολιτῶν, οὔτε γὰρ *φωνὴν* ἔσχον ἱκανήν, οὔτε *τόλμαν* δυναμένην ὄχλῳ χρῆσθαι»·

ἐν δὲ τῷ Παναθηναϊκῷ (10) «ἐνδεὴς ἀμφοτέρων ἐγενόμην τῶν μεγίστην δύναμιν ἐχόντων παρ' ὑμῖν, *φωνῆς* θ' ἱκανῆς καὶ *τόλμης*· ὧν οἱ μὴ τυχόντες ἀτιμότεροι περιέρχονται πρὸς τὸ δοκεῖν ἄξιοί τινες εἶναι τῶν ὀφειλόντων τῷ δημοσίῳ· τοῖς μὲν γὰρ ἐκτείσειν τὸ καταγνωσθὲν ἐλπίδες ὕπεισιν, οἱ δ' *οὐδέποτ' ἂν τὴν φύσιν μεταβάλοιεν*»·

ἐν δὲ τῇ 'Αντιδόσει (189) τὸν ἔχοντα τὴν μὲν ψυχὴν εὐφυᾶ, τὴν δὲ *φωνὴν* καὶ τὴν τοῦ *στόματος σαφήνειαν* τοιαύτην, ὥστε μὴ μόνον τοῖς λεγομένοις ἀλλὰ καὶ ταῖς εὐαρμοστίαις συμπείθειν τοὺς ἀκούοντας, ἔτι δὲ τὴν *τόλμαν* τοιαύτην ὥστε μηδὲν ἧττον θαρρεῖν ἐν δὴ πᾶσι τοῖς πολίταις τὸν λόγον ποιούμενον ἢ πρὸς αὑτὸν διανοούμενον, τυχόντα παιδείας καὶ ἐπιπολαίου τοιοῦτον ἂν γενέσθαι ῥήτορα, οἷον οὐκ ἂν ἄλλον τινὰ τῶν Ἑλλήνων.

2. *Ὑπὲρ τῶν λόγων καὶ τῆς ῥητορικῆς.*

Πολλῶν πολλὰ κατηγορούντων, ὡς ἔοικ', ἐν τῷ τότε τῶν τε λόγων καὶ τῆς ῥητορικῆς πολλαχοῦ τῶν λόγων ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογεῖται τὰ μὲν τοῖς κατηγορημένοις ἀντιλέγων, τὰ δὲ τοὺς λόγους καὶ τὴν τέχνην ἐπαινῶν. Οὕτως

ἐν μὲν τῷ Νικοκλεῖ (1 κ. ἑξ.) πρὸς τοὺς κατηγοροῦντας τῶν τῆς τέχνης διδασκάλων, ὡς *πλεονεξίας ἕνεκα* περὶ ταῦτα πραγματεύονται τοιάδ' ἀντιλέγει· εἰ τῶν εὖ λέγειν βουλομένων *πλεονεξίαν* κατηγοροῦσι, καὶ τούς τε ὀρθῶς πράττοντας καὶ τοὺς εὐσεβοῦντάς τε καὶ

δικαιοσύνην ἀσκοῦντας, ἵν' ὡς *πλεῖστ' ἔχοιεν ἀγαθά*, ὁμοίως δεῖν ψέγειν. *Οὔκουν ἐπιτιμητέον τοῖς λόγοις*, οἷς ἄν τις μετ' ἀρετῆς πλεονεκτήσειεν, ἀλλὰ τοῖς τούτοις ἐξαπατῶσι καὶ μὴ δικαίως χρωμένοις. Οὕτω γὰρ ἄν τις καὶ τὸν *πλοῦτον* καὶ τὴν *ῥώμην* καὶ τὴν *ἀνδρείαν ἂν ψέγοι*, εἴ τινες τῶν ταῦτα κεκτημένων ἐξαμαρτάνοιεν καὶ πολλοὺς διὰ τούτων κακῶς ποιοῖεν· ἀλλ' οὐ δίκαιον εἶναι τὴν τῶν ἀνθρώπων πονηρίαν ἐπὶ τὰ πράγματα φέρειν, ἀλλ' αὐτοὺς ἐκείνους ψέγειν, ὅσοι τοῖς ἀγαθοῖς κακῶς χρῶνται. Λεληθέναι δ' αὐτοὺς δυσμενῶς ἔχοντας πράγματι (τῷ λόγῳ), ὃ πλείστων ἀγαθῶν τοῖς ἀνθρώποις αἴτιον γενέσθαι. *Τούτῳ* γὰρ οὐ μόνον τοῦ θηριωδῶς ζῆν αὐτοὺς ἀπαλλαγῆναι ἀλλὰ καὶ συνελθόντας πόλεις οἰκίσαι καὶ νόμους θέσθαι καὶ τέχνας εὑρεῖν· *τοῦτον* δὲ νομοθετῆσαι περὶ τῶν δικαίων καὶ τῶν ἀδίκων· *τούτῳ* ἐξελέγχειν μὲν ἡμᾶς τοὺς κακούς, ἐγκωμιάζειν δὲ τοὺς ἀγαθούς, καὶ παιδεύειν μὲν τοὺς ἀνοήτους, δοκιμάζειν δὲ τοὺς φρονίμους, καὶ ἀγωνίζεσθαι μὲν περὶ τῶν ἀμφισβητησίμων, σκοπεῖσθαι δὲ περὶ τῶν ἀγνοουμένων· αἷς γὰρ πίστεσι τοὺς ἄλλους ἡμᾶς πείθειν, ταῖς αὐταῖς ταύταις αὐτοὺς βουλεύεσθαι, καὶ ῥητορικοὺς μὲν καλεῖν τοὺς ἐν τῷ πλήθει λέγειν δυναμένοις, εὐβούλοις δὲ τοὺς πρὸς αὐτοὺς ἄριστ' ἂν διαλεχθέντας· ὅλως δὲ σκοπουμένους εὑρήσειν καὶ τῶν ἔργων καὶ τῶν διανοημάτων ἁπάντων *τὸν λόγον* ἡγούμενον καὶ μάλιστ' αὐτῷ χρωμένους τοὺς πλεῖστον νοῦν ἔχοντας. Ὥστε τοὺς τολμῶντας βλασφημεῖν *περὶ τῶν τῆς τέχνης διδασκάλων* ὁμοίως ἀξίους εἶναι μισεῖν, ὥσπερ τοὺς εἰς θεοὺς ἐξαμαρτάνοντας. Ἐκ δὲ τούτων δῆλος ἡμῖν ὁ ῥήτωρ ἀντ' ἀπολογίας ἐγκώμιον τῶν λόγων γεγραφώς.

ἐν δὲ τῷ Πανηγυρικῷ (47) ἐγκωμιάζων τὴν Ἀθηναίων πόλιν τὴν περὶ *τοὺς λόγους* σπουδὴν πολὺ ἐν αὐτῇ τιμωμένην καὶ πρὸς τὰς πράξεις ἔφη αὐτοὺς παιδεῦσαι καὶ πρὸς ἀλλήλους πραῧναι, καὶ τῶν συμφορῶν τάς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγκης διελοῦσαν τὰς μὲν φυλάττεσθαι διδάξαι, τὰς δὲ καλῶς αὐτοὺς φέρειν. Ἐξ ἁπάντων δὲ τῶν ζῴων *τὸν λόγον* μόνον ἴδιον φύσει ἡμᾶς σχόντας καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι διενεγκεῖν· τῆς τύχης δ' ἐν ταῖς ἄλλαις πράξεσι κρατούσης, ὥστε πολλάκις τοὺς μὲν φρονίμους ἀτυχεῖν, τοὺς δ' ἀνοήτους κατορθοῦν, τῶν *λόγων* μόνον οὐ μετεῖναι τοῖς φαύλοις, ἀλλὰ τοῖς φρονίμοις, καὶ *τούτῳ* πλεῖστον τοὺς σοφοὺς καὶ ἀμαθεῖς ἀλλήλων διαφέρειν, ἔτι δὲ

τοὺς εὖ πεπαιδευμένους ἐξ οὐδενὸς τῶν ἄλλων σφίσι προσόντων ἀγαθῶν γιγνώσκεσθαι, ἀλλ' ἢ *ἐκ τῶν λεγομένων, τοῦ λόγου* πιστοτάτου συμβόλου παιδεύσεως ὄντος καὶ *τούτῳ* μόνῳ αὐτῶν ἐντίμων ὄντων. Τιμῶσαν δὲ καὶ θεραπούουσαν *τοὺς λόγους* τὴν Ἀθηναίων πόλιν τοσοῦτον τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους τῷ φρονεῖν ἀπολιπεῖν, ὥστε τοὺς ταύτης μαθητὰς διδασκάλους τῶν ἄλλων γεγονέναι, καὶ μᾶλλον Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς ταύτης παιδεύσεως ἢ τῆς Ἑλληνικῆς μετασχόντας φύσεως.

Μυρία δ' ἐν τῇ Ἀντιδόσει περὶ τούτου εἰπὼν τετύχηκεν· οἷον (197 ἑξ) «Λέγουσιν οἱ μέν, ὡς ἔστιν ἡ περὶ τοὺς *σοφιστὰς* (τοὺς τῆς ῥητορικῆς διδασκάλους) ***διατριβὴ*** φλυαρία καὶ φενακισμός, οἱ δὲ δεινοτέρους μὲν ὁμολογοῦσιν εἶναι τοὺς περὶ τὴν ***μελέτην ταύτην*** ὄντας, οὐ μὴν ἀλλὰ διαφθείρεσθαι. Ὡς *οὐδὲν ὑγιὲς οὐδ ἀληθὲς* οὐδέτεροι τούτων λέγουσι πολλὰς ἐλπίδας ἔχω φανερὸν ποιήσειν». Αὐτοὺς δὲ ***ληρεῖν*** φησι τοὺς τὴν ***παιδείαν ταύτην*** φλυαρίαν εἶναι φάσκοντας· διασύροντας γὰρ αὐτὴν ὡς ἀπάτην οὖσαν καὶ φενακισμόν, ὅμως ἀξιοῦν εὐθὺς μὲν προσελθόντας αὐτοὺς αὐτῶν διαφέρειν, μετ' ὀλίγας δ' ἡμέρας σοφωτέρους τῶν ἡλικίαις τε καὶ ἐμπειρίαις προυχόντων φαίνεσθαι, ἐνιαυτοῦ δὲ διαγενομένου ῥήτορας εἶναι τελείους ὁμοίως τούς τε ἀμελεῖς καὶ τοὺς ἐπιμελεῖς καὶ τούς τε ἀφυεῖς καὶ τοὺς εὐφυεῖς, καὶ ταῦτα οὔτε τῶν ***διδασκόντων*** τοιαῦτ' ἐπαγγελλομένων, οὔτ' ἐν ταῖς ἄλλαις παιδείαις τοιούτου τινὸς συμβαίνοντος, ἀλλὰ δυσχερῶς μὲν τῶν ἐπιστημῶν παραγιγνομένων, οὐχ ὁμοίως δὲ ταύτας τῶν λαβόντων ἐξεργαζομένων, ἀλλ' ἐλαχίστων ἐξ ἁπάντων τῶν διδασκαλείων ῥητόρων γιγνομένων, τῶν δ' ἄλλων ἰδιωτῶν ἀπαλλαττομένων.

Τοῦ αὐτοῦ δὲ λόγου ἄλλοθι (224 κ. ἑξ.) τῶν πονηρῶν καὶ ἀκρατῶν σοφιστῶν ἑαυτὸν διακρίνων καὶ χωρίζων συνδιαβαλλόμενον τοιάδε εἰρηκὼς τυγχάνει· οὐ δίκαιον εἶναι διὰ τοὺς ἀκρατεῖς καὶ πονηροὺς διαβάλλεσθαι καὶ τοὺς καλῶς τῇ *φιλοσοφίᾳ* (τῇ διδασκαλίᾳ) χρωμένους, οὐδὲ διὰ τοὺς συκοφάντας καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας δοκεῖν εἶναι τοιούτους· διὸ καὶ τοὺς λόγους τοὺς ἑαυτοῦ τοῖς δικασταῖς ἐπιδεῖξαι καὶ τοὺς μαθητὰς διελθεῖν, διακρίνειν ἑαυτὸν βουλόμενον, ὡς οὔτ' αὐτὸς ταὐτὰ τοῖς σοφισταῖς ἐπιτηδεύοι, οὔθ' οἱ μαθηταὶ τῶν αὐτῶν τοῖς ἐκείνων ἕνεκα συνεῖεν· τοὺς μὲν γὰρ ἀλαζονείας ἕνεκα, τοὺς δὲ

παιδείας. Ἔτι δὲ οἱ μὲν σοφισταὶ ἁπάσαις ταῖς Ἑλληνίσιν ἐνοχλοῖεν πόλεσι ζητοῦντες τοὺς ἐξαπατηθησομένους, πρὸς αὐτὸν δ' ἐξ *ἁπάντων τῶν τόπων μαθηταὶ πλέοιεν*· τοῦτο δὲ ποιοῖεν οὐχ ἵνα πονηροὶ γένοιντο, πανταχοῦ παρὸν πολλοὺς τοιούτους εὑρίσκειν, οὐδ' ἵνα πολλὰ τελοῦντες συκοφάνται ἀποβαῖεν, οἷς ἥδιον εἴη τὰ τῶν ἄλλων λαβεῖν ἢ καὶ ὁτιοῦν τῶν ἑαυτῶν διδόναι, ἐξὸν πανταχοῦ προῖκα λαβεῖν τὴν ἐπιστήμην ταύτην, ἀλλ' *ἵνα* δὴ *βελτίους γένοιντο*, πολὺ *φρονιμωτέρους* τῶν παρ' ἑαυτοῖς τοὺς ἐνθάδε *παιδεύοντας* ἡγούμενοι. Καίπερ δ' ἐνίους εἰδότας τούς τε μαθητὰς τούτους καὶ τοὺς διδασκάλους (τὸν Ἰσοκράτη) *οὐδὲν κακὸν ἐπιτηδεύοντας*, μόνον δ' ἑαυτοῖς τὸν νοῦν προσέχοντας καὶ μετ' ἀλλήλων συνόντας, *εὐτελέστατα* δὲ καὶ *κοσμιώτατα* ζῶντας, τῶν δὲ *λόγων τῶν δικανικῶν* οὐκ ἐπιθυμοῦντας *οὐδὲ τῶν λυπούντων* τινάς, ἀλλὰ τῶν *παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις εὐδοκιμούντων*, ὅμως βλασφημεῖν περὶ αὐτῶν λέγοντας, ὡς ταῦτα μελετῷεν, ἵνα ἐν ταῖς δίκαις παρὰ τὸ δίκαιον πλεονεκτοῖεν.

Οὐ πολὺ δὲ πόρρω αὐτόθεν τοῦ λόγου τούτου προϊὼν (220 κ. ἑξ.) ἄλλ' ἄττα λέγων συνηγορῶν *τοῖς λόγοις* φαίνεται, ὡς εἴπερ ἡ περὶ *τοὺς λόγους δεινότης* τοῖς ἀλλοτρίοις ἐπιβουλεύειν ποιοίη, πάντες ἂν οἱ ῥήτορες πολυπράγμονες καὶ συκοφάνται ἂν εἶεν· νῦν δὲ πάντων τῶν νῦν τε καὶ πάλαι πολιτευομένων τοὺς μάλιστα ῥητορικοὺς βελτίστους ἂν ὄντας εὑρεθῆναι, οἷον Σόλωνά τε καὶ Κλεισθένη καὶ Θεμιστοκλέα καὶ Περικλέα, ἐξ ὧν ἂν σαφέστατα καταδειχθῆναι, ὡς οὐχ *αἱ τῶν λόγων δυνάμεις* κακοπράγμονας τοὺς ἀνθρώπους ποιοῦσι.

Ἄλλοθι δὲ τοῦ λόγου τούτου (243 κ. ἑξ.) πικρῶς ἐλέγχοντ' ἂν εὕροις τοὺς φθόνῳ περὶ τῆς *τῶν λόγων παιδείας* βλασφημοῦντας. Εἶπε γάρ που πάντας τοὺς φιλοτίμως ἔχοντας ἐπιθυμοῦντας τοῦ *εὖ λέγειν*, ἀτυχοῦντας δὲ διὰ ῥαθυμίαν ἢ διὰ τὴν φύσιν ἢ δι' ἄλλο τι φθονεῖν τοῖς πολλῇ ἐπιμελείᾳ τυχεῖν βουλομένοις ὧν αὐτοὺς ἐρᾶν· διὸ μακαρίζοντας τοὺς *εὖ λέγειν* δυναμένους, ἐπιτιμᾶν ὅμως τοῖς τυχεῖν τούτου βουλομένοις, καὶ τοῖς θεοῖς εὐχομένους μάλιστα μὲν αὐτοὺς *δύνασθαι λέγειν*, εἰ δὲ μή, τοὺς παῖδας καὶ τοὺς οἰκείους, ὅμως τοὺς *παιδείᾳ ταῦτα* πειρωμένους *κτᾶσθαι* οὐδὲν τῶν δεόντων πράττειν φάναι. καὶ καταγελᾶν μὲν αὐτῶν ὡς ἐξηπατημένων, ὁπόταν δὲ τύχωσιν, ὡς περὶ πλεονεκτεῖν μελλόντων τοὺς λόγους ποιεῖσθαι. Ἔτι δὲ συμβούλοις μὲν ἐν κινδύνῳ

τῆς πόλεως οὔσης τοῖς *ἄριστα λέγουσι* χρῆσθαι, περὶ δὲ τοὺς παρασκευαζομένους, ὅπως ἂν *ταύτῃ* χρήσιμοι τῇ πόλει ὦσιν, βλασφημεῖν. Ὀνειδίζοντας δὲ Θηβαίοις ἀμαθίαν τοὺς *ἔργῳ* διαφεόγοντας τὴν νόσον ταύτην λοιδορεῖν. Καὶ τὴν Πειθὼ θεὸν εἶναι νομίζοντας τοὺς *τῆς δυνάμεως* ταύτης μετασχεῖν ζητοῦντας διαφθείρεσθαι λέγειν. Τὸ δὲ πάντων δεινότατον, σπουδαιότερον οὖσαν τὴν ψυχὴν τοῦ σώματος εἰδότας μᾶλλον τοὺς γυμναζομένους τῶν *φιλοσοφούντων* (τῶν περὶ τοὺς λόγους σπουδαζόντων) ἀποδέχεσθαι καὶ ἐπαινεῖν, πάντων ἐπισταμένων δι' εὐεξίαν μὲν τοῦ σώματος οὐδὲν ἐλλόγιμον ἔργον τὴν πόλιν διαπραξαμένην, *διὰ* δὲ *φρόνησιν ἀνδρ᾽ς* εὐδαιμονεστάτην καὶ μεγίστην γενομένην.

Ἀλλαχοῦ δὲ (αὐτ. 251), καθάπερ ἐν τῷ Νικοκλεῖ (1 κ ἑξ.), παραδείγμασι τῇ ῥώμῃ καὶ τῷ πλούτῳ χρώμενος διδάσκειν ἐπιχειρεῖ, ὡς παρὰ λόγον πολλοὶ δυσμενῶς *πρὸς τοὺς λόγους* ἔχουσιν, διότι κακῶς τινες αὐτοῖς χρῶνται. Λέγει γάρ, ὡς οὐδεὶς ἂν τοῖς τοῦ πλούτου αἰτίοις ἂν μέμψαιτο, εἴ τινες κληρονομήσαντες πλοῦτον τοὺς μὲν πολίτας ὑβρίζοιεν, τοὺς δὲ παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας αἰσχύνοιεν, εἰ δέ τινες ὁπλομαχεῖν ἢ πυκτεύειν καὶ παγκρατιάζειν μαθόντες μηδὲν τού, τοις πρὸς τὸν πόλεμον ἢ τοὺς ἀγῶνας χρῷντο, ἀλλὰ κακῶς τοὺς ἐντυγχάνοντας ποιοῖεν ἢ πολλοὺς τῶν πολιτῶν διαφθείροιεν, πῶς οὐκ ἄν τις εἰκότως τούτους μὲν ἀπολέσειε, τοὺς δὲ διδασκάλους αὐτῶν ἐπαινοίη; Οὐκοῦν καὶ *περὶ τῶν λόγων* τὴν αὐτὴν χρῆναι διάνοιαν ἔχειν-ἥνπερ καὶ περὶ τῶν ἄλλων, καὶ μὴ περὶ τῶν ὁμοίων τἀναντία γιγνώσκειν.

Ὀλίγον δ' ἐνταῦθα προϊὼν (258 κ. ἑξ.) ἀντιλέγει τοῖς ὑπ' ἄλλων τε καὶ Πλάτωνος τῶν λόγων κατηγορηθεῖσιν, ὡς ταῦτα ποιοῖεν οὐ τὴν δύναμιν *αὐτῶν* ἀγνοοῦντες, οὐδ' ὅτι τάχιστ' ἂν *οὗτοι* τοὺς χρωμένους *ὠφελήσειαν*, ἀλλ' ἐλπίζοντες, εἰ *τούτους* διαβάλλοιεν, *τοὺς αὐτῶν ἐντιμοτέρους ἂν ποιῆσαι·* δύναιτο δ' ἂν πικρότερον περὶ αὐτῶν εἰπεῖν ἢ περὶ αὐτοῦ ἐκεῖνοι, ἀλλ' οὐ δέοι ὅμοιον τοῖς ὑπὸ τοῦ *φθόνου* διεφθαρμένοις γενέσθαι· ἡγοῖτο δὲ τοὺς ἐν τοῖς ἐριστικοῖς λόγοις (τοῖς διαλόγοις) δυναστεύοντας (τὸν Πλάτωνα) καὶ τοὺς περὶ τὴν ἀστρολογίαν καὶ τὴν γεωμετρίαν καὶ τὰ τοιαῦτα διατρίβοντας οὐ βλάπτειν, ἀλλ' ὠφελεῖν τοὺς συνόντας ἐλάττω μὲν ὧν αὐτοὶ ὑπισχνοῦν-

ται, πλείω δ' ὧν τοῖς ἄλλοις δοκοῦσι· τούς τε γὰρ ἀχρεῖον πρὸς τὰς πράξεις τὴν παιδείαν ταύτην νομίζοντας ὀρθῶς οἴ δοκεῖν γιγνώσκειν καὶ τοὺς ἐπαινοῦντας ὀρθῶς λέγειν· τὰ γὰρ μαθήματα ταῦτα τοὺς μὲν ἀπηκριβωμένους. οὐδὲν εἰς τὰς πράξεις πλὴν τῶν ἐπιτηδευόντων ὠφελεῖν, τοὺς δὲ μανθάνοντας ἱκανῶς ὀνινάναι· δυσκολομαθήτοις γὰρ πράγμασιν ἀναγκάζοντα προσέχειν τὸν νοῦν καὶ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις τε καὶ δεικνυμένοις μένειν ἐθίζοντα καὶ μὴ πεπλανημένην ἔχειν τὴν διάνοιαν θᾶττον καὶ ῥᾷον τὰ σπουδαιότερα οἵους τε μανθάνειν ποιεῖν. *Οὔκουν φιλοσοφίαν* τὴν διατριβὴν ταύτην εἶναι οὐδὲν ἐν τῷ παρόντι πρὸς τὸ λέγειν καὶ πράττειν ὠφελοῦσαν, ἀλλὰ γυμνασίαν τῆς ψυχῆς τινα καὶ *παρασκευὴν φιλοσοφίας* ἀνδρικωτέραν μὲν τῆς ἐν τοῖς διδασκαλείοις παιδικῆς, τὰ δὲ πλεῖστα παραπλησίαν. Χρόνον μὲν οὖν τινα περὶ αὐτὴν διατρίβειν συμβουλεύοι ἂν τοῖς νεωτέροις, μὴ μέντοι κατασκελετευθῆναι ἐπὶ τούτοις, μηδ' ἐξοκεῖλαι εἰς τοὺς περὶ πλήθους τῶν ὄντων τῶν παλαιῶν σοφιστῶν λόγους τερατολογίας ὁμοίας ταῖς θαυματοποιίαις ὄντας.

Μικρὸν δὲ πορρωτέρω τοῦ αὐτοῦ χωρῶν λόγου (283 κ. ἑξ.) ἐλέγχειν πειρώμενος τὰς πλημμελεῖς *περὶ παιδείας* Ἀθηναίων τινῶν δόξας πολλὰ κακὰ τὴν *περὶ τοὺς λόγους* φιλοσοφίαν ποιούσας λέγει «νῦν οὕτως *ἀνέστραπται* καὶ *συγκέχυται πολλὰ τῶν* κατὰ τὴν πόλιν, ὥστε ἔνιοι (285) τοὺς τῶν *ἀναγκαίων* μὲν (τῆς περὶ τοὺς λόγους παιδείας) ἀμελοῦντας, τὰς δὲ τῶν παλαιῶν σοφιστῶν τερατολογίας ἀγαπῶντας φιλοσοφεῖν φασιν, ἀλλ' οὐ τοὺς τὰ *τοιαῦτα* μανθάνοντας, ***ἐξ ὧν καὶ τὸν οἶκον καὶ τὰ κοινὰ καλῶς διοικήσουσιν***, ὧνπερ ἕνεκα πάντα πρακτέον ἐστίν· *ἀφ' ὧν* ὑμεῖς (οἱ Ἀθηναῖοι) ἀπελαύνετε τοὺς νεωτέρους ἀποδεχόμενοι τοὺς λόγους τοὺς τῶν διαβαλλόντων τὴν *τοιαύτην παιδείαν*». Πεποιηκέναι γὰρ αὐτοὺς τῶν νεωτέρων τοὺς μὲν ἐν πότοις καὶ παιδιαῖς διάγειν, τοὺς δ' ἐν αἰσχίστοις ἀκολασίαις ἡμερεύειν καὶ τοὺς μὲν ἐπὶ ταῦτα προτρέποντας (τοὺς τὴν τῶν λόγων μελέτην διαβάλλοντας) οὐδένα διὰ τοῦτο εἰσαγαγεῖν εἰς δίκην, *ἑαυτοῖς* δὲ *τοῖς* τοὺς συνόντας *ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀποτρέπουσιν* ἀντὶ τοῦ χάριν εἰδέναι κακὰ παρέχειν. Ἀντὶ δὲ τοῦ τοὺς *εἰς τὴν αὐτῶν παιδείαν* καὶ ὁτιοῦν ἀναλίσκοντας ὡς διαφθειρομένους διαβαλλέσθαι, ἀξίους εἶναι *ἐπαινεῖν* μᾶλλον καὶ *βελτίστους* τῶν ἡλικιωτῶν νομίζειν· ὑπεριδόντας γὰρ τῶν τῆς

ἡλικίας ἡδονῶν πονεῖν ἑλέσθαι χρήματα τελέσαντας, καὶ εὐθὺς ἐκ παίδων γνῶναι δέον τὸν ὀρθῶς (τοῦ οἴκου καὶ τῆς πόλεως) προστατήσοντα τῆς ἡλικίας τῆς αὐτοῦ πρότερον ἢ τῶν αὐτοῦ ἐπιμελεῖσθαι, καὶ μὴ ζητεῖν ἄλλων ἄρχειν, πρὶν τῆς αὐτοῦ *διανοίας ἐπιστατήσοντα* λάβοι, μηδ' οὕτω μέγα ἐπὶ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς φρονεῖν, ὡς ἐπὶ τοῖς ἐκ *τῆς παιδείας* γιγνομένοις.

Εὐθὺς δὲ μετὰ ταῦτα (291 κ. ἑξ.) λύων τὴν διαβολὴν τὴν τῶν *ἐπιμελομένων εἶναι δεινῶν λέγειν*, ὡς ἀδίκου καὶ κακοῦ ἐπιτηδεύματος ἐπιθυμοῖεν, θαυμάζειν φησίν, ὅπως ποτὲ εὐδαιμονίζοντες πολλοὶ τοὺς φύσει δεινοὺς λέγειν οὕτω πρὸς τοὺς *μελέτῃ τοιούτους* διακέοιντο· οὐδὲν γὰρ τῶν φύσει καλῶν *μελέτῃ* κατεργασθὲν αἰσχρὸν γίγνεσθαι· οὐδ' ἐν τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς ἐπαινεῖσθαι μᾶλλον τοὺς παρὰ τῶν προγόνων παραλαβόντας τῶν *φιλοπονίᾳ* αὐτῶν κτησαμένων. Συμφέρειν δέ γ' ἐπὶ τῶν *λόγων* μὴ τὰς εὐτυχίας ἀλλὰ τὰς *ἐπιμελείας* εὐδοκιμεῖν· τοὺς γὰρ φύσει δεινούς, ὅπως ἂν τύχωσι, χρῆσθαι *τοῖς λόγοις*, τοὺς δὲ *φιλοσοφίᾳ τοιούτους* γενομένους οὐδὲν ἀνετοίμους λέγοντας ἧττον περὶ τὰς πράξεις πλημμελεῖν. Ἀθηναίοις δὲ μάλιστα προσήκειν βούλεσθαι πολλοὺς εἶναι *τοὺς τοιούτους*· καὶ γὰρ αὐτοὺς μάλιστα τῶν ἄλλων προύχειν τῷ πρὸς τὴν *φρόνησιν* καὶ *πρὸς τοὺς λόγους* ἄμεινον αὐτῶν *πεπαιδεῦσθαι*.

Εὐθὺς δ' ἐπὶ τούτοις (295 κ. ἑξ.) ἐπ' ἄλλον λόγον τῆς *ῥητορικῆς* ὑπεραπολογούμενος ἔρχεται, τὸν τὴν πόλιν τὴν τῶν Ἀθηναίων αὐτὴν διδάσκαλον *ταύτης* εἶναι. Καὶ γὰρ ἆθλα μέγιστα τιθέναι *αὐτῆς* καὶ γυμνάσια πλεῖστα τοῖς *ἀγωνιουμένοις* παρέχειν, ἔτι δὲ τὴν περὶ *τοὺς λόγους ἐμπειρίαν* ἐνταῦθα μάλιστα πάντας λαμβάνειν. Ὥστε σκοπεῖν δεῖν αὐτούς, μὴ καταγέλαστον εἴη τῆς δόξης ταύτης φλαῦρόν τι καταγιγνώσκειν τοῦ *ταύτης* διδασκάλου (Ἰσοκράτους) καταψηφισαμένους (ἀντιδόσεως δίκην κρινομένου) καὶ ὅμοιον ποιήσαντας, ὥσπερ ἂν εἰ Λακεδαιμόνιοι μὲν τοὺς πολεμικούς, Θετταλοὶ δὲ τοὺς ἱππικοὺς ζημιοῦν ἐπιχειροῖεν, διότι δὴ τοιοῦτοι εἶεν.

Ἄλλοθι δὲ τοῦ λόγου τούτου (304 κ. ἑξ.) τὴν Ἀθηναίων πόλιν αὐτὴν προτρέπεσθαι χρῆναί φησιν ἐπὶ *τὴν τῶν λόγων παιδείαν* τῶν νεωτέρων τοὺς εὐποροῦντάς τε καὶ σχολὴν ἄγοντας, κάλλιστον εἶναι ἐπιτήδευμα νομίζοντας *τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν*. Καὶ τούτων τοὺς

μὲν χρησίμους ἑαυτοὺς τῇ πόλει παρασκευάζοντας πολλοῦ ποιεῖσθαι, τοὺς δ' ἀσελγῶς τῶν καταλειφθέντων ἀπολαύοντας προδότας τῆς πόλεως νομίζειν. Μόλις γὰρ ἂν οὕτως ἐθελήσειαν καταφρονήσαντες τῆς ῥᾳθυμίας τῆς φιλοσοφίας ἀντέχεσθαι.

Ἑξῆς δὲ τούτοις πρὸς Ἀθηναίους τὸν λόγον ποιούμενος (336 κ. ἑξ.) τοὺς *ὑπερέχοντας* καὶ τῇ *φύσει* καὶ ταῖς *μελέταις* (ταῖς ῥητορικαῖς) καὶ τοὺς *τοιούτους* προθυμουμένους γενέσθαι ἀγαπᾶν καὶ τιμᾶν καὶ θεραπεύειν αὐτούς φησι δεῖν ἐπισταμένους, ὅτι καὶ μεγάλων ἡγήσασθαι ἔργων καὶ τὴν πόλιν ἐκ κινδύνων σῴζειν καὶ τὴν δημοκρατίαν διαφυλάττειν *ἐν τοῖς τοιούτοις* μόνοις ἐνείη. *Τοιοῦτον* (φύσει καὶ ῥητορικῇ μελέτῃ προύχοντα) μὲν γὰρ γενέσθαι τὸν τοὺς τυράννους ἐκβαλόντα καὶ τὸν δῆμον καταγαγόντα καὶ τὴν δημοκρατίαν καταστήσαντα (τὸν Κλεισθένη), *τοιοῦτον* δὲ τὸν ἐν Μαραθῶνι νικήσαντα καὶ δόξαν τῇ πόλει περιποιησάμενον, *τοιοῦτον* δὲ τὸν τοὺς Ἕλληνας ἐλευθερώσαντα καὶ τοὺς Ἀθηναίους ἐπὶ τὴν ἡγεμονίαν προαγαγόντα καὶ τὸ τεῖχος ἀκόντων Λακεδαιμονίων τῇ πόλει περιβαλόντα, *οὐκ ἄλλον* δὲ τὸν ἀργυρίου καὶ χρυσίου τὴν Ἀκρόπολιν ἐμπλήσαντα καὶ τοὺς ἰδίους οἴκους μεστοὺς εὐδαιμονίας ποιήσαντα. Πάντας γὰρ τούτους μάλιστα *τῷ φρονεῖν* καὶ *τῷ λέγειν* διαφέρειν καὶ προύχειν τῶν ἄλλων.

3. *Κατὰ τῶν τότε ῥητόρων (τῶν πολιτικῶν).*

Οὐκ ὀλίγοις οὐδὲ σμικροῖς ἂν ἐντύχοιμεν τοῖς αὐτῷ τῶν τότε ῥητόρων κατηγορουμένοις, μάλιστα δὲ τῶν πονηρῶν καὶ τῶν κακῶς τῆς πόλεως καὶ τῶν κοινῶν προεστηκότων.

Οἷον ἐν τῷ Φιλίππῳ (2) κατηγορεῖ αὐτῶν, ὅτι *παρὰ τὸ τῇ πόλει συμφέρον* ἐπὶ τὸν πρὸς Φίλιππον πόλεμον παροξύνοιεν ταῖς ἐκείνου ἐπιθυμίαις συναγορεύοντες, περὶ τὸν εἰρηνικώτατον τῶν λόγων αὐτοῦ διατρίβοντος καὶ μάλιστ' εἰς τὸ τῇ πόλει λυσιτελοῦν βλέποντος.

Ἐν δὲ τῷ περὶ εἰρήνης (3) Ἀθηναίοις ἐπιτιμῶντα ὁρῶμεν, ὅτι συνειδότες πολλοὺς καὶ μεγάλους οἴκους ὑπὸ *τῶν κολακευόντων* ἀναστάτους γεγενημένους καὶ μισοῦντες ἐπὶ τῶν ἰδίων τοὺς *ταύτην τὴν τέχνην* ἔχοντας, ἐπὶ τῶν κοινῶν οὐχ ὁμοίως *πρὸς αὐτοὺς* διακέοιντο,

ἀλλὰ μᾶλλον *τούτοις* πιστεύοιεν ἢ τοῖς ἄλλοις πολίταις· πεποιηκέναι γὰρ τοὺς ῥήτορας μελετᾶν καὶ φιλοσοφεῖν *οὐ τὰ τῇ πόλει μέλλοντα συνοίσειν*, ἀλλ' ὅπως ἂν *αὐτοῖς τὰ ἀρέσκοντα* λέγοιεν· *ἐφ᾽ ὃ* καὶ τότε τοὺς πολλοὺς αὐτῶν ἐρρυηκέναι.

Καὶ ὀλίγον μετὰ ταῦτα (25) ἔτυχεν πρὸς Ἀθηναίους εἰπὼν «Οὐδὲν τούτων (τῶν ἀγαθῶν) οἷόν τ' ἔστι γενέσθαι πρότερον, πρὶν ἂν πεισθῆτε τὴν μὲν ἡσυχίαν ὠφελιμωτέραν εἶναι τῆς πολυπραγμοσύνης, τὴν δὲ δικαιοσύνην τῆς ἀδικίας, τὴν δὲ τῶν ἰδίων ἐπιμέλειαν τῆς τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμίας· περὶ ὧν οὐδεὶς πώποτε *τῶν ῥητόρων* εἰπεῖν ἐν ὑμῖν ἐτόλμησεν».

Πολὺ δὲ πόρρω τοῦ αὐτοῦ λόγου ἰόντες (121) ὅμοια καὶ παραπλήσια τοῖς τότε ῥήτορσιν ἐπικαλοῦντα εὑρίσκομεν· ἐν μὲν γὰρ τῷ παρόντι *πρὸς χάριν* τῇ πόλει λέγειν, *τοῦ* δὲ *μέλλοντος οὐδὲν ἐπιμελεῖσθαι* καὶ φιλεῖν τὴν πόλιν φάσκοντας ὅλην τὴν πόλιν *λυμαίνεσθαι*· παραλαβόντας γὰρ τοὺς τοιούτους τὴν τοῦ βήματος δυναστείαν *εἰς πολλὴν ἄνοιαν* προαγαγεῖν τὴν πόλιν· θαυμαστότατον δ' ἁπάντων εἶναι, ὅτι *δημαγωγοὺς* (ῥήτορας ὄντας) ἡ πόλις προχειρίζοιτο τοὺς *ὁμοίως* λέγοντας καὶ πράττοντας τοῖς *ἀπολέσασιν αὐτήν*· ἐπὶ γὰρ τούτων δὶς ἤδη τὴν δημοκρατίαν καταλυθῆναι καὶ τοὺς ἐπὶ τῶν τριάκοντα φυγόντας οὐ διὰ τούτους κατελθεῖν, ἀλλὰ διὰ τοὺς μισοῦντας τοὺς τοιούτους. Ἀλλ' ὅμως οὕτω χαίρειν τὴν πόλιν *ταῖς τῶν ῥητόρων πονηρίαις*, ὥστε πολλῶν μὲν πολιτῶν διά τε τὸν πόλεμον καὶ τὰς ταραχὰς ἐκπεπτωκότων τῶν πατρῴων, τούτων δ' *ἐκ πενήτων πλουσίων γεγενημένων*, ὅμως μὴ ἀγανακτεῖν, ἀλλ' ὑπομένειν διαβαλλομένην *δι' αὐτοὺς* πρὸς τοὺς Ἕλληνας, καὶ τὸν μὲν *δῆμον χεῖρον τῶν ὀλιγαρχουμένων πράττοντα, τούτους* δ' *ἐκ ταπεινῶν εὐδαίμονας* γεγενημένους.

Καὶ ἀλλαχοῦ δ' ἄλλα πόλλ' ἂν ἀναγνοῖμεν τῶν ῥητόρων πονηρῶν τότε ὄντων κατηγοροῦντα· οἷον (129) οὐδὲν εἶναι γένος *πονηρῶν ῥητόρων τῷ πλήθει κακονούστερον*· πρὸς γὰρ τοῖς ἄλλοις κακοῖς *τῶν καθ' ἡμέραν ἀναγκαίων σπανίζειν* αὐτὸ βούλεσθαι ὁρῶντας τοὺς μὲν ἐκ τῶν ἰδίων τὰ ἑαυτῶν διοικοῦντας τῆς πόλεως καὶ τῶν τὰ βέλτιστα λεγόντων ὄντας, τοὺς δ' ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ λημμάτων ζῶντας ὑφ' ἑαυτοῖς διὰ τὴν ἔνδειαν ὄντας· ἐν οὖν ταῖς *ἀπορίαις*, ἐν αἷς αὐτοὺς δυναστεύειν, *ἐν ταύταις* ἥδιστ' ἂν ἰδεῖν *ἅπαντας ὄντας τοὺς πολίτας*.

Ἐν δὲ τῷ Παναθηναϊκῷ (12 κ. ἑξ.) πρὸς ἑαυτὸν καὶ τοὺς αὐτῷ συγγεγονότας κρίνων τοὺς *ῥήτορας* τοιάδε ψέγων φαίνεται «Πάντες ἴσασι τῶν *ῥητόρων τοὺς πολλοὺς οὐχ ὑπὲρ τῶν τῇ πόλει συμφερόντων, ἀλλ' ὑπὲρ ὧν αὐτοὶ λήψεσθαι προσδοκῶσι* δημηγορεῖν τολμῶντας, ἐμὲ δὲ καὶ τοὺς ἐμοὺς οὐ μόνον τῶν κοινῶν ἀπεχομένους, ἀλλὰ καὶ τῶν ἰδίων εἰς τὰς τῆς πόλεως χρείας ὑπὲρ δύναμιν δαπανωμένους, ἔτι δὲ *τοὺς μὲν ἢ λοιδορουμένους* ἐν ταῖς ἐκκλησίαις περὶ μεσεγγυήματος *σφίσιν αὐτοῖς* καὶ *λυμαινομένους τοὺς συμμάχους* ἢ τῶν ἄλλων ὃν ἂν τύχωσι *συκοφαντοῦντες*, ἐμὲ δὲ τῶν λόγων ἡγεμόνα γεγενημένον τῶν τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμόνοιαν καὶ τὴν ἐπὶ τοὺς βαρβάρους στρατείαν παρακαλούντων καὶ τῶν ἐπὶ τοιαύτην καὶ τοσαύτην χώραν ἀποικίαν κοινῇ πέμπειν συμβουλευόντων». Μέμφεται δὲ τοῖς Ἀθηναίοις (15), ὅτι οὕτω σπουδαιοτέραν αὐτοῦ *τῶν ῥητόρων* ποιουμένου τὴν αἵρεσιν, ὅμως *τῶν μὲν τὸν τρόπον ψέγοντες* προστάτας τῆς πόλεως ποιοῦνται καὶ κυρίους ἁπάντων καθιστᾶσιν, ἑαυτοῦ δὲ τοὺς λόγους ἐπαινοῦντες φθονοῦσι δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τούτους

Ἐν δὲ τῇ Ἀντιδόσει (136 κ. ἑξ.) Τιμοθέῳ μαθητῇ αὐτοῦ γεγενημένῳ, ἐπαχθεστέρῳ δοκοῦντι εἶναι τοῖς συμπολιτευομένοις τοιαῦτα πρὸς τὸ ἀρέσκειν δύνασθαι παραινῶν φαίνεται, ἐν οἷς ἄν τις μάλιστα ψεγομένους τοὺς ῥήτορας ἴδοι. Εἶπε γὰρ «πλείστων ἀγαθῶν αἴτιος γεγενημένος (τῇ πόλει) χεῖρον διάκεισαι τῶν οὐδὲν ἄξιον λόγου διαπεπραγμένων· εἰκότως· οἱ μὲν γὰρ τοὺς *ῥήτορας* (τοὺς πολιτικοὺς) καὶ τοὺς ἐν τοῖς ἰδίοις συλλόγοις *λογοποιεῖν* δυναμένους (τοὺς ἐπιδεικτικοὺς σοφιστὰς) καὶ πάντα προσποιουμένους εἰδέναι θεραπεύουσι· σὺ δὲ οὐ μόνον ἀμελεῖς ἀλλὰ καὶ πολεμεῖς *τοῖς μέγιστον δυναμένοις*. Καίτοι πόσους οἴει διὰ *τὰς τούτων ψευδολογίας*, τοὺς μὲν συμφοραῖς περιπεπτωκέναι, τοὺς δ' ἀτίμους εἶναι, πλείονος ἀξίους γεγενημένους τῶν ᾀδομένων καὶ τραγῳδουμένων; Ἢν οὖν ἐμοὶ πείθῃ καὶ νοῦν ἔχῃς, οὐ καταφρονήσεις *τῶν ἀνδρῶν τούτων*, οἷς τὸ πλῆθος εἴθισται πιστεύειν οὐ μόνον περὶ ἑνὸς ἑκάστου τῶν πολιτῶν ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλων τῶν πραγμάτων, ἀλλ' ἐπιμέλειάν τινα ποιήσει καὶ θεραπείαν *αὐτῶν*, ἵν' εὐδοκιμήσῃς δι' ἀμφότερα καὶ διὰ τὰς πράξεις καὶ *διὰ τοὺς τούτων λόγους*». Οὐ πεισθέντος δὲ Τιμοθέου, ἥκιστα ποιεῖν τοιαῦτα

πεφυκότος, «οἱ μὲν *ῥήτορες* ἔργον εἶχον αἰτίας περὶ αὐτοῦ πολλὰς καὶ *ψευδεῖς πλάττειν*, τὸ δὲ πλῆθος ἀποδέχεσθαι τὰς ὑπὸ τούτων λεγομένας».

4. *Κατὰ τῶν ἀντιτέχνων*

Ἀντίτεχνοι μάλιστ' Ἰσόκρατει δοκοῦσιν εἶναι τῶν τ' ἐριστικῶν λεγομένων οἱ νεώτεροι καὶ οἱ περὶ Πλάτωνα καὶ τῶν σοφιστῶν οἵ τε τὴν τέχνην τὴν τῶν λόγων διδάσκοντες καὶ οἱ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ χρηματισμὸν λόγους γράφοντες.

Μάλιστα δ' αὐτοῖς ἐπιτιμῶντα καὶ ψέγοντ' ἂν εὕροις ἐν τῷ κατὰ τῶν σοφιστῶν λόγῳ, ὃν τὴν τέχνην διδάσκειν ἀρχόμενος γράψας διέδωκε τὰς πρὸς τοὺς μαθητὰς ὑποσχέσεις καὶ ἐπαγγελίας ἐνέχοντα, πρὸ δὲ τούτων πολλοὺς τῶν ἀντιτέχνων ἐλέγχους καὶ μομφάς. Πολλὴν μὲν γὰρ *ἀλαζονείαν τῶν ἐριστικῶν* κατηγορεῖ (1 κ. ἑξ., οἵ τὴν ἀλήθειαν ζητεῖν προσποιούμενοι εὐθὺς *ψευδῆ λέγοιεν* τοῖς νεωτέροις ὑπισχνούμενοι, εἰ σφίσι συγγένοιντο, εὐδαίμονας ποιήσειν, τῆς δὲ τοῦ ἀγαθοῦ τούτου παραδόσεως τρεῖς μόνον τέτταρας μνᾶς μισθὸν πραττόμενοι. Καὶ οὐδὲν δεῖσθαι χρημάτων φάσκοντας μικροῦ κέρδους μόνον οὐκ ἀθανάτους τοὺς συνόντας ποιήσειν ὑπισχνεῖσθαι. Οὓς δὲ τὴν ἀρετὴν ἐπαγγέλλοιντο διδάξειν, τούτοις δ' ἀπιστεῖν περὶ μισθοῦ ἀποδόσεως καὶ μεσεγγυοῦσθαι τοῖς μὴ διδασκομένοις μᾶλλον πιστεύοντες. Ταῦτα δὲ καὶ ἄλλα αὐτῶν κακὰ καὶ ἐναντιότητας τοὺς ἰδιώτας ὁρῶντας εἰκότως αὐτῶν καταφρονεῖν καὶ ἡγεῖσθαι οὐ τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν τὰς διατριβὰς ταύτας εἶναι, ἀλλ' *ἀδολεσχίαν* καὶ *μικρολογίαν*.

Τοῖς δὲ *τοὺς πολιτικοὺς λόγους* τοῖς πλησιάζουσιν *ὑπισχνουμένοις* ἐπιτιμᾷ (9 κ. ἑξ.), ὅτι *οὐδὲν φροντίζοντες τῆς ἀληθείας*, ἀλλὰ ταῖς *μεγάλαις ἐπαγγελίαις* καὶ *τοῖς μικροῖς μισθοῖς* πολλοὺς μαθητὰς προσαγόμενοι, χεῖρον δὲ τῶν ἰδιωτῶν γράφοντες λόγους τελείους ῥήτορας τοὺς συνόντας ὑπισχνοῦνται ποιήσειν. Φάσκοντας δὲ τὴν τῶν λόγων ἐπιστήμην ὥσπερ τὴν τῶν γραμμάτων παραδώσειν διαφορωτάτην οὖσαν, οὐδὲν δὲ τῆς δυνάμεως ταύτης (τῆς ῥητορικῆς) οὔτε τῇ ἐμπειρίᾳ οὔτε τῇ φύσει τῇ τοῦ μαθητοῦ μεταδιδόντας οἴεσθαι ταῖς τῶν *ἐπαγγελμάτων*

ὑπερβολαῖς θαυμασθήσεσθαι καὶ τὴν *τέχνην* πλείονος ἀξίαν εἶναι δόξειν, κακῶς εἰδότας τὰς τέχνας αὐξανομένας οὐ διὰ τοὺς *ἀλαζονευομένους*, ἀλλὰ διὰ τοὺς τὸ ἐνὸν ἑκάστῃ δυναμένους ἐξευρίσκειν.

Πορρωτέρω δὲ τοῦ λόγου τούτου προϊὼν (19 κ. ἑξ) οὐδὲ *τοὺς τὰς τέχνας γεγραφότας* τοὺς πρὸ αὐτοῦ γεγονότας ἀνεπιτιμήτους ἀφετέον εἶναί φησι· καὶ γὰρ *δικάζεσθαι* διδάξειν ὑποσχέσθαι, δυσχερέστατον ὀνόματι πρᾶγμα, τῆς παιδεύσεως ταύτης πρός τε τοὺς δικανικοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἅπαντας λόγους ὁμοίως ὠφελούσης. Ὅλως δὲ τοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτικοὺς παρακαλοῦντας λόγους *πλεονεξίας* εἶναι διδασκάλους ἐπαγγέλλεσθαι.

Ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν ἄλλοις τῶν αὐτοῦ λόγων οὐχ ἅπαξ οὐδ' ὀλίγα τῶν ἀντιτέχνων ἔτυχε κατηγορήσας·

αὐτίκα ἐν μὲν τῇ Ἑλένῃ ὁμότεχνον ἄνδρα ἐγκώμιον Ἑλένης γεγραφότα ἐλέγχων ἀπολογίαν ἀντ' ἐγκωμίου γράψαντα καὶ αὐτὸς ἐγκωμίου ταύτης ὀρθοῦ ἐπίδειξιν ποιούμενος μακρὰ προοιμιάζεται (1 κ. ἑξ.) παντοῖα παντοίους ἀντιτέχνους μεμφόμενος καὶ ψέγων, τοὺς μὲν *ἐπιδείξεις ποιουμένους σοφιστὰς* καὶ τοὺς περὶ Πλάτωνα, ὅτι ἀτόπους καὶ παραδόξους τὰς τῶν λόγων ὑποθέσεις ποιοῖντο, οἷον οἱ μέν, ὡς οὐχ οἷόν τε ψευδῆ λέγειν οὐδ' ἀντιλέγειν, ἢ ὡς ὁ τῶν πτωχευόντων καὶ φευγόντων βίος αἱρετώτερος τοῦ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ἢ ὡς ἐγκωμίου ἄξιοι οἱ βομβυλιοὶ ἢ οἱ ἅλες, οἱ δέ, ὡς ἀνδρεία καὶ σοφία καὶ δικαιοσύνη ταὐτόν· *τούς δ' ἐριστικούς*, ὅτι οὐδὲν ὠφελοῖεν περὶ ταῦτα διατρίβοντες, ἐνοχλοῖεν δὲ μόνον τοῖς συνοῦσιν· οὐδενὸς γὰρ ἄλλου μέλοι αὐτοῖς ἢ παρὰ τῶν νεωτέρων χρηματίζεσθαι. Καὶ ταῦτα δὲ ποιοῖεν οὐδὲν αὐτοὶ καινὸν ἐξευρόντες, ἀλλὰ παρὰ τῶν προτέρων σοφιστῶν παραλαβόντες Πρωταγόρου τε καὶ Γοργίου καὶ Ζήνωνος καὶ Μελίσσου τοιούτους ψευδεῖς λόγους μηχανησαμένων. Δέοι δ' αὐτοὺς τῆς περιττολογίας ταύτης καὶ τερθρείας ἀφεμένους τὴν ἀλήθειαν διώκοντας περὶ τὰ πολιτικὰ τοὺς πλησιάζοντας παιδεύειν.

Ἐν δὲ τῷ Βουσείριδι Πολυκράτην, σοφιστὴν ἐπιδεικτικοὺς γράφοντα λόγους, οἷον νουθετῶν διαμαρτόντα ἐλέγχειν πειρᾶται περί τε τὴν Βουσείριδος ἀπολογίαν καὶ τὴν Σωκράτους κατηγορίαν, λόγους, ἐφ' οἷς μάλιστ' ἐκεῖνος ἐμεγαλαυχεῖτο. Λέγει γὰρ (5) «ὑπὲρ Βουσείριδος *ἀπολογήσεσθαι* φάσκων *τηλικαύτην αὐτῷ τὸ μέγεθος παρανομίαν προ-*

σῆψας, ἧς οὐκ ἔσθ' ὅπως ἄν τις δεινοτέραν ἐξευρεῖν δυνηθείη· τῶν γὰρ λοιδορούντων ἐκεῖνον βλασφημούντων μόνον, ὡς ἔθυε τῶν ξένων τοὺς ἀφικνουμένους, σὺ καὶ κατεσθίειν αὐτοὺς ᾐτιάσω, Σωκράτους δὲ *κατηγορεῖν* ἐπιχειρήσας ὥσπερ *ἐγκωμιάσαι* βουλόμενος Ἀλκιβιάδην ἔδωκας αὐτῷ μαθητήν, ὃν ὑπ' ἐκείνου μὲν οὐδεὶς ᾔσθετο παιδευόμενον, ὅτι δὲ πολὺ τῶν ἄλλων διήνεγκεν, ἅπαντες ἂν ὁμολογήσειαν».

Ἐν δὲ τῷ Παναθηναϊκῷ (1 κ. ἑξ.) προοιμιαζόμενος, περὶ ὧν αὐτὸς νεώτερος ὢν γράφειν προῃρεῖτο τὸν λόγον ποιούμενος οὐκ ἐπιλανθάνεται τῶν ἀντιτέχνων, ἀλλ' εὐθὺς πειρᾶται διαβάλλειν φεύγειν φάσκων αὐτὸς ἀναξίους δὴ ὄντας τῶν λόγων τοὺς μυθώδεις καὶ τοὺς τερατείας καὶ ψευδολογίας μεστοὺς (τοὺς τῶν ἐπιδεικτικῶν σοφιστῶν) καὶ τοὺς ἁπλῶς εἰρῆσθαι δοκοῦντας καὶ μηδεμιᾶς κομψότητος μετέχοντας, οὓς οἱ περὶ τοὺς ἀγῶνας δεινοὶ (οἱ τῶν δικανικῶν λόγων διδάσκαλοι) παραινοῦσι τοῖς νεωτέροις μελετᾶν.

Ἐν δὲ τῇ Ἀντιδόσει (84 κ. ἑξ.) τοὺς ἑαυτοῦ λόγους πρὸς τὴν Πλάτωνος διδασκαλίαν παραβάλλων φαυλοτέραν ἀποφαίνειν πειρᾶται· φησὶ γὰρ «τῶν ἐπὶ τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν δικαιοσύνην προσποιουμένων προτρέπειν ἡμεῖς ἂν ἀληθέστεροι καὶ χρησιμώτεροι φανεῖμεν ὄντες· οἱ μὲν γὰρ παρακαλοῦσιν ἐπὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν φρόνησιν τὴν *ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀγνοουμένην, ὑπ' αὐτῶν δὲ τούτων ἀντιλεγομένην*, ἐγὼ δ' ἐπὶ τὴν ὁμολογουμένην· κἀκείνοις μὲν ἀπόχρη τοσοῦτον, ἢν ἐπαγαγέσθαι τινὰς *τῇ δόξῃ τῇ τῶν ὀνομάτων* (τοῦ Σωκράτους) δυνηθῶσιν εἰς τὴν αὑτῶν ὁμιλίαν, ἐγὼ δὲ τῶν μὲν *ἰδιωτῶν* οὐδένα πώποτε φανήσομαι παρακαλέσας ἐπ' ἐμαυτόν, τὴν δὲ *πόλιν ὅλην* πειρῶμαι πείθειν τοιούτοις ἐπιχειρεῖν, ἐξ ὧν αὐτοί τε εὐδαιμονήσουσι καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας τῶν παρόντων κακῶν ἀπαλλάξουσιν».

Πολλὰ δὲ τοῦ λόγου τούτου διελθὼν (142 κ. ἑξ.) ποιεῖ τῶν ἐπιτηδείων ἄνδρα διδάσκοντα ἑαυτόν, ὅπως ἀπολογούμενος πρὸς τοὺς δικαστὰς τοῖς λόγοις χρῷτο, μὴ καταψηφίσαιντο φθονοῦντες τοῦ βίου καὶ τοῦ τρόπου, καὶ λέγοντα (147) «τά τε παρὰ τῶν ξένων (μαθητῶν) γιγνόμενα (χρήματα) πολὺ πλείω νομίζουσιν εἶναι τῶν διδομένων, αὐτόν τέ σε ῥᾳθυμότερον ἡγοῦνται ζῆν οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἀλλὰ καὶ *τῶν περὶ τὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν αὐτήν σοι πραγματείαν ὄντων*. Ὁρῶσι γὰρ ἐκείνων μὲν τοὺς πλείστους πλὴν τῶν **τὸν**

σὸν βίον καὶ τρόπον ἠγαπηκότων *ἔν τε ταῖς πανηγύρεσι καὶ τοῖς ἰδίοις συλλόγοις ἐπιδείξεις ποιουμένους, διαγωνιζομένους πρὸς ἀλλήλους, καθ' ὑπερβολὴν ὑπισχνουμένους, λοιδορουμένους, οὐδὲν ἀπολείποντας κακῶν*, ἀλλὰ σφίσι μὲν αὐτοῖς *πράγματα παρέχοντας*, τοῖς δὲ ἀκροωμένοις ἐξουσίαν παρέχοντας *καταγελάσαι τῶν λεγομένων*, ἐνίοις *ἐπαινέσαι*, τοῖς δὲ πλείστοις *μισῆσαι*, σὲ δὲ οὐδενὸς μετέχοντα τούτων, ἀλλ' *ἀνομοίως ζῶντα καὶ τοῖς σοφισταῖς* καὶ τοῖς ἰδιώταις». Ταῦτα δ' οὐδὲν ἀλλ' ἢ δεξιὰ καὶ οὐκ εὐθὺ ἐπὶ τοὺς σοφιστὰς βαλλομένη διαβολή τις ὁμοτέχνου οὖσα φαίνεται.

Καὶ τῶν ἐπιστολῶν δ' ἐν τῇ πρώτῃ (5) τοῦ καιροῦ ἐπιλαμβάνεται, ἵνα τῶν σοφιστῶν τοὺς ἐπιδεικτικοὺς ἀντιτέχνους ὄντας διαβάλῃ πρὸς Διονύσιον λέγων «Μὴ νόμιζέ με προθύμως οὕτω σε παρακαλεῖν, ἵνα γένῃ συγγράμματος ἀκροατής· οὐ γὰρ τυγχάνω φιλοτίμως διακείμενος πρὸς τὰς *ἐπιδείξεις*· πρὸς δὲ τούτοις κἀκεῖνο πᾶσι φανερόν, ὅτι τοῖς μὲν *ἐπιδείξεων* δεομένοις αἱ *πανηγύρεις* ἁρμόττουσιν, ἐκεῖ γὰρ ἄν τις *ἐν πλείστοις τὴν ἑαυτοῦ διασπείρειε δύναμιν*, τοῖς δὲ διαπράξασθαί τι βουλομένοις πρὸς τοῦτον διαλεκτέον, ὅστις τάχιστα μέλλει τὰς πράξεις ἐπιτελεῖν τὰς ὑπὸ τοῦ λόγου δηλωθείσας».

5. *Ὑπὲρ ἑαυτοῦ διαβαλλομένου καὶ ἀγνοουμένου.*

Πολλαχοῦ τῶν λόγων ὁμολογῶν ἐνδεῶς περὶ τοὺς λόγους πεφυκέναι πολλὰ ἔτυχε μεμψάμενος τοῖς τε διαβάλλουσιν αὐτὸν τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῖς οὐκ ὀρθὰ περὶ αὐτοῦ δοξάζουσιν· οἷον

ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ (8 κ. ἑξ.) «Πολλάκις ἤδη *τήν τε φύσιν* τὴν ἐμαυτοῦ κατεμεμψάμην καὶ *τὴν τύχην* ὠδυράμην, ταύτῃ μὲν οὐδὲν ἔχων ἐπικαλεῖν ἄλλο, πλὴν ὅτι περὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἣν προειλόμην, *ἀτυχίαι τινὲς* καὶ *συκοφαντίαι* γεγόνασι, τὴν δὲ *φύσιν* εἰδὼς πρὸς τοὺς λόγους *οὔτε τελείαν οὔτε πανταχῇ χρησίμην*· ἀλλὰ δοξάσαι μὲν περὶ ἑκάστου τὴν ἀλήθειαν μᾶλλον δυναμένην τῶν εἰδέναι φασκόντων, εἰπεῖν δὲ περὶ τῶν αὐτῶν τούτων ἐν συλλόγῳ ἀνθρώπων ἁπασῶν ὡς ἔπος εἰπεῖν ἀπολελειμμένην. Οὕτω γὰρ *ἐνδεὴς φωνῆς ἱκανῆς καὶ τόλμης* ἐγενόμην, ὡς οὐκ οἶδ' εἴ τις ἄλλος τῶν πολιτῶν».

Καὶ ἄλλοθί που τοῦ αὐτοῦ λόγου (15 κ. ἑξ.) ἐπικαλῶν φαίνεται τοῖς μὲν ἰδιώταις καὶ τοῖς πολλοῖς, ὅτι *φθονοῖεν* αὐτῷ διὰ τοὺς ῥήτορας, πολλοῖς δὲ τῶν ἀντιτέχνων σοφιστῶν τοῖς ζηλοῦσι καὶ μιμεῖσθαι γλιχομένοις *μείζω πρὸς αὐτὸν* τῶν ἰδιωτῶν *δυσμένειαν*· οἵτινες οὔτε φράζειν οὐδὲν μέρος τῶν αὐτῷ εἰρημένων τοῖς μαθηταῖς ἔχοντες, τοῖς τε λόγοις τοῖς αὐτοῦ παραδείγμασι χρώμενοι καὶ ζῶντες ἐντεῦθεν, ἀεί τι ὅμως *φλαῦρον* περὶ αὐτοῦ λέγοιεν· τούς τε γὰρ λόγους τοὺς αὐτοῦ λυμαίνεσθαι τοῖς αὐτῶν κάκιστα παραναγιγνώσκοντας καὶ διαιροῦντας, καί ποτε ἐν τῷ Λυκείῳ ἀγελαίων τινῶν σοφιστῶν τῶν Ἡσιόδου τινὰ καὶ Ὁμήρου ῥαψῳδούντων καὶ τῶν πρότερόν τισι εἰρημένων τὰ χαριέστατα μνημονευόντων, καὶ τὴν διατριβὴν αὐτοῖς ταύτην ἀποδεξαμένων τῶν παρόντων, ἕνα τούτων αὐτὸν *διαβάλλειν*, ὡς πάντων καταφρονοίη τῶν τοιούτων, καὶ τὰς τῶν ἄλλων παιδείας ἁπάσας ἀναιροίη, τῶν δὲ παρόντων τινὰς ἀκούσαντας *ἀηδῶς οἱ διατεθῆναι*. Καίτοι αὐτὸς οἴοιτο λίαν ἐπιφανὴς εἶναι περὶ ἑαυτοῦ μὲν *ταπεινῶς γε διειλεγμένος*, τοῖς δ' ἀλαζονευομένοις πολεμῶν διατελῶν. Αἰτίαν δ' εἶναι *τῆς* τε περὶ αὐτὸν *ψευδολογίας* καὶ τῶν *διαβολῶν* καὶ τοῦ *φθόνου* τὴν ἀείποτε ἀκολουθοῦσαν αὐτῷ ἐν τοῖς τοιούτους *ἀτυχίαν*. Δικαίως δ' ἂν *μωρὸς* εἶναι δόξαι φησίν, εἰ περὶ *ἀνθρώπων* σπουδάζοι, οὓς *οὐδεὶς ἂν ἀξίους λόγου ὑπολάβοι*. Ὑπερορῶντα οὖν τούτους πρὸς τοὺς *ἀδίκως* τῶν ἰδιωτῶν *φθονοῦντας ἀπολογούμενον* διδάσκειν, ὡς *οὐκ ὀρθῶς* περὶ αὐτοῦ γιγνώσκοιεν. Τοὺς γὰρ αὐτῷ *φθονοῦντας σοφιστάς*, εἰ χαριέντως, ὡς πρότερον, διαλεχθείη, *μᾶλλον ἂν φθονεῖν* ποιῆσαι ἢ παῦσαι.

Ἐν δὲ τῇ Ἀντιδόσει ὅλῃ πλαστῇ αὐτοῦ ἀπολογίᾳ οὔσῃ, ἀπολογίαν ἀντ' ἐπαίνου σαφῶς ἑλομένου, ἵνα μὴ δι' ὄχλου τοῖς ἀκούουσιν εἴη, ἐν τῇ Ἀντιδόσει, λέγω, *πολλὰς* μὲν *τῶν διαβολῶν* αὐτὸς πλάσας φαίνεται, ἵν' ἀναιρῶν ἑαυτὸν εὐλογοίη, οὐκ ὀλίγαι δὲ καὶ ἀληθιναί, ὧν καὶ ἡ *περὶ διαφθορᾶς τῶν συνόντων*. Ἀπολογούμενος δ' οὖν (88 κ. ἑξ.) γράφει *οὐδένα τῶν μαθητῶν* τρία καὶ τέτταρα ἔτη συνδιαιτηθέντα *οὐδὲν οἱ μεμψάμενον φανῆναι, ἀλλ'* ἀποπλέοντας οἴκαδε πάντας *μετὰ πόθου καὶ δακρύων ποιεῖσθαι τὴν ἀπαλλαγήν*. Τοὺς δ' *Ἀθηναίους τῶν συνόντων ἅπαντας χρυσοῖς στεφάνοις στεφανῶσαι τὴν πόλιν*. Εἰ δέ τινες φαῖεν ἄλλους οἱ πολλοὺς καὶ πονηροὺς μαθητὰς γεγενημένους

αὐτὸν ἀποκρύπτεσθαι, δίκην παρ' αὐτοῦ λαμβάνειν προκαλεῖσθαι, εἴ τινας τοιούτους ἀποφήνειαν.

Τῶν καλλίστων δὲ δι' ὧν πρὸς τὴν διαβολὴν ἀντιλέγει, ὡς τοὺς ὁμιλητὰς διαφθείροι, ἔοικεν εἶναι ὁ ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ γιγνόμενος τοῦ στρατηγοῦ *Τιμοθέου*, μαθητοῦ δ' αὐτοῦ, εὐδόκιμος *ἔπαινος* μακρὸς λίαν ὤν (101-139).

Βουλόμενος δὲ τὸν διὰ τὸν οἰκεῖον πλοῦτον *φθόνον κολάσαι* καὶ *παῦσαι* καὶ περὶ τούτου ἐπιχειρεῖ λόγον ἐν τῷ αὐτῷ διδόναι λόγῳ (154-166) καὶ τἀληθὲς δηλῶσαι λέγων οὐ δεῖν τὰς τῶν *σοφιστῶν ἐργασίας ἴσας ταῖς τῶν ὑποκριτῶν νομίζειν*· τὸν γὰρ μάλιστα τῶν σοφιστῶν ἀπὸ τοῦ ἔργου πολλῶν ἕνεκα πλουτήσαντα Γοργίαν τὸν Λεοντῖνον *χιλίους μόνους* καταλιπεῖν *στατῆρας, ᾧ εἴ τις αὐτὸν ἐξισώσειεν*, οὐκ ἂν παντάπασιν ἀσκέπτως εἰκάζειν δόξαι.

'Αλλαχοῦ δὲ τοῦ λόγου τούτου (171 κ. ἑξ.) *τῷ τῆς πόλεως μεγέθει* μέμφεται, ὡς αἴτιον εἴη τοῦ τῇ περὶ ἣν διατρίβει *παιδείαν ἐναντίαν τῆς προσηκούσης δόξαν περικεῖσθαι*. Διὰ γὰρ τὸ τῶν ἐνοικούντων πλῆθος οὐκ εὐσύνοπτον εἶναι (τὴν πόλιν) οὐδ' ἀκριβῆ, ἀλλ' ὥσπερ χειμάρρουν, ὅπως ἕκαστον ὑπολαβοῦσα τύχοι καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πραγμάτων, οὕτω καταφέρειν.

Ὁμοίαν δ' ἄγνοιαν αὐτοῦ ἐπικαλεῖ τῇ πόλει καὶ τῶν ἐπιστολῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ (22 κ. ἑξ.) πρὸς Φίλιππον γράφων «Φανήσομαι *οὐκ εὖ παρὰ τοῖς πολλοῖς φερόμενος, ἀλλ' ἀγνοούμενος* ὑπ' αὐτῶν καὶ *φθονούμενος*, ὥσπερ σύ. Πλὴν τοσοῦτον διαφέρομεν, ὅτι πρὸς σὲ μὲν διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν οὕτως ἔχουσι, πρὸς δ' ἐμέ, διότι *προσποιοῦμαι τὸ βέλτιον αὐτῶν φρονεῖν* καὶ *πλείονας ὁρῶσιν ἐμοὶ διαλέγεσθαι βουλομένους ἢ ἑαυτοῖς*».

'Εν δὲ τῇ ἑβδόμῃ (7) τὴν ἑαυτοῦ καταμεμφόμενος φύσιν τάδε γράψας ἔτυχεν· «τοῦ πολιτεύεσθαι καὶ ῥητορεύειν ἀπέστην· *οὔτε γὰρ φωνὴν* ἔσχον ἱκανὴν *οὔτε τόλμαν*»· ἀλλὰ διὰ ταῦτα ἀπολειφθεὶς τούτων οὐκ ἀχρεῖον παντάπασιν ἑαυτὸν περιεῖδε γενόμενον, ἀλλὰ *διετέλεσε τοῖς τε ἀγαθοῖς τῶν ῥητόρων συνεργῶν* καὶ *συμβουλεύων καὶ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων πλείους γεγραφὼς λόγους ἢ σύμπαντες οἱ τὰ βήματα κατατετριφότες*.

Εὕροις δ' ἂν ἔτι ὑπὲρ ἑαυτοῦ λέγοντα ἔν τε τῇ ὑπὲρ τῆς τέχνης

ἀπολογίᾳ τῇ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἡμῖν λόγοις τεταγμένῃ (ΚΒ΄. 2) καὶ ἐν τῷ περὶ παιδείας λόγῳ τῷ ἐν τοῖς ὄπισθέν που (ΚΒ΄. 7).

6. *Κατὰ τῶν ποιητῶν*.

Παραβάλλων τὴν ποίησιν πρὸς τοὺς λόγους τοὺς ἐπιδεικτικοὺς οὐκ ὀλίγα ταύτην ψέγων φαίνεται.

Τοῦ γὰρ Εὐαγόρου που (9 κ. ἑξ.) ἔτυχε λέγων *πολλὴν ἔχειν τὴν ῥᾳστώνην καὶ εὐχέρειαν τοὺς ποιητὰς* πρὸς τοὺς περὶ τοὺς λόγους ὄντας· πολλὴν γὰρ ἔχειν περὶ τοὺς τοῦ λόγου κόσμους ἐξουσίαν καὶ ἄδειαν· καὶ γὰρ *πλησιάζουσι τοὺς θεοὺς τοῖς ἀνθρώποις ἐξεῖναι ποιῆσαι διαλεγομένους* καὶ *συναγωνιζομένους* οἷς ἂν βουληθῶσι, καὶ ταῦτα εἰπεῖν μὴ μόνον *τοῖς τεταγμένοις ὀνόμασι*, ἀλλὰ τὰ μὲν *ξένοις*, τὰ δὲ *καινοῖς*, τὰ δὲ *μεταφοραῖς* καὶ *πᾶσι τοῖς εἴδεσι* διαποικῖλαι τὴν ποίησιν· ἔτι δὲ *μετὰ μέτρων* καὶ *ῥυθμῶν* ἅπαντα ποιεῖν, ἃ τοσαύτην ἔχειν χάριν, ὥστε ἣν καὶ *τῇ λέξει καὶ τοῖς ἐνθυμήμασιν ἔχῃ κακῶς*, ὅμως αὐταῖς *ταῖς εὐρυθμίαις καὶ ταῖς συμμετρίαις* ψυχαγωγεῖν τοὺς ἀκούοντας. Εἰ γάρ τις τῶν ποιημάτων τῶν εὐδοκιμούντων τὰ μὲν ὀνόματα καὶ τὰς διανοίας καταλίποι, τὸ δὲ μέτρον διαλύσειε, *φανήσεσθαι πολὺ καταδεέστερα τῆς δόξης τῆς νῦν περὶ αὐτῶν οὔσης*.

Ἐν δὲ τῷ Βουσείριδι (38 κ. ἑξ.) *ψευδολογίαν* καὶ *βλασφημίαν* τῶν ποιητῶν κατηγορεῖ πρὸς Πολυκράτη λέγων «Οὐδέν σοι τῆς ἀληθείας ἐμέλησεν, ἀλλὰ *ταῖς τῶν ποιητῶν βλασφημίαις* ἐπηκολούθησας, οἳ δεινότερα μὲν πεποιηκότας καὶ πεπονθότας τοὺς ἐκ τῶν ἀθανάτων ἀποφαίνουσιν ἢ τοὺς ἐκ τῶν ἀνοσιωτάτων ἀνθρώπων, τοιούτους δὲ λόγους περὶ αὐτῶν εἰρήκασιν, οἵους οὐδεὶς ἂν περὶ τῶν ἐχθρῶν εἰπεῖν τολμήσειεν· οὐ γὰρ κλοπὰς μόνον καὶ μοιχείας καὶ παρ'ἀνθρώποις θητείας αὐτοῖς ὠνείδισαν, ἀλλὰ καὶ παίδων βρώσεις καὶ πατέρων ἐκτομὰς καὶ μητέρων δεσμοὺς καὶ πολλὰς ἀνομίας κατ'αὐτῶν ἐλογοποίησαν, ὑπὲρ ὧν τὴν μὲν ἀξίαν δίκην οὐκ ἔδοσαν, οὐ μὴν ἀτιμώρητοί γε διέφυγον». Τοὺς μὲν γὰρ ἀλήτας καταστῆναι, τοὺς δὲ τυφλωθῆναι, τὸν δὲ φεύγοντα διατελέσαι, Ὀρφέα δὲ διασπασθέντ' ἀποθανεῖν.

Τοῦ δὲ Παναθηναϊκοῦ που (33 κ. ἑξ.) κατηγορίαν ἐμβαλεῖν δήπου τῆς ποιήσεως μέλλων εἰς αὖθις ἀναβάλλεται, αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἔξω φερόμενον τῆς τοῦ λόγου συμμετρίας. Εἶπε δὲ «περὶ τῆς Ὁμήρου καὶ τῆς Ἡσιόδου καὶ τῆς ἄλλων ποιήσεως ἐπιθυμῶ μὲν εἰπεῖν· οἶμαι γὰρ ἂν παῦσαι τοὺς ἐν τῷ Λυκείῳ ῥαψῳδοῦντας τἀκείνων (ἀγελαίους σοφιστὰς) καὶ ληροῦντας περὶ αὐτῶν· αὖθις δ'ἐροῦμεν (περὶ αὐτῶν), ἂν μή με προανέλῃ τὸ γῆρας, ἢ περὶ *σπουδαιοτέρων πραγμάτων* ἔχω τι λέγειν ἢ *τούτων*».

Τῶν δ'ἐπιστολῶν ἐν τῇ πρώτῃ (2) πολλῷ καταδεέστερα πρὸς συμβουλὴν καὶ διδασκαλίαν τὰ γεγραμμένα (τὴν ἐπιστολὴν) τῶν λεγομένων εἶναι φάσκων λέγει «πάντες τοῖς λεγομένοις μᾶλλον ἢ τοῖς γεγραμμένοις πιστεύουσι, καὶ τῶν μὲν ὡς *εἰσηγημάτων* (διδασκαλιῶν, παραινέσεων), τῶν δὲ ὡς *ποιημάτων* ποιοῦνται τὴν ἀκρόασιν», τοῦτο δ'ἔστιν οὐ *πιστῶν λόγων*, ἀλλὰ μυθωδῶν καὶ ψευδῶν.

7. *Παιδεία, πεπαιδευμένος. Σοφία, φιλοσοφία.*

Ἡ μὲν *τῶν λόγων παιδεία* ἐστὶν ἡ περὶ τὴν ῥητορικὴν διατριβὴ καὶ ἡ ταύτης διδασκαλία ἢ μάθησις, περὶ ὧν πολλαχοῦ ἡμῖν ἔμπροσθεν εἴρηται. Περὶ δὲ *παιδείας* καὶ περὶ *πεπαιδευμένων* τῶν ὡς τὸ ὅλον εἰπεῖν ἀλλαχοῦ τε εἰρηκὼς τυγχάνει καὶ

ἐν τῷ Παναθηναϊκῷ (25-32) λέγων, ὡς *τήν τε ὑπὸ τῶν προγόνων καταλειφθεῖσαν παιδείαν* δοκιμάζοι καὶ τὴν ἐφ'ἑαυτοῦ κατασταθεῖσαν, *τήν τε γεωμετρίαν* καὶ *τὴν ἀστρολογίαν* καὶ *τοὺς ἐριστικοὺς διαλόγους*, οἷς οἱ μὲν νεώτεροι ἄγαν χαίροιεν, οἱ δὲ πρεσβύτεροι πάντες οὐκ ἂν ἀνεκτοὺς φαῖεν εἶναι. Καίτοι, εἰ μηδὲν ἄλλο ὠφελοίη ταῦτα, ἀλλ' οὖν ἀποτρέποι γε τοὺς νεωτέρους πολλῶν ἁμαρτημάτων, ὥστ' ὠφελιμώτατα εἶναι. Τοῖς δὲ πρεσβυτέροις οὐχ ἁρμόττειν τὰς μελέτας ταύτας. Ἐνίους γὰρ τῶν ἐν τούτοις ἀπηκριβωμένων καὶ ἄλλους διδασκόντων οὔτ'εὐκαίρως ταῖς ἐπιστήμαις ταύταις χρῆσθαι, περί τε τὸν βίον ἀφρονεστέρους τῶν μαθητῶν εἶναι. Ὁμοίως δ'ἔχοιεν οἵ τε δημηγοροῦντες καὶ οἱ λογογραφοῦντες καὶ ὅλως πάντες οἱ περὶ τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς δυνάμεις διαφέροντες. Οὔτε γὰρ τὰ ἑαυ-

τῶν καλῶς διοικοῖεν οὔτε ἐν ταῖς ἰδίαις συνουσίαις ἀνεκτοὶ εἶεν, τῆς τε δόξης τῶν συμπολιτευομένων ὀλιγωροῖεν, ἄλλων τε πολλῶν ἁμαρτημάτων γέμοιεν.

Πεπαιδευμένους δὲ καλεῖ (αὐτ. 30) πρῶτον *τοὺς καλῶς χρωμένους τοῖς καθ' ἡμέραν πράγμασι* καὶ τὴν δόξαν ἔχοντας *ἐπιτυχῆ τῶν καιρῶν* καὶ *τοῦ συμφέροντος*, ἔπειτα τοὺς *πρεπόντως* καὶ *δικαίως κοινωνοῦντας* τοῖς ἄλλοις καὶ τὰς μὲν βαρύτητας αὐτῶν *εὐκόλως* φέροντας, ἑαυτοὺς δὲ *ἐλαφροτάτους* παρέχοντας, ἔτι δὲ τοὺς τῶν μὲν *ἡδονῶν κρατοῦντας*, τὰς δὲ *συμφορὰς ἀνδρωδῶς ὑπομένοντας*· τέταρτον τοὺς μὴ ἐξ εὐπραγιῶν *ὑβρίζοντας*, ἀλλὰ *σωφρονοῦντας* διατελοῦντας· τοὺς δ *ἅπαντα* ταῦτα ἔχοντας *φρονίμους* εἶναί φησι καὶ *τελείους* ἄνδρας καὶ *πάσας ἔχειν τὰς ἀρετάς*.

Ἐν δὲ τῷ περὶ ἀντιδόσεως (177—180) *μόνην* μειρακίων *παίδευσιν* τὴν *τῶν λόγων μελέτην* φαίνεται ἡγούμενος. Οὕτω δὲ περὶ πολλοῦ ταύτην ἐποιεῖτο, ὥστ' ἐτόλμησεν εἰπεῖν «Δεξαίμην ἂν ἤδη τελευτῆσαι τὸν βίον ἀξίως εἰπὼν καὶ πείσας ὑμᾶς (τοὺς δικαστὰς) τοιαύτην εἶναι νομίζειν *τὴν τῶν λόγων* μελέτην, οἵαπέρ ἐστι, μᾶλλον ἢ ζῆν πολλαπλάσιον χρόνον».

Σαφῆ δὲ τὸν περὶ ταύτης λόγον ποιεῖν βουλόμενος (αὐτ. 180 κ. ἑξ.) πρὸς τὴν γυμνασίαν παραβάλλει λέγων τῆς ἀνθρωπείας φύσεως ἐκ σώματος συγκειμένης καὶ ψυχῆς ἡγεμονικωτέραν ὁμολογουμένως εἶναι τὴν ψυχήν, τὸ δὲ σῶμα οἷόν τ' εἶναι ὑπηρετεῖν τοῖς ὑπ' αὐτῆς γνωσθεῖσιν. Τῶν δὲ παλαιῶν ἀνδρῶν τινας διττὰς εὑρεῖν περὶ αὐτὰ ἐπιμελείας, τὴν *παιδοτριβικήν*, ἧς μέρος εἶναι τὴν γυμναστικήν, καὶ τὴν *φιλοσοφίαν* (τὴν κρείττω παίδευσιν), αἷς τὰς μὲν ψυχὰς φρονιμωτέρας, τὰ δὲ σώματα χρησιμώτερα γίγνεσθαι, παραπλησίαις δὲ ταῖς διδασκαλίαις καὶ ταῖς γυμνασίαις τοὺς διδασκάλους καὶ τοὺς παιδοτρίβας χρῆσθαι.

Περὶ δὲ *σοφίας* καὶ *φιλοσοφίας*, ὅ,τι ποτ' ἔστι, μάλιστ' ἀκριβῆ γεγραμμέν' ἂν εὕροις τοῦ περὶ ἀντιδόσεως λόγου (270 κ. ἑξ.), ἔνθα ηὕρηται λέγων, ὡς οὐκ ἐνὸν τῇ τῶν ἀνθρώπων φύσει ἐπιστήμην λαβεῖν, ὅ,τι τε πρακτέον ἢ λεκτέον, *σοφοὶ* ἂν εἶεν οἱ *ταῖς δόξαις ὡς τὸ πολὺ τοῦ βελτίστου ἐπιτυγχάνοντες*, *φιλόσοφοι δὲ οἱ ἐν τούτοις διατρίβοντες, ἐξ ὧν τάχιστα τὴν τοιαύτην φρόνησιν λήψοιντο*. Τοιαύτην

δὲ τέχνην, ἥτις τοὺς κακῶς πρὸς ἀρετὴν πεφυκότας δικαίους ἂν καὶ σώφρονας ἀπεργάσαιτο, οὔτε πρότερον οὔτε νῦν οὐδεμίαν εἶναί φησιν, τούς τε ὑπισχνουμένους παύσεσθαι ληροῦντας πρὶν εὑρεθῆναί τινα παιδείαν τοιαύτην· οὐ μὴν ἀλλ' αὐτοὺς γ' αὐτῶν *βελτίους* ἂν γίγνεσθαι, εἰ τοῦ *εὖ λέγειν καὶ πείθειν* τοὺς ἀκούοντας καὶ ἔτι τῆς *ὡς ἀληθῶς πλεονεξίας* (ὑπερβολῆς) *ἐπιθυμήσειαν*· τοὺς γὰρ προαιρουμένους ἐπαίνου ἄξια λέγειν καὶ γράφειν *τὰς τῶν λόγων ὑποθέσεις* πάντως *μεγάλας* καὶ *καλὰς* καὶ *φιλανθρώπους* καὶ *περὶ τῶν κοινῶν* ποιήσεσθαι· τὸν δὲ *τοιαύτας* ὑποθέσεις καὶ πράξεις *θεωρεῖν ἐθιζόμενον* καὶ περὶ *τὰς τοῦ βίου* πράξεις *τὴν αὐτὴν* ἕξειν *δύναμιν*. Ἔτι δὲ τῷ *πείθειν* βουλομένῳ *ἀναγκαῖον* εἶναι *τῆς ἀρετῆς* ἐπιμελεῖσθαι. Τούς τε γὰρ λόγους τῶν *εὖ διακειμένων ἀληθεστέρους* δοκεῖν εἶναι ἢ τοὺς τῶν *διαβεβλημένων*, καὶ τὰς πίστεις τὰς *ἐκ τοῦ βίου* τοῦ λέγοντος *μᾶλλον* δύνασθαι ἢ τὰς *ἐκ τοῦ λόγου* αὐτοῦ. Τὸ γὰρ δοκεῖν *καλὸν κἀγαθὸν* εἶναι καὶ *ἀρέσκειν* ἄρα τὸν λέγοντα καὶ τὴν τῶν ἀκουόντων εὔνοιαν ἔχειν οὐδένα ὅντινα λεληθέναι *μᾶλλον εἰς τὸ πείθειν δυνάμενον* ἢ τὰ εἰκότα καὶ τὰ τεκμήρια καὶ πᾶν τὸ τῶν πίστεων εἶδος.

8. *Λογοποιός.*

Ὁ ***λογοποιὸς*** ἢ ὁ ***λογοποιῶν*** βούλεται λέγειν κατ' Ἰσοκράτη πρῶτον μὲν τὸν λόγους ποιοῦντα ἢ πλάττοντα, ἔπειτα τὸν λόγῳ πολιτικῷ ἐπαινοῦντα ἢ γενεαλογοῦντα πρὸς τὸν ποιητὴν τὸν ἐμμέτρῳ λόγῳ ἐγκωμιάζοντα. Εἴρηκε γὰρ ἐν μὲν τῷ Φιλίππῳ (75) «πολλοὺς πείθουσιν (ὅτι σὺ ἐπιβουλεύεις τῇ Ἑλλάδι) καὶ μάλιστα τοὺς τῶν αὐτῶν κακῶν (τοῦ πολέμου) ἐπιθυμοῦντας, ὧν οἱ ***λογοποιοῦντες***». Ἐν δὲ τῷ Βουσείριδι (38) «πολλὰς ἀνομίας κατ' αὐτῶν (τῶν θεῶν) ***ἐλογοποίησαν*** (οἱ ποιηταί)», ἀλλαχοῦ δὲ τοῦ Φιλίππου (109) «περὶ δὲ τῶν ἄλλων (ἢ τῆς ἀνδρείας) τῶν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ (τοῦ Ἡρακλέους) προσόντων ἀγαθῶν, οὐδεὶς οὔτε τῶν ποιητῶν οὔτε ***τῶν λογοποιῶν*** οὐδεμίαν φανήσεται μνείαν πεποιημένος», ἄλλοθι δὲ τοῦ Βουσείριδος (37) «ὁμολογεῖται παρὰ ***πάντων τῶν λογοποιῶν*** (γενεαλογούντων) Περσέως Ἡρακλέα εἶναι τέτταρσι γενεαῖς νεώτερον», ἐν δὲ τῷ περὶ ἀντιδόσεως (136) «οἱ μὲν γὰρ τοὺς ῥήτορας (τοὺς πολιτικοὺς) καὶ τοὺς ἐν τοῖς ἰδίοις συλλόγοις ***λο-***

γοποιεῖν (λόγῳ ἐπαινεῖν) δυναμένους (σοφιστὰς) θεραπεύουσι (τῶν πολιτευομένων οἱ ἀνάξιοι)· καὶ ὀλίγον μετὰ ταῦτα (136) «οἱ μὲν (οἱ ᾀδόμενοι καὶ τραγῳδούμενοι) ποιητῶν ἔτυχον καὶ ***λογοποιῶν,*** οἱ δ' οὐκ ἔσχον τοὺς ὑμνήσοντας (τῶν πολιτευομένων οἱ σπουδαῖοι οἱ ῥήτορας καὶ λογοποιοὺς οὐ κολακεύοντες).

ΠΛΑΥΤΟΥ «ΕΠΙΔΙΚΟΣ»

«Etiam Epidicum, quam ego fabulam æque ac me ipsum amo, || nullam æque invitus specto, si agit Pellio.»
Plaut. Bacch. 214 sq.

Οἱ ἑρμηνευταὶ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Πλαύτου εὑρίσκουσι καὶ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ «Ἐπιδίκῳ», ὥσπερ καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς πάσαις, πολλὰς ἀνωμαλίας, ἀντιφάσεις, ἐλλείψεις καὶ τὰ παραπλήσια· διό τινες κρίνουσι ταύτην fabulam contaminatam ἢ retractatam[1]). Ἀλλ' αἱ πλείονες τῶν νομιζομένων ἀνωμαλιῶν δὲν φαίνονται πραγματικαί, ἐλπίζομεν δὲ νὰ καταδειχθῇ τοῦτο σαφῶς ἐκ τῆς κατωτέρω γενησομένης ἀναλύσεως καὶ ἐξετάσεως τῆς κωμῳδίας.

Ἡ ὑπόθεσις τῆς κωμῳδίας εἶναι ἡ ἑξῆς· ὁ Ἀθηναῖος Στρατιπποκλῆς, νέος, υἱὸς τοῦ γέροντος Περιφάνους, ἐρᾷ τῆς αὐλητρίδος Ἀκροπολιστίδος· ἀλλὰ μὴ ἔχων χρήματα, δι' ὧν ν' ἀγοράσῃ αὐτὴν δουλεύουσαν apud lenonem quendam, παραγγέλλει τῷ δούλῳ Ἐπιδίκῳ, — ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα τῆς κωμῳδίας, — νὰ ἐξεύρῃ τὰ χρήματα, δι' ὧν ν' ἀγορασθῇ ἡ Ἀκροπολιστίς. Πρὶν ὁ Ἐπίδικος κατορθώσῃ τι, ὁ Στρατιπποκλῆς ἀπέρχεται εἰς στρατείαν (κατὰ τῶν Θηβῶν), ἀλλὰ δὲν παύεται καὶ ἐκ τοῦ στρατοπέδου ἐπιστέλλων τῷ Ἐπιδίκῳ περὶ τῆς ἑαυτοῦ φίλης. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ἐπίδικος ἀπατήσας τὸν γέροντα Περιφάνην, ὅτι δῆθεν νόθος τις θυγάτηρ αὐτοῦ (Τελεστίς), ἣν ὁ Περιφάνης ἔκ τινος Φιλίππης ἐξ Ἐπιδαύρου εἶχε γεν-

---

1) Ἰδὲ *Langen*, Plautin. Studien, 146 κέ.
Goetz, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως.
Teuffel-Schwabe, Geschichte d. Röm. Litter.[5], σελ. 152.
Martin Schanz, Gesch. d. Röm. Litter.[2], σελ. 47—48.

νήσει καὶ μικρὰν μετὰ τῆς μητρὸς ἐν Θήβαις πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἶχε καταλίπει, εὑρίσκεται ἐν Ἀθήναις δουλεύουσα apud lenonem quendam, ἔλαβε παρὰ τοῦ Περιφάνους χρήματα καὶ ἠγόρασε δι' αὐτῶν τὴν Ἀκροπολιστίδα, ἣν ὁ γέρων Περιφάνης ἐδέχθη ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ὡς τὴν ἰδίαν θυγατέρα (τὴν Τελεστίδα) περιέθαλπεν, ὁ Στρατιπποκλῆς λήξάσης τῆς στρατείας ἐρᾷ τινος τῶν αἰχμαλωτίδων, ἣν καὶ ἀγοράζει, ἀλλὰ διὰ χρημάτων, ἅτινα ἐδανείσθη παρά τινος ἐν Θήβαις ἐπὶ τόκῳ δοὺς ἐνέχυρον αὐτὴν τὴν ἀγορασθεῖσαν αἰχμάλωτον ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ἀγάγῃ ταύτην εἰς Ἀθήνας αὐτὸς ὁ δανειστής, ἵνα λάβῃ τὰ χρήματα. Οὕτω ὁ Στρατιπποκλῆς διὰ τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ ἔρωτος περιπλέκει τὰ πράγματα καὶ φέρει τὸν Ἐπίδικον εἰς θέσιν δυσχερεστάτην.

Ταῦτα τὰ πρὸ τῆς ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτῇ ἐξελισσομένης πράξεως συνάγονται ἐκ τοῦ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς κωμῳδίας διαλόγου τῶν δύο τοῦ Στρατιπποκλέους δούλων, τοῦ Θεσπρίωνος, ὅστις εἶχεν ἀκολουθήσει τῷ κυρίῳ εἰς τὴν στρατείαν, καὶ τοῦ Ἐπιδίκου (στίχ. 1—100). Ἡ δραματικὴ τῆς κωμῳδίας πρᾶξις ἄρχεται ἀπὸ τῆς δευτέρας σκηνῆς τῆς πρώτης πράξεως (στίχ. 104 κέ.).

Ὁ μόνος ἐν τῇ σκηνῇ μετὰ τὴν τοῦ Θεσπρίωνος ἀπομάκρυνσιν μείνας Ἐπίδικος βλέπει μετ' ὀλίγον ἐρχόμενον τὸν ἑαυτοῦ κύριον Στρατιπποκλέα μετὰ τοῦ Χαιριβούλου[1]· ὁ Στρατιπποκλῆς ζητεῖ παρὰ τοῦ Χαιριβούλου χρήματα, τὰ ὁποῖα νὰ δώσῃ τῷ δανειστῇ ὑπὲρ τῆς ἀγορασθείσης αἰχμαλώτου· ἀλλ' ὁ Χαιρίβουλος δὲν ἔχει. Τοῦτο λυπεῖ τὸν Στρατιπποκλέα, ὅστις ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ τὸν Ἐπίδικον, ἵνα δι' αὐτοῦ ἐξεύρῃ τὰ χρήματα ὧν ἔχει ἀνάγκην. Τὴν στιγμὴν ταύτην προέρχεται καὶ ὁ Ἐπίδικος, δεξιοῦται τὸν ἐπανελθόντα κύριον καὶ ἀναδέχεται νὰ ἐξεύρῃ τεσσαράκοντα μνᾶς, τὰς ὀφειλομένας τῷ δανειστῇ ὑπὲρ τῆς αἰχμαλωτίδος.

Ἐν τῇ δευτέρᾳ πράξει ἐμφανίζεται εἰς τὴν σκηνὴν ὁ Περιφάνης μετὰ τοῦ φίλου Ἀποικίδου, ᾧ ἐκεῖνος συμβουλεύεται, ἂν πρέπῃ νὰ ἔλθῃ εἰς δεύτερον γάμον — διότι ἡ πρώτη αὐτοῦ σύζυγος, ἡ μήτηρ τοῦ Στρατιπποκλέους, εἶχεν ἀποθάνει — λαμβάνων σύζυγον τὴν Φι-

[1]) Ποῦ ὁ Στρατιπποκλῆς συνήντησε τῷ Χαιριβούλῳ οὐδαμοῦ τῆς κωμῳδίας λέγεται· ἀλλ' εἰκάζομεν ὅτι συνήντησεν αὐτῷ ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς στρατείας ἤτοι ἔξω τῆς πόλεως ἢ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει.

λίππην, ἐξ ἧς εἶχε γεννηθῆ ἡ κόρη, ἣν εἶχεν, ὡς ἐνόμιζεν, ἐν τῷ ἑαυτοῦ οἴκῳ (ἡ Τελεστίς). Ὁ ἐκ τοῦ στενωποῦ (angiporto) παρακολουθῶν τοὺς λόγους τῶν δύο γερόντων δοῦλος Ἐπίδικος ἀκούει τὸν Περιφάνην νὰ λέγῃ ἔπειτα πρὸς τὸν Ἀποικίδην περὶ τοῦ υἱοῦ, τοῦ Στρατιπποκλέους, οὗ εἶχε μάθει τὰς πρὸς αὐλητρίδα τινὰ (τὴν Ἀκροπολιστίδα), ἄγνωστον τῷ πατρί, σχέσεις, αἵτινες σφόδρα ἠνίων αὐτόν. Ἡ στιγμὴ αὕτη ἦτο εὐκαιροτάτη τῷ Ἐπιδίκῳ, ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦ σχεδίου, νὰ ἀπατήσῃ δευτέραν ταύτην ἀπάτην τὸν γέροντα Περιφάνην καὶ νὰ λάβῃ τὰς τεσσαράκοντα μνᾶς, ὧν εἶχεν ἀνάγκην ὁ Στρατιπποκλῆς· ἐξέρχεται ἐκ τοῦ στενωποῦ, προσποιεῖται ὅτι τρέχει ἀναζητῶν τὸν Περιφάνην, ὃν δῆθεν δὲν βλέπει, ἀλλὰ φωνηθεὶς ὑπὸ τούτου στρέφεται καὶ χαιρετίζει αὐτὸν καὶ τὸν Ἀποικίδην. Ἀφοῦ ὀλίγον ἀνεπαύθη ἐκ τοῦ πλαστοῦ δρόμου, λέγει αὐτοῖς, ὅτι οἱ στρατιῶται ἀφείθησαν a legione οἴκαδε καὶ ὅτι ἐπιστρέφουσι plenis viis φέροντες μεθ' ἑαυτῶν αἰχμαλώτους pueros, virgines, binos, ternos, alius quinque... Ὅτι πολλοὺς στρατιώτας ἀναμένουσι παρὰ τὰς πύλας τῆς πόλεως αἱ φίλαι αὐτῶν, ὧν ἦτο καὶ ἡ τοῦ Στρατιπποκλέους, ἥτις μάλιστα ἐμακαρίζετο ὑπ' ἄλλων, διότι πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχε λάβει παρὰ τοῦ ἐρῶντος αὐτῆς Στρατιπποκλέους ἐπιστολήν, δι' ἧς ἀνηγγέλλετο αὐτῇ ὅτι θ' ἀπελευθερωθῇ ὑπ' αὐτοῦ μετ' οὐ πολὺν χρόνον. Ταῦτα πλασθέντα πάντα σχεδὸν ὑπὸ τοῦ πονηροῦ Ἐπιδίκου[1]) ἐκπλήττουσι τὸν Περιφάνην, ὅστις ἵνα σώσῃ τὸν υἱὸν ἀπὸ τῆς ἀναμενούσης αὐτὸν φίλης συμβουλεύεται τῷ Ἀποικίδῃ, τί νὰ πράξῃ. Μετὰ μικρὰν ἀποδέχονται οἱ γέροντες Ἀποικίδης καὶ Περιφάνης τὸ σχέδιον τοῦ Ἐπιδίκου, ν' ἀγοράσῃ δηλαδὴ ὅτι τάχιστα ὁ Περιφάνης τὴν ἀναμένουσαν τὸν Στρατιπποκλέα φίλην, ταύτην δὲ νὰ φροντίσῃ ν' ἀπομακρύνῃ ἐκ τῶν Ἀθηνῶν· εἶναι δὲ τοῦτο, προσθέτει ὁ Ἐπίδικος, πολὺ εὔκολον καὶ οὐχὶ ἄνευ κέρδους, διότι ταύτης ἐρᾷ καὶ miles quidam Rhodius, ὅστις ὅταν μάθῃ ὅτι ἡ αὐτοῦ φίλη ἠγοράσθη ὑπὸ τοῦ Περιφάνους, θὰ ἔλθῃ ν' ἀγοράσῃ

---

[1]) Ἀληθῆ εἶναι μόνον ὅτι οἱ στρατιῶται ἀφείθησαν a legione οἴκαδε· τὰ ἑξῆς λεγόμενα εἶναι πλάσματα τοῦ Ἐπιδίκου. Ὁ Στρατιπποκλῆς πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἦλθεν ἐνωρίτερον τῶν ἄλλων στρατιωτῶν, ἵνα ἐξεύρῃ τὰ ὑπὲρ τῆς ἐνεχύρου αἰχμαλώτου χρήματα.

ταύτην προσφέρων πλείονα χρήματα. Ὁ Περιφάνης δίδει τὰ χρήματα, 50 μάλιστα μνᾶς, τῷ Ἐπιδίκῳ, ὅστις μετὰ τοῦ Ἀποικίδου, qui iura et leges tenet, ἀναδέχεται ν' ἀγοράσῃ τὴν φίλην τοῦ Στρατιπποκλέους, ἀλλ' ἕως ὁ Περιφάνης νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν αὐτοῦ οἶκον καὶ νὰ δώσῃ τὰ χρήματα τῷ Ἐπιδίκῳ, ὁ Ἀποικίδης ἀπέρχεται εἰς τὴν ἀγοράν, ἔνθα θέλει ἀναμείνει τὸν Ἐπίδικον, ἵνα ἀγοράσῃ τὴν αὐλητρίδα. Ὁ Περιφάνης· κατὰ συμβουλὴν τοῦ Ἐπιδίκου δὲν πρέπει νὰ ἐμφανισθῇ κατὰ τὴν ἀγορὰν τῆς αὐλητρίδος, ἵνα μηδὲν αὕτη ὑποπτεύσῃ (στίχ. 250).

Λαβὼν ὁ Ἐπίδικος τὰς 50 μνᾶς σπεύδει πρὸς τὸν Στρατιπποκλέα, δίδει τούτῳ τὰ χρήματα, αὐτὸς δὲ ὁ Ἐπίδικος ταχέως, πρὶν ἐπανεύρῃ τὸν Ἀποικίδην, μεταβαίνει πρὸς τὸν αὐτὸν ἐκεῖνον lenonem, παρ' οὗ εἶχεν ἀγοράσει τὴν Ἀκροπολιστίδα πρὸ τριῶν ἡμερῶν, πείθει τοῦτον νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτε μετὰ ταῦτα θὰ ἔλθῃ ὁ Ἀποικίδης, ὅτι ἠγοράσθη παρ' αὐτοῦ ἡ fidicina· συγχρόνως δὲ μισθοῦται ὁ Ἐπίδικος apud eundem lenonem ἑτέραν fidicinam, quae cantaret seni (Periphani), dum is rem divinam faceret (στίχ. 314 κἑ.). Ταύτην δὲ τὴν μισθωθεῖσαν fidicinam παρουσιάζει ὕστερον εἰς τὸν Ἀποικίδην ὡς ἀγορασθεῖσαν διὰ τῶν 50 μνῶν φίλην τοῦ Στρατιπποκλέους. Λοιπὸν ὁ Ἐπίδικος ἐξαπατᾷ οὐ μόνον τὸν γέροντα Περιφάνην, παρὰ τοῦ ὁποίου λαμβάνει τὰς 50 μνᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸν lenonem, ὅστις ὁμολογεῖ ἐνώπιον τοῦ Ἀποικίδου ὅτι ἔλαβε ὑπὲρ τῆς fidicinae ἣν ἐπώλησεν αὐτῷ 50 μνᾶς (στίχ. 365—370), καὶ τὸν Ἀποικίδην, ὅστις νομίζει ὅτι ὁ leno ὁμολογεῖ αὐτῷ ὅτι ἔλαβε τὰς 50 μνᾶς ὑπὲρ τῆς νῦν ὑπ' αὐτοῦ παραλαμβανομένης fidicinae, ἣν ὡς ἐρρήθη ὁ Ἐπίδικος *ἐμισθώσατο* μόνον, καὶ ἥτις εἶχε διδαχθῇ ὑπὸ τοῦ Ἐπιδίκου ut subdola fieret adversus senem (στίχ. 317 κἑ.).

Ὁ Ἀποικίδης ὁδηγεῖ τὴν λόγῳ μὲν ἀγορασθεῖσαν, ἔργῳ δὲ μισθωθεῖσαν fidicinam πρὸς τὸν Περιφάνην, ᾧ παραδοὺς ταύτην συγχαίρει διὰ τὴν τοῦ δούλου εὐφυΐαν, ὅστις, λέγει ὁ Ἀποικίδης, ἵνα μὴ ἐννοήσῃ ἡ ἀγοραζομένη fidicina, ὅτι ἀγοράζεται ὑπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ Στρατιπποκλέους, κατώρθωσεν ὥστε νὰ νομίζῃ ἐκείνη ὅτι ἐμισθώθη μόνον, ἵνα ᾄσῃ τῷ γέροντι Περιφάνει τε-

λοῦντι θυσίαν· δηλαδὴ τὸ ἀληθὲς ὁ 'Αποικίδης ἐνόμιζεν ὡς ψευδὲς καὶ ἐν ᾧ αὐτὸς εἶχεν ἐμπέσει εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ 'Επιδίκου παρασκευασθέντα δόλον μετὰ θαυμασμοῦ λέγει περὶ αὐτοῦ: ut ille fidicinam fecit sese ut nesciret esse emptam tibi!

'Η χαρὰ τοῦ Περιφάνους εἶναι μὲν μεγίστη, καὶ μάλιστα διότι, ὡς ἤκουσεν ὁ 'Αποικίδης, ὁ Στρατιπποκλῆς εἶχεν ἔλθει ἤδη εἰς 'Αθήνας (στίχ. 406 κέ.), ὥστε μόλις εἶχε προφθάσει ὁ 'Αποικίδης τὴν ἀγορὰν τῆς fidicinae, ἀλλ' εἶναι λίαν βραχεῖα. 'Απελθόντος τοῦ 'Αποικίδου ἐμφανίζεται μικρὸν ὕστερον ὁ Miles Euboicus (στίχ. 153), ὅστις ἀληθῶς ἠγάπα τὴν προτέραν τοῦ Στρατιπποκλέους φίλην, τὴν 'Ακροπολιστίδα, ἣν εἴδομεν ὅτι ὁ γέρων Περιφάνης ὡς τὴν ἰδίαν θυγατέρα (Τελεστίδα) κατὰ τὸν δόλον τοῦ 'Επιδίκου ἐν τῷ οἴκῳ περιέθαλπεν. 'Ο Miles λέγει τῷ Περιφάνει τὸν πρὸς τὴν φίλην τοῦ Στρατιπποκλέους ἔρωτά του καὶ παρακαλεῖ αὐτὸν καὶ πείθει νὰ δώσῃ αὐτῷ ταύτην λαμβάνων τίμημα μεγαλύτερον (μνᾶς 60) ἐκείνου ὅπερ ἔδωκε τῷ lenoni (50 μνᾶς)· ὁ γέρων παραγγέλλει τότε νὰ ἐξέλθῃ ἡ πρὸ μικροῦ ὡς φίλη τοῦ Στρατιπποκλέους ἀγορασθεῖσα (μισθωθεῖσα) fidicina· ὁ Miles ἐκπλήττεται, διότι ἐν ᾧ ἀναμένει τὴν 'Ακροπολιστίδα βλέπει ἄλλην, ἣν ἀρνεῖται, ὡς εἰκός, νὰ δεχθῇ. 'Ο γέρων Περιφάνης μανθάνει παρὰ τοῦ Militis αὐτοῦ, ὅτι δὲν εἶναι αὕτη ἡ φίλη τοῦ Στρατιπποκλέους, ἡ 'Ακροπολιστίς, καὶ ὅτι ἑπομένως ἠπατήθη ὑπὸ τοῦ ἑαυτοῦ δούλου. Τότε τὸ πρῶτον διανοίγονται οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Περιφάνους· ἐρωτᾷ τὴν fidicinam καὶ μανθάνει παρ' αὐτῆς τὴν ἀλήθειαν. Παρὰ τῆς αὐτῆς μανθάνει ὅτι τὴν 'Ακροπολιστίδα, ἣν ἐγνώριζεν ἡ fidicina, ἠγόρασε πρὸ ἡμερῶν ὁ υἱὸς τοῦ Περιφάνους Στρατιπποκλῆς, ἀλλὰ δὲν ἐγνώριζε τώρα ποῦ αὕτη εἶναι[1]). 'Η εἴδησις αὕτη καταπλήττει, ὡς εἰκός, τὸν Περιφάνην, ὅστις ἀποπέμπει ταχέως τὴν fidicinam καὶ οἰκτίρει μὲν ἑαυτόν, διότι ἐνέπεσεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ δούλου παρασκευασθέντα δόλον, ἀλλ' ἀπορεῖ ὅτι ἠπατήθη καὶ ὁ 'Αποικίδης, qui omnium legum atque iurum fictor, conditor cluet.

---

[1]) 'Ο ποιητὴς ἐφρόντισεν ὥστε ἡ μισθωθεῖσα fidicina εἰσαχθεῖσα εἰς τὸν οἶκον τοῦ Περιφάνους νὰ μὴ ἴδῃ τὴν ἐκεῖ οὖσαν 'Ακροπολιστίδα, ὅπερ ἂν συνέβαινε, θὰ ἐτάραττε τὴν οἰκονομιαν τῆς κωμῳδίας (ἴδε στίχ. 400 κέ.)

Τὴν πρώτην λύπην τοῦ Περιφάνους διαδέχεται δευτέρα, πολὺ τῆς προτέρας μείζων· ἡ Φιλίππη, ἡ γυνὴ δηλονότι ἐκείνη, ἐξ ἧς ὁ γέρων Περιφάνης εἶχε γεννήσει τὴν κόρην, ἣν οὗτος ἐνόμιζεν ὅτι ἔχει ἐν τῷ οἴκῳ (τὴν Τελεστίδα), ἔρχεται εἰς Ἀθήνας εἰς συνάντησιν τοῦ Περιφάνους αὐτοῦ, ἵνα ἀναζητήσῃ μετὰ τούτου τὴν ἑαυτῶν κόρην, ἥτις αἰχμαλωτισθεῖσα ἐν τῷ πολέμῳ τῶν Ἀθηναίων πρὸς τοὺς Θηβαίους ἠγοράσθη ὑπό τινος Ἀθηναίου. Ἀφοῦ ὁ Περιφάνης καὶ ἡ Φιλίππη συναντηθέντες ἀνεγνωρίσθησαν καὶ ἤκουσεν ἐκεῖνος τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἡ Φιλίππη ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, παραμυθεῖται αὐτὴν νὰ μὴ λυπῆται, διότι ἡ Τελεστὶς εἶναι ἔνδον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καλεῖ εἶτα αὐτὴν νὰ ἐξέλθῃ· ἀλλ' ἡ ἐξελθοῦσα ἦτο ἡ Ἀκροπολιστίς! Πῶς, ἐρωτᾷ ἡ Φιλίππη, ἐπίστευσας ὅτι αὕτη εἶναι ἡ θυγάτηρ μας; Ἐπίστευσα, ἀποκρίνεται ὁ Περιφάνης, εἰς τὸν Ἐπίδικον, διότι ἐγώ, ut illam primum vidi, numquam vidi postea. Ἡ Φιλίππη ἀπελπίζει, ἀλλ' ὁ Περιφάνης παραινεῖ αὐτῇ νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν οἶκον μετὰ τῆς Ἀκροπολιστίδος, αὐτὸς δὲ ἀπέρχεται πλήρης ὀργῆς κατὰ τοῦ Επιδίκου. Μεταβαίνει εἰς τὴν ἀγοράν, εὑρίσκει ἐκεῖ τὸν Ἀποικίδην, λέγει αὐτῷ τὸν διπλοῦν τοῦ Ἐπιδίκου δόλον καὶ ἀφοῦ ἠγόρασε μετὰ τούτου lora ἀναζητοῦσιν ἀμφότεροι τὸν πονηρὸν δοῦλον, ἵνα δήσωσι καὶ βασανίσωσιν αὐτόν. Ὁ Ἐπίδικος εἶδε τοὺς δύο γέροντας ἀγοράζοντας τὰ lora καὶ εἰκάσας τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ δόλου φεύγει ἐκείνους, φεύγων δ' ἐντυγχάνει τῷ Στρατιπποκλεῖ, ὅστις ἀναμένει πρὸ τοῦ οἴκου τοῦ Χαιριβούλου τὸν δανειστὴν μετὰ τῆς ἀγορασθείσης αἰχμαλώτου, οἵτινες καὶ ἔρχονται μετὰ μικρόν. Ὁ δανειστὴς λαβὼν τὰ χρήματα καὶ παραδοὺς τὴν αἰχμάλωτον ἀπέρχεται ἀμελλητί. Ἀλλ' ὁ Ἐπίδικος παρατηρήσας τὴν αἰχμάλωτον ἀναγνωρίζει ταύτην, ὅτι εἶναι ἡ θυγάτηρ τοῦ Περιφάνους καὶ τῆς Φιλίππης, ἡ Τελεστίς, πρὸς τὴν ὁποίαν οὗτος ἐν Θήβαις ἔτι οὖσαν ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Περιφάνους μετὰ δώρων. Ἡ ἀποκάλυψις ἐκπλήττει τὸν Στρατιπποκλέα, ἀλλὰ ταχέως πείθεται νὰ εἰσέλθῃ μετὰ τῆς Τελεστίδος εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός, ἔνθα ἦτο καὶ ἡ Φιλίππη καὶ ἡ Ἀκροπολιστίς. Ἡ εὐτυχὴς σύμπτωσις ἀπαλλάττει πλέον τὸν Ἐπίδικον τοῦ ἀπὸ τοῦ Περιφάνους φόβου· διὸ μένει οὗτος καί, ὅτε μετὰ μικρὸν ἔρχεται

ὁ Περιφάνης μετὰ τοῦ Ἀποικίδου, προτείνει ἑκὼν τὰς χεῖρας, ἵνα δήσωσιν αὐτόν.

Δεθέντα τὸν Ἐπίδικον ἐρωτᾷ ὁ Περιφάνης, διατί ἠπάτησεν αὐτὸν καὶ ποῦ ἔχει τὰ χρήματα. Ὁ Ἐπίδικος ἀποκρίνεται αὐθάδεις ἀποκρίσεις· διὸ ὑβρίζεται μὲν ὑπὸ τοῦ Περιφάνους ἀλλὰ διαμαρτύρεται, διότι δὲν εἶναι πλέον δοῦλος, παρακαλεῖ δὲ τὸν Περιφάνην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν αὐτοῦ οἶκον, ἵνα πεισθῇ ὅτι ὁ Ἐπίδικος εἶναι ἄξιος νὰ εἶναι ἐλεύθερος Εἰσελθὼν ὁ Περιφάνης εἰς τὸν οἶκον καὶ εὑρὼν μετὰ τῆς Φιλίππης καὶ τὴν Τελεστίδα ἐξέρχεται πάλιν καὶ λύσας τὰς χεῖρας τοῦ Ἐπιδίκου κηρύττει τοῦτον ἐλεύθερον.

Ἡ κωμῳδία λήγει ἐν τῇ ἀπελευθερώσει τοῦ δούλου· δὲν λέγεται τί ἐγένετο ἡ Ἀκροπολιστίς, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐν στίχῳ 653 λεγομένων εἰκάζομεν εὐχερῶς ὅτι ταύτην ἔλαβεν ὁ Στρατιπποκλῆς, ἐν ᾧ ὁ πατὴρ Περιφάνης θὰ ἐλάμβανε τὴν Φιλίππην (πρβλ. στίχ. 171 κἑ.), ἀφοῦ ὁ παρὰ τοῦ υἱοῦ φόβος (στίχ. 173) θὰ ἐξέλειπε, συγχωρηθέντος αὐτῷ νὰ λάβῃ τὴν Ἀκροπολιστίδα.

Ὁ Friedrich Leo (ἐν Plautin. Forschungen, σελ. 179—181) τεκμαίρεται μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἡ κωμῳδία αὕτη εἶχε πρόλογον, ὅστις ἀπώλετο· ὅτι ἐν τῷ προλόγῳ ἐκείνῳ διηγεῖτο εἴτε ὁ Ἐπίδικος αὐτὸς εἴτε ὁ Prologus τὴν τοῦ Ἐπιδίκου εἰς Θήβας πρὸς τὴν Φιλίππην καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς μετὰ δώρων τοῦ Περιφάνους μετάβασιν· μόνον, λέγει ὁ Leo, διότι μετέβη ὁ Ἐπίδικος εἰς Θήβας καὶ ἐγνώρισεν ἐξ ὄψεως τὴν Φιλίππην καὶ Τελεστίδα, μόνον διὰ τοῦτο ἠδύνατο νὰ πείσῃ τὸν Περιφάνη ν' ἀγοράσῃ τὴν φίλην τοῦ Στρατιπποκλέους. τὴν Ἀκροπολιστίδα, πιστεύων ὅτι ἡ ἀγοραζομένη εἶναι ἡ κόρη αὐτοῦ ἡ ἐκ τῆς Φιλίππης. Ἂν ἡ κωμῳδία εἶχεν, ὡς ὁ Leo τεκμαίρεται, πρόλογον, οὗτος θὰ εἶχεν ὧδέ πως·

Ὁ γέρων Περιφάνης ὅτε ἦτο νέος (καὶ ἄγαμος ἀκόμη) συνῆψεν ἐν Ἐπιδαύρῳ (ὡς miles III, 4) σχέσεις πρός τινα Φιλίππην, ἐξ ἧς ἐγέννησε κόρην, τὴν Τελεστίδα, ἣν μικρὰν μετὰ τῆς μητρὸς ἐν Θήβαις ἐγκατέλιπε. Πρὸς ταύτην (μετὰ τὸν θάνατον τῆς νομίμου συζύγου, ἣν ἐπανελθὼν εἰς Ἀθήνας ἔλαβε καὶ ἐξ ἧς ἐγέννησε τὸν Στρατιπποκλέα) ἔπεμψε τὸν Ἐπίδικον μετὰ δώρων — διὸ ἐγνώριζε τὴν

Τελεστίδα ὁ Ἐπίδικος κάλλιον ἢ ὁ Περιφάνης αὐτός, ὅστις δὲν ἐπανεῖδε πλέον αὐτήν, ἐξ οὗ χρόνου ἐν Θήβαις ἐγκατέλιπε (στίχ. 600) [1].

Τοιαῦτα ἐὰν ἐλέγοντο ἐν προλόγῳ, οὐδεμίαν θὰ εἴχομεν κατὰ τὸν Leo δυσκολίαν οὔτε ἡμεῖς οὔτε οἱ θεαταὶ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Πλαύτου νὰ νοήσωμεν τὰ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ γιγνόμενα. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι τοιοῦτος πρόλογος δὲν θὰ ἦτο ὁ προσήκων τῇ ἐξεταζομένῃ κωμῳδίᾳ πρόλογος· ἡ ὑπόθεσις τῆς κωμῳδίας εἶναι ἡ διὰ τῆς πονηρίας τοῦ δούλου Ἐπιδίκου ἐξεύρεσις τῶν χρημάτων, ὧν χρείαν ἔχει ὁ Στρατιπποκλῆς ἵνα λάβῃ τὴν παρὰ τῷ δανειστῇ ὡς ἐνέχυρον κρατουμένην Τελεστίδα· ἡ ἐξεύρεσις αὕτη καθίσταται δυσχερεστέρα, διότι ὁ Ἐπίδικος ἔχει ἤδη ἀπατήσει τὸν γέροντα Περιφάνην. Ἐν ᾧ δὲ εἰς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν τῆς κωμῳδίας ἀρκούντως εἰσάγεται ὁ θεατὴς διὰ τῶν λεγομένων ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ τῆςπρώτης πράξεως (I, 1), ὁ ὑποτιθέμενος ὑπὸ τοῦ Leo πρόλογος θὰ εἰσῆγεν εἰς κωμῳδίαν ὑπόθεσιν ἔχουσαν τὴν προτέραν τοῦ Περιφάνους ἀπάτην, ἣν ἠπατήθη, ἵνα ἀγοράσῃ τὴν Ἀκροπολιστίδα πιστεύων ὅτι ἀγοράζει τὴν Τελεστίδα. Ἀλλ' ἀφοῦ ἡ ἀπάτη αὕτη εἶναι γεγενημένη ἤδη, ὅτε ἄρχεται ἡ κωμῳδία, ἴσως δὲν ἐπιθυμεῖ ὁ θεατὴς νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ὁ Περιφάνης ἐπείσθη τῷ Ἐπιδίκῳ ν' ἀγοράσῃ τὴν Ἀκροπολιστίδα, ἀφοῦ μάλιστα ὑποδηλοῦται αὕτη ἐν καιρῷ (V, 1), ὥστε ὁ θεατὴς ἀκούσας μέχρι τέλους τὴν κωμῳδίαν νὰ μὴ ἔχῃ μηδεμίαν πλέον ἀμφιβολίαν. Ἐν ᾧ δὲ τοιοῦτος πρόλογος, οἷον τεκμαίρεται ὁ Leo, δὲν θὰ ἦτο ὁ προσήκων τῇ ἐξεταζομένῃ κωμῳδίᾳ, ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ τῆς πρώτης πράξεως οὐ μόνον λέγονται ὅσα εἶναι ἱκανὰ εἰς κατανόησιν τῆς κωμῳδίας, ἀλλ' ἔχει ἡ σκηνὴ αὕτη οὕτως, ὥστε μόνον θέσιν προλόγου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὀρθῶς ὅτι ἐπέχει. Ὁ Θεσπρίων εἶναι πρόσωπον *προτατικόν*, σκοπὸς δὲ αὐτοῦ εἶναι μόνον ἵνα διαλεγόμενος πρὸς τὸν Ἐπίδικον εἴπῃ τὰ πρὸ τοῦ δράματος, ἅπερ ἀνάγκη νὰ γνωρίζωσιν οἱ θεαταί, ἵνα παρακολουθήσωσι τὴν κωμῳδίαν, ἧς ἡ δραματικὴ πρᾶξις ἄρχεται ἀπὸ τῆς δευτέρας σκηνῆς τῆς πρώτης πράξεως. Λοιπὸν ὁ διάλογος τοῦ Θεσπρίωνος καὶ Ἐπιδίκου εἶναι ἀντὶ προλό-

---

[1]) Οὐδὲν πλέον θὰ προσετίθει ὁ πρόλογος ἐκεῖνος· διότι τὰ λοιπὰ πάντα λέγονται ἐν τῷ διαλόγῳ Ἐπιδίκου — Θεσπρίωνος, ἐν ἀρχῇ τῆς κωμῳδίας (I, 1).

γου, ὡς ὁ διάλογος τῶν δύο δούλων (Tranionis καὶ Grumionis) ἐν Mostellaria. Ὅτι δὲ τοῦτο εἶναι ἀληθές, δεικνύουσιν αἱ λεπτομέρειαι, αἵτινες λέγονται ἐν τῷ διαλόγῳ τούτῳ οὐ μόνον περὶ τῆς ἀγορασθείσης αἰχμαλώτου, ὅτι αὕτη ἠγοράσθη animi causa, ὅτι ἠγοράσθη μνῶν τεσσαράκοντα, ὅτι ὁ Στρατιπποκλῆς ἐδανείσθη ταύτας παρά τινος δανειστοῦ ἐν Θήβαις, ὅτι οὗτος λαβὼν ὡς ἐνέχυρον τὴν ἀγορασθεῖσαν θὰ ἔλθῃ μετ' αὐτῆς εἰς Ἀθήνας, ἵνα λάβῃ τὰ χρήματα καὶ παραδώσῃ ταύτην τῷ Στρατιπποκλεῖ, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς Ἀκροπολιστίδος λέγει ὁ Ἐπίδικος τοσαῦτα μόνον ὅσα εἶναι ἀπαραίτητα, ἵνα οἱ θεαταὶ νοήσωσι τὰ ἑξῆς [1]. Ὁ Θεσπρίων προστίθησιν ὅτι ὁ Στρατιπποκλῆς δὲν θέλει νὰ ἴδῃ τὸν πατέρα πρὶν μετρήσῃ τὰ χρήματα τῷ δανειστῇ καὶ ὅτι δὲν θὰ ἔλθῃ εἰς τοῦ πατρός, ἀλλὰ θὰ καταλύσῃ εἰς τοῦ Χαιριβούλου. Ὁ Θεσπρίων προσποιεῖται ὅτι σπεύδει· ἀλλὰ ποῦ σπεύδει; ἵνα πράξῃ τί; Ἵνα ὑπάγῃ εἰς τοῦ Χαιριβούλου καὶ περιμένῃ ἐκεῖ τὸν Στρατιπποκλέα; ἀλλ' ἦτο ἀνάγκη διὰ τοῦτο νὰ προπορευθῇ τοῦ Στρατιπποκλέους καὶ νὰ σπεύδῃ; Ταῦτα τὰ ἀπορήματα πάντα, νομίζομεν, λύονται, ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ Θεσπρίων σπεύδει μόνον *ἵνα εἴπῃ τὴν προϋπόθεσιν* τῆς κωμῳδίας· τότε δὲ ἐκλείπουσι καὶ αἱ ἀνωμαλίαι αἷς προσκρούει ὁ Langen (ἐν Plautinischen Studien, σελ. 138).

Ὁ Langen ὀρθῶς ἐξηγεῖται πολλὰς ὑπὸ ἄλλων παρατηρουμένας ἀνωμαλίας, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖναι, ἃς οὗτος παρατηρεῖ ἢ ὑπ'ἄλλων παρατηρουμένας ἀποδέχεται, πιστεύομεν ὅτι δύνανται νὰ ἐξηγηθῶσιν εὐκολώτατα. Εὑρίσκει ὁ Langen (σελ. 144) höchst auffallend ὅτι ὁ ποιητὴς ὑποθέτει ὅτι οἱ γέροντες Περιφάνης καὶ Ἀποικίδης, εἰ καὶ ὁ

---

[1]) Ἐάν τις παραβάλῃ τὴν πρώτην σκηνὴν τῆς πρώτης πράξεως πρὸς τὴν δευτέραν σκηνὴν τῆς αὐτῆς πράξεως καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς στίχους 129 κἑξ. θὰ πεισθῇ ὅτι ἡ πρώτη σκηνὴ εἶναι ἀντὶ προλόγου. Πρβλ. καὶ Πλαύτ. Trinum. Prolog. στίχ. 15—17: sed de argumento ne expectetis fabulae· senes qui huc venient, hi rem vobis aperient: καὶ Terent. Adelph. prol. v. 22—24: Dehinc ne expectetis argumentum fabulae; Senes qui primi venient, hi partim aperient; in agendo partim ostendent. Ἐκ τούτων σαφῶς καταφαίνεται ὅτι τοῖς θεαταῖς ἡ ὑπόθεσις καθίσταται γνωστὴ οὐ μόνον ἐκ τῆς πρώτης σκηνῆς τῆς πρώτης πράξεως, ἀλλὰ καὶ ὅτι, εἴ τι μὴ ἐν αὐτῇ ἐλέγετο, συνεπληροῦτο in agenda comoedia.

πρότερος τούτων εἶχεν υἱὸν ἐν τῷ στρατοπέδῳ, δὲν ἤθελον λάβει γνῶσιν τῆς ἐπιστροφῆς τῶν στρατιωτῶν, ἐν ᾧ οὗτοι κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ἐπιδίκου ἐπέστρεφον plenis viis ἀνέμενον δὲ τούτους tantus meretricum numerus, quantum in urbe fuit... Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀληθές· οἱ γέροντες ἐγνώριζον πιθανώτατα ὅτι ἡ ἐκστρατεία ἐκείνη τῶν Ἀθηναίων κατὰ τῶν Θηβῶν εἶχεν εὐτυχήσει καὶ ὅτι ἀνεμένετο ἡ τῶν στρατιωτῶν a legione remissio domum καὶ ἐγένετο αὕτη πρὸ ὀλίγου, ἀλλ' οἱ στρατιῶται ἀκόμη δὲν εἶχον φθάσει εἰς τὴν πόλιν — τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐπιδίκου λεγόμενα εἶναι, εἴπομεν (σελ. 428), πεπλασμένα, — ὁ Στρατιπποκλῆς ἦλθε πρὸ τῶν ἄλλων, ἵνα ἐξεύρῃ τὰ χρήματα. Λοιπὸν οὐδὲν θαῦμα ἂν οἱ γέροντες ἐπείσθησαν εἰς τὴν τοῦ Ἐπιδίκου διήγησιν, ἥτις καὶ ἀληθῆ τινα καὶ ἄλλα προσδοκώμενα εἰ καὶ οὔπω γενόμενα διηγεῖτο. Ἡ δὲ ἄλλη τοῦ Langen ἀπορία: warum denn nun Apoecides von Epidicus als Käufer vorgeschlagen wird, und er sich dadurch so sehr die Ausführung der List selbst erschwert? εἶναι ὀλιγώτερον ᾐτιολογημένη. Ἀφοῦ ὁ Περιφάνης αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ παραστῇ εἰς τὴν ἀγοράν, ἵνα μὴ ὑποπτεύσῃ ἡ ἀγοραζομένη fidicina (ἰδὲ ἀνωτ. σελ. 429), ἔπρεπε νὰ παραστῇ ἕτερός τις, καὶ δὴ ὁ φίλος αὐτοῦ Ἀποικίδης, qui iura et leges tenebat, quique recte cavere poterat: διότι ἡ ὠνὴ ἔπρεπε νὰ γίνῃ κατὰ πάντας τοὺς τύπους, ἵνα μή τις ταύτην ὕστερον προσβάλῃ, δὲν ἠδύνατο δὲ ὁ Ἐπίδικος, ὅστις ἦτο δοῦλος, νὰ ποιήσηται ταύτην μόνος. Λοιπὸν ἔπρεπε νὰ τηρηθῶσι κατ' αὐτὴν πάντες οἱ τύποι καὶ ἐτηρήθησαν ἀκριβέστατα· ὁ leno ὁμολογεῖ πρὸ τοῦ Ἀποικίδου ὅτι ἔλαβε παρ' αὐτοῦ μνᾶς πεντήκοντα, τίμημα τῆς πωληθείσης αὐτῷ. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ Ἀποικίδης bloss ein Ueberbringer des Mädchens, ὡς φρονεῖ ὁ Langen (σελ. 145), ἀλλ' εἶναι αὐτὸς ὁ ποιησάμενος τὴν τυπικὴν ὠνὴν τῆς fidicinae. Ὁ πονηρὸς Ἐπίδικος διδάξας προηγουμένως τὴν μισθωθεῖσαν fidicinam ut subdola ad senem fieret (στίχ. 318) emptamque se esse simulare senesque duo docte ludificaretur (στίχ. 371 κἑ.), καθ' ἣν στιγμὴν ὁ leno ὁμολογεῖ πρὸς τὸν Ἀποικίδην ὅτι ἐπώλησεν αὐτῷ fidicinam Acropolistidem καὶ ἔλαβε τὸ τίμημα αὐτῆς μνᾶς πεντήκοντα, ἵνα μηδὲ ὁ leno ἐννοήσῃ

τὸν δόλον, ὁμιλεῖ πρὸς τὴν μισθωθεῖσαν fidicinam περὶ τῆς μισθώσεως αὐτῆς· ταῦτα ἀκούει μὲν καὶ ὁ Ἀποικίδης, ἀλλὰ νομίζων ὅτι ὁ Ἐπίδικος λέγει ταῦτα ἵνα μὴ ἡ fidicina ὑποπτεύσῃ τι, προσποιεῖται ὅτι δὲν ἀκούει (στίχ. 410 κἑ.).

Ἡμεῖς κρίνομεν τὴν κωμῳδίαν ταύτην τῶν ἀρίστων καὶ θαυμάζομεν τὴν τέχνην τοῦ ποιητοῦ διὰ τὴν λεπτότητα, μεθ' ἧς συνέδεσε τὰ γεγονότα, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη ἡ ὅλη κωμῳδία. Ἴσως οὐδεμία ἄλλη κωμῳδία τοῦ Πλαύτου ἔχει τόσην λεπτότητα ὅσην ὁ «Ἐπίδικος», ὅστις δύναται κατὰ τοῦτο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰς κωμῳδίας τοῦ Τερεντίου. Τὴν οἰκονομίαν δὲ τοῦ πρωτοτύπου διετήρησε καὶ ὁ Πλαῦτος οὐδεμίαν μεταβολὴν μεταβαλών. Προσέθηκε δ' ὅμως ἀφ' ἑαυτοῦ μικρά τινα, ἅπερ εὐκόλως διακρίνονται. Οἱ στίχοι π. χ. 13-16 δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχωσι μεταφρασθῆ ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου· οὐ μόνον ἀκαίρως εἶναι παρεμβεβλημένοι, ἀλλὰ καὶ μνημονεύεται ἐν αὐτοῖς (στίχ. 14) *portus*, ὅστις δὲν ὑπάρχει κατὰ τὴν ἀπὸ Θηβῶν εἰς Ἀθήνας ὁδὸν (ἰδὲ καὶ Langen Plautin. Studien σελ. 138). Τὰς Ἀθήνας ὁ Πλαῦτος ἠδύνατο νὰ φαντασθῇ ὡς παράλιον πόλιν, ὡς ἐφαντάσθη τὰς Θήβας ἐν «Ἀμφιτρύωνι» (ἰδὲ Berliner Philol. Wochenschr. 1902 σελ. 1180), ἀλλ' ὁ Ἀθηναῖος κωμικὸς οὐδέποτε θὰ ἐμνημόνευε λιμένα παρὰ τὰς Ἀθήνας· λοιπὸν εἶναι περιττὴ πᾶσα διόρθωσις τοῦ *portum* εἰς portam, ὡς ἔδοξέ τισι τῶν ἑρμηνευτῶν (ἰδὲ Langen ἔ. ἀ.). Καὶ οἱ στίχοι δὲ 17-19 ἐν τοῖς χειρογράφοις ἔχουσιν οὕτως ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, ὥστε νὰ εἶναι καταφανὴς ἡ ἐμβολὴ τῶν στίχων 13-16, καὶ ἴσως οὐκ ὀρθῶς ὁ Leo μετέβαλε τὰ πρόσωπα. Ἑπόμενον ἦτο ὁ Ἐπίδικος καὶ ἀφοῦ ἤκουσε καὶ ἰδίοις ὄμμασιν εἶδεν ὅτι τότε ὁ Θεσπρίων εἶχε καλῶς, νὰ ἐρωτήσῃ ἂν καὶ πρότερον *διηνεκῶς* καθ' ἅπαντα τὸν χρόνον τῆς ἐξ Ἀθηνῶν ἀπουσίας εἶχε καλῶς (πρβλ. Bacch. 248, Amph. 679. Mostell. 449. Epid. 129. Mercat. 387. Pers. 23. Stich. 467 καὶ Trinum. 50: valen? valuistin?).

Ἐν στίχῳ 153 κἑ. ὁ Ἐπίδικος ἐρωτήσαντος τοῦ Στρατιπποκλέους, **τί** γενήσεται ἡ Ἀκροπολιστίς, ἀφοῦ ἠγόρασε τώρα τὴν Τελεστίδα, ἀπαντᾷ:

Est Euboicus miles locuples, multo auro potens,

qui ubi tibi istam emptam esse scibit atque hanc addu-
[ctam alteram,
continuo te orabit ultro ut illam tramittas sibi.

Δὲν λέγεται ἐνταῦθα ὅτι ὁ miles Euboïcus ἐρᾷ τῆς 'Ακροπολιστίδος, δηλ. ἀποσιωπᾶται αὐτὴ ἡ αἰτία, δι' ἣν οὗτος θὰ ἔλθῃ ν' ἀγοράσῃ — καὶ ἔρχεται ἀληθῶς III, 4 — τὴν 'Ακροπολιστίδα. Νομίζομεν ὅτι τοῦτο ἔπρεπε νὰ λέγηται (πρβλ. στίχ. 229), καὶ θὰ ἐλέγετο ἀναμφιβόλως ἐν τῷ ἑλληνικῷ πρωτοτύπῳ, ἴσως δὲ καὶ παρὰ Πλαύτῳ μετὰ τὸ multo auro potens, νὰ ἠκολούθει στίχος, οὗ ἡ ἀρχή: *qui istam deperit*... καὶ ὅστις διὰ τὴν πρὸς τὸν ἑπόμενον στίχον (qui ubi ibi istam emptam esse scibit) ὁμοιότητα ἐξέπεσε κατά τινα ἀντιγραφήν [1]).

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Α. ΚΑΚΡΙΔΗΣ

[1]) Ἑτέραν τινὰ ἀνωμαλίαν ἐδείξαμεν ἐν Barbaris Plautinis σελ. 8.

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΚΑΙ Η ΜΕΘΟΔΙΚΗ ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

ΥΠΟ

Κ. Δ. ΖΕΓΓΕΛΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΧΗΜΕΙΑΣ

Καίτοι πάντες ὅσοι συνέταξαν ἐγχειρίδια Χημείας ὁμολογοῦσιν, ὅτι τὸ σύστημα τῆς ταξινομήσεως τοῦ Mendelejeff εἶνε τὸ μόνον ἐπιστημονικὸν καὶ παραδέχονται τοῦτο, οὐχ ἧττον οὐδεὶς αὐτῶν ἢ σχεδὸν οὐδεὶς ταξινομεῖ τὴν ὕλην τοῦ βιβλίου του ἀκριβῶς σύμφωνα πρὸς τὸ σύστημα τοῦτο.

Τὴν ὀρθότητα τοῦ περιοδικοῦ συστήματος παραδέχονται διότι ἡ βάσις αὐτοῦ, ὅτι αἱ ἰδιότητες εἶνε περιοδικαὶ συναρτήσεις τοῦ ἀτομ. βάρους, οὐ μόνον ἑδραία εἶνε, ἀλλὰ παρέχει τὸν μίτον πρὸς ἀναζήτησιν ὀλιγωτέρων καὶ ἁπλουστέρων, ἂν μὴ μιᾶς μόνης στοιχειακῆς μορφῆς ἐν τῇ ὕλῃ, πρόβλημα τὸ ὁποῖον καὶ πάλιν τὰ τελευταῖα ἔτη ζωηρῶς ἀναμοχλεύεται ὑπὸ τῶν κορυφαίων τῆς χημικῆς ἐπιστήμης. Πολλῷ ὅμως μᾶλλον τῆς κατὰ βάσιν ὀρθότητος αὐτοῦ, τὸ περιοδικὸν σύστημα ἐγένετο κοινῶς ἀποδεκτὸν λόγῳ τῆς δι᾽ αὐτοῦ διαιρέσεως τῶν στοιχείων μεθοδικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς εἰς φυσικὰς ὁμάδας. Παρὰ τὸ ἐπιστημονικὸν οὐχ ἧττον τοῦ συστήματος, ἡ περιγραφὴ τῶν στοιχείων ἐν ταῖς χημείαις, δὲν ἀκολουθεῖ ἐν πλείστοις τούτῳ κυρίως ἕνεκα τῆς τοποθετήσεως τινῶν στοιχείων ὁμοίων καὶ χημικῶς ἀναλόγων εἰς διαφόρους ὁμάδας καὶ τοὐναντίον τῆς ὑπαγωγῆς στοιχείων ἀνομοίων ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὁμάδα.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι αἱ παρατηρούμεναι μικραὶ ἀνωμαλίαι ἐν τῷ συστήματι δὲν ὀφείλονται εἰς τὸ σφαλερὸν τούτου, ὡς καὶ ὁ καθηγη-

τὴς δὲν παραμελεῖ νὰ ἐξηγῇ, ἀλλ' εἰς ἄλλους λόγους. Τούτων οἱ κυριώτεροι εἶνε οἱ ἑξῆς δύο: Πρῶτον ἡ βαθμιαία ἀλλοίωσις, ἥτις παρατηρεῖται εἰς τὰς ἰδιότητας τῶν διαφόρων στοιχείων, οὗ ἕνεκα ἀδύνατος καθίσταται ὁ τελείως σαφὴς διαχωρισμὸς αὐτῶν εἰς ὁμάδας καὶ καὶ δεύτερον ἡ μὴ ἀκριβὴς γνῶσις τῶν ἰδιοτήτων τῶν στοιχείων ὑπὸ πάντας τοὺς ὅρους (θερμοκρασίας λ. χ. πιέσεως κ.τ.λ.). Παρὰ ταῦτα οὐχ' ἧττον ἡ ταξινόμησις τῶν στοιχείων ἐν ταῖς χημείαις κατ' ἄλλο ἢ τὸ ἐν αὐταῖς ἐπιδοκιμαζόμενον περιοδικὸν σύστημα, παρουσιάζει ἐπιστημονικήν τινα ἀνακολουθίαν καὶ γεννᾷ ἐν πολλοῖς εἰς τὸν μαθητὴν δυσπιστίαν πρὸς τὸ σύστημα, ἂν μὴ λεληθότως καὶ εἰς τὸν καθηγητήν.

Ὁμολογουμένως αἱ ὑπάρχουσαι ἀνωμαλίαι οὔτε πολλαὶ οὔτε ἀναποδράστου φύσεως εἶνε, διὰ τοῦτο ὅταν πρὸ μηνῶν τινων ἐξετυπώσαμεν «Ἐγχειρίδιον τῆς ἀνοργάνου Χημείας» ἐπεζητήσαμεν ν' ἀποφύγωμεν τὴν ἀνακολουθίαν ταύτην. Πρὸς τοῦτο ἐμελετήσαμεν πάσας τὰς κατὰ καιροὺς προταθείσας μεταβολὰς ἐν τῷ περ. συστήματι, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἵνα δι' ἐλαφρῶν τινῶν μεταβολῶν εἰς τὸν πίνακα τοῦ Mendelejeff ἐπιτύχωμεν τὴν ἁρμονίαν αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ μεθοδικότητι τῆς ταξινομήσεως τῶν στοιχείων ἐν ταῖς Χημείαις.

***

Ἐν τούτοις παρὰ τὸν μέγαν ἀριθμὸν τῶν προταθεισῶν μερικῶν τροποποιήσεων τοῦ πίνακος ἐξακολουθοῦσιν ἐμμένοντες ἔτι εἰς τὴν ἀρχικὴν συνήθως μορφὴν τὴν ὁποίαν ἔδωκαν εἰς αὐτὸν κατὰ τὸ 1869, οἱ σοφοὶ θεμελιωταὶ τοῦ συστήματος ὁ Mendelejeff καὶ ὁ Loth. Meyer. Τοῦτο δὲν συμβαίνει, διότι οὐδεμία ἀπολύτως ἐκ τῶν προταθεισῶν τροποποιήσεων ὑπῆρξεν, ἐν μέρει τοὐλάχιστον, ἐπιτυχής, ἀλλὰ διότι, ἐνῷ πλειστάκις αὗται παρουσίασαν ἐκ μιᾶς ὄψεως ὡρισμένα πλεονεκτήματα ὑπὲρ τὸν ἀρχικὸν πίνακα, ἐξ ἑτέρας οὐχ ἧττον ὄψεως ἐδημιούργησαν νέας ἐλλείψεις καὶ ἀνωμαλίας, εἰ καὶ μικροτέρας πολλάκις σημασίας, μὴ ὑπαρχούσας πρότερον.

Ἀλλ' ἵν' ἀσφαλέστερον κρίνωμεν, ἐξετάσωμεν τίνες εἶνε αἱ ἀνωμαλίαι ἐκεῖναι, αἵτινες κυρίως ἀναγκάζουσι τοὺς χημικοὺς νὰ μὴ ἀκολουθήσωσι πιστῶς τῷ συστήματι κατὰ τὴν κατάταξιν καὶ περιγραφὴν τῶν στοιχείων. Αἱ κυριώταται τούτων, εἶνε, φρονοῦμεν, αἱ ἑξῆς δύο:

1η. Κατ' ἀντίφασιν πρὸς τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν ἑνὸς ἑκάστου τῶν στοιχείων τῶν ἀποτελούντων τὰς πρώτας ἑπτὰ ὁμάδας, τὸ σύστημα παραδέχεται τὴν ὕπαρξιν ὀγδόης ὁμάδος, ἧς τὰς διαφόρους θέσεις δὲν κατέχουσιν ἀνὰ ἓν τὰ στοιχεῖα, ὡς εἰς τὰς λοιπὰς ὁμάδας, ἀλλὰ ἀνὰ τρία, καὶ ἥτις πρὸς τούτοις παρουσιάζει πολλὰς ἀσυμπληρώτους θέσεις στοιχείων. Εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὀγδόης αὐτῆς ὁμάδος παρέπονται καὶ τὰ ἑξῆς ἄτοπα.

Τὸ μαγγάνιον ἀποχωρίζεται τῶν ὁμοίων αὐτῷ στοιχείων τῆς ὀγδόης ὁμάδος, τοῦ σιδήρου δηλαδή, τοῦ νικελίου καὶ τοῦ κοβαλτίου καὶ κατατάσσεται ἐν τῇ ἑβδόμῃ ὁμάδι μετὰ τοῦ χλωρίου, βρωμίου κ. τ. λ. ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ὁ χρυσὸς ἀποσπᾶται ὁμοίως τῆς ὁμάδος στοιχείων τῶν εὐγενῶν μετάλλων καὶ τοποθετεῖται ἐν τῇ πρώτῃ ὁμάδι μετὰ τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, τοῦ ὁμοιοτάτου τοῖς τελευταίοις στοιχείου τοῦ ὑδραργύρου, μετατοπιζομένου εἰς τὴν δευτέραν ὁμάδα ὑπὸ τὸ μαγνήσιον, τὸν ψευδάργυρον καὶ τὸ κάδμιον.

2α. Αἱ σπάνιαι γαῖαι καίτοι εἶνε ὁμοιότατα καὶ δυσαποχώρητα ἀλλήλων στοιχεῖα, κατατάσσονται οὐχ ἧττον ἑκάστη εἰς διάφορον ὁμάδα ἕνεκα τοῦ ἀτομ. βάρους αὐτῆς ἑκάστη καὶ δὴ τὸ λανθάνιον ὑπὸ τὸ βόριον, τὸ δημήτριον, ὑπὸ τὸν ἄνθρακα, τὸ πρασινοδύμιον καὶ τὸ νεοδύμιον κατ' ἀνάγκην ὑπὸ τὸ ἄζωτον καὶ τὸ ὀξυγόνον, τὸ σαμάριον ὑπὸ τὸν σίδηρον κτλ. ἐνῷ τὰ ἧττον ἐξηρευνημένα στοιχεῖα τέρβιον, ἔρβιον κτλ. οὐδαμῶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀναγράφονται ἐν τῷ πίνακι, πρὸ τοῦ ἀδυνάτου τῆς ὑπαγωγῆς αὐτῶν εἰς διαφόρους οὐχ ἧττον δ' ὡρισμένας ὁμάδας. Ὑπάρχουσι βεβαίως καὶ ἕτεραί τινες ἀνωμαλίαι ἐν τῷ συστήματι· αὗται ὅμως ἔχουσι διὰ τὴν συστηματικήν, μικροτέραν ἀξίαν καὶ δύνανται πιθανώτατα ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν ἀτελῆ ἔτι γνῶσιν πασῶν τῶν ἰδιοτήτων ὑπὸ τὰς διαφόρους περιστάσεις. Τοιαῦται εἶνε λ. χ. ἡ κατάταξις τοῦ κοβαλτίου πρὸ τοῦ νικελίου, τοῦ τελλουρίου πρὸ τοῦ ἰωδίου, τοῦ ἀργοῦ πρὸ τοῦ καλίου.

Πᾶσαι αἱ ἀνωμαλίαι αὗται εὐτυχῶς δὲν εἶνε τοιαῦται, ὥστε νὰ μὴ δύνανται νὰ ἀρθῶσι δι' ἐπουσιωδῶν τοῦ συστήματος τροποποιήσεων ἄνευ βλάβης, τοὐναντίον μάλιστα καὶ ἐπ' ὠφελείᾳ τοῦ συστήματος. Διότι προφανῶς ἡ ἄρσις αὐτῶν ἤθελε καταστήσει τὸ σύστημα ἁρμονικώτερον καὶ κρατύνει τοῦτο ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ χημικοῦ.

Ἐξ ὅλων τῶν προταθεισῶν μετατροπῶν ὑπὸ τοιοῦτον πνεῦμα συμφωνοτέρα εἶνε ἡ τοῦ Staigmüller [1]) ἥτις καὶ παρὰ πολλῶν χημικῶν εὐμενῶς, ὁπωσδήποτε, ἐγένετο ἀκουστή· οὗτος σχηματίζει τὸν ἑξῆς πίνακα:

H	He	Li	Be	B	C	⟶										N	O	F
	Ne	Na	Mg	Al	Si	⟶										P	S	Cl
	A	K	Ca	Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Ni	Co	Cu	Zn	Ga	Ge	As	Se	Br
	Kr	Rb	Sr	Y	Zr	Nb	Mo	Rb	Rh	Pd	—	Ag	Cd	In	Sn	Sb	Te	I
	X	Cs	Ba	La	Ce													
				Yb		Ta	W	Os	Ir	Pt	Au	Hg	—	Tl	Pb	Bi	—	—
					Th		U											

Ἐνῷ οὐχ ἧττον τὸ σύστημα τοῦτο παρέχει ἀμφίβολά τινα μόνον πλεονεκτήματα ἀφ᾽ ἑνός, ἐξ ἑτέρου δημιουργεῖ νέας ἀσυμφωνίας περὶ ὧν λεπτομερῶς ποιεῖ λόγον ὁ Rüdorf ἐν τῷ ἐσχάτως ἐκδοθέντι περισπουδάστῳ αὐτοῦ ἔργῳ περὶ τοῦ περιοδικοῦ συστήματος [2]). Πλὴν τούτων προσέτι, τὸ ῥηθὲν σύστημα δὲν περιλαμβάνει τὰς πλείστας τῶν σπανίων γαιῶν καὶ διαχωρίζει ἀλλήλων ὁμοιότατα στοιχεῖα, ὡς τὸ κοβάλτιον καὶ τὸ νικέλιον, τὸ ἰρίδιον καὶ τὸν λευκόχρυσον κτλ. Οὕτως, ὥστε διαπορεῖ τις εὐλόγως, ἂν πρέπει ν' ἀναζητήσῃ τὰ ὅμοια στοιχεῖα εἰς τὰς κατακορύφους σειράς, ὡς τὸ λίθιον, τὸ νάτριον, τὸ κάλιον ἢ τὰς ὁριζοντίας, ὡς τὸ χρώμιον, τὸν σίδηρον, τὸ μαγγάνιον, τὸ κοβάλτιον, τὸ νικέλιον, ἢ τὸ λανθάνιον, τὸ δημήτριον κτλ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τῶν σπανίων γαιῶν, τοῦτο λίαν ἐπιτυχῶς φρονοῦμεν ὅτι λύει ὁ ὑπὸ τοῦ H. Biltz [3]) προτεινόμενος τρόπος. Βάσις τῆς τροποποιήσεως αὐτοῦ εἶνε, ὅτι οὐχὶ ἓν μόνον, ἀλλὰ καὶ πλειότερα τοῦ ἑνὸς στοιχεῖα, δύνανται νὰ κατέχωσιν ἐν τῷ περιοδικῷ συστήματι μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θέσιν, στοιχεῖα ὅμως τελείως ὅμοια ἀλλήλοις καὶ μὴ παρέχοντα ἢ μικρὰς μόνον διαφορὰς ἀτομ. βάρους· οὕτω αἱ σπάνιαι γαῖαι, αἱ ἀναλόγου ἀτ. βάρους πρὸς τὸ *δημή*

[1]) Zeits. für physik. Chemie 39, 245, 1900.
[2]) Rüdorf, Das periodische System 242—245, 1904.
[3]) Berichte der deut. Chem. Gesells. 35, 562, 568 (1902).

τριον κατέχουσι μίαν μόνην θέσιν ἐν τῷ συστήματι ἐν τῇ 3ῃ ὁμάδι τῶν τριατομικῶν στοιχείων, ὑπὸ τὸ περιεκτικὸν σύμβολον Σ(Ce). Καθ' ὅμοιον τρόπον ὁ Biltz λύει καὶ τὸ ζήτημα τῶν τριάδων, αἵτινες κυρίως τὸν ὑπεκίνησαν πρὸς τοιαύτην τινὰ λύσιν. Οὕτω κατατάσσει τὸν σίδηρον, τὸ νικέλιον καὶ τὸ κοβάλτιον μετὰ τοῦ μαγγανίου εἰς μίαν θέσιν, ὁμοίως καὶ τὸ παλλάδιον μετὰ τοῦ ροδίου καὶ ρουθηνίου καὶ τὸ ἰρίδιον μετὰ τοῦ λευκοχρύσου καὶ ὀσμίου, καταργῶν τὴν ὀγδόην ὁμάδα καὶ συμπτύσσων τὰ στοιχεῖα ταύτης, εἰς τρεῖς θέσεις ἐν τῇ ἑβδόμῃ ὁμάδι, ὑπὸ τὰ περιληπτικὰ σύμβολα Σ(Fe), Σ(Pd), Σ(Pt). Ἡ τροποποίησις αὕτη ἐκρίθη ὑπὸ πολλῶν ὡς αὐθαίρετος, οὐχ ἧττον νομίζομεν ὅτι δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀλιγώτερον αὐθαίρετος, τῆς ὑπαγωγῆς ὁμοιοτάτων ἀλλήλοις στοιχείων, ὡς αἱ σπάνιαι γαῖαι, ἢ τῆς εἰς διαφόρους ὁμάδας ἐπιβολῆς καὶ ὀγδόης ὁμάδος, τελείως διαφόρου πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ ὅλου περιοδικοῦ συστήματος καὶ ὑπὸ τριάδων ἀποτελουμένης.

Διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι ἡ ἐν τῷ νεωτάτῳ (1904) καὶ περισπουδάστῳ ἔργῳ τοῦ Rüdorf «Das periodische System»[1]), λίαν αὐστηρὰ τοῦ συστήματος τούτου κριτικὴ δὲν εἶνε δικαία. Οὔτε δυνάμεθα, ὡς διατείνεται ὁ Rüdorf, νὰ ἐπεκτείνωμεν ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὸ προτεινόμενον σχῆμα γράφοντες, Σ(Be) καὶ Σ(Li) κ.τ.λ. διότι τὰ ἐν τῷ σχήματι Σ (Be) φερ' εἰπεῖν, περιληφθησόμενα στοιχεῖα βηρύλλιον, μαγνήσιον, ἀσβέστιον κλ. οὔτε τοσοῦτον ὁμοιάζουν μεταξύ των ὡς αἱ σπάνιαι γαῖαι, οὐδαμῶς δὲ δεικνύουσι παραπλήσιον ἀτομ. βάρος.

Ἄλλως τε ἡ ἰδέα τοῦ Bilz ὑπολανθάνει ἤδη καὶ ἐν αὐτῷ τῷ συστήματι τοῦ Mendelejeff, διότι τί ἄλλο σημαίνουν αἱ τριάδες ἢ τρία παραπλησίου ἀτ. βάρους, λίαν ὅμοια κατὰ τὰς ἰδιότητας στοιχεῖα, καταλαμβάνοντα μίαν μόνην θέσιν ἐν τῷ συστήματι; ἡ μόνη διαφορὰ ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι αἱ τρεῖς αὗται τριάδες ἀπαρτίζουσιν ἰδιαιτέραν ὅλως ὁμάδα τὴν ὀγδόην· ἀλλ' ἂν τοῦτο εἶνε μόνον, δύνανται τότε κάλλιστα εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα νὰ τεθῶσι καὶ αἱ σπάνιαι γαῖαι Ce, La, Pr, Nd καταλαμβάνουσαι τὴν μεταξὺ τῶν τριάδων τοῦ

[1]) Σελ. 240.

παλλαδίου καὶ τοῦ λευκοχρύσου θέσιν, τῆς μεταξὺ τούτου καὶ τῆς τελευταίας, τῆς τριάδος τοῦ λευκοχρύσου, δυναμένης νὰ πληρωθῇ ὑπὸ τῶν λοιπῶν μείζονος ἀτομ. βάρους, σπανίων γαιῶν Er, Te, κλ. Οὕτω μόνον ὅτι αἱ τριάδες θὰ ἐγίνοντο τετράδες ἢ πεντάδες· ἀλλ' οὐδεὶς βεβαίως λόγος ἀπαιτεῖ ὅπως τρία μόνον ὅμοια καὶ ὁμοίου περίπου ἀτομικοῦ βάρους στοιχεῖα κατέχωσι τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν τῷ συστήματι καὶ οὐχὶ καὶ πλειότερα.

Ὅλα τὰ λοιπά, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, προταθέντα συστήματα, πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ συστήματος τοῦ Mendelejeff καὶ ἐπὶ τῆς περιοδικότητος ἐπερειδόμενα, ἐν συντομίᾳ, πλὴν λίαν εὐσυνειδήτως καὶ ἐπιτυχῶς, κρίνονται καὶ ἐπικρίνονται ὑπὸ τοῦ Rüdorf [1]), ὅπου καὶ παραπέμπομεν τὸν βουλόμενον.

***

Ἐκ τῶν ἔτι νεωτέρων, ὀφείλομεν νὰ μνημονεύσωμεν τὰς ὑπὸ τοῦ Abegg [2]) καὶ τοῦ Werner [3]) προταθείσας τροποποιήσεις.

Ὁ Abegg τοποθετεῖ τὰ εὐγενῆ ἀέρια ὁμοῦ μετὰ τῶν τριάδων ἐν τῇ ὀγδόῃ ὁμάδι, ἥτις οὕτω, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν πρώτην ὁμάδα τῶν ἀλκαλίων, ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο ἄντικρυς διαφόρους μικροτέρας ὁμάδας, μίαν κυρίαν (Hauptgruppe) καὶ μίαν δευτερεύουσαν (Nebengruppe). Κατ' αὐτὸν τρόπον πληροῦνται ἀβιάστως τὰ κενὰ τῆς VIII ὁμάδος ὑπὸ τῶν εὐγενῶν ἀερίων καὶ καθίσταται περιττὴ ὅλως ἡ δημιουργία καὶ ἐννάτης ὁμάδος. Τὸ σύστημα τοῦ Mendelejeff δὲν θίγεται ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ ποσῶς, καθ' ὅσον ἡ συμμετρία αὐτοῦ παραμένει ἡ αὐτή, εἴτε τὰ εὐγενῆ ἀέρια σχηματίζουν ἐννάτην ὁμάδα εἴτε ταῦτα σχηματίζουν τὴν πρώτην ὁμάδα εἴτε μετὰ τῶν τριάδων περιλαμβάνονται ἐν τῇ ὀγδόῃ.

Ὁ Werner, ἀφ' ἑτέρου, παρορῶν τὰς πλείστας ὁμοιότητας καὶ ἀναλογίας τὰς ὁποίας δεικνύουσι τὰ στοιχεῖα, ὡς πρὸς τὰς φυσικὰς καὶ χημικὰς αὐτῶν ἰδιότητας, περιορίζεται μόνον εἰς τὰ *κύρια αὐτῶν χαρακτηριστικὰ* (Hauptcharaktere). Ὡς βάσιν διὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν

---

[1]) Rüd. Das p. System (1904) σελ. 233—249.
[2]) Abegg, Zeit. für anal. Ghemie 39, 366 (1903).
[3]) A. Werner, Berichte der deut. chem. Ges. σελ. 914, 1905.

—																															—	—
H																															—	He
Li																										Be	B	C	N	O	Fl	Ne
Na																										Mg	Al	Si	P	S	Cl	A
K	Ca																Sc	Ti	V	Cr	Mn	Fe	Co	Ni	Cu	Zn	Ga	Ge	As	Se	Br	Kr
Rb	Sr																Y	Zr	Nb	Mo	—	Ru	Rh	Pd	Ag	Cd	In	Sn	Sb	Te	I	X
Cs	Ba	La	Ce	Nd	Pr	—	—	Sa	Eu	Gd	Tb	Ho	Er	—	Tu	Jb	—	—	Ta	Wo	—	Os	Sr	Pt	Au	Hg	Tl	Pb	Bi	—	—	—
—	Ra	Laa	Th	—	—	—	—	—	U	—	—	—	—	—	Ae;	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	Pba	Bia	Tea	—	—

περιόδων, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη διαλαμβάνει τρία στοιχεῖα ἡ δὲ τελευταία τριάκοντα τρία (!) ὅλα, (πρβλ. πίνακα) λαμβάνει μέσην τινὰ διαφορὰν ἀτομικοῦ βάρους, ἐξ ἧς προκύπτει ἀριθμὸς περιόδων ὀκτώ.

Ἡ αὔξησις οὐχ ἧττον, τοῦ ἀτομ. βάρους ἀπὸ στοιχείου εἰς στοιχεῖον εἶνε τοσοῦτον ἀκανόνιστος, ὥστε, νομίζομεν ὅτι οὐδαμῶς δύναταί τις νὰ στηριχθῇ ἐπ' αὐτῆς καὶ δὴ ὡς βάσεως πρὸς ἵδρυσιν τοῦ συστήματος. Οὕτω λ. χ. τὰ στοιχεῖα μαγγάνιον, (55), σίδηρος (55.9), κοβάλτιον (59), νικέλιον (58.7), χαλκὸς (63.6) κλ. ἐφ' ὧν ὁ Werner ὑπολογίζει *μέσην τινὰ διαφορὰν* ἀτ. βάρους 2.47, ἤτοι ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν ἀτ. βαρῶν αὐτῶν κυμαίνεται περὶ τὸν ρηθέντα ἀριθμόν, παρέχουσι κατὰ σειρὰν διαφορὰν ἀτ. βάρους 0.9, 3.1, 0.3, 4.9. Ἡ βάσις αὕτη ἄγει πρὸς τούτοις εἰς τὴν παραδοχὴν πρώτης τινὸς περιόδου, ἀποτελουμένης ἐκ τριῶν ἀγνώστων ἔτι στοιχείων, μὲ μικρότερον τοῦ ὑδρογόνου ἀτομ. βάρος. Εἶτα θέλων νὰ κολάσῃ τὴν παρατηρουμένην ἀνωμαλίαν ἐν τῇ πρωθυστέρᾳ σειρᾷ τῶν στοιχείων ἰωδίου καὶ τελλουρίου, κοβαλτίου καὶ νικελίου, ἀργοῦ καὶ καλίου, παραδέχεται ταύτην, ὡς περιοδικοῦ χαρακτῆρος ἀνωμαλίαν, θέτει τὸ νεοδύμιον πρὸ τοῦ πρασινοδυμίου, διότι τὸ χρῶμα τῶν ἐνύδρων ἀλάτων αὐτῶν φέρεται ἀναλόγως τοῦ νικελίου καὶ κοβαλτίου, οὕτως ὥστε *τὰ ροδόχροα ἔνυδρα ἅλατα τοῦ νεοδυμίου ἀνταποκρίνονται πρὸς τὰ ροδόχροα ἔνυδρα ἅλατα τοῦ κοβαλτίου καὶ τὰ πράσινα τοῦ πρασινοδυμίου πρὸς τὰ τοῦ νικελίου.*

Ἀλλ' ἡ παραδοχὴ αὕτη τοῦ χρώματος ὡς *κυρίου χαρακτηριστικοῦ* ὅπως στηρίξῃ τὴν προτεινομένην ἄνευ λόγου τινὸς ἄλλου ἀναστροφὴν τῆς ἐν τῇ κατατάξει σειρᾶς τοῦ νεοδυμίου καὶ πρασινοδυμίου εἶνε ἐντελῶς ἀδικαιολόγητος. Ἥκιστα ἐπίσης μεταξὺ τῶν κυρίων χαρακτηριστικῶν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ ἀναλογία τὴν ὁποίαν δεικνύουσι στοιχεῖα τινὰ τὰς ἐν τῷ μέσῳ θέσεις κατέχοντα καὶ πρὸς τὸν ψευδάργυρον καὶ τὸ γάλλιον προσεγγίζοντα, ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἁπλᾶ καὶ διπλᾶ θειϊκὰ αὐτῶν ἅλατα, ἐφ' ἧς ἀναλογίας τεκμαίρεται τὴν μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητα. Εὐλόγως, πρὸς τούτοις, ἀποδοκιμάζει ὁ Abegg [1]) τὸν χωρισμὸν τῆς κυρίας ὁμάδος ἀπὸ τὴν δευτερεύουσαν. Ἐν τέλει δὲ ση-

---

[1]) Berichte der d. chem. Ges. *38*, 1386.

μειοῦμεν ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἀπομακρύνεται τοῦ πνεύματος τοῦ περιοδικοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον εἶνε ἡ σύνταξις ὅλων τῶν στοιχείων καὶ ὑποταγὴ εἰς μικρόν, ὡς οἷοντε ἀριθμόν, ὁμάδων συγγενῶν λίαν καὶ προσομοίων ἰδιοτήτων. Τοὐναντίον, ἐκ τοῦ πίνακος τοῦ Werner προκύπτει ἡ ὑποδιαίρεσις τῶν στοιχείων εἰς 33 ὅλας ὁμάδας, ἤτοι οὐχὶ πολὺ ὀλιγωτέρας τοῦ ἡμίσεως τῶν στοιχείων τοῦθ' ὅπερ διὰ τὴν συστηματικήν, οὐδὲν προσπορίζει ὠφέλημα.

Ὥστε καὶ ἐκ τῶν δύο νεωτάτων τούτων μεταρρυθμίσεων τοῦ πίνακος, οὐδεμία προσθέτει τι, ὡς πρὸς τὴν συστηματικὴν τοῦ φυσικοῦ ἢ περιοδικοῦ συστήματος· τοῦ μὲν Abegg ἡ τροποποίησις δὲν θίγει τὸ ζήτημα τῶν τριάδων οὐδὲ τῶν σπανίων γαιῶν, οὔτε ἄλλα σχετικὰ πρὸς τὴν συστηματικὴν ζητήματα, τοῦ δὲ Werner δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὡς πρὸς τὴν τελευταίαν ταύτην ἰδίως, τελείως ἀτυχής.

***

Ἐπανερχόμενοι ἤδη εἰς τὸ ζήτημα τῆς κατατάξεως τῶν σπανίων γαιῶν, νομίζομεν ὅτι ἡ μεταξὺ αὐτῶν μεγάλη ὁμοιότης, τὸ παραπλήσιον ἀτομικὸν βάρος, ἡ συνεύρεσις αὐτῶν ἐν τῇ φύσει εἰς τὰ αὐτὰ ὀρυκτὰ καὶ ἡ μεγάλη δυσκολία τοῦ χημικοῦ ἀπ' ἀλλήλων διαχωρισμοῦ αὐτῶν, ἐπιβάλλουσι νὰ τὰς τοποθετήσωμεν ἐγγὺς ἀλλήλων εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα καὶ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν, ὡσανεὶ ἦσαν διάφοροι μορφαὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ στοιχείου. Νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰς ὡς παρουσιαζούσας τι ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀλλότροπα στοιχεῖα. Ὅπως ἐκεῖ λ. χ., διάφορος ὀλίγον συσσώρευσις ἐνεργείας ἐν τῇ ὑπὸ ὁμοίας συνθήκας συμπλοκῇ τῆς ὕλης, δίδει γένεσιν εἰς τὰς ἀλλοτρόπους αὐτῆς μορφάς, οὕτω δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅτι διάφορος ὀλίγον συσσώρευσις τῆς ὕλης ὑπὸ ὁμοίας ἐξωτερικὰς συνθήκας ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ τῆς γενέσεως ὁμοιοτάτων καὶ δυσδιακρίτων *ἀλλομόρφων* στοιχείων, μικρὰς διαφορὰς κυρίως ὡς πρὸς τὸ ἀτ. αὐτῶν βάρος παρεχόντων· ἐν πολλοῖς μάλιστα αἱ μεταξὺ ἀλλήλων διαφοραὶ εἶνε ἔτι μικρότεραι τῆς μεταξὺ τῶν ἀλλοτρόπων στοιχείων, ὅσον δὲ περισσότερον ἐξερευνῶνται αἱ σπάνιαι γαῖαι τόσον προδηλότεραι καὶ μεγαλείτεραι προκύπτουσιν αἱ μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητες.

Οὕτω, οἱ Muthmann καὶ Hein, οἵτινες ἐσχάτως [1]) μετ' ἐπιμελείας

---

[1]) Liebigs, Annalen 33, 1 1—46, 2611 (1904).

ἠρεύνησαν τὰς φυσικὰς ἰδιότητας τοῦ *δημητρίου*, *λανθανίου*, *νεοδυμίου καὶ πρασινοδυμίου* ἀνεῦρον μεγάλας ἐν αὐταῖς ὁμοιότητας. Οὕτω τὸ εἰδικὸν αὐτῶν βάρος κυμαίνεται μεταξὺ 6,15 (La) καὶ 7,7 (Sa), οἱ βαθμοὶ τήξεως μεταξὺ 900° (ἀπόλυτος θερμοκρασία) καὶ 1210°, αἱ ἐνωτικαὶ θερμότητες εἶνε τοῦ μὲν δημητρίου 1603,15 θερμίδες, τοῦ λανθανίου 1602, τοῦ νεοδυμίου 1506,1 καὶ τοῦ πρασινοδυμίου 1476,8 ἐνῷ ἡ ἀτομ. θερμότης τῶν τριῶν πρώτων εἶνε ἡ αὐτή, ἄγει δὲ εἰς ὑπολογισμόν, ὡς ἀτομ. βάρους τοῦ 140 [1]) καὶ διὰ τὰ τρία στοιχεῖα.

Οὐχ ἧττον μεγάλαι καὶ πρόδηλοι εἶνε αἱ ὁμοιότητες τῶν χημικῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν. Ἡ πλήρης ἀναλογία τῶν ὀξίνων θειικῶν ἁλάτων αὐτῶν, κατὰ τὰς μελέτας τοῦ Brauner καὶ Picek [2]) ἅτινα ἀνταποκρίνονται εἰς τὸν γενικὸν τύπον $M_2(SO_4)_3 \cdot 3H_2SO_4$, ἡ ὁμοιότης καὶ ἀναλογία καὶ τῶν λοιπῶν αὐτῶν ἁλάτων, ὡς τῶν νιτρικῶν τοῦ τύπου $M(NO_3)_3 + 6H_2O$, τῶν διπλῶν νιτρικῶν, τῶν ὀξαλικῶν (ἀδιαλύτων) ἁλάτων, τῶν θειούχων αὐτῶν ἑνώσεων, τῶν μετὰ τῶν ἀλογόνων στοιχείων ἑνώσεων αὐτῶν κτλ. καὶ γενικῶς ἁπάντων τῶν ἁλάτων αὐτῶν, ἐπιβάλλει ἡμῖν ἅπαντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα νὰ περιλάβωμεν εἰς μίαν καὶ τὴν αὐτὴν θέσιν, κατ' ἀνάλογον τρόπον τῶν τριάδων τοῦ Mendelejeff καὶ δὴ εἰς τὴν τρίτην στήλην ὑπὸ τὸ βόριον καὶ τὸ ἀργίλλιον. Ἡ τριατομικότης αὐτῶν πρὸς τούτοις, ἥτις ὑπό τινων ἠμφισβητήθη [3]) — καὶ τοῦτο πιθανῶς ἵνα τυφλῶς ὑπακούσωσι εἰς τὸν πίνακα τοῦ Mendelejeff καὶ κατατάξωσι ταῦτα εἰς διαφόρους στήλας ἀπεδείχθη καταδήλως διὰ τῶν ἐργασιῶν τῶν Bodmann καὶ Mutmann [4]) καὶ ἰδίως τῶν τοῦ τελευταίου, μεταχειρισθέντος πρὸς τοῦτο φυσικοχημικὰς μεθόδους [5]).

Ἡ τοιαύτη σκέψις ἄλλως τε τῆς ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ θέσει κατατάξεως πάντων τούτων τῶν στοιχείων, οὐδένα πρέπει νὰ ξενίσῃ, διότι ἤρχισε λεληθότως ὑποδειλουμένη. Οὕτω ὁ Ostwald [6]) ἐν τῇ ἀνοργ-

---

[1]) Pogg. Ann. 158 (17) Vilson Berichte 8,655 9,1046 Rammelsberg ομ. 9,1580.

[2]) Zeit· für anorg. Chemie 322—41 (1904).

[3]) Wyrouboff Bulletin de la Societé Francaise de Mineralogie 19. 7, 67.

[4]) Musspratt's Chemie V III 1252 (1902).

[5]) Berichte der deuts. chem. Gesells. 35,1833.

[6]) Ostwald, Grundlinien d. anorg. Chemie (1900) 771.

γάνῳ αὐτοῦ χημείᾳ, ἐκθέτων τὸν πίνακα τοῦ Mendelejeff, ἀναγράφει ἐκ τῶν σπανίων γαιῶν μόνον τὸ *λανθάνιον* καὶ τὸ *ὑττέρβιον*, θέτει δὲ τὸ μὲν *λανθάνιον* εἰς τὴν τρίτην στήλην ὑπὸ τὸ *ἴνδιον* καὶ γράφει παρ' αὐτὸ κ.τ.λ., τὸ δὲ ὕττριον ὑπ' αὐτὸ δύο ὁριζοντίας στήλας ταπεινότερον, ἐν ᾧ τὰ ἐν τῷ μεταξὺ μεγάλα κενὰ οὐδὲν τῶν στοιχείων τῶν σπανίων γαιῶν πληροῖ, καίτοι τὸ ἀτ. βάρος αὐτῶν κυμαίνεται ἀκριβῶς μεταξὺ τῶν δύο τούτων. Τὸ κτλ. ἐκεῖνο βεβαίως οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ὑπονοῇ ἢ τὴν φυσικὴν σκέψιν ὅτι καὶ αἱ λοιπαὶ σπάνιαι γαῖαι ἐν αὐτῇ τῇ θέσει θὰ ἥρμοζον. 'Ανάλογον ἐντελῶς συμβαίνει καὶ ἐν τῇ χημείᾳ τοῦ Traube[1]), ὅστις ὑπὸ τὸ ἴνδιον ἀναγράφει *Ce*, *La*, *Ne*, *Pr etc.* 138-144, ὑπ' αὐτὰ δὲ τὸ ἴνδιον διαγράφων τελείως τὴν κενὴν μεταξὺ ὁριζόντιον σειρὰν τὴν ὁποίαν οἱ λοιποὶ πίνακες συνήθως ἔχουσι. Οὕτω λοιπὸν τὰς ἄνω τέσσαρας σπανίας γαίας δυνάμεθα ἄριστα νὰ τοποθετήσωμεν εἰς ἣν καὶ ὁ Traube θέσιν. Ὅσον ἀφορᾷ ἤδη τὰς λοιπὰς σπανίας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ἐξηρευνημένας γαίας καὶ αὗται, καθ' ὅσον τοὐλάχιστον αἱ ὀλίγαι ἐπ' αὐτῶν γενόμεναι σχετικαὶ ἐργασίαι κατέδειξαν, εἶνε τριατομικὰ στοιχεῖα, καὶ δεικνύουσι μεγάλας ὁμοιότητας καὶ ἀναλογίας ἐν ταῖς ἑνώσεσιν αὐτῶν· τούτου δὲ ἕνεκα καὶ ὁ Marc[2]) προτείνει τὴν σύστασιν ἰδίας ὁμάδος περιλαμβανούσης τὰ στοιχεῖα, *ἔρβιον*, *τέρβιον*, *ὅλμιον* καὶ *ὑττέρβιον*, ὑπὸ τὸ συνοπτικὸν σχῆμα x(Er) καὶ τοποθετουμένης ἐν τῷ πίνακι ὑπὸ τὴν ὁμάδα x(Ce), ἥτις θέλει διαλαμβάνει τὰ στοιχεῖα (La, Ce) Pr, Nd, Sa, Gd. Φρονοῦμεν οὐχ ἧττον ὅτι καὶ τὰ στοιχεῖα *σαμάριον* καὶ *γαδολίνιον*, πρέπει νὰ συμπεριληφθῶσι ἐν τῷ σχήματι x(Er) καὶ οὐχὶ ἐν τῷ x(Ce), διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Πρῶτον διότι τὰ στοιχεῖα Ce, La, Nd, Pr ἔχουσι παραπλήσιον ἀτομ. βάρος περὶ τὸν ἀρ. 140 κυμαινόμενον, ἐνῷ τὸ ἀτ. βάρος τῶν εἰρημένων δύο στοιχείων (150 καὶ 156) ἀφίσταται οὐσιωδῶς τοῦ 140, δεύτερον δὲ διότι ἐν ταῖς ἑνώσεσιν αὐτῶν δεικνύουσι μεγαλειτέρας ὁμοιότητας μᾶλλον πρὸς τὰ στοιχεῖα x(Er), ὡς εἰς τὰ ὀξείδια αὐτῶν, τὰ θειικὰ ἅλατα κτλ. Οὕτω ἔχομεν ὀξείδια τοῦ τύπου Sa_2O_3, Gd_2O_3, Er_2O_3, Yb_2O_3 κ.τ.λ, Θειικὰ ἅλατα τοῦ τύπου

---

[1]) J. Traube Grundriss der physik. Chemie (1904) 51.

[2]) Berichte 35, 2388 (1902).

$Sa_2(SO_4)_3+8H_2O$, $Gd_2(SO_4)_3+8H_2O$, $Er_2(SO_4)_3+8H_2O$, $Yb_2(SO_4)_3+H_2O$ κτλ. Ο Benedickt[1]) στηριζόμενος ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν ὄγκων τοποθετεῖ πάσας τὰς σπανίας γαίας ἐν μιᾷ σειρᾷ μεταξὺ τῶν στοιχείων *βαρίου* (137,4) καὶ *ταντάλου* (183), πράττει δὲ τοῦτο κυρίως, ὡς λέγει, ἵνα περιορίσῃ τὰ κενὰ τοῦ πίνακος. Οὕτω ὅμως ὁ Benedickt τοποθετεῖ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἐντελῶς *ἀδιαφόρως* κατὰ σειράν, τοῦθ'ὅπερ οὐδόλως ἀπαιτοῦσιν οἱ ἀτομικοὶ αὐτῶν ὄγκοι, καθ' ὅσον καὶ ἂν μόνον τὸ ἥμισυ αὐτῶν, ἤτοι τὰ μὲ μικρότερον ἀτ. β. στοιχεῖα ταχθῶσι παρὰ τὸ Ce καὶ τὸ La, πάλιν τοῦτο θὰ συνεφώνει μὲ τὸν ἀτ. ὄγκον, πρὸς δὲ ἡ τριατομικότης πάντων τῶν στοιχείων τούτων ἀντίκειται τελείως πρὸς τὴν ὑπαγωγὴν αὐτῶν εἰς τὴν στήλην τῶν τετρατομικῶν στοιχείων.

Ὡς πρὸς τὸ στοιχεῖον *θούλιον*, παρατηρητέον ὅτι καίτοι εἰσήχθη τοῦτο εἰς τὸν πίνακα τῶν στοιχείων, οὐχ ἧττον ἡ στοιχειακὴ αὐτοῦ φύσις ἐπιδέχεται εἰσέτι ἀμφιβολίας[2]), καὶ εἴτε συγχέεται πρὸς τὸ ὕτριον, τέρβιον καὶ ὑττέρβιον, Εἴτε εἶνε στοιχεῖον πρὸς ταῦτα τελείως ἀνάλογον καὶ πρέπει ἑπομένως ἐν πάσῃ περιπτώσει μετὰ τούτων νὰ καταταχθῇ.

***

Ἔλθωμεν ἤδη ἐπὶ τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ὑδράργυρον. Ὁ ὑδράργυρος, τὸν ὁποῖον πάντοτε αἱ χημεῖαι κατατάσσουσιν εἰς μίαν ὁμάδα μετὰ τοῦ χαλκοῦ καὶ ἀργύρου, ἤθελε βεβαίως λάβει τὴν θέσιν ταύτην καὶ ἐν τῷ περιοδικῷ συστήματι, ἂν μὴ ἦτο αὕτη κατειλημμένη ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ. Τοῦ χρυσοῦ ὅμως βεβαίως ἡ θέσις ὑπὸ τὸν χαλκὸν καὶ ἄργυρον εἰς τὴν αὐτὴν μετ' αὐτῶν ὁμάδα ἐλάχιστα δικαιολογεῖται. Πολὺ φυσικώτερον, ὡς θὰ δείξωμεν περαιτέρω λεπτομερέστερον, θὰ ἠδύνατο ὁ χρυσὸς νὰ καταταχθῇ μετὰ τῶν στοιχείων τῆς ἀμέσως πρὸ αὐτοῦ τριάδος τοῦ λευκοχρύσου· ἂν τοιαύτην τινὰ θέσιν δεχθῶμεν διὰ τὰ δύο ταῦτα μέταλλα, ἤτοι ὀπισθοδρομήσωμεν ἁπλῶς ταῦτα κατὰ μίαν θέσιν ἐν τῷ πίνακι, εἶνε φανερὸν ὅτι ἀφοῦ τοιουτοτρόπως ἡ διαδοχικὴ σειρὰ τῶν στοιχείων δὲν μεταβάλλεται, δὲν παραλλάσσει ὡσαύτως οὐδ' ἡ προηγουμένη πρὸς τὸ σύστημα ἁρμονία, καθ'

---

[1]) Zeitschrift f. anorg. Chemie 39, 41-48 (1904).

[2]) Dammer, Anorg. 652.

ὅσον αἱ πλεῖσται σταθεραὶ τῶν φυσικῶν ἰδιοτήτων ἐξαρτῶνται κυρίως ἐκ τῆς διαδοχικῆς σειρᾶς τῶν στοιχείων ἐν τῷ πίνακι. Μάλιστα τινὲς τούτων εὑρίσκονται μὲ τὴν τοιαύτην κατάταξιν ἐν μείζονι ἁρμονίᾳ πρὸς τὸ σύστημα νῦν ἢ πρότερον. Καὶ δή·

1ον. Ὁ βαθμὸς τήξεως τοῦ χρυσοῦ (1334 ἀπ. θία) εἶνε ἀνώτερος τοῦ βαθμοῦ τήξεως τοῦ ἀργύρου (1234), ἐνῷ κατὰ κανόνα εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας περιόδου ὁ βαθμὸς τήξεως [1]) βαίνει ἐλαττούμενος μετὰ τοῦ ἀτομ. βάρους. Οὕτω τὸ Li ἔχει βαθμὸν τήξεως 459 τὸ Na 368, K 335 τὸ Ru 311 τὸ Cs 299,4, ἀφ' ἑτέρου ὁ Cn 1354 ὁ Ag 1234 ὁμοίως τὸ Be 1200, τὸ Mg 905, ὁ Zn 692, τὸ Cd 593, περαιτέρω τὸ Ca 1033, τὸ Ba 748 κλ. [2]) Ἡ τοιαύτη δυσαρμονία αἴρεται ὅταν εἰς τὴν θέσιν τοῦ χρυσοῦ τεθῇ ὁ ὑδράργυρος, οὗτινος ὁ βαθμὸς τήξεως (234) εἶνε πολὺ ταπεινότερος ἀπὸ τὸν τοῦ ἀργύρου.

2ον. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὴν κρίσιμον θερμοκρασίαν ἥτις παρὰ τῷ χρυσῷ κεῖται ὑψηλότερον (4300°) [3]) ἢ παρὰ τῷ ἀργύρῳ (3000°) καὶ τῷ χαλκῷ (3900°), ἀντὶ νὰ κεῖται χαμηλότερον τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει μὲ τὸν ὑδράργυρον (1000°).

3ον. Ἐνῷ ἡ ἀτομικὴ διαθλαστότης βαίνει αὐξάνουσα καθ' ὅσον ἐν ὁριζοντίᾳ τινὶ σειρᾷ βαίνομεν ἀπ' ἀριστερῶν πρὸς δεξιά, κατ' αὖξον ἀτομ. βάρος, αἴρεται ἡ τοιαύτη κανονικότης ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ, ὡς δεικνύουσιν οἱ κάτωθι ἀριθμοὶ τῆς ἀτομ. διαθλαστότητος τῶν ἐγγυτέρων μετάλλων ὑπολογισθέντες ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τύπου τῶν Gladstone καὶ Dale·

Ag	13.1	Cd	13.9	In	17.4	Sn	19.2-27.6
Cs	15.6	Ba	16.1	La	19.8	Ce	20
Au	*25.1*	Hg	19.2-21.6	Pb	24.5 ἢ 26.7	Bi	32 κλ.

Ὡς πρὸς τὰς χημικὰς ἰδιότητας θεωροῦμεν περιττὸν νὰ ζητήσωμεν νὰ καταδείξωμεν πόσον συμφωνοτέρα εἶνε ἡ κατάταξις τοῦ ὑδραργύ-

---

[1]) Rûdorf, Das periodische System 132.

[2]) Guldberg. Zeits. f. phys. Chemie 1 (1887) 231—236.

[3]) G. H. Gladstone Proc. Roy. S. 66 (1896) 140—146 καὶ παρὰ Rüdorf das p. System. 155 (1904).

ρου μετὰ τοῦ χαλκοῦ καὶ ἀργύρου καὶ οὐχὶ μετὰ τοῦ καδμίου καὶ ψευδαργύρου. Οὕτω τὰ στοιχεῖα χαλκός, ἄργυρος καὶ ὑδράργυρος ἀποτελοῦσι μεταβατικὴν κλίμακα μεταξὺ τῶν ἀγενῶν καὶ τῶν εὐγενῶν μετάλλων, σχηματίζουσιν ὑδροξείδια εὐαποσύνθετα, ἀδιάλυτα (ὑπο)χλωριοῦχα καὶ ἀνθρακικὰ ἅλατα, διαλύονται ὑπὸ τοῦ νιτρικοῦ ὀξέος καὶ τοῦ πυκνοῦ θειϊκοῦ ὀξέος; οὐχὶ δὲ καὶ ὑπὸ ἀραιοῦ θειϊκοῦ καὶ ὑδροχλωρικοῦ ὀξέος, ἐν ᾧ ὁ χρυσὸς οὐδόλως δεικνύει τοιαύτας ἰδιότητας, ὁμοίως ὁ ὑδράργυρος παρέχει πρὸς τὸν χαλκὸν καὶ ὡς διατομικὸς πλείστας ὁμοιότητας, μεταξὺ ἄλλων πολλὰ ἰσόμορφα ἅλατα, ἐνῷ ὁ χρυσός, καθάπερ καὶ ὁ λευκόχρυσος τὸ ἰρίδιον καὶ τὸ ὄσμιον δὲν σχηματίζουσι κρυσταλλικὰ ἅλατα ἢ ἐλάχιστα μόνον καὶ ταῦτα οὐχὶ καλῶς κρυσταλλούμενα.

Μετὰ τὴν τοιαύτην κατάταξιν τοῦ ὑδραργύρου, ὁ χρυσὸς θέλει ὀπισθοχωρήσει κατὰ μίαν θέσιν ἐν τῷ πίνακι καὶ αὐξήσει κατὰ ἓν τὰ μέλη τῆς τριάδος λευκόχρυσος, ὄσμιον, ἰρίδιον.

Αἱ φυσικαὶ αὐτοῦ ἰδιότητες συμφωνοῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον μὲ ἀμφοτέρας τὰς κατατάξεις πλὴν τινῶν, τὰς ὁποίας ἀνωτέρω κατεδείξαμεν, ὡς ἐν πληρεστέρᾳ ἁρμονίᾳ εὑρισκομένας μὲ τὴν νέαν κατάταξιν αὐτοῦ, ἣν προτείνομεν.

Χημικῶς, ὁ χρυσός, δεικνύει πράγματι ἀναλογίας καὶ ὁμοιότητας πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ὁμάδας, τόν τε ἄργυρον καὶ χαλκὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ τὰ μέταλλα τῆς ὁμάδος τοῦ λευκοχρύσου ἀφ' ἑτέρου. Ο Moissan ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένῳ συστήματι ταξινομήσεως,[1]) τὸν κατατάσσει μόνον εἰς μίαν ἰδίαν ὁμάδα, μὴ θέλων νὰ ὑπαγάγῃ αὐτὸν ὡρισμένως εἰς κοινὴν μετ' ἄλλων στοιχείων ὁμάδα, διότι προφανῶς, φρονεῖ, ὅτι αἱ πρὸς ἄλλα στοιχεῖα κοιναὶ αὐτοῦ ὁμοιότητες δὲν εἶνε τοσοῦτον ἐκπεφρασμέναι, ὥστε νὰ δικαιολογήσωσι τὴν μετ' αὐτῶν κατάταξιν. Οὐχ ἧττον ἡ μετὰ τῶν στοιχείων τοῦ λευκοχρύσου ὁμοιότης αὐτοῦ εἶνε ἀριδήλως μεγαλειτέρα τῆς τοῦ οὐρανίου, φερ' εἰπεῖν, πρὸς τὸν σίδηρον καὶ τὸ κοβάλτιον, ἅτινα ὁμοῦ εἰς μίαν ὁμάδα κατατάσει ὁ Moissan.

Ἕνεκα τῆς πρὸς ἀμφοτέρας τὰς ὁμάδας συγγενείας αὐτοῦ ὁ χρυ-

---

[1]) **Moissan, Revue gén. de chimie pure et ap. 110, 1904.**

σὸς ἀνεγράφετο ὑπὸ τοῦ Mendelejeff καὶ ὑπὸ τὰς δύο ὁμάδας συγχρόνως, ἐν τῷ τὸ πρῶτον δημοσιευθέντι πίνακι αὐτοῦ, τουτέστι εἴς τε τὴν πρώτην ὁμάδα τῶν ἀλκαλίων φέρων αὐτὴν ἐντὸς παρενθέσεως καὶ εἰς τὴν τοῦ λευκοχρύσου· τὸ αὐτὸ ὅμως ἔκαμεν ὁ Mendelejeff καὶ διὰ τὰ δύο ἄλλα τῆς ὁμάδος στοιχεῖα, τὸν χαλκὸν καὶ τὸν ἄργυρον, μεταθέτων οὑτωσεὶ καὶ τὰ τρία ἤτοι ὁλόκληρον τὴν δευτερεύουσαν ταύτην ὁμάδα, εἰς τὴν ὀγδόην στήλην τῶν τριάδων, αἵτινες οὕτω καθίσταντο τετράδες.

Ἐκ τῶν ἐγχειριδίων τῆς χημείας τὰ πλεῖστα τοποθετοῦσι τὸν χρυσόν, ὡς κατ' ἐξοχὴν εὐγενὲς μέταλλον μετὰ τῶν ἑτέρων εὐγενῶν μετάλλων ἁπάντων ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ ὁμάδι.

Οὐχ ἧττον παρατηροῦμεν ὅτι αἱ χημικαὶ ἀναλογίαι αὐτοῦ πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς ὁμάδος τοῦ λευκοχρύσου εἶνε πολὺ μᾶλλον καταδηλότεραι τῶν πρὸς ἄλλα στοιχεῖα, οὕτως ὥστε ἀνενδοιάστως δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν αὐτὸν μετὰ τῶν πρώτων. Μετὰ τοῦ χαλκοῦ καὶ ἀργύρου πράγματι, ἡ μόνη ἴσως ἀξία μνείας ὁμοιότης θὰ ἦτο ὅσον ἀφορᾷ τὰς μεθ' ἀλογόνων ἑνώσεις αὐτοῦ, τοῦ τύπου $AuCl$. Ἡ ἕνωσις ὅμως αὕτη καὶ ἀσταθὴς εἶνε καὶ ἐν συνήθει ἔτι θερμοκρασίᾳ εὐαποσύνθετος· πλὴν δὲ τούτου, ὁ χρυσὸς σχηματίζει μετὰ χλωρίου καὶ ἕνωσιν $AuCl_3$ ἀνάλογον τοῦ $IrCl_3$ καὶ τοῦ $OsCl_3$, ἐπίσης ὑπάρχει ἡ ἕνωσις $Au\ Br_2$ ἀνάλογος πρὸς τὴν $Pt\ Br_2$. Αἱ μετ' ὀξυγόνου ἐπίσης ἑνώσεις αὐτοῦ προσεγγίζουσι πολὺ περισσότερον πρὸς τὰς ἑνώσεις τῶν στοιχείων τῆς ὁμάδος τοῦ λευκοχρύσου, ὡς ἐκ τῆς κοινῆς αὐτῶν παραθέσεως προκύπτει:

Au_2O_2	$Pt\ O$	$Ir\ O$ (?)	$Os\ O$
Au_2O^3	Pt_2O_3	Ir_2O_3	Os_2O_3
Au_2O_4 (?)	$Pt\ O_2$	$Ir\ O_2$	$Os\ O_2$
			$Os\ O_3$
			$Os\ O_4$

ἕτεραι ὁμοιότητες εἶνε, ὅτι τὰ ἀνώτερα ὀξείδια ἔχουσι μᾶλλον ὀξινον χαρακτῆρα τὰ δὲ κατώτερα μᾶλλον βασικόν, ὅτι ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ μέταλλα τῆς ὁμάδος τοῦ λευκοχρύσου καὶ ὁ χρυσὸς δὲν προσβάλλεται ὑπὸ τοῦ νιτρικοῦ ὀξέος, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ χλωρίου, σχηματίζει δέ, ὡς ταῦτα, εὐκόλως πολύπλοκα ἅλατα μετὰ χλωρίου, κυανίου κτλ.

Καὶ διαφέρει μὲν πράγματι τῶν λοιπῶν μετάλλων τῆς ὁμάδος, καθ' ὅσον δὲν ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ σχηματίζῃ, ὡς ταῦτα, ἀναλόγους πολλαπλὰς ἑνώσεις μετ' ἀμμωνίου, ἀλλὰ τὴν ἱκανότητα ταύτην ἔχουσι καὶ ὁ ἄργυρος καὶ ὁ χαλκός, ὥστε διὰ τὸν λόγον τοῦτον οὐδὲ μετ' αὐτῶν δύναται νὰ συγκαταλεχθῇ.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ ὁμοιότης τοῦ λευκοχρύσου πρὸς τὸ ἰρίδιον εἶνε μεγαλειτέρα καὶ προδηλότερον ἐκπεφρασμένη ἢ πρὸς τὸν χρυσόν, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ πρὸς τὸ ὄσμιον ὁμοιότης αὐτοῦ, ὅπερ οὐχ ἧττον κατὰ πάσας τὰς ταξινομήσεις συναποτελεῖ ἀδιασπάστως μετὰ τοῦ ἰριδίου καὶ λευκοχρύσου μίαν ὁμάδα. Πλὴν ἄλλων τὸ ὄσμιον δεικνύει τοσοῦτον παραλλάσσουσαν ἀτομικότητα, ὥστε ὑπάρχουσιν ἑνώσεις αὐτοῦ μὴ ἔχουσαι οὐδεμίαν ἀντίστοιχον παρὰ τοῖς λοιποῖς μετάλλοις τῆς ὁμάδος, ὡς αἱ ἑνώσεις OsO_3, OsO_4, OsS_4 κτλ.

Ὅτι ὁ χρυσὸς οὔτε μετὰ τῶν στοιχείων τῆς ὁμάδος ταύτης, οὔτε κατὰ μείζονα λόγον, μετὰ τῶν στοιχείων τῆς ὁμάδος τοῦ χαλκοῦ, δεικνύει προδήλους καὶ μεγάλας ὁμοιότητας, καίτοι πρὸς ἀμφοτέρας ταύτας ἔχει καταφανῆ σημεῖα συναφῆς, οὐ μόνον παράδοξον δὲν πρέπει νὰ φανῇ, ἀλλὰ καὶ φυσικόν, ἐν τῷ πνεύματι τοῦ περιοδικοῦ συστήματος ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος. Κατὰ τοῦτο τὰ στοιχεῖα τῆς ὀγδόης ὁμάδος πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς συνδετικαὶ μορφαὶ στοιχείων, αἵτινες συνδέουσι τὴν ἑβδόμην πρὸς τὴν πρώτην στήλην, ἀφ' ἧς κατάρχονται αἱ νέαι περίοδοι. Ἰδιαιτέρως τὴν ἰδιότητα ταύτην πρέπει νὰ ἔχῃ ὁ χρυσός, τοῦ ὁποίου τὸ μεῖζον ἀτ. βάρος τοποθετεῖ αὐτὸν μεταίχμιον μεταξὺ τῶν δύο στηλῶν 8ης καὶ 1ης, ἤτοι μεταξὺ τοῦ λευκοχρύσου ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ὑδραργύρου ἀφ' ἑτέρου. Τούτων ἀποτελεῖ τὸν μεταβατικὸν σύνδεσμον, ἀνήκων οὐχ ἧττον πάντοτε εἰς τὴν ὁμάδα τοῦ λευκοχρύσου, πρὸς τὴν ὁποίαν, ὡς εἴδομεν, δεικνύει πολὺ μείζονας ἀναλογίας ἢ πρὸς τὴν ὁμάδα τοῦ χαλκοῦ ἢ οἱανδήποτε ἄλλην ὁμάδα.

***

Κατὰ τὰ εἰρημένα ὁ πίναξ τοῦ Mendelejeff ἤθελε τροποποιηθῇ ὡς φαίνεται ἐν τῇ ἔναντι σελίδι.

Ὁ πίναξ οὗτος περιλαμβάνει ὀκτὼ καθέτους στήλας καὶ ἕνδεκα ὁριζοντίους σειράς. Ἑκάστη στήλη διαιρεῖται εἰς μίαν περιττὴν καὶ μίαν ἀρτίαν ὁμάδα, ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἐτέθησαν τὸ πρῶτα, ἤτοι τὰ μὲ μι-

Στήλη	O		I		II		III		IV		V		VI		VII	
Χημικός τύπος ἑνώσεως μεθ' ὑδρογόνου ἢ ἁλατογόνου. Μετ' ὀξυγόνου	N		MX M_2O		MX_2 MO		MX_3 M_2O_3		MX_4 MO_2		MX_3 M_2O_3		MX_2 M_2O_3		MX M_2O_7	
	Περ.	'Αρτ.	Περ.	'Αρτ.	Περ.	'Αρτ.	Περ.	'Αρτ.	Περ.	'Αρτ.	Περ.	'Αρτ.	Περ.	'Αρτ.	Περ.	'Αρτ.
Περιοδικὴ σειρὰ 1η			H1.01													
» » 2α	He4		Li7		Be9.1		B11		C12		N14.04		O16		F19	
» » 3η		Ne20		Na23.5		Mg24.4		Al27.1		Si28.4		P31		S32		Cl35.45
» » 4η	A39.9		K39.15		Ca40		Sc44		Ti48.1		V51.2		Cr52.1		Mn55 Fe55.9 Co59 Ni58.7	
» » 5η		—		Cu63.6		Zn65.4		Ga70		Ge72		As75		Se79.1		Br79.96
» » 6η		Kr81.8	Rb85.4		Sr87.6		Y89		Zr90.6		Nb94		Mo96		Ru101.7 Rh103 Pd106	
» » 7η		—		Ag107.93		Cd112.4		In114		Sn119		Sb120.2		Te127.6		J126.85
» » 8η	X128		Cs133		Ba137.4		La138 Ce140 Pr140.5 Nd143.6		—		—		—		—	
» » 9η	—		—		—		Sa150 Cd156 Er166 Tu171 Yb173		—		Ta183		W184		Os191 Ir.193 Pt.104 Au197.2	
» » 10η		—		Hg200		—		Tl204.1		Pb206.9		Bi208		—		—
» » 11η	—		—		Ra225		—		Th232.5		—		Ur238.5		—	

κρότερον ἀτομ. βάρος στοιχεῖα τῶν διαφόρων ὁμάδων, παρὰ ταῦτα δὲ καὶ τὸ νάτριον καὶ τὸ μαγνήσιον.

Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης τὰ ἀμέταλλα παραμένουσιν, ὡς καὶ εἰς τὸν πίνακα τοῦ Mendelegeff ἀμετάβλητα, ἑπομένως ὡς διαίρεσις τούτων καθ' ὁμάδας ἀπομένει ἡ καθιερωθεῖσα· τὰ μέταλλα δὲ δύνανται ἀβιάστως νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δεκαὲξ ὁμάδας ἢ οἰκογενείας, αἵτινες εἶνε αὐταὶ αὗται αἱ ὑπὸ τῶν ἀναλυτικῶν τῶν μετάλλων ἰδιοτήτων καὶ τῶν λοιπῶν ἀναλογιῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον καθιερωμέναι εἰς τὰ κυριώτερα συγγράμματα. Οὑτωσεὶ αἱ ὁμάδες εἰς τὰς ὁποίας διαιροῦνται τὰ στοιχεῖα εἶνε αἱ ἑξῆς 22.

Ἀμέταλλα.

1η Ὁμάς. — *Ὑδρογόνον.*

2α » — *Ἁλατογόνα στοιχεῖα*· φθόριον, χλώριον, βρώμιον, ἰώδιον.

3η » — *Ὀξυγόνου*· ὀξυγόνον, θεῖον, σελήνιον, τελλούριον.

4η » — *Ἀζώτου*· ἄζωτον, φωσφόρος, ἀρσενικόν, ἀντιμόνιον.

5η » — *Εὐγενῶν ἀερίων*· ἥλιον, νέον, ἀργόν, κρυπτόν, ξένον.

6η » — *Ἄνθρακος*· ἄνθραξ, πυρίτιον· εἰς ταῦτα δύναται νὰ προστεθῇ καὶ τὸ βόριον, ἢ ν' ἀποτελέσῃ ἰδίαν ὁμάδα.

Μέταλλα.

1η Ὁμὰς — *Ἀλκαλίων*· λίθιον, νάτριον, κάλιον, ρουβίδιον, καίσιον.

2α » — *Ἀλκαλικῶν γαιῶν*· ἀσβέστιον, στρόντιον, βάριον, ράδιον.

3η » — *Μαγνησίου*· βηρύλλιον, μαγνήσιον.

4η » — *Γαιῶν*· ἀργίλλιον, σκάνδιον, ὕττριον.

5η » — *Χαλκοῦ*· χαλκός, ἄργυρος, ὑδράργυρος.

6η » — *Ψευδαργύρου*· ψευδάργυρος, κάδμιον.

7η » — *Γαλλίου*· γάλλιον, ἴνδιον, θάλλιον.

8η » — *Σπανίων γαιῶν Α*· λανθάνιον, δημήτριον, πρασινοδύμιον, νεοδύμιον.

9η » — *Σπανίων γαιῶν Β*· σαμάριον, γαδολίνιον, τέρβιον, ἔρβιον, θούλιον, ὑττέρβιον.

10η » — *Τιτανίου*· τιτάνιον, ζιρκόνιον.

11η ὁμὰς — *Κασσιτέρου*· γερμάνιον, κασσίτερος, μόλυβδος, θόριον.
12η » — *Βαναδίου*· βανάδιον, νιόβιον, ταντάλιον, βισμούθιον.
13η » — *Χρωμίου*· χρώμιον, μολυβδαίνιον, βολφράμιον, οὐράνιον.
14η » — *Σιδήρου*· μαγγάνιον, σίδηρος, κοβάλτιον, νικέλιον.
15η » — *Παλλαδίου*· ρουθήνιον, ρόδιον, παλλάδιον.
16η » — *Λευκοχρύσου*· ὄσμιον, ἰρίδιον, λευκόχρυσος, χρυσός.

Ἐντεῦθεν προκύπτει ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης τροποποιήσεως τοῦ πίνακος τοῦ Mendelejeff, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς οὐδόλως παραβλάπτεται τὸ ἐν αὐτῷ κρατοῦν πνεῦμα περιοδικότητος κλ., οὐδὲ γίνονται μεταβολαὶ ριζικαί, κατορθοῦται ἡ ἁρμονία ἐν τῇ διατάξει τῆς ὕλης πρὸς τὴν κατὰ κανόνα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς κοινῶς παραδεδεγμένην τοιαύτην, τοῦθ' ὅπερ ὑπῆρξε καὶ ὁ κυριώτατος σκοπὸς ὁ ἐμπνεύσας ἡμῖν τὴν τοιαύτην τοῦ πίνακος μεταβολήν.

ΕΠΙ ΤΙΝΩΝ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΩΝ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΙΚΩΝ ΕΞΙΣΩΣΕΩΝ ΠΡΩΤΗΣ ΤΑΞΕΩΣ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΡΕΜΟΥΝΔΟΥ

ΥΦΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΝ ΤΩι ΕΘΝΙΚΩι ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩι

---

1. Ὁ κ. Painlevé ἀπέδειξεν ἓν θεμελιῶδες θεώρημα τῆς θεωρίας τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων πρώτης τάξεως τῆς μορφῆς:

$$\frac{dy}{dx}=f(x,y)=\frac{P(x,y)}{Q(x,y)} \tag{1}$$

ὅπου τὰ $P(x,y)$ καὶ $Q(x,y)$ παριστῶσι συναρτήσεις μονοτίμους ὡς πρὸς x καὶ ῥητὰς ὡς πρὸς y, θεώρημα τὸ ὁποῖον ἔχει μεγίστην σπουδαιότητα ἐν τῇ νεωτέρᾳ θεωρίᾳ τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων. Διὰ νὰ ἐκθέσωμεν τοῦτο, ἔχομεν ἀνάγκην ἐννοιῶν τινων τῆς θεωρίας τῶν συναρτήσεων, τὰς ὁποίας προτάσσομεν:

Ἐὰν μία συνάρτησις $\sigma(z)$ δύναται ἐν τῇ περιοχῇ σημείου τινος $z=\alpha$ νὰ λάβῃ τὴν μορφήν:

$$\sigma(z)=(z-\alpha)^{\mu}H(z) \tag{2}$$

ὅπου μ παριστᾶ ἀριθμὸν σύμμετρον οἱονδήποτε καὶ $H(z)$ συνάρτησιν ὁλόμορφον (holomorphe) ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ σημείου τούτου, τότε λέγομεν ὅτι τὸ σημεῖον α εἶναι *ἀλγεβρικὸν* διὰ τὴν συνάρτησιν. Τὰ σημεῖα τὰ μὴ ἀλγεβρικὰ καλοῦνται *ὑπερβατικά*.

Ὁλόμορφος ἢ ὁμαλὴ καλεῖται συνάρτησίς τις ἐν τῇ περιοχῇ σημείου τινὸς α, ὅταν δύναται ν' ἀναπτυχθῇ εἰς σειρὰν τοῦ Taylor συγκλίνουσαν ἔν τινι κύκλῳ ἔχοντι κέντρον τὸ σηγεῖον A

Ἐκ τῶν γνωστῶν ἀνωμάλων σημείων ἀλγεβρικὰ μὲν εἶναι οἱ πόλοι καὶ τὰ κριτικὰ σημεῖα (σημεῖα διακλαδώσεων), ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ὁποίων πεπερασμένος ἀριθμὸς κλάδων μεταλλάσσονται, ὑπερβατικὰ δὲ τὰ σημεῖα ἀπροσδιοριστίας (points singuliers essentiels) καὶ τὰ σημεῖα κρίσεως, ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ὁποίων ἄπειρος ἀριθμὸς κλάδων μεταλλάσσονται (points critiques transcendants).

Πρὸς κατανόησιν τῶν ἐννοιῶν τούτων παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ Κεφάλαιον X τοῦ πρώτου τόμου τοῦ λαμπροῦ Ὁλοκληρωτικοῦ Λογισμοῦ τοῦ κ. Ἰωάν. Χατζιδάκη.

Τούτων τεθέντων, τὸ θεμελιῶδες θεώρημα τοῦ Cauchy διδάσκει ἡμᾶς ὅτι, ἐὰν ἓν ὁλοκλήρωμα $y=M(x)$ διά τινα τιμὴν $x=\alpha$ τοῦ x λαμβάνῃ τιμήν τινα β τοιαύτην ὥστε ἡ συνάρτησις $f(x,y)$ νὰ εἶναι ὁλόμορφος ἐν τῇ περιοχῇ τῶν σημείων $x=\alpha$ καὶ $y=\beta$ ἐν τοῖς ἀντιστοίχοις ἐπιπέδοις, τὸ ὁλοκλήρωμα τοῦτο εἶναι ὁλόμορφος τοῦ x συνάντησις ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ σημείου α, δηλαδὴ τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι *ὁμαλὸν* διὰ τὸ ὁλοκλήρωμα αὐτό. Ἐὰν M(x) γίνεται ἄπειρον (τὸ μέτρον αὐτοῦ) διὰ $x=\alpha$, τότε ἐκτελοῦμεν ἐπὶ τῆς διαφορικῆς ἐξισώσεως τὸν μετασχηματισμόν: $y=\frac{1}{Y}$ καὶ εὑρίσκομεν νέαν διαφορικὴν ἐξίσωσιν:

$$\frac{dY}{dx}=f_1(x,Y)=\frac{P_1(x,Y)}{Q_1(x,Y)} \tag{3}$$

Ἐὰν $f_1(x,Y)$ εἶναι ὁλόμορφος ἐν τῇ περιοχῇ τῶν σημείων $x=\alpha$ καὶ $Y=o$, τὸ σημεῖον $x=\alpha$ εἶναι πόλος τοῦ ὁλοκληρώματος M(x).

Ἐὰν $|f(x,y)|$ γίνεται ἄπειρον διὰ $x=\alpha$ καὶ $y=\beta$ ἀλλ' οὕτως ὥστε ἡ ἀντίστροφος συνάρτησις $\frac{1}{f(x,y)}$ νὰ εἶναι ὁλόμορφος πλησίον τῶν τιμῶν τούτων, τὸ σημεῖον $x=\alpha$ εἶναι ἀνώμαλον *κριτικὸν ἀλγεβρικὸν* (σημεῖον διακλαδώσεως πεπερασμένου ἀριθμοῦ κλάδων). Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν τὸ μέτρον τοῦ β εἶναι ∞, ὅταν τὸ $|f_1(x,Y)|$ γίνεται ∞ διὰ $x=\alpha$ καὶ $Y=o$.

Αἱ στοιχειώδεις αὗται συνέπειαι τοῦ θεμελιώδους θεωρήματος τοῦ Chauchy συμπληροῦνται δια τοῦ θεωρήματος τοῦ κ. Painleve, καθ' ὃ μόνον ὅταν ἡ συνάρτησις f(x,y) εἶναι ἀπροσδιόριστος διὰ

$x=\alpha$ καὶ $y=\beta$ ἢ ἄπειρος διὰ $x=\alpha$ καὶ y οἱονδήποτε, τὸ σημεῖον $x=\alpha$ δύναται νὰ εἶναι ὑπερβατικὸν διὰ τὸ ὁλοκλήρωμα $M(x)$· ἐπίσης, εἰς τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν $\beta=\infty$, τὸ σημεῖον δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀνώμαλον ὑπερβατικὸν ἐὰν $f_1(x, Y)$ δὲν εἶναι ἀπροσδιόριστος διὰ $x=\alpha$ καὶ $Y=o$.

Τὸ θεώρημα τοῦτο ἀπεδείχθη μετ' ἀκριβείας ὑπὸ τοῦ κ. Painlevé ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ: *Sur les lignes singulières des fonctions analytiques* (Thèse de doctorat et Annales de la Faculté des sciences de Toulouse, 1888).

Πρὶν προβῶμεν περαιτέρω, παρατηροῦμεν ὅτι ἐν τῷ τύπῳ (2) δυνάμεθα πάντοτε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι $H(\alpha)$ εἶναι πεπερασμένον καὶ τοῦ μηδενὸς διάφορον, ὅτε ὁ ἐκθέτης μ θὰ κληθῇ *βαθμὸς πολλαπλότητος* τοῦ σημείου α· ὅταν ὁ βαθμὸς οὗτος εἶναι ἀκέραιος, τὸ σημεῖον εἶναι ὁμαλὸν διὰ τὴν συνάρτησιν $\sigma(z)$.

2. Θεωρήσωμεν νῦν τὴν μερικὴν περίπτωσιν, ἥτις εἶναι καὶ ἡ μᾶλλον ἐνδιαφέρουσα, καθ' ἣν ἡ συνάρτησις $f(x,y)$ εἶναι ῥητὴ καὶ ὡς πρὸς τὸ x. Τὸ θεμελιῶδες θεώρημα τοῦ Cauchy διδάσκει ἡμᾶς ὅτι, ἐὰν $f(x,y)$ εἶναι ὁλόμορφος ἐν τῇ περιοχῇ τῶν σημείων $x=\alpha$ καὶ $y=\beta$, ὑπάρχει ἓν ὁλοκλήρωμα καὶ *ἓν μόνον*, τὸ ὁποῖον διὰ $x=\alpha$ λαμβάνει τὴν τιμὴν β· τοῦτο ἀληθεύει καὶ ὅταν ἀκόμη $f(x,y)$ δὲν εἶναι ὁλόμορφος διὰ $x=\alpha$ καὶ $y=\beta$ καθὼς καὶ ἡ $f_1(x,Y)$ διὰ $x=\alpha$ καὶ $Y=o$ (περίπτωσις $\beta=\infty$), ἀρκεῖ αἱ συναρτήσεις αὗται νὰ μὴ εἶναι ἀπροσιδόριστοι διὰ τὰς ῥηθείσας τιμὰς τῶν x καὶ y.

Τὸ θεώρημα τοῦ κ. Painlevé συμπληροῖ τὸ τοῦ Cauchy καὶ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι μόνον αἱ τιμαὶ τοῦ x, αἵτινες ἐπαληθεύουσι τὴν ἐξίσωσιν τὴν προκύπτουσαν δι' ἀπαλοιφῆς τοῦ y ἐκ τῶν ἐξισώσεων:

$$P(x,y)=o \qquad Q(x,y)=o \tag{4}$$

ἢ ἐκ τῶν ἐξισώσεων:

$$P_1(x,y)=o \qquad Q_1(x,y)=o \tag{5}$$

δύνανται νὰ εἶναι ὑπερβατικὰ σημεῖα τῶν ὁλοκληρωμάτων.

Αἱ τιμαὶ αὗται τοῦ x εἶναι προφανῶς ἐν πεπερασμένῳ ἀριθμῷ καὶ ὑπολογίζονται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀλγεβρικῶς ἐπὶ τῆς διαφορικῆς

ἐξισώσεως. Καλέσωμεν (Σ) τὸ σύνολον τῶν σημείων τούτων. Τὸ θεώρημα τοῦ κ. Painlevé, τοῦ ὁποίου ἡ σπουδαιότης εἶναι μεγάλη, δύναται νὰ ἐκφρασθῇ ὡς ἑξῆς:

«Τὰ ὑπερβατικὰ σημεῖα τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος τῆς διαφορικῆς ἐξισώσεως εἶναι μόνιμα (fixes), μὴ ἐξαρτώμενα ἐκ τῆς αὐθερέτου σταθερᾶς».

Ἐκ τῶν προηγουμένων συνάγομεν τὸ ἑξῆς πόρισμα, ὅπερ θὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τῶν μετασχηματισμῶν, τῶν ὁποίων τὴν σημασίαν προτίθεμαι νὰ τονίσω ἐν τὸ μικρῷ τούτῳ ἔργῳ.

ΠΟΡΙΣΜΑ. — *«Ἐὰν θεωρήσωμεν δύο τυχόντα ὁλοκληρώματα* y_1 *καὶ* y_2, *ἡ διαφορὰ* $y_1 - y_2$ *δὲν δύναται νὰ μηδενισθῇ εἰς σημεῖα ἄλλα ἐκτὸς τῶν σημείων* (Σ), *δηλαδὴ ἡ συνάρτησις αὕτη* $y_1 - y_2$ *ἔχει πεπερασμένον ἀριθμὸν μηδενικῶν».*

Ἓν τυχὸν ὁλοκλήρωμα τῆς δοθήσεις διαφορικῆς ἐξισώσεως δύναται νὰ δέχηται ἄπειρον ἀριθμὸν μηδενικῶν· εἶναι δὲ προφανῶς σπουδαιότατον νὰ ἔχωμεν μετασχηματισμὸν ἀπαλλάσσοντα *πάντα συγχρόνως* τὰ ὁλοκληρώματα ἐκ τῶν μηδενικῶν αὐτῶν τῶν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀπείρου εὑρισκομένων, δηλαδὴ τρέποντα τὴν δοθεῖσαν διάφορικὴν ἐξίσωσιν εἰς ἄλλην, ἧς πάντα τὰ ὁλοκληρώματα ἔχουσι πεπερασμένον ἀριθμὸν μηδενικῶν. Τοιοῦτος μετασχηματισμὸς εἶναι ὁ ἑξῆς:

$$y - y_1 = \omega \qquad (6)$$

ὅπου y_1 παριστᾷ ἓν μερικὸν ὁλοκλήρωμα τῆς δοθείσης διαφορ. ἐξισώσεως. Καλοῦμεν, χάριν συντομίας, *μηδενικὸν* (zéro) πᾶν σημεῖον, εἰς ὃ συνάρτησίς τις μηδενίζεται· ὁμοίως καλοῦμεν *ἄπειρον* (infini) πᾶν σημεῖον, εἰς ὃ τὸ μέτρον τῆς συναρτήσεως γίνεται ἄπειρον.

ΘΕΩΡΗΜΑ. — *Ὁ μετασχηματισμὸς (6) ἀπαλλάσσει τὸ γενικὸν ὁλοκλήρωμα ἐξ ὅλων τῶν μηδενικῶν τῶν μὴ μονίμων, δηλαδὴ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς αὐθαιρέτου σταθερᾶς· τὰ μηδενικὰ τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος τῆς νέας διαφορικῆς ἐξισώσεως εἶναι πάντα μόνιμα (fixes) καὶ ἐν πεπερασμένῳ ἀριθμῷ.*

Τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα φέρει ὁ μετασχηματισμός:

$$y - y_1 = \frac{1}{\varphi} \qquad (7)$$

διὰ τὰ ἄπειρα τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος, ἅτινα μονιμοποιοῦνται καὶ οὕτω πάντα τὰ ὁλοκληρώματα καθίστανται πεπερασμένα ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀπείρου. Ταῦτα δύναταί τις νὰ ἐπαληθεύσῃ ἐπὶ τῆς ἐξισώσεως τοῦ Riccati, ἧς τὸ γενικὸν ὁλοκλήρωμα εἶναι, ὡς γνωστόν, τῆς μορφῆς:

$$y = \frac{CA(x) + B(x)}{C\Gamma(x) + \Delta(x)}$$

δηλαδὴ ὁμογραφικὴ συνάρτησις τῆς αὐθαιρέτου σταθερᾶς.

Ἐὰν y_1 παριστᾷ μερικὸν ὁλοκλήρωμα ἀντιστοιχοῦν εἰς τὴν τιμὴν $C = C_1$ θὰ ἔχωμεν:

$$y - y_1 = \frac{(A\Delta - B\Gamma)(C - C_1)}{(\Gamma C + \Delta)(\Gamma C_1 + \Delta)}$$

ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι τὰ μηδενικὰ τῆς συναρτήσεως $\omega = y - y_1$ ὀφείλουσιν ἢ νὰ μηδενίζωσι τὴν συνάρτησιν $A\Delta - B\Gamma$, ἥτις οὐδόλως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αὐθαιρέτου σταθερᾶς, ἢ νὰ καθιστῶσι ἄπειρον μίαν τοὐλάχιστον ἐκ τῶν συναρτήσεων Γ καὶ Δ. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ διὰ τὰ ἄπειρα.

3. Οἱ ἐν τοῖς προηγουμένοις παραγράφοις ἐκτεθέντες μετασχηματισμοὶ συμπληροῦνται δι' ἄλλου γενικωτέρου ἀπαιτοῦντος τὴν γνῶσιν τριῶν μερικῶν ὁλοκληρωμάτων y_1, y_2 καὶ y_3 καὶ μονιμοποιοῦντος τά τε μηδενικὰ καὶ τὰ ἄπειρα συγχρόνως τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος. Πρὸς τοῦτο θὰ χρησιμοποιήσωμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναρμονικοῦ λόγου τεσσάρων ποσοτήτων, ἥτις φαίνεται ἔχουσα ἰδιάζουσαν σημασίαν διὰ τὴν θεωρίαν τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων πρώτης τάξεως([1]).

Θεωρήσωμεν ἕνα οἱονδήποτε ἐκ τῶν ἀναρμονικῶν λόγων τῶν τεσσάρων ὁλοκληρωμάτων, y_1, y_2, y_3 καὶ y δηλοῦντος τυχὸν ὁλοκλήρωμα, καὶ θέσωμεν:

$$\frac{y - y_2}{y - y_3} : \frac{y_1 - y_2}{y_1 - y_3} = \frac{(y - y_2)(y_1 - y_3)}{(y - y_3)(y_1 - y_2)} = t \qquad (\aleph)$$

([1]) Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐξ ἄλλων ὑπομνημάτων μου, δημοσιευθέντων ἐν γαλλικοῖς περιοδικοῖς· ὅρα: Sur les fonctions ayant un nombre fini de branches, Journal de Mathématiques pures et appliquées, 1906, fasc. I.

Διὰ νὰ μηδενισθῇ ἡ συνάρτησις t, δέον μία τοὐλάχιστον τῶν διαφορῶν $y-y_2$ καὶ y_1-y_3 νὰ μηδενισθῇ ἢ ἓν ἐκ τῶν ὁλοκληρωμάτων y, y_1, y_2, y_3 νὰ λάβῃ τιμὴν ἄπειρον. Ἀλλὰ τὸ μὲν πρῶτον δύναται νὰ συμβῇ μόνον εἰς τὰ σημεῖα (Σ), ὅταν δὲ συμβαίνῃ τὸ δεύτερον εἰς σημεῖα διάφορα τῶν (Σ), τὸ t καὶ πάλιν δὲν μηδενίζεται, διότι μόνον εἰς τὰ σημεῖα (Σ) εἶναι δυνατὸν δύο διάφορα ὁλοκληρώματα νὰ λάβωσι συγχρόνως τιμὴν ἄπειρον· εἶναι δὲ εὔκολον νὰ ἴδῃ τις ὅτι, ὅταν ἓν μόνον ὁλοκλήρωμα, π. χ. τὸ y_1, γίνεται ἄπειρον, τὸ t δὲν μηδενίζεται, διότι δυνάμεθα νὰ γράψωμεν:

$$t = \frac{\left(y-y_2\right)\left(1-\frac{y_3}{y_1}\right)}{\left(y-y_3\right)\left(1-\frac{y_2}{y_1}\right)}$$

καί, ὅταν ἡ y_1 τείνει εἰς τὸ ἄπειρον, τὸ t τείνει εἰς τὴν αὐτὴν τιμήν, εἰς ἣν καὶ τὸ πηλῖκον $\frac{y-y_2}{y-y_3}$, ἥτις εἶναι πεπερασμένη καὶ τοῦ μηδενὸς διάφορον, ἐὰν πρόκειται περὶ σημείου διαφόρου τῶν (Σ).

Ὁμοίως, ἵνα τὸ t γίνῃ ἄπειρον, δέον μία τοὐλάχιστον τῶν διαφορῶν $y-y_3$ καὶ y_1-y_2 νὰ μηδενισθῇ ἢ ἓν ἐκ τῶν ὁλοκληρωμάτων y, y_1, y_2, y_3 νὰ λάβῃ ἄπειρον τιμήν. ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἢ δύνανται νὰ συμβῶσι μόνον εἰς τὰ σημεῖα (Σ) ἢ συμβαίνοντα εἰς ἄλλα σημεῖα δὲν μηδενίζουσι παντάπασι τὴν t.

Ἐὰν λοιπὸν ἐκτελέσωμεν ἐπὶ τῆς δοθείσης διαφορικῆς ἐξισώσεως τὸν μετασχηματισμὸν (8), ὅστις εἶναι προφανῶς ὁμογραφικός, μετασχηματίζομεν αὐτὴν εἰς ἄλλην, τῆς ὁποίας τὸ γενικὸν ὁλοκλήρωμα *δὲν δύναται νὰ μηδενίζηται ἢ νὰ λαμβάνῃ τιμὴν ἄπειρον διὰ τιμὰς τοῦ* x *ἐξαρτωμένας ἐκ τῆς αὐθαιρέτου σταθερᾶς*. Ὥστε ὁ ῥηθεὶς ὁμογραφικὸς μετασχηματισμὸς ἀπαλείφει ἀπὸ τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος πάντα τὰ *κινητὰ (mobiles)* μηδενικὰ καὶ ἄπειρα· ἀπαλείφει ἐπίσης τὰ ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἀπείρου εὑρισκόμενα μηδενικὰ καὶ ἄπειρα πάντων τῶν ὁλοκληρωμάτων.

Ἡ σπουδαιότης τοῦ θεωρήματος ἡμῶν εἶναι προφανής, δύναται

δὲ νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὰς θεωρητικὰς καὶ πρακτικάς, ἃς δὲν δυνάμεθα νὰ προΐδομεν ἀπὸ τοῦδε. Ἐὰν θέσωμεν:

$$\frac{y_1 - y_3}{y_1 - y_2} = \frac{1}{\theta(x)}$$

ὁ μετασχηματισμὸς (8) λαμβάνει τὴν μορφήν:

$$\frac{y - y_2}{y - y_3} = \theta t \quad ἢ \quad y = \frac{y_2 - y_3 \theta t}{1 - \theta t}$$

Ἡ δι' αὐτοῦ προκύπτουσα διαφορικὴ ἐξίσωσις θὰ ἐπαληθεύηται προφανῶς διὰ $t=0$ καὶ $t=\infty$ καὶ τὰ δύο ταῦτα ὁλοκληρώματα, τὰ ὁποῖα ἀντιστοιχοῦσιν εἰς $y=y_2$ καὶ $y=y_3$, δὲν λαμβάνονται βεβαίως ὑπ' ὄψιν, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς των, εἰς τὴν ἐκφώνησιν τοῦ θεωρήματος ἡμῶν. Διὰ νὰ δώσωμεν μίαν ἐφαρμογὴν αὐτοῦ, ἃς ὑποθέσωμεν ὅτι τὰ μηδενικὰ καὶ τὰ ἄπειρα τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος t εἶναι πάντα σημεῖα ἀλγεβρικὰ βαθμοῦ πολλαπλότητος μὴ ἐξαρτομένου ἐκ τῆς αὐθαιρέτου σταθερᾶς· ἐὰν τότε καλέσωμεν διὰ $a(z)$ μίαν ἀλγεβρικὴν συνάρτησιν ἔχουσαν τὰ αὐτὰ ἀκριβῶς μηδενικὰ καὶ τὰ αὐτὰ ἄπειρα μετὰ τοῦ αὐτοῦ βαθμοῦ πολλαπλότητος καὶ θέσωμεν:

$$t = a(z)e^{\varphi(z,c)}$$

Εἶναι προφανὲς ἐξ ὅσων εἴπομεν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, ὅτι ἡ συνάρτησις $\varphi(z,c)$ δὲν δύναται νὰ λάβῃ ἄπειρον τιμὴν δι' οὐδὲν σύστημα τιμῶν τῶν μεταβλητῶν z καὶ c, ἐξαιρέσει δύω τιμῶν τοῦ c, $c=c_2$ καὶ $c=c_3$, δι' ἃς αὕτη γίνεται ἄπειρος διὰ πᾶσαν τιμὴν τοῦ z. Τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο δίδει ἡμῖν πληροφορίας σημαντικὰς περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸ γενικὸν ὁλοκλήρωμα τῆς δοθείσης διαφορικῆς ἐξισώσεως ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς αὐθαιρέτου σταθερᾶς.

Τὸ θεώρημα ἡμῶν χαρακτηρίζει *τὰς γραμμικὰς* ὡς πρὸς y' διαφορικὰς ἐξισώσεις πρώτης τάξεως καὶ δὲν δύναται νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὰς μὴ γραμμικὰς τοιαύτας. Καὶ τῷ ὄντι, ὅταν ἡ ἐξίσωσις δὲν εἶναι γραμμικὴ ὡς πρὸς τὴν παράγωγον y', τότε ἡ y', θεωρουμένη ὡς συνάρτησις τῶν x καὶ y, ἔχει διαφόρους κλάδους καί, ἐπομένως εἰς

ἓν τυχὸν σύστημα τιμῶν $x=\alpha$ καὶ $y=\beta$ τῶν x καὶ y ἀντιστοιχοῦσιν ἐν γένει πολλαὶ τιμαὶ τοῦ y'· ὑπάρχουσιν, ἄρα, πολλὰ ὁλοκληρώματα (πλείονα τοῦ ἑνὸς) λαμβάνοντα διὰ $x=\alpha$ τὴν τιμὴν β. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ διαφορὰ y_1-y_2 δύω ὁλοκληρωμάτων δύναται νὰ μηδενισθῇ μόνον εἰς ὡρισμένα τινὰ σημεῖα μόνιμα· βλέπομεν, τοὐναντίον, ὅτι πᾶν σημεῖον δύναται νὰ μηδενίσῃ μίαν τοιαύτην διαφοράν.

4. Ὅσον ἀφορᾶ τὰ κριτικὰ ἀλγεβρικὰ σημεῖα τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ εἶναι κινητὰ ἢ μόνιμα, εἶναι γνωστὸν ὅτι ἔξοχοι μαθηματικοί, ὡς ὁ Fuchs καὶ ὁ Poincaré ἔκαμαν ἐρεύνας ἐπὶ τῶν διαφορικῶν ἐξισώσεων πρώτης τάξεως καὶ ἔφθασαν εἰς τὸ ἑξῆς ἀξιοσημείωτον ἀποτέλεσμα:

«Ἐὰν τὸ γενικὸν ὁλοκλήρωμα μιᾶς διαφορικῆς ἐξισώσεως:

$$F(x, y, y')=0 \tag{9}$$

ἔχῃ μόνιμα τὰ κριτικὰ σημεῖα, ἡ διαφορικὴ ἐξίσωσις ὁλοκληροῦται ἢ δι' ἀλγεβρικῶν ὑπολογισμῶν ἢ διὰ τετραγωνισμῶν, ἢ ἀνάγεται εἰς τὴν ἐξίσωσιν τοῦ Riccati». Αἱ διάφοροι αὗται περιπτώσεις ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς τιμῆς τοῦ γένους τῆς ἀλγεβρικῆς ἐξισώσεως (9) ὡς πρὸ y καὶ y'.

Τὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα ἐξέθηκα ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ, συνδυαζόμενα μετὰ τοῦ θεωρήματος τοῦ κ. Painlevé καὶ τοῦ τελευταίου τούτου τῶν κ. κ. Fuhs Poincaré παρέχουσι πολυτίμους γνώσεις περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τ' ἀνώμαλα σημεῖα τοῦ γενικοῦ ὁλοκληρώματος ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς αὐθαιρέτου σταθερᾶς.

Ἡ διὰ τοῦ μετασχηματισμοῦ (8) προκύπτουσα διαφορικὴ ἐξίσωσις θὰ εἶναι καὶ αὐτὴ μονότιμος ὡς πρὸς x, καθὼς καὶ ἡ δοθεῖσα, ἐὰν τὰ τρία ὁλοκληρώματα y_1, y_2, y_3 εἶναι μονότιμοι τοῦ x συναρτήσεις. Ὁ μετασχηματισμὸς οὗτος ἔχει λοιπὸν ἐξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν περίπτωσιν, καθ' ἣν ἡ διαφορικὴ ἐξίωσις δέχεται τρία ὁλοκληρώματα μονότιμα ὡς πρὸς x.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 24 Μαρτίου 1906.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΡΕΜΟΥΝΔΟΣ

ΓΕΝΙΚΕΥΣΙΣ ΕΝΟΣ ΘΕΩΡΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ Κ. COMES TEIXEIRA

1.— Εἷς μετασχηματισμὸς τοῦ ὁλοκληρώματος τοῦ Cauchy (ὁλοκληρ. Χατζιδάκι σελ. 459 τύπος (4)) μὲ ἐφαρμογὰς πολλοῦ ἐνδιαφέροντος εἶναι καὶ ὁ δίδων τὸν τύπον

$$(1) \qquad \frac{\sigma(z)}{\varphi'(z)} = \frac{1}{2\pi i}\int_G \frac{\sigma(Z)}{\varphi(Z)-\varphi(z)}dZ$$

ὅπου ὑποθέτομεν 1) ὅτι ἡ συνάρτησις $\sigma(Z)$ εἶνε ὁμαλὴ ὡς καὶ ἡ συνάρτησις $\varphi(Z)$ ἐν τῷ τόπῳ T τῷ περιοριζομένῳ ὑπὸ τῆς περιμέτρου G. 2) ὅτι δὲν ὑπάρχει ῥίζα τοῦ $\varphi'(Z)$ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ καὶ 3) ὅτι ἡ συνάρτησις $\varphi(Z)-\varphi(z)$ καὶ ἡ περίμετρος G εἶνε τοιαῦτα ὥστε σημεῖον τι οἱονδήποτε z τοῦ τόπου νὰ εἶνε ἡ μόνη ῥίζα τῆς συναρτήσεως $\varphi(Z)-\varphi(z)$ ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

2.— Τοῦτον τὸν τύπον (1) τὸ πρῶτον ἐπαρουσιάσαμεν εἰς τὴν Μαθηματικὴν Ἑταιρείαν τῶν Παρισίων τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1903 καὶ περὶ αὐτοῦ σχετικά τινα ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ Nouvelles Annales de Mathématiques (4e série t. IV. mai 1904). Ἐφαρμογὰς τοῦ τύπου τούτου προφανῶς ἔχομεν δύο εἰδῶν. Αἱ μὲν ἀφορῶσι μέθοδον πρὸς εὕρεσιν ὡρισμένων ὁλοκληρωμάτων ἀντικαθιστῶσαν ἐν μερικαῖς περιστάσεσιν ἐπωφελῶς τὴν διὰ τῶν résidus μέθοδον αἱ δὲ δίδουσι τὸ ἀνάπτυγμα συναρτήσεως κατὰ τὰς δυνάμεις ἄλλης συναρτήσεως, ὑπὸ ὡρισμένας συνθήκας. — Ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι καὶ ὁ κ. Comes Teixeira ἐπὶ τῇ βάσει τύπου ἐξαγομένου

ἐκ τοῦ (1) διὰ μετασχηματισμοῦ ἁπλοῦ ἔδωκεν ὅμοιον ἀνάπτυγμα (Journal de Grelle Bd. 122).

3.— Καὶ πρῶτον ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ τύπου (1) δὲν εἶνε ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον νὰ ὑποθέτωμεν πάντοτε ὅτι τὸ $\varphi(Z)$ ἔχει ῥίζαν ἐν τῷ τόπῳ T καθόσον δύναται ἡ συνάρτησις $\varphi(Z)-\varphi(z)$ νὰ ἔχῃ μίαν μόνην ῥίζαν, χωρὶς καὶ τὸ $\varphi(Z)$ νὰ ἔχῃ τοιαύτην (ἐν τῷ τόπῳ T). Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματι ὑπολογισμὸς τοῦ $\int \frac{ze^{m\pi i}}{z^2+\alpha^2}dz$ κατὰ μῆκος περιμέτρου μὴ περικλειούσης τὴν ἀρχὴν καὶ καταλλήλως εἰλημμένης γίνεται διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ τύπου (1), ἂν καὶ ἔχωμεν $\varphi(Z)=Z^2$, ἤτοι μόνην ῥίζαν τοῦ $\varphi(Z)$ τὴν ἀρχήν.

Ἀνάλογα παρατηροῦμεν διὰ τὸ ὁλοκλήρωμα $\int_{(AB\Gamma\Delta)} \frac{\sigma(Z)e^{\frac{i\pi Z}{\omega}}}{e^{\frac{i\pi Z}{\omega}}-e^{\frac{i\pi z}{\omega}}}dz$ ὅπου

ΑΒΓΔ εἶνε τὸ παραλληλόγραμμον τῶν περιόδων· καὶ $\sigma(Z)$ συνάρτησις περιοδικὴ μετὰ περιόδου 2ω. Ὁ τύπος (1) εἶνε ἀκόμη ἐφαρμόσιμος καὶ δίδει

$$\sigma(Z = \frac{1}{2\omega}\int \frac{\sigma(Z)e^{\frac{i\pi Z}{\omega}}}{e^{\frac{i\pi Z}{\omega}}-e^{\frac{i\pi z}{\omega}}}dZ$$

4.— Ἤδη θὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἀπόδειξιν θεωρήματος, ὅπερ εἶνε γενικοποίησις ἄλλου θεωρήματος ἀποδειχθέντος ὑπὸ τοῦ κ. Commes Teixeira ἐν τῷ ῥηθέντι ἀνωτέρω ὑπομνήματι, περιλαμβάνοντος καὶ τούτου ἄλλο θεώρημα τοῦ κ. Appel (Acta Mathematica I). Ἔστω τόπος T περιοριζόμενος ὑπὸ ϱ εὐθειῶν μὴ τεμνουσῶν αὐτόν. Λάβωμεν ϱ σημεῖα ἐντὸς τοῦ T οἱαδήποτε· ἔστωσαν ταῦτα τὰ $\gamma_1, \gamma_2, \gamma_\varrho$. ($\gamma_\mu=\Gamma_\mu+i\Delta_\mu$). *Λέγω ὅτι ἐὰν ἔχω συνάρτησιν ὁμαλὴν τὴν $\sigma(Z)$ ἐν τῷ τόπῳ T δύναμαι νὰ παραστήσω αὐτὴν ὡς ἄθροισμα ϱ ἀναπτυγμάτων τῆς μορφῆς.*

$$(2) \qquad \sigma_1(\gamma_\mu)+\sum_{\nu=1}^{\infty} A_\eta\left(\frac{z-\gamma_\mu}{z-\alpha_\mu}\right) \quad (\mu=1, 2, ..\varrho)$$

(ὅπου τὰ α_1, α_2, .. α_ϱ ἐκλέγονται καταλλήλως).

Ἔστωσαν K_1, K_2, .. K_ϱ αἱ περιορίζουσαι τὸν τόπον T εὐθεῖαι καὶ λ_μ καὶ β_μ αἱ παράμετροι τῆς εὐθείας K_μ. Προσδιορίσωμεν δύο ἀριθμοὺς πραγματικοὺς A καὶ B τοιούτους ὥστε

$$\frac{A_\mu - \Gamma_\mu}{\Delta_\mu - B_\mu} = \lambda_\mu, \qquad \frac{A^2_\mu + B^2_\mu - \Gamma^2_\mu - \Delta^2_\mu}{2(B_\mu - \Delta_\mu)}$$

καὶ λάβωμεν ἤδη ὡς σημεῖον ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ α_μ, τὸ σημεῖον τὸ ἔχον τετμημένην A_μ καὶ τεταγμένην B_μ. τότε ἡ εὐθεῖα K_μ παρίσταται ὑπὸ τῆς ἐξισώσεως $\left|\frac{Z-\gamma_\mu}{Z-\alpha_\mu}\right| = 1$ τὸ δὲ σημεῖον α_μ εἶνε συμμετρικὸν τοῦ γ_μ ὡς πρὸς τὴν εὐθεῖαν K_μ. [Κεῖνται ἐπὶ τῆς αὐτῆς καθέτου ἐπὶ τὴν K_μ τὰ α_μ καὶ γ_μ διότι συντελεστὴς τῆς εὐθείας τῆς ταῦτα ἑνούσης εἶνε $\frac{\Delta - B}{\Gamma - A}$. εἶνε δὲ καὶ αἱ ἀποστάσεις των ἀπὸ τῆς εὐθείας ἴσαι, διότι ἐὰν λάβωμεν τὸ τυχὸν σημεῖον τῆς K_μ $(x+y_i)$ αἱ πλάγιαι αἱ ἑνοῦσαι τοῦτο μὲ τὰ α_μ, γ_μ εἶνε ἴσαι], ὅθεν πᾶν σημεῖον ἐντὸς τοῦ τόπου T θὰ ἀπέχῃ ἀπὸ τοῦ α_μ πλειότερον ἢ ἀπὸ τοῦ γ_μ. ὥστε δι' αὐτὸ τὸ σημεῖον z θὰ ἔχωμεν

$$(3) \qquad \left|\frac{z-\gamma_\mu}{z-\alpha_\mu}\right| < \left|\frac{Z-\gamma_\mu}{Z-\alpha_\mu}\right| \quad \text{ὅπου Z σημεῖον τῆς περιμέτρου.}$$

Θέσωμεν ἀφ' ἑτέρου $\varphi_\mu(Z) = \frac{Z-\alpha_\mu}{Z-\gamma_\mu}$ καὶ παρατηρήσωμεν ὅτι

$$\frac{\varphi'_\mu(Z)}{\varphi_\mu(Z) - \varphi_\mu(z)} = \frac{1}{Z-z} - \frac{1}{Z-\gamma_\mu} \quad \text{ὅθεν καὶ}$$

$$(4) \qquad \frac{1}{2i\pi}\int_{(K_\mu)} \frac{\sigma(Z)}{Z-z}\,dZ = \frac{1}{2i\pi}\int_{(K_\mu)} \frac{\sigma(Z)\,\varphi'_\mu(Z)}{\varphi_\mu(Z)-\varphi_\mu(z)}\,dZ + \frac{1}{2i\pi}\int_{(K_\mu)} \frac{\sigma(Z)}{Z-\gamma_\mu}\,dZ$$

Ἐκ τῶν ὅρων τοῦ β' μέλους ὁ πρῶτος ἀναπτύσσεται εἰς σειρὰν

διατεταγμένην κατὰ τὰς ἀκεραίας καὶ θετικὰς δυνάμεις τοῦ $\frac{z-\gamma_\mu}{z-\alpha_\mu}$. [1]
ὥστε ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ἐφαρμόζομεν τὸν τύπον (4) διὰ $\mu=1,2,..\varrho$ καὶ προσθέσωμεν θὰ λάβωμεν

$$(5) \qquad \sigma(z)=\sum_{\mu=1}^{\varrho}\sum_{\nu=1}^{\infty} \overset{(\mu)}{A_\nu}\left(\frac{z-\gamma_\mu}{z-\alpha_\mu}\right)^\nu+\sum_{\mu=1}^{\varrho}\frac{1}{2i\pi}\int_{(K_\mu)}\frac{\sigma(Z)}{Z-\gamma_\mu}dZ$$

Καλοῦντες $\sigma_1(\gamma_\mu)$ τὸ $\frac{1}{2i\pi}\int_{(K_\mu)}\frac{\sigma(Z)}{Z-\gamma_\mu}dZ$ θὰ ἔχωμεν τὸν ρηθέντα τύπον (2). Ἐδῶ παρατηροῦμεν ὅτι αἱ παρατηρήσεις, αἵτινες δύνανται νὰ γίνωσιν ἐπὶ τοῦ $\sigma_1(\gamma_\mu)$, ὡς εὐκόλως ἐξαγόμεναι παραλείπονται.— Ἐπίσης δύναταί τις νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἐκ τοῦ τύπου (4) θὰ ἐξήγετο καὶ ἄλλος τύπος ἐὰν ἀντὶ τοῦ (K_μ) ἐλαμβάνομεν ὅλην τὴν περίμετρον G· ἤτοι θὰ εἴχομεν

$$\sigma(z)=\frac{1}{2i\pi}\int_G\frac{\sigma(Z)\,.\,\varphi'_\mu(Z)}{\varphi_\mu(Z)-\varphi_\mu(z)}dZ+\sigma(\gamma_\mu).$$

Τέλος παρατηροῦμεν ὅτι ἐκ τοῦ τύπου (5) ὑποθέτοντες $\gamma_1=\gamma_2=$ $=\gamma_\mu$ ἐξάγομεν τὸν τύπον τοῦ κ. Comes Teixeira (Journal de Grelle. Bd. 122 σελ. 109).

Π. ΖΕΡΒΟΣ

---

[1] Καθόσον ἕνεκα τῆς ἀνισότητος (3) καὶ τῶν λοιπῶν ἐξ ἀρχῆς τεθεισῶν ὑποθέσεων ἐφαρμόζεται ἡ μέθοδος ἣν καὶ ἡμεῖς ἐδώκαμεν (Nouvelles Annales, mai 1904).

ΑΕΤΙΟΥ
ΠΕΡΙ ΔΑΚΝΟΝΤΩΝ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΙΟΒΟΛΩΝ

ΥΠΟ

ΣΚΕΥΟΥ ΖΕΡΒΟΥ

ὑφηγητοῦ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ

Ὁ Ἀέτιος τοὐπίκλην Ἀμιδηνός, ὡς καταγόμενος ἐξ Ἀμίδης τῆς Μεσοποταμίας, ἤκμασε περὶ τὰ μέσα τοῦ ἕκτου καθ' ἡμᾶς αἰῶνος — 540 μ. Χ. — ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ, χρηματίσας καὶ ἀρχίατρος τῆς αὐτοκρατορικῆς τοῦ Βυζαντίου Αὐλῆς, οὗ ἕνεκεν καὶ *κόμις τοῦ Ὀψικίου* ἐπεκαλεῖτο. Σπουδάσας πιθανῶς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ λίαν ἔνθερμος Χριστιανὸς ὤν, ἠκολούθησεν ἐν τῇ ἰατρικῇ τὴν Σχολὴν τῶν Μεθοδικῶν καλουμένην, ἧς ἀρχηγὸς ὑπῆρξεν ὁ ἀπὸ Βιθυνίας ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος Ἀσκληπιάδης, νεωτερίζων ὅμως ἐν πολλοῖς τὰ μάλα.

Τὴν ὅλην ἰατρικὴν ἐπιστήμην συνέγραψεν ἐν δέκα καὶ ἓξ Λόγοις, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων πραγματεύεται καὶ ἕνα ἢ πλείονας τῆς ἰατρικῆς κλάδους μετὰ σαφηνείας καὶ λεπτομερείας ἔστιν ὅτε καταπλησσούσης· εἰ δὲ καὶ δὲν τυγχάνει μήτε ὁμηρικὸς τὴν φράσιν, μήτε ἱπποκρατικὸς τὴν κυριολεξίαν, εἰς τὴν περιγραφὴν δ' ὅμως εἶνε ἱκανώτατος καὶ ἐκλεκτικώτατος τὴν ἔκφρασιν. Περισυλλέξας μετ' ἐπιμελείας ἄκρας τὰς γνώμας ἁπάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ διαπρεψάντων ἰατρῶν ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους μέχρι τῶν τελευταίων αὐτοῦ συγχρόνων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσόφων, σοφιστῶν, πατριαρχῶν, ἐπισκόπων καὶ διακόνων ἔτι, συμπτύξας δὲ ἢ ἀναπτύξας αὐτὰς καὶ ἐξελέγξας τὰς τυχὸν ἐσφαλμένως ἐχούσας, στηριζόμενος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἐρεύνας καὶ λεπτομερεστέρας παρατηρήσεις, ἀπαύγασμα μακρῶν μελετῶν καὶ ἐρευνῶν τῆς Φύσεως, μακρᾶς πρακτικῆς ἐξασκήσεως καὶ μεγίστης ἀτομικῆς πείρας, ἀπεκρυστάλλωσε τὰς οὕτω μορφωθείσας προσωπικάς του ἰδέας

εἰς ἰατρικὰ κεφάλαια, τὰ πλεῖστα τῶν ὁποίων τιθέμενα νῦν ἔτι ἐπὶ νεωτέρων ἐπιστημονικῶν βάσεων καὶ τροποποιούμενα δεόντως, δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς κεφάλαια κλασικοῦ τινος συγχρόνου ἔργου περιβλέπτου τινὸς τῆς ἐπιστήμης μύστου.

Τὸ ὅλον ἔργον μεταφρασθὲν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐδημοσιεύθη λατινιστὶ ὑπὸ Jan. Cornarius καὶ J. Bapt. Montanus τὸ 1533—42, ἐν ᾧ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν τὴν μητρικήν του, εἰς τὴν γλῶσσαν ἐκείνην, εἰς ἣν ὁ συγγραφεὺς ἐνεπνεύσθη, συνέλαβεν, ἐπεξειργάσθη καὶ ἀπέδωκε τὰς ἰδίας ἰδέας καὶ τὰ νοήματα, τὰς κρίσεις καὶ παρατηρήσεις αὐτοῦ, μόνον τὰ *ὀκτὼ πρῶτα* βιβλία ἢ λόγοι ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ A. Manutius καὶ Andr. Asulanus τὸ 1533, *κεφάλαιά τινα* τοῦ Ἐνάτου λόγου τὸ 1703—1757, 1817, 1872, ὁ *Δωδέκατος λόγος* ὑπὸ Γ. Κωστομοίρη τὸ 1892 ἐν Παρισίοις, καὶ τέλος ὁ *Ἑκκαιδέκατος καὶ τελευταῖος* λόγος «*Περὶ τῶν ἐν μήτρᾳ παθῶν*» ὑπὸ Σκεύου Γ. Ζερβοῦ ἐν Λιψίᾳ 1901, ὅστις δύναται νὰ κληθῇ καὶ ἡ *κατακλεὶς* τοῦ ὅλου ἀστείου ἔργου.

Εὐτυχήσαντες νὰ δημοσιεύσωμεν νῦν τὸν τέως ἀνέκδοτον *Δέκατον τρίτον* Λόγον ἤτοι τὸ «*περὶ δακνόντων ζῴων καὶ ἰοβόλων*» μετὰ εἰσαγωγῆς καὶ ἑρμηνευτικῶν σημειώσεων, ἐν τῷ Περιοδικῷ συγγράμματι τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, τῇ «Ἀθηνᾷ», ὅπου καὶ παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην, ὅστις ἐφίεται λεπτομερειῶν περί τε τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ ἔργου, ἐπιχειροῦμεν ἐνταῦθα ἐν γενικαῖς πάντως γραμμαῖς περιληπτικὴν τοῦ ἔργου ἐκείνου ἀνάλυσιν.

Α'.

Τὸ «περὶ δακνόντων ζῴων καὶ ἰοβόλων» θέμα δὲν ἐφείλκυσε πρῶτον ἤδη τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρον τοῦ ἰατροῦ, οὐδ' ὁ Ἀέτιος πρῶτος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν ἐπεξεργάζεται τοῦτο.

Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εὐθὺς ὡς ἀνεφάνη ἐπὶ τῆς Γῆς πρὸς τοῖς τοσούτοις καὶ τηλικούτοις ἐχθροῖς, πρὸς τοῖς ἀγρίοις τοῦ δρυμοῦ θηρίοις κλπ. πρὸς ἃ καὶ ἀφ' ὧν ἦν ἠναγκασμένος ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς προφυλασσόμενος νὰ μάχηται τὸν ὑπέρτατον περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, κατενόησεν ὅτι εἶχε καὶ ἄλλους ἀντιπάλους, ἄλλους

ἐχθρούς, ὀλιγώτερον μὲν σωματώδεις καὶ ἥσσονος ἴσως ἐξωτερικοῦ ἐπιβάλλοντος, ἀλλ' ἐπίσης σοβαρούς, τὰ μάλα ἐπικινδύνους, τὰ ἰοβόλα ζῷα. Πρὸς ταῦτα δ' ὅμως οὐδεμίαν ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως ἔδωκε προσοχήν, οὐδόλως ἐξετίμησε τὸν ἐξ αὐτῶν κίνδυνον, διότι οὐδέποτε ἐφαντάζετο ἴσως, ὅτι ἐκ τόσον σμικρῶν ζωϋφίων ἦν δυνατὸν νὰ ἔπασχέ τι κακὸν σοβαρόν, οὐδέποτε ἐπίστευεν, ἐὰν ἐκ πικρᾶς πείρας μὴ ἐδοκίμαζε καὶ ἐπείθετο ἀδιστάκτως, ὅτι ἐκ τοῦ δήγματος ἑνὸς φαλαγγίου, ἑνὸς ὄφεως, ἦν δυνατὸν νὰ ἐσαλεύετο σοβαρῶς ἡ ὑγεία του, ν' ἀπέθνησκεν ἴσως. Αἱ πολλαπλαῖ δ' ὅμως καὶ πολύμορφοι τούτου ἀνάγκαι κατὰ τοὺς πρώτους ἐκείνους χρόνους καὶ αἱ μέγισται καὶ λίαν οὐσιώδεις περὶ τὴν σωματικήν του κατασκευὴν ἐλλείψεις ἠνάγκασαν αὐτόν, ὅπως στραφῇ πρωτίστως πρὸς τὴν συμπλήρωσιν καὶ κάλυψιν τούτων, μεταχειριζόμενος τὸ μόνον πρᾶγμα, ὅπερ ἡ μήτηρ Φύσις ἀφειδῶς πως ἐχάρισεν αὐτῷ, τὸ πνεῦμα, ἀφ' οὗ περὶ τὴν σωματικὴν αὐτοῦ κατασκευήν, ὡσεὶ χαιρεκάκως φερομένη, ἐφάνη τόσον φειδωλὴ ἐν σχέσει πρὸς τὰ λοιπὰ ζῷα.

Οὕτως ἐν ᾧ φονεύων τὰ ζῷα προσεπορίζετο τροφὴν καὶ δοράν, κοιλαίνων τοὺς βράχους προεφυλάσσετο ἀπὸ τὰς ἀτμοσφαιρικὰς μεταβολάς, τὸ ψῦχος, τὴν θερμότητα, ἐφευρίσκων τέλος τὸ πῦρ καὶ τήκων τὰ μέταλλα ἢ μεταποιῶν τοὺς λίθους προσεπορίζετο ἄριστα ἀμυντικά, θαυμάσια ἐπιθετικὰ ὅπλα, ἤδη προϊόντος τοῦ χρόνου, ὁπότε τὸ ζῳῶδες τοῦ ἀνθρώπου ὑπεχώρησε κατὰ πολὺ εἰς τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ μέρος, τὰ ἔνστικτα καὶ αἱ ἁπλαῖ πρωτόγονοί του αἰσθήσεις εἰς ἰδέας καὶ αἰσθήματα ὑψηλότερα, προετίμησεν οὗτος τοῦ κατὰ τῶν θηρίων πολέμου, ἐξ οὗ οὐχὶ ἅπαξ ἐξῆλθε τέλεον ἡττημένος, πάντοτε δὲ μετὰ κατεσχισμένων σαρκῶν καὶ ἴσως διερρηγμένων ἢ κατεαγότων ὀστέων, τὴν παντὶ σθένει ἀποφυγὴν τῶν θηρίων, θεωρήσας αὐτὰ ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἱερά. Τοιαύτας περὶ τούτων ἰδέας ἀνευρίσκομεν παρὰ τοῖς λαοῖς ἐκείνοις, οἵτινες πρῶτοι ἐβάδισαν εἰς τὸν πολιτισμόν, οἷον Ἀσσυρίοις, Βαβυλωνίοις, Αἰγυπτίοις καὶ ἰδίᾳ τοῖς τελευταίοις, εἰς οὓς ἥ τε χώρα ὡς καὶ ὁ Νεῖλος οὐ σμικρὸν ἀριθμὸν θηρίων παρεῖχον, ἅτινα ἐθεώρουν ἱερά, μηδ' αὐτῶν τῶν κατοικιδίων ζῴων ἐξαιρουμένων, ἀποφεύγοντες μετὰ προσοχῆς ὅλως ἰδιαιτέρας τὸν φόνον αὐτῶν καὶ τιμωροῦντες τὸν παραβάτην διὰ δρακοντείων ὄντως νόμων: «Αἴγυπτος,

»λέγει ὁ Ἡρόδοτος,... οὐ μάλα θηριώδης ἐστί· τὰ δὲ ἐόντα σφι »ἅπαντα ἱρὰ νενόμισται, καὶ τὰ μὲν σύντροφα [αὐτοῖσι] τοῖσιν ἀν»θρώποισι, τὰ δὲ οὔ.. Νόμος δέ ἐστι περὶ τῶν θηρίων ὧδε ἔχων... »τὸ δ' ἄν τις τῶν θηρίων τούτων ἀποκτείνῃ, ἢν μὲν ἑκών, *θάνατος* »*ἡ ζημίη*, ἢν δὲ ἀέκων, ἀποτίνει ζημίην *τὴν ἂν οἱ ἱρέες τάξωνται·* »ὃς δ' ἂν ἶβιν ἢ ἴρηκα ἀποκτείνῃ, ἤν τε ἑκὼν ἤν τε ἀέκων, *τεθνά*»*ναι ἀνάγκη*». Ἡροδότου βιβλ. II. κεφ. 65—66. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται νομίζω, διατὶ δὲν ἔθαπτον οἱ Αἰγύπτιοι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς, ὡς οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οὔτε ἔκαιον αὐτούς, ἀλλ' οὔτε βορὰν τοῖς ζώοις ἔδιδον, ἀλλὰ ταριχεύοντες συνεκράτουν ἐπὶ μήκιστον. Διότι, καθ' ἡμᾶς, θεωροῦντες *ἱερὰ* τὰ διάφορα ζῷα, δὲν ἤθελον νὰ μολύνωσι ταῦτα διὰ τῆς βρώσεως σαρκῶν νεκροῦ, ἀλλ' οὔτε πάλιν εἰς τὸ πῦρ παρέδιδον τὰ πτώματα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, συγκαταλέγοντες καὶ τὸ πῦρ μεταξὺ τῶν *ἐμψύχων θηρίων*: «Θηρίοισι νόμος οὐδαμῶς σφὶ [τοῖς Αἰγυπτ.] ἐστὶ »τὸν νέκυν διδόναι· καὶ διὰ ταῦτα ταριχεύουσιν, ἵνα μὴ κείμενος ὑπὸ »εὐλέων καταβρωθῇ» Ἡροδότ. βιβλ. III. σ. 238. Καὶ κατωτέρω που ὁ αὐτός· «Αἰγυπτίοισι δὲ νενόμισται τὸ πῦρ θηρίον εἶναι ἔμψυχον, πάντα «δὲ αὐτὸ κατεσθίειν τά περ ἂν λάβῃ, πλησθὲν δὲ τῆς βορῆς συναπο»θήσκειν τῷ κατεσθιομένῳ» Ἡρ. III. σ. 237—238.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τὸν αὐτόματον θάνατον τῶν ζῴων τὰ μάλα ἐπένθουν καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν μετὰ πομπῆς ἔθαπτον ἐντὸς θηκῶν, πλειστάκις ταριχεύοντες καὶ ἔχοντες προσδιωρισμένας διαφόρους πόλεις διὰ τὰ διάφορα τούτων εἴδη· οὕτω παρὰ τῷ αὐτῷ Ἡροδότῳ ἀνευρίσκομεν τὰ ἑξῆς: «Ἐν ὁτέοισι δ' ἂν οἰκίοισι αἰέλουρος ἀποθάνῃ ἀπὸ »τοῦ αὐτομάτου, οἱ ἐνοικέοντες πάντες ξυρῶνται τὰς ὀφρύας μούνας, »παρ' ὁτέοισι δ' ἂν κύων, πᾶν τὸ σῶμα καὶ τὴν κεφαλήν· ἀπάγονται »δὲ οἱ αἰέλουροι ἀποθανόντες ἐς ἱρὰς στέγας, ἔνθα θάπτονται ταρι«χευθέντες, ἐν Βουβάστι πόλι τὰς δὲ κύνας ἐν τῇ ἑαυτῶν ἕκαστοι »πόλι θάπτουσι ἐν ἱρῇσι θήκῃσι· ὡς δὲ αὔτως τῇσι κυσὶ οἱ ἰχνευ»ταὶ θάπτονται. τὰς δὲ μυγαλᾶς καὶ τοὺς ἴρηκας ἀπάγουσι ἐς Βου»τοῦν πόλιν, τὰς δὲ ἶβις ἐς Ἑρμέω πόλιν· τὰς δὲ ἄρκτους ἐούσας σπα»νίας καὶ τοὺς λύκους οὐ πολλῷ τεῳ ἐόντας ἀλωπέκων μέζονας αὐτοῦ »θάπτουσι τῇ ἂν εὑρεθέωσι κείμενοι»· βιβλ. II σελ. 161. κεφ. 66. 67. Καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς ὑπὸ θηρίων φονευθέντας ἐθεώρουν ἱεροὺς καὶ μετέχοντας

τοῦ θείου, ταριχεύοντες δὲ ἔθαπτον ἐντὸς θηκῶν ἱερῶν μετὰ πλείστων τιμῶν, ἀπαγορεύοντες εἴς τε τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους καὶ αὐτὴν τὴν ἁπλῆν τοῦ νεκροῦ ἐπαφήν. «Ὃς δ' ἂν ἢ αὐτῶν Αἰγυπτίων ἢ ξείνων »ὁμοίως ὑπὸ κροκοδείλου ἁρπασθείς .. φαίνηται τεθνεώς, κατ' ἣν »ἂν πόλιν ἐξενειχθῇ, τούτους πᾶσα ἀνάγκη ἐστὶ ταριχεύσαντας αὐτὸν »καὶ περιστείλαντας ὡς κάλλιστα θάψαι ἐν ἱρῇσι θήκῃσι· οὐδὲ ψαῦ»σαι ἔξεστι αὐτοῦ ἄλλον οὐδένα οὔτε τῶν προσηκόντων οὔτε τῶν φί»λων, ἀλλά μιν οἱ ἱρέες αὐτοὶ οἱ τοῦ Νείλου, ἅτε πλέον τι ἢ ἀνθρώπου »νεκρὸν χειραπτάζοντες θάπτουσι». Ἡρ. βιβλ. II. 170. κεφ. 90. Καὶ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν χώρᾳ ἔνθα «Μιῆς νούσου ἕκαστος ἰητρός ἐστι καὶ »οὐ πλεόνων· πάντα δ' ἰητρῶν ἐστι πλέα· οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἰη»τροὶ κατεστᾶσι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ τὴν »νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νούσων». Ἡρ. βιβλ. II. 168. κεφ. 84.

Β'.

Τὰ *δηλητήρια* καὶ οἱ *ἰοὶ* διεδραμάτισαν σπουδαιότατον πρόσωπον ἐν τῇ ἀρχαιότητι καθόλου, δυστυχῶς δὲ οὐχὶ ἀπὸ καθαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως, ὡς βοηθητικὰ μέσα πρὸς φαρμακευτικοὺς σκοποὺς ἐπ' ἀγαθῷ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ πρὸς κορεσμὸν ἰδιοτελῶν παθῶν καὶ ἐκδικήσεων ἢ ὡς μέσα ἐξιλαστήρια βαρυποίνων καταδίκων. Καὶ τὰ μὲν δηλητήρια εἰσήρχοντο εἰς τὸν ὀργανισμὸν διὰ τῆς κοινῆς καὶ συνήθους ὁδοῦ, τοῦ γαστρεντερικοῦ σωλῆνος, οἱ δὲ ἰοὶ ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ κυκλοφορικὸν σύστημα διὰ τοῦ δήγματος αὐτοῦ τοῦ ἰοβόλου θηρίου. Μέθοδοι δὲ ὡς ἡ διὰ τῶν ἀναπνευστικῶν ὁδῶν λῆψις τοῦ δηλητηρίου ἢ διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ δέρματος ἀπορροφήσεως ἢ τῆς ἐγχύσεως ἐν τῷ ὑποδορείῳ ἱστῷ ἢ τέλος τῆς ἐνδερμικῆς μεθόδου, συνισταμένης εἰς τὴν μετὰ προηγουμένην ἀφαίρεσιν τῆς ἐπιδερμίδος ἐπίθεσιν τοῦ δηλητηρίου ἐπὶ τοῦ δέρματος καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀπορρόφησιν αὐτοῦ, ἦσαν πάντῃ ἄγνωστοι τοῖς ἀρχαίοις.

Ἡ χρῆσις δὲ τῶν δηλητηρίων καὶ ἰῶν ἦν καθαρῶς ἐμπειρική· καὶ μόνον ὅταν ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος ἐξωτερικῶν ἐπηρειῶν καὶ προλήψεων ἤρξατο νὰ ἐρευνᾷ ἐπιμελέστερον τὸν σωματικὸν καὶ πνευματικὸν αὐτοῦ ὀργανισμὸν καὶ τὰ συναφῆ αὐτῷ ζητήματα, ὁτὲ μὲν χρώμε-

νος τῷ ἀνατομικῷ σμιλίῳ, ὁτὲ δὲ τῇ φιλοσοφικῇ λυχνίᾳ, τὰς δ' ἰδέας αὐτοῦ ταύτας νὰ συστηματοποιῇ καὶ κατατάσσῃ μεθοδικώτερον, τότε ἐρευνῶν τὰ προκαλοῦντα τὰς διαφόρους νόσους ποικίλα αἴτια, εὑρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ μελετήσῃ ἐπισταμένως, μεθοδικῶς καὶ τὰ ἰοβόλα θηρία καὶ δὴ τὸν ἰὸν αὐτῶν, ἡ ἐνέργεια τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ τοσαύτην πλειστάκις σοβαρότητα ἐνέχει.

Οἱ χρόνοι οὗτοι δὲν εὑρίσκονται μακρὰν τοῦ Ἱπποκράτους, ὅστις πάντων ἡμῖν τῶν καλῶν τὰς ῥίζας καὶ τὰ σπέρματα ἔδωκε καὶ ὅστις πρῶτος περί τε δακνόντων ζῴων καὶ ἰοβολοδήκτων ἀπὸ καθαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως συνέγραψε μὲ τὴν τόσον λάμπουσαν, τὴν τόσον εὐρεῖαν διάνοιάν του. Μετ' αὐτὸν δὲ πλεῖστοι ἄλλοι σημαίνοντες ἰατροὶ καὶ περιφανὲς καταλιπόντες ὄνομα οὐ σμικρὸν προήγαγον τὸ προκείμενον θέμα, ἐγκύψαντες ἐπισταμένως καὶ εἰδικῶς ἐπ' αὐτὸ καὶ συγγράψαντες ἴδια ὀγκώδη ἔργα ὑποκείμενον ἔχοντα τὰ *θηριακὰ* καὶ μόνα ταῦτα, ἐξ οὗ καὶ ***Θηριακοὶ*** ἀπεκλήθησαν οὗτοι, ἔνια τῶν ὁποίων ἔργων καὶ μέχρις ἡμῶν νῦν σώζονται. Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχουσιν οἱ Νίκανδρος, Γαληνός, Ἀσκληπιάδης, Διοσκορίδης, Ἀπολλώνιος, Ῥοῦφος, Ἀνδρέας [1]) καὶ ἄλλοι, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων ἴσως δὲν

[1]) Ἐν Βιέννῃ εὑρισκόμενοι χάριν συμπληρώσεως τῶν ἡμετέρων σπουδῶν καὶ ἐργαζόμενοι καὶ ἐν τῇ Αὐτοκρατορικῇ Βιβλιοθήκῃ, ἀνεύρομεν ἐν τῷ πρώτῳ κώδικι τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων ἐν σελίδι 9, εἰκόνα ἐπὶ μεμβράνης θαυμασίως διατηρουμένην καὶ εἰκονίζουσαν ἄριστα τὸν ῥιζοτόμον Κρατεύαν, τὸν Γαληνόν, Διοσκορίδην, οἵτινες κατέχουσι τὴν πρώτην ἀνωτέραν σειράν· ὁ Ἀπολλώνιος καὶ Νίκανδρος κεῖνται εἰς τὸ μέσον κατέχοντες τὴν δευτέραν, ἐν ᾧ εἰς τὴν τρίτην τὴν καὶ τελευταίαν ἵστανται οἱ Ἀνδρέας καὶ Ροῦφος. Καὶ ὁ μὲν Νίκανδρος παρίσταται ἔχων τὸν δείκτην τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐντὸς τοῦ στόματος ὄφεος, οἱ δὲ Κρατεύας, Ἀπολλώνιος καὶ Ἀνδρέας ἐκπληττόμενοι ἐπὶ τῷ συμβάντι, φαίνονται λίαν προσέχοντες πρὸς τὸ γιγνόμενον. Πρὸς δὲ τὰ κάτω καὶ μέσον τῆς εἰκόνος παρίσταται φυόμενος καλλίφυλλος μανδραγόρας, ὑφ' ὃν ναρκωμένος καθεύδει εὔσωμος κύων. Ὁ Lambecius ἐν τῇ Bibliotheca Caesar. Vindobon. Manuscript. Graec. p. 9. cod. I. ἀντέγραψε καὶ ἐδημοσίευσε τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος εἰκόνα, λίαν ὅμως ἀτέχνως καὶ πολλῷ τῆς ἀληθείας τοῦ πρωτοτύπου ἀπέχουσαν. Ὅπως καὶ τὰ ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι διὰ χρωμάτων εἰκονιζόμενα ζῶα «*Αἱμόρρους*» Διψάς, Ἀμφίσβαινα, Δρύϊνος ἢ «Ὕδρος» Χέρσυδρος, Δράκων, Κέγχρινας, Ἔλωπος, Τυφλῖνος, Ἀκόντιος, Λίβυος, Μόλουρος, Μυόθουρος, Ἀγρώστης ἢ Λύκος, Βασιλίσκος κλπ. καὶ αἵτινες εἰκόνες ἐδημοσιεύθησαν ξυλογραφικῶς πᾶσαι ἐν τῷ αὐτῷ τοῦ Lambecius ἔργῳ, ἀπολέσασαι μετὰ τοῦ ἑαυτῶν χρωματισμοῦ καὶ τῆς ζωηρᾶς ἐκφράσεως τὸ μέγιστον τῆς ἀξίας καὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτῶν. Εὐχῆς

θὰ ἔβλεπον πάντα τὸ φῶς ἢ θὰ ἦσαν πάντως πολλῷ ἥσσονος ἢ νῦν ἀξίας, ἐὰν μὴ προεπορεύετο τούτων ὁ μέγας διδάσκαλος βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ μεγάλου μαθητοῦ, ὁ Ἀριστοτέλης ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅστις οὕτω κολοσσιαῖον κατέλιπε τὸ ἑαυτοῦ ἀθάνατον περὶ Ζῴων ἔργον.

Γ΄.

Ο Ἀέτιος ἐν τῷ προκειμένῳ Λόγῳ δὲν φαίνεται ἀντιγράφων τι τῶν περισωθέντων ἡμῖν ὁμοίων ἔργων, ὡς τοῦτο ποιεῖ εἰς ἄλλους αὐτοῦ Λόγους, ἔνθα ἡ ἀντιγραφὴ ἐκ προγενεστέρων γνωστῶν ἡμῖν ἔργων δὲν παραλλάσσει οὔτε κατὰ μίαν κἂν ἔστιν ὅτε λέξιν. Τοῦτο ὅμως δὲν κωλύει ἡμᾶς νὰ νομίσωμεν, ὅτι καὶ ὁ προκείμενος λόγος δὲν εἶνε τελείως πρωτότυπον αὐτοῦ ἔργον, ἀλλ' ὅτι ἐνέχει ἰδέας καὶ νοήματα, φράσεις καὶ κεφάλαια ἴσως ὁλόκληρα ἄλλων προγενεστέρων ἔργων, ὧν ἓν ἢ καὶ πλείονα ἴσως θὰ ἐχρησίμευσαν τούτου ὡς βάσις. Διότι γνωστὸν εἶνε, ὅτι θηριακὰ πλεῖστοι ὅσοι ἐμφανεῖς καὶ ἀφανεῖς συνέγραψαν ἰατροί· ὑπῆρξε μάλιστα ἐποχή, καθ' ἣν τὸ θέμα τοῦτο ἦν τοῦ συρμοῦ οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἐκυριάρχησεν ἐπὶ βραχὺν πάντως χρόνον τοῦ στενοῦ τότε τῆς ἐπιστήμης ὁρίζοντος, νομίσαντος τοῦ ἀνθρώπου τότε, ὅτι διὰ τῶν θηρίων καὶ τῶν ἐκ τούτων φαρμάκων, τῶν θηριακῶν ἦν δυνατὸν νὰ θεραπεύσῃ πάσας αὐτοῦ τὰς νόσους καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

Ἀφ' ἑτέρου γινώσκομεν ἀσφαλῶς, ὅτι ὁ ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας Ἀσκληπιάδης, μαθητὴς τοῦ περιφήμου φαρμακολόγου Κλεοφάντου, ὅστις Βιθυνός, Κικνὸς καὶ Προυσαεὺς κατὰ τὸν Γαληνὸν ἐκαλεῖτο, ἀκμάσας κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου π. Χ. αἰῶνος ἦν φιλόσοφος καὶ ῥητοροδιδάσκαλος τὸ πρῶτον, εἶτα ἐπιδοθεὶς εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἰατρικῆς ἀπέβη ὁ ἐξοχώτατος ἀντιπρόσωπος τῶν Μεθοδικῶν, κατὰ τὰς δοξασίας καὶ δόγματα τοῦ ὁποίου ἱδρύθη ἡ ὁμώνυμος ἰατρικὴ αἵρεσις. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἐνόμιζεν οὗτος συγκείμενον ἐξ ἀεικινήτων

ἔργον ἤθελεν εἶναι, ἐὰν ἐγίγνετο καλλιτεχνικὴ τούτων ἔγχρωμος ἐκτύπωσις, ὁπότε διὰ τῶν τῆς σήμερον τόσον τελείων τῆς τέχνης μέσων θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τελείαν καὶ πλήρη τοῦ ἔργου ἀναπαράστασιν, ἐνδιαφέρουσαν τὰ μάλα οὐ μόνον τὴν Ἰατρικήν, ἀλλὰ καὶ τὴν Ζῳολογίαν καὶ τὰς συναφεῖς ταύταις ἐπιστήμας

μικρῶν μορίων κατὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Δημοκρίτου, Λευκίππου κλπ. ἅτινα διὰ τῆς ἑαυτῶν κινήσεως παράγουσι τὴν ζωήν· τὰ δὲ διάφορα νοσήματα παρεδέχετο ὅτι προήρχοντο ἔκ τινος παρακωλύσεως τῆς λειτουργίας τῶν μορίων τούτων· ὅθεν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ὑγιείας, ὁ ἰατρὸς κατ' αὐτὸν ὀφείλει νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν ἀκώλυτον λειτουργίαν τῶν συστατικῶν τοῦ σώματος ἀεικινήτων μικρῶν μορίων, τοῦτο δ' εὐκολώτερον κατορθοῖ ἀκριβῶς διὰ τῆς ἀλλαγῆς τῆς πρὶν διαίτης, τοῦ κλίματος καὶ καθόλου τῶν συνηθειῶν τοῦ ἀρρώστου, ἅτινα πάντα εὐκολώτερον πάνυ ἐπαναφέρουσιν αὐτῷ τὴν ὑγείαν ἢ τὰ ὀξέα καὶ δραστικὰ φάρμακα. Ὁ ἰατρὸς οὗτος καὶ φιλόσοφος, ὅστις προσκληθεὶς εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ περιφήμου φαρμακευτοῦ Μιθραδάτου τοῦ Πόντου ἠρνήθη νὰ μεταβῇ, προτιμήσας τὴν ἐν Ρώμῃ διαμονὴν καὶ ἰατρικὴν ἐξάσκησιν, ἐπεξειργάσθη εἰς ἓν τῆς Δεκαβίβλου [1]) του μέρος ἀποκλειστικῶς καὶ ἰδίως τὸ τόσον γνωστὸν καὶ προσφιλὲς αὐτῷ θέμα, τὰ *Θηριακά*. Τοῦ ἔργου ἐκείνου, ὅπερ δυστυχῶς ἀπώλετο νῦν, καὶ ὅπερ περιελάμβανε κεφάλαια ὡς τὰ ἑπόμενα· «Θηριακὰ πρὸς λυσσοδήκτους » καὶ σκορπιοδήκτους καὶ τοὺς ἀπὸ φαλαγγίων δεδηγμένους καὶ ἐχι» δνῶν· πρὸς τοὺς τὰ θανάσιμα πεπωκότας, καὶ προφυλακτικὸν θα» νασίμων φαρμάκων» καὶ ἄλλα· ἢ τινὸς ἄλλου παρομοίου ἔργου ἀπολεσθέντος δυστυχῶς νῦν, μεγάλην πάντως θὰ ἔκαμε χρῆσιν ὁ Ἀέτιος συγγράφων τὸν προκείμενον Λόγον, τοῦ ὁποίου πλεῖσται ὅσαι γνῶμαι καὶ ἐδάφια εἶνε εἰλημμένα ἐκ τοῦ Διοσκορίδου, Γαληνοῦ, Ἀριστοτέλους κλπ. ὡς εἰς τὰς Σημειώσεις τοῦ ἔργου ἐκείνου ἀποδεικνύομεν, χωρὶς δυστυχῶς ὅμως νὰ ποιῆται καὶ μνείαν αὐτῶν, ὅπως ἄλλως τε πλειστάκις αὐτῷ συμβαίνει.

---

[1]) Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ διαφόρων τοῦ Ἀσκληπιάδου συγγραμμάτων, οἷον περὶ ἑλκῶν, περὶ ἀναπνοῆς καὶ τῶν σφυγμῶν, περὶ διαλείποντος πυρετοῦ κλπ. ἀποσπάσματα μόνον τινὰ περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν παρὰ μεταγενεστέροις Ἕλλησί τε καὶ Ρωμαίοις ἰατροῖς, οἷον Γαληνῷ, Καιλ. Αὐρηλιανῷ κλπ. ἅτινα συναγαγὼν ἐπὶ τὸ αὐτὸ πρὸ μακροῦ χρόνου ὁ Cristian Gottlieb Gumbert ἐξέδωκεν ἐν Βαϊμάρῃ τὸ 1794 ὑπὸ τὸν τίτλον Asclepiadis Bithyni Fragmenta, θέλων δι' αὐτῶν ν' ἀναπαραστήσῃ, εἰ δυνατὸν κατὰ προσέγγισιν τὸ ὅλον Ἀσκληπιάδειον ἔργον. Δυστυχῶς καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα ἐλάχιστα γνωρίζομεν περὶ τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων, ἐκτὸς ἐάν, ματαία ἴσως ἐλπίς, λεπτομερέστεραι ἔρευναι ἐν τῷ μέλλοντι καὶ καλὴ συντυχία ἐπιτρέψωσι ν' ἀνευρεθῇ καὶ ἔλθῃ εἰς φῶς ὁ κεκρυμμένος που ἴσως θησαυρός.

Δ'.

'Εν τῷ Δεκάτῳ Τρίτῳ Λόγῳ ὁ 'Αέτιος ἀκολουθεῖ τὸν αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς πρὸ τούτου καὶ τοὺς μετέπειτα αὐτοῦ Λόγους τρόπον ἐπεξεργασίας τῆς ἰατρικῆς ὕλης, ὃν ἀνευρίσκομεν καὶ εἴς τινας ἄλλους τῶν ἀρχαίων ἰατρῶν, ὡς τὸν 'Ορειβάσιον, Σωρανόν, Παῦλον Νικαῖον, Παῦλον τὸν Αἰγινήτην καὶ ἄλλους, μετά τινος ὅμως σμικρᾶς διαφορᾶς. Κατατέμνων τὴν ὅλην ὕλην εἰς διάφορα κεφάλαια, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων πραγματεύεται καὶ μίαν ταύτης ἰδίαν μορφήν, ἰδιαίτερον τμῆμα, ἐπεξεργάζεται εἶτα ἕκαστον χωριστά, μὴ παρορῶν οὔτε τὴν αἰτιολογίαν ἔστιν ὅτε ἀλλ' οὔτε ἰδιαιτέρως τιθεὶς τὴν θεραπευτικὴν ἀγωγήν, ὡς ἐθίζει ὁ ἡμέτερος Παῦλος Νικαῖος καὶ ἄλλοι· οὕτω δὲ περαίνων τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κεφαλαίων, ἐξαντλεῖ αὐτὴν τὴν ὕλην.

'Η σειρὰ τῆς ἀριθμητικῆς ταξινομήσεως τῶν κεφαλαίων φαίνεται ἔχουσα βάσιν τὴν ἑκάστου εἴδους συχνότητα τῶν δηγμάτων καὶ οὐχὶ τὴν σοβαρότητα καὶ τὸ ἐπικίνδυνον αὐτῶν· οὕτω βλέπομεν, ὅτι μετὰ τοὺς κυνοδήκτους ἔρχονται τὰ τῶν λεόντων δήγματα καὶ παρδάλεων καὶ ἄρκτων, εἶτα οἱ συόβρωτοι καὶ τέλος οἱ κροκοδειλόβρωτοι, μεθ' οὓς ἕπονται τὰ ἰοβόλα. Τούτων ἀφ' οὗ προτάξῃ ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς τὰ κεφάλαια « Ὅσα προστιθέμενα τοῖς ἰοβόλοις κτείνει αὐτὰ κλπ. »· « Κοινὰ βοηθήματα πρὸς τὰς τῶν ἰοβόλων πληγάς »· ἕπονται εἶτα τὸ « Περὶ σφηκῶν καὶ μελισσῶν» κεφάλαιον, τὰ « Πρὸς τὸ τῆς σαλα- » μάνδρας δῆγμα καὶ τῆς χαλκίδος σαύρας »· « Περὶ μυγαλῆς κλπ. ». « Περὶ τετραγνάθων »· « Περὶ Φαλαγγιοδήκτων »· « Περὶ σκορπιοδή- » κτων»· «Περὶ ἀσπιδοδήκτων»· «Περὶ ἔχεως καὶ ἐχίδνης» κλπ. 'Εξαίρεσιν εἰς ταῦτα ποιεῖ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου, τὸ πρῶτον αὐτοῦ κεφάλαιον « Περὶ ἀνθρωποδήκτων », ἔνθα οὐχὶ ἡ συχνότης ἢ τὸ ἐπικίνδυνον τῶν ὑπὸ τοῦ δάκνοντος ζῴου, τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιφερομένων τραυμάτων ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν, ὅπως προταχθῇ τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἡ βαθμὶς τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τοῦ δρῶντος θηρίου ἐν τῇ καθόλου ζῳολογικῇ κλίμακι. Διότι δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ σύγχρονος τοῦ 'Αετίου ἄνθρωπος ἦν ἔτι ἐπὶ τοσοῦτον ζῳώδης, ὥστε πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν παθῶν αὐτοῦ, ἐν ἀμύνῃ ἢ ἐπιθέσει εὑρισκόμενος μετεχειρίζετο τοὺς ἑαυτοῦ ὀδόντας πλειότερον τῶν λοιπῶν ζῴων, ἀφ'

οὗ τοσοῦτον ἤδη εἰς τὸν πολιτισμὸν προηγμένος ὤν, εἶχε τόσα ἀμυντικά, τοσαῦτα ἐπιθετικὰ εἰς τὴν αὐτοῦ διάθεσιν μέσα. Ὅπως ἐξ ἄλλου δὲν πρέπει νὰ κατηγορῶμεν αὐτοῦ ἐπὶ τούτῳ, ὡς ἀπολιτίστου τάχα, γνωστοῦ ὄντος, ὅτι καὶ νῦν ἔτι μεθ' ὅλην τὴν τόσην τοῦ χρόνου πάροδον, τὴν τοιαύτην τῶν ἠθῶν ἐξημέρωσιν καὶ πρόοδον ἐν τῷ πολιτισμῷ οὐχὶ σπανίως εὑρισκόμεθα εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιμεληθῶμεν ῥινῶν ἀποτμήσεις ἢ ὤτων, δακτύλων ἢ δέρματος τραύματα, ἅπερ ὁ ἄνθρωπος εἰς ἰδιαιτέραν ὅλως ψυχολογικὴν κατάστασιν εὑρισκόμενος, οὐδεμίαν πρὸς τὴν λογικὴν ἔχουσαν σχέσιν, ἐκτελεῖ ἀπεκδυόμενος τέλεον τὴν πνευματικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν καὶ κατερχόμενος εἰς τὴν ἀρχικὴν ἀφ' ἧς ὡρμήθη ἀφετηρίαν, τὴν κτηνώδη.

* *
*

Ἄξιαι ἰδιαιτέρας μνείας τυγχάνουσιν οὖσαι πλεῖσται ὅσαι γνῶμαι καὶ σκέψεις τοῦ Ἀετίου, ἴσως τὸ πλεῖστον τῆς ὅλης ὕλης τοῦ προκειμένου Λόγου, σμικρῶν τινων κεφαλαίων ἐλαχίστης ἂν μὴ μηδεμιᾶς ἐπιστημονικῆς ἀξίας παραλειφθέντων, χάριν τῆς καθολικῆς τοῦ ὅλου ἔργου δημοσιεύσεως. Τὸ «περὶ Ἐλεφαντιάσεώς» ὅμως κεφάλαιον ὑψίστης ὂν σημασίας καὶ ἄκρας σπουδαιότητος, ὥστε νὰ δύναται ἀνενδοιάστως νὰ κληθῇ ἡ *κατακλεὶς* τοῦ ὅλου Δεκάτου Τρίτου Λόγου, παρελείφθη ἐπίτηδες, πρῶτον καὶ κυρίως διότι ἐδημοσιεύθη ἤδη πρὸ μακροῦ, καὶ εἶτα ἵνα καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενον μετ' ἄλλων ἀνεκδότων τοῦ αὐτοῦ ζητήματος ἀποτελέσῃ δημοσιευόμενον εὐθὺς μετὰ ταῦτα, ἴδιον τούτου παράρτημα, ἰδίαν μελέτην μέλλουσαν νὰ διανοίξῃ νέους πιθανῶς ὁρίζοντας σπουδῆς καὶ μελέτης τῆς νόσου ταύτης τοῖς ἐρευνῶσιν ἰατροῖς.

Ἐκ τοῦ προκειμένου Λόγου οὐ μόνον ἡ καθαρὰ νῦν ἰατρικὴ σπουδαίας ἔχει ν' ἀρυσθῇ ὠφελείας, γνωρίζουσα ἀκριβῶς τὰς ἰσχυούσας τότε ἐν αὐτῇ γνώμας καὶ θεραπευτικὰς μεθόδους, ἔνιαι τῶν ὁποίων ἴσως πλεῖσται παραμένουσιν ἔτι αἱ αὐταὶ ταῖς νῦν, ἀλλὰ καὶ ἡ Φαρμακολογία καὶ Τοξικολογία, ὡς καὶ αὐτὴ ἡ Ζῳολογία οὐ σμικρὰς θέλουσιν ἔχει ὠφελείας. Διότι οἱ ἰατροὶ τῶν τότε χρόνων, ἐλεύθεροι τῶν ἐκνευριζουσῶν τὰς νῦν διανοίας ἐπηρειῶν, μὴ δεσμευόμενοι ὑπὸ τῶν τόσων τοῦ νῦν πολιτισμοῦ ὑποχρεώσεων καὶ φροντίδων, ζῶντες

ἐν λιτότητι καὶ ἐγκρατείᾳ ἄκρᾳ καὶ πεποτισμένοι τὴν ἀρχαϊκὴν παίδευσιν, τὰς βαθείας φιλοσοφικὰς γνώσεις, τεθωρακισμένοι δὲ διὰ θαυμαστῆς ὑπομονῆς καὶ ἐπιμονῆς ἀδαμάστου ἐξωνύχιζον λεπτομερέστατα καὶ τὰ λεπτότερα τοῦ ζητήματος μέρη, ἐνεβάθυνον καὶ εἰς τὰ ἐλάχιστα τῶν καθέκαστα λεπτομερειῶν, ἐξαντλοῦντες οὕτως ἀπὸ γενικῆς τοὐλάχιστον ἀπόψεως τὸ πλεῖστον τοῦ ὑπ' ὄψιν ζητήματος. Ὅθεν ὁ τονισμὸς τῆς σημασίας ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς γνώμης, τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ κεφαλαίου θὰ ἠνάγκαζεν ἡμᾶς ἄκοντας ν' ἀντιγράψωμεν τὸ πλεῖστον τοῦ προκειμένου ἔργου πρὸς ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων ἡμῶν. Πρὸς ἀποφυγὴν δὲ τοιούτου τινὸς θ' ἀρκεσθῶμεν εἰς τὴν ἀναγραφὴν τινῶν μόνον γνωμῶν, ἐπαφίνοντες τὰς λοιπὰς εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἀναγνώστου τοῦ ἔργου ἐκείνου.

Ε΄.

Παραλείπων ὁ 'Αέτιος τὴν περιγραφὴν καὶ συμπτωματολογίαν τῶν δακνόντων ζῴων, ἀνθρώπου, κυνός, λεόντων, παρδάλεων, κροκοδείλων, σκορπίων κλπ. ὡς καὶ τὴν περιγραφὴν μόνον τῶν κοινῶν καὶ συνήθως ἀπαντώντων ἰοβόλων, περιγράφει ἀκριβῶς τὰ δεόμενα διασαφήσεως ἀήθη καὶ σπάνια, μυγαλῆν, ἔχιν καὶ ἔχιδναν, ἀσπίδα, φαλάγγια κλπ. καὶ τοῦτο ποιεῖ δι' ὀλίγων, ὅσον ἐξαρκεῖ τῷ ἀναγνώστῃ ἰατρῷ πρὸς κατανόησιν τοῦ δρῶντος ζῴου. Εἶτα εἰσέρχεται πάραυτα εἰς τὴν συμπτωματολογίαν τοῦ κακωθέντος ἀτόμου, μεθ' ὃ ἕπεται τὸ θεραπευτικὸν ἑκάστου εἴδους τραυμάτων μέρος, ἀφ' οὗ περὶ ἰοβόλων καὶ ἰοβολοδήκτων προκειμένου προέταξεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς, γενικάς τινας θεραπευτικὰς ἀγωγάς. Ταῦτα δὲ πάντα, ἥ τε περιγραφὴ τοῦτ' ἔστιν, ἡ συμπτωματολογία καὶ τὸ θεραπευτικὸν διαδέχονται ἄλληλα γοργῶς, ἄνευ χρονοτριβῶν ἢ παρεμβαλλομένων σχοινοτενῶν ἐξηγήσεων, αἵτινες θὰ ἐπέτρεπον αὐτῷ ἀνέτως πάντως, ὅπως πολλαπλῶς αὐξήσῃ τὸν ὅλον τοῦ ἔργου ὄγκον· καθ' ὅτι ἐσκόπει, ὅπως οὐχὶ τὰ ᾀδόμενα περὶ τῶν διαφόρων ζῴων καὶ τὰ κοινῶς ἱστορούμενα περὶ τῶν συμπτωμάτων αὐτῶν μνημονεύσῃ, ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων ἀληθῆ καὶ ὠφέλιμα, τὰ χρήσιμα καὶ μόνα ταῦτα· «Πλείονα δέ, λέγει, περὶ τοῦ ζῴου τούτου (φρύνου) παραπέμπομαι, ὡς μόνα τὰ χρήσιμα παραθέσθαι»· κεφ. λζ΄.

Καὶ ἐκ μὲν τοῦ τόσον ἀριστοτεχνικῶς ἐπεξειργασμένου μέρους τῆς περιγραφῆς τῶν διαφόρων μνημονευομένων ζῴων παραλαμβάνομεν μόνον μίαν τοιαύτην τὴν καὶ κοινοτέραν, τὴν τῆς ἐχίδνης καὶ ἔχεως, περὶ ὧν λέγει τάδε: «Ἡ *ἔχιδνα* κατὰ μὲν τὴν χροιὰν ἔστιν ὑπόξαν-»θος, διακεκοσμημένη στιγμαῖς πολλαῖς τριχοειδέσι· μέγεθος δὲ αὐτῆς »πήχεος ἑνός· τῆς δὲ μεγίστης παλαιστῶν τριῶν· οὐρὰν δὲ ἔχει ἀθρόως »εἰς λεπτὸν λήγουσαν καὶ οὐ κατὰ βραχὺ μειουμένην καὶ παντάπασιν »ἄσαρκον καὶ τραχεῖαν· ὀφθαλμοὶ δὲ ταύτης ὑπέρυθροι καὶ κεφαλὴ »πλατυτέρα καὶ τράχηλος στενώτερος· γαστέρα δὲ προκολποτέραν ἔχει »καὶ τὸν πόρον πρὸς ἄκρᾳ μᾶλλον τῇ οὐρᾷ· ἠρεμαῖον δὲ τὸν περί-»πατον ποιεῖται καὶ τέσσαρας ἔχει κυνόδοντας. Ὁ δὲ *ἔχις*, λέγω δὴ ὁ »ἄρρην, τὴν αὐτὴν μὲν ἔχει χροιάν, τὴν δὲ κεφαλὴν ἔχει στενυτέραν »καὶ τὸν τράχηλον παχύτερον, καὶ τὸ πᾶν σῶμα λεπτότερον καί πως »ὡς εὐμηκέστερον· τὸν δὲ πόρον ἄνω περὶ τὴν γαστέρα ἔχει καὶ προ-»πετεστέρως κινεῖται· κυνόδοντας ἔχει δύο μόνους· κατὰ βραχὺ δὲ λή-»γει εἰς μείουρον, ὥσπερ οἱ ἄλλοι ὄφεις, οὐκ ἀθρόως, ὅπως ἡ ἔχι-»δνα· καὶ τούτοις διαφέρει τῆς θηλείας». Περὶ ἔχεως καὶ ἐχίδνης κεφ. κγ΄. Ἀλλὰ μὴ ἡ κατὰ κεφάλαια περιγραφὴ τῆς μυγαλῆς, τῆς ἀσπίδος, τοῦ δράκοντος, τῶν φαλαγγίων, τοῦ φρύνου κλπ. δὲν εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ θαυμάσιαι;

Ἀλλὰ καὶ ἡ *Συμπτωματολογία* ἔχει πλείστους νὰ ἐπιδείξῃ ἀδάμαντας, οὐ μόνον διὰ τὴν αὐστηρὰν κρίσιν καὶ ψυχρὰν παρατήρησιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν καλλιλογίαν καὶ τὸ λακωνικὸν τῆς ἐκφράσεως· οὕτω φέρ' εἰπεῖν τοὺς *ἐχιοδήκτους* περιγράφει οὑτωσί· «Εὑρίσκονται »τοίνυν ἐπὶ μὲν τῶν ὑπὸ τοῦ ἄρρενος δηχθέντων, κεντήματα δύο ἐπὶ »τῆς πληγῆς· ἐπὶ δὲ τῶν ὑπὸ τῆς θηλείας, κεντήματα τέσσαρα· αἷμα »δὲ πρῶτον ἐκκρίνεται· εἶτα αἱματώδης ἰχὼρ ἢ καὶ ἐλαιοειδὴς καὶ »χολώδης. Ὄγκος διάπυρος, φλυκταινώδης, ὑπέρυθρος· εἶτα πελιὸς καὶ »μελαινόμενος καὶ νεμόμενος· στόμα κατάξηρον· ἔγκαυσις, ἔκλυσις, »φρικώδης διαδρομή· ποτὲ δὲ καὶ χολώδης ἔμετος· στρόφος· βάρος »κεφαλῆς· σκοτοδινίασις, ὠχρίασις, λυγμός, πυρετός, ταχύπνοια, χρῶμα »μολυβδῶδες, ἱδρὼς ψυχρός. Ὁ δὲ θάνατος ἐν ὥραις ἑπτά· τὸ δὲ »μήκιστον, τρίτῃ τῶν ἡμερῶν ἐπὶ τῶν μὴ σωζομένων καὶ μάλιστα »τοῖς ὑπὸ ἐχίδνης δηχθεῖσι»· Περὶ ἔχεος καὶ ἐχίδνης, κεφ. κγ΄. Τοὺς

δὲ *ἀσπιδοδήκτους* οὕτως. «Κοινὰ δὲ συμπτώματα καὶ σημεῖα συμβαί»νουσι τοῖς δηχθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν· κεντήματα γὰρ ἐπὶ τοῦ δεδηγμέ»νου τόπου ὡς ὑπὸ βελόνης δύο εὑρίσκονται ἐπὶ τοῦ ἄρρενος, ἐπὶ »δὲ τοῦ θήλεος δ. δίχα πολλοῦ πόνου οὐδὲν ἀποκρίνονται, εἰ μὴ »βίαιον τὸ θηρίον τύχῃ. Παρέπεται δὲ νάρκη, ὠχρίασις προσώπου, »καὶ μετώπου κατάψυξις· χάσμαι συνεχεῖς· βλεφάρων ἐπιμύσεις· τραχή»λου παρέγκλισις, [καρηβαρία], νωθρεία, καταφορὰ ὑπνώδης, ἐπὶ τέ»λει δὲ καὶ σπασμός. Ὁ δὲ θάνατος ἐν ὥραις τρισὶ τὸ μήκιστον ἐπὶ »τῆς χερσαίας, ἐπὶ δὲ τῆς χελιδοναίας συντομώτατα. Τοῖς δὲ ὑπὸ »πτυάδος προσεμπυομένοις παρέπεται ἀμαύρωσις ὄψεως, καρδίας πό»νος, διόγκωσις προσώπου, ἀκοῆς ἀποκοπή, βράδιον δὲ τούτοις ὁ »θάνατος παρέπεται»· Περὶ ἀσπιδοδήκτων, κεφ. κβ. Τέλος τοὺς φαλαγγιοδήκτους καὶ σκορπιοδήκτους οὑτωσί: «Τὰ δὲ παρακολουθοῦντα τοῖς »πληγεῖσιν ὑπ' αὐτῶν [τῶν φαλαγγίων], κοινὰ παρὰ τὸ μᾶλλον καὶ »ἧττον. Δῆγμα δὲ λεπτὸν καὶ δυσθεώρητον· οἴδημα, πελίωμα· τισὶ δὲ »καὶ ἐρύθημα. Ψύξις περὶ τὰ γόνατα καὶ ὀσφὺν καὶ ὠμοπλάτας· »ἔστι δ' ὅτε καὶ καθ' ὅλον τὸ σῶμα· ἔτι τε πόνος σύντονος καὶ τρό»μος· ὠχρίασις, ἀγρυπνία· τισὶ δὲ καὶ ἔντασις τοῦ αἰδοίου καὶ κνη»σμὸς περὶ τὴν κεφαλήν, ἐνίοτε δὲ καὶ περὶ τὰς κνήμας· ὀφθαλμοὶ »ἔνυγροι καὶ δακρύοντες καὶ κοῖλοι· κοιλία ἀνώμαλος ἐπήρτηται· οἰδαί»νει τὸ σῶμα ὅλον πρόσωπόν τε καὶ μάλιστα περὶ τὴν γλῶτταν, ὡς »ἀσάφειαν τῆς διαλέκτου γενέσθαι. Τισὶ δὲ καὶ δυσουρία παρέπεται »μετ' ἐντάσεως τοῦ αἰδοίου καὶ ὀδύνης... κρονολόπτου [κρανοκαλύ»πτου] δὲ πλήξαντος, ἡ κεφαλὴ μᾶλλον ἀλγεῖ καὶ σκοτώματα παρέπον»ται· ῥῖγος σύντονον, παρακοπή, ῥιπτασμός, καρδιωγμός». Περὶ φαλαγγιοδήκτων »κεφ. κ.

«Τοῖς δὲ ὑπὸ σκορπίων τρωθεῖσι, λέγει, παρέπεται τῇ πληγῇ πό»νος σφοδρότατος, περίψυξις καὶ νάρκη περί τε τὴν πληγὴν καὶ ὅλον »τὸ σῶμα, ψυχρὸς ἱδρώς· καὶ τοῖς μὲν περὶ τὰ κάτω πληγεῖσιν, οἱ »βουβῶνες ἐπεγείρονται, τοῖς δὲ περὶ τὰ ἄνω, αἱ μασχάλαι.... Τοῖς »δὲ ἐντονώτερον [πληγεῖσι], καῦσις περὶ τὴν πληγήν, ὡς ἐπὶ τῶν πυ»ρικαύστων· μυρμηκίασίς τε περὶ τὰ χείλη καὶ ὅλον τὸ σῶμα... προ»σώπου διαστροφή, λῆμαι περὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς κολλώδεις· δάκρυον »γλίσχρον, σκληρότης ἄρθρων, πρόπτωσις ἕδρας μετὰ τεινεσμωδῶν

»προθυμιῶν· ἀφρὸς περὶ τὸ στόμα· ἔμετος δαψιλής, λυγμός, σπα»σμοὶ ὀπισθοτονικοῖς ὅμοιοι»· Περὶ σκορπιοδήκτων κεφ. κα.

Ἀλλὰ καὶ πόσας ἄλλας δὲν θὰ ἠδυνάμην νὰ παραθέσω συμπτωματολογικὰς εἰκόνας, ὡς λ χ. τῶν ὑπὸ πιτυοκάμπης δηχθέντων, τῶν σαλαμάνδραν λαβόντων κλπ. κλπ. ἃς συντομίας χάριν παραλείπω;

Τέλος ἡ Θεραπευτικὴ ἥτις καθόλου ἐστὶν ἡ κορωνὶς τοῦ ὅλου ἰατρικοῦ οἰκοδομήματος, τὸ προϊὸν τοῦ ὅλου ἰατρικοῦ μηχανισμοῦ, εἶνε λίαν ἐλλειπὴς ἐν τῷ Δεκάτῳ Τρίτῳ Λόγῳ, ἔχουσα νὰ ἐπιδείξῃ πλεῖστα ὅσα τὰ ἀμαυρὰ ὡς καί τινα μόνον σημεῖα φαεινά, ἅτινα ὡσεὶ λάμψεις κεραυνοῦ διολισθαίνουσιν ἐν μέσῳ βαθέος σκότους. Καὶ εἰς μὲν τὰ ἀμαυρὰ ὑπάγομεν πρῶτον τὰς ὅλως *ἀνωφελεῖς* καὶ *οὐδετέρας* ἐκείνας γνώμας καὶ θεραπευτικὰς μεθόδους, αἵτινες νῦν οὐδεμίαν τὴν πρακτικὴν ἀξίαν καὶ σημασίαν ἔχουσι, καὶ εἰς ἃς καταλέγονται ὡς τρανὰ δείγματα αἱ θεραπευτικαὶ ἀγωγαὶ τῶν ἀνθρωποδήκτων, κυνοδήκτων, κροκοδειλοβρώτων καὶ λοιπῶν ἐν γένει. Β[ον] τὰς *μετεχούσας* τοῦ *μυθικοῦ* γνώμας· ἐκείνας τοῦτ' ἔστιν, αἵτινες μᾶλλον ἀεροβατικαὶ καὶ κυήματα τῆς μαγικῆς ἰατρικῆς τυγχάνουσιν οὖσαι ἢ ψυχρᾶς παρατηρήσεως γνῶμαι. Οὕτως ἐκτὸς τῶν περὶ βασιλίσκου καὶ δρακόντων κεφαλ. ἅτινα ἔχουσι βάσιν ἀνυπόστατον, μυθικήν, ἐν τῷ πρὸς κάμπας καὶ σκώληκας κεφαλ. νδ. ἀναγράφει τὰ ἑξῆς: «Οὔτε δὲ κάμπαι οὔτε σκώληκες ἅψον»ται τῶν δένδρων, ἐὰν γράψας ἐπιδήσῃς ἐν αὐτοῖς ταῦτα τὰ ῥήματα »τοῦ Ψαλμοῦ· καὶ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον, ἕως οὗ δώσῃ »ἐν καιρῷ αὐτοῦ καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐκ ἀπορρυήσεται». Καὶ ἐν τῷ περὶ Πιτυοκάμπης κεφαλαίῳ νδ. λέγει. «Ἢ γράψας εἰς ὄστρακον ῥί»ψον ἐν τῷ τόπῳ τὸ ἔσται ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον» [1])· καὶ ἀλλα-

---

[1]) Ἡ μαγικὴ ἰατρική, ἤτοι ἡ διὰ μαγειῶν, γοητειῶν καὶ ἐπῳδῶν, σχοῦσα πρώτας αὐτῆς ἱερείας τὴν Μήδειαν, Ἑκάτην καὶ Κίρκην, ἐξηκολούθησεν ἔκτοτε συνεχομένη στενῶς μετὰ τῆς φυσικῆς ἰατρικῆς, ὑπὸ τῆς ὁποίας ἀποδιωχθεῖσα ὑπηρετεῖ νῦν τὰ κατώτατα τοῦ ὄχλου στρώματα, ἰδίᾳ τοὺς μοιραλατρικοὺς λαούς, ἔχουσα θαυμάσια ἀποτελέσματα μόνον, ὁπόταν δι' ὑποβολῆς ἐνεργῇ ἐν ἐγρηγόρσει καὶ ἰδίᾳ ἐν ὑπνωτισμῷ, ὁπότε ὄντως θαυματουργεῖ ἐπὶ νευρικῶν προσώπων. Τὸ δι' ἐπῳδῶν δὲ καὶ φαρμάκων ἰᾶσθαι ἦν ἐν πολλῇ χρήσει οὐ μόνον παρὰ τῷ Ὀρφεῖ καὶ Μουσαίῳ, τῷ Μελάμποδι καὶ Ἀρισταίῳ καὶ Χείρωνι καὶ Ἀσκληπιῷ ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις μετέπειτα, καὶ μεγίστη τιμῇ παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησι, καὶ κατ' αὐτὸν ἔτι τὸν χρόνον τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ

χοῦ ἐν τῷ πὲρὶ Σκορπιοδήκτων κεφ. κα, φησί· «Ποντικὰ κάρυα ἐν τῇ »ζώνῃ φορούμενα οὐ συγχωρεῖ σκορπίον ἀδικεῖν» [1]).

Τρίτον εἶδος γνωμῶν τῆς Θεραπευτικῆς εἶνε αἱ *δεόμεναι σπουδῆς*, αἱ χρήζουσαι ἐρεύνης. Αἱ γνῶμαι τοῦτ' ἔστιν ἐκεῖναι, αἵτινες αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀπαράδεκτοι οὖσαι, ὡς νῦν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τὰ πράγματα ἔχουσιν, οὐδόλως ἀπίθανον νὰ φέρωσιν ἐν ἑαυταῖς τὰ σπέρματα ἐπιστημονικῆς ἀληθείας, ἅτινα ἀναθάλλοντα ἐπὶ καταλλήλου ἐδάφους θέλουσιν ἀναδώσει εὐγεύστους τῇ ἰατρικῇ ἀγλαοὺς καρπούς. Τοιαύτας γνώμας ἀνευρίσκομεν πλείστας ὅσας εἴς τε τὸν προκείμενον Λόγον καὶ τὸ ὅλον τοῦ 'Αετίου ἔργον, ὡς καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἰατρούς, αἵτινες παραμένουσαι ὅπου νῦν εὑρίσκονται οὐδεμίαν ἔχουσι πρακτικὴν ἀξίαν· ἴσως μάλιστα τοῦ λόγου περὶ αὐτῶν ὄντος ἀπὸ πρακτικῆς ἰατρικῆς ἀπόψεως νὰ προκαλῶσιν αὗται ἀνέγερσιν τῶν ὤμων τῶν ὁμιλητῶν, ἂν μὴ ἴσως εἰρωνικὰ αὐτῶν μειδιάματα· ἀποδεικνυόμεναι ὅμως ἂν οὐχὶ πᾶσαι, ὅπερ βεβαίως ἀδύνατον, ἀλλὰ τινὲς τούτων ἢ καὶ μία ἔστω μόνον ἀληθὴς καὶ βεβαία, διὰ τῶν νῦν ἐπιστημονικῶν μεθόδων δεόντως τροποποιουμένη, ὁπόσης ἄρα δὲν ἤθελε τύχει τιμῆς, ὁπόσων καλῶν δὲν ἤθελε γίνει πρόξενος; 'Εκ τῶν πλείστων ὅσων, αἵτινες εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῶν γνωμῶν καταλέγονται, παραθέτομεν μόνον τὰς κατωτέρω: «'Επὶ δὲ τῶν δεδηγμένων κτηνῶν, λεάνας αὐτὰ μεθ' ὕδα-

---

πνεύματος ἐν τοῖς μετέπειτα χρόνοις καὶ τῷ μεσαίωνι. 'Εκ τῶν ἐπῳδῶν δ' ἰατρῶν ὁ Ἄβαρις καὶ Τόξαρις ἐνομίζοντο θαυματοποιοί, ὁ δὲ Ζάμολξις, ὅστις ἐθεωρεῖτο ὁ ἄριστος τῶν ἐπῳδῶν ἁπάντων, καὶ θεὸς ὑπὸ τῶν Γετῶν Θρᾳκῶν ἐνομίζετο, καὶ τούτῳ διὰ πενταετηρίδος *ἄνθρωπον οὗτοι ἔθυον*: 'Ηροδ. IV. 94-96. 'Η ἰατρικὴ θεωρία τούτου ἔχει οὑτωσί: Ὥσπερ γὰρ οὐχ οἷόν τε μόνους ἐπιχειρεῖν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνευ τῆς κεφαλῆς ἰᾶσθαι, οὐδὲ κεφαλὴν ἄνευ σώματος, οὕτως οὐδὲ σῶμα ἄνευ ψυχῆς, ἀλλ' ἀναγκαῖον ἂν εἴη ἅμα καὶ τὴν ψυχήν, τὸ ὅλον, ἐπῳδαῖς θεραπεύειν, εἰ μέλλοι καὶ τὸ μέρος, οἷον τὸ σῶμα, ἡ κεφαλὴ καὶ τὰ τῶν ὀμμάτων εὖ ἔχειν· πάντα γὰρ ἡγεῖται ἐκ τῆς ψυχῆς ὁρμᾶσθαι καὶ τὰ κακὰ καὶ τἀγαθὰ τῷ σώματι καὶ παντὶ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκεῖθεν ἐπιρρεῖν, ὥσπερ ἐκ τῆς κεφαλῆς καὶ τὰ ὄμματα. Πρῶτον ἄρα ταῖς τοῦ Θρᾳκὸς Ζαμόλξιδος ἐπῳδαῖς δεῖ τὴν ψυχὴν ἐπᾷσαι, οἷον τὸ ὅλον, εἶτα δὲ τῷ κεφαλικῷ φαρμάκῳ, ὃ φύλλον τί ἐστι τὴν κεφαλὴν θεραπεύειν. Πλάτων. Χαρμίδ. δ'. ε'. 155 157.

[1]) Τοιούτους προφυλακτικοὺς τρόπους ἀνευρίσκομεν παμπόλλους ὅσους εἰς τὸν ἑκκαιδέκατον αὐτοῦ λόγον ὅρ. ἔκδ. Σκ. Ζερβοῦ.

»τος, ἔγχει ταῖς ῥισίν· εἰ δὲ δυνατόν, αὐτὴν τὴν δάκνουσαν μυγαλῆν »λειώσας μεθ' ὕδατος ἔγχει τοῖς μυκτῆρσιν, *ἔστι γὰρ ἀντιφάρμακον »ἑαυτῆς*· ὅθεν καὶ τοὺς ἀνεχομένους ἀνθρώπους ποτιστέον ὁμοίως». Περὶ μυγαλῆς κεφ. ιστ'. Καὶ ἀλλαχοῦ. «Δίδου δὲ ἀνυπερθέτως πίνειν »καὶ τὴν δι' ἐχιδνῶν θηριακὴν καὶ κατὰ τῆς πληγῆς ἐπιτίθει· καὶ »αὐτὴν δὲ τὴν ἔχιδναν ἀποδείρας καὶ ἑψήσας χωρὶς κεφαλῆς καὶ οὐ»ρᾶς καὶ τῶν ἐντοσθίων, δίδου φαγεῖν ὅλην ὡς ἐγχέλην· τὴν δὲ ἀπο»κοπεῖσαν κεφαλὴν λαβίδι κατέχων ἀκριβῶς ἐπιτίθει τῷ δήγματι τὸ »πρὸς τὸν τράχηλον μέρος ἔνθερμον καὶ ἀφαρπάσεις τὸν ἰόν». Περὶ ἐχιοδήκτων κεφ. κγ'.

Αἱ γνῶμαι αὗται, αἵτινες δὲν εἶνε ἀτομικαὶ τοῦ 'Α. ἀλλὰ πολλῷ τούτου προγενέστεραι, ἀνήκουσαι εἰς τὸν 'Αριστοτέλην, τὸν Γαληνὸν κ.ἄ. (ὅρ. Σχόλια τοῦ Λόγου) δὲν πρέπει ν' ἀπορριφθῶσιν ἐλαφρᾷ τῇ συνειδήσει ὡς ἀβάσιμοι τάχα, ὡς ἐπιστημονικῶς ἀπαράδεκτοι· διότι ποσάκις γνῶμαι θεωρούμεναι τέως ἀνεμώλιοι, ὡς κυήματα νοσούσης ἴσως φαντασίας, λαβοῦσαι εἶτα τὴν ἐπιστημονικὴν σφραγῖδα, τὴν αὐστηρὰν ἰατρικὴν ἐξέλεγξιν καὶ κῦρος, κατέστησαν ἀλήθειαι ἀναμφισβήτητοι, ἰατρικὰ ἀξιώματα ἀδιάσειστα; 'Αλλὰ μὴ ὁ Pasteur τὸν κατὰ τῆς λύσσης ὀρρὸν αὐτοῦ ἀνεζήτησε καὶ εὗρεν ἔξωθέν ποθεν καὶ οὐχὶ ἐν αὐτῷ τούτῳ τῷ λυσσῶντι ζῴῳ; ἢ οἱ Behring καὶ Roux τὸν ἑαυτῶν ἀντιδιφθεριτικὸν ὀρρὸν παρεσκεύασαν ἐξ ἄλλου τινὸς μέσου καὶ οὐχὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ προκαλοῦντος τὴν διφθερίτιδα νοσογόνου παράγοντος; ἢ τέλος μὴ δὲν ζητοῦμεν νῦν νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν αὐτὴν ἀρχὴν τῆς μεθόδου ταύτης εἰς πλεῖστα λοιμώδη νοσήματα, χωρὶς δυστυχῶς ἄχρις ὥρας νὰ τύχωμεν ἀποτελεσμάτων ἱκανοποιητικῶν; τοῦτ' ἔστι μεταχειριζόμενοι πρὸς θεραπείαν ἑκάστου νοσήματος τὸν ἰὸν ἢ τὸ προκαλοῦν τοῦτο μικρόβιον ἐξησθενωμένον ὅμως δι' ἐπανειλημμένων ἐμβολιασμῶν κλπ. ἢ καὶ πεφονευμένον διὰ τῆς θερμότητος, ἀντισηπτικῶν κλπ;

Μήπως ἄρα τοιοῦτόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ἰοὺς τῶν ἰοβόλων ζῴων καὶ κατὰ τὸ ubi morbus ibi remedium θὰ δυνηθῶμεν ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι νὰ εἴπωμεν ἀφοριστικῶς πως, ὅτι τὸ ἀντιφάρμακον τοῦ *ἰοῦ ἑκάστου ἰοβόλου ζῴου εὑρίσκεται ἐν αὐτῷ τῷ ἰῷ αὐτοῦ*, καὶ ἑπομένως τὸ τιτρῶσκον συνάμα καὶ ἰᾶται; Καίτοι τό γε νῦν ἔχον λίαν ἀμφίβολον τυγχάνει ὂν τὸ τοιοῦτον, οὐχ ἧττον τὴν εἰς τἀνωτέρω

ἀπάντησιν καὶ ἐξέλεγξιν τῶν γνωμῶν τούτων εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶναι, ἐὰν εἴχομεν ἐκ τῶν Κλινικῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῶν ἰατρικῶν αὐτοῦ Ἐργαστηρίων. ἅτινα ἀντὶ νὰ καταγίνωνται εἰς Πλατωνικὰ ἔργα οὐδεμίαν τὴν ἄμεσον πρακτικὴν ὠφέλειαν ἔχοντα, πολλῷ κάλλιον θὰ ἦτο, ἐὰν πρὸς ταῦτα τοὺς μεγεθυντικοὺς φακοὺς τῶν μικροσκοπικῶν ἐρευνῶν αὐτῶν, τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἅπασαν συνεκέντρουν καὶ εἰς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν διαφόρων γνωμῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν εἰς τὴν θεραπευτικὴν ἀναγομένων, διότι πλεῖστοι ὅσοι ἀδάμαντες παραμένουσιν ἔτι κεκρυμμένοι, προσδοκῶντες τὸν χρόνον καὶ τὴν χεῖρα, ἥτις νὰ καθαρίσῃ τὸν καλύπτοντα αὐτοὺς ῥύπον, νὰ διαλύσῃ τὴν περιβάλλουσαν αὐτοὺς ἀχλύν, ὅπως ἐπιδείξωσιν οὗτοι ὅλην τὴν ἑαυτῶν αἴγλην, ὅλην τὴν λαμπηδόνα των, τὴν μεγίστην αὐτῶν ἐπιστημονικὴν σημασίαν, τὴν ἄκραν πρακτικὴν ὠφέλειάν των. Καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν τοιούτων ἐρευνῶν, τὰ ὁποῖα πάντως θέλουσιν εἶναι θετικά, διότι ὑπάρχει ἀπειρία ὅλη τοιούτων γνωμῶν, θὰ εἶνε εὐάρεστα οὐ μόνον ἀπὸ καθαρᾶς ἐπιστημονικῆς ἀπόψεως, οὐ μόνον πρακτικῶς λίαν ὠφέλιμα, ἀλλὰ καὶ θαυμάσια ἀπὸ ἄλλης μορφῆς τῆς καὶ σπουδαιοτέρας δι' ἡμᾶς ἐνταῦθα, ἀπὸ φυλετικῆς, ἀπὸ ἐθνικῆς ἀπόψεως [1]).

---

[1] Ἀναγινώσκων τις τὸν Ἡρόδοτον ἀνευρίσκει ἐν τῷ δευτέρῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῇ «Εὐτέρπῃ» τάδε περὶ κωνώπων λελεγμένα· «Πρὸς δὲ τοὺς κώνωπας ἀφθό»νους ἐόντας τάδε σφί [τοῖς Αἰγυπτίοις] ἐστι μεμηχανημένα. τοὺς μὲν τὰ ἄνω »τῶν ἑλέων οἰκέοντας οἱ πύργοι ὠφελέουσι, ἐς τοὺς ἀναβαίνοντες κοιμῶνται· οἱ »γὰρ κώνωπες ὑπὸ τῶν ἀνέμων οὐκ οἷοί τέ εἰσι ὑψοῦ πέτεσθαι· τοῖσι δὲ περὶ τὰ »ἕλεα οἰκέουσι τάδε ἀντὶ τῶν πύργων ἄλλα μεμηχάνηται. πᾶς ἀνὴρ αὐτῶν ἀμφί»βληστρον ἔκτηται, τῷ τῆς μὲν ἡμέρης ἰχθῦς ἀγρεύει, τὴν δὲ νύκτα τάδε αὐτῷ »χρᾶται. ἐν τῇ ἀναπαύεται κοίτῃ, περὶ ταύτην ἵστησι τὸ ἀμφίβληστρον καὶ ἔπειτα »ἐσδὺς ὑπ' αὐτὸ καθεύδει. οἱ δὲ κώνωπες, ἢν μὲν ἐν ἱματίῳ ἐνειλιξάμενος εὕδῃ ἢ »σινδόνι, διὰ τούτων δάκνουσι· διὰ δὲ τοῦ δικτύου οὐδὲ πειρῶνται ἀρχήν» βιβλ. II 174. κεφ. 95. Ἀριδήλως ἄρα διδάσκει διὰ τούτων ὁ πολιὸς Ἁλικαρνασσεὺς ὅτι οἱ κατοικοῦντες τὰ ἑλώδη μέρη Αἰγύπτιοι, ὅπως ἀποφύγωσι τοὺς κώνωπας καὶ τὸν ἐκ τούτων κίνδυνον τῆς ἑλώδους μολύνσεως μετεχειρίζοντο ἢ τὰς ὑψηλὰς κατοικίας, τοὺς πύργους ἢ τὸ ἀμφίβληστρον περὶ τὰς κλίνας, τὴν κοινῶς νῦν—*κουνουπιέρα*—πράγματα τοῦτ' ἔστιν, ἅτινα καὶ ἡμεῖς νῦν ἀκριβῶς, ἀκριβέστατα μάλιστα, μεταχειριζόμεθα εἰς τὰς αὐτὰς καὶ ἐκεῖνοι περιπτώσεις, ὑπὸ τὰς αὐτὰς καὶ ἐκεῖνοι συνθήκας μὲ τὴν μεγίστην ὅμως διαφοράν, ὅτι ὅπως ἐπιστημονικῶς ἀποδεχθῶμεν ταῦτα καὶ πρακτικῶς ἐκτελέσωμεν ἡμεῖς νῦν, ἐδέησε ν' ἀποσταλῶσιν

**
*

Ἐκ τῶν *φωτεινῶν* σημείων τῆς Θεραπευτικῆς, ἐκ τῶν ἀληθείας ἐχουσῶν γνωμῶν ἀναφέρομεν τὰς κυριωτέρας καὶ πρακτικῶς σπου-

---

εἰδικαὶ εὐρωπαϊκαὶ ἐπιστημονικαὶ ἀποστολαὶ εἰς ἑλώδη μέρη, νὰ μεταβῶσι Γερμανοί, Γάλλοι κ. ἄ. εἰς Γουϊνέαν, Τύνιδα, Ἀλγέριον κ. ἀ., ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐκαθεύδομεν ὑπὸ μανδραγόρα, οὐδὲν γινώσκοντες, διότι οὐδὲν οἱ πλεῖστοι ἀναγινώσκομεν· διότι οἱ μὲν ἀναγινώσκοντες ταῦτα φιλόλογοι οὐδόλως φροντίζουσι πέραν τῆς καλλιλογικῆς, ἱστορικῆς καὶ ἐν γένει τῆς φιλολογικῆς ἀξίας τῶν γραφομένων, οὐδὲν καὶ δικαίως ἀντιλαμβανόμενοι τῆς ἰατρικῆς αὐτῶν σημασίας, τῆς πρακτικῆς των ἐπιστημονικῆς ἀξίας· οἱ δὲ ἀντιλαμβανόμενοι ταῦτα ὡς εἰδήμονες ἰατροί, οὐδὲν γινώσκουσι, διότι οὐδόλως ἀναγινώσκουσιν αὐτά, θεωροῦντες ἀνάξιον προσοχῆς καὶ τοῦ ὕψους τῆς περιωπῆς των ἴσως, νὰ κατατρίβωσι τὸν πολύτιμον τῆς σχολῆς των χρόνον εἰς τόσον μικρὰ καὶ ἀσήμαντα πράγματα, ὁποῖά εἰσιν οἱ ἀρχαῖοι ἰατροὶ καὶ φιλόσοφοι, οἱ ποιηταὶ καὶ ἱστορικοί, καὶ οὐχὶ εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ τόπου ἢ τὰ μικροϊδιοτελῆ συμφέροντα δυσφημοῦντες τὸν πλησίον ἢ κατειρωνευόμενοι αὐτοῦ. Ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν ἐκείνων ἀποστολῶν ἐμάθομεν ὅσα ὁ Ἡρόδοτος πρὸ δύο καὶ ἡμίσεως χιλιάδων ἐτῶν τόσον ἁπλῶς ὅσον καὶ τελείως ἐδίδαξεν ἡμᾶς, ὅτι οἱ κώνωπες εἰσὶν οἱ κυρίως φορεῖς τοῦ ἑλώδους παρασίτου, ὅτι ἀποφεύγοντες τοὺς κώνωπας, ἀποφεύγομεν αὐτὴν τὴν ἑλώδη μόλυνσιν, τὰς ἑλειογενεῖς νόσους· ὅτι πρὸς ἀποτελεσματικὴν θεραπείαν τῶν ἑλωδῶς νοσούντων εἶνε ἀνάγκη νὰ διαμένωσιν οὗτοι εἰς ὑψηλὰ μέρη, τοὺς ἀνωτέρω τοῦ οἴκου ὀρόφους, ἵνα μὴ ἀνερχόμενοι οἱ κώνωπες προσβάλωσι καὶ μολύνωσιν ἐκ νέου τὸν πάσχοντα· καὶ τέλος πρὸς τοῖς ἄλλοις, ὅτι ὅπως προφυλάξωμεν ἐκ τῶν ἑλωδῶν νοσημάτων τὰ εἰς ἑλώδη μέρη οἰκοῦντα πρόσωπα, δέον νὰ καλύψωμεν τὰ γυμνὰ τοῦ σώματος αὐτῶν μέρη διὰ δικτύου, δι' ἀμφιβλήστρου, ἵνα προφυλάττοντες αὐτοὺς ἀπὸ τὰ τῶν κωνώπων δήγματα, προφυλάξωμεν ἀπὸ τὸ ἑλῶδες μίασμα· τούτου ἕνεκεν βλέπομεν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπου πλεονάζουσιν ἕλη, νὰ φέρωσιν οἱ χωρικοὶ καὶ ἰδίᾳ οἱ τεταγμένοι τὴν φρούρησιν τῶν σιδηροδρομικῶν σταθμῶν καὶ γραμμῶν εἰς μὲν τὰς χεῖρας χειρόκτια, τὸ δὲ πρόσωπον καὶ καθόλου τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ τραχήλου κεκαλυμμένην διὰ λεπτοῦ δικτυωτοῦ ὑφάσματος, δι' ἀμφιβλήστρου.

Ἀλλὰ γνῶμαι τοιαῦται εὑρισκόμεναι ὅπου νῦν κεῖνται εἰσὶ πολύτιμοι λίθοι ἐξαφανιζόμενοι ἐν μέσῳ λίθων καὶ πλίνθων καὶ κεράμων καὶ ἀφθόνου ἀποτυφλούσης τὸν κοινὸν ὀφθαλμὸν ἄμμου· εἰσὶν ὡσεὶ ἀριστουργήματα τεμάχια ἀρχαίου τινὸς καταρρεύσαντος μεγαλοπρεποῦς ναοῦ τῇδε κἀκεῖσε ἐρριμμένα, καὶ κεκαλυμμένα ὑπὸ παχέος στρώματος χωμάτων, ἰλύος καὶ πολλῶν λίθων· καὶ ταῦτα δέον οὐχὶ μόνον νὰ ἐκχωθῶσι καὶ ἔλθωσιν εἰς τὸ ἐλεύθερον φῶς, δὲν ἀρκεῖ μόνον νὰ ὑποδειχθῶσι ποῖοι τινὲς εἰσὶ καὶ ποῦ εὑρίσκονται, ἀλλὰ καὶ δεόντως καθαριζόμενοι καὶ καταλλήλως περιποιούμενοι οἱ μὲν νὰ ἐπιδείξωσι τὴν λαμπηδόνα αὐτῶν, τὸ πολύτιμόν των· δεόντως προσαρμοζόμενα τὰ ἄλλα, οἱ μὲν σπόνδυλοι εἰς τοὺς σπονδύλους καὶ τὰ κιονόκρανα πρὸς ἀποτέλεσιν τῶν ὅλων κιόνων, καὶ οὗτοι πάλιν μετὰ τῶν παρακειμένων ν' ἀποτελέσωσι τελείαν τὴν ὅλην πλευράν, ἥτις

δαιοτέρας. Τὰ ἐκ τῶν ζῴων προκαλούμενα τραύματα διαιρεῖ ὁ Ἀέτιος εἰς *τρεῖς* διαφόρους ἀπ' ἀλλήλων κατηγορίας· ἤτοι Α^{ον} τὰ δυνάμενα νὰ ἰαθῶσι κατὰ πρῶτον σκοπὸν ἢ ὡς αὐτὸς λέγει «*κολλητικῇ ἀγωγῇ*», «*κολλητικῷ θεραπείας τρόπῳ*». Β^{ον} τὰ θεραπευόμενα κατὰ δεύτερον σκοπὸν «*πυοποιῷ ἀγωγῇ*»· αἰτιολογῶν ἔστιν ὅτε τοῦτο, ὡς λ. χ. «κολλητικῇ δὲ ἀγωγῇ θεραπεύειν τὰ τοιαῦτα, οὐχ οἷόν τέ ἐστι· »καὶ γὰρ σὺν τῇ περιθλάσει καὶ ἀνακείρουσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπι»καίουσι τὰ χείλη τῶν τραυμάτων· τῇ γὰρ πρὸς ἄλληλα τρίψει καὶ »παρακινήσει τῶν ὀδόντων χρῶνται, τρέχοντες πρὸς ἄμυναν τῶν πα»ρατρεχόντων. Τὰ οὖν ἐπικαιόμενα σώματα, ἐσχάραν τινὰ ἐργάζεται »κατὰ τὰ χείλη τῶν τραυμάτων· *πυοποιὸν* οὖν καὶ οὐ *κολλητικὸν* ποιεῖ»σθαι χρὴ ἐπ' αὐτῶν τὸν τῆς θεραπείας τρόπον»· Περὶ συοβρώτων. Καὶ *τρίτον* καὶ τελευταῖον εἶδος τραυμάτων εἰσὶ τὰ μὴ ἐκφεύγοντα τὸν τῆς «*ἀλλοτριώσεως κίνδυνον*», τὰ σφακελλούμενα καὶ γαγγραινούμενα· «*καὶ γὰρ μένοντα σῆψιν ἀναδέχεται καὶ νομὰς ἐπιφέρει*»· Λεόντων δήγματα.

Εἰς ἅπαντα ταῦτα τὰ εἴδη τῶν τραυμάτων, ὡς πρῶτον καὶ κύριον βοηθητικὸν μέσον, δίκην ἰσχυροῦ ἀντισηπτικοῦ μετεχειρίζετο τὸ ὄξος καὶ ὀξύκρατον, οὗτινος ἡ χρῆσις ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ χρονολογεῖται ἀπ' αὐτῶν τῶν προϊστορικῶν χρόνων. Οὕτως ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ περὶ κυνοδήκτων ἀναγράφει τάδε: « Εὐθέως μὲν καταρραίνων ὄξει, » πλατείᾳ τῇ χειρὶ τύπτε τὸ δῆγμα· εἶτα νίτρον μετ' ὄξους τρίψας κατα» κρούνιζε. . . καὶ σπόγγον ὀξυκράτῳ ἢ ὄξει βρέξας ἐπίθες. . . καταβρέ» χων ἄνωθεν. . . τῷ ὀξυκράτῳ ἢ τῷ ὄξει»· καὶ σμικρὸν κατωτέρω λέγει· «καταρραίνων τῷ ὄξει. . . καὶ πτύγμα διάβροχον ὀξυκράτῳ».

Τοῦ ὄξους ὅμως χρῆσιν ποιεῖται ὁ Ἀέτιος καὶ ὡς διεγερτικοῦ, καρδιοτονωτικοῦ μέσου, μάλιστα εἰς ποσότητα ἔστιν ὅτε κολοσσιαίαν, ὡς ἐπὶ τῶν ἀσπιδοδήκτων, τῶν πτυαδοδήκτων, ὁπότε χορηγεῖ τοῦτο,

---

μετὰ τῶν συστοίχων καὶ ἀντιστοίχων ὁμοίων της θ' ἀναδείξωσιν ἅπασαι ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ αἴγλῃ τὸ ἀθάνατον μνημεῖον. Ὅπως ἐπιτελεσθῶσιν ὅμως ταῦτα, δέονται χειρὸς Βριάρεω, ἥτις ἐμφυσῶσα ἰσχὺν καὶ σφρῖγος, ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν εἰς τοὺς ἐφιεμένους ἐπιστημονικῶν ἔργων, ἐγείρει καλλιμάρμαρον καὶ μεγαλοπρεπὲς τὸ ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα τῆς νέας ἑλληνικῆς ἰατρικῆς, ἐφάμιλλον τοῦ ἀθανάτου ἀρχαίου.

«ἕως τῆς ποσότητος τοῦ ὄξους ἀντιλαμβάνονται κατὰ τὸ δεξιὸν ὑποχόνδριον» [1]) κεφ. κβ.

Ἀλλὰ καὶ ἑτέρα γνώμη ὑπαγομένη εἰς τὴν ἀντισηψίαν καὶ ἀπολύμανσιν οὐχὶ πλέον περιωρισμένου ἀλλ' ἐκτεταμένου μέρους ἐστὶ καθ' ὅλα ἀρίστη οὐ μόνον διὰ τὸ ἁπλοῦν τῆς φράσεως, ὅσον διὰ τὸ ὑπέροχον τῆς ἀξίας. Προκειμένου ν' ἀπολυμάνῃ καὶ ἐξυγιάνῃ μέρη καὶ δένδρα εἰς ἃ σκώληκες, κάμπαι καὶ λοιπὰ ἰοβόλα καὶ μὴ ζωΰφια ἐνοικοῦσιν, ὑποκαπνίζει ταῦτα πρὸς ἐξαφανισμὸν ἐπιμελῶς διὰ θείου καὶ ἀσφάλτου: «Ἢ ἄσφαλτον, φησί, καὶ θεῖον ὑποκάπνιζε »τὰ δένδρα, καὶ διαφθαρήσονται αἱ κάμπαι καὶ οἱ σκώληκες» κεφ. κδ΄. Καὶ δικαίως πάνυ· διότι ἀφ' ὅτου ὁ Ἀχιλλεὺς διὰ θείου ἀπελύμανε τὸ κύπελλον δι' οὗ ἔμελλε νὰ κάμῃ τὴν ἑαυτοῦ σπονδὴν εἰς τὸν Δία·

«Τὸ [δέπας] ῥα τότ' ἐκ χηλοῖο λαβὼν ἐκάθηρε *θεείῳ*
»*πρῶτον*, ἔπειτα δ' ἔνιψ' ὕδατος καλῇσι ῥοῇσιν
»νίψατο δ' αὐτὸς χεῖρας, ἀφύσσατο δ' αἴθοπα οἶνον». Ἰλ. Π. 228·

---

[1]) Γνωστὸν τυγχάνει ἡμῖν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὁμήρου, ὅτι οἱ ὑπὸ τὸν Ἴλιον τραυματιζόμενοι θεοὶ καὶ ἥρωες τὰ ἑαυτῶν τραύματα ἐπέδενον, ἀφ' οὗ πρότερον ἐκαθάριζον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μέλανι ἢ αἴθοπι οἴνῳ πάσσοντες ἔστιν ὅτε καὶ ὀδυνήφατα φάρμακα» Ἰλ Ε. 401. Ζ 900 ἢ «ἤπια φάρμακα» Ἰλ. Δ. 218. Καθ' ὅλον δὲ τὸ μετὰ ταῦτα διαρρεῦσαν μέγα χρονικὸν διάστημα τῶν τριῶν ὅλων χιλιετηρίδων τὸ οἰνόπνευμα ὑπὸ μορφὴν οἴνου, ὄξους, ὀξυκράτου, διετήρησε, διατηρεῖ καὶ θὰ διατηρήσῃ ἐσαεὶ τὴν εἰδικότητά του εἰς τὴν θεραπείαν τῶν τραυμάτων, ἕνεκεν τῆς ἰσχυρᾶς αὐτοῦ ἀντισηπτικῆς ἰδιότητος, ἥτις περιτράνως ὑπὸ τῆς νῦν ἐπιστήμης ἀπεδείχθη· οὕτω βλέπομεν ἅπαντας τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἰατροὺς μεταχειριζομένους τοῦτο εἴς τε τὴν χειρουργικὴν καὶ τὴν παθολογίαν, τοὺς Σπαρτιάτας διὰ τούτου νὰ πλύνωσι τὰ ἑαυτῶν νεογνά, τὸν δὲ Σαμαρείτην δι' οἴνου νὰ πλύνῃ τὰς πληγὰς τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστὰς Λευΐτου. Ἀλλὰ καὶ νῦν ἔτι εἰς πλεῖστα τῆς Ἑλλάδος μέρη οἱ χωρικοὶ δὲν ἀσπάζονται οὐδὲ κἂν διὰ τῆς χειρὸς ἐγγίζουσι τὰ κρανία καὶ τοὺς ὀστεΐνους σκελετοὺς τῶν ἐκθαπτομένων χάριν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν, μνημοσύνων κλπ. συγγενῶν αὐτῶν, πρὶν ἢ πλύνωσι ταῦτα ἐπιμελῶς δι' ἀφθόνου μέλανος οἴνου. Ἔξωθεν δὲ μεταχειρίζεται τὸ ὄξος ὁ Ἀέτιος πολλαχῶς καὶ ἰδίᾳ πρὸς διάλυσιν φλεγμονῶν καὶ κώλυσιν σχηματισμοῦ ἀποστήματος: «Ἐφ' ὧν δὲ φλέγματος, λέγει, πλείονος ἐπιρρέοντος τὸ οἴδημα κατεσκεύασε, σπόγγον ὑδαρεῖ ὀξυκράτῳ βρέχοντας χρὴ ἐπιτιθέναι καὶ ἐπιδεσμεῖν ἠρέμα σφίγγοντας» Ἀνέκδοτος Δέκατος Πέμπτυς λόγος κεφάλ. α΄.

ἢ κάλλιον ἀφ' ὅτου ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τὴν μνηστηροφονίαν ἀπελύμανε τὸ ἑαυτοῦ μέγαρον, τὸ δῶμα καὶ τὴν αὐλὴν αὐτοῦ διὰ τοῦ θείου

«Οἶσε θέειον, γρηῦ, κακῶν ἄκος, οἶσε δέ μοι πῦρ,
»Ὄφρα θεειώσω μέγαρον· σὺ δὲ Πηνελόπειαν»... Ὀδ. Χ. 481.

καὶ κατωτέρω:

«Πῦρ νῦν μοι πρώτιστον ἐνὶ μεγάροισι γενέσθω.
. . . .
»ἤνεγκεν δ' ἄρα πῦρ καὶ θήϊον· αὐτὰρ Ὀδυσσεὺς
»εὖ διεθείωσεν μέγαρόν καὶ δῶμα καὶ αὐλήν». Χ. 494.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης μέχρι σήμερον τὸ θεῖον παρέμεινεν ἡμῖν τὸ ἄριστον εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἀπολυμαντικὸν μέσον, οὗτινος καὶ ἡμεῖς νῦν κάμνομεν μεγίστην χρῆσιν μεταχειριζόμενοι τὸν αὐτὸν περίπου καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς τρόπον.

* *
*

Τὴν ἐξουδετέρωσιν τῶν διαφόρων ἰῶν καὶ τῶν τούτων συνεπειῶν ἐπιζητεῖ νὰ ἐπιτύχῃ διὰ πολλῶν μέσων, ἅτινα ἐπὶ τὸ αὐτὸ συλλεγόμενα καὶ εἰς τάξεις κατανεμόμενα δύνανται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς τὴν ἑπομένην κατὰ βαθμὸν ἐντάσεως ἐνεργείας κλίμακα. Α^ον^ Τὴν δι' ἐπιθέσεως μικρῶν ἀνεπτυγμένων ἐνθέρμων ζῴων μέθοδον. Β^ον^ Τὴν διὰ τύψεως τοῦ πληγέντος μέρους. Γ^ον^ Τὴν δι' ἀπομυζήσεως αὐτοῦ. Δ^ον^ Τὴν διὰ σικυασμοῦ. Ε^ον^ Τὴν τῆς σχάσεως καὶ τέλος ΣΤ^ον^ Τὴν τῆς καυτηριάσεως τοῦ πληγέντος μέρους. Ἅπασαι αἱ μέθοδοι αὗται ἕνα κυρίως ἐπιδιώκουσι σκοπόν, ἢ τὴν παντὶ μέσῳ ἔξοδον ὅσον ἔνεστι μείζονος ποσότητος ἰοῦ τοῦ ὑπὸ τοῦ ἰοβόλου εἰσαχθέντος ἢ τὴν διὰ τῆς καύσεως καταστροφὴν καὶ ἀλλοίωσιν αὐτοῦ.

Καὶ ἡ μὲν *πρώτη* μέθοδος ἡ τῶν ἀνεπτυγμένων τοῦτ' ἔστιν ἐνθέρμων ζῴων ἐπίθεσις: «Κάλλιστα δέ, φησί, ποιοῦσιν ἐπιτιθέμενα »τῇ πληγῇ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μετὰ τὸν σικυασμόν, ἀνεπτυγμένα ζῷα »μικρὰ ἔνθερμα, οἷον ὄρνεις, ἐρίφια, ἄρνες, δέλφακες· ἀνιμᾶται γὰρ τὸν »ἰὸν καὶ τὰς ὀδύνας παρηγορεῖ» εἶνε ἀνεφάρμοστος νῦν καὶ ἐν πολλοῖς ἀπαράδεκτος· διότι δὲν εἶνε βεβαίως δυνατὸν ἡ ἐπιτιθεμένη μικρὰ ἔνθερμος τοῦ ζῴου σὰρξ νὰ ἀπορροφήσῃ καὶ ἐξαγάγῃ τὸν ἅπαξ εἰσελθόντα ὁπωσδήποτε ἰόν, ἀλλ' οὔτε ἡ ἐκ ταύτης συνήθης τοῦ ζῴου θερμοκρασία ἱκανή, ὅπως πραΰνῃ τὰς συνυπαρχούσας τῷ τραύματι ὀδύ-

νας. Καὶ μεταχειρίζεται μὲν καὶ νῦν ὁ λαὸς ἐμπειρικῷ τῷ τρόπῳ εἰς πολλὰς περιπτώσεις τὰ ἀνεπτυγμένα θερμὰ ζῷα, σφάζων αὐτὰ ἐπὶ τοῦτο, οἷον ἄρνας, αἶγας καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ διανοίγων περικαλύπτει δι' αὐτῶν τοὺς βαρέως τραυματισθέντας, τοὺς ἐν *καταπτώσει τῶν δυνάμεων* — collapsus — εὑρισκομένους εἴτε συνεπείᾳ ἀφθόνου αἱμορραγίας ἢ ἕνεκεν φόβου κλπ., ἡ τοιαύτη ὅμως χρῆσις εἶνε λογική, τὰ δὲ ἀποτελέσματα ἔστιν ὅτε καλά· διότι ὁ ὀργανισμὸς ἐξομοιούμενος πρὸς τὴν θερμοκρασίαν τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν καλύμματος, τῶν θερμῶν τοῦ ζῴου σαρκῶν, ἀφ' ἑτέρου συγκρατῶν ἀκεραίαν ἅπασαν τὴν ἑαυτοῦ θερμότητα, καὶ μὴ δυνάμενος ν' ἀπολέσῃ οὔτε μίαν κἂν μονάδα ταύτης, ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης αὐτοῦ περιβολῆς, συνέρχεται μετὰ σμικρὸν εἰς ἑαυτὸν καὶ ἀναλαμβάνει τελείως, καίτοι ἡ ἰατρικὴ νῦν ἔχει ἄλλα μέσα ἁπλούστατα ἐν τῇ χρήσει αὐτῶν ἀλλὰ καὶ λίαν θαυματουργὰ εἰς ἀποτελέσματα εἰς τὰς τοιαύτας περιπτώσεις, μὴ καταλείπουσα πολυτίμους στιγμὰς νὰ παρέλθωσιν ἐν οὑτωσὶ χλιαρᾷ ἐνεργείᾳ, ἀλλὰ δρῶσα ἀμέσως καὶ ἐνεργέστατα καὶ ἅμα ἀποτελεσματικώτατα.

Δευτέρα μέθοδος δραστικωτέρα πως τῆς προηγουμένης ἐστὶν ἡ διὰ πλατείας χειρὸς τύψις τοῦ τραύματος: «Ἐπὶ δὲ τῶν κυνοδήκτων, εὐ«θέως μὲν καταρραίνων ὄξει, πλατείᾳ τῇ χειρὶ τύπτε τὸ δῆγμα» κεφ. β. ἥτις καὶ ἀποτελεσματικωτέρα τῆς πρώτης δύναται νὰ ᾖ. Διότι ὄντως τύπτων τις τοιούτῳ τινὶ τρόπῳ τραῦμα, ὅπερ ὑπὸ πολλῶν ἐν ταὐτῷ νυσσόντων ὀργάνων ἐγένετο, τῶν ὀδόντων τοῦ δήξαντος ζῴου, εὐκόλως προκαλεῖ ἐκ τούτου αἱμορραγίαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἔντονον καὶ τοιαύτην, ὅση ἀρκεῖ ἴσως, ὅπως τὸ ἐξερχόμενον αἷμα συμπαρασῦρον τοὺς ἐν τῷ τραύματι ἐνυπάρχοντας τυχὸν ῥύπους, καταστήσῃ αὐτὸ ἀσηπτικώτερον καὶ μᾶλλον καλόηθες. Τῆς μεθόδου ταύτης ἡμεῖς δὲν ποιούμεθα νῦν χρῆσιν, ἴσως ἐξ ἀγνοίας τοῦ πράγματος, μᾶλλον ὅμως ἐκ πληθώρας πλείστων ὅσων ἄλλων δραστικωτέρων καὶ μᾶλλον ἀποτελεσματικῶν μέσων.

Ἡ *τρίτη μέθοδος* ἡ τῆς ἀπομυζήσεως εἶνε πολλῷ τῶν προηγουμένων σπουδαιοτέρα, καὶ εἰς περιπτώσεις ἔνθα στερούμεθα ἄλλων ἐνεργητικωτέρων μέσων ἀρίστη· οὐ μόνον διὰ τὸ εὔκολον καὶ ἄμεσον τῆς χρήσεως ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ πρακτικὸν τῆς ἐκτελέσεως καὶ τὸ ἀποτελεσματικὸν τῆς ἐνεργείας· ἡ μέθοδος αὕτη ἕλκει τὴν ἑαυτῆς ἀρχήν, ὡς

ἡμεῖς φρονοῦμεν, ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μαχάωνος, ὅστις ἐξελκύσας ἐκ τοῦ ζωστῆρος τοῦ Μενελάου τὸ ἐκεῖ ἐμπαγὲν ἐχθρικὸν βέλος, ἀπεμύζησεν ἐπιμελῶς τὸ τραῦμα, ἐπιπάσας εἶτα ἤπια φάρμακα.

«Αὐτίκα δ' ἐκ ζωστῆρος ἀρηρότος ἕλκεν [Μαχάων] ὀιστόν·
»τοῦ δ' ἐξελκομένοιο πάλιν, ἄγεν ὀξέες ὄγκοι·
»λῦσε δέ οἱ ζωστῆρα παναίολον ἠδ' ὑπένερθεν
»ζῶμά τε καὶ μίτρην, τὴν χαλκῆες κάμον ἄνδρες·
»αὐτὰρ ἐπεὶ ἴδεν ἕλκος, ὅθ' ἔμπεσε πικρὸς ὀιστός,
»αἷμ' ἐκμυζήσας ἐπ' ἄρ' ἤπια φάρμακα εἰδὼς
»πάσσε, τά ἅ ποτε πατρὶ φίλα φρονέων πόρε Χείρων». Ἰλ. Δ. 212.

Τὴν μέθοδον ταύτην τῆς ἀπομυζήσεως χρώμεθα καὶ ἡμεῖς νῦν εἰς παρομοίας ταῖς τοῦ Ἀετίου περιπτώσεσιν εὑρισκόμενοι, μετ' ἀποτελέσματος πάντοτε καλοῦ· ὡς φέρ' εἰπεῖν, ὁπόταν ἐξασκούμενοι περὶ τὴν ἀνατομικὴν ἢ ἐκτελοῦντες νεκροψίας τμηθῶμέν που ὑπὸ τοῦ ἀνατομικοῦ μαχαιριδίου, πρὸς ἀποφυγὴν τῆς δηλητηριάσεως ὑπὸ πτωμαΐνης, ἀποπλύνομεν δι' ὕδατος τὸ μικρὸν ἡμῶν τραῦμα καὶ εἶτα ἀπομυζῶμεν αὐτὸ ἰσχυρῶς, ἐξελκύοντες μετὰ τοῦ ἐξερχομένου αἵματος καὶ τὸν τυχὸν εἰσελθόντα ἰόν, τὴν πτωμαΐνην.

Ἀλλὰ μὴ ἡ γιγνομένη παρατήρησις ἐπὶ τοῦ δι' ἀπομυζήσεως τρόπου τυγχάνει σμικρᾶς πως σημασίας, δὲν δεικνύει ἔκτακτον τοῦ συγγραφέως παρατηρητικότητα καὶ μεγίστην αὐτοῦ πνευματικὴν διαύγειαν; «Κουφοτέρας μὲν γάρ, λέγει, οὔσης τῆς πληγῆς ἢ τοῦ δήγματος, καταντλητέον ὀξυκράτῳ θερμῷ καὶ ἐκμυζᾶν τὸν τόπον οὕτως. Διακλυσάμενος τὸ στόμα πρότερον ἐλαίῳ ὁ μέλλων ἐκμυζᾶν, πρὸς τὸ μὴ βλάπτεσθαι, οὕτω προσβαλὼν τὸ στόμα τῷ πλήγματι, ἐκμυζάτω καὶ ἀποπτυέτω τὸν ἰόν. Δεῖ δὲ τὸν ἐκμυζᾶν ἐπιχειροῦντα μὴ ἡλκωμένον ἔχειν »τι τοῦ στόματος ἢ τῶν παρισθμίων ἢ ἄλλως εὐπαθές τι τῶν ἐν τῷ στόματι μερῶν»· Κοινὰ βοηθήματα πρὸς τὰς τῶν ἰοβόλων πληγάς κεφ. ιε'. Καὶ ἀλλαχοῦ. «Ἢ ἐκμυζάτω τις τῷ στόματι τὴν πληγήν, προδιακλυσάμενος ἐλαίῳ». Περὶ ἔχεως καὶ ἐχίδνης, κεφάλ. κγ'. Καὶ ὄντως ὁ μέλλων νὰ ἐκτελέσῃ τοιαύτην ἀπομύζησιν δέον ἀπαρεγκλίτως νὰ ἔχῃ τὸν βλεννογόνον τοῦ στόματός του τελείως ὑγιᾶ, τὸ ἐπιθήλιον αὐτοῦ

πλῆρες, ἄνευ ῥωγμῶν καὶ ἐξελκώσεων, διότι ὑπαρχούσης τινὸς τοιαύτης καὶ μὴ λαμβανομένης τῆς δι' ἐλαίου κατ' Ἀέτιον ἢ δι' ἄλλης λιπαρᾶς οὐσίας πλύσεως τοῦ στόματος προφυλάξεως, διατρέχει τὸν κίνδυνον ὁ ἐκτελῶν τὴν ἀπομύζησιν ν' ἀπορροφήσῃ ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ διὰ τῆς σμικρᾶς ἐκείνης τοῦ στόματος ἐξελκώσεως ἢ ῥωγμῆς αὐτὸν τὸν ἀπομυζούμενον ἰόν· καὶ οὕτω σώζων αὐτὸς τὸν ὑπὸ τοῦ ἰοβόλου δηχθέντα, νὰ δεχθῇ ἀκέραιον τὸν ἰὸν καὶ τὰ ἐπακόλουθα τούτου. Μὴ δ' ὁ συφιλιδικὸς ἰὸς δὲν μεταδίδεται ἄριστα καθ' ἑκάστην ἐξ ἁπλοῦ φιλήματος κλπ., δι' ἀμυχῆς τινος τῶν χειλέων ἢ μικρᾶς ῥωγμῆς τοῦ βλεννογόνου τῆς γλώσσης, τοῦ στόματος κλπ.;

Τὴν αὐτὴν μέθοδον τῆς προφυλάξεως ἀπὸ εἰσαγωγῆς ἐν τῷ ἡμετέρῳ ὀργανισμῷ ἰοῦ ἔξωθεν, διὰ τῆς ἐπαλείψεως τοῦ δρῶντος ὀργάνου ἡμῶν διὰ λιπαρᾶς οὐσίας, χρώμεθα καὶ ἡμεῖς νῦν πολλαχῶς· ὡς λ. χ. ἐν ταῖς νεκροψίαις προκειμένου νὰ εἰσαγάγωμεν τὴν χεῖρα ἡμῶν πρὸς ἔρευναν ἢ ἐνέργειαν ἐν τῷ κύτει τῆς κοιλίας ἢ τοῦ θώρακος τοῦ πτώματος, δὲν εἶνε ἄμοιρον προνοίας νὰ περικαλύψωμεν ταύτην λιπαρᾷ τινι οὐσίᾳ, ὡς βαζελίνῃ κ. ἄ., ὅπως καλύψωμεν τὰς τυχὸν ὑπαρχούσας ἐκδορὰς ἢ ἀμυχὰς τοῦ δέρματος ἡμῶν· ἀλλὰ μὴ εἰς τὰς ὑπόπτους συνουσίας δὲν συνιστῶμεν πρὸ ἑκάστης ἐνεργείας τὴν διὰ λιπαρᾶς οὐσίας ἐπάλειψιν τοῦ πέους, ἵνα καλυπτόμεναι ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ ὑπάρχουσαι ἴσως ῥωγμαὶ τῆς πόσθης καὶ βαλάνου, ἀφ' ἑτέρου μὴ προστριβόμενον ἰσχυρῶς τὸ πέος ἐν τῷ κολεῷ, καὶ ἑπομένως μὴ ἀποδερόμενον ἕνεκεν τῆς συνυπαρχούσης ὀλισθηρᾶς λιπαρᾶς οὐσίας, ἀποφύγῃ ὅσον ἔνεστιν ὁ οὕτω συνουσιαζόμενος τὴν συφιλιδικὴν μόλυνσιν;

Τετάρτη μέθοδος ἐξελκύσεως ἰοῦ ἰοβόλου ζῴου εἰσαχθέντος πρὸ σμικροῦ ἐν τῷ ὀργανισμῷ ζῴου τινὸς εἶνε ὁ *σικυασμός*, ὅστις τυγχάνει ὢν λίαν δραστικὸν μέσον εἰς τὰς περιπτώσεις ἐκείνας, καὶ αὗταί εἰσιν ἅπασαι πλὴν τῆς λύσσης[1]), καθ' ἃς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνεργή-

---

[1]) Ἐκτὸς τοῦ κατὰ τῆς λύσσης ὀρροῦ τοῦ **Pasteur** ἔχομεν καὶ τὸν κατὰ τοῦ ἰοῦ τοῦ ὄφεως ὀρρὸν τοῦ **Calmette**, διευθυντοῦ τοῦ ἐν Λίλλῃ Ἰνστιτούτου **Pasteur**, ὃν ὁ ἐφευρέτης εἶχε τὴν καλωσύνην καὶ εὐγένειαν ν' ἀποστείλῃ καὶ ἡμῖν πρὸς πειραματισμόν· ἡ μέχρι τοῦδε ὅμως χρῆσις αὐτοῦ ἐστι λίαν ἀμφισβητήσιμος ἰδίᾳ ἐκ μέρους τῶν ἐν Ἰνδίαις ἄγγλων ἰατρῶν· εἰς ἡμᾶς δὲ ἅπαξ μόνον δυνηθέντας νὰ μεταχειρισθῶμεν αὐτὸν ὑπῆρξε τελείως ἀρνητικός.

σωμεν *εἰδικῶς* δι' ἀντιφαρμάκου, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξουδετερώσωμεν χημικῶς τὸν ἅπαξ εἰσελθόντα μὲν ἰὸν ἀλλὰ μὴ ἐξικόμενον ἔτι εἰς τὸ κεντρικὸν κυκλοφορικὸν σύστημα, μήπω τελείως ἀπορροφηθέντα. Διότι ἐὰν ἡ ἁπλῆ ἀπομύζησις ἔχῃ τοιαῦτα, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, ἀποτελέσματα, ὁ σικυασμὸς ὅστις δὲν εἶνε εἰμὴ τὰ μάλα ἔντονος ἀπομύζησις, θέλει ἀναντιρρήτως ἔχει πολλῷ ταύτης βελτίω ἐνέργειαν καὶ δρᾶσιν, καὶ δὴ ἐὰν ὡς ὁ συγγραφεὺς ἐπιτάσσει, τίθηται ἡ σικύα σὺν *πολλῇ φλογί*, ὁπότε ἡ δύναμις τῆς ἀπομυζήσεως καὶ ἐπομένως ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἔσται πολλῷ ἐντονωτέρα. «Προκατασχάζειν δὲ χρή, λέγει, »κατὰ κύκλον τὸν τόπον (τῆς πληγῆς τῶν ἐχιοδήκτων) καὶ σικυά»ζειν»· κεφ. κγ΄. Καὶ ἀλλαχοῦ· «Σφοδροτέρου δὲ τοῦ δήγματος ὄντος, »σικύαν προσβάλλειν τῷ δήγματι σὺν πολλῇ φλογὶ» κεφ. κγ΄. Περὶ ἔχεως κλπ.

Πέμπτος τρόπος ἐξαγωγῆς τοῦ ἰοῦ·ἐστιν ἡ σχάσις ἢ κατ' Ἀέτιον ἡ *κατάσχασις*, τοῦτ' ἔστι βαθεῖαι πολλαπλαῖ τῆς τραυματικῆς καὶ πέριξ χώρας ἐντομαί, καὶ αἵτινές εἰσιν ἐπίσης ἄριστον βοηθητικὸν ταῖς τοιαύταις περιπτώσεσι, δυνάμεναι ὅμως νὰ ὑπαχθῶσι εἰς τὸ δεύτερον εἶδος, τὴν τῆς τύψεως τοῦ τραύματος μέθοδον, καίτοι διαφέρουσι ταύτης κατὰ τὴν ἔντασιν τῆς ἐνεργείας καὶ ἐπομένως τὸν βαθμὸν τοῦ ἀποτελέσματος. Διότι ἐὰν διὰ τῆς ἁπλῆς τοῦ τραύματος τύψεως, ἔστω καὶ πλατείᾳ χειρί, ἐπιζητῶμεν τὴν δι' ἐκείνου ἔξοδον ὅσον ἔνεστιν ἀφθονωτέρου αἵματος, ὅπερ ἐξερχόμενον συνεκβάλλει καὶ τὸν μετ' αὐτοῦ ἰόν, διὰ τοῦ κατασχασμοῦ ὁ σκοπὸς ἡμῶν οὗτος ἐκτελεῖται κατὰ πολὺ θαυμασιώτερον τρόπον καὶ τὰ μάλα ἀποτελεσματικῶς· διότι αἱ εὐρεῖαι καὶ βαθεῖαι τομαὶ τόσον αὐτῆς τῆς τραυματικῆς ἐπιφανείας, ὅσον καὶ τῶν πέριξ μερῶν ἐπιτρέπουσιν ἄφθονον τὴν ἔξοδον τοῦ αἵματος οὐ μόνον τῶν τριχοειδῶν ἀλλὰ καὶ τῶν μεγαλειτέρων ἀγγείων· τὰ δὲ ἀποτελέσματα ἔχουσιν αὗται κατὰ πολὺ θετικώτερα, ἀσυγκρίτως ἀμείνω.

«Σφοδροτέρου δὲ τοῦ δήγματος ὄντος, σικύαν προσβάλλειν τῷ »δήγματι σὺν πολλῇ φλογί, καὶ κατασχάζειν τοὺς πέριξ τόπους· συνε»πισπασθήσεται γὰρ σὺν τῇ τοῦ αἵματος καὶ πνεύματος ὁλκῇ καὶ ὁ »τοῦ θηρίου ἰός» Περὶ ἔχ. καὶ ἐχίδν. κεφ. κγ. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη τυγχάνει οὖσα ἐκ τῶν ἀμέμπτων τοῦ συγγραφέως γνωμῶν, ἐκ τῶν ἀρίστων θεραπευτικῶν μέσων, ἅτινα διέθετε, καὶ ἥτις ἀναβιβάζει αὐτὸν

εἰς μελετητὴν καὶ παρατηρητὴν τῶν πραγμάτων ἔξοχον. Διότι μόνον σικυασμὸς καὶ βαθεῖα σχάσις τοῦ τραύματος καὶ τῶν πέριξ αὐτοῦ μερῶν, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, κατασχασμὸς καὶ εἶτα σικυασμὸς αὐτῶν εἶνέ τι ἄριστον μέσον, ὅπερ καὶ ἡμεῖς νῦν ἀσμένως πάνυ ἐκτελοῦμεν μετὰ τοσοῦτον πλειοτέρων ἐλπίδων ἐπιτυχίας καθ' ὅσον πρωϊμώτερον καλούμενοι ἐνεργοῦμεν. Διότι κατασχάζοντες τὸ ὑπὸ τοῦ ἰοβόλου ἐπενεχθὲν τραῦμα καὶ εἶτα σικυάζοντες αὐτὸ προκαλοῦμεν ἄφθονον τὴν ἔξοδον τοῦ αἵματος οὐ μόνον ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ὑπὸ τοῦ ἰοβόλου πληγῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πέριξ μερῶν, ἔνθα ὁ ἰὸς ἀπορροφηθεὶς ἴσως βαίνει ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὸ κεντρικὸν κυκλοφορικὸν σύστημα, καθ' ὃν χρόνον ὑπάρχει ἔτι ἐλπίς τις νὰ ἐξαχθῇ ἂν μὴ ἅπασα αὐτοῦ ἡ ποσότης, πάντως ὅμως μέρος τούτου ἐπὶ τοσοῦτον μεῖζον ἐφ' ὅσον πρωϊμώτερον προσκληθῇ ἰατρὸς καὶ καταλληλότερον δράσῃ· διότι εἰσελθὼν ἅπαξ ὁ ἰὸς εἰς μεγαλύτερά πως ἀγγεῖα ἢ τὸ γενικὸν κυκλοφορικὸν σύστημα, δρᾷ πάραυτα ἀναλόγως τοῦ εἴδους καὶ τῆς ἐντάσεως τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἐπὶ τῶν διαφόρων τοῦ ὀργανισμοῦ συστημάτων καὶ ὀργάνων καὶ πρωτίστως τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, ὁπόθεν ἐξαρτᾶται ἡ καθόλου διεύθυνσις καὶ ὁ ῥυθμὸς τῆς λειτουργίας τῶν διαφόρων τοῦ ὀργανισμοῦ συστημάτων.

Ἕκτος καὶ τελευταῖος τρόπος θεραπείας τῶν τοιούτων τραυμάτων ἢ δηγμάτων, ἐξαγωγῆς ἢ ἀλλοιώσεως μέχρι τοῦ ἀκινδύνου τοῦ δι' αὐτῶν εἰσελθόντος ἰοῦ ἐστὶν ὁ διὰ τῆς *καύσεως* ἢ ὀρθότερον εἰπεῖν τῆς *μέχρις ἐσχαρώσεως ἐπικαύσεως* αὐτῶν: «Καὶ μέντοι, λέγει, καὶ «ἐπικαυστέον τὰ δήγματα μέχρις ἐσχαρώσεως». Περὶ ἔχεως καὶ ἐχίδνης κεφ. κγ'. Καὶ ἡ μέθοδος αὕτη ἐστὶ τῶν ἀρίστων καὶ λίαν ταχυεργῶν καὶ ἀποτελεσματικῶν τὰ μάλα· διότι ἐὰν διὰ θερμότητος τοιαύτης ἢ τοιαύτης ἐντάσεως, καταστρέφωμεν τοὺς ἰσχυροτέρους τῶν μικροοργανισμῶν, τοὺς ἰοὺς αὐτῶν καὶ τοὺς μεγίστης ἔστιν ὅτε ἀντοχῆς σπόρους τούτων· ἐὰν διὰ θερμοκρασίας μέχρις 150° τὸ πολὺ βαθμῶν, δυνάμεθα νὰ καταστρέψωμεν ὀργανικὴν οὐσίαν καὶ μεταβάλωμεν αὐτὴν εἰς τελείως ἄψυχον, διὰ τῆς μέχρις ἐσχαρώσεως καύσεως τῶν τραυματικῶν ἐπιφανειῶν, οὐ μόνον ἀπανθρακοῦμεν τὰς τούτων σάρκας, ἀλλὰ μετ' αὐτῶν καὶ τὸν ἐνυπάρχοντα ἰόν, ὅστις οὕτω καταστρεφόμενος, καθίσταται τελείως ἀνενεργής, ἀβλαβέστατος. Ἐὰν δὲ μετὰ κατασχασμὸν καὶ σὺν πολλῇ

φλογὶ σικύασιν μεταχειρισθῶμεν καὶ τὴν μέχρις ἐσχαρώσεως ἐπίκαυσιν, τότε ἡ τοιαύτη ἡμῶν ἀγωγὴ εἰς περιπτώσεις εἰς ἃς στερούμεθα εἰδικοῦ ἀντιφαρμάκου, καὶ εἶνε αὗται ἅπασαι πλὴν τῆς λύσσης, ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς ὅλης τῶν τοιούτων τραυμάτων θεραπευτικῆς ἀγωγῆς, τὸ μόνον ἀσφαλὲς μέσον, ὅπερ τελεσφόρως δυνάμεθα κατ' αὐτῶν ν' ἀντιτάξωμεν, καὶ τοῦ ὁποίου καὶ ἡμεῖς νῦν πάνυ ἀσμένως ποιούμεθα χρῆσιν, ἐὰν ὑπολείπηται ἔτι πρὸς τοῦτο καιρός· διότι κατὰ τὸν θεῖον Ἱπποκράτην τὸ πῦρ εἶνε τὸ ἄριστον μετὰ τὰ φάρμακα καὶ τὸ μαχαίριον θεραπευτικὸν μέσον. «Ὁκόσα φάρμακα οὐκ ἴηται, λέγει, σί»δηρος ἴηται· ὅσα σίδηρος οὐκ ἴηται, πῦρ ἴηται, ὅσα δὲ πῦρ οὐκ ἴηται, »ταῦτα χρὴ νομίζειν ἀνίητα». Ἀφορισμ. IV. σ. 608.

* *
*

Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων ἔτι ἀξίων σημειώσεως γνωμῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν θεραπευτικήν, σπουδαιότεραί εἰσιν αἱ ἑπόμεναι: Α^ον Ἡ κένωσις τοῦ στομάχου τοῦ πάσχοντος, ἣν ὁ συγγραφεὺς ἐνήργει πρὸ τῆς χρήσεως ἐσωτερικῶς οἱουδήποτε φαρμάκου. Β^ον Ἡ διὰ κλύσματος κένωσις τοῦ ὀρθοῦ. Γ^ον ἡ κένωσις τῆς κύστεως. Δ^ον καὶ τελευταῖον ἡ διὰ διαφόρων μέσων διέγερσις τῶν ἀρρώστων: «Καὶ »εἰ μέν, λέγει, τροφὴν προσφάτως προσενεγκάμενος εἴη ὁ κάμνων, ὕδωρ »πολὺ χλιαρὸν διδούς, ἐμεῖν κέλευε, εἶθ' οὕτως προσφέρειν τὰ φάρμακα· »διατηρητέον δὲ καὶ ἐν ἀγρυπνίᾳ τὸν πάσχοντα, ἀνακαθήμενον .. »τὴν δὲ κοιλίαν κλύζειν ἐπεχομένην ἀνυπερθέτως καὶ τῆς κύστεως ἐπι»μελεῖσθαι, ὅπως τὰ οὖρα ἀκωλύτως ἐκδιδοῖ»· Περὶ ἔχεως καὶ ἐχίδνης κεφ. κγ΄.

Καὶ διὰ μὲν τῆς πρώτης γνώμης, τῆς κενώσεως τοῦτ' ἔστι δι' ἐμέτου τοῦ προσφάτως πληρωθέντος στομάχου, ὁ Ἀέτιος δείκνυται τὰ μάλα προνοητικὸς καὶ εἰς τὸ ἔπακρον λεπτολόγος· διότι θέλων νὰ χορηγήσῃ διὰ τοῦ γαστρεντερικοῦ σωλῆνος φάρμακα, δὲν δίδει ταῦτα εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλ' ἐπιζητεῖ καὶ θέλει τὸν στόμαχον κενὸν παντὸς περιεχομένου, πάσης οὐσίας, ὅπως ἀπορροφώμενα ἀμιγῆ καὶ ὅσον ἔνεστι τάχιον τὰ εἰς αὐτὸν εἰσαχθέντα φάρμακα, δραστικώτερα καὶ ἄμεσα ἐπιφέρωσι τὰ ἑαυτῶν ἀποτελέσματα. Τὴν κένωσιν δὲ ταύτην τοῦ στομάχου δὲν ἐπιζητεῖ δι' ἐμετικῶν φαρμάκων νὰ ἐπιτύχῃ, κενῶν οὕτω

πρὸς τὰ ἔξω τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ἀλλ' οὔτε διὰ καθαρτικῶν πάλιν ἐπιζητεῖ τοῦτο, ἀπωθῶν τὰς ἐν τῷ στομάχῳ οὐσίας πρὸς τὰ λεπτὰ καὶ παχέα ἔντερα, φοβούμενος ἴσως μήπως ἀπολέσῃ πολύτιμον χρόνον, προσδοκῶν τὴν ἐνέργειαν τῶν ἐμετικῶν ἢ καθαρτικῶν φαρμάκων, ἐν οὕτω χαλεπαῖς περιστάσεσι, καθ' ἃς πᾶσα βραδύτης σημειοῦται δι' ἀνηκέστων κακῶν· τούτου ἕνεκεν προτιμᾷ τὴν δι' ἐμέτου κένωσιν τοῦ στομάχου, ὑπερπληρῶν αὐτὸν διὰ χλιαροῦ ὕδατος, μέθοδον ἁπλῆν μὲν καὶ λίαν εὔκολον ἐν τῇ ἐκτελέσει, ἀρίστην δὲ διὰ τὸ ταχυεργὸν καὶ ἄμεσον ἀποτέλεσμα. Ὁ δὲ προσδιορισμὸς ἐκεῖνος τῆς θερμοκρασίας τοῦ πρὸς ἔμετον ὕδατος «χλιαροῦ» τυγχάνει ὢν ἰδιαιτέρας ὅλως σημασίας. Διότι ἐὰν τὸ ὕδωρ εἶνε λίαν θερμόν, δύναται ν' ἀλλοιώσῃ καὶ ἀλλοιοῖ ἐπὶ τοσοῦτον ἐντονώτερον τὰ τοιχώματα τοῦ στομάχου τὸ ἐπιθήλιον αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον θερμότερον εἶνε τοῦτο, ὁπότε βαρέα ἐπέρχονται τὰ τούτου νοσήματα, σπουδαιότατα ἐπηρεάζοντα τὸν καθόλου ὀργανισμόν, μεγίστους ἐπικλώθοντα αὐτῷ κινδύνους. Ἀλλὰ καὶ ψυχρὸν ἐὰν τύχῃ τὸ εἰς τὸν στόμαχον εἰσαγόμενον ὕδωρ, βαρείας καὶ πάλιν προκαλέσει τοῦ ὀργάνου ἀλλοιώσεις, αἵτινες ἀπολήγουσιν εἰς ἐντόνους γαστρικοὺς κατάρρους, δυσπεψίας κλπ. κλπ. Ὁ προσδιορισμὸς ὅθεν τῆς θερμοκρασίας τοῦ ὕδατος τοῦ νὰ ᾖ *χλιαρόν*, εἶνε παρατήρησις λίαν σημαντική. Καὶ ἡμεῖς δὲ νῦν προκειμένου νὰ κενώσωμεν χάριν θεραπευτικοῦ σκοποῦ ἢ νὰ πλύνωμεν τὴν κοιλότητα τοῦ στομάχου τῇ βοηθείᾳ τοῦ οἰσοφαγίου σωλῆνος, μεταχειριζόμεθα πρὸς πλήρωσιν αὐτοῦ χλιαρὸν ὕδωρ, θερμοκρασίας φυσιολογικῆς τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ δὲ θερμότερον ἢ ψυχρότερον.

Ἡ *δευτέρα* καὶ *τρίτη* γνώμη, τοῦτ' ἔστιν ἡ διὰ κλυσμάτων κένωσις τοῦ ἀπευθυσμένου καὶ ἡ τῆς κύστεως ἐπιμέλεια τοῦ πάσχοντος, ὅπως τὰ οὖρα ἀκωλύτως ἐκδιδοῖ, οὐ σμικρᾶς εἰσὶν ἀξίας· διότι ὁ ὀργανισμὸς κενούμενος τῶν περιττωματικῶν αὐτοῦ οὐσιῶν, ἀναλαμβάνει καὶ ἀφομοιοῖ αὐτῷ πολὺ τάχιον τὰ μετὰ ταῦτα εἰσαγόμενα φάρμακα· ἡ δὲ κυκλοφορία καθόλου μετὰ τὰς κενώσεις τοῦ τε ἀπευθυσμένου καὶ τῆς κύστεως καθίσταται πολλῷ εὐκολωτέρα, φυσιολογικωτέρα. Ἀφ' ἑτέρου ὑπάρχουσιν ἰοί, ἡ ἐνέργεια τῶν ὁποίων κυρίως ἀντικείμενον ἔχει τὰ ἐν τῇ λεκάνῃ σπλάγχνα, τὴν κύστιν, τὸ ἀπευθυσμένον, ἐφ' ὧν διὰ τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐπιδρᾷ παραλυτικῷ τῷ τρόπῳ, προκαλοῦ-

σιν ἰσχουρίαν ἢ καὶ ἀκράτειαν τῶν οὔρων εἰς τὴν μέν, ἐπίμονον δυσκοιλιότητα ἕνεκεν παρέσεως τῶν ἐντερικῶν τοιχωμάτων ἢ καὶ ἀκράτειαν κοπράνων εἰς τὸ δέ· τούτου ἕνεκεν ἐπιμέλεια καὶ φροντὶς τῆς τε κύστεως καὶ τοῦ ἀπευθυσμένου εἰσὶ σημαντικώταται τοῦ Ἀετίου παρατηρήσεις.

Τετάρτη καὶ τελευταία θεραπευτικὴ ἀξία σημειώσεως γνώμη ἐστὶν ἡ διὰ διαφόρων μέσων διέγερσις τοῦ πάσχοντος. Γνωστόν ἐστιν ὅτι πλεῖστοι τῶν ἰῶν ἀπορροφώμενοι προκαλοῦσιν ἐν τῷ ὀργανισμῷ καρωτικὴν κατάστασιν, ἐξ ἧς ὁ Ἀέτιος ζητεῖ διὰ διεγερτικῶν μέσων νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτὸν εἰς τὴν κατὰ φύσιν, οἷον «*θαλάσσης θερμῆς καταιονουμένης*»· «*ἀγρυπνίας*»· «*τιλμῶν*»· καὶ *πλήξεων* τοῦ πάσχοντος» Καὶ ἡμεῖς δὲ νῦν εἰς τὰς αὐτὰς εὑρισκόμενοι περιπτώσεις τὸν αὐτὸν ἐπιδιώκομεν σκοπόν, τὴν διέγερσιν τοῦτ' ἔστι τοῦ ἐν καρωτικῇ καταστάσει εὑρισκομένου πάσχοντος· οὐχ ἧττον τὰ μέσα ἅτινα ἡμεῖς νῦν χρώμεθα διαφέρουσι κατὰ πολὺ ἐκείνων τοῦ Ἀετίου, τῶν πλείστων αὐτῶν ὄντων νῦν μὴ ἐφαρμοσίμων. Διότι ἀντὶ τιλμῶν καὶ πλήξεων ἔχομεν νῦν πληθώραν ὅλην φαρμακευτικῶν οὐσιῶν λίαν διεγειρουσῶν καὶ ἀναληπτικῶν τὰ μάλα· ἃς καθ' ἑκάστην παρέχει ἡμῖν ἡ ἀνεξάντλητος εἰς ἐφευρέσεις φαρμακευτικὴ χημεία, καὶ αἵτινες λαμβάνονται διὰ τοῦ γαστρεντερικοῦ σωλῆνος ἢ κάλλιον δι' ἐνέσεων ὑποδορείων δι' εἰσπνοῶν, κλυσμάτων τοῦ ἀπευθυσμένου κλπ. Ἔχομεν ἐπίσης ἄριστα μηχανικὰ διεγερτικὰ μέσα, οἷον τὴν μάλαξιν κλπ. τὸν ἠλεκτρισμὸν τέλος κλπ.

ΣΤ'

Ἐκ τῶν ὑπολειπομένων φαεινῶν γνωμῶν παραθέτομεν τὴν περὶ σαλαμάνδρας καθ' ἥν: «Διαβαίνει δὲ τὸ ζῷον διὰ πυρὸς καιομένου »καὶ οὐδὲν πάσχει περισχιζομένης καὶ ὑποχωρούσης αὐτῇ τῆς φλογός »εἰ δὲ ἐμμείνῃ τῷ πυρὶ ἐπὶ χρόνον τινά, δαπανηθείσης τῆς ἐξ αὐτοῦ »ψυχρᾶς καὶ μυξώδους ἐκρεούσης ὑγρότητος, καίεται». Περὶ σαλαμάνδρας κεφ. κδ'. Καὶ ὄντως ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἡ μυξώδης τοῦ ἑρπετοῦ οὐσία, ἐξατμιζομένη ὑπὸ τῆς θερμότητος, ἐπιτρέπει αὐτῷ τὴν διὰ τῆς πυρᾶς δίοδον κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀβλαβῶς· ἐὰν ὅμως τὸ

ζωΰφιον παραμεῖναν πλειότερον ἐν τῇ πυρᾷ χρόνον καταναλώσῃ τέλεον τὴν ὀλισθηρὰν καὶ μυξώδη αὐτοῦ οὐσίαν, τότε ἀκολουθῶν τοὺς αἰωνίους φυσικοὺς νόμους καίεται καὶ θνῄσκει.

'Αλλὰ καὶ ἡ περὶ διψάδος παρατήρησίς ἐστιν ἐνδιαφέρουσα πάνυ καὶ τὰ μάλα διδακτική, αἰτιολογοῦσα ἄριστα τὴν ἐπίκλησιν ταύτης. Διψὰς καὶ Καῦσος· «Δίψος, λέγει, ἀφόρητον, ὥστε καὶ πλείονος διδο»μένου τοῦ ποτοῦ μὴ παύεσθαι τούτους τῆς δίψης· μήτε μὴν δι' »οὔρων, μήτε δι' ἐμέτων, μήτε δι' ἱδρώτων ἐκκρίνεσθαι μηδέν· ἀπόλ»λυνται δὲ κατὰ δύο τρόπους· ἢ δίψει πολλῷ φλεγόμενοι ἢ λαμβά»νοντες ποτόν, ἐν τῇ πληρώσει ὑποταθείσης τῆς γαστρός, ῥήγνυνται »ἢ κατὰ τοὺς βουβῶνας ἢ κατὰ τὸ ὑπογάστριον, ὡς ἐπὶ τῶν ὑδρω»πικῶν»· Περὶ διψάδος κεφ. κδ'. Ὁπόθεν ἄριστα καταφαίνεται, ὅτι καλῶς ἐγίνωσκε τὰς διαφόρους ἐκκριτικὰς τοῦ σώματος ὁδούς, ὧν λακωνικώτατα μνημονεύει «οὔρων, ἐμέτων, ἱδρώτων», χωρὶς νὰ ἐπιλάθηται ἐνταῦθα τῆς τοῦ ἀπευθυσμένου ὁδοῦ. Τὸν δὲ τρόπον τῆς κακῆς ἐκβάσεως τῶν ὑπὸ διψάδος δηχθέντων οὐχὶ ἀφυῶς προσδιορίζει.

Τελευτῶντες τὴν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἁδρὰν τοῦ ἔργου ἀνάλυσιν, μνημονεύομεν τῆς ἐν τῷ Χερσύδρῳ ἀνευρισκομένης γνώμης, ἥτις αἰτιολογοῦσα ἀφ' ἑνὸς τὴν τούτου ἐπίκλησιν, ἐκφράζει ἑτέρωθεν ἄλλην καθαρῶς ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν. «'Εν τῇ χέρσῳ οὖν διατρίβων, λέγει »καλεῖται χέρσυδρος, ὅτε καὶ χαλεπώτερος ἑαυτοῦ μᾶλλον γίνεται· ἐν »μὲν γὰρ τοῖς καθύγροις τόποις, τῆς ὑγρᾶς ἐμφορούμενος τροφῆς, οὐκ »ἄκρατον τὸν ἰὸν ἔχει· χερσαῖος δὲ γενόμενος, εἰλικρινέστατον τοῦτον »ἔχει καὶ χαλεπώτερον»· κεφ. λε. Εἰς ταῦτα μήπως ἆρά γε δυνάμεθα νὰ ἀντείπωμέν τι ἢ νὰ προσφέρωμεν ἕτερον ἐκτὸς τῆς τελείας αὐτῶν ἀποδοχῆς, τοῦ ἄκρου σεβασμοῦ καὶ ἐκτιμήσεως; Διότι κατὰ φυσικὸν νόμον ἕκαστος ἰὸς ἢ δηλητήριον ἐπὶ τοσοῦτον δραστικώτερος τυγχάνει ἐφ' ὅσον ἀκρατότερός ἐστι· συγκεραννύμενος δὲ συναπόλλυσιν ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τοῦ συγκερασμοῦ καὶ τὴν αὐτοῦ δραστικότητα. 'Επὶ τούτου στηριζόμενοι δὲν ἀποδειλιῶμεν ἐν τῇ πράξει οὐδὲ πρὸ τῶν φοβερωτάτων δηλητηρίων, ἀλλὰ συλλαμβάνοντες τὸν ταῦρον ἐκ τῶν κεράτων καθιστῶμεν αὐτὸν πειθήνιον καὶ ὠφέλιμον ἡμῖν ὄργανον, ἐξασθενοῦντες αὐτὰ διὰ τῆς ἀραιώσεως κλπ. εἰς τὸ ὑποπολλαπλάσιον,

μεταχειριζόμεθα ὡς θαυμάσια, ἀναντικατάστατα ἔστιν ὅτε θεραπευτικὰ μέσα. Παράδειγμα ἡμῖν τρανὸν ἔστω ἡ στρυχνίνη καὶ ἀτροπίνη, τὸ κουράριον, ἡ καφφεΐνη, ἡ μορφίνη, ὁ ὑδράργυρος, τὸ ἀρσενικὸν καὶ λοιπά, ἅτινα φοβερώτατα ὄντα αὐτὰ καθ' αὐτὰ δηλητήρια, εἰσὶν ἐν ταὐτῷ θαυμάσια φάρμακα καταλλήλως λαμβανόμενα.

Σμύρνη.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΘΕΩΡΙΩΝ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΑΣ

Εἰσαγωγή.

Τὰ ποικίλα φαινόμενα τῆς ἀκτινοβολίας ἢ αἰγλοβολίας ἀνενέωσαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ποικίλας θεωρίας περὶ συστάσεως τῆς ὕλης, τοῦ κόσμου. Τὸ ἔργον, ὅπερ ἐπεσπάσατο τὴν προσοχὴν τῶν σοφῶν εἰς τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα τῆς σπουδῆς τῆς ἀκτινοβολίας εἶναι ἰδίᾳ τὸ τοῦ *Dr Gustave le Bon* περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ὕλης.

Πᾶν ὑλικὸν σῶμα δύναται νὰ θεωρῆται ὡς σύμπλεγμα μικρῶν ἡλιακῶν συστημάτων (τῶν ἀτόμων κατὰ τὴν νέαν τῆς λέξεως σημασίαν), ὧν τὰ στοιχεῖα ἀσκοῦσιν ἐπ' ἄλληλα εἰς μικρὰς ἀποστάσεις ὑπερμεγέθεις δυνάμεις. Ὅτι δὲ ἓν τοιοῦτο σύστημα δύναται νὰ ἐκπέμπῃ στοιχεῖά τινα αὐτοῦ μετὰ ὑπερμεγεθῶν ταχυτήτων, εἶναι γεγονὸς γνωστὸν τῆς Ἀστρονομίας. Ἡ κινητικὴ ἐνέργεια ἑνὸς τῶν ἐκπεμπομένων στοιχείων λαμβάνεται ἐκ τῆς δυνητικῆς ἐνεργείας τοῦ συστήματος, ἥτις ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν ἐπ' ἄλληλα δρωσῶν δυνάμεων τῶν στοιχείων καὶ ἥτις εἶναι ὑπερμεγέθης, ἐὰν καὶ αὐταὶ αἱ δυνάμεις ἦναι ὑπερμεγέθεις. Αἱ δὲ περιπτώσεις, καθ' ἃς αἱ τοιαῦται συχναὶ ἐκπομπαὶ τῶν στοιχείων συμβαίνουσιν εἶναι τόσῳ πλείονες, ὅσῳ τὰ στοιχεῖα τοῦ συστήματος πολυαριθμότερα καὶ ἐγγύτερα ἀλλήλων. Εἴτε δὲ ἡ τῶν ἀτόμων αὕτη ἐνέργεια εἶναι κινητικὴ εἴτε δυνητική, ἡ ἀρχὴ τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας ὑφίσταται πληρέστατα.

Τὰ φαινόμενα τῆς ἀκτινοβολίας ἤγαγον εἰς *τετάρτην τινὰ κατάστασιν* τῆς ὕλης, ἣν πρό τινων ἐτῶν ὁ *Crookes* ἐχαρακτήρισεν ὡς ἀκτινοβολοῦσαν ὕλην. Ἰδίᾳ δὲ ἡ σπουδὴ τῶν φωτεινῶν καὶ ἠλεκτρομαγνητικῶν φαινομένων ἤγαγε τοὺς φυσικοὺς εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπάρξεως συνεχοῦς τινος μέσου, τοῦ αἰθέρος, ὅστις περιλούει καὶ εἰσ-

δύει εἰς τὰ ὑλικὰ σώματα καὶ ἑπομένως ἡ ὕλη εἶναι ἢ οὐσιωδῶς διάφορος τοῦ αἰθέρος ἢ τοὐναντίον παραλλαγή τις αὐτοῦ, π. χ. συμπύκνωσις ἢ δίνη αὐτοῦ. Οὕτω δὲ πάντα τὰ ὑλικὰ σώματα εἴτε οἴκοθεν εἴτε διά τινος ἐρεθισμοῦ ἐκπέμπουσί τι ὁμοιάζον μᾶλλον πρὸς τὰς καθοδικὰς ἀκτῖνας ἢ πρὸς τὸ σύνηθες φῶς. Ὁ Gustave le Bon ἐδέξατο τὴν ὑπόθεσιν, καθ' ἣν ἡ ἀκτινοβολία ἐν γένει προκύπτει ἔκ τινος ἐλευθέρας διαλύσεως τῶν ὑλικῶν ἀτόμων ὡς ἀπολύτως γενικὸν φαινόμενον.

Ἐκ τῆς παραδοχῆς, καθ' ἣν ἡ ὕλη ἀποτελεῖται ἐκ δίνης αἰθέρος, πλῆθος ζητημάτων ἀναφύεται: Πῶς ἡ ὕλη παράγεται ἐκ τοῦ αἰθέρος, Τίνες αἱ συνθῆκαι τῆς διαρκείας; Δύναται νὰ ἀναλυθῇ ἡ ὕλη εἰς τὸν αἰθέρα ὥς τις σταγὼν ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ; Ὑπάρχει τις οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ τῆς ὕλης καὶ τῆς ἐνεργείας;

Ἡ μηχανικὴ τοῦ αἰθέρος ὀφείλει νὰ ἀναπαράγῃ τὴν εἰκόνα τῆς φύσεως ὑπὸ τὴν φυσικὴν αὐτῆς ὄψιν ὡς ἡ φωτογραφικὴ πλὰξ ἀναπαράγῃ τὴν εἰκόνα ἐμψύχου τινὸς ὄντος. Ἀλλὰ τούτου πραγματοποιουμένου οὐδαμῶς ἕπεται, ὅτι ἀνακαλύπτεται κατὰ βάθος ἡ λεπτομερὴς φύσις τῶν ὄντων, ὡς οὐδαμῶς δύναται ὁ φωτογραφῶν νὰ ἰσχυρίζηται, ὅτι γινώσκει τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου τοῦ φωτογραφουμένου ἐμψύχου ὄντος. Διὰ τῆς μηχανικῆς τοῦ αἰθέρος ἐρευνᾶται ἡ πρώτη οὕτως εἰπεῖν ἐπιφάνεια τῶν ὄντων. Τὸ ὑλικὸν στοιχεῖον ἐγκλείει ἀνεξιχνίαστα βάθη.

Κατά τι πείραμα τοῦ Broca, ἐάν τις θεωρῇ μαγνήτην τινὰ καί τινα καθοδικὴν ἀκτῖνα, συμπεραίνει τὴν ὕπαρξιν ρευστοῦ τινος, τοῦ αἰθέρος, καὶ τὴν ὕπαρξιν ἀντικειμένου τινὸς κεκρυμμένου εἰς τὴν θέαν, τοῦ ἀτόμου ἢ μορίου. Γενικῶς εἰπεῖν, οὐδαμῶς νοητὴ ἡ ὕπαρξις τῆς ὕλης ἢ γενικώτερον οἱασδήποτε οὐσίας, εἰμὴ διά τινος καταστάσεως τῆς κινήσεως εἴτε τοῦ ὄντος εἴτε τοῦ παρατηρητοῦ.

Φυσικός τις Βέλγος, ὁ P. Geüns, ἔδειξεν ὁ πρῶτος ἔν τινι βιβλίῳ δημοσιευθέντι τῷ 1768, ὅτι τὸ μαγνητικὸν μόριον εἶναι *δίπολον*, ὅτι οἱ μαγνητικοὶ πόλοι δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀλλήλων, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἦναι μεμονωμένοι. Ὁμοίως δυνατὴ ἡ παραδοχὴ ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἠλεκτρικῶν φαινομένων, ὅτι τὸ τελευταῖον στοιχεῖον εἶναι ἐπίσης δίπολον, ὅτι οἱ πόλοι οὗτοι δὲν δύνανται νὰ ἦναι μεμο-

νωμένοι, ὡς ἔδειξεν ἕτερος φυσικὸς Βέλγος ὁ P. de Heen (La matière 1905). Πρὸς ἐξήγησιν ἰδίᾳ τῶν ἠλεκτρικῶν ἐν γένει φαινομένων ἐγένετο δεκτὴ ἡ ὕπαρξις *γυροστατικοῦ τινος συστήματος ἀναθλιπτικοῦ (ἀνελισσομένου) ἢ καταθλιπτικοῦ (συνελισσομένου)* ἐνεργοῦντος ἐπὶ τὸν ρευστὸν αἰθέρα. Τὸ σύστημα δὲ τοῦτο ἐκλήθη *ἰόν* (ἢ ἠλεκτριόν). Ὁ ἁπλούστατος τρόπος κατανοήσεως τοιούτου τινὸς συστήματος δίδοται ὑπὸ ἐλαστικοῦ νήματος ἢ σύρματος εἰλιγμένου ἑλικοειδῶς. Ἡ ἕλιξ αὕτη κινεῖται περὶ τὸν ἄξονα αὑτῆς, ὅπως καθορίζῃ τὴν ἀνάθλιψιν (ἀνέλιξιν) ἢ κατάθλιψιν (συνέλιξιν), ἤτοι τὴν τάσιν ἢ πίεσιν. Καὶ ἡ μὲν ἀνέλιξις ἀντιστιχεῖ πρὸς τὸν ἀρνητικὸν πόλον, ἡ δὲ συνέλιξις πρὸς τὸν θετικὸν πόλον. Οὕτω πως ἐξηγεῖται ἰδίᾳ κατὰ τὰ πειράματα τοῦ *Weyher* ἡ ἕλξις καὶ ἄπωσις ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν ἐν γένει φαινομένων. Κατὰ δὲ τὰ πειράματα τοῦ *P. de Heen* ἐν τῇ θεωρίᾳ τῆς ἠλεκτροστατικῆς ἐπαγωγῆς· ἡ *δρᾶσις* ἡ τείνουσα νὰ μετακινήσῃ τὸν ρευστὸν αἰθέρα κατά τινα ὡρισμένην διεύθυνσιν συνοδεύεται ὑπὸ *ἀντιδράσεως* τεινούσης νὰ μετακινήσῃ τὸ ἰὸν κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν.

Πάντα τὰ ὑλικὰ ἐν γένει πράγματα ὑφίστανται σχετικήν τινα παραλλαγὴν ἢ ἀλλοίωσιν, ὡς δεικνύουσιν αἱ χημικαὶ ἐν γένει οὐσίαι ἢ τὰ χημικὰ ἄτομα. Ὡρισμέναι τινὲς συνθῆκαι *θερμοκρασίας* ἢ *θλίψεως* εἶναι ἀναπόφευκτοι πρὸς διατήρησιν ὡρισμένης τινὸς καταστάσεως τῶν ὄντων. Οὕτω π. χ. τὸ *ράδιον* γεννηθὲν πιθανῶς ὑπὸ μεγίστην θλῖψιν ἐν τοῖς ἐγκάτοις τοῦ ἡμετέρου πλανήτου ἀλλοιοῦται βραδέως ἀγόμενον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς Γῆς, ὡς καὶ ἔμψυχόν τι ὂν ἐξαγόμενον ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης. Τὰ ἄτομα τοῦ ραδίου ἀχθέντος ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς Γῆς ἕνεκα τῆς μικροτέρας θλίψεως ἀναλυόμενα διασκορπίζουσι τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὰ ἐν τῇ δίνῃ ἰόντα εἰς τὸ περιβάλλον μέσον πρὸς γένεσιν *ὑπεραερώδους* τινὸς καταστάσεως ἢ ἐκπομπῆς τῶν ἰόντων τῆς παρεχούσης τὰς φωσφοριζούσας ἢ τὰς πυρώδεις ἢ τὰς X ἀκτῖνας.

Οὕτως ἄρα ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῆς Γῆς παρήχθη ἐναποταμίευσίς τις ἐνεργείας, ὑπὸ ὑλικὴν μορφήν, ἥτις μεταδίδεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἕνεκα μεταβολῆς θλίψεως. Παρατηρητέον δέ, ὅτι ἡ ἔν τινι ἀτόμῳ

ὑπάρχουσα ἐνέργεια δὲν δύναται νὰ μεταδοθῇ ἄλλως ἢ δαπάναις ἰσοδυνάμου ποσότητος ἐνεργείας.

Δύο δὲ κυρίως λειτουργίαι ἀποσυνθέσεως τῆς ὕλης δύνανται νὰ νοηθῶσιν· 1) αἱ λειτουργίαι αἱ ἐπιφέρουσαι δαπάνην ἔργου ἰσοδυνάμου πρὸς τὸ ποσὸν τῆς κατὰ τὴν ἀποσύνθεσιν μεταδοθείσης ἐνεργείας, 2) αἱ λειτουργίαι αἱ καθιστῶσαι μόνιμόν τινα ἀνισορροπίαν τῶν ἀτόμων καὶ παρέχουσαι τὸ ἀπατηλὸν γενέσεως ἐνεργείας· ἔστω δὲ παράδειγμα τὸ ῥάδιον. Κατὰ τὰς δύο ἄρα ταύτας λειτουργίας ἀπολύεται ὡρισμένον ποσὸν ἰόντων. Τούτου δ' οὕτως ἔχοντος τρεῖς ἐν γένει δύνανται νὰ διακριθῶσι περιπτώσεις· 1) τὰ ἰόντα ἔχουσι τὴν αὐτὴν φορὰν καὶ ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἐκδηλοῦται τὸ ἠλεκτρικὸν φαινόμενον, 2) τὰ ἰόντα ἔχουσιν οἱασδήποτε διευθύνσεις καὶ οὕτω παράγονται αἱ ὑποηλεκτρικαὶ ἐκδηλώσεις (κατωτέρα βαθμὶς τῶν ἠλεκτρικῶν φαινομένων), 3) αἱ ἐκπομπαὶ τῶν ἰόντων κατὰ μίαν ἢ ἄλλην διεύθυνσιν ἀποτελοῦσι τὰς φωσφοριζούσας ἢ πυρώδεις ἀκτῖνας τὰς ἀποκλινομένας ὑπὸ μαγνήτου. Ἐὰν ἀτομική τις ἴς ἐσχηματίσθη ἐν τοῖς ἐγκάτοις τῶν οὐρανίων σωμάτων ὑπὸ ὡρισμένας συνθήκας θερμοκρασίας καὶ θλίψεως, ἡ κατάστασις ἰσορροπίας δύναται νὰ διακοπῇ, ἐὰν αἱ συνθῆκαι αὗται μεταβάλλωνται. Τὰ ἄτομα τῶν ἀκτινοβολουσῶν οὐσιῶν ἱκανοῦ ἀτομικοῦ βάρους τῶν σχηματισθεισῶν πιθανῶς ἐν τῷ ἡμετέρῳ πλανήτῃ ἀπολύονται οἴκοθεν ὑπὸ τὴν ἀνεπαίσθητον θλῖψιν τῆς ἡμετέρας ἀτμοσφαίρας, ὡς καὶ τὰ τῶν φλεγομένων σωμάτων ὑπὸ τὴν χαώδη ἢ ὑποηλεκτρικὴν μορφήν.

Ἐὰν δὲ ἱκανή τις ποσότης οὐσίας ὑπὸ τὴν ὑλικὴν μορφὴν μεταβῇ ἀποτόμως εἰς τὴν χαώδη μορφὴν καταλείπουσα οὕτως ἀποτόμως τὰς ἰσχυροτάτας ποσότητας ἐνεργείας, ἣν ἐγκλείει ἡ ὑλικὴ μορφή, ἡ ὕλη τότε λαμβάνει στιγμιαίως τὰς ἰδιότητας ἀστραπῆς, ἡ ἀναπτυσσομένη ἐνέργεια διαδίδεται μετὰ ταχύτητος, οἵα ἡ τοῦ φωτός, καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ ὑλικοῦ σώματος κατεχόμενος χῶρος μετὰ μεγάλην διαστολὴν δὲν παρέχει πλέον ἢ τὴν οὐσίαν ὑπὸ τὴν χαώδη ἢ νεφελώδη κατάστασιν. Ἡ ἐν τῇ ὕλῃ ὑπάρχουσα ἐνέργεια διασκορπίζεται ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ καὶ παράγει τὸ φαινόμενον νέου ἀστερισμοῦ, ὅστις δύναται νὰ μετασχηματισθῇ εἰς νεφέλωμα μεγάλων διαστάσεων.

Κατά τι πείραμα τοῦ *Cagniard-Latour*, ὁπόταν ὑγρόν τι εὐ-

ρισκόμενον ἐν ὡρισμένῃ τινὶ ἀναλογίᾳ ἔν τινι κεκλεισμένῳ σωλῆνι βαθμηδὸν θερμαίνηται, ἐπέρχεταί τις θερμοκρασία, καθ' ἣν ἡ ἀποχωρίζουσα ἐπιφάνεια τὸ ὑγρὸν ὑπὸ τοῦ ἀτμοῦ ἀφανίζεται οὕτως εἰπεῖν ἀποτόμως· τότε δὲ ὁ σωλὴν φαίνεται περιέχων ἓν μόνον ρευστὸν ἐξεγειρόμενον ὑπὸ ζωηρῶν δινωδῶν κινήσεων.

Πᾶν ἀέριον ἀποτελεῖται ἐκ στοιχείων ἢ μορίων ἐν κινήσει. Αἱ ὤσεις τῶν μορίων τούτων καθορίζουσι τὴν πίεσιν. Ἐὰν δὲ ἐλαττῶται ἡ θερμοκρασία, αἱ ὤσεις ἐλαττοῦνται καὶ τέλος, ἐὰν ἡ ταχύτης τῶν στοιχείων καταστῇ μηδέν, αἱ ὤσεις καὶ ἡ πίεσις ἀφανίζονται, τὰ στοιχεῖα συσσωρεύονται ἄνευ κινήσεως καὶ τότε λέγεται, ὅτι ἐπετεύχθη τὸ ἀπόλυτον μηδέν.

Ἡ ἔννοια τοῦ ἐν δίνῃ ἀτόμου μετὰ τῆς τοῦ ἀνελισσομένου ἢ συνελισσομένου ἰόντος ἐπιτρέπει ἤδη τὴν παράστασιν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τῶν ἠλεκτρικῶν καὶ μαγνητικῶν ἐν γένει φαινομένων καὶ τὴν κατονόησιν τοῦ δεσμοῦ τοῦ ἑνοῦντος ταῦτα πρὸς τὰ θερμαντικὰ φαινόμενα.

Τὸ ἀπόλυτον μηδέν, ὡς ἀνωτέρω ἐρρήθη, εἶναι ἡ θερμοκρασία, καθ' ἣν αἴρεται πᾶσα κραδασματικὴ κίνησις καὶ ἑπομένως πᾶς τρόπος μεταδόσεως ἐνεργείας· δύναται ἄρα νὰ ὁρισθῇ ὡς ὂν ἡ θερμοκρασία, ἀφ' ἧς ἡ ἐνέργεια τῆς δινώδους κινήσεως τῆς ὕλης καθίσταται σταθερὰ καὶ οὐχὶ μηδέν.

Ἐὰν τὸ ποσὸν ἐνεργείας τὸ ἔν τινι ὑλικῇ οὐσίᾳ διασκορπισθῇ, ἡ ὕλη παύεται ὑπάρχουσα καὶ ἐμφανίζονται ἠλεκτρισμοῦ καὶ ἀκτινοβολίας φαινόμενα. Τὰ δὲ συμπτώματα ταῦτα τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς ὕλης ἐκδηλοῦνται ἰδίᾳ ἐν ὑψηλαῖς ἢ χαμηλαῖς θερμοκρασίαις, ἤτοι ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς δυνατῆς ὑπάρξεως αὐτῆς. Ἐὰν ἕνεκα ὑπάρξεως χαμηλοτάτης θερμοκρασίας καὶ ἰσχυροτάτης πιέσεως πραγματοποιηθῇ ἡ κατάστασις ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ ἀπόλυτον μηδέν, ἡ ὕλη μεταβαίνει ἀποτόμως εἰς τὴν χαώδη, ἀκτινοβόλον ἢ ὑποηλεκτρικὴν κατάστασιν, τὰ ἰόντα ἐπαναλαμβάνουσιν ἐν τῷ περιβάλλοντι μέσῳ τὴν ἀναγκαίαν ἐνέργειαν πρὸς ἀναπαραγωγὴν τῆς ὕλης. Τὸ ὂν ἐν γένει διατρέχει ἀπὸ ἀπείρου χρόνου κεκλεισμένον κύκλον ἀπαύστως. Ἡ ἐνέργεια δὲν ἐκμηδενίζεται καὶ ὁπότε κατά τι σημεῖον τοῦ οὐρανοῦ ἀναφαίνεται νεφέλωμά τι, τοῦτο εἶναι μετασχηματισμός τις τῆς ἐνερ-

γείας ὑπὸ μορφὴν ἀκτινοβολίας ἐκ τῶν οὐρανίων σωμάτων εἰς ὑλικὴν ἐνέργειαν. Τὸ νεφέλωμα δύναται νὰ προέρχηται ἢ οἴκοθεν ἢ νὰ παριστᾷ τὸ λείψανον ὑπάρξαντος ἤδη κόσμου, εἶναι δὲ ἱκανὸν νὰ ἐπαναλάβῃ διὰ τῆς αὐτῆς πορείας τὴν μετασχηματισθεῖσαν αὐτοῦ ἐνέργειαν. Τὸ ἰὸν τὸ διευθυνόμενον θετικῶς κινεῖται βραδύτερον τοῦ ἰόντος τοῦ διευθυνομένου ἀρνητικῶς καὶ ἀπαιτεῖται διὰ τὴν δυνητικὴν ἰσορροπίαν τοῦ ρεύματος καὶ διὰ τὴν ἐξουδετέρωσιν ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ τῶν δύο πόλων μεῖζων ἀριθμὸς ἰόντων κατὰ τὴν κάθοδον ἢ κατὰ τὴν ἄνοδον. Τοιοῦτος τις ὁ λόγος τῆς ἀσυμμετρίας τῶν πόλων. Ἡ δὲ μᾶζα τοῦ ἰόντος ἤτοι ἡ ἀντίστασις πρὸς τὴν κίνησιν ἐν τῷ αἰθέρι ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ταχύτητος.

Ἐν τῇ σπουδῇ τῶν φυσικῶν φαινομένων δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τρεῖς ἰδίᾳ οὐσίαι παρομαρτοῦσαι ἀλλήλαις· 1) ἡ ὑλικὴ φάσις ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ ἠλεκτρομαγνητικὰ φαινόμενα, 2) ἡ ὑπερυλικὴ φάσις ἡ ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰς ἠλεκτροστατικὰς ἐνεργείας, 3) ἡ αἰθερία φάσις. Παρατηρητέον δέ, ὅτι πᾶσα ὡρισμένη φάσις δύναται νὰ δρᾷ μόνον ἐπὶ τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν αὐτῆς φάσιν. Ἐὰν δέ τις ἐνδιάμεσος φάσις λείπῃ, πᾶσα ἐπικοινωνία πρὸς τὰς ἀνωτέρας αὐτῆς φάσεις διακόπτεται. Ἐὰν δὲ ὑπάρχῃ καὶ ἄλλη τις φάσις ὑπεραιθέριος ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ τοῦ βίου φαινόμενα, πρέπει νὰ ἐπανευρίσκωνται καὶ ἐν αὐτῇ οἱ χαρακτῆρες τῶν κατωτέρων φάσεων, ἤτοι δύο πόλοι, ἑλκτικὰ ἢ ἀπωστικὰ φαινόμενα (ἡ φιλότης καὶ τὸ νεῖκος τοῦ Ἐμπεδοκλέους). Ἡ φάσις τοῦ βίου ὡς καὶ ἡ τοῦ αἰθέρος δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἐκτὸς τῆς ὕλης. Εἶναι γνωστόν, πόσον τὸ ἠθικὸν ἐπενεργεῖ ἐπὶ τὴν κατάστασιν τῆς ὑγιείας, ἤτοι ἐπὶ τὴν ζῶσαν ὕλην· τελευταῖα ἐπανειλημμένα πειράματα δεικνύουσιν, ὅτι ἡ ἠλεκτρικὴ ἀντίστασις τοῦ ἡμετέρου σώματος μεταβάλλεται μετὰ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως. Ἡ διατάραξις ἡ παραγομένη ἐν τῇ φάσει τοῦ βίου ἢ ἐν τῇ ὑπὲρ τὸν βίον ὑπό τινος π. χ. λύπης ἐκδηλοῦται ὑπὸ διαταράξεως τῆς ὑπερυλικῆς φάσεως, ἤτοι ὑπὸ ταλαντώσεων τῆς ἠλεκτρικῆς ἀντιστάσεως.

Ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἰνδοὶ φιλόσοφοι δέχονται πολλὰς φάσεις τῆς οὐσίας. Πᾶν σύμπλεγμα ὄντων ὀνομάζεται tattva· διακρίνονται δὲ ἑπτὰ tattvas, ὧν ἕκαστον περιέχει ἑπτὰ διαφόρους

οὐσίας. Ἡ ἀνθρωπίνη ὕπαρξις περιέχει πέντε tattvas. Δύο δὲ tattvas, ἀντιστοιχοῦντα πρὸς ὄντα ἀνώτερα ἡμῶν, ὑπάρχουσιν εἰσέτι. — Ὁ βίος ἔν τινι διαφόρῳ φάσει δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸ θερμαντικόν· τὸ θερμαντικὸν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπάρχον ἐν λανθανούσῃ καταστάσει ἔν τινι σώματι. Τὰ ἰόντα ὑπάρχουσιν ἐν καταστάσει δίνης ἄνευ κραδασμοῦ· ἀρκεῖ δὲ πρὸς ἐμφάνισιν αὐτοῦ νὰ ἐκτεθῇ τὸ σῶμα εἰς ἀκτινοβολίαν ποιοῦσαν τοὺς κραδασμοὺς καὶ οὕτω μεταδίδουσαν τῷ σώματι τὸν θερμὸν οὕτως εἰπεῖν βίον· ὁμοίως κόκκοι σίτου διατηρηθέντες ἐπὶ αἰῶνας (εὑρέθησαν τοιοῦτοι ἐν αἰγυπτιακοῖς τάφοις) κέκτηνται τὴν φάσιν τοῦ βίου ἐν λανθανούσῃ καταστάσει· ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ μεταδοθῇ αὐτοῖς ὁ πρὸς ἐκδήλωσιν αὐτοῦ κραδασμὸς τῇ βοηθείᾳ κολλώδους τινὸς στοιχείου, τοῦ κραδασμοῦ τῆς φάσεως τοῦ αἰθέρος μεταδιδομένου τῷ τῆς τοῦ βίου τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς ἀνώτερον στάδιον. Γνωστὸν δέ, ὅτι ὡρισμέναι τινὲς ταλαντώσεις (αἱ βραχεῖαι) παράγουσι τὴν ὑλικὴν ἀποσύνθεσιν, ἕτεραι δὲ μακρότεραι ἐπιφέρουσι τὴν ὑλοποίησιν. Ὁμοίως ἐν τῇ φυσιολογίᾳ ἀπαντῶσιν αἱ ἀντίστροφοι δράσεις αἱ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην. Πολλὰ δὲ τῶν φαινομένων παραδεχόμεθα μέν, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα ἐν γένει νὰ ἐξηγήσωμεν διὰ τὸ παράδοξον αὐτῶν, π. χ. τὸ τῆς τηλεπαθείας (εἶδος ἄνευ σύρματος τηλεγράφου), ἐν τῷ μέσῳ τῷ ἀντιστοιχοῦντι πρὸς τὸ ψυχολογικὸν tattva· οἱ κραδασμοὶ ἐν τῷ tattva τῆς ζωῆς μεταβιβάζονται διά τινος μηχανισμοῦ ἀναλόγου πρὸς τὸν τῶν φωτεινῶν κραδασμῶν ἐν τῷ tattva τοῦ αἰθέρος, ἀλλ' εἶναι σχετικῶς πολλῷ βραδύτεροι. Ἀπαιτεῖται χρονική τις στιγμή, ἵνα διατάραξίς τις τῆς κραδασματικῆς κινήσεως ἐν τῷ tattva τῆς ζωῆς μεταβιβασθῇ εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ὅστις φαίνεται ὢν ἡ ἕδρα ἀνωτέρου τινὸς tattva.

Ἡ δὲ ὑπερτάτη φάσις τῆς οὐσίας εἶναι τότε κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην τὸ *θεῖον*· ἡ δὲ διαδοχὴ τῶν φάσεων τούτων ἡ *δημιουργία*, ἥτις δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς ἡ τῆς σταθερᾶς καὶ ἀφθάρτου ἐνεργείας ἐν τῇ ἀμεταβλήτῳ καὶ αἰωνίᾳ οὐσίᾳ ἐξέλιξις. Ἡ δὲ οὐσία αὕτη, ἥτις παραμένει ἀείποτε ἄγνωστος ἡμῖν, εἶναι τὸ ὅριον οὕτως εἰπεῖν τοῦ εἰδέναι τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ δὲ μέγας νόμος τοῦ μετασχηματισμοῦ δὲν εἶναι μόνον προ-

νόμιον καὶ ἀξίωμα τῶν ἐμψύχων ὄντων· οὗτος διέπει πάντα τὰ πράγματα τῆς τε καλουμένης ἐμψύχου καὶ ἀψύχου φύσεως, τά τε χημικὰ καὶ τὰ ζῶντα εἴδη. Εἶναι ἡ διηνεκὴς ἐξέλιξις τῶν ὄντων ἐν γένει ἐν τῷ αἰωνίῳ κύκλῳ τῆς φύσεως.

Ἐν πάσῃ δὲ φάσει τῶν ὄντων εὑρίσκεται καὶ ἀνάλογός τις μηχανισμὸς καὶ δύναταί τις εἰπεῖν, ὅτι ὑπάρχουσι πιθανῶς τόσα εἴδη μηχανικῆς, ὅσαι καὶ φάσεις. Ἐὰν δὲ ἦναι δυνατὸν νὰ θεμελιωθῇ τις *ὑπερβατικὴ μηχανικὴ* περιλαμβάνουσα πάντας τοὺς μηχανισμοὺς καὶ τὰς ἀρχὰς πασῶν τῶν φάσεων τῆς οὐσίας, ἡ μηχανικὴ τῶν ὑλικῶν ἐν γένει σωμάτων εἶναι τότε μερική τις περίπτωσις τῆς γενικῆς ταύτης μηχανικῆς.

Οὐδαμῶς δὲ δύναται νὰ νοηθῇ, ὅτι αἱ δυσχέρειαι αἱ ἀναφυεῖσαι ἐκ τῆς παραδοχῆς τοῦ γυροστατικοῦ αἰθέρος τοῦ *Lord Kelvin* καὶ *Larmor* εἶναι ἀνυπέρβλητοι, λαμβανομένων ὑπ᾿ ὄψιν τῶν λαμπρῶν ἐρευνῶν τοῦ Weyher καὶ ἄλλων περὶ τῶν δινωδῶν κινήσεων· ὡς οὐδαμῶς δύναταί τις νὰ φαντασθῇ, ὅτι φυσική τις θεωρία γεννᾶται διὰ μιᾶς ἄνευ τινὸς δυσχερείας· τοῦτο δὲ διδάσκει ἄλλως ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν. Κατὰ δὲ τὸν *Lévy-Bruhl* ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ἡ ἀλήθεια δὲν εἶναι τελεία, ἀλλὰ καθίσταται διηνεκῶς πληρεστέρα καὶ ἀκριβεστέρα.

Ἐν τοῖς ἑπομένοις ἐξετάζεται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ κατὰ σειρὰν ἡ μηχανικὴ τῶν τεσσάρων φάσεων τῆς οὐσίας, τῆς χαώδους ἢ ὑπερυλικῆς, τῆς ἀερώδους, τῆς ὑγρᾶς καὶ τῆς στερεᾶς.

Χαώδης ἢ ὑπερυλικὴ κατάστασις.

Ἡ ἔρευνα τῶν φασματοσκοπικῶν ἀναλύσεων τῶν διαφόρων νεφελωμάτων παρέσχε τὸ πόρισμα, ὅτι τὰ οὐράνια ταῦτα ὄντα δεικνύουσιν οὐ μόνον κόσμους ἐν καταστάσει μορφώσεως, ὡς ἀποτέλεσμα συσσωρεύσεως ἀτόμων, οἷα τὰ χημικά, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν γένεσιν τῶν ἀτόμων τούτων. Ἐὰν ἓν μόνον ἄτομον, π. χ. τὸ τοῦ σιδήρου, ἦναι ἱκανὸν νὰ παράσχῃ μέγαν τινὰ ἀριθμὸν φωτεινῶν γραμμῶν (ραβδώσεων), ἕπεται, ὅτι τὸ ἄτομον τοῦτο οὐ μόνον δὲν εἶναι ἁπλοῦν, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ὑπὸ μεγάλου τινὸς ἀριθμοῦ στοιχείων

καλουμένων ἰόντων (δυναμίδων ἢ ἠλεκτριόντων), ἑκάστου ἰόντος καθορίζοντος διὰ κραδασμοῦ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φωτεινὴν γραμμήν. Οὕτω δὲ εὑρίσκεται τὸ ὅριον τῆς φυσικῆς διαιρέσεως τῆς ὕλης· τὸ ὅριον τοῦτο ἀντεστοίχει πρότερον πρὸς τὸ χημικὸν ἄτομον, νῦν δὲ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἰόν. Ἀρά γε τὸ ὅριον τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον; Οὐχὶ προφανῶς· διότι, καὶ ὅτε ἀκόμη δὲν ἤθελε σχηματισθῇ ἐν τῷ θεωρουμένῳ νεφελώματι τὸ χημικὸν ἄτομον, ἐὰν τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ ἰόντα ὑπῆρχον, ἠδύναντο νὰ παράσχωσι τὴν ἀντίστοιχον αὐτοῖς φωτεινὴν γραμμήν. Ἄλλως παρατηρεῖται, ὅτι μόνον, ὁπότε τὰ ἰόντα ταῦτα εὑρίσκονται ἐν καταστάσει ἐλευθερίας, παρέχουσι τὰς γνωστὰς φωτεινάς γραμμάς. Ἐντεῦθεν ἄρα φανερόν, ὅτι δυνατὴ ἡ μετάβασις ἡ βαθμιαία ἀπὸ ὑπερβατικῶν οὕτως εἰπεῖν οὐσιῶν εἰς τὴν οὐσίαν τὴν καλουμένην ὕλην.

Τὸ ἰόν, ὅπερ παριστᾷ στάδιόν τι τῆς ἐξελίξεως τῆς οὐσίας τῆς γειτνιαζούσης τῇ κακαστάσῃ τῇ ἀντιστοιχούσῃ τῇ ὕλῃ εἶναι τὸ ἐξαγόμενον συσσωρεύσεως ὡρισμένης τινὸς ποσότητος δινώδους ἐνεργείας ἔν τινι οὐσίᾳ ἀντιστοιχούσῃ πρός τι στάδιον οὐσίας ἀμέσως ἀνωτέρας, τοῦ ἰόντος ἀποτελεσθέντος ἤδη ἐκ γυροστατικῶν τινων ἰνῶν. Τοῦτο δὲ συμβαίνει, ὡς ἐὰν ἡ δινώδης αὕτη ἐνέργεια ἀντιστοιχῇ πρὸς συστροφήν τινα τῶν ἰνῶν τούτων, ἥτις μεταδίδει τῷ στοιχείῳ ἰόντι τὰς ἰδιότητας τῆς ἕλικος καὶ ἰδίᾳ τὴν ἰδιότητα τὴν καθορίζουσαν τὴν ἀνέλιξιν ἢ συνέλιξιν (ἀνάθλιψιν ἢ κατάθλιψιν) τοῦ μέσου, ἐν ᾧ εἶναι ἐμβεβαπτισμένος ὁ γυροστάτης οὗτος. Τὸ δὲ σύστημα τοῦτο πεπροικισμένον διὰ τελείας ἐλαστικότητος εἶναι ἐπιδεκτικὸν κραδασμῶν, ὥς τι σύρμα χάλυβος εἰλιγμένον εἰς ἕλικα. Μάλιστα δὲ δύναται νὰ συμβῇ, ἐὰν ἡ ταλάντωσις ἐκτελέσῃ ὡρισμένον τι πλάτος, ὥστε ἡ φορὰ τῆς συστροφῆς τῆς ἕλικος νὰ ἀντιστραφῇ οὕτως, ὥστε τὸ ἄκρον τοῦ στοιχείου, ὅπερ ἀντεστοίχει πρὸς ἀνάθλιψιν (πόλος ἀρνητικός), νὰ ἀντιστοιχῇ πρὸς κατάθλιψιν (πόλος θετικός), καὶ τἀνάπαλιν. Τὰ δὲ πειράματα τὰ γενόμενα δι' ὑλικῶν οὐσιῶν δεικνύουσιν ἐν γένει, ὅτι τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἰόντα ἔχοντα δινώδεις ταχείας κινήσεις ἐν τῷ μέσῳ, ἐξ οὗ προέρχονται, τείνουσι νὰ λάβωσιν ὡρισμένην τινὰ διεύθυνσιν καὶ νὰ ἕλκωσιν ἄλληλα οὕτως, ὥστε νὰ ἀποτελῶσιν ἁλύσεις ἢ μίαν ἶνα, ἐν ᾗ τὰ ἀνελισσόμενα μέρη ἀντιστοιχοῦσι πρὸς τὰ συνελισσόμενα

μέρη. Τῆς δὲ ἀλύσεως ταύτης ὁ ἄξων διατρέχεται ὑπὸ γυροστατικοῦ ρεύματος τοῦ περιβάλλοντος μέσου, ὀνομαζομένου αἰθέρος. Τὸ δὲ ρεῦμα τοῦτο εἶναι τὸ *ἠλεκτρικὸν ρεῦμα*. Παρατηρητέον δέ, ὅτι, ὁπότε δύο ἰόντα τελείως ἐλαστικὰ συναντῶνται πρὸς ἀποτέλεσιν τῆς ἀλύσεως ὑφίστανται κραδασμοὺς ταχυτάτους μεταβιβαζομένους εἰς τὸν περιβάλλοντα αἰθέρα ἐγκαρσίως καὶ ἐκδηλουμένους ὑπὸ τοῦ φωσφορισμοῦ τῆς ἐν μορφώσει ὕλης.

Κατὰ δὲ τὸν σχηματισμὸν τοῦτον τῆς ἀλύσεως νέον ποσὸν ἐνεργείας ἐναποταμιεύεται ἕνεκα τῆς ἕλξεως καὶ τῆς προσπελάσεως τῶν ἑτερωνύμων πόλων μετ' ἐπαυξήσεως τῆς γυρωτικῆς ἐνεργείας· συγχρόνως δὲ παράγεται ἀσθενεστάτη διασκέδασις ἐνεργείας ὑπὸ τὴν μορφὴν φωτεινῶν κραδασμῶν. Οἱ δὲ σύγχρονοι οὗτοι κραδασμοὶ ἐμποδίζουσι τὰ ἰόντα νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπαφήν, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ πειράματα τοῦ *Bjerkness*, ἅτινα καθορίζουσιν ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ τὴν ὕπαρξιν ἀμοιβαίας ὤσεως τῶν δρώντων στοιχείων. Ἀποδεικνύεται δ' ἄλλως διὰ τοῦ πειράματος, ὅτι ὁσάκις ὑπάρχει φωσφορισμός, ὑπάρχει ὑλοποίησις τῶν ἐλευθέρων ἰόντων, παραγωγὴ ἀλύσεων ἐξ ἰόντων μετ' ἀπορροφήσεως ἐνεργείας, μετὰ ψύξεως. Τοὐναντίον δέ, ὁσάκις ὑπάρχει ἀποσύνθεσις τῆς ὕλης ἢ ἐλευθερία τῶν ἰόντων, ὑπάρχει ἀπόλυσις θερμότητος, ἀπόλυσις ἐνεργείας συσσωρευθείσης ἐν τῇ ὕλῃ. Ἐὰν δὲ τὰ δύο πέρατα τῆς ἀλύσεως τῶν ἰόντων συμπίπτωσι, πραγματοποιεῖται οὕτως ἡ κατάστασις τῆς ὕλης ἡ καλουμένη *ὑπεραιθέριος*. Τοιοῦτός τις εἶναι ὁ πρῶτος πυρὴν ἑλικοειδοῦς συμπυκνώσεως ἐν σχηματισμῷ νεφελώματος. Ἐπειδὴ δὲ ἕκαστον ἰὸν ἐμφανίζεται ὡς φυγόκεντρός τις ἀναθλιπτικὴ ἢ καταθλιπτικὴ ἀντλία, ἡ παραγομένη ἀντίδρασις ὑπὸ τοῦ αἰθερίου ρευστοῦ καθορίζει τὴν περιστροφὴν ἀντιστρόφως τῆς διευθύνσεως τοῦ περὶ τὸν ἄξονα ρεύματος. Ἕνεκα δὲ τῆς περιστροφῆς ἡ ἄλυσις τείνει νὰ καταστῇ κυκλική, ὡς δεικνύει τὸ πείραμα. Ἐν δὲ τῷ περὶ τὸ κέντρον μέρει αἱ τριβαὶ δύνανται νὰ ἐπιβραδύνωσι τὴν δινώδη ταχύτητα οὕτως, ὥστε νὰ παράγηται ἡ στροφὴ ἡ δίδουσα τῷ νεφελώματι τὴν ἑλικοειδῆ μορφήν (ἰδὲ ἐν τῇ Ἐπετ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ 1904 τὴν διατριβήν μου).

Δυνατὸν ἄρα νὰ ρηθῇ, ὅτι ἡ φορὰ τῆς περιστροφῆς τοῦ συστήματος περὶ τὸ κέντρον εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς φορᾶς τῆς μετακινή-

σεως τοῦ ρευστοῦ καὶ ὅτι ἐκτελεῖται κατ' ἀντίστροφον φορὰν τῆς περιελίξεως τῆς ἕλικος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει, ὅτι ἡ μὲν χαώδης κατάστασις παρίσταται ὑπὸ τῆς ἔν τινι μέσῳ ὑπάρξεως ἀνεξαρτήτων ἰόντων, ἡ δὲ ὑπεραερώδης κατάστασις ὑπὸ τοῦ πρώτου ὅρου τῆς συμπυκνώσεως. Αἱ δύο αὗται καταστάσεις ἀπαντῶσιν ἔν τε τοῖς νεφελώμασι καὶ τοῖς κομήταις. Παρατηρητέον δέ, ὅτι, ἐὰν ἡ ὑπεραερώδης κατάστασις ὑπῆρχε μόνη, ἤθελε προκύπτει σχετικὴ κατάστασις εὐσταθείας μὴ ἐκδηλουμένη ὑπὸ ἠλεκτρικοῦ φαινομένου (τοῦ ρεύματος ὄντος κλειστοῦ) μηδὲ ὑπὸ φωτεινοῦ φαινομένου προκύπτοντος ἐξ ὤσεων. Ἡ κατάστασις δὲ αὕτη ἀντιστοιχεῖ πιθανώτατα πρὸς τὴν παραγωγὴν τῆς διαδιδομένης ὀσμῆς ὑπό τινων οὐσιῶν, ὡς τοῦ μόσχου κλ.

Ὁ *Larmor* δεχόμενος τὰς ὑποθέσεις περὶ ἠκλεκτρισμοῦ καὶ ὀπτικῆς τοῦ *Lorenz* συνδυάζει ταύτας πρὸς τὰς ἑαυτοῦ. Κατὰ τὸν *Lorenz* ὑπάρχουσιν αἱ ἑπόμεναι ἐξισώσεις·

$$(1)\quad \left\{\begin{aligned} \frac{d\gamma}{dy}-\frac{d\beta}{dz}&=4\pi\left(\varrho\xi+\frac{df}{dt}\right)\\ \frac{d\alpha}{dz}-\frac{d\gamma}{dx}&=4\pi\left(\varrho\eta+\frac{dg}{dt}\right)\\ \frac{d\beta}{dx}-\frac{d\alpha}{dy}&=4\pi\left(\varrho\zeta+\frac{dh}{dt}\right)\end{aligned}\right.$$

αἵτινες ἐκφράζουσιν, ὅ,τι συμβαίνει ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἰόντος καὶ αἵτινες ἐν τῷ κενῷ (ἢ διὰ $\varrho=0$) τρέπονται εἰς τὰς τοῦ *Maxwell*. Ἐν ταῖς ἐξισώσεσι ταύταις ϱ παριστᾷ τὴν πυκνότητα τοῦ ἠλεκτρισμοῦ τὴν ὑπὸ τοῦ ἰόντος μεταφερομένην· ξ, η, ζ τὴν ταχύτητα τοῦ ἰόντος· α, β, γ τὴν μαγνητικὴν δύναμιν (ἤτοι τὴν ταχύτητα τοῦ αἰθέρος)· **f**, **g**, **h** τὴν ἠλεκτρικὴν μετακίνησιν (ἤτοι τὸ ζεῦγος τὸ ἀναπτυσσόμενον ἐν τῷ αἰθέρι ὑπὸ τῆς περιστροφηκῆς ἐλαστικότητος).

Ἡ μαγνητικὴ ἐνέργεια

$$T=\frac{1}{8\pi}\int(\alpha^2+\beta^2+\gamma^2)d\tau$$

(τῶν ὁλοκληρώσεων ἐκτεινομένων ἐπὶ πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄγκου $d\tau$ τοῦ χώρου) παριστᾷ τὴν ζῶσαν δύναμιν (ρύμην) τοῦ αἰθέρος. Εἶτα δὲ ἔρχονται αἱ τρεῖς ἐξισώσεις

$$4\pi V^2\left(\frac{dg}{dz}-\frac{dh}{dy}\right)=\frac{d\alpha}{dt}$$

$$4\pi V^2\left(\frac{dh}{dx}-\frac{df}{dz}\right)=\frac{d\beta}{dt}$$

$$4\pi V^2\left(\frac{df}{dy}-\frac{dg}{dx}\right)=\frac{d\gamma}{dt}$$

(V οὔσης τῆς ταχύτητος τῆς διαδόσεως τοῦ ὀπτικοῦ κύματος) καὶ ἡ ὁρίζουσα τὴν ἠλεκτρικὴν ἐνέργειαν ἐξίσωσις

$$U=2\pi V^2\int(f^2+g^2+h^2)\,d\tau$$

ἥτις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ὀφειλομένη τῇ περιστροφικῇ ἐλαστηκότητι ἐνέργεια.

Ἔστωσαν X, Y, Z αἱ συνιστῶσαι τῆς μετακινήσεως τοῦ αἰθέρος οὕτως, ὥστε $\alpha=\frac{dX}{dt}$, $\beta=\frac{dY}{dt}$, $\gamma=\frac{dZ}{dt}$ καὶ τεθείσθω

$$\frac{dZ}{dy}-\frac{dY}{dz}=4\pi L,\qquad \frac{dX}{dz}-\frac{dZ}{dx}=4\pi M,\qquad \frac{dY}{dx}-\frac{dX}{dy}=4\pi N$$

ὅπου τὰ L, M, N, εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὴν περιστροφὴν μικρᾶς τινος μάζης αἰθέρος περὶ τὸ θεωρούμενον σημεῖον.

Ἐν τῇ γυροστατικῇ τοῦ αἰθέρος θεωρίᾳ τοῦ *Lord Kelvin* τὸ ζεῦγος f, g, h τὸ ὑπὸ τῆς περιστροφῆς προερχόμενον εἶναι ἀνάλογον πρὸς τὴν περιστροφὴν L, M, N καὶ ἑπομένως διὰ $f=L$, $g=M$, $h=N$ εὑρίσκεται

$$\frac{d\gamma}{dy}-\frac{d\beta}{dz}=4\pi\frac{df}{dt},\qquad \frac{d\alpha}{dz}-\frac{d\gamma}{dx}=4\pi\frac{dg}{dt},\qquad \frac{d\beta}{dx}-\frac{d\alpha}{dy}=4\pi\frac{dh}{dt}$$

ἤτοι ἐπανευρίσκονται αἱ ἐξισώπεις (1) ἐν τῷ ἐλευθέρῳ αἰθέρι.

Ἵνα δὲ ἡ ἀνωτέρω θεωρία ἁρμόζῃ τοῖς ἠλεκτρικοῖς φαινομένοις, ὁ Larmor τίθησι $f=L-L_0$, $g=M-M_0$, $h=N-N_0$, ὅπου L_0, M_0, N_0 σταθεραὶ ποσότητες. Τότε δὲ τὸ ζεῦγος f, g, h δὲν τείνει πλέον νὰ ἐπαναφέρῃ τὴν μικρὰν μᾶζαν τοῦ αἰθέρος εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς θέσιν, ἀλλ' εἰς ἄλλην τινὰ θέσιν ἰσορροπίας (δι' ἣν $L=o$, $M=o$, $N=o$). Οὕτω δὲ αἱ ἐξισώσεις (1) καθίστανται:

$$\frac{dL}{dt}=\varrho\xi+\frac{df}{dt},\quad \frac{dM}{dt}=\varrho\eta+\frac{dg}{dt},\quad \frac{dN}{dt}=\varrho\zeta+\frac{dh}{dt}$$

ὅθεν

$$\varrho\xi=\frac{dL_0}{dt},\quad \varrho\eta=\frac{dM_0}{dt},\quad \varrho\zeta=\frac{dN_0}{dt}$$

καὶ ἑπομένως ἐν τῷ ἐλευθέρῳ αἰθέρι ἡ νέα θέσις ἰσορροπίας οὐδαμῶς μεταβάλλεται· ἐπίσης δὲν μεταβάλλεται ἐν τῷ ἠρεμοῦντι ἰόντι, μεταβάλλεται δὲ ἐν τῷ ἐν κινήσει ἰόντι.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἄρα ὑποθέσεως τοῦ Larmor προκύπτει, ὅτι ἡ διάβασις τῶν ἰόντων διὰ τοῦ αἰθέρος ἀλλοιοῖ τὰς συνθήκας τῆς περιστροφικῆς ἐλαστικότητος τοῦ αἰθέρος τούτου. Αὕτη δὲ ἡ δρᾶσις τοῦ ἰόντος ἐπὶ τὸν αἰθέρα συνοδεύεται προφανῶς ὑπὸ ἀντιδράσεως τοῦ αἰθέρος ἐπ' αὐτό.

Τά τε ἠλεκτροδυναμικὰ καὶ τὰ ἠλεκτροστατικὰ φαινόμενα ἐπιδέχονται ὑδροδυναμικήν τινα ἀπομίμησιν. Ὁ Lord Kelvin φαντάζεται ἔν τινι ἀπείρῳ ρευστῷ ἐμβεβαπτισμένα δύο δακτυλιοειδῆ στερεὰ σώματα K καὶ K'. Ἑκάτερον τῶν σωμάτων τούτων ἀποτελεῖται ἐκ σύρματος μικρᾶς διαμέτρου καμπτομένου εἰς σύναψιν τῶν δύο περάτων. Ἔστωσαν u, v, w αἱ συνιστῶσαι τῆς ταχύτητος μορίου τινὸς τοῦ ρευστοῦ καὶ θεωρηθήτω τὸ ὁλοκλήρωμα

$$\int (udx+vdy+wdz)$$

κατὰ μῆκος οἱασδήποτε κεκλεισμένης γραμμῆς· τρία εἴδη κεκλεισμένων γραμμῶν δύνανται νὰ διακριθῶσιν, εἰς ἃ δύνανται νὰ ἀναχθῶσι πάντα τὰ λοιπά· τὰ τοῦ πρώτου εἴδους δὲν ἑλίσσονται περὶ τὰ δακτυλιοειδῆ σώματα K καὶ K' καὶ δύνανται νὰ ἀναχθῶσι διὰ συνε-

χοῦς μετασχηματισμοῦ εἰς ἓν σημεῖον εὑρισκόμενα πάντοτε ἐν τῷ ρευστῷ καὶ μηδέποτε ἐφαπτόμενα τῶν Κ καὶ Κ΄· τὰ τοῦ δευτέρου εἴδους ἑλίσσονται ἅπαξ περὶ τὸ Κ, ὡς π. χ. ἡ περιοχὴ τῆς τομῆς τοῦ σύρματος τοῦ ἀποτελοῦντος τὸ Κ· τὰ δὲ τοῦ τρίτου εἴδους ἑλίσσονται ἅπαξ περὶ τὸ Κ΄. Φανερὸν δέ, ὅτι οἱαδήποτε ἄλλη περιοχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συνδυασμὸς διαφόρων περιοχῶν τῶν τριῶν τούτων εἰδῶν.

Τεθείσθω, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ χρόνου εἶναι διὰ μὲν τὸ πρῶτον εἶδος

$$\int (udx + vdy + wdz) = o,$$

διὰ δὲ τὸ δεύτερον εἶδος

$$\int (udx + vdy + wdz) = 4\pi i,$$

διὰ δὲ τὸ τρίτον εἶδος

$$\int (udx + vdy + wdz) = 4\pi i'$$

Ἕνεκα τοῦ θεωρήματος τοῦ Helmholtz περὶ δινωδῶν κινήσεων, ἐὰν αἱ ἐξισώσεις αὗται ἦναι ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ χρόνου ἀληθεῖς, παραμένουσι τοιαῦται καὶ ἑπομένως i καὶ i΄ εἶναι σταθεραὶ ποσότητες· τότε δὲ ἡ ταχύτης u, v, w, τοῦ ρευστοῦ παριστᾷ κατὰ ἔντασιν, διεύθυνσιν καὶ φορὰν τὴν μαγνητικὴν δύναμιν τὴν παραγομένην ὑπὸ δύο ρευμάτων, τοῦ μὲν ἐντάσεως i κατὰ τὸ σύρμα Κ, τοῦ δὲ ἐντάσεως i΄ κατὰ τὸ σύρμα Κ΄. Οὕτω δὲ ἐν μὲν τῇ συσκευῇ ταύτῃ τοῦ Lord Kelvin ἡ ταχύτης τοῦ ρευστοῦ διευθύνεται κατὰ τὴν μαγνητικὴν δύναμιν, ἐν δὲ τῇ τοῦ Bjerknes κατὰ τὴν ἠλεκτρικὴν δύναμιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἐν μὲν τῇ συσκευῇ τοῦ Lord Kelvin ἡ ταχύτης τοῦ ρευστοῦ εἶναι αὐτὴ ἡ τοῦ αἰθέρος ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Larmor, ἐν δὲ τῇ τοῦ Bjerknes αὐτὴ ἡ τοῦ αἰθέρος ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Fresnel.

Αἱ ὑδροδυναμικαὶ μηχανικαὶ ἐνέργειαι γίνονται κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους, καθ' οὓς αἱ ἠλεκτροδυναμικαί, ἀλλ' ἀντιστρόφως· ἐὰν αἱ πρῶται ἦναι ἀπωστικαί, αἱ δεύτεραι εἶναι ἑλκτικαὶ καὶ τἀνάπαλιν. Πρόδηλον δέ, ὅτι ἡ ἐξήγησις τῶν ἠλεκτροστατικῶν ἐνεργειῶν ἐν τῇ

θεωρίᾳ τοῦ Fresnel συσχετίζεται πρὸς τὰ πειράματα τοῦ Bjerknes, ἡ δὲ ἑτέρα ἐξήγησις τῶν ἀμοιβαίων ἐνεργειῶν τῶν ρευμάτων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Larmor πρὸς τὰ τοῦ Lord Kelvin.

Ἐὰν δὲ τεθῇ dx.dy=συναdε, dx.dz=συνβdε, dz.dy=συνγdε, εὑρίσκεται

$$\int\int(\xi\text{συν}\alpha+\eta\text{συν}\beta+\zeta\text{συν}\gamma)d\varepsilon=o \quad \text{ἢ} \quad \int\int\omega.\text{συν}\vartheta.d\varepsilon=o,$$

ὅπου ω ἡ γωνιακὴ ταχύτης καὶ ϑ ἡ ὑπὸ τῆς ω καὶ τῆς καθέτου ν ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν ε σχηματιζομένη γωνία. Ἐὰν δὲ s ἦναι μέρος τι τοῦ νήματος τῆς δίνης περιλαμβανόμενον μεταξὺ δύο ἀπείρως μικρῶν ἐπὶ τὸν ἄξονα τοῦ νήματος καθέτων ἐπιπέδων ε_1 καὶ ε_2, τὸ συνϑ εἶναι ἐν μὲν τῷ ἑτέρῳ τῶν δύο τούτων ἐπιπέδων ἴσον τῇ 1, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ἴσον τῇ —1, ἐν δὲ πάσῃ τῇ λοιπῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ νήματος ἴσον τῷ 0. Ὥστε, ἐὰν ω_1 καὶ ω_2 ἦναι αἱ γωνιακαὶ ταχύτητες ἐν ε_1 καὶ ε_2, ἡ ἐξίσωσις $\int\int\omega.\text{συν}\vartheta.d\varepsilon=o$ καθίσταται $\omega_1.\varepsilon_1=\omega_2.\varepsilon_2$.

Ἐὰν δὲ θέσωμεν $\varepsilon_1=\varrho_1{}^2$ καὶ $\varepsilon_2=\varrho_2{}^2$, προκύπτει

$$\omega_1:\omega_2=\varrho_1{}^2:\varrho_1{}^2$$

Αὕτη δὲ ἡ ἐξίσωσις ἐκφράζει προφανῶς *τὴν ἀρχὴν τῶν ἐμβαδῶν*. Ἡ δὲ ἐμβαδιακὴ ταχύτης δίδεται ὑπὸ τοῦ τύπου

$$\varrho^2.\frac{d\psi}{d\tau}=\alpha t+\beta$$

ὅπου $\frac{d\psi}{dt}=\omega$ καὶ α, β σταθεραὶ ποσότητες (ἰδὲ τὴν ἐν τῇ Ἐπετ. τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ 1904 διατριβήν μου).

Ἀερώδης κατάστασις.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συνάγεται, ὅτι ἡ ἐναποταμίευσις τῆς ἐνεργείας δύναται νὰ καθορίσῃ τὴν παραγωγὴν ἰόντων κεκτημένων διαστάσεις καὶ ποσὰ ἐνεργείας μεταβλητά. Οὕτω δὲ σχηματίζονται νήματα ἐξ ἰόντων παντὸς εἴδους, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὰ ἔμβρυα οὕτως εἰπεῖν τῶν σωμάτων τῆς χημείας. Ὅ,τι δὲ καλεῖται *χημικὸν ἄτομον* ὀφείλεται

τῇ συνελίξει νημάτων ἐξ ἰόντων, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν *ὑπεραερώδη* κατάστασιν τὴν ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν κατάστασιν ἀκτινοβολίας τοῦ Crookes ἢ πρὸς τὰ ἀέρια ἐν καταστάσει μεγίστης μανώσεως.

Θεωρήσωμεν τὴν ἁπλουστάτην περίπτωσιν μονοατομικοῦ ἀερίου περιεχομένου ἐν δοχείῳ ὑπὸ ὡρισμένην τινὰ πίεσιν. Ἡ τῶν ἀτόμων δίνη ἀορίστου μήκους ἑνοῦται πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν Α καὶ Β τοῦ περιέχοντος δοχείου. Παρατηρητέον δέ, ὅτι αἱ δίναι αὗται παρέχουσι τὰ ἑπόμενα φαινόμενα· 1) Ἐὰν θεωρῶμεν δύο διαδοχικὰς σπείρας διατρεχομένας ὑπὸ παραλλήλων ρευμάτων, αὗται ἕλκουσιν ἀλλήλας· ὅθεν ἡ παρουσία δυνάμεώς τινος τεινούσης νὰ ἑνώσῃ τὰ τοιχώματα Α καὶ Β. Ἡ δύναμις αὕτη ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν πίεσιν μεθερμηνευομένην ὑπὸ ἠλεκτρομαγνητικῆς ἕλξεως. Ὅ,τι δὲ καλεῖται ἄτομον, ἀντιστοιχεῖ πρὸς σειρὰν ἰόντων διαφόρων ἀποτελούντων τὴν ἑλικοειδῆ ἶνα. 2) Ἐὰν θεωρηθῶσι δύο δίναι, συναντώμεναι ἀποπάλλονται μετὰ ταχύτητος τόσῳ μείζονος, ὅσῳ ἡ γυρωτικὴ κίνησις μείζων. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ ποσὸν κινήσεως τὸ καθορίζον τὴν πίεσιν, ἀποτέλεσμα τῆς παραγωγῆς τῶν ὤσεων. Παρατηρητέον δέ, ὅτι ἡ τριβὴ ἡ ἱκανὴ πρὸς μετάδοσιν τῆς γυρωτικῆς ἐνεργείας δίνης τινὸς καὶ πρὸς μετασχηματισμὸν αὐτῆς εἰς μεταφορικὴν ἐνέργειαν ἢ εἰς οἱανδήποτε ἐνέργειαν δὲν ὑφίσταται, εἰμὴ ἐφ' ὅσον τὰ ἰόντα εὑρίσκονται ἐν παλμικῇ καταστάσει. 3) Τὸ πείραμα τοῦ Bjerknes δεικνύει, ὅτι, ὁπότε δύο μετασχηματιζόμενα σώματα κραδαίνονται ἔν τινι ρευστῷ ὁμοίως, ἀπωθοῦνται· ἐντεῦθεν προκύπτει, ὅτι οἱ τῶν ἰόντων κραδασμοὶ τείνουσι νὰ ἀπομακρύνωσιν αὐτὰ ἀπ' ἀλλήλων, ὅθεν ἡ τάσις πρὸς διαστολὴν τοῦ συστήματος.

Τὸ ποσὸν θερμότητος τὸ περιεχόμενον ἔν τινι σώματι ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ποσὸν γυροστατικῆς ἐνεργείας περὶ τὸν ἄξονα τῆς τῶν ἀτόμων δίνης καὶ τοῦ ἄξονος τῆς ἰνὸς τῶν ἰόντων, τῶν δύο τούτων τρόπων γυρώσεως ὄντων ἄλλως συνδεδεμένων πρὸς ἀλλήλους. Τὸ ποσὸν τῆς θερμότητος δύναται νὰ ἦναι ἱκανῶς μέγα, χωρὶς ἐν τούτοις τὸ θερμόμετρον νὰ δύναται νὰ ἐκδηλώσῃ αὐτό. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ ὁπότε οἱ κραδασμοὶ τῶν ἰόντων εἶναι ἀσθενεῖς. Ἐὰν ἦναι δυνατὸν νὰ ἀρθῇ τελείως ἡ κραδασματικὴ κίνησις, ἤτοι ἡ ὕπαρξις πάσης ἀκτινοβολίας ἀνηκούσης τῇ τάξει τῶν φωτεινῶν ἀκτινοβολιῶν, ἡ θερ-

μαντικὴ ἢ γυροστατικὴ ἐνέργεια δὲν δύναται πλέον νὰ μεταβιβασθῇ καὶ τὸ ποσὸν τῆς θερμότητος τὸ περιεχόμενον ἐν τῷ σώματι εἶναι σταθερόν. Οὕτω δὲ ἐπιτυγχάνεται τότε ἡ καλουμένη θερμοκρασία τοῦ ἀπολύτου μηδενός, ἥτις εἶναι διὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους λόγους σχεδὸν ἀπραγματοποίητος.

Ὁπόταν τὸ θεωρούμενον ἀέριον εὑρίσκηται ἐν ἀδρανείᾳ, τὰ ἰόντα εὑρίσκονται ἐν καταστάσει τελείας δυνητικῆς ἰσορροπίας. Ἀλλ' ἐὰν τὸ ἄτομον εὑρίσκηται ἐν καταστάσει ἰσορροπίας ἧττον εὐσταθοῦς ἕνεκα δράσεως τῆς φυγοκέντρου δυνάμεως, ὡρισμένος τις ἀριθμὸς ἰόντων ἐξέρχονται τῶν ἀτόμων πρὸς ἀποτέλεσιν ἀνοικτῶν νημάτων ἀντιδρώντων. Ταῦτα δὲ εἶναι ἠλεκτροθετικὰ ἢ ἠλεκτροαρνητικὰ κατὰ τὴν φορὰν αὐτῶν. Παρατηρητέον δέ, ὅτι ὁ προσφορώτερος τρόπος εὑρέσεως τῆς καταστάσεως ταύτης τῶν ἀτόμων συνίσταται εἰς τὴν παρουσίαν ἑτέρου ἀτόμου ἔχοντος ἤδη τὴν ἰδιότητα ταύτην, ὅπερ εἶναι ἡ *καταλυτικὴ δρᾶσις* τῶν χημικῶν. Τοῦτο δὲ πραγματοποιεῖται κατὰ μέγαν βαθμὸν ἐν μορίοις ἀποτελοῦσι μέσον θολερὸν καὶ ἐν τοῖς ἀποτελοῦσι τὰς κολλώδεις λύσεις. Παράδειγμα ἔστω ὁ συνδυασμὸς τοῦ χλωρίου καὶ τοῦ ὑδρογόνου ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ φωτὸς καὶ ἀτμὸς ὕδατος ὡς παράγων καταλυτικός. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας τὰ ἄτομα εἶναι ἰοντοδυναμικά.

Ἐὰν δύο μονοατομικὰ (ὧν τὸ μόριον συμπίπτει πρὸς τὸ ἄτομον ἐν τῇ παλαιᾷ θεωρίᾳ) ἀέρια ἦναι ἀναμεμιγμένα ἐν ἀναλογίᾳ τῶν ἀτομικῶν αὐτῶν βαρῶν, κέκτηνται ἑκάτερον τὸ αὐτὸ ὡρισμένον ἄθροισμα ἐνεργείας γυρώσεως ἢ ὅπερ ταὐτὸν τὸ αὐτὸ ἄθροισμα ἐνεργείας μεταφορᾶς· διότι τὰ ποσὰ ταῦτα εἶναι ἀνάλογα· ἀσκοῦσι δ' ἐπὶ πλέον κατ' ἄτομον ἢ κατὰ σπεῖραν συνελίξεως τὴν αὐτὴν πίεσιν. Τὸ ἄτομον ἄρα δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς τὸ ποσὸν ἐνεργείας πάντοτε τὸ αὐτό, ὃ κέκτηται δεδομένος ὄγκος ἁπλοῦ σώματος ἐν τῇ ἀερώδει καταστάσει ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας, τῆς ἐνεργείας ταύτης παρισταμένης ὑπὸ τῆς μονάδος 1. Τὰ δὲ ἀτομικὰ βάρη εἶναι τὰ σχετικὰ ὑλικὰ βάρη, ἅτινα περιέχουσι τὴν ἐνέργειαν ταύτην πάντοτε τὴν αὐτήν. Ἐντεῦθεν δὲ συνάγεται, ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἐπιδεκτικὴ συνδυασμοῦ μόνον κατὰ ποσότητας ἴσων γυροστατικῶν ἐνεργειῶν.

Ἐὰν δὲ τὰ δύο ἀέρια συνδυασθῶσιν, αἱ δῖναι συγκολλῶνται ἀνὰ

δύο καὶ ὁ ὄγκος ἐλαττοῦται κατὰ τὸ ἥμισυ. Παρατηρητέον δέ, ὅτι δύο γυροστατικὰ συστήματα συγκεκολλημένα δὲν μετασχηματίζουσι πλέον ἐνεργείας γυρώσεως εἰς ἐνεργείας μεταφορᾶς, εἰ μὴ ἕνα ἐλεύθερον γυροστάτην.

Ὅ,τι δὲ ἐρρήθη περὶ μονοατομικῶν ἀερίων, δύναται νὰ ρηθῇ καὶ περὶ διατομικῶν ἢ πολυατομικῶν ἀερίων. Ὑπὸ τὰς αὐτὰς δὲ συνθήκας ἡ πίεσις ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μορίων καὶ οὐχὶ πρὸς τὸν τῶν ἀτόμων.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐνέργεια τῆς μεταφορᾶς εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν ἐνέργειαν γυρώσεως δύναται νὰ γραφῇ διὰ δύο διάφορα ἀέρια

$$P = N M V^2 = N' M' V'^2$$

Ὅθεν ἐὰν ἡ θερμοκρασία ἦναι ἡ αὐτή, $N = N'$, ἤτοι τὰ δύο ἀέρια περιέχουσι τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν γυροστατικῶν σπειρῶν. Σημειωτέον δέ, ὅτι μία τῶν μᾶλλον ἐνδιαφερουσῶν ἐφαρμογῶν τῆς ἀνωτέρω θεωρίας εἶναι ἡ μᾶλλον σχετικὴ πρὸς τὸ πείραμα τοῦ *Zeemann* τὸ προγνωσθὲν ὑπὸ τῆς θεωρίας τοῦ Lorentz.

Κατὰ τὰ πειράματα τὰ ἀέρια ὑπόκεινται μετὰ μεγίστης προσεγγίσεως εἰς τοὺς ἑπομένους τρεῖς νόμους· εἰς τὸν τοῦ Mariotte, Joule καὶ Gay-Lussac. Κατὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ἰσοδυναμίας καὶ ἐντροπῆς ἐν τῷ θερμαντικῷ ὑπάρχει

$$dQ = dU + Apdv$$

$$dS = \frac{dQ}{T} = \frac{dU}{T} + \frac{Ap}{T} dv$$

ὅπου Q τὸ ποσὸν τῆς θερμότητος, T τὸ τῆς θερμοκρασίας, v ὁ ὄγκος ἑνὸς χιλιογράμμου, p ἡ πίεσις αὐτοῦ, U ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τῆς ἀερώδους μάζης καὶ A τὸ ἀντίστροφον μηχανικὸν ἰσοδύναμον τῆς θερμότητος, ἤτοι ὁ λόγος $\frac{d\tau}{E}$ τοῦ ἀπειροστοῦ ἔργου τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων πρός τινα σταθερὰν ποσότητα. Κατὰ δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ Clausius (ἥτις περιέχει τὴν τοῦ Sadi-Carnot) ὑπάρχει ἐν γένει

$$\int \frac{dQ}{T} \overset{<}{\underset{>}{=}} 0$$

Ὁ δὲ Gibbs δέχεται, ὅτι 1) ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια ὁμογενοῦς μίγματος πολλῶν ἐν γένει ἀερίων ἰσοῦται τῷ ἀθροίσματι τῶν ἐσωτερικῶν ἐνεργειῶν, ἃς θὰ ἐκέκτηντο τὰ ἀέρια ταῦτα, ἐὰν ἕκαστον αὐτῶν κατεῖχε μόνον ὑπὸ τὴν αὐτὴν θερμοκρασίαν τὸν ὅλον ὄγκον τοῦ μίγματος, 2) ἡ ἐντροπὴ τοῦ συστήματος ὁμογενοῦς μίγματος πολλῶν ἐν γένει ἀερίων ἰσοῦται τῷ ἀθροίσματι τῶν ἐντροπῶν, ἃς θὰ ἐκέκτηντο τὰ ἀέρια ταῦτα, ἐὰν ἕκαστον αὐτῶν κατεῖχε μόνον ὑπὸ τὴν αὐτὴν θερμοκρασίαν τὸν ὅλον ὄγκον τοῦ μίγματος.

Ὁ δὲ Helmholtz δέχεται, ὅτι αἱ παράμετροι αἱ ὁρίζουσαι τὴν θέσιν συστήματός τινος δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς δύο τάξεις, καθ' ὃν τρόπον μεταβάλλονται μετὰ τοῦ χρόνου· τούτων αἱ μὲν μεταβάλλονται λίαν βραδέως, αἱ δὲ λίαν ταχέως. Καλεῖ δὲ συστήματα *μονοκυκλικὰ* μὲν ἐκεῖνα, δι' ἃ ὁ ἀριθμὸς τῶν παραμέτρων ἀνάγεται εἰς τὸν 1, *πολυκυκλικὰ*· δὲ ἐκεῖνα, δι' ἃ ὁ ἀριθμὸς τῶν παραμέτρων μείζων τοῦ 1. *Λανθανούσας* δὲ ἢ *κεκρυμμένας* κινήσεις καλεῖ, ὡς καὶ ὁ *Hertz*, τὰς ἀντιστοιχούσας πρὸς φαινόμενα μὴ ἀναστρέψιμα. Τὸ ἁπλούστατον παράδειγμα τοιούτου συστήματος εἶναι τὸ ἐκκρεμὲς τοῦ Foucault· ἡ λανθάνουσα κίνησις εἶναι ἡ τῆς γῆς. Ἡ κίνησις αὕτη ἐμποδίζει τὸ ἐκκρεμὲς νὰ ἐπανέλθῃ κατ' ἀντίστροφον διεύθυνσιν διὰ τῶν θέσεων, ἃς πρότερον κατεῖχε, καὶ καταστρέφει τὸ ἀναστρέψιμον τοῦ φαινομένου.

Τῶν δ' ἐξισώσεων

$$(1)\quad \begin{cases} \dfrac{dx}{dt} = u(x, y, z, t) \\ \dfrac{dy}{dt} = v(x, y, z, t) \\ \dfrac{dz}{dt} = w(x, y, z, t) \end{cases}$$

$$(2)\quad \frac{dx}{u} = \frac{dy}{v} = \frac{dz}{w}$$

$$(3)\quad \frac{dx}{\xi} = \frac{dy}{\eta} = \frac{dz}{\zeta}$$

αἱ μὲν (1) καλοῦνται ἐξισώσεις τῆς τροχιᾶς, αἱ δὲ (2) τοῦ ρεύματος, αἱ δὲ (3) τῆς δίνης, ὅπου

$$2\xi = \frac{\vartheta w}{\vartheta y} - \frac{\vartheta v}{\vartheta z}, \quad 2\eta = \frac{\vartheta u}{\vartheta z} - \frac{\vartheta w}{\vartheta x}, \quad 2\zeta = \frac{\vartheta v}{\vartheta x} - \frac{\vartheta u}{\vartheta y}$$

π. χ. ἐν τῇ κινήσει στερεοῦ τινος σώματος εἶναι αἱ μὲν τροχιαὶ αἱ καμπύλαι, ἃς γράφουσι τὰ διάφορα σημεῖα αὐτοῦ, αἱ δὲ γραμμαὶ τοῦ ρεύματος αἱ ἕλικες πρός τινα χρονικὴν στιγμὴν t, αἱ δὲ δίναι αἱ παράλληλοι εὐθεῖαι τῷ στιγμιαίῳ ἄξονι πρός τινα χρονικὴν στιγμὴν t. Ἐν δὲ τῇ καλουμένῃ ἐμμόνῳ κινήσει, u, v, w καὶ κατ'ἀκολουθίαν ξ, η, ζ εἶναι ἀνεξάρτητα τοῦ χρόνου. Ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ αἱ μὲν τροχιαὶ καὶ αἱ γραμμαὶ τοῦ ρεύματος συμπίπτουσιν, αἱ δὲ γραμμαὶ τῆς δίνης δὲν μεταβάλλονται μετὰ τοῦ χρόνου.

Ἔστω XOY τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐκλειπτικῆς καὶ OZ κάθετος ἐπὶ τὸν ἄξονα OY καὶ παράλληλος πρὸς τὴν διεύθυνσιν τὴν ποιοῦσαν μετὰ τοῦ ἄξονος τῆς ἐκλειπτικῆς γωνίαν 30^0, τοῦ ἄξονος OX διευθυνομένου πρὸς τὸ οὐράνιον μῆκος ὑπὸ γωνίαν 90^0 καὶ τοῦ ἄξονος OY ὑπὸ γωνίαν 0^0. Ἐὰν δινώδης τις ἀερώδης σωλὴν B ἀκτῖνος α στρεφόμενος δεξιὰν στροφὴν πρὸς τὸν ἄξονα OZ μετὰ μεταφορικῆς ταχύτητος W κατὰ τὸν OZ, τοῦ ἐπιπέδου αὐτοῦ περιστροφῆς ὄντος παραλλήλου τῷ ἐπιπέδῳ XOZ, συναντᾷ διὰ τοῦ ἐπὶ κεφαλῆς ἐπιπέδου B τὸ περιέχον τὸν ἄξονα OZ′ νεφέλωμά τι A κοσμικῆς ὕλης κατά τι σημεῖον M, ἡ δίνη δίδει τῇ ὕλῃ A ταχύτητα μεταφορᾶς V παραλλήλου τῷ OZ καὶ περιστροφὴν ω, ἥτις διαχωρίζει αὐτὴν εἰς χώνας συγκεντρικὰς πρὸς τὸν OZ. Πρὸς εὕρεσιν τῶν τομῶν τῶν χωνῶν τούτων ὑπὸ τοῦ ἐπιπέδου ZOX παρατηρητέον, ὅτι ὑπάρχει

$$V = \frac{dz}{dx} \cdot \frac{dx}{dt}$$

Ἡ χαρακτηριστικὴ δὲ ἰδιότης τῆς δίνης εἶναι, ὅτι πᾶν μόριον κείμενον ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωλῆνος (x = α) μένει ἐπ' αὐτῆς

ἀπαύστως. Τοῦ $\frac{dx}{dt}$ μηδενιζομένου ἄρα διὰ $x=\alpha$ δύναται νὰ τεθῇ ἐν γένει

$$\frac{dx}{dt}=(x-\alpha).\varphi$$

τοῦ φ ὄντος συναρτήσεώς τινος ὁριζομένης ὑπὸ $\frac{d^2x}{dt^2}$ καὶ ἑπομένως

$$\frac{dz}{dx}=\frac{V}{\varphi}\cdot\frac{1}{x-\alpha}$$

Ἐὰν ὑποτεθῇ νῦν $\frac{V}{\varphi}=$ σταθ., εὑρίσκεται

$$z=\frac{V}{\varphi}.\lambda o\gamma(x-\alpha)+c$$

Ἀλλὰ δινώδης τις σωλὴν δεχόμενος ὠσίν τινα κραδαίνεται, ὥς τις ἐλαστικὴ ράβδος σχηματίζουσα κοιλώματα καὶ δεσμούς. Ἔστω z_1, z_2, ..., z_ν τὰ ἐπίπεδα τῶν κοιλωμάτων τούτων τὰ παράλληλα τῷ XOY καί ἴσον ἀλλήλων ἀπέχοντα ἀπὸ τοῦ XOY κατὰ τὴν διεύθυνσιν OZ'· τότε ὑπάρχει $Z_\nu=\nu z_1$, ἐξ οὗ διὰ $c=o$

$$\lambda o\gamma(x_\nu-\alpha)=\lambda o\gamma(x_1-\alpha) \tag{τ}$$

ὁ δὲ τύπος οὗτος ὑποθέτει, ὅτι αἱ τῶν πλανητῶν δίναι ἀναβαίνουσαι διαδοχικῶς εἰς τὸ νεφέλωμα Α φθάνουσιν εἰς τὸ ἐπίπεδον XOY μετὰ κοινῆς ταχύτητος $W_1<W$. Ὁ Belot (Comptes rendus, 4 Décembre 1905) ἐφαρμόζων τὸν τύπον (τ) εἰς τὸ ἡλιακὸν σύστημα καὶ ἐκφράζων τὰς ἀποστάσεις x διὰ τῆς ἀκτῖνος τῆς τροχιᾶς τῆς γῆς εὗρε

$$x_\nu-0{,}28=\frac{1}{214{,}45}\,1{,}883^\nu$$

ἐξ οὗ συνήγαγε τὸν γνωστὸν νόμον τοῦ Bode. Ἐκ δὲ τοῦ τύπου

$$\varepsilon\varphi\alpha=\sigma\varphi\beta=\frac{V\sigma\upsilon\nu i}{\varphi(x-\alpha)-V\eta\mu i}\qquad\left(\sigma\upsilon\nu i=\frac{\sqrt{3}}{2}\right)$$

συνήγαγε τὰς κλίσεις τῶν ἰσημερινῶν τῶν πλανητῶν πρὸς τὴν ἐκλειπτικήν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐξηγεῖται προφανῶς ἡ κίνησις τῶν οὐρανίων σωμάτων διὰ τῶν δινωδῶν κινήσεων.

Ὑγρὰ κατάστασις.

Ἐκ τῶν προηγουμένων συνάγεται, ὅτι ἡ ὑφὴ τῶν ἀερίων εἶναι ἰνώδης, ὡς δεικνύει ἄλλως τὸ γνωστὸν φαινόμενον τῶν δακτυλίων τῶν παραγομένων ὑπὸ τοῦ συνήθους καπνοῦ τῶν καπνιζόντων. Τὸ αὐτὸ δὲ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ὑγρά. Ἐὰν π. χ. εἰς ὕδωρ εἰσαχθῇ σταγὼν χρωματιστῆς τινος διαλύσεως, ἡ σταγὼν αὕτη δὲν διασκορπίζεται ἀδιαφόρως κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, ἀλλ' ὡς ὁ καπνὸς παρέχει τὴν εἰκόνα ἰνῶν ἐντελῶς ὡρισμένων.

Θεωρήσωμεν τὴν εἰκόνα τῆς ἀερώδους καταστάσεως, καθ' ἣν αἱ γυροστατικαὶ ἶνες δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν ἔν τινι δοχείῳ εἰς δύο ὀρθογωνίους διευθύνσεις. Ἡ τάσις τῶν ἰνῶν τούτων καθορίζει ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ δοχείου συνεκτικὴν τινὰ ἐνέργειαν τείνουσαν νὰ πλησιάσῃ αὐτὰ πρὸς ἄλληλα, ἥτις παριστᾷ τὴν ἐσωτερικὴν πίεσιν p. Ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ἶνες αὗται ἀποπαλλόμεναι ἀλλήλων καὶ ἔχουσαι μέσην τινὰ ταχύτητα μεταφορᾶς υ ὁρίζουσιν ἐπὶ τῶν αὐτῶν τοιχωμάτων τὰς ὤσεις τὰς τεινούσας ν' ἀπομακρύνωσιν αὐτά. Ἐὰν δὲ τὰ τοιχώματα ὑποτεθῶσι κινητὰ καὶ παρασταθῇ διὰ P ἡ ἐξωτερικὴ πίεσις, ἡ ἰσορροπία πραγματοποιεῖται, ὁπότε ὑπάρχει

$$P + p - k = 0$$

τοῦ k παριστῶντος τὴν συνισταμένην ἐνέργειαν τῶν ὤσεων. Ὅθεν ἡ διασταλτικὴ δύναμις τοῦ ἀερίου παρίσταται διὰ $P = k - p$. Ἐὰν ἤδη ἡ τιμὴ τοῦ P αὐξάνηται, δύο περιπτώσεις δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ τὸ P αὐξάνεται ἀπείρως ἢ ἐπέρχεται στιγμή, καθ' ἣν τὸ P λαμβάνει ὡρισμένην τινὰ τιμὴν σταθεράν. Ἀπὸ δὲ τοῦ σταθεροῦ τούτου ὁρίου αἱ γυροστατικαὶ ἶνες συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐπέρχεται ἡ ὑγρὰ κατάστασις. Ἑκάστη ἀτομικὴ ἴς φέρεται πράγματι

ὥς τι ἐλατήριον πιεζόμενον, οὗτινος αἱ σπεῖραι συμπίπτουσιν ἀλλήλαις. Ἡ θερμοκρασία, καθ' ἣν πραγματοποιεῖται ὁ μετασχηματισμὸς οὗτος καλεῖται *θερμοκρασία συμπυκνώσεως*, ἡ δὲ πίεσις P, ἀφ' ἧς παράγεται ἡ κατακρήμνισις τῶν στοιχείων ἀπ' ἄλληλα, καλεῖται *μεγίστη πίεσις*, ἡ δὲ ἀερώδης οὐσία κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην λέγεται *κεκορεσμένος ἀτμός*. Ἐὰν δὲ θεωρηθῶσιν αὐξανόμεναι θερμοκρασίαι, ἐπέρχεται στιγμή τις, καθ' ἣν ἡ ἀτμώδης οὐσία καταλαμβάνει διπλάσιον ὄγκον τοῦ ὑγροῦ ὄγκου.

Ἡ θερμικὴ ἐνέργεια ἡ ἐκ συμπιέσεως ἀερίου τινὸς ὁριζομένη, ἤτοι ὑπὸ τῆς συμπιέσεως τῆς μοριακῆς σπείρας τῆς ἀποτελουμένης ὑπὸ ρευμάτων σχεδὸν παραλλήλων καὶ τῆς αὐτῆς φορᾶς συσχετίζεται πρὸς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν σπειρῶν ἀπ' ἀλλήλων, ἥτις καθορίζει ἠλεκτρομαγνητικὴν ἐπαγωγὴν ἔχουσαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τῆς ἐντάσεως τοῦ ρεύματος. Ἡ αὔξησις ἄρα τῆς ἀντιστοίχου ἐνεργείας λαμβάνεται ἀναγκαίως ἐκ τοῦ περιβάλλοντος μέσου, ὅθεν ἀπορρόφησις θερμότητος καὶ ἀπόψυξις. Τὸ ἐναντίον συμβαίνει ἕνεκα συμπυκνώσεως. Ἐὰν δὲ αὕτη ἦναι μόνιμος, ὡς συμβαίνει κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἀτμώδους εἰς τὴν ὑγρὰν κατάστασιν, ἡ ἀποπεμπομένη θερμότης καλεῖται τότε θερμότης ἐξατμίσεως. Ἐὰν δὲ τοὐναντίον θεωρηθῇ ἡ ὑπεραερώδης κατάστασις, ἡ συμπίεσις ἐπιφέρει τὴν αὔξησιν τῆς ἀποστάσεως δύο διαδοχικῶν ἰόντων, ὅθεν αὔξησις τῆς ἀντιστάσεως, ἐλάττωσις τῆς ἐνεργείας τοῦ ρεύματος, ἥτις καὶ μηδενίζεται, ἐὰν ἡ ἀπόστασις τῶν ἰόντων ἀπ' ἀλλήλων καταστῇ ἀρκοῦσα, καὶ ἀποκατάστασις τῆς ἐνεργείας ταύτης ἐν τῷ περιβάλλοντι μέσῳ, ὅθεν ἐκπομπὴ θερμότητος. Ἡ συμπίεσις τοῦ ὑπεραερώδους μέσου συνοδεύεται ἄρα ὑπὸ ἐκπομπῆς θερμότητος, ἀντιστρόφως τοῦ ὅ,τι συμβαίνει διὰ τὰ ἀέρια. Ὥστε δύο διαδοχικὰ στοιχεῖα ρεύματος ἀπωθοῦσιν ἄλληλα.

Ἔν τινι ἀερώδει μάζῃ πρὸς τὴν αὔξησιν θερμότητος ἀντιστοιχεῖ αὔξησις τῆς γυρωτικῆς κινήσεως τῶν ἰόντων. Ὅθεν πρῶτον αὔξησις τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἠλεκτροστατικῆς ἕλξεως καὶ δεύτερον αὔξησις τῆς ἐντάσεως τοῦ ρεύματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἠλεκτρομαγνητικῆς ἕλξεως τῶν δύο διαδοχικῶν σπειρῶν. Αἱ δύο δὲ αὗται ἐνέργειαι τείνουσι νὰ παραγάγωσι συνοχήν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβαίνει αὔξησις

τῶν ὤσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τάσις πρὸς διαστολὴν (αἰτία τῆς ἀπώσεως δύο διαδοχικῶν στοιχείων τοῦ ρεύματος).

Ἐν δὲ τῇ ὑγρᾷ καταστάσει αἱ μεταβολαὶ ὄγκου τῶν στοιχείων μετὰ τῆς θερμοκρασίας οὐδὲν ἄλλο παριστῶσιν ἢ τὰς μεταβολὰς ὄγκου αὐτῶν τούτων τῶν γυροστατικῶν στοιχείων. Ἐντεῦθεν ὁ λόγος, δι' ὃν ὑγρά τινα (ὡς τὸ ὕδωρ μεταξὺ 0 καὶ 4^{0}) συστέλλονται ἕνεκα ὑψώσεως θερμοκρασίας, ἐν ᾧ ἄλλα διαστέλλονται.

Κατὰ τὰς διαλύσεις συγγενῶν χημικῶν οὐσιῶν τὰ φαινόμενα παράγονται κατά τινα λειτουργίαν παραβαλλομένην ὅλως πρὸς τὴν τῆς ἐξατμίσεως. Αἱ σπεῖραι αἱ ἀναμιγνυόμεναι εἰς ὑγρὰ φέρονται ὡς αἱ σπεῖραι ἀτμοῦ ἀναμιγνυόμεναι εἴς τι ἀέριον, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς γνωστῆς θεωρίας τοῦ van t' Hoff. Ὁπότε ἡ ἴς τοῦ διαλελυμένου σώματος εἰσάγεται εἰς τὸ λύον σῶμα δύο περιπτώσεις δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ αἱ ἶνες ἢ οἱ στοιχειώδεις βλαστίσκοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸ μοριακὸν νῆμα δύνανται νὰ παραμείνωσι στενῶς ἡνωμένα ὡς πρότερον. Ὑπὸ τὰς συνθήκας δὲ ταύτας ἡ διάλυσις δὲν εἶναι ἀγωγός, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν οἱ βλαστίσκοι νὰ ἀπολύωνται καὶ τὰ ἄτομα νὰ μὴ συνδέωνται πλέον πρὸς ἄλληλα, εἰ μὴ ὑπὸ μακρῶν ἐξ ἰόντων νημάτων, ἅτινα διατηροῦσι τὰ στοιχεῖα στενῶς ἡνωμένα. Τότε δὲ λέγεται ἡ διάλυσις ἰοντοδυναμικὴ καὶ καθίσταται ἀγωγὸς ἠλεκτρισμοῦ· διότι ἀρκεῖ ἡ παραμικρὰ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια πρὸς ἀπόλυσιν τῶν ἀναγκαίων ἰόντων κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ ρεύματος καὶ διακοπὴν τῶν ἐξ ἰόντων νημάτων. Πᾶσα ἄρα διακοπὴ τοῦ ἐξ ἰόντων νήματος ἢ πᾶσα τάσις πρὸς διακοπὴν καθορίζει διασκόρπισιν, ἐκπομπὴν θερμαντικῆς ἐνεργείας. Τὸ δὲ ἀντίστροφον παράγεται διὰ πάσης ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐξ ἰόντων νήματος.

Δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τρία διάφορα ρεύματα· 1) τὸ ἄθερμον ρεῦμα ἢ ἑλκτικὸν ρεῦμα ἢ ἁπλῶς τὸ αἰθέριον γυροστατικὸν ρεῦμα τὸ καθορίζον τὴν περιστροφὴν τῶν ἰόντων, 2) τὸ θερμικὸν ρεῦμα τὸ ἀναπτύσσον θερμότητα ἕνεκα σχετικῶν μετακινήσεων τῶν ἰόντων, τῆς ἠλεκτροστατικῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῶν ἐντεῦθεν κραδασμῶν, 3) τὸ [illegible]τρολυτικὸν ρεῦμα, ὅπου λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν συγχρόνως τὸ αἰθέ[illegible] ρεῦμα, ἡ τῶν ἰόντων κίνησις καὶ ἡ τῶν ἠλεκτρολυτικῶν ἰόντων [illegible]ις ἡ τείνουσα νὰ ἀντιστρέψῃ τὸ ρεῦμα.

Ἐὰν θεωρηθῇ σταγών τις ὕδατος περιβαλλομένη ἐν τῷ τεταμένῳ δικτύῳ τῶν γυροστατικῶν ἰνῶν ὑπὸ σφαιρικὴν μορφὴν καὶ ὑποτεθῇ, ὅτι ἐλαττοῦται βαθμηδὸν ὁ ὄγκος τῆς σταγόνος ταύτης εἴτε δι' ἐξατμίσεως εἴτε δι' ἄλλης τινὸς αἰτίας, ἐπέρχεται στιγμή, καθ' ἣν ἡ διάμετρος τῆς γυροστατικῆς ἰνὸς ἡ ἀποτελοῦσα τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δίκτυον δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτὴν τὴν διάμετρον τῆς σφαίρας. Ἀπὸ δὲ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ δυναμικὴ ἰσορροπία τῆς γυροστατικῆς ταύτης ἰνὸς ἄρχεται μεταβαλλομένη ἕνεκα τῆς ἀνάγκης, ἐν ᾗ εὑρίσκονται αἱ ἐξ ἰόντων ἶνες, νὰ πλησιάσωσι πρὸς ἀλλήλας. Τότε δὲ ἀπολύονται ἰόντα ἔχοντα διεύθυνσιν θετικὴν ἢ ἀρνητικήν· ἐν ἑνὶ λόγῳ τὸ μόριον εἶναι ἠλεκτρισμένον θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς. Ὅμοια δὲ μόρια ἀπωθοῦνται ἀμοιβαίως καὶ ἀναφαίνεται ἡ κίνησις τοῦ Brown, εἰς ἣν ὁ Spring ἀποδίδει τὴν ἐμμονὴν τῶν κολλωδῶν ἢ θολερῶν μέσων. Πᾶσα σταγὼν ὕδατος ἐξικνουμένη εἰς διαστάσεις ἱκανῶς μικρὰς ἠλεκτρίζεται ἀναγκαίως. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἠλεκτρικὰ τῆς ἀτμοσφαίρας φαινόμενα καὶ πολλὰ ἄλλα φαινόμενα τῆς φασματοσκοπικῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ ἡλίου.

Κατὰ δὲ τὰ πειράματα τοῦ L. A. Holz (Annalen der Physik, 1905), ὅταν κοῖλόν τι κυλινδρικὸν ἢ σφαιροειδὲς σῶμα ἐμβαπτίζηται ἐν ὕδατι περιεχομένῳ ἔν τινι δοχείῳ καὶ περιστρέφηται περί τινα ἄξονα, τὰ ἐν κινήσει μόρια τοῦ ὕδατος δεικνύουσι τάσιν συσσωρεύσεως περὶ τὸ κέντρον τοῦ ἄξονος περιστροφῆς τοῦ περιστρεφομένου σώματος καὶ οὕτω γεννᾶται κεντρομόλος ροὴ τῶν μορίων τοῦ ὕδατος. Τὸ πρὸς τὸν ἄξονα περιστροφῆς ρέον ὑγρὸν συνίσταται ἐκ τῶν δινωδῶν νημάτων, ἅτινα περιφέρονται ἑλικοειδῶς περὶ τὸν ἄξονα τῆς δίνης καὶ ἐκτελοῦσι κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς περιστροφῆς ὁλόκληρον περιφοράν. Τὰ νήματα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ δίνη αὐτη, κινοῦνται ἐν ἐπιπέδοις, ἅτινα εἶναι κάθετα πρὸς τὸν ἄξονα περιστροφῆς τοῦ περιστρεφομένου σώματος. Οὕτω δὲ λαμβάνεται εἰκών τις ἕλξεως πρὸς τὸ κέντρον τοῦ σώματος, ἥτις τελεῖται διὰ τοῦ μεσάζοντος μέσου, ὅπερ εἶναι τὸ ὕδωρ. Ἐὰν δὲ τὸ μέσον τοῦτο ᾖναι ὁ αἰθὴρ ὁ πληρῶν πάντα χῶρον τοῦ κόσμου, λαμβάνεται οὕτως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρηθείσης πρὸς τὸ κέντρον ροῆς ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν ἐξαγομένων τῶν πειραμάτων τούτων καὶ τῆς ἐλευθέρας πτώσεως

τῶν σωμάτων ἐν τῷ χώρῳ. Κατὰ τὰ πειράματα ταῦτα ἡ στερεὰ ἐπιφάνεια τοῦ περιστρεφομένου ἐν τῷ ὕδατι σώματος διὰ τὴν ἕφελξιν τῶν μορίων τοῦ ὕδατος προξενεῖ κατὰ τὴν περιστροφὴν ἐπαύξησιν αὐτῶν περιστρεφομένων μετὰ τοῦ σώματος. Ἐν δὲ τῇ περιπτώσει ταύτῃ παρατηρεῖται, ὅτι τὰ ἐν τῷ ὕδατι αἰωρούμενα π. χ. ρινίσματα ξύλου, εὐθὺς ὡς φθάσωσι πλησίον τῆς περιστρεφομένης μάζης τοῦ ὕδατος δὲν διατηροῦσι πλέον τὴν ἀρξαμένην διεύθυνσιν τῆς πρὸς τὸ κέντρον κινήσεως, ἀλλὰ περιφέρονται εἰς τόξα περὶ τὸ περιστρεφόμενον σῶμα καὶ δὴ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ περιστρεφομένου ὕδατος.

Οὕτω δὲ ἀληθεύει καὶ πειραματικῶς ἡ ὑδροδυναμικὴ θεωρία τοῦ Helmholtz, καθ' ἣν ὑπάρχει

$$\frac{\vartheta v}{\vartheta z}-\frac{\vartheta w}{\vartheta y}=2\xi,\qquad \frac{\vartheta w}{\vartheta x}-\frac{\vartheta u}{\vartheta z}=2\eta,\qquad \frac{\vartheta w}{\vartheta y}-\frac{\vartheta v}{\vartheta x}=2\zeta$$

καὶ ἐξ ἧς προκύπτει, ὅτι 1) οὐδὲν μόριον ὕδατος ἔρχεται εἰς περιστροφήν, ἣν δὲν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς, 2) τὰ μόρια τοῦ ὕδατος, ἅτινα κατά τινα χρόνον εὑρίσκονται ἐν τῇ αὐτῇ γραμμῇ δίνης, καὶ κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κινήσεως παραμένουσιν ἐν αὐτῇ, 3) τὸ γινόμενον τῆς ἐγκαρσίου τομῆς ἐπὶ τὴν γωνιακὴν ταχύτητα νήματος δίνης μένει σταθερὸν κατὰ μῆκος τοῦ νήματος, εἶναι σταθερὸν καὶ κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κινήσεως τοῦ νήματος, διατηρεῖ τὴν αὐτὴν τιμήν. Πρέπει ἄρα τὰ νήματα δίνης ἐντὸς τοῦ ὑγροῦ νὰ ἐπανακάμπτωσιν εἰς ἑαυτὰ ἢ δύνανται νὰ τελευτῶσιν εἰς τὰ πέρατα αὐτοῦ.

Τὰς δὲ συνεχεῖς τιμὰς τῆς ταχύτητος u, v, w διά τι ἄπειρον ρευστὸν παρέχουσιν ἐν γένει οἱ ἑπόμενοι τύποι·

$$2\pi u=\int\int\int\left(\zeta'\frac{d\frac{1}{r}}{dy}-\eta'\frac{d\frac{1}{r}}{dz}\right)d\tau$$

$$2\pi v=\int\int\int\left(\xi'\frac{d\frac{1}{r}}{dz}-\zeta'\frac{d\frac{1}{r}}{dx}\right)d\tau$$

$$2\pi w=\int\int\int\left(\eta'\frac{d\frac{1}{r}}{dx}-\xi'\frac{d\frac{1}{r}}{dy}\right)d\tau$$

ὅπου $r=\sqrt{(x-x')^2+(y-y')^2+(z-z')^2}$, $d\tau=dx'dy'dz'$ καὶ πρὸς τὴν χρονικὴν στιγμὴν t οἱ δακτύλιοι τῆς δίνης εἶναι πεπληρωμένοι συνεχοῦς ἑλκτικῆς οὐσίας, ἧς ἡ πυκνότης ϱ ἔν τινι σημείῳ x', y', z' ἀντιστοιχεῖ πρὸς $\frac{1}{2\pi}\xi'(x', y', z', t)$, $\frac{1}{2\pi}\eta'(x', y', z', t)$, $\frac{1}{2\pi}\zeta'(x', y', z', t)$, τῆς ὁλοκληρώσεως ἐκτεινομένης ἐν τῷ ὄγκῳ, τῷ κατεχομένῳ ὑπὸ τῶν δακτυλίων τῆς δίνης.

Θεωρηθήτω ἰδίᾳ ἄπειρόν τι ρευστόν, ἐν τῷ ὁποίῳ πᾶσαι αἱ γραμμαὶ δίνης εἶναι περιφέρειαι κύκλων, ὧν τὰ ἐπίπεδα κάθετα πρὸς τὸν ἄξονα OZ καὶ ὧν τὰ κέντρα ἐπὶ τοῦ ἄξονος τούτου, καὶ ὑποτεθήτω, ὅτι ἡ ἔντασις τῆς δίνης εἶναι ἡ αὐτὴ κατὰ μῆκος τῆς αὐτῆς περιφερείας κύκλου. Δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προφανὲς ἕνεκα τῆς συμμετρίας, ὅτι, ἐὰν αὕτη ἡ διάταξις τῶν δινῶν ὑπάρχῃ κατά τινα χρονικὴν στιγμήν, ὑπάρχει πάντοτε. Τὸ δὲ ὑγρὸν ἀποτελεῖται τότε πρὸς οἱανδήποτε χρονικὴν στιγμὴν ὑπό τινος μὴ περιστρεφομένου μέρους περιβάλλοντος τοὺς δακτυλίους τῆς δίνης, ὡς σπεῖραι ἐκ περιστροφῆς περὶ τὸν ἄξονα OZ. Οἱ δὲ δακτύλιοι οὗτοι μετακινοῦνται μένοντες ἐκ περιστροφῆς περὶ τὸν OZ· ἀλλ' αἱ κάθετοι αὐτῶν τομαὶ δύνανται νὰ μεταβάλλωνται κατὰ τὸ σχῆμα, καθ' ὃν χρόνον μεταβάλλονται αἱ ἀκτῖνες τῶν διαφόρων ἀπείρως λεπτῶν δακτυλίων τῆς δίνης, οἵτινες ἀποτελοῦσιν αὐτούς.

Ἐν δὲ τῇ περιπτώσει ταύτῃ εὗρον ἤδη (ἰδὲ τὴν ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ 1904 διατριβήν μου) ὑπὸ τὴν ὑπόθεσιν

$$P ds \, \text{συν}(P, v) - \frac{1}{\varrho} dp = K d\psi$$

(ὅπου P ἡ ἐξωτερικὴ δύναμις, ϱ ἡ πυκνότης τοῦ ρευστοῦ, p ἡ πίεσις καὶ r, ϑ, ψ αἱ πολικαὶ συντεταγμέναι τοῦ σημείου x, y, z, τὸ δέ K σταθερὰ ποσότης) ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τὴν διαφορικὴν ἐξίσωσιν

$$2r\frac{dr}{dt}\cdot\frac{d\psi}{dt}+r^2\frac{d^2\psi}{dt^2}=K$$

ὅθεν

$$r^2\frac{d\psi}{dt}=Kt+c$$

καὶ διὰ $p = \text{σταθ.}$, $\text{Ρσυν}(P, v) = \text{σταθ.}$

$$r^3 = \lambda t^2 + \mu t + \nu$$

ἐξ ὧν ἀποδεικνύονται οἱ δύο γνωστοὶ νόμοι τοῦ Kepler, ἤτοι ὁ τῶν ἐμβαδῶν καὶ ὁ τῶν κύβων τῶν ἀξόνων, οὓς ἐξήγαγεν ἐκ τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων τοῦ Tycho-Brahé.

Ἐν δὲ τῇ καλουμένῃ μονίμῳ καταστάσει τοῦ ὑγροῦ εὗρον

$$r = \sqrt[3]{A\psi \pm B\sqrt{\alpha\psi + \beta} + \Gamma}$$

ὅπερ ἐξαγόμενον συμφωνεῖ πληρέστατα καὶ πρὸς τὰ ἑλικοειδῆ νεφελώματα, οἷον τὸ τῆς κόμης τῆς Βερενίκης.

Στερεὰ κατάστασις.

Τὰ στερεὰ σώματα, ὡς καὶ τὰ ὑγρὰ καὶ τὰ ἀέρια, ἀποτελοῦνται ὁμοίως ὑπὸ στοιχειωδῶν γυροστατικῶν ἰνῶν. Ἐν μὲν τοῖς ἀερίοις καὶ ὑγροῖς αἱ ἶνες αὗται κυμαίνονται καὶ μετακινοῦνται πρὸς ἀλλήλας, ἐν δὲ τοῖς στερεοῖς αἱ διευθύνσεις τῶν ἰνῶν τούτων εἶναι μόνιμοι. Ἡ δὲ μόνιμος αὕτη διάταξις τῶν ἰνῶν χαρακτηρίζει τὰς παρατηρουμένας διαφόρους κρυσταλλίνους μορφάς. Δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωνται τὰ κολλώδη ἢ ἰξώδη ὑγρά, ὡς ἡ ἄσφαλτος, πρὸς τὴν ἰδίως στερεὰν κατάστασιν.

Κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ὑγρᾶς εἰς τὴν στερεὰν κατάστασιν παρατηρεῖται ἀνάπτυξις ποσῶν θερμότητος δυναμένων νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἐκπεμπόμενα κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἀτμώδους καταστάσεως εἰς τὴν ὑγράν. Ἀλλὰ δύνανται νὰ παρατηρηθῶσιν (ὡς κατὰ τὴν συστολὴν τοῦ ὕδατος διὰ τῆς θερμότητος) δύο εἴδη γυροστατικῶν στοιχείων· ἐκεῖνα, ἅτινα διαστέλλονται ἕνεκα προσθήκης θερμαντικῆς ἐνεργείας καὶ ἐκεῖνα ἅτινα συστέλλονται (ὡς τὸ ὕδωρ ὑπὸ 4°). Ἡ δὲ θεμελιώδης ἐπαλήθευσις τῆς θεωρίας ταύτης ὑπὸ τοῦ ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ *Wiedemann* ἰδίᾳ γεγονότος, ὅτι ὑπάρχει ἀναλογία μεταξὺ τοῦ θερμαντικοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρικοῦ ἀγωγοῦ, καθ' ἣν τό τε θερμαντικὸν καὶ τὸ ἠλεκτρικὸν ἀγωγὸν παριστῶσιν ἓν καὶ τὸ

αὐτὸ πρᾶγμα. Ἐντεῦθεν δὲ συνάγεται, ὅτι ἡ θερμότης δύναται νὰ μεταδίδηται ἀπό τινος στοιχείου εἰς ἕτερον διὰ δύο διαφόρων λειτουργιῶν· 1) δι' ἐπαγωγῆς ἀναπτυσσομένης ὑπὸ τῶν ἰοντοδυναμικῶν νημάτων τῶν ἀγωγῶν σωμάτων, 2) δι' ἐπαγωγῆς ἀναπτυσσομένης ὑπὸ τοῦ ἐξ ἰόντων ἄξονος τῆς ἀτομικῆς ἰνός. Παρατηρητέον δέ, ὅτι, ἐὰν ὑπῆρχε μόνη ἡ πρώτη λειτουργία, πᾶν σῶμα μὴ ἀγωγὸν ἠλεκτρισμοῦ δὲν θὰ παρήγαγε τὴν θερμότητα, ἐν ᾧ πράγματι πάντοτε βεβαιοῦται μικρόν τι θερμαντικὸν ἀγωγόν. Ἐπὶ πλέον διὰ τὰ σώματα τὰ κακὰ ἀγωγὰ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ δὲν ὑπάρχει πλέον ἁπλῆ τις σχέσις μεταξὺ τοῦ ἠλεκτρικοῦ καὶ τοῦ θερμαντικοῦ ἀγωγοῦ.

Ἐννοεῖται δὲ εὐκόλως, ὅτι, ἐὰν τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα ἑνῶνται διὰ νημάτων ἐξ ἰόντων, ὑπόκεινται ὀλιγώτερον εἰς τὸν ἀπ' ἀλλήλων ἀποχωρισμόν. Τὸ ἀγωγὸν τοῦ χάλυβος ἐλαττοῦται ἐπαισθητῶς, ἐφ' ὅσον εἶναι σκληρότερος. Ἡ διάδοσις τῆς θερμότητος ἐν ὑλικῷ τινι μέσῳ τελεῖται ἄρα διά τινος μηχανισμοῦ ὁμοίου πρὸς τὴν διάδοσιν διὰ μετρητῶν αἰθερίων μέσων, δι' ἠλεκτρομαγνητικῆς ἐπαγωγῆς.

Διὰ μὲν τὰ στερεὰ ἡ λειτουργία αὕτη εἶναι ἡ μόνη δυναμένη τοὐλάχιστον πρακτικῶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν. Διὰ δὲ τὰ ὑγρά, ἐπειδὴ ἡ ἀνάμιξις τῶν στοιχείων ὑψηλῆς θερμοκρασίας ἐκ γυροστατῶν ταχείας γυρώσεως μετὰ στοιχείων χαμηλῆς θερμοκρασίας τελεῖται διὰ διασκορπίσεως, μέρος τῆς θερμότητος μεταβιβάζεται διὰ τῆς λειτουργίας ταύτης. Ἡ δὲ λειτουργία αὕτη εἶναι πρακτικῶς ἡ μόνη δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ἐν τῇ ἀερώδει καταστάσει. Τὰ ἄτομα ἄρα τὰ ἀποτελοῦντα τοὺς ἀγωγοὺς δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἔμψυχα ὄντα. Ἡ κατάστασις τῆς ληθαργίας ἀντιστοιχεῖ τότε πρὸς σῶμα μὴ ἀγωγόν, μὴ ἰοντοδυναμικόν.

Κατά τι πείραμα τοῦ *Volpicelli* ὅ τε ἠλεκτρισμὸς καὶ ὁ μαγνητισμὸς καθορίζεται διά τινος διευθύνσεως τῶν στοιχείων. Αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀκτινοβολίας ἐν γένει καὶ τοῦ φωσφορισμοῦ συμπληροῦσιν ἀλλήλας. Ὁπότε τὸ ἰὸν ἐκφεύγει τοῦ ἐν δίνῃ ἀτόμου, ἐκπέμπει θερμότητα· ὅτε δὲ εἰσδύει εἰς αὐτὸ πρὸς μεταβολὴν αὐτοῦ ἐκπέμπει ψυχρὸν φῶς οὐχὶ θερμότητα· διότι τὸ φαινόμενον συνοδεύεται ὑπὸ ἀπορροφήσεως ἐνεργείας· δὲν ὑπάρχει αὔξησις τῆς γυρωτικῆς κινήσεως τοῦ στοιχείου τοῦ δεχομένου τὸν κραδασμόν. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι

τὸ φῶς τοῦτο συγκεντρούμενον εἰς τὴν ἑστίαν ἰσχυροῦ φακοῦ οὐδεμίαν καθορίζει ὕψωσιν θερμοκρασίας.

Ἐὰν οὐσία τις ὑφίσταται ἱκανοὺς ταχεῖς κραδασμούς, οὗτοι ἀπολύουσιν ἀριθμόν τινα ἰόντων. Δύο δὲ περιπτώσεις δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ τὰ ἰόντα ταῦτα ἀπολύονται τελείως ἐκφεύγοντα τοῦ ὑλικοῦ μέσου, ἀποδίδοντα οὕτω τὰ ἀγωγὰ ἀέρια, ἢ τὰ ἀπολυόμενα ἰόντα τείνουσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν δίνην τοῦ ἀτόμου, ἐξ οὗ ἐξεπέμφθησαν. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν παράγεται τὸ φαινόμενον τοῦ φωσφορισμοῦ μετὰ ἀπορροφήσεως θερμότητος. Οἱ βραδεῖς κραδασμοὶ τείνουσι νὰ ἀποκαταστήσωσι τὸ ἄτομον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλευθέρων τούτων ἰόντων τῶν φερομένων ὑπὸ τῆς κεντρομόλου ἐνεργείας εἰς τὸ ἐν δίνῃ ἄτομον εἶναι τόσῳ μείζων, ὅσῳ μεῖζων ἡ ταχύτης γυρώσεως, ὅσῳ ἡ θερμοκρασία μᾶλλον ὑψηλή. Πᾶσα ἄρα ὕψωσις θερμοκρασίας καθορίζει τὴν ἀπορρόφησιν ὡρισμένου τινὸς ἀριθμοῦ ἰόντων, αὐξάνει τὸ ἐξ ἰόντων κενὸν τοῦ περιβάλλοντος μέσου. Τοῦ δὲ βαθμοῦ τοῦ ἐξ ἰόντων κενοῦ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς δεδομένην θερμοκρασίαν πραγματοποιουμένου, ὁ φωσφορισμὸς παύεται, ὅπως ἐπαναληφθῇ ὑπὸ ὑψηλοτέραν θερμοκρασίαν. Αἱ μὲν φυγόκεντροι ἐνέργειαι τῆς δίνης τείνουσι νὰ ἀναπτύξωσι τὴν ἀκτινοβολίαν, αἱ δὲ κεντρομόλοι τὸν φωσφορισμόν.

Τὰ νεφελώματα παρουσιάζουσιν ὑπὸ μεγάλην κλίμακα τὸν φωσφορισμὸν τὸν προπορευόμενον ἐν τῇ γενέσει τῶν κόσμων. Ἡ πυράκτωσις καθορίζεται ὑπὸ κραδασμοῦ τῶν ἐξ ἰόντων νημάτων, ἐν ᾧ ὁ φωσφορισμὸς καθορίζεται ὑπὸ τοῦ κραδασμοῦ τῶν ἐλευθέρων ἰόντων.

Αἱ δὲ γενικαὶ ἐξισώσεις τῆς ἐσωτερικῆς κινήσεως οἱουδήποτε συνεχοῦς μέσου εἶναι αἱ ἑπόμεναι·

$$(\varepsilon) \quad \left\{ \begin{aligned} \varrho(X - j_x) &= \frac{dN_1}{dx} + \frac{dT_3}{dy} + \frac{dT_2}{dz} \\ \varrho(Y - j_y) &= \frac{dT_3}{dx} + \frac{dN_2}{dy} + \frac{dT_1}{dz} \\ \varrho(Z - j_z) &= \frac{dT_2}{dx} + \frac{dT_1}{dy} + \frac{dN_3}{dz} \end{aligned} \right.$$

ὅπου ϱ ἡ πυκνότης, N_1, N_2, N_3 τὰ διαγώνια στοιχεῖα τῆς συμμετρικῆς ὁριζούσης

$$\begin{vmatrix} X_1 & Y_1 & Z_1 \\ X_2 & Y_2 & Z_2 \\ X_3 & Y_3 & Z_3 \end{vmatrix}, \text{ ἤτοι } X_1 = N_1, \; Y_2 = N_2, \; Z_3 = N_3$$

T_1, T_2, T_3 τὰ συμμετρικὰ στοιχεῖα αὐτῆς, ἤτοι $Y_3 = Z_2 = T_2$, $Z_1 = X_3 = T_2$, $X_2 = Y_1 = T_3$. Εἶναι δὲ

$$T_x = \alpha X_1 + \beta X_2 + \gamma X_3$$
$$T_y = \alpha Y_1 + \beta Y_2 + \gamma Y_3$$
$$T_z = \alpha Z_1 + \beta Z_2 + \gamma Z_3$$

ὅπου T ἡ ἔντασις, X_1, Y_1, Z_1,.... αἱ συνιστῶσαι τῆς T ἐπὶ τῶν ἑδρῶν τοῦ ἐν τῷ θεωρουμένῳ μέσῳ τετραέδρου τῶν καθέτων πρὸς τοὺς τρεῖς ὀρθογωνίους ἄξονας καὶ α, β, γ τὰ συνημίτονα τῶν γωνιῶν τῆς καθέτου πρὸς τὴν ὑποτείνουσαν ἕδραν τοῦ τετραέδρου. Δύναται δὲ νὰ τεθῇ

$$\varphi(\alpha, \beta, \gamma) = \frac{1}{2}(N_1\alpha^2 + N_2\beta^2 + N_3\gamma^2 + 2T_1\beta\gamma + 2T_2\gamma\alpha + 2T_3\alpha\beta)$$

ὅτε

$$T_x = \frac{d\varphi}{d\alpha}, \quad T_y = \frac{d\varphi}{d\beta}, \quad T_z = \frac{d\varphi}{d\gamma}$$

διὰ δὲ τὴν ἰσορροπίαν εἶναι $j_x = o$, $j_y = o$, $j_z = o$. — Οἱ τύποι τῆς ὑδροδυναμικῆς, τῆς ὑδροστατικῆς καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ εἶναι ἐφαρμογαὶ τῶν γενικῶν τύπων (ε). Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν τύπων τούτων εὑρίσκονται λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς τριβῆς ἀντίστοιχοι τύποι τῆς ἐλαστικότητος τῶν διαφόρων μέσων καὶ τῶν κυμάνσεων.

Ἡ δὲ γενικὴ κίνησις στερεοῦ ἐλευθέρου σώματος κατὰ πᾶσαν χρονικὴν στιγμὴν εὑρίσκεται, ὡς γνωστόν, ἀποτελουμένη ἔκ τινος παραλλήλου μεταφορᾶς καὶ ἔκ τινος περιστροφῆς. Ὅθεν συνάγεται, ὅτι, ἐὰν u_x, u_y, u_z ἦναι αἱ συνιστῶσαι τῆς ταχύτητος παραλλήλως τῶν ὀρθογωνίων ἀξόνων OX, OY, OZ· p, q, r αἱ συνιστῶσαι τοῦ ἄξο-

συνήγαγε τὰς κλίσεις τῶν ἰσημερινῶν τῶν πλανητῶν πρὸς τὴν ἐκλειπτικήν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐξηγεῖται προφανῶς ἡ κίνησις τῶν οὐρανίων σωμάτων διὰ τῶν δινωδῶν κινήσεων.

Ὑγρὰ κατάστασις.

Ἐκ τῶν προηγουμένων συνάγεται, ὅτι ἡ ὑφὴ τῶν ἀερίων εἶναι ἰνώδης, ὡς δεικνύει ἄλλως τὸ γνωστὸν φαινόμενον τῶν δακτυλίων τῶν παραγομένων ὑπὸ τοῦ συνήθους καπνοῦ τῶν καπνιζόντων. Τὸ αὐτὸ δὲ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ ὑγρά. Ἐὰν π. χ. εἰς ὕδωρ εἰσαχθῇ σταγὼν χρωματιστῆς τινος διαλύσεως, ἡ σταγὼν αὕτη δὲν διασκορπίζεται ἀδιαφόρως κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, ἀλλ' ὡς ὁ καπνὸς παρέχει τὴν εἰκόνα ἰνῶν ἐντελῶς ὡρισμένων.

Θεωρήσωμεν τὴν εἰκόνα τῆς ἀερώδους καταστάσεως, καθ' ἣν αἱ γυροστατικαὶ ἶνες δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν ἔν τινι δοχείῳ εἰς δύο ὀρθογωνίους διευθύνσεις. Ἡ τάσις τῶν ἰνῶν τούτων καθορίζει ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων τοῦ δοχείου συνεκτικὴν τινὰ ἐνέργειαν τείνουσαν νὰ πλησιάσῃ αὐτὰ πρὸς ἄλληλα, ἥτις παριστᾷ τὴν ἐσωτερικὴν πίεσιν p. Ἀφ' ἑτέρου δὲ αἱ ἶνες αὗται ἀποπαλλόμεναι ἀλλήλων καὶ ἔχουσαι μέσην τινὰ ταχύτητα μεταφορᾶς υ ὁρίζουσιν ἐπὶ τῶν αὐτῶν τοιχωμάτων τὰς ὤσεις τὰς τεινούσας ν' ἀπομακρύνωσιν αὐτά. Ἐὰν δὲ τὰ τοιχώματα ὑποτεθῶσι κινητὰ καὶ παρασταθῇ διὰ P ἡ ἐξωτερικὴ πίεσις, ἡ ἰσορροπία πραγματοποιεῖται, ὁπότε ὑπάρχει

$$P + p - k = 0$$

τοῦ k παριστῶντος τὴν συνισταμένην ἐνέργειαν τῶν ὤσεων. Ὅθεν ἡ διασταλτικὴ δύναμις τοῦ ἀερίου παρίσταται διὰ $P = k - p$. Ἐὰν ἤδη ἡ τιμὴ τοῦ P αὐξάνηται, δύο περιπτώσεις δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ τὸ P αὐξάνεται ἀπείρως ἢ ἐπέρχεται στιγμή, καθ' ἣν τὸ P λαμβάνει ὡρισμένην τινὰ τιμὴν σταθεράν. Ἀπὸ δὲ τοῦ σταθεροῦ τούτου ὁρίου αἱ γυροστατικαὶ ἶνες συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας καὶ ἐπέρχεται ἡ ὑγρὰ κατάστασις. Ἑκάστη ἀτομικὴ ἲς φέρεται πράγματι

ὥς τι ἐλατήριον πιεζόμενον, οὗτινος αἱ σπεῖραι συμπίπτουσιν ἀλλήλαις. Ἡ θερμοκρασία, καθ' ἣν πραγματοποιεῖται ὁ μετασχηματισμὸς οὗτος καλεῖται *θερμοκρασία συμπυκνώσεως*, ἡ δὲ πίεσις P, ἀφ' ἧς παράγεται ἡ κατακρήμνισις τῶν στοιχείων ἀπ' ἄλληλα, καλεῖται *μεγίστη πίεσις*, ἡ δὲ ἀερώδης οὐσία κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην λέγεται *κεκορεσμένος ἀτμός*. Ἐὰν δὲ θεωρηθῶσιν αὐξανόμεναι θερμοκρασίαι, ἐπέρχεται στιγμή τις, καθ' ἣν ἡ ἀτμώδης οὐσία καταλαμβάνει διπλάσιον ὄγκον τοῦ ὑγροῦ ὄγκου.

Ἡ θερμικὴ ἐνέργεια ἡ ἐκ συμπιέσεως ἀερίου τινὸς ὁριζομένη, ἤτοι ὑπὸ τῆς συμπιέσεως τῆς μοριακῆς σπείρας τῆς ἀποτελουμένης ὑπὸ ρευμάτων σχεδὸν παραλλήλων καὶ τῆς αὐτῆς φορᾶς συσχετίζεται πρὸς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν σπειρῶν ἀπ' ἀλλήλων, ἥτις καθορίζει ἠλεκτρομαγνητικὴν ἐπαγωγὴν ἔχουσαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν αὔξησιν τῆς ἐντάσεως τοῦ ρεύματος. Ἡ αὔξησις ἄρα τῆς ἀντιστοίχου ἐνεργείας λαμβάνεται ἀναγκαίως ἐκ τοῦ περιβάλλοντος μέσου, ὅθεν ἀπορρόφησις θερμότητος καὶ ἀπόψυξις. Τὸ ἐναντίον συμβαίνει ἕνεκα συμπυκνώσεως. Ἐὰν δὲ αὕτη ἦναι μόνιμος, ὡς συμβαίνει κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἀτμώδους εἰς τὴν ὑγρὰν κατάστασιν, ἡ ἀποπεμπομένη θερμότης καλεῖται τότε θερμότης ἐξατμίσεως. Ἐὰν δὲ τοὐναντίον θεωρηθῇ ἡ ὑπεραερώδης κατάστασις, ἡ συμπίεσις ἐπιφέρει τὴν αὔξησιν τῆς ἀποστάσεως δύο διαδοχικῶν ἰόντων, ὅθεν αὔξησις τῆς ἀντιστάσεως, ἐλάττωσις τῆς ἐνεργείας τοῦ ρεύματος, ἥτις καὶ μηδενίζεται, ἐὰν ἡ ἀπόστασις τῶν ἰόντων ἀπ' ἀλλήλων καταστῇ ἀρκοῦσα, καὶ ἀποκατάστασις τῆς ἐνεργείας ταύτης ἐν τῷ περιβάλλοντι μέσῳ, ὅθεν ἐκπομπὴ θερμότητος. Ἡ συμπίεσις τοῦ ὑπεραερώδους μέσου συνοδεύεται ἄρα ὑπὸ ἐκπομπῆς θερμότητος, ἀντιστρόφως τοῦ ὅ,τι συμβαίνει διὰ τὰ ἀέρια. Ὥστε δύο διαδοχικὰ στοιχεῖα ρεύματος ἀπωθοῦσιν ἄλληλα.

Ἐν τινι ἀερώδει μάζῃ πρὸς τὴν αὔξησιν θερμότητος ἀντιστοιχεῖ αὔξησις τῆς γυρωτικῆς κινήσεως τῶν ἰόντων. Ὅθεν πρῶτον αὔξησις τῆς ἀμοιβαίας αὐτῶν ἠλεκτροστατικῆς ἕλξεως καὶ δεύτερον αὔξησις τῆς ἐντάσεως τοῦ ρεύματος καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἠλεκτρομαγνητικῆς ἕλξεως τῶν δύο διαδοχικῶν σπειρῶν. Αἱ δύο δὲ αὗται ἐνέργειαι τείνουσι νὰ παραγάγωσι συνοχήν. Ἀφ' ἑτέρου δὲ συμβαίνει αὔξησις

τῶν ὤσεων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τάσις πρὸς διαστολὴν (αἰτία τῆς ἀπώσεως δύο διαδοχικῶν στοιχείων τοῦ ρεύματος).

'Εν δὲ τῇ ὑγρᾷ καταστάσει αἱ μεταβολαὶ ὄγκου τῶν στοιχείων μετὰ τῆς θερμοκρασίας οὐδὲν ἄλλο παριστῶσιν ἢ τὰς μεταβολὰς ὄγκου αὐτῶν τούτων τῶν γυροστατικῶν στοιχείων. 'Εντεῦθεν ὁ λόγος, δι' ὃν ὑγρά τινα (ὡς τὸ ὕδωρ μεταξὺ 0 καὶ 4°) συστέλλονται ἕνεκα ὑψώσεως θερμοκρασίας, ἐν ᾧ ἄλλα διαστέλλονται.

Κατὰ τὰς διαλύσεις συγγενῶν χημικῶν οὐσιῶν τὰ φαινόμενα παράγονται κατά τινα λειτουργίαν παραβαλλομένην ὅλως πρὸς τὴν τῆς ἐξατμίσεως. Αἱ σπεῖραι αἱ ἀναμιγνυόμεναι εἰς ὑγρὰ φέρονται ὡς αἱ σπεῖραι ἀτμοῦ ἀναμιγνυόμεναι εἴς τι ἀέριον, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς γνωστῆς θεωρίας τοῦ van t' Hoff. 'Οπότε ἡ ἶς τοῦ διαλελυμένου σώματος εἰσάγεται εἰς τὸ λύον σῶμα δύο περιπτώσεις δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ αἱ ἶνες ἢ οἱ στοιχειώδεις βλαστίσκοι οἱ ἀποτελοῦντες τὸ μοριακὸν νῆμα δύνανται νὰ παραμείνωσι στενῶς ἡνωμένα ὡς πρότερον. 'Υπὸ τὰς συνθήκας δὲ ταύτας ἡ διάλυσις δὲν εἶναι ἀγωγός, ἀλλ' εἶναι δυνατὸν οἱ βλαστίσκοι νὰ ἀπολύωνται καὶ τὰ ἄτομα νὰ μὴ συνδέωνται πλέον πρὸς ἄλληλα, εἰ μὴ ὑπὸ μακρῶν ἐξ ἰόντων νημάτων, ἅτινα διατηροῦσι τὰ στοιχεῖα στενῶς ἡνωμένα. Τότε δὲ λέγεται ἡ διάλυσις ἰοντοδυναμικὴ καὶ καθίσταται ἀγωγὸς ἠλεκτρισμοῦ· διότι ἀρκεῖ ἡ παραμικρὰ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια πρὸς ἀπόλυσιν τῶν ἀναγκαίων ἰόντων κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ ρεύματος καὶ διακοπὴν τῶν ἐξ ἰόντων νημάτων. Πᾶσα ἄρα διακοπὴ τοῦ ἐξ ἰόντων νήματος ἢ πᾶσα τάσις πρὸς διακοπὴν καθορίζει διασκόρπισιν, ἐκπομπὴν θερμαντικῆς ἐνεργείας. Τὸ δὲ ἀντίστροφον παράγεται διὰ πάσης ἀποκαταστάσεως τοῦ ἐξ ἰόντων νήματος.

Δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τρία διάφορα ρεύματα· 1) τὸ ἄθερμον ρεῦμα ἢ ἑλκτικὸν ρεῦμα ἢ ἁπλῶς τὸ αἰθέριον γυροστατικὸν ρεῦμα τὸ καθορίζον τὴν περιστροφὴν τῶν ἰόντων, 2) τὸ θερμικὸν ρεῦμα τὸ ἀναπτύσσον θερμότητα ἕνεκα σχετικῶν μετακινήσεων τῶν ἰόντων, τῆς ἠλεκτροστατικῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῶν ἐντεῦθεν κραδασμῶν, 3) τὸ ἠλεκτρολυτικὸν ρεῦμα, ὅπου λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν συγχρόνως τὸ αἰθέριον ρεῦμα, ἡ τῶν ἰόντων κίνησις καὶ ἡ τῶν ἠλεκτρολυτικῶν ἰόντων κίνησις ἡ τείνουσα νὰ ἀντιστρέψῃ τὸ ρεῦμα.

Ἐὰν θεωρηθῇ σταγών τις ὕδατος περιβαλλομένη ἐν τῷ τεταμένῳ δικτύῳ τῶν γυροστατικῶν ἰνῶν ὑπὸ σφαιρικὴν μορφὴν καὶ ὑποτεθῇ, ὅτι ἐλαττοῦται βαθμηδὸν ὁ ὄγκος τῆς σταγόνος ταύτης εἴτε δι' ἐξατμίσεως εἴτε δι' ἄλλης τινὸς αἰτίας, ἐπέρχεται στιγμή, καθ' ἣν ἡ διάμετρος τῆς γυροστατικῆς ἰνὸς ἡ ἀποτελοῦσα τὸ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας δίκτυον δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτὴν τὴν διάμετρον τῆς σφαίρας. Ἀπὸ δὲ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ δυναμικὴ ἰσορροπία τῆς γυροστατικῆς ταύτης ἰνὸς ἄρχεται μεταβαλλομένη ἕνεκα τῆς ἀνάγκης, ἐν ᾗ εὑρίσκονται αἱ ἐξ ἰόντων ἶνες, νὰ πλησιάσωσι πρὸς ἀλλήλας. Τότε δὲ ἀπολύονται ἰόντα ἔχοντα διεύθυνσιν θετικὴν ἢ ἀρνητικήν· ἐν ἑνὶ λόγῳ τὸ μόριον εἶναι ἠλεκτρισμένον θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς. Ὅμοια δὲ μόρια ἀπωθοῦνται ἀμοιβαίως καὶ ἀναφαίνεται ἡ κίνησις τοῦ Brown, εἰς ἣν ὁ Spring ἀποδίδει τὴν ἐμμονὴν τῶν κολλωδῶν ἢ θολερῶν μέσων. Πᾶσα σταγὼν ὕδατος ἐξικνουμένη εἰς διαστάσεις ἱκανῶς μικρὰς ἠλεκτρίζεται ἀναγκαίως. Ἐντεῦθεν καὶ τὰ ἠλεκτρικὰ τῆς ἀτμοσφαίρας φαινόμενα καὶ πολλὰ ἄλλα φαινόμενα τῆς φασματοσκοπικῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ ἡλίου.

Κατὰ δὲ τὰ πειράματα τοῦ L. A. Holz (Annalen der Physik, 1905), ὅταν κοῖλόν τι κυλινδρικὸν ἢ σφαιροειδὲς σῶμα ἐμβαπτίζηται ἐν ὕδατι περιεχομένῳ ἔν τινι δοχείῳ καὶ περιστρέφηται περί τινα ἄξονα, τὰ ἐν κινήσει μόρια τοῦ ὕδατος δεικνύουσι τάσιν συσσωρεύσεως περὶ τὸ κέντρον τοῦ ἄξονος περιστροφῆς τοῦ περιστρεφομένου σώματος καὶ οὕτω γεννᾶται κεντρομόλος ῥοὴ τῶν μορίων τοῦ ὕδατος. Τὸ πρὸς τὸν ἄξονα περιστροφῆς ῥέον ὑγρὸν συνίσταται ἐκ τῶν δινωδῶν νημάτων, ἅτινα περιφέρονται ἑλικοειδῶς περὶ τὸν ἄξονα τῆς δίνης καὶ ἐκτελοῦσι κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς περιστροφῆς ὁλόκληρον περιφοράν. Τὰ νήματα, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται ἡ δίνη αὕτη, κινοῦνται ἐν ἐπιπέδοις, ἅτινα εἶναι κάθετα πρὸς τὸν ἄξονα περιστροφῆς τοῦ περιστρεφομένου σώματος. Οὕτω δὲ λαμβάνεται εἰκών τις ἕλξεως πρὸς τὸ κέντρον τοῦ σώματος, ἥτις τελεῖται διὰ τοῦ μεσάζοντος μέσου, ὅπερ εἶναι τὸ ὕδωρ. Ἐὰν δὲ τὸ μέσον τοῦτο ἦναι ὁ αἰθὴρ ὁ πληρῶν πάντα χῶρον τοῦ κόσμου, λαμβάνεται οὕτως ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρηθείσης πρὸς τὸ κέντρον ῥοῆς ἀναλογία τις μεταξὺ τῶν ἐξαγομένων τῶν πειραμάτων τούτων καὶ τῆς ἐλευθέρας πτώσεως

τῶν σωμάτων ἐν τῷ χώρῳ. Κατὰ τὰ πειράματα ταῦτα ἡ στερεὰ ἐπιφάνεια τοῦ περιστρεφομένου ἐν τῷ ὕδατι σώματος διὰ τὴν ἕφελξιν τῶν μορίων τοῦ ὕδατος προξενεῖ κατὰ τὴν περιστροφὴν ἐπαύξησιν αὐτῶν περιστρεφομένων μετὰ τοῦ σώματος. Ἐν δὲ τῇ περιπτώσει ταύτῃ παρατηρεῖται, ὅτι τὰ ἐν τῷ ὕδατι αἰωρούμενα π. χ. ρινίσματα ξύλου, εὐθὺς ὡς φθάσωσι πλησίον τῆς περιστρεφομένης μάζης τοῦ ὕδατος δὲν διατηροῦσι πλέον τὴν ἀρξαμένην διεύθυνσιν τῆς πρὸς τὸ κέντρον κινήσεως, ἀλλὰ περιφέρονται εἰς τόξα περὶ τὸ περιστρεφόμενον σῶμα καὶ δὴ κατὰ τὴν διεύθυνσιν τοῦ περιστρεφομένου ὕδατος.

Οὕτω δὲ ἀληθεύει καὶ πειραματικῶς ἡ ὑδροδυναμικὴ θεωρία τοῦ Helmholtz, καθ' ἣν ὑπάρχει

$$\frac{\vartheta v}{\vartheta z}-\frac{\vartheta w}{\vartheta y}=2\xi, \qquad \frac{\vartheta w}{\vartheta x}-\frac{\vartheta u}{\vartheta z}=2\eta, \qquad \frac{\vartheta w}{\vartheta y}-\frac{\vartheta v}{\vartheta x}=2\zeta$$

καὶ ἐξ ἧς προκύπτει, ὅτι 1) οὐδὲν μόριον ὕδατος ἔρχεται εἰς περιστροφήν, ἣν δὲν εἶχεν ἐξ ἀρχῆς, 2) τὰ μόρια τοῦ ὕδατος, ἅτινα κατά τινα χρόνον εὑρίσκονται ἐν τῇ αὐτῇ γραμμῇ δίνης, καὶ κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κινήσεως παραμένουσιν ἐν αὐτῇ, 3) τὸ γινόμενον τῆς ἐγκαρσίου τομῆς ἐπὶ τὴν γωνιακὴν ταχύτητα νήματος δίνης μένει σταθερὸν κατὰ μῆκος τοῦ νήματος, εἶναι σταθερὸν καὶ κατὰ τὴν ἐξακολούθησιν τῆς κινήσεως τοῦ νήματος, διατηρεῖ τὴν αὐτὴν τιμήν. Πρέπει ἄρα τὰ νήματα δίνης ἐντὸς τοῦ ὑγροῦ νὰ ἐπανακάμπτωσιν εἰς ἑαυτὰ ἢ δύνανται νὰ τελευτῶσιν εἰς τὰ πέρατα αὐτοῦ.

Τὰς δὲ συνεχεῖς τιμὰς τῆς ταχύτητος u, v, w διά τι ἄπειρον ρευστὸν παρέχουσιν ἐν γένει οἱ ἑπόμενοι τύποι·

$$2\pi u=\int\int\int\left(\zeta'\frac{d\frac{1}{r}}{dy}-\eta'\frac{d\frac{1}{r}}{dz}\right)d\tau$$

$$2\pi v=\int\int\int\left(\xi'\frac{d\frac{1}{r}}{dz}-\zeta'\frac{d\frac{1}{r}}{dx}\right)d\tau$$

$$2\pi w=\int\int\int\left(\eta'\frac{d\frac{1}{r}}{dx}-\xi'\frac{d\frac{1}{r}}{dy}\right)d\tau$$

ὅπου $r=\sqrt{(x-x')^2+(y-y')^2+(z-z')^2}$, $d\tau=dx'dy'dz'$ καὶ πρὸς τὴν χρονικὴν στιγμὴν t οἱ δακτύλιοι τῆς δίνης εἶναι πεπληρωμένοι συνεχοῦς ἑλκτικῆς οὐσίας, ἧς ἡ πυκνότης ϱ ἔν τινι σημείῳ x', y', z' ἀντιστοιχεῖ πρὸς $\frac{1}{2\pi}\xi'(x', y', z', t)$, $\frac{1}{2\pi}\eta'(x', y', z', t)$, $\frac{1}{2\pi}\zeta'(x', y', z', t)$, τῆς ὁλοκληρώσεως ἐκτεινομένης ἐν τῷ ὄγκῳ, τῷ κατεχομένῳ ὑπὸ τῶν δακτυλίων τῆς δίνης.

Θεωρηθήτω ἰδίᾳ ἄπειρόν τι ῥευστόν, ἐν τῷ ὁποίῳ πᾶσαι αἱ γραμμαὶ δίνης εἶναι περιφέρειαι κύκλων, ὧν τὰ ἐπίπεδα κάθετα πρὸς τὸν ἄξονα OZ καὶ ὧν τὰ κέντρα ἐπὶ τοῦ ἄξονος τούτου, καὶ ὑποτεθήτω, ὅτι ἡ ἔντασις τῆς δίνης εἶναι ἡ αὐτὴ κατὰ μῆκος τῆς αὐτῆς περιφερείας κύκλου. Δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς προφανὲς ἕνεκα τῆς συμμετρίας, ὅτι, ἐὰν αὕτη ἡ διάταξις τῶν δινῶν ὑπάρχῃ κατά τινα χρονικὴν στιγμήν, ὑπάρχει πάντοτε. Τὸ δὲ ὑγρὸν ἀποτελεῖται τότε πρὸς οἱανδήποτε χρονικὴν στιγμὴν ὑπό τινος μὴ περιστρεφομένου μέρους περιβάλλοντος τοὺς δακτυλίους τῆς δίνης, ὡς σπεῖραι ἐκ περιστροφῆς περὶ τὸν ἄξονα OZ. Οἱ δὲ δακτύλιοι οὗτοι μετακινοῦνται μένοντες ἐκ περιστροφῆς περὶ τὸν OZ· ἀλλ' αἱ κάθετοι αὐτῶν τομαὶ δύνανται νὰ μεταβάλλωνται κατὰ τὸ σχῆμα, καθ' ὃν χρόνον μεταβάλλονται αἱ ἀκτῖνες τῶν διαφόρων ἀπείρως λεπτῶν δακτυλίων τῆς δίνης, οἵτινες ἀποτελοῦσιν αὐτούς.

Ἐν δὲ τῇ περιπτώσει ταύτῃ εὗρον ἤδη (ἰδὲ τὴν ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ 1904 διατριβήν μου) ὑπὸ τὴν ὑπόθεσιν

$$P ds \,\sigma\upsilon\nu(P,v)-\frac{1}{\varrho}dp=Kd\psi$$

(ὅπου P ἡ ἐξωτερικὴ δύναμις, ϱ ἡ πυκνότης τοῦ ῥευστοῦ, p ἡ πίεσις καὶ r, ϑ, ψ αἱ πολικαὶ συντεταγμέναι τοῦ σημείου x, y, z, τὸ δὲ K σταθερὰ ποσότης) ἐν τῷ ἐπιπέδῳ τὴν διαφορικὴν ἐξίσωσιν

$$2r\frac{dr}{dt}\cdot\frac{d\psi}{dt}+r^2\frac{d^2\psi}{dt^2}=K$$

ὅθεν

$$r^2\frac{d\psi}{dt}=Kt+c$$

καὶ διὰ $p = σταθ.$, $Ρσυν(P, v) = σταθ.$

$$r^3 = \lambda t^2 + \mu t + \nu$$

ἐξ ὧν ἀποδεικνύονται οἱ δύο γνωστοὶ νόμοι τοῦ Kepler, ἤτοι ὁ τῶν ἐμβαδῶν καὶ ὁ τῶν κύβων τῶν ἀξόνων, οὓς ἐξήγαγεν ἐκ τῶν ἀστρονομικῶν παρατηρήσεων τοῦ Tycho-Brahé.

Ἐν δὲ τῇ καλουμένῃ μονίμῳ καταστάσει τοῦ ὑγροῦ εὗρον

$$r = \sqrt[3]{A\psi \pm B\sqrt{\alpha\psi + \beta} + \Gamma}$$

ὅπερ ἐξαγόμενον συμφωνεῖ πληρέστατα καὶ πρὸς τὰ ἑλικοειδῆ νεφελώματα, οἷον τὸ τῆς κόμης τῆς Βερενίκης.

Στερεὰ κατάστασις.

Τὰ στερεὰ σώματα, ὡς καὶ τὰ ὑγρὰ καὶ τὰ ἀέρια, ἀποτελοῦνται ὁμοίως ὑπὸ στοιχειωδῶν γυροστατικῶν ἰνῶν. Ἐν μὲν τοῖς ἀερίοις καὶ ὑγροῖς αἱ ἶνες αὗται κυμαίνονται καὶ μετακινοῦνται πρὸς ἀλλήλας, ἐν δὲ τοῖς στερεοῖς αἱ διευθύνσεις τῶν ἰνῶν τούτων εἶναι μόνιμοι. Ἡ δὲ μόνιμος αὕτη διάταξις τῶν ἰνῶν χαρακτηρίζει τὰς παρατηρουμένας διαφόρους κρυσταλλίνους μορφάς. Δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωνται τὰ κολλώδη ἢ ἰξώδη ὑγρά, ὡς ἡ ἄσφαλτος, πρὸς τὴν ἰδίως στερεὰν κατάστασιν.

Κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ὑγρᾶς εἰς τὴν στερεὰν κατάστασιν παρατηρεῖται ἀνάπτυξις ποσῶν θερμότητος δυναμένων νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ ἐκπεμπόμενα κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἀτμώδους καταστάσεως εἰς τὴν ὑγράν. Ἀλλὰ δύνανται νὰ παρατηρηθῶσιν (ὡς κατὰ τὴν συστολὴν τοῦ ὕδατος διὰ τῆς θερμότητος) δύο εἴδη γυροστατικῶν στοιχείων· ἐκεῖνα, ἅτινα διαστέλλονται ἕνεκα προσθήκης θερμαντικῆς ἐνεργείας καὶ ἐκεῖνα ἅτινα συστέλλονται (ὡς τὸ ὕδωρ ὑπὸ 4^0). Ἡ δὲ θεμελιώδης ἐπαλήθευσις τῆς θεωρίας ταύτης ὑπὸ τοῦ ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ *Wiedemann* ἰδίᾳ γεγονότος, ὅτι ὑπάρχει ἀναλογία μεταξὺ τοῦ θερμαντικοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρικοῦ ἀγωγοῦ, καθ' ἣν τό τε θερμαντικὸν καὶ τὸ ἠλεκτρικὸν ἀγωγὸν παριστῶσιν ἓν καὶ τὸ

αὐτὸ πρᾶγμα. Ἐντεῦθεν δὲ συνάγεται, ὅτι ἡ θερμότης δύναται νὰ μεταδίδηται ἀπό τινος στοιχείου εἰς ἕτερον διὰ δύο διαφόρων λειτουργιῶν· 1) δι' ἐπαγωγῆς ἀναπτυσσομένης ὑπὸ τῶν ἰοντοδυναμικῶν νημάτων τῶν ἀγωγῶν σωμάτων, 2) δι' ἐπαγωγῆς ἀναπτυσσομένης ὑπὸ τοῦ ἐξ ἰόντων ἄξονος τῆς ἀτομικῆς ἰνός. Παρατηρητέον δέ, ὅτι, ἐὰν ὑπῆρχε μόνη ἡ πρώτη λειτουργία, πᾶν σῶμα μὴ ἀγωγὸν ἠλεκτρισμοῦ δὲν θὰ παρήγαγε τὴν θερμότητα, ἐν ᾧ πράγματι πάντοτε βεβαιοῦται μικρόν τι θερμαντικὸν ἀγωγόν. Ἐπὶ πλέον διὰ τὰ σώματα τὰ κακὰ ἀγωγὰ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ δὲν ὑπάρχει πλέον ἁπλῆ τις σχέσις μεταξὺ τοῦ ἠλεκτρικοῦ καὶ τοῦ θερμαντικοῦ ἀγωγοῦ.

Ἐννοεῖται δὲ εὐκόλως, ὅτι, ἐὰν τὰ ὑλικὰ στοιχεῖα ἑνῶνται διὰ νημάτων ἐξ ἰόντων, ὑπόκεινται ὀλιγώτερον εἰς τὸν ἀπ' ἀλλήλων ἀποχωρισμόν. Τὸ ἀγωγὸν τοῦ χάλυβος ἐλαττοῦται ἐπαισθητῶς, ἐφ' ὅσον εἶναι σκληρότερος. Ἡ διάδοσις τῆς θερμότητος ἐν ὑλικῷ τινι μέσῳ τελεῖται ἄρα διά τινος μηχανισμοῦ ὁμοίου πρὸς τὴν διάδοσιν διὰ μετρητῶν αἰθερίων μέσων, δι' ἠλεκτρομαγνητικῆς ἐπαγωγῆς.

Διὰ μὲν τὰ στερεὰ ἡ λειτουργία αὕτη εἶναι ἡ μόνη δυναμένη τοὐλάχιστον πρακτικῶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν. Διὰ δὲ τὰ ὑγρά, ἐπειδὴ ἡ ἀνάμιξις τῶν στοιχείων ὑψηλῆς θερμοκρασίας ἐκ γυροστατῶν ταχείας γυρώσεως μετὰ στοιχείων χαμηλῆς θερμοκρασίας τελεῖται διὰ διασκορπίσεως, μέρος τῆς θερμότητος μεταβιβάζεται διὰ τῆς λειτουργίας ταύτης. Ἡ δὲ λειτουργία αὕτη εἶναι πρακτικῶς ἡ μόνη δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ἐν τῇ ἀερώδει καταστάσει. Τὰ ἄτομα ἄρα τὰ ἀποτελοῦντα τοὺς ἀγωγοὺς δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἔμψυχα ὄντα. Ἡ κατάστασις τῆς ληθαργίας ἀντιστοιχεῖ τότε πρὸς σῶμα μὴ ἀγωγόν, μὴ ἰοντοδυναμικόν.

Κατά τι πείραμα τοῦ *Volpicelli* ὅ τε ἠλεκτρισμὸς καὶ ὁ μαγνητισμὸς καθορίζεται διά τινος διευθύνσεως τῶν στοιχείων. Αἱ ἐκδηλώσεις τῆς ἀκτινοβολίας ἐν γένει καὶ τοῦ φωσφορισμοῦ συμπληροῦσιν ἀλλήλας. Ὁπότε τὸ ἰὸν ἐκφεύγει τοῦ ἐν δίνῃ ἀτόμου, ἐκπέμπει θερμότητα· ὅτε δὲ εἰσδύει εἰς αὐτὸ πρὸς μεταβολὴν αὐτοῦ ἐκπέμπει ψυχρὸν φῶς οὐχὶ θερμότητα· διότι τὸ φαινόμενον συνοδεύεται ὑπὸ ἀπορροφήσεως ἐνεργείας· δὲν ὑπάρχει αὔξησις τῆς γυρωτικῆς κινήσεως τοῦ στοιχείου τοῦ δεχομένου τὸν κραδασμόν. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι

τὸ φῶς τοῦτο συγκεντρούμενον εἰς τὴν ἑστίαν ἰσχυροῦ φακοῦ οὐδεμίαν καθορίζει ὕψωσιν θερμοκρασίας.

Ἐὰν οὐσία τις ὑφίσταται ἱκανοὺς ταχεῖς κραδασμούς, οὗτοι ἀπολύουσιν ἀριθμόν τινα ἰόντων. Δύο δὲ περιπτώσεις δύνανται νὰ διακριθῶσιν ἢ τὰ ἰόντα ταῦτα ἀπολύονται τελείως ἐκφεύγοντα τοῦ ὑλικοῦ μέσου, ἀποδίδοντα οὕτω τὰ ἀγωγὰ ἀέρια, ἢ τὰ ἀπολυόμενα ἰόντα τείνουσι νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν δίνην τοῦ ἀτόμου, ἐξ οὗ ἐξεπέμφθησαν. Κατὰ δὲ τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν παράγεται τὸ φαινόμενον τοῦ φωσφορισμοῦ μετὰ ἀπορροφήσεως θερμότητος. Οἱ βραδεῖς κραδασμοὶ τείνουσι νὰ ἀποκαταστήσωσι τὸ ἄτομον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλευθέρων τούτων ἰόντων τῶν φερομένων ὑπὸ τῆς κεντρομόλου ἐνεργείας εἰς τὸ ἐν δίνῃ ἄτομον εἶναι τόσῳ μείζων, ὅσῳ μείζων ἡ ταχύτης γυρώσεως, ὅσῳ ἡ θερμοκρασία μᾶλλον ὑψηλή. Πᾶσα ἄρα ὕψωσις θερμοκρασίας καθορίζει τὴν ἀπορρόφησιν ὡρισμένου τινὸς ἀριθμοῦ ἰόντων, αὐξάνει τὸ ἐξ ἰόντων κενὸν τοῦ περιβάλλοντος μέσου. Τοῦ δὲ βαθμοῦ τοῦ ἐξ ἰόντων κενοῦ τοῦ ἀντιστοιχοῦντος πρὸς δεδομένην θερμοκρασίαν πραγματοποιουμένου, ὁ φωσφορισμὸς παύεται, ὅπως ἐπαναληφθῇ ὑπὸ ὑψηλοτέραν θερμοκρασίαν. Αἱ μὲν φυγόκεντροι ἐνέργειαι τῆς δίνης τείνουσι νὰ ἀναπτύξωσι τὴν ἀκτινοβολίαν, αἱ δὲ κεντρομόλοι τὸν φωσφορισμόν.

Τὰ νεφελώματα παρουσιάζουσιν ὑπὸ μεγάλην κλίμακα τὸν φωσφορισμὸν τὸν προπορευόμενον ἐν τῇ γενέσει τῶν κόσμων. Ἡ πυράκτωσις καθορίζεται ὑπὸ κραδασμοῦ τῶν ἐξ ἰόντων νημάτων, ἐν ᾧ ὁ φωσφορισμὸς καθορίζεται ὑπὸ τοῦ κραδασμοῦ τῶν ἐλευθέρων ἰόντων.

Αἱ δὲ γενικαὶ ἐξισώσεις τῆς ἐσωτερικῆς κινήσεως οἱουδήποτε συνεχοῦς μέσου εἶναι αἱ ἑπόμεναι·

$$(\varepsilon)\quad \left\{ \begin{aligned} \varrho(X - j_x) &= \frac{dN_1}{dx} + \frac{dT_3}{dy} + \frac{dT_2}{dz} \\ \varrho(Y - j_y) &= \frac{dT_3}{dx} + \frac{dN_2}{dy} + \frac{dT_1}{dz} \\ \varrho(Z - j_z) &= \frac{dT_2}{dx} + \frac{dT_1}{dy} + \frac{dN_3}{dz} \end{aligned} \right.$$

ὅπου ϱ ἡ πυκνότης, N_1, N_2, N_3 τὰ διαγώνια στοιχεῖα τῆς συμμετρικῆς ὁριζούσης

$$\begin{vmatrix} X_1 & Y_1 & Z_1 \\ X_2 & Y_2 & Z_2 \\ X_3 & Y_3 & Z_3 \end{vmatrix}, \text{ ἤτοι } X_1 = N_1, \; Y_2 = N_2, \; Z_3 = N_3$$

T_1, T_2, T_3 τὰ συμμετρικὰ στοιχεῖα αὐτῆς, ἤτοι $Y_3 = Z_2 = T_2$, $Z_1 = X_3 = T_2$, $X_2 = Y_1 = T_3$. Εἶναι δὲ

$$T_x = \alpha X_1 + \beta X_2 + \gamma X_3$$
$$T_y = \alpha Y_1 + \beta Y_2 + \gamma Y_3$$
$$T_z = \alpha Z_1 + \beta Z_2 + \gamma Z_3$$

ὅπου T ἡ ἔντασις, X_1, Y_1, Z_1, ... αἱ συνιστῶσαι τῆς T ἐπὶ τῶν ἑδρῶν τοῦ ἐν τῷ θεωρουμένῳ μέσῳ τετραέδρου τῶν καθέτων πρὸς τοὺς τρεῖς ὀρθογωνίους ἄξονας καὶ α, β, γ τὰ συνημίτονα τῶν γωνιῶν τῆς καθέτου πρὸς τὴν ὑποτείνουσαν ἕδραν τοῦ τετραέδρου. Δύναται δὲ νὰ τεθῇ

$$\varphi(\alpha, \beta, \gamma) = \frac{1}{2}(N_1\alpha^2 + N_2\beta^2 + N_3\gamma^2 + 2T_1\beta\gamma + 2T_2\gamma\alpha + 2T_3\alpha\beta)$$

ὅτε

$$T_x = \frac{d\varphi}{d\alpha}, \quad T_y = \frac{d\varphi}{d\beta}, \quad T_z = \frac{d\varphi}{d\gamma}$$

διὰ δὲ τὴν ἰσορροπίαν εἶναι $j_x = o$, $j_y = o$, $j_z = o$. — Οἱ τύποι τῆς ὑδροδυναμικῆς, τῆς ὑδροστατικῆς καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ εἶναι ἐφαρμογαὶ τῶν γενικῶν τύπων (ε). Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν τύπων τούτων εὑρίσκονται λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς τριβῆς ἀντίστοιχοι τύποι τῆς ἐλαστικότητος τῶν διαφόρων μέσων καὶ τῶν κυμάνσεων.

Ἡ δὲ γενικὴ κίνησις στερεοῦ ἐλευθέρου σώματος κατὰ πᾶσαν χρονικὴν στιγμὴν εὑρίσκεται, ὡς γνωστόν, ἀποτελουμένη ἔκ τινος παραλλήλου μεταφορᾶς καὶ ἔκ τινος περιστροφῆς. Ὅθεν συνάγεται, ὅτι, ἐὰν u_x, u_y, u_z ἦναι αἱ συνιστῶσαι τῆς ταχύτητος παραλλήλως τῶν ὀρθογωνίων ἀξόνων OX, OY, OZ· p, q, r αἱ συνιστῶσαι τοῦ ἄξο-

νος περιστροφῆς· x, y, z αἱ συντεταγμέναι τοῦ τυχόντος σημείου καὶ v_x, v_y, v_z αἱ ὁλικαὶ συνιστῶσαι τῆς ταχύτητος v, ὑπάρχει

$$(1)\quad \begin{cases} v_x = u_x + qz - ry \\ v_y = u_y + rx - pz \\ v_z = u_z + py - qx \end{cases}$$

Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐξισώσεων τούτων πορίζόμεθα

$$pv_x + qv_y + rv_z = pu_x + qu_y + ru_z$$

$$xv_x + yv_y + zv_z = xu_x + yu_y + zu_z$$

ἢ

$$(2)\quad \begin{cases} p(v_x - u_x) + q(v_y - u_y) + r(v_z - u_z) = o \\ x(v_x - u_x) + y(v_y - u_y) + z(v_z - u_z) = o \end{cases}$$

ὅθεν

$$\frac{v_x - u_x}{ry - qz} = \frac{v_y - u_y}{pz - rx} = \frac{v_z - u_z}{qx - py}$$

Λάβωμεν νῦν σ(x,y,z) ὁμογενὲς πολυώνυμον μ βαθμοῦ τῶν τριῶν μεταβλητῶν x, y, z καὶ τεθείσθω, ὅτι ἐδόθη μία λύσις τῆς ἐξισώσεως σ(x,y,z) = o, ἢ σ(p,q,r) = o· ζητεῖται ἡ γενικὴ λύσις αὐτῆς.

Ἐὰν συντομίας χάριν τεθῇ

$$\frac{d\sigma}{dx} = \sigma_1, \qquad \frac{d\sigma}{dy} = \sigma_2, \qquad \frac{d\sigma}{dz} = \sigma_3,$$

ὑπάρχει

$$x\sigma_1 + y\sigma_2 + z\sigma_3 = \mu\sigma$$

καὶ ἑπομένως

$$p\sigma_1 + q\sigma_2 + r\sigma_3 = 0$$

Ἀλλὰ φανερόν, ὅτι ὁ πρῶτος τῶν τύπων (2) ἐπαληθεύεται οὐ μόνον διὰ $v_x - u_x = qz - ry$, $v_y - u_y = rx - pz$, $v_z - u_z = py - qx$, ἀλλὰ καὶ διὰ $v_x - u_x = \sigma_1$, $v_y - u_y = \sigma_2$, $v_z - u_z = \sigma_3$ ἢ γενικώ-

τερον διὰ $v_x - u_x = \sigma_1 + qr - ry$, $v_y - u_y = \sigma_2 + rx - pz$, $v_z - u_z = \sigma_3 + py - qx$. Ὥστε τὰς συνιστώσας v_x, v_y, v_z δυνάμεθα νὰ ἐκφράσωμεν καὶ διὰ τῶν ἑπομένων τύπων

$$(3) \quad \begin{cases} v_x = \sigma_1 + u_x + qz - ry \\ v_y = \sigma_2 + u_y + rx - pz \\ v_z = \sigma_3 + u_z + py - qx \end{cases}$$

ὅταν αἱ συντεταγμέναι x, y, z συνδέωνται διά τινος ὁμογενοῦς ἐξισώσεως $\sigma(x, y, z) = 0$. Ἐν τῇ κινήσει ἄρα ταύτῃ ὑπάρχουσι καὶ οἱ πρόσθετοι ὅροι σ_1, σ_2, σ_3 γνωστὰ ὁμογενῆ πολυώνυμα τῶν μεταβλητῶν x, y, z.

Καὶ ἐὰν μὲν ὑποτεθῇ $\sigma_1 = -u_x$, $\sigma_2 = -u_y$, $\sigma_3 = -u_z$ προκύπτει ἡ περιστροφὴ $v_x = qz - ry$, $v_y = rx - pz$, $v_z = py - qx$, ἐὰν δὲ $\sigma_1 = ry - qz$, $\sigma_2 = pz - rx$, $\sigma_3 = qx - py$, ἡ μεταφορὰ $v_x = u_x$, $v_y = u_y$, $v_z = u_z$. Ἐὰν δὲ $\sigma_1 = ry - qz - u_x$, $\sigma_2 = pz - rx - u_y$, $\sigma_3 = qx - py - u_z$, ἡ ἠρεμία $v_x = 0$, $v_y = 0$, $v_z = 0$.

Ὥστε τοὺς προσθέτους ὅρους σ_1, σ_2, σ_3 δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς προερχομένους ἐκ τῆς τριβῆς, τοῦ ἐν ᾧ τελεῖται ἡ κίνησις μέσου.

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1906.

ΑΘ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ.

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΞ ΑΔΙΑΘΕΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΗΣ ΤΩΝ ΑΠΑΙΔΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΙΣΧΥΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

---

§ 1. Κατὰ δόγμα τῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων δεήσεις καὶ ἐλεημοσύναι φέρουσιν ὠφέλειαν εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν[1]. Καρπὸς τῆς χριστιανικῆς ταύτης ἰδέας ὑπῆρξεν ἡ εὐρύτατα καθ᾽ ἅπασαν τὴν βυζαντιακὴν περίοδον διαδιδομένη συνήθεια τῶν διατάξεων τελευταίας βουλήσεως ὑπὲρ θρησκευτικῶν μνημοσύνων καὶ ὑπὲρ εὐσεβῶν καὶ φιλανθρωπικῶν σκοπῶν[2]. Ἐξαιρετικὴ ὅμως σημασία ἀπεδόθη εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν πενήτων, ἥτις ἐθεωρήθη ὡς ἡ κατ᾽ ἐξοχὴν τελεσφόρος καὶ θεάρεστος εὐποιία[3]· οὕτω δὲ ἡ πρὸς τὰ ἀγαθὰ

---

[1] Ὅρ π. χ. *Χρυσόστομον* ἐν Ὁμιλ. 3 πρὸς Φιλιππησίους: «Ἐπινοήσωμεν τοῖς ἀπελθοῦσιν ὠφέλειαν, δῶμεν αὐτοῖς τὴν προσοῦσαν ὠφέλειαν, ἐλεημοσύνας, λέγω, καὶ προσφοράς· καὶ φέρει τούτοις πολλὴν τὸ πρᾶγμα τὴν ὄνησιν, καὶ μέγα τὸ κέρδος καὶ τὴν ὠφέλειαν». Ὁμολογία *Δοσιθέου* ὅρ. 18: «...ἐλευθεροῦσθαι δὲ ὑπὸ τῆς ἄκρας ἀγαθότητος διὰ τῆς δεήσεως τῶν ἱερέων καὶ εὐποιιῶν, ἃ τῶν ἀποιχομένων ἕνεκα οἱ ἑκάστου συγγενεῖς ἀποτελοῦσι...». Πρβλ. εὐρύτερον *Ἀνδρούτσου* ἐν Δοκιμίῳ Συμβολικῆς σελ. 315 ἑπ., *Μεσολωρᾶν* ἐν Συμβολικῇ II. Β'. σ. 395 ἑπ, καὶ ἰδίως *Νεκτάριον Κεφαλᾶν* ἐν τοῖς ἱεροῖς μνημοσύνοις σ. 54 ἑπ., ἔνθα εἰσὶ συνειλεγμέναι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι.

[2] Πρβλ. καὶ *Zachariae* Geschichte des griechisch-röm. Rechts κατὰ τὴν μετάφρασιν ἐν «Θέμιδι» Σγούτα VIII § 30. 53.

[3] Πρβλ. τὸ ὑπὸ *Βαλσαμῶνος* εἰς κ. 7 τῆς ΑΒ'. Συνόδου (*Ῥάλλη* καὶ *Ποτλῆ* Σύνταγμα II. σ. 676) παρατιθέμενον χωρίον τοῦ Χρυσοστόμου: «Ἔχε δὲ ἐπὶ μνήμης, ὅτι ὁ ἅγιος Χρυσόστομος, ἐν τῇ τοῦ κατὰ Ματθαῖον Ἁγίου Εὐαγγελίου ἑρμηνείᾳ αὐτοῦ, λέγει· ὡς ἐάν τις ἐρωτήσῃ σε, ποῖόν ἐστι κρεῖττον, προσενεγγεῖν ἐκκλησίᾳ δῶρον, ἢ χαρίσασθαι πτωχοῖς; εἰπέ, προτιμίσασθαι τοὺς πτωχούς· ὅτι, φησί, τὰ μὲν τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ χρόνος φθείρει, καὶ τύραννοι ἀφαιροῦνται· τὰ δὲ δοθέντα πτωχοῖς, οὐδὲ ὁ διάβολος δύναται ἀφελέσθαι». Ἡ ἀρχικὴ τῆς ἰδέας ταύτης πηγὴ εὕρηται βεβαίως ἐν τῇ Γραφῇ· ὅρ. π. χ. Ματθ. 19. 21: «Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ». Συλλογὴν τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς Γραφῆς (παλαιᾶς καὶ νέας) καὶ ἐκκλησιαστικῶν πατέρων ὅρ. ἐν *Νεκταρίῳ Κεφαλᾷ* ἱερῶν καὶ φιλοσοφικῶν λογίων θησαυρίσματι I σ. 448 ἑπ. καὶ II σ. 374 ἑπ.

ἔργα χάριν ψυχικῆς σωτηρίας τάσις, ἡ βαθέως ἐν τῇ κοινωνικῇ συνειδήσει ἐρριζωμένη [1], ἐτράπη ἐν τῇ πράξει πρὸς ὡρισμένην κατεύθυνσιν, προσλαβοῦσα ὡς κύριον χαρακτῆρα τὴν ἐλεημοσύνην·.τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀγαθοεργίας ἀπέβη ἡ συνήθης καὶ κυριαρχοῦσα μορφὴ τῶν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς περιουσιακῶν διαθέσεων, τὸ δὲ δίδειν «ὑπὲρ τῆς ψυχῆς», «εἰς ψυχικὸν» σημαίνει ἐν τῇ βυζαντιακῇ γλώσσῃ ἐλεεῖν, δίδειν εἰς τοὺς πτωχούς [2].

§ 2. Τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐπέδρασεν, ὡς εἰκός, καὶ εἰς τὴν νομοθεσίαν· αὕτη τοσοῦτον ἐπιτακτικὴν ἐθεώρησε τὴν θρησκευτικὴν ἀνάγκην τῆς ὑπὲρ τῆς ψυχῆς φροντίδος διὰ τῆς διαθέσεως μέρους τῆς κληρονομίας χάριν τῶν πτωχῶν, ὥστε ὑπέλαβε καθῆκον ἑαυτῆς, ὡς τοῦ κοινοῦ συμφέροντος προστάτιδος, ν' ἀναπληρώσῃ ἐν τούτῳ τὴν βούλησιν τοῦ κληρονομουμένου, προνοοῦσα ὑπὲρ αὐτοῦ, ἐὰν ἀπέθνησκεν ἀδιάθετος. Οὕτως ἡ τῶν πτωχῶν συμμετοχὴ εἰς τὴν κληρονομίαν μετηνέχθη κατ' ἐπέκτασιν ἀπὸ τῆς ἐκ διαθήκης καὶ εἰς τὴν ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχὴν ἐπὶ τῶν περιπτώσεων ἐκείνων, καθ' ἃς εὐλόγως ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς ἀνταποκρινόμενον εἰς τὴν εἰκαζομένην τοῦ θανόντος βούλησιν. Ἡ πρώτη τοιαύτη νομοθετικὴ ἐκδήλωσις [3]

---

[1] Ἐκ τῶν πολλῶν παραδειγμάτων, ἅτινα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ἐν τοῖς γραπτοῖς βυζαντιακοῖς μνημείοις, μνημονευταῖον ἐνταῦθα τὸ ἀκόλουθον ὡς ἰδιαζόντως χαρακτηριστικόν. Γυνή τις, σύζυγος Θεοδώρου τοῦ Βαρζάνη «ἀποθνήσκουσα διέθετο περὶ τῆς προικὸς αὐτῆς ποσουμένης εἰς ὑπέρπυρα δισχίλια διακόσια, ὡς ἂν μερισθῇ εἰς τρία μέρη, καὶ τὸ μὲν ἓν ἐπαφῆκε πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς, τὸ δὲ ἕτερον πρὸς τὰ παιδία αὐτῆς ἐπίτροπον εἰς τὸ τῶν παίδων ποιήσασα τὸν ἄνδρα αὐτῆς ἐπιτηρητὴν δὲ τὴν ἑαυτῆς μητέρα, τὸ δὲ λοιπὸν ἕτερον ἐπαφῆκε πρὸς αὐτὴν δὴ τὴν μητέρα αὐτῆς, ὡς ἂν ἐξοδιάσῃ τοῦτο, ὅπως ἄρα βούλοιτο ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτῆς». ***Miklosich*** et ***Müller*** acta Patriarchatus Constantinopolitani II σ. 347. Σημειωτέον ὅτι ὁ σύζυγος ἦτο ἄπορος, ἡ δὲ θανοῦσα κατέλιπεν ἑπτὰ τέκνα (ὅρ. αὐτ. σ. 349 ἐπ.)· κατ' ἀκολουθίαν τὸ ὑπὲρ τῆς ψυχῆς ἀφορισθὲν τρίτον τῶν 2.200 ὑπερπύρων, ἰσουμένων πρὸς δρ. 25.000 περίπου, ἀπετέλει ὑπέρμετρον καὶ δυσανάλογον θυσίαν.

[2] Πρβλ. *Du Cange* glossarium medimae et infimae graecitatis ἐν λ. ψυχικόν. Ὡσαύτως *Snicer* Thesaurus κτλ. ἐν τῇ αὐτῇ λέξει.

[3] Ὑπὲρ τῶν πενήτων εὕρηνται ἤδη ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως διατάξεις ἔν τινι Νεαρᾷ τῶν αὐτοκρατόρων Λέοντος καὶ Κωνσταντίνου (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 776—780), δι' ἧς ὁρίζονται διάφορα ἐπιβλαβῆ ἐπακολουθήματα ἐν περιπτώσει λύσεως τοῦ γάμου διὰ τῆς ἀναδοχῆς τοῦ ἰδίου τέκνου ἐκ τοῦ βαπτίσματος καὶ ἐν πε-

ἀπαντᾷ ἐν τῇ Νεαρᾷ 40 Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἥτις ἀπένειμεν εἰς τοὺς αἰχμαλώτους τὴν ἱκανότητα τοῦ διατίθεσθαι[1], ὥρισε δὲ προσέτι ὅτι, ἐὰν ὁ ἐν αἰχμαλωσίᾳ διατελῶν τελευτήσῃ ἀδιάθετος ἄνευ κατιόντων ἢ ἀνιόντων, ἡ περιουσία αὐτοῦ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν χρεῶν διαιρεῖται εἰς δύο, τρίτον καὶ δίμοιρον, καὶ τὸ μὲν δίμοιρον περιέρχεται εἰς τὰ «βασίλεια ταμεῖα», τὸ δὲ τρίτον ἀφορίζεται «εἰς τὴν ὑπὲρ ψυχῆς διανομήν». Ὁ νομοθέτης ἔκρινεν ὅτι ἐπὶ τῆς κληρονομίας τοῦ ἐν χερσὶ τῶν πολεμίων ἀποθνήσκοντος μόνον εἰς τὰ στενώτερον πρὸς αὐτὸν συνδεόμενα μέλη τῆς οἰκογενείας, κατιόντας καὶ ἀνιόντας, ἔδει νὰ ἀναγνωρισθῇ νόμιμος ἀξίωσις, οἵα πιθανώτατα ἦτο καὶ ἡ γνώμη τοῦ τελευτήσαντος· διότι ὡς «τὸ μᾶλλον ἀτοπώτατον» χαρακτηρίζει ὁ αὐτοκράτωρ[2], ὅτι «ἀνακύπτουσι πολλάκις τῆς ὑπάρξεως κτήτορες, οὓς ἡ τῶν ἐχθίστων εἶχε μοῖρα καὶ οὐδ' ἐνορᾶν αὐτοὺς ἐν ζῶσιν ὄντες ἠνείχοντο» οἱ τελευτήσαντες, οὗ οὐδὲν «φαυλότερον». Ὅθεν τοὺς «γελῶντας κληρονόμους» λεγομένους ὁ νομοθέτης ἐθεώρησεν ἀποκλει-

---

ριπτώσει συνάψεως δευτέρου γάμου μετὰ τὴν ἀμοιβαίᾳ συναινέσει λύσιν τοῦ πρώτου. Κατὰ τὰς ποικίλας τῆς Νεαρᾶς διακρίσεις, ἐπιβάλλονται διάφοροι ποιναὶ καὶ ῥυθμίζονται κατ' ἐξαιρετικοὺς τρόπους τὰ τῆς κληρονομικῆς διαδοχῆς· ἔν τισι δὲ περιπτώσεσι λαμβάνουσι καὶ οἱ πτωχοὶ μέρος ἢ τὸ ὅλον τῆς περιουσίας: «τὸ ἕτερον ἥμισυ ἔκτον τοῖς πένησι διαδοθήσεται»· «πιπρασκομένης τῆς τοιᾶσδε ὑπάρξεως εἰς πτωχικὴν χωρῆσαι διάδοσιν»· «(ἡ τούτων κληρονομία) ἐνδεῶν καὶ πενήτων γενήσεται παρανάλωμα» *Zachariae* Jus graeco-romanum III σ. 49 ἑπ. (Coll. I. Nov. XXVI).— Δηλωτικὸν τῆς ἀντιλήψεως τῆς ἐποχῆς περὶ τῆς μεγάλης ἀξίας τῆς ὑπὲρ τῆς ψυχῆς διαθέσεως μέρους τοὐλάχιστον τῆς περιουσίας καὶ περὶ τῆς ἐλευθερίας, ἣν δέον νὰ ἔχῃ ἐν τούτῳ τὸ πρόσωπον, εἶναι ἡ ἐν τῇ αὐτῇ Νεαρᾷ περιεχομένη διάταξις, καθ' ἣν ἀφίεται μὲν ἔν τινι περιπτώσει εἰς τὸν διαλύσαντα τὸν γάμον τὸ τρίτον μόριον τῆς περιουσίας «πρὸς χρῆσιν ψιλήν», ἀπαγορεύεται ὅμως χάριν τῶν τέκνων ἡ διάθεσις αὐτοῦ, ἐκτὸς ἐὰν «εἰς ψυχικὴν αὐτοῦ σωτηρίαν συντεινούσας ἀφορμὰς παραπέμψαι βουληθείη».—Διατάξεις εὐνοϊκαὶ τοῖς πτωχοῖς ἀπαντῶσι καὶ ἐν τῷ προϊουστινιανείῳ καὶ ἰουστινιανείῳ δικαίῳ (**Windscheid** Pand III § 549 σημ. 5), ἀλλ' αὗται δὲν διέπονται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς, περὶ ἧς πρόκειται ἐνταῦθα.

[1] Ὑπὲρ τῆς καινονομίας ταύτης ὁ αὐτοκράτωρ ἐπικαλεῖται πλὴν ἄλλων λόγων καὶ τὸν ἑξῆς: «εἰ δὲ γὰρ λύτρον ψυχῆς ἡ ἰδία κτῆσις, πῶς οὐχὶ καὶ κατὰ τοῦτο ἀδικίαν ἀκροτάτην ὑπομένουσιν οἱ αἰχμάλωτοι, οὐκ ἐώμενοι παρὰ τοῦ νόμου περὶ τῶν προσόντων ὁρίζειν, ἂν τοῦτο βούλωνται, ὑπὲρ ψυχῆς αὐτῶν τινα διανενεμεῖσθαι τῶν πραγμάτων;».

[2] Ὅρ. τὸ προοίμιον τῆς Νεαρᾶς.

στέους καί, ρυθμίζων τὴν τύχην τῆς κληρονομίας συμφώνως τῇ τεκμαιρομένῃ τοῦ τελευτήσαντος αἰχμαλώτου ἐπιθυμίᾳ, παρέπεμψε ταύτην ἐν ἐλλείψει κατιόντων καὶ ἀνιόντων κατὰ μέρος μὲν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, κατὰ μέρος δὲ εἰς τοὺς πτωχοὺς χάριν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος. Ἐκ τῶν ἔπειτα χρόνων ἔχομεν δύο ἄλλας Νεαράς, τὴν μὲν Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (περὶ ἧς εἰδικώτερον ὁ λόγος κατωτέρω), τὴν δὲ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβύτου (ἔτ. 1306), κυρώσασαν τὴν σχετικὴν αἴτησιν τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἀθανασίου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν συνόδου [1]. Διὰ τῆς τελευταίας ταύτης Νεαρᾶς [2] ἐν δυσὶ κεφαλαίοις, περὶ τριῶν διαφόρων κληρονομικῶν περιπτώσεων πραγματευομένοις, ἀφορίζεται μέρος τῆς κληρονομίας ὑπὲρ τῶν πτωχῶν. Καὶ ἐν μὲν τῷ κεφ. α΄, ἀφορῶντι εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν ἄνευ τέκνου τελευτώντων παροίκων, ὁρίζεται ὅτι ἡ περιουσία διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, ὧν τὸ ἓν περιέρχεται τῇ δεσποτείᾳ, τὸ ἕτερον τῷ ἐπιζῶντι συζύγῳ, καὶ τὸ τελευταῖον «τῷ ἀπελθόντι», ἤτοι δαπανᾶται ὑπὲρ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ· ἐὰν δὲ ὁ ἐπιζήσας σύζυγος ἀποθάνῃ ἄνευ νομίμων κληρονόμων, «τῷ δημοσίῳ τότε ἥμισυ καὶ μνημοσύνοις ἐκείνου τὸ ἥμισυ». Ἐν δὲ τῷ κεφ. δ΄ ὁρίζεται ὅ,τι ἐάν τις, ἀνὴρ ἢ γυνή, ἀποθάνῃ ἐπὶ παιδὶ καὶ εἶτα ἀποθάνῃ καὶ ὁ παῖς, τὰ πατρῷα ἢ μητρικὰ τούτου περιέρχονται κατὰ μὲν τὸ τρίτον εἰς τοὺς γονεῖς τοῦ προτελευτήσαντος γονέως τοῦ τέκνου, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον τρίτον εἰς τὸν ἐπιζῶντα γονέα, καὶ τὸ ὑπολειπόμενον τρίτον ἀναλίσκεται «εἰς μνημόσυνα», ἤτοι διανέμεται τοῖς πτωχοῖς [3].

---

[1] *Zachariae* Jus Graeco-rom. III σ. 628 ἑπ. (Coll. V. Nov. XXVI), *Ῥάλλη* καὶ *Ποτλῇ* Συντ. V. σ. 121 ἑπ., *Γεδεὼν* Κανον. διατάξ. II σ. 45 ἑπ.

[2] Ὅρ. περὶ αὐτῆς *Δημαρᾶν* (ὅστις πρῶτος παρ' ἡμῖν ἐπέστησεν εἰς ταύτην τὴν προσοχὴν) ἐν «Θέμιδι» Ἀγγελοπούλων VI σ 434 ἑπ. καὶ *Πολυγένῃ* ἐν μεταφράσει Windscheid III § 572 σημ. 10.

[3] Ὅρ. κατ. σημ. 20. — Ἡ διάταξις αὕτη ἔτυχε διαρκοῦς ἀναγνωρίσεως καὶ ἐφαρμογῆς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς δικαστηρίοις'. Ὅρ. *Miklosich* et *Müller* Acta Patr. Const. I σ. 31. 134. 273, *Γεδεὼν* Κανον. διατάξ. I σ. 147 (πρβλ. καὶ *Θεοτοκᾶ* Νομολ. Οἰκουμ. Πατριαρχείου σ. 393). 151. 232, II σ. 84, πρβλ. καὶ Πηδάλιον (ἔκδ. Ζακύνθου) σ. 478 σημ. 1. Ἰσχύει δὲ καὶ ἐν Σάμῳ, τροποποιηθεῖσα ὑπὸ ἐγχωρίου ἐθίμου, *Φραγκούλης* ἐν «Νομικῇ» Λιακοπούλου III σ. 283 ἑπ. Ὑπὲρ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἰσχύος αὐτῆς ἐκηρύχθησαν εὐλόγως ὁ *Δημαρᾶς* ἔ. ἀ. (τοὐλάχιστον ἐν μέρει) καὶ ὁ *Πολυγένης* ἔ. ἀ. Κατὰ τὴν ὑπὸ τῆς πράξεως καθιερωθεῖ-

§ 3. Ἡ μνημονευθεῖσα Νεαρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου [1], ἥτις ἀποτελεῖ καὶ τὸ κύριον ὑποκείμενον τοῦ παρόντος μικροῦ φροντίσματος, ἐπιφέρει οὐσιώδη μεταρρύθμισιν εἰς τὸ Ἰουστιάνειον δίκαιον τῆς ἐξ ἀδιαθέτου διαδοχῆς. Μετὰ προοίμιον αἰτιολογικὸν τῆς μεταρρυθμίσεως [2], ὁρίζεται ὅτι «ἀσαλεύτων τηρουμένων» τῶν προ-

σαν ἑρμηνείαν, ἡ τριμοιρία γίνεται, ὅταν τὸ παιδίον παρακολουθήσῃ τὸν γονέα «κατὰ πόδας», ἀποθάνῃ ἄνηβον· ἄλλως μοναδικὸς κληρονόμος γίνεται ὁ ἐπιζῶν γονεύς, κανὰ τὸν κανόνα. Ὅρ. τὰς ἀνωτέρω παρὰ *Γεδεὼν* παραπομπάς, *Βλάσταρην* Κ, 12 (*Ῥάλλη* καὶ *Ποτλῆ* Σύντ. VI σ. 326). — Ὁ Zachariae Jus graecorom III σ. 280 καταχωρίζει «Νεαρὰν ε΄ Κωνσταντίνου τὴν ἀποκειμένην ἐν τῇ σακέλλῃ» (Coll. III Nov. XIII), ἐν κεφ. ε΄ τῆς ὁποίας ὁρίζεται ὅτι τὸ τρίτον τῆς περιουσίας τοῦ ἄνευ διαθήκης καὶ συγγενῶν τελευτήσαντος δίδεται «ὑπὲρ λύτρου τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ τοῖς ἐν Χριστῷ ἀδελφοῖς», ἤτοι τοῖς πτωχοῖς. Ἀλλ' ὡς αὐτὸς οὗτος παρατηρεῖ ἐν σημ. 1, «Novellam ipsam non esse, quivis intelligit: deperditaene Novellae Epitome sit, dubitari potest».

[1] *Zachariae* Jus graeco-rom. III σ. 276 ἑπ. (Coll. III Nov. XII). Ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ *Witte* ἐν Ἀνεκδότοις Heimbach II σ. 270 (τῷ 1840). Ἐπιτομὴν αὐτῆς παρέχει ὁ Ψελλὸς ἐν στιχ. 1407 ἑπ. (παρὰ Witte ἔ. ἀ. σ. 264). Ἑτέρα ἐπιτομὴ εὕρηται ἐν Codice Novellarum Bononiensi (Bibl. communae B, IV, 67), ἣν παρατίθησιν ὁ Zachariae ἔ. ἀ. σ. 276 σημ. 1. Ἀναφέρεται δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ *Βαλσαμῶνος* εἰς κ. 81 τῆς ἐν Καρθαγένῃ Συνόδου (*Ῥάλλη* καὶ *Ποτλῆ* Συντ. III σ. 507). — Ἡ Νεαρὰ ἐνομοθετήθη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 945—959.

[2] Ὁ νομοθέτης, ἐκφράζων τὴν ἀπορίαν πῶς μέχρι τοῦδε παρημελήθη ὑπὸ τῶν προκατόχων αὐτοῦ τὸ θέμα, οὐδεμιᾶς ἐπιδειχθείσης προνοίας ὑπὲρ τῶν «ἀνεπισκέπτως τελευτώντων», δηλοῖ ὅτι ἐνόμισε δέον νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὸς «τὸν περὶ τούτου προσήκοντα τύπον» καὶ «τῷ τε παρόντι βίῳ καὶ τοῖς ἔπειτα δοῦναι τὴν ἐξ αὐτοῦ ὠφέλειαν, καὶ τοῖς ἀθρόον τοῦ βίου μεθισταμένοις πρίν τι περὶ τῶν προσόντων καὶ ὡς ἡ βούλησις αὐτοῖς διαθέσθαι, καὶ τούτοις δὴ ἄρα τὴν ὡς ἐν ἀνθρώποις ἤκουσαν ἐννοῆσαι παραψυχήν, οἷόν τινα κηδεμόνα τῷ παντὶ πολιτεύματι τόνδε τὸν νόμον καὶ κοινὸν ἐφιστῶντες ἐπίτροπον...». Καὶ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ ἐξαίρεται ἡ χρησιμότης τοῦ νόμου ὡς «ἐφοδιαστοῦ τῆς ἀπαραιτήτου πορείας ἐκείνης», δηλ. τοῦ θανάτου· «οὐ γὰρ σμικρὸν εἰς παρηγορίαν τῷ ἐκβεβιωκότι ἡ εὐπροαίρετος ὡς ἄν τις φαίη καὶ σμικρὰ αὕτη δωρεὰ τῷ Θεῷ καὶ φιλανθρώπῳ δεσπότῃ, πολυτρόπως τὴν ἡμῶν σωτηρίαν ἐκ σμικρᾶς οἰκονομοῦντι φιλοτιμουμένης προφάσεως· ταῦτα τῷ παρόντι ἡμῶν πᾶς τις ἐννοείτω ἐντυγχάνων θεσπίσματι, καὶ τὸν παρόντα νόμον οἷόν τινα βοηθὸν καὶ τό γε κρεῖττον εἰπεῖν τῆς ἑαυτοῦ ῥᾳθυμίας διορθωτήν, οἷς ἐνδημῶν τῷ βίῳ τὰ τῆς ἐκδημίας οὐ λυσιτελῆ αὐτῷ διέθετο, δεχέσθω ἀσμένως, σωτήριον ὥς γε οἰόμεθα τοῖς τελευταίας χωρὶς τελευτῶσι βουλήσεως, καὶ Θεῷ τῷ πάντων βασιλεῖ οὐκ ἀπόβλητον, ἀλλὰ καὶ αὐτῇ τῇ πολιτείᾳ λυσιτελέστατον παρὰ τῆς ἐκ Θεοῦ βασιλείας ἡμῶν κυρίῳ τῷ ἡμῶν βασιλεύοντι ἀνατιθέμενον».

νενομοθετημένων περὶ τῆς κληρονομίας τῶν ἀδιαθέτως τελευτώντων, προστίθεται τοῦτο μόνον: «Εἴ τις ἀδιάθετος τελευτήσει καὶ παίδων οὐχ ὑπόντων ἢ οἱ τούτου συγγενεῖς ἢ μηδὲ τούτων ὄντων ὁ δημόσιος καλοῖτο εἰς κληρονομίαν, τῆς συγκεφαλαιουμένης ἐντεῦθεν ἁπάσης ὑποστάσεως τὸ μὲν δίμοιρον τῷ ἐκ νόμων διαδόχῳ, συγγενεῖ τυχὸν ἢ δημοσίῳ, τὸ δὲ τρίτον ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ ἀδιαθέτως τελευτήσαντος ἀνείσθω θεῷ»[1].

§ 4. Ἡ διάταξις αὕτη, ὑπ' ἄλλων μὲν παροραθεῖσα, ὑπ' ἄλλων δὲ ὡς ἄπρακτος λογιζομένη[2], δὲν ἔτυχεν, ἐφ' ὅσον οἶδα, μέχρι σήμερον ἐφαρμογῆς παρ' ἡμῖν. Καὶ ὅμως οὐδεὶς ἀποχρῶν λόγος ὑπάρχει, ὅπως ἀμφισβητηθῇ τὸ κῦρος αὐτῆς. Διάταξις αὐτοκρατορική, εἰς τὸ ἀστικὸν δίκαιον ἀναγομένη, περιεχομένη δὲ μάλιστα ἐν τῷ Ἀρμενοπούλῳ[3], ἔχει ἀξίωσιν πληρεστάτης ἰσχύος καὶ ἐφαρμογῆς κατὰ τὸν εἰσαγωγικὸν νόμον τῆς 27 Φεβρουαρίου 1835, ἐφ' ὅσον δὲν προ-

---

[1] Ἀλλαχοῦ τῆς Νεαρᾶς ὑπάρχει διάφορος λεκτικὴ διατύπωσις: «τὸ τρίτον τῷ πάντων Θεῷ καὶ βασιλεῖ ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ τοῦ τελευτῶντος δωρεῖσθαι ψυχῆς».

[2] Ἐκ τῶν ἡμετέρων συγγραφέων τοῦ κληρονμικοῦ δικαίου ὁ μὲν *Παπαρρηγόπουλος* καὶ *Κρασσᾶς* παρέρχονται ταύτην ἐν σιγῇ, ὁ δὲ *Καλλιγᾶς* V § 109 ἰσχυρίζεται ὅτι δὲν ἰσχύει «ὡς μὴ κειμένη παρ' Ἀρμενοπούλῳ», ὅπερ ἀνακριβές. Ὁ *Φλογαΐτης* ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐκδόσει τοῦ Ἀρμενοπούλου σημειοῖ κάτωθι τῆς § 78 (5-8) ἄνευ ἄλλης τινὸς αἰτιολογίας ὅτι «παρ' ἡμῖν οὐδεμίαν πρακτικὴν ἔννοιαν ἔχει ἡ διάταξις αὕτη», Ὁ δὲ *Μομφερρᾶτος* Κληρονομικὸν δίκαιον τῶν κληρικῶν καὶ μοναχῶν σ. 65 σημ. 1 ἐκφράζει τὸν δισταγμὸν ὅτι «ἴσως ἡ Νεαρὰ δὲν δύναται νὰ ἰσχύσῃ, διότι προϋποτίθησιν ἄλλον ὀργανισμὸν διοικητικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν καὶ διαχειρήσεως».

[3] Ὁ Ἀρμενόμουλος περιέλαβε τὴν διάταξιν δίς, πρῶτον μὲν ἐν § 22 (1.18) ἔπειτα δὲ ἐν § 78 (5.8). Ἀλλ' ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τόποις ἀποδίδει ταύτην εἰς τὴν «συνήθειαν», ἀποσιωπῶν ἐξ ἀγνοίας τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐτῆς προέλευσιν. Ὁ λόγος τούτου εἶναι ὅτι τὸ χωρίον παρέλαβεν ὁ Ἀρμενόπουλος ἐκ τῆς Πείρας τοῦ Ῥωμανοῦ (πρβλ. Zachariae Index locorum, quos ἐκ τῶν ῥωμαϊκῶν τοῦ μαγίστρου λεγομένων Harmenopulus desumsit, ἐν τέλει τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσας Πείρας, Jus graeco-rom. I), ὑπέπεσε δὲ εἰς ἣν καὶ ὁ Ῥωμανὸς πλάνην, ὅστις θεωρεῖ τὴν διάταξιν ὡς προερχομένην «ἐκ συνηθείας». Πεῖρα 48.1. Μνεία τῆς Νεαρᾶς ὑπάρχει καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς χωρίοις τῆς Πείρας: 14.6, 48.11, 54.10. Τὸ περιέχεσθαι ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου δὲν εἶναι κατὰ τὴν ὀρθὴν γνώμην ὅρος τῆς παρ' ἡμῖν ἰσχύος βυζαντιακῆς αὐτοκρατορικῆς διατάξεως· ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν ἀναφύεται ἐνταῦθα.

σάγεται κατ' αὐτῆς ἔθιμον ἢ ἕτερός τις καταργητικὸς λόγος. Νοεῖται δὲ οἴκοθεν ὅτι τοιοῦτος λόγος δὲν εἶναι ἡ μέχρι σήμερον ἀχρησία τῆς Νεαρᾶς ἐξ ἁπλῆς ἀγνοίας τοῦ περιεχομένου αὐτῆς ἢ πλάνης περὶ τὴν ὕπαρξιν τῶν πρὸς τὸ σημερινὸν αὐτῆς κῦρος ἀπαιτουμένων προσόντων [1].

---

[1] Ἐνδέχεται ὅμως ἡ ἀντίρρησις ὅτι ἡ Νεαρὰ δὲν εἰσήχθη κἂν παρ' ἡμῖν, διότι ἐν ἔτει 1835 ἦτο εἰσέτι ἀνέκδοτος καὶ ἄδηλος· οὕτω (ἀναφορικῶς πρὸς Νεαρὰν Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, περιεχομένην ἐν τῷ Ἁρμενοπούλῳ) *Παπαρρηγόπουλος* Ἀστ. δικ. Ι (ἐκδ. β') § 503: «ὁ νομοθέτης ἀποφαινόμενος νόμον τινὰ ἰσχύοντα ὑποτίθεται, ὅτι ἔχει γνῶσιν τοῦ νόμου τούτου καὶ δὲν νομοθετεῖ ἄδηλα αὐτῷ». Τῆς αὐτῆς γνώμης καὶ *Κρασσᾶς* Σύστ. ἀστικ. δικ. Ι (ἐκδ. β') § 213 i. f. Οὕτως οἱ συγγραφεῖς οὗτοι δέχονται ὅτι Νεαραί, ὧν τὸ κείμενον ἐδημοσιεύθη ἐντύπως μετὰ τὸ 1835, δὲν ἰσχύουσι παρ' ἡμῖν, ἔστω καὶ ἂν περίληψις αὐτῶν μνημονεύεται ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ. Ὁ *Καλλιγᾶς* Σύστ. ῥωμ. δικ. Ι (ἐκδ. γ') σ. 48 i. f. ὑποστηρίζει ὅτι «δὲν ἐδόθη κῦρος νόμου εἰς ἀγνώστους νεαρὰς αὐτοκρατόρων, ἐκ τύχης ἀνακαλυπτομένας ὑπὸ τῶν ἀναδηφούντων τὰ ἀρχαῖα» οὐχὶ ὅμως διὰ τὸν λόγον ὅτι ἦσαν ἄγνωστοι τῷ νομοθέτῃ τοῦ 1835, ἀλλὰ διότι ὁ εἰσαγωγικὸς νόμος ἔθετο τὸν περιορισμὸν ὅτι οἱ νόμοι τῶν αὐτοκρατόρων ἰσχύουσιν ἐν Ἑλλάδι, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ περιέχονται. Ἡ αἰτιολογία ὅμως αὕτη ἔδει νὰ ἀγάγῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὐδεμία ἐν γένει αὐτοκρατορικὴ διάταξις μὴ περιεχομένη ἐν τῷ Ἁρμενοπούλῳ ἰσχύει, ὅπερ οὐδ' αὐτὸς ὁ Καλλιγᾶς δέχεται. Ἐν δὲ σελ. 115 ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἰσχυρίζεται ὅτι «νεαραὶ *μεταγενέστεραι*, μὴ μνημονευόμεναι ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ καὶ ἑπομένως *μὴ κυρωθεῖσαι* διὰ τοῦ ν. 23 Φεβρ. 1835, οὐδόλως ἰσχύουσι, καθόσον εἶναι *τοῖς πλείστοις* ἄγνωστοι, αἴφνης ἀνακαλυπτόμεναι κατὰ τὰς ἐρεύνας τῶν βυζαντινολόγων». Ἡ διατύπωσις εἶναι ἀσαφής, διότι ἡ ἔκφρασις «μεταγενέστεραι» εἶναι ὅλως ἀόριστος, δύναται δὲ νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἀρνεῖται κῦρος μόνον εἰς τὰς μεταγενεστέρας τῆς Ἑξαβίβλου Νεαράς. Ὥστε δύσκολον νὰ διαγνωσθῇ ἀκριβῶς ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως τούτου, εἰ καὶ φαίνεται ὅτι «ἀγνώστους» Νεαρὰς θεωρεῖ μόνον τὰς μὴ περιεχομένας ἐν τῷ Ἁρμενοπούλῳ, οὐχὶ δὲ τὰς περιεχομένας μὲν ἐν αὐτῷ, μετὰ τὸ 1835 δὲ δημοσιευθείσας διὰ τοῦ τύπου· ἀλλαχοῦ ὅμως πάλιν (ΙΙ σ. 831) μεταξὺ τῶν λόγων, δι' οὓς θεωρεῖ ἀργοῦσαν τὴν ἀνωτέρω Νεαρὰν Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, περιεχομένην, ὡς ἐλέχθη, ἐν τῷ Ἁρμενοπούλῳ, καταλέγει καὶ τὸ ὅτι αὕτη ἦτο «ἄγνωστος μέχρι τῆς πρὸ ὀλίγου ἐκδόσεως αὐτῆς ὑπὸ Ζαχαρίου ἐν ἔτει 1857». Ὁ *Οἰκονομίδης* Στοιχ. ἀστ. δικ. Ι (ἐκδ. β') § 66 σημ. 5. ε' δέχεται μὲν τὸ κῦρος Νεαρῶν ἐκδοθεισῶν τύποις τὸ πρῶτον μετὰ τὸ 1835, ἐπικαλεῖται ὅμως τὸ ἐπιχείρημα ὅτι «ἡ ἄγνοια τοῦ νόμου, ὅταν ἕνεκεν αὐτῆς δὲν παραχθῇ ἐναντίον ἔθιμον, οὐδεμίαν ἐπιρροὴν ἀσκεῖ περὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ νόμου αὐτοῦ». Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο δὲν στρέφεται κατὰ τῆς γνώμης τῆς ἀπορριπτούσης τὰς ἐν ἔτει 1835 ἀνεκδότους ἔτι Νεαράς· διότι ἡ οὐσία αὐτῆς δὲν ἔγκειται ἐν τούτῳ, ὅτι ἡ ἄγνοια τοῦ νόμου ἐπιφέρει τὴν *κατάργησιν* αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι

§ 5. Τὸ κείμενον τῆς Νεαρᾶς δὲν ἀπεδόθη ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου. Ἐν μὲν τῇ Νεαρᾷ λέγεται «εἴ τις ἀδιάθετος τελευτήσει

αἱ ὑπὸ τοῦ *νομοθέτου* τοῦ 1835 ἀγνοούμεναι κατὰ τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν κείμενον Νεαραὶ δὲν εἰσήχθησαν παρ' ἡμῖν. Ὀρθὴν γνώμην ἐκφέρει ὁ *Δημαρᾶς* ἔ. ἀ. σημ. **, ἅπτεται ὅμως τοῦ ζητήματος ἀπὸ μιᾶς μόνον ἀπόψεως ὡς ἐκ τοῦ ειδικοῦ θέματος, ὅπερ εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν· οὗτος δέχεται τὴν ἰσχὺν πάσης ἐν τῇ Ἑξαβίβλῳ περιεχομένης Νεαρᾶς, εἰ καὶ ἀνεκδότου τῷ 1835, ἀδιαφόρως ἂν ὁ Ἀρμενόπουλος μνημονεύει ἢ οὐ ἐν τῇ ἐπιτομῇ, ἣν καταχωρίζει, τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐτῆς ἰδιότητα, διότι «τὸ Β. Διάταγμα τοῦ 1835 δὲν ἔθηκεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ὡς ὅρον, ὅτι δέον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου νὰ μνημονεύηται τὸ αὐτοκρατορικὸν τῆς διατάξεως ἢ ὅτι προϋποτίθεται ἡ εἰδικὴ γνῶσις τοῦ νομοθέτου περὶ αὐτοῦ, βεβαίου ὄντος ἐξ ἀντικειμένου». Κατ' ἐμὲ κριτήν, τὸ πρᾶγμα ἐν τῇ γενικότητι αὐτοῦ ἔχει οὕτως. Διὰ τοῦ εἰσαγωγικοῦ νόμου εἰσήχθησαν «οἱ πολιτικοὶ νόμοι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, οἱ περιεχόμενοι εἰς τὴν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου». Ὡς ἐκ τοῦ ἀτελοῦς καὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῆς συλλογῆς ταύτης. ἐκράτησε γενικῶς ἔν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει ἡ ἑρμηνεία, ὅτι δέον, ἐγκαταλείποντες τὰ στενὰ τῆς Ἑξαβίβλου ὅρια, ν' ἀναδράμωμεν εἰς τὰς πηγὰς αὐτῆς. Οὕτως ἡ ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ νόμῳ φράσις «οἱ περιεχόμενοι εἰς τὴν Ἑξάβιβλον τοῦ Ἀρμενοπούλου» ἀπηλείφθη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ. Ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ἀρμενοπούλου σημαίνει λογικῶς ὅτι ἀποδεχόμεθα συλλήβδην τὴν κατάστασιν τοῦ δικαίου τὴν ὑφισταμένην κατὰ τὸν χρόνον τῆς συντάξεως τῆς Ἑξαβίβλου (ἔτ. 1345). Ἰσχύει ἄρα παρ' ἡμῖν τὸ Corpus iuris civilis, ὡς ἐτροποποιήθη διὰ τῆς μεταγενεστέρας βυζαντιακῆς νομοθεσίας μέχρι τοῦ ἔτους 1345. Νεαραὶ μεταγενέστεραι τοῦ χρόνου τούτου δὲν ἰσχύουσιν. Ἰσχύουσιν ὅμως αἱ προγενέστεραι, ἐφ' ὅσον ἴσχυον καὶ ἐν ἔτει 1345. Τὸ εἰρημένον ὑλικόν, μὴ περισωθὲν μέχρις ἡμῶν ἐν ἐπισήμῳ κειμένῳ, ἀλλ' εὑρισκόμενον σποράδην ἐν ἰδιωτικοῖς χειρογράφοις, ὀφείλει ν' ἀνεύρῃ καὶ καθορίσῃ ἡ ἐπιστήμη. Ὅρος τῆς σημερινῆς ἰσχύος τοῦ ὑλικοῦ τούτου, ἤτοι τοῦ ἐν ἔτει 1345 ὑφεστῶτος βυζαντιακοῦ δικαίου, δὲν εἶναι ἡ *τυπογραφικὴ* αὐτοῦ δημοσίευσις (ἐπίσημος ἢ ἀνεπίσημος) πρὸ τῆς 23 Φεβρουαρίου 1835. Ἡ τοιαύτη δημοσίευσις συντελεῖ βεβαίως εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν καὶ εὐρυτέραν γνῶσιν τοῦ δικαίου δὲν δύναται ὅμως νὰ ἀπαιτηθῇ ὡς προϋπόθεσις τοῦ κύρους αὐτοῦ, ἐφ' ὅσον δὲν ὡρίσθη ὑπὸ τοῦ νομοθέτου· ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου οὐδὲν τοιοῦτον ὥρισε τὸ Β. Διάταγμα τοῦ 1835. Ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι αἱ κατὰ τὸ 1835 *ἀτύπωτοι* Νεαραὶ ἦσαν ἄγνωστοι τῷ νομοθέτῃ καὶ ὅτι ὡς τοιαῦται δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν εἰσαχθεῖσαι, θὰ εἶχε λογικὴν βάσιν, ἐὰν ἐδεχόμεθα ὅτι πᾶν τὸ ἀτύπωτον εἶναι ἄγνωστον, ὁπότε πρὸ τῆς εὑρέσεως τῆς τυπογραφικῆς τέχνης πάντα τὰ γραπτὰ θὰ ἦσαν ἄγνωστα, ἄρα καὶ πᾶσα νομοθεσία! Διὰ τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑποτεθῇ κατὰ τεκμήριον ὅτι αἱ ἀτύπωτοι Νεαραὶ ἦσαν ἄγνωστοι τῷ νομοθέτῃ· τοὐναντίον τὸ ὀρθὸν εἶναι νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἦσαν γνωσταὶ αὐτῷ, ἀφ' οὗ ἡ ὕπαρξις αὐτῶν ἦτο ἀντικειμενικῶς βεβαία καὶ ἀφ' οὗ, ὡς εἴρηται, ὅρος τῆς γνώσεως γραπτοῦ τινος κειμένου δὲν εἶναι κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ἡ δι' ἐντύπου γραφῆς παράστασις αὐτοῦ. Ἄλλως τε

καὶ παίδων οὐχ ὑπόντων», ἐν δὲ τῇ Ἑξαβίβλῳ «τῶν ἀδιαθέτως τελευτώντων ἐκ πλαγίου συγγενεῖς ἐχόντων καὶ μὴ παῖδας» [1]. Μεταξὺ τῶν δύο κειμένων ὑπάρχει οὕτως οὐσιώδης διαφορά· διότι ἡ μὲν Νεαρὰ ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν ἔλλειψιν παίδων, ἤτοι πρώτου βα-

καὶ ἡ διὰ τοῦ ὡρισμένου τούτου τεχνικοῦ μέσου γραφὴ δὲν ἀποκλείει τὴν ἄγνοιαν τοῦ νόμου, εὐχερεστέραν δὲ μόνον καθίστησι τὴν γνῶσιν αὐτοῦ ἕνεκα τῆς εὐκολίας περὶ τὴν παραγωγὴν καὶ διάδοσιν πολλῶν ἀντιτύπων. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου μάλιστα οὐδὲ τὸ μέσον τοῦτο θὰ ἠσφάλιζε τὴν γνῶσιν· διότι ἡ διὰ τοῦ τύπου ἔκδοσις οὐδεμίαν θὰ ἔφερε σφραγῖδα ἐπισημότητος καὶ ἑπομένως οὐδένα θὰ ἔπειθεν ἄνευ ἄλλων ἀποδείξεων ὅτι πρόκειται τῷ ὄντι περὶ νομοθετήματος γνησίου καθόλου καὶ κατὰ μέρη. Ἀλλὰ πλὴν τούτων οὐδόλως εἶναι ὀρθὸν τὸ ἐξαρτᾶν τὸ κῦρος ἢ οὐ τῶν αὐτοκρατορικῶν διατάξεων ἐκ τῆς γνώσεως ἢ ἀγνοίας τοῦ νεωτέρου νομοθέτου· διότι οὗτος ἠθέλησε νὰ εἰσαγάγῃ ἐκ νέου ἐν συνόλῳ (in complexu) τὴν παλαιοτέραν ἐθνικὴν νομοθεσίαν, οἰκείαν τῷ λαῷ, γνωστὴν δὲ πάντως κατὰ τοὺς γενικοὺς αὐτῆς χαρακτῆρας, ἧς τὸ κράτος ἐν μέρει μόνον διεκόπη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ξενικῆς κατακτήσεως· οὐδαμῶς δ' ὑπεδήλωσεν ὅτι ἡ νομοθεσία αὕτη, ἡ ὡς ἓν ὅλον ἐπαναφερομένη ἐν ἰσχύι καὶ δὴ οὐχὶ ἕνεκα τοῦ περιεχομένου, ἀλλ' ἕνεκα τῆς καταγωγῆς αὐτῆς, μόνον κατὰ τοσοῦτο ἔχει κῦρος, καθ' ὅσον εἶναι καὶ ἀτομικῶς αὐτῷ γνωστὴ ἐν ἁπάσαις αὐτῆς ταῖς λεπτομερείαις. Τὴν φροντίδα τῆς γνώσεως κατέλιπεν ἡμῖν. Προσθετέον ἐν τέλει ὅτι ἡ ἐνταῦθα ἀποκρουομένη γνώμη δὲν εἶναι ἀκόλουθος πρὸς ἑαυτήν· διότι ἔδει νὰ μὴ περιορίσῃ τὸ ζήτημα εἰς τὰς βυζαντιακὰς Νεαράς, ἀλλὰ νὰ ἀπορρίψῃ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ πάσας τὰς μετὰ τὸ ἔτος 1835 προσθήκας καὶ μεταλλαγὰς ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Corpus iuris civilis καὶ τῶν Βασιλικῶν, τὰς γενομένας καὶ γινομένας διὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν τῆς κριτικῆς ἐπιστήμης. Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι δὲν ἔχομεν αὐθεντικὴν ἔκδοσιν τῆς ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντιακῆς νομοθεσίας, ἣν παρελάβομεν πρὸς προσωρινὴν ρύθμισιν τῶν ἀστικῶν ἡμῶν σχέσεων· ἀναγκαίως ἄρα τὸ περιεχόμενον αὐτῆς εἶναι ἀσταθὲς καὶ ἀβέβαιον, εἴτε ἐν χειρογράφοις, εἴτε ἐν ἰδιωτικοῖς ἐντύποις ἀποκείμενον. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ἄδικον καὶ παράλογον θὰ ἦτο νὰ ἀποκρούσωμεν καὶ τὴν ἀρωγὴν τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀποκαλυπτούσης, συμπληρούσης ἢ διορθούσης τὰ καθ' ἕκαστα μέρη τοῦ ἀδεσπότου τούτου ἀρχαιολογικοῦ θησαυρίσματος.— Εὐρυτέρα τοῦ θέματος ἀνάπτυξις θὰ ἔβαινε πέρα τοῦ δέοντος ἐνταῦθα.

[1]) Ὁ Ἀρμενόπουλος, μὴ ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Νεαράν, ἠρύσατο τὴν περικοπὴν ἐκ τῆς Πείρας, ἥτις περιέχει τὸ αὐτὸ σφάλμα, διότι καὶ ὁ Ρωμανὸς (ζήσας μετὰ ἕνα περίπου αἰῶνα ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τῆς Νεαρᾶς) ἐστερεῖτο τοῦ κειμένου, ἐφήρμοζε δὲ τὴν διάταξιν ὡς ἐθιμογενῆ. Ὁ μεταγενέστερος τούτου Βαλσαμὼν (ἀνωτ. σημ. 12) λαλεῖ ρητῶς περὶ «Νεαρᾶς τοῦ βασιλέως κυροῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου», ὡς καὶ ὁ σύγχρονος τῷ Ρωμανῷ Ψελλός· ἐπίσης ὁ βονωνιακὸς κῶδιξ. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ πλάνη τοῦ Ἀρμενοπούλου περὶ τὸν ἀληθῆ τῆς διατάξεως χαρακτῆρα δὲν ἅπτεται τοῦ κύρους αὐτῆς ὡς αὐτοκρατορικοῦ νομοθετήματος.

θμοῦ κατιόντων, ἡ δὲ Ἑξάβιβλος ἀπαιτεῖ τὴν ἔλλειψιν οὐ μόνον τούτων, ἀλλὰ καὶ ἀπωτέρων κατιόντων, καὶ ἀνιόντων. Ἐν τῇ ἐναντιότητι ταύτῃ προτιμητέα ἀναμφιβόλως ἡ Νεαρά, τοιαύτη δὲ εἶναι καὶ ἡ κοινῶς παραδεδεγμένη δόξα περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἑξαβίβλου πρὸς τὰς ἀρχικὰς πηγάς [1].

§ 6. Τὸ μέρος τῆς Νεαρᾶς, ὅπερ χρήζει εἰδικωτέρας ἑρμηνευτικῆς ἐρεύνης, εἶναι τὸ ἀφορῶν εἰς τὸ τρίτον τῆς κληρονομίας τὸ ἀφιερούμενον τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς τοῦ ἀποθανόντος σωτηρίας. Τὸ προβαλλόμενον δ' ἀμέσως κύριον ζήτημα εἶναι, τίς ἡ ἔννοια τῆς διατάξεως ταύτης.

§ 7. Τοῦ ζητήματος τούτου ἡ λύσις δέν μοι φαίνεται παρέχουσα σοβαράν τινα δυσχέρειαν. Καὶ εἶναι μὲν πρωτότυπος καί πως ἀσαφὴς διὰ τὴν ἀοριστίαν ἡ ἔκφρασις τοῦ νομοθέτου («τὸ τρίτον ὑπὲρ σωτηρίας τοῦ ἀδιαθέτως τελευτήσαντος ἀνείσθω θεῷ», «τὸ τρίτον τῷ πάντων θεῷ καὶ βασιλεῖ ὑπὲρ τῆς αὐτοῦ τοῦ τελευτῶντος δωρεῖσθαι ψυχῆς»)· ἀλλὰ προφανῶς οὐδὲν ἕτερον θέλει νὰ σημάνῃ ἢ τὸ συνήθως λεγόμενον ψυχικόν, τ. ἔ. τὴν εἰς τοὺς πτωχοὺς διανομήν. Λαμβανρμένη ἐν κυριολεξίᾳ, οὐδὲν θὰ εἶχε νόημα, διότι ἡ θεότης δὲν εἶναι ὑποκείμενον περιουσίας. Δύναται λοιπὸν νὰ νοῇ μόνον ἢ τὴν εἰς τὸ νομικὸν πρόσωπον τῆς Ἐκκλησίας (ἐπισκοπῆς) περιέλευσιν, ἢ τὴν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν διάθεσιν· ἡ πρώτη ἐκδοχὴ ἀποκλείεται, διότι πάντες οἱ λόγοι συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς δευτέρας. Οἱ λόγοι δ' οὗτοι εἰσί: α') τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἀναπτυχθέντα [2]· β') τὸ

---

[1] *Καλλιγᾶς* ἔ. ἀ. σ. 112, *Παπαρρηγόπουλος* ἔ. ἀ. σ. 37.

[2] Ἀνωτ. § 1. 2. Δύναται νὰ προστεθῇ ἐνταῦθα μία ἔτι ἀπόδειξις ἐκ Νεαρᾶς Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ (ἔτ. 1166), ἥτις τὴν κληρονομικὴν ἐγκατάστασιν τοῦ Χριστοῦ ἑρμηνεύει ὡς διάθεσιν ὑπὲρ τῶν πτωχῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Νεαρὰν 131 κεφ. 9 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἥτις τὴν τοιαύτην ἐγκατάστασιν ἐθεώρησεν ὡς ἐγκατάστασιν τῆς ἐκκλησίας. «Πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, λέγει ὁ Μανουήλ, ἐν τοῖς ἐπιτελευτίοις αὐτῶν διατάγμασιν ἐπιτρόπους ἤγουν διοικητὰς τῶν παρ' αὐτῶν διορισθέντων καταλιμπάνουσι, καὶ τούτους ἀνατιθέασι τὴν τῶν πραγμάτων αὐτῶν οἰκονομίαν τε καὶ διοίκησιν, τὸν *Χριστὸν* κληρονόμον γράφοντες, τὸ γλυκὺ τοῦτο καὶ κοσμοσωτήριον καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα· τοῦτο δὲ δοκοῦσι ποιεῖν, δι' ὧν τοῖς πένησι τὰς περιουσίας αὐτῶν καταμερισθῆναι προστάττουσι· τοῦ γὰρ αἰτοῦντος λαμβάνοντος, ἵσταται ὁ *Χριστὸς* συγκοιλαίνων τούτῳ τὴν

περιεχόμενον τῶν μνημονευθεισῶν ὁμοειδῶν Νεαρῶν, τῶν ὑπὸ τῆς αὐτῆς γενικῆς ἀρχῆς (τῆς ψυχικῆς σωτηρίας) διεπομένων, ἐν αἷς εἰ καὶ γίνεται χρῆσις ἄλλων ἐκφράσεων, πρόκειται περὶ διανομῆς εἰς τοὺς πτωχούς[1]· γ΄) ἡ ὑπ' αὐτῶν τῶν βυζαντινῶν δοθεῖσα ὁμόφωνος ἑρμηνεία. Ἡ Πεῖρα ἀποδίδωσι τὴν περὶ ἧς πρόκειται ῥῆσιν τῆς Νεαρᾶς διὰ τῶν ἐκφράσεων ὅτι τὸ τρίτον τῆς περιουσίας δίδεται «εἰς ψυχικὸν μισθὸν» (48, 1), «εἰς ψυχικὴν ὠφέλειαν τοῦ μεταστάντος» (48, 11), «εἰς ψυχικὸν τοῦ τελευτήσαντος» (14, 6), «εἰς ψυχικὴν διανομὴν» (54. 10). Ὁ Ἁρμενόπουλος ἐν ἀμφοτέροις τοῖς μνημονευθεῖσι

χεῖρα, ἐφ' ὅσον γάρ, φησίν, ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων ἀδελφῶν ἐποιήσατε, ἐμοὶ ἐποιήσατε». *Zachariae* Jus graeco-rom. III σ. 466 (Coll. IV. Nov. L. XVI).

[1] Ἡ Νεαρὰ 40 τοῦ Λέοντος ἀφορίζει τὸ τρίτον «εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ψυχῆς διανομήν», ὅ ἐστι εἰς διανομὴν τοῖς πτωχοῖς, εἰς ψυχικὸν (πρβλ. καὶ τὸ ἐν τῷ προοιμίῳ «ὑπὲρ ψυχῆς αὐτῶν τινα διανενεμεῖσθαι τῶν πραγμάτων»). Ἐν τῇ μνημονευθείσῃ Νεαρᾷ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβύτου γίνεται χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «μνημοσύνων». Ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις αὕτη σημαίνει ἐνταῦθα τὸ ψυχικόν, οὐχὶ τὴν ὁμώνυμον θρησκευτικὴν τελετήν, οὕτω δὲ ἡρμηνεύθη καὶ ἐν τῇ βυζαντιακῇ πράξει Ὅρ. π. χ. Acta Patriarch. I σ. 31: «διανεμηθῆναι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν. τῶν εἰρημένων παίδων», πρβλ. καὶ αὐτ. σ. 134. Τὴν ἐκδοχὴν τῆς λέξεως ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς ἐπιμνημοσύνου δεήσεως καθίστησιν ἀπαράδεκτον καὶ ἡ σκέψις, ὅτι ἀνάλωσις τοῦ τρίτου τῆς κληρονομίας, ἤτοι ποσοῦ πάντοτε μὲν σχετικῶς, πολλάκις δὲ καὶ ἀπολύτως ὑπερόγκου, χάριν τῶν ἐπιμνημοσύνων δεήσεων θὰ ἀπετέλει ἀφόρητον νομοθετικὸν παραλογισμόν, ὃν οὐδαμῶς δύναται νὰ δικαιολογήσῃ ὁσηδήποτε ὑπερέντασις τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος· ἡ τέλεσις ἄλλως τῶν ἐπιμνημοσύνων τούτων δεήσεων, ὡρισμένων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας κατ' ἀριθμὸν καὶ κατὰ χρόνον (ὅρ. Ὁμολογίαν Κριτοπούλου κεφ. 20), ἀπαιτεῖ ἐλαχίστην καὶ ἀναξίαν λόγου δαπάνην ἐν σχέσει πρὸς τὰ ὑλικὰ μέσα ἑκάστου. Προβληματικὴ οὕτω θὰ ἀπέβαινεν ἡ ἀνάλωσις τοῦ τρίτου οὐ μόνον πλουσίας, ἀλλὰ καὶ μετρίας ἔτι κληρονομίας ὑπὲρ τοιούτου σκοποῦ. Χωρὶς ἀμφιβολίας, ἡ λέξις μνημόσυνον προσέλαβε συνεκδοχικῶς τὴν σημασίαν τοῦ ψυχικοῦ ἐκ τῆς συνηθείας τοῦ συνδέειν μετὰ τῆς θρησκευτικῆς τελετῆς διανομὰς ἐλεῶν εἰς τοὺς πτωχούς. Πρβλ. *Μεσολωρᾶν* ἔ.ἀ. σ. 397 σημ. 2 i. f Κατὰ ταῦτα ὁ ὅρος «μνημόσυνα» τῆς Νεαρᾶς τοῦ Ἀνδρονίκου δύναται μὲν τὸ πολὺ νὰ σημαίνῃ θρησκευτικὰ μνημόσυνα καὶ συγχρόνως διανομὰς εἰς τοὺς πτωχούς, οὐδέποτε ὅμως μόνον τὸ πρῶτον. Οὕτως ἐνόησε τὴν διάταξιν καὶ ὁ *Μαλαξὸς* Νομοκ. κεφ. σε΄ («Θέμις» Σγούτα VII σ. 220): «τὸ δὲ τρίτον, νὰ γίνονται εἰς μνημόσυνα καὶ ἐλεημοσύνας πτωχῶν, καὶ αἰχμαλώτων...» Ἀνεξαρτήτως τῆς ὀρθότητος τῆς προσθήκης τῶν αἰχμαλώτων, ἡ ῥῆσις τοῦ *Μαλαξοῦ* εἶναι ἐπιβεβαιωτικὴ τῆς ἐνταῦθα εἰς τὴν λέξιν «μνημόσυνα» δοθείσης ἑρμηνείας.

χωρίοις λέγει ὅτι «δίδοται καὶ τὸ τρίτον τῆς ὑποστάσεως εἰς ψυχικόν». Ἡ ἐν τῷ βονωνιακῷ κώδικι ἐπιτομὴ τῆς Νεαρᾶς[1] μεταχειρίζεται τὴν ἔκφρασιν «τὸ τρίτον τῆς οὐσίας αὐτῶν προχωρεῖν εἰς ψυχικά». Ὁμοίως δὲ ἐν τῇ παρὰ Βαλσαμῶνι περιλήψει λέγεται «τὸ τρίτον τῆς οὐσίας τῶν οὕτω τελευτώντων προχωρεῖν εἰς ψυχικὰς διαδόσεις»[2].

§ 8. Ἀλλὰ τὶς ἡ νομικὴ φύσις τοῦ εἰς ψυχικὸν ἀφορισμοῦ τούτου τοῦ τρίτου τῆς περιουσίας; Διατάξει τοῦ νόμου ἀφαιρεῖται ἀπὸ τοῦ κληρονόμου μέρος τῆς περιουσίας, ἵνα διατεθῇ ὑπὲρ ὡρισμένου εὐσεβοῦς σκοποῦ. Εἰς τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἄλλος νομικὸς χαρακτηρισμὸς προσήκει ἢ ὁ τοῦ ἱδρύματος (pia causa), ὅπερ ἐνταῦθα συνιστᾶται διὰ τοῦ νόμου[3]. Διὰ τὴν λύσιν ἄρα τῶν κατ' ἰδίαν ζητημάτων ἐφαρμοστέοι τυγχάνουσιν ἐν γένει μὲν οἱ περὶ ἱδρυμάτων ἰσχύοντες κανόνες, εἰδικῶς δὲ οἱ διέποντες τὰ τοιαύτης φύσεως ἱδρύματα[4].

§ 9. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τρόπον, καθ' ὃν θὰ ἐπιτευχθῇ ὁ σκοπὸς τοῦ ἱδρύματος τούτου, οὐδὲν ἐν τῇ Νεαρᾷ ὁρίζεται, ὡς οὐδ' ἐν ἄλλῃ τινὶ τῶν ὁμοειδῶν, αἵτινες ἐμνημονεύθησαν ἀνωτέρω. Ἐλλείψει ἄρα εἰδικῆς διατάξεως ὀφείλομεν νὰ πορισθῶμεν τὴν λύσιν ἐκ τῆς ἀναλογίας τοῦ δικαίου. Ἐπὶ ἐγκαταστάσεως ἢ κληροδοσίας ὑπὲρ ἀπο-

---

[1] Ὅρ. ἀνωτ. σημ. 12.

[2] Ὁ Ψελλὸς ἔ. ἀ. ἀκολουθεῖ εἰς τὸν τρόπον τοῦ λέγειν τῆς Νεαρᾶς: «τῷ δὲ Θεῷ τὸ τρίτον ἀφοσιοῦσθαι».—Ἡ ὑπὸ τῆς Νεαρᾶς χρῆσις τῶν ἐκφράσεων «ἀνείσθω Θεῷ», «δωρεῖσθαι Θεῷ» ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ δωρεῖσθαι τοῖς πτωχοῖς καθίσταται εὐεξήγητος ἐκ τῆς ἰδέας ὅτι ἡ ἐλεημοσύνη ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν. Πρβλ. Ματθ. 25. 34: «Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ἐπείνασα γάρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με... Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε». Πρβλ. καὶ τὸ τῶν Παροιμ. 19. 17: «Ὁ ἐλεῶν πτωχὸν δανείζει Θεῷ· κατὰ δὲ τὸ δόμα αὐτοῦ ἀνταποδώσει αὐτῷ». Πρβλ. καὶ ἀνωτ. σελ. 543 σημ. 2.

[3] Πρβλ. *Κρασσᾶν* I § 107.

[4] Ὁ *Zachariae* Gesch. des griechisch-röm. Rechts κατὰ τὴν μετάφρασιν ἐν «Θέμιδι» Σγούτα VIII σ. 162 δέχεται «κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων ἐπὶ τοῦ τρίτου μέρους τῆς κληρονομίας πρὸς ἀπότισιν τῶν δαπανῶν τῶν διὰ τὰς πενθίμους ἐκκλησιαστικὰς τελετὰς γινομένων, πρὸς διανομὴν ἐλεημοσυνῶν, καὶ πρὸς ἴδιον πλουτισμόν». Ἀλλὰ τῆς γνώμης ταύτης οὐδὲν στήριγμα διαφαίνεται.

τροφῆς πενήτων ὁ Ἰουστινιανὸς ὥρισε (Νεαρ. 131 κεφ. 11, θ. 12 Β. 5. 3) ὅτι τὰ καταλειφθέντα, κινητὰ ἢ ἀκίνητα, παραλαμβάνει ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως, ἐν ᾗ κατῴκει ὁ διαθέτης, ἤ, τοῦ ἐπισκόπου ἀμελοῦντος, ὁ οἰκεῖος μητροπολίτης καὶ διανέμει εἰς τοὺς πτωχοὺς τῆς πόλεως, δυναμένου ἅμα καὶ παντὸς ἑτέρου νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐκτέλεσιν ἐν ἀμελείᾳ τοῦ ἐπισκόπου [1]. Διὰ τῆς διατάξεως ταύτης ἀναγνωρίζεται ἀρχή, ἣν κάλλιστα δυνάμεθα νὰ μετενέγκωμεν καὶ εἰς τὴν ἀνάλογον περίπτωσιν, καθ' ἣν ἡ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν διάθεσις δὲν διατάσσεται ὑπὸ τοῦ κληρονομουμένου, ἀλλ' ἀμέσως ὑπὸ τοῦ νόμου. Οὕτως ἐπὶ τῆς περὶ ἧς πρόκειται περιπτώσεως ἔχομεν οἱονεὶ νόμιμον ἐκτελεστὴν (executor legitimus) τὸν ἐπίσκοπον [2] καὶ ἐπικουρικῶς τὸν μητροπολίτην [3] ἢ πάντα ἕτερον.

§ 10. Αὕτη εἶναι ἡ κατὰ τὴν ἐμὴν ἀντίληψιν ἡ δοτέα εἰς τὸ

[1] Κατὰ τὴν ἀπόφασιν Α. Π. 322 ⟨1894⟩, προϋπόθεσις τῆς ἐπεμβάσεως παντὸς ἑτέρου εἶναι ἡ ἐκ μέρους τοῦ ἐπισκόπου καὶ μητροπολίτου παραμέλησις. Πρβλ. καὶ Κρασσᾶν Σύστ. ἀστ. δικ. (ἔκδ. δ') σ. 38. Ἀλλὰ κατὰ τὴν Νεαρὰν» εἰ μέντοι ὁ ὁσιώτατος τῶν τόπων ἐπίσκοπος παραλίποι τι τῶν ἡμῖν εἰρημένων, ἐξέστω καὶ τῷ ὁσιωτάτῳ αὐτοῦ μητροπολίτῃ ταῦτα ἀπαιτεῖν καὶ πληροῦν· καὶ παντὶ δὲ ἑτέρῳ ἄδεια ἔστω τὴν τοιαύτην ζήτησιν κινεῖν καὶ σπουδάζειν, ἵνα τρόποις ἅπασιν αἱ τοιαῦται εὐσεβεῖς αἰτίαι πληρωθῶσιν» Ἡ παντὶ ἄρα ἑτέρῳ δεδομένη ἄδεια παρέχεται ἐν παραλλήλῳ πρὸς τὴν ἐξουσίαν τοῦ μητροπολίτου καὶ ἑπομένως τελεῖ μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν τῆς παρὰ τοῦ ἐπισκόπου παραμελήσεως. Οὕτω καὶ *Κρασσᾶς* Ι § 107.

[2] Καὶ ἐν τῇ βυζαντιακῇ πράξει εἰς τὸν ἐπίσκοπον (τὴν ἐκκλησίαν) ἐθεωρεῖτο ἀνατεθειμένη ἡ φροντὶς τῆς ἐκτελέσεως· ὁρ. π. χ. (ὡς πρὸς τὴν εἰρημένην νεαρὰν τοῦ Ἀνδρονίκου) Acta Patriarch. I σ. 31: «γενέσθαι τὴν διανέμησιν παρὰ τῆς... ἁγιωτάτης ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης, εἰδήσει καὶ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν», αὐτ. 134: «συνειδότων καὶ τῶν προκρίτων τοῦ κλήρου τῆς ἐκεῖσε ἁγιωτάτης μητροπόλεως».

[3] Ἐν Ἑλλάδι, ἔνθα δὲν ὑπάρχουσι μητροπολῖται μεθ' ὑποτεταγμένων ἐπαρχιωτῶν ἐπισκόπων, ἀντικαταστατέον τὸν μητροπολίτην τῆς Νεαρᾶς διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἥτις εἶναι ἡ ἀνωτάτη ἐν τῷ βασιλείῳ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ (ν. ΣΑ' ἄρθρ. 2) καὶ ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἐφορείαν τῆς ὁποίας διατελοῦσιν ἅπαντες οἱ ἐν τῷ βασιλείῳ ἐπίσκοποι (ν, Σ' ἄρθρ. 7). Τὰ παρεπόμενα ζητήματα α) ἂν ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχὴ ἢ πᾶς ἕτερος δύναται σήμερον νὰ παρασταθῇ ἐπὶ δικαστηρίου πρὸς τὸν ἀνωτέρω σκοπόν, ἀφ' οὗ δὲν ἔχει «ἄμεσον ἰδιωτικὸν συμφέρον» (Πολ. Δικον. ἄρθρ. 67) καὶ β) ἂν ἡ Ἱερὰ Σύνοδος ἰδίως ἔχει ἱκανότητα πρὸς παράστασιν ἐπὶ δικαστηρίου, ἀφ' οὗ δὲν εἶναι (νομικὸν πρόσωπον (Πολιτ. Δικον. ἄρθρ. 1) λυτέα μὲν καταφατικῶς, δὲν δύνανται ὅμως ἐνταῦθα νὰ ἀναπτυχθῶσι περαιτέρω.

περιεχόμενον τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς Νεαρᾶς ἑρμηνεία καὶ οὕτως εὐοδοῦται φυσικῶς καὶ ἀβιάστως ἡ ἐφαρμογὴ αὐτῆς. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ οὐδὲν διαβλέπω ἐπιπροσθοῦν εἰς τὴν σημερινὴν ἰσχὺν καὶ τὸ ἐφαρμόσιμον ταύτης. Τυπικῶς μὲν οὐδὲν κώλυμα ὑπάρχει, κατ' οὐσίαν δὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ νομοθετήματος ἀνταποκρίνεται καὶ πρὸς τὰς ἐν τῇ συγχρόνῳ ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ ἐπικρατούσας ἰδέας καὶ ἀντιλήψεις. Ἡ κεντρικὴ αὐτοῦ ἰδέα ἐρείδεται ἐπὶ ἀϊδίου χριστιανικοῦ δόγματος, ζῶντος ἀείποτε ἐν τῇ κοινωνικῇ συνειδήσει, εἰ καὶ οὐχὶ ἴσως μετὰ τῆς αὐτῆς παρὰ πάσαις ταῖς τάξεσι ζωηρότητος. Ἀλλὰ καὶ μὴ σκοπουμένου τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος, ἡ πρακτικὴ τοῦ νόμου ὄψις ἔχει τὴν αὐτὴν καὶ σήμερον ἠθικὴν ἀξίαν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς φιλανθρωπίας αὐτῆς καθ' ἑαυτήν, συναισθήματος, ὅπερ θάλλει καὶ καρποφορεῖ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνίᾳ[1]. Καὶ ὑποτιθεμένου ὅμως ὅτι αἱ σχέσεις ἠλλοιώθησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἡ διάταξις τῆς Νεαρᾶς δὲν συνᾴδει πλέον σήμερον πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν περὶ δικαίου συνείδησιν, τοῦτο οὐδόλως παραβλάπτει τὸ κῦρος αὐτῆς, κατὰ τὰ περὶ καταργήσεως τῶν νόμων ἀξιώματα. Ἡ δ' ἐκφρασθεῖσα τέλος ἀντίρρησις ὅτι «ἴσως ἡ Νεαρὰ δὲν δύναται νὰ ἰσχύσῃ, διότι προϋποτίθησιν ἄλλον ὀργανισμὸν διοικητικὸν καὶ ἐκκλησιαστικὸν καὶ διαχειρίσεως»[2] δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ βάσιμος, ἅτε οὐδεμιᾶς τοιαύτης προϋποθέσεως, ὡς παντὶ δῆλον, ὑφισταμένης[3].

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

---

[1] Πρβλ. *Zachariae* Gesch. des griechisch.-röm. Rechts κατὰ τὴν μετάφρασιν ἐν «Θέμιδι» Σγούτα VIII σ. 217.

[2] Ὅρα ἀνωτ. σημ. 15 i. f.

[3] Πρβλ. *Κρασσᾶν* ἔ. ἀ. V σ. 38: «Ἡ τοῦ ἐπισκόπου καὶ μητροπολίτου ἀνάμιξις πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ὑπὲρ τοιαύτης αἰτίας καταλειφθέντων οὐδόλως ἀντίκειται καὶ παρ' ἡμῖν νῦν εἰς τὸ σχῆμα καὶ τὰ καθήκοντα αὐτῶν, διὸ πλήρη ἰσχὺν ἔχει ἡ τοῦ Ἰουστιανοῦ διάταξις». Ὅρ. τὸν αὐτὸν καὶ ἐν I § 107. Πρβλ. ἐπίσης Α. Π. 17 (1892), 322 (1894) ὁλομελείας.

Καὶ μετὰ τὴν μελέτην ταύτην ὡς ὕστατον ἀποχαιρετισμὸν πρὸς τὸν νομικὸν κόσμον ὑπέκυψεν εἰς τὸ μοιραῖον τέλος ἐν αὐτῇ τῇ σεμνῇ καὶ ἐπιβλητικῇ ἀνατολῇ τῆς αὐτοδημιουργίας του ὁ ὑφηγητὴς τοῦ Ἐκκλησ. Δικαίου Εὐάγγελος Γ. Νικολαΐδης. Ὁ θάνατος τοῦ συμπαθοῦς ὑφηγητοῦ τοῦ μετὰ ζηλευτῆς σαφηνείας καὶ ἀκριβολογίας πραγματευθέντος διάφορα νομικὰ ζητήματα, κατέλιπε μέγα κενὸν ἐν τῇ Νομικῇ Ἐπιστήμῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῷ κλάδῳ τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Δικαίου.

Κ. Η. Π.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

ΠΙΝΑΞ ΛΕΞΕΩΝ

Α

Ε

Ζ

Η

N

Ο

Π

Ρ

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Σελ. 5 στ. 6 (κάτωθεν) γρ. *προσῄει*.

Σελ. 15 στ. 11 (κάτωθεν) γρ. *μ. X.*

Σελ. 18 στ. 5 γρ. *κερδήσαντες*

Σελ. 21 στ. 20 γρ. *κεῖται τὸ γίνονται, λείπει.*

Ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τοῦ 1904 διορθωτέα:

Σελ. 2 στ. 13 γρ. *Κάτουλλος*.

Σελ. 4 στ. 4 τὸ *ἤτοι τῷ 84 π. X.*, μετάθες πρὸ τοῦ *ἀπέθανε*.

Αὐτ. στ. 19 ἐξάλειψον τὸ *καθ' ἃ ὁ Ἱερώνυμος διδάσκει.*

Αὐτ. ἀντὶ τοῦ 54 γρ. 55.

Αὐτ. στ. 26 ἐξάλειψον τὸ κόμμα τὸ μετὰ τὸ *ἀξιολογώτατον*.

Αὐτ. στ. 27 γρ. *οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀλλαχοῦ.*

Σελ. 10 στ. 6 γρ. *diivenibi.*

Αὐτ. στ. 8 γρ. *μνημονεύομεν ἓν μόνον.*

Αὐτ. γρ. *Πλαύτῳ*.

Σελ. 16 στ. 16 ἐξάλειψον τὸ μετὰ τὸ *εὐλόγους* κόμμα.

Αὐτ. στ. 22 γρ. *ταύτην*.

Σελ. 17 στ. 20 θὲς τελείαν στιγμὴν μετὰ τὸ animo.

Αὐτ. στ. 24 γρ. *locatum.*

Αὐτ. στ. 28 γρ. *magni.*

Αὐτ. στ. 29 γρ. *comperit.*

Σελ. 18 στ. 1 γρ. *idem me ille.*